వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

శ్రీమత్పరమహంసమధుసూదనసరస్వతీప్రణీతా అద్వైతసిద్ధిః

ప్రథమః పరిచ్ఛేదః

మాయాకల్పితమాతృతాముఖమృషాద్వైతప్రపఞ్చాశ్రయః
సత్యజ్ఞానసుఖాత్మకః శ్రుతిశిఖోత్థాఖణ్డధీగోచరః ।
మిథ్యాబన్ధవిధూననేన పరమానన్దైకతానాత్మకం
మోక్షం ప్రాప్త ఇవ స్వయం విజయతే విష్ణుర్వికల్పోజ్ఝితః ॥ ౧ ॥

శ్రీరామవిశ్వేశ్వరమాధవానామైక్యేన సాక్షాత్కృతమాధవానామ్ ।
స్పర్శేన నిర్ధూతతమోరజోభ్యః పాదోత్థితేభ్యోఽస్తు నమో రజోభ్యః ॥ ౨ ॥

బహుభిర్విహితా బుధైః పరార్థం విజయన్తేఽమితవిస్తృతా నిబన్ధాః ।
మమ తు శ్రమ ఏష నూనమాత్మమ్భరితాం భావయితుం భవిష్యతీహ ॥ ౩ ॥

శ్రద్ధాధనేన మునినా మధుసూదనేన సఙ్గృహ్య శాస్త్రనిచయం రచితాతియత్నాత్ ।
బోధాయ వాదివిజయాయ చ సత్వరాణామద్వైతసిద్ధిరియమస్తు ముదే బుధానామ్ ॥ ౪ ॥

విప్రతిపత్తివాక్యస్య విచారాఙ్గత్వమ్

తత్రాద్వైతసిద్ధేర్ద్వైతమిథ్యాత్వసిద్ధిపూర్వకత్వాత్ ద్వైతమిథ్యాత్వమేవ ప్రథమముపపాదనీయమ్ । ఉపపాదనం చ స్వపక్షసాధనపరపక్షనిరాకరణాభ్యాం భవతీతి తదుభయం వాదజల్పవితణ్డానామన్యతమాం కథామాశ్రిత్య సమ్పాదనీయమ్ । తత్ర చ విప్రతిపత్తిజన్యసంశయస్య విచారాఙ్గత్వాన్మధ్యస్థేనాదౌ విప్రతిపత్తిః ప్రదర్శనీయా । యద్యపి విప్రతిపత్తిజన్యసంశయస్య న పక్షతాసమ్పాదకతయోపయోగః,

సిషాధయిషావిరహసహకృతసాధకమానాభావరూపాయాస్తస్యాః సంశయాఘఠితత్వాత్ ; అన్యథా శ్రుత్యాత్మనిశ్చయవతోఽనుమిత్సయా తదనుమానం న స్యాత్ , వాద్యాదీనాం నిశ్చయవత్త్వేన సంశయాసమ్భవాదాహార్యసంశయస్యాతిప్రసఙ్గకత్వాచ్చ ; నాపి విప్రతిపత్తేః స్వరూపత ఏవ పక్షప్రతిపక్షపరిగ్రహఫలకతయోపయోగః, 'త్వయేదం సాధనీయం', 'అనేనేదం దూషణీయ'మిత్యాదిమధ్యస్థవాక్యాదేవ తల్లాభేన విప్రతిపత్తివైయర్థ్యాత్ ; తథాపి విప్రతిపత్తిజన్యసంశయస్యానుమిత్యనఙ్గత్వేఽపి వ్యుదసనీయతయా విచారాఙ్గత్వమస్త్యేవ । తాదృశసంశయం ప్రతి విప్రతిపత్తేః క్వచిన్నిశ్చయాదిప్రతిబన్ధాదజనకత్వేఽపి స్వరూపయోగ్యత్వాత్ । వాద్యాదీనాం చ నిశ్చయవత్త్వే నియమాభావాత్ 'నిశ్చితౌ హి వాదం కురుత' ఇత్యాభిమానికనిశ్చయాభిప్రాయం, పరపక్షమాలమ్బ్యాప్యహంకారిణో విపరీతనిశ్చయవతో జల్పాదౌ ప్రవృత్తిదర్శనాత్ । తస్మాత్ సమయబన్ధాదివత్ స్వకర్తవ్యనిర్వాహాయ మధ్యస్థేన విప్రతిపత్తిః ప్రదర్శనీయైవ । తత్ర మిథ్యాత్వే విప్రతిపత్తిః బ్రహ్మప్రమాతిరిక్తాబాధ్యత్వే సతి సత్త్వేన ప్రతీత్యర్హం చిద్భిన్నం ప్రతిపన్నోపాధౌ త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగి న వా, పారమార్థికత్వాకారేణోక్తనిషేధప్రతియోగి న వేతి ।

పక్షతావచ్ఛేదకవిచారః

అత్ర చ పక్షతావచ్ఛేదకసామానాధికరణ్యేన సాధ్యసిద్ధేరుద్దేశ్యత్వాత్ పక్షైకదేశే సాధ్యసిద్ధావపి సిద్ధసాధనతేతి మతే శుక్తిరూప్యే సిద్ధసాధనవారణాయ బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వం పక్షవిశేషణమ్ । యది పునః పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనైవ సాధ్యసిద్ధిరుద్దేశ్యా; తదైకదేశే సాధ్యసిద్ధావపి సిద్ధసాధనాభావాత్ తద్వారకం విశేషణమనుపాదేయమ్ । ఇతరవిశేషణద్వయం తు తుచ్ఛే బ్రహ్మణి చ బాధవారణాయాదరణీయమేవ । ప్రత్యేకం వా విప్రతిపత్తిః వియన్మిథ్యా న వా, పృథివీ మిథ్యా న వేతి । ఏవం వియదాదేః ప్రత్యేకం పక్షత్వేఽపి న ఘటాదౌ సన్దిగ్ధానైకాన్తికతా । పక్షసమత్వాత్ ఘటాదేః । తథా హి పక్షే సాధ్యసన్దేహస్యానుగుణత్వాత్ పక్షభిన్న ఏవ తస్య దూషణత్వం వాచ్యమ్ । అత ఏవోక్తం 'సాధ్యాభావనిశ్చయవతి హేతుసన్దేహ ఏవ సన్దిగ్ధానైకాన్తికతే'తి । పక్షత్వం తు సాధ్యసన్దేహవత్త్వం సాధ్యగోచరసాధకమానాభావవత్త్వం వా । ఏతచ్చ ఘటాదిసాధారణమ్ । అత ఏవ తత్రాపి సన్దిగ్ధానైకాన్తికత్వం న దోషః । పక్షసమత్వోక్తిస్తు ప్రతిజ్ఞావిషయత్వాభావమాత్రేణ । న చ తర్హి ప్రతిజ్ఞావిషయత్వమేవ పక్షత్వమ్ ; స్వార్థానుమానే తదభావాత్ । ఏవం విప్రతిపత్తౌ ప్రాచాం ప్రయోగాః । విమతం మిథ్యా, దృశ్యత్వాత్ , జడత్వాత్ , పరిచ్ఛిన్నత్వాత్ , శుక్తిరూప్యవదితి । నావయవేష్వాగ్రహః । అత్ర స్వనియామకనియతతయా విప్రతిపత్త్యా లఘుభూతయా పక్షతావచ్ఛేదో న విరుద్ధః । సమయబన్ధాదినా వ్యవధానాత్తస్యానుమానకాలాసత్త్వేఽప్యుపలక్షణతయా పక్షతావచ్ఛేదకత్వమ్ । యద్వా విప్రతిపత్తివిషయతావచ్ఛేదకమేవ పక్షతావచ్ఛేదకమ్ । ప్రాచాం ప్రయోగేష్వపి విమతమితి పదం విప్రతిపత్తివిషయతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాభిప్రాయేణేత్యదోషః ।

అథ సదసద్విలక్షణత్వరూపప్రథమమిథ్యాత్వవిచారః

నను – కిమిదం మిథ్యాత్వం సాధ్యతే, న తావత్ 'మిథ్యాశబ్దోఽనిర్వచనీయతావచన' ఇతి పఞ్చపాదికావచనాత్ సదసదనధికరణత్వరూపమనిర్వాచ్యత్వమ్ ; తద్ధి కిం సత్త్వవిశిష్టాసత్త్వాభావః, ఉత సత్త్వాత్యన్తాభావాసత్త్వాత్యన్తాభావరూపం ధర్మద్వయమ్ , ఆహోస్విత్ సత్త్వాత్యన్తాభావవత్త్వే సతి అసత్త్వాత్యన్తాభావరూపం విశిష్టమ్ । నాద్యః; సత్త్వమాత్రాధారే జగతి సత్త్వవిశిష్టాసత్త్వానభ్యుపగమాత్ , విశిష్టాభావసాధనే సిద్ధసాధనాత్ । న ద్వితీయః; సత్త్వాసత్త్వయోరేకాభావే అపరసత్త్వావశ్యకత్వేన వ్యాఘాతాత్ , నిర్ధర్మకబ్రహ్మవత్సత్త్వరాహిత్యేఽపి సద్రూపత్వేన అమిథ్యాత్వోపపత్త్యా అర్థాన్తరాచ్చ, శుక్తిరూప్యే అబాధ్యత్వరూపసత్త్వవ్యతిరేకస్య సత్త్వేన బాధ్యత్వరూపాసత్త్వస్య వ్యతిరేకాసిద్ధ్యా సాధ్యవైకల్యాచ్చ । అత ఏవ న తృతీయః; పూర్వవద్వ్యాఘాతాత్ , అర్థాన్తరాత్సాధ్యవైకల్యాచ్చ - ఇతి చేత్ , మైవమ్ । సత్త్వాత్యన్తాభావాసత్త్వాత్యన్తాభావరూపధర్మద్వయవివక్షాయాం దోషాభావాత్ । న చ వ్యాహతిః । సా హి సత్త్వాసత్త్వయోః పరస్పరవిరహరూపతయా వా, పరస్పరవిరహవ్యాపకతయా వా, పరస్పరవిరహవ్యాప్యతయా వా । తత్ర నాద్యః; తదనఙ్గీకారాత్ । తథాహ్యత్ర త్రికాలాబాధ్యత్వరూపసత్త్వవ్యతిరేకో నాసత్త్వమ్ , కిన్తు క్వచిదప్యుపాధౌ సత్త్వేన ప్రతీయమానత్వానధికరణత్వమ్ । తద్వ్యతిరేకశ్చ సాధ్యత్వేన వివక్షితః । తథా చ త్రికాలబాధ్యవిలక్షణత్వే సతి క్వచిదప్యుపాధౌ సత్త్వేన ప్రతీయమానత్వరూపం సాధ్యం పర్యవసితమ్ । ఏవఞ్చ సతి న శుక్తిరూప్యే సాధ్యవైకల్యమపి । బాధ్యత్వరూపాఽసత్త్వవ్యతిరేకస్య సాధ్యాప్రవేశాత్ । నాపి వ్యాఘాతః; పరస్పరవిరహరూపత్వాభావాత్ । అత ఏవ న ద్వితీయోఽపి, సత్త్వాభావవతి శుక్తిరూప్యే వివక్షితాసత్త్వవ్యతిరేకస్య విద్యమానత్వేన వ్యభిచారాత్ । నాపి తృతీయః, తస్య వ్యాఘాతాప్రయోజకత్వాత్ , గోత్వాశ్వత్వయోః పరస్పరవిరహవ్యాప్యత్వేఽపి తదభావయోరుష్ట్రాదావేకత్ర సహోపలమ్భాత్ । యచ్చ – నిర్ధర్మకస్య బ్రహ్మణః సత్త్వరాహిత్యేఽపి సద్రూపవత్ప్రపఞ్చస్య సద్రూపత్వేనామిథ్యాత్వోపపత్త్యా అర్థాన్తరమ్ – ఉక్తమ్ । తన్న । ఏకేనైవ సర్వానుగతేన సర్వత్ర సత్ప్రతీత్యుపపత్తౌ బ్రహ్మవత్ ప్రపఞ్చస్య ప్రత్యేకం సత్స్వభావతాకల్పనే మానాభావాత్ , అనుగతవ్యవహారాభావప్రసఙ్గాచ్చ । సత్ప్రతియోగికాసత్ప్రతియోగికభేదద్వయం వా సాధ్యమ్ । తథాచోభయాత్మకత్వేఽన్యతరాత్మకత్వే వా, తాదృగ్భేదాసమ్భవేన తాభ్యామర్థాన్తరానవకాశః । న చ – అసత్త్వవ్యతిరేకాంశస్యాసద్భేదస్య చ ప్రపఞ్చే సిద్ధత్వేనాంశతః సిద్ధసాధనమితి – వాచ్యమ్ ; 'గుణాదికం గుణ్యాదినా భిన్నాభిన్నం సమానాధికృతత్వాదితి భేదాభేదవాదిప్రయోగే తార్కికాద్యఙ్గీకృతస్య భిన్నత్వస్య సిద్ధావపి ఉద్దేశ్యప్రతీత్యసిద్ధేర్యథా న సిద్ధసాధనం, తథా ప్రకృతేఽపి మిలితప్రతీతేరుద్దేశ్యత్వాన్న సిద్ధసాధనమ్ । యథా చ తత్రాభేదే ఘటః కుమ్భ ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతీతేరదర్శనేన మిలితసిద్ధిరుద్దేశ్యా, తథా ప్రకృతేఽపి సత్త్వరహితే తుచ్ఛే దృశ్యత్వాదర్శనేన మిలితస్య తత్ప్రయోజకతయా మిలితసిద్ధిరుద్దేశ్యేతి సమానమ్ । అత ఏవ సత్త్వాత్యన్తాభావవత్త్వే సతి

అసత్త్వాత్యన్తాభావరూపం విశిష్టం సాధ్యమిత్యపి సాధు । న చ – మిలితస్య విశిష్టస్య వా సాధ్యత్వే తస్య కుత్రాప్యప్రసిద్ధ్యా అప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, ప్రత్యేకం సిద్ధ్యా మిలితస్య విశిష్టస్య వా సాధనే, శశశృఙ్గయోః ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధ్యా శశీయశృఙ్గసాధనమపి స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; తథావిధప్రసిద్ధేః శుక్తిరూప్య ఏవోక్తత్వాత్ । న చ – నిర్ధర్మకత్వాత్ బ్రహ్మణః సత్త్వాసత్త్వరూపధర్మద్వయశూన్యత్వేన తత్రాతివ్యాప్తిః; సద్రూపత్వేన బ్రహ్మణః తదత్యన్తాభావానధికరణత్వాత్ నిర్ధర్మకత్వేనైవాభావరూపధర్మానధికరణత్వాచ్చేతి దిక్ ॥

॥ ఇతి సదసద్విలక్షణత్వరూపప్రథమమిథ్యాత్వవిచారః ॥

అథ ద్వితీయమిథ్యాత్వోపపత్తిః

ప్రతిపన్నోపాధౌ త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వం వా మిథ్యాత్వమ్ । నను – ప్రతిపన్నోపాధౌ త్రైకాలికనిషేధస్య తాత్త్వికత్వే అద్వైతహానిః, ప్రాతిభాసికత్వే సిద్ధసాధనం, వ్యావహారికత్వేఽపి తస్య బాధ్యత్వేన తాత్త్వికసత్త్వావిరోధితయా అర్థాన్తరమ్, అద్వైతశ్రుతేరతత్త్వావేదకత్వం చ తత్రప్రతియోగినః ప్రాతిభాసికస్య ప్రపఞ్చస్య పారమార్థికత్వం చ స్యాదితి చేన్న; ప్రపఞ్చనిషేధాధికరణీభూతబ్రహ్మభిన్నత్వాన్నిషేధస్య తాత్త్వికత్వేఽపి నాద్వైతహానికరత్వమ్ । న చ తాత్త్వికాభావప్రతియోగినః ప్రపఞ్చస్య తాత్త్వికత్వాపత్తిః; తాత్త్వికాభావప్రతియోగిని శుక్తిరజతాదౌ కల్పితే వ్యభిచారాత్ । అతాత్త్విక ఏవ వా నిషేధోఽయమ్ । అతాత్త్వికత్వేఽపి న ప్రాతిభాసికః, కిన్తు, వ్యావహారికః । న చ – తర్హి నిషేధస్య బాధ్యత్వేన తాత్త్వికసత్తావిరోధిత్వాదర్థాన్తరమితి – వాచ్యమ్ ; స్వాప్నార్థస్య స్వాప్ననిషేధేన బాధదర్శనాత్ । నిషేధస్య బాధ్యత్వం పారమార్థికసత్త్వావిరోధిత్వే న తన్త్రమ్ , కిన్తు నిషేధ్యాపేక్షయా న్యూనసత్తాకత్వమ్ ; ప్రకృతే చ తుల్యసత్తాకత్వాత్ కథం న విరోధిత్వమ్ । న చ – నిషేధస్య నిషేధే ప్రతియోగిసత్త్వాపత్తిరితి – వాచ్యమ్ ; తత్ర హి నిషేధస్య నిషేధే ప్రతియోగిసత్త్వమాయాతి, యత్ర నిషేధస్య నిషేధబుద్ధ్యా ప్రతియోగిసత్త్వం వ్యవస్థాప్యతే, న నిషేధమాత్రం నిషిధ్యతే, యథా రజతే నేదం రజతమితి జ్ఞానానన్తరమిదం నారజతమితి జ్ఞానేన రజతం వ్యవస్థాప్యతే । యత్ర తు ప్రతియోగినిషేధయోరుభయోరపి నిషేధస్తత్ర న ప్రతియోగిసత్త్వమ్ ; యథా ధ్వంససమయే ప్రాగభావప్రతియోగినోరుభయోర్నిషేధః । ఏవం చ ప్రకృతేఽపి నిషేధబాధకేన ప్రతియోగినః ప్రపఞ్చస్య నిషేధస్య చ బాధనాత్ తన్నిషేధస్య బాధ్యత్వేఽపి ప్రపఞ్చస్య తాత్త్వికత్వమ్ ; ఉభయోరపి నిషేధ్యతావచ్ఛేదకస్య దృశ్యత్వాదేస్తుల్యత్వాత్ । న చాతాత్త్వికనిషేధబోధకత్వే శ్రుతేరప్రామాణ్యాపత్తిః, బ్రహ్మభిన్నం ప్రపఞ్చనిషేధాదికమ్ అతాత్త్వికమిత్యతాత్త్వికత్వేన బోధయన్త్యాః శ్రుతేరప్రామాణ్యాసమ్భవాత్ । నను – తన్నిషేధప్రతియోగిత్వం కిం స్వరూపేణ, ఉతాసద్విలక్షణస్వరూపానుపమర్దేన పారమార్థికత్వాకారేణ వా । నాద్యః; శ్రుత్యాదిసిద్ధోత్పత్తికస్యార్థక్రియాసమర్థస్యావిద్యోపాదానకస్య తత్త్వజ్ఞాననాశ్యస్య చ వియదాదేః రూప్యాదేశ్చ ధీకాలవిద్యమానేన అసద్విలక్షణస్వరూపేణ త్రైకాలికనిషేధాయోగాత్ । నాపి ద్వితీయః ; అబాధ్యత్వరూపపారమార్థికత్వస్య బాధ్యత్వరూపమిథ్యాత్వనిరూప్యత్వేన

అన్యోన్యాశ్రయాత్ , పారమార్థికత్వస్యాపి స్వరూపేణ నిషేధే ప్రథమపక్షోక్తదోషాపత్తిః, అతస్తస్యాపి పారమార్థికత్వాకారేణ నిషేధే అనవస్థా స్యాత్ – ఇతి చేన్నైవం; స్వరూపేణైవ త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వస్య ప్రపఞ్చే శుక్తిరూప్యే చాఙ్గీకారాత్ । తథా హి – శుక్తౌ రజతభ్రమానన్తరమ్ అధిష్ఠానతత్త్వసాక్షాత్కారే రూప్యం నాస్తి నాసీన్న భవిష్యతీతి స్వరూపేణైవ, 'నేహ నానే'తి శ్రుత్యా చ ప్రపఞ్చస్య స్వరూపేణైవ నిషేధప్రతీతేః । న చ – తత్ర లౌకికపరమార్థరజతమేవ స్వరూపేణ నిషేధప్రతియోగీతి – వాచ్యమ్ ; భ్రమబాధయోర్వ్యధికరణాపత్తేః; అప్రసక్తప్రతిషేధాపత్తేశ్చ । న చ తర్హ్యుత్పత్త్యాద్యసమ్భవః, న హ్యనిషిద్ధస్వరూపత్వముత్పత్త్యాదిమత్త్వే తన్త్రమ్ , పరైరనిషేధ్యరూపత్వేనాఙ్గీకృతస్య వియదాదేరుత్పత్త్యాద్యనఙ్గీకారాత్ , కిన్తు వస్తుస్వభావాదికమన్యదేవ కిఞ్చిత్ ప్రయోజకం వక్తవ్యమ్ । తస్య మయాపి కల్పితస్య స్వీకారాత్ । న చ – 'త్రైకాలికనిషేధం ప్రతి స్వరూపేణాపణస్థం రూప్యం పారమార్థికత్వాకారేణ ప్రాతిభాసికం వా ప్రతియోగీ'తి మతహానిః స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; అస్యాచార్యవచసః పారమార్థికలౌకికరజతతాదాత్మ్యేన ప్రతీతం ప్రాతిభాసికమేవ రజతం ప్రతియోగీత్యర్థః । తచ్చ స్వరూపేణ పారమార్థికత్వేన వేత్యనాస్థాయాం వా శబ్దః । ఏతావదుక్తిశ్చ పురోవర్తితాదాత్మ్యేనైవ రజతం ప్రతీయత ఇతి మతనిరాసార్థం లౌకికపరమార్థరజతతాదాత్మ్యేనాపి ప్రతీయత ఇతి ప్రతిపాదయితుం చ । తదుక్తం తత్త్వప్రదీపికాయాం – 'తస్మాల్లౌకికపరమార్థరజతమేవ నేదం రజతమితి నిషేధప్రతియోగీతి పూర్వాచార్యాణాం వాచోయుక్తిరపి పురోవర్తిని రజతార్థినః ప్రవృత్తిదర్శనాత్ లౌకికపరమార్థరజతత్వేనాపరోక్షతయా ప్రతీతస్య కాలత్రయేఽపి లౌకికపరమార్థరజతమిదం న భవతీతి నిషేధప్రతియోగితామఙ్గీకృత్య నేతవ్యే'తి । అయమాశయః – ఏకవిభక్త్యన్తపదోపస్థాపితే ధర్మిణి ప్రతియోగిని చ నఞోఽన్యోన్యాభావబోధకత్వనియమస్య వ్యుత్పత్తిబలసిద్ధత్వాత్ "ఘటః పటో న భవతీ"తి వాక్యవ"దిదం రజతం న భవతీ"తి వాక్యస్య అన్యోన్యాభావబోధకత్వే స్థితే అభిలాపజన్యప్రతీతితుల్యత్వాదభిలప్యమానప్రతీతేః నేదం రజతమితి వాక్యాభిలప్యప్రతీతేరన్యోన్యాభావవిషయత్వమేవ । తథా చేదంశబ్దనిర్దిష్టే పురోవర్తిప్రాతీతికరజతే రజతశబ్దనిర్దిష్టవ్యావహారికరజతాన్యోన్యాభావప్రతీతేరార్థికం మిథ్యాత్వమ్ , 'నాత్ర రజత'మితి వాక్యాభిలప్యా తు ప్రతీతిరత్యన్తాభావవిషయా ; భిన్నవిభక్త్యన్తపదోపస్థాపితయోరేవ ధర్మిప్రతియోగినోర్నఞః సంసర్గాభావబోధకత్వనియమాత్ । సా చ పురోవర్తిప్రతీతరజతస్యైవ వ్యావహారికమత్యన్తాభావం విషయీకరోతీతి కణ్ఠోక్తమేవ మిథ్యాత్వమ్ । అతో నాపసిద్ధాన్తో నాన్యథాఖ్యాత్యాపత్తిర్న వా గ్రన్థవిరోధ ఇత్యనవద్యమ్ । నను – ఏవమత్యన్తాసత్త్వాపాతః, ప్రతిపన్నోపాధౌ త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వం హ్యన్యత్రాసత్త్వేన సమ్ప్రతిపన్నస్య ఘటాదేః సర్వత్ర త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వం పర్యవసితమ్ ; అన్యథా తేషామ్ అన్యత్ర సత్త్వాపాతాత్ , న హి తేషామన్యత్ర సత్తా సమ్భవతీతి త్వదుక్తేశ్చ; తథా చ కథమసద్వైలక్షణ్యమ్ , న హి శశశృఙ్గాదేరితోఽన్యదసత్త్వమ్ । న చ నిరుపాఖ్యత్వమేవ

తదసత్త్వమ్ ; నిరుపాఖ్యత్వపదేనైవ వ్యాఖ్యాయమానత్వాత్ । నాప్యప్రతీయమానత్వమసత్త్వమ్ ; అసతోఽప్రతీతౌ అసద్వైలక్షణ్యజ్ఞానస్యాసత్ప్రతీతినిరాసస్యాసత్పదప్రయోగస్య చాయోగాత్ । న చాపరోక్షతయా అప్రతీయమానత్వం తత్ ; నిత్యాతీన్ద్రియేష్వతివ్యాప్తేః – ఇతి చేన్నైవమ్ ; సర్వత్ర త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వం యద్యపి తుచ్ఛానిర్వాచ్యయోః సాధారణమ్ ; తథాపి క్వచిదప్యుపాధౌ సత్త్వేన ప్రతీత్యనర్హత్వమ్ అత్యన్తాసత్త్వమ్ , శుక్తిరూప్యే ప్రపఞ్చే చ బాధాత్ పూర్వం నాస్త్యేవేతి న తుచ్ఛత్వాపత్తిః । న చ బాధాత్ పూర్వం శుక్తిరూప్యం ప్రపఞ్చో వా సత్త్వేన న ప్రతీయతే । ఏతదేవ సదర్థకేనోపాధిపదేన సూచితమ్ । శూన్యవాదిభిః సదధిష్ఠానభ్రమానఙ్గీకారేణ క్వచిదప్యుపాధౌ సత్త్వేన ప్రతీత్యనర్హత్వరూపాసద్వైలక్షణ్యస్య (క్వచిదప్యుపాధౌ సత్త్వేన ప్రతీత్యనర్హత్వరూపస్య) శుక్తిరూప్యే ప్రపఞ్చే చానఙ్గీకారాత్ । నన్వేవం సతి – యావత్సదధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం పర్యవసితమ్ । తథా చ కేవలాన్వయ్యత్యన్తాభావప్రతియోగిషు అవృత్తిషు గగనాదిషు తార్కికాణాం సిద్ధసాధనమ్ ; యదధికరణం యత్సత్ తన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం తస్య మిథ్యాత్వమితి వివక్షాయామ్, అధికరణపదేనావృత్తినిరాకరణేఽపి సంయోగసమ్బన్ధేన సమవాయసమ్బన్ధేన వా యత్ ఘటాధికరణం సమవాయసమ్బన్ధేన సంయోగసమ్బన్ధేన వా ఘటస్య తన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగితయా సర్వేషు వృత్తిమత్సు దురుద్ధరం సిద్ధసాధనమ్ । యేన సమ్బన్ధేన యద్యస్యాధికరణం తేన సమ్బన్ధేన తన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమితి వివక్షాయామ్ అవ్యాప్యవృత్తిషు సంయోగాదిషు సిద్ధసాధనమ్ – ఇతి చేన్న । యేన రూపేణ యదధికరణతయా యత్ ప్రతిపన్నం తేన రూపేణ తన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వస్య ప్రతిపన్నపదేన సూచితత్వాత్ । తచ్చ రూపం సమ్బన్ధవిశేషోఽవచ్ఛేదకవిశేషశ్చ । న హి సమ్బన్ధవిశేషమన్తరేణ భూతలే ఘటాధికరణతా ప్రతీయతే । అవచ్ఛేదకవిశేషమన్తరేణ వా వృక్షే కపిసంయోగాధికరణతా । తథా చ యేన సమ్బన్ధవిశేషేణ యేన చావచ్ఛేదకవిశేషేణ యదధికరణతాప్రతీతిర్యత్ర భవితుమర్హతి, తేనైవ సమ్బన్ధవిశేషేణ తేనైవ చావచ్ఛేదకవిశేషేణ తదధికరణకాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం తస్య మిథ్యాత్వమితి పర్యవసితే క్వ సిద్ధసాధనమ్ । యది పునః ధ్వంసప్రాగభావప్రతియోగిత్వమివాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమాకాశాదౌ న స్యాత్ ; సాధకమానాభావస్య తుల్యత్వాత్ , ఇహాకాశో నాస్తీతి ప్రత్యక్షప్రతీత్యసమ్భవాత్ , అనుమానే చానుకూలతర్కాభావాత్ , సామాన్యతో దృష్టమాత్రేణ ధ్వంసప్రాగభావప్రతియోగిత్వస్యాపి సిద్ధిప్రసఙ్గాత్ , తద్వ్యతిరేకేణ కస్యచిత్ కార్యస్యానుపపత్తేరభావాచ్చ, ఏవం సంయోగసమ్బన్ధేన ఘటవతి భూతలే సమవాయసమ్బన్ధేన ఘటాభావసత్త్వే మానాభావాల్లాఘవేన ఘటాత్యన్తాభావత్వేనైవ ఘటసామానాధికరణ్యవిరోధిత్వకల్పనాత్ సమ్బన్ధవిశేషప్రవేశే చ గౌరవాత్ ఘటసమవాయమాత్రవిషయతయా ప్రతీతేరుపపత్తేరాధారాధేయభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన ఘటస్యావృత్తిత్వశఙ్కానుదయాదుక్తయుక్తేశ్చ న ఘటాదేరత్యన్తాభావసామానాధికరణ్యమ్ ;

ఏవం చ సంయోగతదభావయోరైకాధికరణ్యమ్ ; 'అగ్రే వృక్షః కపిసంయోగీ మూలే నే'తి ప్రతీతేరగ్రమూలయోరేవ సంయోగతదభావవత్తయోపపత్తేః, తదా సన్మాత్రనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమేవ మిథ్యాత్వం మన్తవ్యమ్ । న చైవం సతి – భావాభావయోరవిరోధాత్తజ్జ్ఞానయోర్బాధ్యబాధకభావో న స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; భిన్నసత్తాకయోరవిరోధేఽపి సమసత్తాకయోర్విరోధాత్ । యత్ర భూతలే యస్య ఘటస్యాత్యన్తాభావో వ్యావహారికః తత్ర స ఘటో న వ్యావహారిక ఇతి నియమాత్ । న చైవం సతి – 'శుక్తిరియం న రజత'మితి జ్ఞానవిషయీభూతాభావస్య వ్యావహారికత్వేన పురోవర్తిప్రతీతరజతస్య వ్యావహారికత్వాపహారేఽపి ప్రాతీతికసత్త్వానపహారాత్ బాధోత్తరకాలేఽపి 'ఇదం రజత'మితి ప్రతీతిః స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; తత్ర 'ఇయం శుక్తి' రిత్యపరోక్షప్రమయా ప్రాతీతికరజతోపాదానాజ్ఞాననివృత్తౌ ప్రాతీతికసత్త్వస్యాప్యపహారాత్ , శుక్త్యజ్ఞానస్య ప్రాతీతికరజతోపాదానత్వేన తదసత్త్వే ప్రాతీతికరజతాసత్త్వస్యావశ్యకత్వాత్ । అత ఏవ యత్ర పరోక్షయాధిష్ఠానప్రమయా న భ్రమోపాదానాజ్ఞాననివృత్తిః, తత్ర వ్యావహారికత్వాపహారేఽపి ప్రాతీతికత్వానపహారాత్ 'తిక్తో గుడ' ఇత్యాదిప్రతీతిరనువర్తత ఏవ । ఏవమఖణ్డబ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్పూర్వం పరోక్షబోధేన ప్రపఞ్చస్య వ్యావహారికత్వాపహారేఽపి ప్రతీతిరనువర్తత ఏవ , అధిష్ఠానాజ్ఞాననివృత్తౌ తు నానువర్తిష్యతే । ఏతేన – ఉపాధిశబ్దేనాధికరణమాత్రవివక్షాయామర్థాన్తరమ్ , వాయ్వధికరణకాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేఽపి రూపస్యామిథ్యాత్వాత్ , అధిష్ఠానవివక్షాయాం తు భ్రమోపాదానాజ్ఞానవిషయస్యాధిష్ఠానత్వేనాన్యోన్యాశ్రయత్వం, జ్ఞానస్య భ్రమత్వే విషయస్య మిథ్యాత్వం, విషయస్య మిథ్యాత్వే చ జ్ఞానస్య భ్రమత్వమితి – పరాస్తమ్ ; ఉక్తరీత్యా అధికరణవివక్షాయాం దోషాభావాత్ । న చ – 'స ఏవాధస్తా'దితి శ్రుత్యా ప్రతిపన్నే దేశకాలాద్యుపాధౌ పరమార్థతో బ్రహ్మణోఽభావాత్తత్రాతివ్యాప్తిరితి – వాచ్యమ్ ; నిర్ధర్మకే తస్మిన్నభావప్రతియోగిత్వరూపధర్మాభావాత్ । న చైవం – సత్యత్వమపి తత్ర న స్యాత్ , తథా చ 'సత్యం జ్ఞానమనన్త'మిత్యాదిశ్రుతివ్యాకోప ఇతి – వాచ్యమ్ ; అధికరణాతిరిక్తాభావానభ్యుపగమేనోక్తమిథ్యాత్వాభావరూపసత్యత్వస్య బ్రహ్మస్వరూపావిరోధాత్ । ఏతేన – స్వప్రకాశత్వాద్యపి – వ్యాఖ్యాతమ్ ; పరప్రకాశ్యత్వాభావో హి స్వప్రకాశత్వమ్ , కాలపరిచ్ఛేదాభావో నిత్యత్వమ్ , దేశపరిచ్ఛేదాభావో విభుత్వమ్ , వస్తుపరిచ్ఛేదాభావః పూర్ణత్వమిత్యాది । తథా చ భావభూతధర్మానాశ్రయత్వేఽపి బ్రహ్మణః సర్వధర్మాభావరూపతయా న కాప్యనుపపత్తిరితి సర్వమవదాతమ్ ॥

॥ ఇతి సదసద్విలక్షణత్వరూపద్వితీయమిథ్యాత్వవిచారః ॥

అథ తృతీయమిథ్యాత్వవిచారః

జ్ఞాననివర్త్యత్వం వా మిథ్యాత్వమ్ । నను – ఉత్తరజ్ఞాననివర్త్యే పూర్వజ్ఞానే అతివ్యాప్తిః, ముద్గరపాతాదినివర్త్యే చ ఘటాదావవ్యాప్తిః, జ్ఞానత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వవివక్షాయామప్యయం

దోషః, అధిష్ఠానసాక్షాత్కారత్వేన నివర్త్యే శుక్తిరజతాదౌ చ జ్ఞానత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్ సాధ్యవికలతా, జ్ఞానత్వవ్యాప్యధర్మేణ జ్ఞాననివర్త్యత్వవివక్షాయాం జ్ఞానత్వవ్యాప్యేన సమృతిత్వేన జ్ఞాననివర్త్యే సంస్కారే అతివ్యాప్తిః – ఇతి చేన్న; జ్ఞానప్రయుక్తావస్థితిసామాన్యవిరహప్రతియోగిత్వం హి జ్ఞాననివర్త్యత్వమ్ । అవస్థితిశ్చ ద్వేధా; స్వరూపేణ కారణాత్మనా చ ; సత్కార్యవాదాభ్యుపగమాత్ । తథా చ ముద్గరపాతేన ఘటస్య స్వరూపేణావస్థితివిరహేఽపి కారణాత్మనావస్థితివిరహాభావాత్ బ్రహ్మజ్ఞానప్రయుక్త ఏవ స ఇతి నాతీతఘటాదావతివ్యాప్తిః । అత ఏవోత్తరజ్ఞాననివర్త్యే పూర్వజ్ఞానే న సిద్ధసాధనమ్ ; న వా వియదాదౌ బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వేఽపి తద్వదేవ మిథ్యాత్వాసిద్ధ్యార్థాన్తరమ్ ; ఉత్తరజ్ఞానేన లీనస్య పూర్వజ్ఞానస్య స్వకారణాత్మనావస్థానాదవస్థితిసామాన్యవిరహానుపపత్తేః । శశవిషాణాదావవస్థితిసామాన్యవిరహేఽపి తస్య జ్ఞానప్రయుక్తత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః । శుక్తిరజతాదేశ్చాపరోక్షప్రతీత్యన్యథానుపపత్త్యా ప్రతిభాసకాలే అవస్థిత్యఙ్గీకారాన్న బాధకజ్ఞానం వినా తద్విరహ ఇతి న సాధ్యవికలతా । అత ఏవోక్తం వివరణాచార్యైః – 'అజ్ఞానస్య స్వకార్యేణ ప్రవిలీనేన వర్తమానేన వా సహ జ్ఞానేన నివృత్తిర్బాధ ' ఇతి । వార్తికకృద్భిశ్చోక్తమ్ – 'తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థసమ్యగ్ధీజన్మమాత్రతః । అవిద్యా సహ కార్యేణ నాసీదస్తి భవిష్యతి ॥' ఇతి । 'సహకార్యేణ నాసీ'దితి లీనేన కార్యేణ సహ నివృత్త్యభిప్రాయమ్ । 'సహ కార్యేణ న భవిష్యతీ'తి తు భావికార్యనివృత్త్యభిప్రాయమిత్యన్యదేతత్ । రూప్యోపాదానమజ్ఞానం స్వకార్యేణ వర్తమానేన లీనేన వా సహాధిష్ఠానసాక్షాత్కారాన్నివర్తతే । తత్తద్రూప్యోపాదానానామజ్ఞానానాం భేదాభ్యుపగమాదితి న దృష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యమ్ ; ముద్గరపాతానన్తరం ఘటో నాస్తీతి ప్రతీతివదధిష్ఠానజ్ఞానానన్తరం శుక్త్యజ్ఞానం తద్గతరూప్యం చ నాస్తీతి ప్రతీతేః సర్వసమ్మతత్వాత్ । జ్ఞానత్వవ్యాప్యధర్మేణ జ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యపి సాధు । ఉత్తరజ్ఞానస్య పూర్వజ్ఞాననివర్తకత్వం చ న జ్ఞానత్వవ్యాప్యధర్మేణ ? కిన్త్విచ్ఛాదిసాధారణేనోదీచ్యాత్మవిశేషగుణత్వేన ఉదీచ్యత్వేన వేతి న సిద్ధసాధనాది । నాపీచ్ఛాద్యనివర్త్యే స్మృతిత్వే న జ్ఞాననివర్త్యే సంస్కారే అతివ్యాప్తిః ; స్మృతిత్వేన స్మృతేః సంస్కారనివర్తకత్వే మానాభావాత్ । స్మృతౌ హి జాతాయాం సంస్కారో దృఢో భవతీత్యనుభవసిద్ధమ్ । తేషాం దృఢతరత్వం చ సమానవిషయకసంస్కారానేకత్వమిత్యదోషః । వస్తుతస్తు, సాక్షాత్కారత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం వివక్షితమ్ ; అతో న పూర్వోక్తదోషః । నాపి నిశ్చయత్వేన జ్ఞానత్వవ్యాప్యధర్మేణ జ్ఞాననివర్త్యే సంశయే అతివ్యాప్తిరితి సర్వమవదాతమ్ ॥

॥ ఇతి తృతీయమిథ్యాత్వవిచారః ॥

అథ చతుర్థమిథ్యాత్వవిచారః

స్వాశ్రయనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతయోగిత్వం వా మిథ్యాత్వమ్ । తచ్చ స్వాత్యన్తాభావాధికరణ ఏవ ప్రతీయమానత్వమ్ । అతః పూర్వవైలక్షణ్యమ్ । దూషణపరిహారః పూర్వవత్ । న చ – సంయోగిని సమవాయిని వా దేశే తదత్యన్తాభావాసమ్భవః, సమ్భవే

తూపాదానత్వాద్యనుపపత్తిరితి – వాచ్యమ్ ; కాలే సహసమ్భవవద్దేశేఽపి సహసమ్భవావిరోధాత్ , ప్రాగభావసత్త్వేనోపాదానత్వావిరోధాచ్చ । న చ – అత్యన్తాభావాధికరణే ప్రాగభావస్యాప్యనుపపత్తిరితి – వాచ్యమ్ ; కాలే వ్యభిచారాత్ । న చ – కాలే ప్రాగభావాత్యన్తాభావయోః సామానాధికరణ్యమిదానీం ఘటాత్యన్తాభావ ఇదానీం ఘటప్రాగభావ ఇతి ప్రతీతిబలాదఙ్గీకృతమ్ , దేశే తు తదుభయసామానాధికరణ్యే న కిఞ్చిదపి ప్రమాణమితి – వాచ్యమ్ । మిథ్యాత్వానుమితేః శ్రుత్యాదేశ్చ ప్రమాణత్వాత్ । విషమసత్తాకభావాభావయోరవిరోధః పూర్వముపపాదితః । న చ అసత్యతివ్యాప్తిః; స్వాత్యన్తాభావాధికరణ ఏవ సత్త్వేన ప్రతీయమానత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । న చ – 'తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దితి శ్రుత్యా అసతః సత్త్వప్రతీతేస్తత్రాతివ్యాప్తిర్దుష్పరిహరేతి – వాచ్యమ్ ; 'సదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యస్యార్థస్యాభావ ఏవ నఞా ప్రతిపాద్యతే, న త్వసతః సత్త్వమ్ ; విరోధాత్ । అతో నాతివ్యాప్తిః । సర్వం చాన్యత్ పూర్వోక్తమేవానుసన్ధేయమిత్యుపరమ్యతే ॥

॥ ఇతి చతుర్థమిథ్యాత్వవిచారః ॥

అథ పఞ్చమమిథ్యాత్వనిరూపణమ్

సద్వివిక్తత్వం వా మిథ్యాత్వమ్ । సత్త్వం చ ప్రమాణసిద్ధత్వమ్ । ప్రమాణత్వం చ దోషాసహకృతజ్ఞానకరణత్వమ్ । తేన స్వప్నాదివత్ప్రమాణసిద్ధభిన్నత్వేన మిథ్యాత్వం సిద్ధ్యతి । ప్రమాణసిద్ధత్వం చాబాధ్యత్వవ్యాప్యమిత్యన్యత్ । అత్రాప్యసతి నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణి చాతివ్యాప్తివారణాయ సత్త్వేన ప్రతీయమానత్వం విశేషణం దేయమ్ ; తయోః సత్త్వప్రకారకప్రతీతివిషయత్వాభావాత్ । అత ఏవ – 'సద్వివిక్తత్వ'మిత్యత్ర సత్త్వం సత్తాజాత్యధికరణత్వం వా, అబాధ్యత్వం వా, బ్రహ్మరూపత్వం వా । ఆద్యే ఘటాదావావిద్యకజాతేస్త్వయాభ్యుపగమేనాసమ్భవః; ద్వితీయే బాధ్యత్వరూపమిథ్యాత్వపర్యవసానమ్ ; తృతీయే సిద్ధసాధనమితి – నిరస్తమ్ ; అనభ్యుపగమాదేవ । సదసద్విలక్షణత్వపక్షోక్తయుక్తయశ్చాత్రానుసన్ధేయాః । అవశిష్టం చ దృష్టాన్తసిద్ధౌ వక్ష్యామః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ పఞ్చమమిథ్యాత్వనిరుక్తిః ॥

అథ మిథ్యాత్వసామాన్యోపపత్తిః

నను – ఉక్తమిథ్యాత్వస్య మిథ్యాత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వాపాతః, ఏకస్మిన్ ధర్మిణి ప్రసక్తయోః విరుద్ధధర్మయోరేకమిథ్యాత్వే అపరసత్యత్వనియమాత్ , మిథ్యాత్వసత్యత్వే చ తద్వదేవ ప్రపఞ్చసత్యత్వాపత్తేః , ఉభయతాప్యద్వైతవ్యాఘాత – ఇతి చేన్న ; మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వేఽపి ప్రపఞ్చసత్యత్వానుపపత్తేః । తత్ర హి విరుద్ధయోర్ధర్మయోరేకమిథ్యాత్వే అపరసత్త్వమ్ , యత్ర మిథ్యాత్వావచ్ఛేదకముభయవృత్తి న భవేత్ ; యథా పరస్పరవిరహరూపయో

రజతత్వతదభావయోః శుక్తౌ, యథా వా పరస్పరవిరహవ్యాపకయో
రజతభిన్నత్వరజతత్వయోః తత్రైవ ; తత్ర నిషేధ్యతావచ్ఛేదకభేదనియమాత్ , ప్రకృతే తు నిషేధ్యతావచ్ఛేదకమేకమేవ దృశ్యత్వాది, యథా గోత్వాశ్వత్వయోరేకస్మిన్ గజే నిషేధే గజత్వాత్యన్తాభావవ్యాప్యత్వం నిషేధ్యతావచ్ఛేదకముభయోస్తుల్యమితి నైకతరనిషేధే అన్యతరసత్వం తద్వత్ I యథా చ సత్యత్వమిథ్యాత్వయోర్న పరస్పరవిరహరూపత్వమ్ , న వా పరస్పరవిరహవ్యాపకత్వమ్ ; తథోపపాదితమధస్తాత్ I పరస్పరవిరహరూపత్వేఽపి విషమసత్తాకయోరవిరోధాత్ , వ్యావహారికమిథ్యాత్వేన వ్యావహారికసత్యత్వాపహారేఽపి కాల్పనికసత్యత్వానపహారాత్ , తార్కికమతసిద్ధసంయోగతదభావవత్ సత్యత్వమిథ్యాత్వయోః సముచ్చయాభ్యుపగమాచ్చ I ఏకస్య సాధకేన అపరస్య బాధ్యత్వం విషమసత్తాకత్వే ప్రయోజకమ్ , యథా శుక్తిరూప్యతదభావయోః I ఏకబాధకబాధ్యత్వం చ సమసత్తాకత్వే ప్రయోజకమ్ , యథా శుక్తిరూప్యశుక్తిభిన్నత్వయోః I అస్తి చ ప్రపఞ్చతన్మిథ్యాత్వయోరేకబ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యత్వమ్ I అతః సమసత్తాకత్వాన్మిథ్యాత్వబాధకేన ప్రపఞ్చస్యాపి బాధాన్నాద్వైతక్షతిరితి కృతమధికేన II

II ఇతి మిథ్యాత్వసామాన్యోపపత్తిః II

అథ దృశ్యత్వహేతూపపత్తిః

నను – మిథ్యాత్వే సాధ్యే హేతూకృతం యద్దృశ్యత్వం తదప్యుపపాదనీయమ్ I తథా హి – కిమిదం దృశ్యత్వమ్ ? వృత్తివ్యాప్యత్వం వా౧ ఫలవ్యాప్యత్వం వా౨ సాధారణం వా౩ కదాచిత్ కథంచిచ్చిద్విషయత్వం వా౪ స్వవ్యవహారే స్వాతిరిక్తసంవిదన్తరాపేక్షానియతిర్వా౫ అస్వప్రకాశత్వం వా౬ I నాద్యః; ఆత్మనో వేదాన్తజన్యవృత్తివ్యాప్యత్వేన తత్ర వ్యభిచారాత్ I అత ఏవ న తృతీయోఽపి I నాపి ద్వితీయః; నిత్యాతీన్ద్రియే శుక్తిరూప్యాదౌ చ తదభావేన భాగాసిద్ధిసాధనవైకల్యయోః ప్రసఙ్గాత్ I నాపి చతుర్థః; బ్రహ్మ పూర్వం న జ్ఞాతమిదానీం వేదాన్తేన జ్ఞాతమిత్యనుభవేన ఆత్మని వ్యభిచారాత్ I నాపి పఞ్చమః; బ్రహ్మణ్యప్యద్వితీయత్వాదివిశిష్టవ్యవహారే సంవిదన్తరాపేక్షానియతిదర్శనేన వ్యభిచారాత్ I నాపి షష్ఠః; స హి అవేద్యత్వే సత్యపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వాభావరూపః I తథా చ శుక్తిరూప్యాదేరపి అపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వేన సాధనవైకల్యాత్ – ఇతి చేన్నైవమ్ ; ఫలవ్యాప్యత్వవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్యాపి పక్షస్య క్షోదక్షమత్వాత్ I న చ – వృత్తివ్యాప్యత్వపక్షే బ్రహ్మణి వ్యభిచారః, అన్యథా బ్రహ్మపరాణాం వేదాన్తానాం వైయర్థ్యప్రసఙ్గాదితి – వాచ్యమ్ ; శుద్ధం హి బ్రహ్మ న దృశ్యమ్ ; 'యత్తదద్రేశ్య' మితి శ్రుతేః , కిన్తూపహితమేవ, తచ్చ మిథ్యైవ; న హి వృత్తిదశాయామ్ అనుపహితం తద్భవతి I న చ – 'సర్వప్రత్యయవేద్యేఽస్మిన్ బ్రహ్మరూపే వ్యవస్థితే' ఇతి స్వవచనవిరోధ ఇతి – వాచ్యమ్ ; తస్యాప్యుపహితపరత్వాత్ I న చ – ఏవం సతి శుద్ధసిద్ధిర్న స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; స్వత ఏవ తస్య ప్రకాశత్వేన సిద్ధత్వాత్ I నను – అజ్ఞాతే ధర్మిణి కస్యచిత్ ధర్మస్య విధాతుం నిషేద్ధుం వా అశక్యత్వేన శుద్ధే దృశ్యత్వం నిషేధతా శుద్ధస్య జ్ఞేయత్వమవశ్యం స్వీకరణీయమ్ , న చ – స్వప్రకాశత్వేన స్వతః సిద్ధే శుద్ధే శ్రుత్యా

దృశ్యత్వనిషేధ ఇతి – వాచ్యమ్ ; శుద్ధం స్వప్రకాశమితి శబ్దజన్యవిశిష్టవృత్తౌ శుద్ధాప్రకాశే తస్య స్వప్రకాశత్వాసిద్ధేః – ఇతి చేన్న; వృత్తికాలే వృత్తిరూపేణ ధర్మేణ శుద్ధత్వాసమ్భవాత్ శుద్ధస్య వృత్తివిషయత్వం న సమ్భవతి, అతః 'శుద్ధం స్వప్రకాశ'మితి వాక్యస్య లక్షణయా అశుద్ధత్వమస్వప్రకాశత్వవ్యాపకమిత్యర్థః । తథా చ అశుద్ధత్వవ్యావృత్త్యా శుద్ధే స్వప్రకాశ్యతా పర్యవస్యతి, యథా భేదనిషేధేన అభిన్నత్వమ్ । న చ – శుద్ధపదేన అభిధయా లక్షణయా వా శుద్ధాప్రకాశే తత్ప్రయోగవైయర్థ్యమితి – వాచ్యమ్ ; పర్యవసితార్థమాదాయ సార్థకత్వోపపత్తేః । ఏవం చ 'శుద్ధం న దృశ్యం న మిథ్యే'త్యస్యాప్యశుద్ధత్వం దృశ్యత్వమిథ్యాత్వయోర్వ్యాపకమిత్యేతత్పరత్వేన శుద్ధే దృశ్యత్వమిథ్యాత్వయోర్వ్యతిరేకః పర్యవస్యతి । ఏతేన – స్ఫురణమాత్రమేవ మిథ్యాత్వే తన్త్రమ్ ; లాఘవాత్ , అతః 'స్వతః స్ఫురదపి బ్రహ్మ మిథ్యైవే'తి – శూన్యవాదిమతమపాస్తమ్ ; స్వతఃస్ఫురణరూపతాయాః శుక్తిరూప్యాదావభావాత్ , స్ఫురణవిషయత్వస్య బ్రహ్మణ్యసిద్ధేః । నను – విశిష్టజ్ఞానే విశేష్యస్యాపి భానే శ్రుత్యా విశిష్టస్య దృశ్యత్వేనైవ విశేష్యస్యాపి దృశ్యత్వాద్వ్యభిచారః, న చ – 'విష్ణవే శిపివిష్టాయే'త్యాదౌ విశిష్టస్య దేవతాత్వవత్ విశిష్టస్య విషయత్వమ్ , అగ్నీషోమయోర్మిలితయోర్దేవతాత్వవద్వా మిలితస్య విషయత్వమ్ , అతో న విశేష్యే విషయత్వమితి – వాచ్యమ్ ; తద్వదేవ విశేషణస్యాప్యవిషయత్వే భాగాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ – ఇతి చేన్న; విశేష్యతాపన్నస్య విషయత్వేఽపి క్షత్యభావాత్ , తస్య మిథ్యాత్వాభ్యుపగమాత్ । అత ఏవ – ఉపహితవిషయత్వేఽప్యుపధేయవిషయత్వమక్షతమేవ ఇతి – అపాస్తమ్ ; ఉపహితాత్మనా తస్యాపి మిథ్యాత్వాభ్యుపగమాత్ , జ్ఞానాన్తరవిషయత్వేన విశేషణే భాగాసిద్ధ్యభావాచ్చ । నను – వేదాన్తజన్యాఖణ్డవృత్తేరుపహితవిషయత్వే తదానీముపాధ్యన్తరాభావేన తస్యా ఏవోపధాయకత్వాత్ స్వవిషయత్వాపత్తిః, న చేష్టాపత్తిః; శాబ్దబోధే శబ్దానుపస్థితాభాననియమేన వృత్తేః శబ్దానుపస్థితాయా భానానుపపత్తేః, యథాకథఞ్చిదుపపత్తౌ వా న తతోఽజ్ఞానతత్కార్యయోర్నివృత్తిః స్యాత్ ; అజ్ఞానతత్కార్యావిషయకజ్ఞానస్యైవ తదుభయనివర్తకత్వాత్ , అన్యథా 'అహమజ్ఞః అయం ఘటః' ఇత్యాదిజ్ఞానానామప్యుపహితవిషయకత్వేన అజ్ఞాననివర్తకత్వప్రసఙ్గ ఇతి – చేన్న; వృత్తేః శాబ్దవృత్తావనవభాసమానాయా ఏవోపధాయకత్వాభ్యుపగమాత్ । తదుక్తం కల్పతరుకృద్భిః – 'శుద్ధం బ్రహ్మేతి విషయీకుర్వాణా వృత్తిః స్వస్వేతరోపాధినివృత్తిహేతురుదయతే, స్వస్యా అప్యుపాధిత్వావిశేషాత్ । ఏవం చ నానుపహితస్య విషయతా; వృత్త్యుపరాగోఽత్ర సత్తయోపయుజ్యతే, న భాస్యతయా విషయకోటిప్రవేశేనే'తి । అయమభిప్రాయః – యథా అజ్ఞానోపహితస్య సాక్షిత్వేఽపి నాజ్ఞానం సాక్షికోటౌ ప్రవిశతి; జడత్వాత్ , కిన్తు సాక్ష్యకోటావేవ, ఏవం వృత్త్యుపహితస్య విషయత్వేఽపి న వృత్తిర్విషయకోటౌ ప్రవిశతి; స్వస్యాః స్వవిషయత్వానుపపత్తేః, కిన్తు స్వయమవిషయోఽపి చైతన్యస్య విషయతాం సమ్పాదయతీతి న కాప్యనుపపత్తిః । ఏతేన – జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వం – వ్యాఖ్యాతమ్ ; అజ్ఞానమపి హి స్వోపధానదశాయామేవ బ్రహ్మ విషయీకరోతి; స్వానుపాధానదశాయాం స్వస్యైవాభావాత్ । తథా చ

జ్ఞానాజ్ఞానయోరుభయోరప్యుపాధ్యవిషయకత్వే సత్యుపహితవిషయకత్వాత్ సమానవిషయత్వమస్త్యేవ । ఏతేన – ఉపాధివిషయజ్ఞానానామజ్ఞానానివర్తకత్వం – వ్యాఖ్యాతమ్ ; అజ్ఞానస్యోపాధ్యవిషయత్వేన సమానవిషయత్వాభావాత్ , సమానవిషయత్వేనైవ తయోర్నివర్త్యనివర్తకభావాత్ । వస్తుతస్తు – శబ్దాజన్యవృత్తివిషయత్వమేవ దృశ్యత్వమ్ ; అన్యథా శశవిషాణం తుచ్ఛమిత్యాదిశబ్దజన్యవృతిర్విషయే తుచ్ఛే వ్యభిచారస్య దురుద్ధరత్వాత్ । ఏవం చ సతి శుద్ధస్య వేదాన్తజన్యవృత్తివిషయత్వేఽపి న తత్ర వ్యభిచారః; తుచ్ఛశుద్ధయోః శబ్దాజన్యవృత్తివిషయత్వానభ్యుపగమాత్ । యద్వా – సప్రకారకవృత్తివిషయత్వమేవ దృశ్యత్వమ్ , ప్రకారశ్చ సోపాఖ్యః కశ్చిద్ధర్మః ; తేన నిష్ప్రకారకజ్ఞానవిషయీభూతే శుద్ధే నిరుపాఖ్యధర్మప్రకారకజ్ఞానవిషయీభూతే తుచ్ఛే చ న వ్యభిచారః । అభావత్వస్యాపి సోపాఖ్యత్వాదభావత్వప్రకారకజ్ఞానవిషయీభూతే అభావే న భాగాసిద్ధిః । ఉపాఖ్యా చాస్తీతి ధీవిషయత్వాదీత్యన్యత్ । ఏతేన వృత్తివ్యాప్యఫలవ్యాప్యయోః సాధారణం వ్యవహారప్రయోజకవిషయత్వరూపం దృశ్యత్వమపి హేతుః; బ్రహ్మణి తుచ్ఛే చ వ్యభిచారపరిహారోపాయస్యోక్తత్వాత్ । యద్వా – దృశ్యత్వం చిద్విషయత్వమ్ , తచ్చ యథాకథఞ్చిచ్చిత్సమ్బన్ధిత్వరూపం హేతుః, తచ్చ న చైతన్యే; అభేదే భేదనాన్తరీయకస్య సమ్బన్ధస్యాభావాత్ , అతో న వ్యభిచారః । తుచ్ఛే చ వ్యభిచారః పరిహరణీయః । యద్వా – స్వవ్యవహారే స్వాతిరిక్తసంవిదపేక్షానియతిరూపం దృశ్యత్వం హేతుః; సంవిచ్ఛబ్దేన విషయాభివ్యక్తం వా వృత్త్యభివ్యక్తం వా (శుద్ధం వా) చైతన్యమాత్రమభిప్రేతమ్ , తథా చ ఘటాదౌ నిత్యాతీన్ద్రియే సాక్షిభాస్యే చ సర్వోఽపి వ్యవహారః స్వాతిరిక్తసంవిత్సాపేక్ష ఇతి నాసిద్ధిః । వ్యవహారశ్చ స్ఫురణాభివదనాదిసాధారణః । తత్ర బ్రహ్మణః స్ఫురణరూపే వ్యవహారే నిత్యసిద్ధే స్వాతిరిక్తసంవిదపేక్షా నాస్తీతి నియతిపదేన వ్యభిచారవారణమ్ । స్వగోచరయావద్వ్యవహారే స్వాతిరిక్తసంవిదపేక్షాయాం పర్యవసానాత్ । అత ఏవాస్వప్రకాశత్వరూపం దృశ్యత్వమపి హేతుః; స్వప్రకాశత్వం హి స్వాపరోక్షత్వే స్వాతిరిక్తానపేక్షత్వమ్ , 'యత్సాక్షాదపరోక్షాత్ బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః । తథా చాన్యానధీనాపరోక్షత్వం పర్యవస్యతి; తన్నిరూపితభేదవత్త్వం హేతుః । తచ్చ నిత్యపరోక్షే అన్యాధీనాపరోక్షే చ ఘటాదావస్తీతి నాసిద్ధిః । న చ – బ్రహ్మణోఽపి బ్రహ్మప్రతియోగికకాల్పనికభేదవత్త్వాత్తత్ర వ్యభిచారః, అకల్పితభేదస్య క్వాప్యసిద్ధత్వాదితి – వాచ్యమ్ ; తద్భేదస్యాన్యానధీనాపరోక్షత్వరూపధర్మానిరూపితత్వాత్ , జీవత్వేశ్వరత్వాదిరూపస్యాన్యధర్మస్య తన్నిరూపకత్వాత్ । ఏవం చావేద్యత్వే సత్యపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వాభావరూపం దృశ్యత్వమపి హేతుః; న చ – ఫలవ్యాప్యత్వాభావవిశిష్టం యదపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వం తస్య బ్రహ్మణీవావిద్యాన్తఃకరణాదౌ శుక్తిరూప్యాదౌ చ సత్త్వేనాసిద్ధిసాధనవైకల్యే ఇతి – వాచ్యమ్ ; అజ్ఞాననివర్తకవృత్తివిషయత్వయోగ్యత్వస్యాపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వపదేన వివక్షితత్వాత్ , తస్య చావిద్యాదౌ శుక్తిరూప్యాదౌ చాసత్త్వాత్ నాసిద్ధిసాధనవైకల్యే । యథా చ ఘటాదేః

ఫలవ్యాప్యత్వం, తథాగ్రే వక్ష్యామః । అవిద్యానివృత్తేః పఞ్చమప్రకారత్వపక్షే తత్ర వ్యభిచారవారణాయాజ్ఞానకాలవృత్తిత్వం హేతువిశేషణం దేయమ్ , తేనైవ తుచ్ఛేఽపి న వ్యభిచారః । ఏవమేవ సర్వేషు హేతుషు వ్యభిచారపరిహారాయ యతనీయమ్ । సద్వివిక్తత్వమాత్రే తు సాధ్యే తుచ్ఛే పఞ్చమప్రకారావిద్యానివృత్తౌ చ న వ్యభిచారగన్ధోఽపీతి సర్వమవదాతమ్ ॥

॥ ఇతి అద్వైతసిద్ధౌ దృశ్యత్వహేతూపపత్తిః ॥

అథ జడత్వహేతూపపత్తిః

జడత్వమపి హేతుః । నను - కిమిదం జడత్వమ్ ? అజ్ఞాతృత్వం వా, అజ్ఞానత్వం వా, అనాత్మత్వం వా । నాద్యః ; త్వన్మతే పక్షనిక్షిప్తస్యైవాహమర్థస్య జ్ఞాతృత్వాత్తత్రాసిద్ధేః; శుద్ధాత్మనోఽజ్ఞాతృత్వేన తత్ర వ్యభిచారాచ్చ । నాపి ద్వితీయః; వృత్త్యుపరక్తచైతన్యస్యైవ జ్ఞానత్వేన కేవలాయా వృత్తేః కేవలస్య చైతన్యస్య చాజ్ఞానత్వేన వృత్తావసిద్ధిపరిహారేఽపి చైతన్యే వ్యభిచారతాదవస్థ్యాత్ । నాపి తృతీయః; ఆత్మత్వస్యైవ నిరూపయితుమశక్యత్వాత్ । తద్ధి న జాతివిశేషః; త్వయాత్మన ఏకత్వాభ్యుపగమాత్ , విశిష్టాత్మనాం భేదేఽపి తేషాం పక్షకుక్షినిక్షిప్తత్వాత్ । నాప్యానన్దరూపత్వమ్ , వైషయికానన్దే తద్వ్యతిరేకస్య హేతోరసిద్ధేః; తస్యాప్యాత్మత్వే అజ్ఞానపక్షోక్తదోషః ప్రసఞ్జనీయ ఇతి – చేత్ , మైవమ్ ; ద్వితీయతృతీయపక్షయోః దోషాభావాత్ । తథా హి – 'అజ్ఞానత్వం జడత్వమి'తి పక్షే నాత్మని వ్యభిచారః, అర్థోపలక్షితప్రకాశస్యైవ జ్ఞానత్వేన మోక్షదశాయామపి తదనపాయాత్ । న చ – అభావే సప్రతియోగిత్వవదిచ్ఛాజ్ఞానాదిష్వపి సవిషయకత్వస్య స్వాభావికత్వాదిచ్ఛాయామివ జ్ఞానేఽపి తస్య సమానసత్తాకత్వమితి – వాచ్యమ్ ; జ్ఞానస్య హి సవిషయత్వం విషయసమ్బన్ధః, స చ న తాత్త్వికః; కిన్త్వాధ్యాసికః; వక్ష్యమాణరీత్యా తాత్త్వికసమ్బన్ధస్య నిరూపయితుమశక్యత్వాత్ , అతో న తస్య స్వాభావికత్వమ్ ; న హి శుక్తౌ రూప్యం స్వాభావికమ్ । ఏవఞ్చ జ్ఞానోపాధికస్యైవ సవిషయత్వస్య ఇచ్ఛాదిష్వభ్యుపగమాత్ నితరాం తత్ర తస్య స్వాభావికత్వమ్ । న చైవం – జ్ఞానవత్ విషయసమ్బన్ధం వినాపి కదాచిదిచ్ఛాయాః సత్త్వాపత్తిరితి - వాచ్యమ్ ; సవిషయత్వప్రయోజకోపాధ్యపేక్షయా అధికసత్తాకత్వస్య తత్ర ప్రయోజకత్వాత్ , ఇచ్ఛాయాశ్చ తత్సమానసత్తాకత్వాత్ । న చ – త్వయా మోక్షావస్థాయామాత్మనో నిర్విషయత్వాఙ్గీకారాత్ ఆనన్దాప్రకాశే తదపుమర్థత్వం స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; తదా హ్యానన్ద ఏవ ప్రకాశో నత్వానన్దస్య ప్రకాశత్వమ్ , అర్థోపలక్షితప్రకాశత్వం వా తదాస్త్యేవేతి న జ్ఞానత్వహానిరిత్యుక్తమ్ । నను – తథాపి జ్ఞాతురభావాత్ తదా తన్న జ్ఞానమ్ ; న హి భోక్తృహీనా భుజిక్రియా భవతి , న చ – అనాదిత్వేన క్రియారూపత్వాభావాత్ అనపేక్షత్వమితి – వాచ్యమ్ ; అనాదేః ప్రాగభావస్య ప్రతియోగిని జాతేర్వ్యక్తౌ జీవబ్రహ్మవిభాగస్య ధర్మప్రతియోగినోః అజ్ఞానస్య చాశ్రయవిషయయోర్బ్రహ్మసత్తాయాశ్చ కర్త్రపేక్షాదర్శనాత్ , అన్యథా 'అస్తి బ్రహ్మే'త్యాదౌ కర్తరి లకారో న స్యాత్ । ఏవం చాతీతాదిజ్ఞానస్య ఈశ్వరజ్ఞానస్య చ ఉత్పత్త్యర్థమర్థానపేక్షత్వేఽపి తన్నిరూప్యత్వదర్శనేన

జ్ఞానస్య జ్ఞాతృజ్ఞేయనిరూప్యత్వం స్వభావః, అన్యథా 'ఇదమహం జానామీ'త్యనుభవో న స్యాత్ , 'జ్ఞాతురర్థప్రకాశస్య జ్ఞానత్వా'దితి వివరణవిరోధశ్చ స్యాత్ - ఇతి చేన్న; జాతేర్వ్యక్తినిరూప్యత్వేఽపి కదాచిత్తదసమ్బన్ధవదుపపత్తేః, సమ్బన్ధప్రయోజకోపాధ్యపేక్షయా అధికసత్తాకత్వాత్ । అత ఏవ జ్ఞానస్య సజ్ఞేయత్వం సజ్ఞాతృత్వం చ న స్వాభావికమ్ । తథా హి – సజ్ఞేయత్వం తావత్ జ్ఞేయజన్యత్వం వా జ్ఞేయవ్యాప్యత్వం వా । నాద్యః; పరోక్షజ్ఞానే ఈశ్వరజ్ఞానే చాభావాత్ । నాపి ద్వితీయః; 'యదా జ్ఞానం తదా అర్థ' ఇతి కాలికవ్యాప్తౌ పూర్వవత్ వ్యభిచారాత్ , దైశికవ్యాప్తిస్తు దూరనిరస్తైవ । న చ - యదా 'అపరోక్షజ్ఞానం తదార్థ' ఇతి కాలికవ్యాప్తౌ నాస్తి వ్యభిచారః, ఆత్మా చ 'యత్ సాక్షాత్ అపరోక్షాత్ బ్రహ్మే'తి శ్రుతేరపరోక్షజ్ఞానరూప ఇతి సోఽప్యర్థవ్యాప్త ఇతి – వాచ్యమ్ ; ఈశ్వరజ్ఞానే యోగిజ్ఞానే చ వ్యభిచారాత్ । 'యదైన్ద్రియకం జ్ఞానం తదార్థ' ఇతి తు వ్యాప్తిః సర్వసమ్మతా । న చాత్మరూపే జ్ఞానే ఐన్ద్రియకత్వమస్తీతి న తయా విరోధః । నను – 'యదా అపరోక్షం జ్ఞానం తదార్థ' ఇతి వ్యాప్త్యనభ్యుపగమే 'ఇదం రజత'మిత్యపరోక్షజ్ఞానాన్యథానుపపత్త్యా అనిర్వచనీయరజతసిద్ధిర్న స్యాత్ , అర్థం వినాప్యపరోక్షత్వోపపత్తేః – ఇతి చేన్న, 'ఇదం రజతమహం జానామీ'త్యనుసన్ధీయమానం యత్ జ్ఞానవిషయత్వం తస్యాశ్రయాన్తరానుపపత్త్యా అనిర్వచనీయరజతసిద్ధేర్వక్ష్యమాణత్వాత్ । అత ఏవ పరోక్షభ్రమేఽపి అనిర్వచనీయార్థసిద్ధిః । జన్యాపరోక్షత్వేన వా అర్థవ్యాప్యతా ; ఆర్షజ్ఞానస్యాపరోక్షత్వానభ్యుపగమాత్ । తథా చ నానిర్వచనీయరజతసిద్ధ్యనుపపత్తిః । ఏవం సజ్ఞాతృకత్వమపి కిం జ్ఞాతృజన్యత్వం, జ్ఞాతృవ్యాప్యత్వం, జ్ఞాతృసమవేతత్వం వా । ఆద్యే ఈశ్వరజ్ఞానే వ్యభిచారః ; జ్ఞాననిత్యత్వస్య సాధయిష్యమాణత్వాచ్చ । ద్వితీయేఽపి అప్రయోజకతా । న తృతీయః; జ్ఞానజన్యత్వవత్ జ్ఞానసమవేతత్వస్యాపి సమ్భవాత్ , జ్ఞానస్య గుణత్వక్రియాత్వయోరనభ్యుపగమేన ద్రవ్యాశ్రయత్వానుమానాయోగాత్ , కదాచిత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయసమ్బన్ధేనైవ అనుభవస్య వివరణవాక్యస్య చ ఉపపత్తేః । 'అస్తి బ్రహ్మే'తి చ లకారో న బ్రహ్మసత్తాం ప్రతి బ్రహ్మణః కర్తృత్వమాహ; నిత్యత్వేన తదసమ్భవాత్ , కిన్తు సాధుత్వార్థ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । నను – ప్రమాభ్రమభిన్నం న జ్ఞానమ్ , న చాత్మస్వరూపం జ్ఞానం ప్రమా ; తద్విషయస్యావిద్యాదేస్తాత్త్వికత్వాపాతాత్ , న చ అప్రమా; దోషజన్యత్వాపాతాత్ – ఇతి చేన్న ; తార్కికసిద్ధేశ్వరజ్ఞానవత్ ఘటాదినిర్వికల్పకవచ్చ స్వభావత ఉభయవైలక్షణ్యేనాప్యుపపత్తేః, తత్రాపి ఈశ్వరజ్ఞానస్య ప్రమాత్వే గుణజన్యత్వస్య భ్రమత్వే దోషజన్యత్వస్య చాపత్తేః, నిష్ప్రకారకే చ నిర్వికల్పకే తద్వతి తత్ప్రకారకత్వస్య తదభావవతి తత్ప్రకారకత్వస్య చానుపపత్తేః, జన్యసవికల్పకత్వేన భ్రమప్రమాన్యతరత్వనియమే చాస్మాకం క్షత్యభావాత్ , విలక్షణవృత్తిద్వయోపరాగేణ చ స్వభావతో భ్రమప్రమావిలక్షణస్యాప్యాత్మజ్ఞానస్య తదుభయరూపేణ వ్యవహారోపపత్తేః । న చ – జ్ఞానపదవాచ్యభిన్నత్వవివక్షాయామ్ ఉపాధేరపి జ్ఞానపదవాచ్యత్వాత్తత్రాసిద్ధిః, జ్ఞానపదలక్ష్యభిన్నత్వవివక్షాయాం తు ఘటాదేరపి జ్ఞానపదలక్ష్యత్వాత్తత్రాప్యసిద్ధిరితి – వాచ్యమ్ ;

జ్ఞానపదజన్యప్రతీతివిశేష్యభిన్నత్వవివక్షాయాముక్తదోషాభావాత్ ।
ఏవమానన్దభిన్నత్వరూపమనాత్మత్వముపపాద్యమ్ । వైషయికానన్దస్యాపి బ్రహ్మరూపత్వాత్ ,
తదుపాధిమాత్రస్యైవోత్పత్తివినాశప్రతియోగిత్వాత్ । న చ – జ్ఞానభిన్నత్వస్యానన్దభిన్నత్వస్య
చ కాల్పనికస్య బ్రహ్మణి సత్త్వాత్ తత్ర వ్యభిచార ఇతి – వాచ్యమ్ ;
ధర్మిసమానసత్తాకతద్భేదస్య హేతుత్వాత్ । అనౌపాధికత్వేన వా భేదో విశేషణీయః, తుచ్ఛే
పఞ్చమప్రకారావిద్యానివృత్తౌ చ వ్యభిచారపరిహారః పూర్వవత్ । ఏవమ్ అస్వప్రకాశత్వం వా
జడత్వమ్ , తచ్చ పూర్వమేవోపపాదితమితి శివమ్ ॥

॥ ఇతి అద్వైతసిద్ధౌ జడత్వహేతూపపత్తిః ॥

అథ పరిచ్ఛిన్నత్వహేతూపపత్తిః

పరిచ్ఛిన్నత్వమపి హేతుః । తచ్చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చేతి త్రివిధమ్ । తత్ర దేశతః
పరిచ్ఛిన్నత్వమ్ అత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమ్ । కాలతః పరిచ్ఛిన్నత్వం
ధ్వంసప్రతియోగిత్వమ్ । వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వమ్ అన్యోన్యాభావప్రతియోగిత్వమ్ । నను –
సమవాయసమ్బన్ధేనాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమ్ ఆత్మని వ్యభిచారి; తస్యాప్యాకాశాదివత్
క్వాప్యసమవేతత్వాత్ , సంయోగసమ్బన్ధేనాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమాకాశాదావసిద్ధమ్ ;
తస్య యావన్మూర్తయోగిత్వనియమాత్ , అమూర్తనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వాభిప్రాయే తు
ఆత్మని వ్యభిచారస్తదవస్థః, సర్వసమ్బన్ధిత్వాభావవివక్షాయామపి సర్వసమ్బన్ధశూన్యే
పరమాత్మని వ్యభిచారః, అజ్ఞానే సర్వసమ్బన్ధిన్యసిద్ధిశ్చ, ధ్వంసప్రతియోగిత్వమపి
ఆకాశాదావసిద్ధమ్ , తేషాం పరైర్నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ , అన్యోన్యాభావప్రతియోగిత్వం
చాత్మని వ్యభిచారి; తస్య జడనిష్ఠాన్యోన్యాభావప్రతియోగిత్వాత్ , అన్యథా జడత్వాపత్తేః – ఇతి
చేన్న ; అత్యన్తాభావే అన్యోన్యాభావే చ ప్రతియోగిసమసత్తాకత్వావిశేషణేన ఆత్మని
వ్యభిచారపరిహారాత్ , అజ్ఞానాకాశాదౌ చ
స్వసమానసత్తాకాత్యన్తాభావాన్యోన్యాభావప్రతియోగిత్వసత్త్వేన అసిధ్యభావాత్ ।
అవిద్యాకాశాదేర్వ్యావహారికస్య పారమార్థికాభావపక్షే 'స్వాన్యూనసత్తాకే'తి విశేషణం దేయమ్ ;
అత ఏవ ప్రాతిభాసికశుక్తిరూప్యాదేర్వ్యావహారికాభావప్రతియోగిత్వేఽపి న సాధనవైకల్యమ్ ।
నిరుక్తమిథ్యాత్వప్రకారాణామేవంరూపత్వాభావాత్ న సాధ్యావిశిష్టతా । ధ్వంసప్రతియోగిత్వం
చాకాశాదౌ నాసిద్ధమ్ ; 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సమ్భూతః' ఇతి
శ్రుతిసిద్ధజన్యత్వేనానుమితత్వాత్ , 'ఆకాశవత్ సర్వగతశ్చ నిత్య' ఇత్యత్ర
చాత్మనిదర్శనత్వం స్వసమానకలీనసర్వగతత్వేన ఆభూత సమ్ప్లవావస్థాయిత్వేన చేతి
ద్రష్టవ్యమ్ । 'అతోఽన్యదార్త'మితి శృత్యా అనాత్మమాత్రస్యైవ వినాశిత్వప్రతిపాదనాత్ , అత
ఏవ । ఘటాదయః స్వానుగతప్రతిభాసే వస్తుని కల్పితాః, విభక్తత్వాత్ , యథా
సర్పమాలాదికం స్వానుగతప్రతిభాసే రజ్జ్వా ఇదమంశే విభజ్యతే, ఏవం బ్రహ్మణ్యనుగచ్ఛతి
ఘటాదికం విభజ్యతే, 'సన్ ఘటః సన్ పట' ఇతి – ఆనన్దబోధోక్తమపి సాధు । విభక్తశబ్దేన
స్వసమానసత్తాకభేదప్రతియోగిత్వరూపవస్తుపరిచ్ఛేదస్య వివక్షితత్వాత్ న

బ్రహ్మతుచ్ఛయోర్వ్యభిచారః । న చ – 'ఖణ్డో గౌర్ముణ్డో గౌ'రిత్యేవమాదిస్వానుగతప్రతిభాసే గోత్వాదౌ వ్యక్తీనామకల్పితత్వాత్ వ్యభిచార ఇతి – వాచ్యమ్ ; సత్తాసామాన్యాతిరిక్తగోత్వాదిసామాన్యానభ్యుపగమాత్ , గోత్వాద్యభ్యుపగమేఽపి గోత్వాదివ్యఞ్జకతావచ్ఛేదకసామాన్యానభ్యుపగమాత్ వ్యక్తివిశేషాణామేవాననుగతానాం సాస్నాదిమత్త్వాద్యుపాధ్యనుగతానాం వా తద్వ్యఞ్జకత్వవత్ వ్యక్తివిశేషవిశిష్టత్వేన సత్తాసామాన్యస్యైవ తత్తద్వ్యవహారజనకత్వోపపత్తేః । అత ఏవ – 'ఘటాదికం, సద్రూపే కల్పితమ్ , ప్రత్యేకం తదనువిద్ధత్వేన ప్రతీయమానత్వాత్ , ప్రత్యేకం చన్ద్రానువిద్ధజలతరఙ్గచన్ద్రవత్ '– ఇతి బ్రహ్మసిద్ధికారోక్తమపి సాధు । నను – సదర్థస్య బ్రహ్మణః రూపాదిహీనస్యాసంసారమజ్ఞానావృతస్య శబ్దైకగమ్యస్య కథం ఘటః సన్నిత్యాదిబుద్ధివిషయతా స్యాత్ ? తథా చ 'ఘటోఽనిత్యః' ఇత్యనేన ఘటగతానిత్యతేవ 'ఘటః సన్ని'త్యనేనాపి ఘటగతమేవ సత్త్వం గృహ్యతే । న చ – స్వరూపేణాప్రత్యక్షస్య రాహోశ్చన్ద్రావచ్ఛేదేనేవ బ్రహ్మణోఽపి ఘటాద్యవచ్ఛేదేనైవ ప్రత్యక్షతేతి – వాచ్యమ్ ; శబ్దాద్యవచ్ఛిన్నస్యాపి గగనాదేః శ్రావణత్వాద్యాపాతాత్ , రాహోస్తు దూరదోషేణాజ్ఞాతస్య నీలస్య యోగ్యస్య శుక్లభాస్వరచన్ద్రసమ్బన్ధాచ్చాక్షుషతా ఉక్తా – ఇతి చేన్న ; యతః సదాత్మనా న బ్రహ్మణో మూలాజ్ఞానేనావృతత్వమ్ ; కిన్తు ఘటాద్యవచ్ఛిన్నశక్త్యజ్ఞానేనైవ ; తథా చ చక్షురాదిజన్యవృత్త్యా తదావరణ భఙ్గే సతి 'సన్ఘట' ఇత్యత్ర బ్రహ్మణః స్ఫురణే బాధకాభావాత్ । న చ – రూపాదిహీనతయా చాక్షుషత్వాద్యనుపపత్తిః బాధికేతి – వాచ్యమ్ ; ప్రతినియతేన్ద్రియగ్రాహ్యేష్వేవ రూపాద్యపేక్షానియమాత్ , సర్వేన్ద్రియగ్రాహ్యం తు సద్రూపం బ్రహ్మ, నాతో రూపాదిహీనత్వేఽపి చాక్షుషత్వాద్యనుపపత్తిః, సత్తాయాః పరైరపి సర్వేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ । తదుక్తం వార్తికకృద్భిః – 'అతోఽనుభవ ఏవైకో విషయోఽజ్ఞాతలక్షణః । అక్షాదీనాం స్వతఃసిద్ధో యత్ర తేషాం ప్రమాణతా ॥' ఇతి । కాలస్య చ రూపాదిహీనస్య మీమాంసకాదిభిః సర్వేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాభ్యుపగమాత్ । న చ – శబ్దావచ్ఛిన్నస్యాకాశస్యాపి శ్రావణత్వం స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; స్వభావతో యోగ్యస్య హి కేనచిన్నిమిత్తేన ప్రతిరుద్ధయోగ్యతాకస్యావచ్ఛేదకాదినా యోగ్యతా సమ్పాద్యతే, యథా దూరదోషేణ ప్రతిరుద్ధయోగ్యతాకస్య రాహోశ్చన్ద్రసమ్బన్ధేన । ఏవఞ్చావరణేన ప్రతిరుద్ధయోగ్యతాకం బ్రహ్మ ఘటాద్యవచ్ఛేదేన యోగ్యం భవతి, నభస్తు స్వభావాయోగ్యమేవ ; న ప్రతిరుద్ధయోగ్యతాకమ్ , యేన శబ్దావచ్ఛేదేన యోగ్యం భవేత్ । యద్వా – ద్రవ్యగ్రహే చక్షుషో రూపాపేక్షా, నన్యన్యగ్రహే, బ్రహ్మ తు న ద్రవ్యమ్ ; 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మితి శ్రుత్యా చతుర్విధపరిమాణనిషేధేన ద్రవ్యత్వప్రతిషేధాత్ , అతో నానుపపత్తిః । అస్తు వా ద్రవ్యమ్ ; తథాప్యధ్యస్తద్రవ్యత్వవతి గుణాదౌ రూపానపేక్షచాక్షుషత్వదర్శనేన ధర్మ్యన్యూనసత్తాకద్రవ్యత్వవత్యేవ చక్షూరూపమపేక్షతే । బ్రహ్మణి చ ద్రవ్యత్వం ధర్మ్యపేక్షయా న్యూనసత్తాకమేవేతి న తద్గ్రహే

రూపాద్యపేక్షా । కల్పితత్వం చ స్వాభావవతి ప్రతీయమానత్వం వా, స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యత్వం వేత్యన్యదేతత్ । తస్మాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వమపి భవతి హేతురితి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇతి పరిచ్ఛిన్నత్వహేతూపపత్తిః ॥

అథ అంశిత్వహేతూపపత్తిః

చిత్సుఖాచార్యైస్తు – 'అయం పటః', ఏతత్తన్తునిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగీ, అంశిత్వాత్, ఇతరాంశివత్ – ఇత్యుక్తమ్ । తత్ర తన్తుపదముపాదానపరమ్ , ఏతేనోపాదాననిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వలక్షణమిథ్యాత్వసిద్ధిః । న చ – కార్యస్య కారణాభేదేన తదనాశ్రితత్వాత్ సిద్ధసాధనమ్ , అనాశ్రితత్వేనాన్యాశ్రితత్వేన వా ఉపపత్త్యా అర్థాన్తరం చ ఇతి – వాచ్యమ్ ; అభేదే కార్యకారణభావవ్యాహత్యా కథఞ్చిదపి భేదస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్ । న చ 'తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య' ఇత్యధికరణవిరోధః; ఉపాదానవ్యతిరేకేణోపాదేయం నాస్తీత్యస్యైవ తదర్థత్వాత్ । బాధాత్తన్మాత్రాశ్రితత్వేన పక్షవిశేషణాద్వా నార్థాన్తరమ్ । న చ ప్రకృతేఽపి బాధః ; తస్యోద్ధరిష్యమాణత్వాత్ । న చాత్యన్తాభావస్య ప్రామాణికత్వాప్రామాణికత్వవికల్పావకాశః, తస్య ప్రాగేవ నిరస్తత్వాత్ । న చ – కస్యచిత్ పటస్య సంయోగవృత్త్యైతత్తన్తుషు సత్త్వేన తత్ర వ్యభిచార ఇతి – వాచ్యమ్ ; తత్సమవేతస్య తన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమఙ్గీకుర్వతః తత్సంయోగినస్తన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వాఙ్గీకారేణ పక్షసమత్వాత్ । న చావ్యాప్యవృత్తిత్వేనార్థాన్తరమ్ ; పటతదభావయోరేకాధికరణవృత్తౌ విరోధస్య జగతి దత్తజలాఞ్జలిత్వప్రసఙ్గాత్ , సంయోగతదభావయోరప్యేకాధికరణవృత్తిత్వానభ్యుపగమాత్ । అభ్యుపగమే వా ఏతత్తన్తుత్వావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వమత్యన్తాభావస్య విశేషణం దేయమ్ ; ఏవమేతత్కాలీనత్వమపి । తేన కాలాన్తరీయాభావమాదాయ నార్థాన్తరమ్ । న చేహ తన్తుషు పట ఇతి ప్రత్యక్షబాధః; తస్య భ్రమసాధారణతయా చన్ద్రప్రాదేశికత్వప్రత్యక్షవదప్రామాణ్యశఙ్కాస్కన్దితత్వేనాబాధకత్వాత్ । బాధోద్ధారే చ విస్తరేణైతద్వక్ష్యామః । న చ – అన్యాసమవేతస్యాంశిత్వమేతత్తన్తుసమవేతత్వం వినా న యుక్తమితి విరుద్ధో హేతురితి – వాచ్యమ్ ; ఏతత్తన్తునిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేఽప్యేతత్తన్తుసమవేతస్య సత్త్వేనాంశిత్వస్య సాధ్యేనావిరోధాత్ । ఏతన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం హి ఏతత్సమవేతత్వే ప్రయోజకం న భవతి; పరమతే కేవలాన్వయిధర్మమాత్రస్య ఏతత్సమవేతత్వాపత్తేః, కిన్త్వేతన్నిష్ఠప్రాగభావప్రతియోగిత్వాదికమ్; తచ్చైతన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేఽపి న విరుద్ధమిత్యుపపాదితమధస్తాత్ । ఏతత్సమవేతత్వం చైతదుపాదానకత్వమ్ , న తు నిత్యసమ్బన్ధశాలిత్వమ్ ; తస్యానభ్యుపగమాత్ । నను – అయం పట ఏతత్తన్తునిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగీ న, ఏతత్తన్త్వారబ్ధత్వాత్ , వ్యతిరేకేణ పటాన్తరవదితి ప్రతిరోధః; నచాప్రసిద్ధవిశేషణత్వమ్ ; ఏతన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం, కిఞ్చిన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగి, సంసర్గాభావప్రతియోగిత్వవ్యాప్యత్వాత్ ,

ప్రాగభావప్రతియోగిత్వవదితి సామాన్యతస్తత్ప్రసిద్ధేః । న చ – ఆకాశాత్యన్తాభావస్య ఘటాదౌ సంసర్గాభావప్రతియోగిత్వవ్యాప్యత్వగ్రహాత్ తస్య చ కేవలాన్వయిత్వేన కిఞ్చిన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వాభావాత్ తత్ర వ్యభిచార ఇతి – వాచ్యమ్ ; సంసర్గాభావప్రతియోగిత్వానధికరణే కేవలాన్వయిని ధర్మే సత్త్వేనాకాశాత్యన్తాభావస్య సంసర్గాభావప్రతియోగిత్వావ్యాప్యత్వేన వ్యభిచారాభావాత్ – ఇతి చేన్న ; యత్రైతత్తన్తునిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం, తత్రైతత్తన్త్వారబ్ధత్వాభావ ఇతి వ్యతిరేకవ్యాప్తావేతన్నిష్ఠప్రాగభావాప్రతియోగిత్వస్యోపాధిత్వేన ప్రతిరోధస్య హీనబలత్వాత్ , ఏతత్తన్త్వారబ్ధత్వాభావవ్యాపకస్యైతత్తన్తునిష్ఠప్రాగభావాప్రతియోగిత్వస్య పక్షావృత్తేః పక్షవృత్తితయా సన్దిహ్యమానైతత్తన్తునిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వావ్యాపకత్వాత్ , దృశ్యత్వాద్యనుపపత్తిప్రతికూలతర్కపరాహతేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ । అత ఏవ ఏతత్తన్త్వనారబ్ధత్వమపి నోపాధిః; ఉపాధివ్యతిరేకేణ సాధ్యవ్యతిరేకే సాధ్యమానే సోపాధికత్వస్యోక్తత్వాత్ , అవ్యాప్యవృత్తిసంయోగాభ్యుపగమే తత్ర వ్యభిచారాచ్చ । అత ఏవ యత్రైతత్తన్తునిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం తత్రైతత్తన్త్వనారబ్ధత్వమితి న సాధ్యవ్యాపకతాగ్రహోఽపి తత్రైవ వ్యభిచారాదితి సర్వమనవద్యమ్ ॥ ఏవఞ్చ – 'విమతం, జ్ఞానవ్యతిరేకేణాసత్ , జ్ఞానవ్యతిరేకేణానుపలభ్యమానత్వాత్ , స్వప్నాదివది'తి – విద్యాసాగరోక్తమపి సాధు జ్ఞానవ్యతిరేకేణాసత్త్వముక్తమిథ్యాత్వాన్యతమత్వం సాధ్యమ్ । జ్ఞానవ్యతిరేకేణానుపలభ్యమానత్వం చిదాభాసే సత్యేవోపలభ్యమానత్వం హేతురితి న కిఞ్చిదనుపపన్నమ్ । ఏవమన్యేషామపి ప్రయోగా యథాయోగముపపాదనీయా ఇతి శివమ్ ॥

॥ ఇత్యంశిత్వహేతూపపత్తిః ॥

అథ సోపాధికత్వనిరాసః

నను – దృశ్యత్వాదిహేతవః సోపాధికాః తథా హి – స్వబాధకాభిమతాబాధ్యదోషప్రయుక్తభానత్వం స్వబాధకాబాధ్యబాధకం ప్రతి నిషేధ్యత్వేన విషయత్వం వా విపక్షాద్వ్యావృత్తం సమవ్యాప్తమ్ , అత ఏవ వ్యతిరేకవ్యాప్తిమదుపాధిః – ఇతి చేన్న; బ్రహ్మజ్ఞానమాత్రబాధ్యే దేహాత్మైక్యే మిథ్యాభూతే సాధ్యావ్యాపకత్వాత్ , పర్వతావయవవృత్త్యన్యత్వాదివత్ సాధనవత్పక్షమాత్రవ్యావర్తకవిశేషణవత్త్వేన పక్షేతరత్వతుల్యత్వాచ్చ । న చ బాధోన్నీతత్వాత్ సోఽప్యుపాధిః; బాధస్యాగ్రే నిరసిష్యమాణత్వాత్ । అపి చ యద్వ్యతిరేకస్య సాధ్యవ్యతిరేకసాధకత్వం తస్యైవ సాధ్యవ్యాపకత్వమ్ ; ఇతరాంశే అనుకూలతర్కాప్రసరాత్ । తథా చ 'క్షిత్యాదికం, న కర్తృజన్యమ్ , శరీరాజన్యత్వా'దిత్యత్ర యథాశరీరవిశేషణవైయర్థ్యాన్న శరీరజన్యత్వం కర్తృజన్యత్వవ్యాపకమ్ , ఏవం 'వియదాదికం, న మిథ్యా, స్వబాధకాభిమతాబాధ్యదోషప్రయుక్తభానత్వరహితత్వా'దితి సాధ్యవ్యతిరేకసాధనే స్వబాధకాభిమతాబాధ్యభాగస్య వైయర్థ్యాత్ స్వబాధకాభిమతాబాధ్యదోషప్రయుక్తభానత్వం న మిథ్యాత్వవ్యాపకమ్ । దోషప్రయుక్తభానత్వం తు భవతి సాధ్యవ్యాపకమ్ , తచ్చ

సాధనవ్యాపకమపీతి నోపాధిః । దృశ్యత్వాదినైవ మిథ్యాత్వవత్త్వస్యాపి సాధనాత్ । ఏవం ద్వితీయోపాధావపి 'స్వబాధకాబాధ్యబాధకం ప్రతీ'తి విశేషణం వ్యతిరేకసాధనే వ్యర్థమ్ । విశేష్యభాగస్తు సాధ్యసాధనయోర్వ్యాపక ఇతి నోపాధిః । అత ఏవాధిష్ఠానత్వాభిమతసమసత్తాకదోషవద్ధేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వముపాధిః । అత్ర చ బ్రహ్మణోఽపి బౌద్ధకల్పితదోషవద్ధేతుజన్యక్షణికత్వాదిజ్ఞానవిషయత్వాత్ సమవ్యాప్తిసిద్ధ్యర్థమధిష్ఠానసమసత్తాకేతి విశేషణమ్ , న తు పక్షమాత్రవ్యావృత్త్యర్థమ్ , అతో న పక్షేతరతుల్యతేత్యపాస్తమ్ । బ్రహ్మణీవ బ్రహ్మణి కల్పితే క్షణికత్వాదావపి మిథ్యాభూతే ధర్మే అధిష్ఠానసమసత్తాకదోషవద్ధేతుజన్యజ్ఞానావిషయత్వాదుపాధేః సాధ్యావ్యాప్తేః, వ్యతిరేకసాధనే వ్యర్థవిశేషణత్వస్యోక్తత్వాచ్చ । నాపి శ్రుతితాత్పర్యావిషయత్వముపాధిః; శ్రుతితాత్పర్యవిషయత్వస్య బ్రహ్మమాత్రనిష్ఠతయా తదభావస్య సాధనవ్యాపకత్వాత్ । నాపి ప్రాతిభాసికత్వముపాధిః; తద్ధి బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వమ్ , తస్య చ దేహాత్మైక్యే మిథ్యాభూతేఽప్యసత్త్వేన సాధ్యావ్యాప్తేః, వ్యతిరేకే వ్యర్థవిశేషణత్వాచ్చ । ప్రాతిభాసమాత్రశరీరత్వముపాధిః; దృష్టిసృష్టిపక్షే సాధనవ్యాపకత్వాత్ , పరేషామసిద్ధేశ్చేతి ॥

॥ ఇతి దృశ్యత్వాదీనాం సోపాధిత్వభఙ్గః ॥

అథాభాససామ్యభఙ్గః

నను – విమతం, ప్రాతిభాసికమ్ , దృశ్యత్వాత్ , బ్రహ్మ, మిథ్యా, వ్యవహారవిషయత్వాత్ అసద్విలక్షణత్వాద్వా శుక్తిరూప్యవదిత్యాద్యాభాససామ్యమ్ – ఇతి చేన్న ; జగతో వ్యావహారికసత్త్వబాధే వ్యవహారానుపపత్తిః, బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వే శూన్యవాదాపత్తిశ్చేతి ప్రతికూలతర్కపరాఘాతేన తయోరసాధకత్వాత్ , ప్రకృతే చ ప్రతికూలతర్కస్య నిరసిష్యమాణత్వాత్ । కిఞ్చ ప్రాతిభాసికత్వం బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వం, ప్రతిభాసమాత్రశరీరత్వం వా । ఆద్యే సాధ్యే దేహాత్మైక్యే వ్యభిచారః, అప్రయోజకత్వం చ । ద్వితీయే దృష్టిసృష్టిమతేన సిద్ధసాధనమ్ । ఏవం బ్రహ్మణి మిథ్యాత్వే సాధ్యే సోపాధికే సిద్ధసాధనమ్ । నిరుపాధికే వ్యవహారవిషయత్వరూపో హేతురసిద్ధః । వేదాన్తజన్యవృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమేఽప్యప్రయోజకః । ఏవమసద్విలక్షణత్వమపి బ్రహ్మణ్యసిద్ధమేవ । క్వచిదప్యుపాధౌ సత్త్వేన ప్రతీత్యనర్హత్వం హ్యసత్త్వమ్ , తద్విలక్షణత్వం చ క్వచిదప్యుపాధౌ సత్త్వేన ప్రతీత్యర్హత్వరూపమ్ తచ్చ శుద్ధే బ్రహ్మణి నాస్త్యేవ । న చ – బాధ్యత్వమసత్త్వం , తద్విలక్షణత్వం చాబాధ్యత్వం, తచ్చ బ్రహ్మణ్యస్త్యేవేతి – వాచ్యమ్ , అబాధ్యత్వేన బాధ్యత్వలక్షణమిథ్యాత్వసాధనే విరోధాత్ , శుక్తిరూప్యదృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాచ్చ , శూన్యవాదస్యాగ్రే నిరాకరిష్యమాణత్వాచ్చ । తస్మాన్న దృశ్యత్వాదీనామాభాససామ్యమితి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇతి ఆభాససామ్యభఙ్గః ॥

అథ ప్రత్యక్షబాధోద్ధారే సత్త్వనిర్వచనమ్

నను – 'సన్ ఘట' ఇత్యాద్యధ్యక్షబాధితవిషయా దృశ్యత్వాదయ – ఇతి చేన్న; చక్షురాద్యధ్యక్షయోగ్యమిథ్యాత్వవిరోధిసత్త్వానిరుక్తేః । తథా హి – న తావత్ ప్రమావిషయత్వం, తద్యోగ్యత్వం, భ్రమావిషయత్వం వా తాదృక్సత్త్వమ్ ; చక్షురాద్యగమ్యభ్రమప్రమాఘటితతత్త్వేన చక్షురాద్యయోగ్యత్వాత్ , వక్ష్యమాణదూషణగణగ్రాసాచ్చ । తథా హి – నాద్యః; అసతి ప్రమాణాప్రవృత్తేః ప్రమావిషయత్వాత్ప్రాక్ సత్త్వస్య వక్తవ్యత్వేన తస్య తదన్యత్వాత్ , సత్త్వనిరూపణం వినా సదర్థవిషయత్వరూపప్రమాత్వస్య నిరూపణే చాన్యోన్యాశ్రయాత్ , మిథ్యాభూతస్య శుక్తిరజతసంసర్గస్య వ్యవసాయద్వారా సాక్షాచ్చ నిషేధ్యత్వాదినా ప్రమావిషయత్వాభ్యుపగమాచ్చ । నాపి ద్వితీయః; యోగ్యతాయా అనిరూపణాత్ । న తృతీయః; అసిద్ధేః, సర్వస్యైవ క్షణికత్వాదినా భ్రమవిషయత్వాభ్యుపగమాత్ । అత ఏవ నాసత్త్వాప్రకారకప్రమావిషయత్వమపి; అన్యోన్యాశ్రయాచ్చ । నాపి సత్త్వప్రకారకప్రమావిషయత్వమ్ ; ఆత్మాశ్రయాత్ । నాప్యసత్త్వప్రకారకభ్రమావిషయత్వం సత్త్వమ్ , అన్యోన్యాశ్రయాత్ । నాపి ప్రతిపన్నోపాధౌ త్రైకాలికసత్త్వనిషేధవిరహః; ఆత్మాశ్రయాత్ । నాపి సత్తా జాతిరర్థక్రియాకారిత్వమసద్వైలక్షణ్యం వా; ఏతేషాం మిథ్యాత్వావిరోధిత్వేన తత్ప్రత్యక్షేణ మిథ్యాత్వానుమానే బాధాభావాత్ । నాపి వేదాన్త్యభిమతమిథ్యాత్వాభావః సత్త్వమ్ ; తుచ్ఛేఽతివ్యాప్తేః । నాప్యసద్విలక్షణత్వే సత్యనారోపితత్వమ్ ; అనారోపితత్వం హి ఆరోపావిషయత్వమ్ , తచ్చాసమ్భవి । సర్వస్యాపి క్షణికత్వాదినా ఆరోపవిషయత్వాత్ । నాప్యస్తిత్వప్రకారకప్రమాం ప్రతి కదాచిత్ సాక్షాద్విషయత్వం, కాలసమ్బన్ధిత్వం వా సత్త్వమ్ , అస్తిత్వం చ వర్తమానత్వమ్ , న తు సత్త్వమతో నాత్మాశ్రయః; అతీతాదిరపి కదాచిద్వర్తత ఏవేతి నావ్యాప్తిః, ఆరోపితత్వం చ కాలత్రయాసమ్బన్ధిత్వేన బాధేన బోధితమితి న ద్వితీయలక్షణేఽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్ , ప్రమాత్వస్య సత్త్వఘటితతత్త్వేన చక్షురాద్యయోగ్యత్వేన చ పూర్వోక్తదోషాత్ , వర్తమానత్వప్రకారకప్రమావిషయత్వేఽపి మిథ్యాత్వావిరోధాచ్చ । ద్వితీయమపి న మిథ్యాత్వవిరోధి ; శుక్తిరూప్యస్యాపి ప్రతిభాసకాలసమ్బన్ధిత్వాత్ , బాధేన తాత్త్వికకాలత్రయసమ్బన్ధనిషేధేఽప్యతాత్త్వికకాలసమ్బన్ధస్యానిషేధాత్ । నాపి తాత్త్వికకాలసమ్బన్ధిత్వం తత్ ; తాత్త్వికస్యాద్యాప్యనిరూపణాత్ , నిరూపణే వా శేషవైయర్థ్యాత్ । నను – భవన్మతే యత్ సత్త్వం బ్రహ్మణి, తదేవేహ మమ । ఉక్తం హి – 'యాదృశం బ్రహ్మణః సత్త్వం తాదృశం స్యాజ్జగత్యపి । తత్ర స్యాత్తదనిర్వాచ్యం చేదిహాపి తథాస్తు నః ॥' ఇతి । న చ – తత్రాపరిచ్ఛిన్నత్వం సత్త్వమ్ , తచ్చ న జగతీతి – వాచ్యమ్ ; తుచ్ఛస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వేఽపి సత్త్వానభ్యుపగమాన్నాపరిచ్ఛిన్నత్వం సత్త్వమ్ , కిం త్వన్యదేవ; తచ్చ బ్రహ్మణీవ భ్రమాధిష్ఠానత్వాచ్ఛుక్తికాదేరపి భవిష్యతీతి – చేత్ , నూనం వివాహసమయే కన్యాయాః పిత్రా నిజగోత్రం పృష్టస్య యదేవ భవతాం గోత్రం తదేవ మమాపి గోత్రమితి వదతో వరస్య భ్రాతా భవాన్ , యతో జామాతృశ్వశురయోరేకగోత్రత్వే వివాహానుపపత్తివజ్జగద్బ్రహ్మణోరేకసత్త్వే జగతోఽసత్త్వమేవ స్యాత్ । తథా హి – స్వప్రకాశాద్వితీయచైతన్యరూపత్వమేవ బ్రహ్మణః

సత్త్వమ్ ; తదేవ చేజ్జడస్యాపి జగతస్తదా రజతత్వవిరోధిశుక్తిసత్తయా రజతస్యేవ జడత్వవిరోధిస్వప్రకాశసత్తయా జగతః స్వరూపతో మిథ్యాత్వోపపత్తేః । చైతన్యస్యైవావచ్ఛిన్నానవచ్ఛిన్నాఽజ్ఞానవిషయత్వేన సర్వభ్రమాధిష్ఠానత్వాభ్యుపగమాన్న భ్రమాధిష్ఠానత్వేన శుక్త్యాదేః సత్త్వసిద్ధిః । నన్వేవమపి సర్వదేశీయత్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వమసత్త్వం తుచ్ఛానిర్వచనీయసాధారణమ్ , తదభావః సత్త్వమ్ , తచ్చ బ్రహ్మణీవ జగత్యపీతి బ్రూమః । న చ సంయోగేఽవ్యాప్తిః; తస్యావ్యాప్యవృత్తిత్వానభ్యుపగమాత్ । తదభ్యుపగమే చ వ్యాప్యవృత్తిత్వేనాభావో విశేషణీయః । నాపి వియత్యవ్యాప్తిః; తదత్యన్తాభావస్య కేవలాన్వయిత్వానఙ్గీకారేణ లక్షణస్య విద్యమానత్వాదేవ । న హి కస్మింశ్చిద్దేశే కాలే వా తస్యాభావః, నిత్యవిభుత్వభఙ్గప్రసఙ్గాత్ । ఆకాశాత్యన్తాభావస్య కేవలాన్వయిత్వాభ్యుపగమే చ వృత్తిమత్ప్రతియోగికత్వేనాభావో విశేషణీయ – ఇతి చేన్న ; చక్షురాద్యయోగ్యానేకపదార్థఘటితత్వేనైతాదృశసత్త్వస్య గ్రహణే చక్షురాదేరసామర్థ్యాత్ । న హి సర్వదేశీయత్రైకాలికవృత్తిమత్ప్రతియోగికవ్యాప్యవృత్తినిషేధప్రతియోగత్వ మ్ కస్యాపి ప్రత్యక్షమ్ , యేన తదభావః ప్రత్యక్షో భవేత్ । వృత్తిమత్ప్రతియోగికత్వవ్యాప్యవృత్తిత్వపరిత్యాగేఽపి సర్వదేశీయత్వత్రైకాలికత్వయోరయోగ్యత్వాత్ । నను – స్వదేశకాలవృత్తినిషేధప్రతియోగిత్వాభావే గృహ్యమాణే కాలత్రయమధ్యే వర్తమానకాలస్య సర్వదేశమధ్యే ప్రకృతదేశస్యాపి ప్రవేశేన తత్ర నిషేధప్రతియోగిత్వాభావస్య గృహీతత్వాత్తత్సంవలితం కాలత్రయవృత్తి సర్వదేశీయనిషేధప్రతియోగిత్వరూపం మిథ్యాత్వం నానుమానేన గ్రహీతుం శక్యతే – ఇతి చేన్న ; స్వదేశకాలవృత్తిసకలనిషేధప్రతియోగిత్వస్య చక్షురాద్యయోగ్యత్వేన తదభావస్య సుతరాం తదయోగ్యత్వాత్ , స్వదేశకాలవృత్తియత్కిఞ్చిన్నిషేధాప్రతియోగిత్వస్య మిథ్యాత్వావిరోధిత్వాత్ , స్వప్రతియోగికాత్యన్తాభావాసామానాధికరణస్య చ స్వప్రతియోగికాత్యన్తాభావాప్రసిద్ధ్యా కేవలాన్వయిని, సమ్బన్ధభేదేన ఘటాదౌ చాసిద్ధేః; స్వాత్యన్తాభావయావదధికరణావృత్తిత్వం వా , స్వాత్యన్తాభావయత్కిఞ్చిదధికరణావృత్తిత్వం వేతి వికల్పేన పూర్వోక్తదోషాచ్చ । తస్మాత్త్రప్రకారాన్తరస్య నిరూపయితుమశక్యత్వాన్మిథ్యాత్వావిరోధిత్వాచ్చ స్వసమానాధికరణయావదత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వాభావరూపమేవ సత్త్వముపేయమ్ । తచ్చ న చక్షురాదియోగ్యమిత్యుక్తమ్ । నను – యస్మిన్కస్మింశ్చిత్ స్వదేశకాలవృత్తినిషేధే ఏతద్దేశైతత్కాలవృత్తినిషేధత్వం జ్ఞాత్వా తేన ప్రత్యాసత్తిభూతేనోపస్థాపితానాం స్వదేశకాలవృత్తిసకలనిషేధానాం ప్రతియోగిత్వస్యాభావో ఘటే గ్రాహ్యః, తతః సార్వదికసర్వదేశీయనిషేధప్రతియోగిత్వస్య గ్రహణం ఘటే దుర్ఘటమితి – చేన్న; ఏవం సామాన్యలక్షణయా సర్వనిషేధేషూపస్థితేష్వపి తత్ప్రతియోగిత్వాభావస్య చక్షురాదినా గ్రహీతుమశక్యత్వాత్ । యోగ్యప్రతియోగిక ఏవ హి సంసర్గాభావో యోగ్యః । న

చాశేషనిషేధానాం ప్రతియోగిత్వమతీన్ద్రియసాధారణం చక్షురాదియోగ్యమ్ । వస్తుతస్తు – సామాన్యం నేన్ద్రియప్రత్యాసత్తిః; మానాభావాత్ । న చ – మహానసీయధూమేన్ద్రియసంయోగేన తత్రైవ వ్యాప్తిగ్రహే పర్వతీయధూమాదనుమితిర్న స్యాత్ , సామాన్యస్య చ ధూమత్వాదేః ప్రత్యాసత్తిత్వే తస్యాపి ప్రత్యాసన్నత్వాత్తత్ర వ్యాప్తిగ్రహే తతోఽనుమితిరితి – వాచ్యమ్ ; పర్వతీయధూమేన్ద్రియసన్నికర్షదశాయాం ధూమత్వేన ప్రకారేణ గృహీతస్మృతవ్యాప్తేస్తత్ర వైశిష్ట్యగ్రహసమ్భవాత్ , 'సురభిచన్దనమి'తివత్ విశేష్యేన్ద్రియసన్నికర్షవిశేషణజ్ఞానాసంసర్గాగ్రహరూపాయా విశిష్టజ్ఞానసామగ్ర్యాః పూర్ణత్వాత్ । వ్యాప్తిస్మృతిప్రకారేణ వా పక్షధర్మతాజ్ఞానస్య హేతుతా ; మహానసీయ ఏవ ధూమో ధూమత్వేన వ్యాప్తిస్మృతివిషయో భవతి, ధూమత్వేన పర్వతీయధూమజ్ఞానం చాపి జాతమ్ , తచ్చ సామాన్యలక్షణాం వినైవ ; తావతైవానుమితిసిద్ధేః । న చ – సామాన్యప్రత్యాసత్తిం వినా ధూమో వహ్నివ్యభిచారీ న వేతి అనుభూయమానసంశయో న స్యాత్ , ప్రసిద్ధధూమే వహ్నిసమ్బన్ధావగమాత్ అప్రసిద్ధస్య చాజ్ఞానాదితి – వాచ్యమ్ ; ప్రసిద్ధధూమ ఏవ తత్తద్ధూమత్వాదినా వ్యాప్తినిశ్చయేఽపి ధూమత్వేన తత్సంశయోపపత్తేః । తథా చోక్తం మణికృతా – 'ఘటత్వేనేతరభేదనిశ్చయేఽపి పృథివీత్వాదినా తత్ర సంశయసిషాధయిషే భవత ఏవే'తి । నిశ్చితేఽప్యర్థే ప్రామాణ్యసంశయాహితసంశయవత్ ధూమత్వం వహ్నివ్యభిచారివృత్తి న వేతి సంశయాదపి తాదృశసంశయోపపత్తేశ్చ । ఏతేన వాయూ రూపవాన్న వేతి సంశయోఽపి వ్యాఖ్యాతః । నను – సిద్ధే నేచ్ఛా, కిన్తు అసిద్ధే, సా చ స్వసమానవిషయజ్ఞానజన్యా, తచ్చ జ్ఞానం న సామాన్యప్రత్యాసత్తిం వినా । న చ – సిద్ధగోచరసుఖత్వప్రకారకజ్ఞానాదేవాజ్ఞాతే సుఖే భవతీచ్ఛా, సమానప్రకారకత్వమాత్రస్య నియామకత్వాదితి – వాచ్యమ్ ; రజతత్వేన ప్రకారేణ రజతేఽనుభూయమానే ఘటాదౌ రజతత్వప్రకారకేచ్ఛాప్రసఙ్గాత్ । న చ – ప్రకారాశ్రయత్వమపి నియామకమ్ ; రజతభ్రమాచ్ఛుక్తావిచ్ఛానుదయప్రసఙ్గాత్ । తథా చ సమానప్రకారకత్వే సతి సమానవిషయకత్వం తన్త్రమ్ । అత ఏవాఖ్యాతిపక్షే రజతస్మరణస్యైవ శుక్తౌ ప్రవర్తకత్వమిత్యపాస్తమితి – చేన్న ; యతో రజతభ్రమాచ్ఛుక్తావిచ్ఛా నాస్త్యేవ, కిం త్వనిర్వచనీయే రజత ఇత్యనిర్వచనీయఖ్యాతౌ వక్ష్యతే । ప్రకారాశ్రయత్వం నియామకం వదన్నఖ్యాతివాదీ పరమేవం విభీషణీయః । తథా చ ప్రకారాశ్రయత్వస్య నియామకత్వాదన్యథాఖ్యాతిపక్షోఽపి నిరస్త ఏవ । న చ – తర్హి భ్రమత్వం న స్యాత్ ఇదం రజతమితి భ్రమత్వాభిమతజ్ఞానస్య వ్యధికరణప్రకారత్వానభ్యుపగమాదితి – వాచ్యమ్ ; బాధితవిషయత్వేన హి భ్రమత్వం న తు వ్యధికరణప్రకారత్వేన తస్యాపి విషయబాధప్రయోజ్యత్వాదితి హి వక్ష్యతే । నను – అభావజ్ఞానస్య ప్రతియోగిజ్ఞానజన్యత్వాత్ ప్రౌఢప్రకాశయావత్తేజోవిరహరూపస్య తమసః ప్రత్యక్షతా న స్యాత్ , సామాన్యప్రత్యాసత్తిం వినా ప్రతియోగ్యనుపస్థితేః ఇతి – చేన్న; అస్మన్మతే తమసో భావాన్తరత్వాత్ । న చ – తథాపి తద్వ్యఞ్జకత్వాత్తదపేక్షేతి – వాచ్యమ్ ; స్వరూపసత ఏవ తాదృక్తేజోవిరహస్య తమోవ్యఞ్జకత్వమ్ , న తు జ్ఞానస్య మానాభావాదిత్యభ్యుపగమాత్ । అన్యేషాం మతే

తాదృక్తేజోవిరహజ్ఞానస్యాపేక్షితత్వేఽపి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానాదేవ తత్సమ్భవేన తదర్థం సకలప్రతియోగిజ్ఞానజనికాయాః సామాన్యప్రత్యాసత్తేరనుపయోగాత్ । న చ – గోత్వాభావజ్ఞానం గోత్వత్వప్రకారకజ్ఞానజన్యమ్ , తచ్చ గవేతరావృత్తిత్వే సతి సకలగోవృత్తిత్వరూపం సామాన్యప్రత్యాసత్తిమన్తరేణ న శక్యమవగన్తుమితి – సామ్ప్రతమ్ ; యత్కిఞ్చిద్గోవ్యక్తేరేవ గోత్వత్వరూపత్వాత్ । ఏతేన ప్రాగభావప్రతీతిరపి వ్యాఖ్యాతా । కిం చానాగతజ్ఞానస్యాపేక్షితత్వే అనుమానాదేవ తద్భవిష్యతి ; తథా చ న్యాయకుసుమాఞ్జలౌ – 'శఙ్కా చేదనుమాస్త్యేవ న చేచ్ఛఙ్కా తతస్తరామ్ । వ్యాఘాతావధిరాశఙ్కా తర్కః శఙ్కావధిర్మతః ॥' ఇత్యత్ర శఙ్కోపపాదకమనాగతజ్ఞానమనుమానాదేవేత్యుక్తమ్ , అనుమానం చ వర్తమానపాకః, పాకపూర్వకాలీనః, పాకత్వాదతీతపాకవదిత్యాది । న చ చరమపాకే వ్యభిచారః; సాధ్యసిద్ధ్యుపజీవకస్య వ్యభిచారజ్ఞానస్యాదోషత్వాత్ , అన్యథా సిద్ధ్యసిద్ధివ్యాఘాతాత్ । కిఞ్చ శబ్దాదపి సకలధూమపాకాదిగోచరజ్ఞానసమ్భవః । న చ – శఙ్కాదిపూర్వం శబ్దస్యోపస్థితినియమాభావ ఇతి – వాచ్యమ్ ; కదాచిదేవ శబ్దాదనుభూతస్య తదానీం ప్రమృష్టతత్తాకస్మృతిసమ్భవాత్ । నను – అనుమితేర్విశేషణజ్ఞానజన్యత్వేన సామాన్యప్రత్యాసత్తిసిద్ధిః, న చానుమానాన్తరద్విశేషణజ్ఞానమనవస్థానాత్ – ఇతి చేన్న ; విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానాదేవ సాధ్యవిశేషణకపక్షవిశేష్యకానుమితిసమ్భవాత్ । ఏతేన – 'సురభి చన్దన'మిత్యాదివిశిష్టజ్ఞానాయ కల్పితా జ్ఞానలక్షణా ప్రత్యాసత్తిరపి – నిరస్తా ; చన్దనత్వేన సురభిత్వానుమానోపపత్తేః ; అన్యథా సాధ్యవిశిష్టపక్షప్రత్యక్షోపపత్తేరనుమానమాత్రోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్ । న చ – అభావసాధ్యకకేవలవ్యతిరేకిణి సాధ్యప్రసిద్ధేరనఙ్గత్వాత్తత్ర క్లృప్తాయా అనుమితిసామగ్ర్యాః ప్రత్యక్షసామగ్రీతో బలవత్త్వమితి – వాచ్యమ్ ; అర్థాపత్తివాదిభిరస్మాభిస్తదనభ్యుపగమాత్ । 'పర్వతవృత్తిధూమో వహ్నివ్యాప్య' ఇతి పరామర్శాత్ సాధ్యవిశేష్యకపక్షవిశేషణకానుమిత్యభ్యుపగమే తు నైవ కాప్యనుపపత్తిః । అనుమితేః పక్షవిశేష్యత్వనియమే మానాభావాత్ । కిఞ్చ ధూమత్వాదిసామాన్యం న స్వరూపతః ప్రత్యాసత్తిః ; ధూలీపటలే ధూమభ్రమానన్తరం ధూమత్వేన సకలధూమనిష్ఠవహ్నివ్యాప్తిగ్రహానుదయప్రసఙ్గాత్ , తత్ర స్వరూపతో ధూమత్వాభావాత్ , న చేష్టాపత్తిః తదుత్తరకాలమనుమిత్యనుదయాపత్తేః, తథా చ ధూమత్వజ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిరితి – వాచ్యమ్ ; తచ్చ ధూమేన్ద్రియసన్నికర్షదశాయాం ధూమజ్ఞానాత్ప్రాఙ్నాస్త్యేవ । నిర్వికల్పకే మానాభావాత్ , విశిష్టజ్ఞానత్వేన విశేషణజ్ఞానత్వేన చ కార్యకారణభావానభ్యుపగమాత్ , అవశ్యక్లృప్తకార్యకారణభావవిశేషేణైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేః । న చ ధూమత్వేన సన్నికృష్టధూమవ్యక్తిజ్ఞానానన్తరం తత్సమానాకారమసన్నికృష్టధూమగోచరం జ్ఞానాన్తరముత్పద్యత ఇత్యత్ర మానమస్తి ; ధూమత్వేన పురోవర్తినం ధూమం సాక్షాత్కరోమి న వ్యవహితమిత్యనుభవాచ్చ । అన్యథా జగతీగతసకలధూమవ్యక్తీరహం సాక్షాత్కరోమీత్యనువ్యవసీయేత । న చైవమనుభవమాత్రశరణైరభ్యుపేయతే । కిఞ్చ సామాన్యప్రత్యాసత్త్యఙ్గీకారే యత్ ప్రమేయం తదభిధేయం, యత్ప్రమేయవత్ ,

తదభిధేయవదిత్యాదివ్యాప్తిపరిచ్ఛేదే సార్వజ్ఞ్యాపత్తిః । నచేష్టైవ సా ; పరజ్ఞానవిషయో ఘటో న వేత్త్యాదిసంశయానుపపత్తేః । న చ – ఘటత్వప్రకారకఘటవిషయకనిశ్చయో ఘటసంశయవిరోధీ, ప్రమేయమితి నిశ్చయస్తు ఘటవిషయోఽపి న ఘటత్వప్రకారక ఇతి – వాచ్యమ్ ; భాసమానవైశిష్ట్యప్రతియోగిన ఏవ ప్రకారత్వాత్ , ఘటత్వస్యాపి ప్రమేయమితి జ్ఞానే భాసమానవైశిష్ట్యప్రతియోగిత్వాత్ , ఘటత్వప్రకారకనిశ్చయస్య ఘటత్వజ్ఞానజన్యత్వవిశేషణాదదోష ఇతి చేత్ , న విశేషణాజ్ఞానత్వేనైవ తస్య జనకతా వాచ్యా ; తస్యాః ప్రాగేవ నిరాసాత్ ; స్వరూపసమ్బన్ధవిశేషాభ్యుపగమే చానిర్వచనీయవాదాపత్తేః, ఇత్యాదిదూషణాని బహుతరమూహనీయాని । తస్మాత్ సామాన్యప్రత్యాసత్త్యా నిషేధమాత్రప్రతియోగిత్వోపస్థితౌ తదభావగ్రహాత్ బాధ ఇత్యనుపపన్నమేవ ॥

॥ ఇతి సామాన్యప్రత్యాసత్తిభఙ్గేన లౌకికాలౌకికప్రత్యక్షబాధోద్ధారః ॥

అథ సాక్షిబాధోద్ధారః

నను – ప్రత్యక్షస్య వర్తమానమాత్రగ్రాహిత్వే శుక్తిరూప్యాదేః ప్రతిపన్నోపాధౌ త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వరూపం మిథ్యాత్వం కథం ప్రత్యక్షం స్యాత్ ? అథ తత్ర రజతత్వవిరోధిశుక్తిత్వే సాక్షాత్కృతే తదన్యథానుపపత్త్యా చ రజతత్వాభావే నిశ్చితే మిథ్యైవ రజతమభాదితి తాదృఙ్నిషేధప్రత్యయః స్వసమ్బన్ధసర్వాభాసకేన సాక్షిణైవోపపన్నః, తర్హి సాక్షాత్ స్వవిషయస్య గగనాదేర్యావికాలనిషేధాప్రతియోగిత్వం సకలకాలగ్రాహిణా సాక్షిణా గృహ్యతామ్ ఇతి – చేన్న; సాక్షిణో విద్యమానసర్వావభాసకత్వేనావిద్యమానభావిబాధాభావభాసకత్వానుపపత్తేః, సాక్షిజ్ఞానస్య భ్రమప్రమాసాధారణత్వేన ప్రమాణాబాధకత్వాచ్చ । నను – జ్ఞానప్రామాణ్యం గృహ్ణన్ సాక్షీ ఘటాదిగతమబాధ్యత్వం గృహ్ణాత్యేవ, న హి విషయాబాధమనన్తర్భావ్య ప్రామాణ్యగ్రహణం నామ ఇతి – చేన్న ; వ్యవహారకాలాబాధ్యత్వమాత్రేణ ప్రవృత్తావపి సంవాదోపపత్తేః, తద్రూపగతప్రామాణ్యస్య సాక్షిణా గ్రహణేఽపి విరోధాభావాత్ । న హి ఘటాదిజ్ఞానస్య సంవాదిప్రవృత్తిజనకతావచ్ఛేదకం ప్రామాణ్యం త్రికాలబాధ్యవిషయకత్వమ్ , కిన్తు శుక్తిరూప్యాదిజ్ఞానవ్యావృత్తం వ్యవహారకాలాబాధ్యవిషయకసకలజ్ఞానవృత్తివ్యవహారకాలాబాధ్యవిషయకత్వమేవ । తచ్చ న భావికాలబాధవిరోధీత్యుక్తమ్ । భావికాలబాధతదభావౌ న చ మానం వినా సాక్షిణా గ్రహీతుం శక్యౌ, తస్య విద్యమానమాత్రగ్రాహిత్వాదితి చోక్తమ్ । నను – తర్హి దేహాత్మైక్యజ్ఞాన'ముష్ణం జల' మిత్యాది జ్ఞానం చ ప్రమా స్యాత్ , వ్యవహారదశాయాం విషయాబాధాత్ – ఇతి – చేన్న ; ఆబ్రహ్మజ్ఞానమబాధితత్వేన తేషామపి ఘటాదిజ్ఞానసమానయోగక్షేమత్వాత్ । నను – కాలాన్తరస్థమపి యత్ బాధకం తదపి కిం యత్కాలావచ్ఛేదేన అనేన స్వార్థో గృహీతస్తత్కాలావచ్ఛేదేనైవ తన్నిషేధతి, ఉతాన్యకాలావచ్ఛేదేన, ఆద్యే కథమస్య ప్రామాణ్యమ్ ? అన్త్యే అనిత్యత్వాదికమేవ – ఇతి చేన్న ; అబాధ్యత్వరూపప్రామాణ్యస్య

ప్రపఞ్చజ్ఞానే మయానఙ్గీకారాత్ I యత్కాలావచ్ఛేదేనైవానేన స్వార్థో గృహీతస్తత్కాలావచ్ఛేదేనైవ తన్నిషేధాభ్యుపగమాత్ I తచ్చ ప్రామాణ్యం మయాభ్యుపేయతే I తత్ వ్యవహారదశాయాం విపరీతప్రమారూపబాధకస్యానుత్పన్నత్వాదస్త్యేవ I న చ – యత్ భవతాం ఘటాదిబుద్ధేః ప్రాతిభాసికబుద్ధితో వైలక్షణ్యం విషయస్య వ్యావహారికసత్త్వసాధకం, తదేవేహ మమ విషయస్య పారమార్థికసత్త్వసాధకమస్త్వితి – వాచ్యమ్ ; ప్రాతిభాసికబుద్ధివైలక్షణ్యం హి ఘటాదిబుద్ధేః సప్రకారకజ్ఞానాబాధ్యవిషయత్వాదిరూపమ్ , తన్న పారమార్థికసత్త్వం ఘటాదేః, సాధయితుం శక్తమ్ ; దేహాత్మైక్యజ్ఞానే బ్రహ్మజ్ఞానావ్యవహితభ్రమే చ వ్యభిచారాత్ I నను – 'ఘటస్సన్ ' 'రూప్యం మిథ్యే'తి ప్రతీత్యోరవిశేషే కథం 'ఘటో మిథ్యా రూప్యమిథ్యాత్వం న మిథ్యే'తి విశేషః ? న చ తదపి మిథ్యైవ ; రూప్యతాత్త్వికత్వాపత్తేః – ఇతి చేన్న ; మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వేఽపి యథా న రూప్యస్య తాత్త్వికత్వం తత్రోపపత్తేరుక్తత్వాత్ I న చ – పారమార్థికసత్త్వస్య ప్రత్యక్షాగోచరత్వే తన్నిషేధశ్రుతీనామప్రసక్తప్రతిషేధకతా స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; తాసాం చక్షురాదిప్రసక్తద్వైతనిషేధపరత్వాత్ , పారమార్థికత్వేన ద్వైతనిషేధపరత్వేఽపి నాప్రసక్తనిషేధకత్వమ్ ; పరోక్షప్రసక్తేః సమ్భవాత్ , 'నాన్తరిక్షేఽగ్నిశ్చేతవ్య ' ఇత్యాదివదప్రసక్తప్రతిషేధస్యాప్యుపపత్తేశ్చ I న చ – అతాత్వికప్రపఞ్చే యది తాత్త్వికత్వమప్యధ్యక్షేణ న గృహ్యతే, కథం తర్హి తస్యాతత్త్వావేదకత్వమ్ ? న హి తదేవ తత్త్వేనావేదయత్తాత్త్వికం నామ, దృశ్యతే చ సార్వలౌకికప్రపఞ్చే పారమార్థికత్వానుభవ ఇతి – వాచ్యమ్ ; న హ్యస్మాకం తత్త్వావేదకత్వం తద్వతి తత్ప్రకారకత్వమ్ , తద్భిన్నత్వమతత్త్వావేదకత్వమ్ , కిన్త్వబాధితవిషయత్వం తత్త్వావేదకత్వమ్ , బాధితవిషయత్వం చాతత్త్వావేదకత్వమ్ , అబాధితవిషయత్వం చ శ్రౌతే బ్రహ్మజ్ఞాన ఏవ, తద్భిన్నజ్ఞానే తాత్పర్యవద్వేదత్వేనైవ తత్త్వావబోధకత్వాత్ I తథాచ ప్రపఞ్చప్రత్యక్షస్య తాత్త్వికత్వాగోచరత్వేఽప్యతత్త్వావేదకత్వం సఙ్గచ్ఛతే I సార్వలౌకికీ పారమార్థికత్వప్రసిద్ధిస్తు జలగతపిపాసోపశమనసామర్థ్యప్రసిద్ధివత్ పరోక్షతయాప్యుపపన్నా నాపరోక్షత్వపర్యవసాయినీ II తస్మాదధ్యక్షయోగ్యస్య సత్త్వస్యేహానిరుక్తితః I నాధ్యక్షబాధో మిథ్యాత్వలిఙ్గస్యాత్రోపపద్యతే I న లౌకికం న సామాన్యజన్యం సాక్ష్యాత్మకం న చ I ప్రత్యక్షం బాధతే లిఙ్గం మిథ్యాత్వస్యానుమాపకమ్ II

II ఇతి ప్రత్యక్షయోగ్యసత్త్వానిరుక్త్యా ప్రత్యక్షబాధోద్ధారః II

అథ సన్ఘట ఇతి ప్రత్యక్షేఽధిష్ఠానానువేధః

'కిఞ్చేదం రూప్య'మిత్యత్ర ఇదమితివత్ 'సన్ ఘట' ఇత్యత్రాపి సదిత్యధిష్ఠానభూతం బ్రహ్మైవ భాసతే I న చ – చాక్షుషాదిజ్ఞానే రూపాదిహీనస్య బ్రహ్మణః కథం స్ఫురణమితి – వాచ్యమ్ ; రూపాదిహీనస్యాపి కాలాదిన్యాయేన స్ఫురణస్య ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ I నన్వేవం – 'నీలో ఘటః మిథ్యా రూప్యమసన్నృశృఙ్గ'మిత్యాదావపి 'నీల ' ఇత్యాదిరధిష్ఠానానువేధ ఇతి స్యాత్ , న చ – నైల్యం ఘటాదిష్వస్తి, సత్త్వం తు నేతి – వాచ్యమ్ ;

అస్యారోపితత్వసిద్ధ్యుత్తరకాలీనత్వేనాన్యోన్యాశ్రయాత్ ; అన్యథా 'సత్యం జ్ఞాన'మిత్యత్రాపి సత్యమిత్యధిష్ఠానానువేధ ఏవ స్యాత్ – ఇతి చేన్న; సన్నిత్యస్య 'ఘట' ఇత్యనేన సామానాధికరణ్యస్య బాధిత్వాత్ I తథా హి – సత్తాజాతిస్ఫురణనిబన్ధనం వా స్వరూపసత్త్వనిబన్ధనం వా కాలత్రయాబాధ్యత్వనిబన్ధనం వా సామానాధికరణ్యం స్యాత్ I న చాభావాదిసాధారణసత్ప్రతీతౌ సత్తాజాతిస్ఫురణం సమ్భవతి; అభావాదిషు త్వయాపి తదనఙ్గీకారాత్ I న చ క్వచిత్సాక్షాత్సమ్బన్ధేన క్వచిత్ పరస్పరాసమ్బన్ధేన సదితి ప్రతీత్యుపపత్తిః; విజాతీయసమ్బన్ధేన సమానాకారప్రతీత్యనుపపత్తేః, అన్యథా సమ్బన్ధభేద ఏవ న సిద్ధ్యేత్ I న చ స్వరూపసత్త్వేనాభావాదౌ తత్ప్రతీతిః; అననుగమాత్ , అననుగతేనాపి అనుగతప్రతీతౌ జాతిమాత్రోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్ I అత ఏవ న సర్వత్రాపి స్వరూపసత్త్వేనైవ సద్వ్యవహారః; ఏకేనైవ సర్వానుగతేన సర్వత్ర సత్ప్రతీత్యుపపత్తౌ బహూనాం సద్ధేతుత్వకల్పనే మానాభావాత్ I నాపి కాలత్రయాబాధ్యత్వనిబన్ధనం తత్ ; తస్య చక్షురాద్యగమ్యత్వస్యోక్తత్వాత్ , 'సదిదం రజత'మిత్యాదిభ్రమే అభావాచ్చ I తస్మాదేకం సర్వాధిష్ఠానమేవ సదితి సర్వత్రానుభూయత ఇతి యుక్తమ్ , నీలాదేస్తు ఘటాదిసామానాధికరణ్యే కిమపి నాస్తి బాధకమ్ , న వా నీలాదేరధిష్ఠానత్వం సమ్భవతి; ప్రాగసత్త్వాత్ , నీలపీతాదిప్రాతిస్వికానన్తాధిష్ఠానకల్పనే గౌరవాత్ , అధిష్ఠేయతుల్యయోగక్షేమత్వాచ్చ I అధిష్ఠేయవిషమసత్తాకమేవ హ్యధిష్ఠానం భవతి; 'మిథ్యా రూప్యమసన్నృశృఙ్గ'మిత్యాదౌ మిథ్యాత్వాసత్త్వయోరధిష్ఠానత్వశఙ్కాపి నాస్తీతి శూన్యవాదాపత్తేః I తత్ర చానుపపత్తిరుక్తా; వక్ష్యతే చ I యత్తు – 'సత్యం జ్ఞానమనన్త' మిత్యత్రాపి తథా స్యాత్ – ఇతి I తన్న; యతో న తత్ర సత్తాసమ్బన్ధేన సత్త్వమ్ , కిన్తు స్వరూపేణైవేత్యుక్తదోషానవకాశాత్ I న చైవం ఘటాదావపి స్వరూపేణైవ తథాత్వమ్ ; పూర్వమేవ నిరాకృతత్వాత్ , II

II ఇతి సన్ఘట ఇతి ప్రత్యక్షేఽధిష్ఠానానువేధనిరూపణమ్ II

అథ జాత్యుపక్రమాదిన్యాయైః ప్రత్యక్షప్రాబల్యనిరాసః

కిఞ్చ నిశ్చితప్రామాణ్యమేవ ప్రత్యక్షమితరబాధకం భవేత్ , న చాత్ర ప్రామాణ్యం నిశ్చితమ్ ; ఆగమవిరోధాత్ , అనుమానవిరోధాత్ , భావిబాధాభావానిర్ణయాచ్చ II నను – ప్రత్యక్షమేవ ప్రబలమనుమానాగమబాధకమ్ , నానుమానాగమౌ; ప్రత్యక్షాప్రామాణ్యే తద్విరోధాభావేనానుమానాగమయోః ప్రామాణ్యమ్ , తయోః ప్రామాణ్యే చ తద్విరోధాత్ ప్రత్యక్షాప్రామాణ్యమిత్యన్యోన్యాశ్రయాత్ , న హి ప్రత్యక్షస్య ప్రామాణ్యేప్యేవమన్యోన్యాశ్రయః; తస్యానపేక్షత్వాత్ – ఇతి చేన్న; చన్ద్రతారకాదిపరిమాణప్రత్యక్షే అనుమానాగమవిరోధేన తస్యాప్రామాణ్యదర్శనాత్ తేనాపి స్వప్రామాణ్యసిద్ధ్యర్థమితరావిరోధస్యావశ్యమపేక్షణీయత్వాత్ I తథాచాన్యోన్యాశ్రయతుల్యత్వాత్ పరస్పరవిరోధేన ప్రామాణ్యసన్దేహే సత్యనాప్తాప్రణీతత్వాదినా ప్రమాజనకత్వవ్యాప్తేర్వేదప్రామాణ్యనిశ్చయే జాతే తేన

స్వతస్సమ్భావితదోషస్య ప్రత్యక్షస్య బాధాత్ అస్మన్మతే క్వాన్యోన్యాశ్రయః ? అన్యథా దేహాత్మైక్యప్రత్యక్షబుద్ధ్యా బాధాద్దేహభిన్నత్వమప్యాత్మనో నాగమానుమానాభ్యాం సిద్ధ్యేత్ । నను – ప్రత్యక్షమనుమానాద్యపేక్షయా జాత్యైవ ప్రబలమ్ ; కథమన్యథా ఔష్ణ్యప్రత్యక్షేణ వహ్నిశైత్యానుమితిప్రతిబన్ధః ? న చ – తత్రోపజీవ్యత్వనిబన్ధనం ప్రత్యక్షస్య బాధకత్వమ్ ; ధర్మ్యాదేశ్చక్షురాదినైవ సిద్ధేస్త్వచోఽనుపజీవ్యత్వాత్ , కిఞ్చ ప్రత్యక్షస్య ప్రాబల్యమనుమాద్యగృహీతరేఖోపరేఖాదిగ్రాహకత్వాదనుమానాద్యనివర్తితదిఙ్మోహాదినివర్తక త్వాచ్చ – ఇతి చేన్న ; త్వాచప్రత్యక్షస్యాప్యుపజీవ్యత్వేనైవ శైత్యానుమితిప్రతిబన్ధకత్వసమ్భవాత్ , చక్షురాదినా ధర్మ్యాదిగ్రహేఽపి త్వచం వినా సాధ్యప్రసిద్ధేరభావాత్ । తథా చ న జాత్యా ప్రాబల్యే మానమస్తి । తదగృహీతగ్రాహిత్వమపి న ప్రాబల్యే ప్రయోజకమ్ ; ప్రత్యక్షాగృహీతధర్మాదిగ్రాహకత్వేన పరోక్షప్రమాణస్యైవ ప్రాబల్యాపత్తేః । నాప్యనుమానాద్యనివర్తితదిఙ్మోహనాదినివర్తకత్వేన ప్రాబల్యమ్ ; ఏతావతా హి వైధర్మ్యమాత్రం సిద్ధమ్ । న చ తావతేతరప్రమాణాపేక్షయా ప్రాబల్యం భవతి ; అన్యథా త్వాచప్రత్యక్షానివర్తితవంశోరగభ్రమనివర్తకత్వాచ్చక్షుషోఽపి త్వగపేక్షయా ప్రాబల్యం స్యాత్ । తతశ్చ చిత్రనిమ్నోన్నతజ్ఞానస్య చాక్షుషస్య తద్విరోధిత్వాచజ్ఞానాత్ బాధో న స్యాత్ । ప్రత్యుతాగమస్యైవ సర్వతః ప్రాబల్యం స్మార్యతే । 'ప్రాబల్యమాగమస్యైవ జాత్యా తేషు త్రిషు స్మృతమ్ ।' ఇతి । న చ – తద్వైదికార్థవిషయమితి – వాచ్యమ్ ; అద్వైతస్యాపి వైదికార్థత్వాత్ । క్వ చ ప్రత్యక్షతః ప్రాప్తమనుమాగమబాధితమితి తు పరీక్షితప్రామాణ్యప్రత్యక్షవిషయమ్ । నను – ప్రత్యక్షస్యాసఞ్జాతవిరోధిత్వాదుపక్రమన్యాయేనైవ ప్రాబల్యమ్ । ఉక్తం హి – 'అసఞ్జాతవిరోధిత్వాదర్థవాదో యథాశ్రుతః । ఆస్థేయస్తద్విరుద్ధస్య విధ్యుద్దేశస్య లక్షణా' – ఇతి చేన్న; యత ఏకవాక్యస్థ పరస్పరసాపేక్షపదత్వేన ఉభయోః సామ్యే సత్యుపక్రమస్థవేదపదానురోధేనోపసంహారస్థగ్గాదిపదానాం మన్త్రమాత్రవాచినాం కృత్స్నవేదపరత్వే నిర్ణీతేఽపి న ప్రకృతే తన్న్యాయః సమ్భవతి; ఉభయోః సామ్యాభావాత్ , గృహీతప్రమాణభావశ్రుత్యపేక్షయా భ్రమవిలక్షణత్వేనానిశ్చితస్య ప్రత్యక్షస్య న్యూనబలత్వాత్ , అన్యథా 'ఇదం రజతమి'తి భ్రమోఽపి 'ఇయం శుక్తిరి'తి ఆప్తోపదేశాపేక్షయా ప్రబలం స్యాత్ । ఏతేన – లిఙ్గాత్ శ్రుతేరివ శీఘ్రగామిత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య ప్రాబల్యమ్ , తదుక్తమ్ – 'ప్రత్యక్షే చానుమానే చ యథా లోకే బలాబలమ్ । శీఘ్రమన్థరగామిత్వాత్తథైవ శ్రుతిలిఙ్గయోః –' ఇత్యపాస్తమ్ ; పరీక్షితస్య మన్థరగామినోఽపి ప్రాబల్యాత్ । న చ – 'యదాహవనీయే జుహోతీ'త్యస్మాత్ 'పదే జుహోతీ'త్యస్య విశేషవిషయత్వేన ప్రాబల్యవత్, ఘటవిషయసత్త్వగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య సామాన్యతో ద్వైతనిషేధకశ్రుత్యపేక్షయా ప్రాబల్యమితి – వాచ్యమ్ ; సామాన్యవిశేషన్యాయస్య నిశ్చితప్రమాణభావోభయవిషయత్వాత్ , అన్యథా 'అయం గౌరశ్వ' ఇత్యాదేరపి గౌరశ్వో న భవతీత్యాదితః ప్రాబల్యం భవేత్ । న చ – యథా 'యత్కిఞ్చిత్ప్రాచీనమగ్నీషోమీయాత్తేనోపాంశు చరతీ'త్యత్రతత్యస్య యత్కిఞ్చిచ్ఛబ్దస్య యత్కిఞ్చిత్ప్రకృతవాచిత్వేన సామాన్యవిషయత్వేఽపి దీక్షణీయావ్యతిరిక్తే సావకాశత్వాత్

'యావత్యా వాచా కామయేత తావత్యా దీక్షణీయాయామనుబ్రూయాది'త్యనేన నిరవకాశేన సఙ్కోచస్తథా ప్రత్యక్షేణ నిరవకాశేన వృత్త్యన్తరేణానేకార్థత్వేన వా విషయాన్తరపరత్వేన సావకాశాయాః శ్రుతేః సఙ్కోచః కిం న స్యాదితి – వాచ్యమ్ ;
తాత్పర్యలిఙ్గైరుపక్రమాదిభిర్ద్వైతనిషేధపరత్వే అవధృతే అద్వైతశ్రుతేరపి నిరవకాశత్వాత్ , ప్రత్యక్షస్యాపి వ్యావహారికద్వైతవిషయతయా సావకాశత్వాత్, విరుద్ధయోశ్చ ద్వయో'రహం మనుష్య' ఇత్యాదిప్రత్యక్షే 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య' ఇత్యాదిశ్రుత్యోరివ తాత్త్వికప్రామాణ్యానుపపత్త్యా కస్యచిద్వ్యావహారికం కస్యచిత్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యమభ్యుపేయమ్ ; అత్యన్తాప్రామాణ్యస్యాన్యాయ్యత్వాత్ , తత్రాద్వైతశ్రుతేర్వ్యావహారికప్రామాణ్యసమ్భవే ద్వైతగ్రాహిప్రత్యక్షాదేస్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యం భవేత్ , తదసమ్భవే తు బలాదేవాద్వైతశ్రుతేస్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యమితి ప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికం ప్రామాణ్యం పర్యవస్యతీతి కృతబుద్ధయో విదాఙ్కుర్వన్తు । నను – పఞ్చదశరాత్రే ప్రథమేఽహన్యగ్నిష్టున్నామకే నామాతిదేశేన ఏకాహాగ్నిష్టుద్ధర్మభూతా సుబ్రహ్మణ్యాగ్నేయీ ప్రాప్తౌ, తస్యా అల్పవిషయత్వాచ్చతుర్దశాహస్సు చోదకేన ప్రాప్తయా ఐన్ద్ర్యా సుబ్రహ్మణ్యా బహువిషయయా యథా బాధః, బహుబాధస్యాన్యాయ్యత్వాత్ ; తథా ద్వైతగ్రాహిప్రత్యక్షతదుపజీవ్యనుమానకర్మకాణ్డసగుణోపాసనావాక్యాదిరూపబహు-ప్రమాణాబాధాయాద్వైతవాక్యస్య ప్రతీతార్థబాధః కిం న స్యాత్ ? తదుక్తమ్ – 'బహుప్రమాణవిరోధే చైకస్యాప్రామాణ్యమ్ । దృష్టం శుక్తిరజతాదిజ్ఞానే' ఇతి – చేన్న ; దృష్టాన్తే బహువిషయాబాధోఽత్ర బహుభిరితి వైషమ్యాత్ , దేహాత్మైక్యే ప్రత్యక్షానుమానశబ్దాభాసాదిసత్త్వేఽపి దేహాత్మభేదబోధకస్యానన్యపరత్వేన ప్రాబల్యవదత్రాపి అనన్యపరత్వేనాద్వైతశ్రుతేః ప్రాబల్యాత్ , విద్యావిద్యాభేదేన విద్వదవిద్వత్పురుషభేదేన చ విరోధాభావాదితి ॥

॥ ఇతి ప్రత్యక్షస్య జాత్యుపక్రమన్యాయాదిభిః ప్రాబల్యనిరాకరణమ్ ॥

అథోపజీవ్యత్వేన ప్రత్యక్షప్రాబల్యనిరాకరణమ్

నను – ఉక్తన్యాయైః ప్రత్యక్షస్య జాత్యా ప్రాబల్యాభావేఽపి ఉపజీవ్యత్వేన ప్రాబల్యమ్ ; ఉపజీవ్యత్వం చానుమానాగమాపేక్షితాశేషార్థగ్రాహకతయా, సా చ క్వచిత్ సాక్షాత్ క్వచిత్పరమ్పరయా; దృష్టం చాపేక్షితైకదేశగ్రాహిణామప్యుపజీవ్యత్వమ్ , తద్విరుద్ధగ్రహణే తేన బాధశ్చ ; యథా – ఘటవిభుత్వానుమానే పక్షగ్రాహిణా అక్ష్ణా , నరశిరశ్శుచిత్వానుమానే సాధ్యగ్రాహకేణాగమేన, మనోవైభవానుమానే జ్ఞానాసమవాయ్యాధారత్వహేతుగ్రాహకేణానుమానేన, కిము వక్తవ్యమపేక్షితాశేషగ్రాహిణా స్వవిరుద్ధగ్రాహకస్య బాధః ? చక్షురాదేశ్చ శబ్దతజ్జన్యజ్ఞానప్రామాణ్యాద్యగ్రాహిత్వేఽపి తద్గ్రాహిశ్రోత్రసాక్ష్యాదిసజాతీయత్వాదుపజీవ్యత్వమ్ । దృష్టం చ నరశిరఃకపాలాశుచిత్వబోధకాగమస్య తచ్ఛుచిత్వానుమానోపజీవ్యశుచిత్వాగమసజాతీయత్వేన తదనుమానాత్ ప్రాబల్యమ్ , న

చేన్ద్రియమపి స్వజ్ఞానార్థమనుమానముపజీవతీతి సమ ఏవోపజీవ్యోపజీవకభావః, అజ్ఞాతకరణతయా జ్ఞానజననార్థమనుమానానపేక్షణాత్ , అనుమానాగమాదినా తు జ్ఞానజననార్థమేవ తదపేక్షణాదితి విశేషాత్ – ఇతి చేన్న ; ఉపజీవ్యావిరోధాత్ I తథా హి – యత్స్వరూపముపజీవ్యతే తన్న బాధ్యతే ; బాధ్యతే చ తాత్త్వికత్వాకారః, స చ నోపజీవ్యతే ; కారణత్వే తస్యాప్రవేశాత్ I తదుక్తమ్ – 'పూర్వసమ్బన్ధనియమే హేతుత్వే తుల్య ఏవ నౌ I హేతుతత్త్వబహిర్భూతసత్త్వాసత్త్వకథా వృథా II' ఇతి I కిఞ్చాపేక్షితగ్రాహిత్వమాత్రేణ చేదుపజీవ్యతా, తయా చ బాధకత్వమ్ , తదాఽపేక్షితప్రతియోగిగ్రాహకత్వేన 'ఇదం రజతమి' తి భ్రమస్య బాధోపజీవ్యత్వాత్ , కథం 'నేదం రజతమి'తి బాధబుద్ధిస్తద్విరుద్ధోదీయాత్ ? అథ నిషేధ్యార్థసమర్పకతయా ప్రతియోగిజ్ఞానత్వేన తస్యోపజీవ్యత్వేఽపి తత్ప్రామాణ్యం నోపజీవ్యమ్ , న హి ప్రతియోగిప్రమాత్వేనాభావజ్ఞానజనకతా; గౌరవాత్ , ప్రతియోగిభ్రమాదప్యభావజ్ఞానదర్శనాచ్చ, కిన్తు తజ్జ్ఞానత్వేనైవ; లాఘవాత్ , అతస్తద్విరుద్ధవిషయకం జ్ఞానముదీయాదేవేతి బ్రూషే, తుల్యమిదం ప్రకృతేఽపి, పక్షజ్ఞానత్వాదినా కారణతా, న తు తత్ప్రమాత్వాదినాపీతి I అథ – యత్ ప్రామాణ్యం స్వరూపసిద్ధ్యర్థమపవాదనిరాసార్థం చ యత్ ప్రామాణ్యముపజీవతి తత్తస్యోపజీవ్యమ్; యథా స్మృతేరనుభవః, న చ రజతభ్రమస్తథా – ఇతి చేత్ , తర్హి వ్యాప్తిధియోఽపి నానుమిత్యుపజీవ్యత్వం స్యాత్ ; లిఙ్గాభాసాదపి వహ్నిమతి వహ్నిప్రమాదర్శనాత్ I నను – యేన వినా యస్యోత్థానం నాస్తి తత్తస్యోపజీవ్యమిత్యేవ వక్తవ్యమ్ ; తథాచ రజతభ్రమస్యోపజీవ్యత్వమస్త్యేవ, న తు ప్రాబల్యమ్ ; నహ్యుపజీవ్యత్వమాత్రేణ ప్రాబల్యమ్ , కిన్తు పరీక్షితతయా I పరీక్షా చ సజాతీయవిజాతీయసంవాదవిసంవాదాభావరూపా I న చ తౌ రజతభ్రమే స్తః; ప్రకృతే చాక్షుస్య పరీక్షితత్వేన ప్రాబల్యమ్ I అస్తి హి 'సద్ఘట ' ఇతి విశేషదర్శనజన్యజ్ఞానాన్తరం ఘటార్థక్రియాప్రత్యక్షే I క్లృప్తదూరాదిదోషాభావాచ్చ I ఏవమేవ జీవేశాభేదశ్రుతౌ నిషేధ్యార్పకభేదశ్రుతిః సాక్షిప్రత్యక్షం చాదోషత్వాత్ పరీక్షితమితి తదపి న బాధ్యమ్ I ఏవమేవ చ దోషాభావాదిజ్ఞానరూపపరీక్షాయామపి అనాశ్వాసే వేదే పౌరుషేయత్వాభావజ్ఞానే త్వదుక్తానుమానే చ యోగ్యానుపలబ్ధ్యాదినా హేత్వాభాసాదిరాహిత్యజ్ఞానే బ్రహ్మమీమాంసాయాం ప్రత్యధికరణం సిద్ధాన్త్యభిప్రేతార్థే ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యజ్ఞానే చానాశ్వాసః స్యాదితి ప్రమాణతదాభాసవ్యవస్థా న స్యాత్ – ఇతి చేన్న ; పరీక్షా హి ప్రవృత్తిసంవాదవిసంవాదాభావదోషాభావాదిరూపా, తయా చ స్వసమానదేశకాలీనవిషయాబాధ్యత్వం ప్రామాణ్యస్య వ్యవస్థాప్యతే ధూమేన స్వసమానదేశకాలీనవహ్నిరివ I తథా చ వ్యవహారదశామాత్రాబాధ్యత్వం దేహాత్మైక్యసాధారణం పరీక్షితప్రమాణే వ్యవస్థితమితి కథమత్యన్తాబాధ్యత్వాభావగ్రాహకాగమానుమానయోః ప్రవృత్తిర్న స్యాత్ ? తస్మాద్విశ్వాసప్రమాణతదాభాసవ్యవస్థా జీవేశభేదాదికం చ వ్యావహారికమిత్యుపపన్నమేవ సర్వం జగన్మిథ్యేతి II నను – ప్రత్యక్షాప్రామాణ్యే తత్సిద్ధస్య వ్యాప్త్యాదేర్బాధేనానుమేయాదేరనుమిత్యాదిప్రామాణ్యస్య చ బాధః;

అనుమేయాదేర్వ్యాప్త్యాదినా అనుమితిప్రామాణ్యాదినా చ సమానయోగక్షేమత్వాత్ , అన్యథా ప్రాతిభాసికవ్యాప్త్యాదిమతా బాష్పాధ్యస్తధూమేన తాత్త్వికో వ్యావహారికో వాగ్నిర్వ్యావహారికవ్యాప్త్యాదిమతా ధూమేన తాత్త్వికోఽగ్నిర్వ్యావహారికేణాబాధేన విరుద్ధధర్మాధికరణత్వేన చ విశ్వస్య జీవేశభేదస్య చ తాత్త్వికం సత్త్వం సిద్ధ్యేత్ – ఇతి చేన్న; ఏతావతా హి వ్యాప్త్యాదిసమానసత్తాకమనుమేయం సిద్ధ్యత్విత్యాపత్తేః ఫలితోఽర్థః, స చాస్మాకమిష్ట ఏవ; న హి బ్రహ్మభిన్నం క్వచిదత్యన్తాబాధ్యమస్తి । న చాయమనుమేయాదేర్వ్యాప్త్యాదినా సమసత్తాకత్వనియమోఽప్యస్తి ; వ్యభిచారిణాపి లిఙ్గేన సాధ్యవతి పక్షే అనుమితిప్రమాదర్శనాత్ , ధ్వనిధర్మహ్రస్వత్వదీర్ఘత్వాదివిశిష్టత్వేన మిథ్యాభూతైరపి నిత్యైర్విభుభిర్వర్ణైః సత్యా శాబ్దప్రమితిః క్రియత ఇతి మీమాంసకైరభ్యుపగమాత్ , గన్ధప్రాగభావావచ్ఛిన్నే ఘటే తాత్త్వికవ్యాప్త్యాదిమతాపి పృథివీత్వేనాతాత్త్వికగన్ధానుమితిదర్శనాత్ , ప్రతిబిమ్బేన చ బిమ్బానుమితిదర్శనాత్ । న చ – తత్రాపి బిమ్బరహితావృత్తిరూపా వ్యాప్తిస్తాత్త్విక్యేవేతి – వాచ్యమ్ ; ఏవం సత్యవృత్తిగగనాదేరపి వ్యాప్యతాపత్తేః । న చ – తత్ర బిమ్బపూర్వకత్వమేవానుమీయతే, బిమ్బవ్యతిరేకప్రయుక్తవ్యతిరేకప్రతియోగిత్వరూపేణాప్రాతిభాసికేన హేతునేతి – వాచ్యమ్ ; ప్రయుక్తత్వం హి న తజ్జనకజన్యత్వాదిరూపమ్ ; వ్యతిరేకయోః పరస్పరం తదభావాత్ , కిన్తు వ్యాప్యవ్యాపకభావః, తథా చ బిమ్బవ్యతిరేకవ్యాపకవ్యతిరేకప్రతియోగిత్వం హేతుః, స చాకాశాదౌ వ్యభిచార్యేవ । తస్మాత్తత్ర ప్రతిబిమ్బేనైవ బిమ్బానుమానమ్ , అనుమేయస్య లిఙ్గవ్యాప్త్యాదిసమానసత్తాకత్వనియమస్యాపాస్తత్వాత్ । ఏతేన – శబ్దేఽపి యోగ్యతాసమానసత్తాకేన శబ్దార్థేన భవితవ్యమ్ , యోగ్యతావాక్యార్థయోః సమానసత్తాకత్వనియమాదితి కథం వేదాన్తవాక్యార్థో యోగ్యతాబాధేఽప్యబాధితః స్యాదితి – పరాస్తమ్ ; వేదాన్తవాక్యే అఖణ్డార్థరూపవాక్యార్థాబాధరూపాయా యోగ్యతాయా అప్యబాధాచ్చ । న చ – తథాపి వేదాన్తతజ్జ్ఞానప్రామాణ్యమిథ్యాత్వే కథం తాత్త్వికాద్వైతసిద్ధిరితి – వచ్యమ్ ; శబ్దతజ్జ్ఞానతాత్త్వికత్వం హి న విషయతాత్త్వికత్వే తన్త్రమ్, ఇదం రజతమిత్యనాప్తవాచ్యస్య తజ్జన్యభ్రమస్య చ త్వన్మతే తాత్త్వికత్వేఽపి తద్విషయస్యాతాత్త్వికత్వాత్ । న చ – జ్ఞానప్రామాణ్యస్య మిథ్యాత్వే విషయస్యాపి మిథ్యాత్వం శుక్తిరూప్యజ్ఞానే దృష్టమితి ప్రకృతేఽపి జ్ఞానప్రామాణ్యమిథ్యాత్వే విషయస్యాపి మిథ్యాత్వం స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; ప్రామాణ్యమిథ్యాత్వం హి న విషయమిథ్యాత్వే ప్రయోజకమ్ , భ్రమప్రమాబహిర్భూతే నిర్వికల్పకే విషయబాధాభావాత్ , కిన్తు తదభావవతి తత్ప్రకారకత్వాదిరూపమప్రామాణ్యమేవ తథా; తచ్చ ప్రకృతే నాస్త్యేవ । న చ – అర్థాబాధరూపప్రామాణ్యస్య మిథ్యాత్వాదర్థస్యాపి మిథ్యాత్వం స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; అబాధితార్థవిషయత్వం హి యత్ ప్రామాణ్యం తస్య మిథ్యాత్వమ్ ప్రకృతే నార్థబాధాత్ ; తద్బాధకప్రమాణాసమ్భవాత్ , తస్య సర్వబాధావధిత్వాత్ , కిన్తు తద్విషయత్వరూపసమ్బన్ధబాధాత్తథా । తథాచాబాధితార్థవిషయత్వరూపప్రామాణ్యమిథ్యాత్వేఽపి నార్థో మిథ్యా ।

విశిష్టస్యైకాంశమిథ్యాత్వేఽప్యపరాంశసత్యత్వాత్ , యథా దణ్డబాధనిబన్ధనదణ్డిపురుషబాధేఽపి పురుషో న బాధిత ఏవేతి ॥

॥ ఇతి అద్వైతసిద్ధౌ ప్రత్యక్షస్యోపజీవ్యత్వభఙ్గః ॥

అథ ప్రత్యక్షస్యానుమానబాధ్యత్వమ్

కిఞ్చ విపక్షబాధకసచివమనుమానమపి ప్రత్యక్షబాధకమ్ । నను – ఏవమపి 'ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వా ఉద్గాయేత్' 'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' 'శరమయం బర్హిర్భవతీ'తి శ్రుతిత్రయగ్రాహి ప్రత్యక్షం యథాక్రమం 'ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యే'తి స్మృతిరూపేణ సర్వవేష్టనశ్రుత్యనుమానేన 'కదాచన స్తరీరసి నేన్ద్ర సశ్చసి దాశుష' ఇతి మన్త్రసామర్థ్యలక్షణేనేన్ద్రశేషత్వశ్రుత్యనుమానేన చోదనాలిఙ్గరూపేణ కుశశ్రుత్యనుమానేన చ బాధ్యతే ఇతి సర్వమీమాంసోన్మృదితా స్యాదితి – చేన్న ; వైషమ్యాత్ , తథా హి – కిమిదమాపాద్యతే, శ్రుతిత్రయగ్రాహిప్రత్యక్షమనుమానైర్బాధ్యేతేతి వా, ప్రత్యక్షవిషయీభూతశ్రుతిత్రయమితి వా । నాద్యః విరోధాభావేన తద్బాధ్యబాధకభావస్య శాస్త్రార్థత్వాభావాత్ , అస్మాభిరనభ్యుపగమాచ్చ, అనుక్తోపాలమ్భమాత్రత్వే నిరనుయోజ్యానుయోగాపత్తేః । అత ఏవ న ద్వితీయః; ప్రత్యక్షవిషయీభూతశ్రుతిత్రయస్య లిఙ్గబాధకత్వపరేఽపి శాస్త్రే ప్రత్యక్షస్య లిఙ్గబాధ్యత్వే విరోధాభావాత్ , న హి శబ్దప్రత్యక్షయోరైక్యమస్తి; శబ్దస్య చ సర్వప్రమాణాపేక్షయా బలవత్త్వమవోచామ । తస్మాన్మౌఢ్యమాత్రమేతన్మీమాంసావిరోధోద్భావనమ్ । నను – ప్రత్యక్షస్య లిఙ్గబాధ్యత్వే వహ్న్యౌష్ణ్యప్రత్యక్షం శైత్యానుమానస్యాత్మస్థాయిత్వప్రత్యభిజ్ఞానం చ క్షణికత్వానుమానస్య బాధకం న స్యాత్ , ప్రత్యుతానుమానమేవ తయోర్బాధకం స్యాత్ – ఇతి చేన్న; అర్థక్రియాసంవాదేన శ్రుత్యనుగ్రహేణ చ తత్ర ప్రత్యక్షయోః ప్రాబల్యేనానుమానబాధకత్వాత్ । అపరీక్షితప్రత్యక్షం హి పరీక్షితానుమానాపేక్షయా దుర్బలం, 'నీలం నభ' ఇతి ప్రత్యక్షమివ నభోనీరూపత్వానుమానాపేక్షయా, అతో న సామాన్యతో దృష్టమాత్రేణ సర్వసఙ్కరాపత్తిః । నన్వేవం – పశుత్వేన శృఙ్గానుమానమపి స్యాత్ ; లాఘవాత్ పశుత్వమేవ శృఙ్గవత్త్వే తన్త్రమ్ , న తు తద్విశేషగోత్వాదికమ్; అననుగతత్వేన గౌరవాదిత్యేతత్తర్కసధ్రీచీనత్వేన ప్రత్యక్షాపేక్షయా ప్రాబల్యాత్ , అనుకూలతర్కసాచివ్యమేవ హి అనుమానే బలమ్ । ఏవం చ యేనకేనచిత్ సామాన్యధర్మేణ సర్వత్ర యత్కిఞ్చిదనుమేయమ్ । లాఘవతర్కసాచివ్యస్య సత్త్వాత్ , తావతైవ ప్రత్యక్షబాధకత్వాదితి వ్యావహారిక్యపి వ్యవస్థా న స్యాత్ , న హ్యత్ర ప్రత్యక్షబాధాదన్యో దోషోఽస్తి – ఇతి చేన్న ; అయోగ్యశృఙ్గాదిసాధనే ప్రత్యక్షబాధస్యాసమ్భవేన తత్ర వ్యాప్తిగ్రాహకతర్కేష్వాభాసత్వస్య త్వయాఽపి వక్తవ్యత్వేన వ్యవస్థాయా ఉభయసమాధేయత్వాత్ , న హి తర్కాభాససధ్రీచీనమనుమానం ప్రమాణమితి కేనాప్యభ్యుపేయతే; అత ఉపపన్నం సత్తర్కసచివమనుమానం ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి ॥

॥ ఇతి ప్రత్యక్షస్యానుమానబాధ్యత్వసిద్ధిః ॥

అథ ప్రత్యక్షస్యాగమబాధ్యత్వమ్

కిఞ్చ పరీక్షితప్రమాణభావశబ్దబాధ్యమపి ప్రత్యక్షమ్ । నను – ప్రత్యక్షం యది శబ్దబాధ్యం స్యాత్తదా జైమినినా 'తస్మాద్ధూమ ఏవాగ్నేర్దివా దదృశే నార్చి' రిత్యాద్యర్థవాదస్యా 'దితిర్ద్యౌ 'రిత్యాదిమన్త్రస్య చ దృష్టవిరోధేనాప్రామాణ్యే ప్రాప్తే గుణవాదస్తు' 'గుణాదవిప్రషేధః స్యా'దిత్యాదినా గౌణార్థతా నోచ్యేత, 'తత్సిద్ధిజాతిసారూప్యప్రశంసాభూమలిఙ్గసమవాయా ' ఇతి తత్సిద్ధిపేటికాయాం 'యజమానః ప్రస్తర' ఇత్యాదేర్గౌణార్థతా చ నోచ్యేత, త్వయాపి ప్రత్యక్షావిరోధాయ తత్త్వంపదయోర్లక్షణా నోచ్యేత, శ్రుతివిరోధే ప్రత్యక్షస్యైవ ప్రామాణ్యసమ్భవాత్ , న చ – తాత్పర్యలిఙ్గానాముపక్రమాదీనామత్ర సత్త్వాన్నాద్వైతశ్రుతీనామముఖ్యార్థత్వమితి — వాచ్యమ్ ; 'యజమానః ప్రస్తర' ఇత్యాదావపూర్వత్వాద్యేకైకలిఙ్గస్య తాత్పర్యగ్రాహకస్య విద్యమానత్వాత్ । ఏకైకలిఙ్గస్య తాత్పర్యనిర్ణాయకత్వే లిఙ్గాన్తరమనువాదకమేవ, త్వన్మతే ప్రత్యక్షసిద్ధే భేదే శ్రుతిరివ, కిం బాహుల్యేన ఇతి — చేన్న ; వాక్యశేషప్రమాణాన్తరసంవాదార్థక్రియాదిపరీక్షాపరీక్షితస్య ప్రత్యక్షస్య ప్రాబల్యేన వ్యవహారదశాయామేవ ఏతద్విరుద్ధార్థగ్రాహిణో 'ధూమ ఏవాగ్నేర్దివా దదృశే', అదితిర్ద్యౌ'ర్యజమానః ప్రస్తర' ఇత్యాదేస్తద్విరోధేనాముఖ్యార్థత్వేఽప్యద్వైతాగమస్య పరీక్షితప్రమాణవిరోధాభావేన ముఖ్యార్థత్వోపపత్తేః । ప్రత్యక్షాదేర్హి పరీక్షయా వ్యావహారికప్రామాణ్యమాత్రం సిద్ధమ్ ; తచ్చ నాద్వైతాగమేన బాధ్యతే, బాధ్యతే తు తాత్త్వికం ప్రామాణ్యమ్ , తత్తు పరీక్షయా న సిద్ధమేవ, అతో న విరోధః । 'ధూమ ఏవాగ్నే'రిత్యాదేస్తు ముఖ్యార్థత్వే ప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికం ప్రామాణ్యం వ్యాహన్యేత । అతో విరోధాత్తత్రాముఖ్యార్థత్వమితి వివేకః । యత్తు — ప్రత్యక్షావిరోధాయ తత్త్వంపదయోర్లక్షణా నాశ్రీయేతేతి — తన్న ; షడ్విధలిఙ్గైర్గతిసామాన్యేన చాఖణ్డ ఏవావధార్యమాణస్య తాత్పర్యస్యానుపపత్తేః జీవేశగతసర్వజ్ఞత్వకిఞ్చిజ్జ్ఞత్వాదీనామైక్యాన్వయేఽనుపపత్తేశ్చ తాత్పర్యవిషయీభూతాఖణ్డప్రతీతినిర్వాహాయ లక్షణాఙ్గీకరణస్యైవోచితత్వాత్ , తాత్పర్యవిషయీభూతాన్వయనిర్వాహాయ లక్షణాశ్రయణస్య సర్వత్ర దర్శనాత్ । న చ – ఏవం సతి అముఖ్యార్థత్వం స్యాదితి – వాచ్యమ్ ; తద్ధి ప్రతీయమానార్థపరిత్యాగేనార్థాన్తరపరత్వం వా, అశక్యార్థత్వం వా । నాద్యః; సామానాధికరణ్యేన ప్రతీయమానస్యైక్యస్యాత్యాగాత్ । నాన్త్యః; జహదజహల్లక్షణాశ్రయణేన శక్యైకదేశపరిత్యాగేఽపి 'సోఽయం దేవదత్త' ఇత్యాదివాక్య ఇవ శక్యైకదేశస్యాన్వయాభ్యుపగమాత్ , విశేషణబాధేన విశేష్యమాత్రాన్వయస్యైవాత్ర లక్షణాశబ్దేన వ్యపదేశాత్ । తథా చోక్తం వాచస్పతిమిశ్రైః – 'ప్రస్తరాదివాక్యమన్యశేషత్వాదముఖ్యార్థమ్ , అద్వైతవాక్యం త్వనన్యశేషత్వాన్ముఖ్యార్థమేవ । ఉక్తం హి శాబరభాష్యే – 'న విధౌ పరః శబ్దార్థ ఇతీ'తి ॥ యథా చాపూర్వత్వాద్యేకైకతాత్పర్యలిఙ్గేన 'యజమానః ప్రస్తర' ఇత్యాద్యర్థవాదవాక్యానాం న స్వార్థపరత్వం తథా వక్ష్యామః । నను – అన్యశేషత్వానన్యశేషత్వే

నాముఖ్యార్థత్వముఖ్యార్థత్వయోః ప్రయోజకే, కిం తు మానాన్తరవిరోధావిరోధౌ ; అన్యశేషేఽపి మానాన్తరావిరోధే 'ఇయం గౌః క్రయ్యా బహుక్షీరే'త్యాదౌ లోకే 'సోఽరోదీ 'దిత్యాదౌ చ వేదే ప్రస్తరాదివాక్యవదముఖ్యవృత్తేరనాశ్రయణాత్ , అనన్యశేషేఽపి 'సోమేన యజేతే'త్యాదౌ వైయధికరణ్యేనాన్వయే విరుద్ధత్రికద్వయాపత్త్యా సామానాధికరణ్యేనాన్వయే ప్రత్యక్షావిరోధాయ చ సోమవతా యాగేనేతి మత్వర్థలక్షణాయా ఆశ్రయణాత్ I ఏవం విచారవిధాయకే 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే'తి సూత్రే 'తద్విజిజ్ఞాసస్వే'తి శ్రుతౌ చ మానాన్తరావిరోధేన విధ్యన్వయాయ జిజ్ఞాసాశబ్దేన విచారలక్షణాయాః 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'త్యాదౌ చాముఖ్యార్థతాయాః స్వీకృతత్వాత్, సర్వస్యాపి వాక్యస్యావాచ్యే బ్రహ్మణి లక్షణాయా ఏవేష్టత్వేనాముఖ్యార్థత్వనిషేధాయోగాచ్చ, అన్వయానుపపత్తేస్తాత్పర్యానుపపత్తేర్వా లక్షణాబీజస్య విధ్యవిధిసాధారణత్వాచ్చ, శాబరం తు వచనమర్థవాదముఖ్యత్వాయ విధౌ న లక్షణేత్యేవంపరమ్ ; తస్మాన్న ప్రత్యక్షం శబ్దబాధ్యం – ఇతి చేన్న ; భావానవబోధాత్ I తాత్పర్యవిషయీభూతార్థబోధకత్వం హి ముఖ్యార్థత్వమ్ , న శక్యార్థమాత్రబోధకత్వమ్ ; అన్యార్థతాత్పర్యకత్వాచ్చాముఖ్యార్థత్వమ్ ; న లాక్షణికత్వమాత్రమ్ I తథా చాద్వైతాగమస్య స్వతాత్పర్యవిషయీభూతార్థబోధకత్వనిర్వాహాయ లక్షణాశ్రయణేఽపి ముఖ్యార్థత్వముపపన్నమిత్యవోచామ I ఏవం చ 'సోమేన యజేతే'త్యాదివిశిష్టవిధేర్విశేషణే తాత్పర్యాభావాన్మత్వర్థలక్షణాయామపి స్వార్థాపరిత్యాగాచ్చ నాముఖ్యార్థత్వమ్ I జిజ్ఞాసాపదే తు జ్ఞాధాతునేష్యమాణజ్ఞానలక్షణాఙ్గీకారానఙ్గీకారమతభేదేఽపి సన్ప్రత్యయస్య విచారే జహల్లక్షణాభ్యుపగమస్యోభయత్ర తుల్యత్వాత్ శక్యార్థపరిత్యాగేఽపి విధితాత్పర్యనిర్వాహాత్ నాముఖ్యార్థత్వమ్ I న హి వాక్యార్థప్రతీత్యన్యథానుపపత్త్యా పదమాత్రే లక్షణాయామపి వాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వమ్ ; ప్రతీతస్యార్థస్యానన్యశేషత్వేన ముఖ్యత్వాత్ I యత్ర పునః ప్రతీత ఏవ వాక్యార్థోఽన్యశేషత్వేన కల్ప్యతే, తత్ర వాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వమేవ I అన్యద్ధి పదతాత్పర్యమన్యచ్చ వాక్యతాత్పర్యమ్ ; 'సైన్ధవమానయ ' , 'గఙ్గాయాం వసన్తీ'త్యాదౌ వాక్యతాత్పర్యైక్యేఽపి పదతాత్పర్యభేదాత్ , 'విషం భుఙ్క్ష్వే'త్యాదౌ పదతాత్పర్యాభేదేఽపి వాక్యతాత్పర్యభేదాత్ I అత ఏవ 'ఇయం గౌః క్రయ్యా బహుక్షీరే'త్యాది వాక్యార్థస్యావశ్యం క్రేతవ్యేతి విధిశేషత్వేన తత్రాప్రశస్త్యలక్షకత్వాత్, 'సోఽరోదీ'దిత్యాదివాక్యార్థస్య చ 'బర్హిషి రజతం న దేయం హిరణ్యం దక్షిణే'తి విధిశేషత్వేన రజతనిన్దాద్వారా తత్రాప్రశస్త్యలక్షకత్వాత్ , 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాని'తి వాక్యార్థస్య 'శాన్త ఉపాసీతే'తి శమవిధిశేషత్వేనాత్యనాయాససిద్ధత్వరూపతత్రాప్రశస్త్యలక్షకత్వాదముఖ్యత్వమేవ I అత ఏవ – మానాన్తరవిరోధ ఏవ లక్షణేతి – అపాస్తమ్ ; 'ఇయం గౌః క్రయ్యా బహుక్షీరే'త్యాదినా ప్రాశస్త్యలక్షణాయాం వ్యభిచారాత్ , కిం తు పరమతాత్పర్యవిషయీభూతార్థప్రతీతినిర్వాహాయైవ సర్వార్థవాదేషు లక్షణా, ఏతావాంస్తు విశేషః – విధిప్రాశస్త్యే లక్షణాతః ప్రాగర్థవాదవాక్యార్థజ్ఞానమ్ , తస్య ప్రమాణాన్తరవిరోధే బాధ

ఏవ ; యథా 'ప్రజాపతిరాత్మనో వపాముదక్ఖిద'దిత్యాదౌ । అత ఏవ తత్ర గుణవాదమాత్రమ్ , ప్రమాణాన్తరప్రాప్తౌత్వనువాదమాత్రమ్ 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజమి'త్యాదౌ । అత ఏవ తదుభయత్రాబాధితాజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వరూపప్రామాణ్యానిర్వాహాదప్రామాణ్యమ్ । యత్ర పునః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తివిరోధౌ న స్తస్తత్ర ప్రామాణ్యశరీరనిర్వాహాత్ భూతార్థవాదత్వమ్ – యథా 'ఇన్ద్రో వృత్రాయ వజ్రముదయచ్ఛది'త్యాదౌ, అయమేవ దేవతాధికరణన్యాయః । నను – 'తర్వ్యాదిత్యో యూప' ఇత్యాదౌ వాక్యార్థప్రతీత్యర్థమేవ లక్షణాఙ్గీకారాదముఖ్యార్థత్వం న స్యాత్ ; న స్యాద్యద్యాదిత్యసదృశో యూప ఇతి వాక్యార్థపర్యవసానం స్యాత్ , కిం తు గుణవృత్త్యా ప్రతీతస్యాపి వాక్యార్థస్య యూపే పశుం బధ్నాతీతి విధిశేషత్వేన తత్ర్ప్రాశస్త్యలక్షకత్వమస్త్యేవ, తేనైవాముఖ్యత్వం, న త్వాదిత్యపదగౌణతయేతి తత్సిద్ధిపేటికాయాం సర్వోదాహరణేష్వవాన్తరవాక్యార్థప్రతీతయే గుణవృత్తిప్రకారాః ప్రదర్శితా ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । కర్మప్రాశస్త్యలక్షణా చ సర్వార్థవాదసాధారణీ తత్రాస్త్యేవేతి నాముఖ్యార్థత్వానుపపత్తిః । అత ఉపపన్నం ప్రస్తరాదివాక్యవైషమ్యమద్వైతవాక్యస్య । యచ్చోక్తమర్థవాదముఖ్యార్థత్వాయ విధౌ న లక్షణేత్యేవంపరం శబరస్వామివచనమితి, తన్న ; అశ్వప్రతిగ్రహేష్టౌ 'ప్రతిగృహ్ణీయాది'తి విధౌ ప్రతిగ్రాహయేదితి వ్యవధారణకల్పనయా అర్థవాదానుసారేణ ప్రయోజకవ్యాపారలక్షణాయా అఙ్గీకరణాత్ ; తస్మాద్విధౌ తాత్పర్యవతి వాక్యే ప్రతీయమానవాక్యాతిరిక్తోఽన్యః శేషీ నాస్తీత్యేవంపరమేవ తద్వచనమ్ । అతః సిద్ధమద్వైతాగమస్య లాక్షణికత్వేఽపి ముఖ్యార్థత్వాత్ ప్రత్యక్షబాధకత్వమితి శివమ్ ।

॥ ఇతి ప్రత్యక్షస్యాగమబాధ్యత్వమ్ ॥

అథాపచ్ఛేదన్యాయవైషమ్యభఙ్గః

కిం చాపచ్ఛేదన్యాయేనాప్యాగమస్య ప్రాబల్యమ్ । యథా హి 'పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యం ప్రకృతివ'దిత్యధికరణే ఉద్గాత్రపచ్ఛేదనిమిత్తకాదక్షిణయాగేన పరేణ ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదనిమిత్తకసర్వస్వదక్షిణయాగస్య పూర్వసిద్ధనిమిత్తకస్య బాధ ఇతి స్థితమ్ , తథేహాపి ఉదీచ్యాగమేన పూర్వస్య ప్రత్యక్షస్య బాధః । నను – ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదనిమిత్తకసర్వస్వదక్షిణయాగస్య ప్రతిహర్తృమాత్రాపచ్ఛేదే, యుగపదపచ్ఛేదే, క్రమేణాపచ్ఛేదేఽపి ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదస్య పాశ్చాత్యే చావకాశ ఇతి యుక్తః ఉద్గాత్రపచ్ఛేదనిమిత్తకాదక్షిణయాగేన బాధః; అన్యథా 'యది ప్రతిహర్తా అపచ్ఛిద్యేత సర్వవేదసం దద్యాది'తి శాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్ , అత ఏవ 'విప్రతిషేధాద్వికల్పః స్యాది'త్యధికరణే ద్వయోర్యుగపదపచ్ఛేదే వికల్ప ఉక్తః । కిఞ్చ 'యద్యుద్గాతా జఘన్యః స్యాత్పునర్యజ్ఞే సర్వవేదసం దద్యాదథేతరస్మి'న్నిత్యధికరణే ఉద్గాత్రపచ్ఛేదస్య ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదాత్పరత్వే ఉద్గాత్రపచ్ఛేదనిమిత్తం పూర్వం ప్రయోగం దక్షిణాహీనం సమ్పాద్య కర్తవ్యజ్యోతిష్టోమస్య ద్వితీయప్రయోగే 'తద్దద్యాద్యత్పూర్వస్మిన్ దాస్యన్ స్యాత్' ఇతి శ్రుత్యుక్తా యా దక్షిణా సా

పూర్వభావిప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదనిమిత్తకపూర్వప్రయోగస్థసర్వస్వదిత్సాయా అబాధేన సర్వస్వరూపైవ, న తు యా జ్యోతిష్టోమే నిత్యా ద్వాదశశతరూపా । తస్మాన్న ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదస్య సర్వథా బాధః, కిం తు ప్రయోగాన్తరే నిక్షేప ఇత్యుక్తమ్ , ఉక్తం హి టుప్టీకాయాం – 'తస్య ప్రయోగాన్తరే నిక్షేప' ఇతి । అపి చ క్రమికనిమిత్తద్వయేన క్రమేణాదక్షిణసర్వస్వదక్షిణయోః ప్రయోగయోః సమ్భవేన విరోధ ఏవ నాస్తి ; యథా బదరీఫలే క్రమికనిమిత్తవతోః శ్యామరక్తరూపయోః । ఉక్తం హ్యపచ్ఛేదాధికరణే – 'నైమిత్తికశాస్త్రస్య హ్యయమర్థః, నిమిత్తోపజననాత్ ప్రాగన్యథాకర్తవ్యోఽపి క్రతుర్నిమిత్తే సత్యేవం కర్తవ్యః' ఇతి । తస్మాదపచ్ఛేదన్యాయః సావకాశవిషయః, అద్వైతాగమేన ప్రత్యక్షబాధే తు న ప్రత్యక్షప్రామాణ్యస్యావకాశోఽస్తి – ఇతి చేన్న; ఉద్గాత్రపచ్ఛేదాభావే యుగపదుభయాపచ్ఛేదే ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదస్య ఉద్గాత్రపచ్ఛేదే పాశ్చాత్యే చ జ్యోతిష్టోమద్వితీయప్రయోగే ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదనిమిత్తసర్వస్వదక్షిణయాగప్రతిపాదకశాస్త్రస్య సావకాశత్వవద్వ్యావహారికప్రామాణ్యే ప్రత్యక్షస్యాపి సావకాశత్వాత్ , తత్రైకప్రయోగే విరోధవదత్రాపి తాత్త్వికత్వాంశే విరోధాత్ । అత ఏవ సగుణసప్రపఞ్చశ్రుత్యోర్నిర్గుణనిష్ప్రపఞ్చశ్రుతిభ్యామపచ్ఛేదన్యాయేన బాధ ఇతి సుష్ఠూక్తమ్ । తదుక్తమానన్దబోధాచార్యైః – 'తత్పరత్వాత్పరత్వాచ్చ నిర్దోషత్వాచ్చ వైదికమ్ । పూర్వస్య బాధకం నాయం సర్ప ఇత్యాదివాక్యవత్ ॥' ఇతి । నను – మానాన్తరవిరోధే శ్రుతేస్తత్పరత్వమసిద్ధమ్ , పరత్వం తు ప్రమానన్తరభ్రమే వ్యభిచారి । దృశ్యతే చ 'న క్త్వా సేడి'తి పరం ప్రతి 'మృడమృదగుధకుషక్లిశవదవసః క్త్వే'ఇతి పూర్వమపి బాధకమ్ , నిర్దోషత్వం త్వర్థాన్తరప్రామాణ్యేనాన్యథాసిద్ధమ్ , తదుక్తమ్ – 'తత్పరత్వమసిద్ధత్వాత్పరత్వం వ్యభిచారతః । నిర్దోషతాఽన్యథాసిద్ధేః ప్రాబల్యం నైవ సాధయేత్' – ఇతి చేన్న; ప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికం ప్రామాణ్యం, శ్రుతేస్తు తాత్త్వికమితి విరోధాభావేన తత్పరత్వసిద్ధేః । పరశబ్దేన చ మానాన్తరాబాధితపరత్వం వివక్షితమ్ , తేన ప్రమానన్తరభ్రమే న వ్యభిచారః; తస్య తదుత్తరభావిమానబాధితత్వాత్ । 'న క్త్వా సేడి'త్యస్య తు పారతః పరత్వేఽపి స్వభావసిద్ధకిత్త్వస్యానేనాపాకరణం వినా పునస్తత్ప్రతిప్రసవార్థం 'మృడమృదే'త్యాదేరప్రవృత్తేస్తదపేక్షయా అర్థతః పూర్వత్వమేవ; అపవాదాపవాదే ఉత్సర్గస్యైవ స్థిరత్వాదతో నిర్దోషత్వమపి నాన్యథా సిద్ధమ్ ; తాత్పర్యవిషయ ఏవ ప్రామాణ్యస్యాభ్యుపేయత్వాత్ ఇత్యబోధమాత్రవిజృమ్భితమపచ్ఛేదన్యాయవైషమ్యాభిధానమితి ॥

॥ ఇత్యపచ్ఛేదన్యాయవైషమ్యభఙ్గః ॥

అథ మిథ్యాత్వానుమితేః శైత్యానుమితిసామ్యభఙ్గః

। నను – యది ప్రత్యక్షబాధితమప్యనుమానం సాధయేత్తదా వహ్న్యనౌష్ణ్యమపి సాధయేత్ ; తథా చ కాలాత్యయాపదిష్టకథా సర్వత్రోచ్ఛిద్యేత, న చ – ఔష్ణ్యప్రతియోగికాభావే సాధ్యే పక్ష ఏవ ప్రతియోగిప్రసిద్ధిరితి తత్ర బాధః సావకాశః, ప్రకృతే తు సత్త్వం వ్యావహారికం ప్రత్యక్షసిద్ధమ్ , తదవిరుద్ధం చ మిథ్యాత్వమ్ ; తస్య పారమార్థికసత్త్వవిరోధిత్వాదతో న వ్యావహారికసత్త్వగ్రాహకేణాధ్యక్షేణ బాధ్యత ఇతి – వాచ్యమ్ ; వహ్నివిశేషే ఔష్ణ్యాభావానుమానే శైత్యానుమానే వా తదభావాత్ , పక్షాతిరిక్తస్య ప్రతియోగిప్రసిద్ధిస్థలస్య తత్ర సత్త్వాత్ । న చ – యత్ర ప్రత్యక్షం ప్రబలం తత్ర బాధవ్యవస్థా, న చాత్ర తథేతి న బాధ ఇతి – వాచ్యమ్ ; ప్రకృతేఽప్యౌష్ణ్యప్రత్యక్షసమకక్ష్యస్య ప్రాబల్యప్రయోజకస్య విద్యమానత్వాత్ , అనౌష్ణ్యానుమితేర్మిథ్యాత్వానుమితేశ్చ సమానయోగక్షేమత్వాత్ । న చ – మిథ్యాత్వవాదినాం ప్రతిపన్నోపాధావౌష్ణ్యనిషేధగ్రాహ్యనుమానేన మిథ్యాత్వానుమితేః సమత్వమిష్టమేవేతి – వాచ్యమ్ ; ఔష్ణ్యానౌష్ణ్యయోర్భావాభావరూపతయా తదనుమితిసామ్యేఽపి శైత్యానుమితిసామ్యస్యానభ్యుపగమాత్ , శైత్యస్యౌష్ణ్యాభావరూపత్వాభావాత్ । తస్మాత్ బాధస్య దోషతా వా త్యాజ్యా, ఔష్ణ్యప్రత్యక్షాయజమానత్వప్రత్యక్షాదేః సత్త్వప్రత్యక్షాపేక్షయా విశేషో వా వక్తవ్యః । న చ – ఔష్ణ్యప్రత్యక్షం పరీక్షితోభయవాదిసిద్ధప్రామాణ్యం, సత్త్వప్రత్యక్షం తు న తథేతి విశేష ఇతి – వాచ్యమ్ , సత్త్వప్రత్యక్షేఽపి ప్రామాణ్యాసమ్మతౌ హేత్వభావాత్, పరీక్షాయాస్తుల్యత్వాత్ – ఇతి చేన్మైవమ్ ; విరుద్ధార్థగ్రాహిత్వేన విశేషాత్ , ప్రత్యక్షసిద్ధాయజమానత్వౌష్ణ్యాదివచ్ఛబ్దలిఙ్గగ్రాహ్యయజమానత్వానౌష్ణ్యాద్యపి వ్యావహారికమితి సమత్వాత్ ప్రత్యక్షేణ బాధ్యతే, ప్రకృతే తు సత్త్వం వ్యావహారికం ప్రత్యక్షసిద్ధం తద్విరుద్ధం చ న మిథ్యాత్వమ్ ; తస్య పారమార్థికసత్త్వావిరోధాత్ । అతో న తత్ వ్యావహారికసత్త్వగ్రాహకేణాధ్యక్షేణ బాధ్యతే । నను – ఏవం వదతస్తవ కో వాఽభిప్రాయః? కిం తాత్త్వికవిషయత్వాత్ బాధకతైవ మిథ్యాత్వానుమానాదేర్న బాధ్యతా, ఉత సత్త్వమిథ్యాత్వగ్రాహిణోర్వ్యావహారికతాత్త్వికవిషయయోః పరస్పరవిరుద్ధవిషయత్వాభావాత్ న బాధ్యబాధకభావః । అన్త్యేఽపి కిమధ్యక్షసిద్ధవ్యావహారికసత్త్వమగృహీత్వైవ తదసిద్ధస్య తాత్త్వికసత్త్వస్యైవాభావం గృహ్ణాత్యనుమానాది, ఉత ప్రత్యక్షవిషయీకృతస్యైవ తాత్త్వికమభావమ్ । నాన్త్యః; ప్రత్యక్షవిషయాభావగ్రాహిణి తదబాధకత్వోక్త్యయోగాత్ । న ద్వితీయః; ప్రత్యక్షాగృహీతప్రతిషేధకత్వేనాప్రసక్తప్రతిషేధాపత్తేః, ప్రత్యక్షవిషయస్య తాత్త్వికత్వాపత్తేశ్చ । న ప్రథమః; ఉపజీవ్యప్రత్యక్షవిరోధేనానుమిత్యాదివిషయస్య తాత్త్వికత్వాసిద్ధేః – ఇతి చేన్న; ప్రథమే ద్వితీయే చ పక్షే అనుపపత్త్యభావాత్ । తథా హి – ప్రథమే పక్షే న తాత్త్వికత్వాసిద్ధి; యస్మా'దిదం రజత'మిత్యనేన 'నేదం రజతమి'త్యస్య బాధాదర్శనాత్ పరీక్షితమేవ బాధకమభ్యుపేయమ్ । పరీక్షా చ ప్రవృత్తిసంవాదాదిరూపా వ్యవహారదశాయామబాధ్యత్వం వినానుపపన్నా తద్దశాబాధగ్రాహిణం బాధతే, నాద్వైతశ్రుత్యనుమానాదికమిత్యుక్తమేవ । ద్వితీయేఽపి పక్షే నాప్రసక్తప్రతిషేధః; పరోక్షప్రసక్తేః సమ్భవాత్ । యత్తు కేచిదాత్మని తాత్త్వికసత్త్వప్రసిద్ధ్యా ప్రసక్తిముపపాదయన్తి । తన్న; న హి ప్రతియోగిజ్ఞానమాత్రం ప్రసక్తిః, కిం తర్హి నిషేధాధికరణకప్రతియోగిజ్ఞానమ్ । న

చాత్మా నిషేధాధికరణమ్ ; తస్మాత్పరోక్షప్రసక్తిరేవ దర్శనీయా । అథవా మాభూత్ ప్రసక్తిః; అభావప్రత్యక్షే హి సంసర్గారోపత్వేన సోపయుజ్యతే, శబ్దానుమానయోస్తు, తస్యాః క్వోపయోగః । న చాప్రసక్తౌ నిషేధవైయర్థ్యమ్ ; అనర్థనివృత్తిరూపస్య ప్రయోజనస్య విద్యమానత్వాత్ । న చ ప్రత్యక్షవిషయతాత్త్వికత్వాపత్తిః, తద్విషయాధికరణస్యైవ పారమార్థికత్వవ్యతిరేకస్య బోధనాత్ । తథా చ న కాప్యనుపపత్తిః । తదుక్తం ఖణ్డనకృద్భిః – 'పారమార్థికమద్వైతం ప్రవిశ్య శరణం శ్రుతిః । విరోధాదుపజీవ్యేన న బిభేతి కదాచన ॥' ఇతి । నను – ఏవమప్యనౌష్ణ్యం తాత్త్వికమితి తదనుమితిరపి న బాధ్యేత వ్యావహారికౌష్ణ్యగ్రాహిణాధ్యక్షేణ; ఏవం 'చాదిత్యో యూప' ఇత్యాదావపి 'తాత్త్వికాదిత్యతాం యూపస్యాశ్రిత్య శరణం శ్రుతిః । విరోధాదుపజీవ్యేన న బిభేతి కదాచన ॥' ఇత్యాద్యపి స్యాత్ – ఇతి చేన్న; అనౌష్ణ్యం తాత్త్వికం స్యాదితి కోఽర్థః ? యది తత్త్వత ఔష్ణ్యం నాస్తీత్యర్థః, తదా అద్వైతే పర్యవసానాదిష్టాపత్తిః । యది వ్యవహారతోఽపి నాస్తీతి, తదా వ్యవహారాదిసంవదాదిరూపపరీక్షితత్వవిశిష్టమౌష్ణ్యప్రత్యక్షం బాధకమితి నానౌష్ణ్యస్య తాత్వికత్వసిద్ధిః । ఏతేన శైత్యానుమానం వ్యాఖ్యాతమ్ । ఏవమాదిత్యయూపభేదస్య తత్త్వతో వ్యవహారతో వా నిషేధే యోజ్యమ్ । శ్రుతేరన్యశేషతయా ఆదిత్యయూపాభేదపరత్వాభావేన పరీక్షితప్రత్యక్షవిరోధేన గౌణార్థతయా స్తావకత్వోపపత్తేశ్చ । అత ఏవ – 'తాత్త్వికాదిత్యతాం యూపస్యే'త్యాదినా అద్వైతశ్రుతే'రాదిత్యో యూప' ఇత్యాదిశ్రుతిసామ్యాపాదనమ్ – అపాస్తమ్ । న చ – అనుమితిసిద్ధమిథ్యాత్వగ్రాహకత్వే సత్యద్వైతశ్రుతిరనువాదికా స్యాత్ , యథా'ఽగ్నిర్హిమస్య భేషజమి'త్యాదిశ్రుతిః ప్రమాణాన్తరగృహీతహిమనివారణశక్త్యనువాదికేతి – వాచ్యమ్ ; స్వస్వచమత్కారానుసారిణోఽనుమానస్య సకలసాధారణ్యాభావేన తస్య శ్రుత్యనువాదకత్వాప్రయోజకత్వాత్ । తదుక్తం – 'తర్కాప్రతిష్ఠానాది'త్యత్ర వాచస్పతిమిశ్రైః – 'యత్నేనానుమితోఽప్యర్థః కుశలైరనుమాతృభిః । అభియుక్తతరైరన్యైరన్యథైవోపపాద్యతే ॥' ఇతి । దృష్టాన్తీకృతశ్రుతౌ తు హిమనివృత్తికారణతాయా వహ్నౌ సర్వసాధారణప్రత్యక్షార్థాపత్తిభ్యామవసేయత్వాద్వైషమ్యమ్ ; తస్మాన్మిథ్యాత్వానుమానస్య న వహ్నిశైత్యానుమితిసామ్యమ్ ॥

॥ ఇతి మిథ్యాత్వానుమానస్య శైత్యానుమితిసామ్యభఙ్గః ॥

అథ ప్రత్యక్షస్య లిఙ్గాద్యబాధ్యత్వే బాధకమ్

కించ పరీక్షితత్వేనైవ ప్రాబల్యమ్, నోపజీవ్యత్వాదినా; అనుమానశబ్దబాధ్యత్వస్య ప్రత్యక్షేఽపి దర్శనాత్ । తథా హి – ఇదం రజతమితి ప్రత్యక్షస్యానుమానాప్తవచనాభ్యాం, నభోనైల్యప్రత్యక్షస్య నీరూపత్వగ్రాహకానుమానేన, 'గౌరోఽహమి'త్యస్యా'హమిహైవాస్మి సదనే జానాన' ఇత్యస్య చన్ద్రప్రాదేశికత్వప్రత్యక్షస్య చానుమానాగమాభ్యాం 'పీతః శఙ్ఖస్తిక్తో గుడ ' ఇత్యాదేశ్చానుమానాప్తవచనాభ్యాం బాధో దృశ్యతే । నను –సాక్షాత్కారిభ్రమే సాక్షాత్కారివిశేషదర్శనమేవ విరోధీత్యభ్యుపేయమ్ ; అన్యథా పరోక్షప్రమాయా

అపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వోపపత్తౌ వేదాన్తవాక్యానామపరోక్షజ్ఞానజనకత్వవ్యుత్పాదనప్రయాసో వ్యర్థః స్యాత్ – ఇతి చేన్న; 'నాయం సర్ప' ఇత్యాదివాక్యాదినా సవిలాసాజ్ఞాననివృత్త్యభావేఽపి భ్రమగతాప్రమాణత్వజ్ఞాపనేన భ్రమప్రమాణత్వబుద్ధేస్తద్విషయసత్యతాబుద్ధేశ్చ నివర్తనాత్, తావతా చ భ్రమనివర్తకత్వవ్యపదేశాత్ , భ్రమే ప్రామాణ్యవిభ్రమస్య తద్విషయే సత్యతావిభ్రమస్య చ పరోక్షత్వేనాపరోక్షబాధానపేక్షత్వాత్ I నహి దుష్టకరణాజన్యత్వమబాధితవిషయత్వం వా ప్రామాణ్యం కస్యచిత్ ప్రత్యక్షమ్ I న వా సర్వదేశసర్వకాలసర్వపురుషాబాధ్యత్వరూపం విషయసత్యత్వమ్ I అతస్తయోః పరోక్షప్రమాబాధ్యత్వముచితమేవ I తయోశ్చ బాధితయోః రజతాదిభ్రమః స్వరూపేణ సన్నపి స్వకార్యాక్షమత్వాదసన్నివేతి బాధిత ఇత్యుచ్యత ఇత్యనవద్యమ్ I నను – 'ఇదం రజత'మిత్యత్ర సయుక్తికం ప్రత్యక్షం బాధకం, న యుక్తిమాత్రమ్ ; 'గౌరోఽహ'మిత్యత్రాపి మమ శరీరమితి బలవత్ ప్రత్యక్షమేవ బాధకమ్ , 'అహమిహైవాస్మి సదనే జానాన' ఇతి తు ప్రమాణమేవ, జీవస్యాణుత్వాత్ ఇతి చేన్న; రజతాభేదశరీరాభేదప్రత్యక్షయోర్జాగ్రతోః యుక్త్యాః ప్రతిబన్ధాక్షమత్వే తద్విషయప్రత్యక్షోత్పత్తేరేవానవకాశాత్ I న చ తత్ర పరమ్పరాసంబన్ధేన కర్దమలిప్తే వస్త్రే 'నీలం వస్త్రమి'తివత్ 'గౌరోఽహమి'తి గౌణమ్ ; కర్దమవస్త్రయోరివ శరీరాత్మనోర్భేదానధ్యవసాయేన దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైషమ్యాత్ I తథా చాత్రైక్యాధ్యాస ఏవోచితః I ఏవం'చోష్ణం జలమి'త్యత్రాపి I యది కర్దమవస్త్రయోరివ తోయతేజసోర్భేదగ్రహః, తదా గౌణత్వైవ I యది చ శరీరాత్మవత్ భేదానధ్యవసాయస్తదాఽధ్యాస ఏవ; తథా చ యుక్తిబాధ్యమేవేతి, తదప్యుదాహరణమ్ I యత్త్వహమిహైవేతి ప్రమాణమిత్యుక్తమ్ , తన్న; ఆత్మన 'ఆకాశవత్ సర్వగతశ్చ' ఇతి సర్వగతత్వేన ఇహైవేతి వ్యవచ్ఛేదస్యాప్రామాణికత్వాత్ I న చ జీవోఽణుః; యుగపదేవ పాదశిరోఽవచ్ఛేదేన సుఖదుఃఖానుభవాత్ I నహ్యేకోఽణురేకదా వ్యవహితదేశద్వయావచ్ఛిన్నో భవతి I న చ యుగపత్ప్రతీతిర్భ్రమః; ఉత్సర్గసిద్ధప్రామాణ్యపరిత్యాగే బీజాభావాత్ I విస్తరేణ చైతదగ్రే వక్ష్యామః I నను – నభోనైల్యప్రత్యక్షస్య నీరూపత్వగ్రాహకానుమానేన న బాధః, లిఙ్గాభావాత్, న చ పరమమహత్త్వద్రవ్యానారమ్భకత్వాదేర్లిఙ్గత్వమ్ ; త్వన్మతే అసిద్ధేః I నిస్పర్శత్వం తు తమసి వ్యభిచారి I పృథివ్యాదిత్రయేతరభూతత్వాది చాప్రయోజకమ్ I తథా చ నీరూపత్వగ్రాహకసాక్షిప్రత్యక్షమేవ తద్బాధకం వాచ్యమ్ ; న చ – రూపగ్రహణాసమర్థస్య సాక్షిణః కథం నీరూపత్వగ్రాహకత్వమితి – వాచ్యమ్ ; పిశాచాగ్రాహకస్యాపి చక్షుషస్తదభావగ్రాహకత్వవదుపపత్తేః, పరేణాపి సాక్షిణోఽపి రూపవత్త్వమాగ్రాహకత్వాభ్యుపగమాచ్చ, అచాక్షుషేఽపి నభసి వాయావివ చక్షుషైవ రూపాభావగ్రహణసంభవేన చాక్షుషప్రత్యక్షబాధాత్ – ఇతి చేన్న; 'నీలం నభ' ఇతి ప్రత్యక్షే జాగ్రతి రూపాభావగ్రహణస్య చక్షుషా సాక్షిణా చాసమ్భవాత్ I తథా చ బలవతీ యుక్తిరేవ తద్బాధికా I న చ లిఙ్గాభావః;
చక్షురన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిరూపావిశేషితప్రతీతివిషయత్వాత్ రూపవదితి లిఙ్గసంభవాత్ I న చాప్రయోజకత్వమ్; నభో యది సరూపం స్యాత్తదా

చక్షురన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిప్రతీతౌ రూపాసంబన్ధితయా విషయో న స్యాదితి తర్కోపపత్తేః । న చేష్టాపత్తిః; సవిధే రూపాసంబన్ధితయా నభసః సిద్ధేః సర్వజనసంమతత్వాత్ । నభసః సాక్షివేద్యతాయామపి చక్షురన్వయవ్యతిరేకానువిధానమవర్జనీయమేవ; అన్యథాఽన్ధస్యాపి తద్గ్రహణం స్యాత్ । న చ – పఞ్చీకరణాద్రూపవదారబ్ధత్వేన నభసో నీరూపత్వం బాధితమితి – వాచ్యమ్ , త్రివృత్కరణపక్షేఽస్య దూషణస్యానవకాశాత్ । పఞ్చీకరణపక్షేఽపి అపఞ్చీకరణదశాయాం యస్మిన్ భూతే యో గుణః స పఞ్చీకరణాద్వ్యవహారయోగ్యో భవతీత్యేతావన్మాత్రాభ్యుపగమాన్నాకాశే రూపారమ్భప్రసఙ్గః । న చ – ' నాయం సర్ప' ఇత్యుక్తేఽపి కిమేవం వదసి పరమ్ ? అపి పునః పరామృశ్య పశ్యసి ? ఇతి ప్రతివచనదర్శనాన్న శబ్దమాత్రం రజ్జుసర్పాదిభ్రమనివర్తకమ్ ; కిం తు ప్రత్యక్షమేవేతి – వాచ్యమ్ ; ప్రతివచనస్థలే భ్రమప్రమాదాదిశఙ్కాక్రాన్తత్వేన 'నాయం సర్ప' ఇత్యాదేర్దుర్బలతయా న భ్రమనివర్తకత్వమ్ । యత్ర తు తాదృక్శఙ్కానాక్రాన్తత్వం, తత్ర భ్రమనివర్తకతైవ । అతఏవ తాదృక్శఙ్కానాక్రాన్తపిత్రాదివచసి నేదృక్ప్రతివచనమ్ , కిం తు సిద్ధవత్ప్రవృత్త్యాదికమేవ । జ్వాలైక్యప్రత్యక్షమప్యేవమేవ యుక్తిబాధ్యమ్ । న చ – నిర్వాపితారోపితస్థలే స్పష్టతరభేదప్రత్యక్షబాధితమిత్యన్యత్రాపి దీర్ఘేయం న హ్రస్వేతి భేదప్రత్యక్షమేవ తద్బాధకమితి – వాచ్యమ్; నిర్వాపితరోపితాతిరిక్తస్థలే తావదయం విచారః, తత్ర దీర్ఘేయం న హ్రస్వేతి భేదప్రత్యక్షం వక్తుమశక్యమ్ ; యైవ హ్రస్వా సైవేదానీం దీర్ఘేతి హ్రస్వత్వదీర్ఘత్వాభ్యాముపస్థితయోరభేదస్య సాక్షాత్క్రియమాణత్వాత్ । తథాచ జ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞా యుక్తిబాధ్యైవ । సర్వదా పిత్తదూషితనేత్రస్య 'పీతః శఙ్ఖ' ఇతి ప్రత్యక్షే చన్ద్రప్రాదేశికత్వప్రత్యక్షే చ పరోక్షాతిరిక్తస్య బాధకస్య శఙ్కితుమప్యశక్యత్వాత్ యుక్త్యాదిబాధ్యతైవ వక్తవ్యా । నను – సర్వత్రైవాత్ర ప్రకారాన్తరేణాసత్కల్పే ప్రత్యక్షే మానాన్తరప్రవృత్తిః । తథా – హి ద్వివిధం జ్ఞానం, ద్వికోటికమేకకోటికం చ । అన్త్యమపి ద్వివిధమ్ అప్రామాణ్యశఙ్కాకలఙ్కితం తదకలఙ్కితం చ । తత్రాద్యౌ సర్వప్రమాణావకాశాదౌ; అర్థాపరిచ్ఛేదకత్వాదప్రామాణ్యశఙ్కాకలఙ్కితత్వాచ్చ । అప్రామాణ్యధీకలఙ్కితత్వం చ ద్వేధా భవతి; దుష్టకరణకత్వనిశ్చయాదర్థాభావనిశ్చయాచ్చ । తథా చ శైలాగ్రస్థితవిటపినాం ప్రాదేశికత్వప్రతీతిర్దూరదోషనిబన్ధనా దృష్టేతి దూరతరస్థస్య చన్ద్రమసః ప్రాదేశికత్వప్రత్యయో దోషనిబన్ధన ఏవేతి నిర్ణీయతే । ఏవమాకాశే సమీపే నీరూపత్వనిశ్చయాద్దూరే రూపవత్త్వధీర్దూరదోషజన్యేతి ప్రాగేవ నిశ్చీయతే । 'పీతః శఙ్ఖ' ఇత్యాది ప్రత్యక్షం తు ప్రాథమికపరీక్షితప్రత్యక్షేణ 'శఙ్ఖో న పీత' ఇత్యర్థాభావనిశ్చయాదప్రామాణ్యజ్ఞానాస్కన్దితమేవోత్పద్యతే । ఏవం సవితృసుషిరాదిప్రత్యక్షమపి । తథా చ చన్ద్రాదిప్రాదేశికత్వప్రత్యక్షం దూరాదిదోషనిశ్చయాత్ 'పీతః శఙ్ఖ' ఇత్యాదిప్రత్యక్షం ప్రాథమికార్థాభావనిశ్చయాదేవ బాధితమితి పశ్చాదనుమానాగమాదిప్రసర ఇతి న తాభ్యాం తద్బాధః । యేన హి యస్య భ్రమత్వం జ్ఞాయతే, తత్తస్య బాధకమిత్యుచ్యతే । న చ చన్ద్రప్రాదేశికత్వాదిప్రత్యక్షస్యాగమాదినా భ్రమత్వం జ్ఞాయతే; భ్రమత్వజ్ఞానోత్తరకాలమేవ

తత్రప్రవృత్తేః I అప్రామాణ్యజ్ఞానాకలఙ్కితం తు స్వార్థపరిచ్ఛేదకం నిఃశఙ్కప్రవృత్తిజననయోగ్యమ్ I యథా 'వహ్నిరుష్ణ ఏవ' 'ప్రస్తరో యజమానభిన్న ఏవ' 'ఘటః సన్నే'వేత్యాది, తన్నాన్యస్యావకాశదర్శనాన్నాన్యేన బాధ్యమ్ I నహ్యత్ర ప్రాగివ దూరాదిదోషధీర్వా అర్థాభావనిశ్చయో వా కోట్యన్తరాలమ్బిత్వం వాస్తి I కిం చ క్వచిత్ ప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షాన్తరగౌరవాద్యుక్తిబాధ్యం భవతు I క్వచిచ్చ లిఙ్గాదికం శ్రుతిగౌరవాచ్ఛ్రుత్యనుసారిప్రకరణాదిబాధ్యం భవతు I రాజామాత్య ఇవ రాజగౌరవేణ రాజభృత్యబాధ్యః, తథాపి న యుక్తిమాత్రస్య ప్రకరణమాత్రస్య వా ప్రత్యక్షలిఙ్గాదిబాధకత్వమ్ ; ప్రత్యక్షాద్యనుసారిత్వస్య సర్వత్రాభావాత్, న హి ప్రధానభూతాచమనాదిపదార్థవిషయయా 'ఆచామేదుపవీతీ దక్షిణాచార' ఇత్యాదిస్మృత్యా పదార్థధర్మభూతక్రమాదివిషయా 'వేదం కృత్వా వేదిం కరోతీ'తి శ్రుతిర్వేదకరణానన్తరం క్షుతనిమిత్తకాచమనోపనిపాతే బాధ్యత ఇత్యన్యత్రాపి తథా భవితవ్యమితి - చేన్నైవమ్ ; యతో యుక్తిరేవైషా I యత్ యద్దూరస్థాల్పపరిమాణజ్ఞానం తత్ తద్దూరదోషనిబన్ధనమప్రమా, శైలాగ్రస్థవిటప్యల్పపరిమాణజ్ఞానవదిదమపి తథేతి I తథా చైవంరూపయా యుక్త్యైవ చన్ద్రప్రాదేశికత్వాదిప్రత్యక్షస్య బాధం వదన్ యుక్త్యా న ప్రత్యక్షస్య బాధ ఇత్యనేనాజైషీః పరం మన్దబుద్ధే మన్దాక్షం, న తు పరమ్ I ఏవం 'పీతః శఙ్ఖ' ఇతి ప్రత్యక్షేఽపి ప్రాచీనార్థాభావప్రత్యక్షం న బాధకమ్ ; తస్యేదానీమభావాత్ I న చ తత్స్మృతిర్బాధికా; తస్యా అనుభవాద్దుర్బలత్వాత్ I కేవలం యుక్త్యుత్పాదన ఏవ సోపయుజ్యతే I తేన యుక్త్యాగమాభ్యామేవోదాహృతస్థలేషు బాధః I యత్తు – క్వచిద్యుక్త్యాదేర్బాధకత్వదర్శనమాత్రేణ సర్వత్ర న బాధకత్వం వక్తుం శక్యమ్; యుక్త్యాదిబాధకతాయా అనుస్రియమాణప్రత్యక్షగౌరవనిబన్ధనత్వాత్ – ఇత్యుక్తమ్ I ఏతదనుక్తోపాలమ్భనమ్ , నహి మయా క్వచిద్దర్శనమాత్రేణ యుక్తేర్బాధకతా సర్వత్రోచ్యతే, అపితు చన్ద్రప్రాదేశికత్వశఙ్ఖపీతత్వప్రత్యక్షాదౌ యావదాగమాదేర్బాధకతాప్రయోజకం దృష్టం తావత్సత్త్వేన I న చ తత్రానుస్రియమాణం ప్రత్యక్షమస్తి; యద్గౌరవేణ బాధకతాయామన్యథాసిద్ధిం బ్రూయాః I తస్మాచ్చన్ద్రప్రాదేశికత్వప్రత్యక్షస్య ప్రపఞ్చసత్త్వప్రత్యక్షస్య చ తుల్యవదేవ బాధ్యతా I యుక్త్యాగమయోశ్చ తుల్యవదేవ బాధకతేతి I న హి చన్ద్రప్రాదేశికత్వప్రత్యక్షేఽపి ప్రాగేవ దుష్టకరణత్వనిశ్చయః; నైకట్యస్యాపి క్వచిద్దోషత్వేన సర్వత్ర పరిమాణజ్ఞానావిశ్వాసప్రసఙ్గాత్ , కింత్వాగమాదినా బాధానన్తరమేవ ; తద్వత్ ప్రకృతేఽపి మిథ్యాత్వసిద్ధ్యనన్తరమేవావిద్యారూపదోషనిశ్చయః I తథా చ సర్వాత్మనా సామ్యమ్ I యత్తు – దృష్టస్య వస్తునో బలవద్దృష్టం వినా అన్యద్బాధకం నాస్తీత్యుక్తమ్ –తత దుర్బలశబ్దలిఙ్గాదివిషయమ్ I యదప్యుక్తం వివరణే –' యత్రావిచారపురస్సరమేవ ప్రత్యక్షావభాసమప్యనుమానాదినా బాధితముచ్ఛిన్నవ్యవహారం భవతి I తత్ర తథా భవతు I యత్ర పునర్విచారపదవీముపారూఢయోర్జ్ఞానయోర్బలాబలచిన్తయా బాధనిశ్చయస్తత్ర నానుమానాదినా ప్రత్యక్షస్య మిథ్యాత్వసిద్ధిః' ఇతి, తదపి

గృహీతప్రామాణ్యకశబ్దతదుపజీవ్యనుమానాతిరిక్తయుక్తివిషయమ్ ; ఏకత్ర ప్రామాణ్యనిశ్చయే బలాబలచిన్తాయా ఏవానవకాశాత్ ॥

॥ ఇతి ప్రత్యక్షస్య లిఙ్గాద్యబాధ్యత్వే బాధకమ్ ॥

అథ భావిబాధోపపత్తిః

ఏవం చ 'భావిబాధనిశ్చయాచ్చే'తి యదుక్తం, తదప్యుపపన్నమేవ ; ప్రకారాన్తరేణాబాధితస్య చన్ద్రప్రాదేశికత్వప్రత్యక్షస్య యథా ఆగమేన బాధః, తథా ప్రకారాన్తరేణాబాధితస్య 'సన్ ఘట' ఇత్యాదిప్రత్యక్షస్య మిథ్యాత్వబోధకాగమేన బాధ ఇతి నిర్ణయాత్ । ఏవం చ – భావిబాధశఙ్కామాదాయ యత్పరైర్దూషణముక్తం తదనుక్తోపాలమ్భనతయా – అపాస్తమ్ । వస్తుతస్తు – బాధశఙ్కామాదాయాపి ప్రత్యక్షస్య బాధకతోద్ధారః సమీచీన ఏవ; ప్రత్యక్షశబ్దయోర్బలాబలవిచారాత్ ప్రాక్ కిమయం శబ్ద ఉపచరితార్థః, ఆహోస్విత్ ప్రత్యక్షమప్రమాణమితి శఙ్కాయాముభయోరబాధకత్వప్రాప్తౌ తాత్పర్యలిఙ్గైః శ్రూయమాణార్థపరతయా నిశ్చితస్యాగమస్యోపచరితార్థత్వశఙ్కావ్యుదాసేన లబ్ధావకాశత్వసంభవాత్ । న చ – శబ్దలిఙ్గయోః ప్రత్యక్షాబాధకతయా ప్రత్యక్షాన్తరస్యాప్రమాణతయా శఙ్క్యమానత్వేనాబాధకతయా చ బాధకసామాన్యాభావే నిశ్చితే బాధశఙ్కా న యుక్తేతి – వాచ్యమ్; శబ్ద లిఙ్గయోః ప్రత్యక్షబాధకత్వస్య వ్యవస్థాపితత్వాత్ప్రత్యేకం విశేషాభావనిశ్చయేఽపి విశేషాణామియత్తానవధారణదశాయాం సంశయసంభవాత్ , ప్రత్యక్షస్యాప్రమాణతయా శఙ్క్యమానత్వేన శఙ్కావిరహోపపాదనస్యాసంభవదుక్తికత్వాచ్చ । అథైవం – జాగ్రదాదిజ్ఞానస్యాప్రమాత్వే స్వప్నదృష్టస్య శుక్తిరూప్యాదేశ్చ బాధాసిద్ధౌ కథం దృష్టాన్తసిద్ధిః స్యాదితి – చేన్న; ఆరోప్యసత్తాధికసత్తాకవిషయత్వేనాపేక్షికప్రమాణత్వేనాన్యూనసత్తాకవిషయత్వేన వా బాధకత్వాత్ । అత ఏవ యదుక్తం బౌద్ధం ప్రతి భట్టవార్తికే – 'ప్రతియోగిని దృష్టే చ జాగ్రద్బోధే మృషా భవేత్ । స్వప్నాదిదృష్టిరస్మాకం తవ భేదోఽపి కింకృతః ॥' ఇతి తత్సఙ్గచ్ఛతే । నను – భ్రమకాలీనాపరోక్షబుద్ధ్యవిషయవిశేషవిషయైవ ధీర్బాధికా దృష్టా, న చ విశ్వబాధికా ధీస్తథేతి – చేన్న; అధిష్ఠానతత్త్వజ్ఞానత్వేనైవ భ్రమనివర్తకత్వాత్ , విశ్వనివర్తకబ్రహ్మజ్ఞానస్య తథాత్వాత్ । న చ – సప్రకారికైవ ధీర్భ్రమనివర్తికా, ఇయం తు నిష్ప్రకారికా కథం తథేతి – వాచ్యమ్ ; నివర్తకతాయాం సప్రకారకత్వస్య గౌరవాదప్రవేశాత్ । నను – ఆవశ్యకః సప్రకారకత్వనియమః, వ్యావృత్తాకారజ్ఞానత్వేనైవ భ్రమనివర్తకత్వాత్ , అన్యథా అనువృత్తాకారజ్ఞానాదపి తన్నివృత్త్యాపత్తేరితి – చేత్, సత్యమ్ ; వ్యావృత్తాకారత్వేన జ్ఞానస్య భ్రమనివర్తకతా, న తు విశేషప్రకారకత్వనియమః । తథా హి – వ్యావృత్తాకారతా హి ద్వేధా భవతి । విశేషణాదుపలక్షణాచ్చ । తత్రాద్యే సప్రకారకత్వనియమః ద్వితీయేఽపి ధర్మాన్తరస్య యదుపలక్షణం తస్మాద్వ్యావృత్తాకారత్వే సప్రకారకతైవ । యది తు స్వరూపోపలక్షణాద్వ్యావృత్తాకారతా, తథా నిష్ప్రకారకతైవ; ఉపలక్షణస్య తత్రాప్రవేశాత్, స్వస్య చ స్వస్మిన్నప్రకారత్వాత్ । న చ – ప్రమేయత్వాదివత్ స్వస్యైవ స్వస్మిన్

ప్రకారత్వమితి – వాచ్యమ్; త్వయాపి కేవలాన్వయిన్యేవాగత్యా తథాఙ్గీకారాత్, న తు సర్వత్ర I అథ – ఆకారప్రకారయోరభేదాత్ బ్రహ్మాకారత్రైవ బ్రహ్మబుద్ధేస్తత్ప్రకారతేతి – చేత్, న; విశిష్టబుద్ధేర్విశేష్యాకారత్వేఽపి తదప్రకారకత్వాత్ , ఆకారప్రకారయోర్భేదాత్ I ఆకారశ్చ వృత్తినిష్ఠః కశ్చిద్ధర్మోఽసాధారణవ్యవహారహేతురితి వక్ష్యతే I తస్మాద్యథాఽఽకాశపదాచ్ఛబ్దాశ్రయత్వోపలక్షితధర్మిస్వరూపమాత్రం జ్ఞాయతే, తద్వదత్రాపి ద్వితీయాభావాద్యుపలక్షితబ్రహ్మస్వరూపజ్ఞానం వ్యావృత్తాకారం ద్వైతనివర్తకమపరోక్షమ్ I యథా చ శబ్దాత్తాదృగ్జ్ఞానసంభవస్తథా వక్ష్యతే I న చ –బాధకధియాం భ్రమతద్ధేత్వజ్ఞానదోషాధ్యస్తద్రష్ట్రాదీనామబాధకత్వం దృష్టమితి కథం బ్రహ్మజ్ఞానస్య తద్బాధకత్వం ఘటతామితి – వాచ్యమ్; యత్ర హి స్వప్నే ద్రష్టారం దుష్టకరణవన్తం కల్పయిత్వా తస్య భ్రమం కల్పయతి, తత్ర జాగరజ్ఞానేన సర్వేషాం నివృత్తిదర్శనాత్ I జాగ్రద్ధశాయామపి యదా మనుష్యప్రతికృతౌ చైతన్యం కల్పయిత్వా తత్సమీపవర్తిన్యనాదర్శ ఏవాదర్శత్వం కల్పయిత్వా స్వప్రతిబిమ్బమయం పశ్యతీతి కల్పయతి, తదా నాయం చేతనో న చాయమాదర్శ ఇతి ప్రమయా సర్వనివృత్తిదర్శనాచ్చ నేయమదృష్టచరీ కల్పనా I తథాచేయం శుక్తిరిత్యాద్యధిష్ఠానజ్ఞానం రజ్జ్వాం సర్పభ్రమమివ ద్రష్ట్రాద్యధ్యాసం మా నివీవృతత్ , తత్కస్య హేతోః ? తదధిష్ఠానసాక్షాత్కారత్వాభావాత్ , బ్రహ్మజ్ఞానం త్వాకాశాదిప్రపఞ్చభ్రమమివ ద్రష్టుర్దోషాదిభ్రమమపి నివర్తయేదేవ, తత్కస్య హేతోః ? అశేషభ్రమాధిష్ఠానతత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్ I ఏవం చ బాధబుద్ధిత్వం న దోషాద్యబాధకత్వే ప్రయోజకమ్ , అపి తు తద్భ్రమాధిష్ఠానతత్వసాక్షాత్కారభిన్నత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్ I నను – కల్పితత్వాదుక్తదృష్టాన్తేన తత్ బాధ్యతామ్ , ఇహ తు కథమితి – చేత్ , హన్త బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య కల్పితత్వమఙ్గీకుర్వతామస్మాకమిదమనిష్టం మహదాపాదితం దేవానాం ప్రియేణ I నను – సాక్షిప్రత్యక్షం న బాధ్యమ్ ; దోషాజన్యత్వాత్ , ప్రత్యుత శ్రుతిజనితాద్వైతజ్ఞానమేవ బాధ్యమ్ ; తాత్పర్యభ్రమరూపదోషజన్యత్వాదితి – చేత్, న; చైతన్యస్య స్వరూపతో దోషాజన్యత్వేఽపి తదవచ్ఛేదికాయా అవిద్యావృత్తేర్దోషజన్యత్వాత్ ; తత్ప్రతిఫలితచైతన్యస్యైవ సాక్షిపదార్థత్వాత్ I అద్వైతతాత్పర్యగ్రహస్య చ ప్రత్యక్షాద్యవిరోధేన ప్రమారూపతయా దోషత్వాభావాత్ న తజ్జన్యమద్వైతజ్ఞానం బాధ్యమ్; భ్రమజన్యత్వస్య విషయబాధాప్రయోజకత్వాచ్చ I న చ – బాధకతుల్యమానతాకద్వైతశ్రుతిసంవాదిద్వైతప్రత్యక్షం కథం బాధ్యమితి – వాచ్యమ్; ద్వైతస్య ప్రత్యక్షాదిలౌకికమానసిద్ధత్వేన తద్బోధకశ్రుతేరనువాదకతయా ఫలవదజ్ఞాతస్వార్థతాత్పర్యకాద్వైతశ్రుతిసామ్యాభావాత్ I నను – బాధకధీబోధ్యం న బాధ్యమ్ , భేదశ్చ బాధకధీబోధ్యః, తయా స్వవిషయస్య భిన్నత్వేనైవ గ్రహాన్నేదం రజతమితివదభిన్నతయోదాసీనతయా గ్రహణే బాధకత్వాయోగాదితి – చేత్, న; బాధకధియో భేదవిషయత్వానభ్యుపగమాత్, ఇయం శుక్తిరిత్యేవ బాధబుద్ధ్యుదయాత్ I తస్యాస్తు నేదం రజతమితి భేదబుద్ధిః ఫలమ్ I వ్యావృత్తాకారత్రైవ బాధధియ ఆవశ్యకీ I సా చ స్వరూపోపలక్షణబలాన్నిష్ప్రకారకబ్రహ్మజ్ఞానేఽపి అస్తీతి న బాధకధీబోధ్యత్వం భేదస్య I

నను – స్వప్నవిలక్షణం ఫలపర్యన్తపరీక్షాయామితి చేచ్ఛఙ్కా స్యాత్, తదా అద్వైతశ్రుతిప్రత్యక్షతత్ప్రామాణ్యశఙ్కాయామద్వైతశ్రుతిరపి న సిద్ధ్యేత్ । బాధేఽపి బాధశఙ్కాయామబాధితబాధప్రసిద్ధిరపి న స్యాత్ ; బాధితబాధశఙ్కాయాశ్చాబాధ్యత్వావిరోధిత్వాత్ । భావిబాధేఽపి బాధశఙ్కాపాతేన స్వక్రియావ్యాఘాతశ్చ స్యాత్ । శఙ్కాప్రత్యక్షేఽపి శఙ్కాయాం శఙ్కాపి న సిద్ధ్యేత్ । ఏవం సర్వత్ర శఙ్కాప్రసరాత్ సర్వవిప్లవాపత్తిరితి – చేత్, మైవం మంస్థాః । యతః సమత్వేన ప్రమాణాన్తరే ఉపస్థిత ఏవ నిశ్చితేఽపి సత్త్వాదౌ శఙ్కా భవతీతి బ్రూమః, న తు నిశ్చితమాత్రే శఙ్కా భవతీతి । తథాచ యదుక్తం బౌద్ధం ప్రతి భట్టవార్తికే –'దుష్టజ్ఞానగృహీతార్థప్రతి షేధోఽపి యుజ్యతే । గృహీతమాత్రబాధే తు స్వపక్షోఽపి న సిద్ధ్యతి ॥' ఇతి, తదపి న విరుధ్యతే; గృహీతమాత్రబాధస్య తచ్ఛఙ్కాయాశ్చానుక్తేః । నను – సత్త్వాదిప్రత్యక్షే క్లృప్తదూరాదిదోషాభావనిశ్చయే కథం శఙ్కోదయః, న చ – క్లృప్తానామభావనిశ్చయేఽప్యక్లృప్తస్య శఙ్కా స్యాత్ ; శబ్దే క్లృప్తవక్తృనిబన్ధనదోషస్య నిత్యత్వేన వేదే అభావేఽపి దోషాన్తరశఙ్కాయాః సువచత్వాత్ , న చ – స్వాప్నప్రత్యక్షే తదా దూరాద్యభావనిశ్చయేఽప్యప్రామాణ్యదర్శనేన తద్వదత్రాపి శఙ్కేతి – వాచ్యమ్ ; శూన్యమేవ తత్త్వమితి స్వాప్నవేదేఽపి తదా భ్రాన్త్యాదిదోషాభావనిశ్చయేఽప్యప్రామాణ్యదర్శనస్య వేదేఽపి సమానత్వాత్ ; స్వప్నవైషమ్యానుభవస్తూభయత్రాపి సమాన – ఇతి చేత్ ; న; సత్త్వప్రత్యక్షాద్వైతాగమయోః క్లృప్తదోషాభావనిశ్చయస్య సమానత్వేన ప్రామాణ్యశఙ్కాయామప్రతిబన్ధకత్వాత్ । నహి సత్ప్రతిపక్షే ఉభయత్ర దోషాభావనిశ్చయః కిమత్ర తత్త్వమితి జిజ్ఞాసాం ప్రతిబధ్నాతి; విరుద్ధ విశేషాదర్శనకాలికస్యైవ విశేషదర్శనస్య శఙ్కాప్రతిబన్ధకత్వాత్ ; అవచ్ఛేదకవృత్త్యనిత్యత్వేన చ సాక్షిప్రత్యక్షస్య దోషజన్యత్వోక్తేః । అతఏవ యదుక్తం తార్కికైః–'తదేవ హ్యాశఙ్క్యతే యస్మిన్నాశఙ్క్యమానే స్వక్రియావ్యాఘాతాదయో దోషా న భవన్తి' । ఉక్తంచ భట్టవార్తికే బౌద్ధం ప్రతి – 'ఇహ జన్మని కేషాంచిన్న తావదుపపద్యతే । యోగ్యవస్థాగతానాం తు న విద్మః కిం భవిష్యతి ॥' ఇతి । తథా చ ప్రామాణ్యస్యోత్పత్తౌ జ్ఞప్తౌ చ స్వతస్త్వాదిహ చోత్పత్తిస్వతస్త్వాపవాదస్య దోషస్య జ్ఞప్తిస్వతస్త్వాపవాదస్య బాధస్య చాదర్శనాత్ , నిర్మూలశఙ్కాయాశ్చ స్వక్రియావిరోధేనానుత్థానాభ్యుపగమాత్ స్వస్థం ప్రత్యక్షస్య ప్రామాణ్యమితి – తదపి నిరస్తమ్ ; ఆగమాదిప్రమాణమూలకశఙ్కాయా ఏవ స్వీకారాత్ । రూప్యాదినిషేధస్య తు 'నేదం రజతమి'త్యాదేరద్వైతశ్రుత్యనుగుణత్వేన నాప్రామాణ్యశఙ్కాస్కన్దనమ్ । అతో న వృద్ధిమిచ్ఛతో మూలహాన్యాపత్తిః । నాపి 'సన్ఘట' ఇత్యాదే'ర్నేదం రజతమి'త్యనేన సమానయోగక్షేమతా; అద్వైతశ్రుతివిరోధావిరోధాభ్యాం విశేషాత్ । అత ఏవ – సౌషుప్తికానన్దానుభవస్యాప్యప్రామాణ్యే కథమాత్మన ఆనన్దరూపతా తాత్త్వికీ, ఆనన్దశ్రుతేరనుభూతాతాత్త్వికానన్దానువాదకత్వోపపత్తేరితి – అపాస్తమ్ ; ఆనన్దస్య బ్రహ్మరూపత్వేనాద్వైతశ్రుతివిరోధాభావేన తదప్రామాణ్యప్రయోజకాభావాత్ । అత ఏవ నానన్దశ్రుతేరప్రామాణ్యమ్ । తదుక్తం ఖణ్డనే –'అత్యన్తాసత్యపి జ్ఞానమర్థే శబ్దః కరోతి హి । అబాధాత్తు ప్రమామత్ర స్వతః ప్రామాణ్యనిశ్చలామ్ ॥' ఇతి । ఉక్తం చ సురేశ్వరవార్తికే –

‘అతోऽవబోధకత్వేన దుష్టకారణవర్జనాత్ । అబాధాచ్చ ప్రమాణత్వం వస్తున్యక్షాదివచ్ఛ్రుతేః ॥’ ఇతి । అత్ర చాక్షాదివదితి నిదర్శనం వ్యావహారికప్రామాణ్యమాత్రేణేతి ద్రష్టవ్యమ్ । ఏవం చ తాత్త్వికప్రామాణ్యాభావేऽపి ప్రత్యక్షాదీనాం వ్యావహారికప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్ న స్వక్రియావ్యాఘాతః । న వా ‘ప్రత్యక్షమనుమానం చ శాస్త్రం చ వివిధాగమమ్ । త్రయం సువిదితం కార్యం ధర్మశుద్ధిమభీప్సతా ॥’ ఇత్యాది స్మృతివిరోధః । తస్మాత్సిద్ధం బాధనిశ్చయేన తచ్ఛఙ్కయా వా ప్రత్యక్షాదేరద్వైతాగమానుమానాద్యవిరోధిత్వమ్ ॥

॥ ఇతి భావిబాధోపపత్త్యా ప్రత్యక్షబాధోద్ధారః ॥

అథ మిథ్యాత్వానుమానస్యానుమానబాధోద్ధారః

స్యాదేతత్ - అధ్యక్షస్య భిన్నవిషయత్వాదినా బాధాక్షమత్వేऽపి అనుమానమేవ బాధకం స్యాత్ । తథా హి బ్రహ్మప్రమాన్యేన వేదాన్తతాత్పర్యప్రమితిజన్యజ్ఞానాన్యేన వా మోక్షహేతుజ్ఞానాన్యేన వా అబాధ్యత్వే సత్యసత్త్వానధికరణత్వే సతి బ్రహ్మాన్యత్, విమతం వా, సత్, పరమార్థసద్వా, ప్రాతిభాసికత్వానధికరణత్వే సత్యసద్విలక్షణత్వాత్ , బ్రహ్మవత్ , వ్యతిరేకేణ శశశృఙ్గవద్వేతి - చేన్న; త్వన్మతే ప్రాతిభాసికస్యాప్యసత్త్వేన వ్యర్థవిశేషణతయా వ్యాప్యత్వాసిద్ధేః, అస్మన్మతమాశ్రిత్య హేతూకరణే చ దేహాత్మైక్యే బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యే వ్యభిచారాత్ । న హి ప్రతిభాసికత్వం బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వాదన్యత్ । త్వయా హి ప్రాతిభాసికస్య శుక్తిరూప్యాదేరపక్షత్వాయ సత్యన్తమాద్యం విశేషణత్రయం వికల్పేన పక్షే ప్రక్షిప్తమ్ । తత్ర బ్రహ్మ వృత్తివ్యాప్యమితి మతేనాద్యమ్, తదనభ్యుపగమే తు శాబ్దప్రమాం ప్రతి తాత్పర్యప్రమా హేతురితి మతేన ద్వితీయమ్ , అన్యోన్యాశ్రయత్వాత్ న సా హేతురితి మతేన తృతీయమ్ । తథా చ ప్రాతిభాసికస్యాసత్త్వానధికరణత్వమఙ్గీకృతమేవ; అన్యథా తుచ్ఛవారకాసత్త్వానధికరణత్వవిశేషణేనైవ తద్వ్యావృత్తావేతావత్ప్రయాసవైయర్థ్యాపత్తేః । ఏవం చ దేహాత్మైక్యస్యాపి పక్షత్వే బాధ ఏవ । బాధే చ సతి పక్షవిశేషణస్య పక్షత్వస్యాసిద్ధ్యాశ్రయాసిద్విరపి । అత ఏవ స్వబాధకాభిమతాబాధ్యదోషజన్యజ్ఞానావిషయత్వే సతీతి వా స్వబాధకాభిమతబాధ్యబాధావిషయత్వే సతీతి వా స్వసమానాధికరణకర్మప్రాగభావసమానకాలీనజ్ఞానావాధ్యత్వే సతీతి వా విశేషణప్రక్షేపేऽపి న నిస్తారః; దేహాత్మైక్యే పూర్వోక్తదోషావ్యావృత్తేరేవ । యత్తు - ప్రథమ సాధ్యే వ్యావహారికసత్త్వమాదాయ సిద్ధసాధనమ్ , ద్వితీయసాధ్యే తు వాదినః పరమార్థత్వవిశేషణం వ్యర్థమ్ ; వ్యావర్త్యాప్రసిద్ధేః-ఇతి । తన్న; వ్యావహారికసత్త్వం సత్త్వేన వ్యవహారమాత్రమితి మతేన ప్రథమప్రయోగాత్ , అనుగతం పృథగ్వ్యావహారికం సత్త్వమితి తు మతే ద్వితీయః ప్రయోగః । న చ విశేషణం వ్యర్థమ్ । పరార్థానుమానే పరం ప్రతి సిద్ధసాధనోద్ధారస్య తత్ప్రయోజనత్వాత్ , ఈశ్వరానుమానే జన్యకృత్యజన్యమిత్యత్ర జన్యత్వస్యేవ విశ్వపరమార్థత్వవాదినం ప్రతి పరమార్థత్వస్య ప్రమేయత్వాదివదుపరఞ్జకత్వేన విశేషణత్వోపపత్తేశ్చ । తస్మాత్ పూర్వోక్త ఏవ దోషః । హేతౌ చ వ్యర్థవిశేషణత్వదోషః । యద్యపి

మతద్వయేఽపి అప్రామాణికస్యాపి నిషేధప్రతియోగిత్వాభ్యుపగమాదారోపితత్వేనోభయసంమతత్వరూపస్య వా ప్రాతిభాసమాత్రశరీరత్వరూపస్య వా ప్రాతిభాసికత్వస్య ప్రసిద్ధిరస్తి, అన్యథా సిద్ధాన్తేఽపి మిథ్యాత్వానుమానే ప్రాతిభాసికాన్యస్యైవ పక్షీకర్తవ్యత్వాద్దోషసామ్యం స్యాత్ I తథాపి హేతౌ ప్రాతిభాసికత్వవిశేషణం వ్యర్థమ్ ; అనధికరణత్వే సత్యసత్త్వానధికరణత్వమాత్రస్యైవ పరమార్థసత్త్వసాధకత్వోపపత్తేః; శుద్ధమేవ హి బ్రహ్మ దృష్టాన్తత్వేనాభ్యుపేయమ్; ధర్మవతో దృష్టాన్తత్వే సాధ్యవైకల్యాపత్తేః I సాధ్యం తు బాధాభావరూపత్వాదధికరణస్వరూపమేవ న ధర్మః; ధర్మ్యతిరిక్తాభావానభ్యుపగమస్యోక్తత్వాత్ తథాచ చక్షుస్తైజసత్త్వానుమానే రూపాదిషు మధ్య ఇత్యస్యాసిద్ధివారకస్యాపి వ్యాప్తిగ్రహౌపయికత్వేన వ్యభిచారవారకవిశేషణతుల్యతయా యద్యపి సార్థకత్వమ్, వ్యభిచారవారకస్యాపి సార్థకత్వే వ్యాప్తిగ్రహౌపయికత్వమాత్రస్య తన్త్రత్వాత్ ; తథాపి 'క్షిత్యాదికం న కర్తృజన్యం శరీరాజన్యత్వాది'త్యత్ర శరీరస్యేవ వ్యాప్తిగ్రహానుపయోగిత్వేన ప్రాతిభాసికత్వస్య వైయర్థ్యమేవ ; ఆకాశాదావజన్యత్వకర్తృజన్యత్వాభావయోరివ నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణ్యనధికరణత్వపరమార్థసత్త్వయోర్వ్యాప్తిగ్రహోపపత్తేః I తథా చైకామసిద్ధిం పరిహరతో ద్వితీయాసిద్ధ్యాపత్తిః I స్వరూపాసిద్ధిపరిహారార్థం విశేషణం ప్రక్షిపతో వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరిత్యర్థః; వ్యాప్తావనుపయోగస్య దర్శితత్వాత్ I కిం చ వ్యావహారికసత్త్వమాత్రేణైవోపపత్తేః ఉక్తహేతోరప్రయోజకత్వమ్ ; పరమార్థసత్త్వే బాధానుపపత్తిలక్షణప్రతికూలతర్కపరా ఘాతాచ్చ I నను బ్రహ్మణ్యసత్ప్రాతిభాసికవ్యావృత్తిరూపం హేతుం ప్రతి వ్యావర్తకతయా ప్రయోజకత్వేన పరమార్థసత్త్వం క్లృప్తమ్ ; అపృథివీవ్యావృత్తిం ప్రతి పృథివీత్వస్యేవాసద్వ్యావృత్తిం ప్రతి తద్విరుద్ధసత్వస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్ I జ్ఞానత్వానన్దత్వాదికం తు న తత్ప్రయోజకమ్ ; సాక్షాదసత్త్వావిరోధిత్వాత్ , ప్రపఞ్చే తదభావాచ్చ ; తథా చ బ్రహ్మవిశ్వసాధారణం పరమార్థసత్త్వమేవ తత్ప్రయోజకమ్; న చ –విశ్వమిథ్యాత్వాత్పరమార్థసత్త్వమపి న విశ్వసాధారణమ్, జ్ఞానత్వానన్దత్వాదివదితి వాచ్యమ్; అన్యోన్యాశ్రయాపత్తేః - ఇతి చేత్ I అయుక్తమేతత్ ; న హి ప్రాతిభాసికాసతోరేకా వ్యావృత్తిరుభయీ వా సమవ్యాప్తా; యేనైకప్రయోజకప్రయోజ్యా భవేత్ , కింతు ప్రాతిభాసికవ్యావృత్తిప్రయోజకం బ్రహ్మవిశ్వాసత్సాధారణమేవ వక్తవ్యమ్; అసత్యపి ప్రాతిభాసికత్వాభావాత్ , ఏవమసద్వ్యావృత్తావపి ప్రయోజకం బ్రహ్మవిశ్వప్రాతిభాసికసాధారణమేవ వక్తవ్యమ్ ; ప్రాతిభాసికేఽప్యసత్త్వాభావాత్ I తథాచ తత్ప్రయోజకద్వయసమావేశాదేవ బ్రహ్మణ్యుభయవ్యావృత్త్యుపపత్తౌ నీలత్వఘటత్వరూపావచ్ఛేదకద్వయసమావేశోపపన్ననీలఘటత్వవన్నాతిరిక్తప్రయోజకకల్పనాయామస్తి కిఞ్చిన్మానమితి కృతబుద్ధయ ఏవ విదాంకుర్వన్తు I నిత్యత్వం చోపాధిః; తుచ్ఛప్రాతిభాసికయోర్నిత్యత్వవ్యతిరేకే సాధ్యవ్యతిరేకదర్శనాత్ I అత ఏవానిషేధ్యత్వేన ప్రమాం ప్రతి సాక్షాద్విషయత్వాదిత్యపి న హేతుః I కించ ప్రమాత్వం తద్వతి

తత్ప్రకారకత్వం తత్త్వావేదకత్వం వా । ఆద్యే దృష్టాన్తస్య సాధనవైకల్యమ్ । నహి పరమార్థసతః శుద్ధస్య బ్రహ్మణః సప్రకారకజ్ఞానవిషయత్వమ్ । న చ ధర్మవతో దృష్టాన్తతేత్యుక్తమ్ । తస్య పక్షకుక్షినిక్షిప్తత్వేన నిశ్చితసాధ్యవత్త్వాభావాత్ । ద్వితీయే తత్త్వావేదకత్వస్యాబాధితవిషయత్వరూపత్వేన సాధ్యావిశేషపర్యవసానాద్ధేతుగ్రహే సిద్ధసాధనమ్ । హేత్వగ్రహే తు స్వరూపాసిద్ధిః। యత్తు- ప్రమావిషయత్వమాత్రేణైవ పరమార్థత్వోపపత్తౌ విశేషణే వ్యర్థే; ఇతి । తన్న; పురోవర్తినం రజతతయా జానామీత్యాద్యనువ్యవసాయరూపప్రమావిషయే ప్రాతిభాసికే వ్యభిచారవారకత్వాత్ సాక్షాత్పదస్య, తత్రైవ చ మిథ్యాత్వప్రమితేః సాక్షాద్విషయే వ్యభిచారవారకత్వాత్ అనిషేధ్యత్వేనేత్యస్య । నహ్యనువ్యవసాయమిథ్యాత్వప్రమే భ్రమే భవతః । నాప్యనిషేధ్యత్వేనేశ్వరం ప్రతి సాక్షాదపరోక్షత్వం హేతుః; సత్యత్వసిద్ధిం వినా అనిషేధ్యత్వేనేత్యస్యాసిద్ధేః । తథా చాన్యోన్యాశ్రయః । న చేశ్వరజ్ఞానవిషయస్య ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వే తస్య భ్రాన్తత్వప్రసఙ్గః; మిథ్యాభూతస్య మిథ్యాత్వేనైవ గ్రహణాత్ ఐన్ద్రజాలికవత్ భ్రాన్తత్వాయోగాత్, అన్యథా సవిషయకభ్రమజ్ఞాతృత్వేన భ్రాన్తత్వస్య దుర్వారత్వాపత్తేః । అథ-నిషేధ్యత్వేన జ్ఞానే తత్పాలనార్థమీశ్వరస్య ప్రవృత్తిర్న స్యాత్; న ఐన్ద్రజాలికప్రవృత్తివదీశ్వరప్రవృత్తేరపి తథావిధత్వాత్ । నాపి సప్రకారాబాధ్యార్థక్రియాకారిత్వం హేతుః; న సప్రకారక జాగ్రద్బోధాబాధ్యస్వప్నజలావగాహనప్రియాసఙ్గమాదివిశేషితాప్రమాణీభూతజ్ఞానస్యార్థక్రియా కారిత్వదర్శనేన తద్విషయే తత్ర వ్యభిచారాత్ । అథ తత్ర జ్ఞానమేవ సుఖాదిజనకం తచ్చాబాధ్యమేవేతి మతం, తదసత్ । జ్ఞానమాత్రస్య హి తాదృక్సుఖాజనకత్వేన కించిద్విశేషితస్యైవ తథాత్వం వాచ్యమ్, జ్ఞానే చ విశేషో నార్థాతిరిక్తః । తదుక్తమ్-'అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామ్ ।' ఇతి । అర్థేనేత్యర్థ ఏవేత్యర్థః । తథాచ మిథ్యాభూతవిశేషితస్య జనకత్వాభ్యుపగమే మిథ్యాభూతస్యాపి జనకత్వాద్వ్యభిచార ఏవ । తథా చోక్తం శాస్త్రదీపికాయాం బౌద్ధం ప్రతి- 'అథ సుఖజ్ఞానమేవార్థక్రియా తచ్చావ్యభిచార్యేవ । నహి క్వచిదప్యసతి సుఖే సుఖజ్ఞానమస్తీత్యాశఙ్క్య సత్యమేతన్న తు తేన పూర్వజ్ఞానప్రామాణ్యాధ్యవసానం యుక్తమ్ ; అప్రమాణేనాపి ప్రియాసఙ్గమవిజ్ఞానేన స్వప్నావస్థాయాం సుఖదర్శనాత్ ।' ఇతి । నను– విషయవిశేషోపలక్షితస్యైవ జ్ఞానస్య సుఖజనకత్వమస్తు, తత్ కుతో విషయస్య జనకత్వమితి–చేన్న; స్వరూపాణామననుగతతయా జ్ఞానత్వాదేశ్చాతిప్రసక్తతయా అనుగతానతిప్రసక్తోపలక్ష్యతావచ్ఛేదకాభావాదుపలక్షణత్వాసంభవాత్ । నను విశేషణత్వమప్యసంభవి అనాగతజ్ఞానజన్యే తత్కాలావిద్యమానస్య విషయస్య పూర్వభావిత్వరూపజనకత్వసంభవాత్ ఇతి చేన్న; స్వవ్యాపారజన్యే వ్యాపారిణోఽసతో జనకత్వవత్ స్వజ్ఞానజన్యేఽప్యసతో జనకత్వసంభవాత్ , అతీతానాగతావస్థస్యాసత్త్వధర్మాశ్రయత్వేనైవాభ్యుపగమాత్, అన్యథా ధ్వంసప్రాగభావప్రతియోగిత్వతజ్జ్ఞానవిషయత్వాదీనామనాశ్రయత్వాపత్తేః, ప్రమాణబలాత్

కారణత్వాభ్యుపగమస్యాత్రాపి తుల్యత్వాత్ I కించ ఖరూపాబాధ్యస్య విషయాబాధ్యత్వదర్శనేన విషయబాధే స్వరూపబాధస్యావశ్యకతయా స్వప్నాదిజ్ఞానం సదేవేన్యస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ , అనాదిత్వస్య విషమవ్యాప్తస్యోపాధిత్వాచ్చ I న చ– అర్థక్రియాకారిత్వం ప్రతి పరమార్థత్వస్య బ్రహ్మణి ప్రయోజకత్వేనావధారణాదకారణకకార్యోత్పత్తిరూపవిపక్షబాధక తర్కేణ హేతోః సాధ్యవ్యాపకతయా తదవ్యాపకతయోపాధేః సాధ్యావ్యాపకత్వమితి వాచ్యమ్ ; ప్రాతిభాసికరజ్జుసర్పాదౌ భయకమ్పాదికార్యకారిత్వదర్శనేన ప్రాతిభాసికసాధారణస్య తుచ్ఛవ్యావృత్తస్య ప్రతీతికాలసత్త్వస్యైవార్థక్రియాకారిత్వం ప్రతి ప్రయోజకత్వాత్ ,ప్రాతిభాసికస్యార్థక్రియాకారిత్వానభ్యుపగమే సప్రకారాబాధ్యేతి హేతువిశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః, కస్మిన్నపి దేశే కస్మిన్నపి కాలే కేనాపి పురుషేణాబాధ్యత్వం హి పరమార్థసత్త్వమ్ ; తదపేక్షయా ప్రతీతికాలసత్త్వస్య లఘుత్వాచ్చ I కించ శుద్ధస్యార్థక్రియాకారిత్వాభావాత్ I సాధనవికలత్వమ్ , ఉపహితస్య పక్షనిక్షేపాత్ సాధ్యవికలత్వమ్ I ఆరోపిత మిథ్యాత్వకత్వాదిత్యపి న హేతుః; ఆరోపితత్వం ప్రాతిభాసికత్వం చేత్, ప్రపఞ్చే హేతోరసిద్ధిః; తత్సిద్ధేః పారమార్థికసిద్ధ్యుత్తరకాలీనత్వాత్ I వ్యావహారికత్వం చేత్, శుక్తిరూపాదౌ వ్యభిచారః: ఉభయసాధారణ్యేఽప్యయమేవ దోషః I కల్పకరహితత్వాదిత్యపి న హేతుః; అసతి వ్యభిచారాత్ యథాశ్రుతస్యాసిద్ధేశ్చ I నను- నాసిద్ధిః, శుద్ధం హి చైతన్యం న కల్పకమ్ ; అదృష్టత్వాత్ , నోపహితమ్ ; కల్పితత్వాదేవాన్యథానవస్థానాత్ , తథాచ యావద్విశేషాభావే కల్పకసామాన్యాభావసిద్ధిః–ఇతి చేన్న; శుద్ధస్యాప్యనాద్యవిద్యోపధానవశేన కల్పకత్వోపపత్తేః I కల్పకత్వం హి కల్పనాం ప్రత్యాశ్రయత్వం, విషయత్వం, భాసకత్వం వా I తచ్చ సర్వ కల్పనాసమసత్తాకత్వేన శుద్ధత్వావ్యాఘాతకమ్ I తదుక్తం సంక్షేపశారీరక - 'ఆశ్రయత్వవిషయత్వభాగినీ నిర్విభాగచితిరేవ కేవలా I పూర్వసిద్ధతమసో హి పశ్చిమో నాశ్రయో భవతి నాపి గోచరః II' ఇతి I అస్తు వోపహితస్య కల్పకత్వమ్, నచానవస్థా; అవిద్యాధ్యాసస్యాధ్యాసాన్తరానపేక్షత్వాత్ , స్వపరసాధారణసర్వనిర్వాహకత్వోపపత్తేః, అకల్పితస్య కల్పకత్వాదర్శనాచ్చ కల్పితప్రతిబిమ్బ విశిష్టాదర్శాదేరాదర్శాన్తరే ప్రతిబిమ్బకల్పకత్వదర్శనాచ్చ, బిమ్బస్య ద్వితీయాదర్శసంముఖత్వాభావేన తత్ర కల్పకత్వాయోగాత్; అన్యథా అతిప్రసఙ్గాత్ I విస్తరేణ చైతదగ్రే వక్ష్యామః I తదేవం నిరాకృతాః పరమార్థసత్త్వే సాధ్యే షడమీ హేతవః I ఏవమన్యేఽపి నిరాకార్యాః I అథ–విమతం, న సద్విలక్షణమ్ , అసద్విలక్షణత్వాదాత్మవదితి అనుమానాన్తరం భవిష్యతీతి-మతమ్ I తన్న ; ప్రాతిభాసికే శుక్తిరూప్యాదౌ వ్యభిచారాత్ న చ- తత్రాసద్విలక్షణత్వ హేతురేవ నాస్తీతి వాచ్యమ్ ; అసద్విలక్షణత్వాభావే హి అపరోక్షతయా ప్రతీతిరేవ న స్యాత్ I నను – తర్హ్యసద్విలక్షణత్వే తద్విరుద్ధసద్విలక్షణత్వాయోగః, తథాచ సాధ్యస్యాపి విద్యమానత్వాన్న వ్యభిచార–ఇతి చేన్న; సత్త్వే సర్వజనసిద్ధబాధవిరోధాత్, గజాదౌ గోవైలక్షణ్యేఽపి తద్విరుద్ధాశ్వవైలక్షణ్యాయోగవత్ సద్వైలక్షణ్యేఽప్యసద్వైలక్షణ్యయోగోపపత్తేః ప్రథమమిథ్యాత్వనిరుక్తావుక్తత్వాత్ I నను–

విమతం, న చైతన్యాజ్ఞానకార్యమ్ , న తత్కార్యధీవిషయః, న తత్కార్యసత్త్వవత్ , న తజ్జ్ఞానబాధ్యసత్త్వవద్వా, తస్మిన్నపరోక్షేఽప్యనిషేధ్యత్వేన సాక్షాద్భాసమానత్వాత్ , యదేవం తదేవమ్ , యథా ఘటే అపరోక్షేఽప్యనిషేధ్యత్వేన సాక్షాద్భాసమానః పటో న ఘటాజ్ఞానకార్యాదిః, విపక్షే చ తదాపరోక్ష్యే తదజ్ఞానవ్యాహతిరేవ బాధికా, నచాసిద్ధిః; అధిష్ఠానతయా సుఖాదిసాక్షిత్వేన తదానీమపి చైతన్యాపరోక్ష్యాత్ ఇతి చేన్న; సామాన్యాకారేణాపరోక్ష్యేఽపి శుక్త్యాదౌ రజతాదేరనిషేధ్యత్వేన సాక్షాద్భాసమానతయా తత్ర వ్యభిచారాత్ । అథ వ్యావృత్తాకారేణ యస్మిన్భాసమానే యదనిషేధ్యత్వేన సాక్షాత్ భాసతే తన్న తదజ్ఞానకార్యాదీతి వ్యాప్తిరితి మన్యసే, తర్హ్యసిద్ధిః, నహి చైతన్యమిదానీం భ్రమనివర్తకత్వాభిమతవ్యావృత్తాకారాపరోక్షప్రతీతివిషయః; తథా సత్యధిష్ఠానమేవ న స్యాత్ । యదా తు వేదాన్తవాక్యజన్యవృత్తౌ వ్యావృత్తాకారతయా అపరోక్షం, తదా అనిషేధ్యత్వేన ప్రపఞ్చే ఆపరోక్ష్యశఙ్కాపి నాస్తి । అతః ప్రమాణజన్యాసాధారణాకారభానస్యైవాజ్ఞానవిరోధిత్వాన్నాపరోక్షతామాత్రేణాజ్ఞానపరాహతిప్రసఙ్గః । యత్త్వజ్ఞానపదేన జ్ఞానాభావోక్తౌ సిద్ధసాధనమ్ ; అనిర్వచనీయాజ్ఞానోక్తౌ చ తస్య ఖపుష్పాయమాణత్వేన ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధిరితి । తత్తుచ్ఛమ్ ; అసత్ప్రతియోగికాభావం స్వీకుర్వతః పరాభ్యుపగమమాత్రేణైవ ప్రతియోగిప్రసిద్ధిసంభవాత్ । నను విమతం, నాత్మన్యధ్యస్తమ్; ఆత్మసాక్షాత్కారవత్ప్రవృత్తివిషయత్వాత్ , యదేవం తదేవమ్ , యథా ఘటసాక్షాత్కారవత్ప్రవృత్తివిషయో ఘటో న తత్రాధ్యస్తః, న చాసిద్ధిః, ఈశజీవన్ముక్తయోరాత్మసాక్షాత్కారవతోరపి జగద్రక్షణభిక్షాటనాదౌ ప్రవృత్తేః, శఙ్ఖే అధ్యస్తమపి పీతత్వం న శఙ్ఖశ్వేతత్వసాక్షాత్కారవత్ప్రవృత్తివిషయ ఇతి న తత్ర వ్యభిచార - ఇతి చేన్న; ప్రతివిమ్బే వ్యభిచారాత్ । స హి ముఖైక్యసాక్షాత్కారవత్ప్రవృత్తివిషయో ముఖేఽధ్యస్తః । తద్వ్యతిరేకేణోపలభ్యమానత్వస్యో| పాధిత్వాచ్చ । ఏవం చ-విమతం, నేశ్వరమాయాకల్పితమ్ , తం ప్రత్యపరోక్షత్వాత్ , యదేవం తదేవమ్ , యథా చైత్రం ప్రత్యపరోక్షో ఘటో న చైత్రమాయాకల్పితః; విమతం, న జీవకల్పితమ్ , తస్మిన్ సుషుప్తేఽప్యవస్థితత్వాత్ , ఆత్మవత్ , న చాసిద్ధిః; ప్రత్యభిజ్ఞానాత్; అదృష్టాదేరభావే పునరుత్థానాయోగాచ్చ–ఇత్యపి నిరస్తమ్ ; ఆద్య ఐన్ద్రజాలికం ప్రత్యపరోక్షే తన్మాయాకల్పితే వ్యభిచారాత్, మాయావిద్యయోరభేదేన దేహాత్మైక్యభ్రమే వ్యభిచారాచ్చ । ద్వితీయే త్వసిద్ధేః । న చ ప్రత్యభిజ్ఞయా ప్రపఞ్చస్య స్థాయిత్వసిద్ధేర్నాసిద్ధిః; సుషుప్తికాలస్థాయిత్వాసాధకత్వస్య ప్రత్యభిజ్ఞాయా దృష్టిసృష్టిసమర్థనే వక్ష్యమాణత్వాత్ , అద్ధష్టాదేః కారణాత్మనాఽవస్థితత్వేన పునరుత్థానసంభవాచ్చ । మిథ్యాత్వమ్ ఆత్మన్యసర్వవృత్తి న, మిథ్యామాత్రవృత్తిత్వాత్ , శుక్తిరూప్యత్వవత్ ఇత్యపి న; మిథ్యాత్వన్యూనవృత్తిత్వస్యోపాధిత్వాత్ । మిథ్యాత్వం చ సదసద్విలక్షణత్వం, సద్విలక్షణత్వమాత్రం వా । ఆద్యే 'సిద్ధసాధనమ్ , తస్యాత్మన్యసర్వమధ్యపతితాసద్వృత్తిత్వాభావాత్ । ద్వితీయే తు హేతౌ మిథ్యాపదస్య సదసద్వైలక్షణ్యపరత్వే స్వరూపాసిద్ధిః; సద్వైలక్షణ్యరూపే పక్షే తుచ్ఛసాధారణే సదసద్విలక్షణేతరావృత్తిత్వరూపహేత్వభావాత్ । తస్యాపి సద్వైలక్షణ్యమాత్రపరత్వే

సందిగ్ధానైకాన్తికతా; సాధ్యాభావవత్యాత్మభేదే హేతుసన్దేహాత్ I అప్రయోజకత్వాదికం చ పూర్వోక్తం దూషణమనువర్తత ఏవ I ఆత్మా, పరమార్థసదన్యః, పదార్థత్వాదనాత్మవత్ I న చ కల్పితాత్మప్రతియోగికభేదేనార్థాన్తరమ్ ; కల్పితమిథ్యాత్వేన మిథ్యాత్వానుమానేఽపి సిద్ధసాధనాపత్తేరిత్యపి న; వ్యావహారికపదార్థమాదాయ సిద్ధసాధనే అతిప్రసఙ్గాభావాత్, అనానన్దత్వస్యోపాధిత్వాచ్చ I అథ ఆత్మా, యావత్స్వరూపమనువర్తమానానాత్మవాన్, యావత్స్వరూపమనువర్తమానభావరూపానాత్మవాన్ వా స్వజ్ఞానాబాధ్యానాత్మవాన్, స్వజ్ఞానావాధ్యభావరూపానాత్మవాన్వా, పదార్థత్వాత్ , భావత్వాద్రా ఘటాదివత్ ఇతి I అత్ర పఞ్చమప్రకారావిద్యానివృత్త్యభ్యుపగమపక్షే సిద్ధసాధనపరిహారాయ సాధ్యయోర్భావరూపపదమనాత్మవిశేషణమిత్యపి మన్దమ్ I 'యావత్స్వరూపమి'త్యస్య యత్కించిత్స్వరూపపరత్వే సిద్ధసాధనాత్, ఆత్మస్వరూపపరత్వే సాధ్యాప్రసిద్ధేః I నహి యావదాత్మస్వరూపమనువర్తమానోఽనాత్మా ప్రసిద్ధోఽస్తి; తథా సత్యనుమానవైయర్థ్యాత్ I అథ—స్వరూపపదస్య సమభివ్యాహృతపరత్వాద్వ్యాప్తిగ్రహదశాయాం దృష్టాన్తస్వరూపం పక్షధర్మతాగ్రహదశాయాం చాత్మస్వరూపమేవ ప్రాప్యత ఇతి న సాధ్యాప్రసిద్ధిర్న వా సిద్ధసాధనమితి –చేన్న; శబ్దస్వభావోపన్యాసస్యానుమానే అనుపయోగాత్ I స్వజ్ఞానాబాధ్యేత్యత్ర స్వశబ్దేఽపి తుల్యోఽయం దోషః I అత ఏవ–విమతా, బన్ధనివృత్తిః, స్వప్రతియోగివిషయవిషయకజ్ఞానాబాధ్యానాత్మసమకాలీనా, ఉక్తజ్ఞానాబాధ్యభావరూపానాత్మసమానకాలీనా వా; బన్ధనివృత్తిత్వాత్; నిగలబన్ధనివృత్తివదిత్యపి–నిరస్తమ్: పక్షదృష్టాన్తయోర్బన్ధపదార్థస్యైకస్యాభావేన స్వరూపాసిద్ధిసాధనవైకల్యాన్యతరాపాతాత్ I స్వపదే చోక్తః సాధ్యాప్రసిద్ధిదోషః I హేతౌ చ బన్ధేతివిశేషణవైయర్థ్యాత్ వ్యాప్యత్వాసిద్ధిః I అప్రయోజకత్వం చ కస్యాశ్చిన్నివృత్తేరనాత్మసమానకాలీనత్వదర్శనం నివృత్తిమాత్రస్య తథాత్వసాధనే; సంసారకాలీనాయా దుఃఖనివృత్తేః సమానాధికరణదుఃఖప్రాగభావకాలీనత్వదర్శనమివ దుఃఖనివృత్తిమాత్రస్య తథాత్వసాధనే I నన్వేవం — సామాన్యానుమానేషు నిరాకృతేషు విశిష్యానుమానం భవిష్యతి I ఆత్మధీః, న స్వవిషయవిషయకధీబాధ్యా, ధీత్వాత్ శుక్తిధీవత్ - ఇత్యపి బాలభాషితమ్; స్వవిరోధ్యవిషయకప్రత్యయవిషయకత్వస్యోపాధిత్వాత్ , అన్యోఽయం రూపజ్ఞానవానిత్యన్యస్య రూపవిషయతయా కల్పితం యత్ జ్ఞానం తస్య రూపం నాన్యగమ్యమితి స్వవిషయవిషయకప్రత్యయబాధ్యత్వదర్శనేన వ్యభిచారాత్ I కల్పితత్వాత్తత్ర తద్బాధనే ప్రకృతేఽపి వృత్తేః కల్పితత్వం సమమ్ I ధీపదేన చైతన్యమాత్రవివక్షాయాం తు సిద్ధసాధనమేవ I ఆత్మాధిష్ఠానకభ్రమహేతుః, న స్వకార్యభ్రమాధిష్ఠానజ్ఞానబాధ్యః, భ్రమహేతుత్వాత్ , యదేవం తదేవమ్ , యథా 'శుక్త్యధిష్ఠానకభ్రమహేతుకాచాదీ'త్యపి న సాధు; వ్యావృత్తాకారాధిష్ఠానజ్ఞానానవధిత్వస్య స్వకార్యభ్రమాధిష్ఠానానారోపితత్వస్య వా ఉపాధిత్వాత్ , దూరాదిదోషాదుపలాదౌ యత్ర చాకచక్యకల్పనా తేన చాకచక్యదోషేణ శుక్తావివ రజతకల్పనా తత్రాధిష్ఠానజ్ఞానేన చాకచక్యరూప్యయోరుభయోరపి బాధదర్శనేన వ్యభిచారాచ్చ I బ్రహ్మాన్యానాదిపరమార్థసత్ , అనాదిత్వాత్ , బ్రహ్మవదిత్యపి న భద్రమ్;

ధ్వంసాప్రతియోగిత్వస్యోపాధిత్వాత్ । బ్రహ్మ, దేశకాలసంబన్ధం వినా నావతిష్ఠతే, పదార్థత్వాత్ , ఘటవదిత్యపి న; కాలసంబన్ధం వినా నావతిష్ఠత ఇత్యస్య యదా బ్రహ్మ తదావశ్యం కాలసంబన్ధ ఇత్యేవంరూపా వ్యాప్తిరిత్యర్థః । తథా చ సుస్థిరం సిద్ధసాధనమ్ । నహి యస్మిన్ కాలే బ్రహ్మ తస్మిన్ కాలే బ్రహ్మణః కాలసంబన్ధో నాస్తి । ఏవం యత్రాత్మా తత్ర కాలసంబన్ధ ఇతి దైశికవ్యాప్తావపి సిద్ధసాధనమ్ । నహి దేశకాలాసంబన్ధః కదాప్యస్తి । పరమముక్తౌ తు న దేశో న కాల ఇతి సుస్థిరం సిద్ధసాధనమ్ । బ్రహ్మాన్యద్వేదైకగమ్యం ధర్మాదిపరమార్థసత్ , శ్రుతితాత్పర్యవిషయత్వాత్ , బ్రహ్మవదిత్యపి న సాధు; పారమార్థికత్వేన శ్రుతితాత్పర్యవిషయత్వస్యోపాధిత్వాత్ । సాక్షివేద్యం సుఖాదిపరమార్థసత్ , అనిషేధ్యత్వేన దోషాజన్యజ్ఞానం ప్రతి సాక్షాద్విషయత్వాత్; ఆత్మవదిత్యపి న; శుక్తిరూప్యాదిషు వ్యభిచారాత్ । తేషాం దోషజన్యవృత్తివిషయత్వేఽపి దోషాజన్యసాక్షివిషయత్వాత్ , శుద్ధస్య వృత్తివిషయత్వానభ్యుపగమే దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాచ్చ । దోషజన్యజ్ఞానావిషయత్వవివక్షాయాం వాఽసిద్ధో హేతుః; సాక్ష్యవచ్ఛేదికాయా అవిద్యావృత్తేర్దోషజన్యత్వాత్ । అసద్గోచరశాబ్దజ్ఞానాత్మకవికల్పస్య దోషాజన్యత్వేనాసతి వ్యభిచారాచ్చ । ఆత్మనో వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమే దోషజన్యదేహాత్మైక్యభ్రమవిషయత్వాత్ సాధనవికలో దృష్టాన్తః, తదనభ్యుపగమే తు అవిషయత్వమాత్రస్యైవ పరమార్థసత్త్వసాధకత్వోపపత్తౌ దోషజన్యజ్ఞానేతి విశేషణవైయర్థ్యాద్వ్యాప్యత్వాసిద్ధిః, తావన్మాత్రం చ పక్షే స్వరూపాసిద్ధమిత్యన్యత్ర విస్తరః । విమతం పరమార్థసత్, స్వవిషయజ్ఞానాత్పూర్వభావిత్వాత్ , ఆత్మవదిత్యపి న, దృష్టిసృష్టిపక్షే అసిద్ధేః । విషమవ్యాప్తస్యానాదిత్వస్యోపాధిత్వాచ్చ । అన్యోన్యాభావాతిరిక్తైతద్ఘటసమానాధికరణైతద్ఘటప్రతియోగికాభావత్వం, ఏతద్ఘటసమానాధికరణావృత్తి, అన్యోన్యాభావాతిరిక్తైతద్ఘటసమానాధికరణైతద్ఘటప్రతియోగికాభావమాత్రవృత్తిత్వాత్ , ఏతద్ఘటప్రాగభావత్వవత్, వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నాభావపక్షే వ్యధికరణధర్మానవచ్ఛిన్నేత్యపి విశేషణీయమ్ । అత్ర చ స్వసమానాధికరణః స్వసమానకాలీనో యోఽత్యన్తాభావస్తదప్రతియోగిత్వలక్షణసత్త్వసిద్ధిరిత్యపి న సాధు ; సాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకస్యైతద్ఘటప్రతియోగికజన్యజనకాన్యతరమాత్రవృత్తిత్వస్యోపాధిత్వాత్ । న చ - పక్షీభూతధర్మస్యాత్యన్తాభావవృత్తిత్వసన్దేహే సాధనావ్యాపకత్వసన్దేహ ఇతి - వాచ్యమ్; విపక్షసాధకతర్కానవతారదశాయాం సన్దిగ్ధోపాధేరపి దూషణత్వసమ్భవాత్ , ఘటాత్యన్తాభావత్వే చ వ్యభిచారాత్, సంయోగసమ్బన్ధేన ఘటవత్యపి భూతలే సమవాయసంబన్ధేన ఘటాత్యన్తాభావసత్త్వాత్ సాధ్యాభావవతి హేతోర్వృత్తేరిత్యలమతివిస్తరేణ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ విశ్వసత్యత్వానుమానభఙ్గః ॥

మిథ్యాత్వే విశేషానుమానమ్

మిథ్యాత్వే చ విశేషతోఽనుమానాని । (౧) బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యబ్రహ్మాన్యాసత్త్వానధికరణత్వం పారమార్థికసత్త్వాధికరణావృత్తి, బ్రహ్మావృత్తిత్వాత్ , శుక్తిరూప్యత్వవత్, పరమార్థసద్భేదవచ్చ, (౨) విమతం, మిథ్యా, బ్రహ్మాన్యత్వాత్ , శుక్తిరూప్యవత్ , (౩) పరమార్థసత్త్వం, స్వసమానాధికరణాన్యోన్యాభావప్రతియోగ్యవృత్తి, సదితరావృత్తిత్వాత్ , బ్రహ్మత్వవత్ , (౪) బ్రహ్మత్వమేకత్వం వా సత్త్వవ్యాపకమ్ , సత్త్వసమానాధికరణత్వాత్ , అసద్వైలక్షణ్యవత్, (౫) వ్యాప్యవృత్తిఘటాదిః, జన్యాభావాతిరిక్తస్వసమానాధికరణాభావమాత్రప్రతియోగీ, అభావప్రతియోగిత్వాత్ , అభిధేయత్వవత్ । అభిధేయత్వం హి పరమతే కేవలాన్వయిత్వాదన్యోన్యాభావమాత్రప్రతియోగీ । స చ సమానాధికరణ ఏవ, అస్మన్మతే తు మిథ్యైవేతి, నోభయథాపి సాధ్యవైకల్యమ్ । (౬) అత్యన్తాభావః, ప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నవృత్తిః, నిత్యాభావత్వాదన్యోన్యాభావవత్ । (౭) అత్యన్తాభావత్వం ప్రతియోగ్యశేషాధికరణవృత్తిమాత్రవృత్తి, ప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నవృత్తిమాత్రవృత్తి వా, నిత్యాభావమాత్రవృత్తిత్వాత్ , అన్యోన్యాభావత్వవత్ । (౮) ఘటాత్యన్తాభావవత్త్వం, స్వప్రతియోగిజనకాభావసమానాధికరణవృత్తి, ఏతత్కపాలసమానకాలీనైతద్ఘటప్రతియోగికాభావవృత్తిత్వాత్ , ప్రమేయత్వవత్ । (౯) ఏతత్కపాలమేతద్ఘటాత్యన్తాభావాధికరణమాధారత్వాత్పటాదివత్ । (౧౦) బ్రహ్మత్వం న పరమార్థసన్నిష్ఠాన్యోన్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకమ్ , బ్రహ్మావృత్తిత్వాదసద్వైలక్షణ్యవత్ , (౧౧) పరమార్థసత్ప్రతియోగికో భేదో న పరమార్థసన్నిష్ఠః పరమార్థసత్ప్రతియోగికత్వాత్ , పరమార్థసత్త్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగికాభావవత్ , (౧౨) భేదత్వావచ్ఛిన్నం, సద్విలక్షణప్రతియోగ్యధికరణాన్యతరవత్ , అభావత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యప్రతియోగికాభావవత్ , (౧౩) పరమార్థసన్నిష్ఠో భేదః, న పరమార్థసత్ప్రతియోగికః, పరమార్థసదధికరణత్వాత్ , శుక్తిరూప్యప్రతియోగికభేదవత్ , (౧౪) మిథ్యాత్వం, బ్రహ్మతుచ్ఛోభయాతిరిక్తత్వవ్యాపకమ్ , సకలమిథ్యావృత్తిత్వాత్ , మిథ్యాత్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వాద్వా, దృశ్యత్వవత్, (౧౫) దృశ్యత్వం పరమార్థసదవృత్తి, అభిధేయమాత్రవృత్తిత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యత్వవత్ ,(౧౬) దృశ్యత్వం, పరమార్థసద్భిన్నత్వవ్యాప్యమ్ , దృశ్యేతరావృత్తిధర్మత్వాత్ , ప్రాతిభాసికత్వవత్ , (౧౭) ఉభయసిద్ధమసద్విలక్షణం మిథ్యాత్వాసమానాధికరణధర్మానధికరణమ్ , ఆధారత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యత్వవత్, (౧౮) ప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నో దేశః, అత్యన్తాభావాశ్రయః, ఆధారత్వాత్కాలవత్ , (౧౯) ఆత్మత్వావచ్ఛిన్నం పరమార్థసత్త్వానధికరణప్రతియోగికభేదత్వావచ్ఛిన్నరహితం, పరమార్థసత్వాత్, పరమార్థసత్త్వావచ్ఛిన్నవత్ , పరమార్థసతి పరమార్థసద్భేదాఙ్గీకారవాదిమతేఽపి సద్భేదో న పరమార్థసత్త్వవన్నిష్ఠః । కిన్తు, ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్ననిష్ఠ ఏవ । (౨౦) శుక్తిరూప్యం, మిథ్యాత్వేన ప్రపఞ్చాన్న భిద్యతే, వ్యవహారవిషయత్వాత్ , బ్రహ్మవత్ । సాధ్యసత్త్వమత్ర త్రేధా । స్వస్యామిథ్యాత్వేనోభయోర్మిథ్యాత్వేనోభయోరమిథ్యాత్వేన వా । తత్రాన్తిమపక్షస్యాసంభవాత్ పక్షే సాధ్యసిద్ధిపర్యవసానం మధ్యమపక్షేణ, దృష్టాన్తే తు ప్రథమపక్షేణేతి వివేకః (౨౧)

విమతం మిథ్యా, మోక్ష హేతుజ్ఞానావిషయత్వే సత్యసదన్యత్వాత్ , శుక్తిరూప్యత్వవత్ , మోక్ష హేతుజ్ఞానవిషయత్వం, (౨౨) పరమార్థసత్త్వవ్యాపకమ్ , పరమార్థసత్త్వసమానాధికరణత్వాత్ , పారమార్థికత్వేన శ్రుతితాత్పర్యవిషయత్వవత్ (౨౩) ఏతత్పటాత్యన్తాభావః, ఏతత్తన్తునిష్ఠః, ఏతత్పటానాద్యభావత్వాత్ , ఏతత్పటాన్యోన్యాభావవత్ , తన్తునాశజన్యపటనాశస్య కదాపి తన్తువృత్తితా నాస్తీతి తత్ర వ్యభిచారవారణాయానాదిపదమ్ I యస్య పటస్యాశ్రయవిభాగేన నాశస్తదత్యన్తాభావస్య పక్షత్వే త్వనాదిపదమనాదేయమేవ I అత్ర చైతత్పటప్రతియోగికాత్యన్తాభావత్వావచ్ఛిన్నస్య పక్షీకరణాన్న సంబన్ధాన్తరేణాత్యన్తాభావమాదాయాంశతః సిద్ధసాధనమ్ ; పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన సాధ్యసిద్ధేరుద్ధేశ్యత్వాత్ I సమవాయసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నో వ్యధికరణధర్మానవచ్ఛిన్నశ్చ యః ఏతత్పటాత్యన్తాభావః స ఏవ వా పక్షః I తన్తుశబ్దేన చ పటోపాదానకారణముక్తమ్ I తత్ర చ ప్రాగభావస్య సత్త్వాన్న తేన వ్యభిచారః I కార్యకారణయోరభేదేన సిద్ధసాధనాదిదూషణాని ప్రాగేవ తత్త్వప్రదీపికానుమానోపన్యాసే నిరాకృతాని I (౨౪) యద్వా - సమవాయసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నోఽయమేతత్పటాత్యన్తాభావః, ఏతత్తన్తునిష్ఠః, ఏతత్పటప్రతియోగికాత్యన్తాభావత్వాత్ , సంబన్ధాన్తరావచ్ఛిన్నైతత్పటాత్యన్తాభావవదితి విశిష్యానుమానమ్ I (౨౫) అవ్యాప్యవృత్తిత్వానధికరణత్వే సత్యుక్తపక్షతావచ్ఛేదకవత్ , స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగి, అనాత్మత్వాత్ , సంయోగవత్ I న చ విశ్వాత్యన్తాభావే వ్యభిచారః; తస్యాధికరణస్వరూపత్వే అనాత్మత్వహేతోరేవాభావాత్ , అతిరిక్తత్వే తస్య మిథ్యాత్వేనాత్యన్తాభావప్రతియోగితయా సాధ్యస్యైవ సత్త్వాత్ I న చ – అత్యన్తాభావస్యాత్యన్తాభావే తత్ప్రతియోగిత్వలక్షణమిథ్యాత్వాసిద్ధిరితి - వాచ్యమ్ ; అభావే అభావప్రతియోగిత్వస్య భావగతాభావప్రతియోగిత్వావిరోధిత్వాత్ , ప్రాగభావస్యాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేఽపి తత్ప్రతియోగిత్వస్య ఘటాదౌ సర్వసిద్ధత్వాత్ I ఉపపాదిశ్చైతన్మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వే I అత్ర చావ్యాప్యవృత్తిత్వానధికరణశబ్దేనైకదేశావచ్ఛేదేనావిద్యమానత్వం పక్షవిశేషణం వివక్షితమ్ I ఏతేన – స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వోక్తౌ బాధః I అవయవవృత్తిత్వానధికరణత్వోక్తౌ ఘటాదీనామపక్షత్వాపత్తిరితి దూషణద్వయమపాస్తమ్ I అనాత్మత్వహేతుస్తు జడత్వహేతువ్యాఖ్యానేనైవ వ్యాఖ్యాతః I (౨౬) అత ఏవ నిత్యద్రవ్యాన్యదవ్యాప్యవృత్తిత్వానధికరణముక్తపక్షతావచ్ఛేదకవత్, కేవలాన్వయ్యత్యన్తాభావప్రతియోగి, పదార్థత్వాత్ , నిత్యద్రవ్యవదిత్యపి సాధు I దృష్టాన్తశ్చాయం పరరీత్యా I స్వమతే తు శుక్తిరూప్యవదిత్యేవ I న చ - స్వరూపేణాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వే అత్యన్తాసత్త్వాపాతః; తద్వైలక్షణ్యప్రయోజకాభావాదితి - వాచ్యమ్ ; ఉత్పత్తినివృత్త్యోరన్యతరప్రతియోగిత్వేన పరిహారాత్ I (౨౭) ఆత్మత్వావచ్ఛిన్నధర్మికో భేదో న పరమార్థసత్ప్రతియోగికః, ఆత్మాప్రతియోగిత్వాత్ , శుక్తిరూప్యప్రతియోగికభేదవత్ I న చ ఘటపటసంయోగే వ్యభిచారః; హేతుమత్తయా నిర్ణీతే

అఙ్కురాదావివ సాధ్యసన్దేహస్యాదోషత్వాత్ । ఏవమన్యేఽపి ప్రయోగా యథోచితమారచనీయా విపశ్చిద్భిరితి దిక్ 'హేతవోఽభీష్టసిద్ధ్యర్థం సమ్యఞ్చో బహవశ్చ నః । అల్పాః పరస్య దృష్టాశ్చేత్యత్ర స్పష్టముదీరితమ్ ॥ అభీష్టసిద్ధావనుకూలతర్కబలాబలం చాత్ర పరీక్ష్య యత్నాత్ । ప్రవక్ష్యతే దోషగణః పరేషాం న ఖేదనీయం తు మనోఽధునైవ ॥'

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ విశ్వమిథ్యాత్వే విశేషతోఽనుమానాని ॥

అథాగమోబాధోద్ధారః

నను - అస్తు శబ్దబాధః, తథా హి – 'విశ్వం సత్యం' 'యచ్చికేత సత్యమిత్తన్న మోఘం' 'యాథాతథ్యతోఽర్థాన్వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యః సమాభ్యః' ఇత్యాదిశ్రుతిభిః 'అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వర'మిత్యాదిస్మృతిభిః 'నాభావ ఉపలబ్ధేః' వైధర్మ్యాచ్చ 'న స్వప్నాదివ' దిత్యాదిసూత్రైశ్చ విశ్వస్య సత్యత్వప్రతిపాదనాత్ ఇతి – చేన్న; శ్రుతేస్తత్పరత్వాభావాత్ । తథా హి - 'విశ్వం సత్యం మఘవానా యువోరిదాపశ్చ న ప్రమిణన్తి వ్రతం వామ్ । అచ్ఛేన్ద్రాబ్రహ్మణస్పతీ హవిర్నో అన్నం యుజేవ వాజినా జిగాత'మితి ఋక్సంహితాద్వితీయాష్టకవాక్యస్యాయమర్థః । హే ఇన్ద్రాబ్రహ్మణస్పతీ ! మఘవానా మఘవానౌ మఘమితి ధననామ, ధనవన్తౌ మఘవన్తావితి వా । విశ్వం సర్వమ్ । సత్యం కర్మ, సద్భూతత్వాత్ , ఫలస్యావశ్యంభావిత్వాద్వా । తాదృశం కర్మ । యువయోరిత్ యువయోః । ఇత్ ఇత్థమవధారణే వా । యువామేవోద్దిశ్య సర్వాణి కర్మాణ్యనుష్ఠేయానీత్యర్థః । ఆపో వ్యాపనశీలా దేవతాః । చనేత్యేతత్పదద్వయసముదాయః, ఐకపద్యం త్వధ్యాపకసంప్రదాయసిద్ధమ్ । వాం యువయోర్వ్రతం సంకల్పం కర్మ వా । న ప్రమిణన్తి న హింసన్తి (మీఙ్ హింసాయాం, క్ర్యాదికః) కింత్వనుమోదన్త ఇతి యావత్ । నోఽస్మాకం హవిర్దధ్యాదికమ్ అన్నం చ పురోడాశాదికం చ । అచ్ఛ అభిలక్ష్య వాజినా వేగవన్తావశ్వావివ । యుజా యుక్తౌ సన్తౌ । జిగాతం దేవయజనమాగచ్ఛతమ్ । (జిగాతిర్గతికర్మా జౌహోత్యాదికః) అన్నం ఘాసం ప్రతి అశ్వావివేతి వా । యద్వా - హే ఇన్ద్రాబ్రహ్మణస్పతీ ! విశ్వం సత్త్వేన పరిదృశ్యమానం జగత్ , యువయోరిత్ యువయోరేవ, యువాభ్యామేవ సృష్టమ్ । అథవా – యువయోరేవ విశ్వం సర్వం స్తోత్రం, సత్యం యథార్థమ్ । యద్యత్ గుణజాతం స్తుత్వా ప్రతిపాద్యతే తత్సర్వం యువయోర్విద్యమానమేవ న త్వారోపితమిత్యర్థః । ఆపో వ్యాపనశీలా దేవతాః, అబుపలక్షితాని పఞ్చభూతాని వా । యువయోర్వ్రతం జగదుపాదానాఖ్యం కర్మ న హింసన్తి । ఇత్థం మహానుభావౌ యువాం జిగాతమ్ । శేషం పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయమ్ । తథా చ స్తుతిపరతయా నాస్య విశ్వసత్యత్వే తాత్పర్యమ్ ॥ 'శాక్మనా శాకో అరుణః సుపర్ణ ఆయో మహః శూరః సనాదనీలః । యచ్చికేత సత్యమిత్తన్న మోఘం వసు స్పార్హముత జేతోత దాతా' ఇత్యస్యాప్యష్టమాతృకస్థస్యేన్ద్రస్తుతిపరతయా న విశ్వసత్యత్వే తాత్పర్యమ్ । తథా హి - శాక్మనా శాకైవ శాక్మా తేన శాక్మనా, బలేన । శాకః శక్తః, స్వశక్త్యైవ సర్వం కర్తుం శక్త ఇత్యర్థః । నహీన్ద్రస్య సహాయాన్తరాపేక్షాస్తి ఇన్ద్రత్వాదేవ । అరుణః అరుణవర్ణః కశ్చిత్ శోభనవర్ణః పక్షీ

ఆగచ్ఛతీత్యధ్యాహారః; ఉపసర్గశ్రుతేః । యో మహో మహాన్ శూరః విక్రాన్తః, సనాత్ పురాణః, అనీలః అనీడః నీడస్యాకర్తా । న హీన్ద్రో అగ్నివత్ కుత్రచిదపి యజ్ఞే పక్షే నికేతనం కరోతి । ఏవం సుపర్ణ ఇత్యాదిరూపకేణేన్ద్రమాహ । స ఇన్ద్ర ఇదమిదానీం కర్తవ్యమితి యచ్చికేత జానాతి, తత్సత్యమిత్సత్యమేవ । న మోఘం న వ్యర్థమ్ । సః స్పార్హం స్పృహణీయం, వసు నివాసార్హం, ధనం జేతా జయతి । శత్రుభ్యః సకాశాత్ । ఉత అపి, దాతా, దదాతి చ స్తోతృభ్యః । జేతా దాతేతి తృజన్తేన 'న లోకే'త్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః । ఏవమేవాన్యదపి సత్యత్వప్రతిపాదకమున్నేయమ్ । 'యాథాతథ్యతోఽర్థాన్వ్యదధా'దిత్యపి వాక్యం న ప్రపఞ్చసత్యత్వే ప్రమాణమ్ । తస్య పూర్వసృష్టప్రకారేణ సర్జనమర్థః న తు జగత్సత్యత్వం జగత్సర్జనగతసత్యత్వం వా । యత్ర చ స్తుత్యాదిపరత్వం నాస్తి, తత్రాపి ప్రత్యక్షసిద్ధానువాదకతయా 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజమి'త్యాదివాక్యవన్న తత్పరత్వమ్ । న చ - త్వన్మతే సర్వత్ర బ్రహ్మసత్త్వస్యైవ స్ఫురణాత్తదతిరిక్తస్య కాలత్రయాబాధ్యత్వరూపస్య ఘటాదిసత్త్వస్య ప్రత్యక్షేణాప్రాప్తేః తద్బోధకత్వేన శ్రుతేర్నానువాదకత్వమితి – వాచ్యమ్ ; ఇతరసత్త్వబాధపురస్సరత్వాత్ బ్రహ్మసత్త్వస్ఫురణాభ్యుపగమస్య తత్రైవ సత్యాదిపదప్రవృత్తిస్వీకారేణ తదతిరిక్తవిశ్వసత్యత్వస్య శాబ్దబోధావిషయత్వాత్ తదాదాయానువాదకత్వాపరిహారాత్ । అథ – 'పృథివీ ఇతరభిన్నా' 'న హింస్యాత్సర్వా భూతానీ'త్యాదౌ ఘటాదావేకదేశే ప్రత్యక్షేణ, బ్రాహ్మణాదావేకదేశే వాక్యాన్తరేణ, విధేయసిద్ధావపి సర్వత్రాసిద్ధత్వాత్ యథా నానువాదకత్వం తథా విశ్వమాత్రసత్యత్వస్య ప్రత్యక్షేణాప్రాప్తత్వాత్ నానువాదకత్వమితి – మన్యసే, మైవమ్ ; దృష్టాన్తే హి పృథివీత్వం హింసాత్వం చ ఏకోఽనుగతో ధర్మ ఇతి తదవచ్ఛేదేన విధేయస్యాప్రాప్తత్వేన తత్ర నానువాదకత్వం యుక్తమ్ , ఇహ తు విశ్వత్వం నామ నైకో ధర్మోఽస్తి, కింతు విశ్వశబ్దః సర్వనామత్వాత్తేన తేన రూపేణ ఘటపటాదీనాముపస్థాపకః । తేషు చ ప్రత్యేకం సత్త్వం గృహీతమేవేతి కథం నానువాదకత్వమ్ ; ప్రకారవైలక్షణ్యాభావాత్ । న చ - ఏకశాఖాస్థవిధివాక్యైకార్థశాఖాన్తరస్థవిధివాక్యస్య పురుషాన్తరం ప్రతీవ యేన పుంసా వాదివిప్రతిపత్త్యాదినా ఘటాదిసత్తా ప్రత్యక్షేణ న నిర్ణీతా తం ప్రత్యర్థవత్త్వేన నానువాదకత్వమితి - వాచ్యమ్; ఏవం సత్యనువాదస్థలస్యైవాభావప్రసఙ్గాత్ । న చ సర్వావివాదస్థలమేవోదాహరణమ్; సర్వావివాదస్య నిశ్చేతుమశక్యత్వాత్ । పురోవాదపూర్వకత్వాదనువాదస్యాత్రాయం పురోవాద ఇత్యస్యైవాభావాత్ న శాఖాన్తరస్థవాక్యస్యానువాదకత్వప్రసఙ్గః । యత్తు – బృహదారణ్యకభాష్యే దేహభిన్నాత్మబోధికాయాః 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య' ఇత్యాదిశ్రుతేః ప్రత్యక్షప్రాప్తానువాదిత్వమాశంక్య వాదివిప్రతిపత్తిదర్శనాదిత్యాదినా తత్పరిహృతమ్ ; తథా చ ప్రత్యక్షసిద్ధసత్త్వగ్రాహకత్వేఽపి వాదివిప్రతిపత్తినిరాసార్థకత్వేన నానువాదకత్వం ప్రకృతేఽపీత్యుక్తమ్ ; తదయుక్తమ్ ; భాష్యార్థానవబోధాత్ । తథా హి - తత్ర వాదివిప్రతిపత్తిదర్శనేన దేహవ్యతిరిక్తత్వేనాత్మనః ప్రత్యక్షత్రైవ నాస్తి । అన్యథా ప్రత్యక్షప్రామాణ్యవాదినశ్చార్వాకాదేస్తత్ర విప్రతిపత్తిర్న స్యాదిత్యుక్తమ్ , న తు

వాదివిప్రతిపత్తినిరాసేనాస్తీత్యాదేస్సార్థకత్వమ్ , అననువాదకత్వం వా । తథా చోక్తం తత్రైవ - తస్మాజ్జన్మాన్తరసంబన్ధ్యాత్మాస్తిత్వే జన్మాన్తరేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారవిశేషోపాయే చ శాస్త్రం ప్రవర్తత ఇతి । నను - చాతుర్మాస్యమధ్యపర్వణోః 'ద్వయోః ప్రణయన్తీ'తి వాక్యస్య చోదకప్రాప్తాగ్నిప్రణయనవ్యతిరిక్తాగ్నిప్రణయనవిధాయకత్వవత్ ప్రత్యక్షప్రాప్తవ్యావహారికసత్త్వవిలక్షణత్రికాలనిషేధాప్రతియోగిత్వరూపసత్త్వప్రమాపకత్వం ప్రకృతేఽస్త్వితి - చేన్న; త్రైకాలికసత్త్వనిషేధకశ్రుతివిరోధేన విశ్వసత్యత్వశ్రుతేస్త్రైకాలికసత్త్వపరత్వాభావాత్ । న చ - వైపరీత్యమేవ కిం న స్యాత్ ? వినిగమకాభావాదితి - వాచ్యమ్; తాత్పర్యాన్యథానుపపత్తిగతిసామాన్యానామేవ వినిగమకత్వాత్ । అద్వైతశ్రుతిర్హి షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతా । తత్ర త్రివిధం తాత్పర్యలిఙ్గం ప్రామాణ్యశరీరఘటకమర్థనిష్ఠమజ్ఞాతత్వమబాధితత్వం ప్రయోజనవత్త్వం చ । త్రివిధం తు శబ్దనిష్ఠమతిప్రసఙ్గవారకముపక్రమోపసంహారయోరైకరూప్యమ్ అభ్యాసః అర్థవాదశ్చేతి । తత్ర శబ్దనిష్ఠలిఙ్గత్రయే తావన్న వివాదః; సర్వాసామేవోపనిషదామేవం ప్రవృత్తత్వాత్ । మానాన్తరాసిద్ధతయా మోక్షహేతుజ్ఞానవిషయతయా చ అజ్ఞాతత్వం సప్రయోజనత్వం చ నిర్వివాదమేవ । అబాధితత్వమాత్రం సన్దిగ్ధమ్ । తచ్చాన్యథానుపపత్తిగతిసామాన్యాభ్యాం చ నిర్ణీయతే । న హి సర్వప్రపఞ్చనిషేధరూపమద్వైతం వ్యావహారికమ్ , యేన తత్ర శ్రుతేర్వ్యావహారికం ప్రామాణ్యం స్యాత్ ; అతస్తత్ర తాత్త్వికమేవ ప్రామాణ్యమ్ , ద్వైతసత్యత్వం తు వ్యావహారికమ్ ; అతస్తత్ర న శ్రుతేస్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యమ్ ; పరస్పరవిరుద్ధయోర్ద్వయోస్తాత్త్వికత్వాయోగాత్, వస్తుని చ వికల్పాసంభవాత్ , తాత్త్వికవ్యావహారికప్రామాణ్యభేదేన చ వ్యవస్థోపపత్తేః, అతత్పరత్వేనావధారితస్య విశ్వసత్యత్వవాక్యస్యైవాన్యథా వ్యాఖ్యాతుముచితత్వాత్ । తథా హి - చతుర్ధా హి సామానాధికరణ్యమ్ ; అధ్యాసే 'ఇదం రజతమి'త్యాదౌ, బాధాయాం 'స్థాణుః పుమాని' త్యేవమాదౌ విశేషణవిశేష్యభావేన 'నీలముత్పలమి'త్యాదౌ అభేదేన 'తత్త్వమసీ'త్యేవమాదౌ । అత్ర చ బాధాయామధ్యాసే వా సామానాధికరణ్యోపపత్తేర్న సత్యత్వబోధకశ్రుతేః షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతాద్వైతశ్రుతిబాధకత్వమ్ । నను - ఆత్మన ఆనన్దత్వబోధికా శ్రుతిరపి 'సుఖం సుప్తోఽస్మీ'తి సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధానన్దానువాదినీ సత్త్వశ్రుతివద్భవేత్ - ఇతి చేన్న; సాక్షిణ ఉపహితానన్దవిషయత్వేన శ్రుతేశ్చ నిరుపాధికానన్దవిషయత్వేన భిన్నవిషయత్వాదనువాదత్వాయోగాత్ । తయా హి స్వరూపానన్దో గృహ్యతే । స్వరూపం చాజ్ఞానోపహితమేవ సాక్షివిషయః । నను - 'తత్త్వమసీ'త్యాదౌ నవకృత్వోఽభ్యాసవత్ పిపాసితస్య జలగోచరప్రమాణసంప్లవవదైక్యే షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గవద్భావరూపాజ్ఞానే ప్రత్యక్షసిద్ధే 'తమ ఆసీ'దిత్యాదిశ్రుతివత్ సత్త్వశ్రుతిదార్ఢ్యార్థా - ఇతి చేన్న; అశేషవిశేషగ్రాహిప్రత్యక్షప్రాప్తే తద్దార్ఢ్యార్థమన్యానపేక్షణాత్ । పిపాసితస్య శబ్దలిఙ్గానన్తరం జలే ప్రత్యక్షమపేక్షితమ్, న తు ప్రత్యక్షానన్తరం శబ్దలిఙ్గే । న చ - తర్హి 'తమ ఆసీది'త్యాదేః న కించిదవేదిషమితి ప్రత్యక్షసిద్ధాజ్ఞానదార్ఢ్యార్థత్వం న స్యాదితి - వాచ్యమ్ । 'తమ ఆసీది'త్యస్య సృష్టిపూర్వకాలసంబన్ధిత్వేనాజ్ఞానగ్రాహితయా సుషుప్తికాలసంబన్ధిత్వేనాజ్ఞానగ్రాహకం

ప్రత్యక్షమపేక్ష్య భిన్నవిషయత్వేనైవ ప్రామాణ్యసంభవాత్ I నను - ‘షడ్వింశతిరస్య వఙ్క్రయః’ ఇతి మన్త్రస్యాశ్వమేధే చోదకప్రాప్తస్య ‘చతుస్త్రింశద్వాజినో దేవబన్ధో’రితి వైశేషికమన్త్రేణాపోదితస్య షడ్వింశతిరిత్యేవ బ్రూయాదితి వచనవత్ ప్రత్యక్షప్రాప్తజగత్సత్త్వస్య మిథ్యాత్వశ్రుత్యాపాతతోఽపోదితస్య ప్రతిప్రసవార్థం సత్త్వశ్రుతిః – ఇతి చేన్న; మిథ్యాత్వశ్రుతేః ప్రత్యక్షబాధకత్వాభ్యుపగమే తస్యాః బలవత్త్వేన తద్విరోధాత్ సత్యత్వశ్రుతేరన్యపరత్వాద్దేవతాధికరణన్యాయాసంభవాచ్చ ప్రతిప్రసవార్థత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ I నను – సత్త్వప్రత్యక్షప్రామాణ్యే తేనైవ మిథ్యాత్వశ్రుత్యనుమానాదిబాధః, తదప్రామాణ్యే న తేన సత్త్వశ్రుతేరనువాదకత్వమ్ - ఇతి చేన్న; ప్రత్యక్షాప్రామాణ్యేఽపి తత్సిద్ధబోధకస్యానువాదకత్వసంభవాత్ I నహి ప్రమితప్రమాపకత్వమనువాదకత్వమ్ , కింతు పశ్చాద్బోధకత్వమాత్రమ్ I పశ్చాత్త్వం చ ప్రమాణావధికమప్రమాణావధికం చేతి న కశ్చిద్విశేషః I న చ - శ్రుతేః సర్వసిద్ధప్రమాణభావాయాః సదర్థత్వాయాననువాదకత్వాయ చ ప్రత్యక్షాప్రాప్తతాత్త్వికసత్త్వవిషయత్వమవశ్యం వక్తవ్యమ్, తథా చాప్రమాణేన ప్రత్యక్షేణ కథం శ్రుతేరనువాదకత్వమితి - వాచ్యమ్ ; సత్త్వాంశస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేఽపి వాక్యార్థస్య క్రియాదిసమభివ్యాహారసిద్ధస్యాపూర్వత్వేన తద్విషయతయైవాననువాదకత్వోపపత్తావద్వైతశ్రుతివిరుద్ధతాత్త్వికసత్త్వవిషయత్వకల్పనా యాస్తదర్థమయోగాత్ I పరమార్థసద్విషయతా తు సర్వశ్రుతీనాం శుద్ధబ్రహ్మతాత్పర్యకత్వేనైవ I అవాన్తరతాత్పర్యమాదాయ వ్యావహారికసద్విషయతేతి కర్మకాణ్డప్రామాణ్యోపపాదనే వక్ష్యతే I న చ – ప్రత్యక్షం స్వప్రామాణ్యనిర్ణయార్థం శ్రుతిసంవాదమపేక్షత ఇతి న తేన శ్రుతేరనువాదకత్వమ్ ; అన్యథా ‘సత్యం జ్ఞానం’ ‘నేహ నానే’త్యాదిశ్రుతిరప్యనువాదినీ స్యాత్ , బ్రహ్మసత్త్వస్య లోకతో భ్రమాధిష్ఠానత్వేన లిఙ్గేన చ మిథ్యాత్వస్య దృశ్యత్వాద్యనుమానేనావేదమూలప్రవాహానాదివిజ్ఞానవాదినా చ ప్రాప్తేరితి - వాచ్యమ్; యది హి దృష్టేఽప్యర్థే ప్రత్యక్షం స్వప్రామాణ్యనిర్ణయాయ శ్రుతిసంవాదమపేక్షేత తదా శ్రుతిసంవాదవిరహిణి దృష్టే కుత్రాపి నిశ్శఙ్కప్రవృత్తిః న స్యాత్ I న స్యాచ్చైవ’ మగ్నిర్హిమస్య భేషజమి’త్యాద్యపి అనువాదకమ్ I న చేష్టాపత్తిః; మానాన్తరగృహీతప్రమాణభావప్రత్యక్షనిర్ణీతే మానాన్తరస్యాననువాదకత్వే జగత్యనువాదకత్వకథోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్ I న చ ‘సత్యం జ్ఞానం’ ‘నేహ నానే’ త్యాదేరప్యనువాదకతాపత్తిః; అనువాదకతా హి న తావత్ ప్రత్యక్షేణ; బ్రహ్మత్వసామానాధికరణ్యేన సత్త్వాదికం హ్యనేన ప్రతిపాదనీయమ్, తచ్చ న ప్రత్యక్షగమ్యమ్ I నాప్యనుమానేన; న హి తర్కః సర్వదేశకాలీనపురుషసాధారణ ఇత్యాదినా ప్రాగేవ నిరాకృతత్వాత్ I నాపి ప్రవాహానాదివిజ్ఞానవాదిమతేన; తస్యాపౌరుషేయశ్రుత్యవధికపూర్వత్వాభావాత్ I న చ – సత్త్వశ్రుతేః సత్త్వప్రత్యక్షానపేక్షత్వాత్ న సాపేక్షానువాదకత్వమ్, నిరపేక్షానువాదకత్వం తు ధారావాహనవన్నాప్రామాణ్యహేతుః; ఉక్తం హి నయవివేకే – ‘సాపేక్షానువాదే హి న ప్రమితిః, న తు ద్వైవాదనువాదే, ధారావాహనవదితి’ ఇతి వాచ్యమ్; యతో

లాఘువాదనువాదకత్వమేవాప్రామాణ్యే ప్రయోజకమ్, న తు సాపేక్షానువాదకత్వమ్ ; అనధిగతార్థబోధకత్వస్య ప్రామాణ్యఘటకత్వస్య తావతైవ గతార్థత్వాత్ । న చ తర్హి ధారావాహనబుద్ధావప్రామాణ్యమ్ ; తస్యాః వర్తమానార్థగ్రాహకత్వేన తత్తత్క్షణవిశిష్టగ్రాహకతయా అనువాదకత్వాభావాత్ , కింతు శ్రుతేరతత్పరత్వే ప్రాప్తత్వమాత్రమేవ ప్రయోజకమ్ ; అన్యథా వైఫల్యేన స్వాధ్యాయవిధిగ్రహణానుపపత్తేః । అపి చేయం సత్త్వశ్రుతిరపి సత్త్వప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాత్ సాపేక్షానువాదిన్యేవ । నహి సత్త్వప్రత్యక్షం వినా తన్మూలశక్త్యాదిగ్రహమూలకశబ్దప్రవృత్తిసంభవః । అత ఏవ యత్ర తు ప్రమాణాన్తరసంవాదస్తత్ర ప్రమాణాన్తరాదివార్థవాదాదపి సోఽర్థః ప్రసిధ్యతి; ద్వయోః పరస్పరానపేక్షయోః ప్రత్యక్షానుమానయోరివైకార్థప్రవృత్తేః, ప్రమాత్రపేక్షయా త్వనువాదకత్వమ్ । ప్రమాతా హ్యవ్యుత్పన్నః ప్రథమం ప్రత్యక్షాదిభ్యో యథార్థమవగచ్ఛతి, న తథాఽఽమ్నాయతః । తత్ర వ్యుత్పత్త్యపేక్షత్వాదితి వాచస్పతిమతమప్యేతమర్థం సంవాదయతి, తేనామ్నాయస్య వ్యుత్పత్త్యపేక్షత్వేన ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వస్యైవోక్తేః । న చ – వాదివిప్రతిపత్తినిరాసప్రయోజనకత్వేన న నిష్ప్రయోజనానువాదకత్వం, సప్రయోజనానువాదకత్వం తు న స్వార్థపరత్వవిరోధి; విద్వద్వాక్యే సముదాయద్విత్వాపాదనరూపప్రయోజనవత్త్వేనానువాద్యస్వార్థపరతాయా దృష్టత్వాత్ , అత ఏవ తత్ర వాక్యైకవాక్యతోక్తా; అన్యథా అర్థవాదవత్ పదైకవాక్యతైవ స్యాదితి - వాచ్యమ్ ; ప్రత్యక్షసిద్ధే వాదివిప్రతిపత్తినిరాసరూపప్రయోజనవత్త్వేన ప్రమాణాన్తరస్య సప్రయోజనతయా స్వార్థపరత్వోక్తౌ 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజమి'త్యాద్యపి తేనైవ ప్రయోజనేన సప్రయోజనం, స్వార్థపరం చ స్యాత్ । తథా చ న ప్రత్యక్షసిద్ధే వాదివిప్రతిపత్తినిరాసార్థమన్యాపేక్షా, దృష్టాన్తే తు సముదాయానువాదేన ద్విత్వసమ్పాదనస్యోద్దేశ్యస్యాన్యతో లబ్ధుమశక్యతయా తేన ప్రయోజనేన స్వార్థపరత్వస్య వక్తుం శక్యత్వాత్ । ఏతదభిప్రాయం చ పూర్వోక్తం నయవివేకవాక్యమ్ । న చ - అనువాదత్వేఽపి నైష్ఫల్యమాత్రమ్, నత్వప్రామాణ్యమ్ , యాథార్థ్యమేవ ప్రామాణ్యం, నత్వధిగతార్థత్వే సతి యాథార్థ్యమితి - వాచ్యమ్; తాత్పర్యవిషయే శబ్దః ప్రమాణమ్ 'యత్పరః శబ్దః స శబ్దార్థ' ఇత్యభియుక్తాభ్యుపగమాత్, అన్యథా స్వాధ్యాయవిధిగ్రహణానుపపత్తేరుక్తత్వాచ్చ । న హ్యన్యతఃసిద్ధేఽర్థే శాస్త్రతాత్పర్యమ్, అతో న తత్ర ప్రామాణ్యమ్ । యదాహుర్భట్టాచార్యాః – 'అప్రాప్తే శాస్త్రమర్థవది'తి । నను - అయమనువాదః న 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే'త్యాదివత్ స్తుత్యర్థః; న వా 'దధ్నా జుహోతీ'త్యాదివదన్యవిధానార్థః; అనువాద్యత్వేఽప్యన్యవిధానాయ ప్రమాణానూదితస్య తాత్త్వికత్వనియమాత్, న హి 'వ్రీహీన్ప్రోక్షతీ'త్యాదీవారోపితవ్రీహ్యాదేర్థీః, అనువాద్యస్యాసత్త్వే హ్యాశ్రయాసిద్ధౌ ధర్మధర్మిసంసర్గరూపానుమితివేద్య ఇవానువాద్యవిధేయసంసర్గరూపవాక్యార్థో బాధితః స్యాత్ - ఇతి చేన్న; అస్యానువాదస్యాప్రాప్తాన్యప్రాప్త్యర్థత్వాత్ । న చ ప్రమాణానూదితస్య తాత్త్వికత్వనియమః; స్వప్నాధ్యాయే, శుక్తౌ 'నేదం రజతమి'తి వాక్యే చ వ్యభిచారాత్ । అథ తత్ర జ్ఞానవిషయతయా

నిషేధ్యతయా చానువాద ఇతి న తాత్త్వికత్వమ్, తర్హి ప్రకృతేఽపి 'నేహ నానే'తి నిషేధార్థత్వాదస్యానువాదస్య న తాత్త్వికత్వమితి గృహాణ । అత ఏవ న వాక్యార్థస్యాసత్త్వప్రసఙ్గః; తాత్పర్యవిషయస్య సత్త్వాత్ । అథ – 'కించనే'త్యనేనైవానువాదస్య కృతత్వాత్ కిమధికేనేతి – చేన్న; సామాన్యతో నిషేధస్య హి 'కించనే'త్యనేన నిషేధ్యసమర్పణేఽపి విశిష్య నిషేధే విశిష్య నిషేధ్యసమర్పణస్యోపయోగాత్ । అథ - నిషేధవాక్యస్య న నిషేధ్యసమర్పకవాక్యాన్తరాపేక్షా; అన్యథా 'న కలఞ్జం భక్షయే'దిత్యాదావపి నిషేధ్యసమర్పణార్థం 'కలఞ్జం భక్షయే'దిత్యాదివాక్యాన్తరసాపేక్షత్వప్రసఙ్గః – ఇతి చేన్న; సర్వత్రాపేక్షానియమాభావాత్ , సతి సంభవే ప్రకృతే త్యాగాయోగాత్, 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి' 'నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీ'త్యాదౌ వాక్యాన్తరప్రాప్తస్య నిషేధదర్శనాచ్చ । న చ తద్వదేవ వికల్పాపత్తిః; సిద్ధే వస్తుని వికల్పాయోగాత్, గ్రహణాగ్రహణవాక్యయోరుభయోరపి మానాన్తరాప్రాప్తవిషయత్వేన తుల్యబలత్వవదిహ సత్త్వశ్రుతేర్మానాన్తరప్రాప్తవిషయత్వేన నిషేధశ్రుతేశ్చాప్రాప్తవిషయత్వేన తుల్యబలత్వాభావాచ్చ । అత ఏవ నిషేధవాక్యప్రాబల్యాత్తదనురోధేనేతరన్నీయతే; అథ – అప్రాప్తాన్యప్రాప్త్యర్థత్వేఽప్యలౌకికస్య 'ఆపశ్చ న ప్రమిణన్తీ'త్యాదిపదార్థసంసర్గస్య విధేయస్య సత్త్వాన్న నిషేధ్యార్థానువాదకత్వమితి – చేన్న; తదన్యపరత్వస్య ప్రాగేవోక్తత్వాత్ । నను 'యత్తన్నే'తి నిషేధానువాదలిఙ్గాభావాన్నానువాదః, న; యత్కించిల్లిఙ్గాభావేన లైఙ్గికాభావస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । నను - తర్హి 'తత్సత్యమి'త్యాద్యపి 'న సత్తన్నాసదుచ్యత' ఇతి, 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దితి చ నిషేధాయ 'సన్ఘటః' 'సద్ఘటజ్ఞానం' 'సత్సుఖస్ఫురణ' మిత్యాదిసిద్ధబ్రహ్మసత్త్వానువాది స్యాత్ - ఇతి చేన్న; బ్రహ్మత్వసామానాధికరణ్యేన సత్త్వస్య ప్రత్యక్షాదిభ్యోఽప్రాప్తేః శూన్యవాదప్రసఙ్గేన తస్య నిషేధాయోగాచ్చ । 'య ఇదం సర్వం యదయమాత్మే'త్యత్రానువాదలిఙ్గసమ్భవేన కల్పనాచ్చ । ఏవమానన్దశ్రుతేరాపి, 'అదుఃఖమసుఖం సమ'మితి నిషేధాయ న ప్రత్యక్షప్రాప్తానన్దానువాదిత్వమ్ ; దుఃఖసాహచర్యేణ సుఖస్యాపి వైషయికస్యైవ గ్రహణేన తన్నిషేధాయ బ్రహ్మరూపసుఖానువాదాయోగాత్ । ఏతచ్చ సర్వముక్తం వివరణే - నిష్ప్రపఞ్చస్థూలాదివాక్యానుసారేణ 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మే'త్యాదీని నిషేధ్యసమర్పకత్వేనైకవాక్యతాం ప్రతిపద్యన్తే; సుషుప్తౌ నిష్ప్రపఞ్చతాయాం పురుషార్థత్వదర్శనాదితి । అథ - నిష్ప్రపఞ్చతా న పురుషార్థః; మూర్చ్ఛాయాం తత్త్వాదర్శనాత్ , న చ - తదా తదజ్ఞానమాత్రం న తు తదభావ ఇతి - వాచ్యమ్; సమం సుషుప్తావపీతి – చేన్న; మూర్చ్ఛాయాం స్వరూపసుఖస్ఫురణాభావాత్ । తథా చ సూత్రమ్ - 'ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషా'దితి । సుషుప్తిముక్తికాలీననిష్ప్రపఞ్చతాయాం స్వరూపసుఖానుభవేన తస్యాః పురుషార్థత్వాత్ । తథా చ శ్రుతిః – 'ద్వితీయాద్వై భయం భవతీతి ।' అథ 'తస్మాదేకాకీ న రమత' ఇతి శ్రుతేః సప్రపఞ్చతాపి పురుషార్థః, న; తస్యా దుఃఖసాధనత్వేన పురుషార్థత్వాయోగాత్, కర్మకాణ్డవదస్యాః శ్రుతేః అవివేకపురుషపరత్వాచ్చ

। నను – 'పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తత స్తేనామృతత్వమేతీ'తి భేదజ్ఞానస్య మోక్ష హేతుత్వశ్రవణాత్ కథం న సప్రపఞ్చతా పురుషార్థ - ఇతి చేన్న; మతేః పూర్వం మమాపి ప్రేరకపృథక్త్వదృష్టేః సగుణబ్రహ్మజ్ఞానవత్ ప్రేరకత్వేన బ్రహ్మజ్ఞానస్యాపి పరమ్పరయోపకారకత్వాత్ । 'ఏకధైవానుద్రష్టవ్య'మిత్యాదివాక్యస్వారస్యాదభేదజ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్ మోక్ష హేతుత్వాత్ । అత ఏవ ప్రేరకత్వజ్ఞానస్య జోషహేతుత్వముక్తమ్ । తథోత్తరత్రాపి 'వేదవిదో విదిత్వా లీనా బ్రహ్మణి తత్పరా యే విముక్తాస్తదాత్మతత్త్వం ప్రసమీక్ష్య దేహీ ఏకః కృతార్థో భవతే వీతశోక' ఇత్యభేద ఏవ శ్రూయతే । అతో న భేదజ్ఞానస్య మోక్ష హేతుత్వమ్ । ఏతేన – 'నేహ నానే'తి శ్రుతిరేవ 'విశ్వం సత్య'మిత్యబాధ్యత్వరూపబాధనిషేధాయ విజ్ఞానవాదిప్రాప్తవిశ్వనిషేధానువాదినీ కిం న స్యాదితి – నిరస్తమ్; భావాభావయోః పరస్పరవిరహరూపత్వే సమేఽపి భావగ్రహో 'నిరపేక్షత్వాత్ నాభావగ్రహమపేక్షతే, అభావగ్రహస్తు సప్రతియోగితయా భావగ్రహమపేక్షతే । అతో 'నేతి నేతి' శ్రుతేరేవ సత్త్వశ్రుత్యపేక్షా, న తు సత్త్వశ్రుతేర్నేతి శ్రుత్యపేక్షా; అన్యథా అన్యోన్యాశ్రయాపత్తేః । నను - ఉత్సర్గాపవాదన్యాయోఽస్తు, యథా హి 'న హింస్యాత్ సర్వా భూతానీ'తి శ్రుతిరవిశేషప్రవృత్తాపి హింసాత్వసామాన్యస్య ప్రత్యక్షాదిప్రాప్తత్వాన్ని షేధ్యోపస్థితౌ నాగ్నీషోమీయవాక్యమపి నిషేధ్యసమర్పణాయాపేక్షతే, తథా 'నేతి నేత్యా' దిశ్రుతిరవిశేషప్రవృత్తాపి ప్రత్యక్షప్రాప్తఘటాదిసత్త్వరూపనిషేధ్యమాదాయ నిరాకాఙ్క్షా సతీ న ప్రత్యక్షాప్రాప్తధర్మాధర్మాదిసత్యత్వబోధికాం 'విశ్వం సత్యమి'త్యాదిశ్రుతిమపి నిషేధ్యసమర్పణాయాపేక్షితుమర్హతి, యత్ర తు మానాన్తరేణ నిషేధ్యస్యాప్రాప్తిస్తత్ర నిషేధ్యసమర్పణాయ శ్రుత్యన్తరమపేక్షత ఏవ; యథా షోడశిగ్రహణాగ్రహణయోః, మానాన్తరేణ నిషేధ్యోపస్థితావాపి వాక్యాపేక్షణే అగ్నీషోమీయహింసాయా అపి నిషిద్ధత్వేనాధర్మత్వం స్యాత్ - ఇతి చేత్, మైవమ్ ; అగ్నీషోమీయవాక్యస్య నిషేధవిషయన్యూనవిషయత్వేనానన్యశేషతయా స్వార్థతాత్పర్యవత్త్వేన చ న నిషేధ్యసమర్పణద్వారేణ నిషేధవాక్యశేషతా, 'విశ్వం సత్యమి'త్యాదేస్తు నిషేధవిషయసమవిషయత్వేన స్వార్థతాత్పర్యరహితత్వేన చ నిషేధ్యసమర్పణద్వారేణ నిషేధవాక్యశేషతోచితైవ । అత ఏవ ప్రత్యక్షాప్రాప్తధర్మాదిసత్త్వోపస్థాపనేన వాక్యసాఫల్యమపి । స్వార్థతాత్పర్యరహితత్వేన చ నాగ్నీషోమీయవాక్యతుల్యత్వమిత్యుక్తమ్ । అతో దృశ్యత్వాదిహేతోర్ధర్మాద్యంశేఽపి శ్రుత్యా న బాధః । అథవా - వ్యావహారికసత్త్వపరేయం విశ్వసత్యత్వశ్రుతిః । న చ వ్యావహారికసత్త్వే సర్వావిప్రతిపత్తేస్తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యమ్; దశావిశేషే స్వర్గనరకాదిసత్త్వప్రతిపాదనేన తత్ప్రాప్తిపరిహారార్థం ప్రవృత్తినివృత్త్యోరేవ తత్ప్రయోజనత్వాత్ । వ్యావహారికత్వం చ బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వం న త్వబాధ్యత్వమ్ ; మిథ్యాత్వబోధకశ్రుతివిరోధాత్ । న చైవం దృఢభ్రాన్తిజనకత్వాత్ అత్యన్తాప్రామాణ్యాపత్తిః; స్వప్నార్థప్రతిపాదనవదుపపత్తేః । ఏతావానేవ విశేషః – తత్ప్రాతిభాసికం, ఇదం తు వ్యావహారికమితి । నను - మిథ్యాత్వశ్రుతేర్లక్షణయా అఖణ్డచిన్మాత్రపరత్వేన సత్త్వబోధనాత్ అవిరోధిత్వమేవ, న; అఖణ్డార్థబోధస్య ద్వితీయాభావబుద్ధిద్వారకత్వేన

జగత్సత్యత్వవిరోధిత్వాత్ I న చ ప్రపఞ్చసత్యత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యప్రసఙ్గః; అతత్త్వావేదకత్వస్యావాన్తరతాత్పర్యమాదాయేష్టత్వాత్ , పరమతాత్పర్యేణ తు తత్త్వావేదకత్వం సర్వశ్రుతీనామపి సమమ్ ; ప్రాతిభాసికవ్యావృత్తస్య వ్యావహారికస్య తద్వతి తత్ప్రకారకత్వాదిరూపస్య నిరాకర్తుమశక్యత్వాత్ I ఆసాం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యమవ్యాహతమేవ I 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీది'త్యాదిశ్రుత్యనురోధేనాపి 'తత్సత్యమి' త్యాదిశ్రుతిర్న బ్రహ్మణి వ్యావహారికసత్త్వపరా; బ్రహ్మణో వ్యవహారాతీతత్వాత్ , తస్యాపరమార్థత్వేన చ నిరధిష్ఠానతయా శూన్యవాదాపత్తేః, కించిత్తత్త్వమగృహీత్వా చ బాధానుపపత్తేః I అత ఏవ సత్యత్వశ్రుతివిరోధేన మిథ్యాత్వశ్రుతిరేవాన్యపరేత్యపి న; షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతత్వేన మిథ్యాత్వశ్రుతేరనన్యపరతయా ప్రబలత్వాత్ , వైదికతాత్పర్యవిషయస్య చ తాత్త్వికత్వనియమేన తాత్పర్యజ్ఞాపకానామపి లిఙ్గానామర్థతథాత్వ ఏవ పర్యవసానాత్ I సత్త్వశ్రుతివాక్యస్థపదానాం చాన్యపరత్వాన్న సత్త్వే తాత్పర్యలిఙ్గాశఙ్కా I నను – యది సత్త్వశ్రుతిః ప్రత్యక్షప్రాప్తార్థత్వాన్న స్వార్థపరా, తర్హి మిథ్యాత్వశ్రుతిరపి తద్విరుద్ధార్థత్వాత్ స్వార్థపరా న స్యాత్ , తత్ప్రాప్తితద్విరోధయోస్తాత్పర్యాభావహేత్వోరుభయత్రాపి సమత్వాత్ - ఇతి చేన్న; ప్రత్యక్షాపేక్షయా చన్ద్రాధికపరిమాణబోధకాగమస్యేవ మిథ్యాత్వబోధకాగమస్యాపి బలవత్త్వేన ప్రత్యక్షప్రాప్తానువాదిసత్త్వశ్రుత్యపేక్షయాపి బలవత్త్వాత్ ; అన్యథోభయోరపి అప్రామాణ్యాపత్తేః I తదుక్తం సంక్షేపశారీరకే – 'అతత్పరా తత్పరవేదవాక్యైర్విరుధ్యమానా గుణవాద ఏవేతి I' అత ఏవానన్యశేషమిథ్యాత్వశ్రుతివిరోధాత్ న ప్రత్యక్షాగృహీతత్రికాలాబాధ్యత్వరూపసత్యత్వపరా జగత్సత్యత్వశ్రుతిరిత్యుక్తమ్ I అద్వైతశ్రుతేశ్చ ప్రాబల్యే నిరవకాశత్వతాత్పర్యవత్త్వాదికమేవ ప్రయోజకమ్, న నిషేధవాక్యత్వమ్ I ఏతేన – నిషేధవాక్యత్వేన ప్రాబల్యే కితి తద్ధితే వృద్ధివిధాయకాత్ 'కితి చే' తి సూత్రాత్ సామాన్యతో గుణవృద్ధినిషేధకం 'క్ఙితి చే'తి సూత్రం బలవత్స్యాత్ , అగ్నీషోమీయవాక్యాదహింసావాక్యం షోడశినో గ్రహణవాక్యాదగ్రహణవాక్యం 'సత్యం జ్ఞానమి' త్యాదివాక్యాత్ 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీది'త్యాదివాక్యం చ బలవత్స్యాదిత్యపాస్తమ్ I సామాన్యవిశేషభావాదినా సావకాశత్వనిరవకాశత్వాదిరూపబలవైపరీత్యాత్, 'విశ్వం సత్యమి' త్యాదేస్తు వ్యావహారికసత్యవిషయతయా అన్యశేషతయా చ సావకాశత్వాదేః ప్రాగుక్తత్వాత్ I తస్మాన్న సత్త్వశ్రుతివిరోధః II నాపి అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వరమ్ I ఏతాం బుద్ధిమవష్టభ్య నష్టాత్మానోఽల్పబుద్ధయః II' ఇత్యాదిస్మృతివిరోధః; సద్వివిక్తత్వవాదినో మమ జగత్యసద్వైలక్షణ్యాఙ్గీకారేణ తత్ప్రతిపాదకస్మృతివిరోధాభావాత్ I నను - 'నాభావ ఉపలబ్ధేః' 'వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివది'తి సూత్రద్వయేన జగతః పారమార్థికసత్త్వబోధనేన విరోధః, న చానేన శూన్యవాదినిరాసార్థేనాసద్వైలక్షణ్యమాత్రప్రతిపాదనాన్న విరోధః; అర్థక్రియాకారిత్వలక్షణ్యస్యాసద్వైలక్షణ్యస్య శూన్యవాదిమతేఽపి సత్త్వేన తన్మతనిరాసార్థత్వానుపపత్తేః, నిషేధాప్రతియోగిత్వరూపస్యాసద్వైలక్షణ్యస్య

త్వయాప్యనఙ్గీకారాత్ అసద్వైలక్షణ్యమాత్రస్య సాధనే సూత్రే స్వప్నవైలక్షణ్యోక్త్యయోగాచ్చ, వ్యావహారికసత్యత్వమాత్రేణ స్వప్నవైలక్షణ్యస్య త్వయాప్యఙ్గీకారాత్, అసద్వైలక్షణ్యమాత్రస్య తన్మతేఽపి సత్త్వాచ్చ, తదుక్తం బౌద్ధైః – 'ద్వే సత్యే సముపాశ్రిత్య బుద్ధానాం ధర్మదేశనా' ఇతి – చేన్న; సూత్రార్థానవబోధాత్ తథా హి - సద్రూపాత్ బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదతః సమన్వయస్య సర్వమసదిత్యనుమానేన విరోధసన్దేహే 'న సన్నాసన్న సదసత్ న చానుభయతత్త్వకమ్ । విమతం తర్కపీడ్యత్వాన్మరీచిషు యథోదకమ్ ॥' ఇతి బ్రహ్మసాధారణ్యాన్నిస్తత్త్వతాయాం ప్రాప్తాయాం సూత్రేణ పరిహారః । సతో బ్రహ్మణో నాభావః న శూన్యత్వం, ఉపలబ్ధేః సత్త్వేన ప్రమాణాత్ ప్రతీతేః । తథా చ కించిత్పరమార్థసదవశ్యం శూన్యవాదినాపి స్వీకార్యమ్; అన్యథా బాధస్య నిరవధికత్వప్రసఙ్గాదితి సూత్రార్థః స చ న ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిరోధీ । తథా చోక్తం - 'బాధితోఽపహ్నవో మానైః వ్యావహారికమానతా । మానానాం తాత్త్వికం కించిత్ వస్తు నాశ్రిత్య దుర్భణే'తి । నాపి స్వప్నవైధర్మ్యోక్త్యయోగః; తస్యాః 'విమతం నిస్తత్త్వం తర్కపీడ్యత్వాత్ మరుమరీచికాజలవ'దిత్యనుమానే బాధ్యత్వప్రమాణాగమ్యత్వదోషజన్యత్వాద్యుపాధిప్రదర్శనపరత్వాత్ విజ్ఞానవాదనిరాకరణపరేణాపి నానేన సూత్రేణ విరోధః । రూపాదిరహితబ్రహ్మజగదుపాదానత్వప్రతిపాదకసమన్వయస్య నీలాద్యాకారం విజ్ఞానం సాధయతా అనుమానేన విరోధసన్దేహే 'స్వప్నధీసామ్యతో బుద్ధేర్బుద్ధ్యాఽర్థస్య సహేక్షణాత్ । తద్భేదేనానిరూప్యత్వాత్ జ్ఞానాకారోఽర్థ ఇష్యతామ్ ॥ విమతా ధీః, న జ్ఞానవ్యతిరిక్తాలమ్బనా, ధీత్వాత్ , స్వప్నధీవత్ । విపక్షే చ జ్ఞానాభానేఽప్యర్థభానప్రసఙ్గో బాధకః । న హి భిన్నయోరశ్వమహిషయోః సహోపలమ్భనియమోఽస్తి । తస్మాన్న జ్ఞానాతిరిక్తం సదితి ప్రాప్తే పరిహారసూత్రం 'నాభావ ఉపలబ్ధేరి'త్యాది । బాధేన సోపాధికతానుమానే ఉపాయాభావేన సహోపలమ్భః సారూప్యతో బుద్ధితదర్థభేదస్థూలార్థభఙ్గో భవతోఽపి తుల్యః । సూత్రార్థస్తు, నాభావః – జ్ఞానాతిరిక్తస్యార్థస్య నాసత్వమ్ , కింతు వ్యవహారదశాబాధ్యార్థక్రియాకారిత్వరూపం సత్త్వమేవ । ఉపలబ్ధేః – జ్ఞానాతిరేకేణ ప్రమాణైరుపలబ్ధేః । స్వప్నవైధర్మ్యోక్తిః బాధ్యత్వాద్యుపాధిప్రదర్శనాయ । తేన బాధాత్ సోపాధికత్వాచ్చ పూర్వానుమానం దుష్టమిత్యర్థః। తస్మాన్నైవమపి విరోధశఙ్కా । తదుక్తం తస్మాన్న జ్ఞానాకారోఽర్థః, కింతు బాహ్యః । స చార్థక్రియాకారిత్వసత్త్వోపేతోఽపి అద్వైతశ్రుతివశాత్ బ్రహ్మణి కల్పితో న పరమార్థసన్నితి సిద్ధాన్తస్య సుగతమతాద్భేదః ఇతి । ఉక్తం చాత్మతత్త్వవివేకే – 'న గ్రాహ్యభేదమవధూయ ధియోఽస్తి వృత్తిస్తద్బాధనే బలిని వేదనయే జయశ్రీః । నోచేదనిత్యమిదమీదృశమేవ విశ్వం తథ్యం తథాగతమతస్య తు కోఽవకాశః ॥" ఇతి । ధర్మిగ్రాహకమానబాధశ్చ ప్రాగేవ పరిహృత ఇతి శివమ్ ॥

॥ ఇతి విశ్వమిథ్యాత్వస్యాగమాదిబాధోద్ధారః ॥

అథాసతసాధకత్వోపపత్తిః

నను–సత్త్వసాధకానాం మిథ్యాత్వసాధకానుమానేభ్యః ప్రాబల్యమ్ ;
మిథ్యాత్వసాధకప్రతిజ్ఞాద్యుపనీతపక్షాదీనాం మిథ్యాత్వాబోధనే సర్వమిథ్యాత్వాసిద్ధిః,
తద్బోధనే పరస్పరవ్యాహతిరాశ్రయాసిద్ధ్యాదికం చేతి చేన్న;
మిథ్యాత్వసాధకప్రతిజ్ఞాద్యుపనీతపక్షాదీనాం మిథ్యాత్వబోధనేఽపి వ్యాహత్యభావాత్ ,
ప్రతిజ్ఞాదిభిస్తేషాం త్రికాలాబాధ్యత్వరూపసత్త్వాప్రతిపాదనాత్ । నను-
సాధకత్వాన్యథానుపపత్త్యా పరమార్థసత్త్వమాయాతి పరమార్థసత ఏవ సాధకత్వాత్ ,
సాధకతాయాః ప్రాక్ సత్త్వఘటితత్వాత్ , న తు ధీమాత్రవిషయత్వమ్ ,
అపరోక్షధీవిషయత్వం, సత్త్వేన తాదృశధీవిషయత్వం వా సాధకతాప్రయోజకమ్ , తుచ్ఛే
నిత్యాతీన్ద్రియే చాతివ్యాప్త్యవ్యాప్తిభ్యామ్ । తత్త్వేన జ్ఞానమపి న తత్ర ప్రయోజకమ్ ;
వహ్నిత్వేనాజ్ఞాతేఽపి వహ్నౌ దాహకత్వదర్శనాత్' వహ్నిత్వేన జ్ఞాతేఽపి గుఞ్జాపుఞ్జే
తదదర్శనాచ్చ, నాపి త్రిచతురకక్ష్యాస్వబాధితాసత్త్వప్రతీతిస్తన్త్రమ్ ; ఆత్మనో
గౌరత్వేనానిత్యత్వస్య నభసో నైల్యేన స్పర్శవత్వస్య చాపత్తేః, గౌరోఽహం, 'నీలం నభ'
ఇత్యాదిప్రతీతావపి త్రిచతురకక్ష్యాస్వబాధాత్ , యౌక్తికబాధస్య త్వన్మతే ప్రకృతేఽపి
భావాదితి-చేన్న; యాద్దశ్యా బుధ్యా తవ నభోనైల్యాదిధీవ్యావృత్తయా ఘటాదౌ సత్త్వసిద్ధిః,
తాదృక్బుద్ధివిషయత్వస్యైవ సాధకత్వే తన్త్రత్వాత్ । అత ఏవ
లోకప్రసిద్ధిస్తన్త్రమితీష్టసిద్ధ్యుక్తమప్యుక్తాభిప్రాయేణ సమ్యగేవ । ఏవం
త్రిచతురకక్ష్యాస్వబాధితావాదిప్రతివాదిప్రాశ్నికాదీనాం సత్త్వబుద్ధిస్తన్త్రమిత్యుపపన్నమేవ ।
గుఞ్జాపుఞ్జస్య వహ్నిత్వే ఆత్మనో గౌరత్వే నభసో నీలత్వే చ తాదృగ్బుద్ధివిషయత్వస్య
తవాప్యసంప్రతిపత్తేః; అన్యథా తేషామపి తత్ర సత్త్వసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ । అథ—యాదృశ్యా శబ్దే
క్లప్తదోషరహితయా బుద్ధ్యా తవ బ్రహ్మణి సత్త్వసిద్ధిః, తాదృశ్యా ప్రత్యక్షే కృప్తదోషరహితయా
మమ జగతి సత్త్వసిద్ధిరస్తు సాధకతుల్యత్వాదితి-చేన్న; బ్రహ్మసత్త్వబుద్ధివత్
జగత్సత్త్వబుద్ధేరవాధితత్వాభావాత్ , త్రికాలాబాధ్యత్వరూపస్య సత్త్వస్య
ప్రత్యక్షావిషయతాయా ఉక్తత్వాచ్చ । న చ–బుద్ధివిషయత్వస్య తన్త్రత్వే వహ్నిత్వేనాజ్ఞాతస్య
వహ్నేరదాహకత్వప్రసఙ్గః, అమృతత్వేన జ్ఞాతస్య చ విషస్య సఞ్జీవకత్వప్రసఙ్గ ఇతి
వాచ్యమ్; వహ్నౌ తాదృగ్వుద్ధివిషయత్వస్యేశ్వరాదిసాధారణస్య సత్త్వాత్ , విషే
సఞ్జీవకత్వప్రసఙ్గస్య నభోనైల్యాదితుల్యత్వాత్ । వస్తుతస్తు–జ్ఞాతాజ్ఞాతసాధారణం
వ్యావహారికం సత్త్వమేవ సాధకత్వే తన్త్రమ్ । తచ్చ బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వమేవ; తచ్చ న
మిథ్యాత్వఘటితమ్ ; అత్యన్తాబాధ్యే బ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యే చ తుల్యత్వాత్ అత ఏవ నేదం
పరమార్థసత్త్వవ్యాప్యమ్ । ఏవం చ పరమార్థసత్త్వస్య సాధకతాయామతన్త్రత్వేన తదభావేఽపి
న సాధకతానుపపత్తిః । ఏతేన–వ్యావహారికత్వం బ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యత్వం వా, వ్యావహారిక
విషయత్వే సతి సత్త్వం వా, సత్త్వేన వ్యవహారమాత్రం వా । నాద్యః; మిథ్యాత్వసిద్ధేః ప్రాక్
తదసిద్ధ్యా అన్యోన్యాశ్రయాత్ । నాపి ద్వితీయః; తస్యాస్మాకం మిథ్యాత్వావిరోధిత్వేనేష్టత్వాత్ ।
న తృతీయః; సత్త్వాభావే సాధకత్వానుపపత్తేరితి—నిరస్తమ్ । ఉక్తనిరుక్తేరదుష్టత్వాత్ । న చ
హేత్వాదీనాం వ్యావహారికసత్త్వే సాధ్యస్యాపి వ్యావహారికసత్త్వమేవ

స్యాదనుమితివిషయసాధ్యస్య పరామర్శవిషయహేతునా సమానసత్తాకత్వనియమాదితి వాచ్యమ్ ; దృశ్యత్వవన్మిథ్యాత్వస్యాపి వ్యావహారికత్వేన సమానసత్తాకత్వస్యేష్టత్వాత్ , సమానసత్తాకత్వనియమాసిద్ధేశ్చ, ధూలీపటలే ధూమభ్రమాదపి వహ్న్యనుమితిప్రమాదర్శనాత్, గన్ధవ్యాప్యపృథివీత్వప్రమాతోఽపి గన్ధప్రాగభావావచ్ఛిన్నే ఘటే పక్షే బాధాస్ఫూర్తిదశాయామనుమితిభ్రమదర్శనాచ్చ । మిథ్యాత్వస్య మిథ్యాత్వేఽపి తత్త్వావేదకశ్రుతివేద్యత్వోపపత్తిః సత్త్వేన సత ఇవ మిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూతస్యాపి ప్రమాణగమ్యత్వావిరోధాత్, ఏకాంశే తత్త్వావేదకత్వాభావేఽపి అపరాంశే తత్త్వావేదకత్వోపపత్తేః । నను వ్యావహారికత్వం సాధకతాయామతన్త్రమ్ ; అజ్ఞానాదిసాధకే పరమార్థసతి సాక్షిణి తదభావాదితి చేన్న; బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వస్యాత్యన్తాబాధ్యేఽపి సత్త్వస్యోక్తత్వాత్ । త్రైవిధ్యవిభాగే పారమార్థికవ్యావృత్తవ్యావహారికత్వనిరుక్తావపి జనకతాయాం తత్సాధారణ్యేఽప్యదోషాత్ । వస్తుతస్తు-సాక్ష్యప్యజ్ఞానోపహిత ఏవాజ్ఞానాదిసాధకః, స చ వ్యావహారిక ఏవ; అనుపహితేన పరమార్థ సదాకారేణ తస్యాసాధకత్వాత్ , ఏవం చ వ్యావహారికసత్త్వమేవ సర్వత్ర సాధకతాయాం ప్రయోజకమితి స్థితమ్ । యథా చాజ్ఞానోపహితస్య సాక్షిత్వేఽపి నాత్మాశ్రయాదిదోషః, తథోక్తం దృశ్యత్వ హేతూపపాదనే ప్రాక్; అగ్రే చ వక్ష్యతే । యత్ర చ యత్సాధకం వ్యావహారికం, తత్ర తద్వ్యావహారికమ్ ; యత్ర తు సాధకం ప్రాతీతికం, తత్ర ఫలమపి తథైవ; న తు వ్యావహారికమితి సర్వవిధిప్రతి షేధాదివ్యవహారాసఙ్కరః । అత ఏవ లోకస్యాపి వ్యతిక్రమే విచారస్య యాదృచ్ఛికబాధాత్ భ్రాన్తత్వాపత్తిరిత్యుదయనోక్తమపి–నిరస్తమ్ ; వ్యావహారికసత్త్వేన లోకమర్యాదానతిక్రమాత్ । భట్టాచార్యవచనాని విరుద్ధత్వేన భాసమానాని సత్త్వవిద్యానిరూపణాయామవిరోధేన వ్యాఖ్యాస్యన్తే । తస్మాత్ పక్షాదిసర్వమిథ్యాత్వసాధనేఽపి న వ్యాహతిః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అసతః సాధకత్వోపపత్తిః ॥

అథాసతః సాధకత్వాభావే బాధకనిరూపణమ్

నను–సత్త్వాపేక్షయా తుచ్ఛవిలక్షణత్వాదేరగౌరవతరత్వేన సాధకత్వే కథం తన్త్రత్వమితి–చేన్న; త్రికాలబాధవిరహరూపస్య సత్త్వస్య లఘుత్వాభావాత్ , జాత్యాదిరూపస్య తస్య మిథ్యాత్వావిరోధిత్వాత్ , ఉభయసిద్ధే సద్వివిక్తే సాధకత్వదర్శనేన పారమార్థికసత్త్వస్య సాధకత్వాప్రయోజకత్వాచ్చ । తథా హి-ప్రతిబిమ్బే బిమ్బసాధకత్వం తావదస్తి । తస్య బిమ్బాత్మనా సత్త్వేఽపి ప్రతిబిమ్బాకారేణాసత్త్వాత్ పరమార్థసత్త్వం న సాధకత్వే ప్రయోజకమ్ । ఏవం స్వప్నార్థస్యాసతోఽపి భావిశుభాశుభసూచకత్వమ్ । యద్యపి తత్రత్యదర్శనస్యైవ సూచకత్వమ్ : “పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతీ"త్యాదిశ్రుతిబలాత్; తథాపి దర్శనమాత్రస్యాతిప్రసక్తత్వేన విషయోఽప్యవశ్యమపేక్షణీయ ఏవ । ఏవం స్ఫటికలౌహిత్యస్య ఉపాధిసన్నిధానసాధకత్వం చ । న చ లౌహిత్యం స్ఫటికే న మిథ్యా, కింతు ధర్మమాత్రప్రతిబిమ్బ ఇతి న పృథగుదాహరణమితి వాచ్యమ్ ।

ధర్మిభూతముఖాదినైరపేక్ష్యేణ తద్ధర్మభూతరూపాదిప్రతిబిమ్బాదర్శనాత్ , ప్రతిబిమ్బస్యావ్యాప్యవృత్తిత్వనియమేన లౌహిత్యస్య స్ఫటికే వ్యాప్యవృత్తిప్రతీత్యయోగాచ్చ । లౌహిత్యే స్ఫటికస్య త్వారోపే తస్య ప్రతిబిమ్బత్వమ్ , స్ఫటికే లౌహిత్యారోపే తు తస్య మిథ్యాత్వమితి వివేకః । స్ఫటికమణేరివోపధాననిమిత్తో లోహితిమేతి లోహితిమ్నః మిథ్యాత్వం దర్శితం ప్రతిబిమ్బసత్యత్వవాదిభిః పఞ్చపాదికాకృద్భిః । ఏవం రేఖాతాదాత్మ్యేనారోపితానాం వర్ణానామర్థసాధకత్వమ్ । న చ-రేఖాస్మారితా వర్ణా ఏవార్థసాధకా ఇతి–వాచ్యమ్ । ఆశైశవమయం కకారోఽయం గకార ఇత్యనుభవాత్ అభేదేనైవ స్మరణాత్ , వివేకే సత్యపి దృఢతరసంస్కారవశాత్ నారోపనివృత్తిః । అత ఏవ కకారం పఠతి లిఖతి చేతి సార్వలౌకికో వ్యవహారః । వర్ణరోపితదీర్ఘహ్రస్వత్వాదీనాం చ నగో నాగ ఇత్యాదావర్థవిశేషప్రత్యాయకత్వమ్ । న చ-వర్ణేష్వనారోపితధ్వనిసాహిత్యం తదభివ్యక్తిరూపం వా దైర్ఘ్యం ప్రత్యాయకమ్, ఏవం హ్రస్వత్వాదికమపీతి–వాచ్యమ్ ; ధ్వనీనామస్ఫురణేఽపి దీర్ఘో వర్ణ ఇత్యాదిప్రత్యయాత్ । నను-ఆరోపితేన వర్ణదైర్ఘ్యాదినా కథం తాత్త్వికార్థసిద్ధిః, న హ్యారోపితేన ధూమేన తాత్త్వికవహ్నిసిద్ధిరితి-చేన్న; సాధకతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వమేవ సాధకతాయాః ప్రయోజకమ్, న త్వారోపితత్వమనారోపితత్వం వా, ధూమాభాసస్య త్వసాధకత్వమ్ ; సాధకతావచ్ఛేదకరూపవ్యాప్త్యభావాత్ , నాసత్త్వాత్; అనాభాసత్వగ్రహశ్చ తత్ర బహులోర్ధ్వతాదిగ్రహణవద్వ్యాప్తిగ్రహణార్థమేవాపేక్షితః । తదుక్తం వాచస్పతిమిశ్రైః–“యథా సత్యత్వావిశేషేఽపి చక్షుషా రూపమేవ జ్ఞాప్యతే న రసః, తథైవాసత్త్వావిశేషేఽపి వర్ణదైర్ఘ్యాదినా సత్యం జ్ఞాప్యతే, న తు ధూమాభాసాదినేతి । దృష్టం హి మాయాకల్పితహస్త్యాదేః రజ్జుసర్పాదేశ్చ భయాదిహేతుత్వం సవితృసుషిరస్య చ మరణసూచకత్వం శఙ్కావిషస్య చ మరణహేతుత్వమ్ । నను-తత్ర శఙ్కైవ భయముత్పాద్య ధాతువ్యాకులతాముత్పాదయతీతి సైవ మరణహేతుః, న తు శఙ్కితం విషమపి; ఏవం సవితృసుషిరమాయాకల్పితగజాదీనామపి జ్ఞానమేవ తత్తదర్థక్రియాకారి, న త్వర్థోఽపి; తథా చ సర్వత్రోదాహృతస్థలేషు జ్ఞానమేవ హేతుః, తచ్చ స్వరూపతః సత్యమేవ; అన్వయవ్యతిరేకావపి జ్ఞానస్యైవ కారణతా గ్రాహయతః, నహి సన్నిహితం సర్పమజానానో బిభేతి । న చ–అర్థానవచ్ఛిన్నస్య జ్ఞానస్య హేతుత్వేఽతిప్రసఙ్గాదర్థావచ్ఛిన్నమేవ జ్ఞానం హేతుః, తథా చార్థోఽపి హేతురేవేతి వాచ్యమ్; అర్థావచ్ఛిన్నస్య జ్ఞానస్య హేతుత్వేఽపి అవచ్ఛేదకస్యార్థస్య తాటస్థ్యేనాహేతుత్వోపపత్తేః (౧) ఘటావచ్ఛిన్నస్య తదత్యన్తాభావతద్ధ్వంసాదేర్ఘటదేశకాలభిన్నదేశకాలాదిత్వేఽప్యవచ్ఛేదకస్య ఘటస్య తదభావవత్, (౨) ఘటేచ్ఛాబ్రహ్మజ్ఞానయోర్ఘటజ్ఞానవేదాన్తసాధ్యత్వేఽపి ఘటబ్రహ్మణోః తదభావవత్, (౩) ఘటప్రాగభావస్య ఘటం ప్రతి జనకత్వేఽపి ఘటస్యాజనకత్వవత్ , (౪) విశేషాదర్శనస్య భ్రమం ప్రతి జనకత్వేఽపి విశేషదర్శనస్య తదభావవత్, (౫) విహితాకరణస్య ప్రత్యవాయజనకత్వేఽపి విహితకరణస్య తదభావవత్, (౬) స్వర్గకామనాయాః యాగజనకత్వేఽపి స్వర్గస్య తదజనకత్వవత్ , (౭) అతీతాదిస్మృత్యాదేర్దుఃఖాదిజనకత్వేఽప్యతీతాదేస్తదజనకత్వవత్, (౮)

అసద్విషయకపరోక్షజ్ఞానస్య తద్వ్యవహారహేతుత్వేఽప్యసతస్తదభావవత్, (౯) చికీర్షితఘటబుద్ధేర్ఘటహేతుత్వేఽపి ఘటస్య తదహేతుత్వవత్ , (౧౦) బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదజ్ఞాననివర్తకత్వేఽప్యుదాసీనస్వభావస్య బ్రహ్మణస్తదభావవత్, (౧౧) బ్రహ్మజ్ఞానస్య జగత్పరిణామికారణత్వేఽపి బ్రహ్మణస్తభావవచ్చ । న చ-తథాపి మిథ్యార్థే జ్ఞానవ్యావర్తకతాఽస్తీత్యసతోఽపి హేతుత్వమితి వాచ్యమ్; నహి వ్యావృత్తధీహేతుత్వం వ్యావర్తకత్వమ్, కింతు వ్యావృత్తిధీహేతుధీవిషయత్వమేవ; సత్యపి దణ్డే తదజ్ఞానే వ్యావృత్త్యజ్ఞానాత్ । అథావచ్ఛేదకస్య మిథ్యాత్వే అవచ్ఛిన్నస్యాపి తన్నియమః, న; తుచ్ఛజ్ఞానే తుచ్ఛవైలక్షణ్యే చ తుచ్ఛత్వస్య, ప్రతిభాసికాద్వైలక్షణ్యే ప్రతిభాసికత్వస్య, పఞ్చమప్రకారాయామాత్మస్వరూపభూతాయాం వా అనిర్వచనీయాజ్ఞానస్య నివృత్తౌ చతుర్థప్రకారానిర్వచనీయత్వస్య, పారమార్థికాత్మస్వరూపే తద్భిన్నే వా అనృతద్వైతస్యాభావేఽనృతత్వస్య చాదర్శనాత్ తత్రావచ్ఛేదకానామసదాదీనాం తాటస్థ్యేఽత్రాపి తథాస్త్వితి చేత్, అత్రోచ్యతే యదుక్తం తాటస్థ్యలక్షణముపలక్షణత్వమేవ సర్వత్రావచ్ఛేదస్యేతి । తన్న; విశేషణత్వే సంభవత్యుపలక్షణత్వాయోగాత్ । విశేషణబాధపూర్వకత్వాదుపలక్షణత్వకల్పనాయాః; అన్యథా 'దణ్డీ ప్రైషవానన్వాహ' ‘లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీ'త్యాదావపి వేదే దణ్డలౌహిత్యాదేరుపలక్షణత్వాత్ తదభావేఽపి అనుష్ఠానప్రసఙ్గః, ‘సర్వాదీని సర్వనామానీ'త్యత్ర సర్వశబ్దస్య సర్వనామసంజ్ఞా న స్యాత్, ‘జన్మాద్యస్య యత' ఇత్యత్ర జన్మనో బ్రహ్మలక్షణత్వం న స్యాత్ ; విశేషణార్థత్వేన తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిసంభవేఽప్యుపలక్షణార్థత్వేనాతద్గుణసం విజ్ఞానబహువ్రీహిస్వీకారప్రసఙ్గాత్ । ఏవం ‘అసిపాణయః ప్రవేశ్యన్తామి' త్యాదిలౌకికప్రయోగేఽపి ప్రతిబిమ్బాదిజ్ఞానానాం జనకత్వే చ విశేషణతయా ప్రతిబిమ్బాదీనామపి జనకత్వే బాధాభావాత్ నోపలక్షణత్వపక్షో యుజ్యతే, ఉదాహృతస్థలేషు సర్వత్ర బాధకమస్త్యేవేతి విశేషః । తథా హి-ప్రథమే ఘటదేశకాలౌ గృహీత్వా తద్భిన్నదేశకాలత్వం తదత్యన్తాభావాదౌ గ్రాహ్యమ్ ; ఘటస్యాపి తత్సంబన్ధే తద్దేశకాలభిన్నదేశకాలత్వమేవ వ్యాహతం స్యాత్ । ద్వితీయే త్విష్టాపత్తిః; క్వచిత్ ఘటజ్ఞానస్య ఘటేచ్ఛాజనకత్వవత్ ఘటం ప్రత్యపి జనకత్వాత్ , బ్రహ్మణో వేదాన్తసాధ్యత్వే తు నిత్యత్వవిరోధః । తృతీయే ప్రాగభావవత్ ఘటస్య స్వజనకత్వే ప్రతియోగిప్రాగభావయోః సమానకాలీనత్వాపత్తిః స్వావధికపూర్వత్వఘటితజనకత్వస్య స్వస్మిన్వ్యాహతత్వం చ । చతుర్థే పఞ్చమే చ ప్రతియోగితదభావయోః సహావృత్త్యా భ్రమప్రత్యవాయయోరనుత్పత్తిప్రసఙ్గః । షష్ఠే కామనావత్ కామనావిషయస్య యాగజనకత్వే తస్య ప్రాక్సత్తయా తత్కామనైవ వ్యాహన్యేత; సిద్ధే ఇచ్ఛావిరహాత్। సప్తమే అతీతస్య జనకత్వే కార్యావ్యవహితపూర్వకాలే స్వస్వవ్యాప్యాన్యతరసత్త్వాపత్తిః। అష్టమే అసతో జనకత్వే నిఃస్వరూపత్వవ్యాఘాతః । నవమే చికీర్షితఘటజ్ఞానవత్ స్వస్య జనకత్వే పూర్వవద్వ్యాఘాతః । దశమే ఉదాసీనస్య బ్రహ్మణో న నివర్తకత్వమ్ : స్వరూపతః ఉపహితస్యైవ వృత్తివిషయత్వేన తస్యా విషయత్వాత్ । ఉపహితస్య చ నివర్తకత్వమస్త్యేవ । ఏకాదశే

బ్రహ్మాజ్ఞానస్య పరిణామికారణత్వేఽపి న బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ్ ; కార్యే జడత్వోపలమ్భాత్ । ఏవంవిధబాధకబలేన తత్రోపలక్షణత్వస్వీకారాత్ న చ ప్రకృతే బాధకమస్తి; అవ్యవహితదేశకాలాదివృత్తిత్వస్య ప్రతిభాసికసాధారణత్వాత్ । ఇదానీమత్ర సర్ప ఇత్యాదిప్రతీత్యవిశేషాత్ । న హి క్వచిత్ బాధకబలేన ముఖ్యపరిత్యాగః కృత ఇతి సర్వత్ర తథైవ భవిష్యతి; ఉత్కర్షాద్యనువిధానాచ్చ । తథా హి స్వప్నే జాగరే చోత్కృష్టకలధౌతదర్శనాత్ ఉత్కృష్టం సుఖమ్ ఉత్కృష్టసర్పాదిదర్శనాచ్చోత్కృష్టం భయాది దృశ్యతే; విషయస్యాకారణత్వే తదుత్కర్షానువిధానం కార్యే న స్యాత్ । న హ్యకారణోత్కర్షః కార్యమనువిధత్తే ఇతి న్యాయాత్ । న చ జ్ఞానప్రకర్షాదేవ తత్ప్రకర్షం ; జ్ఞానేఽపి విషయగతప్రకర్ష విహాయాన్యస్య ప్రకర్షస్యాభావాత్ । అథ జ్ఞానగతా జాతిరేవ ప్రకర్షః । న, చాక్షుషత్వాదినా సఙ్కరప్రసఙ్గాత్, విషయప్రకర్షేణైవోపపత్తౌ చాక్షుషత్వాదివ్యాప్యనానాజాత్యఙ్గీకారే గౌరవాన్మానాభావాచ్చ । కించ జ్ఞానస్య భయాదిజనకత్వే సర్పాద్యవచ్ఛిన్నత్వమేవ కారణతావచ్ఛేదకమాథేయమ్ । జ్ఞానత్వేన జనకత్వే అతిప్రసఙ్గాత్ । తథాచ మిథ్యాత్వావచ్ఛిన్నత్వాకారేణ జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వాత్ భ్రమస్థలే జ్ఞానమాత్రస్య జనకత్వేఽపి మిథ్యాభూతస్య జనకత్వమాగతమేవ । జనకతావచ్ఛేదకరూపేణ చ మిథ్యాత్వే రూపాన్తరేణ సత్త్వమపసత్త్వాత్ నాతిరిచ్యతే; అనుపయోగాత్ । తదుక్తం ఖణ్డనకృద్భిః - "అన్యదా సత్త్వం తు పాటచ్చరలుణ్ఠితవేశ్మని యామికజాగరణవృత్తాన్తమనుసరతీతి । స్వరూపేణాపి తు భ్రమజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వమస్త్యేవ; స్వరూపతో బాధాభావే విషయతోఽప్యబాధప్రసఙ్గాత్ । న చ గుణజన్యత్వముపాధిః; తస్యాప్యాపాద్యత్వేన వహ్న్యనుమానే వహ్నిసామగ్ర్యా ఇవ సాధనవ్యాపకత్వేనానుపాధిత్వాత్ , విషయ ఇవ మిథ్యాత్వప్రయోజకదోషాదిసమవహితసామగ్ర్యా అజ్ఞానేఽపి అవిశేషాచ్చ । తుచ్ఛజ్ఞానతద్విషయ్యాదౌ చ తుచ్ఛత్వాదర్శనమబాధకమ్ । అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకయోః సర్వత్ర సారూప్యనియమానభ్యుపగమాత్, ప్రకృతే చావచ్ఛేదక ఇవావచ్ఛేద్యేఽపి మిథ్యాత్వప్రయోజకరూపతుల్యత్వేన సారూప్యోపపత్తేః । సర్వసాధారణం చైకం కారణత్వమభ్యుపగమ్యైతదవోచామ । వస్తుతస్తు దణ్డతన్త్వాదిసాధారణమేకం కారణత్వం నాస్త్యేవ; యత్ర తవ సత్త్వమవచ్ఛేదకం, తత్ర న మమ తుచ్ఛవిలక్షణత్వాదికమ్ , కిం తు కార్యతావచ్ఛేదకం ఘటత్వపటత్వాదికారణతావచ్ఛేదకంచ దణ్డతన్త్వాది । తద్భేదాచ్చ కారణత్వం భిన్నమ్ । యథా గోగవయసాదృశ్యమన్యత్ భ్రాతృభగిన్యాదిసాదృశ్యమన్యత్ । తత్ర నైకమవచ్ఛేదకమ్ , కింతు గవయత్వభగినీత్వాదికమేవ తద్వదత్రాపి దణ్డత్వాదికమేవ సత్త్వాసత్త్వోదాసీనమవచ్ఛేదకం వాచ్యమ్ । తథాచ జనకత్వానుసారేణ న సత్త్వాసత్త్వసిద్ధిః। తదుక్తం ఖణ్డనకృద్భిః–"పూర్వసంబన్ధనియమే హేతుత్వే తుల్య ఏవ నౌ। హేతుసత్త్వబహిర్భూతసత్త్వాసత్త్వకథా వృథా ॥" ఇతి । 'అన్తర్భావితసత్త్వం చేత్ కారణం తదసత్తతః । నాన్తర్భావితసత్త్వం చేత్ కారణం తదసత్తతః । ఇతి చ । న చైవమ్- 'అన్తర్భావితసత్త్వం చేదధిష్ఠానమసత్తతః ।। నాన్తర్భావితసత్త్వం చేదధిష్ఠానమసత్తతః ॥ ఇతి తవాపి సమానమితి వాచ్యమ్; మమాధిష్ఠానే స్వరూపత ఏవ సత్తాఙ్గీకారః, తవ తు కారణే

స్వరూపాతిరిక్తసత్తాఙ్గీకార ఇతి విశేషాత్ । యత్తు–అర్థో న జ్ఞానస్య।
జనకతాయామవచ్ఛేదకోఽపిః మానాభావాత్ , న చాతిప్రసఙ్గః; విషయావచ్ఛేదకమనపేక్ష్యైవ
సర్వజ్ఞానస్యాసర్వజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిసిద్ధేః । తథా హి-
సర్వజ్ఞానస్యాసర్వజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిర్వ్యావర్తకాధీనా । న చ విషయస్తత్సమ్బన్ధో వా వ్యావర్తక
స్వరూపాతిరిక్తద్వినిష్ఠసంబన్ధస్యాభావాత్ ; అసంబన్ధస్య చావ్యావర్తకత్వాత్ । అథ
సంబన్ధాన్తరమన్తరేణ విశిష్టవ్యవహారజననయోగ్యం జ్ఞానస్వరూపమేవ వా జ్ఞానమాత్రనిష్ఠః
కశ్చిద్ధర్మో వా సంబన్ధః, తర్హి విషయమనన్తర్భావ్యైవ జ్ఞానాత్తద్గతధర్మాద్వా
విశేషసిద్ధిరిత్యాయాతమ్ । కించ సర్వజ్ఞానమసర్వజ్ఞానాద్ధర్మ్యన్తరసంబన్ధమనపేక్ష్య
విలక్షణమ్ ; తజ్జనకవిలక్షణజన్యత్వాత్ ,యవాఙ్కురాత్ కలమాఙ్కరంవత్,
తజ్జన్యవిలక్షణజనకత్వాద్వా, యవబీజాత్కలమబీజవత్ । న చ విలక్షణవిషయసంబన్ధేనైవ
హేత్వోరుపపత్తావప్రయోజకత్వమ్ ; తథాత్వే హి యవబీజతదఙ్కురవిలక్షణజన్యజనకే
కలమాఙ్కరతద్వీజేఽపి యవాఙ్కురతద్బీజాఙ్కురాభ్యాం
కలమాఙ్కురతద్బీజత్వరూపస్వాభావికవైలక్షణ్యం వినా
కదాచిదుపలక్షణీభూతచైత్రాదిసంబన్ధిత్వమాత్రేణ విలక్షణే స్యాతామ్ । సాక్షాత్కారోఽపి
పరోక్షజ్ఞానాదన్యసంబన్ధితామాత్రేణ విలక్షణః స్యాత్ । ఏవం చ యథా
ప్రతియోగినమనన్తర్భావ్యైవ ఘటస్యాభావో భావాన్తరాత్ , యథా చ విషయమనన్తర్భావ్యైవ
శిలోద్ధరణకృతిర్మాషోద్ధరణకృతితః, యథా చాతీతాదిజ్ఞానమసద్విషయకపరోక్షజ్ఞానవ్యవహారౌ
చ జ్ఞానాన్తరాదితః, అన్యథా తత్కార్యసఙ్కరః స్యాత్ ; ఏవం సర్వజ్ఞానమపి రజ్జౌ సర్వజ్ఞానస్య
భ్రమత్వేనాధికజన్యత్వేఽపి సర్వజ్ఞానత్వేన తద్ధేతుజన్యత్వాత్ స్వత ఏవ వా
అసర్వజ్ఞానాద్విలక్షణమితి న కోఽపి దోషః । న చాభావాదావపి ప్రతియోగ్యాదేరవచ్ఛేదకత్వం;
ధ్వంసాదేః కృతేరతీతాదిజ్ఞానస్య చ సత్తాసమయే ప్రతియోగివిషయయోరసత్త్వాత్ ఇతి ।
తన్న సర్వజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నస్యాసర్వజ్ఞానాద్వ్యావృత్తౌ ప్రయోజకం న తత్తత్స్వరూపమేవ
సర్వజ్ఞానసాధారణ్యాభావాత్ , కింత్వనుగతో ధర్మః కశ్చిత్ । సోఽపి సర్వజ్ఞానమాత్రే న
జాతిరూపః; ప్రత్యక్షత్వానుమానత్వాదినా సఙ్కరప్రసఙ్గాత్, కింతూపాధిరూపః, । స చ
స్వరూపసంబన్ధేనాధ్యాసికసంబన్ధేన వా సంబన్ధిభూతవిషయాదన్యో న భవతి; మానాభావాత్ ।
అత ఏవ ధర్మ్యన్తరసంబన్ధమనపేక్ష్య విలక్షణమిత్యుక్తానుమానం బాధితం ద్రష్టవ్యం
వ్యభిచారి చ। తథా హి ఘటసంయోగః, పటసంయోగాన్న జాత్యా భిద్యతే,
తదవృత్తిజాత్యనధికరణత్వాత్ , కింతు ఘటరూపోపాధినైవేతి ధర్మ్యన్తరసమ్బన్ధమపేక్ష్యైవ
విలక్షణే ఘటసంయోగత్వావచ్ఛిన్నే సాధ్యాభావవతి ఉక్తహేతుసత్త్వాద్వ్యభిచారః,
అప్రయోజకం చ । న చ-- ఉపలక్షణీభూతచైత్రసంబన్ధేనాపి
కలమాఙ్కురాదేర్వ్యావృత్తతాపత్తిః; విపక్షబాధాయామిష్టాపత్తేః । న హి జాతేర్వ్యావర్తకత్వే
ఉపాధిరవ్యావర్తకో భవతి । ఏవం శిలోద్ధరణమాషోద్ధరణకృత్యోః పరస్పరం జాత్యా
వ్యావృత్తావపి విషయరూపోపాధినాపి వ్యావృత్తిరవిరుద్ధా । శిలోద్ధరణే చ జాతివిశేషవిశిష్టాయాః
కృతేర్జనకత్వేన తద్రహితాయా మాషోద్ధరణకృతేస్తదనిష్పత్తిరవిరుద్ధా । వ్యావృత్తేరన్యతోఽపి

సిద్ధిసంభవే కార్యకారణభావాదినిర్వాహాయ జాతివిశేషస్యాపి కల్పనాత్ , అతీతాసద్విషయకజ్ఞానవ్యవహారాదౌ చాతీతాసతోరేవ వ్యావర్తకత్వమ్ । న హి వ్యావృత్తిధీజనకత్వం తత్; యేన సత్త్వాభావే ప్రాక్సత్త్వశరీరతయా న స్యాత్, కిం తు వ్యావృత్తిధీజనకధీవిషయత్వమిత్యుక్తమ్ । తచ్చాతీతాదౌ సులభమేవ । అత ఏవాభావాదినిదర్శనమపి నిరస్తమ్; ఉక్తరూపవ్యావర్తకత్వస్యాత్యన్తాసత్యపి సమ్భవేన కదాచిత్ సతి సంభవస్య కైముతికన్యాయసిద్ధత్వాత్ । నను–విషయస్య వ్యావర్తకత్వేఽపి సర్వత్ర విశేషణత్వాసంభవాత్ ఉపలక్షణత్వమేవ వాచ్యమ్; ఉపలక్షణేన చోపలక్ష్యగతస్వసంబన్ధవ్యతిరిక్తః కశ్చిద్ధర్మ ఏవోపస్థాప్యతే, కాకేనేవ గృహసంబన్ధినా తద్గతసంస్థానవిశేషః। తథాచ స ఏవ వ్యావర్తక ఇతి విషయసంబన్ధమనపేక్ష్య స్వగతేనైవ ధర్మేణ జ్ఞానస్య వ్యావృత్తిరితి చేన్న; విషయస్య విశేషణత్వవదుపలక్షణత్వస్యాప్యనభ్యుపగమాత్ । యేన హి స్వోపరాగాద్విశేష్యే వ్యావృత్తిబుద్ధిర్జన్యతే, తద్విశేషణం వ్యావృత్తిబుద్ధికాలే విశేష్యోపరఞ్జకమిత్యర్థః। యథా గోత్వాది । యేన చ స్వోపరాగముదాసీనం కుర్వతా విశేష్యగతవ్యావర్తకధర్మోపస్థాపనేన వ్యావృత్తిబుద్ధిర్జన్యతే తదుపలక్షణమ్ , యథా కాకాది । యత్తు–విశేష్యే నోపరఞ్జకమ్ , న వా ధర్మాన్తరోపస్థాపకమ్ , అథ చ వ్యావర్తకం తదుపాధిః యథా పఙ్కజశబ్దప్రయోగే పద్మత్వం, యథా వోద్భిదాదిశబ్దప్రయోగే యాగత్వావాన్తరజాతివిశేషః । అత్ర హి పద్మత్వయాగత్వావాన్తరధర్మో పఙ్కజనికర్తరి ఫలోద్భేదనకర్తరి చ న ధర్మాన్తరముపస్థాపయతః; అప్రతీతేః; న వా స్వోపరక్తాం బుద్ధిం జనయతః; సముదాయే శక్త్యన్తరానభ్యుపగమాత్, అథ చ కుముదజ్యోతిష్టోమాదిభ్యో వ్యావర్తకావిత్యుపాధీ ఏవ । ఇదం చ ప్రాభాకరాణాం భాట్టానాం చ సంమతముదాహరణయుగలమ్ । తార్కికాణాం త్వాకాశశబ్దప్రయోగే శబ్దాశ్రయత్వముదాహరణమ్ । అత ఏవావిద్యాదికం సాక్షిత్వాదావుపాధిరితి సిద్ధాన్తో వేదాన్తినామ్ । అతో యత్ర విషయస్య విశేషణత్వం న సంభవతి, తత్కాలాసత్త్వాత్ , తత్రోపాధిత్వాభ్యుపగమాన్నోపలక్షణత్వనివన్ధనదోషావకాశః, సన్దేహే తు విశేషణత్వమేవాభ్యర్హితత్వాదుపేయతే । తస్మాద్విషయ ఏవ సర్వత్ర జ్ఞానే వ్యావర్తకః । ఏకవిషయకస్మృత్యనుభవయోః పరోక్షాపరోక్షయోశ్చ విషయమనపేక్ష్య జాత్యా పరస్పరవ్యావృత్తిదర్శనాత్ । సర్వత్ర విషయనిరపేక్షా జాతిరేవ వ్యావర్తకేతి న యుక్తమ్ ; భిన్నవిషయకే సమానజాతీయే తసంభవాత్ । న చ తత్రాపి జాతిరస్తిక్షీరా దిమాధుర్యవదితి వాచ్యమ్ ; చాక్షుషత్వాదినా సఙ్కరస్యోక్తత్వాత్ । న చ–తవ మతే తత్తద్వృత్తేస్తత్తదాకారత్వేన చైతన్యస్య తత్రప్రతిబిమ్బితత్వేన వా మమ తు తత్తజ్జ్ఞానస్య తత్తదీయస్వభావత్వేన తత్తద్వ్యవహారజననశక్తత్వేన వా స్వత ఏవ వైలక్షణ్యమితి వాచ్యమ్; విషయస్యైవాకారసమర్పకత్వేన స్వభావవ్యవహారయోః పరిచాయకత్వేన చ తన్నైరపేక్ష్యేణ వ్యావర్తకతాయా వక్తుమశక్యత్వాత్ । అస్మాభిశ్చ తుచ్ఛే జనకత్వస్యానుక్తత్వాత్ । విశేషణత్వోపాధిత్వయోః సంభవే చ నోపలక్షణత్వమిత్యుక్తమ్ । న చ 'కథమసతః సజ్జాయేతేతి శ్రుత్యా 'నాసతోఽదృష్టత్వాదితి సూత్రేణ శశవిషాణాదిభ్యః

సదుత్పత్త్యదర్శనాదిత్యాదిభాష్యేణ చ విరోధః; తేషాం తుచ్ఛే జనకత్వనిషేధపరత్వాత్ , అస్మాభిశ్చ తుచ్ఛే జనకత్వస్యానుక్తత్వాత్ । తస్మాత్ సద్వివిక్తత్వం సాధనమితి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అసతః సాధకత్వాభావే బాధకమ్ ॥

అథ దృగ్దృశ్యసంబన్ధభఙ్గః

నను–మిథ్యాత్వానుమానమప్రయోజకం, సత్యత్వేఽపి దృశ్యత్వోపపత్తేరితి-చేన్న; దృగ్దృశ్యసంబన్ధానుపపత్తేః । నహి జ్ఞానం జ్ఞేయాసంబద్ధమేవ ప్రకాశకమ్; అతిప్రసఙ్గాత్ । నాపి సంబద్ధమ్ ; ఆత్మస్వరూపస్య తద్గుణస్య వా జ్ఞానస్య జ్ఞేయేన సంయోగసమవాయయోరభావాత్ , అన్యస్య చానాధ్యాసికస్య సంబన్ధస్యాభావాత్ । న చ విషయవిషయిభావః సః; తస్య విషయిత్వవిషయత్వరూపస్య ఏకైకమాత్రనిష్ఠత్వేన ద్వినిష్ఠసంబన్ధాత్మకత్వాసంభవాత్ , దుర్నిరూపత్వాచ్చ । తథా హి (౧) విషయత్వం కిం జ్ఞానజన్యఫలాధారత్వం, (౨) కింవా జ్ఞానజన్యహానాదిబుద్ధిగోచరత్వం, (3) ఉత జ్ఞానకర్మత్వం, (౪) జ్ఞానాకారార్పకత్వం వా, (౫) దృశ్యమానత్వే సతి తత్త్వం వా; (౬) జ్ఞానజన్యవ్యవహారయోగ్యత్వం వా, (౭) సన్నికృష్టకరణేన యజ్జ్ఞానముత్పాద్యతే తత్త్వం వా, (౮) యస్యాం సంవిది యోఽర్థోఽవభాసతే స తస్యా విషయః; తథాచ సంవిది భాసమానత్వమితి వా, (౯) సంబన్ధాన్తరమన్తరా జ్ఞానావచ్ఛేదకత్వం వా । ఆద్యే ఫలం న తావత్ జ్ఞాతతా, అనఙ్గీకారాత్; అతీతాదావభావాచ్చ । నాపి హానాదిః; గగనాదౌ తదభావాత్ , కలధౌతమలాదేరపి తజ్జ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గాచ్చ । నాప్యభిజ్ఞాభిలపనే; తయోర్జ్ఞేయావృత్తిత్వాత్ । న చ-విషయవిషయిభావేన తే తత్ర స్త ఇతి వాచ్యమ్। తస్యైవ విచార్యమాణత్వాత్ । అత ఏవ న ద్వితీయోఽపి । న తృతీయః; ఈశ్వరజ్ఞానస్యాతీతాదిజ్ఞానస్య చ కర్మకారకాజన్యత్వేన నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్ । న చతుర్థః; జ్ఞానతదాకారయోరభేదేన సర్వేషాం జ్ఞానహేతూనాం విషయత్వాపాతాత్, అనుమిత్యాదివిషయే తదభావాచ్చ । నే పఞ్చమః; దృశ్యమానత్వస్య విషయత్వఘటితత్వేనాత్మాశ్రయాత్ । న షష్ఠః; యోగ్యతాయాం యోగ్యతాన్తరాభావాత్ । న చ యోగ్యతా యోగ్యతాం వినైవ యోగ్యా, యథా దృశ్యత్వం దృశ్యత్వాన్తరం వినైవ దృశ్యమితి–వాచ్యమ్ ; అవచ్ఛేదకరూపాపరిచయే యోగ్యతాయా ఏవ గ్రహీతుమశక్యత్వాత్ । న చ జ్ఞానవిషయత్వం తదవచ్ఛేదకమ్ ; ఆత్మాశ్రయాత్ । న సప్తమ; నిత్యేశ్వరజ్ఞానస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్ । నాష్టమః; సంవిదీతి న తావదధికరణసప్తమీ; జ్ఞానస్య జ్ఞేయానధికరణత్వాత్ । నాపి విషయసప్తమీ; తస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్ , సంవిదో విషయత్వం సంవేద్యస్య చ విషయిత్వమితి వైపరీత్యాపాతాచ్చ । నాపి సతి సప్తమీ; భాసమానత్వస్య విషయతాఘటితత్వేనాత్మాశ్రయాత్ । నాపి నవమః; మత్సమవేతం రూపజ్ఞానమిత్యత్ర రూపజ్ఞానసమవాయస్య సంబన్ధాన్తరం వినైవ రూపజ్ఞానావచ్ఛేదకస్య 'ఇదం రూపమి'తి జ్ఞానేఽపి విషయత్వాపాతాత్ । ననుజ్ఞానవిషయ ఇత్యభియుక్తప్రయోగ ఏవ జ్ఞానవిషయయోః సంబన్ధః; యథా అభియుక్తస్య మన్త్ర ఇతి ప్రయోగవిషయత్వమేవ మన్త్రలక్షణమ్ , న చాన్యోన్యాశ్రయః; పూర్వపూర్వప్రయోగమపేక్ష్యోత్తరోత్తరప్రయోగాదితి

చేన్న; ఏతావతా హి జ్ఞేయత్వమాత్రం సామాన్యతః స్యాత్, న త్వేతదజ్ఞానవిషయత్వమ్ । న చాస్మిన్ సాదౌ పూర్వప్రయోగమపేక్ష్య ఉత్తరోత్తరప్రయోగో వక్తుం శక్యతే; తస్యానాదిమాత్రవిశ్రాన్తత్వాత్ । కిం చ ప్రయోగోఽపి స్వవిషయే సంబన్ధ ఇత్యాత్మాశ్రయోఽపి । నను యద్జ్ఞానం యదభిలపనరూపవ్యవహారకారణం స తస్య విషయః; కరణపాటవాద్యభావేన వ్యవహారానుదయేఽపి సహకారివిరహప్రయుక్తకార్యాభావవత్త్వరూపం కారణత్వమస్త్యేవ, న చ నిర్వికల్పకవిషయే అవ్యాప్తిః తస్యాఙ్గీకారాత్, న చ యత్తద్భ్యామననుగమో దోషః; కస్య కో విషయ ఇతి అననుగతస్యైవ ప్రశ్నవిషయత్వేన తస్యాదోషత్వాత్ , న ఘటజ్ఞానానన్తరం ప్రమాదాయ యద్యత్ర పట ఇతి వ్యవహారస్తత్ర ఘటజ్ఞానస్య పటాభిలపనరూపవ్యవహారజనకత్వేన పటవిషయత్వాపత్తిః; సమానవిషయాభిలాపం ప్రత్యేవ జ్ఞానస్య జనకతయా భిన్నవిషయతయా తత్రాజనకత్వాదితి–చేన్నః అభిలపనరూపవ్యవహారజననయోగ్యత్వం న ప్రాతిస్వికరూపేణ నిర్ణేయమ్ । అవచ్ఛేదకత్వస్య ఫలనిర్ణేయత్వాత్ ; ప్రతిస్వం చ ఫలాదర్శనాత్, అజనితఫలే ప్రాతిస్వికయోగ్యతాయాం మానాభావాత్ , కింతు తత్ర తత్రానుగతతత్తద్వృత్తివిషయత్వేన । తథాచ ఆత్మాశ్రయః । అతఏవజ్ఞానకర్మత్వం విషయత్వమ్ , కర్మత్వం చ న కారకవిశేషః; యేనాతీతాదౌ తదభావో భవేత్ , కింతు క్రియాధీనవ్యవహారయోగ్యత్వరూపాతిశయవత్త్వమ్ ; అన్యథా ఘటం కరోతీత్యాదావసిద్ధం ఘటాదిజనకం సిద్ధం చ న కృతికర్మేతి ద్వితీయావిభక్తిరనర్థికా స్యాదితి నిరస్తమ్; వ్యవహారయోగ్యత్వం న వ్యవహారరూపఫలోపహితత్వమ్ ; కుత్రచిత్ ప్రతిరుద్ధే వ్యవహారే అవ్యాప్తేః । నాపి తత్స్వరూపయోగ్యత్వమ్ ; విషయత్వాదన్యస్య తస్యాసంభవాదితి పూర్వోక్తదోషాత్ । న చ– అవచ్ఛేదకాత్ భిన్నం సహకారి విరహప్రయుక్తకార్యాభావవత్వం తదితి వాచ్యమ్। అనుగతావచ్ఛేదకధర్మం వినా తస్యాపి గ్రహీతుమశక్యత్వాత్ । ఘటం కరోతీత్యత్ర సిద్ధస్యైవ కపాలాదేః కృతికర్మతా; వ్యాపారకార్యతయా సిద్ధస్యైవ కృతికర్మతాఙ్గీకారాత్ । అతఏవ నిష్పాదనావాచిధాతుసభభివ్యాహృతకర్మపదే శక్యావయవే నిరూఢలక్షణామాహురసత్కార్యవాదినః । సత్కార్యవాదినాం తు పూర్వసతోఽప్యభివ్యఞ్జనీయతయా న కారకత్వకృతికర్మత్వయోరనుపపత్తిః । ఏతేన- 'యస్యాం సంవిదీ'త్యాదిపూర్వోక్తేఽపి న దోషః సంవిదీతి సతి సప్తమీ, భాసమానత్వం చ వ్యవహారయోగ్యత్వమ్ , తచ్చ సతి కారణాన్తరే వ్యవహారావశ్యమ్భావ ఇత్యేతదపి–నిరస్తమ్ । నను–యః సంబన్ధాన్తరమనపేక్ష్య యజ్జ్ఞానావచ్ఛేదకో యజ్జ్ఞానానవచ్ఛిన్నస్వభావశ్చ స తస్య విషయః; యద్యప్యాత్మా స్వవిషయజ్ఞానసమవాయవాన్; తథాపి న తస్య జ్ఞానావచ్ఛేదే సమవాయాపేక్షా, జ్ఞానాసమవాయినోఽపి ఘటాదేస్తదవచ్ఛేదకత్వదర్శనాత్ , యద్యపి చ రూపజ్ఞానం మత్సమవేతం ధ్వస్తమిష్టమిత్యాదౌ రూపజ్ఞానావిషయా అప్యాత్మసమవాయేచ్ఛాధ్వంసాదయః సంబన్ధాన్తరమనపేక్ష్య జ్ఞానావచ్ఛేదకాః; తథాపి సమవేతేష్యమాణప్రతియోగ్యాత్మకరూపజ్ఞానావచ్ఛిన్నస్వభావా ఏవ; సంబన్ధేచ్ఛాదీనాం సంబన్ధీష్యమాణాద్యవచ్ఛిన్నస్వభావత్వాదితి నాతివ్యాప్తిః । జ్ఞానవిషయస్తు న

జ్ఞానావచ్ఛిన్నస్వభావః; జ్ఞానస్య ఘటాద్యవచ్ఛిన్నస్వభావత్వవత్ ఘటాదేర్జ్ఞానావచ్ఛిన్నస్వభావత్వాదర్శనాత్ । యద్యపి స్వగ్రాహకజ్ఞానవిషయీభూతం జ్ఞానవిషయకానుమిత్యనువ్యవసాయాదికం జ్ఞానం జ్ఞానావచ్ఛిన్నస్వభావమ్ ; తథాపి స్వయం యత్ జ్ఞానం ప్రతి విషయస్తదవచ్ఛిన్నస్వభావం నేతి నావ్యాప్తిరితి చేన్న; మత్సమవేతం రూపజ్ఞానమిత్యాకారకజ్ఞానస్యాత్మసమవాయవిషయకత్వాభావప్రసఙ్గాత్ ఆత్మసమవాయస్య సంబన్ధత్వేన సంబన్ధిభూతస్వజ్ఞానావచ్ఛిన్నత్వాత్ , ఘటస్య జ్ఞానమితి ప్రతీత్యా ఘటావచ్ఛిన్నస్వభావత్వం యథా జ్ఞానస్య, తథా జ్ఞాతో ఘట ఇతి ప్రతీత్యా ఘటస్యాపి జ్ఞానావచ్ఛిన్నస్వభావత్వేనాసంభవాచ్చ । అథ యజ్జ్ఞానం యదీయస్వభావం, స తస్య విషయః, మత్సమవేతం రూపజ్ఞానమిత్యత్ర తు సమవాయ ఏవ రూపజ్ఞానావచ్ఛిన్నస్వభావో, న తు రూపజ్ఞానం తదవచ్ఛిన్నస్వభావమ్ ; ఇదంచ జ్ఞానస్యైవ విషయత్వముక్తమ్ ; నత్విచ్ఛాదిసాధారణమితి నావ్యాప్తిరితి చేన్న; యదీయస్వాభావమితి తద్ధితస్య యద్విషయకత్వార్థకత్వే ఆత్మాశ్రయాత్, అర్థాన్తరస్య నిరూపయితుమశక్యత్వాత్ , రూపజ్ఞానాభావాభావస్య రూపజ్ఞానరూపత్వేన రూపజ్ఞానస్యాప్యభావీయతయా తద్విషయత్వాపత్తేః । నను–జ్ఞానజనకకరణసన్నికర్షాశ్రయత్వం తద్విషయత్వమ్ , న చ రూపజ్ఞానకరణమనస్సన్నికర్షాశ్రయస్యాత్మనస్తద్విషయత్వాపత్తిః; కరణపదేనాసాధారణజ్ఞానకరణస్యైవ వివక్షితత్వాత్ , న చ సాధారణజ్ఞానకరణచక్షుస్సన్నికర్షాశ్రయస్య మనసోఽపి రూపజ్ఞానవిషయత్వాపత్తిః; సన్నికర్షపదేనాప్యసాధారణజ్ఞానజనకసన్నికర్షస్యైవోక్తత్వాదితి చేన్న; చక్షుర్మనస్సంయోగస్యాపి చాక్షుషజ్ఞానాసాధారణకారణత్వేన మనసోఽపి చాక్షుషజ్ఞానవిషయత్వాపత్తేః, పరోక్షవిషయే అవ్యాప్తేశ్చ । న చ-తత్ర లిఙ్గజ్ఞానం కరణమ్, తత్ర చ లిఙ్గినః తద్వ్యాప్తత్వం సంబన్ధోఽస్తీతి వాచ్యమ్ ; లిఙ్గస్యాపి స్వజ్ఞానసంబన్ధిత్వేనానుమితివిషయత్వాపత్తేః । న చానుమితౌ తద్వ్యాప్తతారూపసంబన్ధ ఏవ విషయతానియామకః; వ్యాపకతావచ్ఛేదకవ్యాపకసంబన్ధాదీనామవిషయత్వాపత్తేః । న చ-జ్ఞానకరణసన్నికర్షసమానాధికరణో జ్ఞానావచ్ఛేదకత్వసాక్షాద్వ్యాప్యధర్మో విషయత్వమ్, ఇదంచ నిత్యపరోక్షసాధారణమితి-వాచ్యమ్ । వస్తుత్వాదికమేవ విషయత్వమిత్యాపత్తేః, జ్ఞానావచ్ఛేదకత్వస్య రూపజ్ఞానావిషయే సమవాయేఽపి సత్త్వేనాతివ్యాప్తేశ్చ । న చ–జ్ఞానజ్ఞేయయోః స్వరూపసంబన్ధ ఏవ విషయత్వమితి వాచ్యమ్ ; అసిద్ధేః । తథా హి–స్వరూపసంబన్ధ ఇత్యస్య స్వరూపం సంబన్ధ ఇత్యర్థత్వే సంయోగాదావతివ్యాప్తిః, న చ తదుభయాన్యత్వం విశేషణమ్ ; హిమవద్విన్ధ్యయోరపి స్వరూపసంబన్ధాపత్తేః, సంబన్ధాన్తరమన్తరేణ విశిష్టప్రతీతిజననయోగ్యత్వం స్వరూపసంబన్ధ ఇతి చేన్న; ఆత్మానం జానామీత్యత్రావ్యాప్తేః, తత్ర సంబన్ధాన్తరస్య సమవాయస్యైవ సత్త్వాత్ అతీన్ద్రియాభావాదావవ్యాప్తేశ్చ, న హి తస్య విశిష్టప్రతీతిజననయోగ్యత్వే మానమస్తి । అన్యథా తేన విశిష్టప్రత్యయజననాపత్తేః । కించ విశిష్టప్రతీతిజననయోగ్యత్వం ధర్మో వా సంబన్ధః, తాదృశస్వరూపద్వయమేవ వా । ఆద్యే స్వరూపస్య సంబన్ధత్వవ్యాఘాతః,

ప్రతీతిఘటితస్యాప్యచాక్షుషాదిజ్ఞానాగోచరత్వప్రసఙ్గశ్చ । న ద్వితీయః; అననుగమాత్ । కించైవమభావభ్రమానుపపత్తిః। తత్రాపి విశిష్టప్రతీతిసంభవే స్వరూపసంబన్ధస్య సత్త్వాత్ । నచ ప్రమాత్వఘటితం తల్లక్షణం; వాస్తవసంబన్ధసత్త్వే ప్రమాత్వస్యాప్యాపాద్యత్వాత్ । అన్యథా తత్ర తస్యాప్రమాత్వే సంబన్ధాభావః తస్మింశ్చ తస్య ప్రమాత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయాత్ । నను–సంబన్ధాన్తరమన్తరేణ విశిష్టప్రతీతిజననయోగ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్వరూపస్య సంబన్ధత్వం సంయోగత్వావచ్ఛిన్నస్య దణ్డీత్యాదౌ సంబన్ధత్వవత్, విశిష్టబుద్ధిశ్చావచ్ఛేదికావిషయిణ్యేవావచ్ఛేద్యవిషయా, అతో న స్వరూపసంబన్ధగోచరవిశిష్టబుద్ధేశ్చాక్షుషత్వవిరోధః; నచ–తర్హ్యభావప్రమభ్రమయోః స్వరూపద్వయమాత్రవిషయత్వావిశేషాత్ ప్రమాభ్రమవ్యవస్థానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్ : ఘటాభావవతి ఘటాభావజ్ఞానత్వేన తద్భిన్నజ్ఞానత్వేన చ వ్యవస్థోపపత్తేః । నను– అతిరిక్తావిషయత్వే తస్యైవానుపపత్తిః, నహి భవద్రీత్యా తస్యోభయాత్మకత్వేన తదుభయసత్త్వేన వ్యధికరణప్రకారత్వ రూపభ్రమత్వస్యైవాభావే భ్రమతదన్యత్వాభ్యాం వ్యవస్థా సంభవతీతి--చేన్న; ఘటాభావాభావస్య ఘటత్వేన తద్వతి ఘటాభావజ్ఞానస్య వ్యధికరణప్రకారకత్వసంభవాత్ । కించ భ్రమస్య వస్తుగత్యా యత్ ఘటవత్స విషయః, న తు ప్రమాయా ఇత్యతిరిక్తవిషయత్వమస్త్యేవ; నచాతీన్ద్రియాభావే అవ్యాప్తిః। అత్యన్తాభావే ప్రతియోగిదేశాన్యదేశత్వం, ప్రాగభావాదౌ ప్రతియోగిదేశత్వే సతి ప్రతియోగికాలాన్యకాలత్వమ్, అన్యోన్యాభావే ప్రతియోగితావచ్ఛేదకదేశాన్యదేశత్వం, విశిష్టప్రత్యయజననయోగ్యతావచ్ఛేదకమ్ । తదవచ్ఛిన్నత్వం చ విశిష్టప్రతీత్యజనకేఽప్యతీన్ద్రియాభావే సులభమ్ , న హ్యరణ్యస్థో దణ్డో న ఘటజననయోగ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ఇతి చేత్, మైవమ్ ; నిత్యస్యాతీన్ద్రియస్యాకాశాత్యన్తాభావాదేర్విశిష్టప్రతీతిజననయోగ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వే అవశ్యం విశిష్టప్రత్యయజనకత్వప్రసఙ్గాత్ । నిత్యస్య స్వరూపయోగ్యస్య సహకారిసమవధాననియమాత్ । కించ విశిష్టస్య ప్రత్యయ ఇత్యత్ర స్వరూపసంబన్ధస్య షష్ఠ్యర్థత్వే ఆత్మాశ్రయః, సంబన్ధమాత్రస్య తదర్థత్వే ఆత్మత్వాదివిశిష్టాత్మసంబన్ధిసమూహాలమ్బనవిషయే ఘటపటాదావతివ్యాప్తిః; తయోరపి విశిష్టసంబన్ధ్యవిశిష్టవిషయజ్ఞానజనకత్వాత్ । జ్ఞానస్యాభావః జ్ఞాతోఽభావ ఇతి ప్రతీత్యోర్వైలక్షణ్యం న స్యాత్; జ్ఞానాభావయోరుభయోరేవోభయత్ర స్వరూపసంబన్ధత్వే విషయకృతవిశేషాభావాత్ । అతఏవవిశిష్టప్రతీతిజననయోగ్యత్వం జ్ఞానజ్ఞేయాదిస్థలే అతిరిక్తమేవ సంబన్ధ ఇతి–నిరస్తమ్; అతీన్ద్రియే నిత్యాభావేఽవ్యాప్తేః । న హి తత్ర విశిష్టప్రతీతిజననయోగ్యతా; ఫలోపధానాపత్తేః, ప్రతీతిఘటితస్య చాక్షుషాదిప్రతీతావవిషయత్వప్రసఙ్గాచ్చ । తస్మాత్సత్యత్వే సంబన్ధానుపపత్తేరాధ్యాసిక ఏవ దృగ్దృశ్యయోః సంబన్ధ ఇతి ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ ప్రపఞ్చసత్యత్వే దృగ్దృశ్యసంబన్ధభఙ్గః ॥

అథానుకూలతర్కనిరూపణమ్

స్యాదేతత్ సర్వస్యాపి దృశ్యస్య బ్రహ్మాత్మకదృగధ్యస్తత్వేఽపి కస్యచిత్ కదాచిత్ కించిత్ ప్రతిప్రకాశాయ త్వయాఽపి తత్తత్సన్నికృష్టేన్ద్రియజన్యతత్తదాకారవృత్తిద్వారక ఏవానావృతదృక్సంబన్ధః స్వీకృతః; తథాచ సత్యత్వేఽపి తద్వారక ఏవ సంబన్ధోఽస్తు, కిమాధ్యాసికసంబన్ధదుర్వ్యసనేన, న హి భవతాం విజ్ఞానవాదినామివ తత్తజ్జ్ఞానే తత్తదర్థాధ్యాసస్వీకారః, శుద్ధదృశః స్వతో భేదాభావాత్ ఉపాధివిశిష్టాయా భేదేఽపి ఘటాదివత్తస్యా అపి మిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానత్వాయోగాదితి చేన్న; ప్రకాశస్య సాక్షాత్ స్వసంసృష్టప్రకాశకత్వనియమేన చైతన్యస్య పరమ్పరాసంబన్ధేన విషయప్రకాశకత్వాయోగాత్ । నహి ప్రదీపః పరమ్పరాసంబద్ధం ప్రకాశయతి; అతో విషయాధిష్ఠానచైతన్యమనావృతమేవ ప్రకాశకమ్ , ఆవరణభఙ్గశ్చ వృత్త్యా; అతో వృత్తేః పూర్వమాధ్యాసికసంబన్ధే విద్యమానేఽపి దృశ్యాఽప్రతీతిరుపపన్నా ।౨ అత ఏవ – వృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యస్య ఘటప్రకాశకత్వే ఆధ్యాసికసంబన్ధస్యాతన్త్రతాపాతః, ఘటాభివ్యక్తచైతన్యస్య ఘటప్రకాశకత్వే ఆవశ్యకేన వృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యేనైవ ఘటప్రకాశకత్వోపపత్తౌ తదధిష్ఠానచిదభివ్యక్తికల్పనాయోగ ఇతి–నిరస్తమ్: పరోక్షవిలక్షణస్ఫుటతరవ్యవహారార్థ విషయాధిష్ఠానచైతన్యాభివ్యక్తికల్పనాయా యుక్తత్వత్ । న చ–శుద్ధచైతన్యస్య చరమసాక్షాత్కారాత్పూర్వం నాభివ్యక్తిః, అభివ్యక్తస్య చ ఘటాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య న తదధిష్ఠానత్వమ్, ఆత్మాశ్రయాదితి వాచ్యమ్; చరమసాక్షాత్కారాత్ పూర్వమపి శుద్ధచైతన్యస్యావిద్యావశాదధిష్ఠానభూతస్య మూలాజ్ఞాననివృత్తిలక్షణాభివ్యక్త్యభావేఽపి తదవస్థావిశేషాదినివృత్తిలక్షణాభివ్యక్త్యా విషయప్రకాశకత్వోపపత్తేః । నచ-ఘటప్రకాశికాయాః దృశో మిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానత్వం సత్యత్వే దోషాజన్యత్వేన ప్రమాత్వాత్ సత్యం స్వవిషయం ప్రతి నాధిష్ఠానత్వమిత్యుభయతఃపాశా రజురితి-వాచ్యమ్; యతో దోషజన్యత్వం న ప్రమాత్వప్రయోజకమ్; చైతన్యస్య సర్వత్ర దోషాజన్యత్వాత్ , కింతు దోషజన్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నత్వమ్ ; ప్రకృతే చ తదభావాత్ న విషయస్య సత్యత్వమ్ । అతో మిథ్యాభూతవిషయం ప్రత్యధిష్ఠానత్వం సత్యాయా దృశో యుక్తమ్ । నను తాత్త్వికసంబన్ధాసంభవే ఆధ్యాసికసంబన్ధకల్పనమ్ ? స ఏవ తు కుతః; క్లృప్తసంయోగబాధే గుణగుణినోః సమవాయవత్తదుభయబాధే తృతీయస్య సంభవాత్, నచ తత్ర మానాభావః; సమవాయవదనుమాధ్యక్షయోః సత్త్వాత్ । తథా హి పరస్పరాసంయుక్తాసమవేతవిశేషణవిశేష్యకవిశిష్టధీర్విశేషణవిశేష్యసంబన్ధవిశిష్టవిషయా, విశిష్టధీత్వాత్, దణ్డీతి విశిష్టధీవత్ ; ఉక్తా జన్యప్రమా, విశేషణవిశేష్యసంబన్ధనిమిత్తకా, అబాధితజన్యవిశిష్టధీత్వాత్ , సంమతవత్; విమతా ధీః, అబాధితవిశేషణవిశేష్యసంబన్ధవిషయా అబాధితవిశిష్టధీత్వాద్దణ్డీతి విశిష్టధీవత్। గోమాంశ్చైత్ర ఇత్యాదేరపి పక్షకుక్షినిక్షేప ఏవేతి న తత్ర వ్యభిచారశఙ్కా । తథా చ సంయోగసమవాయాతిరిక్తసంబన్ధసిద్ధిరితి చేన్న; ప్రథమే ద్వితీయే చార్థాన్తరమ్ ; ఆధ్యాసికసమ్బన్ధస్యైవ విషయత్వేన నిమిత్తత్వేన చోపపత్తేః । ద్వితీయే పరోక్షధీషు

వ్యభిచారశ్చ । తృతీయే బ్రహ్మజ్ఞానపర్యన్తాబాధితత్వేన సిద్ధసాధనమేవ। సర్వథా అబాధితధీవిషయత్వే సాధ్యే సాధ్యవైకల్యమ్ । న చ–తాత్త్వికసంబన్ధబాధే ఆధ్యాసికసంబన్ధసిద్ధిః, తథాచ సంయోగసమవాయాతిరిక్తతాత్త్వికసంబన్ధబాధపర్యన్తం నాధ్యాసికసంబన్ధసంభావనా, తథాచ కథమర్థాన్తరసిద్ధసాధనసాధ్యవైకల్యానీతి వాచ్యమ్ ; తాత్త్వికసంబన్ధస్య వ్యాపకానుపలబ్ధ్యాబాధాత్ । తథా హి తాత్త్వికసంబన్ధస్య వ్యాపకో దేశకాలవిప్రకర్షాభావః । స చాతీతాదివిషయకజ్ఞానాదీనాం నాస్త్యేవేతి కథం తాత్త్వికస్తేషాం సంబన్ధః । న చ-సమవాయవత్ సంబన్ధ్యభావవిప్రకర్షాద్యవిరుద్ధత్వేనైవ తత్సిద్ధిరితి-వాచ్యమ్ ; సమవాయస్యాపి దేశకాలవిప్రకృష్టయోః సంబన్ధవ్యవహారాప్రయోజకత్వాత్ । నహి సంబన్ధ్యభావేఽపి సన్ సమవాయోఽద్య నష్టం ఘటం శ్వస్తనేన రూపేణ విశినష్టి। న చాధ్యాసికత్వే సంబన్ధస్య సాధ్యే ధర్మిగ్రాహకమానబాధః; విశిష్టబుద్ధిత్వేన ప్రథమతాత్త్వికాతాత్త్వికసాధారణసంవన్ధత్వస్యైవ సిద్ధేః । కించ సంబన్ధగ్రాహక ఏవ తాత్త్వికసంబన్ధవ్యాపకానుపలబ్ధిరూపబాధసహకృతాధ్యాసికసంబన్ధే పర్యవస్యతి । అతో న ధర్మిగ్రాహకబాధశఙ్కాపి । న చైవం– యుతసిద్ధయోరేవ సంయోగరూపసంబన్ధదర్శనాదయుతసిద్ధిరపి సంయోగస్య బాధికా స్యాదితి వాచ్యమ్; అయుతసిద్ధయోరపి క్వచిత్సంబన్ధాదర్శనేన యుతసిద్ధత్వస్య సంబన్ధాప్రయోజకత్వాత్ , యస్మిన్ సత్యవశ్యం సంబన్ధః స ఏవ సంబన్ధస్య ప్రయోజక ఇతి సమవ్యాప్తత్వాభావేన యుతసిద్ధ్యనుపలబ్ధేరబాధకత్వాత్ , యత్ర సంబన్ధస్తత్రావశ్యం యుతసిద్ధిరితి విషమవ్యాప్తికల్పనేఽపి మానాభావాత్ , అనుకూలతర్కాదర్శనాత్, దేశకాలవిప్రకర్షాభావవతాం తు సర్వేషాం సంబన్ధదర్శనేన విప్రకర్షే తదర్శనేన చ సమవ్యాప్తతయా ప్రయోజకస్య దేశకాలవిప్రకర్షాభావస్యానుపలబ్ధేః సంబన్ధబాధకత్వస్యావశ్యమఙ్గీకరణీయత్వాత్ । నహి ప్రయోజకాభావే ప్రయోజ్యసంభవః । నన్వేవం–ధ్వంసాదేరతీతాదినా, మిథ్యాత్వలక్షణాన్తర్గతస్యాత్యన్తాభావస్య ప్రతియోగినా, శక్తేః శక్యేన అజ్ఞానస్యాజ్ఞేయేన, ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణేన, వ్యవహారస్య వ్యవహర్తవ్యేన, వాక్యస్యార్థేన, వృత్తిరూపజ్ఞానస్య జ్ఞేయేన, సంబన్ధో నేతి త్వద్వాక్యోక్తసంబన్ధాభావస్య జ్ఞానేనాసంబన్ధాత్ స్వవ్యాయస్వక్రియాస్వవచనవిరోధాః స్యుః; నహి జ్ఞానే జ్ఞేయమివ ప్రతియోగ్యాదికమభావాదావధ్యస్తమితి–చేన్న; యద్యప్యుక్తన్యాయసామ్యేన ధ్వంసాదీనాం స్వప్రతియోగ్యాదిభిస్తాత్త్వికః సంబన్ధో నాస్త్యేవ, అధ్యాసోఽపి న జ్ఞానజ్ఞేయన్యాయేన, ఉభయోరపి మిథ్యాత్వాత్; తథాపి ప్రతీయమానం ప్రతియోగ్యనుయోగిభావాదికం సర్వథా న నిరాకుర్మః, కింతు తాత్త్వికాధ్యాసాభ్యాం భిన్నమేవ జ్ఞేయకుక్షినిక్షిప్తత్వాత్ మిథ్యాభూతమఙ్గీకుర్మః । సచ సంయోగాదివదతిరిక్తో వా స్వరూపం వా పరాఙ్గీకృతపదార్థాన్తర్గతో వా తదతిరిక్తో వేత్యస్యాం కాకదన్తపరీక్షాయాం న నో నిర్బన్ధః । న చ మిథ్యాత్వసిద్ధేః ప్రాక్ తదసిద్ధ్యా అన్యోన్యాశ్రయః; దృగ్దృశ్యసంబన్ధానుపపత్త్యా జ్ఞేయమాత్రస్యాధ్యాసికత్వే సిద్ధే తన్మధ్యపతితస్య ప్రతియోగ్యభావాదిసంబన్ధస్యాపి మిథ్యాత్వం, న తు ప్రతియోగ్యభావాదిసంబన్ధమిథ్యాత్వసిద్ధ్యనన్తరం

దృశ్యమిథ్యాత్వసిద్ధిరితి వ్యవహారోపయుక్తసంబన్ధసామాన్యస్యాప్రతిక్షేపాత్ న స్వవచనాదివిరోధః। తదుక్తం ఖణ్డనకృద్భిః 'బాధేఽదృఢేఽన్యసామ్యాత్ కిం ? దృఢే తదపి బాధ్యతామ్ । క్వ మమత్వం ముముక్షూణామనిర్వచనవాదినామ్ ॥ ఇతి । న చాదృఢత్వం బాధస్య; వ్యాపకానుపలబ్ధిరూపతర్కస్యోక్తత్వాత్ । స్వక్రియాదివిరోధరూపప్రతికూలతర్కస్య పరిహృతత్వాచ్చ । అతఏవ న జాతివాదిసామ్యమ్; తేన హి నియమసాపేక్షానిత్యత్వసాధకకృతకత్వాదౌ నియమానపేక్షణదర్శనమాత్రేణ రూపవత్త్వాదికమాపాద్యతే, న త్వస్మాభిస్తథానియమనిరపేక్షేణ సాహచర్యమాత్రేణ కించిదాపాద్యతే । న చైవం-జ్ఞానజ్ఞేయయోరపి ప్రతియోగ్యభావాదిసమకక్ష్య ఏవ సంబన్ధోఽస్త్వితి-వాచ్యమ్; పరస్పరాధ్యాసాత్మకసంబన్ధాసంభవేనైవ సంబన్ధాన్తరకల్పనాత్, తత్సమ్భవే తస్యైవ సంబన్ధత్వాత్ । న చ–అజ్ఞానవిషయస్య బ్రహ్మణో విషయిణ్యజ్ఞానేఽనధ్యాసేన విషయస్య విషయిణ్యధ్యాసనియమో న సిద్ధ ఇతి వాచ్యమ్ ; ఏవం నియమానభ్యుపగమాత్, కిం తు జ్ఞానాజ్ఞానయోరధ్యాస ఏవ విషయేణ సంబన్ధః । స చ జ్ఞానే జ్ఞేయస్యాజ్ఞేయే చాజ్ఞానస్యాధ్యాసాత్ ఉపపద్యతే । అత ఏవాధ్యాసికసంబన్ధవ్యతిరేకప్రదర్శనే అజ్ఞానస్యాజ్ఞేయేనేత్యనుదాహరణమ్ । నను–శ్రవణాదీనాం చరమసాక్షాత్కారాన్తానాం స్వవిషయేణ బ్రహ్మణా సంబన్ధానుపపత్తిః; నహి శ్రవణాదౌ సాక్షాత్కారే వా బ్రహ్మఽధ్యస్తమితి–చేన్న; సాక్షాత్కారో హి వృత్తిర్వా, తదభివ్యక్తచైతన్యం వా । ఆద్యే తస్యాః బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వేనాజ్ఞానాజ్ఞేయయోరివ సంబన్ధోపపత్తేః । అతఏవ శ్రవణాదినాపి మానసక్రియారూపేణ న సంబన్ధానుపపత్తిః, ద్వితీయే తు అభేదేన సంబన్ధానుపయోగాత్ తత్సంబన్ధానుపపత్తిర్న దోషాయ । అతఏవ చరమసాక్షాత్కారస్య బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వాత్ యది తద్విషయత్వం, తదా ఘటసాక్షాత్కారస్యాపి బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వాత్ తద్విషయత్వాపత్తిరితి-నిరస్తమ్ ; ఘటసాక్షాత్కారస్య ఘటాభివ్యక్తచైతన్యరూపత్వే బ్రహ్మణ్యనధ్యాసాత్ , వృత్తిరూపత్వే తస్యాః బ్రహ్మణ్యధ్యాసేఽపి నాధిష్ఠానభూతబ్రహ్మణో విషయత్వమ్ ; బ్రహ్మవిషయతాప్రయోజకస్యాధ్యాసవిశేషస్య తత్రాభావాత్ , తస్య చ ఫలబలకల్ప్యత్వాత్ , న హి చరమవృత్తౌ బ్రహ్మాకారతావదత్రాఽపి సాఽనుభూయతే, ఇచ్ఛేష్యమాణయోస్తు జ్ఞానద్వారక ఏవ సంబన్ధ ఇతి న పృథక్సంబన్ధాపేక్షా । న చ జ్ఞానే సన్నికర్షాధీనస్యైవ స్మృతావనుభవాధీనస్యైవేచ్ఛాయాం జ్ఞానాధీనస్య విషయసంబన్ధస్యానుభవాత్ సన్నికర్షాదిభ్యో భిన్న ఇవ జ్ఞానాత్ భిన్న ఏవ సంబన్ధో వక్తవ్య ఇతి వాచ్యమ్; సంబన్ధానుభవస్య జ్ఞానద్వారకసంబన్ధేనాప్యుపపత్తేరతిరిక్తసంబన్ధకల్పనే మానాభావాత్ , జ్ఞానాధీనసంబన్ధాన్తరస్యాననుభవాత్ । జ్ఞానే త్విన్ద్రియసన్నికర్షాదినా న సంబన్ధానుభవోపపత్తిః, ఇన్ద్రియసన్నికర్షాదీనామతీన్ద్రియత్వేన తేషామనుమిత్యాదినోపస్థితిం వినైవ ఘటజ్ఞానమిత్యాది సంబన్ధానుభవాత్ । స్మృతౌ తు అనుభవాధీనసంబన్ధస్య శఙ్కైవ నాస్తి; అనుభవస్య తదానీమసత్త్వాత్ , ఉభయోరపి జ్ఞానత్వేన తుల్యవదేవ సంబన్ధసంభవాచ్చ । న చ-

సమూహాలమ్బనజన్యైకవిషయేచ్ఛాయాముభయవిషయత్వాపత్తిః
జనకజ్ఞానస్యోభయవిషయత్వాదితి వాచ్యమ్; అతిరిక్తసంబన్ధపక్షేఽపి తుల్యత్వాత్ ।
అర్థైకవిషయావచ్ఛేదేనైవ జ్ఞానస్య జనకత్వాత్ నోభయవిషయత్వం, సమం మమాఽపి;
జనకజ్ఞానే జనకతావచ్ఛేదకవిషయత్వస్యైవ సంబన్ధత్వాత్ । న చ నిత్యేశ్వరేచ్ఛాయా
విషయత్వసంబన్ధానుపపత్తిః తస్యాః అస్మాభిరనఙ్గీకారాత్, తార్కికాణామపి
తత్సాధకమానబలేన విలక్షణసంబన్ధకల్పనేఽపి జన్యజ్ఞానజన్యేచ్ఛయోరుక్తప్రకారేణైవ
విషయతాభ్యుపగమాత్ , న చ-పుత్రాదిధీజన్యసుఖాదేః పుత్రాదివిషయత్వాపత్తిః,
ఇచ్ఛాన్యాయాదితి వాచ్యమ్; వైషమ్యాత్ । జ్ఞానస్య సమానత్వేఽపి ఇచ్ఛాదావేవ
సవిషయత్వప్రతీతిః, న తు సుఖాదౌ । వస్తుస్వాభావ్యాత్ త్వయాప్యస్యైవార్థస్య వక్తవ్యత్వాత్ ।
అన్యథా స్ఫటికే జపాకుసుమసన్నిధానాల్లౌహిత్యవల్లోష్టేఽప్యాపద్యేత । అథ ధర్మే
తాత్పర్యస్యానధ్యాసాత్తాత్పర్యసంబన్ధో న స్యాత్, న; తాత్పర్యం హి తత్ప్రతీత్యుద్దేశ్యకత్వమ్,
ప్రతీతేశ్చ జ్ఞేయాన్తరేణేవ ధర్మేణాఽపి సంబన్ధోఽధ్యస్య ఏవ, ప్రతీతిద్వారా చ
ధర్మతాత్పర్యయోః సంబన్ధ ఇత్యనుపపత్త్యభావాత్ । న చ-జ్ఞానస్య ప్రకాశత్వేన
ప్రదీపసామ్యేఽపి ఆన్తరత్వేన తద్వైలక్షణ్యమఙ్గీకర్తవ్యమ్ । అత ఇచ్ఛాదివద్విప్రకృష్టేనాపి
సంబన్ధః స్యాత్, అన్యథా ప్రదీపవదేవాధ్యాసికసంబన్ధోఽపి న స్యాత్, పరోక్షవృత్తౌ
విప్రకృష్టసంబన్ధదర్శనాచ్చేతి వాచ్యమ్ ; దేశకాలవిప్రకర్షాభావస్య
సంబన్ధసామాన్యప్రయోజకత్వే సంభవత్యాన్తరప్రతియోగికసంబన్ధభిన్నసంబన్ధ ఏవాస్య
ప్రయోజకత్వమితి కల్పనాబీజాభావాత్ । ఇచ్ఛాయాస్తు నేష్యమాణేన సాక్షాత్సంబన్ధః, కిం తు
జ్ఞానద్వారకః పరంపరాసంబన్ధ ఏవేత్యుక్తమ్ । పరోక్షస్థలే తు యద్యప్యధిష్ఠానచైతన్యేన
సాక్షాదేవ సంబన్ధః; తథాపి విషయాకారవృత్త్యా సాక్షాత్సంబన్ధాభావాత్
వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేన విషయస్య పరంపరాసంబన్ధ ఏవ । నను తవాపి మతే జ్ఞేయస్య న
స్వజ్ఞానేఽధ్యస్తత్వనియమః; అనధ్యస్తస్య తుచ్ఛస్య పఞ్చమప్రకారత్వపక్షే అవిద్యానివృత్తేః
భావాద్వైతపక్షే అభావస్య దృగ్రూపత్వేఽపి స్వజ్ఞానేఽనధ్యాసాత్, అపరోక్షైకరసే
బ్రహ్మణ్యధ్యస్తస్య వ్యావహారికస్యాతీతాదేర్నిత్యాతీన్ద్రియస్య చ పరోక్షానుభవరూపే
స్వజ్ఞానేఽనధ్యాసాత్, స్మర్యమాణస్య చ స్మృతిరూపే స్వజ్ఞానేఽనధ్యాసాత్, ప్రతిభాసికస్య చ
ప్రతిభాసికే స్వజ్ఞానేఽనధ్యాసాత్, త్వన్మతే భ్రమరూపజ్ఞానస్యాపి కల్పితత్వాదితి చేత్,
మైవమ్ ; తుచ్ఛస్యాజ్ఞేయత్వేన జ్ఞానే అధ్యాసాభావాద్ జ్ఞేయస్య హి జ్ఞానేఽధ్యాసః, తుచ్ఛస్య
తు న జ్ఞేయతేత్యగ్రే వక్ష్యతే । పఞ్చమప్రకారావిద్యానివృత్తేరపి ప్రతియోగ్యధికరణే
ధ్వంసస్యాపి తత్ర వృత్తేరవశ్యంభావాత్ అధ్యాస ఏవ సంబన్ధః । వస్తుతస్త్వవిద్యానివృత్తేః
పఞ్చమప్రకారత్వం చ భావాద్వైతం చానభ్యుపగమపరాహతమ్ । యథా
చావిద్యానివృత్తేర్బ్రహ్మరూపత్వం సర్వాద్వైతం చ తథోపరిష్టాద్వక్ష్యతే । అపరోక్షైకరసే
బ్రహ్మణ్యధ్యస్తస్యాతీతాదేరనుమిత్యాదిరూపజ్ఞానే అనధ్యాసేఽపి యస్మింశ్చైతన్యే తదధ్యస్తం
తదేవ చైతన్యమనుమిత్యాదిరూపవృత్త్యవచ్ఛిన్నమితి నాధ్యాసానుపపత్తిః ।
అతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం చైతన్యస్య విషయసంబన్ధే వృత్త్యుపరాగాపేక్షాయామపి

నాధిష్ఠానత్వేన తదపేక్షా । ఏవమేవ నిత్యపరోక్షస్థలే స్మృతిస్థలేఽపి ప్రతిభాసికస్య ప్రతిభాసిక్యాం వృత్తావనధ్యాసేఽప్యధిష్ఠానవిషయకవృత్త్యభివ్యక్తచైతన్య ఏవాధ్యాస ఇతి న కాప్యనుపపత్తిః । న చ-రూప్యాదికమిదమంశావచ్ఛిన్నచైతన్యేఽధ్యస్తం, భాసతే చ అవిద్యావృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యేనేతి విషయిణి జ్ఞానే విషయస్యాధ్యాసః కథమితి–వాచ్యమ్ ; ఏకావచ్ఛిన్న ఏవాపరావచ్ఛేదేన నిరపేక్షోపాధేరివాత్ర భేదకత్వాభావాత్ , అత ఏవ అభియుక్తైః ఫలైక్యాదైక్యం జ్ఞానస్యోచ్యతే । న చ–రూప్యాదేః స్వజ్ఞానేఽధ్యస్తత్వే రూప్యజ్ఞానస్య జ్ఞానే భ్రమోత్పత్తిస్తజ్జ్ఞానేన తన్నివృత్తిరితి చ స్యాత్, అధిష్ఠానాజ్ఞానజ్ఞానాభ్యామధ్యాసస్య జన్మనివృత్త్యోర్నియతత్వాత్ , జ్ఞానం రజతమితి ప్రతీతిప్రసఙ్గాచ్చేతి వాచ్యమ్; రజతాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య రజతభ్రమాధిష్ఠానత్వానభ్యుపగమాత్, ఇదమంశావచ్ఛిన్నచైతన్యమేవ తు రజతభ్రమాధిష్ఠానమ్ , తచ్చ ద్వైవాద్రజతాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యమపి, నైతావతా భ్రమాధిష్ఠానత్వే తదపేక్షా । తస్య చ భ్రమవిరోధిశుక్తివాద్యాకారణాజ్ఞానం భ్రమకారణమ్ । తేనాకారేణ జ్ఞానం భ్రమనివర్తకమ్ । అతఏవ న జ్ఞానం రజతమితి భ్రమాకారాపత్తిః; వృత్త్యవచ్ఛిన్నస్యైవ జ్ఞానత్వాత్తస్య చాధిష్ఠానత్వాభావాత్ । అధిష్ఠానతాదాత్మ్యేన చారోప్యప్రతీతిరితి ఇదం రజతమిత్యేవ భ్రమాకారః । నను-ఘటాదేః ఖసన్నికృష్టేన్ద్రియజన్యస్వజ్ఞానాత్ పూర్వ సత్త్వేన తత్రాధ్యాసో న యుక్తః । న చ యా ఘటేన్ద్రియసన్నికర్షజా వృత్తిస్తయా ఘటో న ప్రకాశ్యః । యేన చ ప్రకాశ్యో ఘటాధిష్ఠానచైతన్యేన న తత్సన్నికర్షజమితి వాచ్యమ్; వృత్త్యతిరిక్తజ్ఞానే మానాభావాత్ । అజ్ఞాననివృత్తేరపి తత ఏవ భావాదితి-చేన్న; వృత్త్యుదయాత్ ప్రాగజ్ఞాతార్థసిద్ధ్యర్థం వృత్త్యతిరిక్తజ్ఞానస్యావశ్యమభ్యుపేయత్వాత్ । అన్యథా తస్య సాధకాభావేన శశశృఙ్గతుల్యతయా సన్నికర్షతజ్జన్యజ్ఞానహేతుత్వేన ప్రాక్ సత్త్వకల్పనా నిష్ప్రామాణికీ స్యాత్ । తస్మాద్యాదృశస్య ఘటాదేరిన్ద్రియసన్నికర్షాశ్రయత్వేన జ్ఞానకారణత్వం తాదృశస్య సాధకం కిఞ్చిన్మానమవశ్యమభ్యుపేయమ్ । అన్యథాఽన్వయవ్యతిరేకయోరగ్రహేణ కార్యకారణభావాగ్రహాత్ సర్వమానమేయాదివ్యవస్థోచ్ఛిద్యేత । తచ్చ మానం న వృత్తిరూపమ్ । తదానీం వృత్తికారణాప్రవృత్తేరితి తద్విలక్షణం నిత్యం స్వప్రకాశమేవ లాఘవాత్ , వృత్తిగతోత్పత్తివినాశజడత్వాదిభిస్తదసంస్పర్శాత్ । తదేవ చ నానావిధోపాధిసంబన్ధాన్నానావిధవ్యవహారభాక్ భవతి నభ ఇవ ఘటమణిమల్లికాద్యుపాధిభేదేన; తచ్చాజ్ఞానసాధకత్వాత్స్వరూపతో నాజ్ఞాననివర్తకం, వృత్త్యుపరక్తం త్వజ్ఞాననివర్తకమితి న వృత్తేరనుపయోగః । తథా చ సర్వాజ్ఞానసాధకే సాక్షిచైతన్యే తస్మిన్ ఘటాదేరధ్యాస ఇతి కాఽనుపపత్తిః ? తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః– 'సర్వతీర్థదృశాం సిద్ధిః స్వాభిప్రేతస్య వస్తునః । యదభ్యుపగమాదేవ తత్సిద్ధిర్వార్యతే కుతః ॥" ఇతి । 'సర్వతీర్థదృశాం తావత్సామాన్యం మానలక్షణమ్ । అజ్ఞాతార్థావగమనం త్వదుక్తే తన్న యుజ్యతే ॥ స్వతః సిద్ధోఽథవాసిద్ధో దేహాదిస్తే భవన్, భవేత్ । ప్రమాణానాం ప్రమాణత్వం నోభయత్రాపి లభ్యతే ॥ ప్రమాణాన్యన్తరేణాపి దేహాదిశ్చేత్ ప్రసిధ్యతి । వద ప్రమాణైః కోఽన్వర్థో న హి సిద్ధస్య సాధనమ్ । స్వతోఽసిద్ధే ప్రమేయే తు నాసతో వ్యఞ్జికా ప్రమా

। నాభివ్యనక్తి సవితా శశశృఙ్గం స్ఫురన్నపి ॥' ఇతి న చ-'ఘటోఽయమిత్యసౌ వృత్తిరాభాసస్య ప్రసాదతః । విజ్ఞాతో ఘట ఇత్యుక్తిర్బ్రహ్మానుభవతో భవేత్ ॥" ఇతి వదతా వృత్తిప్రతిబిమ్బితస్య ఘటానధిష్ఠానచైతన్యస్య ఘటానుభవత్వోక్తివిరోధ ఇతి వాచ్యమ్ । వృత్తిప్రతివిమ్బితచైతన్యస్య ఘటాధిష్ఠానచైతన్యేన సహ భేదాభావాత్ , చైతన్యస్యైకత్వాత్ । యథా చైకస్యైవ చైతన్యస్య సర్వభాసకత్వం తథా విస్తరేణోపపాదితం నాభావ ఉపలబ్ధేరిత్యస్మిన్నధికరణే భాష్యకృద్భిః । నను-దృశ్యత్వాన్యథానుపపత్త్యా మిథ్యాత్వమిత్యర్థాపత్తిర్వివక్షితా, కిం వా సత్యత్వే దృశ్యత్వం న స్యాదిత్యనుకూలతర్కమాత్రమ్ । నాద్యః; తత్సామగ్ర్యభావాత్ । తథా హి-ఆక్షేప్యస్యోపపాదకత్వం; ప్రమాణావిరుద్ధత్వమ్, ఆక్షేపకస్యానుపపద్యమానత్వం, ప్రమితత్వం చేత్యర్థాపత్తిసామగ్రీ। ప్రకృతే చాక్షేప్యసంబన్ధినో మిథ్యాత్వం నాక్షేపకస్య సంబన్ధస్యోపపాదకమ్ , ప్రత్యుత ప్రతికూలమేవ । నచాధ్యస్తత్వరూపసంబన్ధస్య న తత్ప్రతికూలత్వమ్। తస్యాద్యాప్యసిద్ధేరనాక్షేపకత్వాత్ । ప్రత్యక్షాదివిరుద్ధం చేదమాక్షేప్యమ్ । నాప్యేకస్య దృశ్యత్వస్యోపపత్తయే ప్రమితానేకస్య త్యాగో యుక్తః । ఆక్షేపకం చ న దృగధ్యస్తత్వమ్ : తస్యైవ ఫలత ఆక్షేప్యత్వాత్ । నాపి దృగ్విషయత్వరూపో దృగ్సంబన్ధః; తవాసిద్ధేః । దృగధీనసిద్ధికత్వమ్ ; దృగ్విషయత్వాతిరిక్తస్య తస్యాసిద్ధేః । నాన్త్యః; సత్త్వేఽప్యుక్తరీత్యా సంబన్ధాన్తరేణైవ దృశ్యత్వస్యోపపన్నతయా అనుపపత్తేరేవాభావాదితి-చేన్న; అనుకూలతర్కస్యైవ ప్రక్రాన్తత్వేనార్థాపత్తిర్వేత్యాదివికల్పానవకాశాత్ , ఉభయథాప్యదోషాచ్చ । తథా హి సత్యత్వే దృగ్దృశ్యసంబన్ధానుపపత్తిః । మిథ్యాత్వం చ తదుపపాదకం , న తత్సంబన్ధప్రతికూలమ్ ; మిథ్యాత్వేఽపి శుక్తిరూపస్యేదమంశేఽధ్యస్తత్వరూపసంబన్ధదర్శనేన సంబన్ధసామాన్యే ప్రతికూలత్వాభావాత్ । ఆక్షేపకోఽపి దృగ్విషయత్వరూపో దృగ్సంబన్ధ ఏవ అధ్యాసరూపస్య దృగ్విషయత్వస్య మమాఽపి సంప్రతిపత్తేః, తాత్త్వికస్యైవ తస్య నిషేధాత్ । న చాధ్యస్తత్వస్యాద్యాప్యసిద్ధిః; దృక్సంబన్ధసామాన్యస్యాక్షేపకస్య ప్రసక్తవిశేషనిషేధేఽప్యధ్యస్తత్వరూపవిశేషపర్యవసానేనాసిద్ధ్యభావాత్ । న హి అధ్యస్తసంబన్ధత్వేనాక్షేపకతా, కిం తు సంబన్ధత్వేన । స చాధ్యస్తత్వసంబన్ధసంభావనయాప్యబాధిత ఏవేతి । నచ ఘటస్య జ్ఞానమితి ధీసిద్ధసంబన్ధసామాన్యస్యాధ్యస్తత్వం న విశేషః, న హి రూప్యస్య శుక్తిరితి ప్రతీతిరస్తీతి వాచ్యమ్; రూప్యస్య శుక్తిరితి ప్రతీత్యభావేఽపి రూప్యస్య శుక్తిరధిష్ఠానమితి ప్రతీత్యా అధ్యస్తత్వస్య సంబన్ధవిశేషత్వసిద్ధేః, చైత్రస్య మైత్ర ఇతి ప్రతీత్యభావేఽపి చైత్రస్య పితా మైత్ర ఇతి ప్రతీతివత్ ఆక్షేప్యమత్ర ప్రమాణావిరుద్ధమేవ; అధ్యక్షాదివిరోధస్య ప్రాగేవ పరిహృతత్వాత్ । ఆక్షేపకే చ ప్రమితత్వమనపేక్షితమేవ; అప్రమితేనాపి ప్రతిబిమ్బేన బిమ్బాక్షేపదర్శనాత్ । తర్కపరతాయామపి నాప్రయోజకతా; సత్యత్వే సంబన్ధానుపపత్తేర్పవదుక్తన్యాయఖణ్డనేన ప్రథమత ఏవోపపాదితత్వాత్ । దృశ్యత్వాభావస్యాపాదకమత్ర సత్త్వమనిర్వాచ్యత్వాభావో వా త్రికాలాబాధ్యత్వం వా ।

ఉభయథాఽపి న దోషః । న చానిర్వాచ్యత్వాభావస్య తుచ్ఛే పరోక్షధీవేద్యతయా దృశ్యేఽపి సత్త్వేన వ్యభిచారః కారణాసామర్థ్యేన తత్ర తదాకారవృత్తిసముల్లాసేఽపి దృక్సంబన్ధరూపస్య దృశ్యత్వస్య తుచ్ఛవిరోధినస్తత్రాభావాత్ , తుచ్ఛాకారతాయా వృత్తిగతత్వేఽపి వృత్తిసంబన్ధస్య తుచ్ఛగతత్వాభావోపపత్తేః । నాపి యథా సతో బ్రహ్మణః స్వవ్యవహృత్యా సంబన్ధః, తథా ఘటాదేరపి సత ఏవ స్వజ్ఞానేన సంబన్ధోఽస్త్వితి వాచ్యమ్ ; దృష్టాన్తే బ్రహ్మణ్యధ్యాసస్యైవ వ్యవహృతిసంబన్ధత్వాత్ । తథాచ ఉభయసంబన్ధిసత్త్వే విషయవిషయిభావానుపపత్తిః నాప్రయోజకత్వాదినా పరిభూయతే । ఏతేన-ఆధ్యాసికః సంబన్ధో నామ అధ్యస్తసంబన్ధో వా, అధ్యస్తత్వమేవ వా, ఆద్యే సంబన్ధస్య మిథ్యాత్వేఽపి సంబన్ధినో దృశ్యస్య దృశ ఇవ మిథ్యాత్వానుపపత్తిః । ద్వితీయే జ్ఞానస్యాప్యధ్యస్తత్వేన తత్ర అధ్యాసానుపపత్తిః స్వజ్ఞానపరంపరాయామధ్యాసస్వీకారే అనవస్థా చేతి–నిరస్తమ్, జ్ఞానం హి వృత్త్యవచ్ఛిన్నం చైతన్యమ్, తత్రావచ్ఛేదికాయా వృత్తేర్జడాయా అధ్యస్తత్వేఽప్యవచ్ఛేద్యస్య చైతన్యస్య ప్రకాశరూపస్య అనధ్యస్తత్వేన తత్ర దృశ్యస్యాధ్యాసాద్ దృశ్యమిథ్యాత్వేఽప్యనవస్థావిరహస్యోపపత్తేః । అత ఏవ శాబ్దవృత్తివిషయో బ్రహ్మ న వృత్తౌ కల్పితమవిద్యావిషయో బ్రహ్మవిద్యాయాం న కల్పితం యథా, తథా దృశ్యం న దృశి కల్పితమ్ । తథాచ దృగ్దృశ్యాదేస్తాత్త్వికః ఏవ సంబన్ధః, సామాన్యసంవన్ధేనైవాతిప్రసఙ్గే నిరస్తే విశేషజిజ్ఞాసా విశేషోక్తిశ్చ విశేషజిజ్ఞాసాదివదనర్థికైవేతి–నిరస్తమ్, వృత్త్యవిద్యయోః బ్రహ్మణోఽనధ్యాసేఽపి తయోరేవ బ్రహ్మణ్యధ్యాసాత్ సంబన్ధోపపత్తేః, అతస్తత్ర తాత్త్వికసంబన్ధాభావాత్ , కథం తద్దృష్టాన్తేన దృగ్దృశ్యయోరపి తాత్త్వికసంబన్ధ ఇత్యుచ్యతే ? తథాచ ప్రసిద్ధవిశేషే బోధితే సామాన్యస్యైవ బాధకశఙ్కాయా అతిప్రసఙ్గే ప్రాప్తే విశేషజిజ్ఞాసాయా విశేషోక్తేశ్చ సాఫల్యాత్ న తే నిరర్థికే। ఏతేన సంబన్ధస్య ప్రామాణికత్వే యథాకథంచన లక్షణం భవిష్యతి । తథా హి–సంయోగసమవాయాన్తర్భావే తల్లక్షణమేవ లక్షణం భవిష్యతి, తదనన్తర్భావే తు తదుభయభిన్నసంబన్ధత్వమేవ లక్షణమస్త్వితి–నిరస్తమ్; ఉక్తయుక్త్యా ప్రామాణికసంవన్ధస్య సంయోగసమవాయాన్తర్భావస్య చ దూషితత్వాత్ । తదుభయబహిర్భూతసంబన్ధత్వం తు వయమపి న నిరాకుర్మః, కిం తు తస్య ప్రామాణికత్వమ్ । కించ దృగ్దృశ్యయోః న తాత్త్వికసంబన్ధః; సంబన్ధిభిన్నత్వే అనవస్థానాత్ । న చ దృశ్యత్వాన్తరహీనస్య దృశ్యత్వాదేరివ సంబన్ధస్యాపి సనిర్వాహకత్వం క్వచిత్ భవిష్యతీతి వాచ్యమ్ ; దృశ్యత్వమపి దృక్సంబన్ధ ఏవ । తస్య చ స్వనిర్వాహకత్వం న మాయికత్వం వినేతి నాస్మాకం ప్రతికూలమభ్యధాయి దేవానాంప్రియేణ; అభిన్నత్వే సంబన్ధత్వాయోగాత్ । న చైవమాధ్యాసికసంబన్ధత్వేఽప్యేతద్దోషప్రసఙ్గః, తస్య మాయికత్వేన మాయాయాశ్చాఘటితఘటనాపటీయస్త్వేన సర్వానుపపత్తేర్భూషణత్వాత్ । న చ–అతిప్రసఙ్గనిరాకరణార్థం దృగ్దృశ్యయోః సంబన్ధనిర్వచనం ప్రకృతమ్, న తు విషయత్వనిర్వచనమ్, అతో విషయత్వఖణ్డనమనుక్తోపాలమ్భనమితి వాచ్యమ్; విషయత్వఖణ్డనేన నిరుచ్యమానప్రకృతసంబన్ధస్యైవ ఖణ్డనాత్ । న చ-విషయిత్వానిరుక్తావపి విషయిణః సత్యత్వవత్ విషయిత్వానిరుక్తావపి విషయః సత్యః

స్యాదితివాచ్యమ్ ; విషయిత్వానిరుక్తావపి విషయాధ్యాసేనైవ తదుపపత్త్యా విషయిణః సత్యత్వం యుక్తమ్ , విషయత్వానిరుక్తౌ తు విషయస్య సత్యత్వం న యుక్తమ్ ; విషయిణోఽనధ్యస్తత్వే విషయాధ్యాసమన్తరేణాన్యస్యోపపాదకస్యాభావాత్ । యత్ర తు విషయిణ ఏవాధ్యాసః । తత్ర విషయః సత్య ఏవ; యథా జ్ఞానవిషయో బ్రహ్మ । న చోభయాధ్యాసః; శూన్యవాదప్రసఙ్గాత్ । అన్యతరాధ్యాసే చ వినిగమకమనువృత్తత్వవ్యావృత్తత్వప్రకాశజడత్వాదికమేవ । తస్మాద్విషయిణో నిత్యదృశోఽనధ్యాసాత్ విషయస్యైవాత్రాధ్యాసః । న చ-'ప్రమాణజాతం స్వవిషయావరణే'త్యాదియుక్త్యా దృగ్విషయత్వరూపదృశ్యత్వస్య హేతూకరణేన చ త్వయాఽపి విషయత్వం నిర్వాచ్యమేవేతి వాచ్యమ్ । తత్త్వతోఽనిర్వాచ్యత్వేఽప్యధ్యస్తత్వేన ఘటాదిసమకక్షనిర్వాచ్యత్వస్య సంభవాత్ । నను-కథం ప్రమాణజ్ఞానవిషయోఽధ్యస్త ఇతి-చేన్న; ప్రపఞ్చవిషయకజ్ఞానే తత్త్వావేదకత్వలక్షణప్రామాణ్యాభావాదితి గృహాణ । అతఏవ యాదృశం విషయత్వం తే వృత్తిం ప్రతి చిదాత్మనః । తాదృశం విషయత్వం మే దృశ్యస్యాపి దృశం ప్రతీతినిరస్తమ్ ; చిదాత్మనోఽనధ్యాసేఽపి వృత్తేస్తత్రాధ్యస్తత్వేన తద్దృష్టాన్తేన ప్రకృతేఽప్యనధ్యాసస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । స్యాదేతత్ మిథ్యాత్వనిర్వచనాత్తత్సాధనం దృశ్యత్వాదికం నిర్వక్తవ్యమేవ, నహి ఘటాద్యసఙ్కీర్ణాకారజ్ఞానం వినా తద్విలక్షణవ్యవహారః। అథ నిరుక్తాసఙ్కీర్ణాకారజ్ఞానమాత్రేణ తదుపపత్తిః, తర్హి తుల్యం మమాపి । ఇయాంస్తు విశేషః; యత్త్వ స ఆకారః సద్విలక్షణః, మమ తు త్వన్మతసిద్ధప్రాతిభాసికవైలక్షణ్యసాధకమానసిద్ధమసత్తాకః, న హి లక్షణోక్త్యనుక్తిభ్యాం సదసద్వైలక్షణ్యరూపానిర్వచనీయత్వహానిలాభౌ; బ్రహ్మణ్యపి శ్రౌతస్యాపి జగత్కారణత్వాదిలక్షణస్య ఖణ్డనరీత్యా అసంభవాత్ , త్వయైవ'కీదృక్తత్ప్రత్యగితి చేతాదృగీదృగితి ద్వయమ్ । యత్ర న ప్రసరత్యేతత్ప్రత్యగిత్యవధారయే'తిబ్రహ్మణోఽపి దుర్నిరూపతోక్తేశ్చ, ప్రపఞ్చేఽపి త్వదుక్తానిర్వాచ్యత్వసమకక్షలక్షణసంభవాచ్చ, 'యత్కఠినం సా పృథివీ'త్యాదిశ్రుత్యా పృథివ్యాదీనామపి లక్షణతోక్తేశ్చ । తస్మాదనిర్వాచ్యత్వం న సత్త్వవిరోధి । సత్త్వేఽప్యనుద్భూతత్వాదేవానిర్వాచ్యత్వోపపత్తేః । న చ నిర్వాచ్యత్వమపి సత్త్వప్రయోజకమ్ ; నహి శుక్తిరూప్యస్యాపీతరభేదసాధకం రూప్యత్వం ప్రాతీతికజాతిరూపతయా సువచమపి సత్యమ్ । కించ బ్రహ్మణ ఆనన్దత్వజ్ఞానత్వసత్యత్వస్వప్రకాశత్వాది ఖణ్డనోక్తరీత్యా దుర్వచమితి బ్రహ్మ తత్త్వతోఽనానన్దాద్యాత్మకం స్యాత్ । తస్మాదిక్షుక్షీరాదిమాధుర్యవదనిర్వాచ్యమపి విషయత్వం సదేవేతి, అత్రోచ్యతే-దృశ్యత్వాదేరనిర్వచనీయత్వం కిం సత్త్వేన, ఉత స్వరూపేణ । నాద్యః; సత్త్వేనానిర్వచనీయత్వేఽపి తత్తదాభాసలక్షణానాలిఙ్గితత్వమాత్రేణ హేతుత్వోపపత్తేః తన్నిర్వచనానపేక్షణాత్ । న ద్వితీయః; తాత్త్వికాతాత్త్వికసాధారణేన దృక్సంబన్ధిత్వాదినా రూపేణ దృగ్విషయత్వస్య నిర్వక్తుమశక్యత్వాత్ । లక్షణోక్త్యనుక్త్యోర్న సదసద్వైలక్షణ్యరూపానిర్వాచ్యత్వహానిలాభకరత్వమితి యదవోచః, తదపి న; పూర్వోక్తవ్యాపకానుపలబ్ధిసహితాయా లక్షణానిరుక్తేః ఉక్తరూపానిర్వచనీయత్వప్రయోజకత్వాత్

। యత్త్వానన్దత్వాదినా ధర్మేణ కీదృగిత్యాదినా స్వరూపేణ చ దుర్నిరూపత్వాత్ బ్రహ్మణోఽప్యనిర్వచనీయత్వప్రసఙ్గ ఇతి తన్న; ఆనన్దత్వాదిధర్మవత్తయా దుర్నిరూపత్వేఽపి దుఃఖప్రత్యనీకత్వాద్యుపలక్షితస్వరూపస్య సత్త్వేన నిర్వక్తుం శక్యత్వాత్ । న చైవం ప్రపఞ్చే సత్త్వం శక్యనిర్వచనమ్ ; బాధకసద్భావాత్ । అతఏవ–కఠినస్పర్శవత్త్వాదినా పృథివీత్వాదీనాం నిర్వచనమస్త్యేవ, సత్త్వేఽప్యుద్భూతత్వాదినా నిర్వాచ్యత్వోపపత్తిరితి—నిరస్తమ్; నహి నిరుక్తివిరహమాత్రేణానిర్వాచ్యత్వం బ్రూమః, కింతు సత్త్వాదినా నిరుక్తివిరహేణ । స చ ప్రపఞ్చే బాధకాదస్త్యేవ । న చ–జ్ఞానే విషయస్యాధ్యస్తత్వే తదజ్ఞానజన్యం తజ్జ్ఞాననివర్త్యం చాధ్యాసం ప్రతి విషయత్వం తదనువిద్ధతయా ప్రతీత్యభావశ్చ న సంభవతీతి వాచ్యమ్; చైతన్యమాత్రాజ్ఞానజన్యత్వాత్ । తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వాచ్చ ఘటాదిప్రపఞ్చస్యేత్యుక్తత్వాత్ । సదితి ప్రతీయమానాధిష్ఠానచైతన్యానువిద్ధతయా ప్రతీయమానత్వమప్యస్త్యేవ । తస్మాత్సత్యత్వే దృగ్దృశ్యసంబన్ధత్వానుపపత్తిర్దృఢైవ ॥

అథ ప్రతికర్మవ్యవస్థోపపత్తిః ।

నను విశ్వస్యాధ్యాసికత్వే ప్రాతిభాసికస్థల ఇవ విషయేన్ద్రియసన్నికర్షాధీనాయాః ప్రతికర్మవ్యవస్థాయా అనుపపత్తిరితి - చేన్న ; వృత్తేః పూర్వమేవ ఘటాదీనాం చైతన్యేఽధ్యాసేన ప్రాతిభాసికస్థలాపేక్షయా వైలక్షణ్యాత్ । తథా హి - అన్తఃకరణం చక్షుర్వత్తేజోవయవి । తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ తత్సంయుక్తం విషయం వ్యాప్య తదాకారం భవతి । యథా నద్యాద్యుదకం ప్రణాడ్యా నిఃసృత్య కేదారాద్యాకారం భవతి, సైవ వృత్తిరిత్యుచ్యతే । తత్ర జీవచైతన్యమవిద్యోపాధికం సత్ సర్వగతమ్ అన్తఃకరణోపాధికం సత్ పరిచిన్నమితి మతద్వయమ్ । తత్రాద్యే విషయప్రకాశకం జీవచైతన్యమ్ । ద్వితీయే బ్రహ్మచైతన్యమ్ । ఆద్యే పక్షేఽపి జీవచైతన్యమవిద్యానావృతమ్ ఆవృతం చ । తత్రాద్యే వృత్తిర్జీవచైతన్యస్య విషయోపరాగార్థా। ద్వితీయే త్వావరణాభిభవార్థా । పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే తు జీవచైతన్యస్య విషయప్రకాశకతదధిష్ఠానచైతన్యాభేదాభివ్యక్త్యర్థా । అనావృతత్వపక్షే హ్యనావృతం సర్వగతమపి జీవచైతన్యం తత్తదాకారవృత్త్యైవోపరజ్యతే, న తు విషయైః; అసఙ్గత్వాత్ , యథా గోత్వం సర్వగతమపి సాస్నాదిమద్వ్యక్త్యాఽభివ్యజ్యతే, న తు కేసరాదిమయక్త్యా; యథా వా ప్రదీపప్రభా ఆకాశగన్ధరసాదివ్యాపిన్యపి తాన్న ప్రకాశయన్తీ రూపసంసర్గితయా రూపమేవ ప్రకాశయతి తద్వత్ ; కేవలాగ్న్యదాహ్యస్యాపి అయఃపిణ్డాదిసమారూఢాగ్నిదాహ్యత్వవచ్చ కేవలచైతన్యాప్రకాశ్యస్యాపి ఘటాదేస్తత్తదాకారవృత్త్యుపారూఢచైతన్యప్రకాశ్యత్వం యుక్తమ్ । ఏవఞ్చానావృతత్వపక్షే తత్తదాకారవృత్తిద్వారా చైతన్యస్య తత్తదుపరాగే తత్తదర్థప్రకాశః । ఆవృతత్వపక్షే తత్తదాకారవృత్త్యా తత్తద్విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యావరణాభిభవేన తత్తదర్థప్రకాశః । అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యరూపత్వే జీవస్యావచ్ఛేదకాన్తఃకరణతత్తద్విషయాకారవృత్త్యా తత్తద్విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభివ్యక్తౌ తత్తత్ప్రకాశః । యద్యపి ప్రకాశకమధిష్ఠానచైతన్యం సర్వగతం జీవచైతన్యం

చాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నమ్ ; తథాపి చైతన్యాభేదేనాభివ్యక్తత్వాత్ వ్యవస్థోపపత్తిః । నను–ఇయం ప్రతికర్మవ్యవస్థా నోపపద్యతే, తథా హి స్వసన్నికృష్టేన్ద్రియజన్యస్వజ్ఞానాత్ పూర్వం ఘటాదేః సత్త్వే ప్రతీతిమాత్రశరీరత్వవ్యాప్తకాల్పనికత్వాయోగః । న చ కాల్పనికత్వవిశేషః ప్రాతిభాసికత్వాదిరేవ తద్వ్యాప్తః; గౌరవాత్ , న చ ప్రతీతిమాత్రశరీరత్వాభావేఽపి జ్ఞాననివర్త్యత్వాదినైవ కల్పితత్వం భవిష్యతి; ప్రతీతిమాత్రశరీరత్వాభావేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావస్యాప్యాపాద్యత్వాత్ , ప్రతీతేర్విశ్వసత్యత్వేన వా మిథ్యాత్వేఽపి స్వప్నాదివదిన్ద్రియసన్నికర్షనిరపేక్షతయా వోపపత్తేః, వ్యావహారికత్వస్యాపి భ్రాన్తిదైర్ఘ్యమాత్రేణోపపత్తేశ్చేతి చేత్, మైవమ్ । ప్రతీతిమాత్రశరీరత్వస్య కల్పితత్వం న వ్యాప్యమ్ ; దృగ్దృశ్యసంబన్ధానుపపత్త్యాదిసహకృతోక్తానుమానాత్ ప్రపఞ్చే కల్పితత్వే సిద్ధే ప్రత్యభిజ్ఞాబలాచ్చ స్థాయిత్వే తత్రైవ వ్యభిచారాత్ । న చ–శుక్తిరూప్యాదిప్రత్యభిజ్ఞాసామ్యం ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞాయా ఇతి వాచ్యమ్ ; ప్రతీత్యవిశేషేఽపి వణిగ్వీథీస్థశుక్తిరూప్యయోః పరీక్షితత్వాపరీక్షితత్వాభ్యాం స్థాయిత్వాస్థాయిత్వరూపవిశేషసంభవాత్ । తథాపి వా పరోక్షవృత్తేరివాపరోక్షవృత్తేరపి ప్రకాశత్వమస్తు, కిం తదుపరక్తచైతన్యేనేతి చేన్న ; పరోక్షస్థలేఽపి పరోక్షవృత్త్యుపరక్తచైతన్యస్యైవ ప్రకాశకత్వాత్ । అథ తత్రాప్యపరోక్షైకరసచైతన్యోపరాగే విషయాపరోక్ష్యప్రసఙ్గః న; విషయచైతన్యాభివ్యక్తావేవ విషయస్యాపరోక్ష్యమ్ । న చ పరోక్షస్థలే తదస్తి; విషయేన్ద్రియసన్నికర్షాభావేన విషయపర్యన్తం వృత్తేరగమనాత్, అన్తరేవ తత్ర ధీసముల్లాసాత్ । అపరోక్షస్థలే తు ప్రమాతృచైతన్యాభేదాభివ్యక్తాధిష్ఠానచైతన్యోపరాగో విషయేఽస్తి; తత్ర విషయస్య కర్మకారకత్వాత్ । న చ వృత్తిగతవిశేషాదాపరోక్ష్యమ్। తత్ర హి విశేష విషయకృతశ్చేదోమితి బ్రూమః । జాతికృతస్తు విశేషో న సంభవతి; సోఽయమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయాం పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోః సంకరప్రసఙ్గాత్ , అవ్యాప్యవృత్తిత్వాత్ , ప్రమాత్వాదినా సంకరప్రసఙ్గాచ్చ । కించ వృత్తేర్జడత్వాదేవ న ప్రకాశకత్వమ్ । న చ–వృత్తావన్తఃకరణావృత్త్యాపి స్వప్రకాశత్వం జ్ఞానత్వవదితి వాచ్యమ్; స్వప్రకాశాత్మసంబన్ధేనైవ తస్యాః ప్రకాశత్వోపపత్తౌ తత్స్వప్రకాశత్వే మానాభావాత్ । కించ ఘటం జానామీత్యనుభూయమానసకర్మకవృత్త్యన్యా సంవిత్ ఘటప్రకాశరూపా ఘటః ప్రకాశత ఇత్యాకారకానుభవసిద్ధైవ । న చ కరోతి యతతే చలతి గచ్ఛతీత్యాదావేకార్థత్వేఽపి సకర్మకాకర్మకస్వభావత్వదర్శనాత్ అత్రాప్యేకార్థత్వేఽపి తథా స్యాదితి-వాచ్యమ్। తత్రాప్యేకార్థత్వాభావాత్ । అనుకూలయత్నో హి కృఞ్ధాత్వర్థః, యత్యర్థస్తు యత్నమాత్రమ్ , ఏవం గమ్యర్థ ఉత్తరసంయోగఫలకః స్పన్దః, చలత్యర్థస్తు స్పన్దమాత్రమ్; తథాచైకార్థకత్వే కుత్రాపి న సకర్మకత్వాకర్మకత్వవ్యవస్థా । న చ- త్వన్మతే పరిణతేరకర్మకత్వాత్ పరిణతివిశేషభూతాయా వృత్తేః కథం సకర్మకత్వమితి–వాచ్యమ్ , ఏకస్య హి సకర్మకత్వాకర్మకత్వే ఏకరూపేణ విరుద్ధే న తు రూపాన్తరేణాపి; మానాభావాత్ , యథా స్థితేరకర్మికాయా అపి అగమనత్వేన రూపేణ సకర్మకత్వమ్ ; తథా పరిణతిత్వేన రూపేణాకర్మికాయా అపి వృత్తేః జ్ఞానత్వేన సకర్మకత్వం భవిష్యతీత్యదోషః । నను తర్హ్యతీతః

ప్రకాశతే ఇతి ధీర్న స్యాత్, న; ఇష్టాపత్తేః, తత్రాపి వృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యసత్త్వేన ప్రకాశత ఇత్యాదిప్రయోగసంభవాచ్చ । నను యథా జ్ఞానవిరోధివృత్తావనుభవత్వం నాస్తి, కింతు అన్యత్ర; తథా ద్వేషవిరోధివృత్తేరన్యత్రేచ్ఛాత్వమిత్యపి స్యాదితి-చేన్న; బాధకసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విశేషాత్, అత్రైవ తత్ర సకర్మకాకర్మకవిలక్షణక్రియాననుభవాచ్చ । యథా చ వృత్త్యతిరిక్తభానసిద్ధిస్తథా స్వయం జ్యోతిష్ట్వప్రస్తావే విస్తరేణ వక్ష్యామః । నను అస్తు చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వం, తథాప్యన్తఃకరణస్య దేహాన్నిర్గతిః న కల్ప్యా; పరోక్షవైలక్షణ్యాయ విషయస్యాభివ్యక్తాపరోక్షచిదుపరాగ ఏవ వక్తవ్యః, చిదుపరాగాదౌ చాపరోక్షవృత్తేస్తదాకారత్వమేవ తన్త్రమ్; తస్య చ తత్సంశ్లేషం వినాపి పరోక్షవృత్తేరివ తత్సన్నికృష్టకరణజన్యత్వేనైవోపపత్తేః, న తు ప్రభాయా ఇవ వృత్తేస్తదావరణనివర్తకత్వాదౌ తత్సంశ్లేషస్తన్త్రమ్ , నేత్రాన్నిర్గచ్ఛద్ధ్రువాద్యాకారవృత్త్యైవ స్వసంశ్లిష్టనేత్రస్థకజ్జలాదేర్ధ్రువనేత్రమధ్యవర్తినః పరమాణ్వాదేశ్చాపరోక్షత్వాపాతాదితి చేత్, న; విషయేష్వభివ్యక్తచిదుపరాగే న తదాకారత్వమాత్రం తన్త్రమ్ ; పరోక్షస్థలేఽపి ప్రసఙ్గాత్ , కింతు తత్సంశ్లేషః; ప్రభాయా విషయసన్నికృష్టతేజస్త్వేనావరణాభిభావకత్వదర్శనాత్ తైజసస్య మనసోఽప్యజ్ఞానరూపావరణాభిభవాయ తత్సంశ్లేష ఆవశ్యకః;ధ్రువాదిదేహమధ్యవర్తిపరమాణ్వాదావతిప్రసఙ్గస్తు తదాకారత్వప్రయోజకసామగ్రీవిరహాదేవ పరిహరణీయః; అన్యథేన్ద్రియసన్నికర్షాదేర్విద్యమానత్వాత్ పరమాణ్వాద్యాకారతాయా దుర్నివారత్వాపత్తేః । తస్మాత్ ప్రభావిశేషాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యత్ క్లృప్తం సన్నికృష్టతేజస్త్వేనావరణాభిభావకత్వం, తస్య తదాకారత్వరూపవిశేషాపేక్షాయామపి న త్యాగః । నహి పృథివీత్వగన్ధత్వాదినా కార్యకారణభావే ఆవశ్యకే అనిత్యగుణత్వద్రవ్యత్వాదినా తత్త్యాగః । అతఏవ—తదితరహేతుసాకల్యే సతి ఘటచక్షుఃసన్నికర్షస్యైవ ఘటానుభవజనకత్వమ్, న తు ఘటమనఃసన్నికర్షస్య, తద్విలమ్బేన తద్విలమ్బాభావాదితి–నిరస్తమ్; ఆవరణభఙ్గే సన్నికృష్టతేజఃకారణత్వావధారణేన తస్యాప్యావశ్యకత్వాత్ । న చ–స్పర్శనప్రత్యక్షే చక్షురాదివన్నియతగోలకద్వారాభావేనాన్తఃకరణనిర్గత్యయోగాదావరణాభిభవానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్; సర్వత్ర తత్తదిన్ద్రియాధిష్ఠానస్యైవ ద్వారత్వసంభవాత్ । న చ–అన్తఃకరణవృత్తిత్వావిశేషాదిచ్ఛాద్వేషాదిరూపవృత్తయోఽపి దేహాన్నిర్గత్య విషయసంసృష్టా భవన్తీతి కథం న స్వీక్రియత ఇతి వాచ్యమ్, ఆవరణాభిభావకతేజస్త్వస్య తత్త్వమాపకస్య జ్ఞానవత్ తత్రాభావాత్ । నను–ఘటప్రకాశకం చైతన్యముపదేశసాహస్ర్యనుసారేణ ఘటాకారధీస్థా చిద్వా; పరాగర్థప్రమేయేష్విత్యాదివార్త్తికోక్తరీత్యా ధీప్రతిబిమ్బితచైతన్యాభేదాభివ్యక్తవిషయాధిష్ఠానచైతన్యం వా, నాద్యః; ఆధ్యాసికసంబన్ధస్యాతన్త్రతాపాతాత్ । న ద్వితీయః; ఆవశ్యకేన విషయసంశ్లిష్టవృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యేనైవ తదజ్ఞాననివృత్తివత్ తత్ప్రకాశస్యాప్యుపపత్తౌ కిం విషయాధిష్ఠానచైతన్యాభివ్యక్తికల్పనేనేతి–చేన్న; ప్రకాశకం తావత్ అధిష్ఠానచైతన్యమ్ ।

తచ్చాధ్యాసేన విషయైః సహ సాక్షాత్సంబద్ధం ప్రకాశస్య చ స్వయం భాసమానస్య స్వసంబద్ధసర్వభాసకత్వమపి క్లృప్తమేవ; ఏతదనభ్యుపగమే కల్పనాన్తరగౌరవాపత్తేః । తచ్చానభివ్యక్తం నిర్వికల్పకరూపమాచ్ఛాదితదీపవన్న ప్రకాశకమితి తదభివ్యక్తిరపేక్షితా । తచ్చ పరోక్షస్థలే వృత్త్యవచ్ఛేదేనైవాభివ్యజ్యతే । అపరోక్షస్థలే తు వృత్తిసంపర్కాదావరణాజ్ఞానాభిభవే విషయోఽభివ్యజ్యతే; వృత్తేర్విషయపర్యన్తత్వాత్ । న చ పరోక్షస్థలేఽప్యేవం ప్రసఙ్గః; ద్వారాభావేనాన్తఃకరణనిర్గత్యభావాత్ । నను వృత్తేస్తదాకారత్వం న తావత్తద్విషయత్వమ్ ; త్వయైవ నిరాసాత్ । నాపి తస్మిన్ చైతన్యోపరాగయోగ్యతాపాదకత్వం, తదజ్ఞానాభిభావకత్వం వా; ఉభయోరపి తదాకారత్వప్రయోజ్యత్వేన తత్త్వాయోగాత్ । నాపి ఘటాదివత్ పృథుబుధ్నోదరాద్యాకారత్వమ్ ; సాకారవాదాపాతాత్, సంస్థానహీనజాతిగుణాదివృత్తేర్నిరాకారత్వప్రసఙ్గాచ్చ; ఘటపటావితి సమూహాలమ్బనే విరుద్ధనానాకారత్వాపత్తేశ్చేతి–చేన్న; అస్తీత్యాదితద్విషయకవ్యవహారప్రతిబన్ధకాజ్ఞాననివర్తనయోగ్యత్వస్య, తత్సన్నికృష్టకరణజన్యత్వస్య వా తదాకారత్వరూపత్వాత్ తదుభయం చ స్వకారణాధీనస్వభావవిశేషాత్ । న చాత్మాశ్రయః; నివృత్తిజననస్వరూపయోగ్యతయా ఫలోపధానస్య సాధ్యత్వేన స్వానపేక్షణాత్ । నను–దృశి విషయాధ్యాసస్వీకర్తుర్జీవచైతన్యం వా విషయదృక్ బ్రహ్మచైతన్యం వా । నాద్యః; జీవే అవచ్ఛిన్నచిత్స్వరూపే కల్పితే అధ్యాసాయోగాత్ । న చ–విషయదృక్ జీవచైతన్యమేవ, అధ్యాసస్తు బ్రహ్మచైతన్య ఇతి వాచ్యమ్ ; దృశ్యయోరేవాధ్యాసికసంబన్ధాపత్తేః, అధ్యస్తాధిష్ఠానయోరుభయోరపి దృగ్భిన్నత్వాత్ । అత ఏవ న ద్వితీయోఽపి; బ్రహ్మణోఽపి కల్పితత్వేన తత్రాధ్యాసాయోగాచ్చ । న చ శుద్ధచైతన్యమేకమేవ; తదేవాధిష్ఠానమ్, తత్రావచ్ఛేదకమవిద్యాదికం నాధిష్ఠానకోటౌ ప్రవిశతి; తదేవ చ జీవశబ్దేన బ్రహ్మశబ్దేన చ వ్యపదిశ్యతే । ఉపాధివిశేషాత్ , తథాచ జీవచైతన్యస్య దృక్త్వేఽపి దృశ్యాధ్యాసో నానుపపన్న ఇతి వాచ్యమ్; శుద్ధచైతన్యస్య ఆసంసారమావృతత్వేన జగదాన్ధ్యప్రసఙ్గాదితి చేన్న; మూలావిద్యానివృత్త్యభావేన సర్వత ఆవరణాభిభవాభావేఽపి ఘటాద్యవచ్ఛేదేనావరణాభిభవాత్ ఆన్ధ్యవిరహోపపత్తేః । నను- తర్హీదానీమపి బ్రహ్మస్ఫురణే చరమవృత్తివైయర్థ్యమ్ అధికభాగేఽపి తస్య స్ఫురణాత్ । న హ్యఖణ్డార్థవేదాన్తజన్యాయాం వృత్తౌ భావో అభావో వా విశేషణముపలక్షణం వా ప్రకారః ప్రకాశత, ఇతి చేన్న; ఉపాధ్యవిషయకబ్రహ్మస్ఫురణస్య చరమవృత్తిప్రయుక్తత్వేన తస్యాః సాఫల్యాత్, ప్రకారాస్ఫురణం తు తస్యాః భూషణమేవ; ఇదానీన్తనస్ఫురణస్య సప్రకారత్వేనోపాధివిషయత్వాత్ , 'ఏకధైవానుద్రష్టవ్య'మిత్యాది శ్రుతిబలాత్ స్వసమానవిషయజ్ఞానాదేవ చాజ్ఞానవృత్తేరఖణ్డచిన్మాత్రజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వావధారణాత్ । న చ-అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య జీవత్వే సుషుప్తిదశాయాం తదభావేన కృతహాన్యాద్యాపత్తిరితి వాచ్యమ్ । తదాప్యస్య కారణాత్మనాఽవస్థానాత్,

స్థూలసూక్ష్మసాధారణస్యాన్తఃకరణస్యోపాధిత్వాత్ I 'తదపీతేః సంసారవ్యపదేశా'దిత్యస్మిన్ సూత్రే చాయమర్థః స్పష్టతరః I న చ-వృత్త్యుపరక్తత్వం చైతన్యస్య న తత్రప్రతిబిమ్బితత్వమ్ ; దర్పణే ముఖస్యేవానుద్భూతరూపేఽన్తఃకరణే శబ్దాన్యప్రతిబిమ్బనోపాధితాయా అచాక్షుషచైతన్యస్య ప్రతిబిమ్బితాయాశ్చాయోగాదితి వాచ్యమ్ ; ఉద్భూతరూపవత్త్వం న ప్రతిబిమ్బితోపాధితాప్రయోజకమ్ I అస్వచ్ఛేఽపి లోష్టాదౌ ప్రతిబిమ్బాపత్తేః, కింతు స్వచ్ఛత్వమ్ , తచ్చ ప్రకాశస్వభావత్వేన మనసస్తత్పరిణామభూతాయా వృత్తేశ్చాస్త్యేవ; త్రిగుణాత్మకస్యాప్యజ్ఞానస్య స్వచ్ఛసత్త్వాత్మకతాయా అపి సత్త్వేన తత్రాపి ప్రతివిమ్బితోపాధితాయాః సత్త్వాత్ I నాపి చాక్షుషత్వం ప్రతిబిమ్బితత్వప్రయోజకమ్ I అచాక్షుషస్యాప్యాకాశాదేః ప్రతిబిమ్బితత్వదర్శనాత్ I నను చాక్షుషవృత్త్యుపారూఢచితః కథం రూపమాత్రప్రకాశకత్వమ్ ? న చ ప్రభావన్నియమః I వైషమ్యాత్ , తథా హి ప్రభాయాం తమోవిరోధిత్వం రూపం ప్రతీవ గన్ధాదీన్ ప్రత్యపి సమమ్ ; నహి సా గన్ధదేశస్థం తమో న నివర్తయతి, న చ–అజ్ఞాననిరోధిత్వలక్షణప్రకాశకత్వం రూపం ప్రత్యేవ, న తు రసాదీన్ప్రతీతి వాచ్యమ్ ; అజ్ఞాననివర్తకత్వస్య వృత్తిభిన్నేఽనఙ్గీకారాత్, ప్రభాయా రూపగ్రాహకచక్షుఃసహకారిత్వవత్ గన్ధాదిగ్రాహిఘ్రాణాదిసహకారిత్వాభావేఽపి చితో గ్రాహకాన్తరాసహకారిత్వేన తద్వత్సహకారివిలమ్బేన విలమ్బస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ I తథాచ చితః సర్వగతత్వేన సర్వసంబన్ధాద్రూపాదివత్ గురుత్వాదేరప్యాశ్రయద్వారా సాక్షాద్వా సంబన్ధిత్వాత్ ప్రకాశాపత్తిః; వృత్త్యుపరక్తచిత్సంబన్ధస్యైవ ప్రకాశకత్వాత్ , 'అసఙ్గో హ్యయం పురుష' ఇతి శ్రుతిస్తు తత్కృతలేపాభావపరా, న తు సంబన్ధనిషేధికా; 'స యత్తత్ర యత్కించిత్పశ్యత్యనన్వాగతస్తేన భవతీతి పూర్వవాక్యాత్, 'యథాకాశస్థితో నిత్యం వాయుః సర్వత్రగో మహా'నిత్యాదిస్మృతేశ్చేతి–చేన్న; ప్రభాయా రూపరసాదిదేశగతతమోనాశకత్వం తత్సంబన్ధాద్యుజ్యతే, చైతన్యస్య తు స్వభావతోఽసంబద్ధత్వాత్ తదాకారవృత్త్యా తదేకసంబన్ధస్యోపాదానాత్ కథమన్యావభాసకత్వప్రసఙ్గః? స్వభావతో హ్యసఙ్గత్వే 'అసఙ్గో హ్యయం పురుష' ఇతి శ్రుతిః ప్రమాణమ్ I న చైషా లేపాభావపరా; అకర్తృత్వప్రతిపాదనాయ సంబన్ధాభావపరత్వాత్ I యథా చైతత్తథా వ్యక్తమాకరే I ఏవం స్మృతిరప్యేతచ్ఛృత్యనురోధేన నేయా I అతః సర్వైః సహ సంబన్ధాభావాత్ న సర్వావభాసః, కింతు యదాకారా వృత్తిస్తస్యైవ I అత ఏవం 'ఇదం రజత' మితి భ్రమే ఇదమాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేన రజతభానానుపపత్తేః రజతాకారాప్యవిద్యావృత్తిరభ్యుపేయతే; స్వతశ్చిద్విమ్బాగ్రాహకే చైతన్యస్య తదాకారత్వాయోగాత్, స్వతశ్చిద్బిమ్బగ్రాహకే త్వన్తఃకరణవృత్త్యాదౌ న వృత్త్యపేక్షేతి నానవస్థా I న చ ఆశ్రయసంబన్ధావిశేషేఽపి రూపాకారా వృత్తిర్న గన్ధాద్యాకారేతి కుత ఇతి–వాచ్యమ్ ; యథా తవ చాక్షుషజ్ఞానే ఆశ్రయసంబన్ధావిశేషేఽపి న గన్ధో విషయః, తథాఽస్మాకమపి చక్షుర్ద్వారకవృత్తౌ న గన్ధాద్యాకారత్వమ్ , ఇన్ద్రియవిషయసంబన్ధానాం స్వభావస్య నియామకస్య సమానత్వాత్ I నను–ఆధ్యాసికసంబన్ధో వృత్తేః పూర్వమప్యస్త్యేవ, అన్యస్తూపరాగో న దృశ్యత్వే తన్త్రమితి కిం తదర్థయా వృత్త్యేతి-చేన్న;

జీవచైతన్యస్యాధిష్ఠానచైతన్యస్య వాఽభేదాభివ్యక్త్యర్థత్వాద్వృత్తేః । అన్యథా మయేదం విదితమితి సంబన్ధావభాసో న స్యాత్ । నను-జీవచైతన్యస్యాసఙ్గత్వే బ్రహ్మచైతన్యం సుతరామసఙ్గమ్ , తథాచ మాయోపాధికవిషయోపరాగత్వాత్ స్వతః సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్ , న చ–బ్రహ్మ సర్వోపాదానత్వాదుపాధిం వినైవ స్వస్వరూపవత్స్వాభిన్నం జగదవభాసయతీతి వాచ్యమ్ । ఉపాదానత్వం న తావద్విశిష్టనిష్ఠం పరిణామిత్వమ్ ; ఆధ్యాసికసంబన్ధస్యాతన్త్రతాపత్తేః, అనాద్యవిద్యాదికం ప్రతి తదభావాచ్చ, నాపి శుద్ధనిష్ఠమధిష్ఠానత్వమ్ ; శుద్ధస్య సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదేరభావాదితి చేన్న; బ్రహ్మణోఽసంగత్వేఽపి సర్వేషాం తత్రాధ్యాసేన మాయోపాధిం వినైవ తస్య సర్వప్రకాశకతయా సార్వజ్ఞ్యోపపత్తేః । న చ–శుద్ధనిష్ఠమధిష్ఠానత్వం నోపాదానత్వం సార్వజ్ఞ్యాభావాదిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్; అవిద్యాకల్పితానాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం శుద్ధే సత్త్వాత్ । అన్యథా తేషాం తటస్థలక్షణత్వమపి న స్యాత్ । నను ఆవరణాభిభవార్థత్వపక్షో న యుక్తః; వివర్తాధిష్ఠానస్య చిన్మాత్రస్యాజ్ఞానాదిసాక్షిత్వేన సదా ప్రకాశనాత్, అన్యస్యాజ్ఞానకల్పితస్యావరణస్యాభావాదితి-చేన్న; అజ్ఞానాదిసాక్షిత్వేన స్వప్రకాశేఽప్యశనాయాద్యతీతత్వాదినా ప్రకాశాభావాదావరణస్యావశ్యత్వాత్ నను అజ్ఞానస్య నయనపటలవత్ పుంగతత్వే చైత్రస్యాజ్ఞాననాశేఽపి మైత్రస్య తదనాశాత్ అప్రకాశో యుక్తః, విషయగతత్వే తు చైత్రార్జితయా వృత్త్యా అజ్ఞానే దీపేన తమసీవ నాశితే మైత్రస్యాపి ప్రకాశః స్యాదితి-చేన్న; చైత్రావరణశక్తేరేవాజ్ఞానగతాయాశ్చైత్రార్జితవృత్త్యా నాశితత్వేన స పశ్యతి, న మైత్రః; తత్ప్రతియోగికావరణశక్తేరనాశాత్, ఆవరణశక్తీనాం ద్రష్టృవిషయభేదాభ్యాం భిన్నత్వాత్ , తమస్తు, న తథేత్యేకానీతప్రదీపేనాప్యన్యాన్ప్రతి ప్రకాశో యుజ్యతే । ఏతేన–ఏకజ్ఞానపక్షే శుక్తిజ్ఞానేన తదజ్ఞాననివృత్తౌ సద్య ఏవ మోక్షాపాతః, అనివృత్తౌ రూప్యాదేః సవిలాసావిద్యానివృత్తిరూపబాధాయోగ ఇతి–నిరస్తమ్; ఆవరణశక్తినాశేఽపి మూలాజ్ఞాననాశాభావేన సద్యో మోక్షాభావస్య రూప్యాదౌ సవిలాసశక్తిమదవిద్యానివృత్తిరూపబాధస్యచోపపత్తేః । నను—ఏకాజ్ఞానపక్షే రూప్యాదేః శుక్తిజ్ఞానేన స్వకారణే ప్రవిలయమాత్రం క్రియతే, ముద్గరప్రహారేణేవ ఘటస్య, న త్వజ్ఞానం నివర్త్యత ఇతి తే మతం న యుక్తమ్ । యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకమితి వ్యాప్తిబలాత్ జ్ఞానస్యాజ్ఞాననివృత్తిద్వారైవాన్యవిరోధిత్వేనాజ్ఞానమనివర్త్య రూప్యాదినివర్తకత్వాయోగాత్, శుక్తిజ్ఞానేనాజ్ఞాననివృత్త్యావభివ్యక్తచైతన్యసంబన్ధాభావేన భ్రాన్తావివ బాధేఽపి శుక్తేరప్రకాశాపత్తేశ్చేతి-చేన్న; యతో జ్ఞానమజ్ఞాననివర్తకమితి వ్యాప్తేరుచ్ఛేదవిషయత్వాత్ , స్వకారణే సూక్ష్మరూపేణావస్థానే తదనఙ్గీకారాత్, శుక్తిజ్ఞానస్య చానవచ్ఛిన్నచైతన్యావరణరూపమూలాజ్ఞానానివర్తకత్వేఽపి అవచ్ఛిన్నచైతన్యావరణరూపతూలాజ్ఞాననివర్తకత్వేనాభివ్యక్తచైతన్యసంబన్ధాత్ బాధదశాయాం రూప్యనివృత్తిశుక్తిప్రకాశయోరప్యుపపత్తేః । నచ-ఉపాదేయభూతయా వృత్త్యోపాదానభూతావిద్యాభిభవో న ఘటతే; ఉపాదేయేనోపాదానాభిభవాదర్శనాదితి వాచ్యమ్; వృశ్చికాదినా గోమయాదేరుపాదానస్యాప్యభిభవదర్శనాత్ ।

ఆరమ్భవాదానభ్యుపగమాచ్చ న గోమయావయవానాముపాదానత్వశఙ్కా । నను చక్షురాదిజన్యశక్త్యాదివృత్తేః సప్రకారికాయాః నిష్ప్రకారకశుద్ధచైతన్యావిషయతయా తదావరణరూపమూలాజ్ఞానాభిభవాభావేఽప్యవచ్ఛిన్నవిషయయా తయా అవచ్ఛిన్నచైతన్యావరణరూపతూలాజ్ఞానాభిభవో యుజ్యత ఇతి తే మతమయుక్తమ్ । అవచ్ఛిన్నే అవిద్యాకల్పితే అప్రసక్తప్రకాశే మూలావిద్యాయా ఇవ తదావరణశక్తేరయోగాత్, త్వయానభ్యుపగతత్వాచ్చ, జడవిశిష్టాత్మానం ప్రతి తదభ్యుపగమే చ విశేషణానావారకవిశిష్టావారకశక్త్యభిభవస్య విశేష్యావారకశక్త్యభిభవం వినాఽయోగేన శుక్త్యాకారవృత్త్యైవ శుద్ధాత్మప్రకాశాపాతాదితి చేన్న; అనవబోధాత్ । న హ్యవిద్యాకల్పితేఽవచ్ఛిన్నే అస్మాభిరవిద్యా వా తచ్ఛక్తిర్వాభ్యుపేయతే, కింతు చైతన్యమాత్ర ఏవ; తస్మింస్తు సర్వం జడమధ్యస్తమస్తీత్యేకాశ్రయాశ్రితత్వసంబన్ధాత్ జడావచ్ఛిన్నచైతన్యమావృతమితి వ్యపదేశః, ఘటాద్యాకారవృత్త్యా తు తదధిష్ఠానచైతన్యాభివ్యక్తౌ తదవచ్ఛేదేనైవ తన్నిష్ఠావరణాభిభవో జాయత ఇతి న శుద్ధాత్మప్రకాశాపత్తిః । తదుక్తం సంక్షేపశారీరకే–'ఆశ్రయత్వవిషయత్వభాగినీ నిర్విభాగచితిరేవ కేవలా । పూర్వసిద్ధతమసో హి పశ్చిమో నాశ్రయో భవతి నాపి గోచరః ॥' 'బహు నిగద్య కిమత్ర వదామ్యహం శృణుత సంగ్రహమద్వయశాసనే । సకలవాఙ్మనసాతిగతా చితిః సకలవాఙ్మనసవ్యవహారభాక్ ॥' ఇతి చ । తస్మాదవిద్యాయాం సత్యామపి శక్త్యభిభవాద్వా తూలాజ్ఞాననాశాద్వా అవస్థావిశేషప్రచ్యవాద్వా, ఏకదేశనాశాద్వా, భీరుభటవదపసరణాద్వా, కటవత్సంవేష్టనాద్వా, ఆవరణభఙ్గానిర్మోక్షబాధానాముపపత్తిః । నను-అవస్థాశేషాణామజ్ఞానాభిన్నత్వే ఏకాజ్ఞానపక్షక్షతిః, అజ్ఞానభిన్నత్వే చ సాక్షాత్ జ్ఞానేన నివృత్తిః భ్రమాద్యుపాదానత్వం చ న స్యాత్, తేషామివ రూప్యస్యైవోపాదాననాశం వినా నాశప్రసఙ్గశ్చ, శుక్త్యజ్ఞానం నష్టమిత్యనుభవవిరోధశ్చేతి–చేన్న; యతోఽవస్థా తావదవస్థావతోఽభిన్నైవ, అజ్ఞానైక్యం తు సర్వావస్థానుస్యూతైకాకారమాదాయ । ఏవం చాజ్ఞానావస్థాయా అజ్ఞానత్వేన న జ్ఞానసాక్షాన్నివర్త్యత్వాద్యనుపపత్తిః । యత్త్వవస్థావిశేషాణామివ రూప్యస్యైవోపాదాననివృత్తిం వినా నివృత్త్యాపాదానం, తదయుక్తమ్ ; అజ్ఞాన ఏవ జ్ఞానస్య సాక్షాద్విరోధావధారణేనాజ్ఞానావస్థాయాస్తభిన్నాయాః జ్ఞానసాక్షాన్నివర్త్యత్వార్హత్వాత్, న తు రూప్యాదీనామ్; అనీదృక్త్వాత్ । అనేకాజ్ఞానపక్షే తు శఙ్కాపి నోదేతి । నను–అస్మిన్పక్షే ఏకయా వృత్త్యా సర్వతదజ్ఞానస్య నివృత్తిః, ఉత ఏకతదజ్ఞానస్య; ఆద్యే పునః శుక్తేః కదాప్యప్రకాశో న స్యాత్ , అన్త్యే వృత్తికాలేఽపి ప్రకాశో న స్యాత్ , ఏకస్యావరణస్య నివృత్తావప్యావరణాన్తరానివృత్తేరితి-చేన్న; ఏకయా వృత్త్యా ఏకాజ్ఞాననాశేఽపి తయైవావరణాన్తరాణాం ప్రతిరుద్ధత్వాత్ యావత్ సా తిష్ఠతి తావత్ప్రకాశః, తస్యామపగతాయాం పునరప్రకాశశ్చోపపద్యతే; అజ్ఞానస్య జ్ఞానప్రాగభావస్థానీయత్వాత్ । యథా తవ ఏకం జ్ఞానమేకమేవ ప్రాగభావం నాశయతి, తన్నాశరూపేణోదయాత్ ప్రాగభావాన్తరనిబన్ధనమజ్ఞాతత్వాదివ్యవహారం చ ప్రతిబధ్నాతి; తథా మమాప్యేకం జ్ఞానమేకమేవాజ్ఞానం నివర్తయతి, అజ్ఞానాన్తరనిబన్ధనం చ ప్రయోజనం ప్రతిబధ్నాతీతి

కిమనుపపన్నమ్ అత్ర చ ప్రతివన్ధపదేన కార్యానుత్పత్తిప్రయోజకత్వం కారణాభావప్రతిబన్ధకసాధారణమభిహితమ్ । ఏవమవస్థావిశేషపక్షేఽపి ప్రకాశాప్రకాశావుపపాదనీయౌ । ఏవమమూర్తస్యాజ్ఞానస్య యద్యపి దణ్డాదినా గవాదీనామివాపసరణం కరాదినా కటాదీనామివ సంవేష్టనం చ న సంభవతి; తథాపి కార్యాక్షమత్వసామ్యేనావరణసంవేష్టనపక్షౌ యోజనీయౌ । యథాహి ఉత్తేజకాభావసహకృతస్య మణేః ప్రతిబన్ధకతాయాముత్తేజకసత్త్వే ప్రతిబన్ధకకార్యాక్షమత్వమ్ ; తథా వృత్త్యభావసహకృతస్యాజ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకతాయాం వృత్తౌ సత్యాం తత్కార్యానుదయ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । నను చైతన్యస్య నిరవయవత్వాత్ తస్యైకదేశేన ప్రకాశో న యుజ్యతే; అథాకాశ ఇవ తత్తదర్థావచ్ఛిన్నత్వమేకదేశశబ్దార్థః, తర్హి నాగన్తుకపదార్థావచ్ఛిన్నచైతన్యమనాద్యజ్ఞానస్య విషయః నిర్విషయస్యావరణస్యాయోగాత్, ప్రాగనవచ్ఛిన్నావరణమేవేదానీమవచ్ఛిన్నావరణం జాతమిత్యపి న; అవచ్ఛిన్నచైతన్యజ్ఞానేనైవానవచ్ఛిన్నావరణనాశాపత్తేః; ఏతేన వ్యక్తితః పూర్వం జాతిరివ విషయాత్పూర్వమజ్ఞానమస్తీతి నిరస్తమితి–చేన్న; అనాద్యజ్ఞానవిషయే అనాదిచైతన్యే తత్తదాగన్తుకపదార్థావచ్ఛేదాభ్యుపగమాత్, 'ఆశ్రయత్వవిషయత్వభాగినీ నిర్విభాగచితిరేవ కేవలే త్యుక్తత్వాత్ । యదవచ్ఛిన్నగోచరా చ వృత్తిస్తదవచ్ఛేదేనైవావరణాపసరణాత్ నానవచ్ఛిన్నచైతన్యావరణభఙ్గప్రసఙ్గః । అత ఏవ వృత్తివిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాత్ ప్రాగజ్ఞానమస్తీత్యభిప్రాయేణ విషయాత్ప్రాగజ్ఞానమస్తీతి సాధూక్తమ్ । తస్మాదధిష్ఠానచైతన్యం స్వాధ్యస్తం భాసయతీతి సిద్ధమ్ । తదయమత్ర నిష్కర్షః–యద్యపి విషయప్రకాశకం విషయాధిష్ఠానభూత ప్రమేయచైతన్యమ్ , అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం తు తస్య ప్రమాతృ, అన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం తు ప్రమాణమ్ । తథాపి యదీయాన్తఃకరణవృత్త్యా విషయపర్యన్తం చక్షురాదిద్వారా నిస్సృతయా యత్ప్రకాశకం చైతన్యం యత్ప్రమాతృచైతన్యాభేదేనాభివ్యజ్యతే తమేవ స ఏవ జానాతి నాన్యం నాన్యో వా । అత ఏవైకవృత్త్యుపారూఢలక్షణైకలోలీభావాపన్నం ప్రమాతృప్రమాణప్రమేయచైతన్యం భవతి । తతస్తదవచ్ఛేదేనాజ్ఞాననివృత్త్యా (నివృత్త్యా) భాసమానం ప్రమేయచైతన్యమపరోక్షం ఫలమిత్యుచ్యతే । తత్ స్వయం భాసమానం సత్ స్వాధ్యస్తం ఘటాద్యపి భాసయతీతి తత్ ఫలవ్యాప్యమిత్యుపేయతే । యన్నిష్ఠా చ యదాకారా వృత్తిర్భవతి తన్నిష్ఠం తదాకారమజ్ఞానం సా నాశయతీతి నియమాత్ ప్రమాతృప్రమేయోభయవ్యాపిన్యపరోక్షవృత్తిః స్వావచ్ఛేదేనావరణమపసారయతి; ప్రకాశస్య స్వావచ్ఛేదేనావరణాపసారకత్వదర్శనాత్ । అతః ప్రమాత్రవచ్ఛిన్నస్యాసత్త్వావరణస్య ప్రమేయావచ్ఛిన్నస్యాభానావరణస్య చాపసరణాత్ ఘటోఽయం మే స్ఫురతీత్యాద్యపరోక్షవ్యవహారః । పరోక్షస్థలే తు ఇన్ద్రియసన్నికర్షలక్షణద్వారాభావాన్తఃకరణనిస్సరణాభావేన విషయపర్యన్తం వృత్తేరగమనాద్విషయావచ్ఛిన్నప్రమేయచైతన్యేన సహ ప్రమాతృచైతన్యస్యైకవృత్త్యుపారూఢత్వాభావేనాపరోక్షతయాఽభివ్యక్త్యభావేఽపి ప్రమాతృప్రమాణచైతన్యయోరేకలోలీభావాపత్త్యా ప్రమాత్రవచ్ఛిన్నమసత్త్వావరణమాత్రం

నివర్తతే; తావన్మాత్రస్య వృత్త్యవచ్ఛిన్నత్వాత్ । ఇదమేవ సుషుప్తివ్యావృత్తిశబ్దేన వివరణాచార్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్ । విషయావచ్ఛిన్నాభానావరణతత్కార్యసద్భావేఽపి ప్రమాత్రవచ్ఛిన్నాసత్త్వావరణనివృత్త్యా అనుమానాదౌ వ్యవహారోపపత్తిః । అత ఏవ జానామ్యహం పర్వతే వహ్నిరస్తీతి, స తు కీదృశ ఇతి మే న భాతీత్యాదివ్యవహారః । త్రయాణామేకలోలీభావే అపరోక్షత్వమ్, ద్వయోరేకలోలీభావే తు పరోక్షత్వమితి న సఙ్కరః । వృత్తేశ్చ విషయేణ సర్వం సాక్షాదేవాపరోక్షస్థలే సంబన్ధః, పరోక్షస్థలే త్వనుమితేరనుమేయేన తద్వ్యాప్యజ్ఞానజన్యత్వమ్, శాబ్ద్యాః సంసర్గేణ సహ తదాశ్రయవాచకపదజన్యత్వమ్, స్మృతేః స్మర్తవ్యేన సహ తద్విషయానుభవజన్యత్వమ్ । ఏవమన్యత్రాపి పరమ్పరాసంబన్ధ ఏవేతి పరోక్షాపరోక్షవిభాగః । విస్తరేణ వ్యుత్పాదితాస్మాభిరియం ప్రక్రియా సిద్ధాన్తబిన్దౌ । తస్మాద్విషయస్య మిథ్యాత్వేఽపి ప్రతికర్మవ్యవస్థోపపన్నేతి దిక్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ ప్రతికర్మవ్యవస్థోపపత్తిః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వానుకూలతర్కనిరూపణమ్ ॥

అథ ప్రతికూలతర్కనిరాకరణమ్

నను–మిథ్యాత్వానుమానం ప్రతికూలతర్కపరాహతమ్ । తథా హి విశ్వం యది కల్పితం స్యాత్ , సత్యాధిష్ఠానం స్యాత్, న చైవమ్ ; సామాన్యతో జ్ఞాతత్వే సత్యజ్ఞాతవిశేషవత్త్వస్యాధిష్ఠానత్వప్రయోజకస్య నిర్విశేషే నిస్సామాన్యే చ బ్రహ్మణ్యసంభవాదితి చేన్న; స్వరూపేణ జ్ఞాతత్వే సతి విశేషేణాజ్ఞాతత్వస్యాధిష్ఠానత్వప్రయోజకత్వేన జ్ఞాతవిశేషవత్త్వస్యాప్రయోజకత్వాత్ । 'పురుషో న వేతి సంశయధర్మిణః స్థాణోరప్యన్యత్ర జ్ఞాతస్థాణుత్వరూపవిశేషవత్త్వాత్ తత్రాజ్ఞాతవిశేషవత్త్వమపి న ప్రయోజకమ్ ; విశేషవత్త్వేనాజ్ఞాతత్వస్యైవ లఘుత్వేన ప్రయోజకత్వాత్ । తథాచ నిస్సామాన్యే నిర్విశేషే చ బ్రహ్మణి స్వప్రకాశత్వేన జ్ఞానాత్ పరిపూర్ణత్వానన్దత్వాదినా చాజ్ఞానాదధిష్ఠానత్వముపపన్నమ్ । వస్తుతస్తు కల్పితసామాన్యవిశేషవత్త్వం బ్రహ్మణ్యపి సులభమేవ; అకల్పితసామాన్యవిశేషవత్త్వం చాప్రసిద్ధమ్ । న చ తత్కల్పనే అన్యోన్యాశ్రయః; కల్పితసామాన్యవిశేషాణాం ప్రవాహానాదిత్వాత్ , సత్యత్వానన్దత్వాదీనామేవ కల్పితవ్యక్తిభేదేన సామాన్యత్వాత్ , పరిపూర్ణానన్దత్వాదీనాం చ విశేషత్వాత్ । అత ఏవ సామాన్యాకారజ్ఞానం వినా సంస్కారానుద్బోధాత్ కథమధ్యాస ఇతి న వాచ్యమ్; సదాత్మనా స్వరూపజ్ఞానస్యైవ సామాన్యజ్ఞానత్వాత్ । న హ్యధ్యసనీయం సదాత్మనా న భాతి । ఏతావానేవ విశేషః– యదధిష్ఠానం స్వత ఏవ సదాత్మనా భాతి, అధ్యసనీయం తు తత్సంబన్ధాత్ । నను అధిష్ఠానతిరోధానం వినా భ్రమాసంభవః, ప్రకాశరూపతిరోధానే తు తదధ్యస్తావిద్యాదేః ప్రకాశానుపపత్తిరితి చేత్, న; ఏకస్యైవానన్దాద్యాత్మనా తిరోహితస్య సదాత్మనా ప్రకాశసంభవాత్ । తదుక్తం వార్తికకారపాదైః–'యత్ప్రసాదాదవిద్యాది సిధ్యతీవ దివానిశమ్ ।

తమప్యపహ్నుతేఽవిద్యా నాజ్ఞానస్యాస్తి దుష్కరమ్ ॥" ఇతి । న చ–బాధకాలేఽపి సద్విశేషజ్ఞానమస్తీతి వాచ్యమ్ ; పరిపూర్ణానన్దత్వాదేః సత ఏవ విశేషత్వేన తదా తదజ్ఞానాభావాత్ , ధర్మత్వమాత్రస్యైవ కల్పితత్వాత్ । యద్వా–భ్రమవిరోధిజ్ఞానాభావ ఏవ తన్త్రం, న తు విశేషాజ్ఞానమ్ ; విశ్వోపాదానగోచరాజ్ఞానస్య శ్రవణాదిజన్యమాత్మమాత్రవిషయకం వృత్తిరూపం జ్ఞానం విరోధి, న తు చిద్రూపం స్వతఃసిద్ధం జ్ఞానమ్ ; భ్రమవిరోధినశ్చ వృత్తిరూపస్య జ్ఞానస్యేదానీమభావోఽస్త్యేవ । నను–ఆత్మానాత్మనోర్ద్రష్టృదృశ్యత్వాత్మనాత్మత్వాదినా భేదజ్ఞానాత్ కథమధ్యస్తాధిష్ఠానభావ ఇతి చేన్న; ఇదమనిదం న భవతీతి పురోవర్త్యపురోవర్తినోర్భేదగ్రహేఽపీదం రజతమిత్యధ్యాసవత్ సన్ ఘట ఇత్యాద్యధ్యాసో భవిష్యతి । న హి రూపాన్తరేణ భేదగ్రహో రూపాన్తరేణాధ్యాసవిరోధీ; సన్ఘట ఇత్యాదిప్రత్యయే చ సద్రూపస్యాత్మనో ఘటాద్యనువిద్ధతయా భానాన్న తస్య ఘటాద్యధ్యాసాధిష్ఠానతానుపపత్తిః, సద్రూపేణ చ సర్వజ్ఞానవిషయతోపపత్తేర్న రూపాదిహీనస్యాప్యాత్మనః కాలస్యేవ చాక్షుషత్వాద్యనుపపత్తిః । నను–విశ్వం యది కల్పితం స్యాత్తదా సప్రధానం స్యాత్ , న చైవమ్ ; తస్మాత్ న కల్పితమితి–చేన్న; అత్రాపి ప్రధానస్య సజాతీయస్య సత్త్వాత్ , పూర్వప్రపఞ్చసజాతీయస్యైవోత్తరప్రపఞ్చస్యాధ్యసనాత్ । అధ్యాసో హి స్వకారణతయా సంస్కారమపేక్షతే, న తు సంస్కారవిషయస్య సత్యతామ్; అనుపయోగాత్ । న చ–ప్రమాజన్య ఏవ సంస్కారో భ్రమహేతుః, అతో విషయసత్యత్వమావశ్యకమితి వాచ్యమ్; మానాభావాత్ , విపరీతే లాఘవాచ్చ । అతఏవ–అధ్యస్తసజాతీయం పూర్వమధ్యస్తాపేక్షయాఽధికసత్తాకమపేక్షణీయమిత్యపి–నిరస్తమ్ ; సత్యతావధికసత్తాయా అప్యనుపయోగాత్ । పూర్వం తు జ్ఞానమాత్రమపేక్షతే, తచ్చాస్త్యేవ । నను–ఏవమధిష్ఠానస్యాపి జ్ఞానమాత్రమేవ హేతుః, న తు తదితి న సదధిష్ఠానాపేక్షా స్యాదితి శూన్యవాదాపత్తిరితి-- చేన్న; అధిష్ఠానస్య జ్ఞానద్వారా భ్రమహేతుత్వేఽప్యజ్ఞానద్వారా భ్రమహేతుత్వేన సత్త్వనియమాత్ । భ్రమోపాదానాజ్ఞానవిషయో హ్యధిష్ఠానమిత్యుచ్యతే, తచ్చ సత్యమేవ; అసత్యస్య సర్వస్యాప్యజ్ఞానకల్పితత్వేనాజ్ఞానావిషయత్వాత్ , తదసత్యత్వే తజ్జ్ఞానస్య భ్రమాబాధకత్వప్రసఙ్గాత్ , జగతి భ్రమబాధవ్యవస్థా చ న స్యాత్ । బాధేన హి కించిద్విరుద్ధం తత్త్వముపదర్శయతా ఆరోపితమతత్వం బాధనీయమ్, ఉభయాధ్యాసే తు కిం కేన బాధ్యతే ? అత ఏవ భగవతా భాష్యకారేణ–"సత్యానృతే మిథునీకృత్యే'త్యుక్తమ్ ॥ నను–ఏతత్ప్రపఞ్చసధ్యార్థక్రియాకారిణః ప్రపఞ్చాన్తరస్యాభావేన స్వోచితార్థక్రియాకారిణోఽస్య న మిథ్యాత్వమితి–చేన్న; స్వాప్నమాయాదౌ వ్యభిచారాత్, స్వోచితార్థక్రియాకారిత్వస్య పారమార్థికసత్త్వాప్రయోజకత్వాత్ । నాపి శ్రుత్యాదిసిద్ధోత్పత్త్యాదిమత్త్వం సత్త్వే తన్త్రమ్ ; స్వప్నప్రపఞ్చే వ్యభిచారాత్, తస్యాపి "న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్త్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజత" ఇత్యాదిశ్రుత్యోత్పత్త్యాదిప్రతిపాదనాత్ । న చ కల్పాద్యభ్రమాయోగః; కల్పాన్తరీయసంస్కారస్య తత్ర హేతుత్వాత్ । న చ జన్మాన్తరీయసంస్కారస్య కార్యజనకత్వే అతిప్రసఙ్గః; అదృష్టాదివశేన

క్వచిదుద్బోధేఽప్యన్యత్రానుద్బోధోపపత్తేః, కార్యైర్న్యైయధర్మాణాం యథాకార్యమున్నయనాత్, అన్యథా జాతస్య స్తన్యపానాదౌ ప్రవృత్తిర్నే స్యాత్ । నను చైత్రేణ మైత్రే సంస్కారాధ్యాసేఽపి మైత్రస్య భ్రమాదర్శనాత్ జగద్భ్రమహేతుసంస్కారస్య సత్త్వం దుర్వారమ్, న చ స్వేనాధ్యస్తాత్సంస్కారాద్భ్రమః; భ్రమాత్ పూర్వం స్వస్య కార్యానుమేయసంస్కారాధ్యాసనియమాభావాదితి-చేన్న; శుక్తిరూప్యస్య కుణ్డలాజనకత్వవచ్చైత్రాధ్యస్తసంస్కారస్య మైత్రభ్రమాజనకత్వేఽపి వణిగ్వీథీస్థరూప్యస్య కుణ్డలజనకత్వవత్స్వేనాధ్యస్తస్య సంస్కారస్య వియదాద్యధ్యాసజనకత్వోపపత్తేః తత్ప్రతీత్యభావేఽపి తదధ్యాసస్య పూర్వం సత్త్వాత్ కృత్స్నస్యాపి వ్యావహారికపదార్థస్యాజ్ఞాతసత్త్వాభ్యుపగమాత్ । నను- ప్రాతిభాసికరూప్యే త్రైకాలికనిషేధస్య త్వన్మతే వ్యావహారికరూప్యవిషయత్వవద్వ్యావహారికప్రపఞ్చేఽపి 'నేహ నానే'తి త్రైకాలికనిషేధస్య పారమార్థికప్రపఞ్చాన్తరవిషయతాఽవశ్యం వాచ్యేతి చేన్న; భ్రమబాధవైయధికరణ్యాపాతేనాస్య పక్షస్యానఙ్గీకారపరాహతత్వాత్ । అఙ్గీకారేఽపి వ్యావహారికనిషేధే పారమార్థికనిషేధత్వం న సంభవతి; అప్రతీతస్య నిషేధాయోగాత్ । ప్రతీత్యా సహాధ్యాసాతిరిక్తసంబన్ధాభావేన పారమార్థికే ప్రతీతత్వాభావాత్ । నను– ప్రధానాధిష్ఠానయోః సాదృశ్యాభావాత్కథమధ్యాసః ? అథ నిర్గుణయోరపి గుణయోః సాదృశ్యవదత్రాపి కించిత్సాదృశ్యం భవిష్యతీతి, తన్న; నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణి తస్యాప్యధ్యాసాధీనత్వేనాన్యోన్యాశ్రయాత్ । యద్యపి సాదృశ్యం సోపాధికాధ్యాసే న కారణమ్, వ్యభిచారాత్; తథాపి నిరుపాధికాధ్యాసేఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్యావశ్యమపేక్షణీయత్వాత్ సోపాధికేఽపి 'రక్తః స్ఫటిక' ఇత్యాదౌ ద్రవ్యత్వాదినా సాదృశ్యస్య సత్త్వాచ్చేతి-చేన్న; అవిద్యాధ్యాసస్యానాదిత్వేన కారణానపేక్షస్య సాదృశ్యానపేక్షత్వాత్ , అన్తఃకరణాధ్యాసేఽప్యవిద్యాసంబన్ధిత్వస్యైవ సాదృశ్యస్య విద్యమానత్వాత్ । వస్తుతస్తు న భ్రమే సాదృశ్యాపేక్షానియమః; నిరుపాధికేఽపి 'పీతః శఙ్ఖ' ఇత్యాదౌ వ్యభిచారాత్ । 'రక్తః స్ఫటిక' ఇత్యాదావపి ద్రవ్యత్వాదినా సాదృశ్యమస్తీత్యపి న; ప్రధానమాత్రవృత్తితయా ప్రాగవగతమధ్యాససమయే చాధిష్ఠానవృత్తితయా గృహీతం యత్ తదేవ హి సాదృశ్యం విపర్యయప్రయోజకమితి త్వయాపి వాచ్యమ్, న తు ప్రాగేవ ప్రధానాధిష్ఠానోభయవృత్తితయా గృహీతమ్; తస్య సాంశయికత్వాత్ । ద్రవ్యత్వాది చ లోహితాలోహితవృత్తితయా ప్రాగ్గృహీతమితి న విపర్యయప్రయోజకమ్ । కించ సాదృశ్యం న స్వతో భ్రమకారణమ్ ; మానాభావాత్ , కింతు సంస్కారోద్బోధేన సామగ్రీసంపాదకతయా, సంస్కారోద్బోధశ్చ న సాదృశ్యైకనియతః; అదృష్టాదినాపి తత్సంభవాత్ । తదుక్తమ్-'సదృశాదృష్టచిన్తాద్యాః స్మృతిబీజస్య బోధకాః' । ఇతి । చిన్తాదికం చ ప్రణిధానసూత్రే వ్యాఖ్యాతమ్ । తథాచాన్యతః సంస్కారోద్బోధే సతి సాదృశ్యమనుపయోగి। తదుక్తం వివరణే- 'నిరుపాధికభ్రమకార్యదర్శనమేవ గుణావయవసామాన్యాభావేఽపి కేతకీగన్ధసదృశః సర్పగన్ధ ఇతివత్ సాదృశ్యాన్తరం వా, శఙ్ఖపీతిమాదావివ కారణాన్తరం వా కల్పయతీతి । నను దోషం వినా భ్రమస్వీకారే తదప్రామాణ్యస్య స్వతస్త్వాపత్తిః, దోషజన్యత్వస్వీకారే తు

దోషస్యాప్యధ్యసనీయత్వేనానవస్థాపత్తిరితి చేన్న; అనాద్యవిద్యాధ్యాసస్య దోషానపేక్షత్వాత్ । సాద్యధ్యాసస్య చావిద్యాదోషజన్యత్వాత్ నాప్రామాణ్యస్య స్వతస్త్వమ్ । నాప్యనవస్థా । అన్యథా తార్కికాణామప్యనాదిప్రమా గుణం వినాపీతి ప్రామాణ్యపరతస్త్వం భజ్యేత । జన్యప్రమామాత్రస్య గుణజన్యత్వం తు జన్యాధ్యాసమాత్రస్య దోషజన్యత్వేన సమమ్ । నను లాఘవేన ప్రథమోపస్థితత్వేన చ ప్రవృత్తిమాత్రం ప్రతి సంసర్గధియ ఇవ ధూమమాత్రం ప్రతి దోషాదీనాం జనకత్వాదవిద్యాధ్యాసోఽపి కథం క్లృప్తకారణేన వినా భవతు ? అన్యథా సంసర్గధీరపి ప్రవృత్తివిశేషే వహ్నిరపి ధూమవిశేషే హేతురితి స్యాత్ । తథాచాఖ్యాతివాదశ్చానుమానమాత్రోచ్ఛేదశ్చాపద్యేయాతామ్ । కించ అవిద్యారూపవిషయస్యానాదిత్వేఽపి తత్ప్రతీతేర్దోషాజన్యత్వేఽప్రామాణ్యాపాతః; అప్రామాణ్యప్రయోజకస్య దోషజన్యత్వస్యాభావాత్ , అర్థ భేదవదవిద్యాఖ్యదోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వమ్ , ఏవమపి భేదో భిన్న ఇతివత్, 'అజ్ఞానజ్ఞాత'మితి వ్యవహారో భవతు; ప్రతీతిమాత్రశరీరస్య స్వవిషయధీహేతుత్వం కుతః? స్వస్య స్వస్మాత్ పూర్వవృత్తిత్వాసంభవాదితి చేన్న; అధ్యాసత్వస్య లఘుత్వేఽపి ప్రథమోపస్థితత్వేఽపి న దోషజన్యతాయాం తన్త్రత్వమ్ ; దోషస్యాపి దృశ్యత్వేనాధ్యసనీయతయాఽనవస్థాపత్తేః । యథా నిత్యజ్ఞానవాదినాం జ్ఞానత్వస్య న శరీరజన్యతాదావవచ్ఛేదకత్వమ్, నవా గుణజన్యత్వస్య ప్రామాణ్యప్రయోజకత్వమ్ ; బాధకబలాత్, తద్వత్ జన్యాధ్యాసం ప్రత్యేవ దోషాదీనాం కారణత్వమ్ ; గుణాజన్యత్వేఽప్యబాధితవిషయతయా నిత్యజ్ఞానప్రామాణ్యవత్ దోషాజన్యత్వేఽపి బాధితవిషయతయాఽనాద్యధ్యాసస్యాప్యప్రామాణ్యోపపత్తిః । బాధితవిషయత్వేఽపి న దోషజన్యత్వమవచ్ఛేదకమ్ । దోషజన్యత్వేఽప్యవచ్ఛేదకాన్తరాన్వేషణేఽనవస్థాపాతాత్ । బాధితవిషయత్వస్య దోషాజన్యవృత్తిత్వేఽపి దోషజన్యత్వస్య తద్వ్యాప్యత్వోపపత్తేః । అత ఏవ శబరస్వామినా 'యస్య దుష్టం కరణం యత్ర చ మిథ్యేతి ప్రత్యయః స ఏవాసమీచీనో నాన్య' ఇతి వదతా దుష్టకరణజన్యత్వమన్తరేణాపి అర్థాన్యథాత్వమప్రామాణ్యప్రయోజకముక్తమ్ । అవిద్యాధ్యాసరూపస్య సాక్షిచైతన్యస్యావిద్యాజన్యత్వానభ్యుపగమాత్ న ప్రతీతిమాత్రశరీరత్వవ్యాఘాతః; 'అహమజ్ఞ' ఇత్యాద్యభిలాపకారణీభూతవృత్తిరూపాధ్యాసం ప్రతి త్వవిద్యాయాః కారణత్వమస్త్యేవ, ఘటాదీనామివ స్వప్రత్యక్షం ప్రతి । వహ్నివిశిష్టధియోస్తు బాధకాభావాత్ సామాన్యేనైవ ధూమప్రవృత్తీ ప్రతి హేతుతేతి న పూర్వోక్తదోషాపాతః । నను అవిద్యాధ్యాసస్యానాదిత్వేన దోషాద్యనపేక్షావదధిష్ఠానానపేక్షాపి స్యాదితి చేన్న; జనకత్వేనాధిష్ఠానానపేక్షాయామప్యాశ్రయత్వేన తదపేక్షానియమాత్ । పరమమహత్త్వాదేరాశ్రయాపేక్షావత్ అధ్యాసస్య సాధిష్ఠానకత్వనియమేనాత్రాపి పరతన్త్రత్వస్య సమత్వాత్ , భాస్యస్యావిద్యాధ్యాసస్య భాసకతయాప్యధిష్ఠానాపేక్షణాచ్చ । అవిద్యావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యావిద్యాదిసకలద్వైతద్రష్టృత్వాత్ తస్యైవ చాన్తఃకరణావచ్ఛేదేన ప్రమాతృత్వాత్, భ్రమప్రమయోః సామానాధికరణ్యోపపత్తేర్భ్రమస్య సమానాధికరణప్రమానివర్త్యత్వముపపద్యతే । నను దేహేన్ద్రియాదికం వినా

కథమన్తఃకరణాధ్యాసః ? కాఽత్రానుపపత్తిః ? అధిష్ఠానాపరోక్షత్వం హి అపరోక్షభ్రమే కారణమ్, తత్ యత్రాధిష్ఠానం స్వతో నాపరోక్షమ్, యథా శుక్త్యాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యమ్, తత్ర తదపరోక్షతార్థం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షా, ప్రకృతేచావిద్యావచ్ఛిన్నం చైతన్యమధిష్ఠానమ్, తత్ర చైతన్యస్య స్వప్రకాశత్వేనావిద్యాయాశ్చ తదధ్యస్తత్వేన తేనైవ సాక్షిణా అపరోక్షత్వాత్ కుత్ర దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షా ? అథైవం ప్రలయే దేహేన్ద్రియాద్యభావేఽప్యజ్ఞానసద్భావేనాన్తఃకరణాధ్యాసప్రసఙ్గః, న; తదా దేహేన్ద్రియాదిసర్జనవిలమ్బ హేతునైవ తద్విలమ్బసంభవాత్ , అన్యథా తదా దేహేన్ద్రియాదికమపి కుతో నోత్పద్యేత ? న చ-దోషాదీనామధ్యస్తత్వేన తదభావస్య తాత్త్వికత్వాత్ అతాత్త్వికేన తాత్త్వికకార్యప్రతిబన్ధస్యాయుక్తత్వాత్ బౌద్ధేన దుష్టతయా కల్పితస్య వేదజన్యజ్ఞానస్యేవ కల్పితదోషజన్యస్య ద్వైతవిజ్ఞానస్య ప్రామాణ్యాపాత ఇతి వాచ్యమ్ । బౌద్ధకల్పితస్య ప్రాతిభాసికదోషస్య వ్యావహారికవేదాపేక్షయా న్యూనసత్తాకత్వేన తదప్రామాణ్యాప్రయోజకత్వేఽప్యవిద్యాఖ్యదోషద్వైతప్రపఞ్చయోః సమసత్తాకత్వేన కార్యకారణభావనియమేన చ కారణీభూతావిద్యాఖ్య దోషాభావే కార్యభూతద్వైతప్రపఞ్చతద్విజ్ఞానయోరభావనియమేన నావిద్యామిథ్యాత్వేన ద్వైతజ్ఞానసత్యతాపాతః కారణమిథ్యాత్వే కార్యమిథ్యాత్వస్యావశ్యకత్వాత్ , బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వరూపవ్యావహారికత్వస్య బాధ్యాబాధ్యసాధారణస్య మిథ్యాత్వసిద్ధ్యనపేక్షత్వాత్ న సత్త్వవిభాగాసిద్ధిః । నను దోషాదీనాం రూప్యాదిభ్రమహేతూనాం పారమార్థికసత్త్వమౌత్సర్గికప్రామాణ్యేన సిద్ధమితి పరమార్థసతామేవ తేషాం హేతుత్వమితి చేన్న; వ్యావహారికప్రామాణ్యస్య సాక్షిణా గ్రహణేఽపి త్రికాలాబాధ్యత్వరూపతాత్త్వికప్రామాణ్యం న కేనాపి గృహ్యత ఇతి ప్రత్యక్షబాధోద్ధారే ప్రాగేవాభిహితత్వాత్ । న చ–రూప్యాద్యధ్యాసే దోషాదీనామధిష్ఠానసమసత్తాకత్వం దృష్టమితి ఇహాపి తథేతి వాచ్యమ్; సాధర్మ్యసమజాత్యుత్తరత్వాత్ । వస్తుతస్తు సర్వత్ర చైతన్యస్యైవాధిష్ఠానత్వేన కుత్రాపి దోషాదీనామధిష్ఠానసమసత్తాకత్వాభావాత్ । న చ– బాధకజ్ఞానం సత్యమేవ వక్తవ్యమ్, అన్యథా బాధపరమ్పరాయా అనవస్థాపత్తేరితి వాచ్యమ్ ; వేదాన్తవాక్యజన్యచరమచిత్తవృత్తేః కతకరజోన్యాయేన స్వపరబాధకతయాఽనవస్థాయా అభావాత్ । దృశ్యత్వమాత్రేణ యుగపత్కృత్స్నబాధసంభవాత్ । నహి గుహాయాం న శబ్ద ఇతి శబ్దః స్వం న నిషేధతి; అన్యథా స్వస్య స్వేనానిషేధే తత్రాప్యనవస్థాపత్తిః, శబ్దమాత్రనిషేధానుభవవిరోధశ్చ । యద్యపి బాధకజ్ఞానం వృత్త్యుపరక్తచైతన్యరూపం స్వతః సత్యమేవ; తథాపి తదవచ్ఛేదికాయా వృత్తేర్దృశ్యత్వేన మిథ్యాత్వాత్ బాధోపపత్తిః । నను బన్ధస్యాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వరూపమిథ్యాత్వే తదభావార్థం యత్నో న స్యాత్ । అత్యన్తాభావస్యాసాధ్యత్వాత్ , అతఏవ న తత్ప్రతీత్యభావార్థమపి యత్నః; తస్యా అపి మిథ్యాత్వాత్ , అన్యథా మోక్షేఽపి బన్ధప్రతీత్యా తద్దశాయామపి ప్రాతిభాసికబన్ధాపాతాత్ । అథ పారమార్థికత్వాకారేణ మిథ్యాత్వమ్ , స్వరూపేణ తు నివృత్తిరేవ, న; తస్యాః స్వరూపాబాధేనాప్యుపపత్తేరితి-చేన్న; సత్యస్య బ్రహ్మణో నివృత్త్యదర్శనేన స్వరూపతో

మిథ్యాత్వాభావే నివృత్త్యయోగాత్ మిథ్యాత్వం నివృత్త్యనుకూలమేవ । న చ తదర్థం ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః; అధిష్ఠానసాక్షాత్కారానన్తరం తత్రైవ, తతః పూర్వం తు కణ్ఠగతవిస్మృతచామీకరప్రాప్తయ ఇవ భ్రమబాధకజ్ఞానోత్పత్తయే ప్రవృత్త్యుపపత్తేః । అత్యన్తాభావాధికరణే చ ప్రతియోగివత్తన్నివృత్తిరప్యుపపాదితైవ । న చ-త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిని తుచ్ఛే నివృత్తిర్న దృష్టేతి కథం తాదృశి ప్రపఞ్చే సా స్యాదితి వాచ్యమ్; యథాకథంచిత్ సజాతీయేఽదర్శనస్యాప్రయోజకత్వాత్ । అన్యథా అనుత్పన్నే నివృత్తిర్న దృష్టేతి ప్రాగభావోఽపి న నివర్తేత । తస్మాత్ స్వభావవిశేష ఏవ తుచ్ఛనిత్యవిలక్షణో నివృత్తిప్రయోజక ఇతి వాచ్యమ్ । సా చ నివృత్తిరధికరణస్వరూపేతి పక్షే ఘటనాశార్థం ముద్గరపాతాదావివ మననాదౌ ప్రవృత్తిరూహనీయా । అతిరిక్తేతి పక్షే త్వనిర్వచనీయా, పఞ్చమప్రకారా చరమవృత్తిరూపా వా సా; సర్వథా జన్యైవేతి న కాప్యనుపపత్తిః । నను బన్ధస్య బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వే తన్నిదిధ్యాసనసాధ్యతత్సాక్షాత్కారనివర్త్యత్వం శ్రవణాదినియమాదృష్టసాపేక్షబ్రహ్మజ్ఞాననివర్త్యత్వం చ న స్యాత్ ; నహి దేవతానిదిధ్యాసనసాధ్యతత్సాక్షాత్కారనివర్త్యం దురితం తత్రాధ్యస్తమ్; న వా దూరాగమనాదినియమాదృష్టసాపేక్షసేతుదర్శననివర్త్యం దురితం తత్రాధ్యస్తమితి–చేన్న; ఆత్మాధ్యస్తగౌరత్వాదేః శుక్త్యాద్యధ్యస్తరూప్యాదేశ్చ తత్తత్సాక్షాత్కారనివర్త్యత్వదర్శనేన ప్రపఞ్చస్యాపి బ్రహ్మణ్యధ్యస్తతయా తత్సాక్షాత్కారనివర్త్యత్వస్యావశ్యకత్వాత్ । నహి శుక్త్యాద్యధ్యస్తం రూప్యాది శుక్త్యాదిజ్ఞానం వినా నివర్తతే । దేవతాదర్శనాదినా తు ప్రాయశ్చిత్తసమయకక్ష్యేణ దురితస్య కారణాత్మనావస్థానమాత్రం క్రియతే, న తు శుక్తిజ్ఞానేన రూప్యస్యేవ నివృత్తిః; అధిష్ఠానాజ్ఞానరూపోపాదానకస్యారోపితస్య తన్నివృత్తిం వినా నివృత్త్యయోగాత్, అజ్ఞాననివృత్తిశ్చాధిష్ఠానజ్ఞానాదేవేత్యుక్తం ప్రాక్ । శ్రవణాదినియమాదృష్టం చ న ముక్తిం ప్రతి కారణమ్ , కింతు బ్రహ్మాపరోక్ష్యం ప్రతి । నను–అవఘాతసాధ్యవైతుష్యాన్యాపూర్వస్యేవ శ్రవణాదిసాధ్యాపరోక్ష్యాన్యముక్తేరేవ తత్సాధ్యత్వమ్ ; అన్యథా శ్రవణనియమాదృష్టసాధ్యే సాక్షాత్కారే శ్రవణనిరపేక్షస్యోపాయాన్తరస్యాప్రసక్త్యా తత్రప్రసక్త్యధీననియమవిధ్యయోగాత్, న చ-పరోక్షజ్ఞానం శ్రవణాత్, అపరోక్షం తు నియమాదృష్టాదితి–యుక్తమ్ ; శ్రవణాదివిధౌ పరోక్షజ్ఞానప్రవాహరూపనిదిధ్యాసనసాధ్యాపరోక్షస్యైవ దృశినోద్దేశాత్ , త్వన్మతే పరోక్షజ్ఞానే కామనాయా అయోగేన తస్యోద్దేశ్యత్వాయోగాచ్చేతి చేన్న; తత్ర క్రత్వర్థస్య నియమాపూర్వస్య పరమాపూర్వసాధకత్వేఽపి పురుషార్థహిరణ్యధారణాదినియమాదృష్టస్య తదభావవత్ శ్రవణాదిసాధ్యసాక్షాత్కారాన్యఫలాభావేఽపి తేనైవ ఫలవత్త్వోపపత్తేః, 'సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవది'తి న్యాయాత్, 'సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ ! జ్ఞానే పరిసమాప్యతే' ఇతి స్మృతేశ్చ । అత్ర సర్వాఖిలపదాభ్యాం కర్మశబ్దవాచ్యాపూర్వమాత్రస్య జ్ఞానే సమాప్తిర్దర్శితా; మోక్షస్యావిద్యానివృత్తిరూపస్య జ్ఞానాతిరిక్తాసాధ్యత్వనియమాచ్చ । జ్ఞానే త్వసంభావనాదినివృత్త్యా ప్రతిబన్ధకదురితనివృత్త్యా చ దృష్టాదృష్టాంశోపయోగః ।

సామాన్యపురస్కారేణ చ ప్రసక్తస్య సాధనాన్తరస్య నివృత్తిః సర్వత్ర నియమవిధేః ఫలమ్ , విశేషరూపేణ త్వపూర్వవిధిత్వమేవ । యథాహి '{వ్రీహీనవహన్తీ}'త్యాదావపూర్వసాధనీభూతవ్రీహివైతుష్యే విశిష్యావఘాతాతిరిక్తసాధనాన్తరాప్రసక్తావపి వ్రీహివైతుష్యమాత్రే ప్రసక్తస్య నఖవిలనాదేర్నివృత్తిః; విశిష్య కార్యకారణభావబోధనాత్ , తథా నిర్విశేషబ్రహ్మాత్మాభేదసాక్షాత్కారప్రతిబన్ధనివృత్తౌ శ్రవణాద్యతిరిక్తసాధనాన్తరాప్రసక్తావప్యాత్మజ్ఞానమాత్రప్రతిబన్ధనివృత్తౌ సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రస్యాపి ప్రసక్తేః తన్నివృత్తిర్విశిష్య వేదాన్తవాక్యవిచారవిధానాదితి పరమగమ్భీరోఽయం గ్రన్థార్థః । నను-యది విశ్వం కల్పితం స్యాత్ , తదా 'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి సూత్రే 'యతో వా ఇమానీ' త్యాదిశ్రుతౌ చ జన్మాద్యుక్తిః, 'ఈక్షతేర్నాశబ్దమి'తి సూత్రే 'తదైక్షతే'త్యాదిశ్రుతౌ చ ఈశ్వరస్యేక్షాపూర్వకకర్తృత్వోక్తిః, 'లోకవత్తు లీలాకైవల్యమి'తి సూత్రే 'ఆప్తకామస్య కా స్పృహే' త్యాదిశ్రుతౌ చ ప్రయోజనాభావేఽపి లీలయా సృష్ట్యాద్యుక్తిః, 'వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాది'తి సూత్రే 'పుణ్యేన పుణ్యం లోకం నయతీ'త్యాదిశ్రుతౌ చ కర్మసాపేక్షత్వేనావైషమ్యోక్తిః, 'తేజోఽతస్తథా హ్యాహే'తిసూత్రే 'వాయోరగ్ని'రిత్యాదిశ్రుతౌ చ తేజఆదేర్వాయ్వాదిజన్యత్వోక్తిః; 'విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చేతి సూత్రే 'పృథివ్యప్సు ప్రలీయత' ఇత్యాదిస్మృతౌ చ పృథివ్యాదీనామబాదౌ లయోక్తిరిత్యాద్యయుక్తం స్యాత్ , న హి కల్పితే తత్తద్విరోధశఙ్కా తన్నిరాకరణం చ యుక్తమితి-చేన్న; ప్రపఞ్చస్య కల్పితస్యాపి వ్యావహారికసత్త్వాభ్యుపగమేన తద్దశాయాం విరోధశఙ్కాతత్పరిహారయోరుచితత్వాత్ , ఇన్ద్రజాలాదావధ్యస్తేఽప్యైన్ద్రజాలికాదేరీక్షాపూర్వకస్రష్టృత్వాదేర్దర్శనాచ్చ । యథా చ కల్పితస్యాపి జన్మాద్యుపపత్తిస్తథాఽనిర్వచనీయవాదే వక్ష్యతే । స్వప్నేఽపి సృష్ట్యాదేః శ్రుత్యా ప్రతిపాదనాచ్చ । అధ్యస్తస్యాపి సర్పస్య భయకమ్పాదిజనకత్వవత్ వాయ్వాదీనాం తేజఆదిజనకత్వమప్యుపపన్నమ్ ; "తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్స' ఇతి సూత్రే చ తత్తద్భావాపన్నస్య బ్రహ్మణ ఏవ కారణత్వాభిధానాత్ । అబాదౌ పృథివ్యాదిలయోక్తిరపి తత్తద్భావాపన్నచైతన్యే వ్యాఖ్యేయేతి నాధిష్ఠానాతిరిక్తే లయోక్తిః । వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాప్రయోజనాదిశఙ్కాపరిహారాదికం తూపాసనావస్థాయామ్ । "భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవది'తి ఆపాతతః పరిణామవాదాభ్యుపగమేన, 'తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య' ఇతి తు వివర్తవాదే పరమసిద్ధాన్తదశాయాం న శఙ్కా న చోత్తరమ్; మాయావిన ఇవేశ్వరస్య స్వప్రతిబిమ్బభూతజీవభ్రమయితృత్వేన సర్వవిరోధనిరాసోపపత్తేః । నను—ఈశ్వరస్యాపి సపరికరస్య జీవేనాధ్యస్తత్వాత్ కథం భ్రమయితృత్వమ్ । న; అవిద్యోపహితచిత ఏవానాదేరీశ్వరత్వేనాన్తఃకరణోపహితజీవకల్పితత్వాయోగాత్, జీవకల్పితత్వపక్షేఽపి తాదృగ్ధర్మవిశిష్టతయైవ కల్పనేన తస్య భ్రమయితృత్వాద్యుపపత్తేః, 'పరికల్పితోఽపి మరణాయ భవేదురగో యథా న తు నభో మలినమితి న్యాయాత్ । నను-జీవానాం

వాయ్వాదిభ్యోఽగ్న్యాద్యుత్పత్తిరితి భ్రమోఽస్తి, యః స్వాప్నభ్రమ ఇవ శ్రుతేరాలమ్బనం స్యాత్, న చ భ్రాన్తిం వినా కల్పితమస్తి; న చైతద్వాక్యజభ్రాన్తికల్పితమేవ ఏతద్వాక్యాలమ్బనమ్ ; వేదస్య భ్రమజనకత్వప్రసఙ్గాత్ , అనువాదే తు న దోషః, న చేశ్వర ఏవ తత్కల్పకః; తస్య భ్రాన్తత్వప్రసఙ్గాత్ , తదభ్యుపగమేఽపి న విస్తారః; భ్రాన్తేర్దేహేన్ద్రియాదికార్యత్వాత్ తేషాం చ పృథివ్యాదికార్యత్వాత్ పృథివ్యాద్యుత్పత్తేః ప్రాక్ భ్రాన్త్యయోగాదితి చేన్న; భ్రాన్తిమాత్రే దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షాయాః ప్రాగేవ నిరాసాత్, ఈశ్వరాధ్యస్తవాయ్వాదిహేతుకాగ్న్యాద్యుత్పత్త్యాలమ్బనత్వేన వేదస్య భ్రమాజనకత్వాత్ , అధ్యస్తస్య చాధ్యస్తత్వేన స్ఫురణాన్న మాయావిన ఇవ ఈశ్వరస్య భ్రాన్తత్వప్రసఙ్గః । న చాధ్యస్తత్వే ఉత్పత్త్యాద్యనుపపత్తిః; అనధ్యస్తస్య క్వాప్యుత్పత్త్యాద్యదర్శనేనాధ్యస్తత్వస్యైవ తదుపపాదకత్వాత్ , సత్కార్యవాదాసత్కార్యవాదనిషేధేనానిర్వచనీయకార్యవాదమాత్రే కార్యకారణభావపర్యవసానాత్ । తదేవం కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్యాద్వయే బ్రహ్మణి కల్పనోపపత్తేర్న ప్రతికూలతర్కపరాహతిః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ బ్రహ్మణి ప్రపఞ్చకల్పనోపపాదనేన ప్రతికూలతర్కనిరాకరణమ్ ॥

అథ సామాన్యేన మిథ్యాత్వశ్రుత్యుపపత్తిః

ఏతదనుమానమేకమేవాద్వితీయ'మిత్యాదిశ్రుతిరప్యనుగృహ్ణాతి । నను–శ్రుత్యా స్వస్వరూపస్వప్రామాణ్యస్వయోగ్యతాదేర్మిథ్యాత్వాబోధనేన ప్రత్యక్షాదిసిద్ధతత్సత్త్వోపజీవనేన చ బ్రహ్మేతరసకలమిథ్యాత్వాసిద్ధిః, 'సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న్యాయేన ప్రత్యక్షాదిసిద్ధఘటాదిమిథ్యాత్వాసిద్ధిశ్చ, యోగ్యతాదిమిథ్యాత్వబోధనే చ శ్రుత్యర్థస్యాతాత్త్వికత్వాపత్తిః; శాబ్దబోధస్య శబ్దతత్ప్రామాణ్యయోగ్యతాదినా సమసత్తాకత్వనియమాత్, న చ సదర్థస్వాప్నదేవతావాక్యే వ్యభిచారః; ఆప్తత్వాపౌరుషేయత్వాయోగేన తస్య శబ్దత్వేన ప్రామాణ్యాయోగాత్, కిం తూపశ్రుతివత్తాదృశశబ్దజ్ఞానం లిఙ్గత్వేన ప్రమాణమితి–చేన్న; నిర్దోషశబ్దత్వేన తస్య శబ్దవిధయైవ ప్రామాణ్యసంభవాత్ , ఆప్తత్వాపౌరుషేయత్వయోర్దోషాభావ ఏవోపక్షయాత్ వ్యాప్త్యాద్యుపస్థితికల్పనే గౌరవాత్, వక్తుః కల్పితత్వేఽపి తద్గతదోషస్యార్థసంవాదేన కల్పయితుమశక్యత్వాచ్చ । తథాచ శబ్దసమసత్తాకత్వస్య వ్యభిచారాత్ యోగ్యతాదిసమసత్తాకత్వనియమసిద్ధేరప్రయోజకత్వాచ్చ పరోక్షత్వానిత్యత్వాద్యుపాధిసంభవాచ్చ శ్రుత్యా యోగ్యతాదిసకలమిథ్యాత్వబోధనేఽపి తదర్థస్య న మిథ్యాత్వమ్ ; మిథ్యాత్వప్రయోజకరూపాభావాత్ । మహాభాష్యోక్తన్యాయోదాహరణమపి న యుక్తమ్ ; విషయవైషమ్యాత్ ॥ తథా హి 'శతాని సహస్రాణీ'త్యత్ర సర్వనామస్థానసంజ్ఞకశిసన్నిపాతేన విహితో నుమ్ 'ష్ణాన్తా షడితి షట్సంజ్ఞాద్వారా 'షడ్భ్యో లుగితి శిస్వరూపసర్వనామస్థానస్య పఞ్చత్యాదావివ లుఙ్నిమిత్తం న భవతి; తత్సన్నిపాతేనైవ విహితత్వాత్ , తత్సద్భావనియమేనైవ విహితత్వాదిత్యర్థః । అలుప్తస్యైవ సర్వనామస్థానస్య నున్నిమిత్తత్వాత్ , 'న లుమతాఙ్గస్యే'తి లుమతా

లుప్తేఽఙ్గకార్యనిషేధాత్ । తథా చాలుప్తప్రత్యయత్వేన యత్ర నిమిత్తతా తత్ర సన్నిపాతలక్షణన్యాయావతారః, యత్ర తు 'ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమి'తి న్యాయేన లుప్తేఽపి ప్రత్యయే కార్యం భవతి, తత్రాలుప్తత్వవిశేషణనైరపేక్ష్యేణ ప్రత్యయత్వమాత్రేణైవ నిమిత్తత్వాత్ న సన్నిపాతలక్షణన్యాయావతారః; ప్రత్యయసద్భావస్య తత్రానుపజీవ్యత్వాత్ । ఏవం స్థితే యద్యమిథ్యాభూతత్వేన ప్రత్యక్షాదేర్నిమిత్తతా స్యాత్ , తదా ప్రత్యయస్యాలుప్తత్వేన నిమిత్తతాయామివ భవేదేతన్న్యాయావతారః । ప్రత్యక్షాదేస్తు స్వరూపేణైవ నిమిత్తతా స్వప్నాద్యర్థస్యాప్యర్థక్రియాకారిత్వదర్శనేన ప్రాగేవోపపాదితా । అతో యత్ బాధ్యతే తాత్త్వికత్వం తన్నోపజీవ్యమ్ , యచ్చోపజీవ్యమర్థక్రియాసామర్థ్యలక్షణవ్యావహారికప్రామాణ్యం తచ్చ న బాధ్యత ఇతి కిం కేన సఙ్గతమ్ ? తదుక్తం టీకాకృద్భిః–'ఉత్పాదకాప్రతిద్వన్ద్విత్వాదితి । అతఏవ–జ్యోతిష్టోమాదివిధేరుపజీవ్యాగ్నివిద్యావద్విషయత్వేనేవ ద్వైతనిషేధస్యాపి స్వోపజీవ్యయోగ్యతాదీతరవిషయత్వేన సఙ్కోచస్య వా సృష్ట్యాదిశ్రుతేరివ కల్పితవిషయత్వస్య వోపపత్తౌ న తాత్త్వికసర్వమిథ్యాత్వపరత్వకల్పనం యుక్తమితి అపాస్తమ్ ; దృష్టాన్తే అగ్నివిద్యాదేరివ దార్ష్టాన్తికే యోగ్యతాదేస్తాత్త్వికస్యానుపజీవ్యత్వాత్ । న హి యోగ్యతా తాత్త్వికయోగ్యతాత్వేన నిమిత్తమ్ , కింతు యోగ్యతాత్వేనైవ । సకలద్వైతాభావస్యాధికరణస్వరూపత్వేన తదధికరణస్య చ బ్రహ్మణః 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' 'తత్సత్యం స ఆత్మే'త్యాదిశ్రుత్యా సత్యత్వప్రతిపాదనాత్ । న సృష్ట్యాదిశ్రుతేరివ కల్పితవిషయత్వోపపత్తిః । తస్మాద్యోగ్యతాదేర్మిథ్యాత్వేఽపి వేదాన్తబోధ్యం సత్యమేవేతి స్థితమ్ । యథా చావిద్యాతత్కార్యస్య స్వరూపతో నిషేధేఽపి తుచ్ఛవైలక్షణ్యం, పారమార్థికత్వాకారేణ నిషేధే వా పారమార్థికత్వధర్మశూన్యస్యాపి బ్రహ్మణః స్వరూపేణ సత్త్వం, తథోపపాదితమధస్తాత్ । నను-తత్త్వమస్యాదివాక్యేన ప్రత్యక్షాద్యవిరోధాయ తత్త్వంపదలక్షితయోరైక్యమివ మిథ్యాత్వశ్రుత్యాపి తదవిరోధాయ ప్రత్యక్షాదిసిద్ధాదన్యస్యైవ మిథ్యాత్వం బోధ్యమ్; అన్యథా ప్రత్యక్షాద్యనుగ్రహాయ వ్యావహారికమపి సత్త్వం న కల్ప్యేత, 'నేహ నానే'త్యాదినిషేధేనాత్యన్తసత్త్వబోధనాత్ ఇతి చేన్న; విశిష్టయోరైక్యే విశేషణయోరప్యైక్యాపాతేన సర్వత్ర విశిష్టాభేదపరవాక్యస్య లక్షితవిశేష్యైక్యపరత్వనియమేన 'తత్త్వమసీ'త్యత్రాపి తథాభ్యుపగమాత్ । తదుక్తమ్-'అవిరుద్ధ విశేషణద్వయప్రభవత్వేఽపి విశిష్టయోర్ద్వయోః ఘటతే న యదైకతా తదా నతరాం తద్విపరీతరూపయోః ॥" ఇతి । మిథ్యాత్వబోధకశ్రుతౌ తు నాస్తి ప్రత్యక్షాదివిరోధః; తాత్త్వికత్వాంశస్యానుపజీవ్యత్వాత్ , వ్యావహారికసత్త్వస్య చోపజీవ్యత్వాన్నాత్యన్తాసత్త్వకల్పనమిత్యస్యాప్యుక్తప్రాయత్వాత్ । నను–శ్రుతేస్తాత్పర్యం చైతన్యమాత్రే వా, ద్వితీయాభావవిశిష్టే వా, తదుపలక్షితే వా, నాద్యః; విశ్వమిథ్యాత్వాసిద్ధేరిష్టాపత్తేః, తస్య స్వప్రకాశతయా నిత్యసిద్ధత్వేన శ్రుతివైయర్థ్యాచ్చ । న ద్వితీయః; అఖణ్డార్థత్వహానాత్ । అతఏవ న తృతీయః; కాకవదితివత్ ద్వితీయాభావవదిత్యనేనాపి సప్రకారకజ్ఞానజననేనాఖణ్డార్థత్వాయోగాత్, చిన్మాత్రస్య నిత్యసిద్ధత్వేన తదన్యస్య చ ముముక్ష్వజ్ఞేయత్వేన కాకేన సంస్థానవిశేషస్యేవ

ద్వితీయాభావేనోపలక్ష్యస్యాన్యస్యాభావాత్ తస్యోపలక్షణత్వాయోగాచ్చేతి-చేన్న; కాకస్య సంస్థానవిశేష ఇవ ద్వితీయాభావస్య స్వరూపమేవోపలక్ష్యమిత్యుపలక్ష్యాభావనిబన్ధనోపలక్షణత్వానుపపత్తేరభావాత్ । ఉపలక్షణత్వే హి ఉపలక్ష్యసత్త్వమాత్రం తన్త్రమ్ , న తు తస్య స్వరూపాతిరిక్తత్వమపి; గౌరవాత్ , ఉపలక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపాభావేఽపి స్వతో వ్యావృత్తజాతివదుపలక్ష్యత్వసంభవాత్ । అతఏవ న సప్రకారకత్వాపత్తిః; కాకవదిత్యత్రాప్యుపలక్షణస్యాప్రకారత్వాత్ , కింతు స్వరూపాతిరిక్తధర్మస్య తత్రోపలక్షణత్వేన సప్రకారత్వమ్ , ఇహ తు తన్నేతి వైషమ్యమ్ । న చోపలక్షణవైయర్థ్యమ్ ; అనర్థనివృత్తిహేతుత్వేన ద్వితీయాభావద్వారకస్వరూపజ్ఞానస్యోద్దేశ్యత్వాత్ , తస్య ప్రాగసిద్ధత్వాత్ । న చ మిథ్యాత్వాసిద్ధ్యేష్టాపత్తిః; అవాన్తరతాత్పర్యస్య తత్రాపి సత్త్వాత్ , తద్ద్వారైవ స్వరూపచైతన్యే మహాతాత్పర్యాత్ । అతఏవ-శ్రుతిబోధ్యస్య విశేషణస్యోపలక్షణస్య వా ద్వితీయాభావస్య సత్త్వే అద్వైతహానిః, అసత్త్వే చాదణ్డే దణ్డీతి వాక్యవత్ కాకహీనే కాకవదితి వాక్యవచ్చాద్వైతవాక్యస్యాతత్వావేదకత్వాపత్తిరితి-నిరస్తమ్ ; ఆద్యే ద్వితీయాభావసత్త్వేన ద్వితీయాభావాసిద్ధ్యాపాదనస్యానుచితత్వాత్ , అభావస్యాధికరణాతిరేకానభ్యుపగమాచ్చ । ద్వితీయే తు సృష్ట్యాదివాక్యవదుపలక్ష్యస్వరూపసత్యత్వమాదాయ తత్త్వావేదకత్వాత్ , ముఖ్యతాత్పర్యవిషయస్యాసత్యతాయామేవాతత్త్వావేదకత్వాభ్యుపగమాత్ । అతఏవ మహాతాత్పర్యాభిప్రాయేణ చైతన్యమాత్రే తాత్పర్యమిత్యాద్యపక్షేఽపి న దోషః; అవాన్తరతాత్పర్యేణ మిథ్యాత్వసిద్ధేరపి స్వీకారేణేష్టాపత్తేరప్యసంభవాత్ । నను–ద్వితీయాభావే మహాతాత్పర్యాభావః కిం ప్రమాణాన్తరప్రాప్త్యా, యథా వాయుక్షేపిష్ఠత్వాదౌ, ఉత తద్విరోధిత్వేన; యథాత్మవపోత్ఖననాదౌ, ఉతోద్దేశ్యవిశేషణత్వాదినా యథా గ్రహైకత్వాదౌ, నాద్యః; త్వయైవ ద్వితీయాభావస్య ప్రమాణాన్తరప్రాప్త్యనభ్యుపగమాత్ । ద్వితీయేఽపి విరోధిమానం న తావత్ప్రత్యక్షాది ద్వైతగ్రాహి త్వన్మతే తస్యైవ శ్రుతిబాధ్యత్వాత్ , నాద్వైతవాక్యాన్తరమ్ । తస్యాత్మమాత్రపరత్వే ద్వితీయాభావావిరోధిత్వాత్ , న హి విశేష్యవిషయం 'అగ్నిహోత్రం జుహోతీ'తి వాక్యం విశిష్టవిషయేణ 'దధ్నా జుహోతీతి వాక్యేన విరుధ్యతే, ద్వైతాభావపరత్వే త్వేకవిషయత్వేన సుతరామవిరోధాత్ । నాపి తృతీయః; 'గ్రహం సంమార్ష్టీ'త్యత్ర సంమార్జనస్యేవాఖణ్డార్థపరే వాక్యే విధేయాన్తరస్యాభావేన విశేష్యస్య శాస్త్రగమ్యస్య చిన్మాత్రస్యాప్రాప్తత్వేనోద్దేశ్యత్వాయోగాచ్చ ద్వితీయాభావస్యోద్దేశ్యవిశేషణత్వానుపపత్తేః, అవివక్షాహేతోరనువాద్యత్వస్యాప్యభావాచ్చేతి–చేన్న; స్వయమేవ స్వబోధితమపి ద్వితీయాభావం ద్వితీయత్వాదేవ నిషేధతీతి స్వవిరోధాదేవ శ్రుతేస్తత్రాతాత్పర్యాత్ । మానవిరోధిత్వమాత్రస్య తాత్పర్యాభావే ప్రయోజకత్వాత్ స్వవిరోధేఽపి న క్షతిః । నను-ఏకేనైవ ప్రమాణేనైకస్య ప్రాప్తినిషేధావనుపపన్నౌ, న; రూపభేదేనావిరోధాత్ । ద్వితీయాభావస్వరూపం హి శాస్త్రేణ ప్రాప్యతే । తస్య చ ప్రాప్యతావచ్ఛేదకరూపం ద్వితీయాభావత్వమ్ । తచ్చ న నిషేధ్యతావచ్ఛేదకమ్ , కింతు ద్వితీయత్వమేవ నిషేధ్యమాత్రానుగతమ్ । తత్ర

తదనభ్యుపగమే తు న తస్య నిషేధ్యత్వమ్, న వా తేనాత్మనః సద్వితీయత్వాపత్తిరిత న కోఽపి దోషః । యత్ర తు ప్రాప్యతావచ్ఛేదకమేవ నిషేధ్యతావచ్ఛేదకం, తత్ర ప్రాప్తినిషేధశాస్త్రయోరతుల్యవిషయత్వేఽపి విశేషశాస్త్రవిషయపరిత్యాగేన సామాన్యశాస్త్రప్రవృత్తిః, తుల్యవిషయత్వే త్వగత్యా వికల్ప ఇతి న నిషేధస్యాసఙ్కోచేన ప్రవృత్తిః; యథా 'న హింస్యాత్సర్వా భూతానీ'తి నిషేధశాస్త్రస్య 'అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతే'త్యాదిప్రాప్తిశాస్త్రవిషయేతరవిషయత్వం "అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి' 'నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీ' త్యాదిప్రాప్తినిషేధశాస్త్రయోస్తు వికల్పేనైకవిషయత్వమ్ ; ఏకస్యైవ హింసాత్వస్య షోడశిగ్రహత్వస్య చ ప్రాప్తినిషేధయోరవచ్ఛేదకత్వాత్ , తత్ర నిషేధశాస్త్రస్యాసంకుచద్వృత్తిత్వే ప్రాప్తిశాస్త్రస్య సర్వాత్మనా వైయర్థ్యాపత్తిః; ప్రకృతే చ ద్వితీయత్వేన రూపేణ నిషేధస్యైవ శాస్త్రార్థత్వాన్న కస్యాపి వైయర్థ్యశఙ్కా । అతఏవ ద్వితీయాభావనిషేధే పునర్ద్వితీయోన్మజనాపత్తిరితి-నిరస్తమ్ । ఉపపాదితమేతత్ మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వసాధనే । యథా ప్రతియోగ్యభావయోర్నిషేధ్యతావచ్ఛేదకైక్యే నైకనిషేధేఽపరసత్త్వాపత్తిరితి । న చ- స్వేనైవ నిషిద్ధస్య ద్వితీయాభావస్య ద్వితీయస్యేవ విశేషణత్వేనోపలక్షణత్వేన వా పునరుపాదానం న యుక్తమితి వాచ్యమ్; అభావబుద్ధౌ నిషిద్ధస్యాపి ప్రతియోగినః 'సా శుక్తిరి'త్యత్ర ప్రతిషిద్ధస్యాపి పూర్వప్రతీతరజతస్యోపలక్షణతయోపాదానదర్శనాత్, అసఙ్కీర్ణజ్ఞానప్రయోజకత్వస్య ప్రకృతేఽపి తుల్యత్వాత్ । తస్మాత్ 'ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిశ్రుతిర్విశ్వమిథ్యాత్వే ప్రమాణమితి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ సామాన్యేన మిథ్యాత్వశ్రుత్యుపపత్తిః ॥

అథ అద్వైతశ్రుతేర్బాధోద్ధారః

నను ఆపాతప్రతిపన్న ఏవ న తావచ్ఛ్రుత్యర్థః; 'కశ్ఛన్దసాం యోగమావేద ధీర' ఇతి శ్రుత్యా 'బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేద' ఇతి స్మృత్యా చ వేదార్థస్యాతిగహనతోక్తేః, మీమాంసావైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ, కింతు మానాన్తరేణ పూర్వోత్తరేణ చావిరుద్ధ ఏవార్థః; అవిరోధగ్రహణార్థం చ మీమాంసాసాఫల్యమ్, అత ఏవ 'ఆజ్యైః స్తువతే' 'ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త' ఇత్యాదావాపాతప్రతీతఘృతగగనాదిపరిత్యాగేనాజ్యాకాశాదిపదానాం సామపరమాత్మాద్యర్థత్వం స్థాపితం పూర్వోత్తరమీమాంసయోశ్చిత్రాకాశాద్యధికరణేషు; అన్యథా తత్తత్పూర్వపక్షాభ్యుపగమాపత్తేః, తథా చోక్తం వార్తికకారైః శాస్త్రం శబ్దవిజ్ఞానాదసన్నికృష్టేఽర్థే విజ్ఞానమిత్యత్ర-"అసన్నికృష్టవాచా చ ద్వయమత్ర జిహాసితమ్ । తాద్రూప్యేణ పరిచ్ఛేదస్తద్విపర్యయతోఽపి చ ॥ విషయావిషయౌ జ్ఞాత్వా తేనోత్సర్గాపవాదయోః । బాధాబాధౌ వివేక్తవ్యౌ న తు సామాన్యదర్శనాత్ ॥ అన్య ఏవైకదేశేన శాస్త్రస్యార్థః ప్రతీయతే । అన్యస్తు పరిపూర్ణేన సమస్తాఙ్గోపసంహృతౌ ॥' ఇతి । అన్యత్రాప్యుక్తమ్- 'విరుద్ధవత్ప్రతీయన్త ఆగమా యత్ర యే మిథః । తత్ర దృష్టానుసారేణ తేషామర్థా వివక్షితాః ॥" ఇతి, తథాచ ప్రత్యక్షాదివిరోధాత్ పూర్వోత్తరవిరోధాచ్చ

నాద్వైతపరత్వమేకమేవేత్యాదివాక్యానామితి–చేన్న; ద్వైతప్రత్యక్షస్య చన్ద్రప్రాదేశికత్వప్రత్యక్షవత్ సంభావితాప్రామాణ్యతయా అద్వైతశ్రుతివిరోధిత్వాభావాత్ । యథా చ శ్రుత్యా ప్రత్యక్షం బాధ్యతే, తథా ప్రపఞ్చితమధస్తాత్ । కించ ప్రత్యక్షం నియతవిషయమ్, శ్రుతిః సర్వవిషయా; తథాచ యత్ర ప్రత్యక్షేణ భేదో న గృహీతః, తత్రైవాభేదశ్రుతేరవకాశః । నను–యయోరైక్యం శ్రుత్యా బోధ్యతే తయోర్భేదః ప్రసక్తో, న వా । నాన్త్యః; అప్రసక్తప్రతిషేధాపాతాత్, నాద్యః; ప్రసఞ్జకప్రమాణవిరోధేనైక్యస్య బోధయితుమశక్యత్వాదితి-చేన్న; అన్త్యపక్షాభ్యుపగమే దోషాభావాత్ । అప్రసక్తప్రతిషేధ ఇతి చ కిమప్రసిద్ధప్రతియోగిత్వం, కిం వా నిష్ప్రయోజనత్వమితి వివేచనీయమ్ । నాద్యః; అన్యత్ర ప్రసిద్ధస్యైవ భేదస్య భేదత్వేనోపస్థితస్య పరస్పరప్రతియోగ్యనుయోగిభావేనాన్యత్ర నిషేధసంభవాత్ । న చ తత్రైవ ప్రసిద్ధిస్తన్త్రమ్; నిషేధప్రమామాత్రోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్ । న ద్వితీయః; అనర్థనివృత్తేరేవ ప్రయోజనత్వాత్ , 'నాన్తరిక్షేఽగ్నిశ్చేతవ్య' ఇత్యాదౌ స్తుతిమాత్రప్రయోజనేనాప్యప్రయోజనేనాప్యప్రసక్తనిషేధదర్శనాచ్చ । అథ శ్రుత్యా యయోరభేదో బోధ్యతే తయోరుపస్థితిరస్తి, న వా, నాన్త్యః; అనుపస్థితయోరభేదబోధనాయోగాత్ । ఆద్యే సా కిం శ్రుతిజన్యా, ప్రత్యక్షాదిజన్యా వా । నాద్యః; శ్రుతేర్మానాన్తరాగోచరాభేదమాత్రపరత్వేన ఘటాద్యుపస్థితేస్తజ్జన్యత్వాభావేన సర్వాద్వైతాసిద్ధేః, శ్రుతిస్థకించనేత్యాదిపదానామనువాదకత్వాభ్యుపగమాత్ । ద్వితీయే తు తయోర్భేదోఽపి ప్రత్యక్షాదిసిద్ధ ఇతి క్వాద్వైతశ్రుత్యవకాశః ? మైవమ్ ; యత్ ప్రత్యక్షాదినా గృహ్యతే, తద్భేదోఽపి తేన గృహ్యత ఏవేతి నియమాభావాత్ । తథా హి – న తావత్పదార్థస్వరూపజ్ఞానమేవ భేదజ్ఞానమ్; అభేదభ్రమోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్ । స్వరూపభేదవాదినామపి స్వరూపజ్ఞానాత్ ఘటత్వాదిప్రకారకాత్ భేదత్వప్రకారకం భేదజ్ఞానం విలక్షణమేవ; అన్యథా భేదాగ్రహనిబన్ధనవ్యవహారానుదయప్రసఙ్గాత్ । అతఏవ స్వరూపజ్ఞానోత్తరకాలమవశ్యం భేదజ్ఞానమిత్యపి న ; అనవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ । తథా హి- 'ఘటపటౌ భిన్నౌ జానామీతి ఘటపటభేదధీః స్వప్రకాశా వా, అనువ్యవసాయసిద్ధా వా, సాక్షిసిద్ధా వా, న స్వప్రతియోగికభేదవిషయా; భేదధియః ప్రతియోగిధీజన్యత్వనియమేన ప్రతియోగిధీవ్యక్తిభిన్నవ్యక్తిత్వావశ్యకత్వాత్ స్వస్యా ఏవ స్వజన్యత్వానుపపత్తేః । జ్ఞానాన్తరేణ చ తద్భేదగ్రహే క్వచిత్ భేదధీధారా విశ్రాన్తిరవశ్యం వాచ్యా; అన్యథా సుషుప్తివిషయాన్తరసఞ్చారాదికం న స్యాత్ । అతః తత్రాపి చరమభేదధీరేవోదాహరణమ్ । తథా చ బాధకత్వాభిమతా యా ఘటపటభేదధీః స్వభేదావిషయా భాసతే, తయా సహ బాధ్యత్వాభిమతాయా ఐక్యధియ ఐక్యం బోధయిత్వా నిర్బాధా సతీ శ్రుతిః సర్వాభేదే పర్యవస్యతి । న హ్యభేదేఽపి బాధ్యబాధకభావః; స్వస్యాపి స్వబాధకతాపత్తేః । తదుక్తం ఖణ్డనకృద్భిః–'సుదూరధావనశ్రాన్తా బాధబుద్ధిపరమ్పరా । నివృత్తావద్వయామ్నాయైః పార్ష్ణిగ్రాహైర్విజీయతే ॥" ఇతి । న చ–సిద్ధాన్తే ఘటతద్ధీభేదగ్రాహిణా స్వప్రకాశేన సాక్షిణా స్వస్మిన్నితరభేదస్యాపి గ్రహణాన్నానవస్థా, అన్యథా స్వస్య ఘటాదిభ్యోఽభేదసంశయః స్యాదితి వాచ్యమ్ ; సాక్షిణః స్వప్రకాశత్వేఽపి స్వనిష్ఠేతరప్రతియోగికభేదగ్రహే

ఇతరప్రతియోగ్యుపస్థితిసాపేక్షత్వాత్ । అన్యథా స్వస్యాన్తఃకరణాద్యభేదభ్రమో న స్యాత్ । స్వప్రకాశేన భేదాగ్రహేఽపి మానాన్తరేణ భేదగ్రహాత్ న ఘటాద్యభేదసంశయ ఇతి న కించిదేతత్ । స్యాదేతత్-'ఘటపటౌ భిన్నావితి ప్రత్యక్షం స్వస్యాద్వైతజ్ఞానాదినా భేదం వినానుపపత్తేస్తమప్యాక్షిపతీతి సర్వత్ర భేదస్యాప్రత్యక్షత్వేఽపి నాద్వైతశ్రుతేరవకాశః – అత్రోచ్యతే; ఆక్షేపో హి అనుమానమర్థాపత్తిర్వా । తత్ర వివాదాధ్యాసితా బుద్ధిః సర్వతో భిన్నేతి నానుమానం సంభవతి; స్వతోఽపి భేదసాధనే బాధాత్ , దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యవికలత్వాత్ । యతః కుతశ్చిత్ భేదసాధనే త్వనుమానావిషయే లబ్ధావకాశా శ్రుతిరభేదం బోధయిష్యతి । న చ స్వవ్యతిరిక్తాత్ సర్వతో భిన్నేతి సాధ్యమ్; అద్వైతవాదినం ప్రత్యప్రసిద్ధవిశేషణత్వాత్ । ఏతేన–సర్వం సర్వస్మాద్భిన్నమితి వాక్యమపి–నిరస్తమ్; తదుక్తమ్-'హేత్వాద్యభావసార్వజ్ఞ్యే సర్వం పక్షయతాఽఽస్థితే । కించిత్తు త్యజతా దత్తా సైవ ద్వారద్వయశ్రుతేః ॥ ఇతి । నాప్యర్థాపత్తిః సర్వభేదవిషయా; స్వావిషయత్వాత్ । యయోర్హి భేదం వినా యత్రానుపపత్తిర్గృహీతా, తయోస్తత్ర భేదగ్రహేఽప్యనుపపత్తావనుపపత్త్యన్తరాగ్రహణాత్ । సర్వత్ర తద్గ్రహణే తు ధారావిశ్రాన్తౌ చరమధీరుదాహరణమ్ । తదుక్తమ్- 'ఆద్యధీవేద్యభేదీయాప్యన్యథానుపపన్నతా । స్వజ్ఞానాపేక్షణాదన్తే బాధతే నాద్వయశ్రుతిమ్ ॥ ఇతి । నను–'యావదుపపాదకం తత్సర్వమర్థాపత్తేర్విషయః, న తు యత్కిఞ్చిదుపపాదకమ్ ; తథా చార్థాపత్తేరితరస్మాత్ భేదాభావే తత్రైవాభేదశ్రుతేర్లబ్ధావకాశత్వాత్ ఘటపటభేదాసిద్ధ్యాపత్తేరర్థాపత్తిభేదస్యాపి ఘటపటభేదోపపాదకత్వేనార్థాపత్తివిషయత్వం వాచ్యమ్, అన్యథా దృగ్దృశ్యసంబన్ధానుపపత్తిజ్ఞాననివర్త్యత్వానుపపత్తిశ్చ స్వమిథ్యాత్వవిషయా న స్యాత్ ; 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'తి శ్రుతిః 'నేహ నానా'ఇతి బ్రహ్మణి భేదమాత్రనిషేధానుపపత్తిశ్చ స్వాభేదవిషయా న స్యాత్ । తథాచ తత్రాపి శ్రుత్యన్తరమర్థాపత్త్యన్తరం వా వాచ్యమితి తవాప్యనవస్థాపత్తిః–ఇతి । మైవం వోచః; వస్తుత ఉపపాదకత్వం నార్థాపత్తివిషయత్వే తన్త్రమ్, కింతూపపాదకత్వేన జ్ఞాతత్వమ్ ; అన్యథా అర్థాపత్తిభ్రమానుపపత్తేః । తథాచ యేన రూపేణోపపాదకత్వం గృహీతం, తద్రూపావచ్ఛిన్నముపపాదకమర్థాపత్తేర్విషయః । తత్ర యద్యర్థాపత్తిగతభేదసాధారణముపపాదకతావచ్ఛేదకమేకం భవేత్ , తదా సోఽపి భాయాదేవ । న చైవమస్తి; తదనిరూపణాత్ । తథా హి—ఘటపటభిన్నత్వముపపాద్యమ్ , తదుపపాదకం చ న సర్వభిన్నత్వమ్ ; స్వతోఽపి భేదాపత్త్యా తదసంభవాత్ । నాపి స్వాతిరిక్త సర్వభిన్నత్వమ్ ; అద్వైతవాదినం ప్రతి స్వాతిరేకవిశేషణాసిద్ధేః, స్వత్వాననుగమాచ్చ । తథాచ తేన తేన రూపేణ తత్తద్భిన్నత్వమేవ ఉపపాదకముపేయమ్ । అత ఉపపాదకతావచ్ఛేదకనానాత్వాన్న సర్వముపపాదకమర్థాపత్తేర్విషయ ఇతి పృథక్పృథగనుపపత్తిజ్ఞానాపేక్షాయాం సర్వత్రానుపపత్తిజ్ఞానే అనవస్థానాత్ క్వచిద్ధారావిశ్రాన్తౌ తత్రైవ లబ్ధావకాశా శ్రుతిః సర్వాద్వైతే పర్యవస్యతీతి కిమనుపపన్నమ్ ? దృష్టాన్తే చ సర్వత్ర స్వసాధారణముపపాదకతావచ్ఛేదకమేకమేవేతి తదవచ్ఛిన్నతయా స్వస్యాపి భానమితి వైషమ్యమ్ । తథా హి-దృశ్యత్వావచ్ఛిన్నమిథ్యాత్వం వినా

దృక్సంబన్ధానుపపత్తిగ్రహాత్తదవచ్ఛిన్న మిథ్యాత్వమర్థాపత్తేర్విషయ ఇతి స్వమిథ్యాత్వమపి స్వవిషయః । ఏవమేవ జ్ఞాననివర్త్యత్వానుపపత్తేరపి స్వవిషయత్వమ్ ; తత్రాపి దృశ్యత్వాదేరేకస్యైవావచ్ఛేదకత్వాత్ । ఏవం చ బ్రహ్మణి సర్వాభేదబోధికాయాః శ్రుతేర్భేదమాత్రనిషేధాన్యథానుపపత్తేశ్చ స్వాభేదవిషయత్వమవిరుద్ధమ్ । న హి సర్వభేదే స్వభేదాపత్తిరివ సర్వాభేదే స్వాభేదో దోషాయ ।
తస్మాదద్వైతశ్రుతిర్బాధ్యబాధకయోరైక్యబోధనేన నిరాబాధా సర్వాద్వైతం ప్రతిపాదయతి ।
నను–శబ్దబుద్ధికర్మణాం విరమ్య వ్యాపారాభావాత్ కథమాదావల్పవిషయా బుద్ధిః పశ్చాత్ బహువిషయాపి భవతీత్యుచ్యత ఇతి–చేన్న; శ్రుతితో ద్రాగేవ జాతాయాః సర్వవిషయాయా అద్వైతబుద్ధేః ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాపయన్తీనామస్మద్బుద్ధీనామేవ క్రమేణ జాయమానత్వాత్ । అయోగ్యతాజ్ఞానం చ న శాబ్దబోధే ప్రతిబన్ధకమ్ , న వా యోగ్యతాజ్ఞానం హేతుః; యేన ప్రథమం సర్వాద్వైతబుద్ధిర్న స్యాత్ । తదుక్తమ్-'అత్యన్తాసత్యపి జ్ఞానమర్థే శబ్దః కరోతి హి । అబాధాత్తు ప్రమామత్ర స్వతఃప్రామాణ్యనిశ్చలామ్ ॥" ఇతి ।
వేదాన్తకల్పలతికాయామస్యార్థస్య ప్రపఞ్చో ద్రష్టవ్యః । ఏతేన–చరమజ్ఞానమిథ్యాత్వేఽపి న తద్విషయస్య మిథ్యాత్వమ్ ; జ్ఞానమిథ్యాత్వస్య విషయమిథ్యాత్వాసాధకత్వాత్ , అద్వైతజ్ఞానే వ్యభిచారాదితి–నిరస్తమ్ ; శ్రుత్యైవ ద్వైతమాత్రనిషేధ్యత్వబోధనాత్ । అద్వైతజ్ఞానవిషయే చ మిథ్యాత్వబోధకాభావాదేవ సత్యత్వమ్, న తు జ్ఞానమిథ్యాత్వాదితి న కించిదేతత్ । నను-ద్వైతజ్ఞానాద్వైతజ్ఞానయోరభేదే కథం బాధ్యబాధకభావః ? న చ వ్యావహారికభేదమాత్రేణ సః; ద్వైతజ్ఞానస్యాపి బాధకత్వాపత్తేః-ఇతి చేన్న; వ్యావహారికభేదమాత్రస్య బాధకత్వాప్రయోజకత్వాత్ । యద్ధి పరీక్షితప్రమాణభావత్వేన బలవత్ , తత్ బాధకమ్ , యత్తు సన్దిగ్ధప్రమాణభావత్వేన దుర్బలం తత్ బాధ్యమితి వ్యవస్థాయాం ద్వైతజ్ఞానస్య దుర్బలత్వేనాబాధకత్వస్యాద్వైతజ్ఞానస్య చ బలవత్త్వేన బాధకత్వస్య శబ్దప్రత్యక్షబలాబలవిచారే దర్శితత్వాత్ । యత్తు–"ఆపో వా ఇదం సర్వం భూతమి' త్యాదిశ్రుతిః 'విమతం జలాభిన్నం ప్రతీతత్వాత్ జలవదిత్యనుమానం వా స్వబాధకస్య జలాభేదం గృహీత్వా నిర్బాధం సత్ త్వదుక్తన్యాయేన సర్వస్య జలాభేదం బోధయేత్ ఇతి, తన్న; జలాభేదబోధనేఽపి బాధ్యబాధకయోరైక్యాబోధనాత్ బాధకస్య బాధకత్వోపపత్తేః, ఐక్యజ్ఞానభేదజ్ఞానయోర్బాధ్యబాధకభావస్య జలాభేదజ్ఞానేనానపాయాత్ । బాధకాభేదో హి బాధకత్వాభావే ప్రయోజకః; బాధకస్య స్వబాధకత్వాదర్శనాత్ । అతో న బాధ్యబాధకైక్యజ్ఞానస్య జలాభేదజ్ఞానసామ్యమ్ । ఏతేన–సర్వం సర్వస్మాద్భిన్నమితి మద్వాక్యమద్వైతవాక్యతద్ధ్యానతద్విషయాణాం తేభ్యో భేదమాదౌ గృహీత్వా నిర్బాధం సత్సర్వభేదే పర్యవస్యతీతి–నిరస్తమ్ ; బాధ్యబాధకయోరభేదే బాధకత్వాభావవత్ భేదేఽపి బాధకత్వం న స్యాదిత్యత్ర హేత్వభావాత్ పూర్వోక్తదోషాచ్చేతి దిక్ । సర్వాసత్త్వం సర్వమిథ్యాత్వాన్నాతిరిచ్యతే; అతః 'సర్వమసదితి ప్రత్యవస్థానమనవకాశమ్ । నను–శ్రుత్యా సర్వస్య మిథ్యాత్వం వా బోధ్యతే, బ్రహ్మభిన్నత్వం వా । ఆద్యే 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ'ఇతి

సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ ; సత్యానృతయోరైక్యాయోగాత్ ।। ద్వితీయే 'ఇదం రజతం', 'గౌరోఽహమి'త్యాదిభ్రమాణాం ప్రమాత్వం స్యాత్; ఆత్మని దేహాదిభేదస్యానృతాద్వ్యావృత్తేశ్చ బోధకానాం వేదాన్తానాం 'నేదం రజతమి'త్యాదిబాధకస్య చాప్రామాణ్యం స్యాత్ । ఘటజ్ఞానేనైవ తదభిన్నబ్రహ్మతదభేదాదేః సర్వస్యాపి వస్తుతో జ్ఞాతత్వేన సార్వజ్ఞ్యమ్ , వేదాన్తానాం వైయర్థ్యమ్ , సద్యో మోక్షశ్చ స్యాత్, సుఖదుఃఖబన్ధమోక్షభేదాభేదదూషణభూషణజయపరాజయభ్రాన్తిప్రమాదాదేరపి వస్తుతో భేదాభావేన సర్వసఙ్కరాపత్త్యా స్వక్రియాస్వన్యాయస్వవచనవిరోధాశ్చ స్యురితి-చేన్న; ఆద్యే 'మృద్ఘటః' 'ఇదం రజతమి'త్యాదావివ ఉపాదానోపాదేయభావేనాపి సామానాధికరణ్యోపపత్తేః। ద్వితీయే వస్తుతో భేదాభావేఽపి ఆవిద్యకభేదమాదాయ సర్వవ్యవస్థోపపత్తేః । న చ-భేదస్యాప్యనావిద్యకబ్రహ్మభిన్నత్వేనావిద్యకత్వాయోగ ఇతి–వాచ్యమ్ ; ఆవిద్యకత్వస్యాప్యావిద్యకస్యైవాఙ్గీకారాత్, అథావిద్యకత్వస్యాపి బ్రహ్మభిన్నత్వాత్ కథమావిద్యకత్వమితి చేత్, తస్మిన్నపి తస్య కల్పితత్వాదితి గృహాణ । నను ముక్తావావిద్యకస్యాపి భేదస్యాభావేనానన్దస్య దుఃఖాభిన్నత్వేనాపురుషార్థత్వాపాతః, తత్తదసాధారణస్వభావస్య తత్ర తత్రాభావేఽపి తత్తదభేదే పారిభాషికోఽయమభేదో భేదే పర్యవస్యేత్ , అసాధారణరూపేణ భేదమభ్యుపేత్య సద్రూపేణ భేదనిషేధేఽపి ఇష్టాపత్తిరప్రసక్తనిషేధశ్చేతి–చేన్న; ఏకస్యామేవ బ్రహ్మవ్యక్తౌ తత్తదసాధారణస్వభావానాం కల్పితత్వేనాసత్త్వాత్ సర్వకల్పనానిషేధకాలే కల్పితధర్మావచ్ఛిన్నభేదాభేదాదిప్రసక్తేరయోగాత్। అతఏవ నాప్రసక్తప్రతిషేధ ఇష్టాపత్తిర్వా; 'సద్ ద్రవ్యం' 'సన్ గుణ' ఇత్యాదిప్రతీత్యా ప్రసక్తానాం తత్తద్ధర్మాణాం బ్రహ్మణి ప్రతిషేధాత్ । అతః సర్వధర్మశూన్యాయా ఏకస్యా ఏవ సద్వ్యక్తేశ్చిదానన్దరూపాయాః ప్రతిపాదనాన్న పారిభాషికోఽయమభేద ఇతి సిద్ధమ్ । తదేవం 'సర్వం బ్రహ్మభిన్నమి'తి మతే మిథ్యాభూతస్య బ్రహ్మభేదేఽపి సన్మాత్రమేవ బ్రహ్మభిన్నమితి మతే వా న ప్రత్యక్షాదివిరోధః, నాపి పూర్వోత్తరవిరోధః ॥

॥ ఇత్యద్వైతశ్రుతేర్బాధోద్ధారః ॥

అథ ఏకమేవేత్యాదిశ్రుత్యర్థవిచారః

నను–యద్యపి 'సలిల ఏకో ద్రష్టా అద్వైత' ఇత్యత్ర సలిలశబ్దస్య తత్సాదృశ్యాత్ స్వచ్ఛత్వమాత్రపరత్వాత్ । తస్య చ సర్వమలాసంసర్గిత్వస్వరూపస్యాద్వైతేఽప్యుపపత్తేః 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్ర చాగ్రపదస్య 'తదైక్షత నామరూపే వ్యాకరోదిత్యాదేశ్చ కాలేక్షణనామరూపాత్మకప్రపఞ్చప్రాపకస్యావిద్యకద్వైతవిషయకత్వేన వాస్తవాద్వైతవిరోధిత్వాభావః; తథాపి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీది'త్యనేన ఇదంశబ్దోదితస్య విశ్వస్య సదభేదేన సత్త్వముక్త్వా పునరద్వితీయపదేన తన్నిషేధే వ్యాఘాతః, న హి 'సదాసీ'దిత్యస్యాసదాసీదిత్యర్థ ఇతి–చేన్న; సద్వ్యతిరేకేణ నాసీదిత్యర్థస్యైవ నిషేధార్థత్వాత్

। వివృతం చైతత్ భాష్యకారాదిభిరారమ్భణాధికరణే । న చ-సద్వ్యతిరేకేణాసత్త్వోక్తౌ సదాత్మనా సత్యత్వమాగచ్ఛతీతి వాచ్యమ్ ; ఆగచ్ఛతు నామ, కో హి బ్రహ్మభిన్నస్యాసత్త్వసాధనాయ ప్రవృత్తో యో బిభీయాత్ । అద్వైతవాక్యస్య చ షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గవత్తయా బలవత్త్వేనావిద్యకద్వైతప్రతిపాదకత్వం సృష్ట్యాదివాక్యానామితి శ్రవణస్వరూపనిరూపణే వేదాన్తకల్పలతికాయామభిహితమస్మాభిః । ఇహాప్యభిధాస్యతే షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గాని ప్రదర్శయద్భిః । అత ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞయోపక్రమాత్ 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యుపసంహారాచ్చ అద్వైతస్యైవ మహాప్రాకరణికతయా తదనుసారేణ తద్వాక్యస్థపదానాం వ్యాఖ్యేయత్వావధారణాత్ నానార్థపదానామర్థాన్తరోపస్థాపకత్వసంభవేఽపి ప్రకృతవాక్యార్థానన్వయితయా తత్పరిత్యాగేన ప్రకృతవాక్యార్థానుకూలపదార్థోపస్థితిపరత్వమేవాస్థేయమ్ । తత్ర న ద్వితీయమద్వితీయమితి తత్పురుషాభ్యుపగమే న ద్వితీయమ్ , కింతు ప్రథమం తృతీయం చేత్యర్థః స్యాత్, స చ న సంభవతి; తయోరపి కించిదపేక్ష్య ద్వితీయత్వాత్ , అతో న విద్యతే ద్వితీయం యత్రేతి బహువ్రీహిరేవాదరణీయః । న చ–ఏకేనైవాద్వితీయపదేన భేదత్రయనిషేధసంభవే ఏకావధారణపదయోర్వైయర్థ్యమితి–వాచ్యమ్ ; విజాతీయం కించిదపేక్ష్య ద్వితీయత్వావచ్ఛిన్ననిషేధస్యాద్వితీయశబ్దార్థత్వాత్ । అయం చాత్ర సఙ్కోచో బలీవర్దపదసన్నిధానాత్ గోపద ఇవ సజాతీయస్వగతభేదనిషేధకైకావధారణపదసన్నిధిప్రయుక్త ఏవ । తదుక్తమ్-'వృక్షస్య స్వగతో భేదః పత్రపుష్పఫలాదిభిః । వృక్షాన్తరాత్సజాతీయో విజాతీయః శిలాదితః ॥ తథా సద్వస్తునో భేదత్రయం ప్రాప్తం నివార్యతే । ఏకావధారణద్వైతప్రతిషేధైస్త్రిభిః క్రమాత్ ॥" ఇతి । స్వగతభేదః నానాత్వరూపజీవేశ్వరభేదః । సజాతీయభేదోఽత్ర ద్రవ్యత్వాదినా సజాతీయపృథివ్యాదిభేదః , విజాతీయభేదో గుణాదిభేదః । అథవా-జడభేదో విజాతీయభేదః। చైతన్య భేదః సజాతీయభేదః । జ్ఞానానన్దాదిధర్మభేదః స్వగతభేదః । యది చ "అస్య గోర్ద్వితీయోఽన్వేష్టవ్య" ఇత్యుక్తే 'గౌరేవ ద్వితీయోఽన్విష్యతే నాశ్వో న గర్దభ' ఇతి మహాభాష్యానుసారాత్ సమానజాతీయద్వితీయపరత్వం ద్వితీయశబ్దస్య తదా అద్వితీయశబ్దస్య సజాతీయభేదనిషేధపరత్వమ్ ; విజాతీయస్వగతభేదనిషేధపరత్వం తు ఏకావధారణపదయోర్యథేష్టం వ్యాఖ్యేయమ్ । అథవా అద్వితీయపదేనైవ భేదత్రయనిషేధః, ఏకావధారణపదే తు సఙ్కోచశఙ్కాపరిహారాయ । యత్తు కేనచిత్ ప్రలపితం-ద్వితీయశబ్దః సహాయవాచీ; 'అసిద్వితీయోఽనుససార పాణ్డవ'మితి ప్రయోగాత్, 'అసిద్వితీయః అసిసహాయః' ఇతి మహాభాష్యోక్తేశ్చ; తథాచాద్వితీయమసహాయమిత్యర్థోఽస్తు, ఏవమేకశబ్దస్యాపి నానార్థత్వేనావిరుద్ధార్థమాదాయోపపత్తౌ న మిథ్యాత్వపర్యవసాయితాఽఽస్థేయా । తథాచ 'ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా' ఇత్యమరః, "ఏకశబ్దోఽయమన్యప్రధానాసహాయసఙ్ఖ్యా ప్రథమసమానవాచీ"తి 'ఏకో గోత్ర' ఇతి సూత్రే కైయటః । 'ష్ణాన్తా షడి'తి సూత్రే మహాభాష్యకారోఽపి ఏకశబ్దోఽయం బహ్వర్థః, అస్తి సఙ్ఖ్యార్థః, అస్త్యసహాయవాచీ, అస్త్యన్యార్థ ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతవాన్ । తథా చ జీవాదిభ్యోఽన్యత్వం

ప్రాధాన్యం వా ఏకశబ్దార్థోఽస్తు । ఏవమన్యాన్యపి శ్రుతిపదాని వ్యాఖ్యేయాని-ఇతి; తత్ పూర్వోక్తయుక్తిభిరపాస్తమ్ । విస్తరేణ చ వక్ష్యతే తాత్పర్యనిరూపణే । తదేవం సద్రూపే బ్రహ్మణి పదత్రయేణ భేదత్రయనిషేధాత్ తద్భిన్నమిథ్యాత్వే పర్యవసితమ్ 'ఏకమేవాద్వితీయ మి'తి వాక్యమ్ । ఏవమన్యా అపి శ్రుతయః స్మృతయశ్చ గ్రన్థవిస్తరభయాన్నోదాహృతాః । స్వయమేవ సూరిభిరాకరే ద్రష్టవ్యాః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ సర్వాద్వైతశ్రుతేః అద్వైతతాత్పర్యకత్వనిర్ణయః ॥

అథ జ్ఞాననివర్త్యత్వాన్యథానుపపత్తిః

'తరతి శోకమాత్మవిత్' 'తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః ' "భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ॥"
ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిబోధితజ్ఞాననివర్త్యత్వాన్యథానుపపత్తిరపి బన్ధమిథ్యాత్వే ప్రమాణమ్ ; సత్యత్వే బ్రహ్మవదనివర్త్యత్వాపత్తేః । తథా హి-శుక్తిరూప్యరజ్జుసర్పాదౌ జ్ఞాననివర్త్యత్వే న తావత్తత్తద్రూపవత్త్వం జ్ఞాననివర్త్యతావచ్ఛేదకమ్ ; అననుగమాత్, కింతు సర్వానుగతం 'మిథ్యాత్వమేవాజ్ఞానకల్పితత్వాపరపర్యాయమవచ్ఛేదకమ్ ; ఏవం జ్ఞానస్యాపి తన్నివర్తకత్వే న శుక్త్యాదివిషయత్వమవచ్ఛేదకమ్ ; అననుగమాత్ , కింతు సర్వానుగతమధిష్ఠానప్రమాత్వమేవ । తథాచ యత్ర జ్ఞానస్యాధిష్ఠానప్రమాత్వేన నివర్తకతా, తత్ర మిథ్యాత్వేనైవ నివర్త్యతేతి నియమః సిద్ధ్యతి । ఏతాదృశనియమానభ్యుపగమే చానన్తనియమకల్పనాగౌరవరూపో బాధకస్తర్కః । తథా హి—యన్నిష్ఠా యదాకారా ప్రమారూపాన్తఃకరణవృత్తిరుదేతి, తన్నిష్ఠం తదాకారమజ్ఞానం నాశయతీతి నియమస్య సిద్ధత్వాత్ , ఉపాదాననాశస్య చోపాదేయనివర్తకత్వాత్ శుక్త్యాదిజ్ఞానేన తత్తదాకారాజ్ఞాననాశే తదుపాదేయానాం రజతాదీనాం నివృత్తిరౌచిత్యాదర్థాత్సిద్ధైవేతి నియమాన్తరాకల్పనేన లాఘవమనుకూలస్తర్కోఽస్మత్పక్షే । అజ్ఞానోపాదేయత్వం చ శుక్తిరజతాదీనామన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమగ్రే స్థాస్యతి । ఏవం స్థితే కృత్స్నస్యాపి ప్రపఞ్చస్యాత్మప్రమానివర్త్యత్వే తదజ్ఞానకల్పితత్వమేవ తత్రావచ్ఛేదకం కల్ప్యతే, నత్వననుగతమాకాశత్వాది; న వా బ్రహ్మభిన్నత్వం సద్భిన్నత్వం వా సర్వానుగతమపి; తుచ్ఛేఽతిప్రసక్తేః, తద్వారకవిశేషణప్రక్షేపే తు సదసద్విలక్షణత్వరూపమిథ్యాత్వమేవ నివర్త్యతాప్రయోజకం పర్యవసితమ్; అన్యథా నియమాన్తరకల్పనాగౌరవాపత్తేః । తథాచ శుక్త్యాదిజ్ఞానస్య యేన రూపేణ నివర్తకత్వం, తేన రూపేణాత్మజ్ఞానస్య నివర్తకత్వమ్ ; రూప్యాదౌ యేన రూపేణ నివర్త్యత్వం, ప్రపఞ్చే తద్రూపం వినానుపపద్యమానం స్వోపపాదకతయా తత్ర తత్ కల్పయతీతి సిద్ధం మిథ్యాత్వమ్ । నను—భవేదేతదేవమ్ ; యద్యాత్మజ్ఞానస్య ప్రపఞ్చే కా నివర్త్యే శుక్త్యాదిజ్ఞానసాధారణమధిష్ఠానప్రమాత్వమేవావచ్ఛేదకమిత్యత్ర కించిన్మానం భవేత్ ; రూపాన్తరేణాపి నివర్తకత్వసంభవాత్ , శ్రుతిస్తు ద్వైతప్రపఞ్చస్యాద్వితీయాత్మజ్ఞానం నివర్తకమిత్యేతావన్మాత్రే ప్రమాణమ్, న త్వవచ్ఛేదకవిశేషేఽపి । న చ జ్ఞాననివర్త్యతామాత్రాన్మిథ్యాత్వసిద్ధిః;

సేతుదర్శనాదినివర్త్యదురితాదిషు వ్యభిచారాత్, తత్ర విహితక్రియాత్వాదినా నివర్తకత్వాన్న వ్యభిచార ఇతి చేత్, ప్రకృతేఽపి రూపాన్తరం నావచ్ఛేదకమితి కుతో నిరణాయి ? జ్ఞానస్య హి స్వప్రాగభావం ప్రతి ప్రతియోగిత్వేన నివర్తకతా, పూర్వజ్ఞానాదికం ప్రతి తు ఉత్తరవిరోధిగుణత్వేన, సంస్కారం ప్రతి ఫలత్వేన, రాగాదికం ప్రతి విషయదోషదర్శనత్వేన, విషం ప్రతి గరుడధ్యానత్వేన, సేత్వాదిదర్శనస్య దురితం ప్రతి విహితక్రియాత్వేన, ఏవం చ మిథ్యాత్వం వినాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వదర్శనాత్ న తన్మిథ్యాత్వస్య సాధకమ్ ; ఉదాహృతేష్వపి సత్యత్వాసంప్రతిపత్త్యా మిథ్యాత్వమేవాస్తీతి చేత్, అస్తు వా మాస్తు; జ్ఞాననివర్త్యత్వమాత్రం తు న తస్య సాధకమితి బ్రూమః, హేత్వన్తరేణ - సిద్ధౌ చైతదుపన్యాసో వ్యర్థః । శుక్తిరూప్యాదౌ కథమితి చేచ్ఛృణు; అధిష్ఠానజ్ఞానత్వేన తత్ర జ్ఞానస్య నివర్తకత్వాత్ । అధిష్ఠానజ్ఞానత్వం హి అజ్ఞాననాశకజ్ఞానత్వం వా, అజ్ఞానసమానవిషయకప్రమాత్వం వేతి తేన రూపేణ నివర్తకత్వే తన్నివర్త్యస్య తజ్జ్ఞానసమాన విషయకాజ్ఞానోపాదానకత్వరూపమిథ్యాత్వం సిధ్యతీతి యుక్తం శుక్త్యాదిజ్ఞానసమానవిషయకాజ్ఞానోపాదానకత్వేన రజతాదేర్మిథ్యాత్వమ్, సేత్వాదిదర్శనాదినివర్త్యదురితాదేస్తు న నివర్తకజ్ఞానసమానవిషయకాజ్ఞానోపాదానకత్వమితి న మిథ్యాత్వమ్ । ఏవం చాత్మజ్ఞానస్యాపి విహితక్రియాత్వేన నివర్తకత్వసంభవాత్ అధిష్ఠానజ్ఞానత్వేన చ నివర్తకత్వే మానాభావాత్ నాత్మాజ్ఞానోపాదానకత్వరూపమిథ్యాత్వసిద్ధిః ప్రపఞ్చస్యేతి ప్రాప్తమ్ । అత్రోచ్యతే; ఆత్మజ్ఞానస్యాప్యధిష్ఠానజ్ఞానత్వేనైవ ప్రపఞ్చం ప్రతి నివర్తకత్వమ్, ప్రకారాన్తరాసంభవాత్ । తథా హి ప్రతియోగిత్వం తావన్నావచ్ఛేదకమ్ ; ప్రపఞ్చస్య భావరూపత్వాత్ , జ్ఞానస్య ప్రాగభావనివృత్తిరూపత్వేన ప్రతియోగిత్వేన ప్రాగభావనివర్తకత్వాసిద్ధేశ్చ । నాప్యుత్తరగుణత్వమ్ ; ఆకాశాదేరాత్మవిశేషగుణత్వాభావాత్ , ఇచ్ఛాదేరపి ప్రపఞ్చనివర్తకత్వాపాతాచ్చ । నాపి ఫలత్వమ్ ; సంస్కారస్య స్మరణజనకత్వవదాకాశాదేరాత్మజ్ఞానజనకత్వాభావాత్ , సంస్కారస్య స్మృత్యనాశ్యత్వేనోదాహరణాసిద్ధేశ్చ । విషయదోషదర్శనస్య తు రాగాదినివర్తకత్వం రాగాదికారణీభూతబలవదనిష్టాననుబన్ధీష్టసాధనత్వభ్రమరూపతత్కారణనివర్తకత్వేనేతి న ప్రకృతోదాహరణాదతిరిచ్యతే; శక్తిరూప్యతుల్యత్వాత్ । గరుడధ్యానం తు న ప్రత్యుదాహరణమ్ ; ధ్యానస్య రాగాదేరివ జ్ఞానత్వానభ్యుపగమాత్, జ్ఞానస్యేచ్ఛానధీనత్వేన తదధీనజ్ఞానాపేక్షయా వైలక్షణ్యాత్ । స్పష్టం చైతదాకరే । జ్ఞానత్వేఽపి తస్య సేతుదర్శనపక్షాన్నాతిరేకః; శాస్త్రవిహితత్వావిశేషాత్ । కేవలం సేత్వాదిదర్శనవద్విహితక్రియాత్వమవశిష్యతే । తచ్చ న సంభవతి; జ్ఞానస్య కర్తుమకర్తుమశక్యత్వేన విధేయత్వాయోగాత్ । విస్తరేణ చ జ్ఞానే విధిరాకరేషు నిరాకృతః । నిరాకరిష్యతే చేహాపి । సేతుదర్శనే కథమితి చేత్ ? విశిష్టాకారేణ విధేయత్వోపపత్తిః । న హి సేతుదర్శనమాత్రస్య దురితనాశకత్వమ్ । తత్రత్యమ్లేచ్ఛానామపి దురితనాశప్రసఙ్గాత్ , కింతు పరరాష్ట్రాదుపస్థానాదిపూర్వకవ్రతకలాపవిశిష్టస్య; తథాచ ఛత్రపాదుకాదివర్జనదోషోద్ఘోషణదూరదేశగామిత్వభిక్షాభోజిత్వాదినియమానాం కృతిసాధ్యత్వాత్ తద్విశిష్టం సేతుదర్శనమపి కృతిసాధ్యమితి విశిష్టరూపేణ విధానోపపత్తిః ।

ఆత్మజ్ఞానే తు నాస్తి కించిద్విశేషణమపి కృతిసాధ్యమ్ , యేన తద్విశిష్టత్వేనాపి విధేయత్వం స్యాత్ ; కర్మసముచ్చయస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్ , బన్ధస్యాజ్ఞానమాత్ర హేతుకత్వేన జ్ఞానాతిరిక్తనివర్తకానపేక్షణాచ్చ । బన్ధస్యాజ్ఞానహేతుకత్వం చ 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ "అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవః' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిన్యాయసిద్ధమ్ । వక్ష్యతే చాగ్రే । అజ్ఞాననివర్తకజ్ఞానస్య చోత్పత్తిమన్తరేణాన్యాపేక్షా నాస్తీతి శుక్త్యాదిజ్ఞానే దృష్టమ్ । తథాచోక్తం వార్తికకృద్భిః –"తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థసమ్యగ్ధీజన్మమాత్రతః । అవిద్యా సహ కార్యేణ నాసీదస్తి భవిష్యతి ॥ ఇతి । 'ప్రత్యగ్యాథాత్మ్యధీరేవ ప్రత్యగజ్ఞానహానికృత్ । సా చాత్మోత్పత్తితో నాన్యద్ధ్వాన్తధ్వస్తావపేక్షతే ॥" ఇతి చ । అత ఏవ 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి । యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూతత్కేన కం పశ్యేది'త్యాదిశ్రుతిః, 'యా 'నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ । యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః ॥' ఇత్యాదిస్మృతిశ్చావిద్యావస్థాయాం సంసారోపలమ్భం విద్యావస్థాయాం చ తదనుపలమ్భం దర్శయతి ।

తస్మాదధిష్ఠానప్రమాత్వేనాత్మజ్ఞాననివర్త్యత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యాదిష్వివ బన్ధేఽపి మిథ్యాత్వం సిద్ధమ్ ।। యత్వీశ్వరజ్ఞానేన సత్యం ఘటాది నివర్తత ఇతి ప్రత్యుదాహరణమ్ । తన్న; ఈశ్వరజ్ఞానస్య తార్కికమతేఽపి ఉపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానత్వేనైవ కారణత్వాత్ , అభావస్య చ నిరుపాదానత్వాత్ ; అభావం ప్రతి కారణత్వే మానాభావాత్ , సోపాదానత్వే తు సమవేతత్వేన తస్యాపి భావత్వాపత్తేః, అత్యన్తాభావాదివచ్చ తదజన్యత్వేఽపి ధ్వంసస్య తద్విషయత్వోపపత్తేః । న చ తాదృగీశ్వరజ్ఞానే సంప్రతిపత్తిరప్యన్యేషామితి న కాప్యనుపపత్తిః । యథా చ శుక్త్యాదిజ్ఞానస్య రూప్యాదినివర్తకత్వమప్రామాణ్యజ్ఞానవిరహమపేక్ష్యైవ, ఏవమాత్మజ్ఞానస్యాపి శ్రవణాదినివృత్తావసంభావనాదినివృత్తిరూపాప్రామాణ్యజ్ఞానవిరహాపేక్షత్వమితి న కించిదప్యధికం కల్పితమ్ । ఆత్మజ్ఞానస్య సర్వసుకృతసాధ్యత్వం శుక్త్యాదిజ్ఞానాపేక్షయా విలక్షణమితి తు దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైధర్మ్యమాత్రోద్భావనాత్ వైధర్మ్యసమా జాతిః । అజ్ఞనస్య చ సమానాధికరణసమానాకారజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్ । జీవన్ముక్తౌ చ ప్రారబ్ధకర్మప్రతిబన్ధేన బన్ధనాశవిలమ్బ ఇత్యాది సర్వముపరిష్టాదుపపాదయిష్యతే । సత్యస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వే తు ఆశ్రయవిషయోభయసంబన్ధిత్వాదినా అతిప్రసఙ్గో వివరణకారైర్వర్ణితః । తస్మాదధిష్ఠానజ్ఞానత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం మిథ్యాత్వే ప్రమాణమితి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జ్ఞాననివర్త్యత్వాన్యథానుపపత్తిః ॥

అథ దృష్టిసృష్ట్యుపపత్తిః

శుక్తిరూప్యస్వప్నాదివత్ దృష్టిసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యాపి జగతో మిథ్యాత్వసిద్ధిః । అథ కేయం దృష్టిసృష్టిః ? (౧) దృష్టిరేవ సృష్టిరితి వా (౨) దృష్టివ్యతిరిక్తసృష్ట్యభావో వా (3) దృష్టివ్యతిరేకేణ సృజ్యాభావో వా (౪) దృష్టిసామగ్రీజన్యత్వం వా (౫) దృష్టిసమానకాలీనసృష్టిర్వా (౬) దృష్టిసమానసత్తాకసృష్టిర్వా (౭) సదసద్విలక్షణత్వం వా (౮) త్రివిధసత్త్వబహిర్భూతత్వే

సత్యసద్విలక్షణత్వం వా (౯) అజ్ఞాతసత్త్వాభావో వా (౧౦) జ్ఞాతైకసత్త్వం వా । ఆద్యే వృత్తిరూపా, చైతన్యరూపా వా, దృష్టిరభిమతా । ప్రథమే చరమవృత్తివిషయబ్రహ్మణోఽపి దృష్టిసృష్ట్యాపత్తిః । ద్వితీయే సర్వదాపి సృష్ట్యాపత్తిః । న ద్వితీయః; చైత్రేణ సృష్టో మయా దృష్ట ఇతి వైలక్షణ్యేన వ్యవహారానుపపత్తేః । న తృతీయః; 'జ్ఞాతో ఘటో న జ్ఞానమి'తి అనుభవవిరోధాత్ । న చతుర్థః; ఏకసామగ్రీప్రసూతత్వేన ఘటాదేర్దృష్ట్యభిన్నత్వేనానన్తరోక్తదోషాత్ । న పఞ్చమః; శాబ్దాదిజ్ఞానసమకాలోత్పన్నఘటాదౌ 'సిద్ధసాధనాత్, తద్వదన్యత్రార్థాన్తరతాపత్తేశ్చ । న షష్ఠః; ఉభయసత్త్వేఽప్యుపపత్తేః సిద్ధసాధనాత్ । న సప్తమః; అస్యైవ మిథ్యాత్వరూపత్వేన తత్సాధనాయైవ తదుపన్యాసానుపపత్తేః । నాష్టమః; త్రివిధసత్త్వమధ్యే ప్రాతిభాసికసత్త్వస్యాప్యన్తర్భావేన దృష్టిసృష్టిపక్షే తద్వతి జగతి తద్బహిర్భావానుపపత్తేః । న నవమః; తుచ్ఛసాధారణ్యాత్ । న దశమః; సుఖాదౌ సిద్ధసాధనాత్ , తద్వదన్యత్రార్థాన్తరాచ్చేతి–చేన్న; దోషప్రయుక్తత్వనిబన్ధనస్య జ్ఞాతైకసత్త్వస్యాజ్ఞాతసత్త్వాభావస్య వా, ప్రతిపన్నోపాధిదృష్టిజన్యజ్ఞాతైకసత్త్వస్య వా, ద్రష్టన్తరావేద్యత్వే సతి జ్ఞాతైకసత్త్వస్య వా వివక్షితత్వాత్ । తథాచ న సుఖాద్యంశే సిద్ధసాధనమ్ , తద్వదన్యత్రార్థాన్తరం వా । నను–'జీవ ఈశో విశుద్ధా చిత్ తథా జీవేశయోర్భిదా। అవిద్యా తచ్చితోర్యోగః షడస్మాకమనాదయః ॥' ఇతి ప్రాచాం వచనేన బౌద్ధం ప్రతి ప్రత్యభిజ్ఞానాదినా విశ్వస్య స్థాయిత్వప్రతిపాదకేన చ సూత్రభాష్యవివరణాదిగ్రన్థేన విరోధ ఇతి–చేన్న; అనాద్యతిరిక్తసృష్టివిషయ ఏవ దృష్టిసృష్టిస్వీకారాత్, కారణాత్మనా స్థాయిత్వస్వీకారాచ్చ । తావతైవ బౌద్ధాభిమతక్షణికత్వనిరాకరణోపపత్తేర్నాకరవిరోధః, ప్రత్యుతాకరేషు బహుశో దృష్టిసృష్టిరుపపాదితైవ । నన్వేవం—ప్రతీతిమాత్రశరీరత్వేన నియతకారణాజన్యత్వే శ్రుతిషు స్వర్గాద్యర్థం జ్యోతిష్టోమాదివిధేః బ్రహ్మసాక్షాత్కారార్థం శ్రవణాదివిధేరాకాశాదేర్వాయ్వాదిహేతుత్వస్య చోక్తిరయుక్తేతి–చేన్న; స్వాప్నకార్యకారణభావబోధకవాక్యవదుపపత్తేః । న చైవం వేదాన్తవాక్యస్య తన్మీమాంసాయాశ్చ స్వప్నవాక్యతన్మీమాంసాతుల్యతాపత్తిః; విషయబాధాబాధాభ్యాం విశేషోపపత్తేః । అత ఏవ తృప్త్యర్థం భోజనే పరప్రత్యాయనార్థం శబ్దాదౌ చ ప్రవృత్తేరయోగేన స్వక్రియావ్యాఘాత ఇతి–నిరస్తమ్: స్వాప్నవ్యవహారవదుపపత్తేః । అథైవం—ఘటాదేః స్వజ్ఞానాత్పూర్వమసత్త్వేన ప్రతికర్మవ్యవస్థానుపపత్తిః, అధిష్ఠానస్యాపి శుక్తీదమంశస్య రూప్యాదివత్ 'ఇదం రజతమి'తి జ్ఞానాత్ప్రాగసత్త్వేన సంప్రయోగాదిహేతుత్రయజన్యత్వరూపాధ్యాసతటస్థలక్షణస్య సత్యస్య వస్తునో మిథ్యావస్తుసంభేదావభాస ఇత్యస్య స్వరూపలక్షణస్య చాయోగ ఇతి–చేన్న; ప్రతికర్మవ్యవస్థాయాః సంప్రయోగాదిహేతుత్రయజన్యత్వరూపాధ్యాసతటస్థలక్షణస్య చ మన్దాధికారివిషయత్వాత్ । సత్యస్య వస్తునో మిథ్యావస్తుసంభేదావభాస ఇతి స్వరూపలక్షణం తు దృష్టిసృష్టిపక్షేఽప్యవిరుద్ధమ్ , న హీదమంశావచ్ఛిన్నం చైతన్యం న వస్తు; న వా మిథ్యారూప్యస్య తేన సహ న సంభేదావభాసః । న చ ఇదం రూప్యమితి జ్ఞానకాలే

శుక్తిత్వాదేరభావేనాధ్యాసస్య తదజ్ఞానకార్యత్వాదిప్రక్రియావిరోధ ఇతి వాచ్యమ్ I 'ఇదం రూప్య'మితి జ్ఞానకాలే శుక్తిత్వస్యాభావేఽపి తదజ్ఞానస్థిత్యవిరోధాత్ I నహి సత్తాకాల ఇవ సత్తావిరహకాలేఽపి అజ్ఞానం విరుధ్యతే I న చ-'ఇదం రూప్యం నేదం రూప్యమి'తి జ్ఞానయోర్భిన్నావిషయత్వేన బాధ్యబాధకభావానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; భిన్నవిషయత్వేఽపి విషయయోః సారూప్యాత్ స్వప్నబాధ్యబాధకయోరివ బాధ్యబాధకభావోపపత్తేః I న చ-రూప్యాదిబాధస్యాపి దృష్టిసృష్టిత్వే తేన రూప్యాదేర్మిథ్యాత్వాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్; బాధ్యాన్యూనసత్తాకత్వమేవ బాధకత్వే ప్రయోజకమ్, న త్వధికసత్తాకత్వమిత్యస్యోపపాదితత్వేన వ్యావహారికేణ వ్యావహారికబాధవత్ ప్రాతిభాసికేన ప్రాతిభాసికబాధావిరోధాత్ I న చ-సుషుప్తిప్రలయాదౌ జీవబ్రహ్మవిభాగస్యాప్రతీతత్వేనావిద్యమానతయా ప్రతిసుషుప్తి ప్రతిప్రలయం చ ముక్తస్య పునరావృత్త్యాపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; జీవబ్రహ్మవిభాగాదేరనాదిత్వేన దృష్టిసృష్టిత్వానభ్యుపగమస్యోక్తత్వాత్ I న చ సుషుప్తం ప్రతి సంస్కారాదేరప్యభావేన తస్య పునః ప్రబోధాయోగః; కారణాత్మనా సంస్కారాదేః సత్త్వాత్ I న చ మోక్షస్య దృగన్యత్వేన స్వాప్నమోక్షవత్ దృష్టిసృష్ట్యాపత్తిః; మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన దృగ్భిన్నత్వాసిద్ధేః I న చ చైతన్యమాత్రరూపా దృష్టిర్న సృష్టిః, కింతు వృత్తివిశిష్టచైతన్యరూపా వా, వృత్తిరూపా వా, దృష్టిః సృష్టిరితి వాచ్యమ్ I తథాచ తస్యా అపి దృష్ట్యన్తరం సృష్టిరిత్యనవస్థేతి వాచ్యమ్ , చైతన్యమాత్రస్య దృష్టిత్వే యద్యపి తత్సమానసత్తాకతయా ఘటాదేః సదాతనత్వాపత్తిః; తథాపి వృత్త్యుపహితచైతన్యమేవ దృష్టిశబ్దార్థః I వృత్తావపి వృత్తిరేవ స్వస్వరూపా చైతన్యోపాధిరితి నానవస్థా I అత ఏవ దోషాజ్ఞానాదృష్టదేహేన్ద్రియాదీనామభావే న భ్రమ ఇతి తేషామపి దృష్టిసృష్టిత్వే అనవస్థేతి-నిరస్తమ్; స్వాప్నభ్రమవద్దేహేన్ద్రియాదినైరపేక్ష్యేణాప్యుపపత్తేః I అన్వయవ్యతిరేకానువిధానం చ తద్వదేవ I న చ దృష్టిసృష్టేరపి దృష్టిసృష్టిత్వేన ఘటాదేరదృష్టిసృష్టిత్వాపత్తిరితి వాచ్యమ్; జ్ఞానస్య జ్ఞేయత్వేఽపి విషయస్యాజ్ఞేయత్వాభావవత్ దృష్టిసృష్టేర్దృష్టిసృష్టిత్వేఽపి ఘటాదేర్దృష్టిసృష్టిత్వోపపత్తేః I నను-ఐక్యప్రత్యభిజ్ఞావిరోధః; పూర్వకాలప్రతీతస్యేదానీమభావాత్ , న చైషా భ్రాన్తిః; దీపాదౌ పరిణామభేదస్యేవేహ బాధకస్యాభావాత్ , తదభావేఽపి భ్రాన్తిత్వే ఘటాదేరప్యేకస్మిన్ క్షణే భేదస్యాత్మనోఽపి ప్రతిక్షణం భేదస్య ప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న; 'నేహ నానే'త్యాదిశ్రుతిభిః ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వేఽవధృతే రజ్జుసర్పాదివత్ ప్రతిభాసమాత్రశరీరత్వమేవ ప్రతిభాసకాలాతిరిక్తకాలసత్త్వే బాధకమ్ , అతో భిన్నకాలానామాత్మభిన్నానాం ప్రత్యభిజ్ఞా భ్రాన్తిః I ఆత్మన్యేకప్రతీతిరేకకాలావచ్ఛేదేన ఘటాదౌ చైక్యప్రత్యభిజ్ఞా న భ్రాన్తిః I ఏకకాలావచ్ఛిన్నఘటాదావాత్మని చాభేదే బాధకాభావాత్ I పురుషాన్తరప్రతీతేన సహైకకాలావచ్ఛేదేనాపి ఘటాదౌ ప్రత్యభిజ్ఞానం భ్రమ ఏవ; ప్రతిభాసస్య భేదాత్ I యథా ఏకస్యామేవ రజ్జ్వాం మన్దాన్ధకారవర్తిన్యాం దశానాం యుగపత్ సర్పభ్రమేణ పలాయమానానాం పరస్పరసంవాదేనైక ఏవ సర్పః సర్వైరనుభూయత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా

భ్రమః; అన్యభ్రమసిద్ధస్యాన్యేన జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్ I నను–అత్ర కథమభేదభ్రమః ? తత్కారణస్య సాదృశ్యాదేః కస్యాప్యభావాదితి చేన్న; స్వప్నాభేదభ్రమవత్ దృష్టిసృష్టిసిద్ధసాదృశ్యాదిసంభవాత్ I న చైవమ్ అభేద ఏవోత్పద్యతామితి వాచ్యమ్ ; ఇష్టాపత్తేః, రజుసర్పాదివదుత్పన్నస్యైవ గ్రహణనియమాత్ I న చ క్వచిదుత్పద్యతే క్వచిన్నేత్యత్ర నియామకాభావః I మాయాయా విచిత్రశక్తికత్వాభ్యుపగమాత్ I న చ-సోఽయం దేవదత్త' ఇతి దృష్టాన్తేన తత్త్వమస్యాదివాక్యే జహదజహల్లక్షణయైక్యపరత్వోక్త్యయోగ ఇతి వాచ్యమ్ , యద్యపి ధర్మవద్ధర్మ్యభేదోఽపి బాధిత ఏవేతి జహదజహల్లక్షణాపి న యుజ్యతే; తథాపి యదా ధర్మాభేదో బాధాన్న గృహీతః, కింతు ధర్మ్యభేద ఏవ, తదా 'సోఽయమి'త్యాదౌ జహదజహల్లక్షణాసంభవేన దృష్టాన్తత్వోపపత్తిః I న చాభేదస్యాపి దృష్టిసృష్టిత్వేన తజ్జ్ఞానస్య బాధకత్వాయోగః; ఆత్మాభేదస్యాత్మరూపత్వేన దృష్టిసృష్టిత్వాభావాత్, అన్యూనసత్తాకత్వమాత్రేణ బాధకత్వోపపత్తేశ్చ I న చ సాక్షాత్కారస్యాపి దృష్టిసృష్టిత్వేన ప్రమాణజన్యత్వాభావాత్ తత్త్వజ్ఞానత్వాభావేన తతో ముక్తిర్న స్యాదితి వాచ్యమ్; అబాధితవిషయత్వేనైవ తత్త్వజ్ఞానత్వోపపత్తేః, తస్య చ దృష్టిసృష్టిత్వేఽప్యక్షతేః I న చ 'ధ్రువా ద్యౌర్ధ్రువా పృథివీ ధ్రువాసః పర్వతా ఇమే' 'ధ్రువం విశ్వమిదం జగది'త్యాదిశ్రుతివిరోధః; అనిత్యతావాదిభిరపి I ధ్రువేత్యస్యాన్యథానయనే ఆవశ్యకే దృష్టిసృష్టిప్రతిపాదకశ్రుత్యనురోధేన ఆకల్పం సంతానావిచ్ఛేదపరత్వస్యైవ యుక్తత్వాత్ , అన్యథా 'ధ్రువో రాజే'త్యాదావవగతేః I దృష్టిసృష్టౌ చ 'ఏవమేవాస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకాః సర్వే వేదాః సర్వాణి భూతాని సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరన్తీ'తి శ్రుతిః సుప్తోత్థితజీవాత్ ప్రాణాదిసృష్టిం ప్రతిపాదయన్తీ ప్రమాణమ్ I న చ–సుషుప్తౌ ప్రాణాదిపఞ్చకస్య సత్త్వాత్కిమర్థం పునః సృష్టిరితి-వాచ్యమ్; 'న తు తద్ద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యే 'దిత్యాదినా సుషుప్తౌ సకలకార్యప్రపఞ్చలయశ్రవణాత్ I న చ సుషుప్తౌ 'హితా నామ నాడ్య' ఇతి నాడీసత్త్వప్రతిపాదకవాక్యవిరోధః; కేన క్రమేణ సుషుప్తౌ భవతీత్యపేక్షాయాం హితా నామ నాడ్యో హృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత' ఇత్యాదినా సుషుప్త్యవ్యవహితకాలే క్రమోక్తయే నాడీసత్త్వం ప్రతిపాద్యతే, న తు సుషుప్తికాలేఽపి, వాక్యాన్తరవిరోధాత్; ప్రాక్ సత్త్వమాత్రేణ చ క్రమాభిధానపర్యాప్తేః I నను-యత్రైష ఏతత్సుప్తోఽభూదితి యచ్ఛబ్దేన సుప్తాధారత్వేనోక్తస్య బ్రహ్మణ ఏవాస్మాదాత్మన ఇత్యనేన పరామర్శాత్తత్కర్తృకైవ ప్రాణాదిసృష్టిర్న తు సుప్తోత్థితజీవకర్తృకా; అన్యథాగ్న్యూర్ణనాభ్యాదేస్తన్తువిస్ఫులిఙ్గాదిజననోక్తిరత్రాపి వాక్యే సర్వలోకసృష్ట్యుక్తిశ్చాలీకార్థా స్యాత్, న హి దృష్టిసృష్టిపక్షే అగ్న్యూర్ణనాభ్యాదేస్తన్త్వాదిజనకత్వం సర్వలోకసృష్టిర్వాస్తీతి-చేత్, న; యత్రేత్యస్య కాలపరత్వేన యచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మణో నిర్దేశాభావాత్ I న చ యత్రేత్యస్య బ్రహ్మరూపాధికరణపరత్వం కాలపరత్వం వేత్యత్ర వినిగమనావిరహః; అనన్తరవాక్యే క్వైష తదాభూదిత్యత్ర తదేతి పదద్వయోపాదానస్యైవ వినిగమకత్వాత్ , యత్రేత్యనేన దేశనిర్దేశే క్వేతి దేశప్రశ్నానుపపత్తేః, కాలానిర్దేశే చ తదేతి ప్రతినిర్దేశానుపపత్తేః, భాష్యకారాదిభిశ్చ

స్థూలాధికారిణం ప్రతి తథా వ్యాఖ్యానాత్, ఊర్ణనాభ్యాదేస్తన్త్వాదిజన్మోత్పత్తిస్తు లౌకికభ్రమసిద్ధకార్యకారణభావప్రసిద్ధిమనురుధ్య సర్వలోకాదిసృష్టిశ్చ । తత్తద్దృష్టివ్యక్తిమభిప్రేత్య; యదా యత్ పశ్యతి, తత్సమకాలం తత్ సృజతీత్యత్ర తాత్పర్యాత్ । న చావిద్యాసహకృతజీవకారణకత్వే జగద్వైచిత్ర్యానుపపత్తిః, జగదుపాదానస్యాజ్ఞానస్య విచిత్రశక్తికత్వాత్ । ఉపపత్త్యన్తరం చాత్ర సిద్ధాన్తబిన్దుకల్పలతికాదావస్మాభిరభిహితమ్ । వాసిష్ఠవార్త్తికామృతాదావాకరే చ స్పష్టమేవోక్తమ్ । యథా-'అవిద్యాయోనయో భావాః సర్వేఽమీ బుద్బుదా ఇవ । క్షణముద్భూయ గచ్ఛన్తి జ్ఞానైకజలధౌ లయమ్ ' ఇత్యాది । తస్మాత్ బ్రహ్మాతిరిక్తం కృత్స్నం ద్వైతజాతం జ్ఞానజ్ఞేయరూపమావిద్యకమేవేతి ప్రాతీతికసత్త్వం సర్వస్యేతి సిద్ధమ్ ॥ రజ్జుసర్పాదివద్విశ్వం నాజ్ఞాతం సదితి స్థితమ్ । ప్రబుద్ధదృష్టిసృష్టిత్వాత్సుషుప్తౌ చ లయశ్రుతేః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ దృష్టిసృష్ట్యుపపత్తిః ॥

అథ ఏకజీవాజ్ఞానకల్పితత్వోపపత్తిః

స చ ద్రష్టైక ఏవ; తన్నానాత్వే మానాభావాత్ । నను-కథమేక ఏవ జీవః; ప్రతిశరీరం 'అహం సుఖీ అహం దుఃఖీ అహం సంసారీ అహమస్వాప్స'మిత్యాద్యనుభవవిరోధాదితి–చేన్న; అవిద్యావశాత్ బ్రహ్మైవేకం సంసరతి । స ఏవ జీవః । తస్యైవ ప్రతిశరీరమహమిత్యాదిబుద్ధిః। స్వాప్నశరీరే 'అయం సుఖీ అయం దుఃఖీ'త్యేవ యత్ర బుద్ధిర్న త్వహం సుఖీత్యాది, తత్తు నిర్జీవమ్ । యత్ర త్వహమిత్యాది తత్ సజీవమ్ । జాగ్రచ్ఛరీరాన్తరే అహమితి ప్రతీత్యవచ్ఛేదకే సజీవతోక్తిర్న ద్వితీయేన జీవేన సజీవత్వమిత్యభిప్రేత్య; తత్ర మానాభావాత్ । బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తిస్తత్ర మానమితి చేన్న; బన్ధమోక్షగురుశిష్యాదివ్యవస్థాయాః స్వప్నవద్యావదావిద్యముపపత్తేః । న చైవం తస్మిన్నేకస్మిన్నేవ జీవే సుప్తే సమస్తజగదప్రతీత్యాపాతః; సమష్ట్యభిమానినో ముఖ్యజీవస్యాసుప్తత్వాత్ । తస్మిన్ను లయకాలే ప్రసుప్తే జగదప్రతీతేః । అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నే జీవాభాసే తు, సుప్తే తమేవ ప్రతి జగదప్రతీతిః, న త్వన్యానపి ప్రతి; తదుపాధీనామప్రలీనత్వాత్ । సంస్కారస్య కారణాత్మనా స్థితేర్న సుప్తస్య పునరుత్థానానుపపత్తిరిత్యుక్తమ్ । ఏతేన మమ కల్పకత్వే తవ మోక్షార్థం ప్రవృత్త్యయోగః; తవ కల్పకత్వే త్వత్కల్పితాస్మదాదిబోధార్థం తవ శబ్దప్రయోగాద్యనుపపత్తిః, న చ స్వప్నవత్ పర్యనుయోగాయోగః। ఏవమపర్యనుయోజ్యత్వే నిర్మర్యాదతయా కథానధికారప్రసఙ్గాదితి–నిరస్తమ్: చైత్రమైత్రాదిసర్వాభిమానినో జీవస్య కల్పకత్వేన తవ మమేత్యాదివికల్పానుపపత్తేః । నాపి స్వక్రియాదివిరోధః; స్వక్రియాయాః కల్పితత్వాదినిశ్చయవిరహకాలీనత్వేన పర్యనుయోగాయోగాత్ । అథ బ్రహ్మణ ఏవ జీవత్వేన తస్యైవ బన్ధమోక్షావితి తస్య నిత్యముక్తత్వాదిశ్రుతివిరోధః, న; ముక్తేః స్వస్వరూపత్వేన బన్ధస్య చావిద్యకత్వేన తద్విరోధః । న హి మృగతృష్ణకాకల్పితోదకేన స్వభావశుష్కా మరుభూమిరార్ద్రా భవతి। ఏతేన–కల్పితస్య జీవస్య కల్పకం ప్రతి ప్రత్యక్త్వాయోగః; తేన కల్పకేన

ప్రత్యక్త్వేనాజ్ఞానాత్ , అన్యస్యానుభవితురభావాత్ , తథానుభవాపలాపే ఏకజీవాద్వైతశ్రుత్యాదేరప్యసిద్ధిరితి-నిరస్తమ్। అనేకశరీరే ఏకజీవవాదస్యాఙ్గీకారాత్ । న చ-తర్హి తమేవ ప్రతి ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వయోరయోగః, మైత్రం ప్రతి త్వమితి ధీవిషయస్య చైత్రస్య తమేవ ప్రతి అహమితి ధీవిషయత్వాయోగశ్చేతి వాచ్యమ్ ; భిన్నభిన్నాన్తఃకరణాభేదాధ్యాసేన తత్తదన్తఃకరణమాదాయ ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వాహమిత్యాదిబుద్ధివిషయత్వవ్యవస్థోపపత్తేః । న చ చైత్రసుఖదుఃఖాదీనాం మైత్రేణానుసన్ధానాపత్తిః; అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నేనావిద్యావచ్ఛిన్నేన వా । నాద్యః; తత్ర పరస్పరం భేదాత్ । న ద్వితీయః; ఇష్టాపత్తేః । అత ఏవ చైత్రస్య శుక్తిసాక్షాత్కారేణ రజతభ్రమనివృత్తావన్యేషామపి తన్నివృత్తిః స్యాదితి–నిరస్తమ్ ; అన్తఃకరణభేదేన వ్యవస్థోపపత్తేః । నను ఏవం ముక్తావపి చైత్రాద్యన్యతమాన్తఃకరణావచ్ఛేదేన సాక్షాత్కారే ఉత్పన్నే తదవచ్ఛేదేనైవ సంసారనివృత్తిః స్యాత్, న తు తదితరాన్తఃకరణావచ్ఛేదేనేతి చేన్న; తత్సాక్షాత్కారస్య సవిలాసమూలాజ్ఞాననివృత్తిరూపతయా తత్కాలేఽన్తఃకరణస్యాభావేన వైషమ్యాత్ । నను-శ్రుతిషు 'అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానా' ఇత్యాదావవిద్యా, 'రమణీయచరణా' ఇత్యాదౌ కర్మబన్ధః, 'సతి సమ్పద్య న విదురి'త్యాదౌ సతి సుషుప్తిః, 'వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితా' ఇత్యాదౌ తత్త్వజ్ఞానం, 'పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వ' ఇత్యాదౌ ముక్తిశ్చ చేతనధర్మః కథమనేకేషూచ్యత ఇతి–చేన్న; 'అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యతే' ఇత్యాదిశ్రుతిష్వేకవచనప్రాప్తైకత్వవిరోధేనోదాహృతశ్రుతీనామనేకత్వపరత్వాభావాత్ । సార్వజనీనభ్రమసిద్ధతదనువాదేనావిరోధాత్ । న చ ఉదాహృతశ్రుతివిరోధేన 'ఇతి సృష్టౌ వినిశ్చితా' ఇతి పూర్వేణ 'స పూజ్యః సర్వభూతానామి'త్యుత్తరేణ చ విరోధేనేదమేకవచనం 'యదా నీతిపరో రాజా' 'స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదివన్నైకత్వపరమిత్యేవ కిం న స్యాదితి వాచ్యమ్ ; ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వత్వమహమిత్యాదివ్యవహారప్రయోజకాన్తఃకరణాభేదాధ్యాసబలాత్ బహుత్వస్య ప్రాప్తత్వేన పూర్వోత్తరవాక్యోదాహృతశ్రుత్యాదీనామతత్పరత్వాత్ । న చ ముక్తబహుత్వం నాన్యతః ప్రాప్తమితి వాచ్యమ్ ; జీవబహుత్వస్య ప్రాప్తత్వేన ముక్త్యంశ ఏవాప్రాప్తత్వపర్యవసానాత్ । న చైకస్యైవ జీవస్య సర్వకల్పకత్వే జీవస్య కారణత్వం నిషిధ్య ఈశ్వరకారణత్వవిధాయకైః శ్రుత్యాదిభిర్విరోధః; అవిద్యాచిన్మాత్రాశ్రయత్వోపపాదనే నిరసిష్యమాణత్వాత్ । న చ–ఏవం సర్వజ్ఞత్వసర్వకర్తృత్వాదిబోధకశ్రుతీనాం నిర్విషయత్వం శుద్ధచైతన్యే సత్త్వస్యైవాభావాత్ , ఈశ్వరస్య చ జీవభిన్నస్యాభావాత్ , జీవే సార్వజ్ఞ్యస్యానుభవబాధితత్వాదితి వాచ్యమ్ ; సమష్ట్యభిమానినో జీవస్య సర్వజ్ఞత్వసర్వకర్తృత్వాదిస్వీకారాత్ । న చానుభవవిరోధః; అన్తఃకరణాభేదాధ్యాసబలాత్తదననుభవతద్విపరీతానుభవయోరుపపత్తేః । సర్వాభిమానినస్తు సార్వజ్ఞ్యానుభవోఽస్త్యేవ । అత ఏవ 'తాన్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరంతపే'త్యాద్యుపపద్యతే । న చ- 'ఆచార్యవాన్పురుషో వేదే'తి శ్రుతేరుపదేశం వినా జీవస్య తత్త్వజ్ఞానమనుపపన్నమ్, ఉపదేష్టవ్యాదన్యస్య చైతన్యస్యాభావాచ్చ నోపదేశో యుజ్యత ఇతి వాచ్యమ్; స్వప్న ఇవోపదేష్టుః కల్పితస్య సంభవాత్ । నను–ఉపదేష్టృత్వం న

కల్పితమాత్రస్య, కింతు తత్త్వవిత్త్వేన కల్పితస్య, తథాచోపదేశాత్ప్రాక్ తత్త్వజ్ఞానే తదైవ మోక్షాపత్తిః, ఉపదేశవైయర్థ్యం చ, నచైవం స్వప్నేఽపి తుల్యమ్; తదా హి శబ్దవిశేషవక్తృత్వేనైవ గురుకల్పనా, న తూపదేశసాధ్యజ్ఞానవిషయవిశేషవిత్త్వేనేతి విశేషాదితి చేన్న; అత్రాపి తద్వదేవ వాక్యవిశేషవక్తృత్వేనైవ తత్కల్పనసంభవత్ I నను తర్హి 'యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీ'త్యాదిశ్రుతిః 'ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శిన' ఇత్యాదిస్మృతిశ్చాయుక్తా స్యాదితి- చేన్న; సామాన్యతో మోక్షోపయోగిజ్ఞానవిషయవిత్త్వేనాజ్ఞాతతత్త్వవిత్త్వేన తత్త్వమస్యాదివాక్యవక్తృత్వేన వా కల్పితస్య ఉపదేష్టృత్వసంభవేన ఉదాహృతవాక్యావిరోధాత్ I అన్యథా తవాపి మతే తత్త్వవిత్త్వేన ప్రమిత ఏవాచార్యత్వేనానుసరణీయ ఇతి ప్రథమత ఏవ తత్త్వజ్ఞానే తత్కాలమోక్షాపత్త్యుపదేశవైయర్థ్యాదికం చ స్యాత్ I ఏతేన-స్వాధ్యాయప్రవచనాభ్యాం న ప్రమదితవ్యమిత్యాదివిధిరపి భావితత్త్వజ్ఞానికల్పకచేతనం ప్రత్యేవ, న చ తస్య శిష్యః స్వాజ్ఞానకల్పిత ఇతి జ్ఞానతస్తన్మోక్షార్థీ ప్రవచనే ప్రవృత్తిర్యుక్తా; న చ స్వప్నవత్ కల్పితత్త్వజ్ఞానాత్ప్రవృత్తిః; తత్త్వవిదస్తజ్జ్ఞానానుపపత్తేరితి—నిరస్తమ్; స్వప్నగురువత్ కల్పితత్వేన గురోరపర్యనుయోజ్యత్వాత్ I న చ-తత్త్వజ్ఞానహేతుత్వేన వేదస్య మీమాంస్యత్వవత్ గురోరపి పర్యనుయోజ్యత్వమితి వాచ్యమ్; తర్కేణ వేద ఇవ తత్తద్రూపకల్పనయా గురావపి తత్పరిహారాత్ I న చ కథాస్వపి సదుత్తరాపరిస్ఫూర్త్యావహం త్వత్కల్పితో న పర్యనుయోజ్య ఇత్యుత్తరం స్యాదితి వాచ్యమ్ I కథాయాః కల్పితత్వానిశ్చయకాలీనత్వేన సమయబన్ధవిశేషనిబన్ధనత్వేన చ తాదృగుత్తరానవకాశాత్ I తస్మాచ్ఛిష్యవత్ గురోరపి కల్పితత్వాత్ స్వప్నవత్సర్వవ్యవస్థోపపత్తిః I అథ కల్పకో న నిశ్చితాద్వైతః; శాస్త్రప్రణయనవైయర్థ్యాత్, నాప్యనిశ్చితాద్వైతః; శాస్త్రస్య ప్రమామూలకత్వాభావప్రసఙ్గాదితి-చేన్న; ప్రమామూలకత్వాభావేఽప్యబాధితవిషయత్వేన శాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తేరన్త్యపక్షాభ్యుపగమాత్ I న చాముకః స ఇత్యనిశ్చయే బహ్వాయాససాధ్యమోక్షార్థప్రవృత్త్యయోగః; ప్రతిశరీరమహమహమికయా 'బద్ధోఽహమి'తి నిశ్చయస్య స్వానుభవసాక్షికత్వేన ప్రవృత్తిసంభవాత్, ఏకేనైవ జీవేన చైత్రమైత్రాదిశరీరాణాం సజీవత్వసంభవస్య ప్రాగేవోక్తత్వాత్ I కించ చైత్రమైత్రాదిషు కోఽసావితి ప్రశ్నస్య కిం కేనచిత్ క్రోడీకృతం చైతన్యం విషయః, కిం వా నిరస్తసమస్తభేదమ్ I నాద్యః I తస్య కల్పితత్వేనాకల్పకత్వాత్ I న ద్వితీయః; తస్యైకత్వేన తదనిశ్చయాసిద్ధేః I శుద్ధచిత్త ఏకత్వేన వస్తుతోఽసంసారిత్వేఽపి ఆవరణవిక్షేపశక్తిద్వయశాలిస్వాశ్రితావిద్యావశాత్ సంసారిత్వకల్పకత్వమోక్షార్థయతమానత్వాద్యుపపత్తిః I నను-అనాదౌ సంసారే కస్యచిత్తత్త్వజ్ఞానం ముక్తిశ్చాభూన్న వా, ఆద్య ఇదానీం సంసారోపలబ్ధిర్న స్యాత్ I జీవస్యైకత్వాత్, అన్త్యే సంప్రదాయాసంభవేన తత్త్వజ్ఞానాసంభవ ఇతి చేన్న; న హ్యసాంప్రదాయికత్వముత్పత్తివిరోధి; అపూర్వజాతీయానుత్పత్తిప్రసఙ్గాత్ , కింతు కారణాసత్త్వం; తన్నేదానీముపదేష్టృత్వాదికారణస్య కల్పనాసుదృఢస్య సత్త్వాత్ I జీవైక్యస్య ప్రమాణసిద్ధత్వే సంసారోపలమ్భ ఏవాతః పూర్వం తత్త్వజ్ఞానానుత్పత్తౌ ప్రమాణమ్ I న చ-

తత్త్వవిత్త్వేన శ్రుత్యాదిసిద్ధానాం శుకవామదేవాదీనాం ముక్తిర్మాభూత్ , మమ తు భవిష్యతీతి కథం శ్రద్దధ్యాదితి వాచ్యమ్ ; శాస్త్రప్రామాణ్యదార్ఢ్యాదితి గృహాణ । అన్యథా తేషాం మహానుభావానాం ముక్తత్వేఽపి మమ భవిష్యతి న వేతి శఙ్కాపిశాచ్యాప్రవృత్తిప్రతిబన్ధాపత్తేః । నను తర్హి శ్రుతిప్రామాణ్యబలాదేవ తత్సిద్ధో జీవభేదః; పూర్వమపి కేషాంచిన్మోక్షశ్చాభ్యుపేయతామ్। శ్రూయతే హి—'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామ్' ‘అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్యః' ‘నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్' ఇత్యాది । స్మర్యతే చ 'బహవో జ్ఞానతపసా పూతా మద్భావమాశ్రితాః । ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః' ॥ ఇత్యాదీతి–చేన్న; ఉక్తవాక్యానాం సార్వలౌకికభ్రమసిద్ధభేదానువాదకత్వేన తత్పరత్వాభావాత్ , జీవైక్యబోధకవాక్యానాం చ మానాన్తరాప్రాప్తస్యార్థపరత్వాత్, స్వప్నన్యాయేన భేదస్య కల్పితత్వోపపత్తేశ్చ । జ్ఞానస్తుతిపరాణి వాక్యాని నాత్మభేదం ప్రమాతుం శక్నువన్తి; తాత్పర్యవద్వాక్యావిరోధేనాతాత్పర్యవద్వాక్యానాం గుణవాదత్వోపపత్తేః । “అతీతానాగతాశ్చైవ యావన్తః సహితాః క్షణాః । తతోఽప్యనన్తగుణితా జీవానాం రాశయః పృథక్ ॥” ఇత్యాదిస్మృతిరపి జీవోపాధిభేదానువాదకతయా వ్యాఖ్యేయా । తస్మాదవిద్యోపాధికో జీవ ఏక ఏవేతి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ ఏకజీవాజ్ఞానకల్పితత్వోపపత్తిః ॥

అథ అవిద్యాలక్షణోపపత్తిః

అథ కేయమవిద్యా ? న తావదనాదిభావరూపత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్యా సేతి; సాదిశుక్త్యాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యావారకాజ్ఞానేఽవ్యాప్తేః; తస్యానాదిత్వాభావాత్ । అభావోపాదానాజ్ఞానే చ భావత్వాభావాత్తత్రావ్యాప్తిః, అభావస్య భావోపాదానకత్వే అసత్యస్యాపి సత్యోపాదానకత్వం స్యాత్, అజ్ఞానానుపాదానకత్వే తస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిర్న స్యాత్ - ఇతి । అత్ర బ్రూమః, రూప్యోపాదానాజ్ఞానమప్యనాదిచైతన్యాశ్రితత్వాదనాద్యేవ, ఉదీచ్యం శుక్త్యాదికం తు తదవచ్ఛేదకమితి న తత్రావ్యాప్తిః । భావత్వం చాత్రాభావవిలక్షణత్వమాత్రం వివక్షితమ్ , అతః ఆరోపితాభావోపాదానాజ్ఞానేఽప్యభావవిలక్షణత్వస్వీకారాన్నావ్యాప్తిః । న చ – సజాతీయోపాదనకత్వనియమః; అన్యథా అసత్యస్యాపి సత్యముపాదానం స్యాదితి – వాచ్యమ్; సర్వథా సాజాత్యే సర్వథా వైజాత్యే వోపాదానోపాదేయభావాదర్శనేన తథా సాజాత్యస్య వైజాత్యస్య వా ఆపాదయితుమశక్యత్వాత్ । న హి కార్యాకారకారణాకారతోఽప్యభేదే కార్యకారణభావః; సత్యస్య త్వసత్యోపాదానత్వే సత్యస్య నివృత్త్యసమ్భవేన తదుపాదేయస్యాసత్యస్యాపి నివృత్తిర్న స్యాత్, ఉపాదాననివృత్తిమన్తరేణోపాదేయానివృత్తేః , అతో న సత్యమసత్యస్యోపాదానమ్ ; సత్యస్యాపరిణామిత్వాచ్చ । వివర్తాధిష్ఠానత్వం త్వభ్యుపేయత ఏవ । న చ – బ్రహ్మజ్ఞానే బ్రహ్మణో వృత్త్యవ్యాప్యత్వపక్షేఽవ్యాప్తిః, తస్య జ్ఞానానివర్త్యత్వాదితి – వాచ్యమ్ ; స్వరూపసదుపాధిమత్తద్విషయకజ్ఞాననివర్త్యత్వస్య తన్మతేఽపి భావాత్ । ఉపపాదితం చైతత్ దృశ్యత్వహేతూపపాదనే । అథ –

ఔపాధికభ్రమోపాదానాజ్ఞానే బ్రహ్మసాక్షాత్కారానన్తరవిద్యమానజీవన్ముక్తాజ్ఞానే చ జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదవ్యాప్తిః; తయోర్జ్ఞాననివర్త్యత్వే ఉపాధికాలజీవన్ముక్తికాలయోరేవ జ్ఞానప్రాగభావవత్తన్నివృత్త్యాపత్తిరితి – చేన్న; ఉపాధిప్రారబ్ధకర్మణోః ప్రతిబన్ధకయోరభావవిలమ్బేన నివృత్తివిలమ్బేఽపి తయోర్జ్ఞాననివర్త్యత్వానపాయాత్ । న హి క్వచిదవిలమ్బేన జనకస్య క్వచిత్ ప్రతిబన్ధేన విలమ్బే జనకతాఽపైతి । న చ తర్హి జ్ఞాతేఽపి తత్రాజ్ఞాత ఇతి వ్యవహారాపత్తిః; తాదృగ్వ్యవహారే ఆవరణశక్తిమదజ్ఞానస్య కారణత్వేన తదావరణశక్త్యభావాదేవ ఈదృగ్వ్యవహారానాపత్తేః । యథా చైతత్తథోపపాదయిష్యతే । న చావిద్యాచైతన్యసమ్బన్ధేఽతివ్యాప్తిః ; సాక్షాజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్, తస్యాప్యవిద్యాత్మకత్వాద్వా । న చ విశేషణాన్తరవైయర్థ్యమ్ ; అనాదిపదస్యోత్తరజ్ఞాననివర్త్యే పూర్వజ్ఞానే భావపదస్య జ్ఞానప్రాగభావే జ్ఞానజన్యకార్యప్రాగభావే చాతివ్యాప్తివారకత్వేన సార్థకత్వాత్ । జ్ఞానత్వేన సాక్షాత్తన్నివర్త్యత్వం తు భవతి లక్షణాన్తరమ్ । నను – అసమ్భవః; కల్పితత్వేన దోషజన్యధీమాత్రశరీరస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞాననివర్త్యస్యాభావవిలక్షణస్య చ రూప్యవదనాదిత్వాయోగాదితి – చేన్న; కల్పితత్వమాత్రం హి న దోషజన్యధీమాత్రశరీరత్వే సాదిత్వే వా తన్త్రమ్, కిన్తు ప్రతిభాసకల్పకసమానకాలీనకల్పకవత్త్వం సాదికల్పకవత్త్వం, విద్యానివృత్త్యప్రయుక్తనివృత్తిప్రతియోగిత్వం ప్రాగభావప్రతియోగిత్వం వా తన్త్రమ్ । న చ తత్ప్రకృతేఽస్తి । జ్ఞాననివర్త్యత్వసమానాధికరణాభావవిలక్షణత్వేనావిద్యాయాః సాదిత్వసాధనే 'అజామేకామ్' 'అనాదిమాయయే'త్యాదిశాస్త్రవిరోధః, అనాదిత్వసాధకేన జ్ఞాననివర్త్యత్వే సతి భావవిలక్షణత్వేన సత్ప్రతిపక్షశ్చ, భావత్వస్యోపాధిత్వఞ్చ । న చ – అభావవిలక్షణావిద్యాదౌ భావవిలక్షణత్వమసమ్భవి, పరస్పరవిరోధాదితి – వాచ్యమ్ ; భావత్వాభావత్వయోర్బాధకసత్త్వేన తృతీయప్రకారత్వసిద్ధౌ పరస్పరవిరహవ్యాపకత్వరూపవిరోధాసిద్ధేః, పరస్పరవిరహవ్యాప్యత్వరూపస్తు విరోధో నైకవిరహేణాపరమాక్షిపతి । న హి గోత్వవిరహోఽశ్వత్వమాక్షిపతీత్యుక్తమ్ । న చాత్మవదనాదేరభావవిలక్షణస్యానివర్త్యత్వమ్; ఆత్మత్వస్యైవోపాధిత్వాత్ । న చాత్యన్తాభావాన్యోన్యాభావయోః సాధ్యావ్యాప్తిః, అధికరణాతిరిక్తస్యానివర్త్యస్యాత్యన్తాభావాదేరనభ్యుపగమాత్ । న చ తుచ్ఛే సాధ్యావ్యాప్తిః, అభావవిలక్షణత్వరూపసాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకత్వోపపత్తేః । కిఞ్చ సాదిత్వమనాదిత్వం వా న నివర్త్యత్వానివర్త్యత్వయోః ప్రయోజకమ్ ; ధ్వంసప్రాగభావయోస్తదభావాత్ । నాపి భావత్వవిశేషితం తత్తథా; అభావే తదసత్త్వేన భిన్నభిన్నప్రయోజకకల్పనాపత్తేః, భావనివృత్త్యనివృత్త్యోరేవ తయోః ప్రయోజకత్వే చ భావవిలక్షణావిద్యాదౌ తాభ్యాం తయోరనాపాదనాత్ । తస్మాన్నాశసామగ్రీసన్నిపాతాసన్నిపాతావేవ నివర్త్యత్వానివర్త్యత్వయోః ప్రయోజకావితి మన్తవ్యమ్ । తౌ చ ఫలబలకల్ప్యావితి న కోఽపి దోషః । అపి చ యద్యవిద్యాదేరభావవిలక్షణత్వసమానాధిరణానాదిత్వేనాత్మవదనివర్త్యత్వం సాధ్యతే, తర్హి భావవిలణత్వేన ప్రాగభావవన్నివర్త్యత్వమేవ కిం న సాధ్యతే ? న చ ధ్వంసాత్యన్తాన్యోన్యాభావేషు వ్యభిచారః; అధికరణాతిరేకే తేషామపి నివర్త్యత్వాభ్యుపగమాత్

। న చ అజ్ఞానస్య యావత్స్వవిషయధీరూపసాక్షిసత్త్వమనువృత్తినియమేన నివృత్త్యయోగ ఇతి - వాచ్యమ్ ; దుఃఖశుక్తిరూప్యాదేః స్వభాసకే సాక్షిణి సత్యేవ నివృత్త్యభ్యుపగమేన సాక్షిభాస్యానాం యావత్సాక్షిసత్త్వమవస్థాననియమానభ్యుపగమాత్ । కిఞ్చ కేవలచిన్మాత్రం న సాక్షి, కిన్త్వవిద్యావృత్త్యుపహితమ్ ; తథా చాస్థిరావిద్యావృత్త్యుపహితస్య సాక్షిణోఽప్యస్థిరత్వేన తత్సత్త్వపర్యన్తమవస్థానేఽప్యవిద్యాదేర్నివృత్తిరుపపద్యతే । న చ వృత్త్యనుపధానదశాయామవిద్యాదేః శుక్తిరూప్యవదసత్త్వాపత్తిః ; సాదిపదార్థ ఏవైతాదృఙ్నియమాత్, ధారావాహికావిద్యావృత్తిపరమ్పరాయా అతిసూక్ష్మాయా అభ్యుపగమాచ్చేతి శివమ్ ॥ యద్వా భ్రమోపాదానత్వమజ్ఞానలక్షణమ్ । ఇదం చ లక్షణం విశ్వభ్రమోపాదానమాయాధిష్ఠానం బ్రహ్మేతి పక్షే, న తు బ్రహ్మమాత్రోపాదానత్వపక్షే, బ్రహ్మసహితావిద్యోపాదానత్వపక్షే వా; అతో బ్రహ్మణి నాతివ్యాప్తిః, ఇతరత్ర తు పక్షే పరిణామిత్వేనాచేతనత్వేన వా భ్రమోపాదానం విశేషణీయమితి న దోషః; న వాఽభావారోపనివర్తకప్రమానివర్త్యేఽవ్యాప్తిః; తస్యాపి భ్రమోపాదానత్వాత్ । నను – భ్రమే భావవిలక్షణాజ్ఞానోపాదానకత్వం న ఘటతే ; భ్రమస్య భావవిలక్షణత్వే ఉపాదేయత్వాయోగాత్, భావత్వే చ భావోపాదానకత్వనియమాదితి – చేన్న ; అజ్ఞానస్య భ్రమస్య చ భావవిలక్షణత్వేఽప్యుపాదానోపాదేయభావోపపత్తేః । న హి భావత్వముపాదానత్వే ఉపాదేయత్వే వా ప్రయోజకమ్ ; ఆత్మని తదదర్శనాత్ , కిన్త్వన్వయికారణత్వముపాదానత్వే తన్త్రమ్ ; సాదిత్వముపాదేయత్వే, తదుభయం చ న భావత్వనియతమ్ । అత ఉపాదానోపాదేయభావోఽపి న భావత్వనియతః । న చైవం ధ్వంసస్యాప్యుపాదేయత్వాపత్తిః; ఇష్టాపత్తేః । న చైవం జ్ఞానప్రాగభావస్యైవ భ్రమోపాదానత్వమస్తు, కిమభావవిలక్షణాజ్ఞానోపాదానకల్పనేనేతి వాచ్యమ్ ; ప్రాగభావస్య ప్రతియోగిమాత్రజనకత్వనియమేన భ్రమం ప్రతి జనకత్వస్యాప్యసిద్ధేః, తద్విశేషరూపోపాదానత్వస్యైవ దూరనిరస్తత్వాత్ । అతః సద్విలక్షణయోరజ్ఞానభ్రమయోర్యుక్త ఉపాదానోపాదేయభావః । భ్రమస్య చ సద్విలక్షణత్వముక్తమ్ । వక్ష్యతే చ । న చ-ఏవమజ్ఞానానువిద్ధతయా భ్రమస్య ప్రతీత్యాపత్తిః, మృదనువిద్ధతయా ఘటస్యేవేతి వాచ్యమ్; యత్ యదుపాదానకం, తత్ తదనువిద్ధతయైవ ప్రతీయత ఇతి వ్యాప్త్యసిద్ధేః । న హి ఘటోపాదానకం రూపం ఘట ఇతి ప్రతీయతే; ప్రకృతిద్వ్యణుకాద్యనువిద్ధతయా ప్రతీతేః పరైరప్యనభ్యుపగమాత్, కేనచిద్ధర్మేణ తదనువేధస్తు ప్రకృతేఽపీష్ట ఏవ । న చ యావన్తి జ్ఞానాని తావన్త్యజ్ఞానానీతి పక్షే భ్రమాపూర్వకప్రమానివర్త్యేఽజ్ఞానే అవ్యాప్తిః; భ్రమోపాదానతాయోగ్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్, సహకారివైకల్యాత్ కార్యానుదయేఽపి యోగ్యతానపాయాత్ । అథ యోగ్యతావచ్ఛే కరూపపరిచయే కథం తద్గ్రహణమ్ ? ప్రథమలక్షణస్యైవ యోగ్యతావచ్ఛేదకత్వాత్ । ఏకమేవాజ్ఞానమితి పక్షే తు తత్ర భ్రమోపాదానత్వమక్షతమేవ । న చైవం శుక్తిజ్ఞానేనైవాజ్ఞాననాశే మోక్షాపత్తిః; తస్యావస్థావిశేషనాశకత్వాఙ్గీకారాత్ । వృత్త్యాదితం

చైతదస్మాభిః సిద్ధాన్తబిన్దౌ । జ్ఞానత్వేన రూపేణ సాక్షాజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వం వా తల్లక్షణమితి చ ప్రాగుక్తమేవ; తస్మాన్నావిద్యాలక్షణాసంభవ ఇతి సర్వమవదాతమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధావవిద్యాలక్షణోపపత్తిః ॥

అథ అజ్ఞానవాదే తత్ర ప్రత్యక్షప్రమాణోపపత్తిః

తత్ర చాజ్ఞానే 'అహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీ'తి ప్రత్యక్షం, 'త్వదుక్తమర్థం న జానామీ'తి విశేషతః ప్రత్యక్షమ్, 'ఏతావన్తం కాలం సుఖమహమస్వాప్సం న కించిదవేదిష'మితి పరామర్శసిద్ధం సౌషుప్తప్రత్యక్షం చ ప్రమాణమ్ । న చ–అహమర్థస్యాజ్ఞానానాశ్రయత్వేన కథమయం ప్రత్యయో భావరూపాజ్ఞానపక్షే ఉపపద్యత ఇతి వాచ్యమ్ । అజ్ఞానాశ్రయీభూతచైతన్యే అన్తఃకరణతాదాత్మ్యాధ్యాసేన ఏకాశ్రయత్వసంబన్ధేనోపపత్తేః । అత ఏవ జడే ఆవరణకృత్యాభావాత్ । 'ఘటం న జానామీ'త్యాదిప్రతీతేర్జ్ఞానాభావవిషయత్వే ప్రకృతేఽపి తథాస్త్వితి–నిరస్తమ్; తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవాజ్ఞానాశ్రయత్వే తత్రాపి తద్వ్యవహారోపపత్తేః । న చ–సాక్షివేద్యే సుఖదుఃఖాజ్ఞానాదౌ ప్రాతిభాసికే చ భావరూపాజ్ఞానాభావేన తత్ర న జానామీతి ప్రతీతిః కథముపపద్యత ఇతి వాచ్యమ్; స్వస్మిన్విద్యమానే సాక్షివేద్యే సుఖాదౌ స్వభ్రమసిద్ధే రూప్యాదౌ చ 'న జానామీ'తి వ్యవహారాసంభవాత్, పరసుఖాదౌ 'న జానామీ'తి వ్యవహారస్య పరోక్షజ్ఞాననివర్త్యేన ప్రమాతృగతాజ్ఞానేనైవోపపత్తేః । అత ఏవ–పరోక్షజ్ఞానేన ప్రమాతృగతాజ్ఞానే నాశితేఽపి విషయగతాజ్ఞానసత్త్వేన 'న జానామీతి వ్యవహారాపత్తిరితి-నిరస్తమ్; ప్రమాతృగతాజ్ఞానకార్యస్య 'న జానామీ'తి వ్యవహారస్య విషయగతాజ్ఞానేనాపాదయితుమశక్యత్వాత్ । నను— భావరూపాజ్ఞానవిషయత్వేనాభిమతస్య 'అహమజ్ఞ' ఇతి ప్రత్యయస్య 'మయి జ్ఞానం నాస్తీ'తి జ్ఞానాభావవిషయాత్ ప్రత్యయాత్ 'అఘటం భూతలమి'తి ప్రత్యయస్య 'ఘటో నాస్తీ'తి ప్రత్యయాదివ విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసం వినా ఇచ్ఛాద్వేషాభావజ్ఞానయోరివ విషయభేదాప్రతీతిరితి చేత్; సత్యమ్, ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం జ్ఞానసామాన్యాభావజ్ఞానస్య వ్యాహతత్వేన 'మయి జ్ఞానం నాస్తీ'త్యస్యాపి భావరూపాజ్ఞానవిషయత్వేన విషయభేదాప్రతీతేర్యుక్తత్వాత్ । తథా హి–'మయి జ్ఞానం నాస్తీ'తి ప్రతీతిః 'వాయౌ రూపం నాస్తీ'తి ప్రతీతివద్యావద్విశేషాభావాన్యసామాన్యాభావవిషయా, సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకయావద్విశేషాభావవిషయా వా అభ్యుపేయా । తథాచ తత్కారణీభూతధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం కథం న వ్యాఘాతః ? యత్కిఇఞ్చిద్విశేషాభావస్య సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వాభావాత్ , అభావజ్ఞానే ప్రతియోగ్యంశే ప్రకారీభూతధర్మస్యైవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాత్ । అన్యథా సామాన్యాభావసిద్ధిర్న స్యాత్ । యావద్విశేషాభావాన్యసామాన్యాభావానభ్యుపగమేఽప్యయం దోషః । యత్కిఇఞ్చిద్విశేషాభావస్య సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వే ఘటవత్యపి భూతలే 'నిర్ఘటం భూతలమి'తి ప్రతీతిః స్యాత్, 'వాయౌ రూపం నాస్తి' 'పురోదేశే రజతం

నాస్తీ'త్యాద్యాప్తవాక్యజన్యప్రతీత్యనన్తరమపి తత్తత్సంశయనివృత్తిర్న స్యాత్ I ఏకవిశేషాభావబోధనేఽపి విశేషాన్తరమాదాయ సంశయోపపత్తేః I అథ-అభావబోధే ప్రకారీభూతధర్మస్యావచ్ఛేదకత్వం పూర్వానుపస్థితమపి సంసర్గమర్యాదయా శాబ్దబోధే అన్యత్ర చ భాసతే, న హ్యవచ్ఛేదకత్వస్య ఖరూపసంబన్ధవిశేషస్య గ్రహే అన్యా సామగ్రీ క్లృప్తా; తథా చ తత్తద్విశేషాభావానాం తత్తద్విశేషావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వాత్ సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం యావద్విశేషాభావకూటే వా వ్యాసజ్యవృత్తి తద్వ్యతిరిక్తసామాన్యాభావే వా ప్రత్యేకవిశ్రాన్తమితి తాదృగభావప్రతీతేర్యావద్విశేషప్రతీతివిరోధిత్వాత్ కుతో విశేషసంశయాదిరితి-చేత్, సత్యమ్ ; ప్రకృతేఽపి జ్ఞానత్వసామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావప్రతీతిర్యావజ్జ్ఞానవిశేషవిరోధినీతి కథం తత్తత్కారణత్వాభిమతజ్ఞానవిశేషే సతి సా న వ్యాహన్యతే I తథాచ క్లృప్తాభావప్రతీతివైలక్షణ్యేఽవశ్యకల్ప్యే లాఘవాద్విషయస్యైవాభావవైలక్షణ్యం కల్పయితుముచితమ్ I విషయావైలక్షణ్యే ప్రతీతివైలక్షణ్యాయోగాత్ I విషయాజ్ఞానమనుభూయ చ పురుషస్తన్నివృత్త్యర్థం విచారే ప్రవర్తత ఇతి సర్వానుభవసిద్ధమ్ తద్యది జ్ఞానవిశేషాభావో 'న జానామీ'తి ప్రతీతేర్విషయః, తదా జ్ఞాతేఽపి తథా ప్రతీత్యాపాతః; తద్విచారార్థం చ ప్రవృత్తిః స్యాత్ I సామాన్యాభావే చ బాధకముక్తమేవ I తస్మాదభావవిలక్షణమేవాజ్ఞానం ‘మయి జ్ఞానం నాస్త్యహమజ్ఞ' ఇత్యాది ధీవిషయ ఇతి సిద్ధమ్ I నను-అభావవిలక్షణమప్యజ్ఞానం 'న జానామీ'తి జ్ఞానవిరోధిత్వేనైవ భాసతే, మోహాదిపదేఽపి ప్రలయాదిపదవత్తదనుల్లేఖమాత్రమ్; ఉక్తం చ వివరణే–'అజ్ఞానమితి ద్వయసాపేక్షజ్ఞానపర్యుదాసేనాభిధానాది'తి I అన్యథా జ్ఞానస్యాజ్ఞానవిరోధిత్వమప్రామాణికం స్యాత్ I తథా చ విరోధనిరూపకజ్ఞానస్య జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం తవాపి కథం న వ్యాఘాతః ? ఏవం నిర్విషయాజ్ఞానాప్రతీతేర్విషయజ్ఞానాజ్ఞానయోరపి వ్యాఘాత ఆపాదనీయః; తథా చ ‘యత్రోభయోః సమో దోషః I పరిహారోఽపి వా సమః I నైకః పర్యనుయోక్తవ్యస్తాదృగర్థవిచారణే II' ఇతి న్యాయేన ఉభయపరిహరణీయస్య వ్యాఘాతస్య జ్ఞానాభావపక్ష ఏవాపానమనుచితమితి–చేన్న; ప్రమాణవృత్తినివర్త్యస్యాపి భావరూపాజ్ఞానస్య సాక్షివేద్యస్య విరోధినిరూపకజ్ఞానతద్వ్యావర్తకవిషయగ్రాహకేణ సాక్షిణా తత్సాధకేన తదనాశాద్వ్యాహత్యనుపపత్తేః I అజ్ఞానగ్రహే విషయగోచరప్రమాపేక్షాయాం వ్యాహతిః స్యాదేవ, సా చ నాస్తి I తదుక్తం వివరణే–“సర్వం వస్తు జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయ ఏవే"తి I న చైవం-జ్ఞానాభావపక్షేఽపి విషయాదిజ్ఞానం సాక్షిరూపమ్ , 'న జానామీ'తి ధీస్తు ప్రమాణవృత్త్యభావవిషయేతి న వ్యాహతిరితి వాచ్యమ్ ; భావరూపాజ్ఞానస్య సాక్షాత్ సాక్షివేద్యత్వేన తదవచ్ఛేదకవిషయాదేస్తద్ద్వారా సాక్షివేద్యత్వసంభవేఽపి అభావస్యానుపలబ్ధిగమ్యత్వేన సాక్షాత్ సాక్షివేద్యత్వాభావాత్ న తద్ద్వారా తదవచ్ఛేదకవిషయాదేః సాక్షివేద్యత్వమితి వైషమ్యాత్ I యద్యపి జ్ఞానం సాక్షివేద్యమ్, తద్ద్వారా తదవచ్ఛేదకో విషయశ్చ సాక్షివేద్యః; తథాపి జ్ఞానాభావో న సాక్షివేద్యః,

తస్యానుపలబ్ధత్వాత్ । ఉత్పన్నం చ జ్ఞానం సాక్షాత్ సాక్షివేద్యమ్ । తస్మింశ్చోత్పన్నే తద్విషయోఽపి స్ఫురతీతి కుతో జ్ఞానాభావోఽపి ? అజ్ఞానవిశేషణతయా తు అనుత్పన్నమపి జ్ఞానం సాక్షివేద్యమితి న దోషసామ్యమ్ । న చ–అవచ్ఛేదకస్య విషయాదేః ప్రాగజ్ఞానే కథం తద్విశిష్టాజ్ఞానజ్ఞానమ్ ? విశేషణజ్ఞానాధీనత్వాద్విశిష్టజ్ఞానస్యేతి వాచ్యమ్; విశేషణజ్ఞానస్య విశిష్టజ్ఞానజనకత్వే మానాభావాత్ , ప్రతియోగిత్వాభావత్వయోః పూర్వానుపస్థితయోరపి తార్కికైరభావబోధే ప్రకారీభూయ భానాభ్యుపగమాత్ । తథాపి–
విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానం వినా కథం విశిష్టవైశిష్ట్యబుద్ధిరితి-చేన్న; విశిష్టవైశిష్ట్యబుద్ధిత్వేన విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానత్వేన చ కార్యకారణభావే మానాభావాత్ , ప్రత్యక్షత్వాదిరూపేణ పృథక్ పృథక్ క్లృప్తకార్యకారణభావేనైవోపపత్తేః విశిష్టవైశిష్ట్యబుద్ధిత్వస్యార్థసమాజసిద్ధత్వాత్ , ఇహ చ సామగ్రీతుల్యత్వేన 'విశేష్యే విశేషణం తత్ర చ విశేషణాన్తర'మితి న్యాయేన విశిష్టవైశిష్ట్యజ్ఞానసంభవాత్ । అన్యథా తార్కికాణామపీశ్వరస్య భ్రాన్తిజ్ఞత్వం న స్యాత్ । భ్రమవిషయస్య స్వాతన్త్ర్యేణ గ్రహే భ్రాన్తత్వాపత్త్యా భ్రమావచ్ఛేదకతయైవ తద్గ్రహణం వాచ్యమ్ । తథా చ క్వ ప్రాక్తదవచ్ఛేదకగ్రహనియమః? గ్రహణసామగ్రీతుల్యత్వం చ ప్రకృతేఽపి సమమ్ । నను శ్రవణాదిసాధ్యమోక్షహేతుబ్రహ్మజ్ఞానప్రాగభావస్య సత్త్వేన తజ్జ్ఞానం త్వయాపి వాచ్యమ్; తథాచ తత్రాపి వ్యాహతిస్తుల్యేతి చేన్న; శ్రవణాదిసాధ్యమోక్షహేతుబ్రహ్మజ్ఞానరూపస్య ప్రతియోగినో జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం వ్యాహత్యభావాత్, న హి శ్రవణాదిసాధ్యత్వమోక్షహేతుత్వాదిప్రకారకబ్రహ్మజ్ఞానజ్ఞానం బ్రహ్మజ్ఞానమపి సత్ శ్రవణాదిసాధ్యం, మోక్షహేతుర్వా; యేన తస్మిన్ సతి తాదృగ్జ్ఞానప్రాగభావో వ్యాహన్యేత । నన్వేవం-'న జానామీ'తి ధియో జ్ఞానాభావవిషయత్వేఽపి న ప్రతియోగిజ్ఞానాదినా వ్యాహతిః; సామాన్యతో విషయప్రతియోగిజ్ఞానేఽపి విశేషతస్తదభావసంభవాత్ , అన్యథా ప్రాగభావధీర్న స్యాత్ । తత్రప్రతియోగివిశేషస్య సామాన్యధర్మం వినా విశేషతో జ్ఞాతుమశక్యత్వాదితి చేన్న; విశేషజ్ఞానాభావే హి విశేషజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతియోగీతి తస్య జ్ఞానే స విశేషోఽపి జ్ఞాత ఏవేతి విశేషజ్ఞానాభావవ్యాఘాతాత్ । యత్కిఞ్చిద్విశేషాభావశ్చ న సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాక ఇత్యుక్తమ్ । ప్రతియోగితావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానాభావేన ప్రాగభావప్రతీతిరసిద్ధైవ । నను–
ప్రతియోగితావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానం నాభావజ్ఞానే కారణమ్ , కింత్వభావజ్ఞానే భాసమానప్రతియోగివృత్తిధర్మప్రకారకం జ్ఞానమ్ । సామాన్యలక్షణాప్రత్యాసత్త్యభ్యుపగమే తు ప్రతియోగివిషయత్వమపి తస్యాధికమ్ , ఇతరథా తు తదేవ ఇష్టవృత్తిసామాన్యధర్మప్రకారకజ్ఞానమివాసిద్ధవ్యక్తివిషయేచ్ఛాకృత్యోః । న చ–
ప్రతియోగితానవచ్ఛేదకధర్మేణ కథం ప్రతియోగితా గృహ్యతామితి వాచ్యమ్; విశేషావచ్ఛిన్నాయా వ్యాప్తేరివ సామాన్యేన గ్రహణసంభవాత్ । తథా హి-'ఇదమభిధేయవత్, ప్రమేయాది'త్యనుమానే 'యత్ర ప్రమేయం తత్రాభిధేయమి'తి వ్యాప్తిగ్రహణసమయే వృత్తిమత్ప్రమేయత్వావచ్ఛేదేనైవ సామానాధికరణ్యరూపవ్యాప్తిసత్త్వేఽపి తస్యాః ప్రమేయత్వరూపేణైవ గ్రహణమ్ ; న తు వృత్తిమత్ప్రమేయత్వేన; గౌరవాత్ ,

వృత్తిమత్త్వవిశేషణస్య వ్యభిచారావారకత్వేన వైయర్థ్యాచ్చ, అవృత్తిషు సాధ్యసామానాధికరణ్యరూపవ్యాప్యభావవత్ సాధ్యాభావసామానాధికరణ్యరూపవ్యభిచారస్యాప్యభావాత్ , వ్యర్థవిశేషణత్వరహితత్వే సతి వ్యభిచారివ్యావృత్తత్వమాత్రేణైవ వ్యాప్యతావచ్ఛేదకత్వసంభవాచ్చ । తథాచ యథా వృత్తిమత్ప్రమేయగతాపి వ్యాప్తిః ప్రమేయత్వేనైవ గృహ్యతే, తథా తత్తన్నీలాదివ్యక్తిగతాప్రతియోగితా నీలత్వాదిరూపేణ గృహ్యత ఇతి న కాచిదనుపపత్తిః । ఏవం చ 'ఇహేదానీం ఘటో నాస్తీ'తి ప్రతీతిరివ ఘటోపాదానగతతత్ప్రాగభావవిషయా 'మయి జ్ఞానం నాస్తీతి ప్రతీతిరపి ప్రమాతృగతతత్ప్రాగభావవిషయేతి న కాప్యనుపపత్తిరిత–చేన్న; అభావజ్ఞానే ప్రతియోగ్యంశే భాసమానస్య ధర్మస్యైవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకతయా యత్కించిద్విశేషాభావస్య సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వే ఘటవత్యపి భూతలే 'నిర్ఘటం భూతలమి'తి ఘటజ్ఞానవత్యపి స్వస్మి'న్మయి ఘటజ్ఞానం నాస్తీ'తి చ ప్రతీతేరాపత్తేః పూర్వోక్తదోషాత్ । యత్కించిద్ఘటజ్ఞానం ఘటాభావజ్ఞానే ప్రతిబన్ధకమితి తు జ్ఞానజ్ఞానేఽపి తుల్యమ్, ఉదాహృతవ్యాప్తిగ్రహణే తు బాధకాభావాత్ సామాన్యావచ్ఛేదేఽపి న దోషః । అథైవం ప్రాగభావప్రతీతిరేవ న స్యాత్ , న స్యాదేవ; 'ఘటో భవిష్యతీతి ప్రతీతేః ధాత్వర్థభవిష్యత్త్వవిషయత్వేన ప్రాగభావావిషయత్వాత్ । అన్యథా దినాన్తరోత్పత్స్యమానఘటే ఏతద్దినవృత్తిప్రాగభావప్రతియోగిత్వేన 'అద్య ఘటో భవిష్యతీ'తి ధీప్రసఙ్గః । భవిష్యత్త్వం చ ప్రతియోగితద్ధ్వంసానాధారకాలసంబన్ధిత్వమ్ । ధ్వంసత్వం చ ప్రాగభావానఙ్గీకర్తృమతే కాదాచిత్కాభావత్వమేవ । తదఙ్గీకర్తృమతేఽపి ప్రతియోగ్యజనకకాదాచిత్కాభావత్వమ్ । జనకత్వం చ స్వరూపసంబన్ధవిశేషః, న ప్రాగభావఘటితః ప్రాగభావస్యాజనకత్వాపత్తేః, అన్యథాత్మాశ్రయాత్ । అతః ప్రాగభావమఙ్గీకుర్వతోఽపి తత్ప్రత్యక్షత్వం దుర్లభమ్ , తమనఙ్గీకుర్వతస్తు న కాపి హానిః । 'ఇహేదానీం ఘటో నాస్తీతి'తి ప్రతీతిస్తు సామాన్యధర్మవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకతత్కాలావచ్ఛిన్నయావద్విశేషాభావవిషయా; సమయవిశేషస్యాప్యభావావచ్ఛేదకత్వాత్ । అన్యథా 'ఆద్యక్షణే ఘటో నీరూప' ఇత్యాదిప్రతీతిర్న స్యాత్ । అథ–అస్మిన్పక్షే సామాన్యాభావో న సిద్ధ్యేదితి చేత్, ప్రాగభావాభ్యుపగమేఽపి తుల్యమేతత్ , సామాన్యాభావప్రాగభావయోః సున్దోపసున్దయోరివ పరస్పరపరాహతత్వాత్ । తథా హి–ప్రాగభావసిద్ధౌ విశేషాభావస్యాపి సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వాత్ న తావన్మాత్రప్రమాణకసామాన్యాభావసిద్ధిః, సామాన్యాభావసిద్ధౌ చ విశేషాభావస్య సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వాభావాత్ కాదాచిత్కాభావస్య చ సామాన్యాభావత్వాయోగాత్ న సామాన్యధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకవిశేషప్రతీతిమాత్రశరణప్రాగభావసిద్ధిః, ఇతి న తదుభయమపి విపశ్చితాం చేతసి చమత్కారమావహతి । నను యావద్విశేషాభావనిశ్చయేఽపి 'రూపం వాయువృత్తి న వా' 'వాయు రూపవాన్న వే'తి రూపాభావసన్దేహాత్ నిశ్చితే చ సంశయాయోగాద్యావద్విశేషాభావాన్యసామాన్యాభావసిద్ధిః, అత

ఏతావన్త్యేవ రూపాణీతి నిశ్చయదశాయామేతాదృశసంశయస్యాననుభూయమానత్వేన తదనిశ్చయదశాయామేవైతాదృశః సంశయో వాచ్యః, తథా చ ‘రూపత్వం పార్థివాప్యతైజసరూపత్రితయాతిరిక్తవృత్తి భవిష్యతీ'త్యధికసంభావనయా నిశ్చితేష్వేవ సంశయః, ఉక్తసంభావనావిరహసహకృతనిశ్చయస్యైవ ప్రతిబన్ధకత్వాదితి చేన్న; ఏవం ప్రతిబన్ధకకల్పనే మానాభావాత్ , ఉక్తసంభావనావిరహదశాయామప్యేతాదృశసంశయదర్శనాచ్చ । నను యథా యావద్విశేషాభావేభ్యోఽతిరిక్తః సామాన్యాభావో రూపస్య సంశయకోటిః, తథా రూపసామాన్యమపి యావద్విశేషేభ్యోఽతిరిక్తం సంశయకోటిర్నాభ్యుపగన్తుం శక్యతే । తథాచ కథం రూపస్య సంశయకోటిత్వమ్ ? సర్వరూపాభావనిశ్చయాత్ । యది తు నీలపీతాద్యభావత్వేన నిశ్చయేఽపి రూపాభావత్వేనానిశ్చయాద్రూపాసంశయ ఇతి బ్రూషే, తదా కిం సామాన్యాభావేన; రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావత్వేన సంశయసంభవాత్ , ధర్మికల్పనాతో ధర్మకల్పనాయా లఘుత్వేన యావద్విశేషాభావానామేవ రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వకల్పనాత్ , అతో న యత్కించిదభావమాదాయ ‘ఘటో నీరూప' ఇతి ప్రతీతిప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న; యావద్విశేషాభావేషు యద్రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం తత్ ప్రత్యేకం విశ్రాన్తం, వ్యాసజ్యవృత్తి వా । ఆద్యే యత్కించిదభావమాదాయ ‘ఘటో నీరూప' ఇతి ప్రతీతిప్రసఙ్గః, ద్వితీయే తత్తద్రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వస్యావ్యాసజ్యవృత్తిస్వభావత్వేన తద్వ్యతిరిక్తం రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం వ్యాసజ్యవృత్తి కల్పనీయమ్ , తద్వరం రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాక ఏక ఏవాభావః కల్ప్యతే; మమైకోఽభావః రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం చేతి వస్తుద్వయం కల్ప్యమ్ , తవ తు రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం, తస్య చ వ్యాసజ్యవృత్తిత్వేన బహుష్వభావేషు ప్రత్యేకం సంబన్ధా ఇతి బహు కల్ప్యమ్ । ‘ధర్మికల్పనాతో ధర్మకల్పనాయా లఘుత్వమితి న్యాయస్తు కల్పనీయాధిక్యాపేక్షః । కించ ఘటద్వయే యావద్విశేషాభావసత్త్వేఽపి రూపసామాన్యాభావబుధ్యనుదయాత్ ఐకాధికరణ్యావచ్ఛేదేనాప్యభావా విశేషణీయాః; తథా చాతిగౌరవమ్ । అపి చ వ్యాసజ్యవృత్తిధర్మగ్రహే యావదాశ్రయగ్రహస్తద్భేదగ్రహశ్చ హేతుః; అగృహీతేషు భిన్నతయా వాఽగృహీతేషు వస్త్రాదిషు ద్విత్వాదిబుద్ధ్యనుదయాత్ , తథాచ యావదభావతద్భేదాగ్రహే ప్రథమత ఏవ నీరూప ఇతి ధీర్న స్యాత్ ; వ్యాసజ్యవృత్తిసామాన్యప్రతియోగితాకత్వస్యాగ్రహణాత్ । అతః సామాన్యాభావస్య ప్రామాణికత్వాత్ కథం తత్పరాహతిరితి చేత్, అత్ర బ్రూమః–ఏవం తర్హి సామాన్యప్రకారేణ విశేషాభావాప్రతీతేర్జ్ఞానవిశేషప్రాగభావో న జానామీతి ధియో జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో న విషయ ఇతి సిద్ధం నః సమీహితమ్ । న హి ప్రాగభావోఽపి కశ్చిత్సామాన్యాభావోఽస్తి; యేన తత్ప్రతియోగితా సామాన్యధర్మేణావచ్ఛిద్యేత, విశేషాభావప్రతియోగితా తు తత్తద్ఘటత్వాదినా విశేషేణావచ్ఛిద్యతే । న చ తేన తేన రూపేణ భవిష్యద్ఘటాది జ్ఞాతుం శక్యమ్; తజ్జన్మానన్తరం తు తత్తద్రూపేణ తజ్జ్ఞానసంభవేఽపి న ప్రాగభావధీః ప్రత్యక్షా స్యాత్ । తదానీం

ప్రాగభావాసత్త్వాత్ , ప్రత్యక్షస్య విషయజన్యత్వాత్ । సామాన్యప్రకారకజ్ఞానం చ న విశేషాభావజ్ఞానే హేతురిత్యుక్తమ్ ।
ప్రతియోగితావచ్ఛేదకప్రకారకప్రతియోగిజ్ఞానస్యాభావత్వప్రకారకాభావజ్ఞానే హేతుత్వాత్ , తస్యానుమానగమ్యత్వేఽపి న జానామీతి ధియః అపరోక్షాయాస్తద్విషయత్వాయోగాత్ । అవ్యభిచారిలిఙ్గాద్యభావాత్తదనుమానమపి దూరనిరస్తమేవ । నను 'ఇదం మా భూదితీ'చ్ఛావిషయతయా తత్సిద్ధిః, న; ప్రాగభావస్య స్వరూపతోఽసాధ్యత్వేన ప్రతియోగిజనకవిఘటనేన తత్సంబన్ధస్యేవాత్యన్తాభావసంబన్ధస్యాపి సాధ్యత్వాత్తేనైవాన్యథాసిద్ధేః । అథ–ఉత్పన్నస్య ద్వితీయక్షణే పునరుత్పత్త్యభావాత్తత్పూర్వక్షణే సామగ్ర్యభావో వాచ్యః; స చ ప్రాగభావాభావాదేవ, అన్యహేతూనాం సత్త్వాదితి చేన్న; సామయికాత్యన్తాభావేనైవాన్యథాసిద్ధేః, ఉత్పన్నస్యైవ స్వోత్పత్తివిరోధిత్వాచ్చ । అపిచ సామగ్రీ కార్యసత్త్వే ప్రయోజికా, న తు తస్యాద్యకాలసంబన్ధరూపోత్పత్తావపి । ఆద్యకాలసంబన్ధో హి స్వసమానకాలీనపదార్థధ్వంసానాధారకాలాధారత్వమ్ । తత్ర సామగ్రీ కార్యస్య కాలాధారత్వాంశమాత్రే ప్రయోజికా, న తు విశేషణాంశేఽపి తస్య తాదృక్పదార్థధ్వంససామగ్రీవిరహాదేవ సిద్ధేః । పాకజరూపాదిభేదోఽప్యగ్నిసంయోగభేదాత్ పూర్వరూపాదిధ్వంసభేదాద్వా, న తు ప్రాగభావభేదాత్ , ప్రతియోగిభేదం వినా ప్రాగభావభేదాయోగాచ్చ । నాప్యుపాదానత్వవ్యవస్థా తత్ర మానమ్ ; తన్తుత్వాదినైవ తత్సిద్ధేః । అన్యథా ప్రాగభావస్య సంబన్ధివిశేషోఽపి కుతః సిద్ధ్యేత్? న చ తదత్యన్తాభావవతః కథం తదుపాదానత్వమ్ ? సంబన్ధాన్తరేణ త్వయాప్యభ్యుపగమాత్సమయావచ్ఛేదతదనవచ్ఛేదాభ్యాం వైలక్షణ్యాభ్యుపగమాచ్చేత్యలమతివిస్తరేణ । ఏవం సామాన్యాభావోఽపి గౌరవపరాహత ఏవ । తథా హి సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వమ్ , అభావః తస్య చ తత్తదధికరణసంబన్ధా ఇతి త్రయం వా కల్ప్యతామ్ ? క్లృప్తతత్తదధికరణసంబన్ధానామేకాధికరణవృత్తిత్వావచ్ఛేదేన సిద్ధానామభావానాం సామాన్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం, తస్య చ వ్యాసజ్యవృత్తిత్వమితి ద్వయం వా కల్ప్యతామ్ । తత్రోత్తరః పక్ష ఏవ ప్రేక్షావద్భ్యో రోచతే; ఆద్యక్షణే 'ఘటో నీరూప' ఇతి ప్రతీతేః సర్వసిద్ధత్వాత్ , యావదాశ్రయతద్భేదగ్రహస్య ద్విత్వాదిగ్రహే హేతుత్వేఽపి ఉక్తప్రతియోగితాగ్రహే హేతుత్వానభ్యుపగమాత్, కార్యోన్నేయధర్మాణాం యథాకార్యమున్నయనాత్ । న చైవమతిలాఘవాత్ క్లృప్తానామధికరణానామేవాభావధీహేతుత్వమస్తు, కిం విశేషాభావైరపీతి వాచ్యమ్ ; అస్మాకమిష్టాపత్తేః, ఘటాభావో నేత్యాదావతిరిక్తాభావస్య త్వయాప్యనభ్యుపగమేన భావస్యాప్యభావత్వప్రకారకప్రమాహేతుత్వస్యోభయవాదిసిద్ధత్వాత్ । యదపి కశ్చిదాహ– ప్రతియోగితావచ్ఛేదకభేదస్యాభావభేదనియామకత్వాద్విశేషాభావాన్యసామాన్యాభావసిద్ధిః, అన్యథా అభావభేదాసిద్ధేః; ప్రతియోగిభేదస్యాభావభేదకత్వే ఏకఘటప్రతియోగికస్య ప్రాగభావాదిచతుష్టయస్యాభేదప్రసఙ్గాత్ , అవచ్ఛేదకభేదాత్తు తద్భేదే న కోఽపి దోషః;

క్వచిత్తాదాత్మ్యస్య క్వచిత్సంసర్గస్య క్వచిత్ పూర్వాపరకాలీనతద్ఘటత్వాదేశ్చ భేదాత్ ఇతి । తన్న; సంసర్గప్రతియోగి విశేషణసాధారణస్యైకస్యావచ్ఛేదకత్వస్య దుర్వచత్వాత్ , తాదాత్మ్యాదేశ్చ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వే మానాభావాత్ । భేదసిద్ధిస్తు భావవదభావస్యాపి విరుద్ధధర్మాధ్యాసాదేవ। అవచ్ఛేదకభేదస్యాభావభేదనియామకత్వం లిఙ్గవిధయా తజ్జ్ఞాపకత్వమేవ వాచ్యమ్, న తు తజ్జనకత్వమ్ । తచ్చ న; విపక్షబాధకతర్కాభావేన సామానాధికరణ్యాభావేన చ వ్యాప్తేరేవాసిద్ధేః । అత ఏవ తదితరధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యత్వవ్యాప్యమిత్యపి–నిరస్తమ్ ; ఏవం చావృత్తీనాం గగనాదీనాం సమనియతానాం వాఽన్యేషాం ధర్మాణామేక ఏవాత్యన్తాభావః; యుగపద్వినష్టానాముత్పన్నానాం వా సమానదేశానామసతి బాధకే ఏక ఏవ ధ్వంసః ప్రాగభావో వా; వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకోఽపి చేదభావః ప్రామాణికః, తదా తస్యైకస్యైవ ప్రతియోగితాః సర్వైరేవ వ్యధికరణైః సర్వైశ్చ సమానాధికరణైః సంబన్ధైరేవావచ్ఛిద్యన్తామ్ , ఆకాశాభావ ఏవ వా తథాఽస్తామ్ ; ఏకేనైవోపపత్తావభావభేదకల్పనే మానాభావాత్ । న చ ఏవమేక ఏవ జగతీతలే భవత్వభావః, స ఏవ తత్తదవచ్ఛేదకదేశకాలాదిభేదేన తత్తద్వ్యవహారభేదం జనయిష్యతీతి కిమధికకల్పనయేతి వాచ్యమ్ ; ఉపపద్యతే చేదస్తు । ప్రకృతే తు న బాధకం కించిత్ । అత ఏవ వైశేషికాణాం స్వాభ్యుపగతకాలపదార్థస్యైవ సర్వవ్యవహారహేతుత్వోపపత్తౌ న పదార్థాన్తరసిద్ధిరిత్యద్వైతవాదినో వదన్తి । తదేవం 'అహమజ్ఞ' ఇతి జ్ఞానస్యాభావజ్ఞానసామగ్రీవిలక్షణసామగ్రీజన్యత్వాదభావవిలక్షణవిషయత్వం సిద్ధమ్ ॥

ఏవం త్వదుక్తమర్థం న జానామీతి ప్రత్యక్షస్యాపి । నను సాక్షాత్త్వదుక్తార్థవిషయం ప్రమాణజ్ఞానం మయి నాస్తీత్యేతద్విషయకముదాహృతజ్ఞానమ్ , తచ్చ న సాక్షాదర్థవిషయమ్ ; ప్రమాణజ్ఞానావచ్ఛేదకతయార్థస్య భానాత్, అతో న వ్యాఘాత ఇతి చేన్న; సాక్షాత్త్వదుక్తార్థమవేత్య హి తదభావో గ్రాహ్యః । తజ్జ్ఞానం చ న సాక్షిణా; స్వస్మింస్తాదృక్ప్రమాణజ్ఞానాభావాత్ , అన్యనిష్ఠం తు శబ్దాదినా గ్రాహ్యమ్ । శబ్దాదిశ్చ త్వదుక్తార్థం బోధయన్నేవ తద్విషయత్వం జ్ఞానే బోధయేత్ । తథాచ ప్రథమతస్త్వదుక్తార్థవిషయకం సాక్షాదేవ జ్ఞానమాగతమితి తన్నిషేధే న కుతో వ్యాఘాతః ? అత ఏవ—విశేషస్య స్వరూపతో జ్ఞానేఽపి విశేషప్రకారకజ్ఞానాభావో న వ్యాహత–ఇత్యపాస్తమ్, కరతలామలకజ్ఞానే స్వవిషయవ్యావర్తకధర్మవిషయత్వం ప్రసిద్ధమిహ నిషిధ్యత ఇత్యపి న; త్వదుక్తత్వస్యాపి మదుక్తాద్వ్యావర్తకత్వేన సామాన్యతో వ్యావర్తకధర్మవిషయత్వస్య నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్ । నను-అవచ్ఛేదకతయా విశేషజ్ఞానే జాతేఽపి న వ్యాహతిః । తథా హి న హి విశేషజ్ఞానాభావస్త్వదుక్తార్థవిషయకజ్ఞానాభావో వాత్ర ప్రతీయతే, కింతు త్వదుక్తార్థవిశేష్యకవిశేషప్రకారకజ్ఞానాభావః, తత్ర చ త్వదుక్తార్థవిశేష్యకవిశేషప్రకారకజ్ఞానత్వేన ప్రతియోగిజ్ఞానేఽపి తాదృక్ప్రకారకతద్విశేష్యకజ్ఞానాభావసంభవః; అస్య జ్ఞానస్య జ్ఞానే విశేష్యే

విశేషప్రకారకత్వప్రకారకత్వాత్ , యత్రాపి త్వదుక్తవిశేషం న జానామీత్యభిలాపః, తత్రాప్యేవమేవ వ్యాహత్యభావః కథంచిదున్నేయః । న చ-యత్రోక్తప్రతియోగ్యప్రసిద్ధిః, తత్ర కథమభావప్రతీతిరితి వాచ్యమ్ ; సమవేతవాచ్యత్వం నాస్తీత్యత్రేవ విశేష్యే విశేషణాభావవిషయత్వేన వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవిషయత్వేన వోపపత్తేరితి చేన్న; అనుభవవిరోధాత్, విశేషజ్ఞానాభావస్య త్వదుక్తార్థజ్ఞానాభావస్య వాఽనభ్యుపగమే తద్విషయజ్ఞానసత్త్వేన తద్వ్యవహారాపత్తేశ్చ । న చైవం దృశ్యతే । స్వతఃప్రామాణ్యమతే తు తత్ప్రకారకత్వే తద్విశేష్యకత్వే చ గృహ్యమాణే తద్వత్త్వగ్రహణస్యావశ్యకతయా తదంశే తత్ప్రకారకతద్విశేష్యకత్వస్య తాదృశప్రతియోగిజ్ఞానే సంభవాత్ స్పష్ట ఏవ వ్యాఘాతః, భావరూపాజ్ఞానపక్షే తు సర్వస్యాపి సాక్షివేద్యతయా న వ్యాఘాత ఇత్యుక్తమ్ । తదేవం త్వదుక్తమర్థం న జానామీతి ప్రత్యక్షభావరూపాజ్ఞానవిషయమితి సిద్ధమ్ । ఏవమేతావన్తం కాలం న కించిదవేదిషమితి పరామర్శసిద్ధం సౌషుప్తం ప్రత్యక్షమపి భావరూపాజ్ఞానవిషయమేవ । నను–పరామర్శః కిమనుమానం, కిం వా స్మరణమ్ । ఆద్యే జ్ఞానాభావ ఏవానుమీయతామ్ , కిం భావరూపాజ్ఞానేన ? తథా హి—సంప్రతిపన్నోదయాస్తమయ కాలవద్వివాదపదయోరప్యుదయాస్తమయయోరన్తరాలకాలమనుమాయ తత్కాలమహం జ్ఞానాభావవాన్, అవస్థావిశేషవత్త్వాత్ , జ్ఞానసామగ్రీవిరహవత్త్వాత్ , తుల్యయోగక్షేమ ఆత్మాదౌ స్మర్యమాణేఽపి తద్వత్తయా నియమేనాస్మర్యమాణత్వాద్వేతి ప్రయోగసంభవాత్ । ద్వితీయే తు నాస్త్యుపపత్తిః; సంస్కారాసంభవాత్ , వినశ్యదేవ హి జ్ఞానం సంస్కారం జనయతి; వినా వ్యాపారం వ్యవహితకార్యజననాక్షమత్వాత్ , అవినశ్యతా తు తేన స్వయమేవ తత్కార్యస్య జనయితుం శక్యత్వాత్ కిమితి సంస్కారో జన్యేత ? న హి సంస్కారోఽపి ప్రత్యక్షః, యేన కార్యాన్యథానుపపత్తిమన్తరేణాపి అభ్యుపేయతే; సౌషుప్తం చానాద్యజ్ఞానోపరక్తం సాక్షిచైతన్యరూపం జ్ఞానం స్వతో వా ఉపాధితో వా న వినశ్యతీతి సంస్కారం కథం జనయేత్ ? తదభావాత్ కథం స్మర్యేత, అస్మర్యమాణం వా కథం ప్రమాణత్వేనోదాహ్రియేతేతి–చేన్న; న తావదనుమానం తత్ర సంభవతి । హేతోః పక్షవిశేషణస్య చాజ్ఞానాత్ । న హి జ్ఞానాభావమన్తరేణావస్థాయాం విశేషో వక్తుం శక్యః । జ్ఞానసామగ్రీవిరహశ్చ జ్ఞానాభావానుమేయత్వేనాన్యోన్యాశ్రయగ్రస్తః । న చేదానీన్తనేన్ద్రియప్రసాదేన పూర్వకాలీనం తదుపరమమనుమాయ సామగ్రీవిరహానుమానమ్ ; ఇన్ద్రియప్రసాదస్య సుఖానుభవహేతుకస్య తదుపరమహేతుకత్వాసిద్ధేః । నియమేనాస్మర్యమాణత్వం చ యథాశ్రుతం వా సుషుప్తికాలావచ్ఛేదేనేతి వా । ఆద్య అసిద్ధిః, ద్వితీయే తూపేక్షణీయజ్ఞానాభావో న సిద్ధ్యేత్ , తత్రైవ వ్యభిచారశ్చ । న చ తర్హి ప్రాతరనుభూతచత్వరే గజజ్ఞానాభావజ్ఞానం కథమితి వాచ్యమ్ ; జ్ఞానానుపలబ్ధ్యైవేత్యవేహి । అనుపలబ్ధిజ్ఞానం చ భావరూపాజ్ఞానేన లిఙ్గేన । తథా హి-పూర్వకాలేఽహం, గజజ్ఞానాభావవాన్, గజాజ్ఞానవత్త్వాత్ , యన్నైవం తన్నైవమ్ , యథా గజజ్ఞానవానహమితి, ఏవం సర్వత్రాజ్ఞానస్య జ్ఞానాభావవ్యాప్యత్వేన తదనుమాపకత్వమ్ । న చ–సుషుప్తికాలే జ్ఞానాభావానుమానార్థం

భావరూపాజ్ఞానమివ రాగాభావానుమానార్థం ద్వేషోఽపి స్వీకరణీయః, తద్విరోధిపదార్థానుభవం వినా తదభావానుమానాయోగాదితి వాచ్యమ్; భావరూపాజ్ఞానేన జ్ఞానాభావేన వా రాగాభావానుమానసంభవాత్ , తస్యాపి తద్విరోధిత్వాత్ I అథాపరోక్షతో జ్ఞాతేఽజ్ఞానాభావాత్ కథం పరోక్షజ్ఞానాభావానుమానమ్ ? సామగ్రీవిరహాదినేతి గృహాణ I న చాత్రాప్యన్యోన్యాశ్రయః; శబ్దాదీనాం యోగ్యానాం యోగ్యానుపలబ్ధ్యా అభావనిశ్చయేన పరోక్షజ్ఞానవిరహజ్ఞానం వినైవ సామగ్రీవిరహనిశ్చయాత్ , సుషుప్తికాలే చేన్ద్రియాదిఘటితసామగ్రీవిరహస్య ఫలాభావం వినా జ్ఞాతుమశక్యత్వేనాన్యోన్యాశ్రయోక్తేః I న చ స్మరణపక్షే సంస్కారానుపపత్తిః; అజ్ఞానస్యాజ్ఞానవృత్తిప్రతిబిమ్బితసాక్షిభాస్యత్వేన వృత్తినాశాదేవ సంస్కారోపపత్తేః, అజ్ఞానవృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యస్యైవ సాక్షిపదార్థత్వాత్ I న చ-జాగరేఽప్యజ్ఞానస్య వృత్తివేద్యత్వే వృత్త్యభావదశాయాం సంశయాద్యాపత్తిరితి వాచ్యమ్; అజ్ఞానవిషయాజ్ఞానాభావేన తదయోగాత్ , సంశయాదేస్తత్కారణీభూతాజ్ఞానసమానవిషయత్వనియమాత్ I భావత్వాదినా సంశయే త్విష్టాపత్తిరేవ; భావత్వాదేః సాక్షివేద్యత్వాభావేనాజ్ఞానవిషయత్వాత్ , అజ్ఞానస్య స్వరూపేణైవ సాక్షివేద్యత్వాత్ I నను తదా జ్ఞానాభావోఽపి స్వరూపేణైవ భాసతామ్ , సప్రతియోగికత్వేనాభవజ్ఞాన ఏవ ప్రతియోగిజ్ఞానస్య హేతుత్వాత్ , అన్యథా 'ప్రమేయ'మితి జ్ఞానేఽప్యభావో న భాసేతేతి చేన్న; సాక్షిణా తావన్న స్వరూపేణాభావావగాహనమ్ I తస్య సాక్షాత్సాక్ష్యవేద్యత్వాత్ I నాపి శబ్దాదినా తదానీం తేషామభావాత్ I నాప్యనుపలబ్ధ్యా; తస్యాః ప్రతియోగిజ్ఞాననిరపేక్షాయా అజనకత్వాత్ I న చ–దృష్టాభావాన్తరవిలక్షణస్వభావ ఏవాయమభావ ఇతి స్వరూపేణ సాక్షివేద్యోఽస్త్వితి వాచ్యమ్ ; నిర్వికల్పకబుద్ధివేద్యత్వే భావత్వస్యైవౌచిత్యాత్ , అన్యథా పరిభాషామాత్రాపత్తేః I నను జ్ఞానవిరోధిత్వాదేస్తదాననుభవేన 'నావేదిషమి'తి తేనాకారేణ కథం పరామర్శః? న; ద్రష్టుర్వ్యన్తఃకరణతాదాత్మ్యేనాహముల్లేఖస్యైవ జ్ఞానవిరోధిత్వాదేరపి తదైవానుభూయమానత్వేన తదంశే పరామర్శత్వానభ్యుపగమాత్ , సుషుప్తికాలీనస్య ద్రష్టురేవ పరామృష్టత్వాత్ I నన్వజ్ఞానవృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యరూపస్యాజ్ఞానానుభవస్య జాగ్రత్యపి విద్యమానత్వాత్ కథమజ్ఞానస్మరణమ్ ? న హి ధారావాహికేషు అనుభవేషు తుల్యసామగ్రీకేషు స్మరణవ్యవహారః; తథాచ ధారావాహికోఽజ్ఞానానుభవ ఇతి వక్తవ్యమ్, న తు పరామర్శ ఇతి, సత్యమ్ I సుషుప్త్యాఖ్యాయాస్తామస్యా అజ్ఞానవృత్తేర్నాశే జాగ్రతి తద్విశిష్టాజ్ఞానస్య సాక్షిణాఽనుభూయమానత్వాభావేన సంస్కారజన్యావిద్యావృత్త్యైవ సుషుప్తివిశిష్టజ్ఞానభానాత్ పరామర్శత్వోపపత్తేః, కేవలాజ్ఞానాంశే తు తుల్యసామగ్రీకత్వాద్ధారావాహికత్వమేవ; అత ఏవ కార్యోపాధివినాశసంస్కృతమజ్ఞానమాత్రమేవ ప్రలయోపమం సుషుప్తిరిత్యభిప్రేత్య వార్తికకారపాదైః సౌషుప్తాజ్ఞానస్మరణమపాకృతమ్ I తథా చోక్తమ్-'న సుషుప్తిగవిజ్ఞానం నాజ్ఞాసిషమితి స్మృతిః I కాలాద్యవ్యవధానత్వాన్న హ్యాత్మస్థమతీతభాక్ II న భూతకాలస్పృక్ప్రత్యక్ న చాగామిస్పృగీక్షతే I స్వార్థదేశః పరార్థోఽథ వికల్పస్తేన స స్మృతః II'

ఇత్యాద్యవ్యాకృతప్రక్రియాయామ్ । వివరణకారైస్తు–'అభావప్రత్యయాలమ్బనా వృత్తిర్నిద్రే'తి యోగసూత్రానుసారేణ తమోగుణాత్మకావరణమాత్రాలమ్బనా కాచిద్వృత్తిః సుషుప్తిరిత్యభిప్రేత్య తదుపరక్తచైతన్యస్య తన్నాశేనైవ నాశాత్తత్కాలీనాజ్ఞానానుభవజనితసంస్కారవశేన 'న కించిదవేదిష'మితి 'స్మరణమభ్యుపేత'మితి వార్తికవివరణయోరప్యవిరోధః । అత ఏవోక్తం వార్తికకారైరుషస్తిబ్రాహ్మణేన చేదనుభవవ్యాప్తిః సుషుప్తస్యాభ్యుపేయతే । నావేదిషం సుషుప్తోఽహమితి ధీః కింవలాద్భవేత్ ॥' ఇత్యాది । అభిప్రాయస్తు వర్ణితః । ఏవం చ సాక్ష్యజ్ఞానసుఖాకారాస్తిస్రోఽవిద్యావృత్తయః సుషుప్త్యాఖ్యైకైవ వా వృత్తిరిత్యన్యదేతత్ । నిర్వికల్పకస్యాపి స్మరణజనకత్వమ్ । అహంకారోపరాగకాలీనత్వాభావేన తత్తానుల్లేఖ ఇత్యాది సర్వముపపాదితమస్మాభిః సిద్ధాన్తబిన్దౌ । తస్మాత్ సౌషుప్తానుభవోఽపి భావరూపాజ్ఞానవిషయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అజ్ఞానప్రత్యక్షత్వోపపత్తిః ॥

అథ అజ్ఞానవాదే అనుమానోపపత్తిః

అనుమానమపి తత్ర వివరణోక్తం ప్రమాణమ్ । 'వివాదపదం ప్రమాణజ్ఞానం, స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తస్వవిషయావరణస్వనివర్త్యస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకమ్, అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్, అన్ధకారే ప్రథమోత్పన్నప్రదీపప్రభావది'తి । అత్ర ప్రమాణపదం ప్రమాణవృత్తేరేవ పక్షత్వేన సుఖాదిప్రమాయాం సాక్షిచైతన్యరూపాయామజ్ఞానానివర్తికాయాం బాధవారణాయ । ధర్మ్యంశప్రమాణవృత్తేరిదమిత్యాకారాయా అజ్ఞానానివర్తికాయాః పక్షబహిర్భావస్య వివాదపదమితి విశేషణమ్ । విశేషాకారప్రమాణవృత్తిరితి ఫలితోఽర్థః । పరోక్షప్రమాయా అప్యసత్త్వావరణరూపప్రమాతృత్వగతాజ్ఞాననివర్తకత్వాత్ న తదంశేఽపి బాధః । నన్విదమితి ప్రమాణవృత్తేరజ్ఞానానివర్తకత్వే అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వరూపప్రమాత్వేన వ్యవహారో న స్యాత్, న ; ఇదమాకారభ్రమసంశయాదర్శనేన తద్గోచరాజ్ఞానకల్పనే మానాభావేన తత్ర సుఖాదిజ్ఞానవద్యథార్థత్వమాత్రేణ ప్రమాత్వవ్యవహారోపపత్తేః । యదాహుః –'ధర్మ్యంశే సర్వమభ్రాన్తం ప్రకారే తు విపర్యయః ।' ఇతి । యది తు భ్రమసంశయాజనకమపి తదాకారమజ్ఞానమనుభవబలాదాస్థీయేత, తర్హి సాపి పక్షేఽన్తర్భవతు ; ప్రమాణవృత్తిత్వావచ్ఛేదేనైవాజ్ఞాననివర్తకత్వానపయాత్ , తదా చ వివాదపదమితి విశేషణమనాదేయమ్ । ఏతస్మిన్ పక్షే భ్రమోపాదనత్వయోగ్యత్వమవిద్యాలక్షణం ద్రష్టవ్యమ్ ; భ్రమోపాదానత్వస్య ధర్మ్యంశజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానేఽవ్యాప్తేరిత్యవధేయమ్ । ధారావాహికబుద్ధీనాఞ్చ తత్తత్కాలావచ్ఛిన్నార్థవిషయత్వేనాజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వమస్త్యేవ ; కాలస్య సర్వప్రమాణవేద్యత్వాభ్యుపగమాత్ । అనాత్మాకారప్రమాణవృత్తీనాం చ తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యవిషయత్వేన స్వవిషయావరణనివర్తకత్వమస్త్యేవ ; చిత్త్వేనైవ ప్రకాశప్రసక్తేః ; న త్వనవచ్ఛిన్నచిత్త్వేన, గౌరవాత్ ; 'ఏతావన్తం కాలం మయా న జ్ఞాతోఽయమిదానీం జ్ఞాత' ఇత్యనుభవాచ్చ । రూపాదిహీనస్యాపి తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య

ప్రత్యక్షాదివిషయత్వముక్తం ప్రాక్ । ప్రతికర్మవ్యవస్థామభ్యుపగమ్య చేదమనుమానం, న తు దృష్టిసృష్టిపక్ష ఇతి ధ్యేయమ్ । సాధ్యే చాద్యం విశేషణం ప్రతియోగ్యతిరిక్తా ప్రాగభావనివృత్తిరితి మతే ప్రాగభావేనార్థాన్తరవారణాయ । తదుదీచ్యధ్వంసాదికమాదాయ నార్థాన్తరప్రసక్తిః, కిన్తు పూర్వవృత్త్యభావమాదాయేతి వస్తుగతిమనురుధ్య ప్రాక్పదమ్ । అవైయర్థ్యం చ ప్రతియోగివిశేషణత్వేనాఖణ్డాభావసమ్పాదకతయా । ఏతేన – యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకమితి నియమస్తస్మాత్ స్వనివర్త్యపదేనైవ ప్రాగభావవ్యుదాసే కిమాద్యవిశేషణేనేతి–నిరస్తమ్ ; ప్రమాత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వమన్యేషాం నేత్యత్ర తాత్పర్యాత్ । న చ స్వవిషయావరణపదేనైవ తద్వ్యుదాసః; 'అస్తి ప్రకాశత' ఇతి వ్యవహారవిరోధిత్వరూపస్యావరణత్వస్య భావాభావసాధారణత్వాత్ । వృత్తిజనకాదదృష్టేనార్థాన్తరవారణాయ తు విశేషణమిదమ్ । న చావరణపదేనైవ తద్వ్యుదాసే స్వవిషయేతి వ్యర్థమ్ ; యదదృష్టం స్వవిషయజ్ఞానజనకం విషయాన్తరజ్ఞానప్రతిబన్ధకతయా తదావారకం, తాదృశాదృష్టపూర్వకత్వేనార్థాన్తరవారకత్వాత్ । న చ-జడే అజ్ఞానస్యానఙ్గీకారాచ్చితశ్చాజ్ఞానాదిసాక్షితయా భాసమానత్వాత్ క్వావరణమితి–వాచ్యమ్ ; ఆజ్ఞానాదిసాక్షితయా చితః ప్రకాశమానత్వేఽపి 'అస్తి ప్రకాశత' ఇతి వ్యవహారాభావేన తదంశేఽజ్ఞానావరణస్యావశ్యకత్వాత్ । వక్ష్యతే చైతత్ । స్వనివర్త్యేతి చ విశేషణం వృత్తిప్రతిబన్ధకాదృష్టేనార్థాన్తరవారణాయ । న చ-చరమసాక్షాత్కారోత్పత్తిప్రతిబన్ధకాదృష్టస్య తదనివర్త్యత్వే మిథ్యాత్వాసిద్ధిః, తన్నివర్త్యత్వే తద్వ్యుదసనమశక్యమితి వాచ్యమ్ : ప్రతిబన్ధకాదృష్టే విద్యమానే న జ్ఞానోత్పత్తిరితి ప్రథమం తన్నివృత్తేః కారణాత్మనా స్థితస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వాచ్చ మిథ్యాత్వమ్ । న చైవమపి స్వనివర్త్యత్వమవ్యాహతమ్ ; స్వనివర్త్యస్వరూపత్వే తాత్పర్యాత్ । అన్ధకారేణార్థాన్తరవారణార్థమిదమితి కేచిత్ । తన్న; స్వదేశగతేత్యనేనైవ తద్వ్యుదాసాత్ । యథా చ వృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యేన సహైకలోలీభావాదజ్ఞాననివర్తకత్వం, తథోక్తం ప్రాక్ । స్వదేశగతేతి చ విశేషణం విషయగతాజ్ఞాతత్వేనార్థాన్తరవారణాయ । యద్యప్యవిద్యావిషయత్వరూపమజ్ఞాతత్వమసిద్ధమ్ , జ్ఞాతత్వాభావరూపం తు ప్రథమవిశేషణేనైవ పరాస్తం; తథాపి ప్రథమేన ప్రాగభావవ్యుదాసాత్యన్తాభావవ్యుదాసాయ చతుర్థమితి ద్రష్టవ్యమ్ । నను కథం జ్ఞానాశ్రయగతత్వమజ్ఞానస్య ? వృత్త్యాదిరూపస్య జ్ఞానస్యాజ్ఞానాశ్రయచిదనాశ్రితత్వాదితి చేన్న; అన్తఃకరణస్య చిదాశ్రితత్వేన తద్వృత్తేస్తత్ప్రతిఫలితచైతన్యస్య వా జ్ఞానస్య చిదాశ్రితత్వసంభవాత్ , కించిదవచ్ఛిన్నతదాశ్రితస్యాపి తదాశ్రితత్వానపాయాత్ , కర్ణశష్కుల్యవచ్ఛిన్నాకాశాశ్రితస్య శబ్దస్యాకాశాశ్రితత్వవత్ । ఏవం చ భావాభావసాధారణమావరణమితి మతేన సాధ్యముపపాదితమ్ । అభావో నావారక ఇతి సిద్ధాన్తే తు సాధ్యద్వయే తాత్పర్యమ్ । స్వప్రాగభావాతిరిక్తస్వనివర్త్యస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యేకమ్ । స్వవిషయావరణ (స్వనివర్త్యస్వదేశగతవస్త్వన్తర) పూర్వకమిత్యపరమితి న కించిదసమఞ్జసమ్ । హేతౌ చ ప్రకాశకత్వం ప్రకాశకపదవాచ్యత్వం, అప్రకాశవిరోధిత్వం వా జ్ఞానాలోకయోః సాధారణమ్ ।

యద్యపి ప్రకాశకపదవాచ్యత్వం నామకరణవశాత్ కస్మింశ్చిత్ పురుషేఽప్యస్తి; తథాపి, ప్రకాశకశబ్దేన శాస్త్రే సర్వదేశకాలయోర్వా వ్యవహ్రియమాణత్వం తద్వివక్షితమ్ । అథవాస్తు సాధారణమ్ । అప్రకాశితార్థగోచరేతి విశేషణాత్ వ్యభిచారవ్యుదాసః । అప్రకాశితత్వం చ ‘న ప్రకాశత' ఇతి వ్యవహారగోచరత్వమ్ , తచ్చ స్వప్రకాశచైతన్యేఽప్యస్తీత్యుపపాదితమ్ । ఏవం నిరుక్తాప్రకాశ విరోధిత్వమపి జ్ఞానాలోకయోః ప్రత్యక్షసిద్ధమ్ । ఉక్తం చ వివరణే– ‘జ్ఞానప్రకాశ్యత్వాదజ్ఞానవిరోధిత్వాదన్యదేవ ఆలోకప్రకాశ్యత్వం తమోవిరోధిత్వం నామేతి । అత ఉభయోరేవ సాక్షాదప్రకాశవిరోధిత్వసంభవాన్నేన్ద్రియసన్నికషాదౌ వ్యభిచారః । ఏవం చాప్రకాశితార్థగోచరత్వే సతి ప్రకాశశబ్దవాచ్యత్వాత్ అప్రకాశవిరోధిప్రకాశత్వాదితి వా హేతుః పర్యవసితః । విపర్యయవిషయస్తు నాజ్ఞాతః; విపర్యయాన్యకాలాసత్త్వేన తస్యానిర్వచనీయస్య మానగోచరత్వాభావేన ప్రకాశప్రాక్కాలసత్త్వఘటితాప్రకాశితత్వాసంభవాత్ , అత ఏవ స నాప్రకాశవిరోధీ; స్వవిషయే అప్రకాశాభావాత్ ; అధిష్ఠానాప్రకాశస్తు తస్య జనక ఏవ । స్మరణే చ వ్యభిచారాభావః స్పష్టః । అనుకూలతర్కశ్చ త్వదుక్తమర్థం న జానామీతి ప్రతీత్యన్యథానుపపత్త్యాదిరూపః ప్రాగుక్త ఏవ । ఏతేన గోశబ్దవాచ్యత్వేన పృథివ్యా అపి శృఙ్గిత్వానుమానాపాతోఽపాస్తః। తత్రానుకూలతర్కాభావాత్ । అజ్ఞానస్య స్వరూపేణాజ్ఞానావిషయత్వేఽపి తద్భావత్వాదికమజ్ఞానవిషయో భవత్యేవ; తస్యాజ్ఞానగ్రాహకసాక్షిగ్రాహ్యత్వాత్ । అన్యథా తత్ర వివాదో న స్యాత్ । ఏవం ప్రమాయా స్వవిషయావరణభావపూర్వకత్వమపి న ప్రమాస్వరూపగ్రాహకసాక్షిగ్రాహ్యమ్ । తథాచ తద్గ్రాహికాయా ఏతస్యా అనుమితేః సాధ్యసాధనోభయాధికరణత్వాత్ న కోఽపి దోషః । దృష్టాన్తే చాన్ధకారావ్యవహితోత్పత్తికత్వం విశేషణమ్ । తేన న ప్రథమపదవైయర్థ్యం న వా ద్వితీయాదిప్రభాయాం సాధ్యసాధనవైకల్యమ్ । విస్తరేణ చాన్యత్ర వ్యుత్పాదితమిదమస్మాభిః । నను-అనాదిత్వే సతి భావత్వమభావవిలక్షణత్వం వా, న నివర్త్యనిష్ఠమ్, అనాదిభావమాత్రవృత్తిధర్మత్వాత్ , అనాద్యభావవిలక్షణమాత్రవృత్తిత్వాద్వా, ఆత్మత్వవత్ । నివర్త్యత్వం వా, నానాదిభావనిష్ఠం, అనాద్యభావవిలక్షణనిష్ఠం నేతి వా, నివర్త్యమాత్రవృత్తిత్వాత్ , ప్రాగభావత్వవత్ । అనాదిత్వం వా, నావరణనిష్ఠమ్, అనాదిమాత్రవృత్తిత్వాత్ , ప్రాగభావత్వవత్ । ప్రమాణజ్ఞానం వా అనాద్యభావాన్యానాద్యనివర్తకమ్ , జ్ఞానత్వాత్ , భ్రమవదిత్యాదినా సత్ప్రతిపక్షతా; కృత్యభావమాత్రేణాకృతస్య కృతివత్ పూర్వప్రకాశాభావమాత్రేణాప్రకాశితస్య ప్రకాశోపపత్తేరప్రయోజకత్వం చేతి–చేన్న; అనుకూలతర్కాభావేనాప్రయోజకత్వాత్ , సిద్ధాన్తిహేతోశ్చానుకూలతర్కసద్భావేన సాధ్యవ్యాప్యత్వే నిశ్చితే సత్ప్రతిపక్షాప్రయోజకత్వాదీనామనవకాశాత్ । అనాదిభావత్వస్య నివర్త్యావృత్తిత్వేఽప్యవిద్యాయా భావవిలక్షణాయా నివర్త్యత్వోపపత్తేరాద్యానుమానేనావిరోధశ్చ । ద్వితీయే త్వనాశ్రితమాత్రవృత్తిత్వముపాధిః । తృతీయచతుర్థయోః సకలనివర్త్యావృత్తిత్వముపాధిః । పఞ్చమే సకలానాద్యవృత్తిత్వముపాధిః । షష్ఠే ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యా సాధ్యాప్రసిద్ధిరితి చ దూషణాని । తత్త్వప్రదీపికోక్తం చ–చైత్రప్రమా,

చైత్రగతప్రమాప్రాగభావాతిరిక్తానాదినివర్తికా, ప్రమాత్వాన్మైత్రప్రమావత్ ; విగీతో విభ్రమః, ఏతజ్జనకాబాధ్యాతిరిక్తోపాదానకః, విభ్రమత్వాత్ , సంమతవదితి । అత్రాద్యే సుఖాదిజ్ఞానేషు న బాధః; అన్తఃకరణవృత్తేరేవ ప్రమాపదేనోక్తేః । చైత్రగతత్వం చ నానాదేర్విశేషణమ్ ; మైత్రప్రమాయాశ్చైత్రనిష్ఠానాదినివర్తకత్వాభావేన దృష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యాపాతాత్ , కింతు ప్రమాతదభావయోరన్యతరస్య; ప్రమాయాశ్చాత్మగతత్వం ప్రాగ్వ్యాఖ్యాతమ్, సాధ్యే తు ప్రమాపదముపరఞ్జకమేవ । యది త్వభావే ప్రాగితి విశేషణం నాస్తి, 'తదా భావరూపాజ్ఞానస్యాపి స్వాభావాభావత్వేన తదతిరిక్తానాదినివర్తకత్వే బాధవారణాయ । చైత్రాసమవేతత్వం చైత్రాన్యసమవేతత్వం చ నోపాధిః; చైత్రసుఖాదౌ వ్యభిచారేణ సాధ్యావ్యాపకత్వాత్ । న చ చైత్రప్రమా చైత్రగతస్యాభావాతిరిక్తస్యానాదేర్నివర్తికా న, ప్రమాత్వాత్ , మైత్రప్రమాదివదితి సత్ప్రతిపక్షః ప్రతియోగిప్రసిద్ధ్యప్రసిద్ధిభ్యాం వ్యాహతేః । చైత్రగతప్రమాభావాతిరిక్తాభావనివర్తకత్వం తు నోపాధిః; చైత్రగతప్రమా భావాతిరిక్తస్య స్వజన్యవ్యవహారప్రాగభావస్య నివర్తకతయా పక్షే సాధనవ్యాపకత్వాత్ । విపక్షబాధకసత్త్వాచ్చ నాభాససామ్యమ్ । అత ఏవ ద్వితీయానుమానమపి సమ్యక్ । నచ–విగీతో విభ్రమః, ఏతజ్జ్ఞానజనకబాధ్యాతిరిక్తోపాదానకః, విభ్రమత్వాత్ , సంమతవదితి సత్ప్రతిపక్ష ఇతి వాచ్యమ్; బాధ్యస్య త్వన్మతే అజనకత్వాత్ ; సాధ్యాప్రసిద్ధేః, బ్రహ్మవిద్యోభయోపాదానకత్వేనావిరోధాచ్చ । నవ్యాస్తు విమతా ప్రమా, ప్రమాభావాతిరిక్తస్యానాదేర్నివర్తికా, కార్యత్వాత్ , ఘటవత్ ; భ్రమానుత్తరప్రమా, స్వాభావాతిరిక్తస్వవిరోధినివర్తికా, ప్రమాత్వాత్ , ప్రమోత్తరప్రమావత్ , జ్ఞానత్వం, స్వవిషయావరణనివర్తకనిష్ఠమ్ , అప్రకాశితార్థప్రకాశవృత్తిత్వాత్ , ఆలోకత్వవత్ ; అనిత్యజ్ఞానం, అభావత్వానధికరణస్వవిరోధిసమానాధికరణమ్, ప్రయత్నాన్యత్వే సతి సవిషయత్వే సత్యనిత్యత్వాత్ , అనిత్యేచ్ఛావత్ ; సా హి తాదృగ్ద్వేషసమానాధికరణా । న చైతేషు అప్రయోజకత్వశఙ్కా; విపక్షబాధకతర్కస్యోక్తత్వాత్ । ఏవమన్యదప్యూహనీయమ్ । జ్ఞానవిరోధిత్వం, అనాదిభావత్వసమానాధికరణమ్ , సకలజ్ఞానవిరోధివృత్తిత్వాత్ , దృశ్యత్వవత్ । యద్వా అనాద్యభావవిలక్షణత్వం జ్ఞానవిరోధివృత్తి, అనాద్యభావవిలక్షణమాత్రవృత్తిత్వాత్ , అభిధేయత్వవదితి । ఏవమభావవిలక్షణాజ్ఞానే అనుమానాన్యూహనీయాని ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధావవిద్యానుమానోపపత్తిః ॥

అథాజ్ఞానవాదే శ్రుత్యుపపత్తిః

ఏవం శ్రుతయశ్చ । తత్ర ఛాన్దోగ్యే అష్టమాధ్యాయే-'తద్యథాపి హిరణ్యం నిధినిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సంచరన్తో న విన్దేయురేవమేవేమాః సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్త్యనృతేన ప్రత్యూఢా' ఇతి శ్రుతిర్బ్రహ్మజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వేనానృతం బ్రువాణా తాదృగజ్ఞానే ప్రమాణమ్ । న చ ఋతశబ్దస్య 'ఋతం పిబన్తావి'త్యత్ర సత్కర్మణి ప్రయోగదర్శనాత్ 'ఋతం సత్యం తథా ధర్మ" ఇతి స్మృతేశ్చ ఋతశబ్దస్య

సత్కర్మపరత్వాదనృతశబ్దస్య దుష్కర్మపరత్వమితి–వాచ్యమ్; ఉత్తరత్ర 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యాదినా ఆత్మనోఽపహతపాప్మత్వప్రతిపాదనేన దుష్కర్మప్రత్యూఢత్వవిరోధాత్, సుషుప్తౌ కర్మమాత్రనాశే దుష్కర్మణోఽప్యభావాత్ , కారణాత్మనావస్థానే చాజ్ఞానస్యావశ్యకత్వాత్ , కర్మణ ఆవరణత్వానుపపత్తేశ్చ । బ్రహ్మవేదనప్రతిబన్ధకతయా హ్యనాదిబ్రహ్మావారకం జ్ఞాననివర్త్యం వాచ్యమ్ । తథాచ కర్మేవ ప్రధానమపి నానృతపదాభిధేయమ్; తయోర్జ్ఞానానివర్త్యత్వాత్ । జ్ఞాననివర్త్యత్వే చ 'భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిరి'త్యాదిశ్రుతిర్మానమ్ । న చ–అత్ర నివృత్తిస్తరణమాత్రమ్, 'మాయామేతాం తరన్తి తే' ఇతి స్మృతేరితి వాచ్యమ్; జ్ఞానహేతుకతరణస్య నివృత్త్యతిరిక్తస్యాసమ్భవేన ఉభయోశమాత్రార్థత్వాత్ । న చ–'తమ ఆసీ'దిత్యస్య సత్త్వప్రతిపాదకస్య బాధకం వినా పారమార్థికసత్త్వపరత్వేన కథమావరణస్యానృతత్వమితి వాచ్యమ్, 'నాసదాసీన్నో సదాసీ'దిత్యనేన పారమార్థికత్వతుచ్ఛత్వయోర్నిషేధేన వ్యావహారికసత్త్వపరత్వాత్ । న చ–అనేన మాయా ప్రతిపాద్యతే; మాయాశబ్దార్థశ్చ నాజ్ఞానమ్, మాయినో బ్రహ్మణోఽజ్ఞానిత్వే సర్వజ్ఞత్వనిరవద్యత్వాదిశ్రుతివిరోధాదితి వాచ్యమ్; ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వేనేశ్వరాసార్వజ్ఞయాద్యాపాదనాయోగాత్, సార్వజ్ఞాద్యైశ్వర్యస్య మాయానిబన్ధనత్వాచ్చ । న చ–'మయ జ్ఞాన' ఇతి ధాత్వర్థానుసారాత్ మాయా కథమజ్ఞానమితి వాచ్యమ్ ; 'ఏవమేవైషా మాయా స్వావ్యతిరిక్తాని పరిపూర్ణాని క్షేత్రాణి దర్శయిత్వా జీవేశావాభాసీకరోతి మాయా చావిద్యా చ స్వయమేవ భవతీ'తి శ్రుత్యా మాయావిద్యయోరైక్యప్రతిపాదనాన్మాయా అజ్ఞానమేవ; 'ఘట చేష్టాయా'మితి ధాతుజస్యాపి ఘటశబ్దస్య చేష్టావాచకత్వాభావవదత్రాపి జ్ఞానవాచకత్వాభావాత్ । మాయా ప్రజ్ఞా వయునమితి జ్ఞానపర్యాయే నిఘణ్టుకారవచనం చ జ్ఞానాకారపరిణామిత్వాదజ్ఞానస్యోపపన్నమ్ । వృత్తిజ్ఞానస్యాజ్ఞానాభిన్నత్వాత్ అజ్ఞానస్యైవానిర్వచనీయవిచిత్రశక్తియోగాత్ న విచిత్రశక్తిమతి మాయాశబ్దప్రయోగానుపపత్తిః, క్వచిన్మణిమన్త్రాదౌ తత్ప్రయోగస్తూపచారాత్ । న చ-శుక్తిరూప్యాదౌ మాయాశబ్దాప్రయోగాత్ న మృషార్థోఽయమితి వాచ్యమ్, వజ్రాదౌ పృథివీత్వాదివ్యవహారాభావేఽపి పృథివీత్వవత్ వ్యవహారాభావేఽపి మాయాత్వానపాయాత్, ఐన్ద్రజాలికాదౌ బహుశో మాయాశబ్దప్రయోగదర్శనాచ్చ, మాయాయా అజ్ఞానాన్యత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వవిరోధాచ్చ । నీహారతమఃశబ్దావప్యస్మిన్మతే అజ్ఞానస్యావారకత్వాద్యుజ్యేతే, నాన్యమతే । అనృతనీహారాదిశబ్దానాం దుష్కర్మపరత్వే శ్రుత్యన్తరోక్తజీవేశభేదకత్వోపాదానత్వాదివిరోధశ్చ । 'తస్మాదనృతేన ప్రత్యూఢాః' 'నీహారేణ ప్రావృతాః' 'తమ ఆసీత్' 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్' 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామ్' 'అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానాః' 'భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిరి'త్యాద్యాః శ్రుతయో వర్ణితా అజ్ఞానే ప్రమాణమితి స్థితమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధావవిద్యాప్రతిపాదకశ్రుత్యుపపత్తిః ॥

అథాజ్ఞానవాదే అర్థాపత్త్యుపపత్తిః

జీవస్యానవచ్ఛిన్నబ్రహ్మానన్దాప్రకాశాన్యథానుపపత్తిశ్చ తత్ర మానమ్ । న చ జీవస్య బ్రహ్మభేదేనైవ తాదృగప్రకాశోపపత్తిః; జీవబ్రహ్మభేదస్యాగ్రే నిరసిష్యమాణత్వాత్ । న చానవచ్ఛిన్నానన్దస్యాపి ప్రకాశమానప్రత్యజ్మాత్రత్వేనాప్రకాశమానత్వానుపపత్తిః; శరీరప్రతియోగికస్యాత్మని స్వరూపభేదస్యాత్మాకారేణ ప్రకాశమానత్వేఽపి భేదాకారేణాప్రకాశమానత్వవద్రూపాన్తరేణ బ్రహ్మణః ప్రకాశమానత్వేఽపి ఉక్తాకారేణావిద్యావశాదప్రకాశమానత్వోపపత్తేరుక్తత్వాత్ । (౨) భ్రమస్య సోపాదానత్వాన్యథానుపపత్తిరపి అవిద్యాయాం ప్రమాణమ్ । న చాన్తఃకరణముపాదానమ్ । అన్తఃకరణస్య జ్ఞానజననే ప్రమాణవ్యాపారసాపేక్షత్వేన ప్రమాణావిషయే శుక్తిరూప్యాదౌ జ్ఞానాజనకత్వాత్ , సాదిత్వేనానాదిభ్రమపరమ్పరానుపాదానత్వాచ్చ । న చ బ్రహ్మైవోపాదానమ్ । తస్యాపరిణామిత్వాత్ । నచ వివర్తాధిష్ఠానత్వేన శుక్త్యాదేరివోపాదానత్వమ్ ; అవిద్యామన్తరేణాతాత్త్వికాన్యథాభావలక్షణస్య వివర్తస్యైవాసమ్భవాత్ , శుక్త్యాదేరధిష్ఠానావచ్ఛేదకతయా వివర్తాధిష్ఠానత్వాభావాత్ । న చ-ఉపాదానాపేక్షస్య వివర్తస్య తాత్త్వికాతిరిక్తోపాదానకల్పనవదవిద్యాదేరాశ్రయసాపేక్షస్య బ్రహ్మాతిరిక్తమతాత్త్వికమధికరణం కల్ప్యం స్యాదితి వాచ్యమ్; బ్రహ్మణ ఏవ వికారిత్వే అనిత్యత్వాదిప్రసక్తివత్ బ్రహ్మణ ఏవాధిష్ఠానత్వే బాధకాభావేన ద్వితీయస్యాధికరణస్యాకల్పనాత్ । న చ అసత్యస్య సత్యరూపాన్తరాపత్తిలక్షణపరిణామ్యనపేక్షత్వేన పరిణామిత్వేనాపి నావిద్యాకల్పనమితి వాచ్యమ్; పరిణామిసత్తాసమానసత్తాకత్వనియమేనాసత్యత్వస్యైవాభావాత్ । న చ-ఘటాదౌ స్వసమానసత్తాకోపాదానకత్వదర్శనేన ప్రపఞ్చేఽపి తాదృశోపాదానకల్పనే ఘటాదేః స్వాధికసత్తాకోపాదానానపేక్షత్వవత్ వియదాదేరపి బ్రహ్మానుపాదానకత్వం స్యాదితి వాచ్యమ్; 'తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః' ఇత్యనేన న్యాయేన ఘటాదేరపి మృదవస్థచైతన్యోపాదానకతయా తాదృశోపాదానానపేక్షత్వాసిద్ధేః । అత ఏవ రూప్యేఽపి స్వసమానసత్తాకస్య నిమిత్తస్యాపి కల్పనాపత్తిరితి-నిరస్తమ్; నిమిత్తమాత్రే వా ఇయం కల్పనా, విశేషే వా । నాద్యః; అధిష్ఠానరూపనిమిత్తస్య సర్వత్రాధికసత్తాకత్వాత్ । ద్వితీయే తూత్తరోత్తరభ్రమే పూర్వపూర్వభ్రమస్య నిమిత్తత్వేనేష్టాపత్తేః । న చ–త్రిగుణాత్మకం ప్రధానముపాదానమితి వాచ్యమ్ । తస్యాసత్యత్వే అవిద్యానతిరేకాత్ । సత్యత్వేఽపి సావయవం, నిరవయవం వా । ఆద్యే అనాదిత్వభఙ్గః । ద్వితీయే పరిణామిత్వాయోగో బ్రహ్మవత్ । న చావిద్యాపక్షేఽపి సమః పర్యనుయోగః; తస్యాః కాల్పనికత్వేన పర్యనుయోగాయోగాత్ । తస్మాదపత్తిరవిద్యాయాం ప్రమాణమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధావవిద్యాయామర్థాపత్తిః ॥

అథాజ్ఞానవాదే తత్ప్రతీత్యుపపత్తిః

సా చావిద్యా సాక్షివేద్యా, న తు శుద్ధచిత్ప్రకాశ్యా । సాక్షీ చావిద్యావృత్తిప్రతివిమ్బితచైతన్యమ్ । తేన–నిర్దోషచిత్ప్రకాశ్యత్వేనాజ్ఞానస్య పారమార్థికత్వాపత్తిః, మోక్షేఽపి తత్ప్రకాశాపత్తిః, న చ

తదానీమవిద్యాయా నివృత్తత్వాత్ ప్రకాశాభావః; ప్రతీతిమాత్రశరీరస్య ప్రతీత్యనువృత్తౌ నివృత్త్యయోగాదిత్యాదిదోషానవకాశః ॥ అత ఏవోచ్యతే రాహువత్ స్వావృతచైతన్యప్రకాశ్యాఽవిద్యేతి । న చైవం కదాచిదవిద్యాయా అప్రతీత్యాపత్తిః; ఇష్టాపత్తేః, సమాధౌ తథాభ్యుపగమాత్ । న చావిద్యావృత్తేర్దోషజన్యత్వాదత్ర కథమవిద్యావృత్తిః ? అవిద్యాయా ఏవ దోషత్వాత్ । న చ వృత్తేరపి వృత్త్యన్తరప్రతిబిమ్బితచిద్భాస్యత్వే అనవస్థా; స్వస్యా ఏవ స్వభానోపాధిత్వాత్ । నను-ప్రమాణాగమ్యాయామవిద్యాయాం ప్రమాణోపన్యాసవైయర్థ్యమ్ , న చ ప్రమాణైరసద్వ్యావృత్తిమాత్రం బోధ్యత ఇతి వాచ్యమ్; అజ్ఞానమగృహ్ణతాం తత్రాసద్వ్యావృత్తిబోధేఽప్యసామర్థ్యాదితి-చేన్న; ప్రమాణోపనీతాసద్వ్యావృత్తివిశిష్టజ్ఞానం హి సాక్షిణా గృహ్యతే । తథా చాసద్వ్యావృత్త్యుపనయనే ప్రమాణానాం చరితార్థత్వాత్ న కాప్యనుపపత్తిః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధావవిద్యాప్రతీత్యుపపత్తిః ॥

అథాజ్ఞానవాదేఽవిద్యాయాః చిన్మాత్రాశ్రయత్వోపపత్తిః

అవిద్యాయా ఆశ్రయస్తు శుద్ధం బ్రహ్మైవ । తదుక్తమ్-'ఆశ్రయత్వవిషయత్వభాగినీ నిర్విభాగచితిరేవ కేవలా । పూర్వసిద్ధతమసో హి పశ్చిమో భవతి నాపి గోచరః' ఇతి । దర్పణస్య ముఖమాత్రసంబన్ధేఽపి ప్రతిముఖే మాలిన్యవత్ ప్రతిబిమ్బే జీవే సంసారః, న బిమ్బే బ్రహ్మణి; ఉపాధేః ప్రతివిమ్బపక్షపాతిత్వాత్ । నను కథం చైతన్యమజ్ఞానాశ్రయః ? తస్య ప్రకాశస్వరూపత్వాత్ , తయోశ్చ తమఃప్రకాశవద్విరుద్ధస్వభావత్వాదితి–చేన్న; అజ్ఞానవిరోధి జ్ఞానం హి న చైతన్యమాత్రమ్, కింతు వృత్తిప్రతివిమ్బితమ్ ; తచ్చ నావిద్యాశ్రయః, యచ్చావిద్యాశ్రయః, తచ్చ నాజ్ఞానవిరోధి । న చ తర్హి శుద్ధచితోఽజ్ఞానవిరోధిత్వాభావే ఘటాదివదప్రకాశత్వాపత్తిః; వృత్త్యవచ్ఛేదేన తస్యా ఏవాజ్ఞానవిరోధిత్వాత్ , స్వతస్తృణతూలాదిభాసకస్య సౌరాలోకస్య సూర్యకాన్తావచ్ఛేదేన స్వభాస్యతృణతూలాదిదాహకత్వవత్ స్వతోఽవిద్యాతత్కార్యభాసకస్య చైతన్యస్య వృత్త్యవచ్ఛేదేన తద్దాహకత్వాత్ । నను-అహమజ్ఞ ఇతి ధర్మిగ్రాహకేణ సాక్షిణా అహఙ్కారాశ్రితత్వేనాజ్ఞానస్య గ్రహణాత్ బాధః, న చ–స్థౌల్యాశ్రయదేహైక్యాధ్యాసాదహం స్థూల ఇతి వదజ్ఞానాశ్రయచిదైక్యాధ్యాసాత్ దగ్ధృత్వాయసోరేకాగ్నిసంవన్ధాదయో దహతీతివదజ్ఞానాహఙ్కారయోరేకచిదైక్యాధ్యాసాద్వా 'అహమజ్ఞ' ఇతి ధీర్భ్రాన్తేతి వాచ్యమ్ ; చితోఽజ్ఞానాశ్రయత్వాసిద్ధ్యా అన్యోన్యాశ్రయాదితి చేన్న; అహంకారస్యావిద్యాధీనత్వేన తదనాశ్రయతయా చిత ఏవాజ్ఞానాశ్రయత్వే సిద్ధే 'అహమజ్ఞ' ఇతి ప్రతీతేరైక్యాధ్యాసనిబన్ధనత్వేనాబాధకత్వాత్ । న చ–అవిద్యాశ్రయత్వాదేవాహఙ్కారోఽకల్పితోఽస్తు, కల్పిత ఏవ వా తదాశ్రయత్వమస్తు అవిద్యాయామనుపపత్తేరలఙ్కారత్వాదితి వాచ్యమ్; అహమర్థస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వేన దృశ్యత్వేనాకల్పితత్వాయోగాత్, చిన్మాత్రాశ్రితత్వం వినా తద్గోచరచరమవృత్త్యనివర్త్యత్వాపాతాత్, స్వకల్పితస్య స్వాశ్రితత్వేన స్వాశ్రయత్వాయోగాత్

। న చావిద్యాయామనుపపత్తిరలఙ్కారః; అనుపపత్తిమాత్రం నాలఙ్కారః, కింతు సత్త్వాదిప్రాపకయుక్తావనుపపత్తిః, అన్యథా వాదివచసోఽనవకాశాపత్తేః । నను–'నిరనిష్టో నిరవద్యః శోకం మోహమత్యేతి నిత్యముక్త' ఇతి శ్రుతివిరోధాత్ న శుద్ధచితోఽవిద్యాశ్రయత్వమ్ ; న హి మౌఢ్యం న దోషః, నాపి బన్ధకాజ్ఞానాశ్రయో ముక్తః, న చ తాత్త్వికావిద్యాదేరేవ నిషేధః; త్వన్మతే తస్యాప్రసక్తేః, జీవేఽపి తదభావేన జీవబ్రహ్మణోః సావద్యత్వనిరవద్యత్వవ్యవస్థాశ్రుతివిరోధ ఇతి చేన్న; అవద్యస్య చితి కార్యకారిత్వాభావేన కార్యకరత్వాకార్యకరత్వాభ్యామేవ సావద్యత్వనిరవద్యత్వవ్యవస్థోపపత్తేః, ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాత్ । న చ–చిన్మాత్రస్యావిద్యాశ్రయత్వే ప్రభాణాభావః, జీవాశ్రితత్వే చ ప్రమాణమస్తీతి వాచ్యమ్ ; 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి శ్రుతేరేవ ప్రమాణత్వాత్ । న చ 'జ్ఞాజ్ఞావీశానీశా'వితి జీవాజ్ఞానప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధః; తదాశ్రయత్వాభావేఽపి తత్కార్యయోగితయా అజ్ఞత్వవ్యపదేశోపపత్తేః । న చ–బ్రహ్మణోఽపి జీవాశ్రితాజ్ఞానవిషయత్వేన మాయిత్వోపపత్తిరితి వాచ్యమ్; జీవత్వస్యాశ్రయతావచ్ఛేదకత్వే పరస్పరాశ్రయప్రసఙ్గాత్ । నను–శుక్త్యాద్యజ్ఞానవత్ జ్ఞాతురర్థాప్రకాశరూపమిదమప్యజ్ఞానం స్వకార్యేణ భ్రాన్త్యాదినా స్వనివర్తకేన తత్త్వజ్ఞానాదినా స్వసమానయోగక్షేమేణ జ్ఞానప్రాగభావేన చ సామానాధికరణ్యాయ జ్ఞాత్రాత్మనిష్ఠమ్, న తు చైతన్యరూపజ్ఞానాశ్రితమితి–చేత్, న; చైతన్యస్యైవ జ్ఞాతృత్వేన జ్ఞాతురర్థాప్రకాశరూపత్వస్య సమ్యగ్జ్ఞానాశ్రయత్వస్య భ్రాన్త్యాదిసామానాధికరణ్యస్య చోపపత్తేః । న చైవం–జ్ఞాతృత్వే సత్యవిద్యాశ్రయత్వమ్ , అవిద్యాయాం జ్ఞాతృత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యమ్ ; అవిద్యాయా జ్ఞాతృత్వానపేక్షత్వేనాన్యోన్యాశ్రయాభావాత్ । న హి సామానాధికరణ్యమస్తీత్యేతావతైవ తదపేక్షయా అనయా భవితవ్యమ్ । న చ-శరీరేఽపి జ్ఞాతృత్వాధ్యాససంభవేన తత్రాప్యజ్ఞానాశ్రయత్వాపత్తిరితి వాచ్యమ్; నహి జ్ఞాతృత్వాధ్యాసో అజ్ఞానాశ్రయత్వే ప్రయోజకః, యేన తన్మాత్రేణ తదాపద్యేత, కింతు ప్రసక్తప్రకాశత్వమ్ అజ్ఞానానాశ్రితత్వం చ । న చైవం–అవిద్యాశ్రయస్య జ్ఞాతృత్వభోక్తృత్వాదిమత్త్వే జీవాశ్రితాజ్ఞానపక్షప్రవేశ ఇతి వాచ్యమ్ । అవిద్యావచ్ఛిన్నస్య హి జ్ఞాతృత్వమ్ , అవిద్యా చ నావిద్యావచ్ఛేదేన; సామానాధికరణ్యం చావచ్ఛేద్యాంశైక్యమాదాయ । యథోపాధిసంబన్ధో ముఖమాత్ర ఏవ, ఔపాధికమాలిన్యసంబన్ధస్తు ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నే, బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరైక్యాత్ , తథా సామానాధికరణ్యమపి । యథా ప్రతిబిమ్బో న వస్త్వన్తరం, తథా వక్ష్యతే । నను-శుక్త్యజ్ఞానమపి శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యగతం వాచ్యమ్ , తథా'చాహం జానామీచ్చామీ'తివత్ 'అహం న జానామీ 'తి జ్ఞాతృస్థత్వానుభవవిరోధ ఇతి–చేన్న; అజ్ఞానద్వైవిధ్యాత్ । ఏకం హి శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితం తద్గతాపరోక్షభ్రమజనకం తద్విషయాపరోక్షప్రమానాశ్యమ్ , అపరం చ పరోక్షభ్రమజనకం తద్విషయప్రమామాత్రనాశ్యమ్ ప్రమాతృత్వప్రయోజకోపాధ్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితమిత్యుక్తం ప్రాక్ । తత్ర ప్రమాతృత్వప్రయోజకోపాధ్యవచ్ఛిన్నచైతన్యగతాజ్ఞానవిషయకోఽయమనుభవః । తేన ప్రమాతృనిష్ఠత్వవిషయతాస్య న విరుధ్యతే । అత ఏవ విషయగతాఽజ్ఞానే విద్యమానేఽపి

ప్రమాతృగతాజ్ఞాననాశేన న జానామీతి వ్యవహారాభావః । నను-ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాన్న బ్రహ్మణః సంసారిత్వమిత్యుక్తం, తదయుక్తమ్ ; బిమ్బప్రతిబిమ్బభావస్యైవాసంభవాత్ । తథా హి—అచాక్షుషస్య చైతన్యస్య గన్ధరసాదివత్ ప్రతిబిమ్బతానర్హత్వాత్ , ప్రతిబిమ్బత్వే జీవస్య సాదిత్వాపాతాచ్చ, సూర్యస్య సరిజ్జల ఇవ మరీచికాజలేష్వప్రతిఫలనేన చిదసమానసత్తాకస్యాజ్ఞానస్య చితం ప్రత్యుపాధిత్వాయోగాత్, అస్వచ్ఛస్యాజ్ఞానస్య ప్రతిబిమ్బతోపాధిత్వాయోగాచ్చ, అవిద్యాయాశ్చిమాత్రాభిముఖ్యాసంభవాచ్చ, అజ్ఞానస్యాకాశాద్యాత్మనా పరిణామే ప్రతిబిమ్బాపాయాపాతాచ్చేతి–చేన్న; రూపవత ఏవ ప్రతిబిమ్బ ఇత్యస్యా వ్యాప్తేః రూపాదౌ వ్యభిచారాత్ యథా భఙ్గః, ఏవమాకాశాదౌ వ్యభిచారాచాక్షుషస్యైవ ప్రతిబిమ్బ ఇత్యస్యా అపి వ్యాప్తేర్భఙ్గః । వస్తుతస్తు–శ్రుతిబలాచ్చితః ప్రతిబిమ్బే సిద్ధే తత్రైవ వ్యభిచారాన్నేయం వ్యాప్తిః; తథాచ రసాదివ్యావృత్తం ఫలైకోనేయం ప్రతిబిమ్బప్రయోజకమ్ । నాపి జీవస్య సాదిత్వాపత్తిః; ఉపాధిబిమ్బసమ్బన్ధానాదిత్వేనానాదిత్వోపపత్తేః । విస్తరస్తు సిద్ధాన్తబిన్దౌ । యత్తూక్తం మరీచికాజలే సూర్యప్రతిబిమ్బాదర్శనాత్ బిమ్బసమానసత్తాకత్వం ప్రతిబిమ్బోద్గ్రాహిత్వే ప్రయోజకమితి । తన్న; అధ్యస్తస్య స్ఫటికలౌహిత్యస్య దర్పణే ప్రతిబిమ్బదర్శనాత్ । తస్మాన్మరీచికాజలవ్యావృత్తం స్వచ్ఛత్వం ఫలైకోన్నేయమ్ అననుగతమేవ ప్రతిబిమ్బోద్గ్రాహిత్వే ప్రయోజకమ్ , తచ్చ ప్రకృతేఽప్యస్తి । అత ఏవాజ్ఞానస్యాస్వచ్ఛత్వాన్న ప్రతిబిమ్బోపాధిత్వమితి నిరస్తమ్ । యచ్చోక్తం చిన్మాత్రాభిముఖ్యాభావాదితి, తత్కిం సర్వాత్మనా చిదాభిముఖ్యాభావాద్వా, ఆభిముఖ్యమాత్రాభావాద్వా । నాద్యః; చైతన్యవద్విభుత్వపక్షే సర్వాత్మనాపి సంభవాత్ । న్యూనపరిమాణత్వేఽపి న దోషః; న్యూనపరిమాణస్యాపి అధికపరిమాణాకాశాదిప్రతిబిమ్బోద్గ్రాహిత్వదర్శనాత్ । న ద్వితీయః; చైతన్యస్య సర్వతోఽపి ప్రసృతత్వేన వ్యవధానాభావేన చ ఆభిముఖ్యస్య సద్భావాత్ । న చాకాశాద్యాత్మనా పరిణామే ప్రతిబిమ్బాపాయాపత్తిః; ప్రతిబిమ్బప్రయోజకరూపావిరోధిపరిణామస్య ప్రతిబిమ్బావిరోధిత్వేన ప్రతిబిమ్బానపాయాత్ । న చ-ముఖప్రతిముఖానుగతముఖత్వాతిరిక్తముఖమాత్రరూపవ్యక్త్యన్తరస్యేవ జీవబ్రహ్మానుగతచిత్వాతిరిక్తచిన్మాత్రరూపస్యాజ్ఞానాశ్రయత్వయోగ్యవ్యక్త్యన్తరస్యాభావాన్ముఖ మాత్రసంబన్ధ్యాదర్శవచ్చిన్మాత్రసంబన్ధ్యజ్ఞానమితి కథమితి వాచ్యమ్; అపరామృష్టభేదస్య ముఖాదేర్మాత్రార్థత్వేనానుగతధర్మ్యతిరేకసంభవాత్ । నను ఉపాధిః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతీతి సామాన్యవ్యాప్తేరజ్ఞానం స్వాశ్రయ ఏవ భ్రాన్త్యాదిహేతురితి విశేషవ్యాప్త్యా బాధ ఇతి–చేన్న; విశేషవ్యాప్తిగ్రాహకసహచారదర్శనస్య వివాదవిషయాతిరిక్తేఽసంభవేన విశేషవ్యాప్త్యసంభవాత్ । న చ బన్ధస్య చిన్మాత్రాశ్రితమోక్షసామానాధికరణ్యానుపపత్తిః; అవచ్ఛేద్యాంశమాదాయ సామానాధికరణ్యస్యోక్తత్వాత్ । నను—ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వం తత్ర స్వధర్మప్రతిభాసకత్వం వా, స్వకార్యప్రతిభాసకత్వం వా, స్వకార్యనిష్ఠధర్మప్రతిభాసకత్వం వా, ప్రతిబిమ్బం ప్రతి స్వవిషయాచ్ఛాదకత్వం వా । నాద్యః;

సుషుప్త్యాద్యనువృత్తస్యావిద్యారూపస్యావిద్యావచ్ఛిన్నత్వరూపస్య వా, తత్రప్రతిబిమ్బితత్వస్య వా, సుషుప్తాదావననువృత్తస్య కర్తృత్వప్రమాతృత్వాదిరూపస్య వా సంసారస్యాజ్ఞాననిష్ఠత్వాభావాత్ , జ్ఞానక్రియాసంస్కారాదీనాం త్వన్మతే అజ్ఞాననిష్ఠత్వేఽపి నిత్యాతీన్ద్రియాణాం తేషామాత్మని కదాప్యప్రతీతేః । 'అవిద్యాస్తమయో మోక్షః సా చ బన్ధ ఉదాహృతః ।' ఇతి త్వన్మతేఽపి అవిద్యా బన్ధికా బన్ధో వా, న తు బద్ధా, యేన స్వనిష్ఠబన్ధరూపధర్మసంక్రామకత్వం స్యాత్ । న ద్వితీయః; విచ్ఛేదాదేరుపాధికార్యస్య బిమ్బే మహాకాశే చ దర్శనాత్ , ముఖస్య బిమ్బత్వాదేర్బ్రహ్మస్థసార్వజ్ఞ్యాదేశ్చానౌపాధికత్వాపాతాచ్చ । నాపి తృతీయచతుర్థౌ; దర్పణఘటాదావదృష్టేః । ఏవం బుద్ధిరూపోపాధిరపి న ప్రతిబిమ్బపక్షపాతీతి–చేన్న; అతిశయేన కార్యకరత్వమేవ తత్పక్షపాతిత్వమ్ । తథాచ విచ్ఛేదాదిరూపకార్యకరత్వసామ్యేఽపి స్థౌల్యాద్యవభాసరూపకార్యకరత్వేన దర్పణాదేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వవత్ కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసంసారరూపకార్యపరత్వేనావిద్యాయామపి ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వోపపత్తేః । యత్తూక్తం ముఖాదిగతబిమ్బత్వం బ్రహ్మగతం సార్వజ్ఞ్యాదికం చానౌపాధికం స్యాదితి । తన్న; ఉపాధౌ బిమ్బకార్యకరత్వమేవ నేతీతి న బ్రూమః, కిన్తు ప్రతిబిమ్బే అతిశయేనేతి । యదపి బుద్ధిరూపోపాధేరపి న ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వమ్ , తస్య ప్రతిబిమ్బాపక్షపాతిజపాకుసుమస్థానీయత్వేన తత్పక్షపాత్యాదర్శస్థానీయత్వాభావాదితి । తన్న; స్వనిష్ఠస్థౌల్యావభాసకత్వేనాదర్శస్యేవాస్యాపి స్వనిష్ఠధర్మావభాసకత్వేన తద్వత్ పక్షపాతిత్వసంభవాత్ । తస్మాదవిద్యాకృతవిచ్ఛేదేన బ్రహ్మణ్యేవ నిత్యముక్తత్వసంసారిత్వసర్వజ్ఞత్వకించిజ్జ్ఞత్వాదివ్యవస్థోపపత్తిః । ఏతేన–అసర్వజ్ఞత్వాదినానుభవసిద్ధాజ్జీవాత్ అన్యస్య చేతనస్యాభావేన సార్వజ్ఞ్యాదిశ్రుతిర్నిర్విషయా స్యాత్ , ఏకజీవవాదే సంసార్యసంసారివ్యవస్థాఽయోగాత్ 'ద్వా సుపర్ణా' 'య ఆత్మని తిష్ఠన్' ఇత్యాదిశ్రుతిభిః "అన్యశ్చ పరమో రాజన్ తథాఽన్యః పఞ్చవింశకః । తాన్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరంతప" ఇత్యాదిస్మృతిభిః 'శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే' 'భేదవ్యపదేశాచ్చ' ఇత్యాదిసూత్రైః తస్మాచ్ఛారీరాదన్య ఏవేశ్వరః । ఆత్మానౌ తావేతౌ చేతనౌ ఏకః కర్తా భోక్తా అన్యస్తద్విపరీతోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణ' ఇత్యాదిభాష్యైః 'తత్త్వజ్ఞానసంసరణే చావదాతత్వశ్యామత్వాదివత్ నేతరేతరత్రావతిష్ఠేతే' ఇత్యాదివివరణగ్రన్థైశ్చ విరోధ ఇతి–నిరస్తమ్ । నను–చిన్మాత్రస్యాజ్ఞానం స్వాభావికమౌపాధికం వా । నాద్యః, ఆత్మవదనివృత్తిప్రసఙ్గాత్ । నాన్త్యః; స్వస్యైవోపాధిత్వే ఆత్మాశ్రయాత్, ఏతదపేక్షాన్యాపేక్షత్వే అన్యోన్యాశ్రయాత్ , తదన్యాన్యాపేక్షత్వే చానవస్థానాదితి చేన్న; స్వస్యైవాశ్రయత్వోపాధిత్వాత్ । న చాత్మాశ్రయః; భేదస్య స్వభేదకత్వవదుపపత్తేః, స్వాభావికస్యాపి ఘటరూపస్య తత్ప్రాగభావస్య చ నివృత్తిదర్శనాత్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అజ్ఞానస్య చిన్మాత్రాశ్రయత్వోపపత్తిః ॥

అథాజ్ఞానవాదేఽవిద్యాయాః సర్వజ్ఞాశ్రయత్వోపపత్తిః

నను–శుద్ధబ్రహ్మణః చిన్మాత్రస్యాజ్ఞానాశ్రయత్వే సార్వజ్ఞ్యవిరోధః । న చ-విశిష్ట ఏవ సార్వజ్ఞ్యమ్; ‘తురీయం సర్వదృక్సదా' ఇతి శుద్ధస్యైవ సర్వజ్ఞత్వోక్తేరితి-చేన్న; సర్వదృక్పదేన సర్వేషాం దృగ్భూతం చైతన్యమిత్యుచ్యతే; న తు సర్వజ్ఞం తురీయమ్; తస్మాద్విశిష్ట ఏవ సార్వజ్ఞ్యమ్ । తచ్చావిద్యాం వినా న సంభవతీత్యవిద్యాసిద్ధిః । తథా హి- సర్వజ్ఞో హి ప్రమాణతః, స్వరూపజ్ఞప్త్యా వా । తత్ర ప్రమాణస్య భ్రాన్తేశ్చావిద్యామూలత్వాత్ , అసఙ్గస్వరూపజ్ఞప్తేశ్చావిద్యాం వినా విషయాసఙ్గతేః । తదుక్తమ్-‘స్వరూపతః ప్రమాణైవ సర్వజ్ఞత్వం ద్విధా స్థితమ్ । తచ్చోభయం వినాఽవిద్యాసంబన్ధం నైవ సిధ్యతి ॥" ఇతి । న చ– స్వరూపజ్ఞప్తేః స్వతః కాలాద్యసంబన్ధేఽసత్త్వాపాతేన స్వతఃసంబన్ధాభావేఽసర్వగతత్వాపాతేన చావిద్యయేవ స్వత ఏవాన్యేన సంబన్ధో వక్తవ్య ఇతి వాచ్యమ్; అవిద్యాసంబన్ధస్యాప్యావిద్యకత్వేనావిద్యయేవేతి దృష్టాన్తానుపపత్తేః । స్వతః పరతో వా కాలాదిసంబన్ధేన సర్వసంబన్ధేన చాసద్వైలక్షణ్యసర్వగతత్వయోరుపపత్తేర్న తయోర్ద్వే స్వతః కాలసంబన్ధసర్వసంబన్ధాపేక్షా । అసఙ్గత్వశ్రుతిరపి స్వతః సఙ్గాభావవిషయత్వేనోపపద్యతే । అత ఏవ–అజ్ఞతాఽఖిలసంవేత్తుర్ఘటతే న కుతశ్చనేతి–నిరస్తమ్ । తస్మాచ్చిన్మాత్రాశ్రితైవావిద్యా ॥

॥ ఇత్యజ్ఞానవాదే సర్వజ్ఞస్యావిద్యాశ్రయత్వోపపత్తిః ॥

అథాజ్ఞానవాదేఽవిద్యాయా వాచస్పతిసమ్మతజీవాశ్రయత్వోపపత్తిః

వాచస్పతిమిశ్రైస్తు జీవాశ్రితైవాఽవిద్యా నిగద్యతే । నను జీవాశ్రితాఽవిద్యా తత్రప్రతిబిమ్బితచైతన్యం వా, తదవచ్ఛిన్నచతన్యం వా, తత్కల్పితభేదం వా జీవః; తథా చాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేన్న; కిమయమన్యోన్యాశ్రయ ఉత్పత్తౌ, జ్ఞప్తౌ, స్థితౌ వా । నాద్యః; అనాదిత్వాదుభయోః । న ద్వితీయః; అజ్ఞానస్య చిద్భాస్యత్వేఽపి చితేః స్వప్రకాశత్వేన తదభాస్యత్వాత్ । న తృతీయః; స కిం పరస్పరాశ్రితత్వేన వా, పరస్పరసాపేక్షస్థితికత్వేన వా స్యాత్ । తన్న; ఉభయస్యాప్యసిద్ధేః, అజ్ఞానస్య చిదాశ్రయత్వే చిదధీనస్థితికత్వేఽపి చితి అవిద్యాశ్రితత్వతదధీనస్థితికత్వయోరభావాత్ । న చైవమన్యోన్యాధీనతాక్షతిః; సమానకాలీనయోరప్యవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావమాత్రేణ తదుపపత్తేః, ఘటతదవచ్ఛిన్నాకాశయోరివ ప్రమాణప్రమేయయోరివ చ। తదుక్తం ‘స్వేనైవ కల్పితే దేశే వ్యోమ్ని యద్వత్ ఘటాదికమ్ । తథా జీవాశ్రయావిద్యాం మన్యన్తే జ్ఞానకోవిదాః' ఇతి । ఏతేన– యద్యుత్పత్తిజ్ఞప్తిమాత్రప్రతిబన్ధకత్వేనాన్యోన్యాపేక్షతాయా అదోషత్వం, తదా చైత్రమైత్రాదేరన్యోన్యారోహణాద్యాపత్తిరితి—నిరస్తమ్ ; పరస్పరమాశ్రయాశ్రయిభావస్యానఙ్గీకారాత్ । న చేశ్వరజీవయోరీశ్వరజీవకల్పితత్వే ఆత్మాశ్రయః, జీవేశకల్పితత్వే చాన్యోన్యాశ్రయః, న చ శుద్ధా చిత్ కల్పికా, తస్యా

అజ్ఞానాభావాదితి వాచ్యమ్ ; జీవాశ్రితాయా అవిద్యాయా ఏవ జీవేశకల్పకత్వేనైతద్వికల్పానవకాశాత్ । తస్మాజ్జీవాశ్రయత్వేఽప్యదోషః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అజ్ఞానస్య జీవాశ్రయత్వోపపత్తిః ॥

అథాజ్ఞానవాదేఽజ్ఞానవిషయనిరూపణమ్

అవిద్యాయా విషయోఽపి సువచః । తథా హి–చిన్మాత్రమేవావిద్యావిషయః; తస్యాకల్పితత్వేనాన్యోన్యాశ్రయాదిదోషాప్రసక్తేః, స్వప్రకాశత్వేన ప్రసక్తప్రకాశే తస్మిన్ ఆవరణకృత్యసంభవాచ్చ, నాన్యత్ । తస్యాజ్ఞానకల్పితత్వాత్ , అప్రసక్తప్రకాశత్వేనావరణకృత్యాభావాచ్చ । నను–కిమావరణకృత్యం (౧) సిద్ధప్రకాశలోపో వా, (౨) అసిద్ధప్రకాశానుత్పత్తిర్వా, (౩) సతః ప్రకాశస్య విషయాసంబన్ధో వా, (౪) ప్రాకట్యాఖ్యకార్యప్రతిబన్ధో వా, (౫) నాస్తి న ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారో వా, (౬) అస్తి ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారాభావో వా, (౭) నాస్తీత్యాదివ్యవహారయోగ్యత్వం వా, (౮) అస్తీత్యాదివ్యవహారాయోగ్యత్వం వా । నాద్యద్వితీయౌ; స్వరూపప్రకాశస్య నిత్యసిద్ధత్వేన తల్లోపానుత్పత్త్యోరసంభవాత్ , తదన్యస్య చ స్వప్రకాశే తస్మిన్ననపేక్షితత్వాత్ । న తృతీయః; జ్ఞానస్య విషయసంబన్ధైకస్వభావత్వాత్ , స్వయం జ్ఞానరూపత్వేన త్వన్మతే సంబన్ధానపేక్షణాచ్చ । నాపి చతుర్థః; త్వన్మతే చైతన్యాతిరిక్తస్య తస్యాభావాత్ । నాపి పఞ్చమః; సుషుప్తౌ వ్యవహారాభావేనానావరణాపాతాత్ । నాపి షష్ఠః; వ్యవహారస్యాభిజ్ఞాత్వే స్వరూపాభిజ్ఞాయా ఇదానీమపి సత్త్వాత్' వృత్తేశ్చ మోక్షేఽప్యసత్త్వాత్ । అభిలపనరూపత్వే మోక్షేఽప్యావరణప్రసఙ్గాత్ । నాపి సప్తమాష్టమౌ; తయోరప్యారోపితత్వేనావరణ వినాయోగాదితి-చేన్న; నాస్తి న ప్రకాశత ఇతి వ్యవహార ఏవాభిజ్ఞాదిసాధారణః; అస్తి ప్రకాశత ఇత్యేతద్వ్యవహారాభావో వా ఆవరణకృత్యమ్ । ఆవరణం చ తద్యోగ్యతా అజ్ఞానసంబన్ధరూపా సుషుప్త్యాదిసాధారణీ ఆబ్రహ్మజ్ఞానమవతిష్ఠతే । తేన సుషుప్తికాలే నానావరణం, మోక్షకాలే చ నావరణమ్ । యదుక్తమస్యాప్యారోపితత్వేనావరణసాపేక్షత్వమితి । తన్నః అజ్ఞానసంబన్ధరూపస్యావరణస్యానాదిత్వేన చిత్ప్రకాశ్యత్వేన చ ఉత్పత్తౌ జ్ఞప్తౌ స్థితౌ వా స్వానపేక్షణాత్ । నను-అద్వితీయత్వాదివిశిష్టే తథా వ్యవహారేఽపి అవస్థాత్రయేఽప్యసన్దిగ్ధావిపర్యస్తత్వేన ప్రకాశమానాత్మరూపే అధ్యాసాధిష్ఠానే సుఖాదిజ్ఞానరూపే చిన్మాత్రే తదభావేన తత్కల్ప్యయోర్యోగ్యత్వాయోగ్యత్వయోరభావ ఇతి–చేన్న; శుద్ధరూపాయశ్చితః ప్రకాశమానత్వేఽపి తస్యా ఏవ పరిపూర్ణాద్యాకారేణాప్రకాశమానత్వాత్ , తదర్థం తస్యా ఏవావరణకల్పనాత్, పరిపూర్ణాద్యాకారస్య మోక్షదశానువృత్తత్వేన శుద్ధచిన్మాత్రత్వాత్ । న చ–నిర్విభాగచితః కథమేవం ఘటత ఇతి వాచ్యమ్ ; ఆవరణమహిమ్నైవ పరిపూర్ణం బ్రహ్మ నాస్తి న ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారః అస్తి ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారప్రతిబన్ధశ్చ, అధ్యాసాధిష్ఠానత్వాదినా ప్రకాశమానతా చావిరుద్ధేతి ॥ అత ఏవ–అవేద్యత్వే సత్యపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వరూపస్వప్రకాశత్వవిరుద్ధే

యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే కథమిదానీమపి బ్రహ్మణి స్యాతామ్ ? న చ–
అజ్ఞానాదిమత్త్వేనాపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వం స్వరూపేణ చ తదయోగ్యత్వమిత్యవిరోధ ఇతి వాచ్యమ్; స్వరూపస్యాప్రకాశత్వాదితి–నిరస్తమ్ ; పరిపూర్ణాద్యాకారేణ ఇదానీం వ్యవహారాభావేఽపి అపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వానపాయాత్ I న చైవం-
సుఖాదేరజ్ఞానావచ్ఛిన్నచిత్ప్రకాశ్యత్వే 'సుఖాదికం న ప్రకాశత' ఇత్యనుభవాపాతేన సుఖాదికం ప్రకాశత ఇత్యనుభవార్థం చితోఽజ్ఞానానవచ్ఛేదేన ప్రకాశోఽఙ్గీకరణీయ ఇతి వాచ్యమ్ ; ఇష్టాపత్తేః, అనుక్తోపాలమ్భనత్వాత్ I న హ్యజ్ఞానావచ్ఛేదేన చిత్ ప్రకాశత ఇతి బ్రూమః I అత ఏవ చ–నిత్యాతీన్ద్రియేఽప్యజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా అపరోక్షవ్యవహారేణ తత్రాపి స్వప్రకాశాపత్తిరితి-నిరస్తమ్ ; అజ్ఞానానవచ్ఛేదేన తాదృశస్య వ్యవహారస్యోక్తేః I నను–
ప్రదీపావారకఘటాదివచ్చైతన్యావారకావిద్యా చైతన్యస్యాన్యసంబన్ధం ప్రతిబధ్నాతు అన్యం ప్రతి చైతన్యమాచ్ఛాదయతు, న తు చైతన్యం ప్రత్యేవ చైతన్యే
ఉక్తయోగ్యత్వరూపప్రకాశవిరోధినీ సా, న హి దీపో ఘటావృతోఽపి స్వయం న ప్రకాశతే; తమఃసంబన్ధపాతాత్, న చ - కల్పితభేదం జీవచైతన్యం ప్రతి శుద్ధచైతన్యమాచ్ఛాదయతీతి--
వాచ్యమ్ ; ఆవరణం వినా భేదకల్పనస్యైవాయోగాత్ I యో మోక్షే భావీ చిన్మాత్రస్యైవ చిన్మాత్రం ప్రతి ప్రకాశః, తదభావస్యైవేదానీమజ్ఞానేన సాధనీయత్వాచ్చేతి చేన్న; కల్పితభేదం జీవం ప్రతి శుద్ధచైతన్యస్యావృతత్వాత్ I న చ–
భేదకల్పనస్యావరణోత్తరకాలీనత్వాదిదమయుక్తమితి వాచ్యమ్ ;
భేదావరణయోరుభయోరప్యనాదిత్వేన పరస్పరమానన్తర్యాభావాత్ I యచ్చోక్తం-యో మోక్షే భావీ చైతన్యం ప్రతి ప్రకాశః తదభావ ఇదానీమజ్ఞానసాధ్య-ఇతి I తన్న; మోక్షే జన్యస్య చైతన్యప్రకాశస్యాభావాత్ , కల్పితభేదాపగమే శుద్ధచైతన్యం ప్రత్యేవ ప్రకాశస్య జీవం ప్రత్యపి సంభవాత్ I యచ్చోక్తం-ప్రకాశస్వరూపే చైతన్యే కథమజ్ఞానమ్ ? న హ్యాలోకే తమః ఇతి I తన్న; అజ్ఞానతమసోర్విరోధితాయామనుభవసిద్ధవిశేషాత్ I తథా హి-త్వదుక్తమర్థం న జానామీతి ప్రకాశమానే వస్తుని అజ్ఞానస్యానుభవాత్ స్వరూపచైతన్యం సాక్షీ వా నాజ్ఞానవిరోధి, తమసస్తు ఆలోకే సత్యననుభవాత్ ఆలోకమాత్రం తద్విరోధి I వస్తుతస్తు–"అవతమసే విషయప్రకాశకాలోకసహభావదర్శనేన తమస్యపి నాలోకమాత్రం విరోధి I న చ త్వదుక్తార్థం న ప్రకాశత" ఇత్యనుభవాదస్తు తత్ర భాసమానే అజ్ఞానమ్ , సుఖాదిస్ఫురణం భాసమానే న ప్రకాశత ఇత్యననుభవాత్ కథం తత్రాజ్ఞానమితి వాచ్యమ్ ; సుఖాదిస్ఫురణం న ప్రకాశత ఇత్యనుభవాభావేఽపి అనవచ్ఛిన్నాకారేణ న ప్రకాశత ఇత్యనుభవాత్ , ఆవారకాజ్ఞానస్య తత్రాప్యావశ్యకత్వాత్ I యదపి-- 'త్వదుక్తమర్థం న జానామీ'త్యత్ర భాసమానే నాజ్ఞానమ్ , కింతు గుహాస్థం తమశ్ఛన్నమితివత్ త్వదుక్తం న జానామీత్యనావృతసామాన్యావచ్ఛేదేనైవ విశేషాజ్ఞానమనుభూయతే, న హి పరచిత్తస్థమజ్ఞానం ప్రాతిస్వికరూపేణానూద్యతే, ఏవం చ తద్విశేషసంశయం ప్రతి తత్సామాన్యనిశ్చయ ఇవ తద్విశేషావచ్ఛిన్నాజ్ఞానజ్ఞానం ప్రతి తత్సామాన్యజ్ఞానమేవ హేతుః; తథా దర్శనాత్, న హి విశేషే జ్ఞాతే తదజ్ఞానధీర్దృష్టా, అవచ్ఛేదకజ్ఞానస్య హ్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానహేతుతాపి దర్శనాదేవ కల్ప్యా, న చాతిప్రసఙ్గః,

సామాన్యవిశేషభావస్యైవ నియామకత్వాత్ ఇతి । తన్న, అజ్ఞానం హి విశేషావచ్ఛిన్నతయా భాసతే, సామాన్యావచ్ఛిన్నతయా వా । ఆద్యే విశేషే భాసమానత్వమాగతమేవ । న హి విశేషమభాసయన్విశేషాజ్ఞానమిత్యవభాసయతి । తథా చ సామాన్యనిశ్చయజనితోఽపి సంశయో విశేషమవగాహతే యథా, తథా సామాన్యజ్ఞానజనితోఽప్యజ్ఞానప్రత్యయో విశేషం విషయీకరిష్యతీతి కుతో భాసమానే నాజ్ఞానమితి । న ద్వితీయః; సామాన్యజ్ఞానేన తదవచ్ఛిన్నతయైవ గృహీతస్యాజ్ఞానస్య విశేషసంబన్ధిత్వే మానాభావేన భాసమానే సామాన్య ఏవ జ్ఞానమవగతమ్ । వస్తునః ప్రతీతిప్రమాణకత్వాత్ । తథాచ పరచిత్తస్థం యథా అనూద్యతే, తథా జ్ఞానం తథైవాజ్ఞానం చేతి సిద్ధమ్ । నను యథా ద్వేషస్యేష్టత్వేఽపి ద్విష్టస్య నేష్టత్వమ్ , ఈశ్వరస్య భ్రాన్తిజ్ఞత్వేఽపి న భ్రమవిషయజ్ఞత్వమ్ ;
అస్మదాదీనామీశ్వరసార్వజ్ఞ్యజ్ఞానేఽపి న సర్వజ్ఞత్వమ్, ఏవమజ్ఞాతజ్ఞానాభావేఽపి అజ్ఞానజ్ఞానమితి–చేన్న; దృష్టాన్తాసంప్రతిపత్తేః । తథా హి-ఇచ్ఛా తావజ్ఞానసమానవిషయా, జ్ఞానం చావచ్ఛేదకతయా ద్విష్టమపి విషయీకరోతీతి ఇచ్ఛాయా అప్యవచ్ఛేదకతయా తద్విషయత్వాత్ । న హీచ్ఛా ఇష్టతావచ్ఛేదకావిషయా భవతి । ఏతావానేవ విశేషః । కించిత్ సాధ్యతయా విషయీకరోతి, కించిత్ అవచ్ఛేదకతయా । ఈశ్వరోఽపి భ్రమవిషయమగృహీత్వా భ్రమం న గృహ్ణాతి । భ్రమో హి భ్రమత్వేన గ్రాహ్యః । భ్రమత్వం చ రజతాభావవతి రజతఖ్యాతిత్వం వా, అసత్ఖ్యాతిత్వం వా, అనిర్వచనీయఖ్యాతిత్వం వా । తస్మిన్ గృహ్యమాణే సర్వథా విషయగ్రహః । ఇయాంస్తు విశేషః । యత్ భ్రాన్తః స్వాతన్త్ర్యేణ గృహ్ణాతి, ఈశ్వరస్తు తజ్జ్ఞానావచ్ఛేదకతయేతి, ఈశ్వరసార్వజ్ఞ్యజ్ఞానమస్మాకం తు సర్వజ్ఞపదేన । తత్ర సర్వపదప్రతిపాద్యం జానన్నేవాస్మదాదిస్తత్ర జ్ఞానసంబన్ధం గృహ్ణాతీతి ఈదృశం సార్వజ్ఞ్యమిష్టమేవ । విశేషస్త్వీశ్వరస్య న కుత్రాప్యజ్ఞానమ్ , అస్మాదృశాం తు విశేషేష్వజ్ఞానమితి కృత్వా । ఏవం చ జ్ఞాత ఏవ విశేషే అజ్ఞానజ్ఞానమితి । న చ-ఘటాదేరజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా భానేఽపి ఘటాద్యజ్ఞాననివృత్తిం వినా తదవచ్ఛిన్నసంయోగాదిజ్ఞానాదర్శనేన ప్రకృతేఽపి విషయావచ్ఛిన్నాజ్ఞానజ్ఞానార్థం తదవచ్ఛేదకవిషయాజ్ఞాననివృత్తేరపి వక్తవ్యత్వేనాజ్ఞానావిరోధిజ్ఞానవత్ అజ్ఞానావిరోధినీ అజ్ఞాననివృత్తిరపి స్వీకార్యా స్యాదితి వాచ్యమ్ ;
సంయోగాదిసత్త్వస్యావచ్ఛేదకఘటాదిసత్త్వసాపేక్షత్వేఽపి యథా అభావే న స్వాధికరణీయప్రతియోగిరూపావచ్ఛేదకసత్త్వాపేక్షా, విరోధాత్ ; తథా అజ్ఞానజ్ఞానస్యాపి న స్వవిషయాజ్ఞాననివృత్త్యపేక్షా, విరోధాత్ । న చైవం - తద్విషయకజ్ఞానాపేక్షాపి మాస్తు; విరోధస్య సమానత్వాత్ , అవిరోధకల్పనాబీజస్య జ్ఞాన ఇవాజ్ఞాననివృత్తావపి సమానత్వాత్ ; తథాచ విషయే అజ్ఞాత ఏవాజ్ఞానం జ్ఞాయతే, విషయవిశేషావచ్ఛిన్నబుద్ధిస్తు తమసీవ విశేషజ్ఞానానన్తరం 'ఏతావత్కాలమముమర్థం నాజ్ఞాసిషమి'త్యేవంరూపా జాయత ఇతి వాచ్యమ్ ।
హన్తైవమభావస్వభావవిరోధిప్రతియోగిజ్ఞాననిరపేక్షజ్ఞానవిషయత్వమభావవైలక్షణ్యసాధకమజ్ఞానే ఉపపాదితమాయుష్మతా । కించ యద్యజ్ఞానం స్వకాలే విషయావచ్ఛిన్నతయా న

భాసయేత్ , తదా తు ‘త్వదుక్తమర్థం న జానామీ'తి విషయావచ్ఛిన్నాజ్ఞానస్య వర్తమానార్థప్రత్యయో విరుధ్యేత । తస్మాత్ విషయాజ్ఞానసాధకత్వాత్ సాక్షిరూపవిషయప్రకాశోఽపి నాజ్ఞానవిరోధీ, కింతు ప్రమాణవృత్తిః । ఏకవిషయత్వేఽపి ప్రమాణవృత్తితదతిరిక్తవృత్త్యోరజ్ఞానవిరోధిత్వావిరోధిత్వే ఘటవిషయకయోః సౌరాలోకజ్ఞానయోః సౌరచాక్షుషప్రకాశయోర్వా తమోవిరోధిత్వావిరోధిత్వవదుపపద్యేతే । న చ–వృత్తిశ్చైతన్యస్య విషయోపరాగార్థేతి మతే అస్యా అజ్ఞాననివర్తకత్వాభావాత్ ఇదమయుక్తమితి వాచ్యమ్ ; అజ్ఞాననివర్తకత్వేన నివృత్తిప్రయోజకత్వస్యైవ ఉక్తత్వాత్ ।। తచ్చ సంబన్ధసంపాదనద్వారాఽస్మిన్పక్షేఽపి అస్త్యేవ । న చ–అజ్ఞానస్య స్వవిరోధిజ్ఞానాభావవ్యాపకత్వేన మోక్షేఽప్యజ్ఞానాపాత ఇతి వాచ్యమ్ ; మోక్షదశాయామజ్ఞాననివృత్తిశ్రవణేన స్వవిరోధిజ్ఞానప్రాగభావమాత్రవ్యాపకత్వాత్ । న చ-కథం ప్రమాణవృత్తిమాత్రవిరోధిత్వే అజ్ఞానస్య జ్ఞానమాత్రవిరోధిత్వేనైవ న జానామీత్యాకారేణ ప్రత్యయః ? ఇతి వాచ్యమ్; ఘటాదిమాత్రవిరోధినో ఘటాభావాదేః భావసామాన్యవిరోధిత్వేనాభావత్వేన ప్రతీతివత్ జ్ఞానవిశేషవిరోధినోఽప్యజ్ఞానస్య జ్ఞానసామాన్యవిరోధిత్వేన ప్రతీతిసంభవాత్ । న హ్యాభావపదాదినాభావప్రతీతౌ ఘటాభావో న భాసతే । అథ సా విరోధితా తత్ర విశేషమాత్రపర్యవసన్నా, సమం ప్రకృతేఽపి; అన్యత్రాభినివేశాత్ । న చ – 'న జానామీ'తి జ్ఞప్తివిరోధిత్వస్యైవానుభవాత్ కథం వృత్తివిరోధిత్వమ్ ? త్వన్మతే చైతన్యస్యైవ జ్ఞప్తిత్వాత్ , చైతన్యాజ్ఞానయోరవిరోధే జ్ఞానత్వాజ్ఞానత్వాయోగాదితి వాచ్యమ్; మన్మతే వృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యం జానామీతి వ్యవహారవిషయః । తథాచ న జానామీత్యనేన వృత్తిచితోరుభయోరప్యజ్ఞానవిరోధిత్వం విషయీక్రియతే । ఏవం చ న చైతన్యే అజ్ఞానవిరోధిత్వమ్ ; నాపి వృత్తౌ; వృత్త్యుపారూఢచిత ఏవార్థప్రకాశకత్వేన తథాత్వాత్ । నను-వృత్తేరప్యర్థప్రకాశకత్వం వినా జాతివిశేషేణైవాజ్ఞానతత్కార్యనివర్తకత్వే ఇచ్ఛాదినివర్త్యద్వేషాదివత్ సత్త్వాపత్త్యా శుక్త్యాది జ్ఞానవదర్థప్రకాశకత్వేన తన్నివర్తకత్వే వక్తవ్యే చైతన్యస్యాపి తత్సత్త్వేన తన్నివర్తకత్వావశ్యమ్భావేన తన్నివృత్త్యాపాతః; నిత్యాతీన్ద్రియే పరోక్షవృత్తౌ సత్యామప్యజ్ఞానానివృత్త్యా సుఖాదావపరోక్షవృత్త్యభావేఽపి స్ఫురణమాత్రేణాజ్ఞానాదర్శనేన చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం స్ఫురణస్యైవాజ్ఞానవిరోధిత్వాత్ ఇతి చేన్న; ప్రమాణవృత్త్యుపారూఢప్రకాశత్వేన నివర్తకత్వం బ్రూమః, న తు జాతివిశేషేణ, ప్రకాశత్వమాత్రేణ వా । అతో నేచ్ఛాదినివర్త్యద్వేషాదివదేతన్నివర్త్యానాం సత్త్వాపత్తిః, న వా చైతన్యమాత్రస్య నివర్తకత్వాపత్తిః । అత ఏవ–శాబ్దాదివృత్తౌ సత్యామపి అజ్ఞానానివృత్త్యా సుఖాదౌ ప్రమాణవృత్త్యభావే స్ఫురణమాత్రేణాజ్ఞానదర్శనేనాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం స్ఫురణస్యైవాజ్ఞానాదౌ విరోధిత్వమితి–నిరస్తమ్ ; పరోక్షవృత్తేర్విషయపర్యన్తత్వాభావేన న విషయగతాజ్ఞాననివర్తకత్వమ్, సుఖాదౌ చ జ్ఞాతైకసత్త్వాదజ్ఞాననివృత్తిం వినైవాజ్ఞానాదర్శనమ్ । అతోఽన్వయవ్యతిరేకయోరన్యథాసిద్ధ్యా స్ఫురణమాత్రం నాజ్ఞానవిరోధి । న చాత్మనోఽజ్ఞానాశ్రయవిషయత్వే స్వసత్తాయామప్రకాశవిధురత్వేన

స్వప్రకాశత్వసాధనాయోగః; పరిపూర్ణత్వాదినా
అప్రకాశవిధురత్వాభావేఽప్యధ్యాసాధిష్ఠానత్వాదినా
ప్రకాశమానతయాఽప్రకాశవిధురత్వసంభవాత్ I న చ-వృత్తిచితోర్వైషమ్యోక్తిరయుక్తా,
వృత్తివత్సాక్షిణోఽపి సమానవిషయతయా అజ్ఞానవిరోధిత్వానుభవాత్ , అన్యథా సాక్షివేద్యే
చైత్రేచ్ఛాసుఖాదౌ మైత్రస్యేవ చైత్రస్యాప్యజ్ఞానం స్యాత్, నో చేన్మైత్రస్యాప్యజ్ఞానం న స్యాదితి-
వాచ్యమ్ ; సాక్షిణి యదజ్ఞానవిరోధిత్వమనుభూయతే తన్నాజ్ఞాననివర్తకత్వనిబన్ధనమ్, కింతు
స్వవిషయ ఇచ్ఛాదౌ యావత్సత్త్వం ప్రకాశాదజ్ఞానాప్రసక్తినిబన్ధనమ్ I వృత్తేశ్చ స్వవిషయే
ప్రసక్తాజ్ఞాననివృత్తినిబన్ధనమేవేత్యుభయోర్వైషమ్యోక్తిర్యుక్తైవ I అజ్ఞానాప్రసక్తేరేవ చైత్రేచ్ఛాదౌ
చైత్రస్య నాజ్ఞానవ్యవహారః, మైత్రస్య తు ప్రమాత్రజ్ఞానాదేవ తద్వ్యవహారః I న చ–
తర్హ్యాత్మన్యపి తత ఏవ తదప్రసక్తిరితి-వాచ్యమ్ ; దత్తోత్తరత్వాత్ I కించ సాక్షివేద్యత్వం
తదప్రసక్తౌ తన్త్రమ్ , ఆత్మా తు న తద్వేద్యః; చిద్రూపత్వాత్ ప్రకాశ ఏవేతి I న చ తర్హి
సుతరామజ్ఞానానుపపత్తిః తేజసీవ తమసః, అన్యథా ఘటాదిరాలోకమివాత్మాపి స్వవ్యవహారే
జ్ఞానాన్తరమపేక్షతేతి వాచ్యమ్; అజ్ఞానావృతత్వాత్ ఘటవదజ్ఞాననివర్తకాన్తరాపేక్షా
చేత్తర్హీష్టాపత్తిః; వృత్తేరేవాపేక్షణాత్, ప్రకాశాన్తరాపేక్షాయాం జడత్వస్యోపాధిత్వాత్ ,
ప్రకాశత్వేఽప్యజ్ఞానావిరోధిత్వస్యోపపాదితత్వాత్ I అత ఏవ సర్వం వస్తు
జ్ఞాతతయాజ్ఞాతతయా చ సాక్షిచైతన్యస్య విషయః; జ్ఞానాజ్ఞానయోః
స్వవిషయావచ్ఛిన్నయోరేవ భానాత్ I ఏతేన–అన్ధకారావృతవత్
జ్ఞానాభావావచ్ఛేదకవిషయవచ్ఛాజ్ఞానావృతస్యాప్యప్రకాశేన సాక్షివేద్యత్వాయోగ ఇతి–
నిరస్తమ్; విషయావచ్ఛేదేనానుభవవిరోధాత్ I నను వృత్తేరజ్ఞానవిరోధిత్వేఽప్యాత్మవిషయా
వృత్తిరిదానీమప్యస్త్యేవేతి కథం తత్రాజ్ఞానమ్ ? కించ త్వన్మతే ఘటాద్యపరోక్షవృత్తేరపి
ఘటాద్యవచ్ఛిన్నచిద్విషయత్వేన సుతరాం చిత్యజ్ఞానాసంభవః, న చ–
విశిష్టచైతన్యరూపజీవవిషయా వా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యవిషయా వా
వృత్తిరజ్ఞానవిషయీభూతకేవలచిదవిషయత్వాదజ్ఞానవిరోధినీ న స్యాదితి–వాచ్యమ్ ; 'దణ్డీ
చైత్ర' ఇతి వృత్త్యా చైత్రాజ్ఞానానభిభవాపాతాత్ I ఘటాకాశజ్ఞానే మహాకాశాజ్ఞానస్య
మహత్త్వాజ్ఞానే పర్యవసానమ్ I అత ఏవాకాశో జ్ఞాత ఇతి ప్రతీతిః I న చ శ్రవణాదిజన్యైవ
వృత్తిరజ్ఞానవిరోధినీ; భ్రమకాలీనాపరోక్షజ్ఞానానధికవిషయజ్ఞానేన కారణాన్తరజన్యేనాపి
అజ్ఞానానివృత్తావతిప్రసఙ్గాత్ , అనధికవిషయత్వే శ్రవణాదివైయర్థ్యాత్ , సత్యత్వాపాతాచ్చేతి
చేన్న; యావన్తి జ్ఞానాని తావన్త్యజ్ఞానానీతి మతే అజ్ఞానవిశేషః ఏకాజ్ఞానపక్షే అవస్థావిశేషః
శక్తివిశేషో వా అవిద్యాగతో విశిష్టగోచరవృత్త్యా నివర్తత ఏవ I ప్రపఞ్చనిదానభూతం
తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యాఖణ్డార్థగోచరవృత్తినివర్త్యమజ్ఞానం పరమవశిష్యతే;
భేదభ్రమస్యానుభూయమానత్వాత్ I యథా అయమితి జ్ఞానాత్తత్రాజ్ఞానే నివృత్తేఽపి
సోఽయమిత్యభేదగోచరవృత్తినివర్త్యాజ్ఞానమవశిష్యతే I తథాచ విషయకృతవిశేషాభావేఽపి
కారణవిశేషజన్యత్వేన విశేషేణ నివర్తకత్వే శ్రవణవైయర్థ్యం సత్యతాపత్తిశ్చ నిరస్తౌ; అన్యథా
సోఽయమిత్యత్రాప్యగతేః I కించ జీవవిషయా వృత్తిరవిద్యావృత్తిః, న తు ప్రమాణవృత్తిః;

తస్యా ఏవాజ్ఞానవిరోధిత్వాత్ । తదుక్తం వివరణే–'జీవాకారాహంవృత్తిపరిణతాన్తఃకరణేన జీవోఽభివ్యజ్యత' ఇతి । అస్యార్థః–జీవాకారాహంత్వప్రకారకావిద్యావృత్తిః, తయా పరిణతాన్తకరణేనాన్తఃకరణపరిణామభూతజ్ఞానరూపవృత్తిసంసర్గేణ జీవోఽభివ్యజ్యత ఇతి । న చ–'ఘటోఽయమి'తి జ్ఞానేన చరమవృత్తినివర్త్యాజ్ఞానమపి నివర్తతామితి–వాచ్యమ్ । తదవచ్ఛిన్నాజ్ఞాతత్వప్రయోజకాజ్ఞానవిశేషాదేరేవ తద్వచ్ఛిన్నజ్ఞాననివర్త్యత్వస్య ఫలబలేన స్వీకారాత్ । అవతమస ఇవ విషయప్రకాశకాలోకస్య సర్వతమోఽనివర్తకత్వేఽపి కించిత్తమోనివర్తకత్వమ్ । తస్మాత్సిద్ధమాశ్రయత్వవిషయత్వభాగినీ శుద్ధచిదితి । ఏతేన-దేహాదిభేదో వా అభోక్తృత్వాద్యభేదో వా బ్రహ్మాభేదో వా అద్వితీయమాత్రాభేదో వా తద్విశిష్టాత్మా వా న తద్విషయః; తేషామాత్మమాత్రత్వే ఉక్తదోషాత్ , భిన్నత్వే అద్వైతక్షతేః, ఆవిద్యకత్వే అన్యోన్యాశ్రయాదితి అనుక్తోపాలమ్భనమపాస్తమ్ । బ్రహ్మాభేదాదేరాత్మమాత్రతాపక్షే తస్యాజ్ఞానవిషయత్వమేవ; దోషస్య పరిహృతత్వాత్ । యత్తు ప్రసఙ్గాదుక్తమ్-ద్వితీయాభావోపలక్షితాత్మనోఽజ్ఞానవిషయత్వే తాదృశస్యైవ చరమవృత్తివిషయత్వం వాచ్యమ్ । తథాచ వేదాన్తానామప్యుపలక్షణరూపప్రకారయుక్తోక్తాత్మపరత్వే అఖణ్డార్థతాహానిః; అకాకే కాకవదిత్యస్యేవాస్యాప్యప్రామాణ్యాపత్తిః, ఉపలక్షణస్య మిథ్యాత్వాత్-ఇతి । తత్రాఖణ్డార్థవాదే వక్ష్యామః । న చ–న్యూనాప్యఙ్గులిరధికమాచ్ఛాదయతి; అవిషయసంబన్ధిత్వాత్ , ఇయం హి విషయసంబన్ధినీ కథమధికమాచ్ఛాదయేదితి వాచ్యమ్ ; దత్తోత్తరత్వాత్ । తస్మాదవిద్యా స్వరూపత ఆశ్రయతో విషయతశ్చ సునిరూపా ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధావవిద్యాయా విషయోపపత్తిః ॥

అథాహమర్థస్యానాత్మత్వోపపత్తిః

తతశ్చాహంకారాదిసృష్టిః । నను-అహమర్థ ఆత్మైవ, తస్య కథమవిద్యాతః సృష్టిః, న చ–సుషుప్తౌ స్వయంప్రకాశమానస్యాత్మనః సంభవేఽప్యనేవంవిధస్యాహమర్థస్యాభావః, యది చ సుషుప్తావహమర్థః ప్రకాశేత; తర్హి స్మర్యేత హ్యస్తన ఇవాహంకారః, అనుభూతే స్మరణనియమాభావేఽపి స్మర్యమాణాత్మమాత్రత్వాదితి వాచ్యమ్ । హేతోరసిద్ధేః, తర్కే ఇష్టాపత్తేః । నహ్యద్యాపి స్వప్రకాశాత్మాన్యత్వమహమర్థే సిద్ధమస్తి । ఆత్మాన్యత్వేనాప్రకాశత్వసాధనే తేన చ తదన్యత్వసాధనే అన్యోన్యాశ్రయః। న చాహమర్థస్యాపరామర్శః, సుఖమహమస్వాప్సం న కించిదవేదిషమితి తస్యైవ పరామర్శాదితి చేన్న; అహంకారస్తావదిచ్ఛాదివిశిష్ట ఏవ గృహ్యేత ఇత్యావయోః సమమ్ । సుషుప్తౌ చ నేచ్ఛాదయ ఇతి కథం తదాఽహమర్థానుభవః ? న చ–ఇచ్ఛాదిగుణవి శిష్ట ఏవాహమర్థో గృహ్యేత ఇత్యత్ర న నః సంప్రతిపత్తిరితి వాచ్యమ్; గుణిగ్రహణస్య గుణగ్రహణవ్యాప్తత్వాత్ , అన్యథా రూపాదిహీనోఽపి ఘటః ప్రథేత । న చ రూపాదిరహితానాం తేషామసత్త్వం తత్ర బీజమితి వాచ్యమ్ ; పూర్వరూపనాశాగ్రిమరూపానుత్పత్తిక్షణాద్యక్షణాదౌ తద్వినాపి సత్త్వాత్ । ఏవం చ గుణాగ్రహణే కథం గుణిగ్రహణమ్ ? తథాచ నిర్గుణ ఏవాత్మా గృహ్యేత ఇతి స్వీకర్తవ్యమ్ । అనుభవాభావే చ న తస్య జాగరే పరామర్శః । తథా చాజ్ఞానాశ్రయత్వేన

సుషుప్తావనుభూయమానాదాత్మనోఽహంకారో భిన్నః । ఏవమేవాత్మాన్యత్వే సిద్ధే అఖణ్డప్రకాశత్వసాధనే నాన్యోన్యాశ్రయః । న చ తర్హి 'అహమస్వాప్స'మిత్యహమర్థస్య పరామర్శానుప్రవేశానుపపత్తిః; తదంశే పరామర్శత్వాసిద్ధేః । ఏవం సత్యపి యథాఽజ్ఞానాంశే తస్య పరామర్శత్వం, తథోపపాదితమధస్తాత్ । యద్యప్యహమస్వాప్సమిత్యాదిజ్ఞానానాన్య ఆత్మపరామర్శః, తథాప్యహమర్థస్య సుషుప్తికాలాననుభూతత్వేన తత్కాలే అజ్ఞానాశ్రయత్వేన చానుభూతాత్మన్యేవ పరామర్శత్వపర్యవసానమ్ । అత ఏవ చిదస్వపీత్ స్వయమస్వపీదితి పరామర్శాకారతాపత్తిర్నిరస్తా; తత్కాలానుభూతాన్తఃకరణసంసర్గే అహమిత్యాకారోపపత్తేః । యతూక్తం వివరణే-'అన్తఃకరణవిశిష్ట ఏవాత్మని ప్రత్యభిజ్ఞానం బ్రూమః, న నిష్కలఙ్కచైతన్యే, తస్య మోక్షావస్థాయినః శాస్త్రైకసమధిగమ్యత్వాత్ ఇతి । తత్ర న విరోధాయ । మోక్షావస్థాయినః శాస్త్రైకసమధిగమ్యత్వాదితి హేతూక్త్యా న నిష్కలఙ్క ఇతి ఉపాధిమాత్రవిరహిణి ప్రత్యభిజ్ఞాననిషేధేన చాన్తఃకరణపదస్య ఉపాధిమాత్రపరత్వాత్ । తథాచ సుషుప్తావప్యజ్ఞానోపహిత ఏవాత్మా గృహ్యతే । కించాన్తఃకరణవిశిష్టే ప్రత్యభిజ్ఞాననిషేధో నాభిజ్ఞానిషేధోఽపీతి న విరోధః; సుషుప్తావభిజ్ఞాయా ఏవోక్తత్వాత్ । న చ యద్యహమర్థో న పరామృశ్యేత, తర్హి 'ఏతావన్తం కాలం సుప్తోఽహమన్యో వే'తి సంశయః స్యాత్, న త్వహమేవేతి నిశ్చయ ఇతి వాచ్యమ్।। సుషుప్తికాలానుభూతాత్మైక్యాధ్యాసాదితి గృహాణ । యథా పూర్వదినానుభూతదేవదత్తాదభిన్నతయానుభూతే చైత్రే సోఽయం న వేతి న సంశయః, కింతు స ఏవేతి నిశ్చయః । కించ నిశ్చయే సతి సంశయాభావనియమః, న తు నిశ్చయాభావే సంశయనియమః । తదుక్తమ్-'ఆరోపే సతి నిమిత్తానుసరణమ్ , న తు నిమిత్తమస్తీత్యారోపః ఇతి । న చ–ఏతావన్తం కాలమహం స్వప్నం పశ్యన్నాసం జాగ్రదాసమిత్యత్రేవాహమస్వాప్సమిత్యత్రాపి అహమంశే పరామర్శత్వానుభవాత్ కథం తత్రాపరామర్శత్వమితి వాచ్యమ్; పరామృశ్యమానాత్మైక్యారోపాత్తద్భానాంశే పరామర్శత్వాభిమానాత్ । న చ–అపరామర్శే పరామర్శత్వారోపో న దృష్ట ఇతి వాచ్యమ్: తద్భిన్నే తత్త్వేనానుభూయమానే పరామర్శత్వారోపదర్శనాత్ । అత ఏవ– అహమర్థస్యాత్మాన్యత్వే యః పూర్వం దుఃఖీ, సోఽధునా సుఖీ జాత ఇతివత్ యః పూర్వం మదన్యః సుషుప్తః సోఽధునా అహం జాత ఇతి ధీః స్యాదితి–నిరస్తమ్; యథా దుఃఖిత్వేన ప్రాక్ జ్ఞానం, తథా మదన్యత్వేన ప్రాక్ జ్ఞానాభావాత్ । సుషుప్తావహమప్రకాశవత్ తదన్యత్వస్యాప్యప్రకాశ ఏవ । ఏవం చ ప్రాగసత్త్వాగ్రహణాత్ పూర్వకాలగృహీతేనాభిన్నతయా గృహ్యమాణత్వాచ్చ నాహఙ్కారే జన్మప్రత్యయః । వివేకినాం చైతాదృగ్బుద్ధావిష్టాపత్తేః । నచ– సిద్ధే అహమర్థస్యామాన్యత్వే పరామృశ్యమానాత్మైక్యారోపః, సిద్ధే చ తస్మిన్ సుప్తావప్రకాశేనాహమర్థస్యాత్మాన్యత్వసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యమ్; ఆత్మాన్యత్వసిద్ధేః ప్రాగేవాహమర్థాపరామర్శస్య సాధనాత్ అహమస్వాప్సమిత్యస్యైవాత్మపరామర్శత్వాఙ్గీకారేణ న దృష్టహానాదృష్టకల్పనాపత్తిః । అత ఏవ చ సుషుప్తావహమర్థప్రకాశే హ్యస్తన ఇవ స్మర్యేతేత్యత్ర నేష్టాపత్త్యవకాశః । కించ 'ఏతావన్తం కాలమహమిత్యభిమన్యమాన ఆసమి'తి పరామర్శః స్యాత్ । నచ–అహమర్థప్రకాశే తదభిమానాపాదనం కర్ణస్పర్శే కటిచాలనమితి

వాచ్యమ్ I తవైవ హి తత్ I అహమర్థమాత్రసాపేక్షతయా తదభిమానప్రకాశయోరుభయోః సమవ్యాప్తతయా పరస్పరప్రకాశేన పరస్పరపరామర్శాపాదనస్యావ్యధికరణత్వాత్ I న చ తవాపి 'ఆత్మేత్యభిమన్యమాన ఆసమి'తి పరామర్శాపత్తిః; అహంకారస్య తత్ర తన్త్రతయా తదభావే తత్రాపాదయితుమశక్యత్వాత్ I యత్తు–సుషుప్తావహమర్థో భాసత ఏవ I 'న కించిదహమవేదిషమి'తి
అజ్ఞానపరామర్శత్వాత్మాద్యజ్ఞానాదన్యదివాహమర్థాజ్ఞానాదన్యదేవాజ్ఞానం విషయః; అన్యథా విరోధాత్-ఇతి I తదజ్ఞానవిజృమ్భితమ్ , న హి సాక్షివేదనమజ్ఞానవిరోధి I సుషుప్తౌ చ యథాహమర్థానవభాసః తథోక్తమ్ I న విజానాత్యయమహమస్మీతి సుషుప్తివిషయా శ్రుతిరపి తదానీంతనాహమర్థాజ్ఞానే ప్రమాణమ్ I న చేయం శ్రుతిర్నాత్మానం న పరాంశ్చేతి సుషుప్తావాత్మాజ్ఞానశ్రుతివద్విశేషాజ్ఞానపరా, 'అహరహర్బ్రహ్మ గచ్ఛన్తి సతి సంపద్య న విదురి'త్యాత్మవేదనబోధకశ్రుతివిరోధేన విశేషాజ్ఞానపరత్వం యుక్తమ్ న చ ప్రకృతే తథా; విరోధాభావాత్ I యత్తు-అహమర్థస్తావత్ స్మర్తా I స చావిద్యావచ్ఛిన్నచైతన్యం వా, అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం వా I ఆద్యే యోఽహమకార్షం సోఽహం సౌషుప్తికాజ్ఞానాది స్మరామీత్యనుభవవిరోధః I అన్త్యే త్వహమర్థస్యైవ తదనుభవితృత్వం వాచ్యమ్ I స్మృతిసంస్కారానుభవానామేకాశ్రయాణామేవ కార్యకారణభావాత్ , యోఽహమన్వభూవం సోఽహం స్మరామీతి ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ-ఇతి I తన్న; దత్తోత్తరత్వాత్ I ఉక్తం హ్యవిద్యావచ్ఛిన్నచైతన్యమనుభవితృ I తదేవ చాన్తఃకరణావచ్ఛేదేనానుభూయమానం స్మర్తేతి న తయోర్వైరూప్యమ్ I నచ-అవిద్యావచ్ఛిన్నచితోఽపి నైక్యమస్తి, అన్తఃకరణరూపోపాధిభేదేన భేదాదితి వాచ్యమ్; అవిద్యావచ్ఛిన్న ఏవాన్తఃకరణావచ్ఛేదాత్ I న చ తథాప్యవిద్యాన్తఃకరణరూపోపాధిభేదేన మఠాకాశతదన్తఃస్థఘటాకాశయోరివ ఉపహితభేదః స్యాదితి వాచ్యమ్ ; దృష్టాన్తాసంప్రతిపత్తేః I తయోరేవోపాధ్యోః పరస్పరముపహితభేదకత్వమ్ I యౌ పరస్పరానుపహితముపధత్తః I అన్యథా కమ్బ్వవచ్ఛిన్నగ్రీవావచ్ఛిన్నాకాశాన్య ఏవ ఘటాకాశః స్యాత్ I న చైవం సుషుప్తావహమర్థాభావే అహం నిర్దుఃఖః స్యామితీచ్ఛయా సుషుప్త్యర్థం ప్రవృత్త్యయోగః; 'కృశోఽహం స్థూలో భవామీ'తివత్ ప్రవృత్త్యుపపత్తేః I న చ - తత్ర కార్శ్యాదినిష్కృష్టస్య శరీరస్యైవ స్థౌల్యాధికరణతయా వివేకినాముద్దేశ్యత్వమితి వాచ్యమ్; ప్రకృతేఽప్యన్తఃకరణాదినిష్కృష్టస్యైవ తదుద్దేశవిషయత్వాత్ I నను–"యోఽహం సుప్తః సోహం జాగర్మి' 'యోఽహం పూర్వేద్యురకార్షం సోఽహమద్య కరోమీ'తి ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తిః అహమర్థస్య భేదాత్, కృతహానాకృతాభ్యాగమప్రసఙ్గశ్చ; కర్తుర్భోక్తుశ్చాహమర్థస్య భిన్నత్వాత్ , అభిన్నే చైతన్యే కర్తృత్వాద్యభావాత్ , తదారోపస్యాప్యభావాత్ , దేహాదావతిప్రసఙ్గాచ్చేతి చేన్న; సుషుప్తౌ కారణాత్మనా స్థితస్యైవ ఉత్పత్త్యఙ్గీకారేణ సర్వోపపత్తేః I నచ-'అథ హైతత్పురుషః స్వపితీ'త్యారభ్య 'గృహీతం చక్షుర్గృహీతం శ్రోత్రం గృహీతం మన' ఇత్యాదిశ్రుతౌ
మనఆదీనామేవోపరమోక్తేర్నాహంకారోపరమ ఇతి వాచ్యమ్; మనస ఉపరమే తేనైవాహంకారోపరమస్యాపి ప్రాప్తేః I అహంకారో హి

అనుభవామీత్యాత్మానుబన్ధ్యనుభవస్యాహం కర్తేత్యచిదనుబన్ధికర్తృత్వాదేశ్చాశ్రయః చిదచిత్సంవలనాత్మకత్వాదధ్యస్తః । తస్య చాచితోఽన్తఃకరణస్యాపరమే ఉపరతిః । 'అథాతోఽహంకారాదేశః అథాత ఆత్మాదేశ' ఇతి శ్రుతిరపి పృథగుపదేశేన పార్థక్యే ప్రమాణమ్ । నను–ఆత్మనస్త్వన్మతే 'స ఏవాధస్తాది'త్యుపదిష్టేన భూమ్నైవాహంకారేణాప్యైక్యేఽపి పృథగుపదేశో యుక్తః । న చ-భూమాత్మనోర్భిన్నత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధయోః పృథగుపదేశ ఐక్యార్థః, ద్వయోః సార్వాత్మ్యాయోగాత్, అహంకారస్య తు ఆత్మైకత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధస్య పృథగుపదేశో భేదార్థ ఇతి వాచ్యమ్ ; అహమర్థాదన్యస్యాత్మనో భూమాఖ్యబ్రహ్మాభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షాసిద్ధత్వాత్తయోరప్యుపదేశో భేదార్థః, అహమర్థస్య తు బ్రహ్మాభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ తయోరుపదేశ ఐక్యార్థ ఏవ కిం న స్యాత్ ఇతి చేన్న; అహంకారాత్ భిన్నాత్మనో భూమరూపబ్రహ్మాభిన్నత్వస్య ప్రత్యక్షాసిద్ధత్వేఽపి తదభిన్నత్వస్యాపి తదసిద్ధతయా ఉభయోః సార్వాత్మ్యోపదేశానుపపత్తిసహకారేణాస్యాః శ్రుతేస్తయోరభేదపరత్వముచితమ్, ప్రకృతే చాభేదపరత్వే విరోధః; జడాజడయోరైక్యాయోగాత్ । న చ త్వన్మతే భూమాహంకారాత్మనాం బిమ్బప్రతిబిమ్బముఖస్థానీయావిద్యోపాధికబ్రహ్మజీవచిన్మాత్రత్వసంభవేనాహంకారస్య జీవాత్ పార్థక్యాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్। 'యత్ర నాన్యత్ పశ్యతి' 'స ఏవాధస్తాది'త్యాదినా భూమస్వరూపోక్త్యనన్తరం యత్రేత్యధికరణాధికర్తవ్యనిర్దేశాత్స ఇతి పారోక్ష్యనిర్దేశాచ్చ ద్రష్టుర్జీవాదన్యత్వప్రసక్తౌ తద్వారణార్థమ్ 'అథాతోఽహంకారాదేశ' ఇత్యహంకారేణ భూమ్ని నిర్దిష్టే అహంకారస్య దేహాదిసంఘాతే అవివేకిప్రయోగదర్శనాత్ తదభేదప్రసక్తౌ నిష్కృష్టాహంకారకేవలాత్మస్వరూపమాదాయ 'అథాత ఆత్మాదేశ' ఇతి ద్రభేద ఉచ్యత ఇత్యేతాదృశార్థపరత్వేన బిమ్బప్రతిబిమ్బకల్పనాయా అత్రాసంభవాత్ । సంభవే వా అవిద్యోపాధికజీవస్యాహంకారత్వోక్తిః స్థూలారున్ధతీన్యాయేన । అత ఏవ-'స ఏవేదం సర్వమ్' 'అహమేవేదం సర్వమ్' 'ఆత్మైవేదం సర్వమి'త్యాద్యుపసంహారాణాం 'స ఏవాధస్తాదహమేవాధస్తాదాత్మైవాధస్తాది'త్యుపక్రమైః 'సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వ' ఇత్యాదిశ్రుతిభిశ్చ (స్మృతిభిశ్చ?) సర్వగతత్వపరత్వేన న సార్వాత్మ్యపరత్వమ్ , యేనాహంపదస్య నిష్కృష్టాహంకారచైతన్యపరత్వం స్యాత్ । సర్వగతత్వం చానేకేష్వపి సంభవత్యేవ । భూమాత్మోపదేశాభ్యామేవ బ్రహ్మాత్మైక్యసిద్ధ్యా మధ్యే అహంకారోపదేశవైయర్థ్యం చేతి—నిరస్తమ్ । 'స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత' ఇతి ప్రశ్నానన్తరం కిం క్వచిదధిష్ఠానత్వమాత్రం పృష్టం, పరమార్థతః క్వచిదధిష్ఠితత్వం వా । ఆద్యే 'స్వే మహిమ్ని'త్యుక్త్వా ద్వితీయే భూమాతిరిక్తమేవ నాస్తీత్యేతదర్థపర—'అన్యో హ్యన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత' ఇతి పూర్వవాక్యానుసారేణ 'స ఏవాధస్తాది'త్యాదేరపి సార్వాత్మ్యపరత్వే నిశ్చితే ఏకత్రైవ వాక్యే ఉపక్రమాదికల్పనేనార్థాన్తరకల్పనాత్ ; కల్ప్యమానస్య చ ప్రకృతార్థానుపపాదకత్వాత్ , సర్వగతా జాతిరితి పక్షే వ్యాపకజాతేరివ భూమ్నోఽపి అన్యాధిష్ఠితత్వసంభవాత్, 'సర్వం సమాప్నోషీ'త్యాదిశ్రుతేః సార్వాత్మ్యపరత్వస్య ఉపపాదితత్వాత్ । నాపి మధ్యే అహంకారోపదేశవైయర్థ్యమ్; బ్రహ్మణ ఆపరోక్ష్యాయ అహంకారైక్యోక్తేః । న చ - త్వన్మతే

ప్రత్యగర్థరూపస్యాత్మన ఏవాపరోక్షైకరసత్వేన తద్రైక్యోక్త్యైవాపరోక్ష్యసిద్ధ్యా అహంకారే అవిద్యమానసార్వాత్మ్యోక్త్యయోగ ఇతి–వాచ్యమ్; ఆత్మసంబన్ధేనైవాహంకారోఽప్యపరోక్ష ఇత్యాత్మైక్యాదేవాపరోక్ష్యం యద్యపి సిద్ధం, తథాప్యహంకారే ఆపరోక్ష్యస్య సుప్రసిద్ధత్వాదహంకారోక్తిర్నా యుక్తా । యత్తు–'భూమా నారాయణాఖ్యః స్యాత్ స ఏవాహంకృతిః స్మృతః । జీవస్థస్త్వనిరుద్ధో యః సోఽహంకార ఇతీరితః ॥ అణురూపోఽపి భగవాన్ వాసుదేవః పరో విభుః । ఆత్మేత్యుక్తః స చ వ్యాపీ'త్యాదిస్మృత్యా శ్రుతేః సార్వాత్మ్యం నార్థః, కింతు సర్వగతత్వమ్-ఇతి । తన్న; శ్రుతివిరోధేన స్మృతేరేవ సార్వాత్మ్యపరత్వమ్, న తు స్మృత్యా శ్రుతేరన్యథానయనమ్ । న చ-మోక్షధర్మే–'అనిరుద్ధో హి లోకేషు మహానాత్మా పరాత్పరః । యోఽసౌ వ్యక్తత్వమాపన్నో నిర్మమే చ పితామహమ్ ॥ సోఽహంకార ఇతి ప్రోక్తః సర్వతేజోమయో హి సః ।' ఇత్యనేన 'సైవ హి సత్యాదయ' ఇతి సూత్రేణ చాహంకారస్యాత్మత్వమ్ , అన్యథా వ్యాప్త్యుక్తిరయుక్తా స్యాదితి వాచ్యమ్ ; 'అహంకారశ్చాహం కర్తవ్యం చే'తి శ్రుతేః 'మహాభూతాన్యహంకార' ఇతి స్మృతేః అహంకారస్య వ్యాపకత్వాసంభవాత్ 'అహం మనురభవమి'త్యాదావివాహమ్పదస్య నిష్కృష్టాహంకారచైతన్యపరత్వాత్ । నను-అనయోః శ్రుతిస్మృత్యోర్మహత్తత్వకార్యం మనఆదీనాం కారణం వైకారికాదిభేదేన త్రివిధమహంకారాదిపదవాచ్యం విషయః, న త్వహమర్థః; తథాచ స్మృతిః–'మహత్తత్త్వాద్వికుర్వాణాద్భగవద్వీర్యచోదితాత్ । క్రియాశక్తిరహంకారస్త్రివిధః సమపద్యత ॥' ఇత్యాదేరవిరుద్ధార్థమాదాయోపపత్తేః । విరుద్ధార్థత్వకల్పనాయాం 'బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చే'త్యత్ర క్షేత్రే ప్రయుక్తబుద్ధిశబ్దేన సంవిద ఉక్తౌ సంవిదోఽపి క్షేత్రత్వాపత్తిః । న చ బుద్ధిశబ్దస్య నానార్థత్వమ్, న త్వహంకారస్యాత్మాతిరిక్తార్థకత్వమితి వాచ్యమ్ ; దమ్భాహంకారసంయుక్తా' ఇత్యాదౌ దేహే అహంబుద్ధౌ గర్వే చ ప్రయోగేణ 'గర్వోఽభిమానోఽహంకార' ఇత్యభిధానేన చాహమర్థవాచిత్వనియమాభావాత్ , తథా చాత్మవాచ్యహంశబ్దోఽస్మచ్ఛబ్దసిద్ధః । అహంకారశబ్దోఽనాత్మవాచీ । తత్పర్యాయస్త్వహంశబ్దో మాన్తావ్యయమితి చేన్న; మాన్తదాన్తత్వభేదేనార్థభేదకల్పనమయుక్తమ్ । సర్వేషామేవ తేషామ్ 'అహమి'తి ప్రతీయమానాహంకారవిషయత్వమేవ పర్యాయతయైవ ప్రయోగదర్శనాత్ । అహంకారాతిరిక్తాత్మని ప్రయోగస్తు లక్షణయా; మాన్తదాన్తత్వేనానిర్ధారితాహంశబ్దస్యాహంకారే ప్రయోగదర్శనస్య నియామకత్వాత్ । యథా 'అనిరుద్ధో హి లోకేషు మహానాత్మా పరాత్పరః । యోఽసౌ వ్యక్తత్వమాపన్నో నిర్మమే చ పితామహమ్ ॥' ఇతి । 'సోఽహంకార ఇతి ప్రోక్తః సర్వతేజోమయో హి సః ।' ఇత్యత్ర లక్షణయాఽహంకారశబ్దః ఆత్మనీతి । యత్తు-అహమర్థే ఆత్మానాత్మధర్మదర్శనమసిద్ధమ్ ; కర్తృత్వాదేరాత్మధర్మత్వాత్ ఇతి । తత్ర కర్తృత్వాదేరనాత్మధర్మత్వం యథా తథా వక్ష్యామః । నను-అనాత్మధర్మత్వేఽపి కర్తృత్వాదేస్తదాశ్రయస్యాభానేఽపి కర్తృత్వాదికమాత్మని భాసతామ్, 'గౌరోఽహమి'త్యత్ర శరీరగతగౌరత్వమివేతి చేన్న; దృష్టాన్తాసంప్రతిపత్తేః, తత్రాపి దేహత్వేనాభానేఽపి గౌరత్వమనుష్యత్వాదినా తత్ప్రతీతేః । అనుమానం చ–అహమర్థః, అనాత్మా, అహంప్రత్యయవిషయత్వాత్ , శరీరవత్ । న చాహమర్థాన్తర్గతాధిష్ఠానభూతచితోఽపి

తత్ప్రత్యయవిషయత్వాత్ I తత్ర వ్యభిచారః; యేన రూపేణాహమ్ప్రత్యయవిషయతా తేన రూపేణ తస్యాప్యనాత్మత్వాత్ స్వరూపేణాహమ్ప్రత్యయవిషయత్వాభావాన్న వ్యభిచారః I అహమర్థః, ఆత్మాన్యః, అహంశబ్దాభిధేయత్వాత్, అహంకారశబ్దాభిధేయవత్ I న చాత్రాసిద్ధిః; పర్యాయతాయా దర్శితత్వాత్ I న చ త్వయాప్యాత్మనో గౌరోఽహమిత్యనాత్మారోపాధిఛానత్వం మా న భూవం భూయాసమిత్యాదినా పరమప్రేమాస్పదత్వమ్ అహమర్థస్య స్వసత్తాయాం ప్రకాశావ్యభిచారేణాత్మనః స్వప్రకాశత్వం చోక్తమ్, తత్సర్వమహమర్థస్యానాత్మత్వే న యుక్తం స్యాదితి వాచ్యమ్I ఇదమ ఇవాధిష్ఠానావచ్ఛేదకత్వేనాధిష్ఠానత్వోక్తేః I పరమప్రేమాస్పదత్వమహమర్థే ఆత్మైక్యారోపాత్ I న చైవమన్యోన్యాశ్రయః; సుషుప్తికాలీనప్రకాశాప్రకాశాభ్యాం వైధర్మ్యేణ భేదసాధనాత్ I న చాహమర్థప్రేమ్ణోఽన్యస్య ప్రేమ్ణోఽననుభవః I పరామర్శసిద్ధసుషుప్తికాలీనతాదృశప్రేమానుభవస్య సత్త్వాత్ I న చ– అహితే హితబుద్ధ్యా ప్రేమోత్పత్తిదర్శనేఽపి అప్రేమాస్పదే ప్రేమాస్పదతారోపో న దృష్ట ఇతి వాచ్యమ్ : అహమర్థే ఆత్మైక్యారోపనిబన్ధనం ప్రేమాస్పదత్వమ్ , న తు స్వాభావికమితి బ్రూమః, న తు ప్రేమాస్పదత్వారోపమ్ I అహమర్థాత్మనోర్భేదేఽపి అహమర్థస్య ప్రకాశావ్యభిచారః స్వప్రకాశాత్మసంబన్ధం వినా న ఘటత ఇతి సోఽపి తత్ర ప్రమాణమితి నాయుక్తిలేశోఽపి I న చ–'సమారోప్యస్య రూపేణ విషయో రూపవాన్ భవేత్ I విషయస్య తు రూపేణ సమారోప్యం న రూపవత్ II' ఇతి వాచస్పత్యుక్తేరన్తఃకరణగతాప్రేమాస్పదత్వస్యైవాత్మని ప్రతీత్యాపత్తిరితి వాచ్యమ్; కిమధిష్ఠానగతధర్మస్యారోప్యేఽభానమాపాద్యతే, ఆరోగ్యగతధర్మస్యాధిష్ఠానే భానం వా I నాద్యః; యద్ధర్మవత్తయా జ్ఞాయమానే అధిష్ఠానే ఆరోప్యనివృత్తిస్తస్యైవారోప్యేఽభాననియమేన ప్రకృతే తదభావాత్ I న ద్వితీయః; అధిష్ఠానగతధర్మప్రతీత్యవిరోధినః ఆరోప్యగతస్యాధిష్ఠానే భానేఽపి ప్రకృతే అవిరోధాత్ I ఆత్మైక్యాధ్యాసకాల ఏవ ప్రేమాస్పదత్వసంభవేనారోప్యేఽపి అప్రేమాస్పదత్వాప్రతీతేః కుతో విషయే తత్ప్రతీతిః యథా ఇదమితి రజతాధ్యాసకాల ఏవ రజతే అనిదన్త్వాప్రతీతిః I యత్తు- కైశ్చిత్ పరిహ్రియతే సుఖానుభవరూపస్యాత్మనో అహమర్థాత్ భేదేనైవ సుఖమనుభవామీత్యాదౌ ప్రతీతిః-ఇతి, తన్న; వైషయికసుఖానుభవస్యాత్మాన్యత్వాత్ I న చ మోక్షే అహమర్థాభావేనాత్మనాశో మోక్ష ఇతి బాహ్యమతాపత్తిః, ప్రేమాస్పదస్యాహమర్థస్య త్వన్మతేఽపి నాశాత్ , తదన్యస్య శూన్యస్య తన్మతేఽప్యనాశాదితి వాచ్యమ్ ; ఔపాధికప్రేమాస్పదనాశేన బాహ్యమతప్రవేశపత్తౌ శరీరనాశేఽపి తదాపత్తేః I ఏతావతాహమర్థస్య ముక్త్యనన్వయేఽపి 'మామమృతం కృధి' 'జ్యోతిరహం విరజా విపాప్మా భూయాసమి'తి శ్రుతిరపి చైతన్యగతమేవామృతత్వం విషయీకరోతి, "అహం పుష్టః స్యామి'తీచ్ఛేవ స్వసమయవిద్యమానశరీరవృత్తిపుష్టిమ్ I న చ–'శరీరం పుష్టం స్యాది'తి శరీరమాత్రం పుష్టేచ్ఛావత్ 'ఆత్మమాత్రం ముక్తం స్యాది'తీచ్ఛాయా అదర్శనేన ముక్తేరనిష్టత్వాపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; ఇచ్ఛాసమయే అన్తఃకరణాధ్యాససంభవేన యద్యపి నామమాత్రగతముక్తీచ్ఛా, తథాపి విశిష్టగతముక్తీచ్ఛాయా ఏవ వివక్షితవివేకేన విశేష్యమాత్రగతముక్తివిషయత్వపర్యవసానాత్ తస్యామిష్టత్వోపపత్తేః I న

చాహమర్థస్యాన్తఃకరణగ్రన్థిత్వే 'మమ మన' ఇతి ధీర్న స్యాత్ ; చిదచిద్గ్రన్థిరహంకారః, అచిన్మాత్రమన్తఃకరణమ్ ఇతి భేదేన షష్ఠ్యుపపత్తేః । న చైవం–'మనః స్ఫురతి మనోఽస్తీ'త్యాదిజ్ఞానాదహమితి జ్ఞానస్య వైషమ్యానుభవో న స్యాత్ , చిదచిత్సంవలనవిషయత్వావిశేషాదితి వాచ్యమ్; సంవలనం హి న సంబన్ధమాత్రమ్, కింతు తాదాత్మ్యేన ప్రతిభాసః ।। స చ తత్ర నాస్తీతి విశేషాత్ । నను–సర్వాపి భ్రాన్తిర్ద్వ్యంశవిషయా; అన్యథా నిరధిష్ఠానకభ్రమాపత్తేః, న చ ‘అహమి'తి బుద్ధేర్ద్వ్యంశత్వమనుభూయతే; కల్ప్యతే చేత్, ఆత్మేతి బుద్ధేరపి ద్వ్యంశత్వం కల్ప్యతామితి చేన్న; కిమిదం ద్వ్యంశవిషయత్వమ్ ? అధిష్ఠానారోప్యవిషయత్వం చేత్తర్హీష్టాపత్తిః; అహమర్థమిథ్యాత్వస్యైవ ద్వితీయాంశవిషయత్వే ప్రమాణత్వాత్ । ఆత్మేత్యత్ర తు ద్వ్యంశవిషయత్వే నైవం ప్రమాణమస్తి, యేన తథా కల్ప్యతే । న చ ద్వ్యంశవిషయత్వం భిన్నభిన్నప్రకారావచ్ఛిన్నాధిష్ఠానారోప్యవిషయత్వమ్; రజతత్వసంసర్గారోపనిబన్ధనేదంరజతమితి ప్రతీతౌ వ్యభిచారాత్ । నహి రజతత్వేఽపి తత్ర కశ్చన ప్రకారో భాసతే; రజతాదేస్తత్ర ప్రకారత్వకల్పనే మానాభావాత్ , తత్కల్పనాం వినైవోపపత్తేః, తథా కల్పనాయామతిప్రసఙ్గాదప్రయోజకత్వాచ్చ । యద్వా–అత్రా'ప్యహం స్ఫురామి' ‘అహమస్మీ'తి ద్వ్యంశతా భాత్యేవ 'రూప్యం స్ఫురతి' 'రూప్యమస్తీ'త్యత్రేవ । ఇయాంస్తు విశేషః—యత్తత్ర ఇదంత్వావచ్ఛిన్నస్ఫురణమధిష్ఠానమితి ఇదం రూప్యమితి ధీః, ఇహ తు స్ఫురణమాత్రమధిష్ఠానమితి స్ఫురామీత్యేవ బుద్ధిః । న చ భ్రమస్యాప్యధ్యస్తత్వేనాధిష్ఠానత్వాయోగః, భ్రాన్తోఽసి । స్ఫురణం చైతన్యం బ్రూమః, న త్వవిద్యావృత్త్యాదికమ్ । ఏవం చ న ప్రత్యక్షమహమర్థస్యాత్మత్వే ప్రమాణమ్ । నాప్యనుమానమ్ । తథా హి-అహమర్థో, మోక్షాన్వయీ, తత్సాధనకృత్యాశ్రయత్వాత్ , సంమతవత్ , ఇత్యత్ర విశేషవ్యాప్తౌ దృష్టాన్తాభావః। న హి కృత్యాశ్రయే మోక్షాన్వయిత్వం క్వచిత్ సంప్రతిపన్నమస్తి; సామాన్యవ్యా ప్తేః స్వర్గసాధనకృత్యాశ్రయే ఋత్విజి స్వర్గానన్వయేన వ్యభిచారాత్ । అహమర్థః, అనర్థనివృత్త్యాశ్రయః, అనర్థాశ్రయత్వాత్ , సంమతవదిత్యత్ర శరీరే వ్యభిచారః । న చ తత్రానర్థాశ్రయత్వమసిద్ధమ్ । ‘అహమజ్ఞ" ఇతి ప్రతీత్యా అహమీవ ‘స్థూలోఽహమజ్ఞ' ఇతి ప్రతీత్యా శరీరేఽపి తత్సత్త్వాత్ , అన్యథా అసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ । అనాత్మత్వం, నాహమర్థవృత్తి, అనాత్మమాత్రవృత్తిత్వాత్ , ఘటత్వవదిత్యత్ర కృత్యాశ్రయావృత్తిత్వముపాధిః । నాపి ‘కస్మిన్న్వహముత్క్రాన్తే ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామి' ‘స ప్రాణమసృజత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా' ఇత్యాదౌ జగత్కారణే సతి ప్రాణమనఃసృష్టేః పూర్వమహంత్వోక్తేః ‘తదాత్మానమేవావేత్ అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యవధారణేన శుద్ధాత్మనోఽహన్త్వోక్తేః అనవద్యస్య బ్రహ్మణోఽహముల్లేఖోక్తేః ‘అహమిత్యేవ యో వేద్యః స జీవ ఇతి కీర్తితః । స దుఃఖీ స సుఖీ చైవ స పాత్రం బన్ధమోక్షయోః ॥' ఇత్యాదౌ మోక్షాన్వయోక్తేశ్చైతాః శ్రుతయః ప్రమాణమ్ ; విశిష్టవాచకస్యైవాహమ్పదస్య లక్షణయా నిష్కృష్టాహఙ్కారచైతన్యే ప్రయోగాత్ । లక్షణాబీజభూతాఽనుపపత్తిరుక్తా । ఏతేన–‘మామేవ యే ప్రపద్యన్తే' ఇత్యాదిస్మృతయోఽపి వ్యాఖ్యాతాః । అత ఏవ 'తద్యోఽహం

సోఽసావి'త్యాదావపి లక్షణాఽఽశ్రయణీయా; విశిష్టవాచకత్వేన క్లృప్తస్య విశేష్యే లక్షణాయా ఆవశ్యకత్వాత్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధావహమర్థస్యానాత్మత్వోపపత్తిః ॥

అథ కర్తృత్వాధ్యాసోపపత్తిః

నను-కర్తృత్వం యద్యనాత్మధర్మః స్యాత్ , కథమాత్మని భాసేత ? న చ-జపాకుసుమస్థ లౌహిత్యం స్ఫటిక ఇవాన్తఃకరణగతం కర్తృత్వమాత్మన్యధ్యస్యతే, న తు తాత్త్వికమ్ ; నిర్వికారత్వశ్రుతివిరోధాత్; సుషుప్తౌ బుద్ధ్యభావేఽకర్తృత్వదర్శనాచ్చేతి వాచ్యమ్ I ఏవం హి ‘రక్తం కుసుమ'మితివత్ కదాచిత్ మనః కర్త్రీతి ప్రత్యక్షప్రమా 'లోహితః స్ఫటిక' ఇతివత్ చైతన్యం కర్త్రీతి భ్రమశ్చ స్యాదితి–చేన్న; కర్తృత్వవిశిష్టాన్తఃకరణస్య చైతన్యాత్మనాధ్యాసేన న తథా ప్రతీతిః I కుసుమస్య తు స్ఫటికాత్మనా నాధ్యాస ఇతి వైషమ్యాత్ I న చ–అధిష్ఠానాత్మనాఽనధ్యస్తజపాకుసుమస్థానీయముపాధిం వినా భీషణత్వాదియుక్తసర్పస్య రజ్జ్వాత్మనేవ కర్తృత్వాదియుక్తబుద్ధేశ్చిదాత్మనాధ్యాసే రజ్జౌ భీషణత్వాన్తరస్యేవాత్మని కర్తృత్వాన్తరస్యానధ్యాసేన సోపాధికత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్; ఆత్మని కర్తృత్వాన్తరస్యైవాధ్యాసాత్ I న చ తర్హి కర్తృత్వద్వయస్య వివిచ్య ప్రతీతిః స్యాత్ ; ఆత్మాన్తఃకరణయోరైక్యాధ్యాసాత్ I రజ్జుసర్పాదౌ అధ్యస్యమానక్రూరత్వాది I విశిష్టసర్పాపేక్షయా అధికసత్తాకస్య సర్పాన్తరస్య సంభవేన నాయముపాధిః; అతో నిరుపాధికత్వమ్ I అత్ర త్వధ్యస్యమానాన్తఃకరణాపేక్షయా కర్తృత్వాదిధర్మవిశిష్టమన్యదధికసత్తాకం నాస్త్యేవేతి అన్తఃకరణమత్రోపాధిరితి న సోపాధికత్వానుపపత్తిః I న చ–ఏవమపి మనో న స్ఫురణమ్ , కింతు స్ఫురతీతి తయోర్భేదధీదశాయాం ప్రత్యేకం ‘రక్తం కుసుమం' ‘స్ఫటికో రక్తః' ఇతివత్ ‘మనః కర్తృ' ‘చైతన్యం కర్త్రీ'తి ప్రతీత్యాపత్తిరితి వాచ్యమ్; తాదాత్మ్యారోపవిరోధిభేదగ్రహస్యైవ తత్రప్రయోజకత్వాత్ ; ప్రకృతే చ తదభావాత్ I యత్వభేదగ్రహదశాయామపి “అయం భీషణః సర్పో భీషణః, అహం గౌరః శరీరం గౌరమితివత్ ‘మనః కర్తృ చైతన్యం కర్త్రీ'తి ప్రతీతిః స్యాదితి, తన్న; తాదాత్మ్యగ్రహస్యైవ ప్రతిబన్ధకస్య సత్త్వేన దృష్టాన్తస్యైవాసంప్రతిపత్తేః I యదపి సోపాధికత్వే తన్త్రత్వేనాధిష్ఠానసమసత్తాకత్వముపాధేః తద్ధర్మస్య వా, అధ్యస్యమానాపేక్షయాధికసత్తాకత్వం వా తయోరితి పక్షద్వయముద్భావ్య ప్రకృతే తద్ద్వయం న సంభవతీతి దూషణాభిధానమ్ , తదనుక్తోపాలమ్భనమ్ ; యదన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా యత్రప్రతీయతే తదపేక్షయా అధికసత్తాకతద్ధర్మాశ్రయాన్తరాభావస్యైవ సోపాధికత్వే తన్త్రత్వాత్ I న చైవం క్షీరసంపృక్తనీరైక్యాధ్యాసనిబన్ధనక్షీరధర్మప్రతీతిః సోపాధికీ స్యాత్ I తస్యాః సోపాధికత్వే ఇష్టాపత్తేః I నను బుద్ధిగతం కర్తృత్వం కిమహమర్థే, అహమర్థగతం వాత్మని అధ్యస్యతే I ఆద్యే ఆరోపితస్యాప్యనర్థస్యాత్మన్యభావే తస్య బన్ధమోక్షానధికరణత్వాపత్తిః, ద్వితీయే అనధ్యాసేనైవ ‘అహం కర్తే'తి ప్రతీత్యుపపత్తౌ కిమధ్యాసేనేతి–చేన్న; అహంకారస్తు

చిదచిద్గ్రన్థిరూపతయా ద్వ్యంశః । తత్రాచిదంశే బుద్ధౌ కర్తృత్వసత్త్వేఽపి తద్విశిష్టాయా బుద్ధేశ్చిత్త్రైక్యాధ్యాసం వినా అహం కర్తేతి ప్రతీతేరయోగేనాధ్యాసస్యావశ్యకత్వాత్ । ఏతేన—ఆరోపితకర్తృత్వస్యాప్యభావే ఆత్మనో బన్ధమోక్షానధికరణత్వం స్యాదితి-నిరస్తమ్ । న చ–'కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాది'త్యధికరణే త్వయాఽపి సాఙ్ఖ్యరీత్యా బుద్ధేః కర్తృత్వే ప్రాప్తే, జీవస్యైవేతి సిద్ధాన్తితత్వేన విరోధః ? న చావివేకనిబన్ధనం జీవనిష్ఠత్వమ్ అవివేకస్య సాఙ్ఖ్యమతేఽపి సత్త్వాదితి-వాచ్యమ్ ; బుద్ధేరేవ కర్తృత్వమ్ । భోక్తృత్వం చైతన్యస్యేతి పూర్వపక్షం కృత్వా కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరైకాధికరణ్యనియమేన భోక్తృత్వవత్ కర్తృత్వమప్యఙ్గీకర్తవ్యమిత్యుక్తమ్ ; న తు బుద్ధేః అకర్తృత్వమ్ ఆత్మనో వా స్వాభావికం కర్తృత్వమితి । 'యథా చ తక్షోభయథా' ఇత్యుత్తరాధికరణే పూర్వాధికరణోక్తస్యాత్మకర్తృత్వస్య స్వాభావికత్వపూర్వపక్షే ఔపాధికత్వస్య స్థాపితత్వాత్ । అతో న తదధికరణవిరోధః । యదపి బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణత్వం కథమితి ? తదప్యయుక్తమ్; అన్యత్ర కర్త్ర్యా ఏవ బుద్ధేరుపలబ్ధిం ప్రతి కరణత్వోపపత్తేః । న చ-కర్తృత్వాద్యనర్థరూపబన్ధస్య బుద్ధిగతత్వేన మోక్షస్యాపి తదన్వయాపత్తిః, అనర్థతన్నివృత్త్యోరైకాధికరణ్యనియమాదితి-వాచ్యమ్; కర్తృత్వాదేశ్చేతనగతతయైవానర్థతయా బుద్ధేరనర్థానాశ్రయత్వాత్ । న చ చైతన్యగతస్యానర్థత్వే చైతన్యస్యాప్యనర్థకోటౌ నివేశాపత్తిః; ఆత్మసంబన్ధిత్వేనైవానర్థస్య హేయత్వేనాత్మనోఽపి హేయత్వం సర్వమతేఽపి స్యాత్ । ఆరోపితత్వపురస్కారేణానర్థత్వాభావాత్ నాన్యోన్యాశ్రయః । న చ-శుద్ధాత్మనః కదాపి నానర్థాశ్రయత్వేన ప్రతీతిః, భ్రమకాలే అహం భోక్తా ప్రమాకాలే బుద్ధిర్భోక్త్రీతి ప్రతీతేరితి-వాచ్యమ్ ; శుద్ధస్య భోక్తృత్వాద్యనర్థానాశ్రయత్వేఽపి ఉపహితస్య శుద్ధాత్స్వాభావికభేదాభావేన బన్ధమోక్షసామానాధికరణ్యోపపత్తేః । ఏతేన బుద్ధిః శ్రవణాదికర్త్రీతి తస్యా ఏవ ఫలం మోక్షోఽపి స్యాదితి వాచ్యమ్; 'శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీ'తి న్యాయాత్, అన్యథాఽతిప్రసఙ్గాదితి–నిరస్తమ్; జాతేష్టిపితృయజ్ఞయోర్వ్యభిచారాత్ । న చ పూతపుత్రకత్వం స్వర్గభాగిపితృకత్వం వా కర్తృగతమేవ ఫలమ్ ; తస్య ఫలత్వేనాశ్రవణాత్ । న చ తాదృక్పుత్రకత్వం ఫలేన సమ్బన్ధః, న తు ఫలమితి వాచ్యమ్; ఏవం హి సంయుక్తసమవాయాదినా పిత్రన్యస్యాపి తత్ఫలం స్యాత్, అశాస్త్రీయత్వావిశేషాత్ । న చ–పిత్రర్థపుత్రగతం పూతత్వాదికం తదనుష్ఠాతుః పితురేవ ఫలమ్ , తేన తదుద్దేశాత్ ; న చేహాత్మా అన్తఃకరణార్థః, యేనాత్మగతో మోక్షః తస్యోద్దేశ్యః స్యాదితి వాచ్యమ్, ఆత్మా యద్యపి నాన్తఃకరణార్థః, అహమర్థగతతయా తథాపి ఫలస్యోద్దేశ్యత్వానుభవాత్ అహమర్థస్య చాత్మానాత్మరూపత్వేనాత్మన్యపి ఫలే ఉద్దేశ్యగతత్వానపాయాత్ । యద్వా-ఆరోపితానారోపితసాధారణం కర్తృత్వమేవ ఫలభాక్త్వే ప్రయోజకమ్ , తచ్చాత్మన్యస్త్యేవ । న చ–శరీరేఽప్యారోపితకర్తృత్వేన ఫలభాక్త్వాపత్తిః; ఫలపర్యన్తమసత్త్వేన ఫలభాక్త్వాసంభవాత్ । న హి కర్తుః ఫలభాక్త్వనియమం బ్రూమః, కింతు ఫలభాజః కర్తృత్వనియమమ్ ; అజనితఫలకర్మకర్తరి వ్యభిచారాత్, అప్రయోజకత్వాచ్చ । నను–మనసః కర్తృత్వం న ఘటతే; కృతికర్మత్వస్య కరణత్వస్య చ తద్విరోధినః శ్రుత్యాదిసిద్ధత్వాత్ , బుద్ధ్యభావేఽపి కర్తృత్వస్య శ్రూయమాణత్వాచ్చ । తథా హి

'తన్మనోఽకురుతే'త్యాదౌ మనసః కృతికర్మత్వమ్ 'శృణ్వన్తః శ్రోత్రేణ విద్వాంసో మనసే'త్యాదిశ్రుతౌ శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్ కర్మ ప్రారభతే నర' ఇత్యాదిస్మృతౌ చ కరణత్వమ్, మన ఉదక్రామన్మీలిత ఇవాశ్నన్ పిబన్నా స్తేవేత్యాదిశ్రుతౌ మనఉత్క్రమణేఽప్యాత్మనః కర్తృత్వమ్ , తథా 'పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స తత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణ' ఇత్యాదౌ స్వరూపావిర్భావరూపపరమముక్తావపి కర్తృత్వం 'కర్తా విజ్ఞానాత్మా యో వేదేదం జిఘ్రాణీ'తి 'స ఆత్మాఽఽనన్దభుక్తథా ప్రాజ్ఞ' ఇత్యాదిశ్రుతితశ్చ కర్తృత్వమ్, తథాచ బుద్ధిర్న కర్త్రీతి–చేన్న 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇత్యాదిశ్రుత్యా మనసః కర్తృత్వేన స్వకృతికర్మత్వవిరోధేఽపి తత్రేశ్వరకృతికర్మత్వస్య ఉపలబ్ధిం ప్రతి కరణత్వస్య చావిరోధాత్ ఈశ్వరే విద్యావృత్తిరూపజ్ఞానేచ్ఛావత్ తద్రూపకృతిసంభవాత్ । న చ-విజ్ఞానపదం బ్రహ్మపరమ్, 'విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేద । తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి శరీరే పాప్మనో హిత్వా । సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే ।' ఇత్యాదివాక్యశేషాదితి వాచ్యమ్ ; వాక్యశేషోక్తముముక్షుజ్ఞేయశుద్ధబ్రహ్మణో యజ్ఞకర్తృత్వాసంభవేన కర్తృత్వేన ప్రతిపాద్యమానే విజ్ఞానే తతోఽన్తరత్వనిశ్చయాత్, 'అన్నం బ్రహ్మేత్యుపాస్త' ఇత్యేతద్వాక్యసమానయోగక్షేమత్వాచ్చ । 'తత్రైవం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః । పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాత్ న స పశ్యతీ'త్యాదిస్మృతేః 'ప్రకృతేః క్రియమాణానీ'త్యాదిస్మృతేశ్చ । న చాత్మని స్వాతన్త్ర్యేణ కర్తృత్వనిషేధబోధకత్వమనయోః; సామాన్యతో నిషేధే బాధకాభావాత్ । అత ఏవ 'ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే'త్యాదావివశబ్దః । న చేవశబ్దః పరతన్త్రప్రభౌ ప్రభురివేతివత్ జీవకర్తృత్వే పరతన్త్రతామాత్రపరః, తద్వదత్ర బాధకాభావాత్ । న చ-బుద్ధ్యభావేఽపి ఆత్మనః కర్తృత్వశ్రవణాత్ బుద్ధేః కర్తృత్వాసంభవ ఇతి వాచ్యమ్ ; బుద్ధేః కర్తృత్వే జనకత్వమాత్రే వా సర్వథా తస్యా జీవనిష్ఠత్వేనాభిమతాయాం కృతావపేక్షణీయత్వేన తదభావే కర్తృత్వబోధకస్య తవాపి మతే ఉపచరితార్థత్వాత్ , నిర్ధర్మకత్వనిర్వికారత్వనిష్క్రియత్వాదిబోధకశ్రుతివిరోధాచ్చ । న చ నిర్ధర్మకత్వరూపధర్మభావాభావాభ్యాం వ్యాఘాతాత్ జ్ఞానత్వసాక్షిత్వాదివత్ సత్యస్యాసత్యస్య వా జ్ఞాతృత్వాదేరప్యాత్మన్యేవ సంభవాచ్చ నిధర్మకత్వశ్రుతిర్న శ్రూయమాణార్థపరేతి–వాచ్యమ్'; నిధర్మకత్వస్య ధర్మాభావరూపస్య బ్రహ్మస్వరూపానతిరేకేణ ధర్మత్వాభావేన వ్యాహత్యభావాత్ । యత్త్వసత్యస్య సత్యస్య వా జ్ఞాతృత్వస్యాత్మన్యపి సంభవ ఇత్యుక్తమ్ । తదిష్టమేవ; న హ్యారోపితమపి కర్తృత్వమాత్మని ప్రతి షేధామః । న చ–నిర్వికారత్వం ద్రవ్యాన్తరరూపతయా పరిణామాభావపరమ్, న తు విశేషాకారాభావపరమ్ , తచ్చాత్మనః కర్తృత్వాదిసత్త్వేఽప్యవిరుద్ధమితివాచ్యమ్ ; ద్రవ్యాన్తరరూపతయా పరిణామనిషేధకమపీదం వాక్యం నిర్ధర్మకశ్రుత్యనుసారేణ విశేషాకారమాత్రస్యైవ నిషేధపరమ్, సామాన్యనిషేధేనైవ విశేషనిషేధప్రాప్తేః । నాపి-నిష్క్రియత్వే క్రియా పరిస్పన్దో వా ధాత్వర్థో వా । ఆద్యే ఇష్టాపత్తిః, ద్వితీయే ఆత్మన్యపి అస్త్యాదిధాత్వర్థరూపసత్తాదేః సత్త్వేనాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ ।। బ్రహ్మణ ఏవ సద్రూపత్వేన తత్ర సత్తాదేరప్యభావాత్ , క్రియాపదస్య కృతిపరత్వాచ్చ । అత ఏవ మనసోఽభావే సుషుప్తౌ కర్తృత్వాద్యదర్శనమ్ । న చ-తదాపి శ్వాసాదికర్తృత్వం దృశ్యత ఏవ,

సుషుప్తౌ 'భూర్భూరితేవ ప్రశ్వసితీ'తి శ్రుతేరితి వాచ్యమ్; 'న తు ద్వితీయమస్తీ'త్యాదిశ్రుత్యా తం ప్రతి శ్వాసస్యైవాభావేన తత్కర్తృత్వస్య సుతరామసంభవాత్ I యద్వా క్రియాశక్తిప్రాధాన్యేన ప్రాణాత్మకస్యాన్తఃకరణస్య తదాపి సత్త్వేన తదుపాధికకర్తృత్వస్య తదాపి సత్త్వాత్ I తథాచ శ్రుతిరన్యపరా I దర్శనం చ ద్రష్టవిద్యాకల్పితశ్వాసాదివిషయమ్ I ఇదం చ దృష్టిసృష్టివాద ఏవ సమర్థితమ్ I 'కామః సంకల్ప' ఇత్యారభ్య 'హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవే'త్యన్తా శ్రుతిరపి మనసః కర్తృత్వపరా, న తు మనసో నిమిత్తత్వపరా I న చ–'మనసా వా అగ్రే సంకల్పయతీ'త్యాదిశ్రుత్యా 'ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ' ఇత్యాదిశ్రుత్యా చ మనసః కరణత్వమితి వాచ్యమ్; మనోవ్యతిరిక్తస్య సంకల్పానాశ్రయత్వేన 'మనసా వా' ఇతి శ్రుతేరుపచరితార్థత్వాత్ I నాపి—(౧) ఆత్మా, మోక్షసాధనవిషయకృతిమాన్ , తత్ఫలాన్వయిత్వాత్ , సంమతవత్, (౨) అజ్ఞానం, జ్ఞానసమానాధికరణమ్ , జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్ , జ్ఞానప్రాగభావవత్, (3) దుఃఖాదిభోగః, మోక్షసమానాధికరణః, బన్ధత్వాత్ , సంమతవదిత్యాద్యనుమానైరాత్మనః కర్తృత్వసిద్ధిరితి-వాచ్యమ్ , ఆద్యానుమానే ఆరోపితానారోపితసాధారణకృతిమత్త్వం వా సాధ్యమ్ అనారోపితకృతిమత్త్వం వా I ఆద్య ఇష్టాపత్తిః, ద్వితీయే జాతేష్టిపితృయజ్ఞజన్యఫలాన్వయిని వ్యభిచారః I ద్వితీయానుమానేఽపి ఆరోపితానారోపితసాధారణజ్ఞానాధికరణవృత్తిత్వం వా, అనారోపితజ్ఞానాధికరణవృత్తిత్వం వా I అత్రాప్యాద్యే ఇష్టాపత్తిః, ద్వితీయే అనాదిభావభిన్నత్వస్యోపాధిత్వమ్ I తృతీయానుమానే ఆరోపితానారోపితసాధారణసంబన్ధేన మోక్షసామానాధికరణ్యే ఇష్టాపత్తిః,అనారోపితసంవన్ధేన సామానాధికరణ్యే సాధ్యాప్రసిద్ధిః I తస్మాత్సిద్ధం మనసః కర్తృత్వమాత్మన్యారోప్యత ఇతి ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ కర్తృత్వాధ్యాసోపపత్తిః ॥

అథ దేహాత్మైక్యాధ్యాసోపపత్తిః

నను-అహమర్థస్యానాత్మత్వే బ్రాహ్మణోఽహం కాణ' ఇత్యాదిప్రత్యక్షం దేహేన్ద్రియాదౌ ఆత్మైక్యాధ్యాసే ప్రమాణం న స్యాత్, ఐక్యబుద్ధావాత్మనోఽవిషయత్వాదితి-చేన్న; అహమిత్యస్య ద్వ్యంశత్వేన చిదంశే కర్తృత్వాదివిశిష్టాన్తఃకరణైక్యాధ్యాసవత్ బ్రాహ్మణత్వకాణత్వాదివిశిష్టదేహేన్ద్రియాద్యైక్యాధ్యాసేనాత్మైక్యవిషయత్వసంభవాత్ I తథాచాత్మని దేహేన్ద్రియాద్యైక్యాధ్యాసో యుజ్యత ఏవ I న చ–ఏవం దేహాత్మైక్యస్య ప్రత్యక్షత్వే తద్విరోధ్యనుమానాగమయోరప్రామాణ్యప్రసఙ్గః, వహ్నిశైత్యానుమానవత్ , శ్రూయమాణార్థే 'యజమానః ప్రస్తర' ఇత్యాగమవచ్చ, తథాచ న దేహాత్మనోర్భేదసిద్ధిః స్యాదితి - వాచ్యమ్; చన్ద్రపరిమాణప్రత్యక్షవిరోధ్యనుమానాగమాదిదృష్టాన్తేన ప్రత్యక్షవిరోధినః పరీక్షితాగమానుమానాదేః ప్రామాణ్యస్య వ్యవస్థాపితత్వేన తథాపి తయోర్భేదసిద్ధిసంభవాత్ I న చ-పరస్పరభిన్నత్వేన నిశ్చితానాం దేహేన్ద్రియాదీనాం యుగపదేకాత్మైక్యాధ్యాసాయోగః, న హి భిన్నత్వేన నిశ్చితయో రజతరఙ్గయోరేకదైకశుక్తికాయమైక్యాధ్యాస ఇతి - వాచ్యమ్ ; 'దేహాదిన్ద్రియమన్యత్' 'ఇన్ద్రియాద్దేహోఽన్య' ఇతి భేదబుద్ధ్యా 'దేహోఽహమిన్ద్రియమి'త్యైక్యాధ్యాసాసంభవేఽపి బ్రాహ్మణాదన్యః కాణః కాణాదన్యః బ్రాహ్మణ

ఇతి భేదబుద్ధ్యభావేన బ్రాహ్మణోఽహం కాణ ఇత్యేకదా ఐక్యాధ్యాససంభవాత్ , సమానప్రకారకభేదధియ ఏవ విరోధిత్వాత్ I నను-భేదమాత్రస్యాప్యధ్యస్తత్వవాదినస్తవ దేహాత్మనోర్భేదస్యాప్యధ్యస్తత్వేన జీవబ్రహ్మణోరివ తదభేదస్తాత్త్వికః స్యాత్, మిథ్యాత్వం హి అధిష్ఠానజ్ఞానాబాధ్యాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమ్ I తద్బాధ్యాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వస్య సత్త్వేఽపి అసంభవాత్ I అభేదశ్చ భేదాత్యన్తాభావ ఇతి కథం భేద మిథ్యాత్వే అభేదః సత్యో న స్యాత్ ? న చ దేహస్యాప్యధ్యస్తత్వేన తేన సహాత్మనో న భేదో నాప్యభేద ఇతి - వాచ్యమ్; అధ్యస్తాదపి రూప్యాచ్ఛుక్తేః స్వజ్ఞానాబాధ్యభేదదర్శనాదితి - చేన్న; భేదస్య మిథ్యాత్వేఽపి అభేదో న తాత్త్వికః, భావాభావయోరుభయోరపి మిథ్యాత్వస్య ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ I ఇయాంస్తు విశేషః–యదత్రాభేదో వ్యవహారకాలీనేన పరీక్షితప్రమాణభావేనానుమానాదినా బాధ్యతే, భేదస్తు దేహాత్మనోర్న తేన, కింతు చరమవృత్త్యేతి I న చ–ఏవం గేహీతివత్ 'దేహీతి ప్రతీతి'ర్న స్యాత్ , కింతు దేహోఽహమితి - వాచ్యమ్ ; దేహత్వేన భేదగ్రహాత్ బ్రాహ్మణత్వాదినా భేదాగ్రహాచ్చ బ్రాహ్మణోఽహం దేహ్యహమిత్యుభయప్రతీత్యుపపత్తేః I దేవదత్తాద్యజ్ఞదత్తోఽన్య ఇతి భేదబుద్ధావపి తత్త్వేనోపస్థితాద్దేవదత్తాద్యజ్ఞదత్తే 'సోఽయ'మిత్యభేదభ్రమదర్శనాత్ I నను - బ్రాహ్మణోఽహం మనుష్యోఽహమితి కథమధ్యాసరూపమ్ ? మనుష్యత్వబ్రాహ్మణత్వాదేః శరీరవిశిష్టాత్మవృత్తిత్వేన ప్రమాత్వస్యైవ సంభవాత్ I తదుక్తం—"బ్రాహ్మణోఽహం మనుష్యోఽహమిత్యాదిస్తు ప్రమైవ నః I దేహభేదయుతో యస్మాత్ బ్రాహ్మణాదిపదోదితః II" ఇతి చేన్న; మనుష్యత్వాదేర్దేహవిశిష్టాత్మవృత్తిత్వే చక్షురాదిగమ్యత్వం న స్యాత్, దేహవిశిష్టాత్మనశ్చక్షురగమ్యత్వాత్ I న చ - ఏకదేశస్య చక్షుర్గమ్యత్వాత్ విశిష్టగతజాతిః చక్షుషా గృహ్యత ఇతి - వాచ్యమ్; వ్యాసజ్యవృత్తేరుభయయోగ్యతాయామేవ యోగ్యత్వనియమాత్ I అన్యథా ఐన్ద్రియకానైన్ద్రియకవృత్తిసంయోగద్విత్వాదేః ప్రత్యక్షతా స్యాత్ I వ్యాసజ్యవృత్తిత్వస్య జాతావదృష్టచరత్వాత్ పృథివీత్వాదినా సంకరాపత్తేః, తవ మతే ఆత్మనోఽణుత్వేన తవృత్తిత్వేఽతీన్ద్రియత్వప్రసఙ్గాత్ I న చైవం 'దేహో బ్రాహ్మణో మనుష్య' ఇత్యాదిప్రతీత్యాపత్తిః; అహంత్వసామానాధికరణ్యభ్రమజనకదోషస్యైవ తాదృక్ప్రతీతిప్రతిబన్ధకత్వాత్ ఉక్తబాధకైర్దేహవృత్తిత్వే అనన్యగతికత్వేన తథా కల్పనాత్, 'కృశోఽహం స్థూలోఽహమి'త్యాదౌ కార్శ్యాదివిశిష్టైక్యాధ్యాసస్యావశ్యకత్వాచ్చ I న చ - అయమౌపచారికప్రయోగః పుత్రే కృశే అహం కృశ ఇతివత్ , తదుక్తం —'కృశోఽహం కృష్ణ ఇత్యాదౌ కార్శ్యాదిర్దేహసంస్థితః I పుత్రాదిస్థితకార్శ్యాదివదాత్మన్యుపచర్యతే II' ఇతి వాచ్యమ్; ఏవం సతి దేహాదిభిన్నాత్మాస్తిత్వప్రతిపాదికాయా 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య' ఇతి శ్రుతేరనువాదకతాపత్తేః, మమ దేహ ఇత్యనౌపచారికః, అహం గౌర ఇత్యాద్యౌపచారిక ఇత్యత్ర వినిగమకాభావాచ్చ I నను - ఇదం వినిగమకమ్ , జాతమాత్రస్య పశ్వాదేః ప్రవృత్త్యాదిహేతోరిష్టసాధనతాద్యనుమితేర్హేతుర్యత్స్తన్యపానం, తదిష్టసాధనమ్ , యథా పూర్వదేహీయం స్తన్యపానమిత్యాదివ్యాప్తిస్మృతిస్తావన్న దేహాన్తరాస్మృతౌ యుక్తా, న చ 'మమ ప్రాక్ దేహాన్తరమభూది'తి స్మరతస్తస్యైక్యధీః

సంభవతికింత్వనేకమణ్యనుస్యూతసూత్రమివానేకదేహేష్వనుస్యూతమాత్మానం పశ్యతః స్వతో భేదధీరత్రేతి–చేన్న; పూర్వదేహస్మృతిం వినాపి అనుమితి హేతువ్యాప్తిస్మృతేః సంభవాత్ । న హి వ్యాప్యనుభవ ఇవ వ్యాప్తిస్మారణసమయేఽపి దృష్టాన్తజ్ఞానాపేక్షా । యేన తదర్థం తద్దేహస్మృతిరపేక్ష్యేత । న చ తథాపి 'యోఽహం బాల్యే పితరావన్వభూవం సోఽహం స్థావిరే ప్రణప్తౄననుభవామి యోఽహం స్వప్నే వ్యాఘ్రదేహః, సోఽహమిదానీం మనుష్యదేహ' ఇతి దేహభేదధీపూర్వకం స్వస్యైక్యమనుసన్దధానః కథం తతో భేదం న జానీయాదితి - వాచ్యమ్; విరుద్ధధర్మరూపలిఙ్గధీజన్యభేదధీసంభవేఽపి అపరోక్షాభేదభ్రమే అవిరోధాత్ । న చ–ప్రత్యక్షే ధర్మిణి భేదకసాక్షాత్కారో , భేదసాక్షాత్కారవ్యాప్తః, ఇహ చ వ్యావృత్తత్వేన బుద్ధిస్థదేహాదితో భేదకస్యానువృత్తత్వస్యాత్మని ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ వ్యావర్తకసాక్షాత్కారస్యైవైక్యాపరోక్షభ్రమవిరోధిత్వాత్ నిరుపాధికత్వేన విశేషదర్శనాప్రతిబధ్యత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ కథమైక్యభ్రమ ఇతి - వాచ్యమ్ ; భేదకసాక్షాత్కారస్య భేదసాక్షాస్కారేణ వ్యా ప్తేరైక్యారోపేణ సహ విరోధస్య చాసిద్ధేః । 'నీలా బలాకే'త్యత్ర నీలాత్ భేదకస్య బలాకాత్వస్య గ్రహేఽపి నీలభేదసాక్షాత్కారాభావస్య తదభేదసాక్షాత్కారస్య చ దర్శనాత్ । న చ తత్ర దోషప్రాబల్యాత్ తథా; ప్రకృతేఽపి దోషప్రాబల్యాన్నేతి కేన తుభ్యమభ్యధాయి ? ఏవం 'బ్రాహ్మణో యజేతే'త్యాదిశ్రుతిరపి బ్రాహ్మణత్వాశ్రయశరీరస్య జడత్వేనానియోజ్యతయా తదైక్యాధ్యాసాపన్నమాత్మానం నియుఞ్జానా తత్ర ప్రమాణమ్ । న చ బ్రాహ్మణత్వాశ్రయదేహేన సంబన్ధాన్తరమాదాయైవ నియోజ్యత్వోపపత్తిః; తస్యానతిప్రసక్తస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । తథా హి న తావత్సంయోగః; ఆత్మనో విభుత్వేన సర్వదేహసాధారణ్యాత్ । నాపి స్వస్వామిభావః సంబన్ధః; పశ్వాదిసాధారణత్వాత్ । నాపి సాక్షాత్ స్వస్వామిభావః సంబన్ధః; పశ్వాదివ్యావృత్తస్య దేహాదిగతస్వస్వామిభావే సాక్షాత్త్వస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । నాపీచ్ఛానువిధాయిత్వమ్ ; ఆమవాతజడీకృతే తదభావాత్ । నాపి తదిన్ద్రియాశ్రయత్వమ్ । తద్ధి తత్సంబన్ధేన్ద్రియాశ్రయత్వం వా, తజ్జ్ఞానజనకేన్ద్రియాశ్రయత్వం వా । నాద్యః; అతిప్రసఙ్గాత్ । న ద్వితీయః; జ్ఞానపదేన స్వరూపచైతన్యోక్తావసంభవః, అన్తఃకరణవృత్త్యుక్తౌ తేనాపి సంబన్ధార్థమధ్యాసస్యావశ్యకత్వాత్ । తద్వరం దేహస్యైవాధ్యాసికః సంబన్ధ ఇత్యుచ్యతామ్ । అత ఏవ సాక్షాత్ ప్రయత్నజన్యక్రియాశ్రయత్వం వా, తద్భోగాయతనత్వం వా, తత్కర్మార్జితత్వం వా సమ్బన్ధ ఇతి – నిరస్తమ్; తత్కర్మార్జితత్వస్య పుత్రాదిసాధారణత్వాచ్చ । న చ-తత్రాదృష్టేన స్వత్వమేవోత్పాద్యతే, న తు పుత్రాదిరితి వాచ్యమ్ ; గ్రామాదివత్ పుత్రస్య సిద్ధత్వాభావేన స్వత్వోత్పాదనార్థమపి తదుత్పాదనస్యావశ్యకత్వాత్ । అన్యథా స్వదేహసుఖాదిష్వప్యస్యాదృష్టేన స్వత్వమేవోత్పాద్యతే, న తు స్వదేహాదిరిత్యపి స్యాత్ । తథాచ పూర్వానుత్పన్నమదృష్టేన స్వత్వసహితమేవోత్పాద్యతే । పూర్వోత్పన్నే తు స్వత్వమాత్రమితి విభాగః । ఏతేన - శ్రుతిస్థం బ్రాహ్మణపదం కిం లక్షణయా దేహవిశేషైక్యాధ్యాసవత్పరమ్ , దేహవిశేషసంబన్ధపరం వా । సంబన్ధస్తు అన్యస్యాభావాదైక్యాధ్యాస ఏవ । యద్వా - దేహవిశేషపరమ్, ఆత్మా తదైక్యాధ్యాసాత్ప్రవర్తత

ఇతి । నాద్యః; విధౌ లక్షణాయా అయోగాత్, 'పుత్రమిత్రాదిషు వికలేషు సకలేషు వా అహమేవ వికలః సకలో వేతి' అధ్యాసస్వీకారేణ బ్రాహ్మణమిత్రస్య శూద్రస్యాధికారప్రసఙ్గాత్- శూద్రమిత్రస్య బ్రాహ్మణస్యానధికారప్రసఙ్గాచ్చ । న ద్వితీయః; తదిన్ద్రియాశ్రయత్వాదేః సంబన్ధాన్తరస్యైవ సంభవాత్ । న తృతీయః; తస్య జడత్వేన నియోజ్యత్వాసంభవాదితి– నిరస్తమ్ ; చరమపక్షే దూషణమనుక్తోపాలమ్భనమ్ ; ప్రథమద్వితీయపక్షయోరేవ క్షోదసహత్వేనాఙ్గీకారవిషయత్వాత్ , విధౌ లక్షణాయాః 'గోభిః శ్రీణీత మత్సర'మిత్యాదౌ దర్శనాత్ స్వీయత్వాద్యప్రతిసన్ధాననిబన్ధనస్య పుత్రమిత్రాదివ్యావృత్తస్యైవ సర్వానుభవసాక్షికస్యాధ్యాసస్య ప్రయోజకతయా నోక్తస్థలే అతిప్రసఙ్గాప్రసఙ్గౌ । కదాచిత్కస్య తాదృశాధ్యాసస్యైవ బ్రాహ్మణపదప్రయోగనిమిత్తత్వేన బ్రాహ్మణో న హన్తవ్య ఇత్యాదేః సుషుప్తవిషయత్వాదికమపి సంగచ్ఛతే। తథా జీవన్ముక్తవిషయత్వమపి తస్యావరణశక్తినిబన్ధనాధ్యాసాభావేఽపి విక్షేపశక్తినిబన్ధనాధ్యాససంభవాత్ । న చైవం కదాచిదధ్యాసస్య ప్రయోజకత్వే మహాపాతకేన నష్టబ్రాహ్మణ్యస్యాప్యధికారప్రసఙ్గః; తత్ర మహాపాతకస్యైవానధికారప్రయోజకత్వమ్, న తు బ్రాహ్మణ్యాభావస్య; 'పతితో బ్రాహ్మణ' ఇతి వ్యవహారేణ తదభావస్యైవాభావాత్ । తథాచోక్తం భాష్యే 'సర్వాణి విధినిషేధశాస్త్రాణ్యధ్యాసమూలానీ'తి । ప్రమాతృత్వాద్యన్యథానుపపత్తిరప్యధ్యాసే మానమ్ । కదాచిదధ్యాసస్యైవ ప్రయోజకత్వేన సుషుప్తౌ తదభావేఽపి జ్ఞాతృత్వస్య ఘటాదిప్రమాకాలే తదభావేఽపి ప్రమాతృత్వస్య దర్శనాత్ కథమైక్యాధ్యాసః తత్ర ప్రయోజక ఇతి–నిరస్తమ్ । తదుక్తం భాష్యే–'ప్రమాతృత్వాదికమధ్యాసమూలమి'తి । అత ఏవ చార్వాకాదీనామనభిసంహితప్రబలాగమానుమానాదీనాం దేహ ఏవాత్మేతి ప్రవాదః । అన్యథా ప్రత్యక్షప్రామాణ్యవాదినస్తస్య తాదృశవ్యవహారానుపపత్తేః । న చ - చార్వాకాదేరనుమానాభాసాజాతే దేహాత్మైక్యభ్రమే ప్రత్యక్షత్వాభిమాన ఇతి - వాచ్యమ్ ; ప్రత్యక్షేణ భేదే గృహీతే అనుమానాభాసాదినాఽభేదస్య బోధయితుమశక్యత్వాత్ । తథాచ ప్రత్యక్ష ఏవాయమైక్యభ్రమః । అత ఏవాఙ్గల్యా దేహం ప్రదర్శ్య వదత్యయమహమితి । అత ఏవ దేహాత్మైక్యనిషేధకశ్రుతిరప్యుపపద్యతే; అన్యథా తస్యాప్రసక్తప్రతిషేధకతాపత్తేః । న చ కుసమయప్రాప్తనిషేధికా సా; ప్రత్యక్షవిరుద్ధకుసమయస్యాప్యనవకాశాత్ । తస్మాదాభీరసాధారణాత్ 'అహం గౌర' ఇత్యాదిప్రత్యయాదాత్మన్యన్తఃకరణైక్యాధ్యాసాద్దేహతద్ధర్మాధ్యాసోఽపీతి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ దేహాత్మైక్యాధ్యాసోపపత్తిః ॥

అథ అనిర్వాచ్యత్వలక్షణోపపత్తిః

నను ఏవమవిద్యాయాం తన్నిబన్ధనాధ్యాసే చ సిద్ధేఽపి న తస్యామనిర్వచనీయత్వసిద్ధిః; లక్షణప్రమాణయోరభావాత్ । తథా హి - కిమిదమనిర్వాచ్యత్వమ్, న తావన్నిరుక్తివిరహః (౧); తన్నిమిత్తజ్ఞానవిరహో వా (౨) తన్నిమిత్తార్థవిరహో వా, (3) తన్నిమిత్తసామాన్యవిరహో వా (౪) । ఆద్యే అనిర్వాచ్య ఇత్యనేనైవ నిరుక్త్యా 'ఇదం రూప్య'మితి నిరుక్త్యా చ వ్యాఘాతః,

ద్వితీయే నిరుక్తిరూపఫలసత్త్వేన తన్నిమిత్తవిరహస్య వక్తుమశక్యత్వమ్, అత ఏవ న తృతీయః; అర్థస్య నిరుక్తావనిమిత్తత్వాచ్చ । ఫలసత్త్వాదేవ న చతుర్థః । నాపి సద్విలక్షణత్వే సత్యసద్విలక్షణత్వమ్ ; సదసద్రూపత్వేఽప్యుపపత్తేః। అత ఏవ న సత్త్వరాహిత్యే సత్యసత్త్వవిరహః (౬), తథాచ లక్షణాసంభవ ఇతి–చేన్న; సద్విలక్షణత్వే సత్యసద్విలక్షణత్వే సతి సదసద్విలక్షణత్వం (౭), సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వే సతి సదసత్త్వేన విచారాసహత్వం వా (౮), ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధ్యత్వం వా (౯) ఇత్యాదిలక్షణే నిరవద్యత్వసంభవాత్ । న చ-ఆద్యే సతోఽపి సదన్తరవిలక్షణత్వాత్ సిద్ధసాధనమితి వాచ్యమ్; సత్త్వావచ్ఛిన్నభేదస్య సన్నేతి ప్రతీతిప్రయోజకస్య సద్వైలక్షణ్యపదార్థత్వాత్ । నహి సతి సదన్తరభేదేఽపి సన్నేతి ప్రతీతిః । అతో న సిద్ధసాధనమ్ । ఏవం చ సత్త్వరహితత్వే సతి అసత్త్వరహితత్వే సతి సదసత్త్వరహితత్వమపి సాధు । స్యాదేతత్-సత్త్వం తావత్ సత్తాజాతిర్వా(౧), అర్థక్రియాకారిత్వం వా (౨), అబాధ్యత్వం వా (౩), ప్రామాణికత్వం వా (౪), అశూన్యత్వం వా (౫), బ్రహ్మత్వం వా (౬), పరాఙ్గీకృతం వా। (౭) నాద్యద్వితీయౌ; శుద్ధాత్మని సద్వైలక్షణ్యస్య ప్రపఞ్చే సద్వైలక్షణ్యాభావస్య చాపాతాత్, న తృతీయః; త్వన్మతే తుచ్ఛస్యాప్యబాధ్యత్వేన తత్ర సద్వైలక్షణ్యస్యానిర్వాచ్యత్వస్య బాధ్యత్వేనాసద్వైలక్షణ్యస్య చాయోగాత్ । న చతుర్థః; ప్రమా హ్యన్తఃకరణవృత్తిః, తద్విషయత్వస్య ప్రపఞ్చేఽపి సత్త్వేన సద్వైలక్షణ్యస్య తత్రాసత్త్వప్రసఙ్గాత్ । న పఞ్చమః; తస్య ప్రపఞ్చేఽపి విద్యమానత్వేన సద్వైలక్షణ్యాభావప్రసఙ్గాత్, న షష్ఠః; తద్వైలక్షణ్యస్య జగతి సత్త్వేనేష్టాపత్తేః, న సప్తమః; పరాభ్యుపగతసత్త్వస్యాసత్త్వవిరహరూపత్వేన ఉభయవైలక్షణ్యోక్త్యయోగాత్ । అత ఏవ ఏతేషాం విరహస్యాసత్త్వరూపత్వం–నిరస్తమ్ । అథాసత్త్వం, నిరుపాఖ్యత్వం, నిఃస్వరూపత్వం వా । నాద్యః; అసదాదిపదేనైవ ఖ్యాయమానత్వాత్ , న ద్వితీయః; స్వరూపేణ నిషేధపక్షే శుక్తిరూప్యాదేరపి నిఃస్వరూపత్వేనాసద్వైలక్షణ్యానుపపత్తేరితి చేన్న; పరాభిమతసత్త్వాసత్త్వే ఏవ వివక్షితే, న తు పారిభాషికే, అతో న తాదృక్సదసద్వైలక్షణ్యోక్తావిష్టాపత్తిః । నాపి తయోః పరస్పరవిరుద్ధత్వేన ఏకనిషేధస్యాపరవిధిపర్యవసన్నతయా ఏకత్రోభయవైలక్షణ్యం వ్యాహతమితి వాచ్యమ్; నిషేధసముచ్చయస్యాతాత్త్వికత్వాఙ్గీకారాత్ న వ్యాహతిః । న హ్యతాత్త్వికరజతేన శుక్తేర్విరోధః । న చ తర్హి సదాదివైలక్షణ్యోక్తిః కథమ్ ? తత్తత్ప్రతియోగిదుర్నిరూపతామాత్రప్రకటనాయ । న హి స్వరూపతో దుర్నిరూపస్య కించిదపి రూపం వాస్తవం సంభవతి। నను–సత్త్వాదిరాహిత్యస్యాతాత్త్వికత్వేఽపి సత్త్వాదేర్నిరూపత్వమాత్రేణానిర్వాచ్యత్వే పఞ్చమప్రకారావిద్యానివృత్తౌ 'నానిర్వాచ్యోఽపి తత్క్షయ' ఇతి అనిర్వాచ్యత్వనిషేధాయోగః; సత్త్వాదివత్తద్రాహిత్యస్యాప్యతాత్త్వికత్వే సత్త్వాదౌ ప్రమాణనిరాసేన తద్రాహిత్యే తదుక్త్యయోగః, అవిరోధాయ విధిసముచ్చయస్యైవాతాత్త్వికత్వస్వీకారశ్చేతి–చేన్న; పఞ్చమప్రకారావిద్యానివృత్తిపక్షే నైతత్త్రితయవిలక్షణత్వమాత్రమనిర్వాచ్యత్వమ్ , కింతు ముక్తికాలానవస్థాయిత్వసహితమ్ । తథాచ ముక్తికాలావస్థాయిన్యామవిద్యానివృత్తౌ అనిర్వాచ్యత్వనిషేధో యుజ్యతే । సత్త్వాదిరాహిత్యే తు

అబాధితార్థవిషయకప్రమాణోక్తిర్నాస్త్యేవ । జ్ఞాపకమాత్రోక్తిస్తదంశేఽసాధారణీ । అతో వాది విప్రతిపత్తినిరాసార్థా। అతాత్త్వికవిధిసముచ్చయాపత్తిస్త్విష్టైవ । న హ్యతాత్త్వికసత్త్వాసత్త్వే నిషేధసముచ్చయేఽపి విరుధ్యేతే । యత్తు విధిసముచ్చయస్యాతాత్త్వికత్వపక్షే భ్రాన్తిబాధవ్యవస్థా న స్యాదిత్యుక్తమ్ ; తన్న; అతాత్త్వికత్వాదేవ భ్రాన్తేర్బాధస్య సత్త్వప్రతిషేధస్యాప్రతిక్షేపాత్ సత్త్వస్యాతాత్త్వికత్వాచ్చ తదుపపత్తేః । నను– నిషేధసముచ్చయస్యాతాత్త్వికత్వం కిముభయాతాత్త్వికత్వాద్వా, ఏకైకాతాత్త్వికత్వాద్వా । నాద్యః; ఉభయతాత్త్వికత్వవదుభయాతాత్త్వికత్వస్యాపి విరుద్ధత్వాత్ , విధిసముచ్చయస్య తాత్త్వికత్వాపాతాచ్చ, ఏకైకప్రతియోగితాత్త్వికత్వాపత్తేరేవ న ద్వితీయోఽపి; తాత్త్వికాత్యన్తాభావప్రతియోగిన ఏవ అతాత్త్వికత్వాదితి చేన్న; ఉభయాతాత్త్వికత్వాదేవ నిషేధసముచ్చయస్యాతాత్త్వికత్వమ్ । న చోభయతాత్త్వికత్వవదుభయాతాత్త్వికత్వమప్యేకత్ర విరుద్ధమ్ ; వల్మీకాదావేకత్ర స్థాణుత్వపురుషత్వయోరతాత్త్వికత్వదర్శనాత్ । న చ పరస్పరవిరహరూపయోరేకత్రోభయోరతాత్త్వికత్వం విరుద్ధమ్ ; ఏకత్ర తన్త్వాదౌ ఘటతత్ప్రాగభావయోరుభయోరపి అతాత్త్వికత్వదర్శనాత్ । న చ ప్రతియోగితదత్యన్తాభావయోరేవాయం నియమః; నియామకాభావాదస్మాకమసంప్రతిపత్తేః । వస్తుతస్తు సత్త్వాసత్త్వయోర్న పరస్పరవిరహరూపత్వమ్ , కింతు పరస్పరవిరహవ్యాప్యతామాత్రమ్ । న చ తాదృశపారిభాషికసదసద్వైలక్షణ్యోక్తౌ నాస్మాకమనిష్టమితి వాచ్యమ్ ; సత్త్వమబాధ్యత్వమ్ , అసత్త్వం సత్త్వేన ప్రతీత్యనర్హత్వమ్ , తదుభయవైలక్షణ్యం చ తవ జగత్యసంప్రతిపన్నమితి కథమిష్టాపత్త్యవకాశః ? ఇష్టాపత్తౌ చ కథం న మతక్షతిః ? అత ఏవ ధ్వంసానుపలక్షితతదుపలక్షితసత్తాయోగిత్వరూపనిత్యత్వానిత్యత్వయోః సత్తాహీనే సామాన్యాదావభావవదుత్తరావధిరాహిత్యం నిత్యత్వం, భావాన్యనివృత్తిమత్త్వం చానిత్యత్వమ్ , తదుభయాభావః ప్రాగభావ ఇవ శుక్తిరూప్యాదౌ మిథ్యాభూతే సత్త్వాసత్త్వయోరభావః స్యాదిత్యాహుః; ఉక్తసత్త్వాసత్త్వయోః పరస్పరవిరహవ్యాప్యత్వేఽపి పరస్పరవిరహానాత్మకత్వాత్ । ఉక్తనిత్యత్వానిత్యత్వవత్ । నను-ఇదం నిత్యత్వానిత్యత్వయోర్మిలితయోర్వ్యతిరేకః సామాన్యే ప్రాగభావే చాస్తీత్యుక్తమయుక్తమ్ ; నిత్యత్వస్య సామాన్యానుగతధ్వంసాప్రతియోగిత్వరూపత్వాత్ , అనిత్యత్వస్య చ ప్రాగభావస్యాపి ప్రతియోగ్యేవ ధ్వంసః; భావస్యైవాభావో నివృత్తిః, అభావస్య తు భావ ఏవేతి స్వీకారాత్ । ధ్వంసోపలక్షితానుపలక్షితసత్తారాహిత్యరూపనిత్యత్వానిత్యత్వయోరేకత్ర సామాన్యాదౌ భావవదేకత్ర సత్త్వాసత్త్వే స్యాతామిత్యపి స్యాదితి–చేన్న; న హి వయం దృష్టాన్తమాత్రేణ సత్త్వాసత్త్వవ్యతిరేకయోరేకత్ర స్థితిం బ్రూమః, యేన ధ్వంసోపలక్షితానుపలక్షితసత్తారాహిత్యరూపపారిభాషికనిత్యత్వానిత్యత్వయోరేకత్ర సామాన్యాదౌ సద్భావనిదర్శనేన సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్ర సత్త్వముచ్యేత, కింతు ప్రమాణైః సిద్ధే నిషేధసముచ్చయే సామాన్యాదివ్యావృత్తనిత్యత్వానిత్యత్వయోర్నిషేధసముచ్చయం

దృష్టాన్తయామః । ఏవం చ
సామాన్యాద్యనుగతత్వదుక్తనిత్యత్వానిత్యత్వయోర్ని షేధసముచ్చయస్యాదృష్టాన్తత్వేఽపి న క్షతిః । అత ఏవోక్తమద్వ్యస్తే నిత్యత్వానిత్యత్వయోరివ సత్త్వాసత్త్వయోరప్యభావౌ న విరుద్ధౌ ధర్మిణ ఏవ కల్పితత్వేన విరుద్ధయోరపి ధర్మయోరభావాత్ , ఇతి । న చైవం కల్పితస్యానిత్యత్వాభ్యుపగమవిరోధః; తాత్త్వికానిత్యత్వాభావేఽపి ధర్మసమసత్తాకనిత్యత్వసత్త్వేనాభ్యుపగమే విరోధాభావాత్ । న చ కల్పితత్వహేతోర్విరుద్ధధర్మాభావరూపసాధ్యస్య చ భావాభావాభ్యాం వ్యాఘాత ఇతి వాచ్యమ్; అతాత్త్వికహేతుసద్భావేన తాత్త్వికధర్మాభావస్య సాధనేన వ్యాఘాతాభావాత్ । అత ఏవ స్వరూపతో దుర్నిరూపస్య న కించిదపి రూపం వాస్తవం సంభవతీతి ప్రాచాముక్తిరపి సఙ్గచ్ఛతే; వ్యావహారికేణైవ దుర్నిరూపత్వేన హేతునా వ్యావహారికవాస్తవరూపాభావస్య సాధనాత్ । అత ఏవ–దుర్నిరూపత్వరూపహేతోర్వాస్తవరూపాభావసాధ్యస్య చాతాత్త్వికత్వేఽసిద్ధిబాధౌ తాత్త్వికత్వే వ్యాఘాత ఇతి–నిరస్తమ్ ;
ధర్మిసమసత్తాకహేతుసాధ్యాదిసత్త్వేనాసిద్ధ్యాద్యభావాత్ , తాత్త్వికహేత్వాద్యభావాచ్చ న వ్యాఘాతః । స్వరూపతో దుర్నిరూపత్వం చ కల్పితత్వమేవ । ఏతేన–కిమిదం స్వరూపతో దుర్నిరూపత్వం కేనాపి ప్రకారేణ వా, కేనాపి దుర్నిరూపత్వమిత్యేతదన్యప్రకారేణ వా, సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం వా । నాద్యః; కేనాపి ప్రకారేణ దుర్నిరూపత్వమిత్యనేన ప్రకారేణ దుర్నిరూపత్వాదుర్నిరూపత్వాభ్యాం వ్యాఘాతాత్ । అత ఏవ న ద్వితీయః; కేనాపి ప్రకారేణ దుర్నిరూపత్వమిత్యేతదన్యప్రకారేణ దుర్నిరూపత్వస్య కేనాపి ప్రకారేణ దుర్నిరూపత్వాన్యత్వాత్ , మిథ్యాత్వాదినా కల్పితస్య సునిరూపత్వాచ్చ । న తృతీయః; తస్య సదసద్వైలక్షణ్యావాస్తవత్వాహేతుత్వాదితి–నిరస్తమ్; తృతీయపక్షస్య క్షోదసహత్వాచ్చ । తథా హి–సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం దుర్నిరూపత్వం హి బాధితతద్ద్వయకత్వమ్ । తచ్చ ధర్మవిశిష్టధర్మ్యతాత్త్వికత్వే హేతుః । తథాచ సదసద్వైలక్షణ్యమపి ధర్మస్తదతాత్త్వికత్వే కథం న హేతుః స్యాత్ । న చ–ఏవం కల్పితస్య దృశ్యాదృశ్యబాధ్యాబాధ్యదుర్నిరూపసునిరూపత్వాదిబహిర్భావోఽపి స్యాదితి వాచ్యమ్; తాత్త్వికదృశ్యత్వాద్యశేషధర్మబహిర్భావస్య కల్పితే ఇష్టత్వాత్ , అతాత్త్వికస్య దృశ్యత్వాదేర్వ్యావహారికప్రమాణైర్యథాయథమఙ్గీకృతస్యైవమప్యవిరోధాత్ । అదృశ్యత్వాదికం తు వ్యావహారికం నాస్త్యేవ । ప్రాతిభాసికం చైతదప్యఙ్గీకుర్మ ఏవ । ఏవం చ తార్కికమతే సంయోగతదభావయోరివ భట్టమతే భేదాభేదయోరివ సత్త్వాసత్త్వాభావయోరప్యవిరోధ ఏవ । న చ–ఏవం సత్త్వాసత్త్వయోరపి తద్వదేవావిరోధః స్యాదితి వాచ్యమ్ అతాత్త్వికయోరవిరోధే ఇష్టాపత్తేః, నిషేధసముచ్చస్యాపి తాత్త్వికస్యానఙ్గీకారేణ తత్సామ్యేన విధిసముచ్చయస్య తాత్త్వికస్యాపాదయితుమశక్యత్వాత్ । న చ తాత్త్వికసంయోగతదభావనిదర్శనబలాత్తదాపాదనీయమ్ ; దృష్టాన్తేఽపి తాత్త్వికత్వాసంప్రతిపత్తేః। నను అనిర్వాచ్యత్వం సత్త్వాసత్త్వాదినా విచారాసహత్వమ్ । తచ్చ న తావత్ సత్త్వాద్యనధికరణత్వమ్ ; అసతో బ్రహ్మణశ్చ నిర్ధర్మకత్వేన తత్రాతివ్యాప్తేః । న చ–

కల్పితసత్త్వాధికరణత్వం బ్రహ్మణ్యపీతి వాచ్యమ్; తస్య జగత్యపి విద్యమానత్వేన తత్రావ్యాప్తేః । నాపి సత్త్వాద్యత్యన్తాభావాధికరణమ్ ; నిర్ధర్మకబ్రహ్మణః సత్త్వవత్తదత్యన్తాభావస్యాప్యభావేన తుచ్ఛేఽప్యసత్త్వవత్తదత్యన్తాభావస్యాప్యభావేన కథంచిదతివ్యాప్తినిరాసేఽపి తుచ్ఛబ్రహ్మణోర్నిర్ధర్మకత్వేన ధర్మవత్త్వాదేరేవానిర్వాచ్యత్వలక్షణత్వాపాతాత్ , నిర్విశేషశ్రుత్యాపి వ్యాఘాతేన ధర్మమాత్రనిషేధాయోగేన బ్రహ్మణి సత్త్వరాహియే తదత్యన్తాభావస్య దుర్వారత్వాత్ । నాపి సద్రూపత్వాద్యభావః; బ్రహ్మణః సత్త్వాభావేన సద్రూపత్వాభావేన తత్రాతివ్యాప్తేః । నాపి సత్త్వాదేరిత్థమితి నిర్వక్తుమశక్యత్వమ్ ; బ్రహ్మణ్యపి సత్త్వస్యేత్థమితి నిర్వక్తుమశక్యత్వాత్ । నాపి సత్త్వాదినా ప్రమాణాగోచరత్వమ్ ; అఖణ్డార్థనిష్ఠవేదాన్తైకవేద్యబ్రహ్మణోఽపి సత్త్వాదిప్రకారకప్రమాణాగోచరత్వాదితి-చేన్న; సత్త్వాదినా విచారాసహత్వం సత్త్వాద్యత్యన్తాభావాధికరణత్వమ్ । న చాతివ్యాప్తిః; బ్రహ్మణి సత్త్వవత్తదత్యన్తాభావస్యాప్యభావాత్ , అన్యథా నిర్విశేషత్వాదిశ్రుతివిరోధాపత్తేః । న చ నిర్విశేషత్వరూపవిశేషసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం వ్యాఘాతేన శ్రుతిరన్యపరా; విశేషస్య కల్పితత్వేన తదభావాసత్త్వేన తత్సత్త్వాభావేన వ్యాఘాతాభావాత్ । స్వాప్నగజతదభావవత్ । అత ఏవ సత్త్వరాహిత్యేఽపి తదత్యన్తాభావ ఆవశ్యక–ఇత్యపాస్తమ్ । నను ఏవం విశేషవత్త్వమ్, ధర్మవత్త్వం వా అనిర్వాచ్యత్వమస్త్వితి–చేన్న; ఆస్తాం తావదయం సుహృదుపదేశః । ఉక్తలక్షణస్య నిష్పన్నత్వాత్ । యద్వా–సత్త్వాదినా విచారాసహత్వం సద్రూపత్వాద్యభావః । సత్త్వరూపధర్మాభావేఽపి యథా బ్రహ్మణః సద్రూపత్వం తథోపపాదితమధస్తాత్ , అతో న అత్రాతివ్యాప్తిః । న చ–ఏవం సదాత్మకే బ్రహ్మణి శ్రౌతసత్యపదాదౌ లాక్షణికత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్; సత్త్వధర్మవిశిష్టవాచకస్య తస్య నిర్ధర్మకే లక్షణాయా ఆవశ్యకత్వాత్ । న హి నిర్ధర్మకస్వరూపవాచకత్వం కస్యచిదపి పదస్యాస్తి । నను సత్త్వాదిరాహిత్యమతాత్త్వికమపి న తావత్ ప్రాతిభాసికమ్ ; రూప్యప్రపఞ్చయోర్బ్రహ్మవత్ పారమార్థికత్వాపత్తేః। నాపి ధర్మిసమసత్తాకమ్ ; బాధబోధ్యస్య భ్రాన్తిసిద్ధేన సామ్యాయోగాత్ । నాపి వ్యావహారికమ్ ; జగతి వ్యావహారికత్వే రూప్యే ప్రతిభాసికత్వే చోక్తదోషాత్, రూప్యే వ్యావహారికత్వే చ జగతి పారమార్థికత్వాపాతేనాద్వైతహానిరితి చేన్న; ధర్మిసమసత్తాకస్యైవ సత్త్వాదివిరహస్యేష్టత్వాత్ । న చ బాధబోధ్యస్య భ్రాన్తిసిద్ధేన సామ్యాయోగః; బాధస్యాధిష్ఠానమాత్రగోచరత్వేన రూప్యవత్తత్సత్త్వవిరహస్యాపి సాక్షిసిద్ధతయా బాధబోధ్యత్వాభావాత్ । న చైవం సత్త్వప్రతీతివిరోధః; అతాత్త్వికస్య తస్యాప్యఙ్గీకారాత్ । న చ ఏవం తాత్త్వికసత్త్వవిరహస్యైవ లక్షణత్వపర్యవసానమ్ , తాత్త్వికత్వం చాబాధ్యత్వమ్, తథాచ బాధ్యత్వమేవ లక్షణమస్త్వితి వాచ్యమ్ ; బాధ్యత్వస్యాన్యవిశేషణత్వేనోపాత్తస్య లక్ష్యే ధర్మిణ్యనన్వయేన తన్మాత్రముపాదాయేతరవైయర్థ్యస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । న చ–శ్రుత్యా యుక్త్యా చ భేదం నిరాకుర్వతా కథం సదసద్భిన్నత్వరూపం తద్వ్యాప్తం వాఽనిర్వాచ్యత్వం సమర్థ్యత ఇతి వాచ్యమ్; మా విషీద; అతాత్త్వికస్యైవ తస్య సమర్థనాత్, బాధ్యత్వం తు

మిథ్యాత్వనిరూపణసమయ ఏవ నిరూపితమ్ I తస్మాత్ న శుక్తిరూప్యప్రపఞ్చసాధారణానిర్వాచ్యత్వలక్షణానుపపత్తిః II

II ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అనిర్వాచ్యత్వలక్షణమ్ II

అథావిద్యాద్యనిర్వాచ్యత్వే ప్రత్యక్షానుమానప్రమాణనిరూపణమ్

ప్రమాణం చ ప్రత్యక్షానుమానాగమార్థాపత్తయః I ప్రత్యక్షం తావ'న్మిథ్యైవ రజతమభా'దిత్యాది I న చ మిథ్యాశబ్దోఽసత్పర్యాయః; వక్ష్యమాణయుక్త్యా నృశృఙ్గాదిసాధారణసత్త్వస్య ఖ్యాయమానరూప్యాదౌ వక్తుమశక్యత్వాత్ I న చైతావన్తం కాలమసదేవ రజతమభాదిత్యనుభవవిరోధః; అనిర్వాచ్యత్వైకదేశసత్త్వవ్యతిరేకవిషయత్వేనైవోపపత్తేః I న చైవం 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే'త్యత్రాపి సత్యమిత్యస్యాసత్త్వవ్యతిరేకవిషయతయైవోపపత్తిః I బ్రహ్మణి సద్రూపతాయాః ప్రాగుపపాదితత్వేన తస్యాసత్త్వవ్యతిరేకవిషయత్వకల్పనాయా అనుచితత్వాత్ I తథాచ బ్రహ్మణి సత్రత్పత్యయస్య రూప్యే అసత్రత్పత్యయస్య చ సత్త్వాసత్త్వయోర్బాధకాసత్త్వతత్సత్త్వాభ్యాం విశేషేణ న ప్రసఙ్గసామ్యమ్ I అనుమానం చ 'విమతం సత్త్వరహితత్వే సతి అసత్త్వరహితత్వే సతి సత్త్వాసత్త్వరహితమ్ , బాధ్యత్వాద్దోషప్రయుక్తభానత్వాద్వా, యన్నైవం తన్నైవమ్ , యథా బ్రహ్మ I న చాప్రసిద్ధవిశేషణత్వమ్ ; సత్త్వాసత్త్వే, సమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగినీ, ధర్మత్వాద్రూపరసవత్, సత్త్వమసత్త్వానధికరణానిష్ఠమ్ , అసత్త్వం వా, సత్త్వానధికరణానిష్ఠమ్, ధర్మత్వాద్రూపవది'తి సామాన్యతస్తసిద్ధేః I న చ సాధ్యైకదేశసిద్ధ్యాయా అంశతః సిద్ధసాధనమ్ ; గుణాదికం గుణ్యాదినా భిన్నాభిన్నం సమానాధికృతత్వాదిత్యత్రేవ సిషాధయిషాబలేన సిద్ధసాధనవిరహస్యోపపాదితత్వాత్ I న చ–సత్త్వాసత్త్వయోః పరస్పరవిరహరూపతయా సాధ్యం వ్యాహతమితి-వాచ్యమ్; అతాత్త్వికత్వేన పరస్పరవిరహానాత్మకత్వేన చ సమాహితత్వాత్ I భేదస్య తాత్త్వికస్యైవ నిరసిష్యమాణత్వేన న తేన విరోధః I న చ బ్రహ్మవత్ సత్త్వరాహిత్యేఽపి సద్రూపత్వేనానిర్వాచ్యత్వాభావోపపత్త్యా అర్థాన్తరమ్ ; సత్త్వరహితస్య ప్రపఞ్చస్య సద్రూపత్వే మానాభావేన బాధాత్ I బ్రహ్మణి చ శూన్యతాపత్తిరేవ సద్రూపత్వే ప్రమాణమ్ I న చ-విమతం సదసదాత్మకమ్ , బాధ్యత్వాత్ , వ్యతిరేకేణ బ్రహ్మవదిత్యాభాససామ్యం, విమతమసత్ సత్త్వానధికరణత్వాత్, నృశృఙ్గవదితి సత్రత్పతిపక్షశ్చేతి వాచ్యమ్ ; ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్తిలక్షణవిపక్షబాధకతర్కస్య వక్ష్యమాణత్వేనాభాససామ్యసత్రత్పతిపక్షయోరభావాత్ I న చాసదేవ రజతమభాదితి ప్రత్యక్షబాధః; అసదిత్యస్య సత్త్వాభావవిషయకత్వస్యోక్తత్వాత్ , అన్యథా ఖ్యాత్యనుపపత్తేః I అతఏవ–మిథ్యాశబ్దోఽప్యసత్పర్యాయ ఇతి–నిరస్తమ్ I న చైవం బ్రహ్మణ్యపి సత్త్వాభావేనాసదితి బుద్ధిః స్యాత్ ; నిర్ధర్మకే సత్త్వరూపధర్మాభావవిషయకప్రతీతేరిష్టత్వాత్ , తుచ్ఛత్వవిషయకప్రతీతేరాపాదకాభావాత్ I న చైవమసత్త్వాభావేన జగతి సదితి

ప్రతీత్యాపత్తిః; ఇష్టాపత్తేః । న చ నృశృఙ్గాసత్త్వబుద్ధితో నాస్యా వైలక్షణ్యమనుభూయత ఇతి వాచ్యమ్ ; ఏతావతా తస్యా అపి సత్త్వరాహిత్యవిషయకత్వమస్తు న తు తదనురోధేన ఏతస్యాస్తుచ్ఛత్వవిషయకత్వమ్ ; తుచ్ఛత్వే అత్ర బాధకసత్త్వాత్ , సమానాకారప్రతీత్యోరపి విచిత్రవిషయకత్వస్య ప్రాగేవ దర్శితత్వాచ్చ । యత్తు–సత్త్వాసత్త్వవికల్పేషు ఆద్యద్వితీయయోర్జగతి సత్త్వరాహిత్యాంశే రూప్యాదావసత్త్వరాహిత్యాంశే తృతీయచతుర్థయోః ఉభయత్రాప్యసత్త్వరాహిత్యాంశే పశ్చమే తూభయత్ర సత్త్వరాహిత్యాంశే సప్తమేఽప్యుక్తన్యాయేన ఉభయత్రాప్యసత్త్వరాహిత్యాంశే ఏవమేవాబాధ్యత్వశూన్యత్వే ప్రామాణికత్వశూన్యత్వే చ పక్షే బాధాః, షష్ఠే త్వబాధ్యత్వరూపసత్త్వేనాప్యుపపత్త్యా అర్థాన్తరమ్-ఇతి, తన్న; పూర్వోక్తాసత్త్వమాదాయాంశతో బాధసిద్ధసాధనాదేః పరిహృతత్వాత్ । ఏవం సామాన్యతోఽనిర్వాచ్యత్వసాధకమప్యేతదర్థపరతయా నేయమ్ ।

వ్యాఘాతాదిపరిహారోఽప్యేవమేవ । నను సాధ్యప్రసిద్ధ్యర్థానుమానే సత్త్వాసత్త్వే, సమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగినీ న భవతః, పరస్పరాత్యన్తాభావత్వాత్ , ఘటత్వాఘటత్వవత్, అసత్త్వం, సత్త్వానధికరణానిష్ఠం న, తత్ప్రతిషేధరూపత్వాత్ , యథా అనిత్యత్వం, నిత్యత్వానధికరణానిష్ఠం న, ఏవం సత్త్వమపి పక్షీకృత్య ప్రయోక్తవ్యమితి సత్ప్రతిపక్షతా, పరస్పరవిరహానాత్మకత్వం చోపాధిరితి-చేన్న; సత్త్వాసత్త్వయోః పరస్పరవిరహానాత్మకత్వస్యోక్తత్వేన హేతోరసిద్ధత్వాత్ , ఉపాధేః సాధనవ్యాపకత్వాచ్చ, ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్త్యా విపక్షబాధకతర్కేణ ఉపాధిసత్ప్రతిపక్షయోరనవకాశాత్ । యత్తు-నిత్యానిత్యత్వదృష్టాన్తే సాధనవైకల్యముక్తం, తదయుక్తమ్ । పరేణ ధ్వంసాప్రతియోగిత్వతత్ప్రతియోగిత్వయోః పరస్పరవిరహరూపయోః నిత్యత్వానిత్యత్వయోః సవిధ ఏవోక్తేః । యత్తు-ఘటత్వాఘటత్వే, సమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగినీ, ధర్మత్వాద్రూపరసవత్, కల్పితత్వమకల్పితత్వానధికరణానిష్ఠమ్, ధర్మత్వాద్రూపవదితి చాభాససామ్యమ్, సద్విలక్షణత్వాసద్విలక్షణత్వకల్పితత్వాకల్పితత్వదృశ్యత్వాదృశ్యత్వదుర్నిరూపత్వాదుర్నిరూపత్వాదౌ ప్రథమస్య ద్వితీయతృతీయయోర్యథాక్రమమసద్వైలక్షణ్యే సద్వైలక్షణ్యే చ త్రిష్వపి జ్ఞేయత్వవ్యవహార్యత్వాదౌ వ్యభిచారశ్చ-ఇతి, తన్న; క్షితిః సకర్తృకా, కార్యత్వాత్ , ఘటవదిత్యనుమానే అఙ్కురః సకర్తృకః కార్యత్వాదిత్యాభాససామ్యమ్ అఙ్కురాదౌ వ్యభిచారో వా యథా న దోషః, తథా ధర్మత్వేన హేతునా సమానాధికరణాభావప్రతియోగిత్వం సాధయతో మమ ఘటత్వాఘటత్వాదౌ సాధ్యసత్త్వేన వ్యభిచారాభావాత్ హేతోశ్చానాభాసత్వాత్ । నహ్యవిరుద్ధధర్మత్వాదికం తాదృక్సాధ్యసత్త్వే ప్రయోజకమ్ , కింతు ధర్మత్వమాత్రమ్ । నహి దృశ్యత్వాదిధర్మాణాం కుత్రాప్యభావాసంభవః । తదుక్తం 'న హి స్వరూపతో దుర్నిరూపస్య కించిదపి రూపం వాస్తవం సంభవతీ'తి । అతఏవాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేఽపి న వ్యభిచారః । న చాత్మనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేనార్థాన్తరమ్; ఆత్మనో నిర్ధర్మకత్వేనాత్యన్తాభావస్యాప్యభావాత్ , అనాత్మనిష్ఠత్వేన విశేషణాద్వా । న చైవం కల్పితత్వమకల్పితత్వానధికరణానాత్మనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగి,

అనాత్మనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వాత్ , అకల్పితత్వవదిత్యాభాససామ్యమ్ । అస్యాః ప్రసక్తేరిష్టత్వాత్ । మిథ్యాత్వే యథా మిథ్యాత్వసాధకదృశ్యత్వాదేర్న వ్యభిచారః, తథాస్యాపి వాదివిశేషం ప్రతి ఏకదేశసాధనేన సాధ్యాప్రసిద్ధిశఙ్కాపి । తథా హి సత్ఖ్యాతివాదినం ప్రతి అసద్విలక్షణం విమతం సద్విలక్షణమ్, బాధ్యత్వాత్ , శుక్తిరజతసంసర్గవత్ , అసత్ఖ్యాతివాదినం ప్రతి సద్విలక్షణం విమతమ్ , అసద్విలక్షణమ్, అపరోక్షధీవిషయత్వాత్, ఘటవత్ । పక్షధర్మతాబలాదనిర్వచనీయత్వసిద్ధిః । యథా చ న సిద్ధసాధనవ్యాఘాతాదికం, తథోక్తమధస్తాత్ । ఏవం ప్రపఞ్చనిష్ఠవ్యతిరేకప్రతియోగిత్వం, సత్త్వాసత్త్వోభయవృత్తి, ప్రపఞ్చనిష్ఠవ్యతిరేకప్రతియోగిమాత్రవృత్తిత్వాత్ , వ్యవహార్యత్వవత్ । సదసదుభయవృత్తిత్వం, ప్రపఞ్చనిష్ఠవ్యతిరేకప్రతియోగిత్వవృత్తి, సత్త్వాసత్త్వోభయవద్వృత్త్యశేషవృత్తిత్వాత్ , భేదప్రతియోగిత్వవత్ । అప్రయోజకత్వమనుకూలతర్కోక్త్యా నిరసిష్యతే । తస్మాదనుమానమత్ర మానమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అవిద్యాద్యనిర్వాచ్యత్వే ప్రత్యక్షానుమానప్రమాణనిరూపణమ్ ॥

అథావిద్యాద్యనిర్వచనీయత్వేఽర్థాపత్తిప్రమాణనిరూపణమ్

అర్థాపత్తిరపి ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్త్యాదిరూపా తత్ర ప్రమాణమ్ । తథా హి విమతం రూప్యాది। సచ్చేన్న బాధ్యేత, అసచ్చేన్న ప్రతీయేత, బాధ్యతే, ప్రతీయతేఽపి, తస్మాత్ సదసద్విలక్షణత్వాదనిర్వచనీయమ్ , నను సత్తాజాత్యర్థక్రియాకారిత్వాదికమనఙ్గీకారపరాహతం త్వన్మతే వ్యభిచారి చ, న చ వ్యవహారదశాబాధ్యత్వమాపాద్యమ్ ; తథా సతి 'నేహ నానే'తి శ్రౌతనిషేధేన వ్యవహారదశాయామబాధ్యస్య జగతోఽనిర్వచనీయత్వాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ , యౌక్తికబాధస్య వ్యవహారదశాయామపి దర్శనాచ్చ । అబాధ్యత్వరూపం సత్త్వమాపాద్యావిశిష్టమ్ , ప్రామాణికత్వం తు బ్రహ్మనిష్ఠనిర్విశేషత్వాదౌ తత్త్వావేదకశ్రుతివేద్యే బ్రహ్మభిన్నతయా బాధ్యే వ్యభిచారీతి సత్త్వానిరుక్తిః ఇతి, మైవమ్ ; సత్త్వం హ్యత్ర ప్రామాణికత్వమ్, ప్రమాణత్వం చ తత్త్వావేదకత్వమ్ , తచ్చ లక్షణయా శుద్ధబ్రహ్మబోధకవేదాన్తవాక్యే, న తు నిర్విశేషత్వాదిధర్మప్రతిపాదకే, అతో న తత్ర వ్యభిచారః । న చ–స్వతః ప్రకాశమానే బ్రహ్మణి చిన్మాత్రే వైయర్థ్యాన ప్రమాణాప్రవృత్త్యా ప్రామాణికత్వాబాధ్యత్వయోర్వ్యాప్తిగ్రహో న స్యాత్, ప్రత్యుత బ్రహ్మభిన్న ఏవ ప్రామాణికత్వసత్త్వేన తస్య బాధ్యత్వేనైవ సహ వ్యాప్తిః స్యాదితి వాచ్యమ్; బ్రహ్మణః స్వప్రకాశత్వేఽపి వ్యవహారప్రతిబన్ధకాజ్ఞాననివృత్త్యర్థం ప్రమాణప్రవృత్తేః సఫలత్వాత్ । అతఏవ న బాధ్యత్వేన సహ ప్రామాణికత్వస్య వ్యాప్తిః; బ్రహ్మణి వ్యభిచారాద్విరోధాచ్చ । నహి తత్త్వమావేదయతా వేద్యమతత్త్వం నామ । నను రూప్యాదిబాధకస్య తత్త్వావేదకత్వే అద్వైతహానిః, అతత్త్వావేదకత్వే తన్నిబన్ధనం రూప్యాదేరప్రామాణికత్వం న స్యాదితి చేన్న; బాధకస్యాతత్త్వావేదకత్వేఽపి రూప్యాద్యప్రామాణికత్వే ప్రయోజకతైవ, బాధ్యాన్యూనసత్తాకత్వస్యైవ బాధకత్వే తత్రత్వాత్ , అతఏవ అతత్త్వావేదకవ్యావహారికప్రమాణబాధితస్యాపి రూప్యాదేరద్వైతవత్

స్వతఃప్రామాణ్యప్రయుక్తపారమార్థికత్వమస్తు । న చాస్య తత్త్వావేదకాద్వైతశ్రుతిబాధః; తస్యాః భేదశ్రుతివత్ ప్రత్యక్షప్రాప్తవ్యావహారికరూప్యనిషేధానువాదితయోపపత్తేరితి–నిరస్తమ్। అధికరణానాత్మకత్వపక్షే ద్వైతనిషేధస్యాపి వ్యావహారికత్వోపపాదనాచ్చ ॥కేచిత్తు– సదిత్యసత ఏవ విలక్షణమిహ వివక్షితం । న చ–అసత ఏవేత్యవధారణస్య సదసద్విలక్షణం న చేదిత్యర్థపర్యవసానేన ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యా ఆపాదకాప్రసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ । ప్రతియోగిప్రసిద్ధేరనుమానేన ప్రాగేవ సాధితత్వాత్ । న చ సదసద్విలక్షణం న చేదిత్యత్ర సత్ కిమితి పూర్వవికల్పప్రసరః; ప్రామాణికత్వరూపసత్త్వే దోషానవకాశాత్ । న చ బాధేనైవానిర్వాచ్యత్వసిద్ధ్యా ఖ్యాత్యుక్త్యయోగః; తస్యా అర్థాపత్త్యన్తరత్వాత్ , ఆకరే ఏకత్వోక్తిస్తు ప్రయోజనైక్యాదితి కణ్ఠతస్తాత్పర్యతశ్చేతి-ఆహుః । యద్వా—అబాధ్యత్వమేవ సత్త్వమ్ ; న చ తర్థ్యాపాద్యావైశిష్ట్యమ్, అబాధ్యత్వం హి త్రైకాలికనిషేధాప్రతియోగిత్వమ్ । తేన చ విపరీతప్రమావిషయత్వాభావ ఆపాద్యత ఇతి నాపాద్యావైశిష్ట్యమ్ । వ్యవహారస్యాపాద్యత్వేన వా నాపాద్యావైశిష్ట్యమ్ । న చ–బాధ్యత్వేనైవాసద్వ్యావృత్తేరపి సిద్ధ్యా అనిర్వచనీయత్వసిద్ధిపర్యవసానేన శేషవైయర్థ్యమ్ , న ప్రతీయేతేత్యత్ర విపర్యయే దృశ్యత్వేనైవ సద్వైలక్షణ్యసిద్ధ్యా న బాధ్యేతేత్యుక్తిరప్యయుక్తేతి వాచ్యమ్ ; బాధ్యత్వదృశ్యత్వయోరేకైకస్య సదసద్వ్యావృత్త్యుభయసాధకత్వం యద్యపి సంభవతి; తథాప్యేకైకస్య ఏకైకదేశవ్యాప్యత్వగ్రహదశాయాముభయోః సాఫల్యాత్, ఉభయవ్యాప్యమప్యేకైకమేకదేశసాధకత్వేనోపన్యస్యతః। ప్రతి ఏకైకసాధకత్వస్య దోషావహత్వాభావాత్ । అర్థాపత్తిద్వయం వైతత్ , ఏకత్వోక్తిస్తు అసతో బాధ్యత్వం సతోఽప్యాత్మనో దృశ్యత్వమఙ్గీకుర్వతః పరస్య మతే ఏకైకేన ఉభయసాధనాసంభవనిబన్ధనా । నను న బాధ్యేతేత్యత్ర బాధః కిం బాధకజ్ఞానేన నివృత్తిః, త్రైకాలికనిషేధో వా । ఆద్య ఇష్టాపత్తిః । ద్వితీయే అసద్విలక్షణత్వపక్షేణ బాధ్యతే చేతి విపర్యయాపర్యవసానమితి–చేన్న; ఉభయథాప్యదోషాత్ । న చాద్య ఇష్టాపత్తిః; జ్ఞాననివర్త్యత్వే శ్రుత్యాదిసంమతేరుక్తత్వాత్ । ద్వితీయేఽపి నాసద్విలక్షణత్వేన విపర్యయాపర్యవసానమ్ ; ప్రతిపన్నోపాధినిష్ఠనిషేధప్రతియోగిత్వస్యాసత్యసంభవేనాసద్వైలక్షణ్యస్యైవ విపర్యయపర్యవసానప్రయోజకత్వాత్ । అసచ్చేదిత్యత్రాపి యద్యప్యసత్త్వం న సత్తాజాతిరాహిత్యమ్ ; సత్తాహీనే సామాన్యాదౌ వ్యభిచారాత్ । యత్వాత్మని వ్యభిచారాదిత్యుక్తం పరైః, తన్న; తన్మతే ఆత్మని సత్తాయాః సత్త్వేనాపాదకస్యైవాభావాత్ , అస్మన్మతే చ తత్ర దృశ్యత్వస్యైవాభావేనాపాద్యస్యైవాభావాత్ , నాపి బాధ్యత్వమ్ , శుక్తిరూప్యాదౌ వ్యభిచారాపత్తేః; తథాపి నిరుపాఖ్యత్వం నిఃస్వరూపత్వం వా అసత్త్వమ్ । న చ– నిరుపాఖ్యత్వం ఖ్యాత్యభావః తథాచాపాద్యావైశిష్ట్యమితి వాచ్యమ్; నిరూపాఖ్యత్వస్య పదవృత్త్యవిషయత్వరూపత్వాత్ । నను–నిఃస్వరూపత్వం స్వరూపేణ నిషేధప్రతియోగిత్వమ్ , తచ్చ ప్రపఞ్చసాధారణమితి తత్ర వ్యభిచారః, న చ- పారమార్థికత్వాకారేణ నిషేధో న స్వరూపతః ప్రపఞ్చస్యేతి వాచ్యమ్ ; నిర్ధర్మకబ్రహ్మణ్యపి తేన రూపేణ నిషేధాత్తస్యాపి మిథ్యాత్వాపత్తేరితి-చేన్న; మిథ్యాత్వలక్షణే ప్రతిపన్నోపాధావితి

విశేషణబలాత్తత్ర నాతివ్యాప్తిరిత్యుక్తత్వాత్ । యస్మిన్నపి పక్షే ప్రపఞ్చస్య స్వరూపేణ నిషేధః, తదా అప్రతిపన్నోపాధికత్వే సతి స్వరూపేణ నిషేధప్రతియోగిత్వం నిఃస్వరూపత్వమ్ । న చైతత్ ప్రపఞ్చేఽస్తి, యేన తస్మాదసన్న భవతీతి విపర్యయపర్యవసానం న స్యాత్ । నను - న ప్రతీయేతేత్యత్ర ప్రతీతిసామాన్యవిరహస్తావదాపాద్యతే, తదయుక్తమ్ , అసన్నృశృఙ్గమిత్యాదివాక్యాదసతోఽపి ప్రతీతేః, అన్యథా అసద్వైలక్షణ్యజ్ఞానాయోగః, అసత్ప్రతీతినిరాసాయోగశ్చ, అసత్పదస్య అనర్థకత్వే ప్రయుక్తపదానాం సంభూయ కార్యకారిత్వాయోగే బోధకత్వానుపపత్తిః, అసతోఽసత్త్వేనాప్రతీతౌ అసద్వ్యవహారానుపపత్తిః, తదుక్తం—“అసద్విలక్షణజ్ఞప్తౌ జ్ఞాతవ్యమసదేవ హి । తస్మాదసత్ప్రతీతిశ్చ కథం తేన నివార్యతే ॥" ఇతి–చేన్న, ప్రతీత్యభావేఽపి అసతో అసన్నృశృఙ్గమితి వికల్పమాత్రేణైవ సర్వోపపత్తేః । తదుక్తం- ‘శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుశూన్యో వికల్ప' ఇతి । న చ–వికల్ప ఇచ్ఛాదివత్ జ్ఞానాన్యవృత్తిర్వా, జ్ఞానవిశేషో వా । ఆద్య అనుభవవిరోధప్రతీత్యయోగౌ, ద్వితీయే అసతః ప్రతీతిరాగతైవ । వస్తుశూన్య ఇత్యత్రాపి కిమపి నోల్లిఖతీతి వా, అసదేవోల్లిఖతీతి వా, ఆద్య అనుభవవిరోధః, ద్వితీయే ఇష్టాపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; వికల్పస్య జ్ఞానాన్యవృత్తిత్వే బాధకాభావాత్ , శశవిషాణమనుభవామీత్యప్రత్యయాచ్చ । వస్తుశూన్యతా చ సోపాఖ్యధర్మానుల్లేఖిత్వమ్, అతో న కోఽపి దోషః । వికల్పస్య జ్ఞానత్వే తు తదన్యజ్ఞానవిషయత్వాభావ ఆపాద్యః । శుక్తిరూప్యాదేరసత్త్వే చ ప్రతీతివిషయకత్వం వికల్పాన్యప్రతీతివిషయత్వం వానుపపన్నమిత్యనిర్వాచ్యత్వాసిద్ధిః । యద్వా–సత్త్వేన ప్రతీత్యభావ ఏవాపాద్యః । నను– ప్రమారూపతాదృక్ప్రత్యయాభావాపాదనమిష్టమేవ । నహ్యసతః సత్త్వేన ప్రతీతిః కేనచిత్ ప్రమోచ్యతే । న చ తాదృగ్భ్రాన్తివిరహః తాదృక్ప్రతీతిసామాన్యవిరహో వాఽఽపాద్యః; యేన పుంసా శశే శృఙ్గాభావో నావగతః తస్య గోశృఙ్గమస్తీతి వాక్యాదివ శశశృఙ్గమస్తీతి వాక్యాదపి భ్రాన్తిదర్శనాత్ , నహి ఘఢధపాదిశబ్దవదత్ర పదార్థానుపస్థాపకత్వమ్ , నవా కుణ్డమజాజినమిత్యాదివదన్వయాబోధకత్వమ్, అయోగ్యతాజ్ఞానాభావస్య యోగ్యతాభ్రమస్య వా ఆకాఙ్క్షాదిసామగ్రీసధ్రీచీనస్య సత్త్వాత్ , అన్యథా ప్రతీత్యాద్యభావప్రసఙ్గ ఇతి–చేన్న; "ఇదం రజత మితి ప్రాత్యక్షికభ్రమవత్ అస్యాప్యనిర్వాచ్యవిషయత్వాత్ , న చ– అస్యాప్యనిర్వాచ్యత్వే రూప్యాత్ భేదో న స్యాదితి వాచ్యమ్; కో హి అనిర్వాచ్యాదనిర్వాచ్యం భేత్తుమధ్యవసితః ? యమేవమాక్షిపసి, కింతు నిఃస్వరూపాత్ । యథా చ సత్త్వేన న నిఃస్వరూపవిషయత్వం తథోక్తం ప్రాక్ । న చైవం శశశృఙ్గాదేరనిర్వాచ్యత్వే నిఃస్వరూపత్వోచ్ఛేదః; శశశృఙ్గమస్తీత్యత్ర శశే శృఙ్గారోపేణ శశీయత్వారోపేణ వా అనిర్వాచ్యవిషయత్వేఽపి అసన్నృశృఙ్గమిత్యాదివాక్యశ్రవణసమనన్తరం వికల్ప్యమానాఖణ్డశశశృఙ్గాదేరనిర్వాచ్యానాత్మకస్య నిఃస్వరూపత్వాత్ । న చాత్ర నిఃస్వరూపత్వాదివికల్పః; ఉక్తోత్తరత్వాత్ । న చ– 'అత్యన్తాసత్యపి జ్ఞానమర్థే శబ్దః కరోతి హి ।' ఇతి త్వన్మతే తస్యాధ్యస్తస్యాస్తిత్వస్యానిర్వాచ్యత్వేఽపి శశశృఙ్గమసదితి వాక్యాదివ ‘శశశృఙ్గమస్తీ'తి వాక్యేఽపి శశశృఙ్గశబ్దేనాసత ఏవ ప్రతీతిరితి వాచ్యమ్;

అస్తిత్వస్యానిర్వాచ్యత్వేన శశశృఙ్గపదాభ్యాం తదధిష్ఠానమవశ్యం వక్తవ్యమ్ । అత్యన్తాసచ్చానధిష్ఠానమితి న శశశృఙ్గపదాభ్యాం తదుపస్థితిః, దృష్టాన్తీకృతవాక్యే తు నానిర్వాచ్యం కించిదపి ప్రతీయత ఇతి నాధిష్ఠానజ్ఞానాపేక్షేతి వైషమ్యాత్ । అత్యన్తాసత్యపి జ్ఞానమిత్యాది తు అస్త్యాదిపదాసమభివ్యాహృతశశశృఙ్గమసదితి వాక్యపరమ్ । న చ-'తద్ధైక ఆహుః అసదేవేదమగ్ర ఆసీది'తి శ్రుత్యా అసతః సత్త్వేన ప్రతీతిరితి వాచ్యమ్ ; యథా నానయా అసతః సత్త్వప్రతిపాదనం తథోక్తం మిథ్యాత్వలక్షణే । తార్కికాస్తు శశశృఙ్గాదిపదానామపార్థకతైవేతి వదన్తి । న చాననవ్వయనిశ్చయవిరహదశాయాం ప్రవృత్తిపర్యన్తానుభవవిరోధః, అనన్వయనిశ్చయదశాయామేవాబోధకతోక్తేస్తద్విరహదశాయామపి నాఖణ్డశశశృఙ్గాదిబోధకత్వమ్, కింతు సన్మాత్రగోచరవ్యధికరణప్రకారకజ్ఞానం వా, సదుపరాగేణాసద్గోచరజ్ఞానం వా । కేవలాసద్భానే సామగ్రీవిరహాత్ । తదుక్తం బౌద్ధాధికారే– "సఙ్గతిగ్రహణాభావాత్ శశశృఙ్గాదిపదానామబోధకతేతి । న చ యౌగికశబ్దానామవయవసఙ్గత్యతిరేకేణ పృథక్సఙ్గత్యనపేక్షత్వమ్ ; అవయవశక్తిప్రాధాన్యేన బోధనే అఖణ్డాసద్బోధనస్యాశక్తత్వాత్ , అవయవానాం స్వశక్యపురస్కారేణాప్రత్యాయకత్వాత్ । నహి పాచకాదిః పాకాదిమబోధయన్ బోధయతి । న చ తర్హి శశశృఙ్గమసచ్ఛశశృఙ్గం నాస్తీత్యాదివాక్యానామబోధకత్వమ్ ; తేషాం శశే శృఙ్గాభావబోధకత్వాత్ । ఏషా తు బోధకతా న శశశృఙ్గపదమాత్రే, కింతు నాస్తీతి పదసమభివ్యాహృతే । అతో న నాస్తీతి పౌనరుక్త్యరూపశఙ్కాభాసాద్యవకాశ ఇతి । యద్వా–అపరోక్షప్రతీత్యభావ ఆపాద్యః । న చ-యదసత్తన్న ప్రతీయత ఇతి వ్యాప్తిజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షమావశ్యకమ్ , అతశ్చాసతోఽపి ప్రత్యక్షత్వమ్ ; జ్ఞానజ్ఞానస్య తద్విషయవిషయకత్వనియమాత్ । కించ శశశృఙ్గాద్యత్యన్తాభావప్రత్యక్షమావశ్యకమ్; అన్యథా అసతోఽపి అసత్త్వబుద్ధిర్న స్యాత్ , తథాచ శశశృఙ్గాదేః ప్రత్యక్షత్వమేవేతి వాచ్యమ్ ; సాక్షాదిత్యనిషేధ్యతయేతి చాపరోక్షప్రతీతివిషయవిశేషణాత్ । ఉక్తస్థలే చ జ్ఞానవిషయతయా నిషేధ్యతయా చ విషయత్వమితి నాస్తి విశిష్టాభావస్యాపద్యస్యాసంభవః । యద్వా-సత్త్వేనాపరోక్షప్రతీతివిషయత్వాభావ ఆపాద్యః । న చ-ఇదం రూప్యమిత్యాదిభ్రాన్త్యా అత్యన్తాసదేవ సత్త్వేన ప్రతీయత ఇతి వాచ్యమ్ । అత్యన్తాసతస్తాదృశప్రతీతివిషయత్వే సామగ్ర్యభావాత్ । ఇన్ద్రియసన్నికర్షో హి ప్రత్యక్షసామాన్యసామగ్రీ, న చాసతి సోఽస్తి । న చ–ప్రాతిభాసికత్వపక్షే రూప్యాదేః ప్రతీతిపూర్వకాలేఽసత్త్వేన కథం సన్నికర్షరూపప్రత్యక్షసామగ్రీసంభవ ఇతి వాచ్యమ్; అస్మన్మతే జ్ఞాతైకసతి రూప్యాదౌ సాక్ష్యపరోక్షే అజ్ఞాననాశకాన్తఃకరణవృత్తిప్రయోజకసన్నికర్షానుపయోగాత్ । నహి తవాపీశ్వరసాధారణప్రత్యక్షమాత్రే సన్నికర్షో హేతుః । న చ–ప్రమాయాం నిర్దుష్టేన్ద్రియసన్నికర్షో హేతుః, న తు భ్రమే, స హి దోషసహితేన్ద్రియాదేవ భవిష్యతీతి వాచ్యమ్, సన్నికర్షో హి ఇన్ద్రియవత్సామాన్యసామగ్రీ, తదనపేక్షస్యేన్ద్రియస్యాజనకత్వమిత్యుక్తత్వాత్ । న చ తర్హి శాబ్దబోధసామాన్యసామగ్ర్యా

యోగ్యతాజ్ఞానాదేరభావాత్ కథం పరోక్షవికల్పః స్యాత్ ? అయోగ్యతాజ్ఞానవిరహో హి సామాన్యసామగ్రీ, న తు యోగ్యతాజ్ఞానమ్ ; అసంసర్గాగ్రహరూపాయోగ్యతాజ్ఞానవిరహస్య విశిష్టజ్ఞానే ఆవశ్యకత్వాత్ । స చాసద్బోధకే వాక్యేఽస్త్యేవ । నహి శశశృఙ్గే అసత్త్వం నాస్తీతి జానానః శశశృఙ్గమసదిత్యవగచ్ఛతి । ఏతన్నిబన్ధన ఏవాపరోక్షప్రతీతౌ ప్రద్వేషః ఏతేన సన్మాత్రావిషయకాపరోక్షజ్ఞానమసద్విషయకమ్ , సత్త్వానధికరణవిషయకప్రతీతిత్వాదసద్విషయకపరోక్షప్రతీతివత్ । న చ–అత్ర ప్రాతిభాసికసాధారణసద్వివక్షాయామాశ్రయాసిద్ధిః । పరమార్థసద్వివక్షాయాం మాత్రపదవైయర్థ్యమితి–వాచ్యమ్ ; భ్రమమాత్రస్యైవాధిష్ఠానీభూతపరమార్థసద్విషయతయా మాత్రపదం వినా ఆశ్రయాసిద్ధేర్దుష్పరిహరత్వాదితి–నిరస్తమ్ ; సామగ్రీవిరహేణ బాధాత్ ; శాబ్దత్వస్యోపాధిత్వాత్, ధర్మాదికమపరోక్షప్రతీతివిషయః ప్రతీతివిషయత్వాదిత్యాద్యాభాససామ్యాచ్చ । కించాసతో రూప్యస్యాపరోక్షప్రతీతివిషయత్వే శశశృఙ్గాదేరప్యపరోక్షప్రతీతివిషయత్వం స్యాత్, విశేషాభావాత్ , సవిశేషత్వే అసత్త్వవ్యాకోపాత్ । నను–సదసతోః సత్తానిఃస్వరూపత్వాదినేవ నృశృఙ్గశశశృఙ్గాదీనామపి పరస్పరం నుశృఙ్గశశశృఙ్గాదిశబ్దైరేవ పరోక్షప్రతీతివ్యవహారవిషయత్వాదేర్విశేషస్యాసత్త్వావిరోధినో బుద్ధిసిద్ధస్య సంభవః, న చ సర్వసామర్థ్యహీనస్యాసతః సతా జ్ఞానేన కథం సంబన్ధః ? విషయత్వస్య తత్ర వక్తుమశక్యత్వాత్ , భాతి ప్రతీయత ఇత్యాదికర్తృకర్మత్వాదివిరోధాచ్చేతి వాచ్యమ్ ; అతీతాదేః స్మృత్యనుమిత్యాదివిషయత్వాదివదుపపత్తేః, న చ తత్ర ప్రతీత్యాదేరేవ విషయత్వమ్, తావతైవ తత్ర విషయతావ్యవహార ఇతి వాచ్యమ్ ; సమం మమాపీతి చేత్, మైవమ్ ; శశశబ్దస్య నరి భ్రమదశాయాం నృశృఙ్గశబ్దేనేవ శశశృఙ్గశబ్దేనాపి శృఙ్గస్య ప్రతీయమానత్వేన నృశృఙ్గాదిశబ్దైరేవ ప్రతీయమానత్వాదేరపి పరస్పరవిశేషస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । న చ దుష్టేన్ద్రియాదే రూప్యసంస్కారసాచివ్యవచ్ఛశశృఙ్గసంస్కారసాచివ్యాభావాత్ తస్యాపరోక్షభ్రమావిషయత్వమ్, అన్యథా తవాప్యనిర్వాచ్యాన్తరమేవ తత్ర కథం నోత్పద్యతేతి వాచ్యమ్; సంస్కారస్య న తావత్ప్రతీతౌ సాక్షాదుపయోగః; స్మృతిత్వాపత్తేః, కింత్వర్థోత్పత్తిద్వారా। తథాచ సంస్కారనియామకతాపి అనిర్వాచ్యతా పక్ష ఏవ, న త్వసద్విషయతాపక్షే । వస్తుతస్తు–సంస్కారస్తావత్ తాత్త్వికరజతాదిగోచర ఏవ ప్రాథమికరజతాదిభ్రమే ప్రయోజకః సర్వమతే, స చాసద్రూప్యశశశృఙ్గాదిసర్వసాధారణ ఏవ, తదవిషయత్వావిశేషాత్ । తథాచ కథం స నియామకో భవతు ? ఏవం ప్రవృత్తివిషయత్వాన్యథానుపపత్తిరపి ప్రమాణమ్ । ఇదమంశస్యాసద్రూప్యాత్మనా ప్రతీతౌ సామగ్రీవిరహస్యోపపాదనాత్ । నను-అనిదంరూపే ప్రతిభాసికే యదిదంత్వం వ్యావహారికసత్త్వం చ తద్ద్వయం న తావత్ సత్ ; అద్వైతవ్యాకోపాత్, నాప్యనిర్వాచ్యమ్; తథా సతి తస్యాసద్వైలక్షణ్యార్థం ప్రతిభాసికత్వాయ సత్త్వేన ప్రతీత్యా భావ్యమ్ । ఏవం చ తదపి సత్త్వమనిర్వాచ్యం చేత్, తస్యాపి సత్త్వేన ప్రతీత్యా భావ్యమిత్యనవస్థా, తథాచ తయోరసత్త్వం వాచ్యమ్ । తదుక్తమ్-'అన్యథాత్వమసత్తస్మాత్ భ్రాన్తావేవ ప్రతీయతే ।

సత్త్వస్యాసత ఏవం హి స్వీకార్యైవ ప్రతీతతా ॥ తస్యానిర్వచనీయత్వే స్యాదేవ హ్యనవస్థితిః ।'
ఇతి । టీకాయామపి ఇదంత్వసత్త్వయోః సత్త్వాయోగాదనిర్వాచ్యత్వే ఇదంత్వేన
రూప్యావగాహి తదప్రతీతౌ ప్రవృత్త్యయోగాత్ సత్త్వేన భానే చ తస్మిన్నపి
సత్త్వాదివికల్పప్రసరేణానవస్థానాదిదంత్వవ్యావహారికసత్త్వయోరసత్త్వమిత్యుక్తమితి–చేన్న;
తయోరసత్త్వే అపరోక్షప్రతీతివిషయత్వే సామగ్ర్యభావాదేర్బాధకస్యోక్తత్వాత్
అనిర్వాచ్యత్వమేవ । న చ తథా సత్త్వేన ప్రతీత్యా భావ్యమ్ ; ఇష్టాపత్తేః । న చైవమనవస్థా;
సత్త్వస్య సదితి ప్రతీతావతిరిక్తసత్త్వస్యానపేక్షణాత్, అన్యథా త్వత్పక్షేఽప్యసతి రూప్యే
యత్సత్త్వం ప్రతీయతే తస్య సత్త్వాయోగాత్ అసత్త్వే చ తథైవ ప్రతీతౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః,
సత్త్వేన ప్రతీతావనవస్థా చ స్యాత్ । న చ-సత్త్వే సత్త్వాసత్త్వయోరౌదాసీన్యేఽపి అసతః సత్త్వేన
ప్రతీత్యా ప్రవృత్త్యుపపత్తేః అసతి ప్రతీతస్య సత్త్వస్య సత్త్వేనాప్రతీతావపి అసత్త్వసిద్ధేశ్చ
నాస్మాకం కాప్యనుపపత్తిః, తవ తు రూప్యాదిసత్త్వస్య సత్త్వేనాప్రతీతౌ ప్రవృత్త్యుపపత్తావపి
ప్రతిభాసికత్వానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్; ఏవం హి తత్సత్త్వం స్వరూపతో న సత్, తుచ్ఛత్వాత్,
విజ్ఞానతోఽపి న సత్; సత్త్వేనాప్రతీతేః । తథాచ అసతి కథం తన్నిబన్ధనో వ్యవహారః, న చ
ప్రతిభాసకాలే సత్త్వే స్వరూపతో నిషేధప్రతియోగిత్వం న స్యాత్, పారమార్థికత్వే
నిషేధప్రతియోగిత్వే అనవస్థైవేత్యసత్త్వమేవ రూప్యాదీనామితి వాచ్యమ్ ; ప్రతీతికాలే
సత్త్వేఽపి స్వరూపతో నిషేధస్య పారమార్థికత్వేన నిషేధేఽప్యనవస్థాపరిహారస్య చోక్తత్వాత్ ।
నాపి–ప్రత్యేకాత్మకత్వే అనుపపత్త్యా ఉభయాత్మకతైవాస్త్వితి వాచ్యమ్, దత్తోత్తరత్వాత్ ,
భ్రమత్వానుపపత్తేశ్చ । న చానిర్వాచ్యవిషయత్వేన యథా తవ మతే భ్రమత్వం, తథా
సదసదాత్మకత్వే యత్ సత్త్వం తద్విషయత్వేన భ్రమత్వమస్తు; ఏవం తర్హి 'సచ్చాసచ్చ
రజతమి'త్యాకారతాయా దుర్నివారత్వాపత్తేః । న చ-అసదేవ రూప్యమితి బాధస్య
సద్వైలక్షణ్యవిషయత్వవత్ సద్రజతమితి భ్రమస్యాప్యసద్వైలక్షణ్యమేవ విషయోఽస్తు,
తథాచ ప్రాతీతికమపి సత్త్వం మాస్త్వితి వాచ్యమ్ । తథా సతి బాధేన
భ్రమవిషయసత్త్వానపహారే బాధకత్వవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్, అగృహీతాసత్త్వస్యాపి ఇదం
రజతం సదితి ప్రతీతేశ్చ । నహి పునరగృహీతసత్త్వస్యాసద్రూప్యమభాదితి ప్రత్యయః;
బాధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాత్ । నను-అసద్విలక్షణం చేన్న బాధ్యేత, సద్విలక్షణం చేన్న
ప్రతీయేత, అతోఽనుపపత్త్యా అనిర్వాచ్యత్వాభావ ఏవ కిం న సిధ్యేత్, న చ-
బాధాప్రతీత్యోర్లాఘవాత్ సూత్త్వాసత్త్వే ప్రయోజకే, నత్వసద్వైలక్షణ్యసద్వైలక్షణ్యే, గౌరవాదితి
వాచ్యమ్; బాధప్రతీత్యోరేవ ప్రథమోపస్థితయోః ప్రయోజకజిజ్ఞాసాయామసత్త్వసత్త్వయోః
ప్రయోజకత్వం కల్ప్యతే, లాఘవాత్ , ప్రథమోపస్థితత్వాచ్చ, న తు సద్విలక్షణత్వాదేః;
గౌరవాత్, చరమోపస్థితత్వాచ్చ । తదనన్తరం చ భానప్రయోజకాభావాదేవాభానోపపత్తౌ న
ప్రయోజకాన్తరకల్పనా । నృశృఙ్గాదేరసత్త్వేఽపి న బాధః, ప్రసక్త్యభావాదితి చేత్, మైవమ్ ;
సత్త్వం న తావత్ ప్రతీతిప్రయోజకమ్ । రూప్యస్య ఉభయమతేఽప్యప్రతీత్యాపత్తేః,
నాప్యసత్త్వం బాధప్రయోజకమ్ ; ఉభయమతసిద్ధాసతి బాధాదర్శనాత్, రూప్యే

చాసత్త్వస్యాద్యాప్యసిద్ధేః, ప్రత్యుతాసత్త్వేऽనుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్ గౌరవం ప్రామాణికమ్ । తస్మాత్ సిద్ధం ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్త్యా అనిర్వాచ్యత్వమితి ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్తిః ॥

అథ నిషేధప్రతియోగిత్వానుపపత్త్యాऽనిర్వచనీయత్వసమర్థనమ్

కేచిత్తు–బాధ్యత్వం సత్యసతి చానుపపన్నమితి అనిర్వాచ్యత్వమితి-ఆహుః । న చ–అతీతే తత్కాలాసతి ధ్వంసప్రతియోగిత్వవత్ సర్వదా అసత్యప్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం స్యాత్ । తథాచ బాధ్యత్వం నాత్యన్తాసత్త్వవిరోధీతి వాచ్యమ్; కాలాన్తరసత్తాయాః కాలాన్తరసత్తాం ప్రత్యనుపయోగేऽపి విద్యమానతాదశాయామేవ ఘటాదౌ ధ్వంసప్రతియోగిత్వమ్ ; "అనిత్యో ఘటోऽస్తీ"తి ప్రతీతేః, న తు ధ్వంసాదికాలే ఘటే ధ్వంసప్రతియోగిత్వమ్; తదానీం ఘటాదీనామేవాభావాత్ । న చ తర్హి ఘటో న ధ్వంసప్రతియోగీతి ప్రత్యయః। న రూపవానిత్యస్యాపి ప్రసఙ్గాత్। అథ యావత్సత్త్వం రూపసత్త్వాన్నైవమ్ , సమం ప్రకృతేऽపి । వస్తుతస్తు ధ్వంసకాలేऽపి ఘటో ధ్వస్త ఇతి ధ్వంసప్రతియోగితా ఘటే ప్రతీయత ఏవ । తథా చానాగతవర్తమానాతీతావస్థాః క్రమేణావిర్భావయన్ తిరోభావయశ్చానిర్వాచ్యో ఘటః కాలత్రయేऽప్యనుస్యూత ఇతి నః సిద్ధాన్తః । ఏవం చ సత్యనిర్వాచ్యత్వమేవ ప్రతియోగిత్వాదౌ ప్రయోజకమితి స్థితమ్ । నను-అసద్వైలక్షణ్యాపేక్షయా లఘుత్వాత్ సత్త్వమేవ ప్రతియోగిత్వాదౌ ప్రయోజకమస్తు, తథా చానిర్వాచ్యత్వేऽపి ప్రతియోగిత్వాదికమనుపపన్నమేవేతి చేత్ , సత్యమ్; సత్త్వమేవ యత్కించిత్కాలాబాధ్యత్వరూపం తత్ర ప్రయోజకమ్, న తు త్రికాలాబాధ్యత్వరూపమ్। గౌరవాత్ । న చ తర్హి కథం ? సతి బాధ్యత్వమనుపపన్నమ్ ; న సన్మాత్రే, కింతు పరమార్థసతీత్యవేహి । తథాచానిర్వాచ్యతాపక్షే నానుపపత్తిః । న చ తర్హి కథమసద్వైలక్షణ్యప్రతియోగిత్వమసతి కథం వా నాసదాసీదితి శ్రౌతనిషేధః; అసత్త్వం తావన్నిఃస్వరూపత్వమ్ । తద్వైలక్షణ్యం సత్స్వరూపత్వం తచ్చ నిష్ప్రతియోగికమేవ । శ్రుత్యర్థోऽపి తదేవ । తథాచ నాస్తిప్రతియోగిత్వప్రతిపత్తిః । న చ శశశృఙ్గం నాస్తీతి ప్రత్యక్షత ఏవాసతి నిషేధప్రతియోగిత్వమనుభూయత ఇతి వాచ్యమ్ ; యోగ్యానుపలబ్ధిస్తావదభావగ్రాహికా । యోగ్యతా చ శశశృఙ్గాదీనాం దోషఘటితా వాచ్యా । తస్యాం నానుపలమ్భః । అనుపలమ్భే చ న సేతి యోగ్యానుపలబ్ధేరసంభవాత్ । తదుక్తం- "దుష్టోపలమ్భసామగ్రీ శశశృఙ్గాదియోగ్యతా । తస్యాం నానుపలమ్భోऽస్తి నాస్తి సానుపలమ్భన' ఇతి । న చ–ప్రతియోగిసత్త్వవిరోధ్యనుపలబ్ధిరేవ తద్గ్రాహికా, సా చ ప్రకృతేऽస్త్యేవేతి వాచ్యమ్; స్తమ్భాత్మని యోగ్యత్వప్రసిద్ధ్యా పిశాచ ఉపలమ్భాపాదనం సంభవతి । శశశృఙ్గాస్తిత్వం న యోగ్యతయా వ్యాప్తమ్ । యద్బలాత్తేన ఉపలమ్భ ఆపాద్యేత । తథాచ నాత్ర ప్రతియోగిసత్త్వవిరోధినీ అనుపలబ్ధిః। అతఏవ పిశాచాదీనాం భేదః ప్రత్యక్షః, నాత్యన్తాభావః । న చ- శృఙ్గాదికం యోగ్యతయా వ్యాప్తమేవేతి వాచ్యమ్; తావతా హి శృఙ్గాభావ ఏవ యోగ్యానుపలబ్ధిసంభవః, న త్వలీకాభావే । ఏవం చ శశశృఙ్గం నాస్తీత్యుల్లిఖన్త్యా అపి

బుద్ధేః శశే శృఙ్గాభావ ఏవ విషయః । గవి శశశృఙ్గం నాస్తీత్యస్యా అపి గవాధికరణకశృఙ్గే శశీయత్వాభావో విషయః, అనన్యగతికత్వాత్ । అతఏవ గోరనన్వయోఽపి నాస్తి; శశశృఙ్గాదేరుపస్థిత్యభావాత్ న తదభావగ్రహ ఇతి తార్కికరీత్యా ఉక్తత్వాచ్చ । అతఏవ సప్తమే పదార్థత్వనిషేధస్యాసంభవాత్ పదార్థాః షడేవేత్యత్ర కుసృష్టివ్యాఖ్యానమ్ । న చ 'ఘటో నాస్తి'తి బుద్ధేర్ఘటసంసర్గాభావ ఏవ విషయః, న తు ఘటాభావః। పూర్వం తత్ర ఘటస్య సత్త్వేన తదత్యన్తాభావస్యాభావాత్ , ప్రాక్ప్రధ్వంసాభావయోః ప్రతియోగికాలే అసమ్భావితత్వాత్ , భేదస్య ఘటాపసరణానపసరణయోస్తుల్యత్వాత్ , సంసర్గోఽపి న తాత్త్వికః; ప్రతియోగిని పూర్వవద్ధ్వంసాద్యనుపపత్తేః, కింతు అసన్ సంసర్గ ఇతి వాచ్యమ్ । ఉక్తమత్రోదయనాచార్యైః– యన్నివన్ధనా హి యత్ప్రతీతిః తదభావనిబన్ధనైవ తదభావప్రతీతిః । ఇహచ ఘటాస్తిత్వప్రతీతిః సంయోగనిబన్ధనా, తదభావప్రతీతిః సంయోగాభావనిబన్ధనైవ । స చ సంయోగస్తాత్త్వికః ఏవ । న చ ధ్వంసాదివికల్పః ఘటానయనాత్ ప్రాక్ సంయోగప్రాగభావస్య ఘటే అపసారితే సంయోగధ్వంసస్య సత్త్వాత్ । నహి ఘటే అన్యత్ర నీతే తద్దేశే ఘటసంయోగోఽస్తి, యేన ప్రాగభావాదిర్వ్యాహన్యేత । తథాచ సంసర్గప్రతియోగికాభావస్వీకారేఽపి నాసత్ప్రతియోగికాభావసిద్ధిః । వస్తుతస్తు– ఘటప్రతియోగికత్వేనైవాభావస్యానుభవాన్నాయం సంయోగప్రతియోగికో భవితుమర్హతి । ఏవం చ సతి కాలవిశేషసంసర్గ్యత్యన్తాభావో వా ఉత్పాదవినాశశీలః తురీయః సంసర్గాభావో వా భూతలాదిసంయుక్తస్య ఘటస్య విశేషణాభావప్రయుక్తవిశిష్టాభావో వా అఙ్గీకరణీయః । న చ– అత్రాద్యే ధ్వంసాదేరుచ్ఛేదః కపాలేఽపి ఘటాన్యకాలసంసర్గిణైవాత్యన్తాభావేన తద్వ్యవహారోపపత్తేరితి వాచ్యమ్ ; దణ్డీ గౌరశ్చలతీతి విలక్షణవ్యవహారత్రయే ద్రవ్యగుణకర్మాణి విలక్షణాని హేతుర్యథా, తథాత్రాపి నాస్తి నష్టో భవిష్యతీతి విలక్షణవ్యవహారత్రయస్యైకేనాత్యన్తాభావేనోపపాదయితుమశక్యత్వాద్విలక్షణాభావత్రయసిద్ధిః। సమయవిశేషసంసర్గశ్చ తత్సమయావచ్ఛిన్నం స్వరూపమేవ సంయోగధ్వంసాదివ । న చ–సంయోగాదిధ్వంసాదినైవావశ్యకేన తర్హి ప్రతీత్యుపపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; ఘటప్రతియోగికత్వేనానుభవానుపపత్తేరుక్తత్వాత్ । న చ–కపాలేఽపి ఘటధ్వంసాదిః సంబన్ధస్థానీయోఽస్తు, ఏక ఏవాత్యన్తాభావో వ్యవహారయత్వితి వాచ్యమ్ ; విలక్షణవ్యవహారత్రయానుపపత్త్యా దత్తోత్తరత్వాత్ । అతఏవ ద్వితీయతృతీయపక్షావపి క్షోదసహౌ; ఘటప్రతియోగికత్వానుభవస్యాన్యథా ఉపపాదయితుమశక్యత్వాత్ । ఏతేన- దణ్డసత్త్వేఽపి పురుషాసత్త్వాద్దణ్డ్యభావదర్శనాదస్తు తత్ర విశిష్టాభావః, న చాత్ర సంయోగసత్త్వే సంయోగ్యభావో దృష్టః, తథాచ న విశిష్టస్యాభావః, కింతు విశేషణస్యైవేతి-నిరస్తమ్ ; సంయోగిప్రతియోగికత్వేనానుభవాత్ । సంవిదేవ హి భగవతీ వస్తూపగమే శరణమితి । తస్మాన్నిషేధప్రతియోగిత్వాన్యథానుపపత్త్యాపి అనిర్వాచ్యత్వసిద్ధిః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ నిషేధప్రతియోగిత్వానుపపత్త్యాఽనిర్వచనీయత్వసమర్థనమ్ ॥

అథ శ్రుత్యర్థాపత్త్యుపపత్తిః

'నాసదాసీన్నో సదాసీ' దిత్యాదిశ్రుతయోఽప్యనిర్వాచ్యత్వే ప్రమాణమ్ । న చ–అత్ర సదసచ్ఛబ్దౌ పఞ్చభూతపరౌ, 'న సత్తన్నాసదుచ్యత' ఇత్యాదౌ భూతే ప్రయోగాత్, 'యదన్యద్వాయోరన్తరిక్షాచ్చైతత్సద్వాయురన్తరిక్షం చేత్యసది'తి శ్రుతేశ్చేతి వాచ్యమ్, ప్రసిద్ధపరత్వే సంభవతి అప్రసిద్ధపరతాయా అయుక్తత్వాత్ , నహి భూతే సదసచ్ఛబ్దౌ ప్రసిద్ధౌ, కింతు పారమార్థికాపారమార్థికయోరేవ । న చ 'నాసదాసీది' త్యత్రాప్రసిద్ధప్రతిషేధాపత్తిః; 'నో సదాసీది'త్యనేన సద్భిన్నత్వే ఉక్తే అసత్త్వస్యాపి ప్రసక్తేః । న చ తదానీమిత్యస్య వైయర్థ్యమ్; 'నాసీద్రజో నో వ్యోమే'తి రజోనిషేధాదావేవ తదన్వయాత్ । నహి రజఃప్రభృతీనాం సర్వదా అనస్తిత్వమ్ । న చ 'నో సదాసీది'త్యనేనైవ రజఃప్రభృతినిషేధే సిద్ధే పృథఙ్నిషేధానుపపత్తిః; 'నో సదాసీది'త్యత్ర సచ్ఛబ్దస్య పరమార్థసత్పరత్వేన వ్యావహారికసతో రజఃప్రభృతేర్నిషేధస్య తతః ప్రాప్త్యభావాత్ , 'ఆనీదవాతంస్వధయా తదేకమి'తి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మణోఽపి అనిర్వాచ్యత్వప్రసఙ్గః 'తమ ఆసీది'తి వాక్యాత్ అవిద్యాయా ఇవేతి చేత్, శ్రుత్యన్తరావిరోధాయ సదేకం బ్రహ్మ సదాసీన్న సదసద్విలక్షణమిత్యర్థపర్యవసానాత్ ॥

॥ ఇతి అద్వైతసిద్ధౌ నాసదాసీదిత్యాదిశ్రుత్యర్థాపత్తిః ॥

అథాసత్ఖ్యాతిభఙ్గః

తస్మాదనిర్వాచ్యఖ్యాతిరేవ । ప్రమాణసంభవాత్, న త్వసదన్యథాఖ్యాతిః ప్రమాణవిరహాత్ । న చాసద్భానే అసదేవ రజతమభాదితి ప్రత్యక్షం మానమ్ ; అనన్తరోక్తబాధకేన సద్వైలక్షణ్యవిషయకత్వాత్ ; న చేదం ప్రత్యక్షమపి, త్వయాపి హి అసదాత్మనః సతః ప్రత్యక్షత్వమఙ్గీక్రియతే । న చాత్ర పూర్వకాలీనభానవిషయే రజతే అసత్త్వమితి జ్ఞానమ్ అసదాత్మనా సద్విషయీకరోతి । న చ విమతమసత్ , సత్త్వానధికరణత్వాత్ , శశశృఙ్గవత్ , విమతా అప్రమా అసద్విషయిణీ, సత్త్వానధికరణవిషయకత్వాత్ , సన్మాత్రావిషయకత్వే సతి సవిషయకత్వాత్ । నృశృఙ్గమసదిత్యాదివాక్యాజన్యపరోక్షవదిత్యనుమానం తత్ర మానమ్ । పూర్వోక్తయుక్త్యా తత్ర బాధాత్ , ప్రథమానుమానే శబ్దైకసమధిగమ్యత్వస్య ద్వితీయతృతీయయోః పరోక్షత్వస్యోపాధిత్వాచ్చ । కించాసత్ఖ్యాత్యఙ్గీకారేణ బౌద్ధమతప్రవేశాపత్తిః । న చ సదుపరాగో విశేషః; తథాప్యసత్ఖ్యాత్యాపత్తేః తదవస్థత్వాత్ । న చ–తార్కికైరపి అసతః సంసర్గస్య భానాఙ్గీకారేణ తేషామప్యేవమాపాద్యతేతి వాచ్యమ్ ; తథాఙ్గీకారే తేషామపి తథైవ । వస్తుతస్తు తేషామపి సత్సంసర్గభాన ఏవ నిర్భరతా । శుక్తిరూప్యం తత్తాదాత్మ్యం చేత్యతోఽన్యస్య రజతభ్రమే అవిషయత్వాత్ , తేషాం చ సత్యత్వాత్ , న చ తర్హి భ్రమత్వానుపపత్తిః; వ్యధికరణప్రకారకత్వేన తత్త్వాత్ । న చ-రజతప్రతియోగికసంసర్గస్య శుక్త్యనిష్ఠత్వాదసత్సంసర్గభానం వినా వ్యధికరణప్రకారకత్వమేవ న స్యాదితి వాచ్యమ్ ; తత్కిమాయుష్మన్నసత్సంసర్గః। శుక్తినిష్ఠః, యేన తద్విషయత్వం వ్యధికరణప్రకారకత్వాయ అఙ్గీకురుషే । తస్మాత్

భాసమానవైశిష్ట్యప్రతియోగిత్వం న ప్రకారత్వం, కింతు జ్ఞానవిషయయోః స్వరూపసంబన్ధవిశేషః । స చ స్వరూపసంబన్ధః సన్ వా సంసర్గో భాసతామసన్వా । ఉభయథాపి సమాన ఏవ । న చ శశశృఙ్గమసదిత్యాదివాక్యైరసత్యపి పరోక్షప్రతీతేస్త్వయాఙ్గీకారేణ తవాప్యసత్ఖ్యాత్యాపత్తిః; తత్ర హి న ప్రతీతిః, కింతు వికల్పమాత్రమిత్యుక్తత్వాత్ । తస్మాన్నాసత్ఖ్యాతిః ॥

॥ ఇత్యసత్ఖ్యాతిభఙ్గః ॥

అథాన్యథాఖ్యాతిభఙ్గః

నాప్యన్యత్ర స్థితస్య రూప్యస్య భానాదన్యథాఖ్యాతిః; అత్యన్తాసత ఇవాన్యత్ర సతోఽప్యపరోక్షప్రతీతిప్రయోజకసన్నికర్షానుపపత్తేస్తుల్యత్వాత్ । న చ సంస్కారస్మృతిదోషాణాం ప్రత్యాసత్తిత్వమ్ ; రజతప్రత్యక్షమాత్రే రజతసంయోగత్వేన కారణత్వావధారణాత్ , సన్నికర్షాన్తరసత్త్వేఽపి తదభావే రజతప్రత్యక్షోత్పత్తేర్వక్తుమశక్యత్వాత్ । న చ లౌకికప్రమారూపప్రత్యక్ష ఏవ తస్య కారణత్వమ్ ; అస్య విభాగస్య స్వశిష్యానే వా ప్రత్యుచితత్వాత్ , గౌరవకరత్వాత్ , నిర్వికల్పకసాధారణ్యాభావాచ్చ । రజతేన్ద్రియసన్నికర్షజస్య రజతే రజతత్వప్రకారకజ్ఞానస్య భ్రమత్వానుపపత్తేః । 'ఇమే రఙ్గరజతే' ఇతి భ్రమే విద్యమానోఽపి రజతసన్నికర్షో జనకో న భవతి, అనుమితావివ క్వచిద్విద్యమానోఽపి విషయః । అథానుమితేర్విషయజన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః, అతీతే అనాగతే చ విషయే అనుమితిర్న స్యాదితి బాధకమ్ , రజతప్రత్యక్షస్య రజతసన్నికర్షజన్యత్వే ప్రమాత్వాపత్తిః, అసన్నికర్షే చ తత్ప్రత్యక్షం న స్యాదితి బాధకం ప్రకృతేఽపి తుల్యమ్ । యది తు దోషమహిమ్నా రజతసన్నికర్షస్య రఙ్గజ్ఞానాంశే జనకత్వమ్ , రఙ్గసన్నికర్షస్య చ రజతజ్ఞానాంశే, తదా రజతజ్ఞానాంశే తత్సన్నికర్షాజన్యత్వాత్ ప్రమాత్వాభావవత్ ప్రత్యక్షత్వాభావోఽపి స్యాత్ । తస్మాత్ ఇమే ఇత్యేవేన్ద్రియజన్యమ్ । 'రఙ్గరజతే' ఇతి తు స్మృతిరూపమవిద్యావృత్త్యాత్మకమనిర్వచనీయత్వాదియన్యత్ర విస్తరః ॥

॥ ఇత్యన్యథాఖ్యాతిభఙ్గః ॥

ఆవిద్యకరజతోత్పత్త్యుపపత్తిః

తచ్చానిర్వచనీయమజ్ఞానోపాదానకమ్, తత్త్వజ్ఞానేన నాశ్యం చ । నను – ఏవం 'రూప్యముత్పన్నం నష్టం చే'తి ధీప్రసఙ్గః, త్రైకాలికనిషేధప్రతీతిశ్చ న స్యాదితి – చేన్న, ఉత్పాదవినాశప్రతీతిరియం భ్రాన్తిసమయే ఆపాద్యతే, బాధసమయే వా । నాద్యః ; పూర్వోత్పన్నావినష్టశుక్త్యభిన్నతయా గ్రహస్యైవ తత్ర ప్రతిబన్ధకత్వాత్, విరోధిజ్ఞానానుదయేన రూప్యస్యావినాశాచ్చ । న ద్వితీయః ; అత్యన్తాభావగ్రహస్యైవ ప్రతియోగిగ్రహ ఇవ తదుత్పాదవినాశగ్రహేఽపి ప్రతిబన్ధకత్వాత్ । న హి కుత్రాపి కదాపి అత్యన్తాభావాధికరణత్వేన ప్రతీతే ఉత్పాదవినాశప్రతీతిరస్తి । న చ - త్రయాణాం సత్త్వే కథమత్యన్తాభావబుద్ధ్యా

వినాశబుద్ధిప్రతిబన్ధః ? వినాశబుద్ధ్యైవాత్యన్తాభావబుద్ధిః కిమితి న ప్రతిబధ్యతే ? నియామకాభావాదితి – వాచ్యమ్ ; ఫలబలేనాత్యన్తాభావధీసామగ్ర్యా ఏవ బలవత్త్వేన తస్యైవ వినిగమకత్వాత్ । న చ తర్హి ఉత్పాదాద్యధికరణే అత్యన్తాభావః కథమ్ ? ప్రతీతిముపలభస్వ । యథా అపరోక్షప్రతీత్యాద్యన్యథానుపపత్త్యా సిద్ధోత్పాదాదికస్య త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వం విషయీక్రియతే । యద్వా – న స్వరూపేణ త్రైకాలికనిషేదప్రతియోగిత్వమ్, కిన్తు పారమార్థికత్వాకారేణ । న చ పారమార్థికసత్త్వస్యాపి ప్రతిభాససమయే ప్రతీతత్వేన న త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వం సమ్భవతి రజతప్రతియోగిత్వేనానుభవవిరోధశ్చేతి – వాచ్యమ్ ; ప్రతీతికాలప్రతీతం పారమార్థికత్వమపి ప్రాతీతికమేవేతి న తత్ నిషిధ్యతే, కిన్త్వన్యత్రవృత్త్యేవేతి తేనాకారేణ రజతస్యైవ నిషేధ ఇతి న తత్రప్రతియోగిత్వేఽనుభవవిరోధోఽపి । నను – యద్యపి ప్రసక్తిర్జ్ఞానమ్, సా చ స్మృతిరూపా పారమార్థికత్వస్యాస్త్యేవ ; తథాపి నిషేధ్యతాప్రయోజకపారమార్థికత్వాకారేణ ప్రాతిభాసికస్య ప్రసక్తిర్నాస్తీతి – చేన్న ; వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగికో హ్యయమభావః, తత్రప్రతీతౌ చ న విశిష్టప్రసక్తిరుద్దేశ్యా ; ప్రత్యేకప్రసక్త్యైవ తత్రప్రతీత్యుపపత్తేః । నిర్వికల్పకాదభావప్రతీతిరిష్టాపత్త్యైవ పరిహరణీయా । యద్వా – లౌకికపరమార్థరజతస్యైవ తత్ర త్రైకాలికనిషేధః । న చ తర్హి 'నేహ నానే'తి నిషేధాయాపి తాత్త్వికప్రపఞ్చాన్తరోరరీకారాపత్తిః ; నేహ నానేతి నిషేధస్థలే కిఞ్చనేతి పదసన్దంశాత్ ప్రతీయమానసర్వనిషేధస్యావశ్యకతయా నిషేధ్యత్వేన ప్రపఞ్చాన్తరకల్పనాయా గౌరవకరత్వాత్ , ప్రకృతే తు సర్వత్వేన ప్రతియోగ్యనుల్లేఖాత్ ఆపణస్థరూప్యనిషేధస్య ఇదమ్యావశ్యకత్వేనాప్రతీతనిషేధకల్పనైవ యుక్తా । న చాన్యథాఖ్యాతిభియా తస్యాప్రసక్తౌ కథం తన్నిషేధః ? అపరోక్షత్వాభావేఽపి స్మృతిరూపతత్రప్రసక్తేః సమ్భవాత్ । ఏతేన – అధిష్ఠం పారమార్థికత్వమవచ్ఛేదకమ్, అనవచ్ఛేదకస్యాభాసస్య ధీస్తు నిషేదధీహేతురితి – పరాస్తమ్ । న చ – ఆరోపపూర్వికైవ నిషేధధీః, తస్యానారోపాత్ కథం తదభావప్రత్యయ ఇతి – వాచ్యమ్ ; ఆరోపస్య హేతుతాయాం మానాభావేన ప్రతియోగిస్మరణాధికరణానుభవాదినైవ తదుపపత్తేః । అత ఏవ న బుద్ధిపూర్వకతదారోపోఽపి । అన్యథాఖ్యాతేః సామగ్ర్యభావేనాసఖ్యాతివత్ ప్రాగేవ నిరాసాదారోపస్య విశేషాదర్శనజన్యత్వేన బుద్ధిపూర్వకత్వానుపపత్తేశ్చ । కిఞ్చాభసప్రసక్తిరేవ తత్రప్రసక్తిః । నను – ఆభాస ఇత్యప్రసక్తే రజతత్వాకారేణాభాసానాభాసయోః ప్రసక్తిర్వాచ్యా, సా చానుపపన్నా ; ఉభయోరేకసామాన్యాభావాత్ ఫలబలేన వ్యాప్తిగ్రహే సామాన్యస్య ప్రత్యాసత్తిత్వేఽపి అన్యత్రాతిప్రసఙ్గేన తదభావాచ్చేతి – చేన్న ; శుక్తిరూప్యస్యాపణరూప్యేణ ప్రాతీతికస్య సామాన్యస్యాభావే తదర్థిప్రవృత్త్యనుపపత్త్యా తదుభయసామాన్యస్యైకస్యావశ్యకత్వాత్ । తేన సామాన్యేన ప్రత్యాసత్త్యా ఆపణరూప్యే జ్ఞానం న బ్రూమః, కిన్తు ప్రతియోగితావచ్ఛేదకప్రకారకం జ్ఞానం ప్రతియోగ్యవిషయకమపి అభావప్రతీత్యుపయుక్తం సంవృత్తమితి । అతో న సామాన్యప్రత్యాసత్తినిబన్ధనాతిప్రసఙ్గావకాశః । యత్తు వ్యాప్తిగ్రహే సామాన్యప్రత్యాసత్తిమఙ్గీకృత్యాతిప్రసఙ్గేనాన్యత్ర తదనఙ్గీకరణమ్, తదాశీవిషముఖే అఙ్గులిం

నివేశ్య వృశ్చికాద్భయనాటనమ్ । ప్రమేయత్వేన వ్యాప్తిం పరిచ్ఛిన్దన్ సర్వజ్ఞః స్యాదితి వ్యాప్తిగ్రహ ఏవాతిప్రసఙ్గస్య ప్రాచీనైరుక్తత్వాత్ । ఇదం చ యథాశ్రుతప్రాచీనగ్రన్థానుసారేణోక్తమ్ । అన్యోన్యాభావమాదాయ తు లౌకికపరమార్థరజతస్య నిషేధ్యత్వం ప్రత్యాఖ్యాతం న విస్మర్తవ్యమ్ । న చ సోపాదానత్వే సకర్తృకత్వాపత్తిః ; ఇష్టాపత్తేః । నను – ఏవమపి రూప్యస్య కథమజ్ఞానముపాదానమ్ ? తదనువిద్ధతయా అప్రతీతేః, ఇదమంశానువిద్ధతయా ప్రతీతేరఙ్గులినిర్దేశాచ్చేలాఞ్చలబన్ధనాదితశ్చేదమంశ ఏవ సత్యవికారావిరోధేన మిథ్యావికారాత్మనా వివర్తత ఇత్యఙ్గీక్రియతామితి – చేన్న ; శుక్త్యజ్ఞానస్య తావదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం కారణత్వమావశ్యకమితి ఉపాదానమపి తదేవాస్తు । తత్కల్పనాయా ఏవాభ్యర్థితత్వాత్, ఉపాదానాన్తరాసిద్ధేః । కిఞ్చ శుక్తిజ్ఞానమజ్ఞానం నాశయద్రూప్యమపి నాశయతి । తచ్చ తదుపాదానత్వం వినా న ఘటతే ; నిమిత్తనాశస్య కార్యనాశం ప్రత్యప్రయోజకత్వాత్ , ఉపాదేయే ఉపాదానానువేధనియమాభావాత్ , 'రూపం ఘటః', 'కపాలం ఘట' ఇత్యప్రతీతేః , కథఞ్చిదనువేధస్య జడత్వాదినాత్రాపి సమ్భవాత్ । అజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా ఇదమంశే ఇదమంశానువిద్ధతయా ప్రతీతిరేవ తదనువిద్ధతయా ప్రతీతిః । కార్యకారణయోరభేదాఙ్గులినిర్దేశాదికమప్యుపపద్యతే । న చ– పరోక్షజ్ఞానస్యాప్యజ్ఞాననాశకతయా శ్వైత్యానుమిత్యా అజ్ఞానే నాశితే పీతభ్రమానుదయః స్యాత్, ఉపాదానాభావాదితి వాచ్యమ్ , విషయగతాజ్ఞానస్య పరోక్షవృత్త్యాఽనాశాత్ । న చ– అపరోక్షవృత్తేరజ్ఞాననాశకతాయామపి 'ఘటోఽయమి'తి సాక్షాకృతే పటోఽయమితి వాక్యాభాసాత్ భ్రమానుత్పత్తిప్రసఙ్గః । న హ్యత్ర వహ్నినా సిఞ్చతీత్యత్రేవాన్వయవిరోధ్యుపస్థితిరస్తి, యేనేష్టాపత్తిరవకాశమాసాదయేదితి వాచ్యమ్; యదా హి ఘటత్వం పటత్వవిరుద్ధతయాఽవగతం, తదా హి తద్దర్శనం విరోధిదర్శనమేవేతి కథం నేష్టాపత్త్యవకాశః ? యదా ఘటత్వస్య పటత్వవిరుద్ధతయా న జ్ఞానం, తదా ఘటత్వజ్ఞానేన తదజ్ఞాననాశేఽపి పటత్వవిరుద్ధతయా అజ్ఞాతవిశేషాజ్ఞానస్య సత్త్వాత్తదుపాదానక ఏవ భ్రమ ఇతి న కాప్యనుపపత్తిః । న చ–సాక్షివేద్యాజ్ఞానసుఖాదౌ జ్ఞానాభావత్వదుఃఖాభావత్వారోపౌ న స్యాతామ్ , అజ్ఞానరూపోపాదానాభావాదితి వాచ్యమ్ ; దుఃఖాభావభిన్నత్వేన జ్ఞానాభావభిన్నత్వేన దుఃఖత్వవిరుద్ధధర్మవత్తయాఽజ్ఞానత్వవిరుద్ధధర్మవత్తయా వా అధిష్ఠానజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమ్ । తచ్చ విరోధభేదాది న సాక్షిగమ్యమ్, కిన్త్వనుపలబ్ధిగమ్యమ్ । తథాచ తదజ్ఞానమేవ భ్రమోపాదానమ్ । న చ పరోక్షాధ్యాసో న పరోక్షజ్ఞానేన నివర్తేత, తస్యాజ్ఞానానివర్తకత్వాదితి వాచ్యమ్ ; పరోక్షాధ్యాసే హి ప్రమాతృగతాజ్ఞానమేవోపాదానమ్ । తచ్చ పరోక్షజ్ఞానేనాపి నివర్తత ఇత్యుక్తత్వాత్ । న చ-రూప్యం దృష్ట్వాఽధిష్ఠానతత్త్వజ్ఞానం వినా నివృత్తస్య పుంసోఽజ్ఞాననివృత్త్యభావేన రూప్యతజ్జ్ఞానయోరవిద్యాపరిణామయోరనివృత్త్యా రూప్యధీసామగ్రీసద్భావేన తద్ధీర్దుర్వారైవేతి-వాచ్యమ్; రూప్యం తద్ధీశ్చ ఉత్పన్నే తావదుదీచ్యజ్ఞానేన ఉపాదానే విలీయతే । ఉపాదానస్య నివృత్తిః పరం న భవతి; అధిష్ఠానతత్త్వజ్ఞానాభావాత్ ।

రూప్యబుద్ధ్యన్తరోత్పత్తిస్తు
ఇదమాకారాన్తఃకరణవృత్తిసద్భావేనానుత్పన్నాధిష్ఠానతత్త్వసాక్షాత్కారస్య భవత్యేవ । తదభావే తద్విలమ్బాదేవ విలమ్బ ఇతి న కాప్యనుపపత్తిః । తథాచ సర్వప్రత్యయానాం స్వగోచరశూరత్వాత్ ప్రతీతికాలే రజతస్య విద్యమానతా సిద్ధా। న చైవం-తాత్త్వికత్వమపి సిధ్యేత్ , తస్యాపి ప్రాతీతికత్వాదితి వాచ్యమ్; అపరోక్షప్రతీత్యా తావత్ త్రికాలాబాధ్యత్వరూపం తాత్త్వికత్వం విషయీకర్తుం న శక్యత ఇత్యుక్తత్వాత్ । పరోక్షప్రతీత్యా విషయీకృతమపి తాత్త్వికత్వం ప్రాతీతికమేవ; కాలాన్తరబాధేన పునరతాత్త్వికత్వస్య సంభవాత్ ॥

॥ ఇత్యావిద్యకరజతోత్పత్త్యుపపత్తిః ॥

అథ భ్రమస్య వృత్తిద్వయోపపత్తిః

తస్మాదధిష్ఠానాంశే అన్తఃకరణవృత్తిః, అధ్యస్తాంశే చావిద్యావృత్తిః । తస్యాం చ తాదాత్మ్యస్య భానాత్ నాఖ్యాతిమతప్రవేశః ॥ నను–ఏవమిదమస్యాప్యధ్యస్తత్వేన ఇదమితి ద్వ్యాత్మకమ్ , ఇదం రూప్యమితి చ త్ర్యాత్మకమ్ , స్వప్నే ఇదం రూప్యమితి జ్ఞానం చతురాత్మకం చ స్యాదితి చేన్న; ఇదంత్వస్యాధ్యస్తత్వేఽపి నేదమితి ద్వ్యాత్మకమ్ ; ఇదంత్వాద్యధిష్ఠానస్య స్వప్రకాశకత్వాత్ । న హి వయం సర్వత్రాధ్యాసే ద్వ్యాత్మకతాం బ్రూమః, అపి త్వన్తఃకరణవృత్తిసవ్యపేక్షాధిష్ఠానప్రకాశే । అత ఏవ నేదం రూప్యమితి త్ర్యాత్మకమ్ , స్వప్నే తు చతురాత్మకత్వశఙ్కా సర్వథాఽనుపపన్నా; ఇదంరూప్యయోరప్యధ్యసనీయత్వాత్ , అవిద్యావచ్ఛిన్నచైతన్యరూపాధిష్ఠానస్య స్వప్రకాశత్వాత్ । న చ రూప్యజ్ఞానస్యాచాక్షుషత్వే 'రూప్యం పశ్యామీ'తి చాక్షుషత్వానుభవవిరోధః; చాక్షుషేదం వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్థావిద్యాపరిణామత్వేన చాక్షుషత్వోపచారాత్, అనుభవత్వమాత్రానుభవ ఏవ 'ఆత్మానం పశ్యామీ'త్యుల్లేఖదర్శనాచ్చ । నను - రూప్యజ్ఞానస్యావిద్యావృత్తిత్వేన ప్రతిభాసికతయా ప్రతిభాసావశ్యమ్భావేనాధ్యస్తవిషయజ్ఞానస్య చాధ్యస్తత్వనియమేనావిద్యావృత్తేరపి అవిద్యావృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యవేద్యత్వమ్ , ఏవం తస్యాపి తస్యాపీత్యనవస్థితిరితి చేత్, సత్యమేతత్ । న పునరనవస్థా; అవిద్యావృత్తిప్రతిభాసకే చైతన్యే అవిద్యావృత్తేః స్వత ఏవ ఉపాధిత్వేన వృత్త్యన్తరానపేక్షత్వాత్ । నను–అజ్ఞానస్య రూప్యాకారజ్ఞానాత్మనా పరిణామే రూప్యమితి ప్రతీతేర్జ్ఞానగతాకారేణైవోపపత్తావతీతవిషయకజ్ఞానన్యాయేన వోపపత్తౌ రూప్యరూపావిద్యాపరిణామకల్పనా న యుక్తేతి–చేన్న; జ్ఞానాకారేణైవ సవిషయకత్వే సాకారవాదప్రసఙ్గాత్ । అతీతవిషయవదుపపాదనేఽపి అపరోక్షత్వానుపపత్తేరుక్తత్వాత్ । న చ-దోషాణాం స్వాశ్రయ ఏవాతిశయహేతుత్వేన చక్షుర్గతదోషజన్యో భ్రమః కథమచాక్షుషః స్యాత్ ? అన్యథా త్వచా గృహీతే శఙ్ఖే చక్షుషా గృహీతే రూప్యసాదృశ్యే చ నిమీలితచక్షుషోఽపి పీతభ్రమరూప్యభ్రమయోరాపత్తేరితి-వాచ్యమ్ ; దోషాణాం స్వాశ్రయ ఏవాతిశయజనకత్వమిత్యస్యైవాసిద్ధేః నియామకాభావాత్ । న చోక్తాతిప్రసఙ్గో నియామకః;

స్వసంబన్ధిని కార్యజనకత్వాఙ్గీకారేణానతిప్రసఙ్గాత్ । సంబన్ధశ్చ స్వాశ్రయజన్యజ్ఞానవిషయత్వరూపః । స చ న తదేతి సంస్కారవిషయగ్రాహీన్ద్రియజన్యాధిష్ఠానజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రమహేతుత్వాత్ త్వచా గృహీతే తదభావాత్ సాదృశ్యం గృహీత్వా చక్షుర్నిమీలనస్థలే ఇదంవృత్తిసద్భావే ప్రమాణాభావేన నాతిప్రసఙ్గాపాదనం శక్యమ్ । తత్సత్త్వే ఇష్టాపత్తిరేవ । నను–ఏవం వృత్తిభేదే జ్ఞానైక్యానుభవవిరోధః । న చ–అధ్యస్తేనాభేదేన విషయయోరేకతాపన్నత్వాత్ జ్ఞానయోరైక్యముపచర్యత ఇతి వాచ్యమ్; ఏవమేకత్వప్రతిపాదకప్రయోగసమర్థనేఽపి అనుభవవిరోధస్యాపరిహారాదితి-చేన్న; విషయయోరభేదాధ్యాసే జ్ఞానయోరప్యభేదాధ్యాస ఇత్యస్య ఉపచారశబ్దార్థత్వేనానుభవవిరోధాభావాత్ । న చ తర్హి ధారావాహికజ్ఞానేష్వైక్యాధ్యాసాపత్తిః విషయైక్యజ్ఞానస్యారోపనిదానస్య సత్త్వాదితి-వాచ్యమ్; ఆరోపస్య కారణానాపాద్యత్వాత్ । న చ విషయైక్యస్య జ్ఞానైక్యాధ్యాసనిమిత్తత్వం న దృష్టమితి వాచ్యమ్ ; పూర్వోక్తయుక్త్యా జ్ఞానభేదే సిద్ధే అపూర్వకల్పనాయామపి దోషాభావాత్ । యద్వా యథేదమంశావచ్ఛిన్నచైతన్యగతావిద్యాపరిణామత్వాత్ రూప్యమిదంత్వేన భాతి, తథేదమాకారాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యగతావిద్యాపరిణామత్వేన రూప్యజ్ఞానమిదంజ్ఞానత్వేన భాతి । న చ తర్హి బాధకాద్విషయయోరివ జ్ఞానయోరపి భేదధీప్రసఙ్గః; విషయభేదగ్రహజ్ఞానభేదగ్రహయోర్భిన్నసామగ్రీకత్వేనాపాదనస్యాశక్యత్వాత్ । కేచిత్తు–భ్రమకాలే విషయైక్యగ్రహనియమవత్ న జ్ఞానైక్యగ్రహనియమః; తం వినాపి ప్రవృత్త్యాద్యుపపత్తేః, తథాచ బాధకాలే న తదనైక్యగ్రహనియమోఽపీతి-ఆహుః । న చ ఇదం వృత్తేర్జ్ఞాత్రైకసత్త్వేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యగతాజ్ఞానమేవ నాస్తీతి వాచ్యమ్; వృత్తేః సాక్షివేద్యత్వేన యద్యపి తద్గోచరాజ్ఞానం నాస్తి; తథాపి తదవచ్ఛిన్నచైతన్యే శుక్త్యవచ్ఛిన్నగోచరాజ్ఞానసత్త్వాత్ । తథాచ ఇదంవృత్తిరాశ్రయావచ్ఛేదికా న తు విషయావచ్ఛేదికేతి వస్తుస్థితిః । అత ఏవ-శుక్తితత్త్వం జానతః ఇదంవృత్తితత్త్వం చాజానతో రూప్యనివృత్తావపి తదజ్ఞానానువృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి–నిరస్తమ్ ; శుక్తితత్త్వజ్ఞానస్యైవ ఉభయపరిణామిత్వాత్ , ఇదమంశస్తదాకారవృత్తిశ్చ ఏతద్ద్వయమాశ్రయమాత్రావచ్ఛేదకమిత్యుక్తత్వాత్ । న చైవమపి అబాధితజ్ఞానైక్యానుభవవిరోధః; అధ్యస్తేన సహేన్ద్రియసంప్రయోగస్యైవ బాధకత్వాత్ । న చ సన్నికర్షః ప్రమాసామగ్రీ; కరణానాం ప్రాప్యకారిత్వానియమేన సన్నికర్షస్యాపి సామాన్యసామగ్రీత్వాత్ । నహి దృష్టా ఛిదా దారువియుక్తకుఠారేణేత్యన్యత్ర విస్తరః । యత్తు శుక్తిరేవ వివర్తాధిష్ఠానమస్తు, న చైతన్యమితి, తన్న అధిష్ఠానస్య భ్రమజనకాజ్ఞానవిషయత్వేన తదకల్పితతయా సత్యత్వనియమాత్, శుక్తేశ్చ మిథ్యాత్వాత్ । యద్వా—అవిద్యావృత్తేర్న జ్ఞానత్వమ్ , అతః జ్ఞానైక్యధీః; జ్ఞానత్వస్యాజ్ఞాననివర్తకమాత్రవృత్తిత్వాత్ । న చ–ఏవం ధారావాహనస్థలే ద్వితీయాదిజ్ఞానే జ్ఞానత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్; తస్యాపి తత్తత్కాలవిశిష్టగ్రాహకత్వేనాగృహీతగ్రాహకతయాఽజ్ఞాననివర్తకత్వాత్ । వస్తుతస్తు–యావన్తి జ్ఞానాని తావన్త్యజ్ఞానానీతి వ్యవహితజ్ఞానేనేవావ్యవహితజ్ఞానేనాపి అజ్ఞాననివర్తనాదితి న

కాప్యనుపపత్తిః । పరోక్షస్థలేऽపి ప్రమాతృగతాజ్ఞాననివృత్తిరస్త్యేవేతి తత్ర జానామీతి ప్రత్యయః । తేన సహాభేదగ్రహాత్ పరోక్షభ్రమేऽపి జానామీతి ప్రత్యయః । న చ వివరణే అన్తఃకరణపరిణామే జ్ఞానత్వోపచారాత్ ఇదంవృత్తేరపి జ్ఞానత్వోక్తౌ వివరణవిరోధః; తస్య ప్రకాశత్వనిబన్ధనజ్ఞానపదప్రయోగవిషయత్వమిత్యేతత్పరత్వాత్ , న త్వజ్ఞాననివర్తకత్వనిబన్ధనజ్ఞానపదప్రయోగోऽప్యౌపచారిక ఇతి తస్యార్థః । తథా చావిద్యావృత్తౌ యత్ర జ్ఞానపదప్రయోగః, తత్రౌపచారిక ఏవ । న చ–అవిద్యావృత్తేరజ్ఞానత్వే జ్ఞానస్యౌత్సర్గికం ప్రామాణ్యమితి విరుధ్యేత, నిరపవాదనియమస్యైవ సంభవాదితి వాచ్యమ్ ; ఇచ్ఛాజనకవృత్తిమాత్రస్య జ్ఞానత్వమభిప్రేత్య ఉత్సర్గత్వోక్తేః । యద్వా-వృత్తిభేదేऽపి ఇదంరూప్యయోరిదమంశావచ్ఛిన్నచైతన్యప్రకాశ్యత్వేన ఫలైక్యాత్ జ్ఞానైక్యధీః । న చ–పరోక్షభ్రమే అపరోక్షైకరసచైతన్యరూపఫలైక్యాభావాత్ కథం తన్నిబన్ధనజ్ఞానైక్యానుభవ ఇతి–వాచ్యమ్ । తత్ర ఫలైక్యమప్యుపచర్య జ్ఞానైక్యోపచార ఇత్యేవ విశేషాత్ । నను త్వన్మతే యథాక్రమమిదంరూప్యాకారాన్తఃకరణవృత్త్యవిద్యావృత్తిప్రతిబిమ్బితాభ్యాం వా, తదభివ్యక్తాభ్యాం వా, ఇమంశావచ్ఛిన్నతదనవచ్ఛిన్నాభ్యాసిదమంశరూప్యాధిష్ఠానచైతన్యాభ్యాం వా, వేద్యత్వేనావచ్ఛిన్నఫలస్య భేదాత్ కథం ఫలైక్యమ్ ? అనవచ్ఛిన్నఫలీభూతచిన్మాత్రాభేదస్య సర్వత్ర సమానత్వాత్ । న హీదమంశేऽపి తదవచ్ఛిన్నమేవ చైతన్యముపాదానమ్ ; ఆత్మాశ్రయాత్ । న వా రూప్యే ఇదమంశానవచ్ఛిన్నముపాదానమ్ ; 'ఇదం రూప్య'మితి ప్రతీత్యనుపపత్తేరితి చేన్న; అవిద్యావృత్తిస్తావన్నాజ్ఞాననాశికా కింత్వన్తఃకరణవృత్తిరిదమాకారా । తథాచ తదభివ్యక్తచైతన్యమేవ రూప్యమభివ్యనక్తీతి ఫలైక్యసంభవాత్ । న హ్యవచ్ఛేదకభేదేన ఫలభేదః, కింతు వ్యఞ్జకభేదేన । తథాచ పరమార్థసచ్చైతన్యమధిష్ఠానమధ్యస్తజ్ఞానస్య । తచ్చ ద్వివిధం వ్యావహారికసత్ ప్రాతిభాసికసచ్చేతి । తదుక్తం - 'ప్రాగ్వ్యావహారికసత్త్వవిషయత్వాత్ ప్రత్యక్షం నాగమబాధకమి'తి । పరమార్థసత్త్వమాదాయ త్రివిధం సత్త్వమ్ ॥

॥ ఇతి భ్రమస్య వృత్తిద్వయత్వోపపత్తిః ॥

అథ సత్తాత్రైవిధ్యోపపత్తిః

నను–ఏవం సత్త్వవైవిధ్యవిభాగో నోపపద్యతే, ప్రతిభాసికాదప్యపకృష్టస్య స్వాప్నరూప్యస్య వ్యావహారికాదప్యుత్కృష్టాయా అవిద్యానివృత్తేః సద్భావాదితి చేన్న; స్వాప్నే ప్రతిభాసికనికృష్టత్వే ప్రమాణాభావాత్ । తథా హి-ప్రాతిభాసికత్వం హి ప్రతిభాసమాత్రసత్త్వమ్ , తచ్చ స్వప్నజాగరయోః సమానమ్ । నను-జాగరే అధిష్ఠానతావచ్ఛేదకేదమంశస్యాధికసత్తాకత్వం, స్వప్నకాలే తస్యాపి ప్రతిభాసికత్వమిత్యేవ నికృష్టత్వమితి–చేన్న; స్వప్నే హి ఇదమో నాధిష్ఠానావచ్ఛేదకత్వమ్ ; తుల్యవదారోప్యత్వాత్ । తత్రాధిష్ఠానమవిద్యావచ్ఛిన్నమేవ చైతన్యమితి వక్ష్యతే । అవిద్యానివృత్తేః

పఞ్చమప్రకారతాపక్షే సంసారకాలీనసత్త్వస్యైవాయం విభాగ ఇతి న న్యూనతా । యద్వా-అవిద్యానివృత్తేః సత్త్వాభావేన సత్త్వవిభాగే న తదసంగ్రహనిబన్ధనో దోషః । వస్తుతస్తు–అవిద్యానివృత్తిః బ్రహ్మస్వరూపా అనిర్వచనీయా వేతి న విభాగన్యూనతా । న చ విభాగస్య తాత్త్వికత్వే అపసిద్ధాన్తః, అతాత్త్వికత్వే త్రివిధత్వం గతమేవేతి వాచ్యమ్; బ్రహ్మాతిరిక్తమతాత్త్వికమితి వదతో విభాగాతాత్త్వికత్వస్యేష్టత్వాత్ । న చ తర్హి తాత్త్వికత్రైవిధ్యహానిః; కో హి త్రైవిధ్యస్య తాత్త్వికత్వం బ్రవీతి ? కింతు వ్యావహారికత్వమేవ । న చ–తాత్త్వికస్య బ్రహ్మణోఽతాత్త్వికాచ్ఛుక్తిరూప్యాత్ బాధాధిగమ్యస్య విభాగస్య కథమతాత్త్వికత్వమితి–వాచ్యమ్ ; బాధబోధ్యత్వం న తాత్త్వికత్వే ప్రయోజకమ్ , కింత్వబాధ్యత్వమ్ । తచ్చ న బ్రహ్మాతిరిక్తవృత్తి; నేహనానేత్యాదినా బాధాత్ । న చ త్రివిధసత్త్వాఙ్గీకారే బ్రహ్మైవ సదితి స్వమతవిరోధః। తస్య పరమార్థసద్బ్రహ్మైవేత్యేతత్పరత్వాత్ । ఏతేన–విశ్వమిథ్యాత్వబ్రహ్మనిర్విశేషత్వాదావప్యేవం వికల్ప్య దూషణమితి–అపాస్తమ్ । నను–అత్ర పరమార్థసదేవ సదితరద్వయం సద్విలక్షణమేవ సత్త్వేన భాతి, బాధవిలమ్బావిలమ్బాభ్యాం తద్భేద ఇత్యభిప్రేతమ్, ఉత వా సత్త్వస్యైవావాన్తరభేద ఇతి । నాద్యః; త్వన్మతే రూప్యాభావే రూప్యధీరివ సత్త్వాభావే సత్త్వబుద్ధేరయోగాత్ । కదాచిదపి సత్త్వాభావే తుచ్ఛవదుత్పత్త్యాద్యయోగాత్, వ్యావహారికే ప్రాతిభాసికార్థగతవిశేషాభావేన తత్రార్థక్రియాదేః శ్రుతీనాం తద్విషయత్వేన ప్రామాణ్యస్య చాయుక్త్యాపాతాత్ । ప్రత్యుత నభోనైల్యభ్రమహేతోరివ అర్థభ్రాన్తి హేతుత్వేనాప్రామాణ్యనిశ్చయ ఏవ స్యాత్। నాన్యః; ఆరోపితానారోపితసాధారణసామాన్యధర్మాభావాత్, వ్యావహారికస్యానారోపితవిశేషత్వే ఇష్టాపత్తేశ్చేతి–చేన్న; ద్వితీయపక్షస్యైవ క్షోదక్షమత్వాత్ । తథా హిఅబాధ్యత్వరూపమారోపితానారోపితయోః సామాన్యమ్ । అన్యదా బాధ్యేఽపి స్వకాలాబాధ్యత్వమాత్రేణారోపితేఽపి తస్య సంభవాత్, ఆరోపితానారోపితయోరేకసామాన్యాభావే ప్రవృత్త్యాద్యనుపపత్తేరుక్తత్వాత్ । అత ఏవోక్తమ్ 'ఆకాశాదౌ సత్యతా తావదేకా ప్రత్యఙ్మాత్రే సత్యతా కాచిదన్యా । తత్సమ్పర్కాత్ సత్యతా తత్ర చాన్యా వ్యుత్పన్నోఽయం సత్యశబ్దస్తు తత్ర ॥ ఇతి । యథా ప్రతిభాసికరజతే జ్ఞాతైకసదేకం రజతత్వమ్ । లౌకికపరమార్థరజతే చాజ్ఞాతసదపరం రజతత్వమ్, తదుభయానుగతం చారోపితానారోపితసాధారణం రజతత్వం రజతశబ్దాలమ్బనమ్ , ఏవమాకాశాదావారోపితైకా సత్యతా, చిదాత్మని చానారోపితాఽపరా, తదుభయసాధారణీ చాన్యా వ్యావహారికీ సత్యతా, సత్యశబ్దాలమ్బనమితి భావః । సద్విశేషత్వేఽపి వ్యావహారికస్య ప్రపఞ్చస్య నానారోపితవిశేషత్వమ్ , యేనేష్టాపత్తిరవకాశమాసాదయేత్ ; సత్త్వస్యానారోపితత్వాత్మకత్వాభావాత్ । సత్త్వాఙ్గీకారాదేవ నోత్పత్త్యాదివిరోధోఽపి । న చ స్వరూపేణ బాధ్యత్వం ప్రపఞ్చేఽపి నాస్తి; తుచ్ఛత్వప్రసఙ్గాత్, పారమార్థికత్వాకారేణ బాధ్యత్వం నిర్ధర్మకతయా బ్రహ్మణ్యప్యస్తీతి కథం కదాచిద్బాధ్యత్వమాదాయ వ్యావహారికత్వాదిస్థితిరితి వాచ్యమ్ ; మిథ్యాత్వరూపసాధ్యనిరుక్తావేవాస్య దత్తోత్తరత్వాత్ ।

యత్తు—సప్రకారకస్యైవ జ్ఞానస్య–ప్రపఞ్చబాధకత్వం వక్తవ్యమ్ ; నిష్ప్రకారకత్వే బాధకత్వాయోగాత్ । తథాచ స ప్రకారస్తాత్త్విక ఏవ స్యాత్ ఇతి, తన్న; స్వరూపోపలక్షణోపలక్షితస్వరూపవిషయకవ్యావృత్తాకారజ్ఞానస్యైవ నిష్ప్రకారకత్వేఽపి బాధకత్వమిత్యస్యాపి ప్రాగేవోక్తత్వాత్ । స్వరూపోపలక్షణనిబన్ధనవ్యావృత్తాకారత్వేఽపి యథా నాఖణ్డార్థత్వక్షతిః; తదప్యుక్తమధస్తాత్ । నను–వ్యావహారికప్రాతిభాసికయోర్బాధ్యత్వావిశేషే కింనిబన్ధనో భేదః, న తావన్మాయికత్వావిద్యకత్వాభ్యాం భేదః; మాయావిద్యయోరభేదాత్ , అర్థగతవిశేషాభావే తదయోగాచ్చ । నాప్యర్థక్రియాకారిత్వాకారిత్వాభ్యాం విశేషః; స్వాప్నఘటాదౌ స్వాప్నజలాహరణాద్యర్థక్రియాదర్శనాత్ । న చార్థక్రియాయాం వ్యావహారికత్వం విశేషణమ్; అన్యోన్యాశ్రయాత్, స్వాప్నాఙ్గనాలిఙ్గనాదౌ ప్రాతిభాసికే వ్యావహారికసుఖజనకే అతివ్యాప్తేశ్చ । నాపి బ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యత్వతద్భిన్నజ్ఞానబాధ్యత్వాభ్యాం విశేషః; త్వన్మతే రూప్యాదేరపి శుక్త్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మధీబాధ్యత్వాత్ , బ్రహ్మణ్యధ్యస్తస్య క్షణికత్వాదేరపి ప్రాతిభాసికస్య బ్రహ్మధీబాధ్యత్వేనాతిప్రసఙ్గాచ్చ । నాపి బ్రహ్మప్రమాబాధ్యత్వతదన్యప్రమాబాధ్యత్వాభ్యాం విశేషః; త్వన్మతే బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ ప్రమాత్వాత్ । నాపి ప్రమాబాధ్యత్వభ్రాన్తిబాధ్యత్వాభ్యాం విశేషః; భ్రాన్తిబాధ్యత్వస్య బ్రహ్మణ్యపి సత్త్వాత్ । నాపి పారమార్థికవిషయధీబాధ్యత్వవ్యావహారికవిషయధీబాధ్యత్వాభ్యాం విశేషః; అన్యోన్యాశ్రయాత్ । నాప్యన్యోన్యేతరత్వాభ్యామ్ ; భేదకాభావే ఇతరత్వస్యైవాయోగాత్; అన్యోన్యాశ్రయాచ్చేతి చేన్న; సప్రకారకనిష్ప్రకారకజ్ఞానబాధ్యత్వాభ్యాం శుద్ధబ్రహ్మధీబాధ్యత్వతదన్యధీబాధ్యత్వాభ్యాం వా మహావాక్యజన్యధీబాధ్యత్వతన్యధీబాధ్యత్వాభ్యాం వా స్వబాధకధీబాధ్యత్వతన్యధీబాధ్యత్వాభ్యాం వా భేదసంభవాత్ । శుద్ధశబ్దేన నిర్ధర్మకాధిష్ఠానమాత్రమేవాత్ర వివక్షితమ్ । న చ–నిర్ధర్మకం యద్ వస్తుగత్యా తజ్జ్ఞానం భ్రమకాలేఽపి, నిర్ధర్మకత్వవిశిష్టస్య తదుపలక్షితస్య వా జ్ఞానం చేద్వివక్షితం, తదా అఖణ్డార్థతాహానిః; ప్రకారీభూతనిర్ధర్మకత్వద్వితీయాభావాదేస్తాత్త్వికత్వాపత్తిశ్చేతి వాచ్యమ్; నిర్ధర్మకం యద్ వస్తుగత్యా తన్మాత్రగోచరజ్ఞానస్య వివక్షితత్వాత్ , తస్య చ భ్రమకాలేఽభావాత్ । నిర్ధర్మకత్వాదేస్తద్బుద్ధావుపాయత్వమాత్రమ్, న తు తద్బుద్ధౌ విషయత్వమ్ । అతో నాఖణ్డార్థతాహానిప్రకారతాత్త్వికత్వాపత్తీ । నిష్ప్రకారకత్వేఽపి సంశయాదినివర్తకత్వముపపాదితమేవ । తస్మాదజ్ఞానోపాదానకం జగన్మిథ్యేతి సిద్ధమ్ ॥ ఉపాధిబాధప్రతిపక్షశూన్యం నిపక్షబాధాగమసవ్యపేక్షమ్ । దృశ్యత్వమవ్యాహతమమ్బరాదిమిథ్యాత్వసిద్ధౌ సుదృఢం హి మానమ్ ॥ తదేవం దృశ్యస్య ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వాత్తదతిరిక్తబ్రహ్మరూపాఖణ్డార్థనిష్ఠవేదాన్తవాక్యం పరతత్త్వావేదకమ్ ।। సఖణ్డార్థవిషయకం సర్వమతత్త్వావేదకమేవేతి । యద్యపీదం బ్రహ్మజ్ఞానావ్యవహితభ్రమవిషయే ప్రతిభాసికే వ్యావహారికలక్షణమతివ్యాప్తమ్ ।

ప్రతిభాసికలక్షణం, చావ్యాప్తమ్ , తథాపి కరణసంసర్గిదోషప్రయుక్తత్వం తదసంసర్గిదోషప్రయుక్తత్వం చ తయోర్లక్షణం నిరవద్యమ్ ॥

॥ ఇతి సత్త్రాత్రైవిధ్యోపపత్తిః ॥

అవిద్యాతత్కార్యాత్మకనిబిడబన్ధవ్యపగమే యమద్వైతం సత్యం ప్రతతపరమానన్దమమృతమ్ ।।

భజన్తే భూమానం భవభయభిదం భవ్యమతయో నమస్తస్మై నిత్యం నిఖిలనిగమేశాయ హరయే ॥

అనాదిసుఖరూపతా నిఖిలదృశ్యనిర్ముక్తతా నిరన్తరమనన్తతా స్ఫురణరూపతా చ స్వతః ।

త్రికాలపరమార్థతా త్రివిధభేదశూన్యాత్మతా మమ శ్రుతిశతార్పితా తదహమస్మి పూర్ణో హరిః ॥

॥ ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీవిశ్వేశ్వరసరస్వతీశ్రీచరణశిష్యశ్రీమధుసూదనసరస్వతీ విరచితాయామద్వైతసిద్ధౌ సపరికరప్రపఞ్చమిథ్యాత్వనిరూపణం నామ ప్రథమః పరిచ్ఛేదః ॥

ద్వితీయః పరిచ్ఛేదః

ఆఖణ్డార్థలక్షణోపపత్తిః

తత్రాఖణ్డార్థలక్షణోపపత్తిః । హేయం నిరూప్య బన్ధాఖ్యం తన్నివృత్తేర్నిబన్ధనమ్ । యజ్జ్ఞానం తదఖణ్డార్థమాదేయమధునోచ్యతే ॥ తచ్చాఖణ్డార్థం ద్వివిధమ్ । ఏకం పదార్థనిష్ఠమ్ , అపరం వాక్యార్థనిష్ఠమ్ । ఏకైకం చ పునర్వైదికలౌకికభేదేన ద్వివిధమ్ । పదార్థనిష్ఠం వైదికమపి ద్వివిధమ్। తత్పదార్థనిష్ఠం త్వంపదార్థనిష్ఠం చ । తత్ర 'సత్యం జ్ఞానమనన్త'మిత్యాది తత్పదార్థనిష్ఠమ్ । 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష' ఇత్యాది త్వంపదార్థనిష్ఠమ్ । 'ప్రకృష్టప్రకాశ' ఇత్యాది తు లౌకికపదార్థనిష్ఠమ్ । వాక్యార్థనిష్ఠమపి వైదికం 'తత్త్వమస్యా'దివాక్యమ్, 'సోఽయం దేవదత్త' ఇత్యాది తు లౌకికమ్ ॥ అత్రాహుః– కిమఖణ్డార్థత్వమ్ ? న తావన్నిర్భేదార్థత్వమ్ ; యతో నిర్భేదార్థత్వస్య శబ్దబోధ్యత్వే విశేషణతాయాముపలక్షణతాయాం చ 'నిర్ఘటం భూతలమి'తివత్ సఖణ్డార్థతైవ స్యాత్ , శబ్దాబోధ్యత్వే తు వస్తుగత్యా యన్నిర్భేదం బ్రహ్మ తద్బోధకసగుణవాక్యానామపి అఖణ్డార్థత్వాపత్తిః । అథ యన్నిర్భేదం వస్తుగత్యా, తన్మాత్రపరత్వమ్, న; ప్రకృష్టప్రకాశాదివాక్యేఽవ్యాప్తేః, తేషాం ధర్మిసమసత్తాకభేదవద్వస్తుపరత్వేన వస్తుగత్యా నిర్భేదార్థనిష్ఠత్వాభావాత్ । అత ఏవ నిర్విశేషార్థత్వమపి న । నాప్యపర్యాయశబ్దానాం ప్రాతిపదికార్థమాత్రపర్యవసాయిత్వమ్ ; శీతోష్ణస్పర్శవన్తౌ పయఃపావకావిత్యాదావనేకప్రాతిపదికార్థపరేఽతివ్యాప్తేః । న చ–సంభూయార్థపరత్వమత్ర నాస్త్యేవ, ప్రత్యేకం త్వేకైకార్థపరత్వం లక్షణవాక్యత్వాదితి నాతివ్యాప్తిరితి-వాచ్యమ్ ; తథాపి

బ్రహ్మణ్యభావాత్ , అభిధయా లక్షణయా వా వేదాన్తవాక్యానాం నిఃసంబన్ధే బ్రహ్మణి పర్యవసానానుపపత్తేః । అత ఏవ నైకవిశేష్యపరత్వమపి; తద్విశిష్టైకవిశేష్యబోధకనీలోత్పలాదివాక్యే అతివ్యాప్తేరిష్టాపత్తేశ్చ । యత్తు– అపర్యాయశబ్దానాం సంసర్గాగోచరప్రమితిజనకత్వం వా తేషామేకప్రాతిపదికార్థమాత్రపర్యవసాయిత్వం వా అఖణ్డార్థత్వమ్ । తదుక్తం పఞ్చపాదికాకృద్భిః 'పదానాం పరస్పరానవచ్ఛిన్నార్థానామ్ అనన్యాకాఙ్క్షాణామ్ అవ్యతిరిక్తైకరసప్రాతిపదికార్థమాత్రాన్వయః' ఇతి । ఉక్తఞ్చ తత్త్వప్రదీపికాకృద్భిః– 'సంసర్గాసఙ్గిసమ్యగ్ధీహేతుతా యా గిరామియమ్ । ఉక్తాఽఖణ్డార్థతా యద్వా తత్ప్రాతిపదికార్థతా ॥' ఇతి । తన్న; ఆద్యే 'అప్రాప్తయోః ప్రాప్తిః సంయోగ' ఇత్యాదౌ సంయోగలక్షణవాక్యేఽవ్యాప్తేః । అథ పదస్మారితపదార్థసంసర్గాప్రమాపకత్వం వివక్షితమ్ , తత్రాపి "ద్విషదన్నం న భోక్తవ్య' మిత్యేతత్పరే 'విషం భుఙ్క్ష్వే'తి వాక్యే అతివ్యాప్తిః । న చ–'ద్విషదన్నం న భోక్తవ్యమి'తి శాస్త్రమూలత్వేన శాస్త్రీయపదస్మారితపదార్థసంసర్గప్రమాపకత్వాదత్ర నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్; యుక్తిమూలత్వేనాస్య శాస్త్రమూలత్వాసిద్ధేః । అథ ప్రతిపిపాదయిషితపదార్థసంసర్గాప్రమాపకత్వమత్ర వివక్షితమ్, తత్రాప్యసంభవః; చన్ద్రబ్రహ్మాదిశబ్దార్థానాం స్వరూపతో జ్ఞాతతయాఽప్రతిపిపాదయిషితత్వేన సంసర్గవిశేషప్రతియోగిత్వేనైవ ప్రతిపిపాదయిషితత్వాత్ । అత ఏవ న ద్వితీయలక్షణమపి, తథాచ లక్షణాసంభవాత్ ప్రమాణమప్యసంభవి; అలక్షితే ప్రమాణస్యోపన్యసితుమశక్యత్వాత్ ఇతి । అత్రోచ్యతే-పదవృత్తిస్మారితాతిరిక్తమత్ర సంసర్గపదేన వివక్షితమ్ । తథాచాపర్యాయశబ్దానాం పదవృత్తిస్మారితాతిరిక్తాగోచరప్రమాజనకత్వమాద్యలక్షణం పర్యవసితమ్। తథాచ న సంయోగలక్షణే అవ్యాప్తిః; తస్య పదవృత్తిస్మారితత్వాత్ । నాపి ద్విషదన్నభోజననిషేధకే అతివ్యాప్తిః; తత్రానిష్టసాధనత్వసంసర్గస్య పదవృత్త్యస్మారితస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్ । 'శీతోఽష్ణస్పర్శవన్తౌ పయఃపావకా'విత్యత్ర త్వఖణ్డార్థత్వమిష్టమేవ । న చ- ధర్మధర్మిభావాసహమఖణ్డార్థత్వం కథం ధర్మభేదం సహతామితి–వాచ్యమ్ ; ఏకత్రాసహిష్ణుతాయాః సర్వత్రాసహిష్ణుతాయామహేతుత్వాత్ , శీతస్పర్శవత్ పయః, ఉష్ణస్పర్శవాన్ పావక ఇతి వాక్యార్థభేదాచ్చ । అసంభవస్తు తన్మాత్రప్రశ్నోత్తరత్వాదితి హేత్వసిద్ధ్యుద్ధారే నిరసిష్యతే । అత్ర చ 'ఘటః కలశ' ఇత్యాదౌ సంసర్గాప్రమాపకే ఏకార్థపరేఽతివ్యాప్తివారణాయాపర్యాయశబ్దానామితి । తత్రాపి బహువచనేన సంభూయైకార్థప్రతిపాదకత్వస్య లాభాన్న 'ధవఖదిరపలాశా' ఇత్యాదావతివ్యాప్తిః । పదజ్ఞాప్యేత్యుక్తే అర్థాపత్త్యా పదజ్ఞాప్యమనిష్టసాధనత్వమాదాయ 'విషం భుఙ్క్ష్వే'తి వాక్యే అతివ్యాప్తిః స్యాత్తద్వారణాయ-వృత్తీతి । తథాప్యన్వితాభిధానవాదిమతే శక్త్యాఽభిహితాన్వయవాదిమతే చ లక్షణయా వాక్యార్థభూతసంసర్గస్య వృత్తిజ్ఞాప్యత్వాత్ సర్వత్ర ప్రమాణవాక్యే అతివ్యాప్తిః స్యాత్తద్వారణాయ ఉక్తం—స్మారితేతి । ఆద్యపక్షే కుబ్జశక్త్యఙ్గీకారాత్, ద్వితీయపక్షే చాజ్ఞాతాయా ఏవ పదార్థనిష్ఠాయా లక్షణాయా వృత్తిత్వాఙ్గీకారాత్ న సంసర్గస్య పదస్మారితత్వమ్ ,

కింత్వనుభావ్యత్వమిత్యతివ్యాప్తిపరిహారః । ఏవం ద్వితీయమపి లక్షణం సమ్యగేవ । తత్రాప్యేకత్వం ప్రాతిపదికార్థస్యైకధర్మావచ్ఛేదేన వృత్తివిషయత్వమ్ , న త్వేకమాత్రవ్యక్తిత్వమ్ । అతో యౌగికార్థోపగవాదిప్రశ్నోత్తరే 'శ్యామో దీర్ఘః లోహితాక్ష ఔపగవ' ఇత్యాదౌ అనేకార్థాత్మకే వనసేనాదిప్రశ్నోత్తరే ఏకదేశస్థా వృక్షా వనమిత్యాదౌ చ నావ్యాప్తిః । 'శీతోష్ణస్పర్శవన్తౌ పయఃపావకావి'తి తు ప్రత్యేకమేకైకార్థపరత్వాత్ సంగ్రాహ్యమేవ । తదుక్తం కల్పతరుకృద్భిః–"అవిశిష్టమపర్యాయానేకశబ్దప్రకాశితమ్ । ఏకం వేదాన్తనిష్ణాతా అఖణ్డం ప్రతిపేదిరే ॥" ఇతి । నను-ప్రవృత్తినిమిత్తభేదే అపర్యాయత్వమ్ , స చానన్తాదిపదేషు న సంభవతి; శుద్ధబ్రహ్మమాత్రనిష్ఠత్వాత్ , అతో వేదాన్తేషు లక్షణాఽవ్యాప్తిరితి-చేన్న; ప్రవృత్తినిమిత్తభేదం స్వీకృత్యైవ లక్షణయాఽనన్తాదిపదానాం శుద్ధబ్రహ్మపరత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ । న చ శుద్ధే సంబన్ధాభావాన్న లక్షణాపీతి వాచ్యమ్ ; అతాత్త్వికసంబన్ధేనైవ లక్షణోపపత్తేః, భ్రమప్రతీతరజతత్వేన సంబన్ధేన శుక్తౌ రజతపదలక్షణావత్ । శుద్ధస్యైవ సర్వకల్పనాస్పదత్వేన శుద్ధే న కల్పితసంబన్ధానుపపత్తిః । యథా చానన్తాదిపదానాం లాక్షణికత్వేఽపి బ్రహ్మణి నాన్తవత్త్వాదిప్రసఙ్గః, తథా వక్ష్యతే ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అఖణ్డార్థలక్షణోపపత్తిః ॥

అథ సత్యాదివాక్యాఖణ్డార్థత్వోపపత్తిః

ఏవం లక్షణసంభవే ప్రమాణసంభవోఽపి । తథా హి సత్యాదివాక్యమఖణ్డార్థనిష్ఠం, బ్రహ్మప్రాతిపదికార్థనిష్ఠం వా, లక్షణవాక్యత్వాత్ తన్మాత్రప్రశ్నోత్తరత్వాద్వా, 'ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్ర' ఇత్యాదివాక్యవదితి పదార్థవిషయాఖణ్డార్థత్వానుమానమ్ । తత్త్వమస్యాదివాక్యమఖణ్డాథనిష్ఠమాత్మస్వరూపమాత్రనిష్ఠం వా, అకార్యకారణద్రవ్యమాత్రనిష్ఠత్వే సతి సమానాధికరణత్వాత్ , తన్మాత్రప్రశ్నోత్తరత్వాద్వా, సోఽయమిత్యాదివాక్యవదితి వాక్యార్థవిషయాఖణ్డార్థత్వానుమానమ్ । న చ సత్యాదివాక్యే తన్మాత్రప్రశ్నోత్తరత్వమసిద్ధమ్ ; 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి'తి బ్రహ్మవేదనస్యేవేష్టసాధనతయా తన్మాత్ర ఏవ బుభుత్సాతః తన్మాత్రస్యైవ ప్రశ్నవిషయత్వాత్ । న చ ప్రకృష్టాదివాక్యే సాధ్యవైకల్యమ్; తద్వాక్యం పక్షీకృత్య తన్మాత్రప్రశ్నోత్తరత్వేన చన్ద్రమాత్రనిష్ఠతాయాః సామాన్యవ్యాప్తిమవలమ్బ్య సాధనాత్ । ఏవం 'తత్త్వమస్యా'దివాక్యేఽపి తన్మాత్రప్రశ్నోత్తరత్వం నాసిద్ధమ్ ; 'కోఽహమి'త్యాత్మస్వరూపస్యైవ ప్రశ్నవిషయత్వేన తదధికప్రత్యుక్తేరయుక్తేః । నాప్యత్ర దృష్టాన్తాసిద్ధిః; దేవదత్తస్వరూపమాత్రే పృష్టే అస్య ప్రవృత్తేః । న చాప్రయోజకత్వమ్ ; ప్రశ్నోత్తరయోర్వైయధికరణ్యాపత్తేః, విపక్షబాధకతర్కస్య విద్యమానత్వాత్ । న చ–సంసర్గాగోచరప్రమితిజనకత్వం సాధ్యమప్రసిద్ధమ్ , ప్రత్యక్షాదినాపి ఇదమిత్థమితి విశేషసంసర్గగోచరాయా ఏవ ప్రమితేర్జననాదితి వాచ్యమ్ ; నిర్వికల్పకస్వీకర్తౄణాం తస్మిన్నేవ ప్రసిద్ధేః, ఇతరేషాం తు ప్రమాత్వం సంసర్గాగోచరవృత్తి, సకలప్రమావృత్తిత్వాదభిధేయత్వవదితి సామాన్యతస్తత్ప్రసిద్ధేః । యద్యప్యత్రాపి అప్రయోజకత్వం సంభావ్యతే; తథాపి సన్దేహరూపా

సాధ్యప్రసిద్ధిర్న దుర్లభా । వస్తుతస్తు ప్రకృష్టాదివాక్య ఏవ తత్ర్పసిద్ధిర్దర్శితా । న చ లక్షణవాక్యత్వం సత్యాదివాక్యేష్వసిద్ధమ్ ; సత్యత్వాదేః పరాపరజాతితయా తస్యాశ్చాన్యత్రాపి విద్యమానత్వేనాసాధారణ్యాభావాత్ , న చ తాత్త్వికం తత్ బ్రహ్మణి, అద్వైతశ్రుతివిరోధాత్, అతాత్త్వికం త్వన్యత్రాపి తుల్యమితి వాచ్యమ్; పరమార్థసత్యాదిరూపతాయాః బ్రహ్మస్వరూపలక్షణత్వాత్ । అస్మన్మతే యద్యపి సత్యాద్యన్యతమపదం స్వరూపలక్షణపరమ్, బ్రహ్మణోఽన్యస్య తదాభాసత్వాత్; తథాపి పరైరపి సత్యత్వస్య సత్యత్వే సతి జ్ఞానత్వస్య సత్యత్వే సత్యానన్దత్వస్య శూన్యవాదిభిరపి సత్త్వరహితజ్ఞానానన్దాత్మకత్వస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్రాఙ్గీకారాన్మిలితం వినా న నిర్విచికిత్సబ్రహ్మసిద్ధిరితి మిలితం లక్షణమ్ । న చైవం విశిష్టస్య లక్షణత్వే సఖణ్డార్థత్వప్రసఙ్గః, వాచ్యస్య సఖణ్డార్థత్వేఽపి లక్ష్యస్యాఖణ్డత్వాత్ । యద్యపి సర్వేషాం సత్యాదిపదానాం లక్ష్యమేకమేవ నిర్విశేషం బ్రహ్మ; తథాపి నివర్తనీయాంశాధిక్యేన న పదాన్తరవైయర్థ్యమ్ । అతో వాచ్యార్థవైశిష్ట్యస్యాఖణ్డసిద్ధావుపాయత్వాత్ న తద్విరోధితా । నను–ఇదం విరుద్ధమసాధారణధర్మరూపలక్షణపరవాక్యస్య సఖణ్డార్థత్వనియమాదితి చేత్, న; సర్వలక్షణవాక్యానాం స్వరూపమాత్రపర్యవసాయిత్వేన నియమాసిద్ధేః, ధర్మలక్షణస్యాఖణ్డత్వవిరోధిత్వేఽపి స్వరూపలక్షణస్య తదవిరోధిత్వాచ్చ । న చాభేదే లక్ష్యలక్షణభావాయోగః; అన్తఃకరణవృత్తినివన్ధనాకారభేదేన ఉభయోపపత్తేః, ఆవృతత్వానావృతత్వవత్, అన్యథా స్వరూపలక్షణతటస్థలక్షణవిభాగో న స్యాత్ । న చ యావద్ద్రవ్యభావిత్వాభావిత్వాభ్యాం వ్యవస్థా; తావతా హి స్థాయిత్వాస్థాయిత్వవ్యవస్థా స్యాత్ , న తు స్వరూపాదిరూపాః తవ మతే పార్థివరూపాదౌ స్వరూపలక్షణే అవ్యాప్తేశ్చ, బ్రహ్మణి యావద్ద్రవ్యభావిధర్మవిరహాచ్చ । వస్తుతస్తు ద్వారత్వేన లక్షణే తాత్పర్యం న ద్వారిణోఽఖణ్డార్థత్వం విరుణద్ధి । న చ–స్వరూపజ్ఞానస్య ప్రాగేవ సామాన్యతో జాతత్వాత్ తజ్జ్ఞానే నైతద్ద్వారాపేక్షేతి వాచ్యమ్ ; జ్ఞానమాత్రేఽస్య ద్వారత్వాభావేఽపి సంశయాదినివర్తకైతజ్జ్ఞానే తద్ద్వారాపేక్షణాత్ । న చ సఖణ్డవనాదిలక్షణవాక్యే వ్యభిచారః। తత్రాపి సాధ్యసత్త్వస్య వ్యుత్పాదనాత్ । న చ కిం చన్ద్రలక్షణమిత్యసాధారణధర్మప్రశ్నోత్తరే ప్రకృష్టప్రకాశాదివాక్యే వ్యభిచారః; తత్ర హి న చన్ద్రస్వరూపపరత్వమ్ , కింతు ప్రకర్షాశ్రయో యః ప్రకాశః, తత్స్వరూపపరత్వమ్ । తథాచ ప్రకర్షోపలక్షితప్రకాశవ్యక్తిస్వరూపమాత్రప్రతిపాదకత్వేన తత్రాప్యఖణ్డార్థత్వావిరోధాత్ । అత ఏవ-ధర్మే పృష్టే చన్ద్రస్వరూపం వక్తుం నోచితమితి–నిరస్తమ్ ; ధర్మస్యైవ స్వరూపత ఉక్తత్వాత్ , అన్యథా ప్రశ్నోత్తరయోర్వ్యధికరణ్యాపతేః । నను-ఇదం బాధితమ్ , ధర్మిజ్ఞానాధీనసప్రకారకసంశయాదినివర్తకం మోక్షహేతుం సప్రకారకజ్ఞానం ప్రతి సాధనత్వేన వేదాన్తవిచారవిధానాన్యథానుపపత్త్యా వేదాన్తవాక్యే సాధ్యాభావనిశ్చయాదితి-చేన్న; అనృతాదిప్రతిషేధకవ్యావృత్తాకారజ్ఞానేనైవ అనృతాదిసంశయాదినివృత్త్యుపపత్తేరన్యథాసిద్ధత్వాత్ । న హి సప్రకారకత్వమాత్రం తత్ర తన్త్రమ్ । భ్రమకాలీనానువృత్తాకారజ్ఞానస్య సప్రకారకత్వేన సంశయాదినివర్తకత్వే

భ్రమకథైవోచ్ఛిద్యేత । జ్ఞానస్యాజ్ఞానసమవిషయత్వేనైవ తన్నివర్తకత్వమ్, న తు సమానప్రకారకత్వేనాఽపి గౌరవాత్ । అజ్ఞానవిషయశ్చ శుద్ధం బ్రహ్మ; అజ్ఞానకల్పితస్య తదితరస్యాజ్ఞానవిషయత్వాయోగాత్ । తథాచ శుద్ధబ్రహ్మాకారా చిత్తవృత్తిః నిష్ప్రకారకైవాజ్ఞాననివర్తికా; ప్రకారమాత్రస్యావిద్యాకల్పితత్వేన తద్విషయతాయాం వృత్తేరవిద్యాసమవిషయత్వాభావాత్ । యథా చావిద్యాతత్కార్యవిషయం జ్ఞానం తదనివర్తకం తథా వ్యుత్పాదితం ప్రాక్ । ద్రవ్యాద్యాకారజ్ఞానానాం చ ఘటాద్యాకారత్వస్యానుభవనిరస్తత్వాన్న ద్రవ్యాద్యాకారజ్ఞానేన ఘటాద్యాకారాజ్ఞాననివృత్తిప్రసఙ్గః; ద్రవ్యత్వఘటత్వయోర్భేదేన విషయభేదాచ్చ । యథా చ సమానప్రకారకత్వమాదాయాపి న నిస్తారః, తథా ప్రతిపాదితమస్మాభిర్వేదాన్తకల్పలతికాయామితి దిక్ । నను-అస్తు సప్రతిపక్షః, తథా హి-సత్యాదివాక్యతాత్పర్యవిషయః, సంసృష్టరూపః సంసర్గరూపో వా, ప్రమాణవాక్యతాత్పర్యవిషయత్వాత్ , సంమతవత్, సత్యాదివాక్యం, స్వతాత్పర్యవిషయజ్ఞానాబాధ్యసంసర్గపరం, స్వతాత్పర్యవిషయజ్ఞానాబాధ్యస్వకరణకప్రమావిషయపదార్థనిరూప్యసంసర్గపరం వా, ప్రమాణవాక్యత్వాదగ్నిహోత్రాదివాక్యవత్, 'విషం భుఙ్క్ష్వే'త్యాదౌ వాచ్యార్థసంసర్గపరత్వాభావేఽపి స్వకరణకప్రమావిషయపదార్థసంసర్గపరత్వాన్న వ్యభిచారః, 'ఖం ఛిద్రం కోకిలః పిక' ఇత్యాదౌ చానతిభిన్నార్థత్వే సామానాధికరణ్యాయోగేన ఛిద్రకోకిలాదీనాం ఖపికాదిశబ్దవాచ్యత్వసంసర్గపరత్వాన్న వ్యభిచార ఇతి–చేన్న, ఆద్యానుమానే సంసృష్టరూప ఇతి సాధ్యే సంసర్గే సంసర్గరూప ఇతి సాధ్యే చ సంసృష్టరూపే పదార్థే వ్యభిచారాత్ । తయోరుభయోరపి ప్రమాణవాక్యతాత్పర్యవిషయత్వాత్ । ద్వితీయానుమానే ప్రమాణవాక్యత్వస్యాబాధ్యపరత్వమాత్రేణ ప్రమితివిషయపరత్వమాత్రేణ వోపపత్తౌ విశిష్టసాధ్యస్య తత్రాతన్త్రత్వేనాప్రయోజకత్వాత్ , అలక్షణవాక్యత్వస్యోపాధిత్వాచ్చ । నాపి వేదాన్తవాక్యజన్యప్రమా, సప్రకారికా, విచారజన్యత్వాత్ , సంశయనివర్తకత్వాద్వా, కర్మకాణ్డజన్యజ్ఞానవత్, వేదాన్తజన్యా ప్రమా, బ్రహ్మప్రకారవిషయా, బ్రహ్మధర్మికసంశయవిరోధిత్వాత్ బ్రహ్మవిచారజన్యత్వాద్వా, యదేవం తదేవమ్ , యథా కర్మకాణ్డజన్యో నిశ్చయ ఇతి ప్రతిసాధనమస్త్వితి - వాచ్యమ్ ; తవ మతే జ్ఞానమాత్రస్య సప్రకారకత్వేన విచారజన్యత్వసంశయవిరోధిత్వయోర్వ్యర్థత్వాత్ , అప్రయోజకత్వాత్, నిష్ప్రకారకజ్ఞానాదపి సంశయాదినివృత్తిసంభవాత్ , లక్షణవాక్యాజన్యత్వస్యోపాధిత్వాచ్చ । అత ఏవ ద్వితీయానుమానమపి-అపాస్తమ్ ; బ్రహ్మనిష్ఠప్రకారవిషయత్వసాధనే దృష్టాన్తాభావాచ్చ । సర్వేషు చ ప్రతిసాధనేషు ప్రశ్నోత్తరయోః వైయధికరణ్యాపత్తిః ప్రతికూలతర్కోఽవసేయః । నను–దృష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యమ్, తథా హి-ప్రకృష్టప్రకాశాదివాక్యం న తావదభిధయా అఖణ్డార్థనిష్ఠమ్ ; ప్రకృష్టాదిపదస్యాఖణ్డే అభిధాయా అభావాత్ , త్వయానఙ్గీకారాచ్చ, నాపి లక్షణయా; ప్రకృష్టప్రకాశస్య ద్రవ్యస్య గుణస్య వా చన్ద్రే అన్వయోపపత్తేః। అన్వయానుపపత్తిరూపలక్షణాబీజాభావాదితి–చేన్న; 'యష్టీః

ప్రవేశయేదిత్యాదౌ లోకే 'తరసమయాః పురోడాశా భవన్తీ'త్యాదౌ వేదే చ యథాశ్రుతాన్వయసంభవేఽపి యథా తాత్పర్యవిషయీభూతాన్వయానుపపత్త్యా యష్టిధరపురుషేషు సవనీయహవిర్మాత్రే చ యష్టిపురోడాశశబ్దయోర్లక్షణాఽఽశ్రితా, తథైవేహ తాత్పర్యవిషయీభూతాన్వయానుపపత్తినిమిత్తయా లక్షణయా అఖణ్డార్థపరత్వోపపత్తేః, కశ్చన్ద్ర ఇతి చన్ద్రస్వరూపే పృష్టే తన్మాత్రపరస్యైవోత్తరస్యోచితత్వాత్ । నను చన్ద్రస్వరూపస్య జ్ఞాతత్వే తత్ర ప్రశ్నో న యుజ్యతే; అజ్ఞాతత్వే ధర్మిజ్ఞానసాధ్యబుభుత్సాసందేహయోశ్చన్ద్ర ఇత్యనూద్య క ఇతి ప్రశ్నస్థచన్ద్రశబ్దస్యార్థవత్త్వాజ్ఞానేనాప్రాతిపదికతయా తదుత్తరసుబ్విభక్తేశ్చాయుక్తత్వప్రసఙ్గాత్ , చన్ద్రస్వరూపే జ్ఞాతేఽపి తస్యాసఙ్కీర్ణం స్వరూపం న జ్ఞాతమితి న యుక్తమ్ ; తస్మిన్ రూపద్వయాభావాత్ , అసఙ్కీర్ణత్వేన న జ్ఞాతమితి చేత్ , అసఙ్కీర్ణత్వప్రకారకప్రతీతిపరత్వం పర్యవసితమ్, తచ్చ వ్యావర్తకవైశిష్ట్యం వా వ్యావృత్తివైశిష్ట్యం వా, ఉభయథాప్యఖణ్డార్థత్వభఙ్గ ఇతి - చేన్న; భావానవబోధాత్ । తథా హి– చన్ద్రస్వరూపస్య జ్ఞాతత్వాభ్యుపగమాదేవ తదజ్ఞాతత్వనిబన్ధనదోషానవకాశః । జ్ఞాతత్వేఽపి చ విపర్యయవిరోధిజ్ఞానానుదయదశాయాం తదుదయార్థం ప్రశ్నో యుజ్యత ఏవ; అన్యథా సర్వత్ర ప్రశ్నమాత్రోచ్ఛేదాపత్తేః । అథానభ్యాసదశాపన్నం జ్ఞానం న విపర్యయవిరోధి; ప్రకృతేఽపి సమమ్ , విషయతుల్యత్వేఽపి జ్ఞానవిశేషస్యైవ విపర్యయనివర్తకత్వస్య సర్వతన్త్రసిద్ధాన్తత్వాత్ । 'శఙ్ఖః శ్వేతో న పీత' ఇత్యాదిపరోక్షజ్ఞానే భాసతే యాదృశం శ్వైత్యస్వరూపం పీతాభావస్వరూపం వా, తాదృశమేవాపరోక్షజ్ఞానవిషయతాదశాయాం విపర్యయవిరోధీతి విపర్యయవిరోధిఫలోపహితమేవాసఙ్కీర్ణమిత్యుచ్యతే । ఫలోపధానతదభావౌ చ దోషవిశేషతదభావయోర్వైపరీత్యేనేత్యన్యదేతత్ । తథాచ ఏకమేవ స్వరూపం దశావిశేషభేదేన సంకీర్ణమసంకీర్ణం చేతి సంకీర్ణతాదశాయాం యుగపత్ జ్ఞానాజ్ఞానయోరుపపత్తిః । అతఏవ–వ్యావృత్తివైశిష్ట్యం వ్యావర్తకవైశిష్ట్యం వా అసంకీర్ణత్వమితి – అపాస్తమ్; 'శఙ్ఖః శ్వేతో న పీత' ఇత్యత్రోభయసద్భావేఽపి విపర్యయావిరోధిత్వరూపసంకీర్ణతాయా దర్శనాత్ । యద్యపి యశ్చన్ద్రః తత్ర చన్ద్రత్వం తమోనక్షత్రాదివ్యావృత్తిశ్చాస్తీతి మయా జ్ఞాయత ఏవ; తథాపి చన్ద్రస్వరూపం పరం న జ్ఞాయత' ఇత్యనుభవేన వ్యావర్తకవ్యావృత్తివైశిష్ట్యస్యాజిజ్ఞాసితత్వేన జిజ్ఞాసితం చన్ద్రస్వరూపమేవ విపర్యయవిరోధిజ్ఞానవిశేషం జనయతా 'ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్ర' ఇతి వాక్యేన బోధ్యత ఇతి కిమనుపపన్నమ్ ? వ్యావృత్తేః శాబ్దబోధఫలత్వేఽపి తదవిషయత్వాన్నాఖణ్డార్థత్వవ్యాఘాతః; తద్బోధకపదాభావాచ్చ । అథ లక్షణయా వ్యావృత్తేః శాబ్దబోధే భానమ్, న; వైయర్థ్యాత్తత్ర తాత్పర్యాభావేన లక్షణాయా అయోగాత్ । తథా హి - చన్ద్రే వ్యావృత్తిర్బోధ్యతే వ్యక్తివిశేషే వా, నాద్యః, 'యా శుక్తిః సా రజతాదిభిన్నే'తి జ్ఞానేఽపి శుక్తిస్వరూపాజ్ఞానతత్కార్యవిపర్యయదర్శనవత్ 'యశ్చన్ద్రః; స తమఆదివిలక్షణ' ఇతి జ్ఞానేఽపి చన్ద్రస్వరూపాజ్ఞానతత్కార్యవిపర్యయాదిదర్శనాత్ । ద్వితీయే త్వావశ్యకత్వాద్వ్యక్తివిశేష ఏవ బోధ్యతామ్ , కిం వ్యావృత్త్యా శబ్దానుపస్థితయా?

వ్యక్తివిశేషబోధాదేవ తత్సిద్ధేః । న హి 'ధూమోఽస్తీ'తి వాక్యే వహ్నౌ లక్షణా । అత ఏవ వినైవ లక్షణాం వ్యావృత్తిః శాబ్దబోధే భాసతే, 'ఘటేన జలమాహరే'త్యత్ర ఛిద్రేతరత్వవదితి–నిరస్తమ్ ; ఛిద్రేతరత్వస్యానన్యలభ్యత్వేన శబ్దతాత్పర్యవిషయత్వేఽపి న వ్యావృత్తేస్తథాత్వమ్ ; హానోపాదానాదివత్ ఫలత్వేనాన్యలభ్యత్వాత్ । ఛిద్రేతరత్వమపి లక్షణాం వినా న శాబ్దబోధవిషయః; అన్యథా లక్షణోచ్ఛేదాపత్తేః, కింతు శాబ్దబోధవిషయే జలాహరణసాధనే వస్తుగత్యాఽస్తీత్యన్యత్ర విస్తరః । అత ఏవోక్తమాకరే-'అన్యతో వ్యావృత్తిరర్థాత్ న శబ్దాది'తి । న చ కశ్చన్ద్ర ఇతి ధర్మప్రశ్నోఽయమ్ ; కశ్చన్ద్రధర్మ ఇతి స్వాధీనే శబ్దప్రయోగే నిష్ప్రయోజనలక్షణాయా అన్యాయ్యత్వాత్ , తద్బోధనేఽప్యఖణ్డార్థత్వస్యోపపాదితత్వాచ్చ । నను–సర్వలక్షణవాక్యానాం వస్తుగత్యా పరస్పరభిన్నతత్తత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రవిషయజ్ఞానజనకత్వేన సప్రకారకజ్ఞానజనకత్వాభావాత్ ప్రశ్నవాక్యస్థం విశేష్యమాత్రసమర్పకం చన్ద్రాదిపదమేవ ప్రయోక్తవ్యముత్తరవాదినా, కిం ప్రకృష్టప్రకాశాదిపదేనేతి-చేన్న; స్వరూపమాత్రస్య జ్ఞేయత్వేఽపి స్వరూపజ్ఞానస్య తావత్పదార్థాధీనత్వే సత్యేవ తావత్పదార్థేతరవ్యావృత్తిఫలత్వేన సర్వపదానాం సఫలత్వాత్ , అన్యథా సంశయాద్యనువృత్తేరనుభవసిద్ధత్వాత్ । నను-ఉత్తరస్య ప్రకృష్టత్వాదివిశిష్టబోధపరత్వాభావే తాత్పర్యతో యఃకశ్చిచ్చన్ద్ర ఇత్యేవావబోధనాద్వస్తుతో యస్య కస్యాపి చన్ద్రత్వం స్యాత్ , తాత్పర్యవిషయే చాయం చన్ద్ర ఇతి లక్ష్యలక్షణరూపోద్దేశ్యవిధేయవిభాగాభావేన చన్ద్రబుభుత్సాయా అనివృత్తిః, కశ్చన్ద్ర ఇతి ప్రశ్నస్యోత్తరం చ న స్యాదితి చేన్న; యథా గఙ్గాసంబన్ధిత్వవిశిష్టే తాత్పర్యాభావేఽపి వస్తుగత్యా గఙ్గాసంబన్ధ్యేవ తీరం గఙ్గాపదేన లక్ష్యతే, యథా వా 'వ్రీహీన్ ప్రోక్షతీ'త్యాదౌ వ్రీహ్యాదిస్వరూపే ప్రోక్షణాదివిధానవైయర్థ్యాద్వ్రీహిభిర్యజేతేత్యాదివాక్యసిద్ధాపూర్వసంబన్ధిత్వలక్షణాయామపి వస్తుగత్యా వ్రీహిత్వాద్యాశ్రయీభూతా ఏవ వ్యక్తయో వ్రీహ్యాదిపదైర్లక్ష్యన్తే, తథా ప్రకృతేఽపి ప్రకృష్టప్రకాశపదాభ్యాం వస్తుగత్యా స్వాశ్రయీభూతైవ వ్యక్తిర్లక్ష్యతే, న తు యా కాచిదితి విశిష్టతాత్పర్యాభావేఽపి న పూర్వోక్తదోషః । అయం చన్ద్ర ఇతి లక్ష్యలక్షణభావాభావేఽపి తదుభయప్రతిపాదకపదాభ్యాముపస్థితస్యైకస్వరూపస్యైవ ఉద్దేశ్యవిధేయభానసంభవేన బుభుత్సానివృత్తేరుత్తరత్వస్య చ సంభవాత్ । నిష్ప్రకారకస్యాపి జ్ఞానస్య సంశయాదినివర్తకత్వం ప్రాగుపపాదితమేవ । తదేతన్నిష్కృష్టమ్ - ప్రశ్నోత్తరే తావత్ చన్ద్రప్రాతిపదికార్థమాత్రవిషయే, చన్ద్రప్రాతిపదికార్థశ్చ ప్రకృష్టప్రకాశాశ్రయీభూతాసాధారణీ విశేష్యభూతా వ్యక్తిః, న తు ప్రకృష్టప్రకాశవిశిష్టా; ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్ర ఇతి సహప్రయోగానుపపత్తేః విశేష్యవ్యక్తిశ్చాఖణ్డేత్యఖణ్డార్థతైవ । నను-గామానయేత్యత్ర గాముద్దిశ్యానయనవిధానాత్ యథా గోత్వస్య ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వాదానయనేనానన్వయేఽపి ప్రకారత్వం, తథా ప్రకృతేఽపి ప్రకృష్టప్రకాశస్య చన్ద్రప్రాతిపదికార్థత్వేనానన్వయేఽప్యుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వాత్ ప్రకారత్వం దుర్వారమ్, న హి

గామానయేత్యత్ర గోత్వం వినాఽన్వయ ఇతి–చేన్న; ప్రాతిపదికార్థతావచ్ఛేదకత్వస్య ప్రాతిపదికార్థత్వనియతత్వేనాప్రాతిపదికార్థే తదవచ్ఛేదకత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ I తథాచ ప్రకృష్టప్రకాశస్య ప్రాతిపదికార్థతావచ్ఛేదకత్వే ప్రాతిపదికార్థత్వం దుర్వారమేవ I నను - పృథివీత్వవతీ పృథివీత్యాదౌ పృథివీత్వస్య విధేయేన పృథివీప్రాతిపదికార్థత్వేన నానన్వయః; పృథివీత్వస్య పృథివీప్రాతిపదికార్థత్వాత్ , సహప్రయోగస్తు పృథివీశబ్దస్య తద్వ్యవహర్తవ్యతాపరతయేతి తత్ర వ్యభిచార ఇతి - చేత్, న; పృథివీశబ్దార్థత్వేన పృథివీత్వజాతివిశిష్టమజానతః పృథివీత్వపదేన జాతేరుపస్థిత్యభావాత్ అనన్వయ ఏవ స్యాదితి పృథివీత్వజాతివిశిష్టే పృథివీశబ్దార్థత్వగ్రహోఽవశ్యం ప్రాగేవ శ్రోతుర్వక్తవ్యః I తథాచ వచనవైఫల్యమిత్యనన్యగత్యా జలాదివ్యావృత్తగన్ధసమానాధికరణజాతిమతీ పృథివీత్యాద్యర్థే పర్యవసితముత్తరమ్ I గన్ధసమానాధికరణజాతిమత్త్వాదికం చ న పృథివీపదవాచ్యమితి కథం నానన్వయః ? వ్యవహర్తవ్యతాలక్షణయా సహప్రయోగోపపాదనం చాయుక్తమ్ ; వ్యవహర్తవ్యతాయాం హి జహల్లక్షణా, తత్ర చ స్వార్థహానిః, స్వరూపే తు జహదజహల్లక్షణా, తత్ర స్వార్థాన్వయ ఇతి స్వరూపే జహదజహల్లక్షణాయా ఏవోచితత్వాత్ I తదుక్తం 'వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమి'త్యధికరణే భాష్యకృద్భిః లక్షణాయామపి సన్నికర్షవిప్రకర్షౌ భవత' ఇతి I ‘ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'త్యత్ర కిమోఙ్కారసదృశముద్గీథమిత్యర్థః, కింవోద్గీథావయవమోఙ్కారమితి వివక్షాయాం గౌణ్యాం వృత్తౌ స్వార్థహానేరవయవలక్షణైవ జ్యాయసీ I సన్నికృష్టత్వాదితి తత్ర నిర్ధారితమ్ I ఏతేన-ధర్మిణశ్చన్ద్రస్య సామాన్యతో జ్ఞాతత్వాత్ నక్షత్రాదిభ్యో వ్యావర్తకధర్మస్య వ్యావృత్తేశ్చ ఘటాదౌ ప్రాగేవ జ్ఞాతత్వాద్విశిష్టవిషయే ఏవ ప్రశ్నోత్తరే, తత్ర యది వ్యావృత్తివైశిష్ట్యమేవ ప్రష్టుః సాక్షాద్ బుభుత్సితం, తదాపి తత్తద్వ్యావృత్తేః సమాసహస్రేణాపి వక్తుమశక్యతయా వహ్నిబుభుత్సాయాం ధూమమివ వ్యావర్తకధర్మవైశిష్ట్య మేవాభిధత్తే, నహి వహ్నిబోధార్థస్య ధూమోఽస్తీతివాక్యస్య న ధూమే తాత్పర్యమ్, న వా యాగాక్షేపకస్య ‘యదాగ్నేయ' ఇత్యాదివాక్యస్య ద్రవ్యదేవతాసంబన్ధే I యదా తు తత్తద్వ్యావృత్తేర్వక్తుమశక్యతామవగమ్య వ్యావర్తకధర్మవైశిష్ట్యమేవ పృచ్ఛతి, తదా సుతరాం ప్రశ్నోత్తరయోర్విశిష్టపరత్వమితి-నిరస్తమ్ ; ప్రథమే ప్రశ్నోత్తరయోర్వైయధికరణ్యాపత్తేః, ద్వితీయే శ్రుతార్థపరిత్యాగాపత్తేః I ప్రథమేఽపి శ్రుతార్థపరిత్యాగః స్థిత ఏవ I న చానన్యగత్యా శ్రుతార్థపరిత్యాగాభ్యుపగమః; గత్యన్తరస్యోక్తత్వాత్ I నను–ప్రశ్నోత్తరయోర్వైయధికరణ్యాపత్తేః యది స్వరూపే లక్షణా, తదా వహ్నిప్రశ్నే ధూమోఽస్తీత్యుత్తరే వహ్నౌ లక్షణాస్త్వితి–చేన్న; ధూమోఽస్తీతి వాక్యేనాహత్య శక్త్యా లిఙ్గే బోధితే తత ఏవ వహ్నిబోధోపపత్తౌ తాత్పర్యానుపపత్తికల్ప్యలక్షణాయా అయోగాత్, శ్రుతిలిఙ్గాధికరణన్యాయేన వాక్యాపేక్షయా లిఙ్గస్య బలవత్త్వాచ్చ, ప్రకృతే చాసంకీర్ణచన్ద్రస్వరూపసిద్ధౌ వాక్యాతిరిక్తప్రమాణాభావేన వైషమ్యాచ్చ I నను–కింలక్షణశ్చన్ద్ర ఇత్యస్యాసాధారణధర్మవిషయకస్య కతమశ్చన్ద్ర ఇత్యస్య జాతివిషయకస్యానయోః కతరశ్చన్ద్ర ఇత్యస్య జాతిగుణక్రియాభిః పృథక్కరణరూపనిర్ధారణవిషయకస్య ప్రశ్నస్యోత్తర ఇవాత్రాపి ప్రతివచనే లక్షణోక్తేః ప్రశ్నేఽపి ప్రకృష్టప్రకాశః అప్రకృష్టప్రకాశో వేతి ధర్మవాచకం

పదం కల్పనీయం తత్సూచకకింశబ్దప్రయోగాచ్చేతి–చేన్న; వహ్నిప్రశ్నే ధూమోఽస్తీతి ప్రతివచనదర్శనేన ప్రతివచనోక్తత్వస్య ప్రష్టుర్బుభుత్సితత్వేఽతన్త్రత్వాత్ । అథ తత్ర బుభుత్సితబోధోపయుక్తత్వాత్తదుక్తిః, ప్రకృతేఽపి నోపయోగ ఇతి కేన తుభ్యమభ్యధాయి ? కింలక్షణ ఇత్యాదిప్రశ్నతథాత్వే తద్వాచకపదవత్త్వస్యోపాధిత్వాత్ , క్వచిద్దర్శనమాత్రస్యాప్రయోజకత్వాచ్చ, కింశబ్దస్య బుభుత్సాసూచకత్వేన తస్య ధర్మబుభుత్సానియతత్వాభావాచ్చ । ఏవం చ ప్రశ్నే ధర్మవాచిపదాభావాత్తదనురోధిన్యుత్తరే ధర్మవాచకం పదం స్వరూపపరమేవ । స్వరూపబుభుత్సాయా ఉపపాదితత్వేన లక్షణాబీజాభావాత్ న ప్రశ్నవాక్యస్థం చన్ద్రపదం తదసాధారణధర్మలక్షకమ్ । యత్తు-లక్షణవాక్యం చన్ద్రవ్యవహారకర్తవ్యతావైశిష్ట్యపరమ్, అతో నాఖణ్డార్థతా, చన్ద్రవ్యవహారస్తు చన్ద్రపదవిశేషితో వ్యవహారః, న తు చన్ద్రరూపార్థవిశేషిత ఇతి తజ్జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం వైయర్థ్యబోధనాశక్యతాదోషౌ న భవతః। న చ–వృద్ధవ్యవహార ఏవ శక్తిగ్రాహకోఽస్తు, కిం లక్షణవాక్యేనేతి - వాచ్యమ్; ఉపాయస్య ఉపాయాన్తరాదూషకత్వాత్ - ఇతి, తన్న; ప్రశ్నోత్తరవైయధికరణ్యాపత్తేరుక్తత్వాత్ , ప్రశ్నవాక్యస్థచన్ద్రశబ్దే లక్షణాబీజాభావాత్ అసాధారణం చన్ద్రస్వరూపమజ్ఞాత్వా తత్ర చన్ద్రశబ్దవిశేషితవ్యవహారవైశిష్ట్యస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్ తజ్జ్ఞానస్యావశ్యకత్వేన తేనైవ వాక్యప్రామాణ్యోపపత్తేర్వ్యవహారకర్తవ్యతాపరత్వే మానాభావాత్ । అత ఏవోక్తం-'మానాన్తరసిద్ధం ప్రకృష్టప్రకాశవైశిష్ట్యమఖణ్డార్థసిద్ధావుపాయమాత్రమి'తి । అస్మిన్ జ్యోతిర్మణ్డలే కశ్చన్ద్ర ఇతి ప్రశ్నసమయే ప్రత్యక్షేణేవ అన్యదాపి ప్రకారాన్తరేణైవ తస్య జ్ఞాతత్వాత్ , అన్యథా తస్యానువాద్యత్వానుపపత్తేః, చన్ద్రస్వరూపే తు జ్ఞాతేఽప్యసఙ్కీర్ణజ్ఞానాభావాత్ బుభుత్సోపపాదితైవేతి ప్రథమానుమానమనావిలమ్ । ద్వితీయానుమానేఽపి నాప్రసిద్ధవిశేషణత్వబాధసత్ప్రతిపక్షసాధ్యవైకల్యాదయో దోషాః । తథా హి–సాధ్యం తావత్ బ్రహ్మప్రాతిపదికార్థవిశేష్యనిష్ఠత్వమ్, అన్యథా బ్రహ్మపదస్య యౌగికత్వేన సఖణ్డార్థత్వప్రసఙ్గాత్ । ప్రకృష్టప్రకాశాదివాక్యం చ ప్రాతిపదికార్థవిశేష్యమాత్రపరం భవతీతి సామాన్యవ్యాప్తౌ దృష్టాన్తే న సాధ్యవైకల్యమపి । బ్రహ్మప్రాతిపదికార్థవిశేష్యమాత్రనిష్ఠత్వం హి అఖణ్డార్థత్వమేవ । తత్రప్రశ్నోత్తరత్వహేతువ్యుత్పాదనమపి పూర్వోక్తప్రకృష్టాదివాక్యన్యాయేనైవేతి నాసిద్ధిబాధౌ । ప్రశ్నోత్తరవైయధికరణ్యాపత్తిరూపవిపక్షబాధకసధ్రీచీనతయా సత్ప్రతిపక్షాప్రయోజకత్వోపాధీనామనవకాశః । న చ - సత్యాదిరూపప్రతివచనే ప్రశ్నస్య కశ్చన్ద్ర ఇతివదశ్రవణాత్తదుత్తరానుసారేణ ప్రశ్నవాక్యే కల్పనీయే ధర్మవిషయకమేవ తత్ కల్ప్యతే, బాధకాభావాత్ , తథాచాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్; 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' 'ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమిత్యాదివాక్యబలాత్సత్యత్వాదివైశిష్ట్యావిషయకస్యైవ బ్రహ్మవిషయకవేదనస్య మోక్షజనకత్వాత్ తదతిరిక్తబుభుత్సావిరహేణ తద్విషయకప్రశ్నవాక్యస్య కల్పయితుమశక్యత్వేన కశ్చన్ద్ర ఇతీవ కిం బ్రహ్మేత్యేవ వాక్యం కల్ప్యత ఇతి నాసిద్ధిః । నను–కతమ ఆత్మేత్యత్ర కతరః స ఆత్మేత్యత్ర చ త్వంపదార్థప్రశ్న 'వా

బహూనాం జాతిపరిప్రశ్న ఉతమచు' 'ద్వయోరేకస్య నిర్ధారణే ఉతరచ' ఇతి సూత్రాభ్యాం నిర్ణీతజాత్యాద్యర్థకతమాదిపదప్రయోగాత్ తత్ప్రతివచనే "యోఽయం విజ్ఞానమయ' ఇత్యాదీ పక్షే త్వదభిమత హేతోరసిద్ధిః, న చ-యద్యత్ప్రశ్నోత్తరం తత్తదఖణ్డార్థమితి న బ్రూమః, కింతు యత్ యత్ప్రశ్నోత్తరం తత్తదర్థకమితి వాచ్యమ్; ఏవం సామాన్యవ్యాప్యో వ్యభిచారేఽపి తద్వలాదేతత్ పక్షీకృత్యాఖణ్డార్థత్వసాధనేఽఖణ్డార్థప్రశ్నోత్తరత్వాదితి పర్యవసిత హేతావసిద్ధేరనుద్ధారాదితి చేత్, నైష దోషః, తాత్పర్యవిషయస్యైవార్థత్వేన వివక్షిత త్వాత్ , యథాహి ధర్మవాచకపదసత్వేఽపి ఉత్తరస్య న ధర్మే ముఖ్యతస్తాత్పర్య తథా ప్రశ్నేఽపి తద్వాచకతమాదిప్రత్యయసత్త్వేఽపి న ముఖ్యతస్తత్పరత్వమ్ ; అసాధారణాత్మస్వరూపస్య ముఖ్యతో బుభుత్సితస్యోపాయత్వేన తదుపయోగాత్, ఆత్మఖరూపబోధస్యైవ పురుషార్థత్వాత్ । న చ సర్వస్యాప్యుత్తరస్య ప్రశ్ననిర్ధారితధార్మినిష్ఠానిర్ధారితైకధర్మపరత్వాద్విరుద్ధో హేతురితి వాచ్యమ్ : అనిర్ధారితనిర్ధారణత్వేనైవోత్తరతోపపత్తౌ తాదృగ్ధర్మపరత్వస్యోత్తరత్వాప్రయోజకత్వేన నియమాసిద్ధేః । నను కథం స్వరూపమాత్రపరస్య నిర్ధారకత్వమ్ ? లక్షణవాక్యత్వాదితి గృహాణ । న చ– ఏవముత్తరజన్యజ్ఞానస్య నిష్ప్రకారకతయా కథం సప్రకారకసంశయనివర్తకత్వమితి వాచ్యమ్ ; నిష్ప్రకారకత్వేఽపి సంశయనివర్తకతాయా ఉపపాదితత్వాత్ । నను యది ప్రశ్నాదుత్తరమధికవిషయం న స్యాత్ , ఉత్తరమేవ న స్యాత్ , ప్రశ్న ఏవోత్తరం స్యాదితి చేన్న; ప్రశ్నాదనధిక విషయత్వేఽపి అసాధారణధర్మవాచకపదవత్వేన నిర్విచికిత్సధర్మప్రతిపాదకత్వేన వోత్తరత్వసంభవాత్ । అత ఏవ ప్రశ్నో నోత్తరమ్ ; తత్ప్రయోజకరూపవిరహాత్ । న చ-కిం కరోతి కిమానేయమిత్యాదిప్రశ్నోత్తరే అధ్యయనం కరోతి గామానయేత్యాదౌ వ్యభిచారః, న హి తత్రాధ్యయనత్వగోత్వాదిత్యాగేన లక్షణయా కర్మాదిమాత్రపరత్వమితి వాచ్యమ్ । అత్ర హి న కృత్యానయనయోః ప్రశ్నః, కింతు కృతికర్మానయనకర్మణోః, అన్యథా కిం కరణం కిమానయనమిత్యేవ పృచ్ఛేత్ । తథాచ ప్రశ్నోత్తరయోరధ్యయనత్వాదివిశిష్టకర్మావిషయత్వాత్ యత్ యత్ప్రశ్నోత్తరం తత్తదర్థకమితి సామాన్యవ్యాప్తౌ వ్యభిచారాభావాత్ । ఏవంసతి–సత్యాదివాక్యా బ్రహ్మప్రాతిపదికార్థమాత్రం తన్మాత్రప్రశ్నోత్తరవాక్యార్థత్వాదిత్యాది న్యాయదీపావలీథమప్యనుమానసాధు । నను–ఏకప్రాతిపదికార్థమాత్రప్రశ్నోత్తరత్వేన ఏకప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వేఽపి కథమఖణ్డార్థత్వమ్ ? పఞ్చకస్య త్రికస్య వా వైయాకరణమతే ప్రాతిపదికార్థత్వాత్ , తదుక్తం—"స్వార్థో ద్రవ్యం తథా లిఙ్గ సంఖ్యా కర్మాదయోఽపి చ । నామార్థపఞ్చకం ప్రాహురాద్యం త్రికమథాపరే ॥" ఇతి । ప్రాభాకరమతేఽస్మదేకదేశిమతే చాన్వితస్యైవ ప్రాతిపదికార్థత్వాచ్చ, అభిహితాన్వయవాదిమతేఽపి జాతివిశిష్టాయా ఏవ వ్యక్తేః ప్రాతిపదికార్థత్వపక్షే ప్రాతిపదికార్థస్యైవ విశిష్టత్వాచ్చ । జాతవేవ శక్తిః వ్యక్తిస్త్వాక్షేపలభ్యేతి మతే ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వేన విశేష్యచన్ద్రాదివ్యక్తిపరత్వం న స్యాత్ । బ్రహ్మపదస్య యౌగికత్వేన సుతరామస్య ప్రాతిపదికార్థస్య విశిష్టత్వాదితి చేన్నః

బ్రహ్మప్రాతిపదికార్థవిశేష్యాంశమాత్రపరత్వస్య సాధ్యత్వాత్ I తథాచ ప్రాతిపదికార్థస్య విశిష్టత్వేఽప్యఖణ్డార్థత్వసిద్ధిః; 'ప్రాతిపదికార్థలిఙ్గపరిమాణవచనమాత్ర' ఇత్యత్ర లిఙ్గాదేరపి ప్రాతిపదికార్థత్వేన తద్గ్రహణవైయర్థ్యమాశఙ్క్య ప్రాతిపదికార్థపదస్య లిఙ్గాద్యవిశిష్టస్వరూపమాత్రాభిధాయకతయా సమాధానస్యాభియుక్తైరుక్తేశ్చ I యత్తు పఞ్చకత్వాదికం ప్రాతిపదికార్థస్యోక్తం, తదనఙ్గీకారపరాహతం యుక్తివిరుద్ధం చ; ద్రవ్యాదిప్రాతిపదికాత్ గుణకర్మణోరప్రాప్తేః I అన్యథా ద్రవ్యమిత్యుక్తే 'నీలం పీతం వా చలతి న వేతి సన్దేహో న స్యాత్ I న చ–జిజ్ఞాసాన్యథానుపపత్త్యా సామాన్యతస్తదుక్తావపి విశిష్యానభిధానాత్ సన్దేహ ఇతి వాచ్యమ్; ద్రవ్యత్వాద్యాక్షిప్తసామాన్యజ్ఞానాదేవ జిజ్ఞాసోపపత్తేః, సఙ్ఖ్యాకర్మత్వాదీనాం చ వచనవిభక్త్యాదినైవ ప్రాప్తేశ్చ I అన్వితాభిధానరూపైకదేశిమతమపి న యుక్తిసహమ్ , అన్వయస్యాకాఙ్క్షాదిసహకారివశాత్ పదార్థమాత్రశక్తాదేవ సిద్ధేః I న చ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరస్య కథమేకదేశపరత్వమ్ ? విశేషణస్యానాకాఙ్క్షితత్వేన ప్రాగేవ తదుపపాదనాత్ I న చాప్రయోజకత్వమ్ ; స్వరూపమాత్రబుభుత్సాప్రవృత్తత్వరూపవిపక్షబాధకస్యోక్తత్వాత్ I నను–సత్యాదివాక్యే సత్సు విశేషణేషు సస్తుతికవిధివాక్యే ప్రాశస్త్య ఇవ విశేషణార్థేఽపి రక్తపటన్యాయేనాకాఙ్క్షోత్థాపనీయా, ఉక్తంహి—'ఆకాఙ్క్షణీయాభావ ఆకాఙ్క్షాయా అభావ ఇతీతి–చేన్న; సత్యాదివాక్యే విశేషణే సత్యపి న తద్గోచరాకాఙ్క్షాకల్పనమ్ ; ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్ర ఇత్యత్ర విశేషణే సత్యపి కశ్చన్ద్ర ఇతి స్వరూపమాత్రాకాఙ్క్షాదర్శనాత్ I న చ తత్రాపి తత్కల్పనమ్ ; తత్కల్పనం వినాపి వ్యావృత్తిబోధమాత్రేణైవ తత్సార్థకత్వోపపత్తేః I వ్యావృత్తివిశేషబోధశ్చ విశేషణపరత్వాభావేఽపి తద్వారకస్వరూపమాత్రజ్ఞానమాత్రేణైవోపపద్యతే I నను–సప్రకారకజ్ఞానస్యాత్ర మోక్ష హేతుతయా 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరసియర్థన 'య ఏవం విద్వానమృత ఇహ భవతీతి శ్రుత్యా 'యో వేద నిహితం గుహాయా'మిత్యుత్తరవాక్యేన చ ముముక్షోః సప్రకారక ఏవం ధార్మిజ్ఞానే సాధ్యే బుభుత్సోచితేతి-చేన్న; నిష్ప్రకారకజ్ఞానస్యైవ స్వరూపోపలక్షణోపలక్షితాధిష్ఠానజ్ఞానత్వేన భ్రమాదినివృత్త్యా మోక్ష హేతుతాయా ఉపపాదితత్వేన తదనురోధాత్ బ్రహ్మవిదిత్యాదేః సప్రకారకబ్రహ్మజ్ఞానపరతాయాం మానాభావాత్ I య ఏవం విద్వానిత్యస్యాథే ఇతరప్రకారత్వం నార్థః, కింతు ఏవంప్రకారోపలక్షితత్వమ్ I ఏకధైవేత్యాద్యనుసారాత్ I న చ–ఏవం సగుణవాక్యస్యాపి బ్రహ్మబుభుత్సాయాం కర్మకాణ్డస్యాపి కర్మబుభుత్సాయాం వైద్యకాదిశాస్త్రస్యాపి ఓషధాదిబుభుత్సాయామఖణ్డబ్రహ్మఖణ్డకర్మాఖణ్డౌషధాదిపరత్వం స్యాదితి వాచ్యమ్ ; నహి వయం బుభుత్సాప్రవృత్తవాక్యత్వమాత్రేణాఖణ్డార్థత్వం బ్రూమః, కింతు స్వరూపమాత్రబుభుత్సాప్రవృత్తవాక్యత్వేన I న చ తత్రాపి స్వరూపమాత్రబుభుత్సా; విశిష్టపరత్వే బాధకాభావాత్ I తత్రాపి చేల్లక్షణవాక్యాదౌ తథా, తదేష్టాపత్తేశ్చ I న చ తర్హి సగుణవాక్యానాం సత్యశుద్ధాన్యమిథ్యావిశిష్టార్థపరత్వేన ప్రామాణ్యాయోగః, కర్మకాణ్డవద్వ్యావహారికప్రామాణ్యావిరోధాత్ I నను–బ్రహ్మణి ధర్మ ఇవలక్షణవాక్యమస్తి, తదప్యఖణ్డార్థ స్యాదితి చేన్న; అవాన్తరతాత్పర్యమాదాయ చేత్, తదా

బ్రహ్మపరత్వస్యైవాభావాత్ మహాతాత్పర్యమాదాయ చేత్తదేష్టాపత్తేః । కించ 'ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమిత్యాద్యనేకాకారనిషేధకవాక్యమ్ ఉదరమన్తరం కురుత' ఇత్యాదిభేదనిషేధకవాక్యం "కేవలో నిర్గుణశ్చేతి గుణ నిషేధకం "ఏకమేవాద్వితీయమితి ద్వితీయమాత్రానిషేధకవాక్యం చ బాధకం, తథా సర్వతోఽనవచ్ఛిన్నవస్తుపరానన్తశబ్దబ్రహ్మశబ్దౌ చ । న చ-తేషామైక్యభేదాభావాదివిశిష్టార్థపరత్వే వేదాన్తమాత్రస్యాఖణ్డార్థత్వాసిద్ధిః, సత్యశుద్ధాన్య మిథ్యావిశిష్టార్థపరత్వే ప్రామాణ్యాయోగ ఇతి వాచ్యమ్; ఐక్యభేదాభావాదీనాం స్వరూపత్వేన విశిష్టపరత్వస్యైవాభావాత్ , భేదాభావాదేః కల్పితప్రతియోగికతయా కల్పితత్వే తు సత్యాదిపదవద్విశిష్టార్థాభిధానద్వారా స్వరూపపరత్వేన ప్రామాణ్యోపపత్తేశ్చ । న చ ఏవం తేషాం లక్షణయాఽఖణ్డార్థత్వేన తద్విరోధేన విశిష్టార్థస్య సత్యాదివాక్యస్య ముఖ్యార్థత్యాగః, విశేష్యపరస్య విశిష్టపరేణావిరోధాదితి వాచ్యమ్ ; ద్వారతయోపస్థితస్యాప్యైక్యభేదాభావాదేర్విశిష్టార్థవిరోధితయా ముఖ్యార్థత్యాగసంభవాత్ । న చ ద్వారతయోపస్థితైక్యాదేః మిథ్యాత్వేన సత్యత్వాదిధర్మపరత్వవిరోధితా, సత్యత్వే చాపసిద్ధాన్త ఇతి వాచ్యమ్; భిన్నత్వే సతి సత్యతాయామేవాపసిద్ధాన్తాత్ । న చాభేదే ద్వారత్వానుపపత్తిః; కల్పితధర్మతాకత్వేన ద్వారత్వసంభవాత్ । న చ–అత్ర సత్యత్వాదేద్వరత్వేనోపాదానాత్తేషామేవైతద్విరోధ ఇతి వాచ్యమ్ ; సత్యత్వాదేః కల్పితజాతిరూపస్య ద్వారతయా స్వరూపేణోపాదానేఽపి పారమార్థికత్వాకారేణ నిషేధకానామవిరోధాత్ । ఏతేన–బ్రహ్మానన్తపదయోరపి బాధకత్వం వ్యాఖ్యాతమ్ । నను–"అథ కస్మాదుచ్యతే బ్రహ్మేతి బృహన్తో హ్యస్మిన్గుణా' ఇత్యాది శ్రుత్యా 'మహద్గుణత్వాద్యమనన్తమాహురిత్యాదిస్మృత్యా చ బ్రహ్మానన్తపదయోః సగుణవాచిత్వేన నిర్వచనాత్ కథం న తాభ్యాం విరోధః ? ఇతి–చేన్న; ఉక్తశ్రుతిస్మృత్యోః సగుణప్రకరణస్థితవ్రహ్మానన్తశబ్దార్థవిషయత్వేన లక్షణవాక్యస్థితవ్రహ్మానన్తశబ్దార్థ నిర్వచనపరత్వాయోగాత్ । నను–ఇమే హేతవః ప్రతికూలతర్కపరాహతాః । తథా హి-పక్షద్దష్టాన్తలక్షణమైక్యపరవాక్యం యది సంసృష్టార్థ న స్యాత్, వాక్యమేవ న స్యాత్ । ఆకాఙ్క్షాయోగ్యతాసన్నిధిమత్త్వాభావాత్ । ఆకాఙ్క్షా హి అభిధానాపర్యవసానమ్ , తచ్చ యేన వినా యస్య న ఖార్థాన్వయానుభావకత్వమ్ , తదేవ తస్యాపర్యవసానమ్ । సన్నిధిస్త్వవ్యవధానేనాన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితిః, యోగ్యతా చ ఏకపదార్థసంసర్గే అపరపదార్థనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మశూన్య త్వమ్, నైతత్రయం సంసర్గావిషయే సంభవతి ఇతి, నైష దోషః; అఖణ్డార్థేఽప్యేతత్రితయసంభవాత్ । తథా హినిరాకాఙ్క్షయోరపి యత్కించిదన్వయానుభావకతయా తాత్పర్యవిషయాన్వయాననుభావకత్వమేవాకాఙ్క్షా వాచ్యా । తథాచాన్వయాంశో వ్యర్థః; యేన వినా యస్య తాత్పర్యవిషయాననుభావకత్వమిత్యేతావన్మాత్రస్యైవ సామఞ్జస్యాత్ । తాత్పర్య విషయశ్చ క్వచిత్సంసృష్టః క్వచిదఖణ్డ ఇతి న విశేషః । అతః సా తాత్పర్యవిషయాఖణ్డానుభవజననాత్ ప్రాగ్వేదాన్తవాక్యేఽప్యస్త్యేవ । ఆసత్తిరప్యవ్యవధానేన

శాబ్దబోధానుకూలపదార్థోపస్థితి మాత్రమ్, న త్వన్వయప్రతియోగిత్వవిశేషితపదార్థోపస్థితిః; గౌరవాత్ I సా చ సంసర్గాబోధకేఽప్యస్త్యేవ I యోగ్యతాపి తాత్పర్యవిషయాబాధ ఏవ, నత్వేకపదార్థసంసర్గ ఇత్యాదిస్వరూపా; యత్ర బాధితాబాధితసంసర్గద్వయసంభవః, తత్ర బాధితతాత్పర్యవిషయకేఽతివ్యాప్తేః I తాత్పర్యవిషయాబాధశ్చాఖణ్డార్థేఽపి సులభః I అథవా-అన్వయస్య భేదఘటితత్వనియమాభావేనాభేదసంసర్గమాదాయాకాఙ్క్షాదినిర్వాహః కర్తవ్యః; ఏకపదార్థస్యాఖణ్డస్య తాత్పర్యవిషయత్వమపి నానుపపన్నమ్ I యత్ర హ్యసాధారణస్వరూపేణైకః పదార్థోం జ్ఞాతః, తత్ర పదార్థాన్తరవిశిష్టః స ప్రతిపాద్యతే I యత్ర తు న తథా జ్ఞాతః, తత్ర స న శక్యః పదార్థాన్తరైర్విశేష్టుమితి స ఏవ ప్రతిపాద్యః; తత్రైవ వాక్యపరిసమాప్తేః I ప్రకృష్టత్వసత్యత్వాదేస్తత్తద్ధారకత్వరూపబోధేన వ్యావృత్తిభేద ఉపయోగాదితి న వాక్యత్వానుపపత్తిలక్షణప్రతికూలతర్కపరాహతిః I నను–సంసృష్టార్థత్వం న చేత్, తదా వేదాన్తానాం నిర్విషయత్వాపత్తిః అఖణ్డవాక్యార్థస్య స్వప్రకాశచిన్మాత్రస్యావిద్యాద్యధ్యాసాధిష్ఠానత్వేన తత్సాక్షిత్వేన చ నిత్యసిద్ధత్వాదితి చేన్న; అనాద్యవిద్యోపహితత్వేనాదోషాత్, స్వతఃసిద్ధస్యాపి ప్రమాణవృత్తిమన్తరేణావిద్యానివర్తకత్వాభావాత్ I ప్రమాణవృత్తేశ్చావిద్యానివృత్తిఫలోపహితత్వాత్ న కాప్యనుపపత్తిః I న చ-బాధకం వినా ముఖ్యార్థత్యాగాయోగః ప్రతికూలతర్కః, ఏకరసత్వాదిప్రతిపాదకశ్రుతీనామప్యఖణ్డార్థపరత్వేన బాధకత్వాభావాదితి వాచ్యమ్ ; ద్వారతయోపస్థిత స్యాపి బాధకతాయా ఉక్తత్వాత్ I నను వేదాన్తవాక్యజన్యజ్ఞానం నిష్ప్రకారకం చేత్ , జ్ఞానమేవ న స్యాత్ ; జ్ఞానస్యేచ్ఛాదితుల్యతయా సవిషయకత్వవత్సప్రకారకత్వస్యాపి నియమాత్, కించిత్ప్రకారం వినా వస్తునో బుద్ధావనారోహాచ్చేతి–చేన్న; వ్యాప్త్యసిద్ధేః, తార్కికాదిభిరపి నిర్వికల్పకజ్ఞానాభ్యుపగమాత్ I శబ్దవాచ్యత్వం తు కించిత్ప్రకారమన్తరేణ సంభవతి న వేతి వాదినో వివదన్తే I తచ్చాస్మాభిర్బ్రహ్మణో నాభ్యుపేయతే I ఆకాశాదిపదవత్ కించిత్ప్రయోగోపాధిమాదాయ తదపి సంభవత్యేవ I న చ శాబ్దత్వేన సవికల్పకత్వసాధనమ్, స్వరూపోపలక్షణజ్ఞానాజన్యత్వస్య స్వరూపపరవాక్యాజన్యజ్ఞానత్వస్య చోపాధిత్వాత్ , జ్ఞానత్వస్యేవ శాబ్దత్వస్యాపి సవికల్పకత్వవ్యాప్యత్వగ్రహే మానాభావాచ్చ I న చ–వేదాన్తానామబుభుత్సితార్థత్వాపత్తిః, ధర్మిణః ప్రాగేవ జ్ఞానాత్ తత్ర బుభుత్సావిరహాదితి వాచ్యమ్ ; స్వరూపస్య జ్ఞాతత్వేఽప్యసాధారణస్వరూపబుభుత్సాయా ఉపపాదితత్వాత్ I నాపి విచారవిధ్యనుపపత్తిః; విచారస్య వేదాన్తతాత్పర్యనిశ్చయాదిఫలకతయా నిష్ప్రత్యూహనిష్ప్రకారకబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వోపపత్తేః, ఆపాతదర్శనస్య ప్రతిబద్ధత్వేనాజ్ఞానానివర్తకత్వాత్ I శుద్ధబ్రహ్మవిషయాణామప్యాధికరణానామప్యారమ్భో నానుపపన్నః; విషయాదిపఞ్చకసంభవాత్ II వ్యావృత్తాకారణాజ్ఞాతో హి విషయః, బ్రహ్మ చ తథా భవత్యేవ I విషయస్వరూపనిర్ధారణాధీనం చ ప్రయోజనం న నిర్ధారణే సప్రకారకత్వమపేక్షతే I నిష్ప్రకారకే వస్తుని స్వరూపనిర్ధారణత్వావ్యాఘాతాత్ I అద్వైతాద్యుపలక్షితాఖణ్డార్థజ్ఞానం చ నిర్ధారణమ్ I తదధీనం ప్రయోజనం ముక్తిరేవ I

పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ చ కల్పితప్రకారావలమ్బినౌ । సంశయోఽపి కల్పితసమానధర్మధీజన్మైవేతి నానుపపత్తిః । అతఏవ—ప్రథమాధ్యాయతృతీయపాదీయాధికరణానామనారమ్భ ఏవ ప్రాప్తః; విషయాదిపఞ్చకాభావాత్ , విశిష్యాజ్ఞాతో హి విషయః, సాధారణధర్మధీజన్యశ్చ సంశయః, మిథ్యాసత్యైకప్రకారావలమ్బినౌ చ పూర్వపక్షసిద్ధాన్త, ఏకప్రకారేణ నిర్ధారణాధీనం చ ప్రయోజనమ్, తచ్చ పఞ్చకం నిర్విశేషే కథం స్యాదితి–పరాస్తమ్ ; ఉక్తరీత్యోపపత్తేః । న చ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర మితి సామాన్యతో జ్ఞాతత్వాత్ సత్యాదివాక్యవైయర్థ్యపత్తిః; అసాధారణస్వరూపజ్ఞానార్థత్వేన సాఫల్యాత్ । న చ-సత్యత్వాదివిశిష్టే తాత్పర్యాభావే తాత్పర్యతో యత్కిఞ్చిద్రహ్మత్యేవ బోధనాత్ యస్య కస్యాపి బ్రహ్మత్వం స్యాత్, ఇదం బ్రహ్మేతి లక్ష్యలక్షణరూపోద్దేశ్యవిధేయవిభాగాభావాచ్చేతి వాచ్యమ్; లక్షణస్వాభావ్యాద్వస్తుగత్యా తత్స్వరూపలాభస్య ప్రాగేవోక్తత్వాత్ , ఏకస్మిన్నపి కల్పితోద్దేశ్యవిధేయభావసమ్భవాత్ । అప్రాప్త విధేయమాత్రపరత్వాద్వాక్యస్య నాఖణ్డార్థత్వవ్యాఘాతః । నను స్వరూపేణ జ్ఞాతస్య విధేయస్యోద్దేశ్యసంసృష్టతయైవ బోధనీయత్వం వాచ్యమ్ । తథాచ సఖణ్డార్థత్రైవ । ఉక్తంహి– 'కించిద్విధీయతేఽనూద్య వాక్యేనేతి సతాం స్థితిః । సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన కథ్యతాం కిం విధీయతే ॥ ఇతి, నైష దోషః; అసాధారణస్వరూపస్య ప్రమేయతయా విధేయత్వాత్ , సత్యత్వాదిద్వారకస్వరూపజ్ఞానేనాసాధారణజ్ఞాపనపర్యవసానాత్, ద్వారఫలాభ్యామప్రాప్తప్రాపణసంభవాత్ । తథాచోద్దేశ్యతా చ విధేయతా చ స్వరూపమాత్రపర్యవసన్నైవ । నను ఏవం సత్యాదిపదానాం లక్షణా న స్యాత్ , అశక్యాసదృశాన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితిరూపాయాస్తస్యా అసంభవత్తద్బీజస్యాన్వయానుపపత్తేశ్చాత్రాభావాదితి చేన్న; వృత్త్యా హి పదార్థోపస్థితిః, న తు సైవ వృత్తిః, అతో నోక్తరూపా లక్షణా, కింతు శక్యసంబన్ధః। స చ ప్రకృతేఽప్యస్త్యేవ । ఉపస్థితిరూపత్వేఽపి లక్షణాయాస్తాత్పర్యవిషయానుకూలోపస్థితిరేవ సా నోక్తోపస్థితిరూపా; అతాత్పర్యవిషయతాదృగుపస్థితౌ గతత్వాత్ ।నాపి బీజానుపపత్తిః। తాత్పర్యానుపపత్తేరేవ బీజత్వాత్ । నాపి సత్యాదిపదానాం పర్యాయతాపత్తిః; వాచ్యార్థభేదాత్ । సత్యత్వం హ్యస్మన్మతే త్రికాలాబాధ్యత్వమ్ , పరమతే కుమ్భాదిసాధారణీ పరజాతిః సత్యపప్రవృత్తి నిమిత్తమ్। జ్ఞానపదానన్దపయోరప్యస్మన్మతేఽన్తఃకరణవృత్త్యుపధానలబ్ధభేదచిదానన్దవిశేషానుగతే జ్ఞానత్వానన్దత్వే, పరమతే తు స్వభావలబ్ధభేదజ్ఞానానన్దనిష్ఠే అపరజాతీ ప్రవృత్తినిమిత్తే । తథాచ లక్ష్యార్థభేదేఽపి న పర్యాయతాశఙ్కా । నను కుమ్భాద్యనుగతసత్తాయా బ్రహ్మలక్షణత్వాయోగః; సియాసత్యానుగతసామాన్యాభావాత్ , తథాచానృతోద్వ్యావృత్త్యసిద్ధిః, త్రికాలాబాధ్యత్వం బ్రహ్మణి శ్రౌతమితి త్వన్మతహానాపత్తిశ్చేతి–చేన్న; బ్రహ్మణః సర్వాధిష్ఠానతయా తద్రూపసత్తాయాః సర్వానుస్యూతత్వేన జాతిత్వవ్యపదేశాత్, కల్పితధర్మత్వమాదాయ బ్రహ్మవ్యక్తికత్వాచ్చ । తచ్చ సత్త్వం త్రికాలాబాధ్యత్వమేవేతి । న తస్య శ్రౌతత్వహానిః; తస్యానృతం ప్రత్యధిష్ఠానత్వేఽపి అనృతాశ్రితత్వాభావేన తయావర్తకత్వసంభవాత్ । ఆనన్దత్వాదికల్పితజాతిసాహిత్యేన లక్షణోక్తిః పరరీత్యా । న చ-ధర్మసమానసత్తాకభేదం వినైవౌపాధికభేదమాత్రేణాకాశత్వాదేరివ జ్ఞానత్వాదేరపి

జాతివాయోగ ఇతి వాచ్యమ్; జ్ఞానత్వాదీనాం ధర్మిసమసత్తాకభేద్వదుపహితవృత్తిత్వాత్ । తర్హి శుద్ధస్య కథం జ్ఞానత్వాది లక్షణమ్ ? నహి గన్ధో జలస్య లక్షణమితి చేన్న; ఉపహితవృత్తిత్వేఽప్యపధేయవృత్తిత్వానపాయాత్ । తదుక్తం—
'సత్యత్వాదివిశిష్టశబలబ్రహ్మవాచిన సత్యాదిపదానాం శుద్ధే బ్రహ్మణి లక్షణే తి । న చ– అనృతస్వరూపే శబలే సత్యత్వాయోగః, యోగే వా తతో । నానృతవ్యావృత్తిరితి వాచ్యమ్ ; శబలే హి సత్యతా ఏషైవ యత్ పరమార్థసంసర్గేణ ప్రతీయమానే తస్మిన్ సత్యశబ్దసఙ్గతిగ్రహః । తదుక్తం సంక్షేపశారీరకే–'ఆకాశాదౌ సత్యతా తావదేకా ప్రత్యఙ్మాత్రే సత్యతాకాచిదన్యా । తత్సంపర్కాత్సత్యతా తత్ర చాన్యా వృత్పన్నోఽయం సత్యశబ్దస్తు తత్ర ॥" ఇతి । ఏవమానన్దాదిపదేష్వపి ద్రష్టవ్యమ్ । తథాచ కథం తేషాం నానృతాదివ్యావర్తకత్వమ్ ? ఏతేన– శుద్ధాదన్యత్ర సత్యత్వాద్యసంభవాత్ సత్యాదివాక్యస్య లక్షణయా అఖణ్డార్థత్వే శుద్ధ సత్యత్వాదేరభానాత్ పర్యాయత్వం దుర్వారమితి– పరాస్తమ్ । స్వరూపమాత్రపరత్వేఽపి న పదాన్తరవైయర్థ్యమ్ వ్యావృత్తిభేదబోధనేన సాఫల్యాదితి చోక్తమేవ । న చ–వ్యావర్తకస్య సత్యత్వాదేస్తాత్పర్యతోఽసమర్పణే వ్యావృత్యసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ ; 'గమ్భీరాయాం నద్యాం ఘోషః ప్రతివసతీ' త్యత్ర యథా తీరే తాత్పర్యేఽపి నద్యామగమ్భీరవ్యావృత్తిరభిధాబలాలభ్యతే; తాత్పర్యవిషయాగమ్భీరనదీతీరవ్యావృత్తతీరబుద్ధాయుపాయత్వాత్ , తథాత్రాప్యభిధాబలాత్ సత్యత్వాదివిశిష్టే తాత్పర్యాభావేఽప్యాపాతతస్తత్ప్రతీతిమాత్రేణైవ వ్యావృత్తిసిద్ధిః; తాత్పర్య విషయానృతాదివ్యావృత్తస్వరూపబుద్ధాతుపాయత్వస్య తుల్యత్వాత్ । న చ నద్యాదిపలక్ష్యే తీరాదావనదీత్వాదివత్ సత్యత్వాదిపలక్ష్యేఽపి బ్రహ్మణ్యసత్యత్వాద్యాపత్తిః, జహల్లక్షణానభ్యుపగమాత్ । యది హి తీరాదౌ నదీత్వాదివత్ బ్రహ్మణ్యపి సత్యత్వాదికమభిధావలాత్ న ప్రతీయేత, తద్రైవం స్యాత్, నత్వేవమస్తి; నద్యాదౌ నదీత్వాదివత్ సత్యత్వాదేర్బ్రహ్మణ్యేవ ప్రతీతేః । నచైవం నిర్ధర్మకత్వవ్యాకోపః, వ్యావహారికస్య ధర్మస్య సత్త్వేఽపి స్వసమానసత్తాకధర్మవిరహేణ తదుపపత్తేః, వాచకానామపి లక్షకత్వమన్యానుపరక్తస్వరూపభానాయేత్యన్యత్ । తదుక్తం కల్పతరుకృద్భిః 'సత్తాదీనాం తు జాతీనాం వ్యక్తితాదాత్మ్యకారణాత్ । లక్ష్యవ్యక్తిరపి బ్రహ్మ సత్తాది న జహాతి న ॥ ఇతి । గౌర్నిత్యో గౌరనిత్య ఇత్యుభయత్రాపి ఏకదేశాన్వయార్థ లక్షణాభ్యుపగమేఽపి జాతివ్యక్త్యోరుభయోరపి తార్కికైపదార్థత్వాభ్యుపగమాచ్చ । నను–ఔపనిషదే పురుషే ధర్మా న ప్రత్యక్షేణ ప్రాప్తాః, కింతు తత్త్వావేదకేన వేదేన, తథాచ కథం వ్యావహారికా ఇతి–చేన్న వేదాదాపాతతః ప్రతీతానామపి వేదతాత్పర్యవిషయత్వాభావాదతాత్వికత్వోపపత్తేః । తాత్పర్యవిషయే హి వేదస్య ప్రామాణ్యమ్ , యత్ర చ తస్య ప్రామాణ్యం, తదేవ తాత్వికమితి నియమాత్ । న చ– వేదస్యతత్పరత్వమాత్రేణ । కథం వ్యావహారికత్వమ్ ౧ బాధ్యత్వేన చేత్, ప్రస్తరేఽపి యజమానత్వం వ్యావహారికం స్యాత్ , యజమానత్వస్య తత్రానధ్యాసాత్ అవ్యావహారికత్వే శుక్తిరూప్యాదేవ్యవహారికత్వాపత్తిరితి వాచ్యమ్; వేదతాత్పర్యావిషయత్వేనాతాత్వికత్వే సిద్ధే

తత్త్వావేదవబాధ్యత్వవ్యావహారికావేదకబాధ్యత్వాభ్యాం వ్యావహారికప్రతిభాసికవ్యవస్థోపపత్తేః । న చ తత్త్వావేదకస్య విశేష్యమాత్రపరత్వాన్న బాధకత్వమ్ ; విశేషణబుద్ధిద్వారకత్వేన తన్మాత్రపరస్యాపి బాధకత్వసంభవాత్ ; విశేషణేఽప్యవాన్తరతాత్పర్యాభ్యుపగమాద్వా । 'యజమానః ప్రస్తర' ఇత్యాదౌ తు న విశేషణే అవాన్తరతాత్పర్యమ్; తాత్పర్యవిషయసిద్ధావనుపాయత్వాత్ । మహాతాత్పర్యవిషయసిద్ధ్యుపాయే హి అవాన్తరతాత్పర్యమితి సర్వమతసిద్ధమ్ । నను–వ్యావృత్తయః సత్యా మిథ్యా వా, నాద్యః; వ్యావర్తకానామపి సత్యత్వాపత్తేర్వ్యవహారికాణాం పారమార్థికవ్యావృత్త్యసాధకత్వాత్ , నాన్యః; శుక్తేః శుక్తితో వ్యావృత్తేర్మిథ్యాత్వే శుక్తిత్వస్య శుక్తిసమసత్తాకత్వవదనృతవ్యావృత్తేః బ్రహ్మణి మిథ్యాత్వే అనృతత్వస్య బ్రహ్మసమసత్తాకత్వాపత్తేరితి చేన్న; ఉభయథాప్యదోషాత్ । తథా హి-వ్యావృత్తేర్బ్రహ్మాభిన్నతయా పారమార్థికత్వేఽపి వ్యావర్తకం పారమార్థికమితి కుతః ? నహి యత్ పారమార్థికబోధక, తత్ పారమార్థికమితి నియమోఽస్తి; బోధ్యబోధకయోః సమసత్తాకత్వస్య పదతదర్థదౌ వ్యభిచారేణ ప్రాగేవ నిరస్తత్వాత్ , దోషాప్రయుక్తభానత్వస్య సత్త్వప్రయోజకత్వాత్ । నాపి వ్యావృత్తిబోధకం వ్యావృత్తిసమసత్తాకసితి నియమః; స్వాప్తాఙ్గనాదేరపి స్వజన్యసుఖాపేక్షయా సుఖాన్తరవ్యావృత్తిబుద్ధిజనకత్వాత్ , కారణస్య కార్యవ్యావర్తకత్వాత్ । సా చ వ్యావృత్తిః తవ మతే పారమార్థిక్యేవ । మమ తు మతే వ్యావహారికీ । సర్వథాపి ప్రతిభాసికవ్యావర్తకాపేక్షయాధికసత్తాకైవ । న చ వ్యావృత్తేర్బ్రహ్మాభిన్నత్వే బ్రహ్మపదేనైవ తల్లాభాదితరపద్వైయర్థ్యమ్ : సామాన్యతస్తత్సిద్ధావప్యనృతాదివ్యావృత్త్యా కారేణ తత్సిద్ధౌ సాఫల్యాత్ । ఏవమజ్ఞానాదివ్యావృత్తీనామన్యోన్యాభేదే సత్యపదేనైవ చారితార్థ్యమితి అపాస్తమ్ ; తత్తదాకారేణ సిద్ధేస్తత్తత్పదం వినానుపపత్తేః । న చ–ఏవం సత్యత్వజ్ఞానత్వాదిధర్మాణామపి వ్యావృత్తివత్ బ్రహ్మాభిన్నతయా పారమార్థికత్వమస్త్వితి వాచ్యమ్ ; ఇష్టాపత్తేః । తదేవం వ్యావృత్తేః సత్యత్వే న కోఽపి దోషః । వ్యావృత్తేర్మిథ్యాత్వపక్షేఽపి నానృతత్వస్య బ్రహ్మసమసత్తాకత్వాపత్తిః, ఏకబాధకబాధ్యత్వస్యోభయత్రాపి తుల్యత్వాత్ , వ్యావృత్తిబాధకబాధ్యస్యైవ ప్రతియోగినో వ్యావృత్త్యధికసత్తాకత్వమ్, నత్వేకబాధకబాధ్యస్యాపి కల్పితరజతవ్యావృత్తేః కల్పితరజతే మిథ్యాత్వేఽపి తదపేక్షయా తస్యాధికసత్తాకత్వాభావాత్ । అధికం మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వోపపాదనే ద్రష్టవ్యమ్ । నను తత్త్వజిజ్ఞాతుం ముముక్షు ప్రతి మిథ్యాబోధనాయోగః, నచానృతత్వాదిభ్రాన్తినివృత్త్యర్థ తత్; అధిష్ఠానబ్రహ్మతత్త్వసాక్షాత్కారే ణైవ తన్నివృత్తిసంభవే భ్రాన్త్యన్తరోత్పాదనాయోగాత్, నహి వల్మీకే స్థాణురయమితి భ్రామ్యతః పురుషోఽయమిత్యుపదిశ్యత ఇతి చేన్న; నివర్తకాధిష్ఠానతత్త్వసాక్షాత్కార ఏవ తస్యోపాయత్వాత్, స్థూలారున్ధతీన్యాయేన పూర్వపూర్వభ్రమనివృత్తయే కాల్పనికోపదేశస్య పఞ్చకోశస్థలే దర్శనాచ్చ । యథావాత్మని కల్పితేన బ్రాహ్మణ్యేనాశఙ్కితా బ్రాహ్మణ్యభ్రాన్తిర్నివర్తతే, తథా వ్యావహారిక్యా వ్యావృత్త్యా ప్రతిభాసిక్యనృతాదిభ్రాన్తిర్నివర్తతే । న చాసద్వ్యావృత్తేర్వ్యావహారికత్వేఽనపోదితప్రామాణ్యేన 'అసా ఇదమగ్ర ఆసీ'దితి వాక్యేనాసత్త్వస్య పారమార్థికత్వప్రసఙ్గః; 'నేహ నానే త్యనేన తస్య నిషేధాత్ , అసద్వా ఇత్యాదేరన్యపరత్వస్య ప్రాగేవ దర్శితత్వాచ్చ । తథాచ మీమాంసకమతే

అనృతస్యాప్యర్థవాదార్థస్య సత్యే ప్రాశస్త్య ఇవ మిథ్యాభూతానామపి వ్యావృత్తీనాం సత్యే బ్రహ్మణి ద్వారత్వేన బోధనం యుక్తమ్ I ఉక్తం హి సత్యే బ్రహ్మణి సత్యాదిశబ్దా వ్యావృత్తిద్వారా పర్యవస్యన్తీతి I న చ వ్యావృత్తిజ్ఞానస్య ధర్మధీసాధ్యత్వేన వైపరీత్యాపాతః; ధర్మవిశిష్టధర్మిజ్ఞానసాధ్యాయా వ్యావృత్తేః శుద్ధధర్మిజ్ఞానే ద్వారత్వాఙ్గీకారాత్ I న చ శాబ్దే అర్థే ఆర్థికస్య ద్వారత్వమనుపపన్నమ్, అన్యథా నీలముత్పలమిత్యాదేరనీలవ్యావృత్తిద్వారా స్వరూపమాత్రపరత్వం స్యాదితివాచ్యమ్; నీలముత్పలమిత్యాదౌ ఖరూపమాత్రబోధే తాత్పర్యాభావాన్న శాబ్దేఽర్థే ఆర్థికార్థాపేక్షా, విశిష్టార్థతాత్పర్యాత్ I అత్ర తు స్వరూపమాత్రే తాత్పర్యమ్, తచ్చార్థికార్థస్య ద్వారత్వం వినాఽనుపపన్నమ్ I న చ విశేషస్య త్వన్మతేఽభానాత్ కిం ప్రాగజ్ఞాత వ్యావృత్త్యా జ్ఞాపనీయమితి వాచ్యమ్; అన్యావిషయకస్య ఖరూపజ్ఞానస్య భ్రమవిరోధినః సాధ్యత్వాత్ I నచైవమన్యాజ్ఞానే ద్వారత్వమ్; అన్యజ్ఞానప్రతిబన్ధద్వారేణ శుద్ధజ్ఞాన ఏవ ద్వారత్వసంభవాత్ I న చ వ్యావృత్తిజ్ఞాన ఏవ స్వరూపజ్ఞానం ద్వారమస్తు; తస్యాభిధాబలలబ్ధవిశిష్టజ్ఞానాదేవోపపత్తేః I న చ–ప్రాచీనే బ్రహ్మజ్ఞాననివర్తకబ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానే తదజ్ఞానకార్యస్యాన్యస్య భానాయోగః, బ్రహ్మప్రాతిపదికార్థబుభుత్సాయామేవ ఏతద్వాక్యప్రవృత్తిరితి స్వప్రక్రియావిరోధశ్చేతి వాచ్యమ్; బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానం హి తత్స్వరూపం వా, వృత్తిరూపం వా I ఆద్యే నాన్యభానానుపపత్తిఃI తస్యావిద్యానివర్తకత్వాభావాత్ I వృత్తిరూపమప్యాపాతదర్శనం నావిద్యానివర్తకమ్ ; తస్యాసాక్షాత్కారత్వాద్వా, సాక్షాత్కారత్వేఽపి ప్రతిబద్ధత్వాద్వా I విచారజన్యం తు ఫలీభూతం భవత్యవిద్యానివర్తకమ్ I న తు తత్ప్రాచీనమితి కిమనుపపన్నమ్ ? ననుసత్యశబ్దేనాసచ్చావృత్తిద్వారా యద్బోధితం, తదేవ జ్ఞానాదిపదైరజ్ఞానాదివ్యావృత్తిద్వారా బోధ్యమితి పదాన్తరవైఫల్యమ్, న చ ద్వారవికల్పః; సత్యాదిపదానాం నిత్యవచ్ఛ్రవణాత్, ఏకస్మిన్ ప్రయోగే బ్రీహియవయోరివైకస్మిన్ వాక్యే సత్యాద్యనేకపదోపాదానాయోగాత్, అనృతత్వాదిభ్రాన్తినివృత్తిరూపదృష్టకార్యాణాం భిన్నత్వేన వ్రీహియవాదివత్ వికల్పప్రయోజకస్యైకకార్యత్వస్యాప్యభావాచ్చేతి చేన్న; సముచ్చితానాం ద్వారత్వేన సఫ లత్వాత్ I ప్రధానస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపత్త్యుపయోగినామానన్దాదీనాం భావరూపాణాం 'ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యే త్యనేనాస్థూలత్వాదీనామభావరూపాణామ్ 'అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసద్వత్తదుక్త'మి- త్యనేన చ సూత్రేణ నిర్గుణబ్రహ్మప్రతిపత్తావేవ సర్వశాఖోపసంహారస్య ప్రతిపాదితత్వేన ద్వారసముచ్చయస్యైవేష్టత్వాత్ I నను సగుణే బ్రహ్మణ్యుపాసనార్థం భవతు శాఖాన్తరీయగుణోపసంహారః, నిర్గుణబ్రహ్మప్రతిపత్తౌ తు కిం శాఖాన్తరీయగుణోపసంహారేణ? సత్యాదిపదానాం ప్రత్యేకం లక్షకత్వేన లక్ష్యవ్రహ్మబోధనే ప్రత్యేకమేవ సమర్థత్వాత్, సత్యత్వాదేశ్చ ప్రత్యేకం లక్షణత్వాత్ I నహి ప్రకృష్టత్వాదికమివ సత్యత్వాదికమతివ్యాప్తమితిచేత్, న; ప్రకృష్టప్రకాశపదయోరివ సత్యాదిపదానామపి కుమతప్రాప్తాతివ్యాప్తినివృత్యర్థం సముచ్చయాపేక్షణాత్ I నహ్యనృతవ్యావృత్తిబోధనం వినా విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మే" త్యా శూన్యవాఖ్యావృత్తవ్రహ్మసిద్ధిః I ఏవమేకైకపదాభావే

సర్వత్రాతివ్యాప్తిరూహనీయా । తథాచ వైచాదికమనృతాదివ్యావృత్తిద్వారా శూన్యవాదాదివ్యావృత్తబ్రహ్మసిద్ధరుపాయః । న చ–వ్యావృత్తి బ్రహ్మవిశేషణత్వేన బోధ్యా, స్వతన్త్ర వా, ఆధే సఖణ్డార్థత్వమ్ , ద్వితీయే బ్రహ్మ జిజ్ఞాసు ప్రతి తదుపదేశోఽసఙ్గత ఇతి వాచ్యమ్ ; వ్యావృత్తిర్యద్యపి విశేషణతయైవార్థికబోధే భాసతే, తథాపి న శాబ్దబోధే సఖణ్డార్థత్వమ్। యశ్చార్యోం న స చోదనార్థ ఇతి న్యాయాత్ । తదుక్తం వార్తికకారైః– 'మానాన్తరాపోహస్తు న శాబ్దస్తేన స స్మృతః । ఇతి । న చార్థికేనాపి విశేషణేన బ్రహ్మణః సఖణ్డత్వాపత్తిః; నిర్ధర్మకత్వాదిశ్రుతేర్విశేషణస్య ధర్మ్యసమానసత్తాకత్వేన సఖణ్డత్వాప్రయోజకత్వాత్ । న చ–అనన్తశబ్దేనాన్తవద్వ్యావృత్తేసాక్షాదేవ బోధనాన్న తస్య ఆర్థికత్వమ్, తథాచానన్తపదస్య సఖణ్డార్థత్వం స్యాదితి వాచ్యమ్ । యద్యపి తత్రానన్తోఽన్తవద్వస్తువ్యావృత్త్యైవ విశేషణమ్ । స్వార్థార్పణప్రణాడ్యా తు పరిశిష్టా విశేషణమ్ ॥" ఇతి తైత్తిరీయవార్తికోక్తదిశా విధిపదానాం స్వాథర్పణప్రణాడికయా అర్థాదితరనివృత్తిబోధకత్వమ్; నిషేధపదానాం తు సాక్షాదితి స్థితం, తథాపి ద్వారభూతే జ్ఞానే సఖణ్డార్థత్వేఽపి పరమతాత్పర్య విషయజ్ఞానే నాఖణ్డార్థత్వవ్యాఘాత ఇత్యసకృదుక్తమ్ । ఏతదేవోక్తమానన్దబోధాచార్యైః–'లక్ష్యార్థభేదాభావేఽపి వ్యవచ్ఛేద్యవిభేదతః । విజ్ఞానానన్దపయోః పర్యాయవ్యర్థతే నహి ॥ ఇతి । ఏవం పదే లక్షణేతి పక్షే సమాహితమ్ । కేచిత్వత్ర వాక్యే లక్షణామాహుః, న పదే । తథా హి—యథా గమ్భీరాయాం నద్యాం ఘోష' ఇత్యత్ర గమ్భీరనద్యోః పరస్పరమన్వయబోధానన్తరం విశిష్టార్థసంబన్ధి తీరం లక్ష్యతే, తథా ప్రకృతే పరస్పర విశిష్టార్థబోధానన్తరం తత్సమ్బన్ధ్యఖణ్డం లక్ష్యతే । తథాచ న పవైయయమ్ । న చ తత్రాపి ప్రత్యేకం లక్షణా; తథాసతి గమ్భీరనదీతీరాదిలాభేన విశిష్టతీరబుద్ధిర్న స్యాత్ । న చ తత్ర గమ్భీరనదీపయోరివ ఇహ సత్యాదిపదానాం పరస్పరమన్వయబోధకత్వం త్వన్మతే నాస్తీతివాచ్యమ్ ; ఏకస్మిన్ బ్రహ్మణి ద్వారీభూతస్య పరస్పరార్థాన్వయబోధస్య సత్యాదిపదైః మిలిత్వా జననాత్, ఉత్తరకాల ఏవ లక్షణయా అఖణ్డబోధస్యాభ్యుపగమాత్ । న చ–'సత్యం జ్ఞానం విజ్ఞానమానన్ద'మిత్యాదీ అన్యోన్యానపేక్షాణాం సత్యాదిపదానాం బ్రహ్మలక్షకత్వదర్శనాత్ కథం గమ్భీరాయామిత్యాదితుల్యన్యాయతేతివాచ్యమ్; యత్ర వస్తుగత్యా గమ్భీరనద్యభిప్రాయేణైవ నద్యాం ఘోష ఇత్యుక్తం, తత్ర పరస్పరనిరపేక్షలక్షకత్వస్య గమ్భీరాయామిత్యుక్తౌ చ మిలితలక్షకత్వస్య దర్శనాత్ , గుణోపసంహారన్యాయేన ద్వారసముచ్చయస్య స్థాపిత త్వాచ్చ । న చ-పరస్పరపసాహిత్యేన తత్ర గమ్భీరనదీసంబన్ధి తీరం లక్ష్యతే, అన్యథా త్వేకైకసంబన్ధి, ప్రకృతే త్వధికలాభో న పదాన్తరేణాపీతి వాచ్యమ్; తత్రాపి యుగపట్టత్తిద్వయవిరోధాపత్త్యా గమ్భీరనదీతీరత్వేన లక్షణానభ్యుపగమాత్, వస్తుగత్యా విశిష్టసంబన్ధినః ప్రత్యేకపదాదపి లాభాత్ । అథ విశిష్టబుద్ధిద్వారత్వాద్వారత్వాభ్యాం విశేషః, ప్రకృతేఽపి స తుల్య ఏవ । నను గమ్భీరాయామిత్యత్రాపి న మిలతే లక్షణా, కింతు నదీపద ఏవ; పరస్పరసాహిత్యేన విశిష్టబోధానన్తరం స్వజ్ఞాప్యవిశిష్టసంబన్ధిని లక్షణాసంభవాత్ , స్వజ్ఞాప్యసంబన్ధ ఏవ హి లక్షణా; లాఘవాత్ , న తు తద్విశేషః శక్యసంవన్ధః; గౌరవాత్ , తథాచ పద్వయే లక్షణా,

లక్షణాద్వయం వా న యుక్తమ్ I ఏవం చ వృత్తేః పదవృత్తిత్వనియమోఽపి సఙ్గచ్ఛత ఇతి–చేత్, నైతత్సారమ్; స్వజ్ఞాప్యసంవన్ధో హి లక్షణేతి త్వయోచ్యతే I తచ్చ జ్ఞాప్యం ప్రకృతే విశిష్టమ్ , తజ్జ్ఞాపకత్వం చోభయోః సాధారణమితి కథం నదీపద ఏవ లక్షణా ? న గమ్భీరపదే; వినిగమకాభావాత్ II న చ–గామ్భీర్యేణ సహ తీరస్య పరమ్పరయా సంబన్ధః, నద్యాః సాక్షాత్సంబన్ధ ఏవ వినిగమక ఇతివాచ్యమ్; 'నిమ్నం గభీరం గమ్భీర' మితి కోశాత్ గమ్భీరపదస్య నిమ్నరూపనదీద్రవ్యవాచత్వేన సాక్షాసంబన్ధస్యాపి సాధారణత్వాత్ I న చ–విశేషణవిభక్తేః సాధుత్వార్థకత్వాత్ గమ్భీరపదలక్షణాయాం విభక్త్యర్థానన్వయ ఇతి వాచ్యమ్ ; విశిష్టబోధసమయే గమ్భీరపదస్య విశేషణపదత్వేఽపి విశిష్టసంబన్ధిలక్షణాసమయే విశేష్యపదత్వాత్ I విశేషణవిభక్తేః సాధుత్వార్థకత్వమిత్యప్యసంబద్ధమ్ ; అభేదార్థకత్వస్య నైయాయికైః ప్రత్యేకమన్వయస్య చ మీమాంసకైరరుణాధికరణసిద్ధస్య చాభ్యుపగమాత్ I ఏవమన్యపి | వాక్యలక్షణోదాహరణమనుసన్ధేయమ్ I గచ్ఛ గచ్ఛసి చేత్ కాన్తేత్యాది విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాది చ I నను–అత్ర జన్మనా మరణానుమానమ్ , తేన చ తత్సాధనీభూతాయాః గతేరకర్తవ్యతానుమానమిత్యనుమానపరమ్పరైవ, న లక్షణా; అనన్యలభ్యస్యైవ శబ్దార్థత్వాత్ , న హి ధూమోఽస్తీతి వాక్యం వహ్నిలక్షకమ్ , విషమిత్యాదావపి విషభోజనస్యేష్టసాధనతోక్త్యా శత్రుగృహాన్నభోజనస్యానిష్టసాధనత్వమాక్షిప్యతే I యద్వా–ఆప్తస్య ప్రమాణవిరుద్ధోపదేష్టృత్వేన కోపోఽనుమీయతే I తత్ర చ ప్రసక్తశత్రుగృహాన్నభోజనస్య హేతుత్వం కల్పయిత్వా తత్రాకర్తవ్యతానుమానమ్ , న లక్షణేతి చేత్ , నైతత్సాధుః జన్మనా మరణాక్షేపేఽపి తన్మరణే గమనస్య హేతుత్వానాక్షేపాత , శతవర్షానన్తరం జరాదినాపి తదుపపత్తేః I తథాచ ప్రియామరణే హేతుత్వం గమనస్య న లక్షణాం వినాఽవగన్తుం శక్యమ్ I నాపి ప్రియామరణహేతుత్వేన గమనస్యాకర్తవ్యత్వానుమానమ్ ; ప్రియామరణహేతోరపి తత్త్వేనాజ్ఞానదశాయా గురునిదేశాద్వా ఆత్మత్రాణార్థ వా కులాపకీర్తిపరిహారార్థ వా కర్తవ్యత్వదర్శనేన వ్యభిచారాత్ I తథాచ గమనస్య ప్రియామరణహేతుత్వం తాదృశస్య చాకర్తవ్యత్వమిత్యుభయమపి లక్షణాధీనమ్ ; జన్మనిర్దేశస్య చ ప్రకృతేఽనుపయోగాత్ తేన ప్రకృతోపయోగిన్యగమనే తాత్పర్య జ్ఞాప్యతే సముదాయస్య I తథాచ సముదాయ ఏవ లక్షణా I న ప్రత్యేకపదే, ప్రత్యేకం తాత్పర్యజ్ఞాపకాభావాత్ I తథాచ నాత్రానుమితిపరస్పరా, నవా ప్రత్యేకపదే లక్షణా I ఏవం విషం భుఙ్క్ష్వే'త్యత్రాపి విషభోజనేష్టసాధనత్వేన శత్రుగృహాన్నభోజనానిష్టసాధ నత్వం నాక్షేప్తుం శక్యతే; యధికరణత్వాత్ , తేన వినాప్యుభయోరపీష్టసాధనతయోపపత్తిసంభవాచ్చ I నహి యేన కేనాచిద్యత్కిచిదాక్షిప్యతే, కింత్వనుపపద్యమానేనోపపాదకమ్ I నాప్యాప్తత్వే సతి ప్రమాణవిరుద్ధోపదేష్టత్వేన కోపానుమానం, కోపేన చ తద్ధేతౌ శత్రుగృహాన్నభోజనే అకర్తవ్యతానుమానమ్, ఆప్తస్యాపి పిత్రాదేర్భ్రమాదినా వినాపి కోపం ప్రమాణవిరుద్ధోపదేశృత్వదర్శనేన వ్యభిచారాదాప్తకోపహేతోరపి భ్రమాదినా ప్రియామరణహేతోరివ కర్తవ్యత్వదర్శనేన తత్రాపి వ్యభిచారాచ్చ I తథాచాప్రసక్తప్రతిపాదనేన ప్రసక్తవారణే తాత్పర్య జ్ఞాత్వా తేనాకల్పితపదవిభాగే సముదాయ ఏవ లక్షణాం కల్పయతి, న తు ప్రత్యేకపదే; తత్ర తత్ర

విశిష్య తాత్పర్యజ్ఞాపకాభావాత్ । తథాచ పదార్థతాత్పర్యాన్వయానుపపత్తిభ్యాం లక్షణా పదే । వాక్యార్థే తద్యానుపపత్త్యా లక్షణా వాక్యే । వాక్యార్థాన్వయానుపపత్త్యనిబన్ధనత్వం చ లక్షణాయాః పదవృత్తిత్వసాధనే ఉపాధిరిత్యవధేయమ్ । ఏవమేవార్థమన్తర బహిరిత్యాదౌ లోకే అర్థమన్తవైద్యర్థై బహిర్వేదీతి వేదేఽపి వాక్య ఏవ లక్షణా । న చ-తత్రాప్యర్థస్యాన్తస్త్వే సత్యర్థస్య బహిష్టేనాన్తరాలానుమానమ్, న లక్షణేతి వాచ్యమ్; ఛిన్నే గృహే అన్తరాలరాహిత్యేఽపి తద్ధ్యదర్శనేన వ్యభిచారాత్ , యథాకథంచిదనుమానసంభవే వా సర్వత్ర శబ్దప్రమాణోచ్ఛేదాపాతాచ్చ । ఏవం చ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన విచారో లక్ష్యత ఇతి వివరణకారోక్తం యజ్ఞాయుధపదేన యజమానో లక్ష్యత ఇతి సంక్షేపశారీరకోక్తం చ వాక్యలక్షణయోపపన్నమ్; బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయజ్ఞాయుధశబ్దయోః సుబన్తత్వలక్షణపదత్వేఽపి శక్తత్వలక్షణపదత్వాభావేన శక్యసంబన్ధరూపాయా లక్షణాయా అయోగాత్, ఖజ్ఞాప్యసంవన్ధరూపా తు లక్షణా యౌగికపదసముదాయేఽపి వాక్యస్థానీయే నానుపపన్నా । ఏవం 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే'త్యాదౌ అర్థవాదేఽపి ప్రాశ స్త్యప్రతిపత్తయే వాక్య ఏవ లక్షణాఽఙ్గీకార్యా; ప్రత్యేకపదాత్తదనుపపత్తేః । న చ-తత్ర కర్మణి క్షిప్రదేవతాప్రసాదహేతుత్వరూపతత్పదార్థసంబన్ధబోధకత్వమేవ, న తు తదన్యప్రాశస్త్యలక్షకత్వమితి వాచ్యమ్ ; పదార్థమాత్రసంసర్గబోధే వాయుః శీఘ్రతమ ఇత్యేవ ధీః స్యాత్, న కర్మప్రాశస్త్యవిషయా సా స్యాత్। న చ– లిఙాద్యభిధేయకార్యస్యాన్వయానుపపత్తిస్తత్ర లక్షణాబీజమస్తి, ప్రకృతే చ సర్వపదానాం లక్షకత్వాదభిధేయాన్వయాజుపపత్తిర్నాస్తీతి వాచ్యమ్ కేన తుభ్యమభాణ్యభిధేయానుపపత్యా లక్షణేతి ? కింతు తాత్పర్యానుపపత్త్యా । తచ్చ తాత్పర్యమభిధేయాన్వయవిషయమన్వయసామాన్యవిషయం స్వరూపమాత్రవిషయం వేతి న కశ్చిద్విశేషః । అన్యథా యష్టీః ప్రవేశయేత్యత్ర లక్షణా న స్యాత్ । న చ– భోజనప్రయోజనకప్రవేశనస్య యష్టిష్వన్వయానుపపత్తిరేవాస్తీతి వాచ్యమ్ । ఏవమపి ప్రవేశనవిశేషే తాత్పర్యగ్రహ ఏవోపజీవ్య ఇతి తదనుపత్తిరేవ లక్ష ణాబీజమస్తు । వినిగమనావిరహేణ ద్వయోరపి వ్యవస్థితవికల్పేఽప్యస్మాకం న క్షతిరిత్యవధేయమ్ । నను సర్వపదానాం లాక్షణికత్వే వాక్యానుభవో న స్యాత్, లాక్షణికస్యానను భావకత్వాదితి చేన్న; లాక్షణికత్వేఽప్యనుభావకత్వోపపత్తేః । శక్తత్వేన హ్యనుభావకత్వమ్, న తు తచ్ఛక్తత్వేన; గౌరవాత్ । లాక్షణికమపి క్వచిచ్ఛక్తమేవ; భట్టాచార్యైర్వాక్యార్థస్య సర్వపలక్ష్యత్వాభ్యుపగమాఇ్చ । తథా హి-అభిహితాన్వయవాదే పదైః స్వశక్తివశాత్ పదార్థా అభిధీయన్తే, న తు స్మార్యన్తే; స్మార్యస్మారకసంబన్ధాతిరిక్తమూలసంవన్ధకల్పనాపత్తేః । ఏకసంబన్ధిజ్ఞానం హ్యపరసంబన్ధిస్మారకమ్ ; న తు స్మారకత్వమేవ సంబన్ధః; హస్తిపకాదిషు తథా దర్శనాత్ । అతఏవోక్తం-'పద్మభ్యధికాభావాత్ స్మారకాన్న విశిష్యతే ॥' ఇతి । అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వాభావాన్నానుభావకమ్ , సంబన్ధాన్తరాభావాచ్చ న స్మారకమ్ , కింతు శక్త్యాఽజ్ఞాతజ్ఞాపకమితి స్మారకసదృశమిత్యర్థః । స్మృత్యనుభవాతిరిక్తం చ జ్ఞాన ప్రమాణబలాదాయాతమఙ్గీకార్యమేవ; పదార్థజ్ఞానే తత్తానుల్లేఖాచ్చ,

తత్తోల్లేఖనియమభఙ్గేనాత్ర తత్రప్రమోషకల్పనే చాతిగౌరవాత్ I తథాచ పదజన్యస్మృత్యనుభవవిలక్షణజ్ఞానవిషయీభూతాః పదార్థాః అభిహితా ఇత్యుచ్యన్తే I తాదృశాశ్చాకాఙ్క్షాద్యనుసారేణ స్వాన్వయమనుభావయన్తీతి వాక్యార్థో లక్ష్య ఇత్యుచ్యతే; పదేన యత్ బోధ్యతే తచ్ఛక్యమ్ పదార్థేన యత్ బోధ్యతే, తల్లక్ష్యమితి నియమాత్ I అతఏవోక్తం— 'వాక్యార్థో లక్ష్యమాణో హి సర్వత్రైవేతి నః స్థితమ్ I ఇతి I యద్యపి పదాభిహితపదార్థస్మార్యత్వం తీరాదౌ లక్ష్యత్వమ్, వాక్యార్థం తు తదనుభావ్యత్వమితి విశేషః; తథాపి పదార్థబోధ్యత్వమాదాయ లక్ష్యత్వవ్యపదేశః I అతఏవ పదార్థేన పదార్థలక్షణాయా పూర్వసంబన్ధజ్ఞానాపేక్షా తస్య స్మార్యత్వాత్ , వాక్యార్థలక్షణాయాం తు న తదపేక్షా; తస్యానుభావ్యత్వేన పూర్వసంబన్ధజ్ఞానానపేక్షత్వాత్ I పదార్థలక్షణాయాం పూర్వసంవన్ధజ్ఞానమేవ వాక్యార్థలక్షణాయామాకాఙ్క్షాదికమేవేతి పరస్పరనిరపేక్షముభయం నియామకమ్ I అతోఽపూర్వే వాక్యార్థే శక్యసంబన్ధితయా జ్ఞాతుమశక్యే కథం లక్షణేత్యపాస్తమ్; పదార్థలక్షణాయా ఏవ తథాత్వాత్ I ఏవం చ పదశక్తేః పదాథపస్థితావేవోపక్షయాదుపస్థితానాం చ పదార్థానామన్వయానుభావకత్వాత్ సర్వపదలాక్షణికత్వేఽపి న వేదాన్తవాక్యానామన్వయానుభావకత్వానుపపత్తిః I స్యాదేతత్అభిహితాన్వయవాదే మా భూదనుపపత్తిః; అన్వితాభిధానే తు భవతి I తథా హి పదానామన్వయానుభవ జననసామర్థ్యమేవ శక్తిరిత్యుచ్యతే, ఏకైకపదార్థోపస్థితిస్తు స్మృతిరూపా, న శక్తిసాధ్యా; ఏకసంవన్ధిజ్ఞానాదపరసంబన్ధిస్మరణస్య హస్తిపకాదిసాధారణత్వాత్ , అన్వయానుభవజననసామర్థ్యరూపస్య చ మూలసంబన్ధస్య విద్యమానత్వాత్I అతఏవ పదశక్త్యసాధ్యత్వాత్ పదార్థోపస్థితేః స్మృత్యన్తరసాధారణాయాస్తద్వైజాత్యకల్పనే చ మానాభావార్థాధ్యాహార ఏవాసతి బాధకే, న పదాధ్యాహారః; పుష్పేభ్య ఇత్యత్ర సాధుత్వార్థ స్పృహయతిపదస్య విశ్వజితా యజేతే'త్యత్ర నియోజ్యలాభార్థ స్వర్గకామపదస్య సౌర్యే చరావతిదేశప్రాప్తే 'అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామీతి మన్త్రే ప్రకృతౌ వాచకపదవత్తయా క్లప్తోపకారే అగ్నిపదబాధేన వాచకపదలాభాయ సూర్యపదస్య చాధ్యాహారేఽపి పదార్థస్మరణాయ వాక్యార్థానుభవాయ వా తదనపేక్షణాత్ I శాబ్దత్వం చ పజన్యాన్వయానుభవత్వేనైవ, న పదజన్యోపస్థితిజన్యాన్వయానుభవత్వేన; గౌరవాత్ I అతఏవ యోగ్యతావచ్ఛేదకస్య ఛిద్రేతరత్వాదేః పదాదనుపస్థితస్యాపి పదజన్యాన్వయానుభవవిషయత్వాచ్ఛాబ్దత్వమ్ ; అన్యైరప్యనుకూలత్వప్రతియోగిత్వాదీనాం తథాత్వాభ్యుపగమాత్ I ఏవం చ చైత్రోఽయమిత్యాదౌ లోకే 'ఉద్భిదా ౨౦౩ యజేత పశుకామ' ఇత్యాదౌ చ వేదే ప్రత్యక్షోపస్థితానామేవ చైత్రోద్భిదాదిపదానాం నామత్వేనాన్వయః; అన్యథా చైత్రపదాచ్యోఽయమ్ ఉద్భిత్పదవాచ్యేన యాగేనేత్యాదికల్పనే లక్షణాప్రసఙ్గాత్ , అగృహీతసఙ్గతికే పదే తద్యోగాత్ I 'ఘటః పటో నే' త్యత్ర నజన్వయ ఇవ చైత్రోఽయమిత్యాదినామధేయాన్వయేఽపి విభక్త్యర్థద్వారత్వానపేక్షణేన వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనాత్ నఅన్వయే విభక్త్యర్థాపేక్షాయాం జితమద్వైతవాదిభిః; నీలం సుగన్ధి

మహదుత్పలమితివత్ ఘటపటనాథీనామభేదాన్వయోపపత్తేః । నామధేయే విభక్త్యర్థాపేక్షాయాం వేదే నామధేయత్వం న సిధ్యేదితి జితం పూర్వపక్షిణా, 'సోమేన యజేతే'త్యత్రేవ మత్వర్థలక్షణయోద్భిదా యజేతే త్యాదావపి విశిష్టవిధిత్వోపపత్తేః, ఉభయత్ర లక్షణాయాస్తుల్యత్వేఽపి ప్రవృత్తి విశేషకరత్వేన విధిత్వస్యైవోచితత్వాత్ । వార్తికకారాణాం తు పదార్థోపస్థితేః పశక్తిసాధ్యత్వాత్తదర్థ సర్వత్ర పదాధ్యాహారాఙ్గీకారేఽపి నామధేయాన్వయే వృత్త్యన్తరాశ్రయణమస్త్యేవ । తథాచ స్వయమేవ వ్యుత్పాదితం నామధేయాధికరణ ఇత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా । ప్రకృతమనుసరామః–ఏవం స్థితే లాక్షణికమప్యన్వయానుభావకం చేన్వయానుభవజననసామర్థ్యమేవ శక్తిరితి లాక్షణికస్యాపి తద్వత్త్వాన్ముఖ్యజఘన్యవిభాగో న స్యాత్ । తథాచ లిఙ్గాధికరణవిరోధః । తత్ర హి 'బర్హిర్దేవసదనం దామీ'త్యాదిమన్త్రాణాం ముఖ్యే జఘన్యే చార్థె లిఙ్గాద్వినియోగః ఉత ముఖ్య ఏవేతి సంశయ్య ఉభయోరపి శాబ్దత్వాదుభయత్రాపి వినియోగ ఇతి ప్రాప్తే, ముఖ్య ఏవేతి సిద్ధాన్తితమ్ । 'అర్థాభిధానసంయోగాన్మన్త్రేషు శేషభావః స్యాత్తస్మాదుత్పత్తిసంబన్ధోఽర్థేన నిత్యసంయోగాదితి । అర్థాభిధానసామర్థ్యరూపాల్లిఙ్గాచ్చుత్యవినియుక్తేషు బర్హిర్దేవసదనం దామీత్యాదిమన్త్రేషు శేషభావో వినియోగః స్యాత్ । తచ్చ సామర్థ్య ముఖ్యే, న జఘన్యే శబ్దసామర్యాదుపస్థితో హ్య ముఖమివావ్యవహితో భవతీతి ముఖ్య ఉచ్యతే । ముఖ్యార్థసంబన్ధాదుపస్థితస్తు జఘనమివ వ్యవహితో భవతీతి జఘన్య ఉచ్యతే । తథాచ జఘన్యేఽర్థే వినియోగం బ్రువతాపి తదుపస్థితయే ముఖ్యోపస్థితిర్వక్తవ్యా। తథాచోత్పత్తిసంబన్ధః స్వభావసంబన్ధోఽర్థా భిధానసంబన్ధ ఏవ వినియోజకః స్యాత్ । తస్యార్థనియతత్వాత్ , తావతైవ స్వాధ్యాయవిధేశ్చరితార్థత్వాత్ । ముఖ్యసంబన్ధస్తు న లిఙ్గమ్ ; అనేకేషాం ముఖ్యసంబన్ధిత్వేనానియమాఇచ్చరమత్వాచ్చేతి సూత్రార్థః । అత ఏవ ముఖ్యసంభవే లక్షణా నోపాదేయేతి సర్వతన్త్ర సిద్ధాన్తః । పదవృత్తిర్హి శక్తిః పదార్థవృత్తిశ్చ లక్షణా । సా చ బహుప్రకారేత్యన్యత్ । లాక్షణికపదేనాన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితౌ కృతాయాం యదవశిష్టం శక్తం, తదేవాన్వయాను భావకమ్ । అర్థవాదపదానాం సర్వేషాం లాక్షణికత్వేఽపి తదేకవాక్యతాపన్నం విధిపదమేవానుభావకమ్ ; విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన 'విధీనాం స్యురితి న్యాయాత్ । తథాచ సత్యాదిపదానాం సర్వేషామపి లాక్షణికత్వే కథమన్వయానుభవోపపత్తిరితి చేత్, నైష దోషః; శక్యస్యైవాన్వయానుభవాభ్యుపగమాత్ , లక్షణా త్వేకదేశత్యాగమాత్రాయ, నత్వశక్యార్థోపస్థితయే గౌర్నిత్య ఇత్యాదివత్ । అత ఏవ వాచకానామేవ స్వార్థే లక్షణేయమిత్యుక్తం ప్రాక్ । నను జహల్లక్షణాభ్యుపగమే కథమన్వయానుభవః ? శక్త్యైకదేశస్యాపి తత్రాభావాత్ । తథాచోక్తం సంక్షేపశారీరకే– 'సాభాసాజ్ఞానవాచీ యది భవతి పునర్బ్రహ్మశబ్దస్తథా శబ్దోఽహఙ్కారవాచీ భవతి తు జహతీ లక్షణా తత్ర పక్ష' ఇతి । అస్మిన్ పక్షే అన్వితాభిధానవాదానభ్యుపగమాన్న దోషః । పక్షద్వయాశ్రయణం తు జహదజహల్లక్షణాపక్ష ఏవ । తథాచ దర్శితం తత్రైవ 'అభిహితఘటనా యదా తదానీం స్మృతి సమబుద్ధియుగం పదే విధత్తః । పరదృశ పునరన్వితాభిధానే పదయుగులాత్ స్మృతియుగ్మమేవ పూర్వమ్ ॥" ఇతి ।

తత్త్వప్రదీపికాకృదాదయస్తు అభిహితాన్వయపక్షమేవోరరీచక్రుః, సర్వథాపి సిద్ధాన్తానుకూలత్వాదితి న కించిద్వద్యమ్ । తార్కికమతస్యోభయపక్షబహిర్భావాదికం చ వేదాన్తకల్పలతాయాం వృత్పాదిత మిత్యుపరమ్యతే ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ సత్యాద్యవాన్తరవాక్యాఖణ్డార్థతోపపత్తిః ॥

అథ తత్త్వమస్యాదివాక్యాఖణ్డార్థత్వోపపత్తిః

ఏవం తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యపక్షకానుమానమపి నిర్దోషమ్ । న చ సోఽయం దేవదత్త ఇత్యయం దృష్టాన్తః సాధ్యవికలః; విశిష్టాభేదస్య బోధయితుమశక్యత్వాత్ । తథా హి కిమత్ర తద్దేశకాలవిశిష్ట ఏతద్దేశకాలవైశిష్ట్యం ప్రతిపాద్యతే, ఏతద్దేశకాలవిశిష్టే వా తద్దేశకాలవైశిష్ట్యం, తద్విశేషణయోరైక్యం వా తద్విశిష్ఠ యోరైక్యం వా । నాద్యః; తద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యాప్రత్యక్షత్వేనానుద్దేశ్యత్వాత్ , తత్కాలాదేరిదానీం సవాపత్తేశ్చ । న ద్వితీయః; ఏతత్కాలాదేరన్యదా సత్త్వాపత్తేః; న తృతీయః; బాధాత్ । అతఏవ న చతుర్థోఽపి; విశేషణస్య భిన్నత్వేన విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధాత్మకస్య విశిష్టస్య భిన్నత్వాత్ , అతిరిక్తత్వేఽపి విశేషణభేదేన విశేష్యభేదేన చ తద్భేదనియమాత్ । తథాచోభయవిశేషణపరిత్యాగేన విశేష్యమాత్రమభిన్నం బోధ్యత ఇతి సిద్ధమఖణ్డార్థత్వమ్ । తదుక్తమ్-‘అవిరుద్ధవిశేషణద్వయప్రభవత్వేఽపి విశిష్టయోద్వయోః। ఘటతే న యదేకతా తదా నతరాం తద్విపరీతరూపయోః ॥ ఇతి । యదా హి ‘దణ్డీ కుణ్డలీ త్యాదౌ దణ్డకుణ్డలాదేరేక దేశకాలావస్థితత్వేనావిరోధేఽపి న తద్విశిష్టయోరైక్యమ్ ; విశేషణయోరప్యైక్యాపత్తేః, తదా క్వైవ కథా సోఽయమిత్యత్ర తత్తేదన్తయోరేకకాలానవస్థాననియమేన పరస్పరవిరుద్ధత్వాత్తద్విశిష్టయోరైక్యస్య । లక్షణయైక్యబోధనం తూభయత్రాపి సమానమ్ । లాక్షణికత్వేఽపి దణ్డీ కుణ్డలీత్యాదౌ విశిష్టతాత్పర్యాన్నాఖణ్డార్థత్వవ్యవహారః, సోఽయమిత్యత్ర తు‘అయం స న వా అయం నైవ స' ఇత్యాదిసంశయవిపర్యయజ్ఞానవిషయీభూతభేదమాత్రస్య బుభుత్సితత్వేన తత్రైవ తాత్పర్యాదఖణ్డార్థత్వమ్ ; నహ్యన్యస్మిన్ బుభుత్సితే అన్యత్ ప్రతిపాదయితుముచితమిత్యుక్తమ్ । తత్తేదన్తోపస్థితిద్వారకాభేదోపధస్యైవ భేదభ్రమవిరోధితయా నాన్యతరపదవైయయమ్ । ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షస్యాప్యభిజ్ఞాద్వయోపస్థితఖరూపాతిరిక్తావిషయత్వేఽపి ఉభయోపస్థితిద్వారకాభేదోపధనేన భ్రమనివర్తకత్వమ్, తత్సమానార్థకం చ వాక్యమేతదితి న విశిష్టపరమ్ । యథా చాభిజ్ఞాద్వయాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయా విషయవైలక్షణ్యాభావేఽపి ద్వారవిశేషనివన్ధనజ్ఞానగతవైలక్షణ్యాదేవ ఫలభేదః, తథా స్మృతిరూపాయాస్తదిపదార్థోపస్థితేరనుభవరూపస్య వాక్యార్థబోధస్య । ఏవం చ ‘భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తయోరేకార్థబోధపరత్వం సామానాధికరణ్య'మితి ప్రాచాం వచోఽపి నిష్ప్రకారకే సుతరాముపపద్యతే । నను–సోఽయమితి ప్రత్యభిజ్ఞా తావన్నాఖణ్డార్థవిషయా; తత్ర ప్రత్యక్షే శబ్దవృత్తేర్లక్షణాయా అభావాత్, తత్తేదన్తోల్లేఖిత్వేన తత్ర

నిష్ప్రకారకత్వస్యానుభవపరాస్తత్వాత్ , తదనుల్లేఖే త్వభిజ్ఞాతో విషయవైలక్షణ్యానుపపత్తేః । తథాచ శాబ్దప్రత్యభిజ్ఞాఽపి తథా, స్వప్రత్యభిజ్ఞావగతస్య పరం ప్రతి బోధనాదితి–చేన్న; వృత్త్యనపేక్షత్వేఽపి ప్రత్యక్షస్య విశిష్టాభేదవిషయత్వే బాధస్య ప్రతిబన్ధకతయా స్వరూపాభేదమాత్రవిషయత్వాత్ । అభేదశ్చ న ప్రకారః; స్వరూపతయా । ప్రాధాన్యాత్ । తత్తేదన్తయోరపి న ప్రకారతా; భాసమానాభేదరూపవైశిష్ట్యప్రతియోగిత్వాభావాత్ । అతఏవ న తస్యాస్తత్తేదన్తోల్లేఖితా, తదభిలాపే తు నిరన్తరోత్పన్నాభిజ్ఞాద్వయాదేవ తథోల్లేఖవ్యవహారాత్ తత్ర చ లక్షణా లబ్ధపదైవ । సర్వత్ర నిర్వికల్పకాభిలాప ఇయం గతిః । న చాభిజ్ఞాయా అవిశేషః; సప్రకారకత్వనిష్ప్రకారకత్వాభ్యామేవ విశేషాత్ । ఫలవైలక్షణ్యం తూక్తమేవ । అతఏవ తత్తోపలక్షితప్రతియోగికభేదరహిత ఇదన్తోపలక్షితదేవదత్తస్వరూపే తాత్పర్యాత్ యథాజ్ఞానముపదేశోఽప్యుపపద్యతే । భేదవిరహశ్చ న కశ్చిద్ధర్మః, కింతు స్వరూపమేవ । తదేవ చైక్యమిత్యుచ్యతే । న చాయమస్తి నియమః ఖేన యథావగతం పరం ప్రతి తథైవ వాచ్యమితి; సమూహజ్ఞానేనాపి శ్రోతృవుభుత్సితైకదేశోపదేశదర్శనాత్ , జ్ఞానమాత్రసాధ్యత్వాత్ బుభుసానుసారిత్వాచ్చోపదేశస్య । ఏవం చ విశిష్టవిషయాదపి జ్ఞానాదఖణ్డోపదేశోపపత్తిః । విశేషణోపలక్షణాదివివేకశ్చాన్యత్ర స్పష్ట ఇతి నేహ ప్రతన్యతే । తథాచ న దృష్టాన్తః సాధ్యవికలః । ఏవం తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యేఽపి బోద్ధవ్యమ్ । నను–చిన్మాత్రస్య చిన్మాత్రేణ సహాభేదబోధనే ఇష్టాపత్తిః, అప్రసక్తనిషేధశ్చ, అభేదశ్చేత్స్వరూపమేవ తస్య స్వప్రకాశతయా నిత్యసిద్ధత్వేనోపదేశవైయయ్యమ్ , తదస్ఫురణే చ తహుభుత్సాద్యనుపపత్తిః, తత్త్వమ్పదార్థశోధకేనావాన్తరవాక్యేనైవోపపత్త్యా మహావాక్యవైఫల్యం చ, ఏకపదేనైవోపపత్తేః పదాన్తరవైయర్థ్యం చ, భ్రమకాలజ్ఞాతాధికాప్రతిపత్తేర్మహావాక్యాత్ భేదభ్రమనివృత్తిశ్చ న స్యాదితి చేన్న చైతన్యస్య నిత్యసిద్ధత్వేఽపి సార్వశ్యాద్యుపలక్షితఖరూపజ్ఞానస్యాజ్ఞానాదినివర్తకస్య సాధ్యత్వాత్ । న చైవం సప్రకారతా; తత్తాదివత్ సార్వశ్యాదీనామన్వయబోధాప్రకారత్వాత్ ఉపాయాన్తరేణైతాదృశజ్ఞానాసంభవాచ్చ నోపదేశవైయర్థ్యాయో దోషః । భ్రమప్రతీతభేదాశ్రయతావచ్ఛేదకప్రతియోగితావచ్ఛేదకద్వయోపలక్షితస్వరూపమాత్రజ్ఞానస్య భేదభ్రమనివర్తకత్వేన విషయావైలక్షణ్యేఽపి ఫలవైలక్షణ్యాత్, శఙ్ఖశ్చైత్యవిషయత్వే తుల్యేఽపి తదనుమానానివయపీతభ్రమస్య తత్రప్రత్యక్షనివర్త్యత్వదర్శనాత్ । అతఏవోక్తం వివరణే–అభిజ్ఞాతః ప్రత్యభిఝాయాస్తావన్న ప్రమేయతో విశేషః; అభిజ్ఞయా జ్ఞాతస్యైవ దేవదత్తైక్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞయాపి గ్రహణాత్ । నహి దేవదత్తస్య స్థైనైక్యమభిజ్ఞాయాం న భాతి । న చ తస్యైక్యాన్తరమస్తి యదనభిజ్ఞాతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । ఏకస్య కాలద్వయసంబన్ధః ప్రత్యభిజ్ఞాగోచర ఇతి చేన్న; ఐక్యే కాలద్వయసంబన్ధస్యాభిజ్ఞాద్వయాదేవ సిద్ధేః । తస్మాత్ కాలద్వయసంబన్ధిపదార్థైక్యవిషయత్వే ద్వయోరప్యవిశిష్టే ప్రత్యభిజ్ఞాయా ఏవ కాలద్వయపరామర్శత్వేన పదార్థభేదభ్రమనివర్తకత్వమ్ , నాభిజ్ఞాయాః । ఏవం తత్త్వమసీతి వాక్యస్య సత్యాదివాక్యాత్తత్పదాచ్చ ప్రమేయావైలక్షణ్యేఽపి ధర్మద్వయపరామర్శత్వేన భేదభ్రమనివర్తకత్వాత్ ప్రామాణ్యమ్ । ఉక్తంచ కాత్యాయనేన 'సిద్ధ తు నివర్తకత్వాదితి ।

స్యాదేతత్-అభిజ్ఞయా వస్తుత ఏకస్మిన్ కాలద్వయసంబన్ధస్య దేవదత్తాభేదస్య చ గ్రహణేఽపి ప్రత్యభిజ్ఞయా ఏకస్మిన్ కాలద్వయసంబన్ధ ఇతి వా, కాలద్వయసంబన్ధ్యేక ఇతి వా గ్రహణేన ప్రమేయత ఏవ భేదః । నహీదమితి జ్ఞానం వస్తుతః శుక్తౌ శుక్త్యభేగ్రాహ్యపి ఇయం శుక్తిరితి జ్ఞానవదిదంత్వశుక్తిత్వాధార ఏక ఇత్యాకారమ్ , అన్యథా తు ఫలతోఽపి విశేషో న స్యాత్ ; కాలద్వయపరామర్శస్య భేదభ్రమేఽపి సత్త్వాత్ । ఏవం తత్త్వమసీత్యత్రాపీతి । ఉచ్యతే–నహి ప్రత్యభిజ్ఞాయామైక్యం ప్రకార ఇతి కస్యచిన్మతమ్ । తస్య స్వరూపత్వేన విశేష్యత్వాత్ । అభేదస్వరూపవిషయత్వే తుల్యే తత్తేదన్తోభయప్రకారకా సేతి తవ మతమ్ , నిష్ప్రకారికైవేతి మమ । ఏకత్వం చ నైకత్వసఙ్ఖ్యా; గుణాదావభావాత్ , తజ్జ్ఞానస్య భేదభ్రమావిరోధిత్వాచ్చ, కింతు భేదవిరహరూపం స్వరూపమిత్యుక్తమ్ । అన్యథా తదభిలాపకవాక్యమపి సోఽయమేక ఇతి స్యాత్, న తు సోఽయమితి । సోఽయమితి వాక్యే త్వైక్యస్య ప్రకారత్వం తత్ప్రతిపాదకపదాభావాదేవ దూరనిరస్తమ్। భేదభ్రమే కాలద్వయపరామర్శేఽపి భ్రమప్రతీతభేదాశ్రయతావచ్ఛేదకేత్యాదినిరుక్తఫలవైలక్షణ్యముపపన్నమేవ । అతఏవ ఉపాధిభేదభిన్నార్థో యేనైకః ప్రతిపాద్యతే । తదపి స్యాదఖణ్డార్థం మహత్ ఖం కుమ్భకం యథా ॥' ఇత్యాది కల్పతరూక్తం 'ఘటాకాశో మహాకాశ ఇత్యుక్తేశ్చైక్యధీర్యథేతి వార్తికం చ నిరవద్యమ్ । తథాచ తత్త్వమసివాక్యమఖణ్డార్థమ్ , ఉపాధిభేదభన్నేఽర్థే ఐక్యప్రతిపాదకత్వాత్ , ఘటఖం మహాఖమితి వాక్యవదిత్యుక్తం భవతి । ఏవం చ'సత్యజ్ఞానాదిరేతసంసర్గవ్యరేకిణి అర్థే ప్రమాణమ్ , మానత్వాత్, 'నయనాదిప్రమాణవదితి చిత్సుఖాచార్యోక్తమపి–సాధు । సత్యాదివాక్యమేతత్పదార్థసంసర్గవ్యతిరిక్త ఏవార్థే ప్రమాణమితి సావధారణం సాధ్యం వివక్షితమ్ , తేన సంసర్గాతిరిక్తసంసర్గిణ్యపి ప్రామాణ్యాఙ్గీకారాత్ న సిద్ధసాధనమ్ । కణ్టకోద్ధారస్తు పూర్వవత్ । ఏవమన్యేషామపి ప్రయోగాః యథాయథముపపాదనీయాః ॥తస్మాద్ వృథా రోదిషి మన్దబుద్ధే తవ భ్రమాదేవ హి దుఃఖమేతత్ । తస్యాపనోదో విహితః ప్రమాణైస్తుభ్యం తు రోచేత స నేతి చిత్రమ్ ॥ మానం వేదాన్తవాక్యాని నిర్గుణాఖణ్డబోధనాత్ । నిర్గుణత్వం చ తస్యోక్తం శ్రుత్యా యుక్తిసహాయయా ॥ ఇహ కుమతిరతత్త్వే తత్త్వవాదీ వరాకః ప్రలపతి యకాణ్డే ఖణ్డనాభాసముచ్చైః ।। ప్రతివచనమముష్మై తస్య కో వక్త విద్వాన్ న హి రుతమనురౌతి గ్రామసింహస్య సింహః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యాఖణ్డార్థత్వోపపత్తిః ॥

అథ బ్రహ్మనిర్గుణత్వోపపత్తిః

కైవల్యశ్రుత్యా తావదాత్మా నిర్గుణః । నను–'బృహన్తోఽస్య ధర్మా' ఇతి శ్రుత్యా 'బ్రహ్మశానాదిభిర్దేవైః సమేతైర్యహుణాంశకః । నవసాయయితుం శక్యో వ్యాచక్షాణైశ్చ సర్వదా ॥" ఇతి స్మృత్యా చ బ్రహ్మ, ధర్మవత్, పదార్థ వాదిత్యాద్యనుమానేన చ స్వసమానసత్తాకధర్మవత్ బ్రహ్మేతి చేత్, మైవమ్; న తావచ్ఛ్రుత్యా సగుణత్వసిద్ధిః । సగుణప్రకరణస్థాయా ఉపాస్తివిధివిషయవిశేషణసమర్పకత్వేన తత్పరత్వాభావాత్ । నచాపూర్వత్వాత్ సత్యకామాదౌ విశేషణే తాత్పర్యమ్ ;

అపూర్వవేఽప్యన్యశేషస్యతత్పరత్వదర్శనాత్ , యథాహి ‘జత్తిలయవాగ్వా వా జుహుయాత్ గవీధుకయవాగ్వా వా జుహుయాదిత్యాదౌ జర్తిలయవాగ్వాదేహమసాధనత్వస్య ‘అనాహుతివేం జార్తి_లాశ్చ గవీధుకాశ్చేతి నిన్దాయాశ్చ ‘అజక్షీరేణ జుహోతీ’తి విధ్యేకవాక్యతయా అతత్పరత్వం, తథైవాత్రాప్యుపపత్తేః, నిర్గుణప్రకరణస్థాయాస్తు అద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపయనుకూలనిషేధాపేక్షితవిషయసమర్పకతయా అన్యథాసిద్ధేః । న చ–‘కిఞ్చనేత్యాదిసామాన్యవాచకపదేనైవ బ్రహ్మాతిరిక్త సర్వనిషేధోపస్థితౌ విశేషగ్రహణమనర్థకమితి–వాచ్యమ్; అలౌకికతయా వాక్యప్రమేయత్వభ్రమవ్యుదాసార్థత్వాత్ । అతఏవ–శ్రుతిప్రాప్తస్య శ్రుత్యా నిషేధే అహింసావాక్యమ్ అగ్నీషోమీయహింసాయాః; అగ్రహణవాక్యం చ షోడశిగ్రహణస్య, అసద్వేత్యాదివాక్యం బ్రహ్మసత్త్వస్య భేదవాక్యం చైక్యస్య నిషేధకం స్యాదితి–నిరస్తమ్; ప్రకృతే శ్రుతిప్రాప్త స్యైవాభావాత్ । శ్రుతిప్రాప్తత్వం హి న తత్రప్రసక్తత్వమ్ ; అతిప్రసఙ్గాత్ , తత్రప్రమితత్వస్య చ ప్రకృతే అభావాత్ । అహింసావాక్యస్యావైధహింసావిషయత్వేన సమానవిషయత్వాభావాత్ , సమానవిషయత్వే గ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పాపత్తేః । గ్రహణాగ్రహణవాక్యయోస్తు సత్యపి సమానవిషయత్వే ఏకస్యాధికబలత్వాభావేన బాధ్యబాధకభావస్యాసంభావితత్వాత్ , అన్యథా వికల్పానాశ్రయణప్రసఙ్గాత్ । అసద్వాక్యభేదవాక్యయోస్తు న బ్రహ్మసః వైక్యనిషేధకతా; సత్త్వైక్యబోధకయోరేవ తత్పరత్వేన ప్రాబల్యాత్ । నాప్యనుమానం బ్రహ్మణి తాత్త్వికధర్మసాధనాయాలమ్ । తథా హి—బ్రహ్మ, ధర్మసత్తాసమానసత్తాకధర్మవత్, ఉక్తసత్తాకభావరూపధర్మవద్వా, యావత్స్వరూపమనువర్తమానధర్మవద్వా, తాదృశభావరూపధర్మవద్వా, స్వజ్ఞానాబాధ్యధర్మవద్వా, తాదృశభావరూపధర్మవద్వా, ధర్మైర్భావరూపధర్మైర్వా హీనం నావతిష్ఠతే వా, పదార్థత్వాత్ , అథవా భావత్వాత్ , ఘటవత్ । బ్రహ్మ, ఖజ్ఞానాబాధ్యప్రకారవత్, స్వారోపితవ్యావర్తకస్వజ్ఞానాబాధ్యప్రకారవద్రా, అధిష్ఠానత్వాత్ , శుక్తివత్ , బ్రహ్మ, స్వజ్ఞానాబాధ్యదుఃఖవ్యావర్తకధర్మవత్, దుఃఖానాత్మకత్వాత్ , ఘటవత్ , బ్రహ్మ, స్వజ్ఞానాబాధ్యప్రకారవిశేష్యమ్; సన్దిగ్ధత్వాత్ , విచార్యత్వాత్ , నిర్ణతవ్యత్వాద్వా స్థాణువత్ , బ్రహ్మ, వేదాన్తతాత్పర్యగోచరప్రకారవత్ , వేదాన్తవిచారవిషయత్వాత్ , యదేవం తదేవమ్ , యథా కర్మకాణ్డవిచారవిషయో ధర్మః। ఈశ్వరః సదావాప్తసమస్తకల్యాణగుణః, సదా ప్రేప్సుత్వే సతి తత్ర శక్తత్వాత్, యో యదా యత్రేప్సుర్యత్ర శక్తః స తదా తద్వాన్ యథా చైత్రః । ఈశ్వరః, సదా త్యక్తసమస్తదోషః, సదా తజిహాసుత్వే సతి తత్త్యాగే శక్తత్వాత్ , యశ్చైవం స తథా, యథా చైత్ర ఇత్యాద్యనుమానేషు ధర్మిపదస్వపదయోర్యత్కిఞ్చిద్ధర్మియత్కిచిత్సంబన్ధిపరత్వే ఘటాదిసమసత్తాకకల్పితధర్మవత్త్వేన సిద్ధసాధనమ్ , బ్రహ్మపరత్వే సాధ్యాప్రసిద్ధిః; ఘటాదిధర్మే బ్రహ్మసమానసత్తాకత్వాదేరప్రసిద్ధేః । న చ దృష్టాన్తే సాధ్యనిరూపణే తదేవ ధర్మీ, పక్షే తన్నిరూపణే బ్రహ్మైవ ధర్మీ, ధర్మపదస్వపదాదీనాం సమభివ్యాహృతపరత్వాదితి-వాచ్యమ్ ; శబ్దస్వభావోపన్యాసస్యానుమానం ప్రత్యప్రయోజకత్వాత్ । స్వరూపపదస్యాప్యేవమేవ బ్రహ్మపరత్వే సాధ్యాప్రసిద్ధిః, ఘటాదిపరత్వే సిద్ధసాధనమ్ ।

సమభివ్యాహృతపరత్వస్య శబ్ద: స్వభావస్యానుమానం ప్రత్యప్రయోజకత్వమితి దూషణం పూర్వవత్ I ధర్మైర్వినా నావతిష్ఠత ఇత్యస్య బ్రహ్మ ధర్మవ్యాప్తమిత్యర్థః I తథాచ సిద్ధసాధనమ్ , యస్మిన్ కాలే దేశే వా బ్రహ్మ, తత్ర ధర్మాః సన్త్యేవ I నహి కాలో దేశో వా ధర్మరహితః; మాయాచిత్సంబన్ధస్య కాలస్య ముక్త్యసహవృత్తిత్వాత్ I స్వజ్ఞానావాధ్యేత్యత్రాపి పూర్వవత్ స్వపదార్థ వికల్పః I అతఏవ–స్వారోపితవ్యావర్తకస్వజ్ఞానాబాధ్యధర్మవదితి–నిరస్తమ్, స్వజ్ఞానాబాధ్యదుఃఖవ్యావర్తకధర్మవదిత్యత్రాపి ఖపదార్థ వికల్పః పూర్వవత్ I దుఃఖవ్యావర్తకధర్మవత్వేన సిద్ధసాధనమ్ I

వేదాన్తతాత్పర్యగోచరేత్యత్రావాన్తరతాత్పర్యమాదాయ సిద్ధసాధనమ్ I ముఖ్యతస్తాత్పర్యోక్తౌ చ వేదాన్తవాక్యముఖ్యతాత్పర్యవిషయప్రకారాప్రసిద్ధ్యా సాధ్యాప్రసిద్ధిః I న చ యత్తద్భ్యామనుగమయ్య సాధ్యప్రసిద్ధిః, తథా శబ్దానుగమస్యానుమానం ప్రత్యనుపయోగాత్ I ఈశ్వరః సదావాప్తసమస్తకల్యాణగుణ ఇత్యత్ర కాలం వ్యాప్య ఆప్తగుణత్వస్యాస్మాభిరప్యఙ్గీకారాత్ I నహి నిర్ధర్మకతాయాం సత్యాం కాలసంబన్ధోఽస్తి I కించ శుద్ధస్య పక్షీకరణే హేత్వసిద్ధిః, ఉపహితస్య పక్షీకరణే అర్థాన్తరమ్ ; స్వాభిన్నాప్తసమస్తకల్యాణగుణత్వేన సధర్మకత్వాయోగాచ్చ, సిద్ధసాధనాచ్చ, కల్యాణగుణానామానన్దాదీనాం నిత్యత్వేన తత్రేప్సాయాస్తత్ర సామర్థ్యస్య చ త్వయాపి వక్తుమశక్యత్వాచ్చ I అతఏవ—ప్రేప్సాదికం ప్రజ్ఞానఘనత్వాదితి–నిరస్తమ్ I సదా త్యక్తసమస్తదోషత్వే సాధ్యే చరమవృత్తిపర్యన్తత్యాగే సామర్థ్యాభావేన హేత్వసిద్ధేః I యదా తు తత్సామర్థ్య, తదా త్యక్తదోషత్వమిష్టమేవ I ప్రకారవత్వాదౌ సాధ్యే అప్రయోజకత్వమపి I న చ అధిష్ఠానత్వసన్దిగ్ధత్వాద్యనుపపత్తిరేవానుకూలస్తర్కః; అధిష్ఠానత్వే హి స్వారోపితవ్యావర్తకవత్వం తన్త్రం కల్పితాకల్పితసాధారణమిత్యుక్తత్వాత్ , స్వజ్ఞానాబాధ్యత్వవిశిష్టధర్మ వినా తస్యానుపపత్త్యభావాత్ I సందిగ్ధత్వమపి వ్యావర్తకేన కల్పితేనాకల్పితేన వా రూపేణానిశ్చితతయైవోపపద్యత ఇతి తస్యాపి నానిశ్చితసాధ్య ధర్మ వినానుపపత్తిః I ఏవం దుఃఖానాత్మకత్వం దుఃఖవ్యావర్తకస్వరూపతయైవోపపన్నం కదాచిద్వక్తవ్యమ్ I అన్యథా అనవస్థానాపత్తేః I నహి వ్యావర్తకధర్మోఽపి కేవలాన్వయీ, యేన స్వవృత్తిః స్యాత్ I తథాచ తదపి వ్యావర్తకధర్మ వినాప్యుపపన్నం న తత్సాధనాయాలమ్ I అనవస్థాభియా క్వచిద్ధర్మై విశ్రాన్తౌ పదార్థత్వమపి వ్యభిచార్యేవ I న చ స్వస్యైవ స్వవృత్తిత్వాన్న వ్యభిచారః; ఆత్మాశ్రయాత్ I న చైవం దృశ్యత్వస్యాపి స్వస్మిన్నవృత్యా భాగాసిద్ధిః; స్వవృత్తిత్వాభావేఽపి స్వనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వస్య తత్రాసిద్ధతాప్రయోజకస్యాభావాత్ I తస్మాన్నానుమానం బ్రహ్మసమసత్తాకధర్మం ప్రమాణమ్ I కించ శ్రుతిః అపరబ్రహ్మవిషయా; నిర్ధర్మకశ్రుతివిరోధేన విషయభేదస్యావశ్యకత్వాత్ I న చ-సగుణాతిరిక్తస్య పరబ్రహ్మణోఽద్యాప్యసిద్ధిః; త్వత్పన్నే తాత్వికగుణవయక్త్యన్తరస్యాభావాత్ , కింవిషయత్వం చ సగుణభుతేరితి వాచ్యమ్ ; తాత్త్వికత్వపర్యన్తస్య సగుణశ్రుత్యా అవిషయీకరణాత్ నిర్ధర్మకత్వశ్రుత్యా శుద్ధబ్రహ్మసిద్ధేశ్చ I తదుక్తమన్తరధికరణే కల్పతరుకృద్భిః–'నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ సాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః I యే మన్దాస్తేఽనుకమ్ప్యన్తే

సవిశేషనిరూపణైః ॥ వశీకృతే మనస్యేషాం సగుణబ్రహ్మశీలనాత్ । తదేవావిర్భవేత్ సాక్షాత్ అపేతోపాధికల్పనమ్ ॥" ఇతి । అత ఏవ స్మృతిసూత్రాభ్యాం న విరోధః । న చ-సగుణే 'పరః పరాణా'మిత్యాదిస్మృత్య। పరాదపి పరత్వం స్మర్యేతే, తథాచ కథం సగుణవాక్యానామపరబ్రహ్మవిషయత్వమితి–వాచ్యమ్; జడాపేక్షయా పరః కించిజ్జ్ఞః। తపేక్షయా సర్వజ్ఞస్య శుద్ధాపేక్షయాఽపరస్యాపి పరత్వాత్ । న చ-'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీద్సద్వా। ఇదమగ్ర ఆసీ'దితి శ్రుతీ అపి పరాపరబ్రహ్మవిషయే స్యాతామితి-వాచ్యమ్ ; అత్రేదమితి ప్రపఞ్చస్య ప్రకృతత్వేన బ్రహ్మపరత్వస్య వక్తుమశక్యతయా ప్రపఞ్చస్యైవ పూర్వ కారణాత్మనా సత్త్వం కార్యాత్మనా అసత్త్వం విషయీకురుతః । నాపి గ్రహణాగ్రహణవాక్యే అపి పరాపరయాగవిషయే; 'ఐన్ద్రవాయవం గ్రహం గృహ్ణాతీ'త్యాదివత్ షోడశిగ్రహణవాక్యస్య యాగపరత్వేఽపి అగ్రహణవాక్యస్య తదభావబోధకతయా యాగవిషయత్వాభావాత్ ।। నను–ఏవం 'అసన్నేవ స భవతి అసత్ బ్రహ్మేతి వేద చేదితి శ్రుతిరపి నాసత్త్వసిద్ధార్థా, కింతు శూన్యతాపత్తిరూపపరమమోక్షపరేతి స్యాదితి –చేన్న; శూన్యతాయా అపురుషార్థత్వాత్ , ఆనన్దావాప్తిరూపముక్తిప్రతిపాదకవిరోధాచ్చ । యద్వా-ఇదానీం సగుణం దశాన్తరే నిర్గుణమితి వాక్యావిరోధః । న చ ఏతావతా అనిత్యత్వమాత్రం గుణానాం న త్వదభిమత మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి-వాచ్యమ్; త్వదభిమతతాత్త్వికత్వస్యాప్యసిద్ధేః । ఉపాయాన్తరానుసరణం చ సమానమ్ । యత్తు బ్రహ్మేదానీం సత్ దశాన్తరే త్వసదిత్యప్యాపద్యేత ఇతి, తన్న; దశాన్తరే నిర్గుణత్వవత్ అసత్వస్యాబోధనేనాప్రసఙ్గాత్ । న చ-'జ్ఞానం నిత్యం క్రియా నిత్యా బలం నిత్యం పరాత్మనః । ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్యే' త్యాదిశ్రుత్యా బ్రహ్మజ్ఞానాదీనాం నిత్యత్వప్రతిపాదనాత్ సగుణత్వమితి వాచ్యమ్; జ్ఞానాదీనాం స్వరూపతయా గుణత్వాసిద్ధేః । స్వరూపాతిరిక్తానాం తు చరమసాక్షాత్కారపర్యన్తస్థాయితయా 'నిత్యత్వోపచారాత్, 'అపామ సోమమమృతా అభూమే త్యాదౌ అమృతశబ్దస్యాభూత సంప్లవస్థానమమృతత్వం హి భాష్యత ఇతి పౌరాణికోక్తామృతత్వవత్ । అతఏవ–"ఏష నిత్యో మహిమేంత్యాదివాక్యస్య తైత్తిరీయశాఖాగతస్య నిత్యగుణపరత్వమితి–నిరస్తమ్; బృహదారణ్యకగతస్య తు 'స ఏష నేతి నేతీతి వాక్యప్రతిషిద్ధసర్వోపాధికరూపస్య మహిమ్నః త్యక్తసర్వేషణపురుషగతస్య ప్రతిపాదనేన బ్రహ్మగతగుణపరత్వాభావాత్ । న చ-సర్వస్య వశీ'త్యాదౌ బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వేన తద్గతగుణపరత్వమితి–శఙ్క్యమ్ ; 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'త్యాదివాక్యోక్తజీవస్వరూపానువాదేన బ్రహ్మస్వరూపతాబోధనపరత్వేన బ్రహ్మగతగుణపరత్వాభావాత్ , బ్రాహ్మణపదస్య 'తదధీతే తద్వేదేతి సూత్రవిహితాణన్తస్య బ్రహ్మవిత్ప్రతిపాదకతయా బ్రహ్మపరత్వే లక్షణాపత్తేశ్చ । కించ సగుణవాక్యానామౌపాధికగుణవిషయత్వేన స్వాభావికనిర్ధర్మకత్వశ్రుతేనే విరోధః । నచౌపాధికత్వస్య సోపాధికాధ్యస్తరూపత్వే శ్రుత్యప్రామాణ్యాపత్తిః, వక్ష్యమాణసత్యత్వశ్రుతివిరోధః, ఉపాధికల్పితరూపత్వే తూక్తనిత్యత్వశ్రుతి విరోధః, అన్తఃకరణాదిరూపోపాధిసృష్టేః ప్రాగేవ ఈక్షితృత్వాదిశ్రుతేరుపాధ్యసంభవశ్చేతి వాచ్యమ్ ; మాయావిదర్శితమాయానువాదివాక్యవత్ స్వతో భ్రమజనకత్వాభావేనాప్రామాణ్యానపత్తేః,

సత్యత్వశ్రుతేరన్యథా నేష్యమాణత్వాత్ , నిత్యత్వశ్రుతేరన్యథార్థస్యోక్తేః, సృష్టేః పూర్వమన్తఃకరణాభావేఽపి అవిద్యాయా ఉపాధేః సత్త్వాచ్చ । నచౌపాధికత్వే 'స్వాభావికీ జ్ఞానవలక్రియా చే'త్యనేన విరోధః; అస్మదాదావివ భౌతికోపాధికవాభావేన యోగిష్వివ యోగార్జితత్వాభావేన స్వాభావికత్వోక్తేః । న చ సఙ్కోచకాభావః; నిర్గుణవాక్యస్యైవ సఙ్కోచకత్వాత్ । న చ–స్వాభావికజ్ఞానసమభివ్యాహారవిరోధః; సార్వజ్ఞయాదిరూపావిద్యాపరిణతస్యైవ జ్ఞానపదేన వివక్షితత్వాద్వాధకసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం సమభివ్యాహారేఽపి వైరూ ప్యాఙ్గీకరణాత్ పావకో బ్రాహ్మణ ఇతివత్ । కించ సగుణవాక్యానాం న గుణసత్యత్వబోధకత్వమ్ । సత్యత్వస్యాపదార్థత్వాత్ । న చ– నిత్యత్వోక్తిసామర్థ్యాద్విషయాబాధలక్షణస్య ప్రామాణ్యస్యౌత్సర్గికత్వాత్ 'సత్యః సోఽస్య మహిమే'త్యాదిశ్రుతేః స్వరూపతశ్చ తసిద్ధిరితి వాచ్యమ్; ప్రథమస్యాన్యథాసిద్ధేరుక్తత్వాదుత్సర్గఖ్యతర్కస్య వ్యవహారాబాధమాదాయైవోపపాదితత్వాత్సత్యః సోఽస్య మహిమే'త్యాదౌ మహిమ్నః స్వరూప రూపత్వాదవిరోధాత్, ధర్మత్వే తు బ్రహ్మసాక్షాత్కారేతరానివయత్వగుణయోగేన సత్యపదప్రవృత్త్యుపపత్తేః । న చ–ఏవం సత్యం జ్ఞానం 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశ్రుత్యుక్తబ్రహ్మసత్యత్త్వైక్యాదికమపి తాత్త్వికం న స్యాదితి-వాచ్యమ్; నిర్గుణశ్రుతి విరోధస్య తత్రైవాత్రాభావాత్ । నను–శ్రుత్యోర్విరోధే నైకస్యా అతాత్వికవిషయత్వమ్ ; శాస్త్రావిరోధే సఙ్కోచవికల్పాదినా ఉభయప్రామాణ్యస్య పూర్వతన్త్రే వ్యాకరణే చ నిర్ణీతత్వాత్ । తథా హి-దశమాధ్యాయస్థే 'ప్రాప్తబాధే ప్రకృతివత్ కుర్యాదిత్యాదిరూపకల్పస్య చోదకస్య కృష్ణలాదావవఘాతవర్జమిత్యాదిరూపః సఙ్కోచ ఏవ । ఏవం తార్తీయీకేఽపి అప్రాప్తబాధే గార్హపత్యమితి ద్వితీయాశ్రుత్యనుసారేణ ఇన్ద్రశబ్దయుక్తమన్త్రలిఙ్గస్య గార్హపత్యే గౌణత్వాదికమేవ । వ్యాకరణేఽపి యత్ర పరేణ పూర్వస్య నిత్యేనానిత్యస్యేత్యాదివాధ ఉక్తః, తత్రాపి సంకోచ ఏవ । దశమే వికృతిభూతమహాపితృయజ్ఞప్రకరణస్థే 'నార్షేయం వృణీతే' ఇత్యాదివాక్యే ప్రకృతివత్కుర్యాదాయవరణవర్జమితి మహాపితృయజ్ఞీయ ప్రకృతి వచ్చబ్దైకవాక్యతయా పర్యుదాసార్థత్వమేవేత్యుక్తమ్ । యత్ర తు ప్రకృతిభూతదర్శపూర్ణమాసప్రకరణస్థాజ్యభాగవిధాయకవాక్యసన్నిహితే 'న తౌ పశౌ కరోతీ'త్యాదౌ పాశుకప్రకృతివచ్చబ్దైకవాక్యతాఽయోగేన పర్యుదాసార్థత్వాసంభవాత్ 'ప్రకృతివత్కుర్యాదాజ్యభాగౌ తు న కుర్యాదితి వాక్యభేదేన ప్రసజ్యప్రతిషేధార్థకత్వమేవేత్యుక్తమ్, తత్ర పశావాజ్యభాగయోరన్యేనాప్రసక్తేః శాస్త్రప్రసక్తస్య సర్వథా బాధాయోగాద్వికల్ప ఇత్యుక్తమ్ । తథాచోక్తం-'కో హి మీమాంసకో బ్రూయాద్విరోధే శాస్త్రయోర్మిథః । ఏకం ప్రమాణమితరత్వప్రమాణే భవేదితి ॥" ఇతి–చేన్న; తత్ర శాస్త్రయోః ప్రామాణ్యే సమానకక్ష్యతయా ఏకతరస్యాత్యన్తికబాధాయోగాత్సఙ్కోచేన వికల్పేన వా పాక్షికప్రామాణ్యమాశ్రితమ్, ఇహత్వేకతరస్య తత్పరతయా ప్రబలత్వాదితరస్య చాతత్పరత్వేన దుర్బలతయా వైషమ్యాత్ । యత్తు 'న తౌ పశౌ కరోతీ'త్యాదౌ వికల్ప ఉక్తః,

తన్న; పశుప్రకరణస్థస్య పాశుకప్రకృతివచ్ఛ్రైకవాక్యతయా పర్యుదాసార్థత్వాత్ , దర్శపూర్ణమాసప్రకరణస్థస్య తు 'పశావాజ్యభాగీ న స్తః, అత్ర తౌ స్త' ఇతి స్తుత్యర్థత్వాత్ , వార్తికకార్వికల్పే స్వీకృతేఽపి న దోషః; ఉభయత్ర తాత్పర్య సత్త్వేన విశేషాత్ । యత్తు-అత్రాపి 'వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ 'ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ 'గౌణ్యసంభవాదిత్యాదౌ శాస్త్రయోర్విరోధే తాత్త్వికార్థాన్తరపరతోక్తా, నత్వారోపితార్థతా; అన్యథేక్షత్యాద్యధికరణేషు సిద్ధాన్తసాధకానామీక్షణాదీనాం సాఙ్ఖ్యాద్యభిమతప్రధానాదావారోపసంభవేన ప్రధాననిరాకరణాది న సియేదితి, తన్న; వికారశబ్దాదిత్యాదౌ న విరోధేన తాత్త్వికార్థాన్తరపరత్వమర్థః, కింతు స్వప్రధానే బ్రహ్మణి అవయవత్వాసంభవేన పుచ్ఛపదముపచరితమిత్యర్థః । తదుక్తం టీకాయాం-పుచ్ఛేఽధికరణ ఇతి । గౌణ్యసంభవాదితి పూర్వపక్షసూత్రేఽపి 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూత' ఇతి శ్రుతిస్తు గౌణీ ।। ఆకాశోత్పత్తికారణాసంభవాదిత్యర్థః, న తు తాత్వికార్థాన్తరవిషయత్వమ్ । 'ఉపదేశభేదాదిత్యాదౌ దివి దివ ఇతి సప్తమీపఞ్చమీభ్యామాధారత్వావధిత్వయోః ప్రతీతేపదేశభేదేన పూర్వనిర్దిష్టబ్రహ్మణః ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి ప్రాప్తే ఏకస్మిన్నపి శ్యేనే 'వృక్షాగ్రే శ్యేనః వృక్షాగ్రాచ్ఛ్యేన' ఇతి నిర్దేశదర్శనాత్ ఏకస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ఉభయరూపావిరోధ ఇత్యర్థః, న తు తాత్త్వికార్థాన్తరపరత్వమ్ । న చారోపితమీక్షణం ప్రధానే సంభవతి; యోగ్యతామాదాయైవారోపదర్శనాత్ । నహి రాజామాత్యే రాజత్వారోప ఇతి స్తమ్భాదావపి తదారోపః । తథాచ చేతన ఏవ ఈక్షితృత్వదర్శనాచేతనే బ్రహ్మణి తదారోపో యుజ్యతే నాచేతన ఇతి న సిద్ధాన్తక్షతిః । కించ నిషేధ్యసమర్పకతయైకవాక్యతయైవ ప్రామాణ్యసంభవే న వాక్యభేదేన గుణప్రాపకతా యుక్తా । అతఏవ న కో హి మీమాంసక' ఇత్యాదినా విరోధః । నను మృడమృదేత్యాదేర్యథా న త్వాసేడితి నిషేధనిషేధకత్వం, తద్వత్ సగుణవాక్యానామపి నిర్గుణవాక్యబాధకత్వం కిం న స్యాదితి చేన్న; దృష్టాన్తే పర్యుదాసా ధికరణన్యాయేన మృడమృదేత్యాద్యుత్తర విహితాన్యసేకక్త్వాప్రత్యయకిత్వనిషేధపరత్వేనైకవాక్యతాయాం వాక్య భేదేన నిషేధనిషేధకత్వాకల్పనాత్ । న చ ప్రకృతేఽపి పర్యుదాసార్థకత్వమ్ ; నేతి నేతీతి వీప్సాయాః ప్రసక్తసర్వనిషేధకతయా విశేషపరిశేషాయోగేన పర్యుదాసస్యాశ్రయితుమశక్యత్వాత్ । యత్తు జగత్కర్తృత్వేనాక్షిప్తసార్వజ్ఞ్యాదేర్నిషేధాయానువాదే శ్రుతేన జ్ఞాననివర్త్యత్వేన జగదారోపాధిష్ఠానత్వేన 'స ఏవేదం సర్వమా మైవేదం సర్వ మి' తి శ్రుతేన జీవబ్రహ్మణోః సార్వాత్మ్యేన చాక్షిప్తం విశ్వమిథ్యాత్వం బ్రహ్మసత్త్వం జీవబ్రహ్మైక్యం చ విశ్వం సత్యమిత్యనేన అసద్వా ఇత్యనేన 'ద్వా సుపర్ణే త్యనేన చ నిషేద్ధం 'నేహ నానేత్యనేన' సత్యం జ్ఞానమిత్యనేన' తత్త్వమసీత్యనైన చానూద్యత ఇతి స్యాదితి, తన్న; 'విశ్వం సత్యం ద్వా సుపర్ణే త్యత్ర చ నిషేధద్యోతకపదాభావేన నిషేధకత్వాసంభవాత్ , అసద్వా ఇత్యత్ర తు నసత్వేఽపి నామపదసమభివ్యాహృతత్వేన నిషేధకత్వాసంభవాత్, 'ద్వాసుపర్ణే'త్యస్య పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణే బుద్ధిజీవపరతయా వ్యాకృతత్వేన జీవబ్రహ్మభేదాబోధకత్వాత్ , ఫలతో నిషేధత్వోపపాదనే దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైషమ్యాత్ । తథా హి—సార్వజ్ఞస్య

నిషేధప్రతియోగితయా మిథ్యాభూతత్వేఽపి నాక్షేపానుపపత్తిః;
ఆరోపితేనాప్యాక్షేపకజగత్కర్తృత్వనిర్వాహాత్,
ఆక్షివిశ్వమిథ్యాత్వబ్రహ్మసత్త్వజీవబ్రహ్మైక్యానాం నిషేధే తు జ్ఞాతనివర్త్యత్వాదీనాం త్రయాణామాక్షేపకాణామసంభవః స్యాత్ సత్యస్య జ్ఞానాదనివృత్తేః, అసత్యస్య అధిష్ఠానత్వాయోగాత్ , భేదే సార్వాత్మ్యాయోగాచ్చ । ఏతేన–అద్వైతశ్రుతేర్నిర్గుణశ్రుత్యన్తరస్య వా తాత్పర్యపరిజ్ఞానప్రాప్తనిర్గుణత్వమేవ సగుణవాక్యేన నిషేద్ధుం నిర్గుణవాక్యేనానూద్యత ఇతి–నిరస్తమ్ । తాత్పర్యపరిజ్ఞానప్రాప్తత్వే నిషేధార్థమనువాదాయోగాత్ । నను 'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే' త్యాదినా ద్రష్టృత్వాదిగుణవిధానాత్ న తేన తన్నిషేధః, తదర్థ చ సగుణవాక్యం నానువాదకమ్ , అన్యథా సార్వజ్ఞ్యాదేర్వ్యవహారికత్వమపి న స్యాత్, న హి నిషిద్ధే బ్రహ్మహననాదావవాన్తరతాత్పర్యమ్ । న చ ఔపనిషదస్య బ్రహ్మణః సార్వ్యయాదికమనుమానాదిసిద్ధమితి–చేన్న; అవిద్యాసిద్ధసాక్షిత్వాద్యనువాదేన తట స్థలక్షణద్వారా బ్రహ్మపరతయా గుణపరత్వాభావాత్ గుణనిషేధకతోపపత్తేః । న చ నిషిద్ధే బ్రహ్మహననాదావవాన్తరతాత్పర్యాభావవత్రాపి తదభావే సార్వఇయం వ్యావహారికమపి న స్యాదితి వాచ్యమ్ ; దేవతావిగ్రహాదౌ విధిస్తుతి ద్వారతయోపాత్తే ప్రమాణాన్తరప్రాప్తి విరోధయోరభావాత్ । తదత్యాగమాత్రేణ తత్సిద్ధివదత్రాపి నిషేధౌపయికతయోపాత్తస్య సార్వశ్యాదేర్మానాన్తరాదప్రాప్తస్య వ్యావహారికప్రమాణానిషిద్ధతయా వ్యవహారశాయామత్యాగమాత్రేణ వ్యావహారికత్వోపపత్తేః । బ్రహ్మహననాదికం తు మానాన్తరప్రాప్తమితి విశేషః ।। న చ తద్బోధకత్వం తత్తాత్పర్యనియతమ్: విశిష్టవిధేర్విశేషణబోధకత్వేఽపి విశేషణే అతాత్పర్యాత్, విశిష్టస్యాతిరేకాత్, అన్యశేషతయోపాత్తేఽపి సార్వశ్యాదౌ తాత్పర్యే వాక్యభేదాపత్తేః । న చ తర్హి 'ఉపాసనాయాః కార్యత్వే విష్ణోరాత్మత్వ ఏవ చ । ఉభయత్రాపి తాత్పర్యమాత్మోపాసాదికే విధౌ ॥ ఇతి స్మృతి విరోధ ఇతి వాచ్యమ్ ; దేవతాధికరణన్యాయేనోభయసిద్ధిపరత్వాత్ ఉభయత్ర తాత్పర్య స్మృతేరప్రమాణత్వాత్ , యః సర్వజ్ఞ ఇత్యాదాతుపాసనాప్రకరణస్థత్వాభావేఽపి తటస్థలక్షణద్వారా బ్రహ్మప్రతిపాదనే తాత్పర్యంణ విశేషణే అతాత్పర్యాత్, అన్యథా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావిరోధాపత్తేః । న చ–'ఆత్మేత్యేవో పాసీతే' త్యత్రాద్వైతస్యాప్యుపాస్యత్వేన ఉపాసనాశేషతయా అద్వైతాసిద్ధిః స్యాదితి వాచ్యమ్; అనేన 'హ్యేతత్సర్వ వేదే త్యుత్తరవాక్యస్థ విదిసమానార్థతయా ఉపాస్తిశబ్దస్య క్రియావాచకత్వాభావాత్ । న చ జ్ఞానే విధిః; తస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్ । న చ– విధిశ్రుత్యానర్థక్యమ్; బాహ్యవిషయాత్ పరావృత్య చిత్తస్య ప్రత్యగాత్మప్రవణతాసమ్పాదకత్వాత్ । 'అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే' ఇత్యాదేనం స వేదే'త్యుత్తరవాక్యపర్యాలోచనయా భేదదర్శననిన్దాపరతయా ఉపాస్తిపరతాశవ నాస్తి । నవోపక్రమానుసారేణ ఉపసంహారనయనమ్ ; అనేన హ్యేతత్సర్వ వేదేత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావిరోధేనోపసంహారస్యైవ ప్రాబల్యాత్ । యత్తు గుణోపసంహారపాదే 'ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రే 'ఆనన్దం బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతానామానన్దాదీనాం 'వ్యతిహార'

ఇతి సూత్రే ‘తద్యోఽహ మితి శ్రుత్యుక్తస్య జీవే ఈశ్వరత్వస్య ఈశ్వరే వా జీవత్వస్య ఉపాస్యతయోక్తత్వాదుత్తరతాపనీయాదౌ నిర్గుణోపాస్తేరుక్తత్వేఽపి యథానన్దాదేరైక్యస్య నిర్గుణస్య చ సిద్ధిః, తథా సత్యకామత్వాదేరపి తాత్త్వికతాస్త్వితి, తన్న; ఆనన్దాయ' ఇతి సూత్రేణ లక్ష్యాఖణ్డవాక్యార్థసిద్ధ్యర్థం వాచ్యవాక్యార్థోపసంహారస్య క్రియమాణత్వేన ఉపాస్యత్వానుక్తేః । వ్యతిహారసూత్రే చ తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహ' మిత్యుక్తస్య జీవే ఈశ్వరాభేదధ్యానస్యేశ్వరే వా జీవాభేదధ్యానస్యోపాసనాప్రకరణపఠితశ్రుత్యుకస్య జీవేశ్వరాభేదః సగుణోపాసనరూపేణాపి దృఢీకర్తవ్య ఇత్యేవంపరతయా ఐక్యస్య ఉపాసనావిషయవేఽపి న సత్యకామత్వాదివతాత్త్వికత్వమ్ । న చైక్యవత్ సత్యకామత్వాదీనాం తాత్త్వికతా; అనుపాసనాప్రకరణస్థతత్పరవాక్యబోధితత్వాబోధితత్వాభ్యాం విశేషాత్ , ఉత్తరతాపనీయాదౌ శ్రుతోపాస్తేజ్ఞనపరత్వాత్ , ఉపాస్తేర్విశిష్టవిషయత్వేన నిర్విశేషవిషయత్వాభావాత్ । యత్తు యథా ధ్యానార్థేఽపి సత్యకామాదిగుణోపదేశే తద్గుణ ఈశ్వరః ప్రసిధ్యతి, తద్వదైక్య మితి భాష్యపర్యాలోచనయా ఐక్యవత్సత్యకామత్వాదిసిద్ధిరితి, తన్న; తత్ర సగుణో యః స ఈశ్వరః ప్రసిధ్యతీత్యర్థః, న తు గుణస్యాపి ప్రసిద్ధిః; నిర్గుణశ్రుత్యనుసారేణాతద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహావేవ తాత్పర్యాత్ । తథాచైక్యసిద్ధావీశ్వరస్య నిదర్శనత్వమ్, న తు గుణస్య । ఏవమేవార్థసిద్ధం భవన్నో పేక్షామహే। సత్యకామాదిగుణోపదేశాత్ తద్వేశ్వరాదిసిద్ధిరి తి టీకా నేయా । నను– ఆనన్దాదివాక్యసత్యకామాదివాక్యయోర్మానాన్తరావిరోధే తదప్రాప్తౌ ఉపాసనావిధ్యశ్రవణే నిర్గుణశ్రుతివిరోధే చ తుల్యేఽపి ఆనన్దాయస్తావికాః, సత్యకామత్వాదయస్త్వతాత్త్వికా ఇతి కథం వ్యవస్థేతి--చేన్న; ఆనన్దాదీనాం బ్రహ్మరూపత్వేన నిర్గుణశ్రుతివిరోధాభావస్య వ్యవస్థాపకత్వాత్ ।। న చ–ఏవం బలశత్యాదీనామపి ‘జ్ఞానాత్మకో భగవాన్బలాత్మకో భగవా'నితి శ్రుతేః సమస్తకల్యాణగుణాత్మక' ఇతి శ్రుతేశ్చ బ్రహ్మభేద ఇతి వాచ్యమ్; అస్మాకమపి బ్రహ్మతిరిక్తగుణసద్భావప్రద్వేషాత్ , అభేదే గుణగుణిభావాఙ్గీకారస్య పారిభాషికత్వాత్ । యత్తు సగుణోపాస్తేర్భ్రమత్వే నిర్గుణోపాస్తేరపి భ్రమతయా సమ్యక్ఫలాసిద్ధిర్బ్రహ్మసిద్ధిశ్చ స్యాత్ । న చ–నిర్గుణోపాసనం యద్యపి భ్రమస్తథాపి మణిప్రభాయాం మణిభ్రమ ఇవ సమ్యక్ఫలప్రదమ్ । తదుక్తం–‘స్వయంభ్రమోఽపి సంవాదీ యథా సమ్యక్ఫలప్రదః । బ్రహ్మతత్త్వోపాసనాపి తథా ముక్తిఫలప్రదా ॥ ఇతి నాపి బ్రహ్మసిద్ధిః; ఉపాసనస్య భ్రమత్వేఽపి శబ్దాజాయమానస్య జ్ఞానస్య ప్రమాత్వాదితి వాచ్యమ్; ప్రకృతేఽపి తథాత్వాపత్తేః, మణిప్రభాయాం మణిత్వస్యేవ బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వాభావేన ధ్యానస్యాపి సత్యబ్రహ్మవిషయత్వాచ్చేతి, తన్న; సగుణోపాస్తేర్విశిష్టవిషయత్వేన భ్రమత్వేఽపి నిర్గుణాద్యుపాస్తేర్నిర్విశేషవిషయతయా భ్రమత్వాభావాత్ । ఏవమేవ శాబ్దసగుణనిర్గుణజ్ఞానయోరపి; సగుణవాక్యస్య విశేష్యాంశసత్యవిషయత్వేఽపి విశేషణాంశాసత్యవిషయత్వాత్ । అతఏవ బ్రహ్మవిషయశాబ్దీజన్యస్య తదపరోక్షధీజనకస్య బ్రహ్మధ్యానస్యాబ్రహ్మవిషయత్వే శ్రవణాదీనామపి తథాత్వాపత్తిరితి-నిరః స్తమ్; తేషాం విశిష్టావిషయత్వాత్ , ఉపాస్తేశ్చ విశిష్టవిషయత్వాత్ । న చ ఈక్షతికర్మేతిసూత్రే ‘ఈక్షతిధ్యానయోరేకః కార్యకారణభూతయోః ।

అర్థ ఔత్సర్గిక తత్త్వవిషయత్వం తథేక్షతేః ॥ ఇతి భామత్యా 'పరాత్ పరం పురిషయం పురుషమీక్షత ఇతీక్షతికర్మణః పరబ్రహ్మణ ఏవ పరం పురుషమభిధ్యాయీతేతి అభిధ్యాతవ్యత్వేనోక్త్యా తద్విరోధ ఇతి వాచ్యమ్; త్రిమాత్రోఙ్కారావలమ్బనోపాధివిశిష్టస్యైవ ధ్యేయత్వోక్త్యా శుద్ధవిషయత్వాభావేన విరోధాభావాత్ , విశేష్యాంశమాదాయ ఈక్షతిసమానవిషయత్వోపపత్తేశ్చ । యత్తు ఐక్యాద్యుపాసనస్య అప్రమాప్రవాహరూపత్వమాశఙ్క్య సగుణోపాసనసమత్వముక్తం, తదయుక్తమ్; సగుణప్రకరణస్థైక్యవాక్యజన్యైక్యజ్ఞానస్య సగుణోపాస్త్యన్తర్గతతయా విశిష్టవిషయత్వాత్ , స్వతన్త్రైక్యజన్యైక్యజ్ఞానస్య నిర్విశేషవిషయత్వేన విశిష్టవిషయసగుణోపాస్తివైషమ్యాత్ । న చ-ఐక్యాదేర్విధ్యవిధిరూపవాక్యద్వయబోధితత్వేన ధ్యేయత్వజ్ఞేయత్వవత్సార్వజ్ఞ్యాదేపాస్తివిధివిషయస్యాపి అవిధిరూపవస్తుతత్త్వవిషయఃసర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యబోధితత్వేన జ్ఞేయత్వమప్యస్తీతి వాచ్యమ్; తస్య తటస్థలక్షణద్వారా పరబ్రహ్మప్రతిపత్త్యుపాయత్వేన తత్త్వమసీత్యాదేరివ తత్పరత్వాభావాత్ । అతఏవ-బ్రహ్మణి కర్తృత్వాదీనామారోప్యోపాస్యత్వే నామ్ని బ్రహ్మవాక్యానామివ బ్రహ్మణ్యపి కారణవాక్యానాం సమన్వయస్యావక్తవ్యత్వేన సమన్వయాధ్యాయానారమ్భాపాత ఇతి–అపాస్తమ్ । నామ్నో బ్రహ్మవికారతయా అసమన్వయేఽపి బ్రహ్మణోఽవికారతయా ముముక్షుజ్ఞేయత్వేన కారణవాక్యానాం తటస్థలక్షణకర్తృత్వాదిబోధనద్వారా తత్రైవ తాత్పర్యసంభవేన సమన్వయాదేరావశ్యకతయా తదధ్యాయారమ్భసంభవాత్ । న చ-'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యారభ్య 'సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి సత్యకామత్వాదీనామపహతపాప్మత్వాదిభిః సహ జిజ్ఞాస్యత్వశ్రవణాత్ జ్ఞేయత్వమితి వాచ్యమ్; అపహతపాప్మత్వాదీనాం ఖరూపతయా జిజ్ఞాస్యకోటిప్రవేశేఽపి సత్యకామత్వాదీనాం స్వరూపబహిర్భావేన జిజ్ఞాస్యత్వాయోగాత్ తచ్ఛబ్దేన తేషామపరామర్శాత్, యశ్చిత్రగుర్లమ్బకర్ణశ్చ తమానయేత్యాదౌ యోగ్యవిశేషణస్యైవ తచ్ఛబ్దేన పరామర్శదర్శనాత్, అస్వరూపత్వే తేషామప్యపరామర్శ విశేష్యాంశమాత్రపరామర్శః యశ్చిత్రగుర్బహుధనస్తమానయేత్యాదివత్ । అతఏవ–'ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి' రిత్యాదిధర్మానుక్త్వా తేషాం 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీ'త్యాదౌ ముముక్షుజ్ఞేయత్వేనోక్తేః 'యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ యస్యైష మహిమా భువీ'త్యుక్త్వా తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరా' ఇత్యపరోక్షప్రమావిషయత్వస్యోక్తేః తురీయం సర్వదృదే'తి తురీయసార్వజ్ఞ్యశ్రుతేశ్చ సర్వజ్ఞత్వాదీనాం సత్యత్వాదిసిద్ధిరితి-నిరస్తమ్ । యత్త్వపహతమాప్మత్వాదీనాముపాస్యత్వే తేషాం భూతాకాశేఽపి సంభవేన దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వప్రతిపాదకహరాధికరణవిరోధ ఇతి, తన్న; చేతనధర్మాత్యన్తాభావస్య పాప్మాదివిరహస్యాచేతనే సంభవేఽపి కామసఙ్కల్పాదేరచేతనే సంభావయితుమశక్యత్వేన విరోధాభావాత్ । యత్తు 'సత్యః సోఽస్య మహిమేత్యత్ర హెూమమాత్రానువాదేనాహవనీయస్యేవ స ఇతి శ్రుత్యుక్తమహిమమాత్రానువాదేన సత్యత్వవిధానాత్ సార్వజ్ఞ్యాదికమపి సత్యమ్ ।

‘సత్యః సోఽస్య మహిమేత్యా దేరైన్ద్రసూక్తస్థత్వేఽపి తత్త్వాయామి సువీర్య తద్బ్రహ్మ పూర్వచిత్తయ' ఇతి బ్రహ్మశ్రుత్యా ఇన్ద్రః సూర్యమరోచయత్ । ఇన్ద్రేహ విశ్వా భువనాని యేమిర' ఇత్యాదిసూర్యప్రకాశకత్వలిఙ్గేన చ జ్యోతిరధికరణన్యాయేన సూక్తస్య పరమేశ్వరపరత్వవ్యవస్థితేరితి, తన్న; నిర్గుణత్వశ్రుతివిరోధేన స్వరూపమహత్త్వస్యైవ సత్యత్వోక్తేః, షష్ఠ్యా ఉపచరితత్వాత్ , ధర్మాణామపి వ్యావహారికసత్యత్వోక్తేః । న చ బ్రహ్మసత్త్వమపి తథా; సత్యస్య సత్యమితి నిరతిశయసత్త్వప్రతిపాదననిరోధాత్, అధిష్ఠానత్వానుపపత్తేశ్చ । నచ తత ఏవ సవిశేషత్వమ్ । నిర్విశేషత్వేఽపి తత్త్వస్యోపపాదితత్వాత్ । న చ-‘పృథగాత్మాన'మిత్యాదిశ్రుతిషు ‘యో మామశేషదోషోత్థగుణసర్వస్వవర్జితమ్ । జానాత్యస్మై ప్రసన్నోఽహం దద్యాం ముక్తిం న చాన్యథా । భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరమ్ । సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాన్తిమృచ్ఛతీ'త్యాదిస్మృతిషు చ సవిశేషజ్ఞానాదేవ మోక్షోక్తేః సప్రకారకజ్ఞానస్యైవ మోచకత్వమితి వాచ్యమ్;
పరమముక్తిహేతునిర్గుణసాక్షాత్కారోపయోగిసత్వశుద్ధ్యుపాయసగుణోపాసనావిధ్యర్థవాదత యా సాక్షాన్ముక్తిహేతుత్వాప్రతిపాదకత్వాత్ । న చ నిర్గుణజ్ఞానాన్ముక్తిశ్రుతిరపి తథా; తత్పరత్వాతత్పరత్వాభ్యాం వైషమ్యాత్, సగుణజ్ఞానస్య ఫలాన్తరశ్రవణాచ్చ । యద్యపి ‘నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీ'త్యాదిఫలాన్తరశ్రవణం నిర్గుణజ్ఞానేఽపి, స్తుత్యర్థతయోపపాదనమపి సమానమ్, సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన ఉభయఫలత్వోక్తిరపి సమానా; తథాపి అధిష్ఠానతత్త్వావగాహిత్వానవగాహిత్వాభ్యాం నిర్గుణసగుణజ్ఞానయోర్విశేషాత్, సగుణజ్ఞానజన్యముక్తేరవాన్తరముక్తిత్వాచ్చ । న చ - 'పుణ్యపాపే విధూయే'తి సర్వకర్మనివృత్త్యుక్తేః పరమముక్తిత్వమేవేతి వాచ్యమ్; అస్య బ్రహ్మతత్త్వసాక్షాత్కారహేత్వతిరిక్తకర్మపరత్వాత్ , అవిద్యానాశాభావాచ్చ పరమముక్తిత్వాసిద్ధేః । న చ-నిర్గుణజ్ఞానజన్యాయా అపి ముక్తేరవాన్తరత్వమ్, ‘అసన్నే వే'తి శ్రుత్యుక్తశూన్యతాయాః పరమముక్తిత్వమితి వాచ్యమ్ ; శూన్యతాయా అసుఖరూపత్వేనాపురుషార్థత్వాత్ , అసన్నేవేత్యాదివాక్యస్య శూన్యత్వాప్రతిపాదకత్వాచ్చ । యత్తు గుణవిశేషవిధిసన్నిహితస్య సామాన్యనిషేధకస్య నిష్ప్రపఞ్చవాక్యస్య విహితగుణనిషేధకత్వం నాస్తీతి, తన్న; బాధకస్య నిషేధకప్రామాణ్యసమకక్ష్యత్వ ఏవ సఙ్కోచాదత్ర తదభావాత్ । యత్తూపాసనాప్రకరణస్థత్వమాత్రేణ ఉపాస్యత్వే ఉద్గీథోపాసనాస్థస్య 'స ఏషోఽనన్త' ఇతి శ్రుతానన్తత్వాదేర్భూతాకాశ ఉపాసనామాత్రమితి సువచత్వేనాకాశాద్యధికరణే అనన్తత్వాదిలిఙ్గైర్బ్రహ్మత్వోక్త్యయోగ ఇతి, తన్న; ఉపాసనాప్రకరణస్థత్వేఽపి నిర్గుణశ్రుతివిరోధాభావేన తాత్త్వికత్వాఙ్గీకారాత్, తస్య చాకాశాదావసంభవేన తత్తదధికరణారమ్భసంభవాత్ । యత్తు సత్యకామత్వాదేరనుపాస్తిప్రకరణే శ్రవణమితి, తన్నః పూషాద్యనుమన్త్రణమన్త్రవత్ ప్రకరణాదుత్కృష్టత్వస్య ద్వాదశోపసత్తావాక్యవత్ స్తావకత్వస్య వా సంభవాత్ । యత్తు వేధాద్యర్థభేదాదిత్యత్ర ‘సర్వ ప్రవిధ్యే'త్యాదిమన్త్రాణాముపాసనాప్రకరణాదుత్కర్షస్యోక్తత్వేన

తన్న్యాయేనానన్తాదివాక్యస్యోత్కర్షః స్యాత్ , తస్య వాక్యస్యోపాస్తిపరత్వే వస్తుతత్త్వపరత్వే చ సగుణవాక్యస్యాపి తథా స్యాదితి, తన్న; స్వరూపపరసత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యాదివాక్యే అనన్తత్వాదేః స్వత ఏవ సత్త్వేన ఉత్కర్షే ప్రయోజనాభావాత్ , తస్య వస్తుతత్త్వమాత్రపరత్వేన ఉభయపరత్వాభావాచ్చ, ఉపాస్తిప్రకరణస్థానన్తవాక్యస్య ఉభయపరత్వేఽపి నిర్గుణశ్రుతివిరోధేన సగుణవాక్యస్యోభయపరత్వాభావాత్ । న చైవం సార్వజ్ఞ్యాదీనాం వాగ్ధేనుత్వాదివత్ ప్రాతీతికత్వాపత్తిః; వాగ్ధేనుత్వాదేర్బుద్ధిపూర్వకారోపవిషయతయా ప్రాతీతికత్వేఽపి సత్యకామత్వాదేరీశ్వరాదన్యత్రాసంభవేన బుద్ధిపూర్వకారోపవిషయత్వాభావాత్ । నను అసదుపాసనా న ఘటతే; 'నావిద్యమానం బ్రువతే వేదా ధ్యాతుం న వైదికాః । న చ రమన్త్యహో అసదుపాసనయాత్మహన' ఇత్యాదిస్మృత్యా 'అచేతనాసత్యాయోగ్యాన్యనుపాస్యాన్యఫలత్వవిపర్యయాభ్యామి'తి సఙ్కర్షణసూత్రేణాపి నిషేధాదితి చేన్న; స్మృతిసూత్రయోరత్యన్తాసదుపాస్తినిషేధపరతయా తద్విరోధాభావాత్ , 'వాచం ధేనుముపాసీతే'త్యాదౌ ప్రాతీతికస్యాప్యుపాస్యత్వదర్శనాచ్చ । న చ-తత్ర 'రాత్రిం ధేనుమివాయతి'మితి శ్రుత్యన్తరాద్ధేనుశబ్దో గౌణః, యోషితమగ్నిం ధ్యాయీతే'త్యత్రాపి 'రేతో జుహ్రతీతి శ్రుతేః రేతోరూపాహుత్యాధారత్వేనాగ్నిశబ్దో గౌణః, భాష్యోక్తరీత్యా యౌగికో వా, న త్వారోప ఇతి–వాచ్యమ్; ఆరోపేణ ముఖ్యత్వసంభవే గౌణతాయా అన్యాయ్యత్వాత్ । న చ గౌణ్యుచ్ఛేదః, యత్రోపాసనాయా అశ్రవణం తత్రారోపస్య నిష్ప్రయోజనత్వేన గౌణ్యుపపత్తేః, రూఢార్థస్య కథమపి సంభవే యౌగికార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ । ఏతేన – 'నామ బ్రహ్మే'త్యత్ర 'నామాభిమానినీ చైషా తస్యాం బ్రహ్మ హరిం స్మరేది'తి స్మృత్యైవ బ్రహ్మాధిష్ఠానే నామాదౌ గౌణో బ్రహ్మశబ్దః, నామేతి ప్రథమావచనం వసన్తో మారుత ఇతివత్ సప్తమ్యర్థే, బ్రహ్మేతి ప్రథమా వా పఞ్చమ్యర్థే, 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీది'తివత్ , 'సుపాం సులుగి'తి సూత్రాత్, అన్యథా 'శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిది'తి పృష్టవన్తం నారదం ప్రతి నామోపాస్త్యుక్తిరయుక్తా స్యాత్, ప్రతిమాయామపి దేవతాతత్త్వబుద్ధిత ఏవ ఫలమ్, న తు దేవతాఽతత్త్వబుద్ధితః, 'శిలా దేవతే'తి జ్ఞానస్య భౌమ ఇజ్యధీరిత్యాదినా నిషేధాదితి–నిరస్తమ్; ఆరోపేణ ముఖ్యత్వసంభవే గౌణత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్ , సమానవిభక్తికత్వాభావే ఇతిశబ్దానన్వయప్రసఙ్గాత్ । ఏవం ప్రతిమాదావపి దేవతాత్వారోపేణ ముఖ్యత్వే గౌణత్వమన్యాయ్యమేవ । న చ భౌమ ఇజ్యధీరితి నిషేధాన్న తథా; తస్య భౌమాతిరిక్తశ్చేతనో దేవో నాస్తీతి భ్రమవ్యుదాసపరత్వేనారోపానిషేధకత్వాత్ , అనాత్మోపాస్తేస్తు ముఖ్యం బ్రహ్మోపదేష్టుమేవ శాఖాచన్ద్రన్యాయేనావతారితత్వాత్, 'తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే' ఇతి గుణవిశిష్టస్య ఉపాస్యస్య బ్రహ్మత్వనిషేధాచ్చ । న చ–'అన్యదేవ తద్విదితాథో అవిదితాదధీ'తి శ్రుతౌ అశ్రౌతజ్ఞానస్యాకార్త్స్న్యేన జ్ఞానస్య వా నిషేధ ఇతి 'తదేవ బ్రహ్మే' త్యాదావపి అశ్రౌతధ్యానస్యాకార్త్స్న్యేన ధ్యానస్య వా నిషేధేన నోపాస్యస్య బ్రహ్మత్వనిషేధః, అన్యథా 'తస్యాభిధ్యానాది'తి శ్రుతివిరోధ ఇతి-వాచ్యమ్; అన్యదేవేత్యాదౌ విదితాత్ ప్రమేయాత్ ఘటాదేరప్రమేయాచ్ఛశవిషాణాదేర్వైలక్షణ్యేన

స్వప్రకాశత్వప్రతిపాదనపరతయా త్వదుక్తార్థాదృష్టాన్తత్వాత్ । ఉపాస్యే బ్రహ్మత్వనిబేధేఽపి న తస్యాభిధ్యానాదితి శ్రుతివిరోధః; అభిధ్యానశబ్దస్య నిదిధ్యాసనవాచకత్వాత్ , ధ్యానపరత్వేఽపి క్రమముక్త్యర్థత్వేన విరోధాభావాత్ । తస్మాత్ సాధకాభావాన్నిర్గుణం బ్రహ్మ; సగుణత్వే బాధకసద్భావాచ్చ । న చాసిద్ధిః; మిథ్యాత్వశ్రుతేర్నిర్గుణశ్రుతేశ్చ బాధకత్వాత్ , మిథ్యాత్వశ్రుతేరబాధకత్వప్రకారస్య మిథ్యాత్వవాదే అఖణ్డార్థవాదే చ నిరాసాత్ । నను–నిర్గుణవాక్యం సగుణవాక్యం బాధతే న తు సగుణవాక్యం తదితి కిమత్ర నియామకమ్ ? న చ నిషేధకతయా నిర్గుణవాక్యం ప్రబలమ్, 'అసద్వా' ఇత్యాదివాక్యస్య సదేవేత్యాదివాక్యాత్ ప్రాబల్యాపత్తేరితి చేన్న; అపచ్ఛేదన్యాయేన ప్రాబల్యస్య ప్రాగేవోక్తేః । నిషేధత్వాచ్చ ప్రాబల్యమ్; 'అసద్వా' ఇత్యత్రాసచ్ఛబ్దస్యానభివ్యక్తపరత్వేనానిషేధత్వాచ్చ నైతన్న్యాయేన ప్రాబల్యమ్ । నిర్గుణవాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసాయితయా తత్పరత్వేన ప్రాబల్యాత్ సగుణవాక్యస్య తత్సన్నిధిపఠితస్య 'ఫలవత్సన్నిధావి'తి న్యాయేన తదనుగుణతయా నేయత్వాత్ । న చ సగుణజ్ఞానస్య మోచకత్వమ్ । తస్య ప్రాగేవ నిరాసాత్ । అత ఏవ సగుణత్వనిర్గుణత్వయోర్విరోధేన సముచ్చయాయోగాత్ అనుష్ఠాన ఇవ చ వస్తుని వికల్పాయోగాత్ ఏకస్య ప్రతీతార్థత్యాగరూపే బాధే వక్తవ్యే నిర్గుణవాక్యస్యైవ స యుక్తః, న తు ప్రబలస్య సగుణవాక్యస్యేతి–నిరస్తమ్ ; ప్రాబల్యాసిద్ధేః । న చ-ఉపక్రమాధికరణన్యాయేనానుపజాతవిరోధత్వాత్ నిర్గుణశ్రుతేః ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షతయా విలమ్బితత్వేన లిఙ్గాచ్ఛ్రుతేరివ శీఘ్రగామిత్వాత్ 'పదే జుహోతీ'తివద్విశేషవిషయత్వాచ్చ సగుణవాక్యస్య ప్రాబల్యమితి వాచ్యమ్;
ఉపక్రమాధికరణన్యాయస్యాన్యథాసిద్ధోపసంహారవిషయత్వాత్ , ప్రకృతే చ తదభావాత్ । సగుణవాక్యస్య ప్రతియోగ్యుపస్థాపకతయా శీఘ్రగామిత్వేన ప్రాబల్యే గ్రహణవాక్యస్యాపి ప్రాబల్యాపత్త్యా వికల్పాభావప్రసఙ్గాత్ , సామాన్యవిషయప్రమాణసమకక్ష్యస్యైవ విశేషవిషయస్య ప్రాబల్యాత్, ప్రకృతే చ తదభావాత్ । ఏతేన-
దీక్షణీయాయామనుబ్రూయాదితివత్ నిరవకాశత్వేన ప్రాబల్యమ్, నిర్గుణశ్రుతిర్హి 'దేవాత్మశక్తిం వగుణైర్నిగూఢామ్' 'దైవీ హ్యేషా గుణమయీ'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిష్వివ సత్త్వాదిగుణే సావకాశేతి–నిరస్తమ్; సావకాశనిరవకాశన్యాయస్య సమకక్ష్యవిషయత్వాచ్చ । అత ఏవ బహుత్వాదపి న ప్రాబల్యమ్; 'శతమప్యన్ధానాం న పశ్యతీ'తి న్యాయాచ్చ । న చ–ప్రవృత్తినిమిత్తాపేక్షైః బ్రహ్మాదిశబ్దైర్ధర్మిణం నిర్దిశ్య క్రియమాణం ధర్మనిషేధం ప్రత్యుపజీవ్యతయా గుణసమర్పకాణాం ప్రాబల్యమ్; గ్రహైకత్వవదుద్దేశ్యవిశేషణతయా ప్రవృత్తినిమిత్తానామవివక్షితత్వాత్ । న చ గ్రహైకత్వన్యాయే ఉద్దేశ్యస్వరూపే లబ్ధే యదధికం తస్యైవావివక్షేతి స్థితిః, అన్యథా గ్రహత్వస్యాప్యవివక్షా స్యాత్ । అత ఏవోక్తం హవిరార్తినయే 'మృష్యామహే హవిషా విశేషణమ్ , ఉభయత్వం తు న మృష్యామహ' ఇతీతి వాచ్యమ్; యచ్ఛబ్దో యత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తమర్పయన్ ధర్మిణముపస్థాపయతి తత్రాయం న్యాయః, యస్తు లక్షణయోపస్థాపయతి, తత్ర నాయం ప్రవర్తతే । న చ-లక్షకేణాపి శబ్దేన ఇతరవ్యావృత్తమసఙ్కీర్ణమేవ వస్తుస్వరూపముద్దేష్టవ్యమ్ , అన్యథా యత్ర క్వచన

ధర్మనిషేధః స్యాదితి వాచ్యమ్; గఙ్గాయామిత్యాదావితరనదీతీరవ్యావృత్తతీరలాభవదత్రాపి స్వతో వ్యావృత్తవస్తున ఏవోద్దేశ్యత్వసంభవాత్ కిం ధర్మసమర్పణేన ? న చ–నిర్గుణవాక్యస్య ఛాగపశున్యాయేన 'త్రైగుణ్యవర్జితం' 'వినా హేయైర్గుణాదిభి'రిత్యాదివిశేషోపసంహార ఇతి వాచ్యమ్ ; 'నేతి నేతీ'త్యాదివీప్సాబలేన ప్రసక్తసర్వనిషేధే ప్రతీతే కతిపయవిశేషపరిశేషస్య కర్తుమశక్యత్వాత్ । అత ఏవ 'కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామి'తివత్ త్రైగుణ్యాదినిషేధస్యైవ సామాన్యవిషయత్వమ్, సార్వజ్ఞ్యాదౌ శ్రుతేరమానత్వేనావిరోధాదత్రాపి కాకపద ఇవ మానాన్తరానుగ్రహస్య తుల్యత్వాత్ , తథాపి విశేషోపసంహారే న హింస్యాత్సర్వా భూతానీ'త్యస్య 'బ్రాహ్మణో న హన్తవ్య' ఇత్యత్రోపసంహారాపాతాత్, వ్యర్థహింసాయాం విధ్యభావవత్ సార్వజ్ఞ్యాదిగుణేష్వపి విధ్యభావస్య సమానత్వాత్ నిషేధసామ్యోపపత్తేః । అత ఏవ-'ధర్మాన్ పృథక్ పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతేః 'సవిశేషణే హీ'తి న్యాయేన గుణానాం పార్థక్యస్యైవ నిషేధాత్ తత్సామాన్యాదన్యత్రాపి తథైవ నిషేధో యుక్త ఇతి–నిరస్తమ్; సవిశేషణే హీతి న్యాయస్య విశేష్యబాధకావతార ఏవ ప్రవృత్తేః, ప్రకృతే చ బాధకాభావాత్ , సార్వజ్ఞ్యశ్రుతేః బాధకత్వనిరాసాత్, పార్థక్యనిషేధే బ్రహ్మమాత్రపరిశేషాత్ నామాన్తరేణాద్వైతవాదస్యైవోక్తేశ్చ । యత్తు జ్ఞానానన్దయోరభేదే ఏకతరపరిశేషాభావాదత్రాపి ధర్మధర్మిణోర్నైకతరపరిశేషః, అన్యథా ఆనన్దస్ఫురణయోరన్యతరాభావాత్ ముక్తిరపుమర్థః స్యాదితి; తన్న; జ్ఞానానన్దవ్యక్త్యోరస్తి భేదగర్నైకతరశబ్దస్యాప్రవృత్తిః । ఏవమేవ త్వన్నయే గుణగుణివ్యక్త్యోరభేదసంభవాత్ అస్య పరిభాషామాత్రత్వాత్ । యత్తు సాక్ష్యాదిచైతన్యస్య పూర్వం పశ్చాదపి గుణోక్తేస్తన్మధ్యస్థం నిర్గుణవాక్యమపి ఉపాంశుయాజన్యాయేన తదనుగుణతయా నేయమితి, తన్న; గుణాన్ తటస్థీకృత్య తేషాం బ్రహ్మపరత్వేన గుణే తాత్పర్యాభావాత్ । అత ఏవ–నిర్గుణశబ్దేన గుణమాత్రనిషేధో న యుక్తః, సాక్ష్యాదిపదేన ద్రష్టృత్వాదివిధానవ్యాఘాతాత్సఙ్కోచ ఏవేతి-నిరస్తమ్ ; ద్రష్టృత్వాదావత్రాపి అతాత్పర్యాత్ । తథాచ ద్రష్టృత్వాదిద్వారకబ్రహ్మరూపయుక్తార్థత్రైషా; ఆగమస్య తత్రైవ ప్రామాణ్యసంభవాత్ । ఏవం చ 'యుక్తోఽయుక్తశ్చ యత్రార్థః ఆగమస్య ప్రతీయతే । స్యాత్తత్ర యుక్త ఏవార్థ' ఇత్యాద్యస్మన్మత ఏవోపపన్నతరమ్ । తస్మాదుపక్రమాదిన్యాయానామన్యవిషయత్వాత్ న తద్బలేన సగుణత్వసిద్ధిః । యత్తు 'అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్' 'అన్తర్యామ్యధిదేవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశా'దిత్యాదిసూత్రేషు ధర్మాణాం తత్తదధికరణసిద్ధాన్తసాధకతయా ఆదృతత్వాత్ సగుణత్వసిద్ధిరితి, తన్న; ఆరోపితబ్రహ్మమాత్రసంబన్ధిగుణోపాదానేన సిద్ధాన్తసిద్ధ్యుపపత్తేర్గుణతాత్త్వికత్వ ఔదాసీన్యాత్ । యచ్చ అహింసాగ్నీషోమీయవాక్యయోరివ సగుణనిర్గుణవాక్యయోరపి భిన్నవిషయతయాఽవిరోధే సంభవత్యపి సగుణవాక్యస్యామానత్వాభిధానం సౌగతసౌహృదాదితి, తన్న; నిర్గుణవాక్యస్య తత్పరత్వేన ప్రబలతయా బాధస్యావశ్యకత్వేఽపి మానత్వాభిధానస్య బ్రహ్మవాదివిద్వేషమాత్రత్వాత్ । తస్మాన్నిర్గుణవాక్యబాధాత్ సగుణవాక్యమతత్పరమ్ । అనుభూతిః, నిర్విశేషా, అనుభూతిత్వాదితి వ్యతిరేక్యనుమానమపి బాధకమ్ । న చాత్రాప్రసిద్ధవిశేషణత్వమ్ । యద్వ్యతిరేకే సమీహితప్రసక్తిః తత్ మానయోగ్యమితి సామాన్యతః ప్రసిద్ధేః ।

విశేషత్వమభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకమ్ , అభావప్రతియోగిమాత్రవృత్తిత్వాత్ , ఘటత్వవదితి విశిష్యాపి సత్త్వాత్ । నాపి స్వవ్యాఘాతః; నిర్విశేషత్వస్య స్వరూపత్వేన విశేషత్వానఙ్గీకారాత్ । న చ స్వరూపస్య ప్రాగేవ సిద్ధేః స్యాదనుమితేర్వైయర్థ్యమ్ ; తేన రూపేణ జ్ఞానస్యోద్దేశ్యత్వాత్ । నాపి శ్రుతిబాధః; ప్రాగేవ నిరాసాత్, ప్రత్యుత బహుతరశ్రుత్యనుగ్రహః । అత ఏవ నాభాససామ్యమ్ । నాప్యప్రయోజకత్వమ్ ; భిన్నత్వే అభిన్నత్వే సంబన్ధత్వే చాతిప్రసఙ్గానవస్థాభ్యాం ధర్మధర్మిభావానుపపత్తేరేవ విపక్షబాధకత్వాత్ । న చ సంబన్ధస్య మిథ్యాత్వవత్ స్వనిర్వాహకత్వాన్నానవస్థా; అభేదవాదే అతిరిక్తస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । న చ-ధర్మాభావరూపధర్మభావాభావాభ్యాం వ్యాఘాతేన కుతర్కతాస్యేతి వాచ్యమ్; ధర్మాభావస్య స్వరూపతయైవ సత్త్వాఙ్గీకారేణ వ్యాఘాతాభావాత్ , అభేదేఽపి భేదకల్పనయా ధర్మధర్మిభావవ్యవహారస్య త్వయాపీష్టత్వాత్ । న చ–ఏవమానన్దస్య జ్ఞానమాత్రత్వే దుఃఖజ్ఞానమప్యానన్దః స్యాత్ భిన్నత్వే అఖణ్డత్వహానిః ఏవమేవ బ్రహ్మణో జగదభిన్నత్వే మిథ్యాత్వాపత్తిః భిన్నత్వే భేదసత్యత్వమిత్యాదితర్కబాధాత్ త్వదభిమతం బ్రహ్మాపి న సిధ్యేదితి శ్రుతిబాధాత్తర్కాణామాభాసత్వం మన్మతే సమానమితి వాచ్యమ్ ; దుఃఖజ్ఞానస్య వృత్తిరూపతయా ఆనన్దస్య నిత్యచిన్మాత్రానతిరేకే అతిప్రసఙ్గాభావాత్ , ఆరమ్భణాధికరణన్యాయేన బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ జగతః అభావాత్ భేదాభేదవికల్పస్యానవకాశాత్ సగుణశ్రుతేరతత్పరతయా శ్రుతిబాధసామ్యోక్తేరయుక్తేః, నిర్గుణశ్రుతేస్తు తత్పరతయా తదనుగృహీతతర్కే శుష్కత్వాభావాచ్చ । యత్తు నిర్విశేషత్వస్య భావాభావాభ్యాం మూకోఽహమితివత్ స్వవ్యాఘాతః, యది నిర్విశేషత్వరూపవిశేషోఽప్యనేనైవ నిషిధ్యతే, తర్హ్యయమపి వచనక్రియా మూకోఽహమిత్యనేనైవ నిషిధ్యత ఇతి సమమితి, తన్న; నిర్విశేషత్వస్య విశేషరూపత్వే విశేషత్వేనైవ రూపేణ తన్నిషేధస్యాద్వితీయవాక్యే ద్వితీయాభావరూపద్వితీయనిషేధస్యేవోపపత్తేః, అన్యథా విశేషత్వావచ్ఛిన్ననిషేధప్రతీతేరనుపపత్తేః, అభావానతిరేకే తు స్వరూపానతిరేకితయా మూకోఽహమితివత్స్వవచనవ్యాఘాతాభావస్యైవోక్తత్వాచ్చ, మూకోఽహమిత్యత్ర వక్తృత్వతదభావయోరేకరూపేణ నిషేధాభావాత్ వ్యాఘాతోపపత్తేః । నను–బ్రహ్మణః శూన్యానిర్వాచ్యవ్యావర్తకవిశేషాభావే తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వాద్యాపత్తేః తత్సత్త్వే సవిశేషత్వమితి చేత్, వ్యావర్త్యసమానసత్తాకవిశేషాభావేఽపి వ్యావృత్తిబోధసమానసత్తాకధర్మేణ భిన్నత్వనిర్విశేషత్వయోరుపపత్తేః । అత ఏవ బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే విచారవిషయత్వానుపపత్తిః । ఇదమిత్థమితి జ్ఞానం జిజ్ఞాసాయాః ప్రయోజనమ్ । ఇత్థంభావో హి ధర్మోఽస్య న చేన్న ప్రతియోగితా ॥ ఇతి–నిరస్తమ్ ; విచారకాలే ఆరోపితధర్మసంభవాత్ । విచారోత్తరకాలే చ ఇత్థమితి వ్యవహారస్య స్వరూపవ్యావృత్త్యాదేశ్చ కల్పితపార్థక్యమాదాయోపపత్తేః । నను ధర్మారోపార్థమపి కేచన ధర్మాః సత్యాః స్వీకర్తవ్యాః, ఇదంత్వాదినా జ్ఞాత ఏవ రూప్యాద్యారోపదర్శనాత్ । తదుక్తమ్-'ధర్మారోపోఽపి సామాన్యధర్మాదీనాం హి దర్శనే । సర్వధర్మవిహీనస్య ధర్మారోపః క్వ దృశ్యతే ॥' ఇతి–చేన్న; ఇదంత్వాదేరపి సత్యత్వాసంప్రతిపత్తేః, శుద్ధేఽప్యధ్యాసస్యోపపాదితత్వాచ్చ,

ఆరోప్యవిలక్షణధర్మవత్త్వస్యానాద్యవిద్యాసంబన్ధేనైవోపపత్తేః । అత ఏవ–అభావరూపధర్మాఙ్గీకారే భావోఽప్యస్తు, ప్రామాణికత్వావిశేషాదితి–నిరస్తమ్; స్వరూపాతిరేకిణోఽభావస్యాప్యనఙ్గీకారాత్, ధర్మమాత్రే ప్రామాణికత్వస్య నిరాకృతత్వాచ్చ। తస్మాన్నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ ॥

॥ ఇతి బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వనిర్గుణత్వోపపత్తిః ॥

అథ బ్రహ్మనిర్గుణత్వే ప్రమాణోపపత్తిః

నను–నిర్విశేషే కిం ప్రమాణమితి చేత్, స్ఫూర్త్యర్థం వా అజ్ఞాననివృత్త్యర్థం వా ప్రమాణప్రశ్నః । ఆద్యే స్వప్రకాశతయా ప్రమాణవైయర్థ్యమ్ । న చ విప్రతిపన్నే స్వతఃసిద్ధేర్వక్తుం శక్తతయా అతిప్రసఙ్గః, అభావవ్యావృత్తిబోధకప్రమాణసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విశేషాత్ ద్వితీయే ఉపనిషద ఏవ ప్రమాణత్వాత్ । అత ఏవ ప్రత్యక్షమనుమానం వేత్యాదివికల్పస్య నావకాశః । నను-కథం తత్రోపనిషత్ మానమ్ ? జాతిగుణక్రియాదిరూపనిమిత్తాభావేన ముఖ్యవృత్తేరయోగాత్, అస్వీకారాచ్చ, ఆరోపితనిమిత్తవిషయప్రతీతేర్నిర్విశేషే ప్రామాణ్యాయోగాత్, గౌణ్యాశ్చ ముఖ్యార్థగుణయుక్తతయైవ లక్షణాయాశ్చ శక్యార్థసంబన్ధితావచ్ఛేదకరూపవత్తయైవ స్వార్థోపస్థాపకత్వాత్ , పదస్యాన్వయితావచ్ఛేదకరూపేణ స్వార్థోపస్థాపకతయా నిర్విశేషే వృత్తిమాత్రాయోగాత్, పదవిధయా వాక్యవిధయా చోపనిషన్మానం న నిర్విశేషే; సంసర్గాగోచరత్వాచ్చేతి-చేన్న; ముఖ్యగౌణ్యసంభవేఽపి లక్షణాయాః సంభవాత్ । న చ లక్షకపదే శక్యార్థసంబన్ధిత్వావచ్ఛేకరూపవత్తయా పదమాత్రేఽన్వయితావచ్ఛేదకరూపవత్తయా చ ఉపస్థితినియమః; సంసర్గబోధకవాక్యస్థపదానామేవ తథాత్వాత్ । న చ సంసర్గాగోచరత్వే ప్రమాణవాక్యత్వానుపపత్తిః; అసన్దిగ్ధావిపర్యస్తబోధకతయా నిర్వికల్పకత్వేఽపి ప్రామాణ్యస్యాకాఙ్క్షాదిమత్తయా వాక్యత్వస్య చోపపత్తేర్వృత్తిమన్తరేణాపి సుప్తోత్థాపకవాక్యస్యేవ వేదాన్తవాక్యస్య నిర్విశేషే ప్రామాణ్యస్య వార్తికకృద్భిరుపపాదితత్వాచ్చ । తథా హి-'అగృహీత్వైవ సంబన్ధమభిధానాభిధేయయోః । హిత్వా నిద్రాం ప్రబుధ్యన్తే సుషుప్తే బోధితాః పరైః ॥ జాగ్రద్వన్న హి సంబన్ధం సుషుప్తే వేత్తి కశ్చన ॥' ఇత్యాదినా గ్రన్థేన వినాపి సంబన్ధం వాక్యస్య ప్రామాణ్యముపపాదితమ్ । లక్షణాపక్షేఽపి తాత్పర్యవిశేషాగ్రహేణైవాతిప్రసఙ్గభఙ్గో వాచ్యః । శక్యసంబన్ధస్యానేకత్ర సంభవాత్ , తాత్పర్యవిశేషగ్రహశ్చ పురుషవిశేషస్య భవతి, న సర్వస్య; పురుషగతో విశేషః అన్తఃకరణశుద్ధిరూపః ప్రతిబన్ధాభావః । అన్తఃకరణాశుద్ధిరూపస్య పాపస్య చ ప్రతిబన్ధకత్వం 'జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాం క్షయాత్ పాపస్య కర్మణః' ఇత్యాదిశాస్త్రసిద్ధమ్ । తథాచ ప్రతిబన్ధక్షయే వినాపి సంబన్ధం శబ్దాదాత్మసాక్షాత్కార ఇతి నిరవద్యమ్ । విస్తృతమిదమస్మాభిః గీతానిబన్ధనే । న చ–అనిర్ధారితైకకోటిప్రకారకనిశ్చయం ప్రత్యేవ ధర్మిజ్ఞానాధీనవిచారస్య జనకత్వాత్। కథం విచారసధ్రీచీనవేదాన్తవాక్యజన్యజ్ఞానస్య నిష్ప్రకారకత్వమితి వాచ్యమ్; సంశయనివృత్తిక్షమజ్ఞానస్యైవ విచారఫలత్వాత్ । తస్యాశ్చ

విరోధికోటిప్రతిక్షేపకోపలక్షితధర్మిజ్ఞానాదప్యుపపత్తేర్న తదర్థం సప్రకారకత్వనియమః । న చ గౌరవమ్ ప్రమాణవతో గౌరవస్య న్యాయ్యత్వాత్ । న చ–నిర్విశేషవిషయకస్య జ్ఞానస్య నిష్ప్రకారకత్వే నిర్విశేషత్వాసిద్ధ్యా తత్సిద్ధ్యర్థం విశేషాభావరూపవిశేషవిషయత్వస్యావశ్యకత్వమితి–వాచ్యమ్ ; విశేషాభావస్య స్వరూపతయా తత్స్ఫూర్తౌ ప్రమాణానపేక్షత్వాత్ , అఖణ్డార్థసిద్ధ్యనుకూలపృథగ్జాతపదార్థోపస్థితివిషయత్వమాత్రేణ విశిష్టవ్యవహారోపపత్తేః । తస్మాత్సగుణత్వే సాధకాభావాత్। బాధకసద్భావాచ్చ నిర్గుణత్వే తదభావాత్ నిర్గుణమేవ బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్ ।

॥ ఇతి అద్వైతసిద్ధౌ బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వే ప్రమాణోపపత్తిః ॥

అథ బ్రహ్మణో నిరాకారత్వోపపత్తిః

ఏవం నిరాకారమపి । నను–"ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ 'యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం' 'ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం కృష్ణపిఙ్గలమ్' 'విశ్వతశ్చక్షుః' 'సహస్రశీర్షా' ఇత్యాదిశ్రుతిభిః 'పశ్య మే పార్థ రూపాణి' 'సర్వతః పాణిపాదం తత్' ఇత్యాదిస్మృతిభిః బ్రహ్మ, సవిగ్రహమ్ , స్రష్టృత్వాత్ , పాలయితృత్వాదుపదేష్టృత్వాదిత్యాద్యనుమానైశ్చ విగ్రహసిద్ధిరితి—చేన్న;
ఆదిత్యవర్ణమిత్యస్యావిద్యావిలక్షణస్వప్రకాశస్వరూపప్రతిపాదనపరతయా ఉపాస్యపరతయా చోపపత్తేః ।నచ తమసః పరత్వోక్త్యోపాసనాపరత్వానుపపత్తిః; ఉపాస్యవిగ్రహోపలక్షితస్య తమసః పరత్వోక్తేః; న తు రూపవిశిష్టస్య । న చ–'ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యత' ఇత్యత్ర వర్తమానత్వేనాపరోక్షజ్ఞానవిషయత్వోక్తేరనారోప్యత్వం, నహి యోషితోఽగ్నిత్వం దృశ్యత ఇత్యుచ్యత ఇతి వాచ్యమ్ ; ప్రతీకోపాసనే ఉపాస్యసాక్షాత్కారనియమాభావేఽపిసగుణోపాసనే ఉపాస్య సాక్షాత్కారస్య తస్య స్యాదద్ధేతి శ్రుతిసిద్ధస్య నియతత్వేన తస్యైవ దర్శనశబ్దేనాభిధానాత్, విశ్వతశ్చక్షురిత్యాదిశ్రుతిస్మృతీనాం సర్వాత్మకతయా సర్వాన్తర్యామితయా చ నియమ్యజీవశరీరచక్షుఃపాణిశిరఃప్రభృత్యనువాదిత్వోపపత్తేః, సర్వతః పాణిపాదత్వాదేస్తు అసంభవాత్ , త్వయాప్యేవమేవ వక్తవ్యత్వాత్ । అన్యథా దేశవిశేషావచ్ఛేదేన పరమముక్తిప్రతిపాదనం గమ్యత్వప్రవేష్టృత్వాద్యుపపాదనం చ త్వదీయమసఙ్గతం స్యాత్ । అనుమానేఽప్యేవమేవ సిద్ధసాధనమ్ । 'వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమి'తి సూత్రే అవిద్యాపరిణామస్య కరణస్థానీయస్యాఙ్గీకారాదవిరోధాత్ । యత్తు– 'తదేవానుప్రావిశత్ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి'త్యాదిశ్రుతిసిద్ధం సర్వగతస్య బ్రహ్మణః ప్రవేష్టృత్వం గమ్యత్వం చ విగ్రహం వినా న యుజ్యతే-ఇతి, తన్న; స్వసృష్టకార్యాభివ్యక్తత్వస్యైవానుప్రవేశశబ్దార్థతయాం వ్యాపకస్య ముఖ్యప్రవేశాసంభవాత్ , స్వతః ప్రాప్తస్యాపి అవిద్యాతిరోధాననివృత్త్యపేక్షయా ప్రాప్యత్వోపచారేణ విగ్రహానాక్షేపకత్వాత్ । యత్తు 'తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి' 'యదా

పశ్య' ఇత్యాదిశ్రుతౌ సర్వనామ్నా సవిగ్రహస్యైవ పరామర్శాత్ తజ్జ్ఞానస్యైవ మోచకత్వే సవిగ్రహత్వమితి, తన్న; సగుణవిద్యాయాః క్రమముక్త్యర్థత్వేనాన్యథాసిద్ధేః, సాక్షాన్ముక్తిజనకత్వపక్షే తదుపలక్షితాత్మజ్ఞానస్యైవ మోచకత్వాత్ । అతఏవ–'దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాఙ్క్షిణః।' ఇత్యాదిస్మృతిరపి వ్యాఖ్యాతా । కిం చ విగ్రహః కిం భౌతికః, అభౌతికో వా । అభౌతికోఽపి మాయికః, అమాయికో వా । అమాయికోఽపి బ్రహ్మభిన్నః, అభిన్నో వా । భౌతికమాయికావపి కర్మార్జితౌ, పరకర్మార్జితౌ వా । ఆద్యే సంసారిత్వాపత్తిః, ద్వితీయే ఇష్టాపత్తిః । బ్రహ్మభిన్నత్వే తవాపసిద్ధాన్తః, నేతి నేతీతిశ్రుతివిరోధః, 'అపాణిపాద' ఇత్యాది శ్రుతివిరోధశ్చ । అభౌతికామాయికబ్రహ్మభిన్నదేహాఙ్గీకారే ఉక్తశ్రుతివిరోధః, చార్వాకమతప్రవేశశ్చ, ప్రమాణాభావశ్చ । న చ 'నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్ష మితి భూతకారణత్వోక్త్యా అభౌతికత్వాసిద్ధిః; 'అగ్నిర్మూర్ద్ధే'త్యాదిశ్రుతిపర్యాలోచనయాన్తరిక్షాదీనాం నాభిత్వాదిపరికల్పనయా విరాడ్దేహప్రతిపాదకతయా శరీరస్య భూతకారణత్వాప్రతిపాదకత్వాత్ , తమసః పరస్తాదిత్యాదేశ్చ విరాడ్దేహోపలక్షితబ్రహ్మపరతయా విగ్రహస్య తమసః పరత్వాప్రతిపాదకత్వాత్ । న చ 'ఏకో నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మ న చ శఙ్కర' ఇతి శ్రుత్యా మహాప్రలయే నారాయణస్థిత్యుక్త్యా నిత్యవిగ్రహసిద్ధిః; నారాయణశబ్దస్య 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీది'తి శ్రుత్యనుసారేణ మాయోపహితబ్రహ్మపరత్వేన విగ్రహపరత్వాభావాత్ । నచైతావతా చేతనాన్తరసాధారణ్యమ్; అఖణ్డమాయోపహితత్వస్యైవ వ్యావర్తకత్వాత్ । న చ 'నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామి'తి విగ్రహనిత్యత్వాభావే విశేషోక్తివిరోధః; విగ్రహానఙ్గీకారేఽపి స్వరూపచైతన్యమాదాయోపపత్తేః । నాపి "పురా కల్పాపాయే స్వకృతముదరీకృత్య వికృతమి'త్యాదౌ మహాప్రలయే దేహస్య సాక్షాత్స్థిత్యుక్త్యా నిత్యవిగ్రహసిద్ధిః; సర్వవికారమూలకారణావిద్యాయాః సంస్కారాత్మనావస్థానస్య ఉదరీకరణశబ్దార్థత్వాత్ । న చ ముఖ్యార్థత్యాగః; త్వయాప్యస్యార్థస్యైవ వక్తవ్యత్వాత్ , అన్యథా సకలస్య బ్రహ్మాణ్డస్య తదనుప్రవేశమాత్రేణ ప్రలయాసిద్ధేః । యత్తు–"సర్వే నిత్యాః శాశ్వతాశ్చ దేహాస్తస్య మహాత్మనః । పరమానన్దసన్దోహా జ్ఞానమాత్రాశ్చ సర్వదా ॥" ఇత్యాదౌ సాక్షాన్నిత్యత్వోక్తివిరోధః–ఇతి, తన్న; ప్రలయపర్యన్తస్థాయిదుఃఖభోగానాయతనజ్ఞానమాత్రప్రధానదేహపరతయా త్వద్వివక్షితపరత్వాభావాత్ । అతఏవ జడస్తతో భిన్నశ్చ । న చ–"ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతి" "ఆప్రణఖాత్ సర్వ ఏవానన్దః" "మోదో దక్షిణః పక్షః" 'యదాత్మకో భగవాన్ తదాత్మికా వ్యక్తిః కిమాత్మకో భగవాన్ జ్ఞానాత్మక ఐశ్వర్యాత్మక' ఇత్యాదిశ్రుతేర్భెదాభావేఽపి అహికుణ్డలన్యాయేన విశేషబలాద్విగ్రహత్వోపపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; ఆత్మనో జ్ఞానానన్దరూపత్వప్రతిపాదనపరత్వేన విగ్రహాప్రతిపాదకత్వాత్ । 'విచిత్రశక్తిః పురుషః పురాణ' ఇత్యాదివాక్యస్య 'ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హీ'తి సూత్రస్య చ మాయాశక్తివైచిత్ర్యప్రతిపాదకత్వేనాత్మశక్త్యప్రతిపాదకత్వాత్ , ఆప్రణఖాదిత్యాదేశ్చ లీలావిగ్రహావచ్ఛేదేన దుఃఖాద్యభోక్తృతయోపపత్తేః । మోదో దక్షిణ

ఇత్యాదేరానన్దమయకోశప్రతిపాదకతయా బ్రహ్మపరత్వాభావాత్ । న హి శ్రుత్యుక్తత్వమాత్రేణ బ్రహ్మణో విగ్రహరూపతా । 'బ్రహ్మైవేదం సర్వం పురుష ఏవేదం సర్వమి'త్యాదిశ్రుత్యా ప్రపఞ్చరూపతాపి బ్రహ్మణ్యాపద్యేత । స్వరూపానన్ద ఏవ నిత్యత్వవదపరాధీనత్వవచ్చ విగ్రహత్వకల్పనస్య పరిభాషామాత్రత్వాత్ । మన్మతేఽపి బ్రహ్మాతిరిక్తస్య బ్రహ్మసత్తాసమానసత్తాకత్వాభిమతస్య బ్రహ్మణి నిషేధాఙ్గీకారాత్ । న చ-నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయే'తి తర్కాగమ్యత్వోక్త్యా ఆత్మన ఏవ విగ్రహవత్త్వమితి–వాచ్యమ్ ; నిర్విశేషాత్మన ఏవ తర్కాగమ్యస్యత్వోక్త్యా ఆత్మనో విగ్రహవత్త్వస్య తర్కాగమ్యత్వానుక్తేరరూపత్వేన చాక్షుషత్వాప్రసక్త్యా పిశాచాదివదన్తర్ధానశక్త్యానుపలమ్భసమర్థనస్యాప్రసక్తసమర్థనత్వాత్ , విగ్రహపక్షే 'అపాణిపాద' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధస్యోక్తత్వాచ్చ । న చ 'అదుఃఖమసుఖమి'త్యాదౌ ప్రాకృతసుఖనిషేధవదత్రాపి ప్రాకృతావయవనిషేధపరతా, అన్యథా 'శృణోతి పశ్యతీ'తి వాక్యశేషవిరోధః స్యాదితి వాచ్యమ్ । ఆనన్దాదిరూపతాప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధేన తత్ర సఙ్కోచవదత్ర సఙ్కోచకారణాభావాత్ , శ్రవణదర్శనయోః శబ్దరూపసాక్షిత్వమాత్రేణ ఉపపత్తేర్న తద్విరోధః । అన్యథా త్వన్మతేఽపి బ్రహ్మణి చక్షురాదిసాధ్యజ్ఞానానఙ్గీకారేణ తద్విరోధో దుష్పరిహారః స్యాత్ । అత ఏవ–"అరూపోఽప్రాకృతశ్చే"తి స్మృత్యైవారూపశ్రుతిగత్యుక్తేః నారూపమిత్యనేన రూపమాత్రనిషేధ ఇతి–నిరస్తమ్: స్మృతేరుపాస్యపరత్వేన జ్ఞేయబ్రహ్మప్రతిపాదకాయాః శ్రుతేః సఙ్కోచే కారణాభావాత్, శ్రుతిస్మృత్యోరతుల్యబలత్వాచ్చ, ప్రత్యుత 'యత్తదద్రేశ్యమి'త్యాదినా పరవిద్యావిషయస్య విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనవిరోధాచ్చ । కించ భగవద్విగ్రహో న నిత్యః; మహత్త్వే సతి రూపవత్త్వాత్ , విగ్రహత్వాద్వా, నిత్యతాబోధకత్వాభిమతశ్రుతేరన్యథాసిద్ధేరుక్తత్వాచ్చ । న చ ప్రాకృతత్వముపాధిః; సాధనవ్యాపకత్వాత్ । సావయవత్వాదపి న నిత్యత్వమ్ । న చ శ్రుతిబలాత్ క్వచిత్ సావయవోఽపి నిత్యః; శ్రుత్యన్యథాసిద్ధేరుక్తత్వాత్ । నను-అవయవ ఉపాదానం చేత్ బ్రహ్మవిగ్రహే నాస్త్యేవ, ఏకదేశమాత్రం చేత్, గగనాత్మాదౌ వ్యభిచారః; తయోరప్యేకదేశసత్త్వాత్ , నచోపాదానాతిరిక్తస్యైకదేశస్యైవాభావః; ఉపాదానతన్త్వన్యహస్తవితస్త్యాదిపరిమాణదేశస్య పటాదావనుభవాదితి చేన్న ; ఉపాదానతన్తూనామేవ హస్తవితస్త్యాదిపరిమాణవతామనుభవాత్ । గగనాదౌ సంయోగిత్వాదినా యదేకదేశసాధనం తదిష్టమేవః అస్మాభిస్తత్ర సావయవత్వానిత్యత్వయోరఙ్గీకారాత్ । యత్తు ఆత్మని సుఖదుఃఖయోర్దేశభేదేన ప్రతీతేరేకదేశసాధనం, తన్న; సుఖదుఃఖయోరన్తఃకరణగతతయా తద్గతత్వాభావాత్ । న చ 'గౌరనాద్యన్తవతీ'త్యాదిశ్రుత్యా అనాదినిత్యాయా అపి ప్రకృతేః సత్త్వరజస్తమోరూపైకదేశదర్శనాద్వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్; ప్రకృతౌ నిత్యత్వాభావాదవిద్యాతిరిక్తప్రకృతేరభావాచ్చ । నచావిద్యాయామేవ వ్యభిచారః ; తస్యా అప్యనిత్యత్వేన వ్యభిచారాభావాత్ । న చ–జీవానామపి 'ద్రోణం బృహస్పతేర్భాగం ద్రౌణిం రుద్రాంశసంభవమ్ । దుర్వాసాః శఙ్కరస్యాంశ' ఇత్యాదినాంశోక్తేః 'యస్యాయుతాయుతాంశాంశే విశ్వశక్తిరవస్థితా । పరబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రణమామి

తమవ్యయమ్ ॥ విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్ ।' ఇత్యాదినా ఈశ్వరస్యాప్యంశోక్తేర్జీవేశయోర్వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్; ఆత్మనోంఽశస్యోపాధికతయా స్వాభావికత్వాభావాత్ । త్వన్మతే జీవానామణురూపతయా స్వాభావికాంశాభావేన కాల్పనికాంశస్యైవ వక్తవ్యత్వాత్ । ఏతేన భగవల్లోకాదేరపి నిత్యత్వమపాస్తమ్ । న చ 'అతో హి వైష్ణవ్ లోకా నిత్యాస్తే చేతనాత్మకాః । మత్ప్రసాదాత్పరాం శాన్తిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమ్ ॥' ఇత్యాద్యాగమవిరోధః; తస్యావాన్తరప్రలయస్థత్వపరత్వాత్ । తస్మాన్నిర్గుణం నిరాకారం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ బ్రహ్మణో నిరాకారత్వసిద్ధిః ॥

అథ బ్రహ్మణో జ్ఞానత్వాద్యుపపత్తిః

వంశీవిభూషితకరాన్నవనీరదాభాత్ పీతామ్బరాదరుణబిమ్బఫలాధరోష్ఠాత్ ।
పూర్ణేన్దుసున్దరముఖారవిన్దనేత్రాత్ కృష్ణాత్పరం కిమపి తత్త్వమహం న జానే ॥ నను–నిర్విశేషం చేత్ బ్రహ్మ, తర్హి బ్రహ్మైవైకం జ్ఞానాత్మకమానన్దాత్మకమద్వితీయం నిత్యం సాక్షి చేతి నోపపద్యతే । తథా హి తత్ర తావత్ జ్ఞానత్వం కిం జాతివిశేషో వా, సాక్షాద్వ్యవహారజనకత్వం వా, జడవిరోధిత్వం వా, జడాన్యత్వం వా, అజ్ఞానవిరోధిత్వం వా, అర్థప్రకాశాత్మకత్వం వా, పరాభిమతం వా । నాద్యః; వృత్తిప్రతిబిమ్బితజ్ఞానాభాసేషు తత్సమ్బవేఽప్యఖణ్డరూపబ్రహ్మజ్ఞానే తదయోగాత్ । న ద్వితీయః; ఫలోపధానస్య సుషుప్త్యాదావభావాత్, శక్త్యాదిరూపస్వరూపయోగ్యతాయా అపి ముక్తావభావాత్ । న తృతీయః; స్వరూపజ్ఞానస్య నిత్యత్వేన తద్విరుద్ధస్య జడస్య నిత్యనివృత్త్యాపాతాత్ । న చతుర్థః; 'సత్యం జ్ఞానమి'త్యాదౌ అనృతవ్యావృత్తేరార్థికత్వోక్తివిరోధాత్ । న చ పఞ్చమః; అజ్ఞానస్య నిత్యనివృత్త్యాపాతాత్ । న షష్ఠః; మోక్షే అన్యార్థోల్లేఖాభావాత్ , స్వరూపోల్లేఖే చ స్వవిషయత్వాపాతాత్ । న సప్తమః; పరాభిమతజాతేర్వ్యవహారహేతుత్వాదేర్వా త్వన్మతే అసంభవాదితి చేన్న; అర్థప్రకాశత్వమేవ జ్ఞానత్వమ్ । ముక్తావర్థాభావేఽపి తత్సంసృష్టప్రకాశత్వస్య కదాచిదర్థసంబన్ధేనాప్యనపాయాత్ । అతఏవ–"అర్థప్రకాశరూపత్వం జ్ఞానత్వం బ్రహ్మణః కథమ్ । అన్యార్థాభావతో మోక్షే స్వేన స్వస్యాప్యవేదనాత్ ॥" ఇతి–నిరస్తమ్ ॥ యత్తు-ఆనన్దత్వం జాతివిశేషో వా, అనుకూలతయా వేదనీయత్వం వా, అనుకూలవేదనత్వం వా, అనుకూలత్వమాత్రం వా, జ్ఞానాత్మకత్వమేవ వా, దుఃఖవిరోధిత్వం వా, దుఃఖాభావోపలక్షితస్వరూపత్వం వా, పరాభిమతం వా । నాద్యః; అఖణ్డస్వరూపానన్దే తదభావాత్, న ద్వితీయః; మోక్షే వేదితురభావాత్ , ఆత్మనోఽవేద్యత్వాచ్చ । కించ ఆనుకూల్యం కించిత్సాపేక్షమ్ , న చాన్యం ప్రతి తద్యుక్తమితి స్వం ప్రత్యేవ వక్తవ్యత్వేన సవిశేషత్వాపాతాత్ । అత ఏవ న తృతీయః । కిం చ వేదనస్వభావాదధికస్యానుకూలస్య స్వాభావికత్వే సఖణ్డత్వాపాతః, ఔపాధికత్వే కదాచిదానన్దనివృత్త్యాపాతః, న చతుర్థః; ఉక్తరీత్యా ఆనుకూల్యాసంభవాత్ । అతఏవ నిరుపాధీష్టత్వమానన్దత్వమితి –నిరస్తమ్ । న పఞ్చమః ; దుఃఖాదిజ్ఞానస్యాపి

ఆనన్దత్వాపాతాత్ I విషయానుల్లేఖిజ్ఞానం తథేతి చేన్న; జ్ఞానస్య సవిషయత్వనియమాత్, 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మే'త్యాదౌ విజ్ఞానపదేనైవ దుఃఖవ్యావృత్తిసిద్ధావానన్దపదవైయర్థ్యాపాతాచ్చ, న షష్ఠః; విరోధస్య నివర్తకత్వాదిరూపత్వే దుఃఖస్య నిత్యనివృత్త్యాపత్తేః తాదాత్మ్యయోగ్యత్వరూపత్వే ఘటాదావప్యానన్దత్వాపాతాత్, 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మే'త్యాదౌ దుఃఖవ్యావృత్తేరార్థికత్వోక్త్యయోగాచ్చ I న సప్తమః; వైశేషికమోక్షే త్వదుక్తస్య దుఃఖాభావే సత్యపి ఆనన్దాభావేనాపుమర్థత్వస్య త్వన్మోక్షేఽప్యాపాతాత్ I నాష్టమః; పరాఙ్గీకృతస్య నిరుపాధ్యనుకూలవేదనీయత్వాదేస్త్వన్మతే అసంభవాత్ I యది చానన్దత్వాదేర్దుర్ని రూపత్వేఽపి తదధికరణం బ్రహ్మబాధ్యమానన్దాద్యాత్మకం చ, తర్హి సత్యత్వాదేర్దుర్నిరూపత్వేఽపి తదధికరణం జగదబాధ్యం సదాత్మకం చ స్యాదితి - చేన్న; ఆనన్దత్వస్య నిరుపాధికేష్టత్వరూపత్వాత్ న చ దుఃఖాభావే అతివ్యాప్తిః; దుఃఖాభావస్యాపి సుఖశేషత్వాత్ , అభావస్య విరోధిభావాన్తరత్వాభ్యుపగమాత్ I న చ ముక్తావిచ్ఛాపాయే ఆనన్దాపాయాపత్తిః; ఇష్టత్వోపలక్షితస్య స్వరూపస్యానపాయాత్, ఉపలక్ష్యే చ తదవచ్ఛేదకసత్త్వస్యాతన్త్రత్వాత్ I న చ–నిరుపాధికేష్టత్వం స్వాభావికమౌపాధికం వా; నాన్త్యః; బ్రహ్మణః ఆనన్దరూపత్వాభావాపత్తేః, ఆద్యే జ్ఞానాతిరేకి, తదనతిరేకి వా, ఆద్యే సఖణ్డత్వాపత్తిః; ద్వితీయే ఆనన్దపదవైయర్థ్యమితి వాచ్యమ్; జ్ఞానానన్దయోరభేదేఽపి కల్పితజాతిభేదనిబన్ధనప్రవృత్తికతయా పదద్వయప్రయోగ్యస్య వ్యావృత్తిభేదేన సాఫల్యాత్ I ఏతేన విషయానుల్లేఖిజ్ఞానమేవానన్ద ఇత్యపి యుక్తమ్ ; జ్ఞానే విషయోల్లేఖనియమస్య ప్రాగేవ నిరాసాత్ I ఏవం చానన్దత్వస్య సునిరూపతయా న తన్న్యాయేన జగతశ్చ సదాత్మకత్వాపాదనమితి I కిం చ జగతి సదాద్యాత్మకత్వే బాధకం దృశ్యత్వాదికమ్, న త్వానన్దే, తస్య దృగనతిరేకాత్ I ఏతేన—"నిరుపాధ్యనుకూలత్వవేదనీయం సుఖం మతమ్ I నిర్విశేషమవేద్యం చ కథం బ్రహ్మ సుఖాత్మకమి"తి–నిరస్తమ్ ; పరమప్రేమాస్పదత్వేన వేద్యత్వాత్ , సుఖవేదనభేదాభావాత్, వేదనాభావేనాసుఖత్వాపాదనానుపపత్తేః I నను- అద్వితీయత్వం ద్వితీయాభావవిశిష్టత్వం, తదుపలక్షితత్వం వా, ఉభయథాపి విశేషణముపలక్షణం వా ద్వితీయాభావః ప్రామాణికశ్చేత్, తదా తేన సద్వితీయత్వాపత్తిః అప్రామాణికశ్చేత్ , తదా ద్వితీయేన సద్వితీయత్వాపత్తిః I న చాభావే ద్వితీయేఽపి న భావాద్వైతహానిః; అభావవద్ దృశ్యస్య ధర్మాదేరప్యేవం ప్రామాణికత్వే బాధకాభావాదితి - చేన్న; ప్రభాకరరీత్యా ద్వితీయాభావస్యాధికరణానతిరిక్తత్వేన ప్రామాణికత్వేఽపి తేన సద్వితీయత్వాభావాత్ I న చ–ఏవమనుపలబ్ధేః పార్థక్యేన ప్రమాణత్వోక్తిరయుక్తా, ప్రమేయానతిరేకాదితి - వాచ్యమ్ ; అతిరిక్తాభావవాదిమత ఏవం తదుక్తేః, అతిరిక్తాభావానభ్యుపగమేఽపి అభావత్వప్రకారకజ్ఞానే తత్ప్రామాణ్యోపపత్తేశ్చ I న చానృతవ్యావృత్తేరపి బ్రహ్మమాత్రతయా భేదసత్త్వాపత్తిః; ఇష్టాపత్తేః, అనృతనిరూపితత్వం పరమనృతమిథ్యాత్వాన్మిథ్యా I భేదో బ్రహ్మభిన్నతయా సత్య ఏవేతి I న చ–ప్రాభాకరమతే ప్రతియోగిమదధికరణవ్యావృత్త్యర్థం కైవల్యాదివిశేషోఽవశ్యమధికరణే వక్తవ్యః, తథాచ స

ఏవాభావః, అన్యథా తేషామప్యనుపపత్తిరేవేతి వాచ్యమ్ । యస్మిన్ కదాపి న ప్రతియోగిసంబన్ధః, తస్మిన్ స్వరూపరూపోఽభేద ఏవ కైవల్యమ్ । యస్మింశ్చ కదాచిత్ సోఽపి, తదా తస్మిన్ ప్రతియోగిమదధికరణకాలభిన్నకాలావచ్ఛిన్నమదధికరణమితి న కైవల్యస్యాధికరణాతిరేకః, న వానుపపత్తిరితి । న చ–ఏవం గుణగుణ్యభేదవాదిమతే శౌక్ల్యాదేరివ శక్త్యాదేరపి భావరూపధర్మస్య బ్రహ్మాభేదోఽస్త్వితి - వాచ్యమ్; శక్త్యాదినా సహాభేదగ్రాహకమానాభావాత్ । అస్తువా ద్వితీయాభావోపలక్షితస్వరూపత్వమద్వితీయత్వమ్, తస్య చ ప్రామాణికత్వేఽపి తత్ప్రతియోగినో ద్వితీయస్య స్వప్నోపభుక్తనిగరణాదావివ ప్రామాణికత్వానాపత్తేః । ఏతేన- ద్వితీయాభావస్య ప్రాగభావాదిత్వే ద్వితీయస్యానిత్యత్వమాత్రం స్యాత్ , న తు మిథ్యాత్వమ్ , అత్యన్తాభావత్వే తూపలక్షణత్వానుపపత్తిః; సదాతనత్వాత్ , శ్రుతితాత్పర్యవిషయత్వాదికార్యానన్వయిత్వేన ఉపలక్షణత్వే అత్యన్తాభావాసిద్ధిః। ఏవం చ "ద్వైతాభావస్తాత్త్వికశ్చేత్ తేన స్యాత్ సద్వితీయతా । అతాత్త్వికశ్చేద్ద్వైతేన సద్వితీయత్వమాపతేత్ ॥" ఇతి–పరాస్తమ్; స్వరూపాతిరేకతయా తత్ప్రమాయా అనుద్దేశ్యత్వాత్ , తద్బోధస్యావాన్తరతాత్పర్యేణ యథాకథఞ్చిత్సంభవాత్ , తాత్త్వికత్వే బ్రహ్మానతిరేకాత్, అతాత్త్వికత్వే స్వప్ననిగరణన్యాయస్యోక్తత్వాత్ । ఉపపాదితం చైతద్విస్తరేణ ప్రాగితి శివమ్ । నను–బ్రహ్మణ ఏవ యన్నిత్యత్వమభిమతం, తత్ కిం సర్వకాలసంబన్ధిత్వం వా, కాలావచ్ఛేదరాహిత్యం వా, ధ్వంసాప్రతియోగిత్వం వా, ఉభయావధిరాహిత్యం వా । నాద్యో; అవిద్యాయాం కాలే చాతివ్యాప్తేః; అవిద్యాయాః సర్వకాలోపాదానత్వేన తత్సంబన్ధనియమాదిదానీమేవ నాన్యదేత్యేవంరూపతదవచ్ఛేదరహితత్వాచ్చ । న తృతీయః; ధ్వంసేఽతివ్యాప్తేః । న చ ధ్వంసోఽపి ధ్వంసప్రతియోగీ, ప్రతియోగ్యనున్మజ్జనం తు ప్రాగభావనివృత్తిరూపస్య ఘటస్య నివృత్తావపి ప్రాగభావానున్మజ్జనవద్యుక్తమితి వాచ్యమ్ ; ఏవం సతి మోక్షేఽప్యాత్మాన్యస్య కస్యచిద్ ధ్వంసస్య వక్తవ్యతయా లాఘవార్థమాద్యధ్వంసనిత్యతాయా ఏవ యుక్తత్వాత్ । న చ–ధ్వంసస్య నిత్యత్వేఽపి భావేషు బ్రహ్మైవ నిత్యమితి వాచ్యమ్; నిష్ప్రతియోగికత్వేన భావస్య ధ్వంసత్వాదేరపి నిత్యత్వావశ్యంభావాత్ । న చతుర్థః; ఏవం పరిభాషాయామపి బ్రహ్మణ ఏవ నిత్యత్వమిత్యేతత్ఫలస్య ముక్తావన్యాభావస్యాసిద్ధిరితి-చేన్న; చతుర్థపక్షస్య క్షోదసహత్వాత్ । న చ–అన్త్యావధిరహితస్య బ్రహ్మాన్యస్య ముక్తావసత్త్వం న సిద్ధమితి వాచ్యమ్, విశేషణాన్తరస్యైవ సిద్ధేః । అతఏవ–'కాలే కాలాపరిచ్ఛిన్నే ధ్వంసే చాధ్వంసయోగిని । నిత్యే సతి కథం నిత్యం బ్రహ్మైవేతి మతం తవ ॥" ఇతి–నిరస్తమ్ ; కాలస్యాప్యావిద్యకత్వేనాన్త్యావధిమత్త్వాత్ , ధ్వంసస్యాధ్వంసప్రతియోగిత్వేఽపి ఆద్యావధిమత్త్వాచ్చ । న చ తావతా సద్వితీయత్వమ్ ; తాత్త్వికస్య ద్వితీయస్యైవమప్యభావాత్ । న చైవమతాత్త్వికత్వే ధ్వంసనివృత్తిః; ఇష్టత్వాత్ । న చ ప్రతియోగ్యున్మజ్జనమ్ । తాదృగ్ధ్వంసోపలక్షితస్వరూపస్యైవ విరోధిత్వాత్ ప్రాగభావస్య ప్రతియోగిధ్వంసాదావివ । నను–కథం దృగ్రూపస్య బ్రహ్మణః సాక్షాద్ద్రష్టృత్వరూపం

సాక్షిత్వమ్ ? ‘సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయా'మిత్యనుశాసనాదితి చేత్,
అవిద్యాతత్కార్యాన్యతరప్రతిఫలితచైతన్యస్యైవ సాక్షిత్వాత్ । తథాచ దృగ్రూపస్యాపి ఉపాధినా ద్రష్టృత్వమ్ । న చోపాధేరపి సాక్ష్యధీనసిద్ధికప్రాతీతికావిద్యాకార్యత్వేన చక్రకాద్యాపత్తిః।
ఉత్పత్తిజ్ఞప్తిప్రతిబన్ధస్యాభావాదవిద్యాతదుపాధికద్రష్టృత్వయోరుభయోరప్యనాదిత్వాత్ ।
నను - సాక్షీ జీవకోటిర్వా, బ్రహ్మకోటిర్వా, ఉభయానుగతం చిన్మాత్రం వా । నాద్యః; జీవో బుధ్యుపాధికోఽణురితి పక్షే ఇదమంశావచ్ఛిన్నచిద్వేద్యస్య శుక్తిరూపస్య సాక్షివేద్యత్వాయోగాచ్చక్రకాద్యాపాతాత్ , అజ్ఞానోపాధికః సర్వగత ఇతి పక్షేఽప్యజ్ఞానస్యాపి సాక్ష్యధీనసిద్ధికత్వేనాన్యోన్యాశ్రయాత్ । న ద్వితీయః; బ్రహ్మణ ఏవ సాక్షివేద్యదుఃఖాదిధీః న జీవస్యేతి వైపరీత్యాపాతాత్ , అన్యథా అనవచ్ఛిన్నానన్దధీరపి జీవస్యేతి స్యాత్ , బ్రహ్మచైతన్యం ఘటాదిప్రకాశకమితి మతే అజ్ఞానాభిభవద్వారా తస్య జీవచైతన్యాభేదాభివ్యఞ్జకాన్తఃకరణవృత్తివత్త్వాదృశవృత్త్యభావాచ్చ । న తృతీయః; ఈశ్వరేణేవ చిన్మాత్రేణాపి సంసారి దుఃఖస్య తద్గతత్వేన గ్రహణేఽపి యద్భాగో ముక్తస్తస్య చిన్మాత్రస్య దుఃఖాద్యుల్లేఖరూపోపప్లవాపాతాత్ । సుప్తమైత్రం ప్రతి మైత్రీయాజ్ఞానాదేర్మైత్రీయతయేవ జాగ్రచ్చైత్రీయదుఃఖాదేరపి చైత్రీయతయా సుప్తమైత్రం ప్రతి ప్రతీతిప్రసఙ్గేన మైత్రేణైతావన్తం కాలం దుఃఖం నావేదిషమితి పరామర్శాయోగాదితి-చేన్న;
శుద్ధబ్రహ్మాతిరిక్తస్య బుధ్యుపాధికజీవాతిరిక్తస్య సాక్షిణోఽఙ్గీకృతత్వేన తత్పక్షోక్తదోషాభావాత్ ।
తథాచావిద్యావృత్తిప్రతిఫలితం చైతన్యం సాక్షీ; సుప్తావప్యవిద్యావృత్తిస్వీకారస్య ప్రాగుక్తేః । న చాన్యోన్యాశ్రయః; ప్రాగేవ నిరాసాత్ , శుద్ధస్య సాక్షిత్వాభావేన ముక్తోపప్లవాపాతాభావాత్ ।
యస్తు సుప్తమైత్రే చైత్రదుఃఖగ్రహణాపత్త్యా ఏతావన్తం కాలం దుఃఖం నావేదిషమితి పరామర్శవిరోధ ఉక్తః, తన్న; సాక్షిణః సర్వజీవసాధారణ్యేఽపి తత్తజ్జీవచైతన్యాభేదేనాభివ్యక్తస్య తత్తద్దుఃఖాదిభాసకతయా అతిప్రసఙ్గాభావాత్ । యచ్చ సుఖాదేః స్వానన్తరభావ్యవిద్యావృత్తిప్రతిఫలితచిద్వేద్యత్వే జ్ఞాతైకసత్త్వాయోగ ఇతి, తన్న; మానసత్వవాదిమతేఽప్యస్య సమానత్వాత్ । నహి తన్మతే జ్ఞాతైకస్థితికత్వాతిరిక్తం జ్ఞాతైకసత్త్వమస్తి; దుఃఖాదిసమసమయోత్పన్నవృత్త్యాపి జ్ఞాతైకసత్త్వోపపత్తేశ్చ । తస్మాత్ జ్ఞానానన్దైకరూపమద్వితీయం నిత్యం సాక్షి చ బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ బ్రహ్మణో జ్ఞానత్వానన్దత్వాద్వితీయత్వనిత్యత్వసాక్షిత్వోపపత్తిః ॥

అథ బ్రహ్మణోఽభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వోపపత్తిః

నను–నిర్విశేషం చేత్ బ్రహ్మ, కథం తదేవ నిమిత్తముపాదానమితి అభిన్ననిమిత్తోపాదానకత్వం జగతః ? వికారవత్కారణస్యైవోపాదానత్వాత్ , బ్రహ్మణోఽవికారత్వాత్ , అన్యథా ‘నిర్వికారో హరః శుద్ధ' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాపత్తేరితి చేన్న; పరిణామితయోపాదానత్వాభావేఽపి వివర్తాధిష్ఠానతయోపాదానత్వసంభవాత్ ।
వివర్తాధిష్ఠానత్వం చ వివర్తకారణాజ్ఞానవిషయత్వమేవ । తదుక్తం వార్తికకృద్భిః--‘అస్య

ద్వైతేన్ద్రజాలస్య యదుపాదానకారణమ్ I అజ్ఞానం తదుపాశ్రిత్య బ్రహ్మ కారణముచ్యతే II'
ఇతి I నచోపాదానలక్షణాభావ; ఆత్మని కార్యజని హేతుత్వస్యైవ ఉపాదానలక్షణత్వాత్ , తస్య
చ పరిణామ్యపరిణామ్యుభయసాధారణత్వాత్ I నను బ్రహ్మైవోపాదానముతాజ్ఞానమపి, ఆద్యే
సత్యోపాదానత్వే సత్యత్వాపత్త్యా అజ్ఞానోపాదానకత్వకల్పన విరోధః, ద్వితీయే
సూత్రద్వయస్య రజ్జుం ప్రతీవ బ్రహ్మాజ్ఞానయోః సమప్రాధాన్యేన వా ఉపాదానత్వమ్
నిర్వికారశ్రుతిస్తు కేవలబ్రహ్మపరేతి వివక్షితం, ఉత మాయాశక్తిమద్బ్రహ్మ ఉపాదానమ్
నిర్వికారస్తుతిస్తు తదనుపరక్తబ్రహ్మవిషయేతి వివక్షితమ్ , ఉత మాయాద్వారా బ్రహ్మ
కారణమ్ అంశురివ తన్తుద్వారా పటం ప్రతి, నిర్వికారశ్రుతిస్తు అద్వారకవికారనిషేధికేతి
వివక్షితమ్ I నాద్యః; ఉభయోః సమతయైవ వికారిత్వేన బ్రహ్మణో విశిష్య
నిర్వికారత్వోక్త్యయోగాత్, సితాసితసూత్రారబ్ధపటే సితాసితత్వవజ్జగతి
పారమార్థికత్వానిర్వచనీయత్వయోరాపాతాత్ , బ్రహ్మస్వభావస్య పారమార్థికత్వస్య
ఉపాదేయధీమాత్రస్థత్వే అవిద్యాస్వభావస్యానిర్వాచ్యత్వస్యాపి ధీమాత్రస్థత్వాపాతాత్,
తన్మాత్రోపాదానకత్వస్య తత్తత్సత్త్వప్రయోజకత్వే అనిర్వాచ్యత్వస్యాప్యభావప్రసఙ్గాత్,
తన్మాత్రోపాదానకత్వాభావాత్ I ద్వితీయే బ్రహ్మణో మాయాఖ్యహేతూపరాగమపేక్ష్య వికారిత్వే
మృదాదివత్ పరిణామిత్వాపత్తిః, విశిష్టస్య బ్రహ్మత్వే నిర్వికారశ్రుతివిరోధః, అబ్రహ్మత్వే
బ్రహ్మణః కారణత్వాసిద్ధిః, విశిష్టస్య
మృదాదివద్ధర్మిసమసత్తాకరూపాన్తరాపత్తిరూపపరిణామాద్వివర్తమతహానిశ్చ I
నచవిశిష్టాపేక్షయా పరిణామత్వం శుద్ధాపేక్షయా వివర్తత్వమితి వాచ్యమ్; శుద్ధేఽపి
వివర్తార్థమారోపిత వికారస్యావశ్యకత్వేన నిర్వికారశ్రుతేః తత్పరత్వాభావప్రసఙ్గాత్ I తస్యా
విశేష్యే తాత్త్వికవికారాభావపరత్వే విశిష్టే వికారోక్త్యయోగః; తత్త్వతో నిర్వికారే
ఆరోపితవికారావిరోధాత్ I న తృతీయః; అంశోస్తన్తుం ప్రతీవ బ్రహ్మణో మాయాం
ప్రత్యుపాదానత్వాభావాదితి చేన్న; ఉభయాపరిణామిత్వేన తయోః కారణత్వాఙ్గీకారాత్ I న చ
తత్పక్షోక్తదోషావకాశః; ఉభయోః పరిణామితయా కారణత్వానఙ్గీకారాత్I కింత్వజ్ఞానస్యైవ I అత
ఏవాసాధారణ్యేన నిర్వికారత్వమపి I న హ్యవిద్యాసాహిత్యేఽపి బ్రహ్మ పరిణమతే, కింతు
వివర్తత ఇతి I న చావిద్యాపరిణామత్వేఽపి సత్యత్వాపత్తిః;
పరిణామ్యుపాదానసమసత్తాకత్వరూపస్య సత్యత్వస్య పరిణామత్వనిర్వాహకత్వాత్ ,
బ్రహ్మసమసత్తాకత్వాభావేన తదపేక్షయా పరిణామత్వాభావాత్ ,
స్వసమానసత్తాకవికారాహేతుతయా నిర్వికారత్వోపపత్తేశ్చ I న చ సత్యోపాదానత్వే
సత్యత్వాపత్తిః; పరిణామ్యుపాదానధర్మాణామేవ మృత్త్వసువర్ణత్వాదీనాం
కార్యేఽన్వయదర్శనాత్ సత్యోపాదానత్వేఽప్యసత్యత్వోపపత్తేః I న చ
సత్యాసత్యధ్యమానుగతధ్యామత్వస్యేవ సత్యాసత్యానుగతోపాదానత్వస్యైకస్యాభావ ఇతి
వాచ్యమ్; స్వనిష్ఠకార్యజని హేతుత్వస్యోక్తత్వాత్ I నహి సత్యాసత్యత్వవైధర్మ్య సాధర్మ్యవిరోధి;
అన్యథా కించిద్వైధర్మ్యస్యైవ సాధర్మ్యవిరోధిత్వే సాధర్మ్యకథోచ్ఛేదాపత్తేః,
అనాభాసవిషయసంస్కారజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదేరాభాసానాభాససాధారణస్య దృష్టాన్తేఽపి

సత్త్వాచ్చ । నను అవిద్యోపాదానత్వకల్పనా న యుక్తా; బ్రహ్మణ ఏవ రూప్యాకాశాద్యుపాదానత్వసంభవాత్ , అవిద్యాన్వయవ్యతిరేకస్య నిమిత్తతామాత్రేణాన్యథాసిద్ధేరితి-చేన్న; ఘటకుణ్డలాదేః పరిణామ్యపేక్షాదర్శనేన గగనాదావజబోవిద్యాయాః పరిణామ్యుపాదానత్వస్యావశ్యకత్వాత్ । న చ సత్యస్య రూప్యాదేః సత్యరూపాపత్తిమత్పరిణామ్యపేక్షా నాస్తీతి న సర్వత్రోపాదేయే తదపేక్షానియమ ఇతి - వాచ్యమ్; స్వవిషయకాజ్ఞానానపేక్షస్య తద్భావ ఇత్యేవ సత్యరూపాపత్తిపదేన వివక్షితత్వాత్। నహి బ్రహ్మజ్ఞానస్య రూప్యాదిభావాపత్తౌ స్వవిషయకాజ్ఞానం వ్యవధాయకమస్తి । కిం చ వికారిత్వేనాప్యవిద్యాయా ఉపాదానత్వకల్పనమ్ । న చ–బ్రహ్మణ ఏవాతాత్త్వికవికారసంభవాత్ న తత్కల్పనమితి వాచ్యమ్ ; తద్విషయకాజ్ఞానపరిణామత్వవ్యతిరేకేణ వికారే అతాత్వికత్వానిర్వాహాత్ । కిం చ కార్యాపేక్షితస్వసమానసత్తాకోపాదానత్వేనాప్యవిద్యోపాదానత్వమ్ । సమానసత్తాకత్వం చ రూప్యస్థలే సత్త్వద్వైవిధ్యేన వా బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వరూపప్రాతిభాసికత్వమాదాయ వోపపద్యతే । తస్మాద్రూప్యతత్తాదాత్మ్యయోరవిద్యావికారత్వేఽపి ఇదమో రూప్యరూపాపత్తిరూపో వికారః కథమ్ ? ఇదం రూప్యరూపమాపన్నమితి అప్రతీతేః, ఆరోపితస్యారోపం వినా అయోగాదితి-నిరస్తమ్; రూప్యాకారపరిణతాజ్ఞానాధిష్ఠానచైతన్యావచ్ఛేదకమాత్రతయేదమో రూప్యాపత్తేరనఙ్గీకారాత్ । యత్తు కిమిదముపాదానత్వం రూపాన్తరాపత్తిప్రతీతిం ప్రతి విషయత్వం వా, రూపాన్తరాభేదధీవిషయత్వం వా, కార్యాభేదధీవిషయత్వం వా । నాద్యః; అసిద్ధేః, ‘శుక్తీ రూప్యభావమాపన్నా బ్రహ్మాకాశభావమాపన్న మి’త్యప్రతీతేః। న ద్వితీయః; తత్త్వంపదార్థయోః క్షీరనీరయోర్ముణ్డగోత్వయోశ్చోపాదానోపాదేయతాపత్తేః । న తృతీయః; సదృశే సన్నిహితే నిమిత్తేఽపి కార్యాభేదభ్రమసంభవేనావ్యాప్తేరితి, తదనుక్తోపాలమ్భనతయా అపాస్తమ్ । యదపి భ్రమాధిష్ఠానత్వేన బ్రహ్మణో నోపాదానత్వమ్ , అతీతాసతోరనుపాదానయోరపి భ్రమాధిష్ఠానత్వదర్శనాత్, భ్రమాధిష్ఠానేఽపి శుక్త్యాదావుపాదానత్వావ్యవహారాచ్చేతి, తన్న; చైతన్యస్యైవాధిష్ఠానత్వేనాతీతాదేరనధిష్ఠానత్వాత్ । కించ నహి వ్యవహారాభావమాత్రేణ వస్తువ్యతిరేకః; వృక్షాదిషు పృథివీతి వ్యవహారాభావేఽపి పృథివీత్వసత్త్వాత్ । యత్తు మాయోపాదానమీశ్వరో నిమిత్తం, శుద్ధం బ్రహ్మాధిష్ఠానమితి పక్షే అభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వాభావేన త్వన్మతే తదర్థస్య ప్రకృత్యధికరణాదేరనుపపత్తిరితి, తన్న; ఏకస్యైవావిద్యోపహితత్వేనోపాదానత్వస్యావిద్యాపరిణామేచ్ఛాకృత్యాద్యాశ్రయత్వేన నిమిత్తత్వస్యాపి సంభవాత్ ॥

॥ ఇతి అద్వైతసిద్ధౌ బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వోపపత్తిః ॥

అథ బ్రహ్మణో విశ్వకర్తృత్వోపపత్తిః

నను–ఏవం కులాలాదివదుపాదానగోచరప్రయత్నాదిమత్త్వం కర్తృత్వముక్తం స్యాత్ , తచ్చ కార్యస్య కల్పితత్వే న ఘటతే; కులాలాదేరకల్పితం ప్రత్యేవ కర్తృత్వదర్శనాత్ , కల్పితం చ

రూప్యాదికం ప్రతి భ్రాన్తస్యాన్యస్య వా కర్తృత్వాదర్శనాచ్చేతి - చేన్న;
కులాలకార్యఘటాదావప్యకల్పితత్వస్యాసమ్ప్రతిపత్తేః, రూప్యాదేరప్యకర్తృకత్వాసిద్ధేశ్చ, తత్రాపి సాక్షిణ ఏవ కర్తృత్వాత్ , నహ్యదర్శనమాత్రేణ కర్త్రపలాపః; త్వన్మతేఽపి సర్వజ్ఞకర్తురసిద్ధ్యాపత్తేః । ఏతేనాధిష్ఠానత్వం న కర్తృత్వమ్ , ఏవం సత్యతిరిక్తోపాదానత్వాభావేన కర్తృత్వోపాదానత్వయోః సామానాధికరణ్యోక్త్యయోగాత్ , నాపి భ్రాన్తవదధ్యాసద్రష్టృత్వమ్ ; భ్రాన్తస్య ప్రేక్షాపూర్వకమారోపితకర్తృత్వస్యాభావాత్ । నాపి మాయావివద్వ్యామోహకత్వమేవ కర్తృత్వమ్ । వ్యామోహనీయజీవాదర్శనే వ్యామోహకత్వాభావాత్ , తద్దర్శనే భ్రాన్త్యాపత్తేః, వ్యామోహకత్వస్యాప్యారోపితత్వేనాన్యోన్యాశ్రయాచ్చ, 'నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తిశ్రుత్యనుపపత్తేశ్చ । నహి మాయావీ జగదాదికం కరవాణీతిసఙ్కల్ప్య కరోతి, కిం తు దర్శయానీతి సఙ్కల్ప్య దర్శయతి । పక్షత్రయేఽపి జన్మాదిసూత్రేఽర్థలబ్ధసార్వఇయాదిస్ఫురణార్థ శాస్త్రయోనిత్వాదితి సూత్రమితి యత్ పరమతం, తద్భఙ్గః స్యాత్ , భ్రమాధిష్ఠానత్వాదినా సార్వజ్ఞ్యాలాభాత్ । నాప్యుపాదానగోచరప్రయత్నాదిమత్త్వమ్, కల్పితం ప్రతి తదయోగాత్ । తస్మాత్ 'అధిష్ఠానే తథా భ్రాన్తే భ్రామకే చ న కర్తృతా । లౌకికీ కృతిమత్తా తు న దృష్టా కల్పితం ప్రతీ'తి నిరస్తమ్; అభిమతచతుర్థపక్షస్య సమర్థితత్వాత్ । యత్తూక్తం తృతీయపక్షే వ్యాముగ్ధజీవద్రష్టృత్వే భ్రాన్తత్వాపత్తిరితి, తద్భూషణమేవ; భ్రాన్తిజ్ఞస్యాభ్రాన్తత్వాత్ । యదపి మాయావినః సఙ్కల్పపూర్వకకర్తృత్వాదర్శనేన వ్యాకరవాణీతి శ్రుత్యనుపపత్తిరితి, తన్న; తాదృశసఙ్కపాదర్శనస్య మాయావిన్యసంప్రతిపత్తేః । యదప్యుక్తం జన్మాదిసూత్రార్థసిద్ధసార్వజ్ఞస్ఫోరకం 'శాస్త్రయోనిత్వాది'తి సూత్రమితి పరమతభఙ్గః స్యాదితి, తన్న; మాయావిత్వేఽపి స్రక్ష్యమాణమాయికవిశ్వాకారమాయాసత్త్వాంశపరిణామాధారతయా సార్వజ్ఞ్యలాభాత్ । తస్మాత్ బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ బ్రహ్మణో విశ్వకర్తృతోపపత్తిః ॥

అథ బ్రహ్మణోఽభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వే ప్రమాణోపపత్తిః

'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి 'జనికర్తుః ప్రకృతి'రితి సూత్రప్రకృత్యర్థవిహితపఞ్చమీశ్రుత్యా 'యత్ ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీ'తి స్థితిలయాధారత్వలిఙ్గాచ్చోపాదానత్వసిద్ధిః, 'తదైక్షత వ్యాకరవాణీతి ఈక్షణాద్యాధారతయా కర్తృత్వసిద్ధిశ్చ । అథ వృత్తౌ 'పుత్రాత్ ప్రమోదో జాయత' ఇత్యాదావనుపాదానేఽపి పఞ్చమీదర్శనాత్ ప్రకృతిపదం హేతుమాత్రపరమిత్యుక్తమ్, న్యాసేఽపి ఇమేవాశ్రిత్య 'అసతి ప్రకృతిగ్రహణే ఉపాదానస్యైవాపాదానసంజ్ఞా స్యాత్, ప్రత్యాసత్తేః, నేతరస్య । ప్రకృతిగ్రహణాత్ కారణమాత్రస్య భవతీతి ప్రకృతిపదమనుపాదానేఽపి అపాదానసంజ్ఞాసిద్ధ్యర్థమి'త్యుక్తమ్ , మహాభాష్యేఽపి 'అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ । గోలోమాజలోమావిలోమభ్యో దూర్వా

జాయన్తే అపక్రామన్తి తాస్తేభ్య' ఇత్యాదినా లోమాదీనాం దూర్వాదీన్ ప్రత్యవధిత్వాత్ 'ధ్రువమపాయేऽపాదానమి'త్యనేనైవాపాదానసంజ్ఞాసిద్ధేః ఇదం సూత్రమనారమ్భణీయమితి సూత్రం ప్రత్యాఖ్యాతమ్ I కైయటేऽపి అపక్రమణావధిత్వే లోమాదిషు కార్యస్య ప్రతీతిర్న సంభవతీతి ఆశఙ్కయ బిలాన్నిష్క్రామతో దీర్ఘభోగస్య భోగినః అవచ్ఛిన్నతయా తత్రోపలబ్ధివత్ కార్యస్యాపి దూర్వాదేస్తత్రోపలబ్ధిరిత్యవధిత్వమేవ తత్రోపపాదితమ్ I తతశ్చ మతద్వయేऽపి 'జనికర్తుః ప్రకృతిరి'త్యనేన 'ఉపాదాన ఏవ పఞ్చమీ'తి నియమో న సిద్ధ్యతీతి I చేత్, మైవమ్ , 'పశునా యజేతే'త్యాదౌ పశుశబ్దస్య పశుమాత్రవాచకత్వేऽపి 'ఛాగస్య వపాయా' ఇతి వాక్యశేషానుసారేణ పశువిశేషపరత్వవదత్రాపి కారణమాత్రార్థత్వేऽపి ఉపాదానపరత్వోపపత్తేః, అవధిపఞ్చమీపక్షే 'శృఙ్గాచ్చర' ఇత్యాదౌ శృఙ్గాదిపదస్య నియామకాభావాత్ నిమిత్తపరత్వేऽపి ప్రకృతే నియామకసత్త్వేన నిమిత్తపరత్వాభావాత్ I అత ఏవ 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూత' ఇత్యాదావపి ప్రకృతిపఞ్చమీ, 'సచ్చ త్యచ్చాభవ'దితి వాక్యశేషేణ 'సోऽకామయతే'త్యేతచ్ఛాఖాన్తరస్థితవాక్యేన చ ప్రతీతిసామానాధికరణ్యస్య నియామకత్వాత్ I న చ – 'స తపోऽతప్యత I స తపస్తప్త్వా I ఇదం సర్వమసృజత I తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ I తదనుప్రవిశ్య I సచ్చ త్యచ్చాభవది'త్యాదిశ్రుత్యా సదాదిభవనస్య జగత్సృష్టితదనుప్రవేశానన్తరభావిత్వేన జగత్సృష్టిత్వానుపపత్తౌ పరమేశ్వరస్య సత్త్వాదిగుణాభివ్యక్తిపరత్వేన బ్రహ్మోపాదానత్వే నాస్య ప్రామాణ్యమ్, అన్యథా కథమభవదిత్యుక్తం స్యాత్ ? న హి శుక్తిః రూప్యమభవదిత్యుచ్యత ఇతి వాచ్యమ్; సదాదిభవనస్యైవ జగత్సృష్టిరూపతయా తదానన్తర్యాభావాత్ , తదనుప్రవిశ్యేత్యస్య ముఖం వ్యాదాయేతివదుపపత్తేః I న చేదం సర్వమసృజతేత్యనేన పౌనరుక్త్యమ్ , నిమిత్తత్వమాత్రభ్రాన్తివ్యుదాసపరత్వాత్ I యచ్చ శుక్తిః రూప్యమభవదిత్యనుభవాదశనముక్తం, తచ్ఛుక్తేరనుపాదానత్వప్రయుక్తమితి తదదర్శనస్యానుదాహరణత్వాత్ I న చ మూర్తామూర్తప్రపఞ్చస్య సత్త్యత్పదాభ్యామేవోక్తత్వేన నిరుక్తాదిపదవైయర్థ్యమితి–శఙ్క్యమ్; సంగ్రహవివరణరూపతయోపపత్తేః I నను-'సోऽకామయత బహు స్యామి'తి వాక్యం న సృజ్యసాహచర్యమాహ యేన తత్సామానాధికరణ్యమీశ్వరస్య ప్రతీయతే కింతు పరమేశ్వరస్య 'అజాయమానో బహుధా విజాయతే యదేకమవ్యక్తమి'త్యాదిశ్రుతిసిద్ధతత్తదనన్తపదార్థప్రేరకానన్తరూపైర్బహుభావసఙ్కల్పమాహ I న చ స్వస్యానన్తరూపైర్బహుభావం సఙ్కల్ప్య 'ఇదం సర్వమసృజతే'తి జగత్సర్జనానుపపత్తిః; నియామకరూపైర్బహుభావస్య నియమ్యసాపేక్షత్వాత్ , నియమ్యం సర్వం సృష్ట్వా నియామకరూపైః ప్రవేశోక్త్యుపపత్తేః I అన్యథా స్యామితి సత్త్వోక్తిర్న స్యాత్ , సృష్టేః ప్రాగన్తఃకరణాభావేన తద్విశిష్టాహమర్థాభావేన ఉత్తమపురుషానుపపత్తిశ్చ స్యాదితి-చేన్న, స్యామిత్యనేన సుఖీ స్యామిత్యాదివత్ భావిసత్త్వోక్తౌ I తదనుపపత్త్యసంభవాత్ I అన్యథా సఙ్కల్పవిషయత్వానుపపత్తేః, సిద్ధే ఇచ్ఛావిరహాత్ I ఇదమేవ చ బహుపదస్య సృజ్యపరత్వే వినిగమకమ్ నియామకరూపాణాం చ తవాపి మతే ఈశ్వరాభిన్నతయా

సిద్ధత్వాత్ । తథా చేచ్ఛాయా నియమ్య ఏవ త్వన్మతేఽపి పర్యవసానాత్ । తథా చేచ్ఛాయాస్తేజఃప్రభృతివిషయత్వేన బహు స్యామితి సఙ్కల్ప్య తేజఃప్రభృతిసర్జనం గురుః స్యామితి సఙ్కల్ప్య శిష్యసంపాదనాదివదితి నిరస్తమ్ ।
యచ్చోక్తముత్తమపురుషానుపపత్తిరితి, తన్న; తాదృశావిద్యాపరిణామవిశిష్టే అహమితి ప్రయోగసంభవేన ఉత్తమపురుషోపపత్తేః । ఏవమేవ 'తదైక్షత బహు స్యామి'త్యాద్యత్ర మానం బోధ్యమ్ । నను చ–యత్తేజఃప్రభృతి సృజ్యం, తదాత్మనా హి త్వయా బహుభావో వాచ్యః, తేషాం తు తేజఆదీనామీక్షితృత్వస్రష్టృత్వదేవతాత్మత్వశ్రవణాత్తాని చేతనాని, న చ చేతనం ప్రత్యుపాదానం నామేతి - చేత్, సత్యమ్; సృజ్యానామీక్షితృత్వాద్యసంభవేన ఈక్షణాదికర్తృప్రతిపాదకతేజఆదిపదైస్తేజ ఆద్యవచ్ఛిన్న ఆత్మా బోధ్యతే । పూర్వపూర్వకార్యావచ్ఛిన్నస్య తస్యైవోత్తరోత్తరకార్యనిమిత్తత్వాత్ । తథా చావచ్ఛేదకే తేజఆదౌ న చైతన్యనిబన్ధనదోషావకాశః। 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ । తతో వై సదజాయత । తదాత్మానం స్వయమకురుతే'త్యాద్యప్యుక్తార్థే ప్రమాణమ్ । న చాత్మనః కరణే అకురుతేతి సత్త్వోక్త్యనుపపత్తిః; ఆకాశాద్యాత్మనా క్రియమాణత్వేఽపి స్వరూపేణ సత్త్వోపపత్తేః । ఏతదర్థమేవాత్మానమాకాశాద్యాత్మనా అకురుతేత్యశ్రూయమాణోఽప్యర్థః కల్ప్యతే । ఏవం 'తదాత్మానం సృజామ్యహమి'త్యాదిస్మృతిషు ధర్మస్థాపకశరీరాద్యాత్మనేతి వ్యాఖ్యేయమ్ । న చ - 'తతో వై సదజాయతేతి తచ్ఛబ్దోపాత్తబ్రహ్మణః ప్రపఞ్చోత్పత్తేః ప్రాక్ సిద్ధత్వాత్తదాత్మానమితి వ్యర్థమితి - వాచ్యమ్ ; నిమిత్తత్వే పూర్వవాక్యేన లబ్ధేఽపి ఉపాదానత్వబోధనేనాస్యాపి సఫలత్వాత్ । నను – యదుక్తం బ్రహ్మణ్యేవ సృష్టిలయశ్రవణాత్ బ్రహ్మోపాదానమితి, తన్న; ఊర్ణనాభౌ తన్తునిమిత్తే తన్తులయస్య దర్శనాత్ , తత్ర హి యథా పుత్రం ప్రతి పితృదేహధాతోరుపాదానత్వేఽపి న పితా తదుపాదానమ్, కింతు నిమిత్తమాత్రమ్, తథా ఊర్ణనాభిధాతోస్తదుపాదానత్వేఽపి తస్య నిమిత్తత్వమేవ, బ్రహ్మణోఽపి ఊర్ణనాభివదేవ సంహర్తృత్వస్య యథోర్ణనాభిరిత్యాదినా శ్రవణాచ్చేతి – చేన్న; యద్యప్యూర్ణనాభేర్న తన్తూపాదానత్వమ్ ; తస్మిన్నష్టేఽపి తన్తూపలమ్భాత్, కింతు భుక్తాహారస్యైవ; తథాపి తత్ర న తన్తోర్లయః, కింతు బహిష్ఠస్యాన్తఃప్రవేశమాత్రమ్ । అత ఏవ 'యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చే'త్యుక్తమ్ । న చ – బ్రహ్మణస్తన్న్యాయేన సంహర్తృత్వోక్త్యా తద్వదేవ తదస్త్వితి వాచ్యమ్; 'తజ్జలాని'త్యాదినా తత్ర లయశ్రవణాత్, తిరోభావమాత్రే చ తస్య నిదర్శనత్వాత్ , సర్వసామ్యస్య దృష్టాన్తత్వాప్రయోజకత్వాత్ । 'తద్భూతయోనిమి'తి యోనిశ్రుత్యా చోపాదానత్వమ్ । న చ 'యోనిష్ట ఇన్ద్ర సదనే'త్యాదౌ నిమిత్తేఽపి యోనిశబ్దప్రయోగాత్ న తేనోపాదానతాసిద్ధిః; 'ముఖ్యస్తు శబ్దస్వరసాది'తి న్యాయేన కదాచిదన్యత్ర కథఞ్చిన్నిమిత్తే ప్రయోగేఽపి ఔత్సర్గికముఖ్యార్థత్యాగస్య ప్రకృతేఽయోగాత్ । ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానశ్రుతిరప్యుపాదానత్వే మానమ్ । యథా చ న సాదృశ్యప్రాధాన్యాభ్యాముపపత్తిస్తథోక్తం ప్రాక్ । "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'తి సామానాధికరణ్యశ్రుతిరపి తత్ర మానమ్ । న చ - 'సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వ' ఇతి స్మృత్యాఽన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాన్న తత్ర మానతేతి-వాచ్యమ్ ; అధిష్ఠానతయా సర్వవ్యాపిత్వస్య

సర్వేశబ్దప్రయోగనిమిత్తత్వాత్ , అన్యథా ఆకాశేఽపి సర్వపదప్రయోగాపత్తేః । అనుపాదానత్వే ప్రకృత్యధికరణవిరోధాపత్తేశ్చ ఉపాదానత్వమ్ । శ్రుత్యనుగృహీతానుమానమప్యత్ర వివరణోక్తమధ్యవసేయమ్ । తథా హి - 'మహాభూతాని, సద్వస్తుప్రకృతికాని, సత్స్వభావానురక్తత్వే సతి వివిధవికారత్వాత్ , మృదనుస్యూతఘటాదివది'తి । న చ వివర్తమతే ఉపాదానత్వానుపపత్తిః, సత్ప్రధానప్రకృతికత్వేనార్థాన్తరతా వా; ఆదావేవ తదుపాదానత్వస్య స్థాపితత్వాత్ , ప్రకృతేః సత్త్వాభావస్య ప్రసాధితత్వేనార్థాన్తరానవకాశాచ్చ । న చ 'ఖణ్డో గౌర్ముణ్డో గౌరి'తి గోత్వానురక్తఖణ్డాదౌ వ్యభిచారః; తదనురక్తత్వే సతి తద్వికారత్వాదిత్యత్ర తాత్పర్యాత్, సదతిరిక్తగోత్వాద్యనభ్యుపగమాచ్చ । అత ఏవ 'సన్ ఘట' ఇతివదత్రేదానీమసన్ ఘటః అసన్నృశృఙ్గమిత్యాదిప్రతీత్యనుసారేణ ఘటనృశృఙ్గాదేరసదుపాదానత్వాపత్తిరితి-నిరస్తమ్ । నాపి బ్రహ్మ, న ద్రవ్యోపాదానమ్, చేతనత్వాచ్చైత్రవత్ , జగన్నానన్దప్రకృతికమ్ , తత్స్వభావాననురక్తత్వాత్ , యత్ యత్స్వభావాననురక్తం తత్ న తత్ప్రకృతికం, యథా ఘటస్వభావాననురక్తం పటాది న ఘటోపాదానకమిత్యాదినా సత్ప్రతిపక్షత్వమ్, వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరాపాతప్రతీత్యా సామ్యేఽపి శ్రుత్యనుగ్రహేణ స్థాపనాయా బలవత్త్వాత్ । ద్వితీయానుమానే కపాలస్వభావాననురక్తే ఘటే వ్యభిచారః; 'కపాలం ఘట' ఇత్యప్రతీతేః, న చ మృత్త్వేన తదనురక్తత్వమస్తీతి - వాచ్యమ్; సత్త్వేనాత్రాప్యనురక్తత్వస్య సమానత్వాత్ । ఏవం చ జగదభిన్ననిమిత్తోపాదానకమ్ , ప్రేక్షాపూర్వకజనితకార్యత్వాత్సుఖదుఃఖాదివదిత్యభిన్ననిమిత్తోపాదానం బ్రహ్మ సిధ్యతి । న చ వ్యర్థవిశేషణత్వమ్ ; ప్రేక్షాపూర్వకత్వాత్ కార్యత్వాదితి హేతుద్వయే తాత్పర్యాత్ । న చ త్వన్మతే దుఃఖాదీనామన్తఃకరణోపాదానకత్వేన సాధ్యవైకల్యమితి వాచ్యమ్; అస్మన్మతే అన్తఃకరణస్య పరిణామ్యుపాదానత్వేఽపి అన్తఃకరణరూపేణ పరిణతాజ్ఞానాధారతయా వివర్తోపాదానత్వస్యానపాయాత్, కార్యత్వాదితి హేతౌ సర్వకార్యనిమిత్తకాలఘటసంయోగస్య ఉభయవాదిసంప్రతిపన్నస్య దృష్టాన్తస్య లాభాచ్చ । న చ జగదుపాదానం, న కర్తృ, ద్రవ్యోపాదానత్వాత్ , మృద్వత్ , జగత్కర్తా వా న ద్రవ్యోపాదానమ్, కర్తృత్వాత్ , కులాలాదివదిత్యాదినా సత్ప్రతిపక్షత్వమ్ ; శ్రుతివిరోధేన హీనబలత్వాత్ , ఆద్యేఽనుమానే జడత్వస్య ద్వితీయానుమానే సర్వానన్తర్యామిత్వస్య చోపాధిత్వాత్ , బాధోన్నీతతయా పక్షేతరత్వేఽపి దోషత్వాత్ । తస్మాజ్జగదుపాదానం బ్రహ్మ కర్తృ చేతి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ బ్రహ్మణో జగదభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వే ప్రమాణోపపత్తిః ॥

అథ బ్రహ్మణః స్వప్రకాశత్వలక్షణోపపత్తిః

నను పరిణమమానావిద్యాధిష్ఠానత్వేనోపాదానత్వం వాచ్యమ్ , అధిష్ఠానత్వం తు నావేద్యస్య; తద్వేదనార్థం ప్రమాణాపేక్షాయామన్యోన్యాశ్రయాత్ । న చ–స్వప్రకాశతదపేక్షమేవాధిష్ఠానత్వమితి–వాచ్యమ్; స్వప్రకాశ తాయా వక్తుమశక్యత్వాత్ । తథా హి - కిమిదం స్వప్రకాశత్వం ? వృత్త్యవ్యాప్యత్వం వా, ఫలావ్యాప్యత్వం వా, అవేద్యత్వే

సత్యపరోక్షవ్యవహారవిషయత్వం వా, తద్యోగ్యత్వం వా, తద్యోగ్యత్వాత్యన్తాభావానధికరణత్వం వా । నాద్యః; బ్రహ్మణోఽప్యావరణభఙ్గాయ చరమవృత్తివ్యాప్యత్వాత్ , న ద్వితీయః; అతీతాదౌ నిత్యాతీన్ద్రియే చాతివ్యాప్తేః । న తృతీయః; సుషుప్త్యాదౌ వ్యవహారాభావేనావ్యాప్తేః । న చతుర్థః; యోగ్యత్వరూపధర్మస్య మోక్షకాలేఽభావేన తదా బ్రహ్మణ్యవ్యాప్తేః । నాపి పఞ్చమః; అనధికరణత్వస్యాపి ధర్మత్వేన మోక్షదశాయాం తస్యాప్యభావేనావ్యాప్తేః । అత ఏవ న తాదృగనధికరణత్వోపలక్షితమపి తత్ ; తస్యాపి ధర్మత్వే ముక్తావభావాదితి-చేన్న; పఞ్చమపక్షస్యైవ క్షోదసహత్వాత్ । న చ మోక్షేఽవ్యాప్తిః, అనధికరణత్వస్య స్వరూపతయా తదాపి సత్త్వాత్ । న చ స్వరూపత్వే లక్షణత్వానుపపత్తిః; త్వన్నయే బ్రహ్మభిన్నానన్దాదౌ గుణత్వవ్యవహారవత్ స్వరూపభూతేఽప్యనధికరణత్వే లక్షణత్వవ్యవహారాత్ । న చ–త్వన్మతే యోగ్యత్వమపి బ్రహ్మణి మిథ్యేతి తదత్యన్తాభావోఽపి వాచ్యః, తథాచ కథం తదత్యన్తాభావానధికరణత్వమితి వాచ్యమ్ ; యోగ్యత్వవిరోధ్యత్యన్తాభావస్య వివక్షితత్వాత్ , స్వాశ్రయనిష్ఠాత్యన్తాభావస్య మిథ్యాత్వప్రయోజకస్య స్వాశ్రయనిష్ఠత్వేనైవావిరోధిత్వాత్ । యద్వా - వ్యావహారికాత్యన్తాభావో వివక్షితః, బ్రహ్మణి చ యోగ్యతాత్యన్తాభావస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన తాత్త్వికత్వాత్ । నాప్యవేద్యత్వానిరుక్తిః, ఫలావ్యాప్యత్వస్యైవ తత్త్వాత్ , ఆవరణభఙ్గే చిత ఏవ ఫలత్వాత్ । న చ–ఏవం ఘటాదేరపి వృత్తివేద్యతయా ఫలవిషయత్వాభావాత్ రూప్యసుఖాదేరపి అపరోక్షవ్యవహారయోగ్యతయా విశిష్టలక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితి - వాచ్యమ్; ఘటాదౌ ఫలవ్యాప్యత్వస్య సమర్థితత్వాద్రూప్యసుఖాదౌ సాక్షిభాస్యతయాఽపరోక్షవ్యవహారేఽపి ప్రమాణజన్యాపరోక్షవృత్తివిషయత్వాభావాత్ । తథాచ ఫలావ్యాప్యత్వసమానాధికరణతద్వత్త్వస్య పర్యవసితతయా సకలదోషనిరాసాత్ । న చ బ్రహ్మణోఽపి వృత్తిప్రతిబిమ్బితచిద్రూపఫలభాస్యత్వేనాసంభవః ; తస్య ఫలరూపత్వేన తద్విషయత్వాభావాత్ । న చ చిత్సుఖాచార్యైః తత్స్వభావస్యాపి స్ఫురణస్య తద్విషయత్వమిత్యుక్తేరసంభవః ; తస్యాచార్యవచసస్తత్ప్రయుక్తవ్యవహారవిషయతయా తద్విషయత్వోపచారనిబన్ధనత్వాత్ । అయమత్ర నిష్కర్షః– వృత్తిప్రతిబిమ్బితచిజ్జన్యాతిశయయోగిత్వం వృత్త్యా తత్ప్రతిఫలితచితా వా అభివ్యక్తాధిష్ఠానచిద్విషయత్వం వా ఫలవ్యాప్యత్వమ్ । చిజ్జన్యాతిశయశ్చ నావరణభఙ్గః నాపి వ్యవహారో వివక్షితః, కింతు భగ్నావరణచిత్సంబన్ధః । స చ ఘటాదావస్తి, నాత్మని; సంబన్ధస్య భేదగర్భత్వాత్ । ఏవముక్తచిద్విషయత్వమపి భేదఘటితం ఘటాదావస్తి, నాత్మనీతి స్థితం ప్రతికర్మవ్యవస్థాయామ్ । నాప్యపరోక్షవ్యవహారో దుర్వచః అపరోక్ష ఇతి శబ్దప్రయోగస్యైవ వివక్షితత్వాత్ । న చాలౌకికప్రత్యక్షవిషయధర్మాధర్మాదౌ తాదృశవ్యవహారయోగితయా అతివ్యాప్తిః, యోగజధర్మాతిరిక్తాలౌకికప్రత్యాసత్తేరనఙ్గీకారాత్ , తస్యాపి స్వయోగ్యవ్యవహిత ఏవ సామర్థ్యాపాదకత్వాత్ , న తు ధర్మాదౌ । తదుక్తం - 'యత్రాప్యతిశయో దృష్ట' ఇత్యాది । ఏతేన–కశ్చాయమపరోక్షవ్యవహారో నామ ? అపరోక్షజ్ఞానజన్యో వా, అపరోక్షవస్తువిషయో వా, అపరోక్ష ఇత్యాకారో వా, నాద్యః;

ధర్మాదావ పేయపరోక్ష యోగిజ్ఞానానువ్యవసాయవ్యాప్తిజ్ఞానజన్యవ్యవహారసత్త్వేనాతివ్యాప్తేః, న ద్వితీయః; వస్తున ఆపరోక్ష్యమ్ అపరోక్షజ్ఞానవిషయత్వం చేత్ , ఆత్మనోఽపి ఘటాదివత్ వేద్యత్వాపాతాత్, అపరోక్షవ్యవహారవిషయత్వం చేత్, వస్తువ్యవహారయోరాపరోక్ష్యే అన్యోన్యసాపేక్షతయాఽన్యోన్యాశ్రయాత్, న తృతీయః; నిరాకారశుద్ధబ్రహ్మవిషయస్యాఖణ్డార్థనిష్ఠవేదాన్తజన్యవ్యవహారస్యాపరోక్ష ఇత్యాకారాయోగాదితి–నిరస్తమ్ ; వ్యవహారపదేనాభివదనస్య వివక్షితత్వేన చరమవృత్తేస్తదనాకారత్వేఽపి క్షత్యభావాత్ । న చానుపలబ్ధిగమ్యతయా అవేద్యే అపరోక్ష ఇతి లోకవ్యవహారసత్త్వేనాభావేఽతివ్యాప్తిః; ప్రామాణికవ్యవహారస్య వివక్షితత్వాత్ । నను-అపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వం న తావత్సర్వాన్ ప్రతి; చైత్రాజ్ఞానే మైత్రస్య తదభావాత్ , నాపి జ్ఞానం ప్రతి; తస్యావ్యవహర్తృత్వాత్ । నాపి జ్ఞానాశ్రయం ప్రతి; జ్ఞానస్య చితోఽనాశ్రితత్వాదితి - చేన్న; ప్రమాతారం యం కంచిత్ ప్రత్యేవాపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వం వివక్షితమ్ । ప్రమాతా చాహమర్థ ఏవ సర్వసంమతః । యత్తూక్తం చైత్రస్య జ్ఞానే మైత్రస్యావ్యవహార ఇతి, తస్య చైత్రజ్ఞాననిమిత్తకో మైత్రస్యావ్యవహార ఇతి వార్థః, చైత్రజ్ఞానవిషయకో మైత్రస్యావ్యవహార ఇతి వార్థః। ఆద్యే చైత్రజ్ఞానేన మైత్రస్యావ్యవహారేఽపి స్వజ్ఞానేనైవ ఘటే బ్రహ్మణి చాపరోక్షవ్యవహారసంభవేన వ్యర్థవిశేషణత్వాసంభవయోరభావాత్ । ద్వితీయే చైత్రజ్ఞానే తాదృగ్వ్యవహారాభావేఽపి క్షత్యభావాత్ । అస్మాకమపి హి చితిరేవ స్వప్రకాశా, న తు చైత్రజ్ఞానత్వేన వ్యపదిశ్యమానవృత్త్యుపహితచిదపి; వృత్తేరస్వప్రకాశత్వాత్ । ఏవం చ సర్వప్రమాతౄన్ ప్రతి తాదృగ్వ్యవహారవిషయతాయోగ్యత్వమపి సఙ్గచ్ఛత ఏవ । నను-అవేద్యత్వే సత్యపరోక్షవ్యవహారవిషయత్వం తద్యోగ్యత్వం చ వ్యాహతమ్ , తదపరోక్షవ్యవహారే తద్విషయకస్ఫురణస్య హేతుత్వాదితి - చేన్న; అన్యత్ర తద్విషయస్య తద్వ్యవహారజనకత్వేఽపి స్ఫురణస్య స్వావిషయస్య స్వస్మిన్ వ్యవహారజనకత్వమ్, స్వభావభేదాత్ । న చ ఘటాదావపి తథైవాస్తు; తేషామస్ఫురణరూపత్వేన తద్విషయత్వం వినా నియామకాన్తరాభావాత్ , తార్కికకల్పితస్యానువ్యవసాయస్యాపి ఘటజ్ఞానజ్ఞానత్వాపేక్షయా లఘునా ఘటజ్ఞానత్వేనైవ ఘటజ్ఞానవ్యవహారహేతుత్వకల్పనాచ్చ । నను–అనవస్థాభియా స్ఫురణాన్తరానఙ్గీకారాత్ స్వస్యైవ స్వవిషయత్వమస్తు; అన్యత్ర క్లృప్తస్య తద్విషయత్వస్య నియామకస్య త్యక్తుమయుక్తత్వాత్ , అన్యథా ప్రమేయత్వస్య స్వవృత్తిత్వం వినైవ స్వత ఏవ ప్రమేయమితి వ్యవహారజనకత్వోపపత్త్యా కేవలాన్వయిత్వభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి–చేన్న; అనవస్థయా స్ఫురణాన్తరత్యాగవదభేదే భేదనియతస్య విషయివిషయభావస్యాప్యయుక్తతయా త్యాగోపపత్తేః, ప్రమేయత్వాదౌ కేవలాన్వయిత్వభఙ్గస్యేష్టత్వాత్ । న చ–ఏవం గతిరపి గ్రామ ఇవ స్వస్మిన్నపి స్వకార్యం కరోత్వితి–వాచ్యమ్ ; భేదావిశేషాత్తన్తురివ మృదపి పటం కరోత్విత్యస్యాప్యాపత్తేః । స్వభావభేదేన పరిహారశ్చ సర్వత్ర సమానః । యద్వా–చిదవిషయస్వరూపత్వమేవ స్వప్రకాశత్వమ్ ; చిదన్యస్య సర్వస్య చిద్విషయత్వాత్తుచ్ఛస్య నిఃస్వరూపత్వేన నాతివ్యాప్తిశఙ్కా । నాప్యసంభవః; స్వాత్మని వృత్తివిరోధేన ఛిదాయా

అచ్ఛేద్యత్వవత్ స్వస్య స్వవేద్యత్వాయోగాత్ । న చ–ఏవం మిథ్యాత్వానుమితేరపి అస్వవిషయత్వాపత్తిరితి వాచ్యమ్; స్వపరసాధారణస్యైకస్య విషయతానియామకస్య తత్ర సత్త్వేన విశేషాత్ । అత ఏవ యథా ఛిదాదౌ పరశుసంయోగో న స్వపరసాధారణ ఇతి స్వస్మిన్వృత్తివిరోధః, తథా ప్రకృతేఽపి । న చ తర్హి ఛిదాకార్యస్య ఛిదాయామివ చిజ్జన్యవ్యవహారస్య చిత్యనాపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; ఫలదర్శనస్యైవ ఛిదాపేక్షయా స్వభావభేదనియామకత్వాత్ । యద్వా–స్వవ్యవహారే స్వాతిరిక్తసంవిదనపేక్షత్వం స్వావచ్ఛిన్నసంవిదనపేక్షత్వం వా స్వప్రకాశత్వమ్ । న చ స్వవేద్యత్వేఽప్యుపపత్త్యా స్వాభిమతప్రకాశత్వానుపపత్తిః; స్వవేద్యత్వస్య బాధితత్వేన తదాదాయోపపత్త్యసంభవాత్ ।। నను-స్వప్రకాశత్వధర్మస్య తాత్త్వికత్వే అద్వైతవ్యాఘాతః, అతాత్త్వికత్వే అస్వప్రకాశత్వస్యైవ తాత్త్వికత్వాపత్త్యా తత్సాధకానుమానాదేర్బాధ ఇతి–చేన్న; స్వరూపత్వస్యోక్తత్వాత్ । న చ-పరేషామిదమిష్టమ్ । వేద్యత్వవిరోధిస్వరూపస్య పరైరనఙ్గీకారాత్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ బ్రహ్మస్వప్రకాశత్వలక్షణోపపత్తిః ॥

అథానుభూతిస్వప్రకాశత్వోపపత్తిః

న చ ప్రమాణాభావః; అనుభూతిత్వహేతోర్వ్యతిరేకిణ ఏవ ప్రమాణత్వాత్ । నను - అత్ర సాధ్యాప్రసిద్ధిః, న చ – వేద్యత్వం కించిన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగి, ధర్మత్వాదిత్యనుమానేన సామాన్యతః ప్రసిద్ధిరితి వాచ్యమ్; అవేద్యత్వప్రసిద్ధావపి విశిష్టసాధ్యాప్రసిద్ధేః తదవస్థత్వాత్ । న చానుభూతిత్వేనాపి తావదేవ సాధ్యమ్; వేద్యత్వస్య వృత్తివ్యాప్యత్వరూపత్వే తదభావస్య చరమవృత్తివ్యాప్యానుభూతౌ బాధాత్ , ఫలవ్యాప్యత్వరూపత్వే తు తదభావస్య మమ ఘటాదౌ తవ ధర్మాదౌ శుక్తిరూప్యాదౌ చ పక్షభిన్నే ప్రసిద్ధత్వేనాసాధారణానైకాన్తికతాపత్తేః, అస్వప్రకాశత్వరూపత్వే ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యాఽప్రసిద్ధిరేవ । కించాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం కుతశ్చిద్వ్యావర్తతే చేత్, తత్రైవ వ్యభిచారః, న చేదత్ర వ్యభిచార ఇతి–చేన్న; చిదవిషయస్వరూపత్వరూపం స్వప్రకాశత్వమనుభూతిత్వేన యదా సాధ్యతే, తదా వేద్యత్వం చిద్విషయత్వమేవ చిదన్యమాత్రవృత్తి పక్షః, అత్యన్తాభావప్రతియోగిస్వరూపత్వం సాధ్యమ్ । యథా చ వృత్తిప్రతిఫలితచిద్విషయతా ఘటాదౌ న బ్రహ్మణి, తథోపపాదితమితి నాసాధారణ్యబాధౌ । నాప్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వస్యాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వే వ్యభిచారః; అత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వస్య మిథ్యాత్వేనాత్యన్తాభావప్రతియోగిన్యేవ అత్యన్తాభావప్రతియోగితయా యన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం తస్య కేవలాన్వయిత్వాభావాత్ । న చ–ఏవం బ్రహ్మణి చిద్విషయత్వేఽపి తదత్యన్తాభావోపపత్త్యాఽర్థాన్తరం ఘటాదావప్యేవం సాధ్యసత్త్వేనాసాధారణ్యం చేతి వాచ్యమ్ ; చిద్విషయత్వవిరోధ్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వరూపస్య సాధ్యత్వాన్నార్థాన్తరాసాధారణ్యే, ఘటాదౌ తయోః సహావస్థిత్యా అవిరోధాత్, బ్రహ్మణి విరోధాత్ । న చ తర్హి విరోధిత్వాంశమాదాయ పునరప్రసిద్ధిః । వేద్యత్వం, విరోధ్యత్యన్తాభావప్రతియోగి,

అత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వాత్ , ఘటవదితి ప్రసిద్ధిసంభవాత్ । యదా తు అవేద్యత్వే సతి అపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వరూపం స్వప్రకాశత్వం పూర్వానుమానే సాధ్యం, తదా ఫలవ్యాప్యత్వరూపం వేద్యత్వం పక్షః, అపరోక్షవ్యవహారయోగ్యకించిన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం సాధ్యమ్ । తథా చాపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వసమానాధికరణావేద్యత్వస్య సామాన్యతః ప్రసిద్ధ్యా నాప్రసిద్ధవిశేషణత్వాసాధారణ్యే । అత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం కించిన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వాదివికల్పనిబన్ధనదోషః పరిహృత ఏవ । ఏతేన–అయం ఘటః, ఏతద్ఘటాన్యత్వే సతి వేద్యత్వానధికరణాన్యః, పదార్థత్వాదిత్యాదిమహావిద్యయాపి సాధ్యప్రసిద్ధిః । న చ వేద్యత్వానిరుక్తిః; చిదవిషయత్వమాత్రస్య స్వప్రకాశరూపత్వే చిద్విషయత్వస్యైవ వేద్యత్వరూపతా, ప్రథమపక్షే తు ఫలవ్యాప్యత్వమేవ వేద్యత్వమ్ । న చ తర్హ్యతీన్ద్రియాన్యత్వేనార్థాన్తరం సిద్ధసాధనం వా; అపరోక్షవ్యవహారవిషయత్వసమానాధికరణస్యైవ వివక్షితత్వాత్ । న చాయం ఘటః, ఏతద్ఘటాన్యత్వే సతి వేద్యత్వానధికరణాన్యత్వానధికరణమ్ , పదార్థత్వాదితి ప్రకరణసమతా; శ్రుత్యాదిరూపానుకూలతర్కసద్భావేన స్థాపనాయా అధికబలత్వాత్ , ప్రతిపక్షనిబన్ధనసాధ్యసన్దేహేఽపి సంశయరూపసాధ్యప్రసిద్ధేరనివారణాచ్చ । నాప్యసిద్ధిః; అనుభూతిత్వజాతేః కల్పితవ్యక్తిభేదమాదాయ శుద్ధేఽపి సత్త్వాత్ । న చ జాతేర్ధర్మిసమసత్తాకభేదవద్వ్యక్తిసాపేక్షత్వనియమః; జాత్యన్యూనసత్తాకభేదవద్వ్యక్తిసాపేక్షతయైవాతిప్రసఙ్గనిరాసే ధర్మిసమసత్తాకభేదవద్వ్యక్తిసాపేక్షత్వస్య గౌరవకరత్వాత్ , సమత్వస్యాన్యూనానతిరిక్తార్థకత్వాత్ । న చానుభావ్యాభావే అనుభూతిత్వాయోగః; కదాచిదనుభావ్యసత్త్వేనైవ తదుపపత్తేః, అన్యథా ఆసీదిత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యాననుభూతిత్వాపత్తేః । న చ–అనుభూతిత్వం విపక్షాదవ్యావృత్తమ్, అనుభూతిశబ్దవాచ్యానాత్మని సత్త్వాదితి వాచ్యమ్, అనాత్మని అనుభూతిశబ్దవాచ్యత్వస్యైవాభావాత్ , వృత్తౌ జ్ఞానపదస్యేవానుభూతిపదస్య గౌణత్వాత్ । అత ఏవ–పరోక్షానుభవస్య పక్షత్వే బాధః, అపరోక్షస్య పక్షత్వే తత్ర వ్యభిచార ఇతి–నిరస్తమ్ ; చిత్వరూపానుభూతిత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । న చాప్రయోజకత్వమ్ ; శ్రుత్యనుగ్రహసత్త్వాత్ । న చ-అపరోక్షానుభవమప్యపరోక్షతో జానామీత్యాత్మనో వేద్యత్వగ్రాహిణా ప్రత్యక్షేణ తదాత్మానమేవావేదితి శ్రుత్యా చ బాధ ఇతి వాచ్యమ్ ; ఆద్యస్య సాక్ష్యనుభవస్య వృత్తిరూపగుణానుభవవిషయత్వాత్ । న చ–జానామీతి జ్ఞప్తివిషయత్వమేవానుభూయత ఇతి వాచ్యమ్; అహమర్థస్య జ్ఞప్త్యాశ్రయత్వాయోగేన జ్ఞానపదస్య వృత్తౌ గౌణత్వాత్ , 'దుఃఖం జానామీ'త్యాదావపి దుఃఖాద్యాకారావిద్యావృత్తేరేవ వివక్షితత్వాచ్చ, ద్వితీయస్య చాహమర్థవిషయత్వాత్తదనాత్మత్వస్యోక్తత్వాత్ , శ్రుతేశ్చోపనిషజ్జన్యవృత్తిరూపవిత్తివిషయత్వావగాహితయా చిద్విషయత్వస్య ఫలవ్యాప్యత్వస్యావిషయీకరణాత్ । నాప్యనుభూతిః, స్ఫురణవిషయః,

అపరోక్షవ్యవహారవిషయత్వాత్ , ఘటవత్ , చైత్రీయానుభూతిః, చైత్రాపరోక్షవ్యవహారయోగ్యాపరోక్షజ్ఞప్తివిషయః, చైత్రాపరోక్షవ్యవహారవిషయత్వాద్ఘటవత్ , చైత్రీయానుభూతిచైత్రాపరోక్షవ్యవహారయోగ్యాపరోక్షజ్ఞప్త్యవిషయో నావతిష్ఠతే, చైత్రం ప్రత్యప్రకాశమానత్వరహితత్వాత్ , చైత్రేచ్ఛావదితి సత్ప్రతిపక్షత్వమ్ ; స్ఫురణప్రయుక్తవ్యవహారశాలిత్వరూపస్య విషయత్వస్య మయాప్యఙ్గీకారేణ సిద్ధసాధనాత్ , తదన్యస్య స్వస్మిన్వృత్తివిరోధేన బాధాత్ , జడత్వస్యోపాధిత్వాచ్చ, పరవేద్యత్వే అనవస్థానాత్ స్వవేద్యత్వస్య విరుద్ధత్వాత్ I నను–స్వస్మిన్ స్వవేద్యత్వం కథం విరుద్ధమ్ ? న తావత్స్వజనకేన్ద్రియాసన్నికృష్టత్వాత్ ; స్వాజనకత్వాద్వా; నిత్యచిద్విషయత్వస్య తద్ద్వయం వినైవ ఘటాదౌ సత్త్వాత్ , నాపి విషయవిషయిభావసంబన్ధస్య ద్విష్ఠత్వాత్ I అతీతారోపితాత్యన్తాసతాం జ్ఞానదర్శనేన తస్య ఉభయనిష్ఠత్వాత్ , నాపి క్రియాత్వకర్మత్వయోర్విరోధాత్ ; కృత్యాదివిశేషస్య కార్యత్వాదిదర్శనాత్, నాపి విషయిణో విషయత్వే కర్తుః కర్మతాపాతాత్ ; మిథ్యాత్వానుమిత్యాదేర్విషయిణ్యా ఏవ విషయదర్శనాత్ , మామహం జానామీత్యనుభవ: దర్శనేన చ తదాత్మానమేవావేదితి శ్రుత్యా చ కర్తుః కర్మత్వావిరోధాత్ I ఏవం చ పరసమవేతక్రియాఫలశాలిత్వం న కర్మత్వమ్ , కింతు క్రియావిషయత్వాదికమ్ , తచ్చాభేదేఽప్యుపపాద్యమితి–చేత్, మైవమ్ ; విషయవిషయిభావస్య సంబన్ధత్వేన భేదనియతయా స్వస్మిన్ స్వవేద్యత్వస్య విరుద్ధత్వాత్ నహ్యుక్తాతీతాదిస్థలే భేదో నాస్తి I అత ఏవ కృతిః కృత్యన్తరం ప్రతి ఇచ్ఛా ఇచ్ఛాన్తరం ప్రతి వ్యవహృతిః వ్యవహృత్యన్తరం ప్రతి అభిధా అభిధాన్తరం ప్రత్యేవ విషయః, న తు స్వాత్మానం ప్రతీతి న స్వవిషయత్వే కించిదుదాహరణమస్తి I నను గత్యాదౌ గత్యన్తరావిషయత్వేఽపి వస్తూనాం విచిత్రస్వభావత్వాత్ కృత్యాదౌ కృత్యన్తరాదివిషయత్వవత్ అనుభూతేరపి స్వవిషయత్వమస్తు, అన్యథా స్వస్మిన్ వ్యవహారజనకత్వమపి న స్యాత్, వ్యాప్తిజ్ఞానానుమిత్యాదేః స్వావిషయత్వే సర్వోపసంహారవతీ వ్యాప్తిరనుమితిమిథ్యాత్వం చ న స్యాదితి చేన్న; వ్యవహారోపపాదనార్థం స్వవిషయత్వస్వభావకల్పనాపేక్షయా స్వావిషయత్వేఽపి స్వవ్యవహారజనకత్వస్వభావత్వమేవ కల్ప్యతామ్ , లాఘవాత్ , తావతైవ తదుపపత్తేః, వ్యాప్త్యనుమిత్యాదేస్తు అవచ్ఛేదకైక్యలాభాత్తథాత్వమిత్యుక్తత్వాచ్చ I ఏవం చ క్రియాకర్మత్వవిరోధాదపి న స్వస్మిన్ స్వవేద్యత్వమ్ I మిథ్యాత్వానుమితేశ్చ న స్వకర్మతా; పరోక్షస్యాకర్మత్వాత్ I యదుక్తం కర్తురేవ కర్మత్వం, తదయుక్తమ్ ; ఉదాహృతమిథ్యాత్వానుమిత్యాదేరకర్మత్వాత్ , మామహం జానామీత్యాదౌ సాక్షిణః కర్తృత్వాదహమర్థస్య కర్మత్వాత్ తదాత్మానమిత్యాదౌ చాహమర్థస్య కర్తృత్వాచ్చిత్ కర్మ అభేదే తద్ద్వయాదర్శనాత్ I అత ఏవ న భేదఘటితకర్మలక్షణపరిత్యాగః, క్రియావిషయత్వం తు న కర్మత్వమ్ ; ఆసనాదిక్రియాయా అపి ఆధారాదివిషయత్వేన సకర్మకత్వాపత్తేః I అథ అవేద్యత్వేఽవేద్యత్వసాధకప్రమాణవేద్యత్వావేద్యత్వాభ్యాం వ్యాఘాతః, వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాయోగః, బ్రహ్మవిచారవిధివైయర్థ్యం, బ్రహ్మజ్ఞాననివృత్త్యయోగః ఇత్యాదిప్రతికూలతర్కపరాహతిరితి-చేన్న; చిదవిషయత్వం ఫలావ్యాప్యత్వం వా

అవేద్యత్వమ్ , తస్య తత్సాధకప్రమాణజన్యవృత్తివేద్యత్వేన వ్యాహత్యభావాత్ , వృత్తివిషయత్వమాత్రేణైవ వేదాన్తప్రామాణ్యవిచారవిధ్యజ్ఞాననివృత్తీనాం సంభవాచ్చ । ఏతేన–అజ్ఞాననివర్తకత్వమాత్రేణ వేదాన్తప్రామాణ్యే ఆత్మనోఽసిద్ధిప్రసఙ్గ ఇతి–నిరస్తమ్ ; ఆత్మనః స్వతః సిద్ధత్వాత్ । నను స్వత ఇత్యస్య స్వేనైవేత్యర్థే స్వవిషయకత్వాపత్తిః, ప్రమాణం వినేత్యర్థ ఉపాయాన్తరస్యానుపన్యాసేనాసిద్ధ్యాయాపత్తిః, అన్యథా నృశృఙ్గాదేరపి సిద్ధ్యాపాత ఇతి చేన్న ; మానానపేక్షసిద్ధేరేవ స్వతఃసిద్ధిశబ్దార్థత్వాత్ । న చ నృశృఙ్గాదావేవం ప్రసఙ్గః; తదసత్త్వవ్యావృత్తిఫలకప్రమాణాభావాత్ , ప్రకృతే చ వృత్తివిషయతామాత్రేణ తత్సత్త్వాత్ , సిద్ధిరూపాత్మని సిద్ధ ఇతి వ్యవహారస్య సిద్ధిప్రయుక్తవ్యవహారవిషయతయా గౌణత్వాత్ । న చైవం ముక్తౌ వేద్యాభావే విత్తిత్వానుపపత్తిః । అనుభూతిన్యాయస్యాత్రాపి సులభత్వాత్ । న చ స్వావిషయత్వే స్వవిషయకసంశయనివర్తకత్వాయోగః; స్వమహిమ్నైవ స్వధర్మిణి వ్యవహారవత్ సంశయాదివిరోధిత్వోపపత్తేః । న చాననుగమః; తవ విషయతాయామివాననుగతస్యైవ నియామకత్వాత్స్వకర్మత్వాభావేఽపి స్వనిర్వాహకతయా స్వస్మిన్ వ్యవహారాద్యుపపత్తేశ్చ । న చ స్వనిర్వాహకపదేన నిర్వహణక్రియాకర్తృత్వకర్మత్వోక్త్యా విరోధః, స్వాతిరిక్తనిర్వాహకానపేక్షత్వమాత్రేణ స్వనిర్వాహకత్వోపచారాత్ । 'స్వయం దాసాస్తపస్విన' ఇత్యాదౌ స్వాతిరిక్తదాసాభావమాత్రేణ స్వదాసత్వవ్యపదేశవత్ । న చ–స్వనిర్వాహకాధ్యయనవిధిదీపప్రభాదౌ స్వస్మిన్ కార్యకరత్వం స్వవిషయత్వేన వ్యాప్తమిత్యత్రాపి తథేతి–వాచ్యమ్ । అధ్యయనవిధావేకావచ్ఛేదకమాత్రేణాత్మాశ్రయానవకాశాత్ , దీపప్రభాదౌ స్వవిషయత్వాసిద్ధేః । తదుక్తం ఖణ్డనే –'గాఙ్కుటాదిభ్య' ఇత్యత్ర బహువ్రీహిః స్వావిషయే కుటేఽపి స్వకార్యం కరోతి । తథేహాపీతి । న చ 'ఉద్భూతావయవభేదః సముదాయః సమాసార్థ' ఇతి కైయటోక్తరీత్యా కుటఘటితసముదాయ ఏవ బహువ్రీహివిషయః స చ వైయాకరణానాం మీమాంసకానాం చ శక్త్యా అన్యేషాం లక్షణయేత్యన్యదేతత్, యథా 'చైత్రశాలీయా ఆనీయన్తా'మిత్యత్ర ఉపలక్షణస్యాపి చైత్రస్య స్వశాలాస్థస్య తచ్ఛబ్దవిషయత్వం తథా కుటస్యాపి పుటాదివదన్యపదార్థభూతసముదాయాన్తర్గతస్య బహువ్రీహివిషయత్వోపపత్తేః । తథాచ దృష్టాన్తాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్; స్వావిషయ ఇత్యస్య ఔత్సర్గికవిషయాన్యపదార్థభిన్న ఇత్యర్థకత్వమ్ । తథాచ స్వపదార్థసంబన్ధాదన్యత్రేవ స్వపదార్థేఽపి యథా తత్ర ఫలం, తథా స్వసంబన్ధాదన్యత్రేవ స్వస్మిన్నపి చిత్ఫలమిత్యత్ర దృష్టాన్తపర్యవసానాత్ । స్వవిషయవ్యతిరేకేణ సముదాయప్రయోజకరూపేణ విషయత్వేఽపి సముదాయితాప్రయోజకరూపేణావిషయత్వాత్ స్వావిషయత్వోక్తేర్వా । నను ఏతావతా స్వస్మాదన్యత్ర వ్యవహారజననే తద్విషయత్వం స్వస్మిన్ స్వాభేద ఏవేతి పర్యవసితోఽర్థః, స చాయుక్తః; పక్షాదన్యత్రైవాయం నియమ ఇత్యస్య సర్వత్ర సువచత్వాత్ , స్వాభేదే సత్యపి స్వవిషయ ఇవ స్వస్మిన్విషయత్వవ్యతిరేకేణ ద్వేష ఇచ్ఛావిరోధిత్వస్యాజ్ఞానే స్వావారకత్వస్య స్మృత్యాదిరూపపరోక్షజ్ఞానే స్వవ్యవహారజనకత్వస్య మైత్రచైతన్యే సుషుప్తౌ చైత్రచైతన్యేన పారమార్థికకాల్పనికభేదయో రాహిత్యేఽపి

తద్వ్యవహారజనకత్వస్యాదర్శనాచ్చ, ఆత్మానం జానామీత్యాత్మాభిన్నజ్ఞానే స్వవిషయత్వానుభవాచ్చేతి చేన్న; తర్హి ద్వేషాదౌ స్వాభేదేఽపి స్వవిషయత్వాదర్శనాత్ ప్రకృతేఽపి తథా స్యాత్ । అథ వ్యవహారరూపఫలదర్శనాత్ ప్రకృత ఏవ స్వాభేదస్యాన్యత్రాదృష్టమపి స్వవిషయతానియామకత్వం కల్ప్యత ఇతి చేత్, తర్హి స్వవ్యవహారరూపఫలదర్శనాదత్రైవ స్వాభేదస్య స్వకార్యజనకతానియామకత్వమ్, న ద్వేషాదౌ; తథా ఫలాదర్శనాదితి సమః సమాధిః । న చ–అత్ర గృహీతతద్విషయత్వస్య తూష్ణీం త్యాగే సర్వత్రైవం ప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్; తద్విషయత్వత్యాగబీజస్య బాధకస్య ప్రాగేవోక్తత్వాత్ , సర్వత్ర తస్యాభావాత్ । యత్తూక్తం మైత్రచైతన్య ఇత్యాది, తన్న; తదైకవిరహకాలే మైత్రచైతన్య ఇత్యస్యైవాభావాత్ , సాక్షిచైతన్యేన వ్యవహారాపాదనస్యేష్టత్వాత్ । యది చ సంస్కారాత్మనాఽవస్థితాన్తఃకరణం తదాపి భేదకమ్ , తదా భేదస్యైవ సత్త్వాచ్చ । యతూక్తమాత్మానమిత్యాది, తదపి న; అహమర్థాశ్రితవృత్తిరూపజ్ఞానవిషయత్వస్యైవ తత్రానుభవాత్ । న చ ఘటః స్వప్రకాశః, ఘటత్వాదిత్యాభాససామ్యమ్ ; ప్రయోజకత్వపరిహారేణ పరిహృతత్వాత్, ఘటే స్ఫురణాభేదతద్విషయత్వయోరభావే వ్యవహారాభావప్రసఙ్గేన సామ్యాభావాచ్చ । నను- అనుభూతిపదేన వృత్తేః పక్షత్వే బాధః, తదన్యస్యాశ్రయాసిద్ధిరితి-చేన్న; వృత్తేర్జడతయా అప్రకాశత్వే ప్రకాశత్వం యత్ర విశ్రామ్యతి తస్యైవ పక్షత్వాత్ , ప్రతికర్మవ్యవస్థాయామేవ వృత్త్యతిరిక్తానుభవస్య సాధనాచ్చ । ఏవం చ త్వదీయాపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వజ్ఞానం, త్వదీయాపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వే సతి వేద్యత్వానధికరణం, జ్ఞానత్వాత్ , మదీయజ్ఞానవత్ ; వివాదపదాని జ్ఞానాని, ఘటజ్ఞానాన్యత్వే సతి వేద్యత్వానధికరణాని, జ్ఞానత్వాత్ , ఘటజ్ఞానవదిత్యపి సాధు । న చ-త్వజ్జ్ఞానం, త్వదపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వే సతి అవేద్యత్వానధికరణం, జ్ఞానత్వాత్ , మదీయజ్ఞానవత్, ఘటజ్ఞానం, పటజ్ఞానాన్యత్వే సతి చిదవిషయత్వానధికరణం, జ్ఞానత్వాత్ , పటజ్ఞానవదితి చ యథాయోగ్యం ప్రకరణసమతేతి వాచ్యమ్ । విపక్షే బాధకస్యోక్తత్వేన స్థాపనాయా అధికబలత్వాత్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధావనుభూతేః స్వప్రకాశత్వోపపత్తిః ॥

అథాత్మస్వప్రకాశత్వోపపత్తిః

ఏవం చ చిదభిన్నస్యాత్మనోఽపి స్వప్రకాశత్వం చిద్రూపత్వాత్ సాధనీయమ్ । యథా చ నాత్మని చిద్రూపత్వాసిద్ధిః, తథోపపాదితమ్ । ఉపపాదయిష్యతే చ శ్రుత్యా । న చ 'విజ్ఞాతా ప్రజ్ఞాతే'తి శ్రుతివిరోధః; వక్ష్యమాణానేకశ్రుతివిరోధేన తస్యాః వృత్తిరూపజ్ఞానాశ్రయత్వపరత్వాత్ । యత్తు విద్యాసాగరోక్తం 'విమతం జ్ఞానం భిన్నాశ్రయవిషయకం, జ్ఞానత్వాత్ , జ్ఞానాన్తరవత్, విమతం న స్వాశ్రయవిషయకం, గుణత్వాత్ , అగ్న్యౌష్ణ్యాదివది'తి స్వప్రకాశత్వసాధనం, తత్ పరరీత్యా; అస్మన్మతే స్వప్రకాశే జ్ఞానత్వస్యాత్మన్యభావాత్ తాదృగ్జ్ఞానే గుణత్వాభావాచ్చ, 'మామహం జానామీ'తి ప్రత్యక్షస్య వృత్తివిషయతయోపపాదితత్వేన విరోధాభావాత్ । న చ–అజ్ఞాన ఇవ

స్వాశ్రయవిషయత్వోపపత్త్యా అప్రయోజకమితి–వాచ్యమ్; వేద్యత్వే ఆత్మనో వేదనాభావాదజ్ఞానదశాయామాత్మని సంశయవిపర్యయవ్యతిరేకనిర్ణయప్రసఙ్గాత్ । న చాత్మన్యహమనహం వేతి కశ్చిత్సన్దిగ్ధే, అన్య ఏవేతి వా విపర్యస్యతి । నాహమితి వా వ్యతిరేకం నిర్ణయతీత్యస్వప్రకాశత్వే బాధకసత్త్వాత్ । న చ–త్వన్మతే సన్దేహాద్యవిషయస్యాహమర్థస్యానాత్మత్వాత్తదన్యస్మిఇ్చబ్దైకగమ్యాత్మని సన్దేహాదిసత్త్వాదప్రయోజకత్వం తదవస్థమేవేతి వాచ్యమ్ ; అహమర్థస్య చిదచిద్గ్రన్థిరూపతయా అహంత్వావచ్ఛేదేనాచిదంశే సన్దేహాద్యభావవత్ చిదంశేఽపి సన్దేహాద్యభావాత్ । న చ శబ్దజాన్తఃకరణవిషయతద్వృత్తౌ వ్యభిచారి జ్ఞానత్వమితి వాచ్యమ్ ; తస్య స్ఫురణార్థకత్వాత్ । న చ ద్వితీయహేతోస్తేజోరూపస్య ఘట ఇవ స్వాశ్రయేఽపి తమోనివర్తకతయా తద్విషయే వ్యభిచారః; రూపస్య జ్ఞానాదివత్ సవిషయత్వాభావాత్ । 'అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిరి'త్యాదిశ్రుతిరప్యత్ర ప్రమాణమ్ । తథా హి 'అస్తమిత ఆదిత్యే యాజ్ఞవల్క్యే'త్యాదినా 'కిం జ్యోతిరేవాయం పురుష' ఇత్యన్తేన జ్ఞానసాధనాలోకాద్యభావే జీవస్య కథం స్ఫురణమిత్యుక్తే 'ఆత్మైవాస్య జ్యోతిః స్వయంజ్యోతిరి'త్యాదినా స్వాతిరిక్తానపేక్షతయా స్వప్రకాశత్వముక్తమ్ । న చాత్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమ్ ; పూర్వవాక్యే ఆత్మని నాడీసంబన్ధప్రతిపాదనాత్, ఉత్తరవాక్యే చ 'కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిరి'త్యుత్తరవాక్యపర్యాలోచనయా సందంశన్యాయేన జీవపరత్వాత్ । న చ ద్యుభ్వాద్యధికరణన్యాయేనాత్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యత్వమ్; ప్రధానాద్యనాత్మనిరాకరణార్థతయా స్వశబ్దాదిత్యాత్మశబ్దో హేతుత్వేనోక్తః, న తు ముఖ్యత్వాభిప్రాయేణ; జీవస్యాప్రసక్తేః, ముఖ్యత్వస్యోభయసాధారణ్యాచ్చ । అత ఏవ – 'అత్రాయం పురుషః స్వయమి'త్యుపసంహారస్య అస్యేతి పదానుషఙ్గేణ అయమీశ్వరో జీవస్య స్వయమేవ జ్యోతిర్జ్ఞానహేతురిత్యేవంపరత్వం–నిరస్తమ్; ఉక్తన్యాయేన ఉపక్రమవిరోధాత్ । న చ వాచైవాయం జ్యోతిషాస్తే ఇతి జ్యోతిఃశబ్దస్య వాచి జ్ఞానసాధనే ప్రయోగాదత్రత్యజ్యోతిఃశబ్దస్యాపి జ్ఞానసాధనపరత్వమ్ , న తు జ్ఞానపరత్వమితి వాచ్యమ్ ; లౌకికజ్యోతిషి రూఢస్య జ్యోతిఃశబ్దస్య వాచి జ్ఞానసాధనత్వేన ప్రవృత్తివదత్రాపి తమోవిరోధిత్వేన రూపేణాజ్ఞానవిరోధిన్యపి ప్రయోగసంభవాత్ । న చ స్వప్రకాశపరత్వే సదా స్వప్రకాశత్వేన శ్రుతావత్రేత్యస్య వైయర్థ్యమ్ ; జాగ్రదవస్థాయామాదిత్యాదిజ్యోతిఃసంభవేన దుర్వివేకతయాస్యామవస్థాయాం సువివేకతయా అత్రేతి విశేషణసాఫల్యాత్ । న చాస్యేతి షష్ఠ్యా విషయత్వాభిధానమ్ । స్వయం దాసా ఇత్యాదావివానన్యవేద్యత్వపరత్వాత్ । న చాముఖ్యార్థత్వాపత్తిః; ముఖ్యవిషయాసంభవేనేష్టత్వాత్ । న చ ప్రదీపాదౌ స్వవిషయత్వేన స్వప్రకాశత్వవ్యవహారః; సజాతీయప్రకాశాప్రకాశ్యప్రకాశత్వస్యైవ తత్రాపి వ్యవహారనిదానత్వాత్ । అత ఏవ న ఘటాదావప్రకాశే అతిప్రసఙ్గః । వివరణానుమానాని చ– ఆత్మా స్వప్రకాశః, స్వసత్తాయాం ప్రకాశవ్యతిరేకవిధురత్వాత్ , ప్రకాశాశ్రయత్వాత్ , ప్రకాశకర్తృత్వాత్ , ప్రదీపవత్ । నను చ – అవేద్యత్వం చేత్ సాధ్యం, సాధ్యవైకల్యమ్, సజాతీయప్రకాశాప్రకాశ్యత్వం చేదర్థాన్తరమ్ । ఘటాదావివాస్వప్రకాశత్వేఽప్యుపపత్తేః,

జ్ఞానప్రభానుగతప్రకాశత్వాసిద్ధిశ్చ, జ్ఞాత్రైకసతి దుఃఖాదావాద్యహేతోర్వ్యభిచారః, ద్వితీయతృతీయయోస్త్వన్మత ఆత్మనః ప్రకాశత్వేనాసిద్ధిరితి-చేన్న; స్వప్రకాశ్యత్వస్య బాధితతయా తదప్రకాశ్యత్వేన పక్షస్య విశేషితతయా వార్థాన్తరాభావాత్ I సజాతీయప్రకాశాప్రకాశ్యప్రకాశత్వమేవ సాధ్యమ్ I ఏవం చ న ఘటాదివత్స్వప్రకాశత్వేనోపపత్తిః; స్వాప్రకాశ్యసజాతీయాప్రకాశ్యత్వేనావేద్యత్వస్య లాభాత్, విజాతీయస్యాప్రకాశత్వాత్ I జ్ఞానప్రభానుగతం చ ప్రకాశత్వమావరణాభిభావకత్వమ్ I తచ్చ జ్ఞానస్య చిత్త్వేనాన్యత్ర తేజోవిశేషత్వాదినేత్యన్యదేతత్ I ఆవరణత్వం చాజ్ఞానతమసోః అర్థవ్యవహారప్రతిబన్ధకత్వమనుగతమేవ I తచ్చాజ్ఞానస్య సాక్షాత్ తమసో జ్ఞానప్రతిబన్ధద్వారేత్యన్యదేతత్ I న చ దుఃఖే వ్యభిచారః; తస్యాద్యక్షణే ప్రకాశవ్యతిరేకసత్త్వాత్ , ప్రకాశత్వేన విశేషణాచ్చ I నాపి ద్వితీయతృతీయయోరసిద్ధిః; పరరీత్యా తయోరుక్తేః, ప్రతిబిమ్బస్య బిమ్బాధీనతయా తదాశ్రితత్వేన బిమ్బజ్ఞానహేతుత్వోపపత్తేశ్చ I అత ఏవాత్మా స్వానన్తరోత్పత్తికప్రకాశాశ్రయో న; ప్రకాశాశ్రయత్వాదాదిత్యవదిత్యపి సాధు I న చ సిద్ధసాధనమ్ ; ఘటాదివిషయకజ్ఞానస్య త్వయాపి జన్యత్వస్వీకారాత్ I ఆనదబోధోకం చ వివాదాధ్యాసితా సంవిత్, స్వసమానాశ్రయస్వసమానకాలస్వగోచరజ్ఞానవిరహప్రయుక్తవ్యవహారవిరహవతీ న భవతి, సంవిత్త్వాదనన్తరవ్యవహ్రియమాణసంవిద్వత్ I న చ స్వవేద్యత్వేనోపపత్త్యా సిద్ధసాధనమ్ ; అస్య పరవేద్యతాఙ్గీకర్తృవిషయత్వాత్ , స్వావిషయత్వరూపపక్షవిశేషణమహిమ్నా తవానభిమతపర్యవసానాత్ I అవేద్యత్వం తు బ్రహ్మణః శ్రుతిసిద్ధమేవ I న చ సాకల్యేనావేద్యత్వపరా; సఙ్కోచే కారణాభావాత్ I ఏతేన-జ్ఞాతతాలిఙ్గానుమేయత్వే 'అహం సుఖీ'తివత్ అహం జానామీతి పరోక్షానుభవవిరోధః, గురుమతే అయం ఘట ఇత్యస్యైవ స్వవిషయత్వే స్వజనకేన్ద్రియసన్నికర్షాశ్రయత్వప్రసఙ్గః, వ్యవసాయానువ్యవసాయయోః పార్థక్యానుభవవిరోధశ్చ, న్యాయమతే అనువ్యవసాయస్యాపి పరవేద్యత్వే జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షాత్మవిశేషగుణత్వేన ఇచ్ఛాదివదవశ్యవేద్యత్వాత్ జ్ఞానధారానుభవాపత్తిః, విచ్ఛేదే చరమస్య నిష్ప్రామాణికత్వాపత్తిః, సామాన్యప్రత్యాసత్తేరభావాత్ I ఏవం చ వ్యవసాయసుఖాదిగోచరం స్వవిషయం నిత్యమేవ జ్ఞానం సిధ్యతి I స్వవిషయతాయాం చ న స్వజనకసన్నికర్షాద్యపేక్షా సన్నికర్షాద్యనపేక్షేశ్వరసర్వవిషయనిత్యజ్ఞానవత్ I తథా చైవం ప్రయోగః – చైత్రసుఖదుఃఖాదికం, చైత్రీయనిత్యాపరోక్షజ్ఞానవిషయః, తం ప్రతి జ్ఞాత్రైకసత్త్వాత్ , యద్యం ప్రతి జ్ఞాత్రైకసత్ తత్తం ప్రతి తాదృగ్జ్ఞానవిషయః, యథేశ్వరప్రయత్న ఇతి నిత్యజ్ఞానసిద్ధౌ తత్, స్వవిషయం, నిత్యజ్ఞానత్వాత్ , స్వవ్యవహారే అన్యానపేక్షత్వాత్ , స్వసంశయాదివిరోధిత్వాచ్చ, ఈశ్వరజ్ఞానవదితి I తస్మాదాత్మనో నిత్యగుణభూతజ్ఞానం స్వవిషయత్వరూపస్వప్రకాశత్వవత్, ఆత్మాపి, తద్విషయః, యావద్ద్రవ్యభావినా తేనాభిన్నత్వాత్, మామహం జానామీత్యనుభవాత్ ఆత్మస్వరూపా సంవిత్, స్వవిషయా స్వజన్యవ్యవహారవిషయత్వాత్, ఉక్తా సంవిత్, స్వవిషయిణీ, స్వసమానాధికరణస్వత్వప్రకారకస్వవిశేష్యకసంశయవిరోధిత్వాత్

ఉక్తవిశేషణవద్విపర్యయవిరోధిత్వాద్వేతి-నిరస్తమ్ ; ఆద్యానుమానే సాక్షిరూపాపరోక్షనిత్యజ్ఞానవిషయత్వేన సిద్ధసాధనమ్ , సహోత్పన్నజ్ఞానేనాపి జ్ఞాతైకసత్త్వోపపత్త్యా జ్ఞానగతనిత్యతాపర్యన్తసాధనే తస్యాసామర్థ్యం చ । న చ చైత్రస్య తాదృగ్జ్ఞానాభావే సుప్తోత్థితస్య పరామర్శానుపపత్తిః; సంస్కారేణ తదుపపత్తేః, నిత్యజ్ఞానస్య పరామర్శవిరోధిత్వాచ్చ । స్వవిషయత్వానుమానే చ దృష్టాన్తాసిద్ధిః; ఈశ్వరేఽపి స్వవిషయకనిత్యజ్ఞానాసిద్ధేః అప్రయోజకత్వం చ । స్వావిషయత్వేఽపి వ్యవహారాదేరుపపాదితత్వాత్ । కించ చైత్రనిత్యజ్ఞానస్య స్వవిషయత్వే నైకం నియామకమ్ ; ఈశ్వరజ్ఞానస్య న్యాయమతే వస్తుత్వవత్ సర్వవిషయత్వోపపత్తేః, నాప్యభేదః; దుఃఖాదావభావాత్, నాపి సమానాధికరణత్వమ్, ఆత్మన్యభావాత్ , ధర్మాదౌ తత్సద్భావాచ్చేత్యననుగతమేవ వాచ్యమ్ । తథాచ కిమపరాద్ధం వ్యవసాయస్య స్వప్రకాశత్వవాదినా గురుణా ? అన్యత్ర సన్నికర్షస్య నియామకత్వేఽపి స్వస్మిన్నభేదస్య సంభవాత్ , పార్థక్యానుభవాననుభవరూపస్యానుభవకలహస్య త్వన్మతసమానత్వాత్ । తస్మాద్వ్యవహార ఏవాననుగతం కారణమస్తు । తత్ర ప్రయోజకానుగమార్థం కిమితి నిర్బన్ధః ? పశ్చాదప్యననుగమ ఏవ పర్యవసానాత్ । ఏవం చ న స్వవిషయత్వరూపం స్వప్రకాశత్వం, కింత్వవేద్యత్వే సత్యపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వమితి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ ఆత్మనః స్వప్రకాశత్వోపపత్తిః ॥

అథ బ్రహ్మణః శబ్దావాచ్యత్వోపపత్తిః

నిర్ధర్మకతయా అవేద్యతయా చ బ్రహ్మ ఆనన్దాదిపదలక్ష్యమ్, న వాచ్యమ్ ; ప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి । నను–అవాచ్యశబ్దేనోచ్యతే చేత్, వాచ్యత్వసిద్ధిః, లక్ష్యతే చేత్, అవాచ్యరూపముఖ్యార్థస్యాభావాత్ కథం లక్షణా ? భావే వా బ్రహ్మ నావాచ్యం, కింతు తీరవదవాచ్యరూపముఖ్యార్థసంబన్ధిమాత్రమితి స్యాత్ । ముఖ్యార్థహీనస్యాపి బ్రహ్మలక్షకత్వే ఘటపదమపి పటలక్షకం స్యాదితి చేన్న; అవాచ్యరూపముఖ్యార్థాభావేఽపి నఞ్సమభివ్యాహృతవాచ్యశబ్దేన వాచ్యత్వాత్యన్తాభావబోధనద్వారా స్వరూపే లక్షణయైవ పర్యవసానాత్ । ఏవం నిర్విశేషపదమపి; అఖణ్డపదలక్షకతాయామేవ ముఖ్యార్థావశ్యమ్భావనియమాత్ । నను–ఏవం లక్ష్యపదేనాపి లక్ష్యత్వే తీరస్యాగఙ్గాత్వవత్ బ్రహ్మణోఽలక్ష్యత్వాపత్తిరితి చేన్న; ఇష్టత్వాత్ , సర్వథా నిర్ధర్మకత్వాత్, లక్ష్యవ్యవహారస్య చ వాచ్యత్వాభావనిబన్ధనత్వాత్ , తథా ప్రతిపాదితం ప్రాక్ । న చైవం లక్ష్యత్వాభావేన వాచ్యత్వవ్యవహారప్రసఙ్గః; గౌణస్య తస్యాపీష్టత్వాత్ , సత్యజ్ఞానాదిపదానాం చ కల్పితధర్మవాచినాం బ్రహ్మరూపవ్యక్తిలక్షకతయాఽఖణ్డార్థత్వానపాయాత్ । న చ– సత్త్వాదిధర్మాశ్రయతయా లక్ష్యత్వాభావే మఞ్చసంబన్ధిత్వమాత్రేణ లక్ష్యస్య పుంసః అమఞ్చత్వవత్ సత్త్వాదిసంబన్ధిత్వమాత్రేణ లక్ష్యస్య బ్రహ్మణః అసత్త్వాద్యాపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; కల్పితచన్ద్రత్వాదిజాతేః పరమార్థచన్ద్రాదివ్యక్తితాదాత్మ్యేనాచన్ద్రత్వాభావవదత్రాపి

సత్త్వాద్యభావానాపత్తేః । తదుక్తం 'లక్ష్యవ్యక్తిరపి బ్రహ్మే'తి । అత ఏవ-స్వప్రకాశాదేరబ్రహ్మత్వే యద్యత్ బ్రహ్మతయేష్టం, తత్తద్బ్రహ్మేతి సాధు సమర్థితో బ్రహ్మవాద ఇతి-నిరస్తమ్; యత్తు నిర్విశేషాదిపదానాం చ సమాసపరతయా లక్ష్యాదిపదానాం యౌగికతయా వాక్యతుల్యత్వాన్న వాచకతేతి వక్తుమశక్యమ్; అన్వితాభిధానపక్షే తేషామపి వాచకత్వాత్ , అభిహితాన్వయపక్షేఽపి వాక్య ఏవాభిహితాన్వయస్వీకారేణ ప్రకృతిప్రత్యయయోరన్వితాభిధాయకత్వాత్ వాక్యతుల్యస్యాపి వాచకత్వాత్ బ్రహ్మణః పదార్థసంసర్గరూపత్వే సఖణ్డత్వాపత్త్యా పదార్థత్వే వాచ్యత్వాపరిహారాదితి, తన్న; పదలక్ష్యత్వేఽప్యపదార్థత్వోపపత్తేః, అఖణ్డత్వేఽపి వాక్యార్థత్వస్యోపపాదితత్వాదన్వితాభిధానే అన్వితవాచకస్యాపి స్వరూపే లక్షణాఙ్గీకారాత్ । న చ తర్హ్యవాచ్యత్వాసిద్ధిః; అఖణ్డబ్రహ్మసిద్ధ్యుపాయత్వేన ప్రాప్తస్యావాచ్యత్వాదేః నివారకాభావేనానుషఙ్గికతయా సిద్ధేః । 'యతో వాచో నివర్తన్తే', 'అశబ్దమస్పర్శమి'త్యాదిశ్రుతయశ్చాత్రానుసన్ధేయాః; అవాచ్యశబ్దవదశబ్దశబ్దేఽపి వ్యాఘాతాభావాత్ । న చేయం శ్రుతిరద్భుతత్వాభిప్రాయా; శ్రూయమాణార్థత్వే బాధకాభావాత్ । న చ 'యతో వాచ' ఇత్యత్రాపి మనసా సహేతి శ్రుతమనోవృత్తేరివాన్తఃకరణవృత్తివ్యాప్యే బ్రహ్మణి వాగ్వృత్తేరపి సర్వథా నిషేధాయోగః; లక్షణాయాః స్వీకారేణ శక్తిమాత్రస్యైవ నిరాకరణాత్ । న చ- ఆనన్దాద్యనేకపదాముఖ్యార్థత్వాపేక్షయా నివర్తన్త ఇత్యేకపదార్థాముఖ్యత్వమేవ యుక్తమితి వాచ్యమ్ ; బ్రహ్మణో నిర్ధర్మకతయా తత్ర శక్త్యభావేన బహుత్వస్యాప్రయోజకత్వాద్వాచ్యత్వవిరోధ్యర్థద్వారైవాఖణ్డార్థపరతయా తద్విరోధతాదవస్థ్యాత్ । అత ఏవ కస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతేః పరమాత్మేతి చాప్యుక్త ఇత్యాదిస్మృతేశ్చ తత్తచ్ఛబ్దబోధ్యత్వమాత్రేణ వాచ్యత్వాభిలాపః, న తు శక్యత్వాభిప్రాయేణేతి తాభ్యాం న విరోధః । తాత్పర్యవిషయో బ్రహ్మ వాచ్యం వస్తుత్వాల్లక్ష్యత్వాచ్చ తీరవదితి చేత్, నిర్ధర్మకతయా వాచ్యత్వబాధాత్ , తదున్నీతసధర్మకత్వాద్యుపాధిసంభవాచ్చ । పరమార్థసత్యపదాదికం కస్యచిద్వాచకమ్ । పదత్వాదిత్యపి న; కిమత్ర పదత్వమ్, న తావత్సుప్తిఙన్తత్వమ్ ; సమాసపదస్యాశక్తత్వేన రాజపురుషాదౌ వ్యభిచారాత్ , నాపి శక్తత్వమ్ ; సాధ్యావిశేషాత్, అవయవద్వారా సమాసపదస్య వాచకత్వం చేత్, ఇష్టమేవ । నాపి సత్యజ్ఞానాదివాక్యం వాచ్యార్థతాత్పర్యవచ్ఛబ్దయుక్తం వాక్యత్వాదిత్యపి; విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదౌ వ్యభిచారాత్ । నను- అవాచ్యత్వే లక్ష్యత్వానుపపత్తిః; వాచ్యార్థసంబన్ధిత్వేన జ్ఞాతస్యైవ లక్ష్యత్వాత్ , తజ్జ్ఞానం చ న శబ్దభిన్నేన; ఉపనిషన్మాత్రగమ్యత్వాత్ , నాపి స్వప్రకాశతయా; నిత్యసిద్ధే శబ్దవైయర్థ్యాత్ । అవాచ్యశబ్దస్య చ లక్షకస్యైవ వక్తవ్యత్వాత్తత్రాపి వాచ్యసంబన్ధిత్వేన జ్ఞేయత్వే అనవస్థేతి- చేన్న; తథా జ్ఞానముపస్థితావుపయోగి । బ్రహ్మ స్వప్రకాశతయా స్వత ఏవోపస్థితమితి కిం తేన ? న చైవం శబ్దవైయర్థ్యమ్ ; ఆవరణాభిభావకవృత్త్యావుపయోగాత్ । అత ఏవ నానవస్థా । తస్మాత్ ప్రవృత్తినిమిత్తస్య దుర్నిరూపత్వాదవాచ్యత్వమ్ । తదుక్తం - 'దృష్టా గుణక్రియాజాతిసంబన్ధాః శబ్దహేతవః । నాత్మన్యన్యతమో హ్యేషాం తేనాత్మా నాభిధీయతే' ॥

ఇతి । న చారోపితగుణాశ్రయతయా వాచ్యతా; తస్య తాత్పర్యావిషయతయా తాత్పర్యవిషయే అవాచ్యత్వస్య స్థితత్వాత్ । న చ సత్యాదిపదానాం లక్షకత్వే సిద్ధే నిమిత్తాభావః తస్మింశ్చ లక్షకత్వమితి పరస్పరాశ్రయః; నిర్విశేషవాక్యేన నేతి నేతీత్యనేనైవ నిమిత్తాభావస్య సిద్ధత్వాత్ । న చ-నిర్విశేషవాక్యస్య స్వరూపమాత్రపరత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తావిరోధః, నిర్విశేషత్వవిశిష్టపరత్వే చ తస్యైవ సత్త్వేన నిర్విశేషపదవాచ్యత్వస్యైవ ప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్ ; ద్వారతయా ఉపస్థితస్య స్వపరవిరోధిత్వాన్నిర్విశేషస్య వాచ్యత్వాసంభవాచ్చ । తస్మాన్నిర్విశేషత్వాదేవ జీవబ్రహ్మభేదః సిద్ధః; భేదకాసంభవాత్ । తథాచ బ్రహ్మణ్యవాచ్యే యో విద్వాన్వాచ్యతామధిగచ్ఛతి । స నిస్త్రపో నిమిత్తానాం విరహైః ప్రతిబోధ్యతామ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ బ్రహ్మణః శబ్దావాచ్యత్వోపపత్తిః ॥

అథ సామాన్యతో భేదఖణ్డనమ్

స్యాదేతత్ ఇదమయుక్తమ్ , భేదస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాత్ । న చ-భేదస్య స్వరూపత్వే అనపేక్షత్వాపత్యా ధర్మత్వమ్, తథా చానవస్థా; స్తమ్భకుమ్భయోః పరస్పరభేదగ్రహోఽన్యోన్యభేదగ్రహసాపేక్ష ఇతి అన్యోన్యాశ్రయశ్చ, ఏవం చ భేదాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ । తత్ కిం భేదే ప్రతీతిరేవ నాస్తి, కారణాజన్యా వా, బాధ్యవిషయా వా । నాద్యః, వికల్పాధికరణరూపవ్యవహారవిప్లవాపత్తేః । న హి భిన్నతయా అజ్ఞాతేన వికల్పః । న ద్వితీయః; అకారణకోత్పత్తేర్వ్యాహతత్వేన నిత్యత్వాపత్త్యా తన్నిరాసకమోక్షోపాయాననుసరణాపత్తేః । న తృతీయః; ఉక్తశుష్కతర్కస్యాబాధకత్వాత్ । అన్యథా ఐక్యస్య స్వరూపత్వే అనపేక్షత్వాపత్తిః, ధర్మత్వే అద్వైతహానిరిత్యాదినా ఐక్యబుద్ధిరపి బాధితవిషయా స్యాత్ । న చ - మమ వైతణ్డికస్య పరపక్షమాత్రం ఖణ్డనీయమితి వాచ్యమ్, స్వపక్షసత్త్వేఽపి తవ తథాత్వే మమాపి తథాత్వావిరోధాత్ । న చ మమ పరపక్షఖణ్డనమాత్రేణ స్వమతభూతైక్యసిద్ధిః, మమాపి తావన్మాత్రేణ స్వమతభూతభేదసిద్ధిసంభవాత్ । న చ మాం ప్రతిభేదఖణ్డనమాత్రనియోగే మమైవ వైతణ్డికత్వమితి వాచ్యమ్ , మాం ప్రత్యప్యైక్యఖణ్డనమాత్రనియోగసంభవాత్ మధ్యస్థస్య త్వదనధీనత్వాత్ । అస్వవ్యాఘాతకైరేవ త్వయైక్యం దూష్యమితి యదా, తదా అస్వవ్యాఘాతకైరేవ త్వయా భేదో దూష్య ఇత్యపి స్యాదితి చేత్, మైవమ్, న హి వయం భేదప్రతీతేః స్వరూపం కారణం వాపలపామః । కింతు బాధితవిషయత్వం బ్రూమః, వ్యాప్తిసధ్రీచీనతయా అశుష్కైస్తర్కైరేవానన్యపరయా శ్రుత్యా స్మృత్యా చ భేదస్య బాధితత్వాత్ , విషయభేదాదినా ప్రత్యక్షవిరోధస్య పరిహృతత్వేన శ్రుత్యాదావుపచరితార్థత్వాభావాత్ । యత్త్వభేదస్యాప్యేవం నిరాసః । న చాభేదఖణ్డనయుక్తీనాం స్వస్య స్వాభేదోఽపి న సిధ్యేదితి స్వవ్యాఘాతాదాభాసతా, భేదఖణ్డనయుక్తీనామపి భూషణయుక్త్యభేదేన స్వవ్యాఘాతకతాయాః సమానత్వాదితి, తన్న; భేదఖణ్డనయుక్తీనాం తత్త్వతో భేదనివారకత్వేఽపి వ్యావహారికభేదస్యానిరాకరణేన స్వావ్యాఘాతకతోపపత్తేః । న చైవం బ్రహ్మణ్యనృతభేదస్య తత్త్వతో నిషేధే తత్ర

తత్తాదాత్మ్యాపత్తిః, ఘటే కల్పితఘటాన్తరభేదభ్రమస్థలే తత్తాదాత్మ్యాదర్శనాత్ । న చైవమభేదోఽపి తత్త్వతో నిషేధ్యః, తర్హి స్వరూపాపర్యవసానేన శూన్యవాదాపత్తేః । కించ బ్రహ్మాతిరిక్తమైక్యమస్మాకం నాస్త్యేవ । తస్య చ తథా నిషేధే శ్రుతివిరోధః । న చ-మమ ఘటాతిరిక్తో భేదో నాస్తి తస్య నిషేధే ప్రత్యక్షవిరోధ ఇతి వాచ్యమ్ ; ప్రత్యక్షస్య పారమార్థికసత్త్వావిషయత్వేనావిరోధిత్వస్య ప్రాగేవోక్తత్వాత్ । నను-భేదబాధకం న భేదవిషయమేవ, తత్సాధకతాపత్తేః, నాప్యభేదవిషయమ్ , ఏవం హి తదన్యః తద్విరోధి తదభావో వా నఞర్థో విషయో వాచ్యః । సర్వథా చ భేదో దుష్పరిహరః, తదనన్యత్వే తద్విరోధతదభావత్వయోరయోగాత్ , భేదాభావగ్రాహిణాపి ప్రతియోగివిలక్షణతయైవాభావస్య గ్రహణాచ్చ, ఔదాసీన్యేన ప్రవృత్తస్య ఇదమితి జ్ఞానవబాధకత్వాచ్చేతి–చేన్న; పారమార్థికత్వాకారేణ భేదాభావవిషయస్యైవ బాధకత్వాత్ । న చ భేదే దుష్పరిహరతా; వ్యావహారికభేదేనైవ వ్యావహారికతద్విరోధిత్వతదభావత్వయోరుపపత్తిసంభవాత్ , 'యక్షానురూపో బలి'రితి న్యాయాత్ । భేదభ్రమాధిష్ఠానతత్త్వగోచరం జ్ఞానం భ్రమబాధకమిత్యుపపన్నమ్, ఉక్తరీత్యా భేదవైలక్షణ్యేన తద్గ్రహణోపపత్తేః । యత్తు 'నాయం భేదో నాస్త్యత్ర భేదోఽన్యదేవ భేదాత్మనా ప్రత్యభాది'త్యేవమాకారకం బాధకజ్ఞానం వాచ్యమ్ 'నేదం రజతమి'తివత్ , ఇదం చ సర్వథా భేదావగాహీతి కథం తత్ర బాధకమితి, తన్న; ప్రతియోగితయా తద్గ్రహణస్య తద్బాధకత్వావిరోధిత్వాత్ । న చ–అత్ర భేదో నాస్తీతి ధీః సర్వథా న భేదాభావమవగాహత ఇతి వాచ్యమ్ । అన్యత్ర భేదసత్త్వే తద్భేదస్యాత్రావశ్యకత్వేనాత్ర భేదో నాస్తీత్యస్యైవ కుత్రాపి నాస్తీత్యత్ర పర్యవసానాత్ ఏకమేవ నానాత్మనా అభాదిత్యాది బాధకమనుసన్ధేయమ్ । కోట్యోర్వ్యావహారికభేదేన తద్వత్తయా గ్రహణాచ్చ యథా బాధకత్వయోగః, తథోక్తమేవ । ఏతేన–భేదాత్ భిన్నతయా స్వార్థం బాధధీర్గాహతే న వా, ఆద్యే భేదః స్థిరః, అన్త్యే తు న సా స్యాత్ భేదబాధికేతి–నిరస్తమ్; స్వరూపేణ స్థైర్యేఽపి తత్త్వతోఽస్థిరత్వసంభవాత్ । ఏవం చాక్లృప్తవిషయత్వాదన్యోన్యాశ్రయత్వాదేరుత్థానమ్ । ఉత్థితస్య చ నాభాసత్వమ్। కిం చాయం దేశ్యాభాసోఽనిర్వచనవాదినః ప్రతి । నాస్మాన్ । వయం హి భాసమానో యో భేదః స స్వరూపాదిపక్షాన్తర్భావబహిర్భావాభ్యాం వా అన్యేన ధర్మాన్తరేణానిర్వాచ్య ఇతి బ్రూమః । న చ తర్కాభాసేనానిర్వాచ్యత్వే ఐక్యస్యాపి తత్ప్రసఙ్గః; భేదబాధకస్యానాభాసతాయా ఉక్తత్వాత్ , ఐక్యభేదయోః శ్రుత్యనుగ్రహానుగ్రహాభ్యాం విశేషాచ్చ । నను-బ్రహ్మణ్యనృతాదివ్యావృత్తిః బ్రహ్మజ్ఞానాబాధ్యా వాచ్యా, శూన్యాద్యనాత్మకఘటాదౌ శూన్యాదితః స్వజ్ఞానాబాధ్యభేదదర్శనాదితి చేత్, బ్రహ్మఘటయోరధిష్ఠానాధ్యస్తత్వాభ్యాం విశేషాత్ , అనృతత్వస్య మృషాత్వేన తద్వ్యావృత్తేరపి మృషాత్వస్య యుక్తత్వేన ఘటే తజ్జ్ఞానబాధ్యత్వస్య ఉభయోః సమానత్వాత్ । న చ ఏవం ప్రాతిభాసికరూప్యాదివ్యావృత్తేరపి ప్రాతిభాసికత్వాపత్తిః, తథా చ భ్రాన్తిబాధవ్యవస్థా న స్యాదితి–వాచ్యమ్; విశేషదర్శనజన్యత్వతదజన్యత్వాభ్యాం బాధభ్రాన్తివ్యవస్థోపపత్త్యా ప్రాతిభాసికత్వస్యేష్టత్వాత్ । న చైవం సత్యాదివాక్యస్యానృతవ్యావృత్తిబోధకస్యాప్రామాణ్యాపత్తిః। తస్యా ఆర్థత్వాత్ । న చ

ఏవం వ్యావృత్తివన్మృషాప్రతియోగికస్యాత్యన్తాభావస్యాపి మృషాత్వేనాధిష్ఠానజ్ఞానాబాధ్యాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వరూపమిథ్యాత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్; అధిష్ఠానజ్ఞానాబాధ్యత్వస్య తత్రావిశేషణత్వాత్ । న చ–ఏవమాత్మని దేహభేదస్య బాధ్యత్వే దేహాత్మైక్యస్య మిథ్యాత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్; భేదమిథ్యాత్వస్య ప్రతియోగ్యైక్యామిథ్యాత్వాప్రయోజకత్వస్యోక్తత్వాత్ । న చ–నిత్యానిత్యవస్తువివేకస్య సాధనచతుష్టయాన్తర్గతస్య జ్ఞానం భ్రమః స్యాత్ , తథా చ తేనానిత్యపరిహారేణ నిత్యే ప్రవృత్తిర్న స్యాదితి వాచ్యమ్ ।
హానోపాదానోపయుక్తరూపావగాహిబుద్ధేర్వ్యావహారికప్రామాణ్యశాలితయా వ్యావహారికహానోపాదానస్య నివర్తయితుమశక్యత్వాత్ । ఏతేన–ప్రపఞ్చే సద్వైలక్షణ్యస్య మిథ్యాత్వే సదైక్యాపత్తిః, జగన్మిథ్యాత్వప్రమాణానాం చాతత్త్వావేదకత్వాపత ఇతి–నిరస్తమ్ ; మిథ్యాత్వనిరుక్తాయుక్తోత్తరత్వాచ్చ । ఏతేన-భేదాభేదస్య భేదాభావే అన్యతరఖణ్డనసాధనాభ్యాముభయఖణ్డనసాధనే ఇతి–నిరస్తమ్; తాత్త్వికభేదాభావేఽపి కల్పితభేదేన వ్యవస్థోపపత్తేః । న చ కల్పితేనాకల్పితకార్యప్రతిబన్ధాయోగః; అవిద్యయా స్వప్రకాశరూపబ్రహ్మకార్యప్రతిబన్ధదర్శనాత్ , కల్పితకాన్తయా విశ్లేషకార్యప్రతిబన్ధదర్శనాచ్చ । నను-భేదస్య వ్యావహారికసత్త్వార్థమపి త్వయా అన్యోన్యాశ్రయాదికముద్ధరణీయమ్ , పరస్పరసాపేక్షేణ వ్యవహారస్యాప్యభావాత్ , న హి వ్యావహారికమృదః స్వజన్యఘటసాపేక్షత్వమ్ । కించాత్ర న భేదమాత్రేణ తద్దర్శనమాత్రేణ వా అన్యోన్యాశ్రయాద్యాపాదనమ్ ; తథా సతి వ్యావహారికయోరపి తయోరసిద్ధిః స్యాత్ । నాపి తత్ప్రతీతివాస్తవత్వేన తదాపత్తిః; చరమవృత్త్యవాస్తవత్వేఽపి తద్విషయవాస్తవత్వవదుపపత్తేః, వాస్తవే అన్యోన్యాశ్రయాదర్శనేన వ్యాప్యసిద్ధేశ్చ । న చ ప్రమారూపతత్ప్రతీత్యా తదాపాదనమ్ ; ప్రతీతిసామాన్య ఏవ త్వయాన్యోన్యాశ్రయస్యోక్తత్వేన ప్రమాత్వపర్యన్తే తత్ర దోషాభావాత్ । నాపి తత్ప్రతీతేర్ధర్మిప్రతియోగిసాపేక్షత్వేన తదాపాదనమ్ । తావతాపి తత్సాపేక్షతామాత్రస్యైవ నివృత్తిరితి-చేన్న; అస్మాకమవిద్యాసామర్థ్యాత్ సర్వానుపపత్తివిధూననోపపత్తేః । నహి మాయాయామసంభావనీయం నామ । తథాచ పరస్పరాశ్రితమపి ఇన్ద్రజాలవద్దర్శయిష్యతి । న చ-ఈశ్వరసామర్థ్యాత్తాదృశమపి సత్యం స్యాదితి వాచ్యమ్; ఉభయసిద్ధమృషాభూతేన్ద్రజాలస్థలే కారణాదివ్యవస్థోల్లఙ్ఘికార్యాదిదర్శనవదన్యత్ర తథా అదర్శనాత్ , దర్శనే చ మృషాత్వ ఏవ పర్యవసానాత్ । ఆపాదనం చ భేదస్తత్ప్రతీతిశ్చ యది మాయికీ న స్యాత్, సర్వవ్యవస్థోల్లఙ్ఘినీ న స్యాత్ । సర్వవ్యవస్థోల్లఙ్ఘినీ చేయమ్ । తస్మాన్మాయికీతి విపర్యయపర్యవసానాత్, మాయికే వ్యవస్థోల్లఙ్ఘనస్య దర్శనేన వ్యాప్తిసిద్ధేః । ఉక్తశ్రుత్యా అస్వవ్యాఘాతకయుక్త్యా చ భేదస్య బాధాదభేదస్యాబాధాచ్చ స్వాభేదస్వభేదయోర్వ్యావహారికత్వే సమానేఽపి స్వాభేదం పరిత్యజ్య భేద ఏవ సర్వథా ప్రద్వేషో నాకారణకః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ సామాన్యతో భేదఖణ్డనమ్ ॥

అథ విశేషతో భేదఖణ్డనమ్

నను నిరపేక్షస్వరూపత్వే సాపేక్షత్వానుపపత్తిరితి యదుక్తం, తత్తావదయుక్తమ్ ; అవిద్యానివృత్తేర్జీవబ్రహ్మైక్యస్య చ తవ మతే మతద్వయేఽపి స్థితౌ వ్యక్తిసాపేక్షస్య జాతిమాత్రస్య ప్రతీతౌ సాపేక్షస్య నీలతరత్వాదేరివార్థప్రకాశాత్మకజ్ఞానస్య బ్రహ్మణి బ్రహ్మభేదస్య 'అస్తి బ్రహ్మే'త్యాదౌ కాలసాపేక్షస్యాస్తిత్వస్య నిరపేక్షబ్రహ్మవ్యక్త్యాదిరూపతాయా దర్శనాదితి చేన్న; అవిద్యానివృత్తిజీవబ్రహ్మైక్యయోః ప్రతీతౌ సాపేక్షత్వస్యావిద్యకతయా తాత్త్వికనిరపేక్షత్వవిరోధిత్వాభావాత్ । జాతిమాత్రస్య వ్యక్త్యభేదాసిద్ధేః; వ్యక్తిసమానసత్తాకఘటత్వాదౌ తదభావాత్ , వ్యక్త్యసమానసత్తాకసత్తాదిజాతౌ తు సాపేక్షత్వస్య కాల్పనికత్వాత్ నీలతరత్వాదేర్వ్యక్తిరూపత్వాసిద్ధౌ హేతోరభావాదర్థప్రకాశాత్మకజ్ఞానస్య బ్రహ్మభేదస్య చ సాపేక్షతాయాః కాల్పనికత్వాత్ । అస్తి బ్రహ్మేత్యాదావప్యేవమేవ । తథాచ తత్త్వతో నిరపేక్షస్య సామానాధికరణ్యాసిద్ధ్యా న తర్కాభాసతావ్యాప్తిసిద్ధిః । అత ఏవ ఐక్యస్యాస్వరూపత్వే అద్వైతహానిః, మిథ్యాత్వే భేదస్య సత్యత్వప్రసఙ్గః, యత్ర యదధ్యస్తం, తత్ర తద్విరోధి తజ్జ్ఞానాబాధ్యమ్, యథా శుక్తావరూప్యత్వమ్ । యత్ర యద్దైక్యం బాధ్య, తత్ర తద్భేదస్తజ్జ్ఞానాబాధ్యః । యథా దూరస్థవనస్పత్యోర్భేద ఇతి వా । యత్ర యదధ్యస్తం తత్ర తద్విరోధి తాత్త్వికమ్ , యథా బ్రహ్మణ్యనృతత్వస్యాధ్యస్తత్వే సత్యత్వం తాత్త్వికమితి వా వ్యాప్తేరితి-నిరస్తమ్; ఐక్యస్య బ్రహ్మభేదానఙ్గీకారాత్, విరోధ్యనురోధినాం సర్వేషాం బ్రహ్మణి కల్పితత్వేన తజ్జ్ఞానబాధ్యత్వేన వ్యాప్తీనామసిద్ధేః । నను—ఐక్యస్య నిరపేక్షత్వే తత్త్వంపదార్థపరాణాం 'సత్యం విజ్ఞానఘన' ఇత్యాదీనామైక్యపరమహావాక్యైకవాక్యత్వాభావేన వైయర్థ్యం స్యాదితి చేన్న; ఐక్యస్య స్వప్రకాశబ్రహ్మభిన్నతయా స్థితిప్రతీత్యాదౌ నిరపేక్షత్వేఽపి యథాలక్షితార్థభేదభ్రమనివర్తకవృత్తిజననే పదార్థసాపేక్షతయా స్వరూపపరవాక్యానామేకవాక్యతాయాః సత్త్వాత్ , భేదరూపప్రతియోగిసాపేక్షత్వేన తత్ర సాపేక్షత్వవ్యవహారాత్ । న చ ఘటః పటో నేతి నఞర్థస్య భేదస్యైవ తాదాత్మ్యనిషేధరూపత్వేన వైపరీత్యమ్; తాదాత్మ్యస్య తన్నిష్ఠాసాధారణధర్మరూపత్వే భేదస్యాభేదానపేక్షత్వాత్ , అభేదరూపత్వే భేదసాపేక్షత్వేనైవ తస్య తదనపేక్షత్వాత్ । న చైతావతా ఐక్యస్య సాపేక్షత్వాపత్తిః; కాల్పనికస్యేష్టత్వాత్ । అత ఏవ–అజ్ఞానహానివద్బ్రహ్మరూపధీవదభేదవత్స్వరూపత్వేఽపి భేదస్య సాపేక్షత్వం హి యుజ్యత ఇతి–నిరస్తమ్; తవ సాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వయోస్తాత్త్వికతయా దృష్టాన్తవైషమ్యాత్ । న చ భేదేఽప్యేవమేవాస్తు; భేదస్య నిషేధప్రతియోగితయా శ్రుతత్వేన బ్రహ్మరూపత్వాభావాత్ । న చ తత్రాభేదశ్రుతిరస్తి । ఏతేన స్వరూపేణ నిరపేక్షస్యాప్యభేదస్యాభేదత్వేన సాపేక్షత్వవత్ స్వరూపేణ నిరపేక్షస్యాపి ఘటస్య భేదత్వేన సాపేక్షత్వమస్తు, అవచ్ఛేదకభేదేన సప్రతియోగిత్వాప్రతియోగిత్వే అపి యథా తద్వదితి–నిరస్తమ్ ; భేదస్య స్వరూపతో నిరపేక్షత్వే నిష్ప్రతియోగికత్వే చ పరాన్ ప్రతీవ స్వమపి ప్రతి అవిశిష్టతయా స్వవ్యాఘాతః।

న చైవమభేదస్యాపి స్వాన్ ప్రతీవ పరాన్ ప్రతి తథాసతి తథాత్వాపత్తిః; ఇష్టాపత్తేః । ఘటత్వాదినా భేదః పర కల్పితః, స్వరూపతస్త్వభేద ఏవ । తథా సతి పరత్వం పరం వ్యాహతమ్ , న స్వరూపత్వమపి । యత్తు సప్రతియోగికత్వనిష్ప్రతియోగికత్వవ్యవస్థా తు యదసాధారణ్యేన స్వవాచకప్రవృత్తినిమిత్తావచ్ఛేదేన ప్రతీతౌ ప్రతియోగిప్రతీతిసాపేక్షం, తత్సప్రతియోగికమ్, అన్యత్తు నిష్ప్రతియోగికమితి, తన్న; భేదస్య స్వరూపత్వే తదన్యత్వాసిద్ధేః । ఏతేన–ఏకస్యార్థస్య లఘుత్వకఠినత్వాదినా ఉల్లేఖేన నిరపేక్షత్వేఽపి అగురుత్వాద్రవత్వాదినా ఉల్లేఖేన సాపేక్షత్వమపి యథా, తథా ఘట ఇత్యుల్లేఖేన నిరపేక్షస్యాపి భేద ఇత్యుల్లేఖే సాపేక్షత్వోపపత్తిరితి-నిరస్తమ్ ; శబ్దానుల్లేఖేఽపి సాపేక్షనిరపేక్షయోరనుభవాచ్చ, లయాదివత్ నఞనుల్లేఖమాత్రేణ దృష్టాన్తాసంప్రతిపత్తేశ్చ । న చ–ఏకస్యైవ గమనస్య గచ్ఛతిచలతిశబ్దోల్లేఖాభ్యామేకస్యైవ చ ప్రయత్నస్య కరోతి ప్రవర్తత ఇతి శబ్దోల్లేఖాభ్యాం కర్మసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వయోః శబ్దస్వభావప్రయుక్తిదర్శనాదత్రాపి ఘటభేదశబ్దోల్లేఖేన సాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వే స్యాతామితి వాచ్యమ్ ; అర్థగతసకర్మకత్వాదీనాం శబ్దస్వభావానధీనత్వాత్ । ప్రత్యుత ఏకస్మిన్నేవ తపధాతావర్థభేదేన తయోర్దర్శనాత్ తపతి ఋషిస్తపతి పృథివీం సవితేత్యాదౌ । ఏవం చ దృష్టాన్తేష్వర్థభేద ఏవ; ఫలం ధాత్వర్థ ఇతి మతే సంయోగరూపార్థభేదాత్ । మతాన్తరే తూత్తరసంయోగావచ్ఛిన్నస్పన్దస్య గమ్యర్థత్వం, పూర్వవిభాగాఫలకస్పన్దస్య చలత్యర్థత్వమ్, అనుకూలయత్నస్య కరోత్యర్థత్వం, యత్నమాత్రస్య యతత్యర్థత్వమితి । న చ-భేదత్వమేవ సాపేక్షమ్, న తు భేద ఇతి వాచ్యమ్ ; సాపేక్షతయా విశేష్యస్యైవానుభవాత్ , అన్యథా ఘటప్రతియోగికం భేదత్వమిత్యుల్లేఖః స్యాత్ । ఏతేన–

'భావాభావస్వరూపత్వాన్నాన్యోన్యాభావతా పృథక్ ॥' ఇత్యుక్తేః న స్వరూపమాత్రం భేదః, కింత్వన్యోన్యాభావః; స చ వస్తునః సవిశేషాభిన్న ఇత్యుక్తేశ్చ ఘటాదిరేవ భావాభావరూపతయా భేద ఇతి–నిరస్తమ్; ఘటతదభావస్థలే భావత్వాభావత్వయోర్విరుద్ధత్వేన కల్పనాత్ కథం తదాశ్రయైక్యమ్ ? న చ–అవిద్యానివృత్త్యద్వైతయోరపి కథం బ్రహ్మైక్యమితి–వాచ్యమ్; అస్మన్మతే తత్రాభావత్వస్య కల్పితత్వేన మాయికతయా విరోధాభావాత్ , తవ తు ద్వయోరపి తాత్త్వికత్వేన విరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్ । అత ఏవ తత్తాదాత్మ్యాయోగ్యత్వం వా, తదైక్యప్రమిత్యవిషయత్వం వా, యత్ర యద్ధర్శనం తత్ర తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసవిరోధితత్వం వా, స్వావృత్తియత్కించిద్ధర్మానాధారనిష్ఠయత్కించిద్ధర్మానాధారత్వస్వరూపం వా స్వావృత్తియత్కించిద్ధర్మాధారానిష్ఠధర్మాధారత్వరూపం వా స్వరూపత్వం తదభేదత్వమ్ ; అనాధారత్వం చాధారరాహిత్యమ్, న త్వాధారాదన్యత్వమితి నాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి–నిరస్తమ్; స్వరూపత్వే సాపేక్షత్వానుపపత్తేః, అతిరేకే అనవస్థానాత్, అత్యన్తాభావాన్యోన్యాభావయోరేక్యాపత్తేః ప్రమితిదర్శనాదిఘటితత్వేన చక్షురాద్యగమ్యతాపత్తేశ్చ । కించ భేదస్య ఘటస్వరూపత్వే తన్నిరూపకప్రతియోగినోఽపి తత్స్వరూపతాపత్తిః, న హి భేదరూపమాత్రం ఘటః, కింతు పటప్రతియోగికభేదరూప ఇతి । నను-నాయం దోషః; భేదప్రతియోగిన ఉపలక్షణత్వేన స్వరూపతాయామనన్వయాత్,

అన్యథా దుఃఖనివృత్తేః పుమర్థతయా దుఃఖస్యాపి పుమర్థత్వం, దోషాభావస్య సాధకతాప్రయోజకత్వే దోషస్యాపి సాధకతాప్రయోజకత్వమ్ , అనృతవ్యావృత్త్యజ్ఞాననివృత్త్యోరజ్ఞానాదిప్రకాశరూపజ్ఞానస్య చ బ్రహ్మరూపత్వే అనృతాదీనామపి తద్రూపత్వమ్ , అజ్ఞాననివృత్తేర్మోక్షత్వే అజ్ఞానస్య చ మోక్షత్వం చ స్యాత్ I న చ లమ్బకర్ణాదౌ కర్ణాదేర్విశేషణతయాన్వయదర్శనాదత్రాపి తథా; చిత్రగ్వాదిషు అనన్వయాత్తథైవ కిం న స్యాత్ అన్యథోదాహృతస్థలే అగతేః I న చ ప్రతియోగిన ఉపలక్షణత్వే తదజ్ఞానేఽపి కాకాజ్ఞానే గృహజ్ఞానవత్తజ్జ్ఞానాపత్తిః; ఇష్టాపత్తేః, అన్యథోదాహృతాగతేశ్చ I కేచిత్తు ప్రతియోగినోఽనన్వయేఽపి శబ్దః అనిత్య ఇత్యాదౌ శబ్దత్వాదేర్విశేషణత్వమివాత్రాపి విశేషణత్వమిత్యాహురితి-చేన్న; న హి వయం పటభేదో ఘటస్వరూపమిత్యన్వయప్రవిష్టత్వేన ప్రతియోగితయా నిరూపకత్వమాత్రేణ వా పటస్య ఘటరూపతామాపాదయామః, కింతు సమానాధికరణప్రతీతివిషయస్వరూపం ప్రతి ప్రతియోగితయా నిరూపకత్వేన, అభేదనిరూపకప్రతియోగివత్ I న చాజ్ఞాననివృత్త్యాదయః సమానాధికరణప్రతీతివిషయాః, భేదస్తు ఘటః పటో నేతి సమానాధికరణప్రతీతివిషయః, అన్యథా సమానాధికరణనిషేధబుద్ధివిషయత్వం భేదలక్షణం న స్యాత్ I ఏతేన- 'పురుషార్థే దుఃఖమివ బ్రహ్మణ్యజ్ఞానవత్తథా I మోక్షే చ మోహవన్నాన్తర్గతం కుమ్భాదికం పటే II తటస్థత్వేఽపి కుమ్భాదేరప్రతీతౌ న భేదధీః I అజ్ఞానాదేరప్రతీతౌ తద్ధ్వన్యాద్యప్రతీతివత్ II' ఇతి–నిరస్తమ్ I కించ విదారణాత్మనో భేదస్య ఘటవరూపత్వే ఘటస్యాపి విదారణం స్యాత్ ఏవం తదవయవానామపీతి పరమాణురపి నైక ఇతి శూన్యతాపత్తేః; ఏకాభావే తత్సమాహారరూపానేకస్యాప్యభావాత్ I నను-అవిదారణాత్మకస్యాభేదస్య బ్రహ్మరూపత్వే పారమార్థికబ్రహ్మణో వ్యావహారికప్రాతిభాసికశూన్యైరపి అవిదారణే తదైక్యమపి స్యాత్ I న చ జీవాభేద ఏవ స్వరూపమ్, న తు ఘటాద్యభేదః, తర్హ్యత్రాపి ఘటాదిభ్యో భేద ఏవ పటస్వరూమ్, న తు స్వస్మాదితి సమమితి–చేన్న; స్వరూపత్వే భేదస్య స్వజ్ఞానాప్రతిబధ్యజ్ఞానప్రతియోగికత్వే స్వస్వరూపత్వేనాభేదవత్స్వప్రతియోగిత్వనియమేన స్వవిదారకత్వస్యావశ్యకత్వాత్ , ఘటధర్మేషు పటప్రతియోగికభేదత్వవత్ ఘటప్రతియోగికభేదత్వస్యాపి అభ్యుపగమాత్, పటాత్ భిన్నో ఘట ఇతివత్ ఘటాద్భిన్నో ఘట ఇతి ప్రతీతేర్వజ్రలేపత్వాచ్చ I యత్తు స్వస్మాద్విదారకత్వే అవయవానాం విభాగేన సూక్ష్మత్వమేవ స్యాత్, న తు శూన్యత్వమ్ , నహి శూన్యసంయోగాత్ కించిదుత్పన్నమితి, తన్న; విభాజకత్వం న విదారకత్వమ్, కింత్వేకత్వవిరోధిత్వమ్ I తథా చైకస్యాభావే అనేకస్య సుతరామభావాచ్ఛూన్యతాయామేవ పర్యవసానాచ్చ I ఏతేన విదారకలవిత్రాదేః స్వసంబన్ధిన్యేవ విదారకత్వమ్, న తు స్వస్మిన్నితి భేదశ్చేత్స్వరూపం, తదా స్వం న విదారయేత్, కించ భేదస్య న విదారకత్వమ్ ; భావవ్యుత్పత్త్యా విదారణత్వాత్ II తథాచ స్వరూపభేదేన ఘటస్య న విదారణం స్యాత్ I స్వవృత్తివిరోధాదితి–నిరస్తమ్; భేదస్య విదారణరూపవిభాగాత్మకత్వేన విభాగస్య విభజ్యమానవృత్తిత్వనియమేనావయవానవస్థయా శూన్యతాపత్తేస్తాదవస్థ్యాత్ I అత ఏవ విభాగరూపవిదారణాత్మా న భేదః, కింత్వన్యోన్యాభావః;

ధాతూనామనేకార్థత్వాత్ । తదుక్తం–'క్రియావాచిత్వమాఖ్యాతుమేకోప్యర్థః ప్రదశ్యతే । ప్రయోగతోఽనుసర్తవ్యా అనేకార్థా హి ధాతవః ॥' ఇతి అన్యథా సంయుక్తయోర్భిన్నావితి వ్యవహారో న స్యాదితి–నిరస్తమ్; అన్యోన్యాభావస్వరూపత్వే కపాలాదిరూపాశ్రయప్రతియోగికభేదస్య ఘటాదిరూపాశ్రితరూపతయా స్వప్రతియోగికభేదాశ్రయత్వాదేకత్వం కపాలాదిషు భజ్యేతేత్యవయవానవస్థయా శూన్యతాయామేవ పర్యవసానాత్ । అత ఏవ–నానేకత్వైకార్థసమవాయినా భేదేన ఏకత్వం నిరాకృత్య తేన పునరనేకత్వనిరాకరణం యుజ్యతే, ఉపజీవ్యవిరోధాదితి–నిరస్తమ్ । అనేకత్వమస్పృష్ట్వైవ స్వప్రతియోగికభేదమాత్రేణ ఐక్యవిరహస్యాపాద్యత్వాత్ । అత ఏవోక్తమాచార్యైః – 'అపద్వైకార్థసమవాయిన్యా ఏకతాయా భేదేన విరోధాది'తి । యదుక్తం స్వస్మిన్వృత్తివిరోధాదితి, తన్న; విభాగాదిరూపవ్యాపారస్యానఙ్గీకారాత్, ఇతరవిరోధితాదిరూపవ్యాపారస్య సర్వత్ర సత్త్వాత్ । కించ స్వరూపత్వే భేదస్య సంశయాదిర్న స్యాత్ । ధర్మిజ్ఞానే భేదాజ్ఞానాభావాత్ , తదజ్ఞానే హేతోరేవాభావాత్ । నను-అభేదస్యాపి స్వరూపత్వే సంశయాద్యనుపపత్తిస్తవాపి సమా, యది చాభేదత్వేనాజ్ఞానాత్తథా, మమాపి భేదత్వేనాజ్ఞానాత్తదితి చేన్న; భదస్య స్వరూపత్వే శూన్యతాపాదకయుక్త్యా కోటీనామేవోచ్ఛేదాత్ । న చ- అభేదస్యాపి స్వరూపత్వే భేదకోట్యుచ్ఛేదస్తవాపీతి-వాచ్యమ్ ; కల్పితకోటిమాదాయ సంశయోపపత్తేః । న చ తవాపి భేదకసత్త్వాదికోటిః కల్పితా; శూన్యతాపత్తేరిత్యుక్తత్వాత్ । యత్తు ప్రాక్ చైతన్యే స్వయంభాతేఽపి తదభిన్నస్యైక్యస్యానవచ్ఛిన్నస్యానన్దస్య చాప్రకాశవద్ధర్మిణః ప్రకాశేఽపి తదభిన్నస్య భేదస్యాప్రకాశో భవిష్యతి, కిఞ్చైక్యప్రకాశే తత్ర విపతిపత్తిర్న స్యాత్ , తదుపదేశానర్థక్యం చ స్యాదితి, తన్న; ఐక్యాదీనాం స్వప్రకాశస్వరూపత్వేఽపి తస్యాజ్ఞానతత్కార్యవిప్రతిపత్త్యాదీన్ ప్రతి అవిరోధితయా తద్గోచరవిరోధివృత్తిపర్యన్తముక్తానుపపత్త్యభావాత్ । న చ తర్హి ప్రత్యగర్థేఽపి విప్రతిపత్తిః స్యాత్ ; చార్వాకాదీనాం తస్యా అపి దర్శనాత్ । తస్మాదజ్ఞానాశ్రయత్వాదినా ప్రత్యగర్థప్రకాశముపజీవ్యం నావిద్యావృణోతి, ఐక్యాద్యంశం త్వావృణోత్యేవేతి తత్ర విప్రతిపత్త్యాదయః । న చ-ఏవం సాదృశ్యాదిదోషాదత్రాపి భేదాంశ ఆవృత ఇతి వాచ్యమ్ ; కోట్యనుపస్థితేః ప్రధానపూర్వకారోపవాదినః తవ తదసంభవాత్ । యత్తు స్వరూపభేదో భేదత్వేన భాసత ఏవ; ప్రాయః సర్వభిన్నత్వేనైవ ప్రతీతేః, అన్యథా సర్వకోటికః సంశయః స్యాత్ । తత్ర చ ఘటప్రతియోగికత్వాదిరూపా అనేక ధర్మాః సాదృశ్యాదివశాదగృహీతాః సంశయవిషయా భవిష్యన్తి, న చానేకనిరూప్యస్య భేదస్య నిరూపకానేకత్వాదనేకత్వాపత్తిః; తాదృశస్యాపీశ్వరజ్ఞానాదేరనేకద్వైతనిరూప్యాద్వైతస్య చైక్యదర్శనాత్ , ఏకనిరూప్యప్రాగభావధ్వంసయోరనైక్యదర్శనాచ్చేతి, తన్న; న వయం నిరూపకభేదేన భేదం బ్రూమః, కింతు ప్రతియోగితావచ్ఛేదకభేదేనాభావభేదస్యావశ్యకతయా, అన్యథా ఏకఘటప్రతియోగినాం చతుర్ణాం ధ్వంసాదీనామైక్యాపత్తేః । న చాధికరణరూపాభావవాదినామధికరణభేదేనేవాభావభేదః; ధ్వంసప్రాగభావయోరేక్యాపత్తౌ విలక్షణవ్యవహారానాపత్తేః। న చైవమద్వైతేఽప్యైక్యానుపపత్తిః;

బ్రహ్మేతరత్వరూపప్రతియోగితావచ్ఛేదకస్యైక్యాత్ , ప్రతియోగిభేదాభేదయోరతన్త్రత్వాత్ । యదపి భేదజ్ఞానం న భ్రమవిరోధి, కింత్వధిష్ఠాన ఆరోప్యవిరుద్ధధర్మాదిజ్ఞానమితి, తన్న; శబ్దాభేదభ్రమస్య శాబ్దభేదజ్ఞానాదనివృత్త్యాపత్తేః । యదపి కైశ్చిదుక్తం-అదోషమూలా తాద్రూప్యేణాప్రతీతౌ ప్రతీతిః సరూపభేదలక్షణమ్ । శుక్తేశ్చ శుక్త్యాత్మనా అప్రతీతిః దోషమూలేతి న తత్రాతివ్యాప్తిః । అదోషమూలేత్యస్య యద్యపి సప్తమ్యన్తవిశేషణత్వం న సంభవతి; తథాపి విశిష్టవిశేషణత్వేన తద్విశేషణత్వపర్యవసానాదితి, తన్న । తాద్రూప్యేణాప్రతీతౌ ప్రతీతేరభేదసాధారణ్యేనాదోషమూలత్వపర్యన్తజ్ఞానం భేదవ్యవహారకారణం వాచ్యమ్ । తత్రాదోషమూలత్వం ఫలైకోన్నేయమితి చాక్షుషత్వం న స్యాత్ ; ప్రతీతిఘటితత్వాత్, అప్రత్యయకాలే చ భేదో న స్యాత్ । కించ రజతాత్మనా శుక్తేః ప్రతీతిసమయే తత్ర తద్భేదస్తే న స్యాత్ ।
అదోషమూలేత్యస్యాభావవిశేషణత్వేనావ్యాప్తివారణే అసామర్థ్యాత్, విశేష్యానధికరణస్య సుతరాం విశిష్టానధికరణత్వాత్ । నహి పురుషహీనే దణ్డిపురుషసంభవః । న చాదోషమూలేతి అశరీరజన్యత్వమిత్యత్ర శరీరమివ ప్రతియోగివిశేషణం బాధితసంగ్రహాయ; నఞా సమస్తప్రతీతేరసమస్తేనానన్వయాత్ । న హ్యబ్రాహ్మణః సమీచీన ఇత్యనేన సమీచీనవిప్రాభావః ప్రతీయతే । అదోషమూలతాదాత్మ్యప్రకారకప్రతీత్యభావోక్తౌ చ శుక్తే రూప్యాత్మనా అప్రతీతికాలే సామగ్రీవిరహాత్ శుక్త్యాత్మనా చాప్రతీతౌ స్వభేదాపత్తేః తాదవస్థ్యాత్ । న చ తదాపి ప్రతీయమానశక్త్యాత్మనా ప్రతీయమానత్వమీశ్వరజ్ఞానమాదాయాస్త్యేవేతి వాచ్యమ్; ఏవం సత్యప్రతీతిదశావిరహేణ ప్రతీయమానపదవైయర్థ్యాత్ । న చాన్యోన్యాభావత్వం తత్ । తస్యానిరూపణాత్ । తదుక్తమాచార్యైః - 'సాపేక్షత్వాత్సావధేశ్చ తత్త్వేఽద్వైతప్రసఙ్గతః । ఏకాభావాదసన్దేహాన్న రూపం వస్తునో భిదా ॥' ఇతి । కించ ఘటస్య భేదత్వే ఏకతరపరిశేషాపత్తిః । నను ఐక్యస్య జ్ఞానస్యానన్దస్య చ బ్రహ్మస్వరూపత్వే ఏకతరపరిశేషాపత్తిస్తవాపి సమానా, న చ వస్తున ఏకత్వేనేష్టాపత్తిః; ప్రకృతేఽపి సామ్యాదితి-చేన్న; ఏకతరపరిశేషాపత్త్యా ఘట ఇతి భేద ఇతి విలక్షణవ్యవహారాభావస్యాపాదనాత్ । న చ ప్రవృత్తినిమిత్తఘటత్వభేదత్వయోర్భేదాత్తదుపపత్తిః; భేదత్వస్య నిర్వక్తుమశక్యత్వాత్ । తథా హి న తావజ్జాతిః; జాత్యాదిసాధారణత్వాత్ , నోపాధిః తాదాత్మ్యావచ్ఛిన్నప్రతియోగికాభావత్వాదిరూపః; తాదాత్మ్యస్య భేదవిరహరూపత్వే అన్యోన్యాశ్రయాత్ , తన్నిష్ఠాసాధారణధర్మరూపత్వే తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగికాత్యన్తాభావేఽతివ్యాప్తేః, తస్యాపి స్వరూపత్వే అనుగతవ్యవహారానాపత్తేః, న చ-జ్ఞానానన్దాదావపి విలక్షణవ్యవహారో న స్యాదితి వాచ్యమ్ ; కల్పితధర్మభేదమాదాయోపపత్తేః । న చ భేదత్వమపి తథాస్త్వితి వాచ్యమ్; తర్హ్యనిరాకార్యోఽసి । కించ భేదస్య స్వరూపత్వే ఇదం భిన్నమస్య భేద ఇతి సంబన్ధిత్వేన ధీర్న స్యాత్ । న చానన్దో బ్రహ్మణ ఇతివదుపపత్తిః; ప్రమాణసిద్ధే హ్యైక్యే భేదవ్యవహారస్యాపచారికత్వం కల్ప్యతే రాహోః శిర ఇత్యాదివత్ । న చ ప్రకృతే తథా; ఐక్యే మానాభావాత్ , బాధకాచ్చ । న చ పక్షాన్తరానుపపత్తేరేవ పక్షాన్తరపరిగ్రహః; శశశృఙ్గాదౌ

భావత్వాభావత్వయోరన్యతరానుపపత్త్యాఽన్యతరగ్రహణాపత్తేః । న చ తత్రోభయత్ర బాధకాలికత్వేనోపపత్తిః; ప్రకృతేఽప్యుభయత్ర బాధకాదావిద్యకత్వేనోపపత్తేః సంభవాత్ । నను-అస్తి భేదస్య స్వరూపత్వే మానం మృద్ఘట ఇతివత్ ఘటః పటాత్మకో నేతి పటతాదాత్మ్యనిషేధరూపస్య భేదస్య ఘటసామానాధికరణ్యేనాభేదప్రత్యక్షం, తథా ఘటభేదయోరేకైకస్య ప్రతీతావితరస్య నియమేన ప్రతీయమానత్వాదికం లిఙ్గమ్ । 'సత్యం భేదస్తు వస్తూనాం స్వరూపం నాత్ర సంశయః ।' ఇత్యాద్యాగమశ్చేతి చేన్న; ఘటః పటాత్మకో నేత్యాదేరన్యోన్యాభావభేదవిషయతయా భేదాభేదావిషయత్వాత్ , అన్యథా నీలో ఘట ఇత్యాదేరపి రూపాభేదవిషయత్వాపత్తేః । లిఙ్గస్య చాభేదసిద్ధేః పూర్వమసిద్ధత్వాత్ సామాన్యవ్యాప్తేర్ఘాతివ్యక్త్యాదౌ సమానసంవిత్సంవేద్యే వ్యభిచారాద్విశేషవ్యాప్తావపి ప్రతియోగిని వ్యభిచారాచ్చ, ఆగమస్య చాధిష్ఠానాతిరేకేణాసత్త్వపరత్వాత్ కించ పటాత్ భేదః ఘటమాత్రరూపం వా, ఘటకుడ్యాదిసర్వరూపం వా ? ఆద్యే కుడ్యాదిః పటభేదో న స్యాత్ । ద్వితీయే స్వరూపాణామననుగతత్వాత్ పటభేదానుగతప్రతీతిర్న స్యాత్ । న చ– పటజ్ఞానేచ్ఛాదౌ యథా పటవిషయత్వేనానుగతేనానుగతవ్యవహారః, తథా పటప్రతియోగికత్వేనాత్రాప్యనుగతవ్యవహార ఇతి వాచ్యమ్ ; ఏతావతా హి జ్ఞానాదిషు పటవిషయం జ్ఞానం పటవిషయేచ్ఛేతి పటవిషయత్వాంశే అనుగమవత్ పటప్రతియోగికత్వాంశ ఏవానుగమః స్యాత్, న భేదాంశేఽపి । న చ భేదత్వమప్యేకమిత్యుక్తమ్ । కించేదమస్మాత్ భిన్నమితి వాఽస్యాముష్మాత్ భేద ఇతి వా ధర్మిప్రతియోగిఘటితత్వేన భేదగ్రహణే పరస్పరాశ్రయః, ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానే భేదజ్ఞానం తస్మింశ్చ సత్యస్యాముష్మాదితి విలక్షణధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానమితి ఘటపటౌ భిన్నావితి । ఘటపటవిశేషణతయా తయోర్భేద ఇతి తద్విశేష్యతయా వా గ్రహణేఽపి అన్యోన్యాశ్రయ ఏవ । ఘటపటప్రతీతౌ తద్విశేష్యత్వాదినా భేదగ్రహః, భేదగ్రహే చ ద్విత్వావచ్ఛిన్నఘటపటప్రతీతిరితి । న చ- భేదస్య స్వరూపత్వాత్ స్వరూపప్రతీతేరేవ భేదధీత్వేన ధీద్వయాభావాన్నోక్తదోష ఇతి శఙ్క్యమ్; స్వరూపజ్ఞానస్య ద్వితీయత్వాభావేఽపి ప్రతియోగిజ్ఞానస్య స్వరూపజ్ఞానాతిరిక్తస్య ద్వితీయస్యాపేక్షణాత్ । న చ-సర్వాత్మకమిదమితి విపర్యయాదర్శనేనేదం న సర్వాత్మకమితి సామాన్యతః సర్వతో వ్యావృత్తం వస్త్వనుభూయత ఇతి ప్రతియోగివిశేషజ్ఞానానపేక్షణాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యమ్; సర్వాత్మకం నేత్యత్ర సర్వత్వం వా ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం స్వేతరసర్వత్వం వా । ఆద్యే స్వస్మాద్వైలక్షణ్యే స్వాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ , ద్వితీయే అన్యోన్యాశ్రయస్య స్పష్టత్వాత్ । న చ - 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'త్యత్ర యథా బ్రహ్మాత్మత్వేనాప్రతీతం సర్వముచ్యతే తద్వదత్రాపి సర్వస్మాదిత్యనేన తదాత్మకత్వేనాజ్ఞాతం సర్వం వివక్ష్యత ఇతి వాచ్యమ్; స్వగ్రహాత్ పూర్వం స్వస్యాపి స్వాత్మనాఽజ్ఞాతత్వాత్ స్వస్య ప్రతియోగితాపత్తేః దృష్టాన్తే సర్వశబ్దస్యాసంకుచితత్వే తవాసంప్రతిపత్తేశ్చ । న చ–వస్తుతో భేదాశ్రయస్యాభేదేనాజ్ఞాతస్య జ్ఞానం ప్రతియోగిజ్ఞానత్వేన కారణమ్, న తు భిన్నత్వప్రకారకజ్ఞానత్వేనేతి వాచ్యమ్; ఏవం హి చన్ద్రే ద్విత్వభ్రమో న స్యాత్, వస్తుతో భేదాభావాత్ । నను–'అస్తీదం న జానామి' 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'త్యాదిషు

సాక్షిసిద్ధకాలవిషయసర్వైః సహ వస్త్వజ్ఞానాభేదానామివేహాపి సాక్షిసిద్ధేన ప్రతియోగినా సహైవ వ్యావృత్తేః ప్రతీతేర్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి–చేన్న; విశిష్టజ్ఞానస్య విశేషణజ్ఞానాజన్యత్వేఽపి ప్రతియోగిసవికల్పకస్యాభావజ్ఞానం ప్రత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జనకత్వాత్ । సాక్షీ చ ప్రమాణమనపేక్ష్య ప్రతియోగిపటాదికం ధర్మిభిన్నతయా న గృహ్ణాతీతి కథం సాక్షిసిద్ధప్రతియోగినా భేదగ్రహోపపత్తిః స్యాత్ ? తదుక్తం చిన్తామణౌ 'అన్యథా-నిర్వికల్పకాదపి ఘటో నాస్తీతి వృత్త్యాపత్తే'రితి । న చ-ఏతావతా ప్రతియోగితావచ్ఛేదకపటత్వాదిప్రకారకజ్ఞానమాత్రమర్థనీయమ్, న తు ధర్మిభిన్నత్వజ్ఞానపర్యన్తమితి–వాచ్యమ్ ; ధర్మితావచ్ఛేదకభేదాజ్ఞానే ప్రతియోగితావచ్ఛేదకతయా అభావనిరూపకత్వస్యైవాభావాత్ , అన్యోన్యధర్మభేదజ్ఞానే చ విశిష్య స్తమ్భాత్ కుమ్భస్య భేదప్రతీతౌ కుమ్భాత్ స్తమ్భస్య భేదధీరిత్యన్యోన్యాశ్రయతాదవస్థ్యాత్ । నను త్వన్మతేఽపి బిమ్బబ్రహ్మజీవానాం ప్రతిబిమ్బబ్రహ్మభేదే 'ఇదమనేనాభిన్నమస్యాముష్మాదభేదః ఏతయోరభేద' ఇత్యేవం ప్రతీతిః స్యాత్ । తథాచ ధర్మిప్రతియోగిభావధీర్ద్విత్వావచ్ఛిన్నధీశ్చ భేదజ్ఞానాధీనేతి తద్విరుద్ధాభేదజ్ఞానానుపపత్తిరితి-చేన్న; । కాల్పనికభేదజ్ఞానస్య ధర్మిప్రతియోగిభావద్విత్వావచ్ఛిన్నజ్ఞాననిర్వాహకస్య తాత్త్వికాభేదజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వాయోగాత్ । కించాభేదజ్ఞానే న ధర్మిరూపప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షా; తస్య నిష్ప్రతియోగికవస్తుస్వరూపత్వాత్ , సప్రతియోగికత్వవ్యవహారస్తు నిరూపకభేదసప్రతియోగికత్వేన । అత ఏవ-జీవస్య ప్రతియోగితయా బ్రహ్మభేదనిరూపకత్వం తదభిన్నతయా జ్ఞాతస్యైవేత్యన్యోన్యాశ్రయః, ధర్మిణా సహాభేదేన ప్రతీతస్యైవాభేదప్రతియోగిత్వాత్ అన్యథా దహనస్యాపి తుహినాభేదసప్రతియోగిత్వాపత్తేరితి-నిరస్తమ్; భేదగ్రహస్య తత్ర ప్రతిబన్ధకత్వాచ్చ । అత ఏవ–'తత్త్వమసీ'త్యత్ర త్వంపదవాచ్యస్య విశిష్టస్య బ్రహ్మభేదప్రతియోగిత్వప్రసఙ్గవినివారణాయ విద్యమానాభేదస్యాసతి ప్రతిబన్ధకే అభేదయోగ్యచిత్త్వాదిరూపేణ ప్రతీతిరభేదధీహేతుః । భేదభ్రమే తు దోషః ప్రతిబన్ధక ఇతి నాభేదధీరితి పరసిద్ధాన్తం పరికల్ప్య స్వరూపభేదపక్షే వస్తుతోఽన్యోన్యప్రతియోగికయోర్ఘటపటస్వరూపభేదయోరన్యోన్యప్రతియోగిత్వయోగ్యఘటపటత్వాదిరూపేణ ప్రతీతయోరసతి ప్రతిబన్ధేఽన్యోన్యప్రతియోగితయా విశిష్టధీః ధర్మభేదపక్షేఽపి విద్యమానభేదస్యాసతి ప్రతిబన్ధకే భేదయోగ్యనీలపీతత్వాదిరూపేణ ప్రతీతిర్భేదహేతుః, దూరస్థవనస్పత్యాదౌ తు దూరాదిదోషః ప్రతిబన్ధక ఇతి న భేదధీరితి సామ్యేన సమాధానం–నిరస్తమ్; వైషమ్యస్యోక్తత్వాత్ । నను యథా గౌర్గవయసదృశీత్యాదౌ గవయాదీనాం గవాదిభ్యో భేదః సన్నేవ ప్రతియోగిత్వహేతుః, న తు జ్ఞాతః; న హి గౌర్గవయసదృశీతి ప్రత్యక్షధీరపి నియమేన గవయో గోభిన్న ఇతి ధీపూర్వికాఽనుభూయతే, సుతరాం శాబ్దధీః; తత్ర భేదవాచిశబ్దాభావాత్ , తథా ప్రకృతేఽపి । అన్యథా చైత్రస్య మైత్రపితృత్వాదౌ జ్ఞాత ఏవ మైత్రస్య చైత్రపుత్రత్వాదిజ్ఞానం, గవయస్య గోసాదృశ్యే జ్ఞాత ఏవ

గౌర్గవయసదృశీతి జ్ఞానమితి సప్రతియోగికపదార్థమాత్రే అన్యోన్యాశ్రయః స్యాదితి చేన్న; ఇష్టాపత్తేః; అత ఏవ సప్రతియోగిత్వేన నిష్ప్రతియోగిత్వేన చ భేదసాదృశ్యాది దుర్వచం; సర్వత్ర బాధకసత్త్వాదితి అస్మాకం సిద్ధాన్తః । యత్తూక్తం ప్రతియోగిధర్మిభేదగ్రహపూర్వకత్వనియమో నానుభూయత ఇతి, తదిష్టమేవ; తస్యైవ సప్రతియోగిత్వే బాధకత్వాత్ , ప్రత్యక్ష ఏవ సప్రతియోగికపదార్థగ్రహే ఏవమన్యోన్యాశ్రయస్యాపాద్యత్వే శాబ్దే భేదవాచకపదాసత్త్వస్యాస్మాన్ ప్రత్యదూషణత్వాత్ । ఏవం చ ప్రతియోగిధీమాత్రం న భేదధీహేతుః; తన్నిర్వికల్పకాదపి తదాపత్తేః, కింతు ప్రతియోగిత్వేన । తత్రాపి నాన్యం ప్రతి ప్రతియోగిత్వేన, కింతు భేదం ప్రతి । తథా చాన్యోన్యాశ్రయః । న చ సప్రతియోగికసాదృశ్యాదావేవం స్యాత్ । ఇష్టాపత్తేః, అభేదశ్చ న సప్రతియోగిక ఇత్యుక్తత్వాచ్చ । యత్తు యత్ర ధర్మిప్రతియోగినౌ సన్నిహితౌ, తత్ర ధర్మిప్రతియోగిసద్భావయోస్తద్భేదస్య చ యుగపద్ధీః, ఇదమనేన సదృశమితివత్ । తథా విశేషణవిశేష్యభావస్య చ యుగపద్ధీః, ఇమౌ సదృశావితివత్ । సర్వస్య యోగ్యస్య ఇన్ద్రియసన్నికర్షేణ యుగపత్సర్వవిషయైకజ్ఞానసంభవాత్ । న హి మన్మతే దణ్డీతి ధీరపి దణ్డజ్ఞానసాధ్యా । ఉక్తం చైతత్ యత్ర ధర్మిప్రతియోగినోరన్యతరస్యాసన్నిధానం, తత్రాపి సంస్కారసచివేన్ద్రియసన్నికర్షేణ ఏకమేవ జ్ఞానముత్పద్యతే, తదనేన సదృశమిత్యాదివత్ । అన్యథా అభేదజ్ఞానమపి న స్యాత్ । తథా చాన్యోన్యాశ్రయః । తదుక్తమ్ - 'ధర్మిత్వప్రతియోగిత్వతద్భావా యుగపద్యది । విశేషణం విశేష్యం చ తద్భావశ్చైవ గృహ్యత ॥' ఇతి, తన్న; ప్రమేయత్వాదినా ఘటే జ్ఞాతేఽపి ఘటాభావ ఇత్యప్రతీతేః ఘటత్వాదినా ఘటస్య పూర్వమవశ్యం జ్ఞేయత్వేన యుగపదేవ ధర్మిప్రతియోగ్యాదిబుద్ధ్యసిద్ధేః । న చ-తత్ర ఘటత్వాదిజ్ఞానసామగ్రీవిలమ్బాదేవ విలమ్బః, తత్సత్త్వే ఇష్టాపత్తిరితి వాచ్యమ్ । ప్రతియోగ్యవిషయకాభావప్రత్యయాపాదనస్యైవమప్యపరిహారాత్ । న చ తాదృక్ప్రతియోగిగ్రహసామగ్రీ కారణమ్ । తదపేక్షయా ప్రతియోగిగ్రహస్యైవ లఘుత్వాత్ । నను–'అన్యత్వాగ్రహణే ప్రోక్తః కథమన్యోన్యసంశ్రయః । అన్యత్వం యది సిద్ధం స్యాత్ కథమన్యోన్యసంశ్రయః ॥' ఇత్యుభయతఃపాశా రజ్జురితి-చేన్న; న హ్యన్యత్వబుద్ధిం వ్యవహారక్షమామపి నిరాకుర్మః, కింత్వనావిద్యకత్వే నోపపద్యత ఇతి బ్రూమః । కించ భేదస్య విశేషణవిశేష్యభావేనైవ జ్ఞేయత్వాత్ తత్తద్భావప్రతీతేశ్చ భేదప్రతీత్యనధీనతయా దణ్డచైత్రాదౌ దృష్టత్వేన భేదప్రతీతిపరమ్పరానవస్థా స్యాత్ ॥ న చ–బ్రహ్మ జీవాభిన్నం, జగన్మిథ్యేత్యాదావప్యభేదాదేర్విశేషణతయా భేదజ్ఞానస్యాపేక్షణీయతయాఽనవస్థాపత్తేః న ప్రాథమికాభేదాదిధీరితి తవాపి సమానమితి–వాచ్యమ్; అవిద్యాకల్పితభేదేనాజ్ఞాతేనాపి విశేషణత్వాద్యుపపత్తేః । న చైవం తవాపి; భేదభేద్యయోః స్వరూపతో భేదాభావాత్ , భేదస్యాధికరణానతిరేకాత్, ధర్మో భేద ఇతి పక్షే తు ప్రతీత్యనవస్థోద్ధారేఽపి విషయానవస్థాయా దుష్పరిహరత్వాపత్తేః । న చావిద్యకభేదపక్షేఽప్యనవస్థాదిదోషః; అనుపపత్తేరలఙ్కారత్వాత్ । అత ఏవ–అభిన్నం బ్రహ్మేత్యత్రాభేదస్య భిన్నతయా జ్ఞాతస్య విశేషణత్వేన తేన సహ బ్రహ్మభేదబోధనానుపపత్తిః, ప్రాచీనభేదధియా ప్రతిబన్ధాదితి–నిరస్తమ్;

అనిర్వచనీయభేదజ్ఞానస్య తాత్త్వికాభేదజ్ఞానాప్రతిబన్ధకత్వాత్ I కించ ధర్మభేదపక్షే ప్రత్యక్షం కిం భేదమేవ గోచరయతి, ఉత వస్త్వపి I నాద్యః; భేద ఇత్యేవాప్రతీతేః I ద్వితీయేఽపి కిం భేదపూర్వకం వస్తు గోచరయేత్ , ఉత వస్తుపూర్వకం భేదం, యుగపద్వా ఉభయమ్ I నాద్యః; భేద ఇత్యేవాప్రతీతేః, విరమ్యవ్యాపారాయోగాచ్చ I అతఏవ న ద్వితీయః న తృతీయః; వస్తుగ్రహస్య భేదగ్రహజనకతాయాః స్థాపితత్వాత్ I న చ వస్తుమాత్రజ్ఞానానన్తరభావినా విశిష్టజ్ఞానేన యుగపదుభయగ్రహః; ప్రతియోగిత్వాదినా జ్ఞానస్యైవ భేదధీహేతుత్వాత్ , అన్యథా పఞ్చమీప్రయోగాద్యనుపపత్తేః I తత్ర చ ప్రాగుక్తో దోషః I అత ఏవ విశిష్టధియో విశేషణజ్ఞానజన్యత్వమతే అనయోర్భేద ఇతి జ్ఞానానన్తరమిమౌ భిన్నావితి ధియః సంభవః, విశేషణజ్ఞానాజన్యత్వేఽపి యుగపదేవ ఉభయగోచరధియః సంభవ ఇతి–నిరస్తమ్ ; అనయోర్భేద ఇత్యాదౌ షష్ఠ్యోల్లిఖ్యమానసంబన్ధగ్రహార్థం భేదగ్రహస్య పూర్వమవశ్యాపేక్షణీయతయా అనవస్థాయా దుష్పరిహరత్వాత్ I న చ బిమ్బప్రతిబిమ్బయోర్జీవబ్రహ్మణోశ్చాభేదగ్రాహిప్రత్యక్షం శబ్దశ్చ కిమభేదమేవ గోచరయేదిత్యాదివికల్పసామ్యమ్; అభేదస్య వస్తుస్వరూపత్వేనేదృగ్వికల్పానవకాశాత్ I కించ భేదస్యాన్యోన్యాభావత్వే తత్రప్రతియోగినోః స్తమ్భకుమ్భయోస్తాదాత్మ్యస్యాప్రామాణికత్వేనాన్యోన్యాభావస్యాప్రామాణికత్వం స్యాత్, న చ ద్వైతాదేరప్రామాణికత్వే తద్విరహస్యాప్రామాణికత్వాపత్తిః; అతిరేకపక్షే ఇష్టాపత్తేః, అనతిరేకపక్షే త్వధికరణప్రామాణికత్వస్యైవ ప్రామాణికత్వే తన్త్రతయా ప్రతియోగ్యప్రామాణికత్వేఽపి ప్రామాణికత్వోపపత్తేః I న చ–అన్యోన్యాభావేఽపి తత్పక్షే తథాఙ్గీక్రియతామితి–వాచ్యమ్ ; తస్యాధికరణరూపతాయాం శూన్యవాదాద్యాపత్తేరుక్తత్వాత్ I యత్త్వప్రామాణికస్య నిషేధప్రతియోగిత్వమిత్యుక్తం పరైః, తన్న వారయామః, కింత్వధికరణాతిరేకే నిషేధస్యాప్రామాణికత్వమాత్రం బ్రూమః I నను అత్ర న కుమ్భస్తమ్భోభయతాదాత్మ్యం నిషేధప్రతియోగి, కింతు స్తమ్భతాదాత్మ్యం స్తమ్భే ప్రమితం కుమ్భగతం నిషిధ్యత ఇతి న ప్రతియోగ్యప్రామాణికత్వమితి–చేన్న; తాదాత్మ్యమాత్రస్య నిషేధప్రతియోగిత్వే దూరస్థవనస్పత్యోరివ బాధోత్తరకాలమిమౌ వనస్పతీ ఇతివదిమే శుక్తిరజతే ఇతి ప్రతీత్యాపత్తేః I న చాసన్నిధానకృతో విశేషః; ఏతావతాపి శుక్తితద్రజతే ఇతి ప్రతీత్యాపత్తేః I యత్త్వన్యోన్యాభావసంసర్గాభావయోర్లక్షణం యత్రాధికరణే ప్రతియోగితావచ్ఛేదకమారోప్య నిషేధావగమః, సోఽన్యోన్యాభావః, యత్రాధికరణే ప్రతియోగినమారోప్య నిషేధావభాసః స సంసర్గాభావ ఇతి, తన్న; అతీన్ద్రియే భేదే సంసర్గాభావే చ తన్మతే అవ్యాప్తేః I శబ్దజన్యాభావబుద్ధౌ వ్యభిచారేణారోపస్యాభావబుద్ధావహేతుత్వాచ్చ I కిం భేదే స్వేతరభేదస్య వక్తవ్యతయా స్వవృత్తివిరోధోఽనవస్థా వా I న చ–బ్రహ్మభేదేఽపి స్వాభేదస్య వక్తవ్యతయా స్వవృత్తిత్వం సమానమితి–వాచ్యమ్ ; అభేదస్య స్వనిర్వాహకత్వాదిత్యవేహి I న చ భేదే తథా; భేదాధికరణకభేదవ్యవహారస్య స్వరూపేణ నిర్వాహే ఘటేఽపి తథాత్వే ధర్మపక్షకభేదానుపపత్తేః I కించ భేదే భేదత్వముపాధిరూపం జాతిరూపం వా వాచ్యమ్; తత్ర

పునర్భేదో వాచ్యః, అన్యథా భేదత్వస్యాన్యస్మాత్ భేదో న స్యాత్ । తథా చాన్యోన్యవృత్త్యా స్వవృత్త్యాపత్తేః స్వవృత్తిత్వవత్తస్యాపి విరుద్ధత్వాత్ । న చ-అభేదేఽప్యభేదత్వం వాచ్యమ్ , తత్ర పునరభేదో వాచ్యః, అన్యథా తస్య స్వాభేదో న స్యాదితి తత్రాపి తథాత్వాపత్తిః, ప్రమేయత్వాభిధేయత్వాదివదన్యోన్యవృత్తిత్వస్యాభేదే అదోషత్వే భేదేఽపి సామ్యమితి–వాచ్యమ్ ; అస్మాకమభేదమాత్రస్యాభేదత్వస్య చ బ్రహ్మాభేదాభిన్నతయా అన్యోన్యమిత్యస్యైవాభావేనాన్యోన్యవృత్తిత్వస్యైవాపాదయితుమశక్యత్వాత్ । న చ తర్హి ఘటే ఘటాభేదస్య జీవే జీవాభేదస్య వా జీవబ్రహ్మాభేదత్వే వేదాన్తవైయర్థ్యమ్ ; భేదభ్రమనివర్తకవృత్తేర్మహావాక్యం వినానుపపత్తేరుక్తత్వాత్ । యత్తు ప్రమేయత్వాదౌ ప్రమితత్వాదన్యోన్యవృత్తిరదోష ఇతి, తన్న ; ఆత్మాశ్రయాదితత్త్వదోషేణ తత్రాపి ప్రమితత్వాసిద్ధేః। అత ఏవ న కశ్చిత్ కేవలాన్వయీ । కించ భేదః కిం భిన్నే నివిశతే అభిన్నే వా । ఆద్య ఆత్మాశ్రయోఽన్యోన్యాశ్రయో వా । ద్వితీయే విరోధః। న చ–అభేదానిర్వాచ్యత్వాదికం కిం తద్వతి తదభావవతి చేత్యాదివికల్పస్యాత్రాపి సామ్యమితి వాచ్యమ్ ; అభేదస్య స్వరూపత్వేన తత్ర తద్వికల్పానవకాశాత్ ; అనిర్వాచ్యాదావస్య వికల్పస్యానిర్వాచ్యత్వప్రయోజకస్యాస్మాకమనుకూలత్వాత్ । న చ భేదోఽపి స్వరూపమ్ ; ప్రాగేవ నిరాసాత్ । న చ-భేదః స్వాశ్రయత్వయోగ్యే వర్తతే, యోగ్యతా చ ప్రమారూపఫలైకోన్నేయా ఇతి–వాచ్యమ్; యోగ్యతాయా భేదం వినా వక్తుమశక్యత్వాత్ । న హ్యభిన్నే కదాపి తద్యోగ్యతా; ధర్మాన్తరస్యాపి భేదమపురస్కృత్య యోగ్యత్వాప్రయోజకత్వాత్ , భేదాభేదావజ్ఞాత్వా భ్రమప్రమారూపఫలభేదస్యైవాజ్ఞానేన భేదయోగ్యతాయాః ప్రమారూపఫలభేదానున్నేయత్వాచ్చ । 'అస్వవ్యాఘాతకైరేవ జాతిభిన్నైః సదుత్తరైః । నిరస్తం భేదమాదాయ స్వాత్మాభేదో నిషీదతి ॥'

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ విశేషతో భేదఖణ్డనమ్ ॥

అథ విశేషఖణ్డనమ్

నను-అస్మాకం భేదో న స్వరూపమాత్రమ్, కిం త్వన్యోన్యాభావః, స చ వస్తునః సవిశేషాభిన్నః, తతశ్చాభిన్నత్వాన్నానవస్థాదిః । భేదప్రతినిధేర్విశేషస్య విద్యమానత్వాన్న పర్యాయత్వాదికమ్ , విశేషశ్చ భేదహీనేఽపి ఏకతరపరిశేషాభావాదినిర్వాహక ఇతి–చేన్న; పర్యాయత్వాదిప్రమాజనకస్య స్వరూపాతిరిక్తస్య విశేషస్యాఙ్గీకారే తస్యైవ భేదత్వేన భేదస్య ధర్మభేదోక్త్యయోగాత్ , విశేషస్యాపి భేదః సవిశేషాభిన్న ఏవ వాచ్యః । తథా చానవస్థాతాదవస్థ్యమ్ । న చ వైశేషికాభిమతవిశేషవత్తస్య స్వపరనిర్వాహకత్వమ్ । ఏతాదృశవిశేషే మానాభావాత్ । నను–'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మే'త్యాదివాక్యబోధ్యవిజ్ఞానానన్దాదీనాం త్వన్మతేఽపి భేదస్య భేదాభేదయోర్వాఽఖణ్డార్థకత్వేన 'ఏకధైవానుద్రష్టవ్య'మిత్యాదిశ్రుతివిరోధేన చాఙ్గీకర్తుమశక్యతయా భేదప్రతినిధేర్విశేషస్యాపర్యాయత్వాద్యర్థమవశ్యం స్వీకార ఇతి అర్థాపత్తిరేవ మానమితి–చేన్న; భేదే ఐకరస్యశ్రుతిరోధవత్ అత్రాపి తత్తాదవస్థ్యాత్ ।

లక్ష్యార్థాభేదేఽపి వాచ్యార్థభేదేనాపర్యాయత్వస్య వ్యావర్త్యభేదాదవైయర్థ్యస్య చాన్యథైవోపపత్తేః । కించ తవాపి జ్ఞానానన్దత్వాదినిమిత్తభేదాదేవాపర్యాయత్వమస్తు, కిం విశేషేణ ? న చ–'ఏవం ధర్మా'నితి శ్రుత్యా తయోరపి భేదనిషేధాత్ నైవమితి వాచ్యమ్; తర్హి విశేషస్యాప్యాశ్రితత్వేన ధర్మతయాఽస్యాపి భేదనిషేధాత్తేనాప్యనుపపత్తిః । న చ– జ్ఞానత్వానన్దత్వయోరర్థప్రకాశత్వనిరుపాధికేష్టత్వరూపయోరర్థప్రకాశనిరుపాధికేష్టరూపాశ్రయవిశేష ఆవశ్యక ఇతి–వాచ్యమ్; జ్ఞానత్వానన్దత్వయోర్జాతిరూపత్వేన ఉక్తరూపత్వాభావాత్ । న చ-ఆకాశశబ్దాశ్రయశబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తాభేదేన పర్యాయత్వాపత్తిః, తత్పరిహారాయ విశేషో వాచ్య ఇతి వాచ్యమ్ । పర్యాయత్వేఽపి సహప్రయోగస్య వ్యాఖ్యానవ్యాఖ్యేయభావాదినాప్యుపపత్తేః । న చ–ఏవం జ్ఞానానన్దయోరేకతరపరిశేషేణ మోక్షే ఆనన్దప్రకాశో న స్యాదితి వాచ్యమ్; తయోర్భేదాభావేన ఏకతరత్వస్యైవాభావాత్ , ద్వయోర్వచనే తరబ్విధానాత్ ।। ఏతేన–శోధితతత్పదార్థాద్యైక్యస్య న భేదః, నాపి భేదాభేదౌ, కింత్వత్యన్తాభేదః, ఏవం చ విశేషానఙ్గీకారే స్వప్రకాశచైతన్యభానే ఐక్యాభానాపత్తిః; తత్రప్రకాశస్య భేదభ్రమావిరోధిత్వేఽప్యైక్యప్రకాశస్య తద్విరోధః, తస్య నిరపేక్షత్వేఽపి ఐక్యస్య సాపేక్షత్వం చ నోపపద్యత ఇతి–నిరస్తమ్ ; ఆవారకాజ్ఞానకల్పితాంశమాదాయ సర్వస్యోపపత్తేః । న చ–ఏకస్యా ఏవ శుక్తేరావృతానావృతత్వే శుక్త్యంశభేద ఏవం స్యాదితి వాచ్యమ్ । తదంశకల్పకస్య ఫలస్యాభావాత్ । నను–'ఏవం ధర్మాని'తి శ్రుతిరస్తు మానమ్ , అత్ర హి బ్రహ్మధర్మానుక్త్వా భేదో నిషిధ్యతే । న చ భేదప్రతినిధేరభావే ధర్మధర్మిభావో ధర్మాణామనేకత్వం చ యుక్తమితి–చేన్న; ధర్మానిత్యస్య నిషేధానువాదత్వేన ధర్మత్వానేకత్వాదౌ తాత్పర్యాభావాత్ । న చ శ్రుతితోఽన్యతో బ్రహ్మధర్మాః ప్రాప్తాః; ఆవిద్యకమాత్రస్య సాక్షిసిద్ధతయా ప్రాప్తేః । నను గుణగుణినోరభేదపక్షే ఘటోపలమ్భే శుక్లాద్యనుపలమ్భార్థం భేదాభేదపక్షే తయోరవిరోధార్థమ్, అత్యన్తభేదపక్షేఽపి సమవాయః సంబన్ధః। సత్తా సతీ, అన్త్యవిశేషో వ్యావృత్తః, కాలః, సదాస్తి, దేశః సర్వత్రాస్తీత్యబాధితవ్యవహారార్థ విశేషోఽఙ్గీకార్యః, అభావాదావప్యస్తిత్వాదిర్భాభావాదితో భిన్నః; గుణాదిష్వనన్తర్భావేన షడేవ పదార్థా ఇతి నియమభఙ్గాపత్తేః, అనియమపక్షేఽప్యస్తిత్వేఽప్యస్తిత్వాన్తరమిత్యనవస్థాపత్తేః, తత్రాపి సోఽఙ్గీకార్య ఇతి చేన్న; స్వభావవిశేషాదేవ సర్వస్యోపపత్తేః । న చ తర్హి విశేషస్యాఙ్గీకారేణ మన్మతప్రవేశ ఇతి– వాచ్యమ్; తత్తదసాధారణస్వరూపస్యైవ స్వభావవిశేషశబ్దార్థత్వేన త్వదుక్తవిశేషానుక్తేః, తత్తదసాధారణరూపేణ సమవాయాదేః స్వనిర్వాహకత్వాత్ । అత ఏవ–స్వనిర్వాహకత్వం హి స్వకర్మకనిర్వహణకర్తృత్వమ్ , తచ్చైకస్మిన్విరుద్ధమితి తదుపపాదనాయాపి విశేషాఙ్గీకార ఇతి–నిరస్తమ్; స్వనిర్వాహకశబ్దస్య స్వేతరానపేక్షవ్యవహారవిషయత్వమాత్రార్థకత్వాత్ , అన్యథా విశేషోఽప్యనవస్థాభియా వస్త్వభిన్న ఇతి తవాఙ్గీకారేణ తద్దూషణాపాతాత్, స్వరూపభేదపక్షోక్తైకతరపరిశేషాదిదూషణతాదవస్థ్యాపత్తేశ్చ । న చ అన్త్యవిశేషవదస్య ధర్మిగ్రాహకమానేన తాదృక్స్వభావతయా సిద్ధేః పర్యనుయోగాయోగ ఇతి వాచ్యమ్ । దృష్టాన్త

ఇవ దార్ష్టాన్తికే స్వరూపాతిరేకస్య త్వయైవానఙ్గీకారేణ వైషమ్యాత్ । యత్తు యత్రైవ భేదాభావోఽభేదకార్యం చ ప్రమితం, తత్రైవ విశేషః కల్ప్యతే, న తు ప్రమితభేదే ఘటపటాదౌ విశేషమాదాయ భేదత్యాగః, న హి సోమాభావే ప్రతీక ఇతి తల్లాభేఽపి స ఇతి, తన్న; ముఖ్యత్వనియామకస్య తత్రైవాత్రాభావాత్ విశేషభేదయోరుభయోరపి స్వరూపపర్యవసన్నత్వేన త్వద్వాగ్భఙ్గేరనవకాశాత్ । కించ భేదః స్వయమేవ స్వకార్యం కరోతు । అభేదకార్యార్థం తత్ర్పతినిధిరస్త్విత్యాద్యాపత్తేశ్చ । న చానన్దాదావభేదవత్ భేదస్య బోధాభావః; అలౌకికస్థలే ద్వయోః సామ్యాత్ । నను–అనుమానమత్ర మానమ్, తథా హి— బ్రహ్మస్వరూపభూతయోర్విజ్ఞానానన్దయోర్బ్రహ్మభేదయోశ్చ ఏకతరపరిశేషాభావః, ప్రమేయత్వాదేః స్వాశ్రితత్వాదికం వా భేదాన్యనియమ్యమ్ , భేదానియమ్యత్వే సతి నియమ్యత్వాత్ , యత్ యదనియమ్యత్వే సతి నియమ్యం, తత్ తదన్యనియమ్యమ్ । యథా సంమతమ్ । బ్రహ్మస్వరూపభూతం విజ్ఞానానన్దాదికం వా, భేదాన్యైకతరాపరిశేషనిర్వాహకవత్ , భేదహీనత్వే సతి ఏకతరాపరిశేషరూపనిర్వాహ్యవత్త్వాత్ , యద్యేన హీనత్వే సతి యన్నిర్వాహ్యవత్ , తత్తదన్యనిర్వాహకవత్, యథా సంమతమ్ । స్వాశ్రితం ప్రమేయత్వాదికం వా, భేదాన్యాశ్రయాశ్రయిభావనిర్వాహకవత్ , భేదహీనత్వే సత్యాశ్రయాశ్రయిభావరూపనిర్వాహ్యవత్త్వాత్ , యథా సంమతమిత్యాదికమితి–చేన్న; త్వదభిమతవిశేషాదన్యస్యైవావిద్యాదేః సర్వత్ర నియామకత్వసంభవేనార్థాన్తరాత్, ఆవిద్యకభేదనియమ్యత్వేన బాధాదసిద్ధేశ్చ ॥ నను తథాపి ప్రత్యక్షమత్ర మానమ్ , తథా హి తన్తుపటాదిబుద్ధీనాం భిన్నఘటాదిబుద్ధితో వైలక్షణ్యం తావదనుభూయతే, తచ్చ న తావత్సంబన్ధవిషయత్వేన; కుణ్డబదరాదిబుద్ధితో వైలక్షణ్యానుభవాత్ , నాపి సంయోగాన్యసంబన్ధవిషయత్వేన; ఘటతజ్జ్ఞానతదభావబుద్ధితోఽపి వైలక్షణ్యానుభవాత్ , నాపి స్వరూపప్రత్యాసత్తిసంయోగాన్యసంబన్ధవిషయత్వేన; ఘటతద్ధర్మికాన్యోన్యాభావబుద్ధేర్ఘటపటాదిబుద్ధితో వైలక్షణ్యాభావాపాతాత్ , నాప్యయుతసిద్ధివిషయత్వేన; ఆశ్రయాశ్రయిభావనియమో హ్యయుతసిద్ధిః । తత్ర చ తదానీంతన ఆశ్రయాశ్రయిభావః కుణ్డబదరాదావపి భాతి, నియమస్తు న తన్తుపటాదిబుద్ధావపి । న హి తన్తుపటాదిధీః ప్రత్యక్షా । అనయోః సంబన్ధనాశో వా, విభాగో వా, న భవిష్యతీత్యాకారా, న వా కుణ్డబదరాదిధీస్తయోః సంబన్ధనాశో వా, విభాగో వా, భవిష్యతీత్యాకారికా । నాపి సమవాయవిషయత్వేన; ఉక్తన్యాయేన సంబన్ధనిత్యత్వస్య సంబన్ధ్యయుతసిద్ధత్వస్య వా తత్రాస్ఫురణాత్ । తస్మాదభేదవిషయత్వేనైవ వైలక్షణ్యం వాచ్యమ్; అయం ఘటః, గజాదికం సేనా, పత్రమేవ తాటఙ్క ఇత్యాదౌ పురోవర్తినా ఘటాదేరివాతానవితానాత్మకాస్తన్తవ రూప ఏవ పటః శుక్ల పట ఇత్యాదావపి తన్త్వాదినా పటస్యాభేదప్రతీతేః । న చ–అత్ర పటత్వశుక్లత్వయోరేకస్థత్వమేవ భాతీతి వాచ్యమ్; పటశుక్లయోరైక్యస్యాపి తత్రాన్తర్గతేః, అన్యథా క్వాప్యభేదో న స్యాత్ । 'ఘటః పటో' నేతి ధీశ్చ భేదవిషయా న స్యాత్ । 'దణ్డీ చైత్ర' ఇత్యాదావపి దణ్డినా చైత్రస్యాభేదో భాత్యేవ । న చ–శుక్ల పట ఇత్యత్ర శుక్లవానేవ ఇతి ప్రతీయత ఇతి వాచ్యమ్ : శుక్లం రూపమిత్యత్ర యత్ శుక్లం

తస్యైవేహ ప్రతీతేః । అన్యథేహాపి దణ్డీతివత్ శుక్లీతి స్యాత్ । మతుబ్లోపాదికల్పనం శబ్దవిషయకవ్యవహారే, న తు ప్రతీతౌ । పటస్య శౌక్ల్యమిత్యాదిధీర్న భేదవిషయా, కింతు సంబన్ధవిషయా సతి సత్తేత్యాదివత్ భేదాభావేఽపి ఉపపన్నా చ । పటస్య తన్త్వన్యత్వే చ గురుత్వద్వయాపత్తిః । తన్తుమతి పటవృత్తిశ్చ న స్యాత్ ; మూర్తీనాం సమానదేశతావిరోధాత్ వ్యవహారార్థక్రియాభేదాదికం తు పత్రతాటఙ్కాదివద్యుక్తమ్ ।
తస్మాత్తన్తుపటాదిబుద్ధిరభేదవిషయైవ । యది చైవం కేవలాభేదవిషయా, తర్హి సామానాధికరణ్యవ్యవహారం న జనయేత్; ఘటః కలశ ఇత్యాద్యవ్యవహారాత్ । తేన జ్ఞాయతే అధికోఽప్యస్య విషయోఽస్తి । న చాయం భేదః; । ఘటః న శుక్ల ఇత్యుల్లేఖాపాతాత్, భేదాభేదావిరోధాయ విశేషస్యావశ్యకత్వాచ్చ । తస్మాద్యోఽధికో విషయః స విశేష ఇతి చేన్న; సత్యప్యభేదే కాల్పనికభేదమాదాయ తథావ్యవహారోపపత్త్యా విశేషస్యాసిద్ధేః । న చ ఘటో న శుక్లః ఇతి ప్రతీత్యాపత్తిః; ఫలబలేన కాల్పనికభేదస్య సామానాధికరణ్యాదివ్యవహారమాత్రనిర్వాహకత్వకల్పనేన విపరీతోల్లేఖనం ప్రత్యహేతుత్వాత్ । తస్మాదేవం విశేషోఽయం న మానవిషయః సఖే । విషాదం జహి మత్సిద్ధావిద్యయా సర్వసఙ్గతిః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ విశేషఖణ్డనమ్ ॥

అథ భేదపఞ్చకే ప్రత్యక్షప్రమాణభఙ్గః

ఏవం ప్రత్యక్షతః ప్రాప్తభేదస్యైవ నివారణాత్ ॥ అసాక్షాత్కృతజీవేశభేదాదౌ కా కథా తవ ॥
తథా హి ఈశ్వరస్యాప్రత్యక్షత్వేన తద్ధర్మికస్య తత్ప్రతియోగికస్య వా భేదస్య గ్రహీతుమశక్యత్వాత్ । నను ఈశధర్మికభేదస్య జీవాప్రత్యక్షత్వేఽపి స్వధర్మికభేదః తథాపి తత్ప్రత్యక్షః; 'నాహం సర్వజ్ఞో నాహం నిర్దుఃఖ' ఇత్యాద్యనుభవాత్ । న చ-యోగ్యప్రతియోగికత్వమభావయోగ్యత్వే ప్రయోజకమితి వాచ్యమ్ ; స్తమ్భః పిశాచో నేత్యాదిప్రత్యక్షరూపఫలబలేన సంసర్గాభావే తథాత్వేఽపి అన్యోన్యాభావే అధికరణయోగ్యతాయా ఏవ తన్త్రత్వాత్ । వస్తుతస్తు–సంసర్గాభావేఽపి న తన్మాత్రం యోగ్యతా; జలపరమాణౌ యోగ్యపృథివీత్వాభావగ్రహప్రసఙ్గాత్, కింతు యత్ర యత్సత్త్వమనుపలబ్ధివిరోధి, తత్ర తస్యాభావో యోగ్య ఇతి అధికరణనియతైవ సర్వాభావసాధారణీ యోగ్యతా । సా చ ప్రకృతేఽప్యస్త్యేవ; అన్యథా అభేదశ్రుతేరప్రసక్తప్రతిషేధకతాపత్తేః । భేదశ్రుతేశ్చ త్వదుక్తప్రత్యక్షసిద్ధభేదానువాదిత్వం న స్యాత్ । ఈశధర్మికజీవభేదేఽపి 'తాన్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరన్తప । ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య' ఇత్యాదితద్వచనానుమితప్రత్యక్షసిద్ధత్వమేవేతి చేన్న; ఉక్తానుభవస్యాన్తఃకరణాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తదవచ్ఛిన్నచైతన్యప్రతియోగికభేదావగాహితయా శుద్ధచైతన్యధర్మికనిర్దుఃఖాదిప్రతియోగికభేదానవగాహిత్వాత్ । శ్రుతిరప్యవచ్ఛిన్నభేదానువాదినీ । భేదనిషేధశ్రుతిస్తు అనుమానాదిప్రసక్తభేదనిషేధపరా ।

న చ 'యోఽహమస్వాప్సం యస్య మమాజ్ఞానసంసారాది, సోఽహం నిర్దుఃఖో నే'తి సుషుప్తికాలీనాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నాభేదేనాజ్ఞానాద్యాశ్రయాభేదేన చ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే శుద్ధే భేదప్రతీతిః, సంసారాధారస్య తదనాధారాత్ భేద ఏవ హ్యేవయోర్వివాదః, న తు చైతన్యస్య చైతన్యాదితి వాచ్యమ్; ఏతావతా అజ్ఞానావచ్ఛిన్న ఏవ భేదగ్రహో న తు శుద్ధే । న హి సుషుప్తికాలే అన్తఃకరణానవచ్ఛిన్నత్వవదజ్ఞానానవచ్ఛిన్నత్వమప్యస్తి । యత్తు చైతన్యస్య చైతన్యాత్ భేదో నాస్తీతి, తదస్మాకమనుకూలమ్ ; చైతన్యే స్వాభావికస్యాభేదస్యైవాస్మద్రహస్యత్వాత్ భవత్ప్రతికూలం చ । న హి భవతాం చైత్రమైత్రాదిచైతన్యానామైక్యమితి మతమ్ । అహమర్థస్య యథా న శుద్ధాత్మత్వం తథోక్తం ప్రాక్ । సాక్షిప్రత్యక్షస్యాధ్యస్తాదిసాధారణతయా తత్సిద్ధత్వమాత్రేణ భేదే అబాధితత్వమసంభావితమేవ । ఏతేన-జీవానాం పరస్పరం భేదే ప్రత్యక్షం ప్రమాణమితి–నిరస్తమ్; నాహం చైత్ర ఇత్యాదేరవచ్ఛిన్నభేదవిషయత్వాత్ । 'ఘటో న బ్రహ్మ, ఘటో న పటః, నాహం ఘట' ఇత్యాదిప్రత్యక్షస్య కల్పితభేదవిషయత్వేన తాత్త్వికభేదాసిద్ధేః । తస్మాత్ భేదపఞ్చకే న ప్రత్యక్షం ప్రమాణమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ భేదపఞ్చకే ప్రత్యక్షభఙ్గః ॥

అథ జీవబ్రహ్మభేదానుమానభఙ్గః

నాప్యనుమానమ్ । (౧) జీవేశ్వరౌ, భిన్నౌ, విరుద్ధధర్మాధికరణత్వాత్ , దహన తుహినవదిత్యత్ర దుఃఖాదేరన్తఃకరణాదిధర్మత్వేన స్వరూపాసిద్ధేః, ఏకత్రైవ నిర్దుఃఖత్వదుఃఖవత్త్వయోరవచ్ఛేదకభేదేన దృష్టతయా ధర్మిభేదాసాధకత్వాత్ ; భేదమాత్రే సిద్ధసాధనాత్ , తాత్త్వికభేదే సాధ్యవైకల్యాత్ । (౨) బ్రహ్మ, తత్త్వతో జీవాత్ భిన్నమ్, సర్వజ్ఞత్వాత్ , వ్యతిరేకేణ జీవవదిత్యత్రాప్రసిద్ధవిశేషణత్వాత్ (3) బ్రహ్మ, ధర్మిసత్తాసమానసత్తాకభేదవదితి సాధ్యకరణే అసాధారణ్యాత్ , (౪) ఆత్మత్వం నానావ్యక్తినిష్ఠమ్ , జాతిత్వాత్, పృథివీత్వవదిత్యత్రాత్మైక్యవాదినం ప్రత్యసిద్ధేః, కల్పితవ్యక్తినిష్ఠత్వేన సిద్ధసాధనాచ్చ । (౫) దుఃఖం, గుణత్వావాన్తరజాత్యా సజాతీయాశ్రయాత్ భిన్నాశ్రితమ్ , గుణత్వాద్రూపవదిత్యత్ర శబ్దే వ్యభిచారాత్, దుఃఖాదీనామన్తఃకరణధర్మత్వేన సిద్ధసాధనాచ్చ, (౬) విమతాని శరీరాణి, స్వసంఖ్యాసంఖ్యేయాత్మవన్తి, శరీరత్వాత్ , సంమతవదిత్యత్ర యోగిశరీరే వ్యభిచారాత్ । (౭) ఆత్మా, ధర్మిసత్తాసమానసత్తాకాత్మప్రతియోగికభేదవాన్, ద్రవ్యత్వాత్ , ఘటవత్ , (౮) ఆత్మా, ద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాత్యా నానా, అశ్రావణవిశేషగుణాధికరణత్వాత్ , ఘటవదిత్యత్ర చాత్మనో నిర్గుణత్వేనాసిద్ధేః । చైత్రశ్చైత్రప్రతియోగికోక్తభేదవాన్, ఉక్తహేతోరుక్తదృష్టాన్తవదిత్యాభాససామ్యాచ్చ । ఏతేన-నవీనానుమానాన్యపి–నిరస్తాని; (౧) ఈశ్వరః జీవప్రతియోగికతాత్త్వికభేదవాన్, సర్వశక్తిత్వాత్ , సర్వజ్ఞత్వాత్ , సర్వకార్యకర్తృత్వాత్ , స్వతన్త్రత్వాద్వా, వ్యతిరేకేణ జీవవత్ । (౨) జీవో వా, బ్రహ్మప్రతియోగికతాత్త్వికభేదవాన్, అల్పశక్తిత్వాత్ , అల్పజ్ఞత్వాత్ , అల్పకర్తృత్వాత్ ,

సంసారిత్వాద్వా, వ్యతిరేకేణ బ్రహ్మవత్ , ఇత్యాదిషు భేదస్య స్వరూపత్వేన తద్వత్త్వసాధనే బాధాత్ I న చ విశేషమాదాయ తదుపపాదనమ్: తస్య స్వరూపానతిరేకేణ తద్వత్వసమ్పాదకత్వాత్ , అప్రసిద్ధవిశేషణతాపత్తేశ్చ I న చ-జీవబ్రహ్మభేదేఽనిష్టప్రసక్త్యా అష్టద్రవ్యాతిరిక్తద్రవ్యత్వాదేరివ త్వత్సిద్ధస్వప్రకాశత్వాదేరివ చ సాధ్యస్య మానయోగ్యత్వసంభవ ఇతి వాచ్యమ్; తాత్త్వికభేదవ్యతిరేకేఽపి ఉపాధికల్పితభేదేన సర్వానిష్టపరిహారసంభవాత్ I న చ–జీవో బ్రహ్మ వా, కించిద్ధర్మికప్రతియోగిజ్ఞానాబాధ్యభేదప్రతియోగీ, అధిష్ఠానత్వాత్ , శుక్తివదితి సామాన్యతః సాధ్యప్రసిద్ధిరితి వాచ్యమ్; యత్కించిదభావప్రతియోగిఘటాదిజ్ఞానాబాధ్యభేదప్రతియోగిత్వేనాత్మజ్ఞానాబాధ్యభేదాసిద్ధేః, స్వప్రతియోగిజ్ఞానాబాధ్యభేదప్రతియోగిత్వే సాధ్యే దృష్టాన్తే స్వపదేన శుక్తేర్ధార్ష్టాన్తికే స్వపదేనాత్మన ఉక్తేర్వ్యాప్తిగ్రహానుపపత్తేః I యత్తు జీవాత్ భిన్న ఇత్యేవ సాధ్యమ్ , మిథ్యాభేదేన సిద్ధసాధనం పశ్చాన్నిరసనీయమితి, తన్న; నిరసనోపాయస్య నిరసిష్యమాణత్వాత్ I న చ బ్రహ్మ జీవప్రతియోగికధర్మిసత్తాసమానసత్తాకభేదవదిత్యేవ సాధ్యమ్; ధర్మిపదేన బ్రహ్మణ ఉక్తావప్రసిద్ధ విశేషణత్వతాదవస్థ్యాత్, యత్కించిద్ధర్మ్యుక్తౌ ఘటాదిధర్మసమానసత్త్వేన సిద్ధసాధనాత్, విపక్షబాధకరూపవిశేషాభావే పూర్వోక్తాసాధారణ్యాపత్తేశ్చ I యత్తు బ్రహ్మ జీవప్రతియోగికతాత్త్వికాభేదవన్నేతి, తన్న; ఏవమపి తాత్త్వికాభేదస్యాతాత్త్వికాభావేన సిద్ధసాధనాత్, అభావేఽపి తాత్త్వికత్వవిశేషణే అప్రసిద్ధితాదవస్థ్యాత్ I నను–అత్ర జీవప్రతియోగికతాత్త్వికభేదస్యాన్యోన్యాభావరూపత్వాన్నాప్రసిద్ధిదోషః, యత్ర హ్యభావవ్యాపకతయా హేత్వభావో గృహ్యతే, తత్రైవ సాధ్యప్రసిద్ధిరఙ్గమ్ , ఇహ తు జీవతాదాత్మ్యవ్యాపకతా హేత్వభావస్య గ్రాహ్యా I తదభావో హేతునా సాధ్యత ఇతి కిం సాధ్యప్రసిద్ధ్యా ? తాం వినాపి వ్యాప్తగ్రహోపపత్తేః, సన్దేహరూపపక్షతాసమ్పత్త్యేఽపి న తదపేక్షా; తస్యాస్సిషాధయిషావిరహసహకృతసాధకమానాభావరూపత్వేన సన్దేహాఘటితత్వాత్, 'బ్రహ్మ తత్త్వతో జీవభిన్నం న వే'తి సన్దేహాభావేఽపి 'జీవబ్రహ్మణోర్భేదే తాత్త్వికత్వమస్తి నవే'తి సన్దేహసంభవాచ్చ, ప్రమేయత్వమేతన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగి న వేతి సన్దేహవదితి చేత్, న; ఏవం హి ప్రసిద్ధేతరభేదః పృథివ్యామివ ప్రసిద్ధజీవభేదో బ్రహ్మణి సిద్ధ్యతు, న తద్గతతాత్త్వికత్వమపి; వ్యాపకవ్యతిరేకస్య వ్యాప్యవ్యతిరేకమాత్రసాధనసమర్థత్వాత్, అన్యథాతిప్రసఙ్గాత్ I యదపి భేదతాత్త్వికత్వం ధర్మనిష్ఠత్వేన ఉదశఙ్కి, తదపి సాధ్యాప్రసిద్ధ్యా దుష్టమ్ I నాపి బ్రహ్మ, జీవాత్ భిన్నమ్ , దుఃఖాననుభవితృత్వాత్ , ఘటవదిత్యన్వయి; సర్వానుభవితరి హేతోరసిద్ధేః I స్వనిష్ఠేతి విశేషణే జీవే వ్యభిచారః; దుఃఖస్యాన్తఃకరణనిష్ఠత్వాత్ , మిథ్యాభేదేన సిద్ధసాధనాచ్చ I న చ-భేదే సాధ్యే అర్థశూన్యభ్రాన్త్యా సిద్ధసాధనోక్త్యయోగ ఇతి వాచ్యమ్ ; భ్రాన్తేర్వస్తుశూన్యత్వస్యైవాభావాత్ I ఉక్తమిదమనిర్వాచ్యవాదే I న చైతదనుమితివిషయతయా ప్రామాణికత్వేన సిద్ధ్యతః కథం మిథ్యాత్వమ్ ;

అనుమితివిషయతాయాః ప్రామాణికత్వే అతన్త్రత్వాత్ । న చైవం మిథ్యాత్వాద్యనుమానేఽపి కల్పిత మిథ్యాత్వాదినా సిద్ధసాధనాపత్తిః; కల్పితత్వం వ్యావహారికత్వమభిప్రేతం ప్రతిభాసికత్వం వా, ఆద్య ఇష్టాపత్తేః, అన్త్యే హేతోస్స్వసమానసత్తాకసాధ్యసాధకతయా ప్రాతిభాసికత్వాప్రసక్తేః । ఏతేన–బ్రహ్మ, జీవప్రతియోగికధర్మిసత్తాసమానసత్తాకభేదవత్ , దుఃఖాననుభవితృత్వాత్ , అభ్రాన్తత్వాత్ , అసంసారిత్వాత్ , ఘటవత్ । జీవో వా, బ్రహ్మప్రతియోగికతాదృగ్భేదవాన్ , అసర్వశక్త్యాదిభ్య ఇతి–నిరస్తమ్ । ఉపహితస్య పక్షత్వే ధర్మిసమసత్తాకత్వే సిద్ధేఽపి తాత్త్వికత్వాసిద్ధేః సిద్ధసాధనాత్, శోధితతత్త్వం పదార్థయోః పక్షత్వే తయోర్ధర్మిత్వాభావేన బాధాపత్తేః । న చ-ధర్మిత్వాభావం ప్రతి ధర్మిత్వాధర్మిత్వాభ్యాం వ్యాఘాతః; బ్రహ్మణః సర్వనిషేధస్వరూపత్వేన వ్యాఘాతాభావాత్ , న చ ధర్మిశబ్దేనాశ్రయమాత్రవివక్షా; ధర్మిత్వవదాశ్రయత్వస్యాపి తత్రాసత్త్వాత్ । యత్తు ధర్మిశబ్దస్య పిత్రాదిశబ్దవత్ సంబన్ధిశబ్దత్వేన యత్కించిద్ధర్మిసమసత్తాకతయా న సిద్ధసాధనమితి, తన్న; శబ్దస్వభావోపన్యాసస్యానుమానం ప్రత్యనుపయోగాత్ । ఏతేన-ధర్మిపదస్థానే స్వపదమితి–అపాస్తమ్ ; ధర్మిపదతుల్యయోగక్షేమత్వాత్ । అత ఏవ ధర్మిసత్తాసమానసత్తాకపదస్థానే పారమార్థికేతి వా, యావత్స్వరూపమనువర్తమానేతి వా, స్వాజ్ఞానాకార్యేతి వా, స్వజ్ఞానాబాధ్యేతి వా విశేషణం దేయమ్, స్వపదస్య సమభివ్యాహృతతత్తత్పరత్వస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాదితి నిరస్తమ్; ఆద్యే సాధ్యవైకల్యాచ్చ । న చ-ఘటో జీవప్రతియోగికప్రతియోగిజ్ఞానాబాధ్యభేదవాన్, జీవధర్మికధర్మిజ్ఞానాబాధ్యాభేదాప్రతియోగిత్వాత్ , యత్ యజ్జ్ఞానాబాధ్యయద్ధర్మికాభేదాప్రతియోగి తత్ తజ్జ్ఞానాబాధ్యతత్ప్రతియోగికభేదవత్ , యథా దూరస్థవనస్పత్యోరేక ఇత్యాద్యనుమానేన సాధ్యసిద్ధేర్నాప్రసిద్ధిరితి వాచ్యమ్; యచ్ఛబ్దాననుగమేన పక్షధర్మహేతౌ వ్యాప్త్యగ్రహాత్, ధర్మిత్వప్రతియోగిత్వాదిసామాన్యాకారేణ వ్యాప్తిగ్రహే విశిష్య సాధనాయోగాత్ । న చ–ఏవం స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేత్యాదౌ కా గతిరితి వాచ్యమ్; తత్రాప్యేతద్దోషణసఞ్చారేణ వ్యతిరేకిణి వానుమానాన్తరే వా తాత్పర్యాత్ । నాపి–బ్రహ్మ తత్త్వతో జీవాభిన్నం నేతి సాధ్యమ్, ఏవం చ న సాధ్యవైకల్యశఙ్కాపి, త్వన్మతేఽపి, కల్పితఘటే కల్పితజీవాత్ తాత్త్వికభేదవత్తాత్త్వికాభేదస్యాప్యభావాదితి వాచ్యమ్, తాత్త్వికాభేదస్యాతాత్త్వికేనాభావేన సిద్ధసాధనస్యోక్తత్వాత్ । నాపి-జీవేశ్వరౌ, ధర్మిజ్ఞానాబాధ్యపరస్పరప్రతియోగికభేదవన్తౌ, విరుద్ధధర్మాధికరణత్వాత్ , దహన తుహినవత్, విరోధశ్చ పరస్పరాత్యన్తాభావరూపత్వం, తద్వ్యాప్యత్వం వా, కాలభేదేనాపి సామానాధికరణ్యాయోగ్యత్వం వా, సంయోగతదత్యన్తాభావయోశ్చ సామానాధికరణ్యం మతద్వయేఽపి నేతి న తదాశ్రయే వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్; ధర్మిపదమాదాయ దోషస్య ప్రాగేవోక్తత్వాత్ , అవ్యాప్యవృత్తిదుఃఖశబ్దాద్యధికరణే వ్యభిచారాచ్చ, జీవబ్రహ్మభేదసిద్ధౌ స్వతన్త్రత్వాస్వతన్త్రత్వాదీనాం సామానాధికరణ్యాయోగ్యత్వరూపవిరోధస్యైవాసిద్ధ్యా స్వరూపాసిద్ధేః, కల్పితసార్వజ్ఞ్యాసార్వజ్ఞ్యాదివ్యవస్థాయా వర్ణే హ్రస్వత్వదీర్ఘత్వాదివ్యవస్థావత్ కల్పితభేదేనైవోపపత్త్యా స్వాభావికభేదం ప్రత్యప్రయోజకత్వాచ్చ । న చ

'అల్పశక్తిరసార్వజ్ఞ్యం పారతన్త్ర్యమపూర్ణతా । ఉపజీవకత్వం జీవత్వమీశత్వం తద్విపర్యయః । స్వాభావికం తయోరేతన్నాన్యథా తు కథఞ్చన ॥' ఇత్యాదిశ్రుత్యా సార్వజ్ఞ్యాదేః స్వాభావికత్వోక్త్యా కల్పితత్వాసిద్ధిః; అనాద్యవిద్యాసిద్ధత్వేనేదానీన్తనత్వాభావేన చ స్వాభావికత్వోక్తేః, తచ్ఛబ్దేనోపహితయోరేవ పరామర్శాత్ । న తత్ర స్వాభావికత్వోక్తివిరోధః; న హ్యుపహితేఽపి సర్వజ్ఞత్వాదికమాగన్తుకమ్ । నాపి–బ్రహ్మ, స్వజ్ఞానాబాధ్యజీవప్రతియోగికభేదవత్ , పదార్థత్వాత్ , ఘటవత్, చేతనత్వం, జీవత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదవద్వృత్తి, సర్వచైతనవృత్తిత్వాత్ , చేతనావృత్తిత్వరహితత్వాద్వా, శబ్దార్థత్వవదితి-వాచ్యమ్; స్వపదధర్మిపదాననుగమతాదవస్థ్యాత్, అన్త్యహేతోర్జీవత్వే వ్యభిచారాచ్చ, జడవృత్తిత్వాద్యుపాధిసత్త్వేన విపక్షబాధకాభావేన చాప్రయోజకత్వాత్ । బ్రహ్మణో జీవవత్సంసారిత్వాపత్తావిష్టాపత్తిః । కల్పితభేదేన వా పరిహారో విధేయః । తదుక్తమ్ - 'అప్రమేయేఽనుమానస్య ప్రవృత్తిర్న కథంచన । ప్రమేయస్య త్వనాత్మత్వాత్ తత్ర భేదానుమేష్యతే ॥' శుద్ధచైతన్యే ధర్మానధికరణతయానుమానాప్రసరః। యత్ర ప్రసరః, తత్రేష్టాపత్తిరిత్యర్థః । న చ ఏవమైక్యానుమానమపి కథమ్ ? భవత్పద్యస్య తద్యైక్యానుమితిః కథమితి పఠితుం శక్యత్వాదితి వాచ్యమ్; శుద్ధచైతన్యైక్యస్య శబ్దైకగమ్యత్వేన తత్రానానుమేయత్వస్యేష్టత్వాత్ । న చ తర్హ్యైక్యానుమానోపన్యాసానర్థక్యమ్; తస్య భేదే తాత్త్వికత్వభ్రమమాత్రనిరాసఫలకత్వాత్ । తస్మాత్ 'అప్రసిద్ధవిశేషత్వాదన్యథైవోపపత్తితః । సర్వశక్త్యల్పశక్త్యాదేర్న భేదే తన్త్రతా తతః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జీవబ్రహ్మభేదానుమానభఙ్గః ॥

అథ జీవపరస్పరభేదానుమానభఙ్గః

ఏవం జీవానామపి న పరస్పరభేదానుమానమ్ । చైత్రో మైత్రప్రతియోగికధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదవాన్ , మైత్రప్రతియోగికతాత్త్వికాభేదవాన్నేతి వా, మైత్రానుసంహితదుఃఖాననుసన్ధాతృత్వాత్ , మైత్రస్మృతసర్వాస్మర్తృత్వాత్ , మైత్రానుభూతసర్వాననుభవితృత్వాచ్చ, ఘటవదిత్యత్ర ప్రథమసాధ్యే ధర్మిపదవికల్పేన ద్వితీయసాధ్యే తాత్త్వికాభేదస్యాతాత్త్వికభేదేన సిద్ధసాధనాత్, ఉపహితస్య పక్షత్వే అర్థాన్తరాత్, చైతన్యమాత్రపక్షత్వే హేత్వసిద్ధేః, సాధనైకదేశస్యాననుసన్ధానాదేరుపాధిత్వసంభవాచ్చ । విమతో బన్ధధ్వంసః, స్వప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాధారప్రతియోగికప్రతియోగిజ్ఞానాబాధ్యభేదవన్నిష్ఠః, బన్ధధ్వంసత్వాత్, సంమతవత్, జీవః, సంసారీ, సంసారధ్వంసాధారో వా, స్వజ్ఞానాబాధ్యజీవప్రతియోగికభేదవాన్ సంసారిప్రతియోగికస్వజ్ఞానాబాధ్యభేదవాన్ వా, స్వజ్ఞానాబాధ్యసంసారధ్వంసాధికరణప్రతియోగికభోదవాన్వా, పదార్థత్వాత్ , ఘటవత్, విమత ఆనన్దః, స్వనిష్ఠదుఃఖవిరోధిత్వవ్యాప్యధర్మేణ సజాతీయప్రతియోగికస్వజ్ఞానాబాధ్యభేదవాన్, దుఃఖవిరోధిత్వాత్ , దుఃఖాభావవత్,

ఇత్యాదిషు బన్ధప్రతియోగికభేదవతి కాలాదౌ ధ్వంసస్య విద్యమానత్వేనార్థాన్తరాత్, దుఃఖనిగలసాధారణబన్ధత్వాసంభవాచ్చ, స్వపదాననుగమాచ్చ। చైత్రబన్ధధ్వంసః; చైత్రబన్ధాధారప్రతియోగికభేదవన్నిష్ఠః; బన్ధధ్వంసత్వాత్ , సంమతవదిత్యాభాససామ్యాచ్చ, విపక్షబాధకాభావాచ్చ। ధ్వంసప్రతియోగితావచ్ఛేదకం న నానాబన్ధానుగతబన్ధత్వమ్, తస్య సామాన్యాభావత్వాభావాత్। ఏతేన–ఆత్మమాత్రభేదే ఆత్మా, ఆత్మప్రతియోగికస్వజ్ఞానాబాధ్యభేదవాన్, పదార్థత్వాత్ , ఘటవత్ , ఆత్మవైభవపక్షే ఆకాశః, ఆత్మప్రతియోగికధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదాధారవిశేషగుణవద్విభువ్యతిరిక్తః, ద్రవ్యత్వాత్ , పృథివీవత్, పృథివీత్వం జలత్వతేజస్త్వవాయుత్వమనస్త్వేతరద్రవ్యత్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాతిభిన్నమ్, ప్రమేయత్వాజ్జలత్వవత్, గగనత్వజాతిపక్షే తదితరత్వమపి విశేషణమ్। సత్తా, ద్రవ్యత్వాన్యాత్మనిష్ఠజాత్యన్యా, ద్రవ్యత్వం వా సత్తాన్యాత్మనిష్ఠజాత్యన్యత్ , మేయత్వాత్ , ఘటవత్, ఆత్మాణుత్వమతే ఆత్మా, ద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాతిమాన్ , అవిభుద్రవ్యత్వాత్ , ఘటవదిత్యాదిభిరాత్మత్వజాతిసిద్ధౌ తాత్త్వికాత్మభేదసిద్ధిరితి-నిరస్తమ్। ఆద్యే జడత్వముపాధిః, ఆత్మపదయోః స్థానే చైత్రపదం ప్రక్షిప్యాభాససామ్యం చ। ద్వితీయే శబ్దానాశ్రయత్వముపాధిః, విభావాత్మాన్యత్వం విశేషణం దత్త్వా ఆత్మాకాశభిన్నస్య విభోర్విశేషగుణవతః సాధనప్రసఙ్గాచ్చ। జాతిపక్షకానుమానేషు కల్పితవ్యక్తిభేదేనాపి తస్యాః జాతేరుపపత్త్యా తాత్త్వికవ్యక్తిభేదపర్యవసాయిత్వేనార్థాన్తరాత్। న చ-జాతేః ధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదం వినాఽయోగః అన్యథా వ్యక్త్యభేదః క్వాపి జాతిబాధకో న స్యాదితి వాచ్యమ్ ; జాతేర్వ్యక్తిభేదసమానసత్తాకత్వనియమేన ప్రాతిభాసికభేదస్య వ్యావహారికజాతిం ప్రతి న సాధకత్వమితి వ్యక్త్యభేదస్య జాతిబాధకత్వసంభవాత్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జీవభేదానుమానభఙ్గః ॥

అథ జీవభేదానుకూలతర్కభఙ్గః

నను–యద్యాత్మైక్యం స్యాత్, చైత్రేణ సర్వదుఃఖాద్యనుసన్ధానం స్యాత్ ఇతి–చేన్న; ఔపాధికభేదేనాననుసన్ధానోపపత్తేః। నను హస్తపాదాద్యుపాధిభేదేఽప్యనుసన్ధానదర్శనాత్ ఉపాధిభేదోఽప్రయోజకః, న చ విశ్లిష్టోపాధిభేదస్తత్ర తన్త్రమ్ ; మాతృసుఖాదేర్గర్భస్థేనానుసన్ధానాపాతాత్। భారతే-'ఉద్యతాయుధదోర్దణ్డాః పతితస్వశిరోక్షిభిః। పశ్యన్తః పాతయన్తి స్మ కబన్ధా అప్యరీన్యుధి ॥' ఇత్యాదినా విశ్లేషేఽప్యనుసన్ధానోక్తేశ్చేతి చేన్న; నహి వయం యత్కించిదుపాధిమాత్రమననుసన్ధానప్రయోజకం బ్రూమః, కింత్వన్తఃకరణరూపోపాధిభేదమవిద్యాభేదం వా। స చ భేదః కబన్ధే యోగిని చ నాస్త్యేవ। తేన తత్రానుసన్ధానం చైత్రమైత్రయోశ్చాస్తీతి అననుసన్ధానమ్। ఏతేన–శరీరరూపోపాధిభేదస్యాననుసన్ధానప్రయోజకత్వే బాల్యానుభూతస్య యౌవనే జాతిస్మరేణ పూర్వజన్మానుభూతస్య యోగినా నానాశరీరానుభూతస్య చ స్మరణం న స్యాదితి-నిరస్తమ్।

శరీరభేదస్య తత్రాతన్త్రత్వాత్ , యోగిజాతస్మర్తౄణామన్తఃకరణైక్యాత్ I న చ-చైతన్యైక్యే అన్తఃకరణభేదస్య నాననుసన్ధానప్రయోజకత్వమ్ , చక్షురాదికరణభేదేఽప్యనుసన్ధానదర్శనాదితి వాచ్యమ్ ; అన్యకరణభేదేన తథా దర్శనేఽప్యన్తఃకరణభేదస్య తద్దైక్యాధ్యాసాపన్నే అననుసన్ధానప్రయోజకత్వం కల్ప్యతే, అన్యథా బ్రహ్మైక్యస్య జీవే శ్రుతిసిద్ధతయా సర్వానుసన్ధానాపత్తేః I న చ–అన్తఃకరణస్య ప్రత్యహం సుషుప్తౌ విలయేన పూర్వదినానుభూతస్యాననుసన్ధానాపత్తిరితి వాచ్యమ్ I సంస్కారాత్మనావస్థితస్యైవ పునరుద్భేధేన తత్రాన్తఃకరణభేదాభావాత్ I న చ–ఏవం సుషుప్తప్రలీనముక్తానామననుసన్ధానప్రయోజకాన్తఃకరణభేదాభావాత్ సంసారిదుఃఖానుసన్ధానాపత్తిరితి వాచ్యమ్; తేషామనుసన్ధానప్రయోజకాన్తఃకరణైక్యాధ్యాసరూపసామగ్రీవిరహాత్ I నహి ప్రతిబన్ధకమాత్రేణ కార్యవిరహః; కింతు సామగ్రీవిరహేణాపి I న చ ఏవం ముక్తస్య స్వరూపసుఖానుభావోఽపి న స్యాదితి వాచ్యమ్ I తస్యాజన్యత్వేనాన్తఃకరణానపేక్షత్వాత్ , జీవవిభాజకోపాధ్యజ్ఞానభేదాభేదాభ్యామనుసన్ధానాననుసన్ధానోపపత్తేశ్చ I న చ–జ్ఞానప్రాగభావవదజ్ఞానస్యాపి భేదాభేదయోస్తత్రాప్రయోజకత్వమ్ , యావన్తి జ్ఞానాని తావన్త్యజ్ఞానానీతి మతే ఏకస్మిన్నపి జీవే బ్రహ్మవిషయకాజ్ఞానానాం భిన్నత్వేనానుసన్ధానవిరహప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్; జ్ఞానప్రాగభావానాం జ్ఞానసమసఙ్ఖ్యాజ్ఞానానాం చ జీవవిభాజకత్వాభావేనానుసన్ధానాదావప్రయోజకత్వాత్ I యత్తు—ముక్తస్యైవం సంసారదుఃఖానుసన్ధానాపత్తిః, అవిద్యారూపోపాధిభేదాననుసన్ధానే స్వరూపసుఖస్యాప్యననుభవాపాతః—ఇతి, తన్న; వైషయికసుఖాద్యనుసన్ధానే తస్య తన్త్రత్వేన స్వప్రకాశస్వరూపస్ఫురణే తదనపేక్షత్వాత్ I నను–ఏవమనేకావిద్యాసంబన్ధస్య దుఃఖానుసన్ధానస్వరూపస్యానర్థస్య చ విశిష్టగతత్వే బన్ధమోక్షయోర్వ్యధికరణ్యాపాతేన శుద్ధగతత్వే వాచ్యే యచ్ఛుద్ధం చైత్రీయదుఃఖానుసన్ధాతృ తదేవ మైత్రీయదుఃఖానుసన్ధాత్రితి కథమనుసన్ధానాననుసన్ధానవ్యవస్థేతి–చేన్న; అవిద్యాత్మకబన్ధనివృత్త్యాత్మకమోక్షస్య శుద్ధగతత్వేఽపి దుఃఖాద్యనుసన్ధాతృత్వస్య ఉపహితవృత్తితయా శుద్ధభేదాపాదనాయోగాత్ I న చ సంసారస్య శుద్ధగతత్వే బ్రహ్మణోఽపి సంసారిత్వాపత్తిః; బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరవదాతత్వశ్యామత్వవత్ ఘటాకాశమహాకాశయోః పరిచ్ఛిన్నత్వాపరిచ్ఛిన్నత్వవత్ ఏకస్యైవ నభసస్తత్తత్కర్ణపుటావచ్ఛేదేన తత్ర తత్ర శ్రోత్రతావచ్చ ఔపాధికభేదేన సంసారిత్వాసంసారిత్వవ్యవస్థోపపత్తేః I అత ఏవ–దుఃఖానుసన్ధానరూపస్యానర్థస్య ఉపహితనిష్ఠత్వేన తస్య కల్పితత్వేన బద్ధస్య నివృత్తిరేవ, న తు మోక్ష ఇత్యాపాత ఇతి–నిరస్తమ్; ఉపాధేః కల్పితత్వేన నివృత్తావప్యుపధేయస్యాకల్పితతయా తన్నివృత్త్యయోగాన్మోక్షాన్వయోపపత్తేః I న చ–ప్రతిబిమ్బస్య ఛాయావద్వస్త్వన్తరత్వేనాకాశస్యాపి త్వన్మతేఽపి కార్యద్రవ్యతయా సావయవత్వేన తైజసాహఙ్కారకార్యాణాం శ్రోత్రాణాం స్వత ఏవ భిన్నత్వేన దృష్టాన్తాసంమతిరితి వాచ్యమ్; ప్రతిబిమ్బే వస్త్వన్తరత్వస్య నిరసిష్యమాణత్వాత్ ,

ఆకాశశ్రోత్రభావస్య పరరీత్యా దృష్టాన్తత్వాత్ , "ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ' ఇతి శ్రుతేర్విశిష్టస్యైవ భోక్తృత్వాత్తస్య భిన్నత్వాత్ వ్యవస్థేతి కౌముద్యుక్తప్రకారేణాపి అనుసన్ధానాననుసన్ధానోపపత్తేశ్చ । అత ఏవ శుద్ధచిన్మాత్రగతత్వే తత్ర భేదాప్రతీత్యా భేదస్య కల్పితస్యాప్యభావః, భావే వా భేదస్యైవ వ్యవస్థారూపస్వకార్యకారిణో వహ్నేవుష్ణత్వవద్ధర్మిజ్ఞానావాధ్యత్వమ్, అభేదస్య త్వవ్యవస్థారూపస్వకార్యాకారిణోఽనుష్ణత్వవన్మిథ్యాత్వమిత్యాపాతః, ఆవిద్యకభేదహీనస్య ముక్తస్య సంసారిదుఃఖానుభవాపాతశ్చ ఇతి–నిరస్తమ్; వ్యవస్థాయాః స్వసమానసత్తాకభేదకార్యత్వేన స్వాధికసత్తాకభేదేఽనాక్షేపకత్వాత్ , అవ్యవస్థాయాః శుద్ధచైతన్యాభేదాకార్యత్వేన తదకారిత్వప్రయుక్తమిథ్యాత్వస్యాపాదయితుమశక్యత్వాత్ , ఉపాధ్యభేదస్యైవ తత్ర తన్త్రత్వాత్ । కించోపాధికల్పితాంశజీవానాం వానుసన్ధానమాపాద్యతే, అంశినో బ్రహ్మణో వా । నాద్యః; హస్తావచ్ఛిన్నేన పాదావచ్ఛిన్నదుఃఖాద్యననుసన్ధానాత్ । న చ-న వయం భోగాయతనానాం సాఙ్కర్యమాపాదయామః, యేన పాదే మే వేదనా శిరసి మే సుఖమితి న స్యాత్, కింత్వనుసన్ధానమాత్రమ్ , తచ్చాంశానామస్త్యేవ; అన్యథా చైత్రదేహలగ్నకణ్టకోద్ధరణాయ మైత్రస్యేవ పాదలగ్నకణ్టకోద్ధరణాయ హస్తస్య వ్యాపారో న స్యాదితి-వాచ్యమ్ ; పాదావచ్ఛిన్నదుఃఖస్య హస్తావచ్ఛిన్నే అనుత్పాదనవత్ చైత్రీయదుఃఖాద్యనుసన్ధానస్య మైత్రే అనుత్పాదః । హస్తే దుఃఖప్రయోజకసామగ్రీవిరహవత్ మైత్రే అనుసన్ధానప్రయోజకోపాధ్యైక్యాభావాత్ । తథా చ హస్తావచ్ఛేదేనానుసన్ధానమస్త్యేవేతి న తత్ర వ్యాపారాభావాపత్తిః । నాన్త్యః తస్యాభోక్తృత్వేన భోగాప్రసఙ్గాత్, దుఃఖాదిజ్ఞానమాత్రస్య చ సర్వజ్ఞే తస్మిన్నిష్టత్వాత్ । న చ భోక్తృజీవాభిన్నత్వేన బ్రహ్మణోఽపి భోక్తృత్వాపత్తిః; బిమ్బప్రతిబిమ్బవద్వ్యవస్థోపపత్తేః, అనుసన్ధానస్యావచ్ఛిన్నగతతయా శుద్ధబ్రహ్మణ్యాపాదనాయోగాచ్చ । న చైతావతా బన్ధమోక్షయోర్వైయధికరణ్యమ్; అవిద్యాత్మకబన్ధస్య శుద్ధగతత్వేన సామానాధికరణ్యోపపత్తేః, అవచ్ఛిన్నస్యానుసన్ధాతృత్వేఽప్యవస్థాత్రయానుస్యూతావిద్యావచ్ఛిన్నద్వారా శుద్ధే అనుసన్ధాతృత్వస్యేష్టత్వాత్, 'అనేన జీవేనే'త్యాదిశ్రుతేః । కించ యథా స్వకర్ణపుటపరిచ్ఛిన్ననాదోపలమ్భే భాగాన్తరవర్తినాదానుపలమ్భః, తథా సుఖదుఃఖాద్యుపలమ్భానుపలమ్భౌ । న చ ఆత్మభేదే కర్ణపుటానాం తత్తదీయత్వనియామకవదేకాత్మవాదే సర్వదేహానాం స్వీయత్వేన తత్తదీయత్వనియమాభావేన వ్యవస్థానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్; తవాత్మభేదేనేవావచ్ఛేదకాజ్ఞానాదిభేదేన మమ వ్యవస్థోపపత్తేః । కించ వ్యవస్థయా భేదం వదన్ ప్రష్టవ్యః కేయం వ్యవస్థా ? న తావద్ధర్మభేదః; ఏకస్మిన్నేవ సుఖదుఃఖదర్శనేన వ్యభిచారాత్, భిన్నాశ్రయధర్మోక్తౌ అన్యోన్యాశ్రయాత్, విరుద్ధధర్మోక్తౌ తు విరుద్ధత్వస్య సహానవస్థానరూపత్వే అసిద్ధేః, బాధ్యబాధకభావరూపత్వే తస్యైకాశ్రయత్వేనోపపత్త్యా భేదాసాధకత్వాత్ । నాప్యనుసన్ధానాననుసన్ధానే, తయోరుక్తేన ప్రకారేణ ఉపాధిభేదేనోపపత్తేరాత్మభేదాసాధకత్వస్యోక్తత్వాత్ । అత ఏవ బన్ధముక్త్యాదివ్యవస్థాపి న

స్వాభావికభేదసాధనాయ; తత్తదుపాధ్యుపగమాపగమాభ్యామేవ వ్యవస్థోపపత్తేః । న చోపాధేరప్యుపహితనిష్ఠత్వేనాత్మాశ్రయాదిదోషః; ఉపాధేరవిశేషణత్వేన వ్యక్త్యన్తరానపేక్షత్వేన చాత్మాశ్రయాదిచతుర్ణామనవకాశాత్ । ఏతేన–శుద్ధనిష్ఠత్వే కిమేకైకోపాధ్యపగమో ముక్తిః, ఉత సర్వోపాధ్యపగమః, నాద్యః; సదా ముక్తిరేవ న తు బన్ధ ఇత్యాపాతాత్ , నాన్త్యః; అధునా బన్ధ ఏవ న కస్యాపి ముక్తిరిత్యాపాతాదితి–నిరస్తమ్; యేనోపాధినా యస్య చైతన్యస్య పరిచ్ఛిన్నత్వం తస్మిన్ చైతన్యే తదుపాధ్యపగమస్యైవ ముక్తిత్వే నానాజీవవాదే పూర్వోక్తదోషానవకాశాత్ , ఏకజీవవాదే సర్వోపాధ్యపగమస్యైవ ముక్తితయా ఇదానీం ముక్త్యభావస్యేష్టత్వాత్ । నను ఉపాధేః కథం భేదకత్వమ్ , తథా హి—ఉపాధిః కిమేకదేశేన సంబధ్యతే, కృత్స్నేన వా, ఆద్యే త్వన్మతే స్వాభావికాంశాభావేనౌపాధికత్వం వాచ్యమ్, తథా చానవస్థా, అన్త్యే న భేదకతా; కృత్స్నస్యైకోపాధిగ్రస్తత్వాత్ , గగనాదావపి స్వాభావికాంశాభావే ఘటాద్యుపాధిసంబన్ధో న స్యాదేవ । తదుక్తం 'న చేదుపాధిసంబన్ధ ఏకదేశేఽథ సర్వగః । ఏకదేశేఽనవస్థా స్యాత్ సర్వగచేన్న భేదకః ॥' ఇతి–చేన్న; సర్వవికల్పాసహత్వేన మిథ్యాభూతస్యైవోపాధేర్మిథ్యాభేదప్రయోజకత్వస్య ప్రాగేవోపపాదనాత్ । యథా చాత్మనాం సర్వగతానాం భేదే వ్యవస్థానుపపత్తిః, తథా ప్రపఞ్చితం భాష్యకృద్భిః ॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జీవభేదానుకూలతర్కభఙ్గః ॥

అథ భేదపఞ్చకేఽనుమానభఙ్గః

ఏవం జడేశభేదే జడజీవభేదే చ తాత్త్వికే ప్రమాణం నాస్తి । (౧) బ్రహ్మ, జీవో వా, అనాత్మప్రతియోగికధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదవాన్, పదార్థత్వాత్ , ఘటవత్ , (౨) బ్రహ్మ జీవో వా, ఘటప్రతియోగికధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదవాన్, ఘటాసంబన్ధికాలసంబన్ధిత్వాత్ , తదసంబన్ధిదేశసంబన్ధిత్వాత్ తజ్జనకాజన్యత్వాద్వా పటవత్ , (3) బ్రహ్మ జీవో వా, జడప్రతియోగికధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదవాన్, జడానాత్మకత్వాత్ , యదేవం తదేవమ్, యథా దూరస్థవనస్పత్యోరేక ఇత్యాదిషు పూర్వోక్తదోషానతివృత్తేః పరిచ్ఛిన్నత్వస్య జడత్వస్య జన్యత్వస్య చోపాధిత్వాత్ , అప్రయోజకత్వాచ్చ, జీవో బ్రహ్మ వా, ఆత్మప్రతియోగికతాదృగ్భేదాధికరణమ్, పదార్థత్వాదిత్యాద్యాభాససామ్యాచ్చ । న చ-ఘటాభేదే ఘటసిద్ధ్యైవ తత్సిద్ధ్యా వేదాన్తవైయర్థ్యమ్ , బ్రహ్మణో జడత్వానిత్యత్వాద్యాపత్తిః, ముక్తిసమానాధికరణబన్ధాధారస్య జీవస్య జడవన్నివృత్త్యాపత్తిః, గౌరోఽహమిత్యాదిప్రతీతిశ్చ ప్రమా స్యాదిత్యాదివిపక్షబాధకాన్నాభాససామ్యాదికమితి–వాచ్యమ్ ; స్వప్రకాశత్వేన సర్వప్రత్యయవేద్యత్వేన చ బ్రహ్మసిద్ధావపి సవిలాసాజ్ఞాననివర్తకజ్ఞానాయ వేదాన్తసాఫల్యస్య బహుధాభిధానాత్, ఘటాదౌ కల్పితవ్యక్త్యన్తరేణాకల్పితభేదస్యాభావేఽపి న యథా కల్పితవ్యక్త్యాత్మకత్వం తద్వత్ ప్రాతిభాసికత్వం తద్వ్యద్విశేషదర్శనేన నివృత్తిర్వా కల్పితవ్యక్త్యన్తరైక్యజ్ఞానప్రమాత్వం వా, తథా ప్రకృతేఽపి కల్పితజడేన తదభావేఽపి న తదాత్మకత్వాదితి న విపక్షబాధకస్యాప్యప్రసరః, ఏవం జడానామన్యోన్యభేదేఽపి నానుమానమ్ । ఘటః, తత్త్వతః శుక్త్యభిన్నో న శుక్తిసంబద్ధకాలాసంబన్ధిత్వాత్ ,

తజ్జనకాజన్యత్వాత్తత్రారోపితరూప్యవత్, వ్యావహారికభేదస్య త్వయాప్యఙ్గీకారేణ న పక్షదృష్టాన్తాద్యనుపపత్తిః, అన్యథా భేదసిధ్యసిద్ధ్యోర్ధోషతదభావయోశ్చాభేదేన స్వక్రియావిరోధః స్యాదితి । అత్ర తాత్త్వికశుక్త్యభిన్నత్వరూపప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యా సాధ్యాప్రసిద్ధేః, తత్త్వత ఇత్యస్య నేత్యత్ర విశేషణత్వే సుతరామప్రసిద్ధేః, ఘటాదిసమసత్తాకభేదమాత్రేణ హేతోరుపపత్త్యా అప్రయోజకత్వాచ్చ, భేదస్య తాత్త్వికత్వే బాధస్యోక్తత్వేన బాధాచ్చ । (౨) అనాత్మా, స్వవృత్తిధర్మానాధారజ్ఞానబాధ్యాన్తర్గణికభేదవాన్, పదార్థత్వాదాత్మవత్, విపక్షే చ దూరస్థవనస్పత్యోః శుక్తిరూప్యయోశ్చభేదగ్రాహిప్రత్యక్షం న తత్త్వావేదకం స్యాత్ ముక్తిసంసారాదిసాంకర్యం చ స్యాదిత్యాదిబాధకమితి యత్ , తన్న; ఏకత్ర ఘటే కల్పితా యే అనేకే ఘటాః, తేషు స్వవృత్తిధర్మానధికరణఘటజ్ఞానబాధ్యభేదవత్సు వ్యభిచారాత్ । యత్కించిత్స్వవృత్తిధర్మానాధారోక్తౌ ఘటత్వానధికరణపటజ్ఞానాబాధ్యభేదేనాత్మజ్ఞానబాధ్యేనార్థాన్తరమ్ । స్వవృత్త్యశేషధర్మానాధారోక్తౌ తవ మతే బ్రహ్మణోఽపి వాచ్యత్వాదికేవలాన్వయిధర్మాధారత్వేన సాధ్యాప్రసిద్ధేః, కల్పితేన సహ తాత్త్విక భేదాభావవత్ తాత్త్వికాభేదస్యాప్యభావేన ఊహాహృతస్థలే తత్త్వావేదకత్వసాఙ్కర్యాదీనామప్రసఙ్గాత్ । యత్తు ఆత్మానాత్మనోశ్చ పరస్పరం తాత్త్వికభేదే అనాత్మా, స్వావృత్తిధర్మాధికరణప్రతియోగికప్రతియోగిజ్ఞానాబాధ్యభేదాధికరణం, యత్స్వావృత్తిధర్మాధికరణం తత్ప్రతియోగికప్రతియోగిజ్ఞానాబాధ్యభేదాధికరణమ్ , పదార్థత్వాదాత్మవత్ , పక్షే స్వావృత్తిధర్మాధికరణమాత్మా, తతో భిన్నాదాత్మాన్తరాద్భిన్నత్వేన సాధ్యసిద్ధిః । దృష్టాన్తే చ స్వావృత్తిధర్మాధికరణం జడం, తతో భిన్నాత్ జడాన్తరాత్ భిన్నత్వేన సాధ్యసత్త్వమితి, తన్న; పక్షదృష్టాన్తయోః స్వపదార్థప్రతియోగిపదార్థయోరననుగమేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధేః, అజడత్వస్యోపాధిత్వాచ్చ, జడత్వేన వ్యతిరేకిణా సత్ప్రతిపక్షాచ్చ । యదపి జీవస్య బ్రహ్మతో జీవాచ్చ జడస్య సత్యభేదే పృథివీ బ్రహ్మప్రతియోగికధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదాధికరణం యదప్త్వాద్యనధికరణం, తత్ప్రతియోగికప్రతియోగిజ్ఞానాబాధ్యభేదవతీ, వస్తుత్వాత్తోయవత్ , అప్త్వాదీత్యాదిశబ్దేన తత్తద్వాదినః ప్రతి తత్తద్వాదిసిద్ధాః పృథివీత్వభిన్నాః జడనిష్ఠధర్మా వివక్షితాః । పక్షే బ్రహ్మభిన్నాజ్జీవాత్ భిన్నత్వేన సాధ్యసిద్ధిః, దృష్టాన్తే తు బ్రహ్మభిన్నపార్థివభిన్నత్వేనేతి, తన్న; అప్త్వాద్యనధికరణత్వవజ్జీవత్వానధికరణేత్యపి విశేషణం దత్త్వా జీవబ్రహ్మభిన్నాత్మనోఽపి సాధనప్రసఙ్గాత్ , గన్ధాధారత్వాదివ్యతిరేకిణా సత్ప్రతిపక్షసంభవాచ్చ, ధర్మిపదవికల్పనిబన్ధనదోషతాదవస్థ్యాచ్చ । ఏతేన–జీవస్య బ్రహ్మజీవాన్తరాభ్యాం జీవాచ్చ జడస్య భేదే పూర్వప్రయోగ ఏవ జీవస్య జీవాన్తరాద్భేదసిద్ధ్యర్థమన్తర్గణికభేదనోదిత్యప్త్వానధికరణేత్యత్ర విశేషణం దత్త్వానుమానమ్ । అత్ర చ పక్షే బ్రహ్మణః పరస్పరం చ భిన్నాజ్జీవాత్ భిన్నత్వేన సాధ్యసిద్ధిః, దృష్టాన్తే తు బ్రహ్మణః పరస్పరఞ్చ భిన్నాత్ పార్థివాత్ భిన్నత్వేనేతి–నిరస్తమ్; జీవస్య

బ్రహ్మజీవాన్తరాభ్యాం జడస్య చ జీవాత్ బ్రహ్మణో జడాచ్చ భేదే పృథివీ బ్రహ్మప్రతియోగికధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదాధికరణమ్ అప్త్వాద్యనధికరణమన్తర్గణికభేదవచ్చ యత్తత్ప్రతియోగికప్రతియోగిజ్ఞానాబాధ్యభేదవత్త్వే సతి అప్త్వాద్యనధికరణాసంసారిధర్మికధర్మిజ్ఞానాబాధ్యభేదప్రతియోగినీ, వస్తుత్వాదమ్బువదిత్యత్ర బ్రహ్మణో జడాదపి భేదార్థం పూర్వస్మాదధికమప్త్వానధికరణాసంసారీత్యాదివిశేషణమ్ । అత్ర పక్షే అప్త్వాద్యనధికరణమసంసారి బ్రహ్మ, తద్ధర్మికభేదప్రతియోగిత్వేన సాధ్యసిద్ధిః, దృష్టాన్తే త్వప్త్వాద్యనధికరణాసంసారి పార్థివమ్ , తద్ధర్మికభేదప్రతియోగిత్వేన జ్ఞేయమ్ । అత్ర జీవత్వానధికరణత్వస్య అప్త్వానధికరణేత్యత్ర విశేషణత్వేన పూర్వవదాభాససామ్యాత్, పాకజరూపాధికరణత్వాదినా సత్ప్రతిపక్షాచ్చ, ధర్మాదిపదవికల్పగ్రాసాచ్చ । ఏవం భేదమాత్రేఽపి నానుమానమ్ । బ్రహ్మ, భేదహీనం నావతిష్ఠతే స్వజ్ఞానాబాధ్యభేదవద్వా, పదార్థత్వాత్ , ఘటవత్ ఇతి; ముక్త్యసహవృత్తిత్వస్య జడత్వస్య చోపాధిత్వాత్ , స్వపదవికల్పగ్రాసాచ్చ । ఏతేన–అనాత్మా, స్వాన్యజ్ఞానాబాధ్యభేదాధికరణమ్ , పదార్థత్వాత్ , ఆత్మవదితి నిరస్తమ్ । బ్రహ్మభేదో న సర్వనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగి, బ్రహ్మనిరూప్యత్వాత్ , బ్రహ్మభేదవదిత్యత్ర బ్రహ్మభిన్నావృత్తిత్వముపాధిః, బ్రహ్మభేదస్యాబ్రహ్మనిరూప్యత్వేన తదనిరూప్యతయా సాధనవైకల్యం చ । బ్రహ్మజ్ఞానం, స్వబాధ్యభేదవద్విషయకమ్ , జ్ఞానత్వాచ్ఛుక్తిజ్ఞానవదిత్యత్రానాత్మవిషయత్వముపాధిః । స్వపదేన బ్రహ్మజ్ఞానోక్తౌ తదబాధ్యభేదాప్రసిద్ధ్యా సాధ్యాప్రసిద్ధిః, శుక్తిజ్ఞానోక్తౌ సిద్ధసాధనమ్ , ఘటో ఘటసంసర్గానవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకపటాదిధర్మికత్రైకాలికాభావప్రతియోగి, ద్రవ్యత్వాత్ , పటవదిత్యత్ర కాల్పనికాభావస్యాపి కాలత్రయవృత్తిత్వసంభవేన సిద్ధసాధనమ్, ఘటసంసర్గానవచ్ఛిన్నేతివత్తాదాత్మ్యానవచ్ఛిన్నేత్యపి విశేషణం దత్త్వా పఞ్చమాభావసాధనస్యాపి ప్రసఙ్గశ్చ, విపక్షబాధకాభావస్య ఉభయత్ర సత్త్వాత్ । సమానాధికరణకర్మప్రాగభావసమానకాలీనజ్ఞానబాధాయోగ్యో భేదః, పరమార్థసన్ , ప్రాతిభాసికత్వానధికరణత్వే సత్యసత్త్వానధికరణత్వాత్ , స్వాసత్త్వాగోచరప్రమాం ప్రతి సాక్షాద్విషయత్వాత్ , ఆరోపితమిథ్యాత్వకత్వాత్ , కల్పకరహితత్వాత్ , స్వవిషయకసాక్షాత్కారాత్ పూర్వభావిత్వాత్ , ఆత్మవత్ । బ్రహ్మజీవప్రతియోగికో భేదః, పరమార్థసన్, అనాదిత్వాదాత్మవత్ సాక్షివేద్యసుఖదుఃఖాదిభేదః, పరమార్థసన్ , అనిషేధ్యత్వేన దోషాజన్యజ్ఞానం ప్రతి సాక్షాద్విషయత్వాత్ । ధర్మాధర్మయాగదానాదిభేదః, పరమార్థసన్ , శ్రుతితాత్పర్యవిషయత్వాదిత్యాదిష్వాత్మాసాధారణధర్మాణాం చేతనత్వాదీనాముపాధిత్వం జడత్వాదినా సత్ప్రతిపక్షశ్చ మిథ్యాత్వసాధకానాం ప్రాబల్యస్యోక్తత్వేన త్రైర్బాధశ్చ । ఆద్యే చ ప్రాతిభాసికత్వస్య దోషప్రయుక్తభానత్వాత్మకత్వే అసిద్ధిః, బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వోక్తౌ చరమవృత్త్యవ్యవహితప్రాతిభాసికే వ్యభిచారశ్చ । ద్వితీయహేతౌ తాదృక్ప్రమావిషయత్వస్య భేదపారమార్థికత్వసిద్ధ్యధీనత్వేన సాధ్యావిశేషపర్యవసానమ్ । తృతీయే చరమవృత్త్యన్యబాధ్యమిథ్యాత్వకత్వస్యోపాధిత్వమ్ ।

చతుర్థే అవిద్యారూపకల్పకసత్త్వేనాసిద్ధిః । పఞ్చమే దృష్టిసృష్టిపక్షే అసిద్ధిః, ఇతరత్రాప్రయోజకతా । అనాదిత్వం చ అజ్ఞానాదౌ వ్యభిచారి । దోషాజన్యజ్ఞానం ప్రతీత్యత్ర శ్రుతితాత్పర్యవిషయత్వాదిత్యత్ర చాసిద్ధిః; సాక్ష్యవచ్ఛేదకవృత్తేర్దోషజన్యత్వాత్ , ముఖ్యతస్తాత్పర్యస్య తత్రాభావాత్ । తస్మాత్ భేదపఞ్చకం నానుమానవిషయః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ భేదపఞ్చకే అనుమానభఙ్గః ॥

అథ భేదశ్రుతేరనువాదత్వోపపత్తిః

నను-భేదతాత్త్వికత్వే 'ద్వాసుపర్ణా య ఆత్మని తిష్ఠన్ నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య' ఇతి శ్రుతయో మానమితి చేన్న; ద్వాసుపర్ణేత్యత్ర పూర్వార్ధం న భేదః ప్రమేయః; అపదార్థత్వాదవాక్యార్థత్వాచ్చ । ద్విత్వస్య స్వాశ్రయప్రతియోగికభేదసమానాధికరణత్వనియమాత్ శ్రుతద్విత్వార్థాపత్తిసమధిగమ్యస్యాపి భేదస్య శ్రౌతత్వమితి చేత్, న; ద్వౌ చన్ద్రమసావిత్యత్రేవ కల్పితభేదేనాప్యుపపత్తేః తాత్త్వికభేదానాక్షేపకత్వాత్ । అత ఏవ నోత్తరార్ధస్యాపి తాత్త్వికభేదపరత్వమ్ । వస్తుతస్త్వస్యాః శ్రుతేః పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణే బుద్ధిజీవపరతయా వ్యాకృతత్వేన జీవేశభేదపరత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । 'య ఆత్మని తిష్ఠన్' ఇత్యాదావాధారాధేయభావస్య 'చేతనశ్చేతనానామి'తి నిర్ధారణస్య 'అజోఽన్య' ఇత్యత్ర భేదవ్యపదేశస్య కాల్పనికభేదమాదాయాప్యుపపత్తేః భేదతాత్త్వికత్వాపర్యవసాయిత్వాత్ , శ్రుత్యన్తరవిరోధాచ్చ । న చైతచ్ఛ్రుతివిరోధాత్ సైవ శ్రుతిరన్యపరా; భేదశ్రుతేః ప్రత్యక్షసిద్ధభేదానువాదత్వేన హీనబలత్వాత్ । న చ జీవత్వావచ్ఛిన్నజీవభేదస్యాప్రాప్త్యా 'న హింస్యాది'త్యాదివదననువాదత్వమ్ ; జీవే ఈశ్వరభేదస్య ప్రత్యక్షసిద్ధతయా తదన్యథానుపపత్తిసిద్ధేశధర్మికజీవత్వావచ్ఛిన్నభేదస్యాపి ప్రత్యక్షసిద్ధతుల్యకక్ష్యతయా తద్బోధకశ్రుతేరనువాదత్వోపపత్తేః న హింస్యాదిత్యత్ర నానువాదత్వశఙ్కాపి, బ్రాహ్మణో న హన్తవ్య ఇత్యాదేః పురోవాదకత్వనిర్ణాయకాభావాత్ । న చ–పుంవిశేషం ప్రత్యస్యార్థవత్త్వం శాఖాన్తరస్థవిధివాక్యవదితి వాచ్యమ్; ఏకస్యానేకశాఖాధ్యయనాసంభవాత్ , ప్రత్యక్షస్య సర్వపురుషసాధారణ్యేన ప్రాథమికప్రసరత్వేన చ పురుషవిశేషం ప్రత్యపి సార్థకత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । న చ-'ద్వయోః ప్రణయన్తీ'త్యాదివత్ వర్తమానమాత్రగ్రాహిప్రత్యక్షాప్రాప్తకాలత్రయాబాధ్యభేదప్రాపకత్వమితి వాచ్యమ్ ; అజో హ్యన్య ఇత్యాదౌ త్రికాలాబాధ్యత్వబోధకపదాభావాత్ । న చ–అభేదే షడ్విధతాత్పర్య లిఙ్గవద్దార్ఢ్యార్థత్వం భేదశ్రుతేరితి వాచ్యమ్ । తత్ర ప్రయోజనవత్త్వేఽప్యనువాదత్వాపరిహారాత్ అగ్నిర్హిమస్య భేషజమితివత్ । న చ 'షవింశతిరిత్యేవ బ్రూయాది'తివత్ ప్రతిప్రసవార్థత్వమ్ ; తదపేక్షయా హీనబలత్వేన ప్రతిప్రసవాయోగాత్ , భేదనిషేధకశ్రుతేః భేదతాత్త్వికత్వనిషేధపరత్వేన భేదస్వరూపప్రతిపాదకవాక్యస్య తత్రప్రతిప్రసవాయోగాత్ । న చ ప్రత్యక్షస్యాప్రామాణ్యే శ్రుతేస్తత్సిద్ధానువాదకత్వాయోగః। తస్యా జ్ఞాతజ్ఞాపకత్వమాత్రేణానువాదకత్వోపపత్తేః । న చ-

ఏవమపి నిరపేక్షానువాదత్వేన ధారావాహికద్వితీయాదిజ్ఞానవత్ ప్రమాత్వోపపత్తిరితి-వాచ్యమ్ । నిరపేక్షసాపేక్షసాధారణానువాదత్వమాత్రస్యాప్రామాణ్యప్రయోజకత్వాత్, దృష్టాన్తస్యాతిరిక్తకాలకలావిషయత్వేనానధిగతార్థవిషయతయా విషమత్వాత్ । న చ విద్వద్వాక్యవత్ సప్రయోజనానువాదత్వేన స్వార్థపరతా; తస్య స్వార్థబోధకత్వేఽపి ద్విత్వసంపాదకతయా స్వార్థపరత్వాభావాత్ । న చ యత్తన్నేత్యాదినిషేధార్థానువాదలిఙ్గాభావేన విధేయాన్తరశ్రవణేన చ నిషేధార్థానువాదత్వాయోగః; యత్తదిత్యాదేరనువాదలిఙ్గత్వేఽపి అనువాదవ్యాపకత్వాభావాత్ అన్యేనాపి హ్యున్నయనసంభవాత్, 'బ్రాహ్మణో న హన్తవ్య' ఇత్యాదౌ యత్తత్పదాభావేఽపి నిషేధానువాదదర్శనాత్ , విధేయాన్తరసత్త్వే తు నిషేధార్థానువాదకత్వాభావేఽపి తదర్థానువాదత్వాపరిహారాత్ । న చైవం విధానార్థానువాదే తాత్త్వికత్వనియమః; యద్రజతం తదానయేత్యాదౌ అన్యవిధానార్థం భ్రాన్తిసిద్ధానువాదే తాత్త్వికత్వాదర్శనాత్ । న చ-అనువాదత్వేఽపి యథార్థత్వరూపప్రామాణ్యాహానిరితి-వాచ్యమ్ ; తస్య బాధకాభావనిబన్ధనత్వేన ప్రకృతే అసంభవాత్ । నను–ఔపనిషదస్య బ్రహ్మణః శాస్త్రాతిరిక్తేనాప్రాప్తేః తద్ధర్మికస్య తత్ప్రతియోగికస్య వా భేదస్య కథం శాస్త్రనిరపేక్షప్రత్యక్షాదినా ప్రాప్తిరితి-చేన్న; ప్రతియోగిగ్రహార్థం తదపేక్షత్వేఽపి స్వసమానవిషయప్రమాణపూర్వకత్వానియమేన ప్రత్యక్షస్య భేదప్రాపకత్వోపపత్తేః । యద్యపీశధార్మికస్య భేదస్య ప్రత్యక్షేణాప్రాప్తిః; తథాపి ప్రత్యక్షసిద్ధజీవధర్మికేశభేదాన్యథానుపపత్తిసిద్ధస్యాపి తస్య శ్రుతార్థాపత్తిసిద్ధస్య శ్రౌతత్వవత్ ప్రత్యక్షసిద్ధత్వోపపత్తేః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ భేదశ్రుతేరనువాదకత్వమ్ ॥

అథ భేదశ్రుతేర్వ్యావహారికభేదపరత్వోపపత్తిః

అథవానువాదకత్వాభావేఽపి వ్యావహారికభేదపరత్వేనైవ శ్రుత్యుపపత్తిః । న చాప్రామాణ్యాపాతః; అర్థవాదవాక్యవదుపపత్తేః, ప్రతీయమానార్థే చాభేదశ్రుతివిరోధేనాప్రామాణ్యస్యేష్టత్వాచ్చ । న చాభేదశ్రుతేరఖణ్డచిన్మాత్రపరత్వేన భేదావిరోధిత్వమ్ , తద్వారీభూతార్థమాదాయ తద్విరోధాత్ । నాపి వైపరీత్యమ్ ; ప్రాప్తాప్రాప్తార్థత్వాభ్యాం విశేషాత్ । న చ-ఐక్యశ్రుతేరపి ప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాదప్రామాణ్యమ్ , మానాన్తరప్రాప్తివత్ తద్విరోధస్యాపి దౌర్బల్యహేతుత్వాదితి-వాచ్యమ్ ; విరోధే విరోధినో మానత్వవత్ అనువాదకత్వోపపాదకస్య మానతాయా అనపేక్షితత్వాత్ । కించ షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గవత్వాత్ ఐక్యశ్రుతేః ప్రాబల్యమ్ । న చ తాత్పర్యమాత్రజ్ఞాపకత్వేన తేషామర్థతథాత్వాజ్ఞాపకత్వమితి వాచ్యమ్ ; శ్రుతేస్తత్పరత్వజ్ఞాపనేన పరమ్పరయోపయోగాత్, ఏతద్విరుద్ధశ్రుతేః శ్రూయమాణేఽర్థే తాత్పర్యాభావసంపాదనేనాధికబలసంపాదకత్వాచ్చ । న చ–'అత్రాపి స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ పూర్ణః పరః జీవసంఘో హ్యపూర్ణ' ఇత్యాద్యుపపత్తిరూపం 'సత్యం భిదా సత్యం భిదా సత్యం

భిదే'త్యభ్యాసాదిరూపం తాత్పర్యలిఙ్గమస్తీతి భేదశ్రుతిరపి తత్పరేతి వాచ్యమ్; అత్తీతి అపూర్ణ ఇతి చ జీవానువాదేన తస్య పూర్ణబ్రహ్మరూపతావిధానార్థత్వేన భేదోపపత్తిత్వాభావాత్ । సత్యం భిదేతి న భేదాభ్యాసః; ఏతద్వాక్యస్యాప్రామాణికత్వాత్ , ప్రామాణికత్వే వా బాధాయాం సామానాధికరణ్యేనాభేదే పర్యవసానాత్ । నను—భేదశ్రుతిరేవ ప్రబలా, “అసఞ్జాతవిరోధిత్వాత్ ప్రత్యక్షాదిసంవాదాన్నిరవకాశత్వాచ్చేతి చేన్న; అభేదశ్రుతిరూపవిరోధినో జాతత్వాత్ , ప్రత్యక్షాదేరప్రమాణత్వేన తత్సంవాదస్య ప్రాబల్యాప్రయోజకత్వాత్ , శతమప్యన్ధానామితి న్యాయాత్, వ్యావహారికభేదవిషయత్వేన సావకాశత్వాచ్చ । నను-నాయం భేదో వ్యావహారికః, ముక్తావపి భేదస్య శ్రుతిస్మృతిభ్యాం సిద్ధేరితి చేన్న; తస్యా ముక్తేరవాన్తరత్వాత్ । నను ‘ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ ॥’ ఇత్యాదిస్మృతౌ సర్గాద్యభావోక్తేః ‘న యత్ర మాయా కిముతాపరే హరేరనువ్రతా యత్ర సురాసురార్చితాః । శ్యామావదాతాఃశతపత్రలోచనాః పిశఙ్గవస్త్రాః సురుచః సుపేశస' ఇతి స్మృతౌ మాయానిషేధాచ్చ ‘యో వేద నిహితం గుహాయాం సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితే'త్యత్ర శుద్ధబ్రహ్మజ్ఞానఫలత్వోక్తేశ్చ త్వయాపి శుద్ధబ్రహ్మవిషయత్వేన స్వీకృతాయాః భూమవిద్యాయాః ఫలోక్త్యవసరే ‘తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి పఞ్చధా సప్తధే'త్యాదిభేదోక్తేః ‘పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే' ‘స తత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్రమమాణ' ఇత్యాదౌ స్వరూపాభివ్యక్త్యుక్తేశ్చ ’తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీ'త్యత్ర కర్మక్షయోక్తేశ్చ ‘జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తత స్తేనామృతత్వమేతీ’ తి భేదజ్ఞానాన్మోక్షోక్తేశ్చ త్వన్మతేఽపి భేదభోగాదిఫలేషు ఫలాధ్యాయాన్త్యపాదస్థేషు ‘జగద్వ్యాపారవర్జమ్' ‘సఙ్కల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః’ ‘భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చే'తి సూత్రేషు ప్రక్రాన్తశుద్ధవిద్యాఫలస్యైవ వక్తవ్యత్వాచ్చ పరమముక్తిత్వమేవేతి చేన్న; సగుణోపాసనయా బ్రహ్మలోకం గతస్యాపి ’న స పునరావర్తత' ఇత్యాదిశ్రుత్యా దైనన్దినసర్గాద్యసంబన్ధస్య ప్రతిపాదనేనావాన్తరముక్తావప్యుపపత్తేః, ‘న తత్ర మాయే'త్యాదిస్మృతౌ చ మాయాశబ్దస్య మాత్సర్యాదిపరత్వేన మూలమాయావిరహాప్రతీతేః, అన్యథా శ్యామావదాతత్వాదితి విరోధాపత్తేః, ‘యో వేద నిహితమి'త్యత్ర శుద్ధబ్రహ్మజ్ఞానఫలభూతా యా సర్వకామావాప్తిః, సా న వైషయికభోగరూపా, కింతు సర్వవైషయికసుఖానాం ’ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తీ'తిశ్రుత్యా బ్రహ్మానన్దే అన్తర్భావోక్తేస్తదభిప్రాయేతి న తద్బలాన్నానాకామావాప్తేః శుద్ధజ్ఞానఫలత్వమ్, భూమవిద్యాఫలోక్త్యవసరే సర్వలోకకామచారైకధాభావాదేః ఫలస్య భూమవిద్యావాక్యోపక్రమే ప్రాణవిద్యాఫలత్వేనోక్తస్య జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయమాణాహీనద్వాదశోపసత్తావత్ నిర్గుణవిద్యాస్తావకత్వేనాప్యుపపత్తేః స్వయంజ్యోతిరిత్యాదౌ జక్షణప్రభృతీనాం భేదగర్భత్వేన జక్షన్నివ క్రీడన్నివేత్యాదిబాధితతత్త్వవివక్షయా పరమముక్తేస్త్రోక్త్యా త్వదభిమతభేదగర్భక్రీడాదీనాం పరమముక్తిత్వాభావాత్, పుణ్యపాపే విధూయేత్యత్ర పరమసామ్యస్యైక్యరూపతయా

కర్మక్షయస్య ఐక్యరూపముక్తిఫలతయా భేదగర్భముక్తిఫలత్వాభావాత్; జుష్టమిత్యత్రాన్యపదస్య దేహేన్ద్రియాదివిలక్షణాత్మపరత్వేన జీవేశపరత్వాభావాత్ । తథాచ భేదజ్ఞానస్య మోక్ష హేతుత్వమ్ అతోఽవగమ్యతే మన్మతే భేదభోగాదిపరేషు 'సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతే'రిత్యారభ్యాధ్యాయపరిసమాప్తిపర్యన్తాధికరణేషు సగుణవిద్యాఫలస్య ఉక్తతయా శుద్ధబ్రహ్మవిద్యాఫలాప్రతిపాదకత్వాత్ । తస్మాత్ పరమముక్తౌ భేదస్యాప్రసక్తేః వ్యావహారికత్వోపపత్త్యా భేదశ్రుతేర్వ్యావహారికపరత్వం స్థితమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ భేదశ్రుతేర్వ్యావహారికభేదపరత్వోపపత్తిః ॥

అథ శబ్దాన్తరాదేరాత్మభేదసాధకత్వాసంభవః

నను–పూర్వతన్త్రే ద్వితీయాధ్యాయే యైరేవ శబ్దాన్తరాదిభిః కర్మభేద ఉక్తః, తైరేవ జీవేశభేదోఽపి సిధ్యతి । తథా హి ఏష ఏవ జీవం ప్రబోధయతి 'ఏతస్మాజ్జీవ ఉత్తిష్ఠతీ'తి విరుద్ధార్థధాతునిష్పన్నాఖ్యాతరూపశబ్దాన్తరస్య 'నిత్యః పరో నిత్యో జీవ' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాయమానపునఃశ్రుతిరూపాభ్యాసస్య ద్వాసుపర్ణేత్యాదిసంఖ్యాయా అశబ్దమనశ్నన్నిత్యాదేర్భేదకస్య గుణాన్తరస్య 'యతో వాచో నివర్తన్త' ఇత్యాదిప్రకరణాన్తరస్య జీవేశావితి నామధేయద్వయస్యాపి సత్త్వాచ్చేతి చేన్న; ప్రత్యక్షాదిసమకక్ష్యతయా శబ్దాన్తరాదీనాం భేదకత్వేఽపి తాత్త్వికాభేదావిరోధిత్వాత్ । కించాదృష్టచరస్త్వం మీమాంసకః యః కర్మభేదే శాస్త్రభేదే వా ప్రమాణత్వేన క్లృప్తానాం శబ్దాన్తరాదీనాం చేతనభేదే ప్రమాణత్వం కల్పయసి । న హ్యన్యభేదప్రయోజకస్యాన్యభేదప్రయోజకతా; విశిష్టభేదే ప్రయోజకస్యాపి విశేషణభేదస్య విశేష్యభేదకత్వాపత్తేః, 'దేవదత్త ఉత్తిష్ఠతి శిష్యం బోధయతి యజతి దదాతి జుహోతీ'త్యాదావపి భేదాపత్తేః న శబ్దాన్తరస్య కర్తృభేదకతా ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ శబ్దాన్తరాదేరాత్మభేదకత్వాభావః ॥

అథ భేదశ్రుతేః షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గభఙ్గః

నను- షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతశ్రుతిగమ్యభేదస్య కథమతాత్త్వికత్వమ్ ? తథా హి ఆథర్వణే ద్వాసుపర్ణేత్యుపక్రమః, పరమం సామ్యముపైతీత్యుపసంహారః, 'తయోరన్యః అనశ్నన్నన్యః అన్యమీశ'మిత్యభ్యాసః, శాస్త్రైకగమ్యేశ్వరప్రతియోగికస్య కాలత్రయాబాధ్యభేదస్య శాస్త్రం వినా అప్రాప్తేరపూర్వతా, 'పుణ్యపాపే విధూయే'తి ఫలం, 'అస్య మహిమాన'మితి స్తుతిరూపోఽర్థవాదః, అత్తి అనశ్నన్నిత్యుపపత్తిః। అత్ర చ 'మాయామాత్రమిదం ద్వైత'మిత్యాదావివ ద్విశబ్ద ఏవ భేదవాచకః, తదాక్షేపకో వా ద్విత్వసంఖ్యైక్యవిరోధినీతి వా భవత్యుపక్రమో భేదవిషయః । తద్భిన్నత్వవిశేషితమేవ చ తద్గతబహుధర్మయోగిత్వం తత్సాదృశ్యమ్, న తు విశేష్యమాత్రమ్ ; నాయం సః కింతు తత్సదృశః, నాయం తత్సదృశః, కింతు స ఏవేతి సాదృశ్యైక్యయోరేకతరవిధానాయాన్యతరనిషేధాత్, 'గగనం గగనాకార'మిత్యాది తు తత్సదృశవస్త్వన్తరనిషేధపరమ్, గగనాద్యేకదేశస్య

తదేకదేశసాదృశ్యపరం వా ఇత్యుపసంహారోఽపి భేదవిషయ ఏవ । అభ్యాసత్వేఽపి అర్థత ఏవైకప్రకారత్వం తన్త్రమ్, న తు శబ్దతః। అతిప్రసఙ్గాత్ । అన్యమీశమిత్యత్ర ఈశగతాన్యత్వం ప్రతి పశ్యతీతి ప్రకృతో జీవ ఏవ పదన్యాయేన ప్రతియోగితయా సంబధ్యత ఇత్యభ్యాసోఽపి సంభవతీతి చేత్, మైవమ్ ; ఆథర్వణే ప్రథమముణ్డకే 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి శౌనకప్రశ్నానన్తరం 'ద్వే విద్యే వేదితవ్యే' ఇతి విద్యాద్వయమవతార్య ఋగ్వేదాదిలక్షణామపరాముక్త్వా 'అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమి'త్యాదినా పరవిద్యావిషయమక్షరం ప్రశ్నానుసారేణ ప్రతిపాదయతా అభేదస్యైవోపక్రాన్తత్వాత్ , అన్యథా తదుత్తరత్వానుపపత్తేః, ద్వితీయముణ్డకే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠ'మితి మధ్యే పరామర్శాత్, తృతీయముణ్డకాన్తే చ 'పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తి । స యో హ వై తత్ పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యైక్యలక్షణఫలేనోపసంహారాచ్చ ముణ్డకత్రయాత్మికాయా ఉపనిషద ఐక్యపరత్వే స్థితే 'అసంయుక్తం ప్రకరణాది'తి న్యాయేనాభిక్రమణాదివన్మధ్యస్థితవాక్యస్యాపి ద్వాసుపర్ణేత్యాదేస్తదనుకూలత్వే సంభవతి మహాప్రకరణవిరోధేన విపరీతతాత్పర్యకల్పనయా భేదోపక్రమత్వాభావాత్ , 'పరమం సామ్యముపైతీ'త్యస్య పూర్వోక్తన్యాయేన ఐక్యపరతయా భేదోపసంహారత్వాభావాత్ । అతః అనశ్నన్నిత్యాదినా న తాత్త్వికభేదాభ్యాసః, నాపీశస్య శాస్త్రగమ్యతయా తత్ప్రతియోగికస్తద్ధర్మికో వా భేదోఽపూర్వః; ఈశజ్ఞానమాత్రే తదపేక్షాయామపి ప్రత్యక్షేణ తత్సమకక్ష్యమానేన చ తయోః ప్రాప్తత్వాత్ । త్వదుక్తఫలార్థవాదయోరైక్యపక్షేఽపి సంభవేన న భేదాసాధారణలిఙ్గతా; అనశ్నన్నిత్యాదేః కాల్పనికభేదేనోపపత్త్యా తాత్త్వికభేదోపపత్తిత్వాభావాత్ । నను–అన్తర్యామిబ్రాహ్మణం షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతం వాక్యం భేదే ప్రమాణమ్ । తథా హి 'వేత్థ ను త్వం కాప్య తమన్తర్యామిణమి'త్యుపక్రమః, 'ఏష త ఆత్మాన్తర్యామీ'త్యుపసంహారః, "ఏష త ఆత్మే'త్యాద్యేకావింశతికృత్వోఽభ్యాసః, అన్తర్యామిత్వస్యాప్రాప్తతయాఽపూర్వతా, 'స వై బ్రహ్మవిది'త్యాది ఫలమ్, 'తచ్చేత్త్వం యాజ్ఞవల్క్య సూత్రమవిద్వాంస్తంచాన్తర్యామిణం బ్రహ్మగవీరుదజసే మూర్ధా తే విపతిష్యతీ' తి నిన్దారూపోఽర్థవాదః, 'యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేద' ఇత్యాద్యుపపత్తిరితి – చేత్, మైవమ్ ; 'ఆత్మేత్యేవోపాసీతే'తి సూత్రితబ్రహ్మవిద్యావివరణరూపాయాం చతురధ్యాయ్యామనేన 'హ్యేతస్సర్వం వేదేతి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాపూర్వకం 'బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్తదాత్మానమేవావేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవది' త్యభేదేనోపక్రమ్య షష్ఠాధ్యాయాన్తే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే నిగమనరూపే 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్ కేన కం పశ్యేది'త్యాదినాఽభేదేనైవోపసంహారాత్ అధ్యాయచతుష్టయస్యాప్యభేదపరత్వే స్థితే తదన్తర్గతస్య బ్రహ్మలోకాన్తరసూత్రాత్మప్రతిపాదనపరస్య ఉత్తరబ్రాహ్మణప్రతిపాద్యనిరుపాధికసర్వాన్తరబ్రహ్మప్రతిపత్త్యనుకూలస్య

మహాప్రకరణానురోధేన తద్విరోధిభేదపరత్వాభావాత్, త్వదుపన్యస్తలిఙ్గానాం భేదపరతానిర్ణాయకత్వేఽపి కల్పితభేదపరతయా తాత్త్వికాభేదావిరోధిత్వాత్ । అత ఏవ 'న శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయత' ఇతి సూత్రవిరోధః, న వా తద్భాష్యవ్యాహతిః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ భేదశ్రుతేః షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గభఙ్గః ॥

అథైక్యస్వరూపోపపత్తిః

నను-ఐక్యమాత్మస్వరూపమ్ , ఉతాన్యత్ , నాద్యః; ఏకతరపరిశేషాద్యాపత్తేః, సాపేక్షస్యైక్యస్య నిరపేక్షాత్మత్వాయోగాచ్చ, నాన్త్యః; సత్యత్వే అద్వైతహానేః, మిథ్యాత్వే తత్త్వమసీత్యాదేరతత్త్వావేదకతాపత్తేరితి చేన్న; ఆద్యమేవానవద్యమ్ । జ్ఞానానన్దయోరాత్మైక్యేఽపి యథా నైకతరపరిశేషాపత్త్యాదికం కల్పితానన్దత్వాదిధర్మాత్ తథా ప్రకృతేఽపి సంభవాత్ , ఐక్యే అభిజ్ఞేయత్వస్య ప్రాగుక్తేః తస్యాపి నిరపేక్షతయా నిరపేక్షాత్మస్వరూపత్వావిరోధాత్ , అజ్ఞానాద్యధిష్ఠానతయా భాసమానాత్మస్వరూపత్వేఽపి ఐక్యస్య తద్గోచరవృత్తివిశేషస్యాజ్ఞాననివర్తకస్య ఇదానీమసత్త్వాత్సంసారోపపత్తేః । అన్త్యే పక్షే దోషాస్త్వనుక్తోపాలమ్భా ఏవ । అత ఏవ అతిరిక్తమైక్యం నైకత్వసంఖ్యా, న వా తన్నిష్ఠాశేషధర్మవత్త్వమ్ , న వా తన్నిష్ఠాసాధారణధర్మవత్త్వమ్ । నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణి తేషామభావాత్ । నాపి భేదవిరహః; భేదస్యైక్యవిరహరూపత్వేనాన్యోన్యాశ్రయాత్ । నాపి తద్వృత్తిధర్మానధికరణత్వమ్ ; శూన్యస్యాపి బ్రహ్మైక్యాపాతాదితి–నిరస్తమ్ ; తదవృత్తిధర్మానాధారత్వోపలక్షితస్వరూపస్యాభేదత్వాత్ । శూన్యస్య నిఃస్వరూపత్వాత్ న శూన్యస్యైక్యరూపతా । న చ తదవృత్తిధర్మనిషేధేన తద్వృత్తిధర్మవిధానప్రసఙ్గః, విశేషనిషేధస్య శేషాభ్యనుజ్ఞాఫలకత్వాదితి వాచ్యమ్ : శేషవిధాయకత్వస్య సర్వత్రాసంప్రతిపత్తేః । అన్యథా వాయౌ న నీలరూపమిత్యస్యాపి గౌరం ప్రతి విధాయకత్వాపాతాత్ । నను అభేదే అభేదత్వపారమార్థికత్వాసద్వైలక్షణ్యాదీని తత్త్వతః సన్తి వా నవా, ఆద్యే సద్వితీయత్వాపత్తిః, ద్వితీయే అభేదత్వాదిహానిరితి-చేన్న; తత్త్వతః స్వరూపభూతైరేవ తైరభేదరూపతాయా అద్వైతస్య చాహాన్యుపపత్తేః । న చ– ఏవమభేదస్యాబాధితాత్మస్వరూపపర్యవసానే తస్య చాత్మస్వరూపస్య పరైరపి సంమతత్వేన త్వచ్ఛాస్త్రావిషయత్వమితి వాచ్యమ్; జీవావృత్తిధర్మానధికరణత్వోపలక్షితాత్మస్వరూపస్య పరైరనఙ్గీకారాత్ । తదేవముక్తే జీవబ్రహ్మభేదే 'తత్త్వమసి స వా అయమాత్మా బ్రహ్మ' ఇత్యాదిశ్రుతిర్మానమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ ఐక్యస్వరూపోపపత్తిః ॥

అథ జీవబ్రహ్మభేదే ప్రమాణమ్ ।

నను – సార్వజ్ఞ్యాసార్వజ్ఞ్యాదివిశిష్టయోరైక్యమయోగ్యత్వపరాహతమ్ । కథముదాహృతశ్రుత్యా బోధ్యమితి - చేన్న; సోఽయమిత్యాదావివ విరుద్ధాకారత్యాగేన శుద్ధయోరైక్యబోధనాత్ । నను –

విరుద్ధాకారత్యాగః కిమవివక్షామాత్రేణ, ఉతానిత్యత్వేన, ఉత మిథ్యాత్వేన, నాద్యః ; విరుద్ధాకారస్యావివక్షాయామప్యనపాయాత్ । న హి 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుత్యా సత్త్వశూన్యత్వయోశ్చిత్త్వజడత్వయోర్వేహావివక్షామాత్రేణ బ్రహ్మణః శూన్యేన జడేన చ ఐక్యం సువచమ్ । న ద్వితీయః ; తత్త్వం భవిష్యసీతి నిర్దేశాపత్త్యా అసీతి వర్తమాననిర్దేశాయోగాత్ , దశాభేదేన భేదాభేదయోః సత్త్వాపత్త్యా త్వయాప్యనఙ్గీకారాచ్చ, జీవేశయోః స్వాతన్త్ర్యపారతన్త్ర్యాదేర్నిత్యత్వాచ్చ । న తృతీయః ; నిర్దోషశ్రుతిసాక్షిసిద్ధయోర్విరుద్ధధర్మయోర్మిథ్యాత్వాయోగాదితి – చేన్న ; విరుద్ధాకారస్యావివక్షయైవ త్యాగాత్ । త్యాగశ్చ బ్రహ్మానుభవావిషయత్వమ్, న త్వపాయః, తస్య చరమసాక్షాత్కారసాధ్యత్వాత్ । తథా చ తత్తేదంతే ఇవానపేతే అపి సార్వజ్ఞ్యాసార్వజ్ఞ్యే నాశ్రయాభేదవిరోధాయ । అవివక్షా చ ప్రధానప్రమేయనిర్వాహాయ । న చ – సోఽయమిత్యత్ర తత్తేదన్తయోర్న త్యాగః । క్రమేణైకత్ర తయోరవశ్యకత్వాత్, 'అసద్వే'త్యాదౌ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'త్యాదౌ చ న శూన్యజడైక్యాపత్తిః, శూన్యసతోః చిజ్జడయోర్వా విరుద్ధాకారపరిత్యాగేన జీవబ్రహ్మణోరివానుస్యూతస్యాకారస్యాభావాత్, అసతో నిఃస్వరూపత్వాజ్జడస్య బాధ్యస్వరూపత్వాత్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జీవబ్రహ్మభేదే ప్రమాణమ్ ॥

అథ ఐక్యశ్రుతేరుపజీవ్యవిరోధాభావః

నను-ఐక్యశ్రుత్యా ప్రత్యక్షసిద్ధం జీవమనూద్య బ్రహ్మత్వం వా బోధనీయం, శ్రుతిసిద్ధం బ్రహ్మానూద్య తస్య జీవత్వం వా ఉభయానువాదేనాభేదో వా విధేయః, సర్వథాప్యుపజీవ్యవిరోధాత్ నైక్యే ప్రామాణ్యమ్ , ప్రత్యక్షేణ జీవస్య బ్రహ్మభిన్నత్వేన శ్రుత్యా చ సర్వజ్ఞత్వాదిమద్బ్రహ్మగ్రాహిణ్యా తద్ధీనత్వేనానుభూయమానాజీవాత్ భిన్నత్వేన బ్రహ్మణో జ్ఞాయమానత్వాత్ , న చానుమానేన బ్రహ్మోపస్థితిః; తేనాపి సర్వజ్ఞత్వాదినా బ్రహ్మణో విషయీకరణేన ఉపజీవ్యవిరోధతాదవస్థ్యాదితి చేన్న; శక్తిగ్రహాదౌ తయోరుపజీవ్యత్వేఽపి స్వప్రమేయేఽనుపజీవ్యత్వాత్ । తదుక్తమ్ వాచస్పత్యే–'యత్ ఉపజీవ్యం, తన్న బాధ్యతే, యద్బాధ్యతే తన్నోపజీవ్యమి'తి । యథా కథంచిదపేక్షామాత్రేణోపజీవ్యత్వే నేదం రజతమిత్యత్రాపి ఇదం రజతమిత్యస్యోపజీవ్యతాపత్తేః । నను–యద్ధి యదపేక్షం యస్య బాధే స్వస్య బాధాపత్తిశ్చ తత్తస్యోపజీవ్యమ్, ప్రకృతే చ ధర్మ్యాదిగ్రాహకస్యైవ స్వప్రామాణ్యగ్రాహకతయా తద్బాధే స్వబాధాపత్తిః, నిషేధ్యార్పణస్థలే తు న తథా । నహి బ్రహ్మస్వరూపధర్మిజ్ఞానాప్రామాణ్యే ఐక్యజ్ఞానాప్రామాణ్యవత్ ప్రతిషేధ్యజ్ఞానాప్రామాణ్యే ప్రతిషేధ్యజ్ఞానాప్రామాణ్యమ్, ప్రతిషేధ్యశాస్త్రవిలోపప్రసఙ్గాదితి చేత్, సత్యమ్; సార్వజ్ఞ్యాదివిశిష్టం న తావద్ధర్మి, కింతు బ్రహ్మస్వరూపమాత్రమ్ । విశిష్టధర్మిజ్ఞానప్రామాణ్యమ్ ఐక్యజ్ఞానప్రామాణ్యే నాపేక్ష్యతే, కింతు స్వరూపజ్ఞానప్రామాణ్యమాత్రమ్ । అన్యథా 'ఇదం రజతమి'త్యస్యాపి ధర్మిజ్ఞానత్వేన ఉపజీవ్యతయా నిషేధజ్ఞానప్రామాణ్యే

రజతత్వవిశిష్టేదంజ్ఞానప్రామాణ్యం స్యాత్ । రజతత్వవైశిష్ట్యస్య ధర్మిత్వాప్రయోజకత్వవత్ సార్వజ్ఞ్యాదివైశిష్ట్యస్యాపి తదప్రయోజకత్వస్య ప్రకృతేఽపి సమానత్వాత్ । నను ఏవమసాధారణసార్వజ్ఞ్యాదిధర్మావచ్ఛేదేన బ్రహ్మణోఽనుద్దేశ్యత్వే సాధారణధర్మేణ స్వరూపేణ వా ఉద్దేశ్యతా వాచ్యా, తత్రాద్యే ఇష్టాపత్తిః; చిత్త్వాదిసాధారణధర్మైక్యస్యాస్మాభిరప్యఙ్గీకారాత్, ద్వితీయే బ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః, సాధారణస్వరూపమాత్రోద్దేశాదితి చేన్న; బ్రహ్మైక్యాసిద్ధిరిత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దేన సార్వజ్ఞ్యాదివిశిష్టం చేదభిమతం, తదేష్టాపత్తిః, తదా త్వమా చ లక్షితయోరేవ పదార్థయోరైక్యబోధస్య ప్రాక్ ప్రతిపాదితత్వాత్ । అత ఏవ–శబ్దేన అసాధారణబ్రహ్మస్వరూపోద్దేశస్యాసాధారణధర్మేణ వినాఽసిద్ధేరుపజీవ్యవిరోధతాదావస్థ్యమితి–నిరస్తమ్; అసాధారణధర్మస్య ఉద్దేశ్యసమర్పణే ఉపలక్షకత్వాత్ । న చ-ఉపలక్ష్యతావచ్ఛేదకాభావే ఉపలక్ష్యత్వాసిద్ధిః, చిత్త్వస్య తత్త్వే సిద్ధసాధనాదితి వాచ్యమ్ , స్వరూపోపలక్షణే ఉపలక్ష్య తావచ్ఛేదకస్యానపేక్షణాత్ । యత్తు చిత్త్వైనైక్యే సిద్ధసాధనం, తన్న; చిత్త్వైక్యస్యేష్టత్వేఽపి తదాశ్రయైక్యస్య తవానిష్టత్వాత్ , ఇష్టౌ చావివాదాత్ । అత ఏవ–'పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతీ'త్యత్రాధిష్ఠానలక్షణాయామన్యతో ప్రాప్తతుషోపవాపవిధానరూపేష్టసిద్ధివదత్ర న లక్షణయాభీష్టసిద్ధిః, యేన లక్షణా స్యాదితి–నిరస్తమ్ ; చిత్త్వైక్యస్య ప్రాప్తత్వేఽపి ఆశ్రయైక్యస్యాప్రాప్తస్య లక్షణాప్రాపణీయస్య సత్త్వాత్ , సోఽయమిత్యత్రాపి ఉక్తప్రకారస్యావశ్యవాచ్యత్వాత్ । న చ-తత్త్వావిశిష్టస్య తత్రోద్దేశ్యతా యద్వృత్తయా జ్ఞాత స ఏవ యదన్వయధీః తత్త్వస్య విశేషణత్వస్య తత్తాదౌ సంభవాదితి వాచ్యమ్ ; దత్తోత్తరత్వాత్ । నను ఏవం పరమాణుః సావయవః, ఈశ్వరో న సర్వజ్ఞః, 'ఆదిత్యో యూప' ఇత్యాదావుపజీవ్యవిరోధో న స్యాత్ , ఉత్పన్నశిష్టగుణవిధౌ సగుణోత్పత్తివాక్యవిరోధశ్చ న స్యాత్ , తత్రాపి పరమాణుత్వాదివిశిష్టం న ధర్మి, కింతు స్వరూపమాత్రమితి సువచత్వాదితి చేన్న; పరమాణ్వాదేః స్వరూపేణాపి సావయవత్వాదికం ప్రతి ధర్మిత్వే పరమాణుత్వాదికం ధర్మిసమానసత్తాకం పరమాణ్వాదౌ న స్యాత్, తదీయాసమసత్తాకత్వస్య తత్సావయవత్వబోధకప్రాబల్యాధీనత్వాత్ , తత్ప్రాబల్యేఽనుమానాభావాత్ , ప్రత్యుత భ్రాన్తవాక్యత్వేన దుర్బలత్వాత్ । ఆదిత్యో యుప ఇత్యత్రాభేదో న ప్రమేయః; స్తుతిద్వారాన్యశేషత్వాత్ , స్తుతేశ్చ ప్రత్యక్షావిరుద్ధైర్గుణైరపి సంభవే ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థకల్పనాయోగాత్ , ఉత్పన్నశిష్టగుణవిధౌ తూత్పత్తివాక్యస్థితామిక్షాదిపదస్య ద్రవ్యసామాన్యపరత్వే తత్పదవైయర్థ్యాపత్తిః, 'తద్ధితార్థాస్యేతి సర్వనామ్నా యజతిచోదనాద్రవ్యదేవతాక్రియమి'తి, న్యాయేన యాగచోదనమాత్రేణ చ ద్రవ్యసామాన్యలాభాత్ ప్రకృతే అనన్యశేషతయా ప్రబలత్వాత్ ప్రమాణవాక్యత్వాచ్చ తద్విరోధైక్యప్రతిపాదకతయా స్వరూపలక్షణాయా యుక్తతమత్వాచ్చ । నను-రూప్యరూపనిషేధ్యార్పకస్యాపేక్షితస్యాపి పరీక్షితత్వాభావాత్ యద్యపి దుర్బలత్వమ్ , ఉపజీవ్యత్వమాత్రస్య ప్రాబల్యాప్రయోజకత్వాత్ । తథాపీహ నిషేధ్యార్పకభేదశ్రుతిః సాక్షిప్రత్యక్షం చ నిర్దోషత్వాత్ పరీక్షితమపి ప్రబలం తద్విరోధాత్ కథమైక్యపరత్వమితి–

చేన్న; నిర్దోషాయా అపి శ్రుతేః భేదపరత్వస్యైవాభావేన తద్విరోధస్యైక్యశ్రుతావసంభావితత్వాత్ । నహి శ్రుతేరుపక్రమాదిషడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గశూన్యార్థపరత్వమ్ ; తన్నియామకాభావాత్ , అన్యథాఽతిప్రసఙ్గాత్ , సాక్షిణోఽపి నిర్దోషత్వమాత్రేణ పరీక్షితత్వాభావాత్ , దుఃఖాభావాదావారోపితసుఖాదేరపి ప్రామాణికత్వాపత్తేః, మన్మతే ప్రాతిభాసికమాత్రస్య సాక్షిసిద్ధస్య మిథ్యాత్వాత్ , సాక్షిణోఽపి నిర్దోషజవృత్త్యుపరక్తత్వేనాబాధ్యత్వాసిద్ధేరుక్తత్వాచ్చ । ప్రమాణతదభావవ్యవస్థాపి ప్రాతిభాసికవ్యావహారికయోః కరణసంసర్గిదోషప్రయుక్తత్వాప్రయుక్తత్వాభ్యామ్ । వ్యావహారికస్య చైతన్యమాత్రస్థాజ్ఞానదోషప్రయుక్తత్వాత్ । తస్మాదుపజీవ్యవిరోధాభావాత్ ప్రత్యుతాభేదశ్రుతేరేవ సర్వశేషితయా భేదశ్రుతిం ప్రత్యుపజీవ్యత్వాత్ భేదశ్రుతేరేవ తద్విరోధేన తదనుకూలతయా నేయత్వాత్ సర్వవిరోధశూన్యం తత్త్వమస్యాదివాక్యమ్ । తథా చైక్యపరమితి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్త్యైక్యశ్రుతేరుపజీవ్యవిరోధాభావః ॥

అథ తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థనిరూపణమ్

నను ఏవం పదద్వయేఽపి లక్షణా స్యాత్, తథాచ మన్మతమాశ్రిత్య ఏకపదలక్షణైవాశ్రయణీయా । తథా హి - 'ద్వా సుపర్ణా సయుజే'త్యాదౌ జీవస్య బ్రహ్మసాహచర్యోక్తేస్తత్సాహచర్యాత్తదితి వ్యపదేశః; 'వసన్తాదిభ్యష్ఠగి'త్యత్ర వసన్తసహచరితే అధ్యయనే వసన్తపదప్రయోగస్య మహాభాష్యే ఉక్తత్వాత్ , 'సన్మూలాః ప్రజాః సదాయతనా' ఇత్యాదివాక్యశేషాత్ ప్రసిద్ధతదాశ్రితత్వాద్వా తదితి వ్యపదేశః; 'సమర్థః పదవిధిరి'తి సూత్రే సమర్థపదాశ్రితత్వేన పదవిధౌ సమర్థపదప్రయోగస్య మహాభాష్యోక్తేః, 'సన్మూలాః సోమ్యేమాః ప్రజాః సర్వా' ఇతి వాక్యశేషాత్ ప్రసిద్ధతజ్జత్వాద్వా తత్పదప్రయోగః, 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీది'త్యాదివత్ ; 'ఇగ్యణః సంప్రసారణమి'త్యత్ర సంప్రసారణాజ్జాతో వర్ణః సంప్రసారణమితి భాష్యోక్తేః 'ప్రాణబన్ధనం హి సోస్య మన' ఇతి వాక్యశేషేణ జీవస్యేశాధీనత్వోక్త్యా తదధీనత్వాద్వా తచ్ఛబ్దప్రయోగః; 'ధాన్యమసి ధినుహి' ఇత్యత్ర మన్త్రే తణ్డులే ధాన్యపదప్రయోగవత్ , 'తత్సాదృశ్యాద్వా తత్పదప్రయోగః; సారూప్యాది'తి జైమినిసూత్రే 'ఆదిత్యో యూప' ఇత్యాదికం సాదృశ్యాదిత్యుక్తత్వాత్, 'తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవది'త్యత్ర బ్రహ్మసూత్రే బ్రహ్మగుణయోగాజ్జీవే తద్వ్యపదేశ ఇత్యుక్తేః, మహాభాష్యే చ బహుగణేత్యాదిసూత్రే వతిం వినైవ సఙ్ఖ్యావదితి వత్యర్థో గమ్యతే । అబ్రహ్మదత్తం బ్రహ్మదత్తేత్యాహ తేన వయం మన్యామహే బ్రహ్మదత్తవదయం భవతీత్యుక్తేశ్చేతి–చేన్న; అభేదే తాత్పర్యేఽవధృతే తన్నిర్వాహకలక్షణాబాహుల్యస్యాదోషత్వాత్ । నహి లక్షణైక్యానురోధేన తాత్పర్యపరిత్యాగః । తదుక్తం న్యాయచిన్తామణౌ–'తాత్పర్యాత్తు వృత్తిః, న తు వృత్తేస్తాత్పర్య'మితి ।

జహదజహల్లక్షణయా ముఖ్యపరత్వే సంభవతి తత్సహచరితాద్యర్థపరత్వకల్పనస్యానుచితత్వాచ్చ । యథా అభేదపరత్వే న బోధకత్వానుపపత్తిః, తథోక్తం ప్రాక్ । ‘ద్వా సుపర్ణా సయుజా’ ఇత్యాదినా న జీవస్య బ్రహ్మణా సహచరితత్వోక్తిః, కిన్త్వన్తఃకరణే నేతి న తేన సహచరితత్వప్రసిద్ధిరపి । న వా సన్మూలాః ప్రజా ఇత్యాదినా జీవస్య తదాశ్రితత్వప్రసిద్ధిః; ప్రజాశబ్దస్య ప్రజాయమానవాచకత్వేన జీవస్య నిత్యస్యాప్రతిపాదనాత్ । అత ఏవ న తజ్జన్యత్వేనాపి తచ్ఛబ్దప్రయోగః; ‘బ్రాహ్మణో ముఖమి’ త్యేవ ముఖాజ్జాతత్వ హేతుతః । యథావదుచ్యతే తద్వజ్జీవో బ్రహ్మేతి వాగ్భవేత్ ॥’ ఇతి స్మృతిరప్యస్మృతిరేవ; శ్రుతివిరోధాత్ । యత్తు తద్గుణసారత్వాదిత్యాదినా జీవే బ్రహ్మగుణయోగ ఉక్త ఇత్యుక్తం, తన్న; బుద్ధిగుణసూక్ష్మత్వయోగాత్ జీవే బ్రహ్మణీవ సూక్ష్మత్వమిత్యేవంపరత్వాత్సూత్రస్య । ఏతేన–శాఖాసదేశే చన్ద్రే శాఖేతివత్ జీవాన్తర్యామితయా జీవసదేశే బ్రహ్మణి త్వమితి ప్రయోగః, ఆత్మని తిష్ఠన్నితి శ్రుతేః, బ్రాహ్మణో వై సర్వా దేవతా ఇత్యాదివత్ । జీవాశ్రయత్వాద్వా బ్రహ్మణః సర్వకర్తృత్వేన యజమానః ప్రస్తర ఇత్యాదివత్ తత్సిద్ధ్యా వా బ్రహ్మణి త్వమితి వ్యపదేశ ఇతి–నిరస్తమ్ । నను–జహదజహల్లక్షణాయాం వాచ్యాన్తర్గతత్వేన ప్రాగ్ధీస్థస్య బాధకాత్ త్యక్తస్య పునః స్వీకారః, జహల్లక్షణాయామ్ అధీస్థస్యాత్యక్తస్యైవ స్వీకారః త్యక్తస్వీకారాద్వరమధీస్థస్య స్వీకార ఇతి–చేన్న; అనుపపత్త్యా విశేషణత్యాగేఽపి విశేష్యాంశాత్యాగాత్ । ఏతేన–తచ్ఛబ్దాత్ పరతృతీయాదివిభక్తేః సుపాం సులుగిత్యాదినా ప్రథమైకవచనాదేశో వా లుగ్వా, తథా చ తేన త్వం తిష్ఠసీతి వా తతః సజ్జాత ఇతి వా తస్య త్వమితి వా తస్మిన్ త్వమితి వార్థః; ‘అనేన జీవేనాత్మనానుప్రభూతః పేపీయమానో మోదమానస్తిష్ఠతి సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజా ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమి’త్యాదివాక్యశేషాత్ । తథాచ మీమాంసకా ‘ఉత యత్సున్వన్తి సామిధేనీస్తదన్వాహురి’త్యత్ర యత్తచ్ఛబ్దయోః సప్తమ్యర్థే ప్రథమాం స్వీకృత్య యత్ర సున్వన్తి తత్ర హవిర్ధానే స్థిత్వా సామిధేనీరనుబ్రూయాదితి వ్యాఖ్యాఞ్చక్రుః । న్యాయ్యం చ నిరవకాశప్రధానభూతానేకప్రాతిపదికస్వారస్యాయ సఙ్ఖ్యార్థత్వేన సావకాశాప్రధానైకవిభక్త్యస్వారస్యమితి–నిరస్తమ్; ప్రోద్గాతౄణామిత్యత్ర విభక్తిస్వారస్యాయ ప్రాతిపదికస్యాన్యథానయనవదత్రాపి ప్రాతిపదికస్యైవాన్యథానయనాచ్చ । న చ-షష్ఠీబహువచనస్య ప్రథమైకవచనవదన్యత్రావిధానేన తస్యాన్యథానయనమసంభవీతి బహువచనానుసారణే ప్రాతిపదికస్య ప్రస్తోత్రాదిచ్ఛన్దోగేషు లక్షణాఽఽశ్రితేతి వాచ్యమ్ । ‘సక్తూన్ జుహోతీ’త్యత్రేవాన్యత్ర నయనస్య సంభావితత్వాత్ । కించ న తావత్ ప్రాతిపదికస్య నిరవకాశత్వమ్ ; విభక్తేః సఙ్ఖ్యాయామివ విశేష్యాంశే సావకాశత్వాత్ । నాపి ప్రాధాన్యమ్; ప్రధానార్థవాచకప్రత్యయస్యైవ ప్రాధాన్యాత్ । తదుక్తం -“ప్రకృతిప్రత్యయౌ - సహార్థం బ్రూతః తయోః ప్రత్యయః ప్రాధాన్యేనే’తి నాపి ప్రాతిపదికానేకత్వం స్వారస్యే తన్త్రమ్ ; ‘గభీరాయాం నద్యా’మిత్యాదౌ అనేకత్వేఽప్యస్వారస్యదర్శనాత్ । తాత్పర్యబలాత్తత్ర తథేతి చేత్, సమం ప్రకృతేఽపి । యత్తు ‘ప్రయాజశేషేణ హవీంష్యభిఘారయే’తీత్యత్ర ప్రయాజశేషం

హవిష్యుపక్షిపతీతి తృతీయావిభక్త్యస్వారస్యం, 'సక్తూన్ జుహోతీ'త్యాదావపి ద్వితీయావిభక్త్యస్వారస్యం, తదగత్యా; 'ప్రయాజశేషేణే'త్యాదౌ ఉపయుక్తసంస్కారవ్యతిరేకేణ ప్రకారాన్తరస్యాసంభవాత్ , సక్తూనిత్యాదౌ భూతభావ్యుపయోగాభావేన సంస్కార్యత్వాభావాత్ । ఏతేన తస్య త్వం తత్త్వమితి సమస్తం పదమితి-నిరస్తమ్; అసమాసేనైవ షష్ఠ్యర్థలక్షణాదిరహితేన ఉపపత్తౌ షష్ఠీసమాసస్యాన్యాయ్యత్వాత్ , అన్యథా స్థపత్యధికరణవిరోధాపత్తేః । నను-'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యత్ర తత్పదేన నాత్మా పరామృశ్యతే, కింతు ఐతదాత్మ్యమ్; నపుంసకత్వాత్ , ఐతదాత్మ్యమిత్యస్య ఏష చాసావాత్మా చ ఏతదాత్మా తస్యేదమైతదాత్మ్యమ్ । ఏవం చ ఏతదీయం వస్తు త్వమసీత్యర్థః, న త్వభేదః ఏతదాత్మా యస్య తద్యైతదాత్మ్యమిత్యర్థే భావప్రత్యయవైయర్థ్యాపత్తేః । తతో వరమర్థాన్తరాశ్రయణమ్ ; విచిత్రా హి తద్ధితగతిరితి వచనాత్ । 'స స్రష్టా చైవ సంహర్తా నియన్తా రక్షితా హరిః । తేన వ్యాప్తమిదం సర్వమైతదాత్మ్యమతో విదుః ॥' ఇతి స్మృతేశ్చేతి–చేన్న; తస్యేదమిత్యర్థే ష్యఞోఽవిధానాత్ ప్రయోగాదర్శనాచ్చ । స్వార్థే చ సౌఖ్యమిత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ । తథా చ ఏతత్ సత్ ఆత్మా యస్య సర్వస్య తదేతదాత్మా తస్య భావ ఐతదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యం చ స్వార్థికత్వాద్వా, భావభవిత్రోరభేదోపచారాద్వా, 'యో వై భూమా తత్సుఖమి'తివత్ । యత్తు స్మృతావేతద్వ్యాపకత్వేన ఐతదాత్మ్యోక్తిః, సా న యుక్తా; ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ । నను–శరీరవాచినాం దేవమనుష్యశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మశరీరభూతజీవవాచిత్వంపదస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తత్త్వమితి వ్యపదేశః శరీరశరీరిభావనిబన్ధనః, 'యస్యాత్మా శరీర'మిత్యాదిశ్రుతేరితి ముఖ్యమేవాస్మన్మతే పదద్వయమితి–చేన్న; శరీరిపర్యన్తత్వమితి తల్లక్షకత్వం వా, తత్రాపి శక్తత్వం వా, శరీరవిషయవృత్త్యైవ తత్ప్రతిపాదకత్వం వా । నాద్యః; ముఖ్యత్వానుపపాదనాత్ । న ద్వితీయః; శరీరవాచినామిత్యసాధారణ్యేన నిర్దేశానుపపత్తేః ప్రవృత్తినిమిత్తమనుష్యత్వాదిజాతేః శరీరిణ్యవృత్తేరుక్తత్వాచ్చ । న తృతీయః; అన్యవిషయవృత్తేరన్యానుపయోగేన శరీరశరీరిణోరనాదిభ్రమసిద్ధాభేదనిబన్ధనోఽయం ప్రయోగో వాచ్యః । తథా చాత్రాప్యభేదనిబన్ధన ఏవాయం ప్రయోగః, అభేదస్తు బాధకాభావాదత్ర తాత్త్విక ఇత్యేవ విశేషః । యత్తు 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేతి'వత్ జీవే బ్రహ్మత్వోపాసనార్థస్తత్త్వమసీతి నిర్దేశ ఇతి, తన్న; అనుపాసనాప్రకరణస్థత్వేన దృష్టాన్తవైషమ్యాత్, ఉక్తరీత్యా వస్తునిష్ఠత్వే సంభవతి తత్త్యాగాయోగాచ్చ । నను–స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యత్రాతత్త్వమసీతి పదచ్ఛేదః, 'శబ్దోఽనిత్య' ఇత్యత్రానిత్య ఇతి పదచ్ఛేదో యథా ఘటదృష్టాన్తానుసారేణ, తథాఽత్రాపి శకునిసూత్రాదిదృష్టాన్తానుసారాత్ । నహి ప్రథమఖణ్డే శకునిసూత్రయోః స యథా శకునిః సూత్రేణ ప్రబద్ధ ఇత్యుక్తయోః శకునిసూత్రయోః షష్ఠే లవణమేతదుకమిత్యాదినోక్తయోర్లవణోదకయోః సప్తమే 'పురుషం సోమ్య గన్ధారేభ్య' ఇత్యాదినోక్తయోః పురుషగన్ధారదేశయోః నవమే చ 'అపహార్షీత్ స్తేయమకార్షీ'దిత్యాదినోక్తయోః స్తేనాపహార్యయోః ఐక్యమ్ । స్తేనాపహార్యదృష్టాన్తే హి స్పష్టమైక్యజ్ఞానినోఽనర్థః,

పరకీయబ్రహ్మత్వాభిమానీ హి స్తేనః, న తు విద్యమానబ్రహ్మత్వాజ్ఞానీతి–చేన్న; శకునిసూత్రాదౌ దృష్టాన్తే విద్యమానోఽపి భేదో నాతదితి పదచ్ఛేదప్రయోజకః, తం వినైవ తదుపపత్తేః; ఘటదృష్టాన్తస్తు న నిత్యత్వ ఉపపద్యేత ఇతి వైషమ్యాత్ I తథా హి-జ్వరాదిరోగగ్రస్తస్య తన్నిర్మోకే స్వాస్థ్యే విశ్రాన్తివజ్జాగ్రత్స్వప్నయోః కరణవ్యాపారజనితశ్రమాపనుత్తయే జీవస్య దేవతాత్మస్వరూపావస్థానమిత్యస్మిన్నర్థే శకునిసూత్రదృష్టాన్త ఇత్యన్యథైవోపపత్తేః, 'స్వమపీతో భవతీ'తి శ్రుతేః I నను బ్రహ్మణి స్వశబ్దో న జీవాభేదాభిప్రాయః, కింతు ఆత్మీయత్వాద్యర్థః స్వాతన్త్ర్యాభిప్రాయో వా; 'స్వాతన్త్ర్యాత్స్వ' ఇతి ప్రోక్త ఇత్యాగమాత్, 'అపీతో భవతీ'త్యస్యాపి తిరోహితః సన్ ప్రాప్తో భవతీత్యేవార్థః; నత్వభిన్న ఇతి అపేః పిధానే ఇణో ధాతోశ్చ గతౌ నిష్ఠాయాః కర్తరి శక్తేః క్లృప్తత్వాత్ ఐక్యే యోగరూఢ్యోరభావాచ్చేతి-చేత్, న; స్వశబ్దస్య స్వరూపే ముఖ్యస్యార్థాన్తరపరత్వే గౌణీలక్షణయోరన్యతరాపత్తేః, అభేదే యోగరూఢ్యోరభావేఽపి ఉపసర్గప్రకృతిప్రత్యయపర్యాలోచనయా లబ్ధస్వరూపప్రాప్తిరూపార్థస్యాభేదే పర్యవసానాత్ I అత ఏవ ఐక్యార్థత్వే అపీత ఇత్యస్య భవతేశ్చాకర్మకతయా శ్రుతద్వితీయాయోగః అశ్రుతతృతీయాకల్పనమితి–నిరస్తమ్ ; అత ఏవ 'యథా అస్మిన్నాకాశే శ్యేనో వా సుపర్ణో వా విపరిపత్య శ్రాన్తః సంహత్య పక్షౌ సంలయాయైవ ధ్రియతే I ఏవమేవాయం పురుష' ఇతి సుషుప్తిసమయే శ్రుత్యన్తరే భిన్నశ్యేననీడదృష్టాన్తోక్తిరితి చ–నిరస్తమ్; సర్వసామ్యస్య దృష్టాన్తతాయామతన్త్రత్వాత్ I న చ–ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః స ఇతి సుషుప్తివిషయే భేదశ్రుత్యా త్వన్మతేఽపి భేదపరేణ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనేతి సూత్రేణ త్వత్పక్షేఽపి జాగరణ ఇవ సుషుప్తావపి ఆవిద్యకజీవబ్రహ్మభేదస్వీకారేణ చ విరోధ ఇతి వాచ్యమ్; యతో జాగ్రత్స్వప్నయోరివ స్ఫుటతరవిక్షేపో నాస్తీత్యభిప్రాయేణ స్వస్వరూపప్రాప్త్యుక్తిః, న త్వాత్యన్తికాభేదాభిప్రాయేణ; అన్యథా సుషుప్తిముక్త్యోరవిశేషాపత్తేః I యది సజ్జగతో మూలం, తదా కథం నోపలభ్యత ఇత్యాశఙ్కాయాం విద్యమానమపి వస్తు నోపలభ్యతే అన్యథా తూపలభ్యత ఇత్యముమర్థం స్పష్టీకర్తుం లవణోదకదృష్టాన్త ఇతి; తత్రాప్యన్యథోపపత్తేః I యద్యేవం లవణమివేన్ద్రియైరనుపలభ్యమానమపి జగన్మూలం సత్ ఉపాయాన్తరేణ ఉపలబ్ధుం శక్యత ఇతి తస్యైవోపలమ్భే క ఉపాయ ఇత్యాశఙ్కాయాం 'ఆచార్యవాన్ పురుషో వేదే'త్యుపాయం వక్తుం గాన్ధారపురుషదృష్టాన్త ఇతి తత్రాప్యన్యథైవోపపత్తేః I తథా చాచార్యవాన్ విద్వాన్ యేన క్రమేణ సతా సంబధ్యతే స క ఇత్యాశఙ్కాయాం సత్యాభిసన్ధస్యార్థప్రాప్తిరనృతాభిసన్ధస్యానర్థప్రాప్తిరితి వక్తుం స్తేనాస్తేనదృష్టాన్త ఇతి తత్రాప్యన్యథైవోపపత్తేః I న చ సత్యానృతదృష్టాన్తేన పురేఽపహార్షీత్ 'స్తేయమకార్షీది'తి ఉదాహరణాయోగః; తదుపపాదకత్వేన పృథక్ దృష్టాన్తత్వభావాత్ I నను–ద్వితీయఖణ్డే 'నానాత్యయానాం వృక్షాణాం రసాని'త్యాదినోక్తానాం నానావృక్షరసానాం తృతీయే 'ఇమాః సోమ్య నద్య' ఇత్యాదినోక్తయోర్నదీసముద్రయోశ్చైక్యం వక్తుం నహి శక్యమ్, నహి నానావృక్షరసా అన్యోన్యభేదత్యాగేన ప్రాక్ సిద్ధేన మధునా ఐక్యమాపద్యన్తే, నవా ప్రాక్

భేదభ్రాన్తివిషయాః పశ్చాత్తదవిషయాః; కింతు తన్తవ ఇవ పటమన్యోన్యభిన్నా ఏవ ప్రాగసిద్ధం మధూత్పాదయన్తి । న చేదం దార్ష్టాన్తికానుగుణమ్ ; నదీసముద్రదృష్టాన్తేఽపి కిం నదీసముద్రావయవినోరైక్యం, కింవా తదవయవజలాణూనామ్ , ఉత ద్రవ్యాన్తరారమ్భః। నాద్యద్వితీయౌ; మాషరాశౌ ప్రక్షిప్తమాషతదవయవానామివ క్షీరే ప్రక్షిప్తనీరతదవయవానామివ చాన్యోన్యమిశ్రీభావేఽపి ప్రాగ్భిన్నానాం పశ్చాదప్యైక్యాయోగాత్, తృతీయే తు భేద ఏవ, ఏవం దార్ష్టాన్తికాననుగుణ్యం చేతిచేన్న; స్ఫుటావచ్ఛేదకవిరహేణ స్పష్టభేదాభావాభిప్రాయేణ దృష్టాన్తానాముపాత్తత్వేన దృష్టాన్తే వాస్తవభేదాభేదయోరౌదాసీన్యేన త్వదుక్తదూషణగణానామగణనీయత్వాత్ । అత ఏవ–సతోఽభేదస్యాజ్ఞానమాత్రే దృష్టాన్త ఇతి–నిరస్తమ్; భేదసత్తాయామౌదాసీన్యాత్ । న చైవమస్ఫుటభేదవిషయత్వస్యాత్యన్తికాభేదేఽనుపయోగః; సూక్ష్మోపాధ్యవచ్ఛిన్నస్య మహోపాధ్యవచ్ఛిన్నైక్యవత్తదవచ్ఛిన్నస్యాపి తద్విలయే అనవచ్ఛిన్నైక్యమితి సంభావనాబుద్ధిజననద్వారోపయోగిత్వసంభవాత్ । అతఏవ 'తాః సముద్రాత్ సముద్రమేవాపియన్తి స సముద్ర ఏవ భవతీ'త్యత్ర ప్రకృతనదీరుద్దిశ్య సముదభవనవిధానే సువర్ణం కుణ్డలం భవతీతివత్ , తాః సముద్ర ఏవ భవన్తీతి వ్యపదేశః స్యాత్ । అతో నద్యో నియతజలరాశిరూపాత్ సముద్రాత్ గచ్ఛన్తి తం ప్రవిశన్తి చ । సముద్రస్తు స ఏవ । నైతాసాం సముద్రత్వమితి వా, సముద్ర ఏవ న తు నదీత్వం ప్రాప్నోతీతి వార్థః । సతోఽప్యన్యోన్యం భేదస్యాజ్ఞాన ఏవేమౌ దృష్టాన్తౌ । అతఏవ–నానారసవాక్యే దార్ష్టాన్తికే 'ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాః। సర్వాః ప్రజాః సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపత్స్యామహ ఇతి త ఇహ వ్యాఘ్రో వే'తి నదీసముద్రవాక్యే చ దాన్తికే 'సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ' ఇతి 'త ఇహ వ్యాఘ్రో వే'తి సతో భేదస్యాజ్ఞానేనైవానర్థ ఉక్త ఇతి–నిరస్తమ్ ; స్పష్టభేదవిషయతాభావాభిప్రాయేణ దృష్టాన్తత్వాత్ । యచ్చ భేదాజ్ఞాననివన్ధనవ్యాఘ్రాదిరూపానర్థపరా శ్రుతిరితి, తన్న; సతి సంపద్యేత్యస్యాసన్నత్వాత్ । 'న విదురి'త్యనేన సత్సమ్పత్త్యజ్ఞానముచ్యతే న తు భేదాజ్ఞానమ్ । తథాచ సత్సంపత్తేర్జ్ఞానపూర్వకత్వాభావాత్ తత్తద్వాసనయా తత్తద్వ్యాఘ్రాదిభావ ఏవ భవతీత్యేతత్పరత్వాత్ ॥ తస్మాద్దృష్టాన్తవర్యాణాం భేదే తాత్పర్యహానితః । ఏతేషామనుసారేణ ఛేదో నాతదితి స్ఫుటమ్ ॥ నను-ఆద్యఖణ్డే స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి స్వాతన్త్ర్యశఙ్కాస్పదసుషుప్తినిదర్శనేన చతుర్థే చాస్య యదేకాం శాఖాం జీవో జహాతీత్యాదినా అన్వయవ్యతిరేకోక్త్యా అష్టమే చ పురుషం సోమ్యోతోపతాపినమిత్యాదినా స్వాతన్త్ర్యశఙ్కాస్పదమరణనిదర్శనేన ఈశ్వరాధీనత్వస్యోక్తత్వాదతదిత్యేవ ఛేదో యుక్త ఇతి - చేన్న; స్వప్నాన్తమిత్యాదేః సుషుప్త్యవస్థాయామేవ జీవత్వవినిర్ముక్తం స్వం దేవతారూపం దర్శయిష్యామీత్యనేనాభిప్రాయేణ ఉద్దాలకేనావతారితత్వేనేశ్వరాధీనత్వపరత్వాభావాత్ । జలాదుత్థితానాం వీచీతరఙ్గఫేనబుద్బుదానాం పునస్తద్భావం గతానాం వినాశో దృష్టః । జీవానాం ప్రత్యహం స్వరూపతాం గచ్ఛతాం మరణప్రలయయోశ్చ నాశాభావః। కథమిత్యాశఙ్కాయాం

తత్పరిహారత్వేనోక్తస్య వృక్షశాఖానిదర్శనస్య జీవాధిష్ఠితం శరీరం జీవతి తదపేతం చ మ్రియతే న తు జీవో మ్రియత ఇత్యేతత్పరత్వాత్ । 'జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియత' ఇతి వాక్యశేషాత్ యథా సోమ్యేపతాపినమిత్యస్యాపి ఆచార్యవాన్ విద్వాన్ కేన క్రమేణ సత్ సంపద్యేత ఇత్యాశఙ్కాయాం తత్క్రమప్రదర్శనపరత్వేన ఈశ్వరాధీనత్వే తాత్పర్యాభావాత్ । యత్తు చతుర్థే 'జీవేనాత్మనానుప్రభూతః పేపీయమానో మోదమానస్తిష్ఠతీ'త్యత్ర జీవశబ్ద ఈశ్వరపరః మోదమాన ఇతి సంసారిణః పృథగుక్తేరితి, తన్న; మోదమాన ఇత్యస్య దృష్టాన్తత్వేన ప్రక్రాన్తవృక్షవిశేషణత్వేన సంసారిపరత్వాభావేన జీవ ఇత్యత్ర శ్రుతార్థత్యాగాయోగాత్ । యచ్చ పఞ్చమే ఏతస్యైవ సోమ్యైషోఽణిమ్న ఏవం మహాన్యగ్రోధస్తిష్ఠతీతి, అత్ర అణిమశబ్దః సూక్ష్మేశ్వరపరః; స ఏషోఽణిమా ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి ఇహైవ శ్రుతావీశ్వరే తస్య ప్రయోగాత్, న తు ధానాపరః; తాసాం కిమత్ర పశ్యసీతి అణ్వ్య ఇవేమా ధానా ఇతి భావప్రత్యయరహితేన స్త్రీలిఙ్గేన బహువచనాన్తేన ఇవశబ్దశిరస్కేనాణుశబ్దేన నిర్దిష్టతయా తద్విపరీతాణిమశబ్దానర్హత్వాచ్చేతి-చేన్న; ఏషోఽణురాత్మేత్యత్ర భావప్రత్యయరహితప్రయోగవిషయేఽపీశ్వరే ఏషోఽణిమేతి ప్రయోగదర్శనేన ధానాసు తథా వక్తుం శక్యత్వాత్ । న చ తర్హి న నిభాలయస ఇత్యుక్తాదృశ్యత్వాయోగః; అనుభూతాయాం ధానాయామేవ మహాన్ న్యగ్రోధస్తిష్ఠతి స త్వయాఽనభివ్యక్తత్వాత్ న జ్ఞాయత ఇత్యేవంపరత్వాత్ । నను–యద్యష్టమే విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రం వివక్షితమ్ , తదా తస్య వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యాది తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యన్తమేవ వాక్యం స్యాత్ , యావద్వా వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యాది వ్యర్థం స్యాదితి చేన్న; లౌకికమరణే యః సత్సంపత్తిక్రమః స ఏవ విదుషోఽపి విశేషస్తు జ్ఞానాజ్ఞానకృత ఇతి అముమర్థం ప్రతిపాదయితుం దృష్టాన్తేఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సత్సంపత్తిక్రమ ఇతి వైయర్థ్యాభావాత్ । న చ 'తత్ సత్యం స ఆత్మా' ఇత్యత్రాత్మశబ్దేనాణిమశబ్దోక్తేశ్వర ఏవ గృహ్యతే న తు జీవః, "యదాప్నోతి యదాదత్తే యచ్చాత్తి విషయానిహ । యచ్చాస్య సన్తతో భావస్తస్మాదాత్మేతి గీయతే ॥" ఇతి వచనాదితి వాచ్యమ్ । కతమ ఆత్మేత్యాదౌ ఆత్మశబ్దస్య జీవే ప్రసిద్ధత్వాత్ , వచనోక్తవిషయాత్తృత్వస్య జీవ ఏవ చ సంభవాత్ తత్పరిగ్రహస్యైవోచితత్వాత్ । యచ్చ 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి వాక్యోక్తో న జీవః తద్వాచిశబ్దాభావాదితి సిద్ధాన్తితమ్ , తదాత్మశబ్దస్య న జీవే అముఖ్యత్వాభిప్రాయేణ కింతు ప్రధానాదౌ । జీవస్య తు ఆత్మత్వేఽపి పరిచ్ఛిన్నతయా జగత్కర్తృత్వాసంభవాత్ వ్యుదాస ఇత్యేవంపరం జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యానుపపత్తేశ్చ । న చ జీవశబ్దేన ఈశ్వర ఏవోక్తః; రూఢిపరిత్యాగే కారణాభావాత్ , రూఢేశ్చ క్లృప్తత్వాత్ , అహం హి జీవసంజ్ఞ ఇత్యాదేశ్చ అభేదపక్షేఽపి సంభవాత్ । న చ ప్రాణధారకత్వమీశమాత్రవృత్తి; జీవసాధారణత్వాత్ । న చ త్రివృత్కరణపూర్వకనామరూపవ్యాకరణస్య జీవేఽసంభవః అస్మదాదావసంభవేఽప్యత్రివృత్కృతభూతారబ్ధలిఙ్గశరీరాభిమానినో హిరణ్యగర్భస్య నామరూపాత్మకప్రపఞ్చవ్యాకరణసంభవాత్ । న చ తర్హి పునర్జీవప్రవేశోక్త్యయోగః 'తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్త ఇమాస్తిస్రో దేవతా' ఇతి పూర్వమేవ చేతనత్వసిద్ధేరితి వాచ్యమ్;

అవ్యాకృతభూతసృష్టౌ సాక్షాత్కారణత్వవత్ బ్రహ్మాణ్డాదిసృష్టౌ న సాక్షాత్కారణతా కింతు స్వాభిన్నజీవద్వారేణేత్యేవంపరత్వాత్ । కించ 'ఏకమేవాద్వితీయమిత్యుపక్రమాత్ న శ్యేనాదిదృష్టాన్తానుసారాదతదితి పదచ్ఛేదో యుక్తః; ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానవిరోధాత్ , బ్రహ్మజీవైక్యస్యాప్రసక్తత్వేన నిషేధానుపపత్తేశ్చ । న చ- 'ఇష్టాపూర్తం మన్యమానా వరిష్ఠ'మిత్యాదావివ శ్రుతితాత్పర్యాపరిజ్ఞానేన 'తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యాదావివానాదికుసమయేన వా దేహేన్ద్రియాదీన్ ప్రతి స్వాతన్త్ర్యరూపస్య ఐశ్వర్యస్య సర్వైరపి స్వాత్మన్యభిమన్యమానత్వేన ప్రత్యక్షేణ వా ప్రసక్తిరైక్యస్యేతి వాచ్యమ్ ; ఐక్యతాత్పర్యస్య ప్రమితత్వేన సుసమయత్వస్య వ్యవస్థాపితత్వేన చ తాత్పర్యాపరిజ్ఞానకుసమయప్రాప్తత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । ఐక్యలిఙ్గస్యాపి అభిమానికత్వాభావేన తేన చేత్ ప్రసక్తిః తదా నిషేద్ధుమశక్యత్వైవ; దేహేన్ద్రియాదీనాం జీవస్యైక్యేనాధ్యస్తత్వాత్ తాన్ ప్రతి స్వాతన్త్ర్యాభిమానస్య సార్వలౌకికస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ యత్కిఞ్చిత్ప్రతి స్వాతన్త్ర్యస్య ఈశ్వరలక్షణత్వాభావాచ్చ । ఏతేన– ఏకమేవాద్వితీయమితి సమాధ్యధికరాహిత్యస్యోపక్రమాత్ ఐతదాత్మ్యమితి తస్యైవోపసంహారాత్ అతత్త్వమసీతి నవకృత్వోఽభ్యాసాత్ శాస్త్రం వినా శాస్త్రైకగగ్యస్య ఈశ్వరభేదస్యాప్రసక్తతయాఽపూర్వత్వాత్ అథ సమ్పత్స్యత ఇతి ఫలశ్రవణాత్ యేనాశ్రుతం భవతీత్యర్థవాదాత్ శకునిసూత్రాదిదృష్టాన్తైరుపపాదనాత్ షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గాని భేదపరాణ్యేవేతి–నిరస్తమ్; ఏకమేవేత్యత్ర సమాభ్యధికరాహిత్యమాత్రేణ భేదోపక్రమత్వాభావాత్ , అభేదేఽపి తత్సంభవాత్ , ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానవిరోధాత్, ద్వితీయాభావమాత్రస్యైవోపక్రమాత్ । అత ఏవాభ్యాసోపసంహారావపి భేదవిషయౌ న భవతః అభేదే తు యథాఽపూర్వతా తథోక్తమ్ । ఫలార్థవాదోపపత్తీనామభేద ఏవ సంభవాచ్చ । తథా శాఖాన్తరస్థితాభేదవాక్యానాముపాసనాప్రకరణస్థితానాం తూపాసనాపరతయా నాభేదపరవాక్యవిరోధః ॥

॥ ఇతి తత్త్వమసివాక్యార్థనిరూపణమ్ ॥

అథ అహం బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యనేకశ్రుతిస్మృత్యర్థకథనమ్

బృహదారణ్యకస్థితస్య తు 'బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీ'తి వాక్యస్యానుపాసనాప్రకరణస్థతయా అభేదప్రమాపకత్వమేవ । న చ తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి భేదపరవాక్యశేషవిరోధః; తత్రాపి దేవాదిషు ప్రబుద్ధం పురుషం నిర్ధార్య 'స ఏవ తదభవది'తి బ్రహ్మాభేదపరత్వేన భేదపరత్వాభావాత్ । న చ–అత్ర వాక్యే బ్రహ్మణ ఏవ ప్రకృతత్వాన్నానేన జీవబ్రహ్మైక్యసిద్ధిరితి-శఙ్క్యమ్; యో దేవానామితి జీవపరామర్శివాక్యశేషానుసారేణ బ్రహ్మపదస్య కార్యబ్రహ్మపరత్వాత్ , శుద్ధబ్రహ్మపరత్వే చ బోధనిమిత్తస్య తస్మాత్తత్సర్వమభవదితి సార్వాత్మ్యలక్షణఫలకీర్తనస్యాయుక్తత్వాపత్తేః । న చ–'నామ

బ్రహ్మేత్యుపాసీతాదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశ' ఇత్యాదావితిశబ్దశిరస్కతయా నామాద్యభేదాభావాదత్రాపీతిశబ్దశిరస్కతయా బ్రహ్మభేదాభావ ఇతి-శఙ్క్యమ్; అనుపాసనాప్రకరణస్థత్వే నాభేదావివక్షాయా నామ బ్రహ్మేత్యాదావివ వక్తుమశక్యత్వాత్ । న చేతి శబ్దవైయర్థ్యమ్; ఆత్మేత్యేవోపాసీత ఇత్యాదావివ శబ్దజ్ఞానయోః స్వాభావికసకర్మకత్వప్రాప్తౌ తన్నిరాకరణపరత్వేనోపయోగాత్ । యచ్చ-అహంశబ్దో జీవాన్తర్యామిణి ముఖ్యః అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి అన్తర్యామిణ్యహంశబ్దప్రయోగాత్ , సర్వాన్తర్యామికో విష్ణుః సర్వనామ్నా విధీయతే । ఏషోఽహం త్వమసౌ చేతి న తు సర్వస్వరూపతః ॥ ఇతి వచనాచ్చేతి; తన్న; శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవదితి న్యాయేన వామదేవజీవచైతన్యస్య వస్తుతో బ్రహ్మభేదేన సూర్యాదిభావస్యోక్తతయా అన్తర్యామిపరత్వాభావాత్ 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ'దితి పూర్వవాక్యే తత్త్వబోధనిమిత్తకబ్రహ్మభావస్య ప్రకృతతయా పశ్యన్ ప్రతి పేదే ఇత్యాదేరపి బోధనిమిత్తబ్రహ్మభావపరతయా అన్తర్యామిపరత్వాభావాత్ । స్మృతేరపి అసాధారణతత్తదాత్మని శక్తేరావశ్యకతయా తత్సహచారేణాన్తర్యామిణి ఏషోఽహమిత్యాదిప్రయోగః, న తు సర్వస్వరూపత ఇతి । నిషేధస్య తూపహితయోరైక్యాభావనిబన్ధనత్వాన్న విరోధః । అత ఏవ—విశిష్టచైతన్యరూపే వామదేవే విశిష్టచైతన్యరూపమనుసూర్యాదిభావో న సంభవతీతి–నిరస్తమ్ । శాస్త్రదృష్ట్యా తూక్తత్వాత్ । న చ తర్హి శుద్ధచిత్యభవమిత్యుత్తమపురుషాయోగః; భూతపూర్వగత్యా సంభవాత్ । న చ–అహం భూమిమదామార్యాయేత్యాద్యయోగః, నహి చిన్మాత్రం భూమిదాత్రితి వాచ్యమ్; ఉపహితచితమాదాయ తేషాముపపత్తేః । అహం నామాభవత్తస్యోపనిషదహమిత్యాదేశ్చ తాదృశోపాసనాపరత్వేన శక్తినిర్ణాయకత్వాభావాత్ । తస్మాన్నాన్తర్యామ్యభేదపరేయం శ్రుతిః; అన్తర్యామిణి భేదాప్రసక్తేశ్చ । న చ నియమ్యానన్త్యాదినా ప్రసక్తి; ఏకస్మిన్నపి జీవే అనేకావయవనియామకత్వస్యైకస్మిన్నపి రాజన్యే అనేకదేశనియామకత్వస్య చ దర్శనాత్ । "స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏకః" ఇత్యస్యాపి నాన్తర్యామ్యైక్యపరతా; బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదినా శుద్ధస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతతయా తస్మిన్నుపాధికృతభేదస్య తాత్త్వికత్వప్రసక్తౌ తన్నిరాకరణార్థత్వేన ఐక్యోపదేశోపపత్తేః । న చైవం ఛాన్దోగ్యే య ఏష ఆదిత్యే పురుషో దృశ్యతే సోఽహమస్మీత్యత్ర స ఏవైనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యత్ర భేదపరోత్తరవాక్యవిరోధః; తస్య ఉపాసనాప్రకరణస్థత్వేనాహంగ్రహోపాసనాపరతయా విరోధాభావాత్ । న చోపాసనాప్రకరణస్థితవాక్యబలాదైక్యాసిద్ధావపి అనుపాసనాప్రకరణస్థితాదపి తదసిద్ధిః శఙ్క్యా; అన్యశేషత్వస్య తస్య తత్రప్రయోజకస్యాభావాత్ , అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే ఇత్యుత్తరవాక్యస్య భేదజ్ఞాననిన్దాపరతయా తదనుసారేణ పూర్వవాక్యస్యోపాసనాపరత్వాయోగాత్ । యత్తు బ్రహ్మశబ్దోఽత్ర బ్రాహ్మణార్థ ఇతి న పరబ్రహ్మైకసిద్ధిః, అన్యథా పూర్వవాక్యే ఆత్మానమేవావేదహమిత్యనేనైవ బ్రహ్మేతి జ్ఞానస్య సిద్ధత్వాత్ బ్రహ్మాస్మీతి వ్యర్థమితి, తన్న; ఆత్మశబ్దేన జీవచైతన్యమనూద్య బృంహితత్వాద్యుపలక్షితబ్రహ్మచైతన్యాభేదవిధిపరత్వేన

సార్థకత్వాత్ । తథాచ స్మృతిః 'అహం హరిః సర్వమిదం జనార్దన' ఇత్యాదికాపి సఙ్గచ్ఛతే । యత్తు "అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురి"త్యత్రాన్తర్యామిభేదజ్ఞాననిన్దనమితి, తన్న; అన్తర్యామిణోఽప్రకృతత్వాత్ పదద్వయలక్షణాదేస్తాత్పర్యానురోధేన లబ్ధత్వాత్ । యత్తు అత్ర యోఽన్యో జీవః అన్యాం విలక్షణాం దేవతాముపాస్తే అన్యోఽసౌ పరమాత్మా అహమస్మీతి న స వేద యథా పశురిత్యర్థ ఇతి, తత్తుచ్ఛమ్ ; వ్యవహితాన్వయదోషాత్ । అహం శబ్దసన్నిహితాన్య ఇత్యస్య య ఇత్యత్ర నయనాత్ । న చ-'యస్య యేనార్థసంబన్ధ' ఇతి న్యాయేన సన్నిధానాద్యోగ్యతాయాః ప్రబలత్వమితి–శఙ్క్యమ్; యథాస్థితార్థసంబన్ధేఽప్యుక్తక్రమేణ యోగ్యతాసత్త్వాత్ । న చేయం శ్రుతిః స్వాతన్త్ర్యేణాన్యసద్భావనిషేధికా; అన్యత్వప్రతియోగిని స్వాతన్త్ర్యోపస్థాపకపదాభావాత్ ।। యత్తు కైశ్చిదుపాస్త ఇతి శ్రవణాత్ ప్రయత్నసాధ్యజ్ఞానవిజాతీయవృత్త్యన్తరరూపోపాసనాయా ఏవ నిషేధః న తు జ్ఞానస్యేత్యుక్తమ్ , తన్న; "తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యతే'తి పూర్వవాక్యే న స వేదేతి నిన్దావాక్యే చ వేదనస్యైవ నిర్దేశాత్ మధ్యస్థితోపాస్తేరపి జ్ఞానపరత్వాత్ ॥ ఏవం ముణ్డకే 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇత్యేతదపి వాక్యమభేదపరమేవ । న చ ద్వితీయబ్రహ్మశబ్దో జీవపర ఏవ, తస్య జాతిజీవకమలాసనాద్యనేకార్థత్వాత్ , ద్వే బ్రహ్మణీ ఇత్యాదౌ జీవే బ్రహ్మశబ్దప్రయోగసంభవాచ్చ, యః పరమం బ్రహ్మ వేద స జీవ ఏవ భవతి న తు పరమం బ్రహ్మేత్యర్థః । అతఏవ ఆద్యో బ్రహ్మశబ్దః పరమత్వేన విశేషిత ఇతి వాచ్యమ్; జీవే బ్రహ్మపదప్రయోగసంభవేఽపి ప్రకృతే పరబ్రహ్మోపాదానమేవోచితమ్ , జీవభావస్యాబ్రహ్మభావస్య చ ప్రాగేవ సిద్ధతయా బ్రహ్మజ్ఞానసాధ్యత్వాభావాత్ । ఏవం చ అర్థాద్వితీయబ్రహ్మభవనమపి పరమత్వవిశేషితమేవ । యచ్చ బ్రహ్మ భవతీత్యస్య బ్రహ్మతత్త్వరూపబ్రహ్మత్వాక్రాన్తో భవతీత్యర్థః । సంపూజ్య బ్రాహ్మణం భక్త్యా శూద్రోఽపి బ్రాహ్మణో భవేత్ ఇతివత్ । నహి శూద్రోఽపి పూజితవ్రాహ్మణవ్యక్తిర్భవతి, కింతు బ్రాహ్మణత్వజాత్యాక్రాన్త ఇతి, తన్న; పూర్వోక్తయుక్త్యా ప్రకృతే వ్యక్త్యభేదస్యైవ సంభవేన దృష్టాన్తవైషమ్యాత్ । న చ-'అస్య మహిమాన'మితి వాక్యశేషాత్తదీయమహత్త్వప్రాప్తిరేవ, న తు తద్భావ ఇతి–యుక్తమ్ ; దేహేన్ద్రియాదిప్రపఞ్చవిలక్షణం యో వేద, ప్రపఞ్చం తద్విభూతిం చ యో వేద, స వీతశోకో భవతీత్యేవంపరత్వాత్ । న చ- 'యథా నద్యః స్యన్దమానా' ఇతి భిన్ననదీదృష్టాన్తోక్తిరయుక్తేతి వాచ్యమ్; స్పష్టభేదవిలయనమాత్రపరత్వేన దృష్టాన్తోపపత్తేరుక్తత్వాత్ । పరాత్ పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి న దేశాన్తరస్థబ్రహ్మప్రాప్త్యుక్తిపరా; తస్యాః సగుణోపాసనాఫలత్వేన బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వాసంభవేన స్వరూపభూతబ్రహ్మప్రాప్తిపరత్వాత్ । న చ-అద్వైతమతే నిత్యం బ్రహ్మభూతస్యాపూర్వబ్రహ్మభావోక్తిరయుక్తేతి వాచ్యమ్; కణ్ఠగతచామీకరాదౌ భ్రాన్తినివృత్తిమాత్రేణ ప్రాప్తప్రాప్తిరూపతయా ఫలత్వదర్శనాత్ । న చారోపనివృత్తేరశబ్దత్వమ్ ; శ్రుతార్థాపత్తిగమ్యతయా శాబ్దత్వోపపత్తేః । 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'తి శ్రుతిరప్యైక్యపరా । న చాత్ర ప్రథమవ్రహ్మపదస్య జీవపరత్వాభావే

కర్తృకర్మభావవిరోధః; సాక్షాత్కారప్రాక్కాలీనౌపాధికభేదమాదాయ తాదృఙ్నిర్దేశోపపత్తేః I పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీత్యేతదప్యభేదే మానమ్ I న చ గావః సాయం గోష్ఠ ఏకీభవన్తి I ఏకీభూతా నృపాః సర్వే వవర్షుః పాణ్డవం శరైః I కీటో భ్రమరేణైకీభూత ఇతి స్థానైక్యమతైక్యసాదృశ్యనిబన్ధనైకీభావస్య గోనృపకీటభ్రమరాదౌ దర్శనాత్ అత్రాపి తైరేవ నిమిత్తైః గౌణ ఏకీభావ ఇతి వాచ్యమ్; ముఖ్యత్వే సంభవతి గౌణత్వస్యాయోగాత్ I బ్రహ్మైక్యమాత్రపరత్వేన సకృదుచ్చరితస్య నానేకార్థపరత్వశఙ్కాపి I న చైక్యస్య ప్రాగేవ సిద్ధతయా అభూతతద్భావార్థచ్విప్రత్యయాయోగః; స్వగృహనిక్షిప్తాజ్ఞాతనిధివత్ సతోఽప్యావృతత్వేనాభూతసమతయా చ్విప్రత్యయోపపత్తేః I న చ పరేఽవ్యయ ఇతి శ్రుతసప్తమీహానిరశ్రుతతృతీయా కల్పనాపత్తిశ్చేతి వాచ్యమ్; శ్రుత్యన్తరానుసారేణ సప్తమ్యా అననుసరణీయత్వాత్ I న చ 'పరమం సామ్యముపైతి పరాత్పరం పురుషముపైతీ'తి పూర్వోత్తరవాక్యవిరోధః I తస్య ప్రాగేవ నిరాసాత్ I తథాన్తర్యామిప్రకరణస్థం 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'తివాక్యమ్, అక్షరప్రకరణస్థం నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టి'తి వాక్యం చ ఐక్యే ప్రమాణమ్ I న చాత ఇత్యనేన ప్రస్తుతం సర్వనియన్తారం పరామృశ్యాన్యో ద్రష్టా నాస్తీత్యుక్తేః స్వనియామకద్రష్టన్తరనిషేధ ఆయాతి, న తు ద్రష్టృసామాన్యనిషేధః, అస్మిన్ గ్రామే అయమేవ సర్వనియామకో నాన్యః పురుషోఽస్తీత్యాదావన్యశబ్దస్య ప్రస్తుతసదృశాన్యపరతయా వ్యుత్పన్నత్వాత్ సమానమితరచ్ఛయేనేనేత్యత్ర ఇతరశబ్దస్య పూర్వనిర్దిష్టసదృశపరత్వోక్తేశ్చేతి వాచ్యమ్; అనేన హ్యేతత్సర్వం వేదేతి ప్రతిజ్ఞాతస్య ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యోపపాదనార్థమ్ అన్యత్వేన ప్రతీతేన జీవేనాభేదబోధనాత్ అచేతనవర్గస్య అతోఽన్యదార్తం నేతి నేతీతి నిషేధాచ్చ జీవబ్రహ్మభేద ఏవ వాక్యప్రమేయః I దృష్టాన్తే తు అభేదస్యావివక్షితత్వాత్ త్వదుక్తప్రకారాశ్రయణే బాధకాభావాత్ I న చాత్రాప్యన్తర్యామివాక్యే య ఆత్మనోఽన్తరః యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతీ'తి పూర్వవాక్యేన 'ఏష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః అతోఽన్యదార్తమి'త్యుత్తరవాక్యే చ విరోధః, తత్ర పరమాత్మనోఽన్యం చేతనమఙ్గీకృత్య తస్యార్తియుక్తత్వేనాస్వాతన్త్ర్యస్యైవోక్తిరితి వాచ్యమ్; పూర్వవాక్యస్యాపాధికభేదమాత్రేణోపపత్తేః I ఉత్తరవాక్యేన న చేతనాన్తరస్యార్తియోగో విధీయతే, కింతు 'ఏషోఽన్తర్యామీ తే ఆత్మే'తి జీవస్వరూపభూతాన్తర్యామిణో వ్యతిరిక్తం సర్వమ్ ఆర్తం వినశ్వరమితి వా మిథ్యేతి వా బోధనాన్న విరోధశఙ్కా I అతఏవ–అక్షరవాక్యేఽపి 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః' ఇత్యాదిపూర్వవాక్యేన విరోధ–ఇత్యపాస్తమ్ I కించ 'ద్వితీయాద్వై భయం భవతీ'తి భేదస్య భయహేతుత్వేన నిన్దితత్వాదప్యభేద ఏవోపనిషద్గమ్యః I న చ అస్య విరోధినః సమానాత్ భయం భవతీత్యేవార్థః, లోకే తాదృశాదేవ భయం భవతీతి లోకసిద్ధానువాదిత్వాత్ పూర్వత్ర 'తస్మాదేకాకీ బిభేతి' ఉత్తరత్ర 'తస్మాదేకాకీ న రమత' ఇతి శ్రవణాచ్చేతి వాచ్యమ్; యన్మదన్యన్నాస్తి కస్మాన్ను బిభేమీతి తత ఏవాస్య భయం వీయాయేతి శ్రుతేః I సామాన్యతో ద్వితీయమాత్రదర్శనస్యైవ భయహేతుత్వాత్ విశేషకల్పనాయోగాత్ ఏకాకీ బిభేతీతి పూర్వవాక్యే పరమార్థదర్శనరహితస్య

తన్నిమిత్తభయసంభవాత్ ఏకాకీ బిభేతీత్యుక్తమ్ । ఉత్తరవాక్యే తస్మాదేకాకీ న రమత ఇత్యత్ర ఇష్టసంయోగజన్యరతేరేకాకిన్యభావాత్ ఏకాకినో రతిర్నాస్తీత్యుక్తమ్ ।
తతశ్చాతత్త్వజ్ఞవిషయోక్తవాక్యానుసారేణ తత్త్వజ్ఞవిషయమధ్యవాక్యస్య స్వార్థసమర్పణేనాప్యుపయుక్తత్వాత్ తద్విరోధ్యర్థపరత్వాయోగాత్ ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే । అథ తస్య భయం భవతీతి భేదనిన్దయాప్యభేదసిద్ధిః । న చ–ఏతస్మిన్నితి శ్రవణాత్ స్వగతభేదనిషేధోఽయమ్, న భేదమాత్రనిషేధ ఇతి - శఙ్క్యమ్;
అల్పార్థకారశబ్దస్వారస్యాప్యర్థకోత్పాదస్వారస్యాత్ ఏతస్య ప్రతియోగిత్వేనానుల్లేఖాచ్చ భేదమాత్రనిషేధపరతయా తద్విశేషనిషేధపరత్వకల్పనాయోగాత్ । ఏవం 'ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢ' ఇత్యాదిశ్రుతిరప్యత్రైక్యే ప్రమాణమ్ । న చ–అన్తర్యామ్యైక్యపరేయం శ్రుతిః, 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే' ఇత్యాదావివ భూతశబ్దస్య చేతనపరత్వాదితి వాచ్యమ్ ; దృష్టాన్తాసంప్రతిపత్తేః, చేతనస్య జాయమానత్వాద్యయోగాత్ , భూతహింసానిషేధవాక్య ఇవ చేతనాధిష్ఠితప్రాణశరీరాదేరేవ భూతశబ్దవాచ్యత్వాత్ । అత ఏవ 'ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః ।' ఇత్యాదిస్మృతిరపి । ఏవం 'యావన్మోహం తు భేదః స్యాత్ జీవస్య చ పరస్య చ । తతః పరం న భేదోఽస్తి భేదహేతోరభావతః ॥ విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే । ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి ॥' ఇత్యాదిస్మృత్యా భేదస్యావిద్యకత్వప్రతీతేరభేద ఏవ తాత్త్విక ఇతి గమ్యతే । న చాత్ర భేదశబ్దో మిత్రభేద ఇత్యాదావివ వైమత్యార్థః; తథా సతి లక్షణాపత్తేః, అన్యోన్యాభావాదేరేవ ముఖ్యత్వాత్ , శ్రుతార్థత్యాగస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । 'క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత' ఇత్యాదిస్మృతిరప్యత్ర మానమ్ । న చ క్షేత్రజ్ఞం సర్వజ్ఞం మాం సర్వక్షేత్రేషు విద్ధీత్యర్థః । 'మహాభూతాన్యహఙ్కార' ఇత్యాద్యుక్త్వా 'ఏతత్క్షేత్రం సమాసేన సవికారముదాహృతమ్' ఇత్యనేన 'యస్య పృథివీ శరీర'మిత్యాదిశ్రుత్యేశ్వరశరీరతయోక్తం చేతనాచేతనాత్మకం సర్వం క్షేత్రమిత్యుక్తత్వాదితి వాచ్యమ్; సర్వనియామకతయా సకలక్షేత్రసంబన్ధస్య ప్రాగేవ సిద్ధేః పౌనరుక్త్యాపత్తేః, తత్తత్క్షేత్రాధిష్ఠాతృత్వేన
క్షేత్రజ్ఞపదవాచ్యజీవాభేదపరత్వస్యైవోచితత్వాత్ । అత ఏవ "క్షేత్రాణి చ శరీరాణి బీజాని చ శుభాశుభే । శ్రుతాని వేత్తి యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యతే । ప్రకృతేశ్చ వికారాణాం ద్రష్టారమగుణాత్మకమ్ । క్షేత్రజ్ఞమాహుర్జీవం తు కర్తారం గుణసంవృతమ్ ॥" ఇత్యాదిస్మృతౌ క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్య సర్వాన్తర్యామిసర్వజ్ఞపరత్వేఽపి ప్రకృతే తదసంభవః; జీవే సుప్రసిద్ధత్వాచ్చ । న చ శాస్త్రస్థా వేతి న్యాయః; తస్య ఏకతరాశాస్త్రీయవిషయత్వాత్ । ఏవమన్యాన్యపి వాక్యాని యథాసంభవమైక్యే యోజ్యాని । తస్మాదాగమ ఐక్యే మానమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అహం బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యనేకశ్రుతిస్మృత్యర్థకథనమ్ ॥

అథ జీవబ్రహ్మాభేదానుమానమ్

ఏవమనుమానమపి తత్ర మానమ్ । జీవాః పరమాత్మనస్తత్త్వతో న భిద్యన్తే, ఆత్మత్వాత్ , పరమాత్మవత్ । నను–ఆత్మత్వం జాతిరత్ర హేతుః, తథాచాభేదే హేతూచ్ఛిత్తిరేవ

ప్రతికూలతర్క ఇతి–చేన్న; తత్త్వతోఽభేదేఽపి వ్యావహారికభేదేనైవ వ్యావహారికజాతేరనుచ్ఛేదోపపత్తేః । జ్ఞాతృత్వాదిత్యప్యత్ర హేతుః; జీవే ఉపధేయే అన్తఃకరణోపహితవృత్తేస్తస్యాసిద్ధేరభావాత్ । వ్యవహారే స్వభిన్నజ్ఞానానపేక్షత్వం హేతుః । తవాపి జీవస్య స్వాభిన్ననిత్యజ్ఞానస్యాబాధ్యవ్యవహారవిషయత్వాత్ । అబాధ్యత్వమప్యత్ర హేతుః । న చ జడే వ్యభిచారః; తత్ర బాధ్యత్వేన హేతోరభావాత్ , తాత్త్వికభేదస్య సర్వత్రాసత్త్వేన వ్యభిచారానవకాశాత్ । న చ–ఏవం వ్యావహారికభేదవ్యతిరేకోఽప్యేవమేవ సాధ్యతాం జీవపరమాత్మనోరితి వాచ్యమ్; తత్ర ప్రత్యక్షవిరోధస్యైవ బాధకత్వాత్ , శ్రుత్యనుగ్రహాచ్చాభాససామ్యాపాదనాప్రయోజకత్వానవకాశాత్ । అత ఏవ విమతా జీవాశ్చైత్రాత్తత్త్వతో న భిద్యన్తే, జీవత్వాచ్చైత్రవదితి జీవైక్యే, విమతా జీవా వస్తుతో బ్రహ్మణో న భిద్యన్తే, వస్తుత్వాత్ , బ్రహ్మవదితి బ్రహ్మజీవైక్యే చ యదనుమానం, తత్ర వ్యవహారతోఽపి న భిద్యన్త ఇత్యప్యేవం సాధ్యతామిత్యాభాససామ్యమ్-అపాస్తమ్ । ఏవం విమతాని శరీరాణి చైత్రాధిష్ఠితాని, శరీరత్వాత్ , సంమతవత్ । న చ-ఏతావతా న జీవైక్యసిద్ధిః, చైత్రాధిష్ఠితత్వేఽపి అన్యాధిష్ఠితత్వసంభవాత్ , చైత్రమాత్రాధిష్ఠితత్వే తు అన్తర్యామ్యధిష్ఠితత్వేన దృష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యాపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; చైత్రమాత్రసంసార్యధిష్ఠితత్వస్య సాధ్యత్వాత్ । చైత్రమాత్రభోగాయతనానీతి వా సాధ్యమ్ । న చ–భోక్తృత్వమన్తఃకరణవిశిష్టస్య, తచ్చ ప్రతిశరీరం భిన్నమ్ , యచ్చైకం శుద్ధచైతన్యం తన్న భోక్త్రితి బాధ ఇతి వాచ్యమ్ ; భోక్తృత్వస్య విశిష్టవృత్తిత్వేఽపి విశేష్యవృత్తిత్వానపాయాత్ । న చైవం విమతాని శరీరాణి చైత్రమనసైవ యుక్తానీత్యాభాస సామ్యమ్ ; మనసోఽప్యైక్యే వ్యవస్థాయాః సర్వథానుపపత్తేః, శ్రుత్యనుగ్రహానుగ్రహాభ్యాం విశేషాచ్చ, దృష్టిసృష్టిపక్షే తదభ్యుపగమాచ్చ । ఆత్మా, ద్రవ్యత్వాపరజాత్యా నానా న, విభుత్వాత్ ఆకాశవత్ । న చ–ప్రతికల్పమాకాశస్య భేదేన సాధ్యవైకల్యం పరిచ్ఛిన్నత్వేన సాధనవైకల్యం చాత్మత్వస్య పరమాణుత్వాదివదజాతిత్వేఽపి ఆత్మభేదసిద్ధ్యా చార్థాన్తరమితి–వాచ్యమ్ ; ఆత్మత్వాధికరణం, ద్రవ్యత్వాపరజాత్యైకకాలే నానా న, సమానకాలీనమూర్తమాత్రసంయుక్తత్వాత్, గగనవదిత్యత్ర తాత్పర్యాత్ । పక్షవిశేషణమహిమ్నా చ నార్థాన్తరమ్ । విమతో భేదః, మిథ్యా, ఏకస్యాం దృశి కల్పితో వా, భేదత్వాత్ , దృశ్యత్వాద్వా, చన్ద్రభేదవత్ , ఏకస్యాం దృశి క్షణికవాదికల్పితభేదవద్వా । మిథ్యాత్వం ప్రాగుక్తమేవ । న చ కల్పితసాధారణభేదత్వాసిద్ధిః; భేదే అకల్పితత్వస్యైవాసిద్ధేః । అతఏవ చన్ద్రస్య కల్పితద్వితీయచన్ద్రాత్ భేదస్య సత్యత్వేన దృష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యమ్ , ముక్తేః సంసారాత్ బ్రహ్మణో అనృతాత్ భేదే చ వ్యభిచార ఇతి–నిరస్తమ్; న చైవమభేదో మిథ్యా అభేదత్వాత్ దేహాత్మాభేదవదిత్యాది సుసాధమ్; శూన్యవాదాపత్తేరుక్తత్వాత్ । ఏవం విమతా భేదధీః, మిథ్యా, భేదధీత్వాచ్చన్ద్రభేదధీవత్ । న చ బ్రహ్మానృతభేదప్రతీత్యాదౌ వ్యభిచారః; తాసామపి పక్షసమత్వాత్ । ఆభాససామ్యస్య తాత్త్వికత్వే ప్రత్యేతవ్యత్వానుపపత్త్యైవ నిరాసః । అత ఏవ 'విమతం తాత్త్వికస్వాన్తర్భేదశూన్యం మహత్త్వతః । యదేవం తత్తథా యద్వా ఖం తథేదం యతస్తథా ॥' ఇత్యత్ర గగనస్య సావయవత్వేన న సాధ్యవైకల్యమ్; స్వాన్తఃపదేన

స్వావయవాతిరిక్తస్యోక్తేః I ఏవం సంవిత్, స్వాన్తర్గణికస్వాభావికభేదహీనా, ఉపాధిమన్తరేణావిభావ్యమానభేదత్వాత్ , గగనవత్, న చ సాధ్యవైకల్యమ్ ; నైయాయికదిశా దృష్టాన్తత్వోక్తేః I న చ-ఇచ్ఛాదేరపి ఘటపటాద్యుపాధిభేదేన విభావ్యమానభేదతయా వ్యభిచారస్తేష్వితి వాచ్యమ్; ఇచ్ఛాదీనామేకాన్తఃకరణపరిణామత్వేన తత్రాపి సాధ్యసత్త్వాత్ I విమతో అవ్యాప్యవృత్తిధర్మానవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో భేదః, స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగీ, భేదత్వాత్ , సంయుక్తభేదవత్, విమతో భేదః, కేవలాన్వయ్యత్యన్తాభావప్రతియోగీ, పదార్థత్వాత్ , నిత్యద్రవ్యవత్ , స్వరూపేణాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వే యథా న తుచ్ఛత్వం పారమార్థికత్వాకారేణాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వే బ్రహ్మవత్ సద్రూపతోపపత్త్యా న యథార్థాన్తరం, తత్ ప్రాగుక్తమ్ I అన్యోన్యాభావత్వం, స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగివృత్తి, త్రైకాలికాభావవృత్తిత్వే సతి అభావత్వసాక్షాద్వ్యాప్యత్వాత్ , అత్యన్తాభావత్వవదిత్యనుమానం పూర్వోక్తసంయుక్తప్రతియోగికభేదరూపదృష్టాన్తసిద్ధ్యర్థమ్ I న చ శుక్తౌ శుక్తిభేదస్యారోపితస్య సత్త్వేన సిద్ధసాధనమ్ ; అసదన్యథాఖ్యాతివాదినస్తవానఙ్గీకృతత్వేన తస్య సాధ్యత్వాత్ I న చ త్రైకాలికత్వే మిథ్యాత్వాయోగః; మాయాచిత్సంబన్ధస్య కాలత్వేన సర్వకాలస్థితేరతద్విరోధిత్వాత్ I నచావ్యాప్యవృత్తితయా సంయోగాదివత్ సమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేనార్థాన్తరమ్; పక్షవిశేషణమహిమ్నా అవ్యాప్యవృత్తిత్వస్యాసంభవేన తదయోగాత్ I అనుసన్ధానాద్వ్యయవ్యవస్థాదికం ప్రాగేవ నిరాకృతమ్ I అప్రయోజకత్వాభాససామ్యసత్ప్రతిపక్షోపాధ్యాదిపూర్వోక్తప్రపఞ్చమిథ్యాత్వానుమానవన్నిరాకరణీయమ్ I ఏవమాత్మత్వమేకత్వవ్యాప్యమ్ I ఆత్మమాత్రవృత్తిత్వాత్ చైత్రత్వవదిత్యాద్యపి ద్రష్టవ్యమ్ II

II ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జీవబ్రహ్మభేదానుమానమ్ II

అథాంశత్వేనాప్యైక్యసిద్ధిః

'పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీ'తి 'మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః I' ఇతి స్మృతౌ చాంశత్వవ్యపదేశాదపి జీవబ్రహ్మభేదసిద్ధిః I యద్యపి బ్రహ్మ ప్రతి జీవస్యాంశత్వం న తావదారమ్భకత్వమ్ ; బ్రహ్మణోఽనాదిత్వాత్ , నాపి ఖణ్డత్వమ్ ; అచ్ఛేద్యత్వాత్ ; నాపి సముదాయిత్వమ్ ; సముదాయస్య సముదాయ్యనన్యత్వేన వ్యవహారదశాయామపి సంసార్యన్యశుద్ధబ్రహ్మభావాపాతాత్, నాపి భిన్నాభిన్నద్రవ్యత్వమ్; అనఙ్గీకారాత్, నాపి ఘటం ప్రతి ఖణ్డఘటస్యేవ ప్రదేశత్వమ్ ; నిష్ప్రదేశబ్రహ్మ ప్రతి కల్పనాం వినా తదయోగాత్, తథాపి ఘటాకాశస్య మహాకాశం ప్రతీవ కల్పితప్రదేశత్వరూపమంశత్వం జీవస్యావచ్ఛేదపక్షే సంభవతి I స్వతో నిరంశేఽపి ఔపాధికాంశో యథా యుజ్యతే, తథోక్తం పురస్తాత్ I న తు సదృశత్వే తతో న్యూనత్వమ్ ; స్థూలపటం ప్రతి సూక్ష్మపటస్యాప్యంశత్వాపత్తేః, వస్త్వేకదేశే

ముఖ్యస్యాంశశబ్దస్య స్వతో నిరంశేఽపి కల్పితైకదేశే ప్రయోగస్యార్థాన్తరే ప్రయోగకల్పనాపేక్షయాఽభ్యర్హితత్వాత్ । 'అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏక' ఇతి సూత్రే 'సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్య ఏతమేవం విదిత్వా మునిర్భవతి య ఆత్మని తిష్ఠన్ని'త్యాదిభేదవ్యపదేశస్య 'బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మే కితవా ఉతే'త్యాథర్వణమన్త్రే అభేదవ్యపదేశస్య చోదాహృతత్వాచ్చోక్తార్థపరిగ్రహస్యోచితత్వాత్ । ఆత్యన్తికభేదగర్భార్థాన్తరస్వీకారే చైతత్సూత్రవిరోధాపత్తేః, కుత్రచిదన్యత్ర ప్రయోగమాత్రేణ సర్వత్రైతత్కల్పనే బహువిప్లవాపత్తేశ్చ । అతఏవ నను–జీవస్య శుద్ధచైతన్యాంశత్వం వా ఈశ్వరాంశత్వం వా పాదోఽస్యేత్యనయా శ్రుత్యా బోధ్యమ్ , నాద్యః; పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీతి శ్రుతావిదంశబ్దేన సహస్రశీర్షత్వాదివిశిష్టప్రకృతేశ్వరస్య మమైవాంశ ఇతి స్మృతౌ చేశ్వరే ప్రయుక్తాస్మచ్ఛబ్దేనేశ్వరస్యైవోక్తేః । నాన్త్యః; త్వన్మతే ఈశ్వరస్యాప్యుపహితత్వేన ఘటాకాశం ప్రతి కరకాకాశస్యేవేశ్వరం ప్రతి జీవస్యాంశత్వాయోగాత్ । న చ–గృహాకాశ ఏవ పునర్ఘటేనేవేశ్వరోపాధినాఽవచ్ఛిన్నమేవ చైతన్యం పునర్జీవోపాధినావచ్ఛిద్యత ఇతి వాచ్యమ్; తథాత్వే హి ముక్తస్య శుద్ధబ్రహ్మత్వం న స్యాత్ , తస్మాత్త్వన్మతేఽపి న ముఖ్యమంశత్వమ్ , నాప్యౌపాధికం వక్తుం శక్యమ్, అతో మదుక్తప్రకార ఏవాదరణీయ ఇతి–నిరస్తమ్। అర్థాన్తరపరిగ్రహే విరోధస్యోక్తత్వాత్ , శ్రుతిస్మృతిగతసర్వనామ్నా సహస్రశీర్షత్వాద్యుపలక్షితచైతన్యపరామర్శాదుక్తదూషణానవకాశాచ్చ । తస్మాత్ "త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ త్వం జీర్ణో దణ్డేన వఞ్చసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖః సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే' ఇత్యాదిశ్రుత్యా జీవబ్రహ్మభేదే ప్రమితేఽపి మన్తృమన్తవ్యత్వాదిభేదే వ్యపదేశనిర్వాహార్థం కాల్పనికాంశత్వస్య శ్రుతిస్మృతివ్యాహతత్వేన తద్బలాదప్యభేదోఽవగమ్యత ఇతి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అంశత్వేనాప్యైక్యాసిద్ధిః ॥

అథ జీవబ్రహ్మభేదనిరూపణమ్

తథా జీవబ్రహ్మణోర్ముఖప్రతిముఖవత్ బిమ్బప్రతిబిమ్బరూపత్వాదప్యభేదోఽవగన్తవ్యః । నను–దృష్టాన్తే నాభేదః సంప్రతిపన్నః; చైత్రతచ్ఛాయే భిన్నే ఇతివత్ చైత్రతత్ప్రతిబిమ్బే భిన్న ఇత్యేవ పార్శ్వస్థితేన గ్రహణాత్, స్వేనాపి స్వకరతత్ప్రతిబిమ్బే భిన్నే ఇతి గ్రహణాచ్చేతి చేన్న; ఆపాతతో భేదప్రతీతావపి సయుక్తికప్రత్యక్షేణ బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరైక్యసిద్ధ్యా దృష్టాన్తత్వోపపత్తేః । యథా లక్షణాపరిజ్ఞానే భేదభ్రమవతోఽపి బహిస్థితశ్చైత్రో యత్స్వలక్షణకత్వేన ప్రతిపన్నః తతో గృహస్థే తథా భాతి తస్మిన్ చైత్ర ఏవాయమితి ధీః, తథా గ్రీవాస్థం ముఖం యత్స్వలక్షణకం ప్రతిపన్నం దర్పణస్థమపి తథేత్యవధార్య తథైవేదం ముఖమితి స ఏవాయం కర ఇతి చ స్వపరసాధారణప్రతీతిరప్యనుభవసిద్ధా । న చ-కించిత్స్వచ్ఛతామ్రాదౌ ముఖే ఛాయామాత్రే

ప్రతీతేఽపి సంస్థానవిశేషాప్రతీత్యా ప్రత్యభిజ్ఞాయా అసిద్ధిరితి-వాచ్యమ్ ; సర్వత్రాప్రతీతావపి నిర్మలదర్పణాదావేవ తత్సిద్ధ్యా దృష్టాన్తసిద్ధేః । నను-స్వనేత్రగోలకాదౌ స్వస్యాభిజ్ఞావిరహాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాపి కథమితి-చేన్న; దర్పణాహతచక్షూరశ్మీనామగ్రావచ్ఛేదేన సంబన్ధాత్ స్వనేత్రగోలకాదీనామభిజ్ఞాయాః సన్నిహితపూర్వసమయ ఏవ సంభవాత్ । యత్తు– సూర్యపార్శ్వస్థితే ప్రతిసూర్యే ప్రత్యభిజ్ఞావిరహాదత్రాపి ప్రత్యభిజ్ఞావిరహః–ఇతి, తన్న; తత్రోపాధేరత్రేవానాకలనేనౌపాధికత్వానిర్ణయాత్ । తథా చ ఉపాధినిబన్ధనత్వజ్ఞానం తల్లక్షకత్వజ్ఞానం చాభేదసాక్షాత్కారే సామగ్రీ । తస్యాం సత్యాం దర్పణే మమ ముఖం లగ్నమితి అనుభవాభావ ఏవానుభవవిరుద్ధః । యత్తు-చైత్రప్రతిబిమ్బో దృష్టో న చైత్రః, కింతు తేనానుమిత ఇతి విపరీతానుభవవిరోధః–ఇతి, తన్న; వస్తుతోఽభేదే జ్ఞాతేఽపి ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నో దృష్టోఽనవచ్ఛిన్నోఽనుమిత ఇతి ప్రతీత్యవిరోధాత్ శరధ్ఘయా వర్ధర్తుగఙ్గానుమానవత్ । న చ–ఏవం ప్రతిముఖే ప్రత్యఙ్ముఖత్వాదినా దృశ్యమానే స్వముఖే తద్బుద్ధిః స్యాత్, బాలానాం చ స్వప్రతిబిమ్బే బాలాన్తరభ్రమో న స్యాదితి వాచ్యమ్ ; తయోః స్వలక్షణకత్వాజ్ఞాననివర్తనత్వాత్ । అత ఏవ కదాచిత్ ప్రతిముఖేఽపి మమ ముఖమితి బుద్ధివ్యపదేశౌ । న చాయం వ్యవహారో భేదజ్ఞానపూర్వకత్వేన మార్గే స్వపదవ్యాం స్వపదవ్యవహారవత్ గౌణః; స్వలక్షణకత్వజ్ఞానదశాయాం భేదజ్ఞానస్యాసత్కల్పత్వాత్ । నను అవివాదః స్యాత్ భేదసాక్షాత్కారే, అన్యథా త్వయాపి కస్య భ్రమత్వముచ్యతే ? న చ భేదం భేదకం చ సాక్షాత్కుర్వన్ అభేదం సాక్షాత్కుర్వాణో దృష్ట ఇతి–చేత్, శ్వైత్యవ్యాప్యశఙ్ఖత్వసాక్షాత్కారే పీతసాక్షాత్కారవత్ ఉపాధిమాహాత్మ్యాదభేదం సాక్షాత్కుర్వాణో భేదం సాక్షాత్కరోతీత్యఙ్గీక్రియతే; అనుభవస్య దురపహ్నవత్వాత్ । న చైవముపాదానస్య ఐక్యాజ్ఞానస్య ఐక్యజ్ఞానేన నివృత్తేః భ్రమానుపపత్తిః, తన్నివర్తనే ఉపాధివిరహస్యాపి సహకారిత్వాత్ । న చ–ఏవం తజ్జ్ఞానే సతి తన్న జానామీత్యననుభవేన తస్య స్వప్రాగభావం ప్రతీవాజ్ఞానం ప్రత్యప్యన్యానపేక్షస్యైవ నివర్తకత్వమితి వాచ్యమ్ ; న జానామీతి వ్యవహారప్రయోజకాజ్ఞానాంశనివర్తనేఽపి భ్రమస్యానుభూయమానత్వేన తదుపాదానాంశస్య నివృత్తౌ జీవన్ముక్తౌ ప్రారబ్ధకర్మణ ఇవోపాధేరేవ ప్రతిబన్ధకతయా తద్విరహాపేక్షాయా ఆవశ్యకత్వాత్ । ఏతేన–భేదభ్రమస్యాస్య మూలావిద్యోపాదానకత్వే వ్యావహారికత్వాపత్తిః, అజ్ఞానానుపాదానకత్వే అపసిద్ధాన్తః, బిమ్బప్రతిబిమ్బభేదస్య సత్యత్వాపత్తిశ్చేతి–నిరస్తమ్ ; ఉక్తన్యాయేనోపపత్తేర్వ్యావహారికత్వేఽప్యనుపపత్త్యభావాచ్చ । తయోరైక్యే అనుమానమపి ప్రమాణమ్ । అత్ర యద్యప్యత్యన్తసాదృశ్యం సవ్యేతరకరాదౌ వ్యభిచారి; తథాపి ప్రతిబిమ్బో బిమ్బాభిన్నః తద్గతసాధారణధర్మవత్త్వాత్ , తద్విరుద్ధధర్మానధికరణత్వాత్ , బిమ్బాజనకాజన్యత్వాచ్చ । న చ ద్వితీయహేతోరసిద్ధిః; ప్రత్యఙ్ముఖత్వాదివిరుద్ధధర్మస్య ఉపాధికృతత్వేన స్వాభావికవిరుద్ధధర్మానధికరణత్వస్య సత్త్వాత్ । న చ బిమ్బానన్తరజాతే ప్రతిబిమ్బే తృతీయహేతోరసిద్ధిః; ఐక్యవాదినం ప్రతి బిమ్బానన్తరత్వస్యైవాసిద్ధేః । నను– పృథక్కార్యానురోధేన పరివేషేన్ద్రచాపచ్ఛాయాప్రతిసూర్యాదావివాత్రాపి పృథక్కారణం కల్పనీయమ్ , ప్రతిబిమ్బమపి హి ఛాయావిశేషః, న హి భేరీఘాతాదిక్లృప్తహేత్వభావాత్।

ధ్వనావుపరతేఽపి శ్రూయమాణః ప్రతిధ్వనిర్న శబ్దాన్తరమితి–చేన్న; ప్రతిబిమ్బస్య ఛాయావిరోధిన్యాలోకేఽపి సంభవేన ఛాయావిశేషత్వాసిద్ధేః, ప్రతిధ్వనేస్తు భిన్నకాలత్వేన తద్భేదస్య ప్రకృతేఽనుపయోగాత్, కార్యపార్థక్యసిద్ధ్యుత్తరకాలకల్ప్యకారణభేదస్య ప్రథమం వక్తుమశక్యత్వాత్, క్లృప్తహేతుభావేన కార్యస్యైవ భావాచ్చ, ప్రత్యక్షస్య భేదాభేదయోః సమత్వాత్ , యుక్త్యా అభేద ఏవ ప్రాబల్యాచ్చ । అత ఏవోక్తం వివరణే 'దర్పణాదౌ న ముఖవ్యక్త్యన్తరమస్తి; తజ్జనకశూన్యత్వాత్ , శశశిరసి విషాణవది'తి । ఏవమభేదధియ ఉపపాదితత్వాత్ అస్యాః ప్రాబల్యమ్ । వ్యక్త్యన్తరహేత్వభావాత్ సైవ నాస్తీత్యపాస్తం ప్రాక్ । న చ–ఛాయాదావివ కారకభేదస్య కల్ప్యత్వేన భేదబుద్ధిః సోపపత్తికా తథా క్లృప్తద్రవ్యానన్తర్భావే తమోవద్ద్రవ్యాన్తరత్రైవేతి-వాచ్యమ్; అన్యోన్యాశ్రయాపత్తేః । భేదసోపపత్తికత్వే ద్రవ్యాన్తరత్వకారణాన్తరత్వయోః కల్పనం, తస్మింశ్చ సోపపత్తికత్వమితి । అతఏవ 'నోపరక్తం న వారిస్థమి'తి స్మార్తవ్యవహారో ముఖ్యః, న తు యథా చిత్రితః సింహః యథా దారుమయీ యోషా యథా చర్మమయో మృగ ఇత్యాదివద్గౌణః । న చ త్వత్పక్షేఽపి వారిస్థశబ్దో న ముఖ్యః వారిణి సూర్యాన్తరాభావాత్ గగనస్థస్య వారిస్థత్వాయోగాదితి - వాచ్యమ్; వారిస్థత్వేనోపస్థితాశేషవారిస్థసూర్యనిషేధాత్ । నను వారిస్థత్వేన సూర్య ఏవోపస్థితః తయోరభేదో న ప్రత్యక్షసిద్ధః, నాపి యుక్తః; న్యూనాధికపరిమాణవత్త్వచలత్వోపాధిసంయుక్తత్వాసంయుక్తత్వత్వగాదిగ్రాహ్యత్వాగ్రాహ్యత్వప్రత్యఙ్ముఖత్వాప్రత్యఙ్ముఖత్వాదినా కస్తూరీబిమ్బప్రతిబిమ్బయోః సౌరభాసౌరభాదినా చ భేదసిద్ధేరితి చేన్న; న్యూనపరిమాణాదినా సౌరభాదినా చ ఉపాధిగతస్య భేదః సాధనీయః । తథాచ ఉపాధిగతత్వస్య బిమ్బే కల్పితత్వేన పక్షహేత్వోరసిద్ధేః, కల్పితహేత్వాదినా తత్సమానసత్తాకసాధ్యసిద్ధావవివాదాచ్చ । నాపి 'యథైషా పురుషే ఛాయా ఏతస్మిన్నేతదాతతమ్ । ఛాయా యథా పుంసదృశీ పుమధీనా చ దృశ్యతే । ఏవమేవాత్మకాః సర్వే బ్రహ్మాద్యాః పరమాత్మనః।' ఇతి శ్రుత్యా భేద ఇతి వాచ్యమ్; కల్పితభేదమాత్రేణ సాదృశ్యోపపత్తేః తాత్త్వికత్వే శ్రుతితాత్పర్యాభావాత్ , ఐక్యప్రతిపాదకానేకశ్రుతివిరోధాచ్చ । నను-తత్స్వలక్షణకస్యైవ దర్పణస్థత్వేనారోపితతయా తద్రూపాదియుక్తస్యేవ తద్గన్ధాదియుక్తస్యాపి దర్పణస్థత్వేన ప్రతీతిః స్యాదితి-చేన్న; తత్స్వలక్షణకత్వేనారోపితత్వేఽపి యావత్స్వలక్షణకత్వేనారోపితత్వానఙ్గీకారేణ గన్ధాదిప్రతీత్యాపాదనస్యాశక్యత్వాత్ । నను–ఏవం దర్పణే ముఖస్యాభావే ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వేన ముఖప్రతిముఖయోరవదాతత్వశ్యామత్వవత్ జీవబ్రహ్మణోః సంసారిత్వాసంసారిత్వాదివ్యవస్థా కథమితి చేత్, న; ఆరోపితేనాదర్శస్థత్వేన విశిష్టే ప్రతిబిమ్బే తద్ధర్మస్య మాలిన్యాదేః సంభవాత్ । న చ ఉపాధిస్థత్వస్యాపి ఆరోప్యత్వేన కథం మాలిన్యాశ్రయతావచ్ఛేదకత్వమ్ ? ఏకవిశిష్టే ఇతరారోపాభావాదితి వాచ్యమ్; ఆరోపపూర్వప్రతీతధర్మవిశిష్టస్యైవారోప్యాశ్రయత్వాత్ న తు తస్య సత్యత్వమపీతి పరప్రక్రియానిబన్ధనదోషానవకాశాత్ । న చ–ప్రతిముఖమేవ దర్పణస్థం న తు ముఖమితి ప్రతిబిమ్బదర్పణస్థత్వానుభవేన కథం ప్రతిబిమ్బత్వస్య తత్స్థత్వగర్భతేతి-వాచ్యమ్;

అవిద్యోపహితస్యావిద్యాశ్రయత్వవత్ దర్పణోపహితస్య దర్పణాశ్రితత్వసంభవాత్ । ఏతేన-మాలిన్యస్థానీయస్య సంసారస్య విశిష్టవృత్తిత్వాత్ శుద్ధాశ్రితమోక్షసామానాధికరణ్యాయోగ ఇతి–నిరస్తమ్; సంసారస్తావదుపహితవృత్తిః, తథా చోపధేయాంశమాదాయ సామానాధికరణ్యసంభవాత్ । తథాచ వృక్షస్థకపిసంయోగాధారతా అగ్రేణేవ ముఖే మాలిన్యం దర్పణసంబన్ధేనావచ్ఛిద్యతే । ఏతావానేవ విశేషః వృక్షే సంయోగస్తు సాహజికః, ముఖే ఔపాధికం మాలిన్యమ్ । తేనోపహితే ఉపాధ్యవచ్ఛిన్న ఏవ ముఖే మాలిన్యధీః । ఏతేన-దర్పణమాలిన్యస్య ముఖనిష్ఠత్వే సంసారస్యాపి శుద్ధనిష్ఠతాపత్తిః, వృక్షః సంయుక్త ఇతివత్ ముఖం మలినమితి ప్రతీత్యాపత్తిః, ముఖం న మలినమ్ । కింతు ప్రతిముఖమిత్యనుభవవిరోధాపత్తిశ్చేతి–నిరస్తమ్ । నను–కస్తూర్యాదిప్రతిబిమ్బస్య స్వలక్షణాననుగమేన కథం బిమ్బైక్యమ్ ? న చ తదాకారతామాత్రేణ తత్త్వం, తర్హి ఛాయాప్రతిముద్రాప్రతిమాదీనామపి తత్త్వం స్యాత్, ప్రత్యఙ్ముఖత్వాదేర్భేదకస్యాత్రాపి సత్త్వాచ్చ । న చ ప్రత్యఙ్ముఖత్వధీర్భ్రాన్తా; ప్రతిబిమ్బం బిమ్బాభిముఖం నేతి కదాప్యననుభవాదితి చేన్న; దర్పణాదిప్రతిబిమ్బే స్వలక్షణానుగమేన బిమ్బైక్యే వ్యవస్థితే ప్రతిబిమ్బత్వావచ్ఛేదేనైవ తత్కల్పనాత్, ఛాయాదౌ స్వలక్షణకత్వస్య కుత్రాప్యదర్శనేన సామ్యాభావాత్ । నాపి ప్రత్యఙ్ముఖత్వాది భేదకమ్ ; మలినత్వవదుపాధికృతత్వాత్ । అత ఏవ జపాకుసుమే రక్తతాప్రతీతివత్ తద్ధీర్భ్రాన్తా । దర్పణాహతం చక్షుః ప్రత్యఙ్ముఖం భవతి, తస్య చ స్వాభిముఖతయా గ్రహణసామర్థ్యాచ్చాన్యాభిముఖస్యాపి ముఖాదేస్తథాగ్రహణోపపత్తేశ్చ । తదుక్తం-'దర్పణాభిహతా దృష్టిః పరావృత్య స్వమాననమ్ । వ్యాప్నువన్త్యాభిముఖ్యేన వ్యత్యస్తం దర్శయేన్ముఖమ్ ॥' న చ - పరావృత్య స్వముఖస్యైవ గ్రహణే పార్శ్వస్థస్య ముఖద్వయప్రతీత్యయోగః; స్వముఖస్యైవేతి నియమాసిద్ధేః ఉపాధిసన్నిహితమాత్రస్యైవ తథా గ్రహణాత్ । న చ - ఏవం దర్పణాదేరభిఘాతకమాత్రేణ ఉపక్షీణతయా దర్పణ ఇవ దర్పణభేదేఽప్యనేకముఖప్రతీతిర్న స్యాదితి - వాచ్యమ్ । అభిఘాతకానేకత్వేన చక్షుషోఽనేకాగ్రసమ్పత్త్యా ప్రత్యగ్రం స్వాభిఘాతకావచ్ఛేదకముఖగ్రాహకతయా దృష్టాన్తవైషమ్యాత్ । న చ మణిదర్పణకృపాణాదిషు విరుద్ధరూపానేకముఖప్రతీతిః కథమేవం యుజ్యత ఇతి వాచ్యమ్ । అన్వయవ్యతిరేకసిద్ధోపాధిప్రాబల్యనిబన్ధనత్వాదితి గృహాణ । న చ చక్షుఃపరివృత్తిప్రక్రియా బ్రహ్మప్రతిబిమ్బే జీవే న సంభవతీతి - వాచ్యమ్; చాక్షుషప్రతిబిమ్బమాత్రవిషయతయైవాస్యా ఉపపాదితత్వాత్ । న చ విరలావయవస్య జలస్య నేత్రాభిఘాతకత్వే జలాన్తర్గతశిలాద్యగ్రహణప్రసఙ్గః; సర్వావచ్ఛేదేనాభిఘాతాభావేనాన్తరేఽపి చక్షుషః ప్రవేశసంభవాత్ । న చ–ఏవం బహుదూరవ్యవహితోర్ధ్వభాగసూర్యాదిగ్రహణే పృష్ఠభాగస్థస్య వ్యవహితస్యాపి గ్రహణాపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; చక్షుషో గమనాగమనాభ్యాం విశేషాత్ । నహి దూరస్థసూర్యగ్రహణం వదతా పృష్ఠకుడ్యాదికం భిత్త్వా చక్షుర్గచ్ఛతీత్యుక్తం భవతి । న చ–ఏవం శిలాభిహతమపి చక్షుః పరావృత్య ముఖం గృహ్ణీయాదితి - వాచ్యమ్; తవాపి ప్రతిబిమ్బం తత్రోత్పద్యతామిత్యాపత్తేః అస్వచ్ఛతయా పరిహారస్యాస్మాకమపి సమత్వాత్ । తవ స్వచ్ఛ ఏవ ఉత్పద్యతే; మమ తత

ఏవ చక్షుః పరావర్తతే ఇత్యఙ్గీకారాత్ I న చైవం ప్రతిబిమ్బదర్శనేనాపి బిమ్బదర్శనజన్యసుఖపుణ్యాదిప్రసఙ్గః; యత్ర తద్దర్శనమాత్రజన్యతా నాన్యతః, తత్రేష్టాపత్తేః యత్ర చోపాధివినిర్ముక్తజ్ఞానత్వేన విశిష్యజన్యతా, తత్రాపాదకాభావాత్ I న చైవం సూర్యకస్యాపి సూర్యవద్దుర్దర్శత్వాపత్తిః; గోలకే సూర్యతేజఃసామ్ముఖ్యస్య దుర్దర్శతాప్రయోజకస్య సూర్యకగ్రహణకాలేఽభావాత్ I న చ స్వచ్ఛదర్పణ ఇవ కించిత్స్వచ్ఛతామ్రాదౌ ముఖసంస్థానవిశేషప్రతీత్యాపాతః; ఉపాధిగతాత్యన్తస్వచ్ఛతావ్యతిరేకప్రయోజకమాలిన్యాదేరేవ తత్ర ప్రతిబన్ధకత్వాత్ , అన్యథా తవాపి తాదృక్సంస్థానవిశేషవత్ ప్రతిబిమ్బం తత్ర కథం నోత్పద్యేత ఇత్యస్య దుష్పరిహరత్వాపత్తేః I నను-అవచ్ఛేదపక్షే ద్విగుణీకృత్య వృత్త్యసంభవేఽపి ప్రతిబిమ్బపక్షే తత్సంభవేనాన్తర్యామిత్వమితి స్వవచనవిరోధః, ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వమిత్యుక్త్యయోగశ్చేతి-చేన్న; సర్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నత్వైకదేశోపాధ్యవచ్ఛిన్నత్వాభ్యాముపాధికల్పితభేదేన చ స్వోక్త్యవిరోధోపపత్తేః I అతఏవ - దర్పణే న ముఖమిత్యేవ ఉపాధిసంసృష్టతయా నిషిధ్యతే, న తు 'నేదం రూప్య'మితివత్ నైతన్ముఖమితి స్వరూపేణ ; నను - నాత్ర ముఖచ్ఛాయాస్తీత్యనుభవేన ప్రత్యుతైతావన్తం కాలమ్ అత్ర ప్రతిసూర్య ఆసీదితివత్ ప్రతిముఖమాసీదిత్యేవానుభవేన ప్రతిబిమ్బమివాదర్శ ఇత్యాదిస్మృత్యా చ ప్రతిముఖే దర్పణస్థత్వస్యాప్యబాధ ఏవ, నహి భూమౌ మేఘో నేత్యేతావతా మేఘచ్ఛాయాపి తత్ర బాధితేతి చేన్న; ముఖప్రతిముఖయోరేకస్వలక్షణకత్వేనైక్యవ్యవస్థిత్యా ముఖస్యైవ తత్స్థత్వనిషేధేన ప్రతిముఖస్య తత్స్థత్వనిషేధసంభవాత్ I మేఘచ్ఛాయాప్రతిసూర్యాదీనాం న తథేతి న మేఘాదినిషేధేన ఛాయాదినిషేధః I స్మృతిస్తు ప్రాతీతికార్థమాదాయ దృష్టాన్తపరా I న చ–ఏవం ప్రతిబిమ్బాత్ బిమ్బానుమానోచ్ఛేదః సాధ్యావిశేషాదితి - వాచ్యమ్ ; ఉపాధికల్పితభేదేన విశేషోపపత్తేః I ఏతేన– 'నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్య'మిత్యనేన ఉద్యత్ప్రతిబిమ్బదర్శనస్యాపి నిషేధః స్యాత్, వారిస్థసూర్యదర్శననిషేధేనాకాశస్థసూర్యదర్శనస్యాపి నిషేధశ్చ స్యాత్ , ప్రతిబిమ్బదర్శనేనైవ దృష్ట్వా స్నాయాదితి శాస్త్రార్థోఽప్యనుష్ఠితః స్యాదితి-నిరస్తమ్ ; కల్పితభేదాదేవ శాస్త్రీయవ్యవస్థోపపత్తేః I న చ-ఔదుమ్బరతయా జ్ఞాతేనానౌదుమ్బరేణ ఔదుమ్బరో యూపో భవతీతి శాస్త్రార్థసిద్ధిప్రసఙ్గః, ఆత్మతయా జ్ఞాతదేహశ్రవణాదినాత్మా శ్రోతవ్య ఇతి శాస్త్రార్థసిద్ధిప్రసఙ్గశ్చేతి - వాచ్యమ్ ; ప్రమయా ఉపపత్తౌ సంభవన్త్యాం భ్రమేణ తదుపపాదనస్యాయుక్తత్వాత్ I నను-అనాదేర్జీవస్య నోపాధ్యధీనం ప్రతిబిమ్బత్వమ్ , కింతు తదధీనత్వే సతి తత్సదృశత్వమ్ ; తచ్చ భేదవ్యాప్తమితి విరుద్ధో హేతుః I ఉక్తంహి సూత్రకృతా-'అత ఏవోపమా సూర్యకాది'వదితి చేత్, న; ఉపాధ్యధీనత్వం హి ఉపాధౌ సత్యేవ సత్త్వమ్ I తచ్చ నానాదిత్వ విరోధి; అనాదిజీవస్యాపి తత్సంభవాత్ I అతఏవ ప్రతిబిమ్బపదస్య భేదసాదృశ్యార్థకత్వమాదాయ విరుద్ధతోక్తిర్ధ్వితవాయుక్తా I తదేవం ప్రతిబిమ్బస్య బిమ్బేనైక్యే వ్యవస్థితే I బ్రహ్మైక్యం జీవజాతస్య సిద్ధం తత్ప్రతిబిమ్బనాత్ II

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ బిమ్బప్రతిబిమ్బన్యాయేనైక్యసిద్ధిః ॥

అథాత్మనోఽణుత్వభఙ్గః

నను–అణుత్వాజ్జీవస్య కథం వ్యాపకాదీశ్వరాదభేద ఇతి–చేన్న; 'నిత్యః సర్వగతః', 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా' ఇత్యాదిశ్రుత్యా జీవో నాణుః, ప్రత్యక్షగుణాశ్రయత్వాత్ , ప్రత్యక్షత్వాచ్చ, ఘటవత్, ఆత్మత్వాదభూతత్వాచ్చేశ్వరవదిత్యాద్యనుమానైశ్చ జీవానణుత్వసిద్ధేః, విపక్షే చ దేహవ్యాపిసుఖజ్ఞానాద్యనుపలమ్భాపత్తిర్బాధికా । న చ-"అణుర్హ్యేష ఆత్మా యం వా ఏతే సినీతః పుణ్యం చ పాపం చ" "బాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ । "భాగో జీవః స విజ్ఞేయః స చానన్త్యాయ కల్పత" ఇతి శ్రుత్యా జీవోఽణురితి-వాచ్యమ్ । వ్యాపకత్వప్రతిపాదకబహుశ్రుతివిరోధేన దుర్విజ్ఞేయత్వపరత్వాత్ , దేహవ్యాపిగుణోపలమ్భస్యాన్యథయితుమశక్యత్వాత్ । ఏతేన–జీవో న వ్యాపకః, ఉత్క్రాన్తిమత్త్వాత్ , గతిమత్త్వాత్ , క్రియావత్త్వాచ్చ, ఖగశరీరవత్ , విపక్షే హేతూచ్ఛిత్త్యాపత్తిర్బాధికేతి–నిరస్తమ్; హేత్వసిద్ధేః । న చ-'సోఽస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రమ్యాముం లోకమధిగచ్ఛతి అముష్మాదిమం లోకమాగచ్ఛతీ'త్యాదిభిః శ్రుతిభిః 'తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతిర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే ।' ఇత్యాదిస్మృతిభిశ్చ హేతుసిద్ధిరితి-వాచ్యమ్; ఉత్క్రమణాదీనాం బుద్ధిగతానాం తదుపహితే శ్రుత్యా ప్రతిపాదనాత్ । న చ-'నాకస్య పృష్ఠే సుకృతేఽనుభూత్వేమం లోకం హీనతరం వా విశన్తి । తే అశుభమనుభూయన్త' ఇత్యాదౌ శ్రుతౌ సుఖదుఃఖాద్యనుభవసామానాధికరణ్యస్య గతావుక్తేః కథం తస్యా బుద్ధిగతత్వమితి వాచ్యమ్ । ఆత్మని సుఖదుఃఖాద్యనుభవస్యాపి బుద్ధ్యుపాధికత్వేన తత్సామానాధికరణ్యస్య గతౌ స్వాభావికత్వాసాధకత్వాత్ । నను–'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యాదిశ్రుతౌ 'తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః' ఇత్యాదిస్మృతౌ చ గతేర్ముక్తిసామానాధికరణ్యోక్తేః కథమసిద్ధిరితి-చేన్న; అవ్యాపకస్యైవావ్యాపకం ప్రత్యేవ గమనమ్ । బ్రహ్మ చ వ్యాపకం తత్ర్పతి గమనాసంభవేన గమనపదస్య ఉపాధికృతభేదరాహిత్యపరతయా గతిముక్తిసామానాధికరణ్యాప్రతిపాదకత్వాత్ । నను'ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీ' త్యాత్మనిష్ఠత్వశ్రుతేర్నాసిద్ధిః, అన్యథా మోక్షాదికమపి బుద్ధేరేవ స్యాత్, నాపి శ్రుతేర్బుద్ధ్యుపాధికగత్యాదివిషయత్వం సంభవతి, తద్యథా అనఃసుసమాహితముత్సర్జద్యాయాదేవమేవాయం శారీర ఆత్మా 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్ యాతీ'తి స్వాభావికగత్యాశ్రయశకటదృష్టాన్తోక్తిరితి చేన్న; ఏష ఇతి బుద్ధ్యుపహితస్యైవ పరామర్శేన శుద్ధాత్మనిష్ఠత్వస్య గతావనుక్తేః, మోక్షే తు బుద్ధ్యుపరమేణ తన్నిష్ఠత్వస్యాసంభావితతయా వైషమ్యాత్, సర్వసామ్యస్య దృష్టాన్తతాయామప్రయోజకత్వాత్ , తద్బలేన స్వాభావికత్వపర్యన్తత్వస్యాసిద్ధేః । న చ– 'తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీ'త్యాదిశ్రుతౌ ప్రాణాఖ్యబుద్ధిగతితః ప్రాగేవ జీవే గత్యుక్తేః కథం బుద్ధిగత్యాఽన్యథాసిద్ధిరితి - వాచ్యమ్; ప్రాణాఖ్యాంశేన క్రియాశక్తిశాలినా

పశ్చాద్గతావప్యంశాన్తరేణ ప్రథమముత్క్రమణసంభవాత్ । ఏతేన–'మన ఉదక్రామన్మీలిత ఇవాశ్నన్ పిబన్నాస్తే వే'త్యాదిశ్రుతౌ మనఉత్క్రమణేఽపి ఆత్మనస్తదభావశ్రవణాచ్చ కథం తద్గత్యైవ గతిమత్త్వమితి నిరస్తమ్; ఉపహితస్యోపాధినిబన్ధనగతిమత్త్వే బుద్ధ్యనుపహితస్య తదభావావిరోధాత్ । న చ - తథా 'విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమి'త్యాదిశ్రుతౌ నామరూపవిమోక్షానన్తరమపి గతిశ్రవణాత్ కథం సా ఔపాధికీతి వాచ్యమ్ ; పరమపురుషస్య సర్వత్ర సన్నిహితత్వేన తం ప్రతి గమనాసంభవేన ఉపైతీత్యస్యాపి పూర్వవదర్థాన్తరపరత్వాత్ । అతఏవ "పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః స తత్ర పర్యేతీ'త్యాదిశ్రుతిరపి న గత్యర్థా । నను–బుద్ధిగతేన గత్యాదినా కిం తదవచ్ఛిన్నాత్మని గత్యాది జాయతే ? ఉత బుద్ధిగతమేవారోప్యతే ? ఉతోపచర్యతే । నాద్యః; ఘటగత్యా తదవచ్ఛిన్నే నభసి గత్యన్తరాదర్శనాత్ । అన్యథా యతో ఘటస్య బుద్ధేర్వా గతిః తత్రాకాశస్యాత్మనో వా సచ్ఛిద్రత్వం స్యాత్ । అన్యత్ర ద్విగుణీకృత్య వృత్తిశ్చ స్యాత్ । న చ– ప్రతిబిమ్బపక్షే నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్ । తస్య వస్త్వన్తరత్వమతే ఉక్తదోషాభావేఽపి దర్పణాహతా దృష్టిః పరావృత్య స్వముఖం గృహ్ణాతీతి త్వన్మతే ఉపాధిగత్యా బిమ్బే న గతిరితి ప్రతిబిమ్బేఽప్యస్యాయోగాత్ । నాన్త్యౌ; కర్తురవచ్ఛిన్నస్యైతదాత్మప్రదేశస్య న భోగాయతనలోకప్రాప్తిః కింతు గత్యా బుద్ధ్యాఽవచ్ఛిన్నస్య ప్రదేశాన్తరస్య వేతి స్వీకారే కృతహాన్యాదిప్రసఙ్గాత్ కర్తుర్భోక్తుశ్చావచ్ఛిన్నస్య భిన్నత్వాత్ అభిన్నే వాఽనవచ్ఛిన్నే కర్తృత్వాద్యభావాదితి - చేన్న; ఉపాధిగత్యా ఉపహితే గతిప్రయోగ ఔపచారిక ఏవ । న చైవం కృతహాన్యాద్యాపత్తిః; యద్బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నేన యేనైవాత్మనా యత్ కృతం తదవచ్ఛిన్నేన తేనైవ భోగజననాత్ । నహ్యాత్మనో నిరవయవస్య ప్రదేశోఽస్తి । యత్తు అవచ్ఛిన్నస్య కర్తుర్భోక్తుర్భేద ఇత్యుక్తమ్, తన్న; అవచ్ఛేద్యాత్మనోఽవచ్ఛేదకబుద్ధేశ్చైక్యేఽవచ్ఛిన్నే భేదస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । న చాత్మత్వమణునిష్ఠం ద్రవ్యత్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాతిత్వాత్ పృథివీత్వవదిత్యనుమానమ్ ; వ్యాపకావృత్తిత్వస్యోపాధిత్వాత్ , స్పర్శాదిసామానాధికరణ్యస్యాప్యేవం సాధనప్రసఙ్గాచ్చ । జీవో న వ్యాపకః, భూతేతరత్వే సతి పరత్వాసమవాయికారణానాధారత్వే సత్యసర్వజ్ఞత్వాత్ శబ్దేతరానిత్యవిశేషగుణాశ్రయత్వాత్ సంస్కారాశ్రయత్వాచ్చ ఘటవదిత్యత్రానాత్మత్వముపాధిః, అనిత్యవిశేషగుణసంస్కారాదీనాముపాధివృత్తిత్వేనాసిద్ధిశ్చ । ఏవం మహత్త్వస్యాపి సుసాధనత్వం చ । జీవః, అణుః, జ్ఞానాసమవాయికారణసంయోగాశ్రయత్వాత్ , మనోవత్ ఇత్యత్ర మధ్యమపరిమాణవత్త్వేన మనసో దృష్టాన్తాసంప్రతిపత్తేః, జడత్వస్యోపాధిత్వాచ్చ । సర్వత్ర చాత్ర వ్యాపిసుఖజ్ఞానాద్యుపలమ్భః ప్రతికూలస్తర్కః, ఏకస్యాణోరేకదా వ్యవహితదేశద్వయావచ్ఛేదాసంభవేన 'పాదే మే సుఖం శిరసి వేదనా' ఇత్యాదియుగపదనుభవవిరోధశ్చ । న చ గుణినః అణుత్వేఽపి గుణవ్యాప్త్యా వ్యాపిసుఖజ్ఞానానుమానవిరోధః; గుణవ్యతిరేకేణాస్యాసంభావితత్వాత్ । అన్యథా ఘటవ్యతిరేకేణాపి ఘటరూపం స్యాత్ । ప్రదీపాదన్యత్ర దృశ్యమానాపి ప్రభా న దీపగుణః, కింతు అనుద్భూతస్పర్శం ద్రవ్యాన్తరమ్ । న చ–

జాతిసమవాయాదేర్ధర్మితోఽన్యత్రవర్తమానత్వవదత్రాపి గుణస్య బుద్ధేరన్యత్రోపలమ్భః స్యాత్ , ఇతి-వాచ్యమ్; జాతిసమవాయాదివత్రాపి తర్హి వ్యాపకత్వప్రసఙ్గాత్ , ధర్మిణో విహాయాపి స్థితౌ తస్యా నియామకాభావాత్ । న చ కారణనియమాన్నియమః; తర్హ్యవ్యవహితసమవాయికారణనియమాదేవ నియమే అణుమాత్రదేశతా దుర్వారైవ । న చ-వహ్నేరౌష్ణ్యం బహిర్నోపలభ్యేత, సమీపవృత్త్యనుద్భూతరూపతేజసస్తదిత్యుచ్యమానే వహ్నేరౌష్ణ్యం న సిద్ధ్యేదితి వాచ్యమ్; బాధకే సతి సవిధే తేజోఽన్తరకల్పనేఽపి దృశ్యమానవహ్నావనుభూయమానోష్ణస్పర్శే బాధకాభావేన తస్మింస్తేజోన్తరత్వకల్పనస్యాశక్యత్వాత్ । ఏతేన-కేతక్యాదౌ పరితో గన్ధానుభవాత్ గుణానాం గుణినైరపేక్ష్యమ్ । న చ తత్ర కేతక్యవయవానాం పరితః ప్రసరతాం తే గన్ధాః, తర్హి ద్రవ్యక్షయప్రసఙ్గాత్ । న చావయవాన్తరప్రవేశాత్తదక్షయః; స్ఫటికకరణ్డికాస్థకస్తూర్యాదౌ అవయవాన్తరప్రవేశకల్పనే మానాభావాత్ ఇతి–నిరస్తమ్; సమవాయినైరపేక్ష్యే కార్యస్య నిరాశ్రయత్వాపత్తౌ తత్రోత్పత్త్యాసత్తినిబన్ధనకారణాన్తరస్యాప్యుచ్ఛేదే కార్యత్వహానేరేవ తత్ర కల్పనాయాం మానత్వాత్ । యత్తు నిత్యః సర్వగతః స్థాణురిత్యత్ర 'నిత్యే సర్వగతే విష్ణావణుర్జీవో వ్యవస్థితః ।' ఇతి స్మృత్యన్తరానుసారాత్ సర్వగతస్థః అణుశ్చేతి విగ్రహః ఇతి-తన్న; 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మే'తి శ్రుత్యనుసార్యర్థస్యైవోచితత్వాత్ అణురితి పదచ్ఛేదే తద్విరోధాపత్తేః । యత్తు–క్రమేణ నానాదేహసంబన్ధాదణోరేవ సర్వగతత్వోక్తిః-ఇతి, తన్న; అశేషవాచిసర్వశబ్దసఙ్కోచే మానాభావాత్ । యదపి ప్రత్యక్షత్వాదినైవావ్యాపకత్వం సాధనీయమిత్యుక్తం, తన్న; ప్రతికూలతర్కస్యోక్తత్వాత్ వ్యాపకత్వసాధనే తస్యైవానుకూలత్వేనాప్రయోజకత్వాభావాచ్చ । నను-ఆత్మనో వ్యాపకత్వే 'సర్వాణి శరీరాణి సర్వస్యైవ భోగాయతనాని స్యుః; సర్వశరీరేన్ద్రియాదీనాం సర్వదా సర్వాత్మసంయుక్తత్వాత్ కర్మణామపి సాధారణదేహాదికృతత్వేనాసాధారణ్యాయోగాత్ అహన్త్వారోపాదేరపి నియామకమూలసంబన్ధాదేరభావేన నైయత్యాయోగాదితి-చేన్న; తవాపీశ్వరస్య వ్యాపకత్వేన సర్వశరీరాణాం తద్భోగజనకత్వాపత్తేః సమానత్వాత్ । న చ తదదృష్టాజన్యత్వాత్తత్సంయుక్తత్వేఽపి న తత్ర భోగజననం, తర్హీహాపి సమమ్ । న చ కర్మణామేవ కథమసాధారణ్యమ్ ? పూర్వతత్కర్మజన్యత్వాత్ । ఏవమనాదిత్వైవ । అన్యథా ఈశాత్మని తవాప్యగతేః । చైత్రభోగజనకాఙ్కురాదేః తదదృష్టజన్యత్వాత్ ఆత్మసమవేతస్యాదృష్టస్య సాక్షాదఙ్కురాసంబన్ధాత్ ఆత్మద్వారకసంబన్ధస్య వాచ్యతాయామాత్మనో విభుత్వమ్ । న చ చైత్రభోగహేతోరప్యఙ్కురాదేరాత్మద్వారాఽదృష్టసంబన్ధేఽపి తదజన్యత్వేన తస్యాతన్త్రత్వమితి–వాచ్యమ్; జనకాదృష్టనిరూపితాత్మద్వారకసన్నికర్షస్యాతిప్రసఙ్గాభావేన తన్త్రత్వాత్ , జనకతా తు అదృష్టస్య ఫలైకోన్నేయా । ఏవమేవోపపత్తౌ ప్రతియోగ్యభావవాచ్యవాచకజ్ఞానజ్ఞేయాదావివాదృష్టకార్యయోరపి సంబన్ధాన్తరస్వీకారే మానాభావః । యత్తు కారీర్యదృష్టస్య వృష్ట్యా సహ తదుద్దేశేన విహితక్రియాజన్యత్వాదిరూపః

సంబన్ధోఽస్తీత్యుక్తం, తన్న; తత్రాపి యజమానాత్మద్వారకసంయుక్తసమవాయస్యైవ జలక్షరణాదిప్రయోజకత్వాత్ । ఏతచ్చ సర్వం పరరీత్యోక్తమ్ । స్వమతే చ వ్యవస్థా ప్రాగుక్తైవ । తథాచ 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ హ్యారాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి శ్రుతౌ బుద్ధిగుణేనారాగ్రమాత్రత్వోక్తేః స్వాభావికమేవ విభుత్వమ్ । న చాత్రాత్మగుణేనారాగ్రమాత్రత్వం బుద్ధేర్గుణేన చావరత్వమితి వ్యుత్క్రమయోజనా; తద్యథాణునశ్చక్షుషః ప్రకాశో వ్యాప్తః । ఏవమేవాస్య పురుషస్య ప్రకాశో వ్యాప్తః అణుర్హ్యేవైష పురుష ఇతి శ్రుత్యనుసారాదితివాచ్యమ్ ; వ్యాపకత్వబోధకానేకశ్రుతివిరోధేన బుద్ధేర్గుణేనేత్యేతదనుసారేణ చాస్యా ఏవ ఔపాధికాణుత్వపరత్వాత్ , పురుషస్యేతి షష్ఠ్యా 'రాహోః శిర' ఇత్యాదివదుపచరితార్థత్వాచ్చ । తథాచ న వ్యుత్క్రమేణాన్వయః । తస్మాదణుత్వం నాత్మభేదకమ్ ॥

॥ ఇతి అద్వైతసిద్ధౌ ఆత్మనోఽణుత్వభఙ్గః ॥

॥ స్థితాని గ్రన్థేషు ప్రకటముపదిష్టాని గురుభిర్గుణో వా దోషో వా న మమ పరవాక్యాని వదతః ।

పరం త్వస్మిన్నస్తి శ్రమఫలమిదం యన్నిజధియా శ్రుతీనాం యుక్తీనామకలి గురువాచాం చ విషయః ॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస
పరివ్రాజకాచార్యశ్రీవిశ్వేశ్వరసరస్వతీశ్రీచరణశిష్యశ్రీమధుసూదనసరస్వతీ
విరచితాయామద్వైతసిద్ధౌ ఆత్మనిరూపణం నామ ద్వితీయః పరిచ్ఛేదః ॥

తృతీయః పరిచ్ఛేదః

అథ మననినిదిధ్యాసనయోః శ్రవణాఙ్గత్వోపపత్తిః

తదేవమైకాత్మ్యే వ్యవస్థితే తత్సాక్షాత్కారాయ శ్రవణమఙ్గి, మనననిదిధ్యాసనే తదఙ్గతయా ముముక్షుభిరనుష్ఠేయే । తదుక్తం వివరణే–'శ్రవణమఙ్గి ; ప్రమాణస్య ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానాత్ , మనననిదిధ్యాసనే తు చిత్తస్య ప్రత్యగాత్మప్రవణసంస్కారపరినిష్పన్నతదేకాగ్రవృత్తికార్యద్వారేణ బ్రహ్మానుభవహేతుతాం ప్రతిపద్యేతే ఇతి ఫలోపకార్యఙ్గే । నను శ్రవణం తావద్విచారరూపం శాబ్దజ్ఞానే న కరణమ్ , వేదేన ధర్మ ఇవ బ్రహ్మణి ప్రమీయమాణే విచారస్యానుమానాదౌ తర్కస్యేవ శబ్దరూపే తజ్జ్ఞానరూపే వా కరణే ఇతికర్తవ్యతామాత్రత్వాదితి–చేన్న; శబ్దశక్తితాత్పర్యావధారణం తావత్ విచారః । అవధృతతాత్పర్యకశ్చ శబ్దః కరణమితి విచారస్య కరణకోటిప్రవేశే నేతికర్తవ్యతాత్వాభావాత్ అఙ్గిత్వనిర్ణయాత్ । తదుక్తం విద్యాసాగరే అనుమితౌ లిఙ్గజ్ఞానవత్తాత్పర్యవిశిష్టశబ్దజ్ఞానం కరణమ్, అతస్తాత్పర్యావధారణరూపవిచారస్యాఙ్గిత్వమ్ । న చ-ఆకాఙ్క్షాదిసహితశబ్దజ్ఞానస్యైవ కరణత్వసంభవే తాత్పర్యభ్రమనిరాసోపక్షీణతయోక్తతాత్పర్యజ్ఞానస్య కరణకోటిప్రవేశే మననాదేరపి

తత్కోటిప్రవేశః స్యాదితి-యుక్తమ్ ; ఏవం సాకాఙ్క్షాదిధియోఽపి నిరాకాఙ్క్షాదిభ్రమనిరాసకత్వమాత్రేణోపయోగాపత్తౌ ఆకాఙ్క్షాదికమపి కరణకోటిప్రవిష్టం న స్యాత్ । న చాన్యోన్యాశ్రయః; సామాన్యతోఽర్థావగమనేన తాత్పర్యగ్రహసంభవాత్ । అన్యథా నానార్థాదౌ వినిగమనాదికం చ న స్యాత్ । తథా చ సర్వత్ర తాత్పర్యజ్ఞానస్యాజనకత్వేఽపి యత్ర తాత్పర్యసంశయవిపర్యయోత్తరం శాబ్దధీః, తత్ర తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుతా గ్రాహ్యా సంశయవిపర్యయోత్తరప్రత్యక్షే విశేషదర్శనస్యేవ । అత ఏవ న వివరణవిరోధోఽపి । నను తాత్పర్యజ్ఞానస్య కరణకోటిప్రవేశే వేదేఽపి తాత్పర్యభ్రమసంభవాత్ బాహ్యాగమేఽపి తాత్పర్యప్రమాసంభవాత్ శాబ్దజ్ఞానకరణస్య దుష్టత్వాదుష్టత్వవ్యవస్థా న స్యాత్ ఇతి చేన్న; వేదే కదాచిత్ కస్యచిత్ కుత్రచిత్తాత్పర్యభ్రమేఽపి నిర్దుష్టత్వేన యథార్థతాత్పర్యమస్త్యేవ, పరాగమే తు పౌరుషేయతయా ప్రతారణాదిమత్పురుషప్రణీతతయా దుష్టత్వేన న తథేతి దుష్టత్వాదుష్టత్వవ్యవస్థాసంభవాత్ తాత్పర్యాంశస్యావఘాతాదేరివ యాగే, శబ్దే సన్నిపత్యోపకారకతయా కరణకోటిప్రవిష్టత్వేనాఙ్గిత్వమ్ । న చ దృష్టాన్తే కరణద్రవ్యశేషత్వాత్ తథా; సర్వసామ్యస్య దృష్టాన్తత్వాప్రయోజకత్వాత్ । నను–సన్నిపత్యోపకారకత్వేఽపి న ఫలోపకారకమనననిదిధ్యాసనరూపాఙ్గం ప్రతి శేషితా, అన్యథా ప్రయాజాదికం ప్రత్యవఘాతాదిః శేషీ స్యాదితి చేన్న; విశిష్టయాగప్రవిష్టతయా శేషిత్వే ఇష్టాపత్తేః, అసాధారణ్యేన శేషితా తు అసాధారణఫలోపకారకత్వే స్యాత్ , అసంభావనావిశేషనివృత్తిరూపాసాధారణోపకారజనకత్వాత్ సాపి శ్రవణస్య సంభావితైవ । అత ఏవోక్తం చిత్సుఖాచార్యైః -"కరణీభూతశబ్దగతాతిశయహేతుత్వాత్ శ్రవణస్య కరణత్వేనాఙ్గిత్వమ్, మనననిదిధ్యాసనయోస్తు సహకారిభూతచిత్తగతాతిశయహేతుత్వాత్ ఫలోపకార్యఙ్గతేతి । న చ-ఏవం సోమయాగసహకారిభూతదీక్షణీయాద్యఙ్గస్య తద్గతాతిశయహేత్వభిషవగ్రహణాదికం ప్రత్యఙ్గత్వప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్; పూర్వవదుక్తోత్తరత్వాత్ । తదుక్తం తత్వశుద్ధౌ 'కరణీభూతశబ్దధర్మశక్తితాత్పర్యవిషయత్వాత్ శ్రవణస్య కరణాన్తర్భావేనాఙ్గిత్వమితి । న చ–శబ్దేనాపరోక్షజ్ఞప్తౌ అప్రతిరుద్ధాపరోక్షజ్ఞప్తౌ చోత్పాద్యాయాం మనననిదిధ్యాసనయోరివ పరోక్షజ్ఞప్తావప్రతిరుద్ధపరోక్షజ్ఞప్తౌ చోత్పాద్యాయాం శ్రవణస్యాప్యపేక్షితతయా త్రయాణామపి ఫలోపకార్యఙ్గత్వమేవేతి కథం పరస్పరాఙ్గాఙ్గిభావ ఇతి వాచ్యమ్ ; మనననిదిధ్యాసనే ఫలే జనయితవ్యే శబ్దస్య సహకారిణం సమ్పాదయతః, శ్రవణం తు తస్య జనకతామేవేతి విశేషాత్ । యత్ర చ నైవం తత్ర తుల్యవదఙ్గతైవ । ఏతేన– 'యో వృష్టికామో యోఽన్నాద్యకామో యః స్వర్గకామః స సౌభరేణ స్తువీత, హీషితి వృష్టికామాయ నిధనం కుర్యాత్ ఊర్గిత్యన్నాద్యకామాయ ఊ ఇతి స్వర్గకామాయే'తి శ్రుతానాం వృష్ట్యాదిఫలాయ సౌభరేతికర్తవ్యతానిధనగతహీషాదీనాం శ్రవణమననాదివత్ పరస్పరమఙ్గాఙ్గిభావప్రసఙ్గ ఇతి–నిరస్తమ్ ; కరణస్వరూపసంపాదకత్వసహకారిసంపాదకత్వరూపతత్ప్రయోజకస్యాత్రేవ తత్రాభావాత్ । న చ–ఏవం కరణాపూర్వోత్పత్తౌ యాగార్థస్యావఘాతాదేః పరమాపూర్వోత్పత్తౌ తదర్థః ప్రయాజాదిః శేషః స్యాదితి-వాచ్యమ్, ఏకఫల ఉభయోర్యాగార్థత్వాభావేన విశేషాత్ । నను–

క్లృప్తం పరోక్షజ్ఞానం లోకే శబ్దస్య ఫలమ్ । తథాచ శబ్దాతిశయాధాయకస్య శ్రవణస్య సాక్షాత్కారఫలజనకాఙ్గిత్వం కథమితి చేత్, సాక్షాత్త్వం న జాతిః నవా ఇన్ద్రియజన్యత్వాదికం నియామకం కింతు విషయగతాజ్ఞాననివర్తకత్వమేవాపరోక్షత్వే ప్రయోజకమ్ । తథా చాజ్ఞాననివర్తకత్వం విషయపర్యన్తత్వేన । తచ్చాత్మపర్యన్తత్వాదత్రాస్త్యేవేతి నాటష్టకల్పనా । ఇత్థం చ ప్రకరణబలాదపి సిద్ధమస్యాఙ్గిత్వమ్ ; శ్రవణస్య ఫలసంబన్ధేన ప్రాధాన్యసిద్ధావితికర్తవ్యతాకాఙ్క్షాయాః సంభవాత్ । నను–యద్యపి న చిత్తైకాగ్ర్యస్య సూక్ష్మవస్తుజ్ఞానహేతుత్వం దృష్టమస్తి; తథాపి మననం న చిత్తైకాశ్యహేతు యుక్త్యనుసన్ధానరూపమననస్యాయుక్తత్వశఙ్కానివర్తకతాయా ఏవ దృష్టత్వేన చిత్తైకాశ్యహేతుత్వకల్పనే సతి దృష్టాహాన్యాపత్తేః మననవిధేరపూర్వవిధిత్వాపాతాచ్చ 'మతిర్యావదయుక్తతే' తి స్మృతివిరోధాచ్చేతి చేన్న; తాదృక్చఙ్కాయాం సత్యాం నానాకోటౌ చిత్తవిక్షేపస్య తస్యాశ్చ నివృత్తౌ యుక్తత్వేనావధారణవిషయకోటౌ చిత్తప్రవణతాయాస్తావత్పర్యన్తత్వస్య దృష్టత్వేన దృష్టహాన్యపూర్వవిధిస్మృతివిరోధాభావాత్ । నిదిధ్యాసనస్య తు విపరీతభావనానివర్తకతా సకలసిద్ధా నను తన్నివృత్తేః న జ్ఞానహేతుతా దృష్టా రూప్యసంస్కారానువృత్తావపి శుక్తిసాక్షాత్కారదర్శనాదితి చేత్, 'ఇయం శుక్తిరి'తి జ్ఞానానన్తరం తద్రజతతయా జ్ఞాతమితి స్మృతేర్జ్ఞానగోచరసంస్కారసత్త్వేఽపి తద్రజతమిత్యస్మరణేన విపరీతసంస్కారనివృత్తేస్తత్రాపి సత్త్వాత్ । నను–శబ్దసామర్థ్యరూపేణ లిఙ్గేన 'తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన' ఇత్యాదివాక్యేన నిదిధ్యాసనస్య ఫలసంబన్ధాత్ ప్రకరణేన చ శ్రవణాదికం నిదిధ్యాసనే సన్నిపత్యాఙ్గమితి–చేన్న; నిదిధ్యాసనపదస్య బర్హిర్దేవసదనమిత్యాదావివ సాక్షాత్కారరూపఫలసంవన్ధే న శక్తిరితి శబ్దసామర్థ్యాభావాత్ । వాక్యేఽపి యోగ్యతావోలాచ్ఛ్రవణమేవాధ్యాహ్రియతే । తథా చ తచ్ఛ్రవణాద్ధ్యాయమానో నిష్కలం బ్రహ్మ పశ్యతీత్యనుకూలార్థస్యైవ పర్యవసానాత్ । తస్మాద్ 'ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్య' ఇతి దర్శనేనావ్యవహితపాఠరూపసన్నిధానాత్ శ్రవణస్య దర్శనేన సాక్షాదన్వయాదఙ్గిత్వమ్ । నిదిధ్యాసనరూపభావనాప్రకర్షజన్యత్వే సాక్షాత్కారస్య కామినీసాక్షాత్కారవత్ అప్రమాత్వాపాతః న చ మూలప్రమాణదార్ఢ్యాత్ ప్రమాత్వం, తర్హి తదేవ సాక్షాత్కరణమస్తు ? కిం తదుపజీవిన్యాయేన ఏతేన – నిదిధ్యాసనసహకృతమనఃకరణత్వమపి నిరస్తమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ మనననిదిధ్యాసనయోః శ్రవణాఙ్గత్వమ్ ॥

అథ వివరణోక్తనియమోపపత్తిః

తచ్చ శ్రవణాదికం విషయావగమం ప్రత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధోపాయ ఇతి తద్విధేర్నాపూర్వవిధిత్వమ్ , కింతు నియమవిధిత్వమేవ । నను-అత్ర శ్రవణస్యాపరోక్షఫలం ప్రతి సాధనత్వం తచ్చాన్యతో నావగతమిత్యపూర్వవిధిత్వమితి–చేన్న; గాన్ధర్వశాస్త్రవిచారే షడ్జాదిసాక్షాత్కారే హేతుతాయా దృష్టత్వాత్ । న చ-ఏతావతా శాస్త్రవిచారః సర్వత్రార్థసాక్షాత్కారహేతురితి న సిద్ధమ్ , ధర్మశాస్త్రవిచారే వ్యభిచారాదితి వాచ్యమ్;

అపరోక్షార్థకశాస్త్రవిచారత్వేన సాక్షాత్కారజనకతాయాస్తద్దర్శనబలేన సిద్ధేః । ఆత్మా చ షడ్జాదివదపరోక్షః న ధర్మాదిః । న చ–అపరోక్షే విచారవైయర్థ్యమ్, నహి యద్యపరోక్షం తత్తద్విచార్యత ఇతి నియమ ఇతి వాచ్యమ్; అపరోక్షే విచార్యత్వనియమాభావవదవిచార్యత్వనియమోఽపి నాస్తి । షడ్జాదావపరోక్షేఽపి విచార్యత్వదర్శనాత్ తద్వదేవ సాఫల్యసంభవాచ్చ । సన్దిగ్ధత్వసప్రయోజనత్వయోరేవ సర్వత్ర విచార్యత్వే ప్రయోజకత్వాత్ । ఏతేన విచార్యశాస్త్రార్థస్య సాక్షాత్కారయోగ్యస్య సాక్షాత్కారే స హేతురితి న యుజ్యతే, కాలాన్తరే సాక్షాత్కరిష్యమాణత్వేన తద్యోగ్యే విచార్యశాస్త్రార్థే స్వర్గనిధ్యాదౌ విచారేణ తదభావాదితి–నిరస్తమ్ ; నిధ్యాదిసాక్షత్కారే తదసన్నికర్షాదజాతేఽపి విచారస్య తద్ధేతుతా న గచ్ఛతి । తత్ర విచార ఇన్ద్రియసహకారిత్వేన తద్విలమ్బేన విలమ్బాత్, ప్రకృతే తు శాబ్దత్వాత్ సాక్షాత్కారస్య న తదపేక్షా; అపరోక్షయోగ్యార్థసాక్షాత్కారత్వేన కార్యత్వస్య తాదృశార్థకశాస్త్రవిచారత్వేన సాధనత్వస్య సత్త్వాత్ । ఏతేన–ప్రకృతకార్యవిజాతీయకార్యే ప్రకృతవిచారవిజాతీయవిచారస్య హేతుతాక్లృప్తిమాత్రేణ తస్యాపూర్వవిధిత్వత్యాగే అపూర్వవిధిమాత్రోచ్ఛేదాపాత ఇతి–నిరస్తమ్ । నను–పాక్షికప్రాప్తౌ నియమః, సా చ సాధనాన్తరప్రాప్తౌ, న చ రూపాదిరహితాత్మజ్ఞానే తత్రాప్తిరస్తీతి–చేన్న; నిర్విశేషాత్మని మానాన్తరాప్రాప్తావపి ఆత్మని సామాన్యతస్తత్రాప్తిరస్తీతి నియమసంభవాత్ । యథాఽపూర్వీయేషు వ్రీహివిశేషేషు నఖవిదలనాదేరప్రాప్తావపి వ్రీహిసామాన్యే తత్ప్రాప్త్యా వ్రీహీనవహన్తీతి నియమవిధిః । నను–వ్రీహీనవహన్తీత్యత్ర వ్రీహిపదమపూర్వీయద్రవ్యపరం న తు వ్రీహిమాత్రపరమ్, అన్యథా యవేష్వవఘాత ఔపదేశికో న స్యాత్ , నీవారేషు చ వ్రీహిత్వాభావేనాతిదిష్టోఽపి బాధ్యేతేతి నవమే స్థాపితత్వేనాపూర్వీయద్రవ్య ఏవ నఖవిదలనాదిప్రాప్తిర్వక్తవ్యా । అన్యథా వైతుష్యమాత్రే అవఘాతనియమే ద్రవ్యార్జనే యాజనాద్యుపాయనియమవత్ తస్య పురుషార్థత్వప్రసఙ్గేన లౌకికేష్వపి వ్రీహిషు దలనే ప్రత్యవేయాదితి చేన్న; నియమ్యమానావఘాతస్యాపూర్వీయద్రవ్యమాత్రవిషయత్వేఽపి సామాన్యవిషయకప్రాప్త్యైవ నియమోపపత్తౌ విశేషవిషయప్రాప్తేరనపేక్షితత్వాత్ । న చ-నిర్విశేషసవిశేషరూపవిశిష్టద్వయానుగతే విశేషాభావాదిద్వారా వేదాన్తవేద్యే చిన్మాత్రే న మానాన్తరప్రాప్తిరితి-వాచ్యమ్ , ఉభయానుగతే సవిశేషతయా ప్రమేయతాయాం మానాన్తరప్రాప్తేః సత్త్వాత్ । సజాతీయే ప్రాప్త్యాపి యత్ర సజాతీయాన్తరే నియమసంభవః, తదా కిము వాచ్యమేకస్మిన్నేవాత్మని అవస్థావిశేషేణ మానాన్తరప్రాప్త్యా విశేషాన్తరే నియమ ఇతి । న చ–ఏవం విశేషాన్తరే ప్రాప్త్యా విశేషాన్తరనియమే వైయధికరణ్యమితి వాచ్యమ్ ; వ్యక్తిసామానాధికరణ్యాభావేఽపి అనన్యగత్యా సామాన్యధర్మమాదాయ సామానాధికరణ్యాఙ్గీకారాత్ । నను-అత్రాన్యైవ గతిరస్తి అపూర్వీయవ్రీహిషు నియమాదృష్టాజనకస్యాపి దలనస్య ప్రాప్తిరస్తి । నహి యత్ర తేన వైతుష్యసమ్పాదనం తత్ర తత్ప్రాప్తిః కింతు శక్తత్వేన ప్రసక్తిమాత్రమితి–చేన్న; ఏవం తద్యోగ్యత్వమితి పర్యవసితోఽర్థః। తచ్చ తజ్జాతీయేఽన్వయీ న తు తత్ర, తథాచ వైయధికరణ్యతాదవస్థ్యమ్ । ప్రకృతే చ

సవిశేషనిర్విశేషరూపదశాద్వయానుగతైకాత్మవిషయతయా వైయధికరణ్యశఙ్కానవకాశశ్చ ।
తత్త్వకౌముదీకృతస్తు–"యథా మన్త్రార్థజ్ఞానస్య కల్పసూత్రాత్మీయగ్రాహకవాక్యాదినాపి ప్రాప్తత్వేన పక్షే అప్రాప్తమన్త్రసాధ్యత్వం నియమ్యతే మన్త్రైరేవ స్మృతిః సాధ్యేతి తథా వేదాన్తమూలస్త్రీశూద్రసాధారణస్మృతిపురాణాదిప్రాప్త్యా పక్షే అప్రాప్తవేదాన్తశ్రవణాదిపరిపూరణార్థే నియమః । 'తస్మాత్ న బ్రాహ్మణోఽవైదికమధీయీత' ఇతి శ్రుతేః 'శ్రోతవ్యః శ్రుతివాక్యేభ్య' ఇత్యాదిస్మృతేశ్చే'తి-ఆహుః । న చ–'ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయే'దిత్యాదిస్మృతివిరోధః। అవిచారితే ఉపబృంహణాయోగాదితి వాచ్యమ్; వేదాన్తతాత్పర్యనిర్ణయాయ తద్విచారాపేక్షాయామపి బ్రహ్మజ్ఞానే తద్విచారాపేక్షావిరహాత్ । న చ-కర్మవిషయకస్మృతిభిః కర్మజ్ఞానస్యేవ బ్రహ్మవిషయాత్ భారతాదేరితిహాసాదపి సాక్షాద్బ్రహ్మజ్ఞానస్యోదయాత్ బ్రహ్మజ్ఞానేఽపి తదపేక్షేతి వాచ్యమ్; ఉభయత్రాపి స్మృత్యాదేః స్వాతన్త్ర్యేణాప్రమాణతయా శ్రుతితాత్పర్యనిర్ణాయకత్వాత్ । అతఏవోక్తం-'వేదం సముపబృంహయేది'తి, న తు వేదార్థం జానీయాదితి । యత్తు-'శ్రోతవ్యః శ్రుతివాక్యేభ్య' ఇత్యాదికం శ్రుతిమూలప్రమాణాభిప్రాయకమ్-ఇతి, తన్న; పఞ్చమీప్రతీత హేతుత్వస్య సాక్షాత్ సంభవే పారమ్పర్యకల్పనాయోగాత్ । న చ–విప్రకీర్ణనానాశాఖార్థసంగ్రహాదిరూపేణేతిహాసాదినా తత్త్వనిశ్చయదర్శనాత్ సతి చ తస్మిన్ వివిదిషాద్వారా తదర్థాయ అన్తఃకరణశుద్ధేరనపేక్షితత్వాత్ ఆపరోక్ష్యస్య విషయభావాదేవ సిద్ధ్యా వేదజన్యబ్రహ్మజ్ఞానే ఇతిహాసజన్యాదధికస్యాపరోక్ష్యస్యాననుభవేన తస్య నియమాదృష్టాసాధ్యత్వాత్ జ్ఞానస్య చ స్వప్రాగభావనివర్తన ఇవ అజ్ఞాననివర్తనే అదృష్టనిరపేక్షత్వాత్ అన్యస్య చ నియమాదృష్టసాధ్యస్యాభావాత్ న నియమవిధిరితి వాచ్యమ్ । 'తమేతం వేదానువచనేనే'త్యాదిశ్రుతిబలాత్ యజ్ఞాదిజన్యాదృష్టస్య నియమాదృష్టస్య చ వివిదిషాద్వారకాన్తఃకరణశుద్ధేరేవ సర్వాదృష్టసాధ్యాయాః సంభవేన జ్ఞానస్వరూపోపకారితయా తత్సాధ్యాజ్ఞాననివృత్తౌ తదపేక్షత్వాచ్చ విద్యాయుక్తతదయుక్తకర్మజన్యఫలగతచిరాచిరస్వరూపాతిశయవత్ నియమాదృష్టజన్యసాక్షాత్కారే తదజన్యతత్త్వనిశ్చయాపేక్షయాతిశయకల్పనస్యావశ్యకత్వాచ్చ నియమవిధిత్వసంభవాత్ । తస్మాత్ నియమాదృష్టసాధ్యస్య వ్యావర్త్యస్యాపి సంభవాత్ । శ్రవణాదేర్నియమనం సర్వథైవోపపద్యతే ॥ ఇతి । అత ఏవ శూద్రప్రణీతాత్మప్రబన్ధాదిప్రాప్తినిమిత్తకాప్రాప్తాంశపూరణార్థో నియమవిధిరిత్యాచార్యాన్తరోక్తిరపి వ్యాఖ్యాతా ॥

॥ ఇతి వివరణోక్తనియమోపపత్తిః ॥

అథ శ్రవణాదేర్విధేయత్వోపపత్తిః

నను–కిమిదం శ్రవణం నామ ? శక్తితాత్పర్యావధారణం వా, తద్విశిష్టశబ్దావధారణం వా, తాత్పర్యప్రమాపకలిఙ్గావధారణం వా, ఆగమాచార్యోపదేశజజ్ఞానం వా । నాద్యః; అవాచ్యే

బ్రహ్మణి శక్త్యసంభవాత్ । తాత్పర్యమపి న తావదాపాతధీజన్యస్య విచారనివర్త్యస్య సంశయస్య ధర్మిణి; తస్య ప్రాగేవ నిశ్చితత్వేన తన్నిశ్చయార్థం తాత్పర్యనిశ్చయసాధనస్య విచారస్య వైయర్థ్యాత్, అన్యథా విచారానన్తరమపి సంశయాదిప్రసఙ్గాత్ । నాపి సంశయధర్మిగతప్రకారవిశేషే తద్విశిష్టే తదుపలక్షితే వా అఖణ్డార్థతాహానేః, అవధారణస్య జ్ఞానత్వే విధేయత్వస్య త్వయానఙ్గీకారాత్ । అత ఏవ న ద్వితీయాది । నాపి గురుముఖాద్వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి సంయోజనం శ్రవణమ్ ; తస్యాద్యపక్షానతిరేకాత్ । నాపి వాక్యవిశేషప్రయోగరూపవాదకథాశ్రవణమ్ । తత్ర శ్రవణపదాప్రయోగాత్ । అతఏవ మనననిదిధ్యాసనయోరపి న విధిః, తయోరపి జ్ఞానానతిరేకాదితి - చేన్న; ఆద్యపక్షస్యైవ క్షోదక్షమత్వాత్ । న చ తత్ర శబ్దశక్త్యసంభవో దోషః; శుద్ధే శక్త్యసంభవేఽపి విశిష్టశక్తేస్తద్బోధోపయోగిన్యా అవధారణీయాయాః సంభవాత్ , తాత్పర్యస్యాపి సంశయధర్మిణో నిశ్చితత్వేన తత్రాసంభవేఽపి సంశయకోట్యుపలక్షితే నిర్విశేషే సంభవేన విచారావైయర్థ్యాత్ । న చాఖణ్డార్థతాహానిః; స్వరూపమాత్రోపలక్షకతయా అఖణ్డార్థతాయా ఉపపాదితత్వాత్ । న చావధారణస్య జ్ఞానరూపతయా అవిధేయతా; తస్య తర్కత్వేన జ్ఞానవిజాతీయచేతోవృత్త్యన్తరత్వాత్ , సురేశ్వరాచార్యైః 'శ్రవణాదిక్రియా తావత్ కర్తవ్యేహ ప్రయత్నత' ఇతి శ్రవణాదౌ క్రియాపదప్రయోగాత్ । ఏవమేవ మనననిదిధ్యాసనయోరపి విధేయత్వమున్నేయమ్ । న చ తాత్పర్యరూపే విషయే ఉపక్రమాదిరూపే చ ప్రమాణే సతి జాయమానస్య తస్య జ్ఞానబహిర్భావానుపపత్తిః తద్బహిర్భూతవాగ్ధేనూపాసనాదౌ ప్రమాణవస్తుపరతన్త్రత్వాదర్శనాదితి - వాచ్యమ్; మన్మతే లిఙ్గస్య ప్రామాణ్యానభ్యుపగమేన సతి ప్రమాణ ఇత్యస్యైవాభావాత్ , ఉపక్రమాదేః ప్రమాణత్వపక్షే తత్పూర్వకాలీనత్వేనాస్య ప్రమాణే సతీత్యేతదంశాసిద్ధేః । తస్మాత్ శ్రవణాదేరధీరూపతయా మనోవ్యాపారత్వేన విధేయత్వోపపత్తిః । సిద్ధాన్తబిన్దుకల్పలతికయోర్విస్తరః । యచ్చానువాదిత్వాదివర్ణనం వాచస్పత్యే, తత్ ప్రస్థానాన్తరత్వాన్న విధిత్వోక్తివిరోధి ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ శ్రవణాదేర్విధేయత్వోపపత్తిః ॥

అథ జిజ్ఞాసాసూత్రస్య శ్రవణవిధిమాత్రమూలకత్వమ్

ఏవం విచారవిధాయకశ్రవణవిధిరేవ జిజ్ఞాసాసూత్రమూలమ్ । న చ-విచారవిధౌ శ్రవణసాధ్యాపరోక్షజ్ఞానాధీనాయా అపరోక్షజ్ఞానకామనాయా అధికారివిశేషణత్వాఙ్గీకారేణ అన్యోన్యాశ్రయాపాత ఇతి– వాచ్యమ్; అధీతవేదస్య విదితపదపదార్థసఙ్గతికస్యాపాతతో జాయమానపరోక్షజ్ఞానాధీనాపరోక్షజ్ఞానకామనాయా అధికారివిశేషణత్వేనోక్తాన్యోన్యాశ్రయానవతారాత్ । న చ-జిజ్ఞాసాసూత్రోక్తో విచారస్తత్త్వనిర్ణాయకన్యాయానుసన్ధానరూపః, అన్యథా న్యాయగ్రథనాత్మకశాస్త్రారమ్భసిద్ధయే తత్కర్తవ్యతోక్త్యయుక్తేః, ఇతరస్య వేదేతికర్తవ్యతాత్వానుపపత్తేశ్చ, శ్రవణం చ నోక్తన్యాయానుసన్ధానరూపం మననాభేదప్రసఙ్గాత్ అతో న శ్రవణవిధిజిజ్ఞాసాసూత్రయోర్మూలమూలిభావ ఇతి - వాచ్యమ్;

జిజ్ఞాసాసూత్రస్య శ్రవణవిధిసమానవిషయకతయా మూలమూలిభావాభావేఽపి శ్రవణవిధివిషయశక్తితాత్పర్యావధారణాత్మకశ్రవణాక్షిప్తోపక్రమోపసంహారాదితాత్పర్యలిఙ్గవిచారమాదాయ సమానవిషయత్వసంభవేన తదుపపత్తేః । మననం తు శ్రుతస్యార్థస్య యుక్తిభిశ్చిన్తనమితి న తదభేదోఽపి; అర్థాక్షిప్తవిచారస్యేతికర్తవ్యతాత్వేఽపి తాత్పర్యావధారణరూపే శ్రవణే ఉక్తస్యాఙ్గిత్వస్యానపాయాత్ । యత్తు – యుక్తిభిరనుచిన్తనం నామ యది శ్రవణనిశ్చితస్య తాత్పర్యస్య తద్విషయశబ్దస్య వా స్మరణం, ప్రత్యభిజ్ఞానం వా, సంస్కారదార్ఢ్యఫలకం శ్రవణసమానాకారమభిజ్ఞాన్తరం వా తర్హి తస్యావశ్యకశ్రవణావృత్త్యైవ సిద్ధేః మననవిధివైయర్థ్యం, త్రివిధస్యాపి తస్య శ్రవణానన్తర్గతయుక్త్యనపేక్షత్వేన 'శ్రోతవ్యః శ్రుతివాక్యేభ్యో మన్తవ్యశ్చోపపత్తిభిరి'తి స్మృతివిరోధశ్చ, 'శ్రవణం యావదజ్ఞానం మతిర్యావదయుక్తతా' ఇతి మననస్య శ్రవణానివర్తితాయుక్తత్వశఙ్కానివర్తకత్వప్రతిపాదకస్మృతివిరోధశ్చ ఇతి, తన్న; అనుచిన్తనస్య శ్రుతార్థవిషయకయుక్తాయుక్తత్వాదిసంశయనివర్తకయుక్త్యనుసన్ధానరూపత్వేన వివక్షితతయా త్వదుక్తదోషానవకాశాత్ । న చ–ఏవం యుక్తాయుక్తత్వసంశయాదేః సంశయపూర్వపక్షసిద్ధాన్తాత్ మీమాంసాశాస్త్రగ్రథితాత్ సంశయాదినివర్తకాత్ న్యాయజాతాదన్యేనానివృత్తేః తాదృశన్యాయగ్రథనాత్మకమీమాంసాశాస్త్రారమ్భోపయుక్తవిచారకర్తవ్యతాం ప్రతిపాదయదాద్యసూత్రం మననవిధిమూలమేవ స్యాత్ న తు శ్రవణవిధిమూలమితి – వాచ్యమ్; తాత్పర్యవిషయయుక్తాయుక్తత్వాదిసంశయాదినివర్తకవిచారాపేక్షయా తాత్పర్యనిర్ణాయకశ్రవణాక్షిప్త లిఙ్గవిచారస్యాభ్యర్హితతయా తదాక్షేపకశ్రవణవిధిమూలత్వస్యైవ వక్తుం శక్యత్వాత్ , యుక్తాయుక్తత్వవిచారస్యానుషఙ్గికత్వాచ్చ । యద్వా– సమన్వయాధ్యాయోక్తతాత్పర్యనిశ్చాయకోపక్రమాదియుక్త్యనుసన్ధానం శ్రవణం, ద్వితీయాధ్యాయోక్తార్థాసత్త్వశఙ్కానివర్తకయుక్త్యనుసన్ధానం మననమ్ । నను ఏవం వివరణోక్తివిరోధః యౌక్తికాసంభావనావిపరీతభావనానిరాసితర్కాణాం ప్రథమజ్ఞానాన్తర్భూతత్వాత్ ఇత్యాదినా అర్థాపత్తీనామపి శ్రవణాన్తర్గతిముక్త్వా "బ్రహ్మాత్మత్వవిపరీతభావనాప్రచయనిమిత్తతదేకాగ్రవృత్త్యయోగ్యత్వమసంభావనా, విపరీతభావనా తు శరీరాధ్యాససంస్కారప్రచయః" ఇత్యాదినా అసంభావనానివర్తకస్య మననస్యార్థనిశ్చయానన్తరభావిభావనాప్రచయహేతుచిత్తైకాగ్ర్య హేతుతాయా ఏవోక్తత్వాదితి–చేన్న; భిన్నప్రస్థానతయా వివరణవిరోధస్యాకించిత్కరత్వాత్ । న చ జిజ్ఞాసాసూత్రస్యాంశే మననవిధిమూలత్వాపాతః; సమన్వయోక్తవిచారస్యాభ్యర్హితతయా శ్రవణవిధిమూలత్వస్యైవ వక్తవ్యత్వోపపత్తేః । నను–'మన్తవ్యశ్చోపపత్తిభిరితి స్మృతిగతోపపత్తిశబ్దస్య మతిర్యాదవయుక్తతేతి స్మృతిస్థాయుక్తశబ్దస్య 'శ్రోతవ్యః శ్రుతివాక్యేభ్య' ఇతి శ్రుతిశబ్దస్యేవ సామాన్యపరత్వాహానేన 'ఆదౌ యచ్ఛ్రద్ధయా సిద్ధం పశ్చాన్న్యాయేన సాధితమ్ । ఇతి న్యాయేన యుక్త్యనపేక్షశ్రద్ధామాత్రేణ ప్రతివాక్యమయమస్య వాక్యస్యార్థ ఇతి

గురుముఖాద్వేదార్థగ్రహణం శ్రవణం పశ్చాత్ న్యాయానుసన్ధానం మననమితి భేదసంభవే యుక్తిష్వేవ శ్రవణమననభేదకథనాయోగ ఇతి - చేన్న; వాక్యార్థగ్రహణస్య ప్రమరూపతయా అవిధేయత్వస్యోక్తత్వాత్ । నను—ఉక్తస్య వాక్యార్థగ్రహణస్య శ్రవణాదిత్రయానన్తర్భావే చతుర్థస్యాపి ముముక్ష్వనుష్ఠేయత్వాపాత ఇతి–చేన్న; తస్య జ్ఞానరూపతయా అనుష్ఠానానర్హత్వాత్ , శ్రద్ధామాత్రాత్ స్వత ఏవ జాతత్వేనాపుంతన్త్రత్వాచ్చ । న చైవం కేవలం గురుముఖాత్తదర్థం శ్రుతవతి శ్రుతమనేనేతి ప్రయోగానుపపత్తిః; విధేయత్వాన్యథానుపపత్త్యా అర్థాన్తరత్వే స్థితే అస్య ప్రయోగస్య గౌణతాదినా కథంచిదుపపాదనీయత్వాత్ । అతఏవ స్మృతిగతోపపత్త్యయుక్తతాపదయోర్న సామాన్యపరతా । న చ ప్రమాణభూతశ్రుతితాత్పర్యే నిశ్చితే అర్థసత్త్వార్థముపపత్త్యపేక్షాయోగేన మననస్యార్థాసత్త్వరూపాప్రామాణ్యశఙ్కానివర్తకత్వే వక్తవ్యే నిశ్చితప్రామాణ్యస్య పుంసో మననాభావప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్; తాదృశం ప్రతి తదభావస్యేష్టత్వాత్ , కృష్ణలే అతిదేశప్రాప్తస్యావఘాతస్య ద్వారబాధేన బాధదర్శనాత్ । తస్మాత్తాత్పర్యావధారణం శ్రవణమ్ । తచ్చ లిఙ్గవిచారాధీనమితి విచారకర్తవ్యతాపరమాద్యసూత్రం శ్రవణవిధిమూలకం న తు మననవిధిమూలకమితి సిద్ధం జిజ్ఞాసాసూత్రస్య శ్రవణవిధిమాత్రమూలకత్వమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జిజ్ఞాసాసూత్రస్య శ్రవణవిధిమాత్రమూలకత్వోపపత్తిః ॥

అథ విచారస్య శ్రవణవిధిమూలత్వోపపత్తిః

నను త్వన్మతే కర్మకాణ్డవిచారో యథోత్తరక్రతువిధిప్రయుక్తః, తథా బ్రహ్మకాణ్డవిచారోఽపి జ్ఞానవిధిప్రయుక్త ఇత్యేవ కిం న స్యాత్ ? ఉత్తరక్రతువిధిభిః స్వానుష్ఠాప్యార్థనిర్ణయాన్తవిచారస్యేవ 'తరతి శోకమాత్మవిది'త్యాదినా శోకనివృత్తిహేతుత్వేనావగతేనాత్మజ్ఞానేన స్వసిద్ధయే వేదాన్తవిచారస్యాక్షేపాత్ । యుక్తం చానేకేషాం క్రతువిధీనామాక్షేపకత్వాదప్యేకస్యైవాక్షేపకత్వమితి–చేన్న; యద్యపి కార్యేణ కారణాక్షేపః సంభవతి, తథాపి తస్య వైధత్వసిద్ధ్యర్థం విధిమూలత్వస్యావశ్యం వక్తవ్యత్వాత్ । అన్యథా కర్మకాణ్డవిచారస్యాపి కర్మజ్ఞానాదేవాక్షే పే అధ్యయనవిధేర్వోత్తరక్రతువిధీనాం వా ఆక్షేపకత్వోక్తిరయుక్తా స్యాత్ ; మననవిధిమూలత్వం వదతా త్వయాపి అస్యాక్షేపస్యావశ్యం పరిహరణీయత్వాత్ । ఏతేన–అర్థావగమపర్యన్తాధ్యయనవిధిప్రయుక్తత్వస్య కర్మవిచారవత్ బ్రహ్మవిచారేఽపి సంభవే, న శ్రవణవిధిప్రయుక్తత్వమ్ । న చ– సాక్షాత్కారఫలకమావృత్తిగుణకమననాద్యఙ్గకమిదం శ్రవణమధ్యయనవిధిప్రయుక్తశ్రవణమాత్రాత్ భిన్నమితి విధ్యన్తరం యుక్తమితి వాచ్యమ్; బ్రహ్మవిచారస్యాప్యధ్యయనవిధిప్రయుక్తత్వేఽపి సాక్షాత్కారస్యాపరోక్షైకరసాత్మవిషయత్వేనైవ సిద్ధేః, ఆవృత్తేశ్చ విధ్యన్తరాఙ్గీకారేఽపి అవఘాతవదదృష్టఫలత్వేన వక్తవ్యత్వాత్ । కర్మకాణ్డేఽపి తాత్పర్యావధారణపర్యన్తవిచారావృత్తేరపేక్షితత్వాత్ తతః పరం బ్రహ్మకాణ్డేఽపి తదావృత్తేరనపేక్షితత్వాత్ । మననస్య చ కర్మకాణ్డేఽపి

తదర్థనిశ్చయాయాపేక్షితత్వాదధ్యయనవిధివిహితైకదేశారణ్యకాధ్యయనానువాదేన వాక్యాన్తరేణారణ్యాధ్యఙ్గాన్తరవిధానవత్ ముణ్డకకారీర్యాధ్యధ్యయనానువాదేన శిరోవ్రతభూమిభోజనాద్యఙ్గవిధానవత్ 'తాం చతుర్భిరాదత్త' ఇత్యర్థప్రాప్తాభ్యాదానానువాదేన సంఖ్యావిధానవచ్చాధ్యయనవిధ్యాక్షిప్తవిచారైకదేశానువాదేన త్వద్రీత్యా మననాద్యఙ్గవిధానస్య సంభవాదితి–నిరస్తమ్ ; మననవిధిమూలత్వవాదినోఽపి సమానత్వాదధ్యయనవిధేః స్వాధ్యాయావాప్తిఫలకతయా అర్థజ్ఞానఫలకత్వాభావాత్ , అధ్యేతవ్య ఇతి కర్మప్రధానతవ్యప్రత్యయేన స్వాధ్యాయస్యైవ ఫలత్వావగమాత్ । న చ తస్యాపురుషార్థతయా ఫలవదర్థావబోధపర్యన్తం వ్యాపారః; 'చిత్రయా యజేత పశుకామ' ఇత్యాదావపి కామ్యమానపశ్వాదేరప్యఫలత్వాపత్తేః, పరంపరయా పురుషార్థసాధనతయా ఫలత్వే ప్రకృతేఽపి తస్య సంభవాత్ । తస్మాచ్ఛ్రవణవిధిమూలం విచారవిధాయకజిజ్ఞాసాసూత్రస్య, న తు మననవిధిరితి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ విచారస్య శ్రవణవిధిమూలత్వోపపత్తిః ॥

అథ వాచస్పత్యుక్తస్వాధ్యాయవిధివిచారాక్షేపకత్వస్యోపపత్తిః

ప్రస్థానాన్తరే తు అధ్యయనవిధేరేవావగమపర్యన్తత్వాత్ కాణ్డద్వయవిచారాక్షేపకత్వమ్ , శ్రవణాదిషు చ న విధిః । తేషామన్వయవ్యతిరేకసిద్ధసాక్షాత్కారసాధనతాకత్వాదిత్యుక్తమ్ । న చ–అధ్యయనాభావే ప్రత్యవాయశ్రవణాధ్యయనస్య నిత్యతాయా అప్యవగమాత్ కథం తస్యార్థావగమపర్యన్తత్వమితి వాచ్యమ్ । అర్థజ్ఞానార్థత్వేఽపి అధ్యయనవిధేరవైయర్థ్యాయ అధీతేనైవ వేదేన కర్తవ్యతాం జ్ఞాత్వా అనుష్ఠితం కర్మ ఫలాయాలమిత్యాదినియమాశ్రయణాదసత్యధ్యయనే యథోక్తనిత్యాదికర్మానుష్ఠానాసిద్ధ్యా ప్రత్యవాయశ్రవణోపపత్తిః । తథా చార్థజ్ఞానార్థస్యాపి అధ్యయనస్య ఫలతో నిత్యత్వమితి కేచిత్ । అపరేతు-అనధ్యయనే సంధ్యానుపాసన ఇవ సాక్షాత్ ప్రత్యవాయశ్రవణేనాధ్యయనస్యాదృష్టత్వేఽప్యర్థజ్ఞానస్యాపి దృష్టత్వాదపేక్షితత్వాచ్చ తాదర్థ్యమపీత్యుభయార్థతా పశుపురోడాశాదివదితి -ఆహుః । అత్ర చాధ్యయనవిధేర్నిత్యత్వే సత్యుభయవిచారాక్షేపకత్వం పరేణాప్యఙ్గీకృతం, తదయుక్తమ్ ; జిజ్ఞాసాసూత్రస్య మననవిధిమూలత్వవాదినస్తస్య తదఙ్గీకారానర్హత్వాత్ , అయుక్తత్వశఙ్కానివర్తకమననరూపవిచారస్యాపి అధ్యయనవిధ్యాక్షిప్తత్వేన తత్ర విధివైయర్థ్యాత్ సూత్రస్య తన్మూలత్వాసిద్ధేః ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ వాచస్పత్యుక్తస్వాధ్యాయవిధివిచారాక్షేపకత్వస్యోపపత్తిః ॥

అథ జ్ఞానస్య పురుషతన్త్రతాభఙ్గః

యత్తు శబ్దజజ్ఞానస్వరూపమేవ శ్రవణం విధేయమితి, తన్న; ఆపాతదర్శనస్య తద్వినా జాయమానత్వాత్ । న చ తద్భిన్నే ప్రతివాక్యమస్య వాక్యస్యాయమర్థ ఇతి సిద్ధార్థోక్తరూపగురూపదేశేనానేకశాఖాస్థవాక్యార్థజ్ఞానమ్ ; వేదాన్తరూపవాక్యార్థవిచారస్య

సామాన్యతః సాధనత్వేన ప్రాప్తత్వాత్ । న చ యథా ఘటాదావితరభేదే సిద్ధేఽపి పృథివీతరేభ్యో భిద్యత ఇత్యత్ర న సిద్ధసాధనమ్ , యథా చ స్థానప్రకరణాధికరణోక్తరీత్యా రాజసూయాన్తర్గతేష్టిపశుసోమేషు ప్రాతిస్వికరూపేణ చోదకత ఇతికర్తవ్యతాప్రాప్తావపి రాజసూయరూపే తదప్రాప్తిః, తథా వేదాన్తవిచారత్వోపహితే బ్రహ్మజ్ఞానహేతుతాయా అప్రాప్తేరపూర్వవిధితేతి వాచ్యమ్ । సామాన్యతః ప్రాప్తసాధనసాధ్యభావమనాదృత్య విశేషోపాధినా అప్రాప్తసాధనత్వప్రాప్తయే అపూర్వవిధ్యఙ్గీకారే జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవిచారేఽపి తేన రూపేణ తద్వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రత్యప్రాప్తసాధనతాసిద్ధయే అపూర్వవిధ్యన్తరకల్పనాపత్తేః । ఏతేన నిదిధ్యాసనస్యావ్యక్తస్వభావబ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుతా నాన్యతః ప్రాప్తేతి స తావదపూర్వవిధిః, తథా అజ్ఞాతాదౌ నిదిధ్యాసనాసంభవేన శ్రవణమననయోర్నిదిధ్యాసనే లిఙ్గాదేవ ప్రాప్తావపి నియతవిషయకనిదిధ్యాసనవిషయగుణాన్యగుణేషు లిఙ్గేన తయోరప్రాప్తేః తద్విధిరప్యపూర్వవిధిరేవ, ఏవం చ శ్రవణమననయోర్నిదిధ్యాసితవ్యగుణాంశే దృష్టద్వారేణ, అన్యత్ర త్వదృష్టద్వారేణ నిదిధ్యాసనాఙ్గతేతి–నిరస్తమ్ । శ్రవణాదీనాం నిర్గుణవిషయతయా సగుణవిషయత్వాభావాత్ , విపరీతాఙ్గాఙ్గిభావస్య స్థాపితత్వాచ్చ; సూక్ష్మార్థగోచరనిదిధ్యాసనస్య తాదృశార్థవిషయకసాక్షాత్కారహేతుతాయా దృష్టత్వేనాపూర్వత్వాభావాచ్చ । నను–అత్ర శ్రూయమాణలిఙ్గాదేః కా గతిరితి చేత్ , శిలాతలప్రయుక్తక్షురతైక్ష్ణ్యవత్ కుణ్ఠీభావాత్ జర్తిలయవాగ్వా వా జుహుయాదిత్యాదావివార్థవాదత్వమేవ । న చ-ప్రత్న్యవేక్షితమాజ్యం భవతి' 'విదుషా కర్మ కర్తవ్యం తస్మాత్ పశ్యేత నిత్యశః ।' ఇత్యాదినా జ్ఞానస్యాపి విధానం దృష్టమితి - వాచ్యమ్ ; తత్ర తద్దేత్విన్ద్రియసంయోగాదేర్విధేయత్వాత్ అనన్యగత్యా లక్షణాయా ఇష్టత్వాత్ । న చ 'న విధౌ పరః శబ్దార్థ' ఇత్యనేన విరోధః; 'గోభిః శ్రీణీత మత్సర'మిత్యాదౌ విధివాక్యేఽపి లక్షణాదర్శనేన తస్యౌత్సర్గికత్వాత్ ; అర్థవాదానురోధేన విధౌ న పరః శబ్దార్థ ఇత్యర్థకత్వాచ్చ । న చ–సాక్షాత్కృతసాధ్యత్వస్య ఇన్ద్రియసంప్రయోగేఽప్యభావాత్ ఇన్ద్రియనిష్ఠక్రియాద్వారా పరంపరయా కృతిసాధ్యత్వస్య జ్ఞానేఽపి సంభవాత్ । అనిచ్ఛతో దుర్గన్ధాదిజ్ఞానవత్ అనిష్టసంప్రయోగస్యాపి దర్శనాచ్చ జ్ఞానసామ్యం సంయోగస్యేతి వాచ్యమ్ । స్వర్గాదావివ స్వేచ్ఛాధీనకృతిసాధ్యత్వస్య విధేయతాప్రయోజకస్య జ్ఞానే అభావాత్ , సంప్రయోగస్య తు తద్వైపరీత్యేన విశేషాత్ । న చ– 'భక్షేహీ'తి భక్షమన్త్రేషు తృప్తేరనునిష్పాదితయాఽననుష్ఠేయత్వేన తృప్తిప్రకాశకభాగస్య తత్ర విభజ్య వినియోగాభావేఽపి అవేక్షణస్యానుష్ఠేయత్వాత్ తత్ప్రకాశకభాగస్య అవేక్షణే వినియోగ ఇతి తృతీయాధ్యాయోక్తివిరోధ ఇతి–వాచ్యమ్ ; ఇన్ద్రియసంప్రయోగరూపావేక్షణస్య తృప్త్యాదివదనునిష్పాదిత్వాభావేనానుష్ఠేయతయా తత్ప్రకాశకభాగస్య తస్మిన్విభజ్య వినియోగ ఇత్యేవంపరత్వాత్ । యచ్చ-ఏకశ్రోత్రగతానేకగకారేషు బుభుత్సాప్రయత్నాభ్యామభీష్టగకారజ్ఞానదర్శనేన జ్ఞానస్యాపి విధేయత్వమితి, తన్న; అనభిమతవిషయవైముఖ్యస్యైవ బుభుత్సాప్రయత్నసాధ్యతయా జ్ఞానం ప్రతి తయోరజనకత్వాత్ । న చ-'యదేవ విద్యయా కరోతీ'తి విద్యాయా అఙ్గత్వశ్రవణాత్

అవిహితస్య చాఙ్గత్వానుపపత్త్యా విద్యాయా విధేయత్వమితి వాచ్యమ్ । తస్య వాక్యస్యోద్గీథోపాసనాప్రకరణస్థతయా తత్రత్యవిద్యాపదస్య ఉపాసనాపరతయా విహితత్వేనాఙ్గత్వావిరోధాత్, 'తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేరి'త్యత్ర విద్యాయా అఙ్గావబద్ధాయా అఙ్గత్వనిరాసేఽపి న విధేయత్వహానిః । నను-యథా దుర్గన్ధాదిజ్ఞానస్యేచ్ఛావిషయత్వాభావేఽపి బ్రహ్మజ్ఞానస్య తద్విషయత్వం యథా చ జ్ఞానాన్తరస్య నియమాదృష్టాసాధ్యత్వేఽపి బ్రహ్మజ్ఞానస్య తత్సాధ్యత్వం, యథా పర్వతాదిజ్ఞానస్య నయనోన్మీలనే సతి ప్రయత్నాన్తరనిరపేక్షత్వేఽపి ధ్రువారున్ధత్యాదిజ్ఞానే తత్సాపేక్షత్వం, తథాఽతిసూక్ష్మబ్రహ్మజ్ఞానస్య ఇచ్ఛాప్రయత్నసాధ్యత్వసంభవ ఇతి–చేన్న; ప్రామాణికదృష్టవిజాతీయకించిద్ధర్మదర్శనేనాప్రామాణికవైజాత్యస్య కల్పయితుమశక్యత్వాత్ । ప్రయత్నాన్వయవ్యతిరేకయోశ్చ జ్ఞానసాధనజననే ఉపక్షీణతయా ధ్రువారున్ధత్యాదినిదర్శనాన్యథాసిద్ధతయా తన్న్యాయేన బ్రహ్మజ్ఞానే కృతిసాధ్యత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాచ్చ । న చ-శాస్త్రార్థజ్ఞానస్య నియమేన పుంతన్త్రత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మణశ్చ శాస్త్రార్థత్వాత్ తజ్జ్ఞానస్య పుంతన్త్రత్వమితి వాచ్యమ్ ; తత్రాపి జ్ఞానసాధనస్యైవ పుంతన్త్రత్వాత్ । యచ్చ ప్రశస్తాప్రశస్తజ్ఞానయోర్విధినిషేధదర్శనం, తదపి జ్ఞానకారణవిషయకమేవ । యచ్చ ఇచ్ఛాదినా ఉత్పత్తినిరోధయోరనుభవః, సోఽపి కరణవ్యాపారవిషయక ఏవ । న చ–ఏవం నామాదిషు బ్రహ్మోపాసనాయాం త్వయా విధేయత్వేనాఙ్గీకృతాయాం పుంతన్త్రత్వం న సిధ్యేత్ తత్రాపి మనోధారణాదేరేవ పుంతన్త్రత్వస్య వక్తుం శక్యత్వాదితి వాచ్యమ్; జ్ఞానవిధ్యుక్తానుపపత్తేస్తత్రాభావేన నిరోధాదీనామన్యపరత్వస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । న చ– ఉక్తజ్ఞానరూపశ్రవణాదిష్వతిప్రయత్నసాధ్యత్వస్యానుభవసిద్ధత్వాత్ విధేయత్వమితి వాచ్యమ్; అనుభవాన్యథాసిద్ధేరుక్తత్వాత్। న చ– త్వయాపి నిదిధ్యాసనస్య పరోక్షజ్ఞానసన్తానరూపస్య విధేయత్వం వదతా సన్తానినాం జ్ఞానానామపి విధేయత్వమఙ్గీకర్తవ్యమేవ తదవిధానే సన్తతివిధానానుపపత్తేరితి వాచ్యమ్ , ఆవృత్తిగుణయోగస్యైవ విధేయత్వాత్ ఉపనిషదమావర్తయేదిత్యత్రేవ । న చ శ్రవణాదేః జ్ఞానాత్మకత్వే శ్రవణం యావదజ్ఞానమిత్యజ్ఞానవిరోధిత్వస్మృతేః శ్రవణేనాజ్ఞానం నివృత్తమిత్యనుభవస్య చానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్; ఆవృత్తిగుణయోగవాక్యార్థప్రమిత్యుపయుక్తతాత్పర్యనిర్ణయద్వారా ఉపక్రమాదిలిఙ్గవిచారాత్మకశ్రవణాదేరజ్ఞానాదివిరోధితయా స్మృత్యనుభవయోరుపపత్తేః। 'విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతే'త్యాదౌ జ్ఞానవిధావుక్తానుపపత్త్యా ప్రజ్ఞాశబ్దస్య విచారలాక్షణికత్వోపపత్తేః । న చ త్వయా విధేయత్వేనాఙ్గీకృతస్య ధ్యానస్య జ్ఞానభిన్నత్వే తస్య స్వవిషయే వ్యవహారజనకత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్; తదన్యజ్ఞానేనైవ తత్కారణతయాఽఽవశ్యకేన తద్విషయే వ్యవహారోపపత్తేః ప్రమాణవతోఽస్య గౌరవస్యాదోషత్వాత్ ।। అత ఏవ ధ్యానవిషయే జానామీత్యనుభవస్మరణే తద్భిన్నజ్ఞానప్రయుక్తతయా వ్యాఖ్యాతే । తస్యాభిధ్యానాదితి శ్రుతౌ ధ్యానస్య

మాయాఖ్యావిద్యానివర్తకత్వేఽపి తదుక్తిః ధ్యానానన్తరభావిసాక్షాత్కారద్వారాభిప్రాయేతి న తయా విరోధః । యత్తూపాసీతేత్యుపక్రమ్య 'య ఏవం వేదే'త్యుపసంహారేణ త్వయాపి విధేయత్వేనాఙ్గీకృతాయాముపాసనాయాం విదిధాతుప్రయోగేణ ఉపాసనాయాః జ్ఞానత్వావగమాత్ అన్యత్రాపి జ్ఞానత్వం న విధేయత్వవిరోధీతి, తన్న; ఉక్తానుపపత్త్యా విదేస్తత్రాముఖ్యత్వేనైవ జ్ఞానత్వావగమకత్వాత్ ధాత్వనేకార్థత్వేన వా । న చ-మానతన్త్రతామాత్రేణ కథమపుంతన్త్రతా ప్రతిగ్రహీత్రాదితన్త్రస్యాపి దానాదేస్తద్దర్శనాదితి వాచ్యమ్; న హ్యన్యతన్త్రతామాత్రేణావిధేయత్వం బ్రూమః కింతు పుమిచ్ఛాభిర్యత్కారణే సతి అన్యథా కర్తుమశక్యత్వమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జ్ఞానస్య పురుషతన్త్రతాభఙ్గః ॥

అథ జ్ఞానవిధిభఙ్గః

కించ విధీయమానం జ్ఞానం కిం శాబ్దం, కిం వా తదభ్యాసః, యద్వా తత్త్వమనపేక్ష్యారోపితవిషయతయా ధ్యానం; కిం వాపరోక్ష్యఫలకం జ్ఞానాన్తరమ్ । నాద్యః; కర్మకాణ్డ ఇవ గృహీతసఙ్గతేః స్వతఃసిద్ధత్వేన కృత్యసాధ్యతయా విధ్యవిషయత్వాత్ । న చ కర్మకాణ్డేఽఽపాతజన్యస్య స్వతఃసిద్ధత్వేఽపి విమర్శజన్యస్య కృతిసాధ్యత్వమ్ అన్యథా అధ్యయనవిధేరుత్తరక్రతువిధేర్వా తదాక్షేపకతా న స్యాదితి వాచ్యమ్; తజ్జనకవిచార ఏవ విధేయతాప్రయోజకకృతిసాధ్యత్వపర్యవసానేన తాదృశజ్ఞానేఽప్యసంభవాత్ । న ద్వితీయః; స కిం మోక్షాయ విధీయతే ? సాక్షాత్కారాయ వా । నాద్యః; తస్య నైయోగికత్వేన స్వర్గాదివదనిత్యత్వాపాతాత్ । న చ–బన్ధధ్వంసస్య నైయోగికత్వేఽపి ధ్వంసత్వాత్ శ్రుత్యాదిబలాచ్చ నిత్యత్వోపపత్తిరితి వాచ్యమ్ ; న హి తన్నయ ఇవ త్వన్నయేఽపి బన్ధధ్వంసమాత్రం ముక్తిః కింతు లోకాన్తరప్రాప్తిః। తస్యాముక్తదోషతాదవస్థ్యాపత్తిః । న చానావృత్తిశ్రుత్యా నిత్యత్వమ్ 'తద్యథేహ కర్మ చితో లోకః క్షీయతే ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే' ఇతి శ్రుత్యా నైయోగికస్యానిత్యత్వావగమాత్ । న చైతచ్ఛ్రుతివిరోధేన తస్యానిత్యత్వాబోధకత్వమ్ ; 'యత్కృతకం తదనిత్యమి'తి యుక్త్యుపోద్బలితతయా ప్రాబల్యాత్ । న ద్వితీయః; తత్ కిం దృష్టఫలకమదృష్టఫలకం వా । నాద్యః పరోక్షజ్ఞానాభ్యాసేన తత్త్వసాక్షాత్కారాదర్శనాత్ । న ద్వితీయః; ప్రమాణాయత్తత్వాత్తస్య । అత ఏవ న తృతీయః; ధ్యానస్య జ్ఞానరూపత్వాభావాచ్చ । న చతుర్థః; శబ్దస్యాపి ప్రామాణ్యాభావాపాతాత్ బ్రహ్మణి ప్రమాణీభూతజ్ఞానకర్తవ్యతాయామేవ ప్రామాణ్యాత్ । న చ మహాతాత్పర్యమాదాయ బ్రహ్మణ్యపి ప్రామాణ్యమ్; తాదృశజ్ఞానస్యాపి ప్రమాణాయత్తతయా విధిఫలత్వాత్ । తస్మాత్ ప్రత్యవేక్షితమాజ్యమిత్యాదావపి జ్ఞానస్యావిధానాత్ ధ్యానస్యాపి విజ్ఞానవ్యతిరేకసాధనాత్ సూక్ష్మశాస్త్రార్థబుద్ధౌ కృత్యన్వయవ్యతిరేకయోస్తత్సాధనవిషయతయాన్యథాసిద్ధత్వాచ్చ నాత్మజ్ఞానం విధాతుం శక్యతే । తదేవం శ్రవణస్య జ్ఞానరూపత్వే విధేయత్వానుపపత్తిః। తస్మాత్ జ్ఞానవిజాతీయం శ్రవణమ్ అపరోక్షజానజనకశబ్దేతికర్తవ్యతారూపవిచారాత్మకం మననినిదిధ్యాసనాఙ్గకం

ప్రమేయావగమం ప్రత్యఙ్గతయా ప్రధానభూతమపరోక్షజ్ఞానఫలకతయా విధీయత ఇతి సిద్ధమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జ్ఞానవిధిభఙ్గః ॥

అథ శబ్దాదపరోక్షోపపత్తిః

నను కథమపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం శబ్దస్య ? మానాభావాదితి చేన్న; ‘తద్ధాస్య విజజ్ఞౌ తమసః పారం దర్శయతీ'త్యాదేః ‘వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇత్యాదేశ్చ మానత్వాత్ , పూర్వవాక్యే తజ్జనకాపరోక్షజ్ఞానస్యోపదేశమాత్రసాధ్యత్వోక్తేః, ద్వితీయశ్రుతౌ శాబ్దజ్ఞానస్య విపదేన విశేషవిషయత్వస్య లాభాత్ సుపదేనాపరోక్షత్వోక్తేః । న చ విజజ్ఞావితీత్యాదేః పరోక్షజ్ఞానేనాపి చరితార్థతా; 'తమసః పారం దర్శయతీ'త్యుత్తరవాక్యస్వరసేన అపరోక్షజ్ఞానపరత్వసిద్ధేః । న చ గ్రామమార్గోపదేష్టరి గ్రామం దర్శయతీతివత్ పరమ్పరయా ప్రయోజకతయోపచారః, సాక్షాత్సాధనత్వే బాధకాభావేన తస్యాత్రాన్యాయ్యత్వాత్ , ఉపదేశాతిరిక్తకారణస్య నారదసనత్కుమారాఖ్యాయికాయామప్రతీతేశ్చ । న చ మనసైవానుద్రష్టవ్యమిత్యాదిశ్రుతివిరోధః। తస్యాశ్చిత్తైకాగ్ర్యపరత్వాత్ । న చ-సుపదస్యాప్రామాణ్యశఙ్కావిరహపరత్వేన ద్వితీయవాక్యేన తేనాపరోక్షరూపతాప్రాప్తిః, అన్యథా వేదాన్తబోధ్యస్య విచారకర్తవ్యతాదేశ్చాపరోక్షత్వాపాతాదితి-వాచ్యమ్ ; నిశ్చితపదేనైవాప్రామాణ్యశఙ్కావిరహాదేర్లబ్ధతయా సుపదస్యాతత్పరత్వాత్ । నాపి వేదాన్తబోధ్యస్య బ్రహ్మాతిరిక్తస్యాప్యేవమాపరోక్ష్యాపత్తిః; అర్థపదస్య ముఖ్యతస్తాత్పర్యవిషయపరత్వాత్ , వేదాన్తబోధ్యతాయా బ్రహ్మమాత్రపర్యవసన్నత్వాచ్చ । ఏవమనుమానమప్యత్ర మానమ్ । అపరోక్షత్వం, తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానవృత్తి, అపరోక్షజ్ఞాననిష్ఠాత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వాత్ , జ్ఞానత్వవత్ । న చ కర్మకాణ్డజన్యజ్ఞానవృత్తీత్యేవమపి సాధ్యేతేతి వాచ్యమ్; విపక్షబాధకసత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విశేషాత్ । తథా హి - తత్త్వమస్యాదివాక్యస్యాపరోక్షజ్ఞానాజనకత్వే అపరోక్షభ్రమనివృత్తిర్న స్యాత్ । న చ మనసైవాపరోక్షజ్ఞానమ్ ; మనసః కుత్రాప్యసాధారణ్యేన ప్రమాకరణత్వాభావాత్ , ఆత్మనః స్వప్రకాశత్వాత్ సుఖాదీనాం సాక్షివేద్యత్వాత్ । న చ శబ్దే అపరోక్షజ్ఞానజనకత్వవత్ అన్యత్రాక్లృప్తమేవ మనసి తత్కల్పనీయమ్ । ఏవం హి సర్వాంశస్యైవ మనసి కల్ప్యత్వేన విశేషాత్ । న చైవం జ్యోతిష్టోమాదివిషయకకర్మకాణ్డజన్యజ్ఞానే కల్పకమస్తి । తత్ర హి కల్పనీయమనుష్ఠానాయ వా ఫలాయ వా । నాద్యః; పరోక్షజ్ఞానాదేవ తత్సంభవాత్ । తత ఏవానుష్ఠానాత్ ఫలసిద్ధేర్న ద్వితీయోఽపి । న చ విమతః శబ్దో నాపరోక్షధీహేతుః శబ్దత్వాదితి ప్రతిసాధనమ్ ; ‘దశమస్త్వమసీ'త్యాదావేవ వ్యభిచారాత్ । న చ-తత్రాపీన్ద్రియమేవ కరణం శబ్దస్తత్సహకారీతి-వాచ్యమ్ ; క్వచిత్ బహులతమే తమసి లోచనహీనస్యాపి తద్వాక్యాదపరోక్షభ్రమనివర్తకస్య దశమోఽస్మీత్యపరోక్షజ్ఞానస్య దర్శనాత్ । యత్రాపీన్ద్రియసద్భావః, తత్రాపి తదప్రయోజకమేవ । న చ-ధర్మవాంస్త్వమసి పర్వతోఽగ్నిమానిత్యాదౌ విశేష్యాపరోక్షత్వేఽపి విశేషణపారోక్ష్యవత్ అత్రాపి దశమత్వే

పారోక్ష్యమస్త్వితి వాచ్యమ్ I అత్ర పరోక్షత్వే అపరోక్షభ్రమానివృత్తిప్రసఙ్గాత్ I నను ఏవమపి శబ్దస్యాపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం కిం స్వాభావికమ్ , ఉతాపరోక్షవిషయనిమిత్తకమ్ I నాద్యః; అతిప్రసఙ్గాత్ I న ద్వితీయః; జీవాః పరమాత్మనో న భిద్యన్తే ఆత్మత్వాదిత్యాదినా జాయమానానుమితేః శ్రవణాత్ ప్రాగాపతతో వేదాన్తజన్యాయా భాషాప్రబన్ధజన్యాయా అనధీతవేదాన్తజన్యాయా ఐక్యప్రతీతేశ్చాపరోక్ష్యాపాతాత్ శ్రవణనియమాదేరనియమాత్ I కించార్థస్యాపరోక్ష్యం న తావదపరోక్షబుద్ధివిషయత్వరూపమ్ ; బ్రహ్మణ్యస్య సత్త్వేఽపి దశమత్వాదావభావాత్ , చైత్రాపరోక్షజ్ఞానే మైత్రస్య శబ్దాదినా ఆపరోక్ష్యాదర్శనాచ్చ I నాప్యపరోక్షవ్యవహారవిషయత్వమ్ ; వ్యవహారాపరోక్ష్యస్య తాదృగర్థభేదవిషయకత్వరూపత్వే అన్యోన్యాశ్రయాత్ , అపరోక్షోఽయమిత్యేవంరూపత్వే అజ్ఞానావృతేఽపి తదభావాత్ , త్వయాపి న ప్రకాశత ఇత్యాదివ్యవహారార్థమేవావరణకల్పనాత్, ఉక్తవ్యవహారయోగ్యత్వరూపత్వే వ్యవహితఘటే శబ్దాదపరోక్షజ్ఞానప్రసఙ్గాత్ , అపరోక్షజ్ఞానజన్యత్వరూపత్వే చ వక్ష్యమాణపక్షాన్తర్భావాత్ I తస్మాదర్థస్యాపరోక్షధీవిషయత్వమేవాపరోక్షత్వం వాచ్యమ్ I తత్ర చైతజ్జ్ఞానవిషయత్వేన తదుక్తావన్యోన్యాశ్రయః, జ్ఞానాన్తరాభిప్రాయే తు కేషాంచిదపరోక్షే స్వర్గాదావస్మాకం శబ్దాదపరోక్షధీప్రసఙ్గాత్ I ఏకపుమభిప్రాయే తు పూర్వాపరోక్షే శబ్దాదినా ఇదానీమపరోక్షధీప్రసఙ్గాత్ I ఏకకాలాభిప్రాయే ప్రత్యక్షాగ్నౌ లిఙ్గాచ్ఛబ్దాద్వా ఆపరోక్ష్యం స్యాదితి–చేన్న, యం శాబ్దబోధమాదాయ యస్య బోధ్యత్వం, తత్సాక్షాత్కారార్థం తదభిన్నార్థావగాహిత్వనిమిత్తకమిత్యుక్తదోషానవకాశాత్ I న చ–ఏవం ప్రత్యక్షాన్తర్భావః శబ్దస్య స్యాదితి వాచ్యమ్ ; బోధ్యభిన్నార్థకశబ్దాతిరిక్తత్వే సతి ప్రత్యక్షప్రమాకరణత్వస్య ప్రత్యక్షస్యాన్తర్భావే తన్త్రత్వాత్ I నను–'మనసైవానుద్రష్టవ్య'మిత్యాదేరివ మనఃకరణతాప్రతిపాదకస్య ప్రకృతే అభావాత్ అనౌపదేశికం శబ్దస్య సాక్షాత్కారకరణత్వమితి–చేన్న; 'తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ'త్యాదౌ తత్ర సాధురితి తదన్యాసాధుత్వే సతి తత్సాధుత్వరూపసాధ్వర్థవిహితతద్ధితశ్రుత్యా ఏవ మానత్వాత్ I నను మనసః కరణత్వేఽపి ఔపనిషదత్వస్య నిదిధ్యాసనాపేక్షితతయా అన్యథాసిద్ధిః, న; 'యన్మనసా న మనుత' ఇతి మనసః కరణత్వనిషేధాత్ I న చ 'యతో వాచో నివర్తన్త' ఇతి శబ్దస్యాపి కరణత్వానుపపత్తిః, ఔపనిషదత్వశ్రుత్యనుసారేణ తస్యాః, శక్త్యా అబోధకత్వపరత్వాత్I తదుక్తం-'చకితమభిధత్తే శ్రుతిరపీ'తి I న చ–'మనసైవానుద్రష్టవ్యమి' తి తృతీయాశ్రుత్యనుసారేణ న మనుత ఇత్యస్యైవాపక్వమనోవిషయతయాఽన్యథానయనసామ్యమితి వాచ్యమ్ ; ఏవం సామ్యేఽపి మనసః కరణత్వే హ్యధికకల్పనా I శబ్దస్య కరణత్వే త్వల్పకల్పనేతి విశేషాత్ I తస్మాత్తత్త్వమస్యాదివాక్యస్యాపరోక్షజ్ఞానజనకత్వాదవిద్యానివృత్త్యాత్మకమోక్షసాధనబ్రహ్మసాక్షాత్కారాయ మననాద్యఙ్గకం శ్రవణమఙ్గీ నియమవిధివిషయ ఇతి సిద్ధమ్ I

II ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ శబ్దాదపరోక్షోపపత్తిః II

విశ్వేశ్వరాఖ్యస్య గురోః ప్రసాదాదద్వైతసిద్ధిర్మధుసూదనస్య I

అభూదభూమిః ఖలు దూషణానాం గుణైరమేయైరవగుమ్ఫితశ్రీః ॥

ససంభ్రమమపేక్షయా పరగుణోన్నతిర్ధుఃసహా నితాన్తమనపేక్షయా నిజపుమర్థహానిః పరా ।
అతః సుమతయో యథానయముపేక్ష్య దుర్మత్సరం ప్రయోజనవశానుగాః కురుత మత్కృతౌ సత్కృతిమ్ ॥

॥ ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీవిశ్వేశ్వరసరస్వతీశ్రీచరణశిష్యశ్రీమధుసూదనసరస్వతీవిరచితాయామద్వైతసిద్ధౌ శ్రవణాదినిరూపణం నామ తృతీయః పరిచ్ఛేదః ॥

చతుర్థః పరిచ్ఛేదః

అథ అవిద్యానివృత్తినిరూపణమ్

నను ముక్తిస్తావదవిద్యానివృత్తిర్న సంభవతి । తథా హి—సా కిమాత్మరూపా తద్భిన్నా వా; నాద్యః, అసాధ్యత్వాపత్తేః । ద్వితీయేఽపి కిం సతీ మిథ్యా వా; ఆద్యే అద్వైతహానిః, ద్వితీయే అవిద్యాతత్కార్యాన్యతరత్వాపత్తిరితి-చేన్న; చరమవృత్త్యుపలక్షితస్యాత్మనోఽజ్ఞానహానిరూపత్వాత్ । తథా చోపలక్షణసాధ్యతయైవ ముక్తేరపి సాధ్యతా । న చోపలక్షణనివృత్త్యా ముక్తేరపి నివృత్తిః; పాకే నివృత్తేఽపి పాచకానివృత్తిదర్శనాత్ । తదుక్తం- 'నివృత్తిరాత్మా మోహస్య జ్ఞాతత్వేనోపలక్షితః । ఉపలక్షణనాశేఽపి స్యాన్ముక్తిః పాచకాదివత్ ॥' ఇతి । న చ వృత్త్యుపలక్షితస్య పశ్చాదివ పూర్వమపి సత్త్వేన మోహకాలేఽపి తద్ధాన్యాపత్తిః; పూర్వమసిద్ధస్యోపలక్షణత్వాయోగాత్; నహి పాకసంబన్ధాత్ పూర్వం పాచకో భవతి తథా వ్యవహ్రియతే వా । యత్తు-పాకకర్తృత్వమేవ పాచకత్వం, తదా అపచతి తత్ప్రయోగో భూతపూర్వన్యాయేనౌపచారికః । యది తు పాకకర్తృతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వం తత్కర్తృత్వాత్యన్తాభావానధికరణత్వం వా, తద్ద్వయమపి పశ్చాదస్తి । న చైవం ముక్తావాత్మాతిరిక్తం యోగ్యత్వాదికమస్తి చిన్మాత్రం తు ప్రాగప్యస్తి ఇత్యసాధ్యతాపత్తిః, పాకోపలక్షితత్వవత్ వృత్త్యుపలక్షితత్వస్యాధికత్వే సవిశేషతాపత్తిః ఇతి తన్న; ఉపలక్ష్యస్వరూపస్యాసాధ్యత్వేఽపి ఉపలక్షణగతసాధ్యత్వోపపత్తేః ఘటాకాశే ఉత్పత్తివత్ । యద్వా అవిద్యానివృత్తిస్తద్విరోధివృత్తిరేవ యావత్కార్యోత్పత్తివిరోధికార్యమేవ ధ్వంస ఇత్యఙ్గీకారాత్ । న చ వృత్తౌ నష్టాయాం విరోధినః కార్యాన్తరస్యానుదయాత్ తదాపి ధ్వంససత్త్వేన స న ధ్వంస ఇతి వాచ్యమ్; యావద్విరోధికార్యోదయమేవ తథాత్వాత్ యావద్విభాగం తస్య ధ్వంసరూపత్వేఽపి విభాగధ్వంసస్యాధికరణరూపతావచ్చరమవృత్తిపర్యన్తం విరోధికార్యరూపత్వేఽపి ధ్వంసస్య చరమవృత్తిధ్వంసస్యాధికరణరూపతైవ। నను–ఇయం ప్రక్రియా కిమన్యత్ర, ఇహైవ వా ।

నాద్యః బిమ్బప్రతిబిమ్బైక్యాజ్ఞాననివృత్తిరపి జ్ఞాతతదైక్యరూపేతి తదైక్యధీకాలే సోపాధికతద్భేదభ్రమోపాదానాజ్ఞానానువృత్త్యయోగాత్ I నాన్త్యః; నియామకాభావాత్ I న చేహ నివృత్తేర్జ్ఞాతాధిష్ఠానాతిరేకే విశ్వమిథ్యాత్వశ్రుతిపర్యాలోచనయా నివృత్తేరపి నివృత్త్యాపత్తిర్నియామికా; తస్యా జ్ఞానాద్విశ్వానివృత్తిపరత్వేన స్వతాత్పర్యవిషయనివృత్తీతరమిథ్యాత్వపరత్వాదితి చేన్న, న తావదాద్యే దోషః, సోపాధికభ్రమే ఉపాధివిరహకాలీనస్యైవ తస్య తథాత్వాత్ I నాపి ద్వితీయః; నేతి నేతీతిశ్రుతేః స్వారస్యేనాత్మాతిరిక్తసర్వనివృత్తావేవ తాత్పర్యాత్ I న చ వృత్త్యుపలక్షిత ఆత్మా జీవన్ముక్తావప్యస్తీతి తదాపి మోక్షాపత్తిః; ముక్తిమాత్రాపాదనస్యేష్టత్వాత్ పరమముక్తేశ్చరమసాక్షాత్కారోపలక్షితాత్మస్వరూపత్వేన తదాపాదకాభావాత్ I న చ చరమసాక్షాత్కారనివృత్తేరాత్మత్వేఽసాధ్యత్వాపత్తిః; అవిద్యానివృత్తేరసాధ్యత్వేఽప్రవృత్త్యాపత్తివత్ అత్ర తదభావాత్ I న చ జీవన్ముక్తిప్రయోజకవృత్త్యపేక్షయా పరమముక్తిప్రయోజకవృత్తౌ ఆనన్దాభివ్యక్తిగతవిశేషాభావే చరమక్షణేన చరమశ్వాసేన వా ఉపలక్షిత ఆత్మా ముక్తిరితి కిం న స్యాదితి వాచ్యమ్ ; ప్రారబ్ధకర్మప్రయుక్తవిక్షేపవిక్షేపాభ్యామభివ్యక్తివిశేషస్యాఙ్గీకారాత్ I ఏతేన– వేదాన్తశ్రవణాదిసాధ్యః పుమర్థో వాచ్యః, న చ స త్వన్మతే వక్తుం శక్యః; ముక్త్యనుస్యూతసుఖజ్ఞప్తిరూపస్యాత్మనః పురుషార్థత్వేనాఽప్యసాధ్యత్వాత్ , వృత్తేః సాధ్యత్వేఽపి స్వతోఽపుమర్థత్వాత్ I తస్మాదాత్మవ్యతిరిక్త ఏవ వృత్తిసాధ్య ఆవరణనివృత్తిరూపః ఆనన్దప్రకాశః పుమర్థో వాచ్యః I తథా చ కథమాత్మైవ నివృత్తిరితి- అపాస్తమ్ ; ప్రాప్తప్రాప్తిరూపతయా ఫలస్యానన్దప్రకాశస్య స్వరూపతోఽసాధ్యత్వేఽపి తత్తిరోధాయకాజ్ఞాననివర్తకవృత్తేః సాధ్యత్వమాత్రేణ సాధ్యత్వోపపత్తేః, కణ్ఠగతచామీకరాదౌ తథా దర్శనాత్ I తస్మాదజ్ఞానహానిరాత్మస్వరూపం తదాకారా వృత్తిర్వేతి సిద్ధమ్ I యే తు పఞ్చమప్రకారాదిపక్షాః, తే తు మన్దబుద్ధివ్యుత్పాదనార్థా ఇతి న తత్సమర్థనమర్థయామః II

II ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అవిద్యానివృత్తినిరూపణమ్ II

అథ అవిద్యానివర్తకనిరూపణమ్

అవిద్యానివర్తకం చ యద్యపి న స్వప్రకాశబ్రహ్మరూపజ్ఞానమాత్రమ్ ; తస్య తత్సాధకత్వాత్ ; తథాపి శ్రవణాదిసాధ్యాపరోక్షవృత్తిసమారూఢం తదేవ I అత ఏవైతదపాస్తమ్-కిం స్వప్రకాశచిదవిద్యానివర్తికా, తదాకారా అపరోక్షవృత్తిర్వా, నాద్యః, తస్యా ఇదానీమపి సత్త్వాత్ , న ద్వితీయః, అసత్యాత్సత్యసిద్ధేరయోగాత్ అజ్ఞానే న జానామీతి జ్ఞప్తిరూపచిద్విరోధస్యానుభవేనాజ్ఞప్తిరూపవృత్తివిరోధస్యాసంభవాత్ , చితా ప్రకాశమానసుఖాదావజ్ఞానాదర్శనాచ్చ I కించ ఇచ్ఛానివర్త్యద్వేషవజ్జాతినిబన్ధనవృత్తినివర్త్యస్యాజ్ఞానస్యావిశేషణసత్త్వాపత్తిః ఇతి; వృత్త్యుపారూఢచితో వా చిత్ప్రతిబిమ్బధారిణ్యా వృత్తేర్వా నివర్తకత్వాత్ I న చాసత్యాయాః సత్యోత్పాదకత్వవిరోధః; అభావస్య భావజనకత్వవదస్య సంభవాత్ , ప్రతిభాసికస్య

వ్యావహారికసుఖజనకత్వదర్శనాచ్చ । నాపి న జానామీతి జ్ఞప్తిరూపచిద్విరోధిత్వానుభవవిరోధః; చిదసంస్పృష్టవృత్తేర్విరోధిత్వస్యానఙ్గీకారాత్ । యత్తూక్తం ద్వేషవత్ సత్యత్వమితి తన్న; అధిష్ఠానతత్త్వసాక్షాత్కారత్వనిబన్ధననివర్తకత్వస్య శుక్త్యాదిజ్ఞానవదత్రాపి సంభవేన తన్నివర్త్యరూప్యవత్ సత్యత్వానాపత్తేః । యత్తూక్తం చరమవృత్తేర్ఘటాదివృత్త్యా చిద్విషయత్వే అవిశేషః ఇతి, తన్న; అవచ్ఛిన్నానవచ్ఛిన్నవిషయతయా విశేషాత్ । యత్తు–స్వనివర్తకత్వే స్థితివిరోధః స్వోపాదాననివర్తకత్వం త్వదృష్టచరమ్-ఇతి, తన్న; అన్యత్రాదృష్టస్యాపి ప్రమాణబలాదత్రైవ కల్పనాత్ । తథా హి-'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాది' త్యవగతమాయోపాదానకత్వస్యాప్యాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారస్య 'తరతి శోకమాత్మవిత్ సోఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్యే'త్యాదినా తన్నివర్తకత్వస్య చ ప్రమితత్వాత్ ।। వృత్తిప్రతిబిమ్బితచితో నివర్తకత్వే తు నోక్తవచసః శఙ్కాపి । తదుక్తం— 'తృణాదేర్భాసికాప్యేషా సూర్యదీప్తిస్తృణం దహేత్ । సూర్యకాన్తముపారుహ్య తన్న్యాయం వినియోజయేత్ ॥' న చ–అపరోక్షవృత్తౌ సత్యాం చిదప్రతిబిమ్బనిబన్ధననివృత్తివిలమ్బాదర్శనాత్ న విశిష్టే నివర్తకతేతి వాచ్యమ్ ; శుద్ధజడస్య శుద్ధచితశ్చ జడతయా తద్భాసకతయా చాజ్ఞానానివర్తకతయా విశిష్టే నివర్తకతాయా ఆవశ్యకత్వాత్ । యత్తు–నివర్తకం జ్ఞానమపి న శుద్ధవిషయకమ్ ; తస్యాదృశ్యత్వాత్ నాపి విశిష్టవిషయకమ్ ; తస్యాధ్యస్తత్వేన భ్రమత్వాపత్తేః ఇతి, తన్న; ఉపహితస్య విషయత్వేఽపి ఉపాధేరవిషయత్వేనాభ్రమత్వాత్ । యత్తు–అన్త్యస్య జ్ఞానస్య కిం నివర్తకమ్ ? స్వయమన్యద్వా; నాద్యః, అన్యనిరపేక్షప్రతియోగినో ధ్వంసజనకత్వే క్షణికత్వాపత్తేః, దగ్ధదారుదహనస్యాపి ఈశ్వరేచ్ఛాదినైవ నాశాత్ । కతకరజస్తు న పఙ్కం నాశయతి । నాపి స్వమ్ ; విశ్లేషమాత్రదర్శనాత్; నాన్త్యః; శుద్ధాత్మనః కించిదపి ప్రత్యహేతుత్వాత్ , తదన్యస్య చ నివర్త్యత్వాత్ ఇతి, తన్న; తన్తునాశస్య పటనాశప్రయోజకత్వదర్శనేన స్వోపాదానావిద్యానాశస్యైవ తన్నాశకత్వాత్ । న చ–అవిద్యానాశే తదుపలక్షితాత్మా వా వృత్తిర్వా, పూర్వత్ర శుద్ధస్యాహేతృత్వమ్ , ద్వితీయే ప్రతియోగిమాత్రస్యైవ నాశకతాపర్యవసానమితి–వాచ్యమ్ ; ఉభయథాప్యదోషాత్ , వృత్తిమాదాయైవ బ్రహ్మణ ఉపహితత్వేన శుద్ధత్వాభావాత్ । ప్రతియోగినః ప్రతియోగిత్వేన నాశకతాయామితరానపేక్షత్వే హి క్షణికత్వం, రూపాన్తరావచ్ఛేదేన యత్ కారణం తస్యాపేక్షణే న తదితి ఉపాదాననాశత్వావచ్ఛిన్నస్య స్వస్యైవ క్షణికత్వానాపాదకం నాశకత్వం స్యాత్ । ద్వితీయకారణనిరపేక్షప్రతియోగినః ప్రతియోగిస్వోపాదాననాశత్వరూపద్వయావచ్ఛిన్నస్య నాశకత్వోపపత్తేః । వస్తుతస్తు–అవిద్యానివృత్తేర్వృత్తిరూపతయా న నివర్తకఖణ్డనావకాశః, వృత్తినివృత్తేరాత్మరూపతయా న తజనకఖణ్డనావకాశోఽపీతి సర్వమవదాతమ్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ అవిద్యానివర్తకనిరూపణమ్ ॥

అథ ముక్తేరానన్దరూపత్వేన పురుషార్థత్వమ్

నను త్వన్మతే ముక్తౌ న దుఃఖోచ్ఛేదమాత్రం కింతు నిరతిశయానన్దస్ఫురణమపి । తదుక్తం 'తస్మాదవిద్యాస్తమయో నిత్యానన్దప్రతీతితః । నిఃశేషదుఃఖోచ్ఛేదాచ్చ పురుషార్థః పరో మతః ॥' ఇతి । తత్ర న సుఖాత్మతా తావత్పురుషార్థః; సుఖీ స్యామితివత్ సుఖం స్యామితీచ్ఛాయా అదర్శనాత్, పుమర్థతాయా ఇచ్ఛానియమ్యత్వాత్ । అన్యథా బౌద్ధమతసిద్ధాత్మనాశాదిరపి పుమర్థః స్యాత్ । అత ఏవ నాపరకీయం సుఖం పుమర్థః; తయేచ్ఛావిరహాత్, గౌరవాచ్చ సుఖసాధనే పరకీయేఽపి స్వకీయే పుమర్థత్వస్యాపరకీయేఽప్యస్వకీయే అపుమర్థత్వస్య చ దర్శనేన ఇష్టత్వావిశేషాత్ , సుఖేఽపి తత్కల్పనాచ్చ దుఃఖతత్సాధనయోః స్వకీయతయైవాపుమర్థత్వస్య దర్శనేన సుఖాదేరపి తథైవ పురుషార్థత్వాచ్చేతి చేన్న; సుఖాదౌ హి పుమర్థతా నాపరకీయత్వప్రయుక్తా । నాపి స్వకీయత్వప్రయుక్తా; గౌరవాత్ కింతు సాక్షాత్క్రియమాణతయా; సంబన్ధస్య చానిత్యత్వసాధనపారతన్త్ర్యాదేరివావర్జనీయసన్నిధికత్వాత్ । న చ–ఈశ్వరస్యాప్యస్మదాదిసుఖం పుమర్థః స్యాదితి-వాచ్యమ్; హేయతయా అజ్ఞాతత్వే సతీత్యస్యాపి తత్ర ప్రయోజకత్వాదీశ్వరాదినా చాత్మాదిసుఖస్య హేయత్వే నైవ జ్ఞానాత్ స్వరూపసుఖే చేష్టాపత్తేః । న చ గౌరవమ్ ; స్వసంబన్ధిత్వేన పుమర్థతావాదినోఽపి నిలీనసుఖే పురుషార్థతానివృత్త్యర్థం తథావశ్యం వర్ణనీయత్వాత్ । యత్తు–సాక్షాత్కారేఽపి స్వకీయతయా పురుషార్థతాపక్షే ముక్తస్య సుఖసాక్షాత్కారరూపతయా తం ప్రత్యపి తస్యాపురుషార్థతాపత్తిః, స్వేతరాసంబన్ధిత్వేన స్వస్య పురుషార్థత్వే ముక్తస్వరూపేణ సుఖేన సంసారీతరాసంబన్ధేన సంసారిణః పురుషార్థప్రసఙ్గః–ఇతి, తన్న; సాక్షాత్క్రియమాణత్వేనైవ హి పుమర్థతా ముక్తసుఖసాక్షాత్కారస్య తం ప్రతి పుమర్థత్వేఽపి న సంసారిణస్తథా; తం ప్రత్యభాసమానత్వాత్ భానే వాఽసంసారిత్వేనేష్టాపత్తిః । యత్తు ప్రత్యక్షప్రకాశమానత్వేన సుఖం పుమర్థః-ఇతి, తదప్యేతేన వ్యాఖ్యాతమ్ ; ప్రత్యక్షప్రకాశమానత్వేన సాక్షాత్క్రియమాణతాయా ఏవోక్తేః । యత్తు–సుఖత్వేన ప్రకాశమానం సుఖం పుమర్థః । న చ తత్పరమతే మోక్షేఽస్తి–ఇతి, తన్న; సాక్షాత్క్రియమాణత్వేనైవాతిప్రసఙ్గనిరాసే అధికోక్తేర్గౌరవకత్వాత్ ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ ముక్తేరానన్దరూపత్వేన పురుషార్థత్వమ్ ॥

అథ చిన్మాత్రస్య మోక్షభాగిత్వోపపత్తిః

నను కస్యాయం మోక్షః పుమర్థః ? కిమహమర్థస్య; ఆహోస్విచ్చిన్మాత్రస్య । నాద్యః; త్వన్మతేఽహమర్థస్య ముక్త్యనన్వయాత్, నాన్త్యః; 'అహం ముక్తః స్యామి'తివచ్చిన్మాత్రం ముక్తం స్యాదితీచ్ఛాయా అననుభవాదితి చేన్న; అహమర్థగతం చిదంశం ముక్తికాలాన్వయనం ప్రతి పుమర్థస్య మోక్షే సంభవ ఇత్యుక్తప్రాయత్వాత్ । న చ–సుఖస్య దుఃఖాభావమాత్రత్వే వైశేషికమోక్షవదపుమర్థతా, అతిరేకే సద్వితీయత్వమితి వాచ్యమ్ ; దుఃఖాభావాతిరేకేఽప్యాత్మానతిరేకాత్ । న చ–ఆత్మనః సుఖమాత్రత్వే

సుఖప్రకాశాభావేనాపుమర్థత్వమ్ ఉభయాత్మకత్వే చాఖణ్డార్థత్వహానిరితి-వాచ్యమ్; సుఖప్రకాశయోరేకాత్మరూపతయా ఉభయత్వస్యైవాభావాత్ I న చార్థభేదాభావే సుఖప్రకాశ ఇతి సహప్రయోగాయోగః; అవిద్యాకల్పితదుఃఖజడాత్మకత్వరూపవ్యావర్యభేదేన తదుపపత్తేః I యత్తు–దుఃఖాభావస్య సుఖస్య చ తత్త్వతో దుఃఖాద్భేదే అపసిద్ధాన్తః అభేదే త్వపుమర్థతా ఇతి, తన్న; దుఃఖస్య కల్పితత్వేన తద్భేదస్య తత్సమానయోగక్షేమతయా తాత్త్వికత్వాభావేనాపసిద్ధాన్తాభావాత్ I యత్తు–స్వప్రకాశస్య సుఖస్య స్వతః స్ఫురణేఽపి దుఃఖాభావస్యాస్ఫురణాదపుమర్థతా - ఇతి, తన్న; దుఃఖాభావస్యాత్మానతిరేకేణాత్మాభిన్నే సుఖే స్ఫురతి తస్యాపి స్ఫురణాత్ తత్త్వేనాస్ఫురణస్యాప్రయోజకతాయా ఉక్తత్వాత్ I తస్మాత్స్వప్రకాశచిదభిన్నం సుఖం పుమర్థః II

II ఇతి చిన్మాత్రస్య మోక్షభాగిత్వోపపత్తిః II

అథ జీవన్ముక్త్యుపపత్తిః

తచ్చ జీవన్ముక్తానాం స్వానుభవసిద్ధమ్ I జీవన్ముక్తశ్చ తత్త్వజ్ఞానేన నివృత్తావిద్యోఽప్యనువృత్తదేహాదిప్రతిభాసః I న చ తత్త్వజ్ఞానాదవిద్యానాశే సద్యఃశరీరపాతాపత్తిః; నివృత్తసర్పభ్రమస్యాపి సంస్కారాత్ భయకమ్పానువృత్తివత్ దణ్డసంయోగనాశేఽపి చక్రభ్రమణవచ్చ సంస్కారానువృత్తేరవిద్యానివృత్తావపి తత్కార్యానువృత్తిసంభవాత్ I న చ–క్రియాజ్ఞానయోరేవ సంస్కారః, నాన్యస్యేతి వాచ్యమ్ ; నిఃసారితపుష్పాయాం సమ్పుటికాయాం పుష్పవాసనాదర్శనాత్ , విమతో నాశః సంస్కారవ్యాప్తః, సంస్కారనాశాన్యత్వే సతి నాశత్వాత్ , జ్ఞాననాశవత్ ఇత్యనుమానాచ్చ, సంస్కారః కార్యోఽపి ధ్వంస ఇవ నిరుపాదానకః అవిద్యేవ చ శుద్ధాత్మాశ్రిత ఇతి నావిద్యాసాపేక్షః I న చ—భావకార్యస్యాధ్యస్తస్య సంస్కారదేహాదితద్ధేతుప్రారబ్ధకర్మాదేః స్థిత్యర్థః తదుపాదానాజ్ఞానానువృత్త్యాపాత ఇతి వాచ్యమ్ ; వినశ్యదవస్థస్య సమవాయికారణం వినా స్థితిదర్శనాత్ I న చ క్షణమాత్రస్థితావపి కథం బహుక్షణస్థితిరితి వాచ్యమ్; సత్యుపపాదకే క్షణగణకల్పనాయా అప్రయోజకత్వాత్ I తత్ర క్షణమాత్రం స్థితిః; సమవాయస్యాజనకత్వాత్ , అత్ర తు ప్రతిబన్ధకాభావసహకృత హేతోస్తావత్కాలమభావాత్ I అత ఏవ–పూర్వజ్ఞానానివృత్తస్యాధ్యస్తస్య తదనధికవిషయేణ కథం నివృత్తిరితి—నిరస్తమ్: ప్రతిబన్ధకాభావసహకారాసహకారాభ్యాం విశేషాత్ I జీవన్ముక్తిదశాయామానన్దస్ఫూర్త్యోపాదన మిష్టమేవ; తత్త్వే జ్ఞాతే ద్విచన్ద్రాదివద్దోషాద్బాధితానువృత్తిసంభవాచ్చ I న చ తత్రేవాత్ర జ్ఞానానివర్త్యదోషాభావేన వైషమ్యమ్; యావత్ప్రతిబన్ధకసత్త్వం జ్ఞానానివర్త్యస్య దోషస్యాత్రాపి సంభవాత్ , సర్వజ్ఞానానివర్త్యస్య తస్య కుత్రాప్యసంప్రతిపత్తేః I తదుక్తం–'నహి జాత్యైవ కశ్చిద్దోషోఽస్తీ'తి I యద్వా–అవిద్యాలేశానువృత్త్యా దేహాద్యనువృత్తిః I నను లేశో నావయవః; అజ్ఞానస్య నిరవయవత్వాత్ , అత ఏవావిద్యా దగ్ధపటన్యాయేన తావత్తిష్ఠతీత్యపి నిరస్తమ్; నిరవయవే ఏతన్న్యాయాసంభవాదితి-చేన్న; ఆకారస్యైవ లేశశబ్దార్థత్వాత్ , 'ఇన్ద్రో మాయాభిః

పురురూప ఇయత' ఇత్యాదిశ్రుత్యా అవిద్యాయా అనేకాకారత్వావగమాత్ ।
ఆకారినివృత్తావప్యాకారస్యానువృత్తివ్యక్తినివృత్తావపి జాతేరివ । నను–కోఽయమాకారో నామ జాతిర్వా, శక్త్యాదిరూపో ధర్మో వా, సువర్ణకుణ్డలాదివదవస్థావిశేషో వా । నాద్యో;
తయోర్దేహాదిభ్రమోపాదానత్వే అవిద్యాత్వాపాతాత్, అనుపాదానత్వే చ ఉపాదానాన్తరాభావేన దేహాదిభ్రమోత్పత్త్యయోగాత్ ఆత్మాన్యత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వేన చావిద్యాతత్కార్యాన్యతరత్వావశ్యంభావేనాజ్ఞానే నివృత్తే స్థిత్యయోగాచ్చ । అత ఏవ న తృతీయః 'అవస్థావన్తం వినా అవస్థాయాః స్థిత్యయోగాది'తి చేన్న; అనేకశక్తిమదవిద్యాయాః ప్రపఞ్చే పారమార్థికత్వాదిభ్రమహేతుశక్తేః ప్రపఞ్చే అర్థక్రియాసమర్థత్వసమ్పాదకశక్తేశ్చ ప్రారబ్ధకర్మసమకాలీనతత్త్వసాక్షాత్కారేణ నివృత్తావపి అపరోక్షప్రతిభాసయోగ్యార్థాభాసజనికాయాః శక్తేరనువృత్తేః తద్వతీ విద్యాపి తిష్ఠత్యేవేతి నోక్తదోషావకాశః । న చావిద్యాయాం కథం ముక్త ఇతి వ్యపదేశః ? శక్తినాశమాత్రాత్ । అతఏవ సమయే సర్వశక్తిమదజ్ఞాననాశః తజ్జాతీయేనాప్రతిరుద్ధేన ప్రత్యయేన । తథాచ శ్రుతిః– 'తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాత్ భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తి'రితి । న చ-భూయ ఇత్యస్య యోజనాదిత్యనేనాన్వయాత్ న లేశానువృత్తావస్యాః శ్రుతేర్మానతేతి వాచ్యమ్; విశేషణాన్వయాపేక్షయా విశేష్యాన్వయస్యాభ్యర్హితత్వాత్ తత్త్వభావాదిత్యనేన వ్యవధానాత్ అన్త ఇతి పదవైయర్థ్యాచ్చ విపరీతయోజనస్యాసఙ్గతేః । న చ లేశస్థితౌ కర్మానువృత్తిః తదనువృత్తౌ చ జ్ఞానప్రతిబన్ధేన లేశస్థితిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యమ్ ; న తావత్ జ్ఞప్తౌ 'భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిరి'త్యాదిశ్రుతేరేవ లేశానువృత్తేరవగతత్వాత్ , నాపి స్థితౌ ఏకకాలీనత్వేన దోషాభావాత్ ; యద్వా–అజ్ఞానస్య సూక్ష్మావస్థాలేశః । యథా 'తస్మాత్ ఫలే ప్రవృత్తస్య యాగాదేః శక్తిమాత్రకమ్ । ఉత్పత్తావపి పశ్వాదేరపూర్వం న తతః పృథక్ ॥' ఇతి వార్తికేన యాగే గతేఽపి యోగసూక్ష్మావస్థారూపమపూర్వం యాగే సాధనతానిర్వాహకమఙ్గీక్రియతే, తథా అజ్ఞానే గతేఽపి తత్సూక్ష్మావస్థారూపో లేశో దేహాదిప్రతీత్యనుకూలః స్వీక్రియతే; స్వర్గజనకతాగ్రాహకశ్రుతేరివాత్రాపి జీవన్ముక్తిశ్రుతేస్తాదృగర్థస్వీకారాత్ । తస్మాదవిద్యాలేశానువృత్త్యా జీవన్ముక్తిరుపపన్నతరా ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ జీవన్ముక్త్యుపపత్తిః ॥

అథ ముక్తౌ తారతమ్యభఙ్గః

యత్తు-పరమతేఽపరోక్షజ్ఞానినోఽపి స్వయోగ్యపరమానన్దహేతుపరమకాష్ఠాపన్నభక్త్యభావే తత్సాధ్యస్య మోచకస్య ఈశ్వరప్రసాదస్యాభావేన ప్రారబ్ధకర్మణా సంసారానువృత్తౌ జీవన్ముక్తిః తద్భావే తు ప్రసాదస్యాపి భావేన నిశ్శేషదుఃఖానివృత్తివిశిష్టస్వతోనీచోచ్చభావాపన్నస్వరూపానన్దావిర్భావరూపా ముక్తిః ఇతి, తన్న; 'తావదేవాస్య చిరమి'త్యాదిశ్రుత్యా అన్యోత్పన్నతత్త్వసాక్షాత్కారస్య ప్రారబ్ధకర్మక్షయమాత్రమపేక్షణీయం కైవల్యసంపత్త్యర్థమితి ప్రతిపాదనేన

ఈశ్వరప్రసాదాపేక్షాయా వక్తుమశక్యత్వాత్ స్మృతిపురాణాదీనాం శ్రుతివిరోధేన స్తుతిపరత్వాత్ 'యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వా'మితి భక్తిజన్యేశ్వరప్రసాదస్యాపి తత్సాక్షాత్కారస్వరూప ఏవోపయోగస్య బోధితత్వేన స్మృత్యాదీనామపి తదనుసారత్వాత్ వైపరీత్యేన సాధ్యసాధనభావే మానాభావాత్ । న చ ప్రారబ్ధకర్మక్షయే ప్రసాదవినియోగః; ప్రసాద నిరపేక్షభోగాదేవ తత్సిద్ధేః । నాపి ముక్తావుచ్చనీచభావః; తస్య ద్వితీయసాపేక్షత్వే తదా అసంభవాత్ 'పరమం సామ్యముపైతీ'తి సామ్యశ్రుతేశ్చ । సాతిశయత్వే ముక్తేః స్వర్గాదివదనిత్యత్వం స్యాత్ । అధికదర్శనే దుఃఖద్వేషాదికం చ స్యాత్ । నను—ముక్తౌ అతారతమ్యం కిం భేదాభావాత్ , ఉత సత్యపి భేదే తత్సామ్యాత్ ।। నాద్యః; శ్రుత్యా భేదసిద్ధేః । నాన్త్యః, సామ్యం కిం జీవేశ్వరయోః, ఉత జీవానామేవ । నాద్యః; తయోర్విభుత్వాణుత్వశేషశేషిభావస్వాతన్త్ర్యాపారతన్త్ర్యాదినా తారతమ్యాత్ అనేకేశ్వరాపత్త్యా జగత్ప్రవృత్త్యయోగాత్ । తద్ద్వయతారతమ్యప్రతిపాదకస్మృతిభిః 'జగద్వ్యాపారవర్జమి'త్యాదిసూత్రైరుత్కృష్టత్వనికృష్టత్వగ్రాహకానుమానైర్విరోధాచ్చ । నాన్త్యః; జీవాన్ ప్రతి శేషిణో లక్ష్మీతత్త్వాత్ తాన్ ప్రతి నియామకాద్విష్వక్సేనాదితశ్చ జీవానాం నికృష్టత్వాత్ 'సైషానన్దస్యే'త్యాదితైత్తిరీయాదిశ్రుతిభిః 'ముక్తానామపి సిద్ధానాం నారాయణపరాయణః । సుదుర్లభః ప్రశాన్తాత్మా కోటిష్వపి మహామునే ॥' ఇత్యాదిస్మృతిభిః 'వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవమి'త్యాదిసూత్రైరుక్తశ్రుతితర్కానుగృహీతైరనుమానైర్విరోధాచ్చేతి చేన్న; భేదాభావేన తారతమ్యాసిద్ధేః। యథా చ శ్రుత్యాదేర్న భేదపరత్వం తథా ప్రాగేవ గతమ్ । యత్తు ద్వితీయపక్షమాశఙ్క్య దూషణం, తదకాణ్డతాణ్డవమ్ ; భేదసత్త్వే అభేదాత్మకపరమసామ్యాభావాత్ తత్సత్త్వే భేదస్యైవాభావాత్ । కించ తారతమ్యాభిధానం పరమముక్తౌ, ఉత బ్రహ్మలోకాదివాసరూపాపరమముక్తౌ వా, నాద్యః; 'ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేరితి తృతీయాన్త్యాధికరణే 'ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాది'త్యేతత్సూత్రోక్తజ్ఞానగతైహికత్వాముష్మికత్వరూపవిశేషవన్ముక్తావపి తారతమ్యమాశఙ్క్య నిషేధాత్ । ద్వితీయే త్విష్టాపత్తిః । యత్తు-ముక్తజీవభోగః ఈశ్వరభోగాన్నికృష్టః జీవభోగత్వాత్ సంసారిభోగవత్ । ఏవం జీవజ్ఞానాదికమపి పక్షీకృత్య ప్రయోగ ఊహనీయః । ఈశ్వరానన్దః, జీవానన్దాదుత్కృష్టః, తన్నియామకానన్దత్వాత్ యదేవం తదేవం యథా సేవకానన్దాత్ సేవ్యానన్దః । ఈశ్వరః, జీవస్వభావానన్దాదిత ఉత్కృష్టస్వభావానన్దాదిమాన్ తత్ప్రేప్సుత్వే సతి తత్ర శక్తత్వాత్ యో యత్ప్రేప్సుత్వే సతి యత్ర శక్తః స తద్వాన్ యథా సంమతః ఇత్యాదీని తారతమ్యసాధకాని-ఇతి, తన్న; ఆద్యే ముక్తస్య బ్రహ్మరూపతయా ఉపాధికృతజీవత్వాభావేనాశ్రయాసిద్ధేః, ఈశ్వరత్వాభావేన సాధ్యాప్రసిద్ధేః, స్వరూపాసిద్ధేశ్చ । ద్వితీయాద్యనుమానే జీవేశ్వరవిభాగకాలే తారతమ్యసాధనం చేత్సిద్ధసాధనం, తద్భిన్నే కాలే చేత్, పూర్వదోషానతివృత్తిః । 'సైషానన్దస్యే'త్యాదిశ్రుతిభిః మానుషానన్దమారభ్య

బ్రహ్మానన్దపర్యన్తేషు ఉత్తరోత్తరశతగుణత్వరూపతారతమ్యముపాధితారతమ్యేన వదన్తీభిర్నిరుపాధికే స్వరూపానన్దే తారతమ్యస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । ఏతేన–ప్రకృతా బన్ధనివృత్తిః, స్వసజాతీయబన్ధనివృత్త్యాశ్రయప్రతియోగికతారతమ్యవన్నిష్ఠా బన్ధనివృత్తిత్వాత్ నిగలవోన్ధనివృత్తివదితి–నిరస్తమ్ ; తారతమ్యస్య గుణగతజాతిత్వేన బన్ధనివృత్త్యాశ్రయాత్మని వక్తుమశక్యత్వాత్ । అత ఏవ–నివృత్తిగతతారతమ్యసాధనమపి–అపాస్తమ్ ; నివృత్తేర్నిరతిశయత్వాదానన్దస్య స్వరూపతయా ఉభయవాదిసిద్ధత్వేన గుణత్వాభావేన తత్రాపి తస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । ఏతేన–స్వరూపసుఖానాం ప్రత్యేకమేకత్వేనాణుత్వేన చ సంఖ్యాపరిమాణకృతవైషమ్యాభావేఽపి జలసుధాపానజన్యసుఖయోరివ మధురమధురతరత్వాదివచ్చ స్వరూపకృతవైషమ్యం ముక్తావితి–నిరస్తమ్; వైషయికసుఖే సాధనతారతమ్యప్రయుక్తతారతమ్యేఽపి స్వరూపానన్దే తదభావాచ్చ । న చ సాలోక్యాదిముక్తిః సాయుజ్యాదిముక్తితోఽపకృష్టేతి ప్రసిద్ధివిరోధః పరాపరముక్తిరూపతయా తదుపపత్తేః ।
సాయుజ్యాదిముక్తావత్కృష్టత్వవ్యపదేశోఽపకృష్టత్వాభావమాత్రేణ । నను సాయుజ్యం నైక్యమ్ । ‘చన్ద్రమసః సాయుజ్య సలోకతామాప్నోతీ’త్యాదిశ్రుత్యా సత్యపి భేదే సాయుజ్యోక్తేః, ‘సయుజః పరమాత్మానం ప్రవిశ్య చ బహిర్గతాః ।’ ఇత్యాదౌ సయుజాం ప్రవేశమాత్రోక్తేశ్చ, సయుజో భావః సాయుజ్యమితి యుజశబ్దేన సంబన్ధస్యైవోక్తేః ‘సాలోక్యమపి సామీప్యం సారూప్యం యోగ ఏవ చ ॥’ ఇతి స్మృతౌ సాయుజ్యే సంబన్ధవాచకయోగశబ్దప్రయోగాచ్చ, తస్మాత్సాయుజ్యం నామ క్షీరనీరవత్ అన్యదేహావిష్టగ్రహదేవతాదివచ్చ సంశ్లేషమాత్రం, న త్వైక్యమితి–చేత్, న; వ్యాపకేనేశ్వరేణ సంశ్లేషస్య నిత్యసిద్ధత్వేనాపుమర్థత్వాత్ । న చైతల్లోకస్థితస్య జీవస్య లోకాన్తరస్థితాలౌకికశరీరావచ్ఛిన్నేనేశ్వరేణ సంశ్లేషః। సాధ్యః ‘అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత' ఇతి శ్రుతేః । ఉత్క్రమణగమనాదిసాధ్యబ్రహ్మలోకావాప్తివదుపాధ్యవచ్ఛిన్నజీవస్యానవచ్ఛిన్నబ్రహ్మభేదరూపపరమముక్తేః పారలౌకికఫలత్వాభావాత్ ‘బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి’త్యాదౌ అవాప్తేర్బ్రహ్మరూపత్వవత్ సాయుజ్యస్యాపి తద్రూపతాయా అఙ్గీకరణీయత్వాచ్చ ‘చన్ద్రమసః సాయుజ్యమి’త్యాదౌ ఏకో
పాధ్యవచ్ఛిన్నస్యోపాధ్యన్తరావచ్ఛిన్నేన ఐక్యానుపపత్తివదత్రానుపపత్తేరభావాత్ ప్రసిద్ధార్థస్వీకారే బాధకస్యోక్తత్వాచ్చ సాయుజ్యశబ్దస్తావద్విభక్తత్వాభావాభిప్రాయకః । యచ్చ-ఉత్తరోత్తరం శతగుణానన్దప్రకాశకవాక్యేషు ప్రతివాక్యం ముక్తావకామహతశబ్దప్రయోగాత్ మానుషానన్దవత్ అకామహతముక్తానన్దేఽపి తారతమ్యమ్-ఇతి, తన్న ;
‘ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తీ’తి సర్వేషాం లౌకికానన్దానాం పరమానన్దాన్తర్భావాభిధానోపపత్తేః। న తు తస్య తస్యాకామహతస్య తావానేవానన్ద ఇతి । యేన తత్రాపి తారతమ్యం కల్ప్యేత । తథాచ ‘సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్’ ‘కామస్య యత్రాప్తాః కామాస్తత్ర మామమృతం కృధీ’త్యాదిశ్రుతేః ‘స హి ముక్తోఽకామహత' ఇత్యాదిబ్రహ్మణ్డోక్తేశ్చ న విరోధః। నను–ఏకస్యైవ శ్రోత్రియస్య సర్వత్ర పరామర్శే మానుషానన్దాదిభ్యః

సావధారణశతగుణితమనుష్యగన్ధర్వాద్యనేకానన్దా ఏకస్మిన్ విరుద్ధాః, భిన్నాశ్చేదకామహతత్వాదేరేకరూపతయా శ్రుతస్యావ్యవస్థాపకత్వాదానన్దవ్యవస్థాఽయోగః । అథ వ్యవస్థార్థమ్ ఏతత్పదాకామ ఏతదితరపదకామశ్చ లక్ష్యతే, తదాఽశ్రుతకల్పనాబాధశ్చ । న హీన్ద్రాదిపదే వా రాజపదే వా నిష్కామస్య భిక్షుకస్య ఇన్ద్రాద్యానన్దానుభవోఽస్తి, తస్మాచ్ఛ్రుత్యా పూర్వవాక్యేనాముక్తానాం తారతమ్యముక్త్వా; 'శ్రోత్రియస్య చే'త్యాదినా 'యశ్చ శ్రోత్రియ'ఇత్యాదినా చోత్తరవాక్యేన ముక్తస్య తదుచ్యత ఇతి చేన్న; సర్వేషు వాక్యేషు అకామహతస్య ముక్తస్యైకత్వేఽపి తదానన్దే సర్వానన్దానామన్తర్భావాత్ స ఏవ తస్మిన్ తస్మిన్నానన్దే వక్తవ్యే పరామృశ్యతే; తత్తదిన్ద్రాదిసామ్యేన తస్య సర్వత్రాభిధానోపపత్తేః 'అధికం ప్రవిష్టం న తు తద్ధానిరి'తి న్యాయాత్ । సామ్యే హి తత్సజాతీయధర్మవత్త్వం తన్త్రమ్, న తు తదితరధర్మానధికరణత్వమపి గౌరవాత్ । యచ్చ-ముక్తసుఖం పరస్పరతారతమ్యవత్ పరస్పరతారతమ్యవత్సాధనకత్వాత్ సంమతవదితి, తన్న; అసిద్ధేః । నను–ముక్తిః ప్రయాగమరణభగవద్ద్వేషాదిసాధ్యేతి మతే జ్ఞానకర్మసముచ్చయసాధ్యేతి మతే చ ప్రయాగమరణాదీనాం వర్ణాశ్రమకర్మణాం చ విషమత్వాత్ నాసిద్ధిః, జ్ఞానైకసాధ్యేతి మతేఽపి 'కస్తం మదామదం దేవం మదన్యో జ్ఞాతుమర్హతి' 'సర్వే గుణా బ్రహ్మణైవ హ్యుపాస్యా నాన్యైర్దేవైః కిము సర్వైర్మనుష్యైరి' త్యాదిశ్రుత్యా 'బ్రహ్మాది తద్వేద న చేదసమ్యగన్యే కుతో దేవమునీన్ద్రవర్యాః । ఇత్యాదిస్మృతిభిః దేవాదిమనుష్యాదిష్ఠముక్తిహేతుబ్రహ్మజ్ఞానగతస్య బహుబహుతరశాఖాశ్రవణసాధ్యత్వస్య బహుబహుతరగుణవిషయత్వం వినాఽయోగేనార్థాపత్త్యా చ తత్సిద్ధిరితి-చేన్న; కేవలకర్మపక్షే సముచ్చయపక్షే వా కర్మసాధ్యత్వేన ముక్తేరనిత్యత్వాపత్తేః, 'నాన్యః పన్థాః' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాచ్చ, తృతీయపక్షే తూదాహృతశ్రుతీనాం బ్రహ్మవిద్యాదుర్లభత్వప్రతిపాదనపరత్వేన తదుక్తసాధనసాధ్యత్వాప్రతిపాదకత్వాత్ । న చార్థాపత్త్యా తసిద్ధిః; బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య నిర్గుణవిషయతయా గుణవిషయత్వాయోగాత్ । యత్తు–'యస్త ఆశిష ఆశాస్తే న స భృత్యః స వై వణిక్ । స వై భృత్యః సచ స్వామీ గుణలబ్ధౌ న కాముకౌ ॥ ముముక్షోరముముక్షుస్తు పరశ్చైకాన్తభక్తిమాన్ ॥' ఇత్యాదిస్మృత్యా ముముక్షుభక్త్యపేక్షయా అముముక్షోర్భక్తస్యాధిక్యోక్తేః తదాధిక్యస్య లోకరీతిసిద్ధత్వాచ్చ 'భక్తిః సిద్ధేర్గరీయసీ'తిస్మృత్యా అల్పభక్తిసాధ్యముక్త్యపేక్షయా అధికముక్తిహేతుభక్తేరపి ఆధిక్యస్యోక్తేశ్చ–ఇతి, తన్న; 'యస్త ఆశిషః' ఇత్యాదినా ఫలమనిచ్ఛతో గుణలోభేన యా భక్తిస్తస్యాస్తు గరీయస్త్వం యత్ ప్రతిపాదితం, తత్తత్త్వసాక్షాత్కారే త్వరాసమ్పాదకం న తు ముక్తితారతమ్యాక్షేపకమ్ । 'భక్తిః సిద్ధే'రిత్యాదినా ప్రతిపాదితం గరీయస్త్వమపి తజ్జనకత్వమాత్రేణ పుత్రాత్పితురివ । యత్తు— 'అన్యే త్వేవమజానన్తః శ్రుత్వాన్యేభ్య ఉపాసతే । తేఽపి చాతితరన్త్యేవ మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః ॥' ఇత్యత్రాపిశబ్దేన, 'స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శుద్రాస్తేఽపి యాన్తి పరాం గతిమ్ । కిం పునర్బ్రాహ్మణాః పుణ్యా భక్తా రాజర్షయస్తథా ॥' ఇత్యత్ర కైముత్యేన చ సాధనతారతమ్యేన

సాధ్యే తత్ప్రతీతిః ఇతి, తన్న; నహి తరణేఽపీత్యస్యాన్వయః, కింతు అధికారిణి । తథా చ విలమ్బితతరణరూపఫలసమ్బన్ధమాత్రపర్యవసానాత్ కైముత్యస్యాపి త్వరాఫలలాభమాత్రేణోపపత్తేః సాధనమాత్రతారతమ్యస్య ఫలతారతమ్యాప్రయోజకత్వాచ్చ । నహి దణ్డతారతమ్యేన ఘటతారతమ్యం క్వచిదపి దృశ్యతే । యత్తు–సాధనస్యోత్తమత్వేన సాధ్యముత్తమమాప్నుయుః । బ్రహ్మాదయః క్రమేణైవ యథానన్దశ్రుతౌ శ్రుతాః ॥' ఇతి బ్రహ్మాణ్డే, 'అధికం తవ విజ్ఞానమధికా చ గతిస్తవే'తి సాక్షాన్మోక్షధర్మే చ సాధనతారతమ్యేన సాధ్యే తదుక్తిః ఇతి, తన్న; సాధనోత్తమత్వేన సాధ్యోత్తమత్వస్యాపరమముక్తివిషయత్వాత్, విజ్ఞానగతాధిక్యోక్తేరపి సాక్షాత్కారప్రయోజకసగుణవిషయకజ్ఞానపరత్వాచ్చ, అత ఏవ దహరాదివిద్యానామధికాల్పగుణవిషయకత్వేన సాధనతారతమ్యం యత్పరాభిమతం తదప్యేవమితి న కశ్చిద్దోషః । తస్మాత్స్వరూపానన్దస్య స్వప్రకాశాత్మరూపిణః । ప్రాప్తిర్ముక్తిర్న తత్రాస్తి తారతమ్యం కథంచన ॥

॥ ఇత్యద్వైతసిద్ధౌ ముక్తౌ తారతమ్యభఙ్గః ॥

యో లక్ష్మ్యా నిఖిలానుపేక్ష్య విబుధానేకో వృతః స్వేచ్ఛయా

యః సర్వాన్స్మృతమాత్ర ఏవ సతతం సర్వాత్మనా రక్షతి ।

యశ్చక్రేణ నికృత్య నక్రమకరోన్ముక్తం మహాకుఞ్జరం

ద్వేషేణాపి దదాతి యో నిజపదం తస్మై నమో విష్ణవే ॥

శ్రీమాధవసరస్వత్యో జయన్తి యమినాం వరాః ।

వయం యేషాం ప్రసాదేన శాస్త్రార్థే పరినిష్ఠితాః ॥

సహజసరలాం ప్రేమ్ణా దీర్ఘాం సమస్తవిశోధినీం సకృదపి కృపాదృష్టిం సన్తో దిశన్తు భవద్విధాః ।

కథమపి సతీ పూతా సద్యస్తయా విషయీకృతా మమ కృతిరియం హిత్వా దోషాన్భవత్వతిసహుణా ॥

గురూణాం మాహాత్మ్యాన్నిజవివిధవిద్యాపరిచయాత్ శ్రుతేర్యన్మే సమ్యఙ్మననపరినిష్పన్నమభవత్ ।

పరబ్రహ్మానన్దస్ఫురణమఖిలానర్థశమనం తదేతస్మిన్ గ్రన్థే నిఖిలమతియత్నేన నిహితమ్ ॥

ఇహ కుమతిరతత్త్వే తత్త్వవాదీ వరాకః ప్రలపతి యదకాణ్డే ఖణ్డనాభాసముచ్చైః ।

ప్రతివచనమముష్మై తస్య కో వక్తు విద్వాన్ నహి రుతమనురౌతి గ్రామసింహస్య సింహః ॥

కుతర్కగరలాకులం భిషజితుం మనో దుర్ధియాం మయాయముదితో ముదా
విషవిఘాతిమన్త్రో మహాన్ ।

అనేన సకలాపదాం విఘటనేన యన్మేఽభవత్ పరం సుకృతమర్పితం తదఖిలేశ్వరే శ్రీపతౌ ॥

గ్రన్థస్యైతస్య యః కర్తా స్తూయతాం వా స నిన్ద్యతామ్ ।

మయి నాస్త్యేవ కర్తృత్వమనన్యానుభవాత్మని ॥

శ్రీవ్యాసశఙ్కరసురేశ్వరపద్మపాదాన్ వేదాన్తశాస్త్రసునిబన్ధకృతస్తథాన్యాన్ ।

విద్యాప్రదానిహ యతిప్రవరాన్దయాలూన్ సర్వాన్ గురూన్ సతతమేవ నమామి భక్త్యా ॥

సిద్ధీనామిష్టనైష్కర్మ్యబ్రహ్మగానామియం చిరాత్ ।

అద్వైతసిద్ధిరధునా చతుర్థీ సమజాయత ॥

॥ ఇతి
శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీవిశ్వేశ్వరసరస్వతీశ్రీచరణశిష్యశ్రీమధుసూదనసరస్వతీ
విరచితాయామద్వైతసిద్ధౌ ముక్తినిరూపణం నామ చతుర్థః పరిచ్ఛేదః ॥